

ISSN 2226-9355

Табъи

ДОНИШГОҲИ
ЗАБОНҲО

1(57)
2025

Силсилаи илмҳои:
филологӣ
педагогӣ
таърих

ПАЁМИ

ДОНИШГОҶИ ЗАБОНҲО

(силсилаи илмҳои филология, педагогика ва таърих)

2025. № 1(57)

ВЕСТНИК

УНИВЕРСИТЕТА ЯЗЫКОВ

(серия филологических, педагогических и исторических наук)

2025. №1(57)

HERALD

OF THE LANGUAGES UNIVERSITY

(the series of Philological, Pedagogical and Historical sciences)

2025. № 1(57)

Душанбе – Dushanbe, 2025

ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ЗАБОНҲО
Силсилаи илмҳои филология, педагогика ва таърих
Муассиси маҷалла:

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода.
 Маҷалла соли 2011 таъсис дода шудааст. Дар як сол 4 шумора нашр мегардад.

Сармуҳаррир:

Гулназарзода Жило Бурӣ

доктори илмҳои филологӣ, профессор, ректори
 Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии
 Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Муовини сармуҳаррир:

Абдурахимов Бахтиёр

номзади илмҳои филологӣ, дотсент, муовини
 ректор оид ба илм ва инноватсияи Донишгоҳи
 байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба
 номи Сотим Улуғзода

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

10.00.00 – Филология

Мухаммадҷонзода	доктори илмҳои
Олимҷон Обидҷон	филологӣ, профессор
Саломӣён	доктори илмҳои
Мухаммадҷон Қайюм	филологӣ, профессор
Ҷамшедов	доктори илмҳои
Парвонахон	филологӣ, профессор
Турсунов Фаёзҷон	доктори илмҳои
Мелибоевич	филологӣ, профессор
Салими Хатлонӣ	доктори илмҳои
	филологӣ, профессор
Олимӣ Хосият	доктори илмҳои
Ҳоким	филологӣ, дотсент
Файзуллозода	номзади илмҳои
Амонулло Файзулло	филологӣ, дотсент

13.00.00 – Педагогика

Шербоев Саидбой	доктори илмҳои
	педагогӣ, профессор
Неъматов Саъдулло	доктори илмҳои
Эргашевич	педагогӣ, профессор
Шоҳиён Нуралӣ	доктори илмҳои
Набот	педагогӣ, профессор
Шосаидзода Сафар	номзади илмҳои
Ҳасан	педагогӣ, дотсент
Товбаева Мавлуда	номзади илмҳои
Мусулмоновна	педагогӣ, дотсент

07.00.00 – Таърих

Ҳотамов Намоз	доктори илмҳои
Басарович	таърих, профессор
Муллоҷонов	доктори илмҳои
Сайфулло Кучакович	таърих, профессор
Миракзода	номзади илмҳои
Фаридун Юсуфӣ	таърих, дотсент
Икромов Ғайбулло	номзади илмҳои
Холович	таърих, дотсент

Маҷалла ба Феҳристи нашрияҳои илмӣ
 тақризишавандаи Комиссияи олии
 аттестатсионӣ назди Президенти Ҷумҳурии
 Тоҷикистон аз 30.03.2021 ворид гардидааст.

Маҷалла шомилӣ пойгоҳи иттилоотии
 «Намояи иқтибоси илмӣ Русия» (НИИР)
 шудааст, ки дар сомонӣ Китобхонаи миллии
 маҷозӣ ҷойгир аст (<http://elibrary.ru>).

Маҷалла мақолаҳои илмӣ соҳаҳои зерини
 илмро барои ҷон қабул менамояд:

Дар соҳаи илмҳои филологӣ: 10.01.01,
 10.01.03, 10.01.04, 10.01.08, 10.02.01, 10.02.19,
 10.02.20, 10.02.22

Дар соҳаи илмҳои педагогӣ: 13.00.01, 13.00.02,
 13.00.08

Дар соҳаи илмҳои таърих: 07.00.02,
 07.00.03, 07.00.09, 07.00.15

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва
 англисӣ нашр мешавад.

Матни мукаммали маводи ҷонӣ дар сомонӣ
 расмӣ маҷалла ҷойгир карда шудааст
 (www.payom.ddzt.tj).

Паёми Донишгоҳи забонҳо.

Силсилаи илмҳои филология, педагогика ва
 таърих. – 2025. – № 1 (57). ISSN 2226-9355.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии
 Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст.
 Шаҳодатномаи №333/МҚ-97 аз 26.02.2024.

Нишони маҷалла: 734019, Ҷумҳурии
 Тоҷикистон, ш. Душанбе,
 кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6.

Сомонаи маҷалла: www.payom.ddzt.tj

E-mail: payom.dbz@mail.ru

Тел.: (+992 37) 232-87-30

© ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода, 2025

ВЕСТНИК УНИВЕРСИТЕТА ЯЗЫКОВ
Серия филологических, педагогических и исторических наук
Учредитель журнала:

Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде
 Журнал основан в 2011 г. Выходит 4 раза в год.

Главный редактор журнала:
Гулназарзода Жило Бури

*доктор филологических наук, профессор, ректор
 Таджикского международного университета
 иностранных языков имени Сотима Улугзаде*

Заместитель главного редактора:
Абдурахимов Бахтиёр

*кандидат филологических наук, доцент,
 проректор по науке и инновации Таджикского
 международного университета иностранных
 языков имени Сотима Улугзаде*

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

10.00.00 – Филология

Мухаммаджонзода Олимджон Обиджон	<i>доктор филологических наук, профессор</i>
Саломийён Мухаммадовуд Каюм	<i>доктор филологических наук, профессор</i>
Джамshedов Парвонахон	<i>доктор филологических наук, профессор</i>
Турсунов Фаёзджон Мелибоевич	<i>доктор филологических наук, профессор</i>
Салими Хатлони	<i>доктор филологических наук, профессор</i>
Олими Хосият Хоким	<i>доктор филологических наук, доцент</i>
Файзуллозода Амонулло Файзулло	<i>кандидат филологических наук, доцент</i>

*Журнал входит в Перечень
 рецензируемых научных изданий Высшей
 аттестационной комиссии при Президенте
 Республики Таджикистан от 30.03.2021.*

*Журнал включен в «Российский индекс
 научного цитирования» (РИНЦ),
 размещенный на платформе Национальной
 электронной библиотеки (<http://elibrary.ru>).*

*Журнал принимает научные статьи по
 следующим научным областям:*

В области филологических наук:
 10.01.01, 10.01.03, 10.01.04, 10.01.08,
 10.02.01, 10.02.19, 10.02.20, 10.02.22

В области педагогических наук:
 13.00.01, 13.00.02, 13.00.08.

В области исторических наук: 07.00.02,
 07.00.03, 07.00.09, 07.00.15.

13.00.00 – Педагогика

Шербоев Саидбой	<i>доктор педагогических наук, профессор</i>
Неъматов Саъдулло Эргашевич	<i>доктор педагогических наук, профессор</i>
Шохиён Нурали Набот	<i>доктор педагогических наук, профессор</i>
Шосаидзода Сафар Хасан	<i>кандидат педагогических наук, доцент</i>
Товбаева Мавлуда Мусулмоновна	<i>кандидат педагогических наук, доцент</i>

*Журнал печатается на таджикском,
 русском и английском языках.*

*Полнотекстовые версии опубликованных
 материалов размещены на официальном сайте
 журнала (www.payom.ddzt.tj)*

Вестник университета языков.

**Серия филологических, педагогических и
 исторических наук. – 2025. – № 1 (57).
 ISSN 2226-9355.**

*Журнал зарегистрирован в Министерстве
 культуры Республики Таджикистан.
 Свидетельство № 333/ЖР-97 от 28.02.2024 г.*

Адрес журнала: 734019, Республика
 Таджикистан, г. Душанбе, улица
 Мухаммадиева, 17/6.

Сайт журнала: www.payom.ddzt.tj

E-mail: payom.dbz@mail.ru

Тел.: (+992 37) 232-87-30

© ТМУИЯ им. С. Улугзаде, 2025

07.00.00 – История

Хотамов Намоз Басарович	<i>доктор исторических наук, профессор</i>
Муллоджонов Сайфулло Кучакович	<i>доктор исторических наук, профессор</i>
Миракзода Фаридун Юсуфи	<i>кандидат исторических наук, доцент</i>
Икромов Гайбулло Холович	<i>кандидат исторических наук, доцент</i>

HERALD OF THE LANGUAGES UNIVERSITY
The series of philological, pedagogical and historical sciences

Founder of the journal:

Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda

The journal is established in 2011. Issued 4 times a year.

CHIEF EDITOR:

Gulnazarzoda Zhilo Buri

Doctor of Philology, Professor, Rector of the Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Abdurahimov Bakhtiyor

Candidate of Philology, associate Professor, Vice-Rector for Science and Innovation of the Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

10.00.00 – Philology

Muhammadjonzoda Olimjon Obidjon	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Salomiyon Muhammaddovud Qayum	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Jamshedov Parvonakhon	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Tursunov Fayozjon Meliboevich	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Salimi Khatloni	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Olimi Khosiyat Hokim	<i>Doctor of Philology, associate Professor</i>
Fayzullozoda Amonullo Fayzullo	<i>Candidate of Philology, associate Professor</i>

The journal is included in the List of peer-reviewed scientific publications of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan from 30.03.2021.

The Journal is included in the database of «Russian Science Citation Index» (RISC), placed on the platform of the National Digital Library (<http://elibrary.ru>).

The journal accepts scientific articles on the following scientific specialties:

In the field philological sciences: 10.01.01, 10.01.03, 10.01.04, 10.01.08, 10.02.01, 10.02.19, 10.02.20, 10.02.22

In the field pedagogic sciences: 13.00.01, 13.00.02, 13.00.08.

In the field historical sciences: 07.00.02, 07.00.03, 07.00.09, 07.00.15.

13.00.00 – Pedagogy

Sherboev Saidboy	<i>Doctor of Pedagogy, Professor</i>
Ne'matov Sa'dullo Ergashevich	<i>Doctor of Pedagogy, Professor</i>
Shohiyon Nurali Nabot	<i>Doctor of Pedagogy, Professor</i>
Shosaidzoda Safar Hasan	<i>Candidate of Pedagogy, associate Professor</i>
Tovbaeva Mavluda Musulmonovna	<i>Candidate of Pedagogy, associate Professor</i>

The journal is printed in Tajik, Russian and English languages.

Full-text versions of published materials are posted on the official website of the journal (www.payom.ddzt.tj).

07.00.00 – History

Hotamov Namoz Basarovich	<i>Doctor of Historical Sciences, Professor</i>
Mullojonov Saifullo Kuchakovich	<i>Doctor of Historical Sciences, Professor</i>
Mirakzoda Faridun Yusufi	<i>Candidate of Historical Sciences, associate Professor</i>
Ikromov Ghaybullo Kholovich	<i>Candidate of Historical Sciences, associate Professor</i>

Herald of the Languages University.

The series of Philological, Pedagogical and Historical sciences. – 2025. – № 1 (57).

ISSN 2226-9355.

The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan. Certificate № 333/JR-97 dated 02/28/2024.

Address of the journal: 17/6, Muhammadiyev str., Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan.

Web site of the journal: www.payom.ddzt.tj

E-mail: payom.dbz@mail.ru

Phone: (+992 37) 232-87-30

© TIUFL named after S. Ulughzoda, 2025

ТДУ 81.6

МАВҚЕИ КАЛИМАҲОИ УСЛУБИ БАЛАНД ДАР ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ҒАЗАЛИЁТИ САЪДИИ ШЕРОЗӢ

Гулназарзода Ж.Б., Ёраҳмадзода Ш.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода

Дар илми забоншиносии тоҷик дар таснифоти услубӣ калимаҳо аз лиҳози таъсирнокӣ низ гурӯҳбандӣ мешаванд. Калимаҳо вобаста ба тобишҳои баҳодихӣ, ки ба таври мусбат ва ё манфӣ ифода шудаанд, ба гурӯҳҳои услуби баланд ва паст чудо карда мешаванд. Мафҳуми услуби баланд ва паст ҳоси нутқ аст. Аз ин рӯ, услуб ва соҳаи услубшиносӣ мавқеи хоса дошта, барои омӯхтани таркиби луғавию грамматикӣ забони тоҷикӣ, аз ҷумла омӯзиши хусусиятҳои услубии калима, ибора, ҷумла, воҳидҳои фразеологӣ ва дигар воҳидҳои забон имкониятҳои фаровон медиҳад.

Дар забони имрӯзаи тоҷик муҳаққиқони соҳаи забоншиносӣ калимаи услубро ба маъниҳои гуногун кор фармудаанд, ба монанди услуби забони ягон нависанда, услуби нигориши ягон эҷодкор, услуби ғазалсароии ягон шоир ва ғайра, ки дар ин ифодаҳо калимаи услуб маънои равиӣ ҳоси эҷодиро маънидод мекунад. Забоншинос Б. Камолитдинов дар баробари ин ифодаҳои забонӣ истилоҳҳои илмӣ услуби адабӣ ва услуби забонро тавзеҳ дода, фарқияти онҳоро аз ҳамдигар чунин шарҳ медиҳад: “Услуби адабӣ майлу равиӣ ба худ ҳоси эҷодиёти нависандагони ҷудогона ва ё гурӯҳи адибонро дар тасвири воқеаю ҳодисаҳо, офаридани образ, кушода додани ҳислату характери қаҳрамон, ороиши суҳан ва амсоли ин фаҳмонад, услуби забон ҷиҳатҳои характерноки асари бадеиро дар кор фармудани калима, воситаҳои лексикӣ грамматикӣ забон ифода мекунад” [1, с. 5].

Муҳаққиқони забоншинос услуб ё соҳаи услубшиносиро як шохҳои муҳимми илми забоншиносӣ дониста, ин ҷанбаи забонро бо номҳои сабкшиносӣ ё стилистика низ дар қорҳои эҷодӣ худ истифода кардаанд. Услубшиносӣ ба тамоми соҳаҳои забон, ба хусус овошиносӣ, луғатшиносӣ, сарф, фразеология, наҳв алоқҳои зич дорад, аммо аз ҷиҳати вазифа ва тарзи омӯзиш аз онҳо фарқкунанда аст.

“Агар овошиносӣ таркиби овозӣ, луғатшиносӣ бойигарии луғавӣ забонро ва грамматика шаклҳои калима, иборасозӣ ҷумлабандиро омӯзад, услубшиносӣ бо мақсади саҳеҳ, равшан ва таъсирбахш ифода намудани фикр аз тамоми он воситаҳои имкониятҳои забон ҷӣ тарз дуруст ва моҳирона истифода карданро меомӯзад” [1, с.10].

Забоншинос М. Курбонов дар мавриди омӯзиши услубшиносӣ чунин ибрози ақида намудааст: “Услубшиносӣ як соҳаи илми забоншиносӣ буда, забонро дар истифода меомӯзад. Агар фонетика таркиби овозӣ, лексикология маъно ва категорияҳои лексикӣ калима, морфология ҳиссаҳои нутқ, таркиби калима ва калимасозӣ, синтаксис ибора ва ҷумларо омӯзад, услубшиносӣ ҳамаи ин воситаҳои забонро дар истеъмол тадқиқ мекунад. Аз ин ҷиҳат, услубшиносӣ ба вазифаи амалии забон алоқаманд аст” [2, с. 4].

Адабиётшинос Муҳаммадтақии Баҳор дар китоби “Сабкшиносӣ”-и худ мафҳуми услубшиносиро бо номи сабкшиносӣ истифода бурда, омӯзиш ва вазифаи асосии услубшиносиро дар услубҳои гуногуни як забон, хусусиятҳои алоҳидаи услуб ва омӯзиши онҳо, баёни фикр ва интиҳоби дурусти калима ҳисобида, илми сабкшиносиро чунин шарҳ медиҳад: “Донише, ки аз рӯи маҷмуи чараёни сабкҳои мухталифи як забон баҳс мекунад, сабкшиносӣ ном дорад” [4, с. 5].

Мавзуи баҳси услубшиносӣ забон ва нутқ буда, ба масъалаҳои забон ва ҷамъият рағбати зиёд дорад. Дар бобати омӯзиши услубшиносӣ ва баҳси он, таҳлили забони осори нависандагони тоҷик дар забоншиносии тоҷик як қатор мақолаҳои асарҳои илмӣ ба нашр расидаанд. Дар ин радиф метавон рисолаҳои мақолаҳо ва китобҳои забоншиносон В.В.

Виноградов “Итоги обсуждения вопросов стилистики”, “Проблема авторства и теория стилей”, “Стилистика, теория поэтической речи, поэтика”, А.И. Ефимов “Стилистика художественной речи”, М. Маъсумӣ “Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик”, А. Абдулқодиров “Воҳидҳои лексикӣ ва забон ва хусусиятҳои услубии онҳо”, Б. Камолитдинов “Услубшиносӣ”, “Хусусияти услубии сарфу наҳви забони тоҷикӣ”, “Мухтасар дар бораи услубшиносӣ”, “Забон ва услуби Ҳаким Карим”, М. Қурбонов “Услубшиносӣ”, “Дар бораи баъзе хатоҳои услубӣ”, “Хусусияти муҳимтарини услуби илмӣ”, С. Солеҳ “Дар бораи забон ва услуби романи “Шӯроб””, Р. Ғаффоров “Забон ва услуби Раҳим Қалил”, “Нависанда ва забон”, Х. Ҳусейнов “Забон ва услуби “Одина”-и устод Айнӣ”, М. Шуқуров “Ҳар сухан ҷоеву ҳар нукта мақоме дорад”, М. Баҳор “Сабақшиносӣ”, А. Афсаҳзод “Баъзе хусусиятҳои услубӣ ва санъатҳои бадеии достони Ҷомӣ”, Маъсумӣ Н. “Забон ва услуби Аҳмади Дониш”, Шокиров Т. “Адиб, забон ва услуб” ва амсоли инҳоро ном бурд, ки ба ҷоп расидаанд.

Доир ба услубшиносии тоҷик, забон ва услуби баъзе нависандагону шоирон ҳарчанд васоитҳои илмиву таълимӣ нашр гардида бошанд, доир ба забон ва услуби ғазалсарои машҳур Шайх Саъдии Шерозӣ қорҳои таҳқиқотӣ-илмӣ бурда нашудаанд. Аз ин ҷиҳат мо лозим ва зарур донистем, ки дар ин маврид доир ба масоили вазифаҳои услубии воҳидҳои фразеологӣ ғазалиёти Саъдии Шерозӣ ибрази андеша намуда, то ҳаде масоили мазкурро дар асоси маводи мавҷуда ва бо назардошти фикру андешаҳои олимону донишмандони соҳа мавриди таҳқиқ қарор диҳем.

Дар соҳаи услубшиносӣ калима ё таркибу ибораҳое, ки маъноҳояшон дар сатҳи баланд истифода мешаванд, ба гурӯҳи калимаҳо ё таркибу ибораҳои услуби баланд дохил мегарданд. Ба гурӯҳи калимаҳои услуби баланд, асосан, лиризмҳо, поэтизмҳо, архаизмҳо, неологизмҳо, як гурӯҳ экзотизмҳо ва ҳама гуна калимаҳои эвфемистӣ дохил мешавад. Бинобар ин, калимаҳои услуби баланд калимаҳое мебошанд, ки таркиби луғавии забони адабиро бой гардонида, оҳангу ҷилоҳои эҳсосотӣ, майлу рағбат, ифоданокӣ ва иродавиरो ба худ соҳибанд.

Мавқеи калимаҳои услуби баланд дар воҳидҳои фразеологӣ ғазалиёти Шайх Саъдӣ мақому манзалати хосро доро мебошанд. Маҳз калимаҳои услуби баланд дар забони осори бадеӣ барои шахомат ва хонданбобу ҷаззоб гаштани офаридаи шоир нақши назаррас доранд. Дар мавриди омӯзиши ин қисматҳои забоншиносӣ дар ғазалиёти шоир ҳамаҷаъа таҳқиқоти илмӣ ба назар намерасад. Қобили зикр аст, ки дар забоншиносии тоҷик роҷеъ ба масоили мухтасифи забон ва услуби ин ё он шоиру нависанда аз тарафи олимону донишмандони тоҷик пажӯҳишҳои илмӣ судманде ба анҷом расонида шудааст. Дар ин масъала муҳаққиқони мо доир ба забони ин ё он адиб изҳори назар кардаанд.

Муҳаққиқон омӯзиши воҳидҳои фразеологиро сарфи назар намуда, танҳо оид ба хусусиятҳои луғавии онҳо фикру андешаҳои хешро баён намудаанд. Аз ин рӯ, дар шакли як таҳқиқоти алоҳида қарор гирифтани вижагиҳои сохторӣ, маъноӣ ва услубии воҳидҳои фразеологӣ ғазалиёти Саъдии Шерозӣ қобили қабул ва саривақтӣ мебошад. Бояд қайл кард, ки як гурӯҳи калимаҳои услуби баланд дар осори манзум мавриди қорбурд қарор доранд. Ин гуна калимаҳо ифодакунандаи ҳаяҷону ҳиссиёти саршор аз меҳру муҳаббати беандоза зебӣ, тасвири нозуку муассир мебошад. Масалан, калимаҳои равон “ҷон”, нақҳат “бӯйи хуш”, бадр “моҳи пурра”, ҳилол “моҳи серӯза”, анбарин “хушбӯй” ва монанди инҳо дар забони шоирон барои васф ва тавсифи образ бештар ба қор бурда мешавад.

Дар ин мавриди созгор ҷанде аз воҳидҳои фразеологӣ дорои вожаҳои услуби баландро дар ғазалиёти Саъдии Шерозӣ таҳлил менамоем.

Дар ин равиш, аз як тараф, ба услуби нигориш, маҳорат, истеъдод, малака ва интиҳоби сара ва мувофиқи шоир ошно мешавем, аз ҷониби дигар, ҷойгоҳ ва вижагии калимаҳои услуби баландро дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ барои боз ҳам муассир ифода шудани фикр муайян менамоем.

“Љубати хандон” чун воҳиди фразеологӣ дар фарҳанг маъноӣ маъшуқе, ки зебову хандон аст, маънидод гардида, маънӣ ва мазмунӣ баландро дар байти зерин дарҷ карда, услуби баланди нигориши ғазалсароии Шайх Саъдиро нишон додааст [6, с. 611].

Кист он лубати хандон, ки паривор бирафт,
Ки қарор аз дили девона ба як бор бирафт [5, с.100].

Саъдии Шерозӣ дар байти зерин аз ибораи фразеологӣ **“сарви хиромон”** истифода бурда, зерин ифодаи фразеологӣ рафтори зебои ёрро дар ғазал бо услуби баланд ба тасвир овардааст. Дар фарҳанги забони тоҷикӣ бошад, ибораи фразеологӣ **“сарви хиромон”** ба маънои киноя аз рафтори зебои ёр истифода гардидааст [7, с.203].

Сарви хиромон чу қадди муътадилат нест,
Он ҳама васфаш, ки мекунад ба қомат [5, с.103].

Дар байтҳои дигари ғазалиёти шоир метавон ибораҳои фразеологӣ **“сарви равон”** ва **“сарви боло”**-ро мушоҳида кард, ки Саъдии Шерозӣ бо маҳорати баланди эҷодӣ ғазали хешро рангин намудааст. Метавон гуфт, ки маъниҳои ин ифодаҳои фразеологӣ, яъне **“сарви равон”** киноя аз ёри хушқаду қомат, хушрафтор [ФЗТ, с.203] ва **“сарви боло”** маҷозан қомати рости мавзунӣ маҳбубаро дар услуби баланд ифода кардаанд [7, с.202].

“Сарви равон”.

Ба тамошои дарахти чаманаш ҳоҷат нест,
Ҳар ки дар хона чун сарви равоне дорад [5, с.121].

“Сарви боло”.

Боғ меҳоҳам, ки рӯзе сарви болоят бибинад,
То гулат дар по бирезад в-арғавон бар сар биборад [5, с.118].

Дар байти дигаре шоир аз воҳиди фразеологӣ **“сар то по аз гул хирман будан”** истифода бурда, маҳорати ғазалсароии худро дар услуби баланди эҷодӣ ифода намудааст. Воҳиди фразеологӣ **“сар то по аз гул хирман будан”** бо сабабе ки дар фарҳангномаҳо шарҳ наёфтааст, аз рӯйи навиштаҷоти байт таҳлил гардида, ба маънои аз сар то охир тӯдаи гули боддоданашуда тавзеҳ гардидааст.

Эй ки сар то поят аз гул хирман аст,
Раҳмате кун бар гадои хирманат [5, с.104].

“Сурати мустаҳсан” чун ибораи фразеологӣ дар байти зерин бо услуби баланди шоирона дарҷ ёфта, ба маънои некӯву писандида [7, с.275] мавриди истифода қарор гирифтааст. Чунончи:

Моҳрӯё, меҳробонӣ пеша кун,
Сирате чун сурати мустаҳсанат [5, с.104].

Байти зерин дарбаргирандаи воҳиди фразеологӣ **“қомати фаттон”** мебошад. Шоир бо маҳорати баланди суҳандонии худ ин воҳиди фразеологиро ба маънои он маъшуқе, ки бо хусну ҷамоли худ мардумро мафтун мекунад, дар ғазал бо услуби хоси эҷодии худ ба қалам овардааст:

Дигар натавонистам аз фитна ҳазар кардан,
З-он ғаҳ, ки дарафтодам ба қомати фаттонат [5, с.105].

“Чашмҳои фаттон” дар фарҳанг ба маънои сифати чашми зебо, яъне чашмҳои дилфиреб, чашмҳои шӯҳ маънидод шудааст [7, с.531]. Саъдии Шерозӣ ин воҳиди фразеологиро бо нигориши баланди шоирона истифода бурда, чашмҳои маъшуқаи худро ба сифати чашми зебои назаррабо монанд кардааст. Чунончи:

Назар ба рӯйи ту соҳибдиле наяндозад,
Ки бедилаш накунад чашмҳои фаттонат [5, с.107].

Дар байти дигар шоир аз ибораи фразеологӣ **“гулбунӣ хиромон”** истифода бурда, дилбари худро, ки саропо чун гул зебост ва бо нозу виқор роҳ меравад гулбунӣ хиромон номидааст, яъне сифати хиромон буданаш аз гулбун ҳам волотар аст, зеро гулбун хиромон намешавад, фақат ёр хиромон аст:

Эй гулбунӣ хиромон, ба дӯстон ниғаҳ кун,
То бигарад насиме бар мо зи бӯстонат [5, с.108].

“Ҷони ман”. Ин ибораи фразеологӣ ба маънои шахси азизу муҳтарам дар байти зерин мавриди қорбурд қарор гирифтааст. Чунончи:

Ҷони ман, ҷони ман фидои ту бод,

Ҳечат аз дӯстон наёяд ёд? [5, с.111].

Байти зерин фарогирандаи таркиби фразеологгии **“тиру камон”** буда, шоир бо қобилияти баланди эҷодии худ абрӯву мижғони ёри худро ба тире камон монанд карда, онро чунин васф мекунад:

Абрӯяш ҳам ба камон монаду қад рост ба тир,

Қас надидам, ки чунин тире камоне дорад [5, с.123].

“Моҳи дилорой” киноя аз дилбар, маҳбубаи зебо, ки дилро тасхир мекунад, қалбро оро медиҳад, фақат бо азобу шиканҷа ва ранҷ, яъне мубтало ва ошиқ шудан, ки дар мисраи дуум маъноӣ мақоли **“Ранг бину ҳол пурс”** падида омадааст [6, с.703].

Сурати рӯйи ту, эй моҳи дилорой, чунон-к,

Сурати ҳоли ман аз шарҳу баён меғузарад [5, с.125].

Дар байти дигар шоир бо услуби баланди шоирона бо истифода аз ду ибораи фразеологӣ дар як байт, яке **“моҳи мунаввар”** дигаре **“мои муъин”** тавонистааст дили хонандаи хешро ба тасхир орад.

“Моҳи мунаввар” ба маъноӣ маъшуқе, ки чеҳрааш ба моҳи тобон, моҳи равшан монанд аст. [6, с.704].

“Мои муъин” дар фарҳанг ба маъноӣ оби ҷорӣ, оби равони покиза шарҳу тавзеҳ ёфтааст.[6, с.703]:

Кист он моҳи мунаввар, ки чунин меғузарад?

Ташна ҷон медиҳаду мои муъин меғузарад [5, с.126].

Саъдии Шерозӣ дар байти боло воҳиди фразеологгии **“моҳи мунаввар”**-ро мавриди истифода қарор дода, зерин ибораи фразеологӣ ҳамон маҳбубаеро, ки руҳаш ба моҳи тобон монанд аст, ба риштаи қалам овардааст.

Ҳамчунин, дар байти боло шоир ибораи фразеологгии **“мои муъин”**-ро ба маъноӣ оби равони покиза истифода бурдааст.

“Моҳи нав” а) ҷилло; б) киноя аз абрӯӣ ёр [6, с.704].

Бар ҳама қас бинамудам ҳамаи абру, ки ту дорӣ,

Моҳи нав ҳар кӣ бубинад, ба ҳама қас бинамояд [5, с.132].

Дар байти боло Саъдии Шерозӣ воҳиди фразеологгии **“моҳи нав”**-ро бо услуби баланди шоирона мавриди қорбурд қарор дода, зерин ибораи фразеологӣ ҳамонро, абруи ёрро дар назар гирифтааст.

Бо истифодаи ин воҳиди фразеологӣ матлабу мақсади шоир хеле шоирона ифода ёфтааст. Мардуми тоҷик анъанае доранд, ки вақте аввали ҳар моҳ ба тозагӣ баромадани моҳи навро, ки ба абру шабеҳ дорад, бинад, ҳатман нияту орзуи нек мекунад, барои то моҳи соли дигар сикату осудаи ором бошанд ва, то ки дигарон низ ба ин нияту орзу бирасанд, аз ин воқеаи шодиовар дигаронро хабардор мекунад, нишон медиҳанд. Яъне шоир фармуда, ки он ҳусни ҷамоли зебо, ки ту дорӣ, сифоташу зебоигияшро бо шеърӣ худ ба дунё бинамудам.

“Моҳи ҷордах” – дар фарҳангномаҳо киноя аз рӯйи зебо, чеҳраи хушрӯй ва ҷавони маҳбуба маънидод шудааст [6, с.704].

Ҳури ин меғузарад дар назари сӯхтагон,

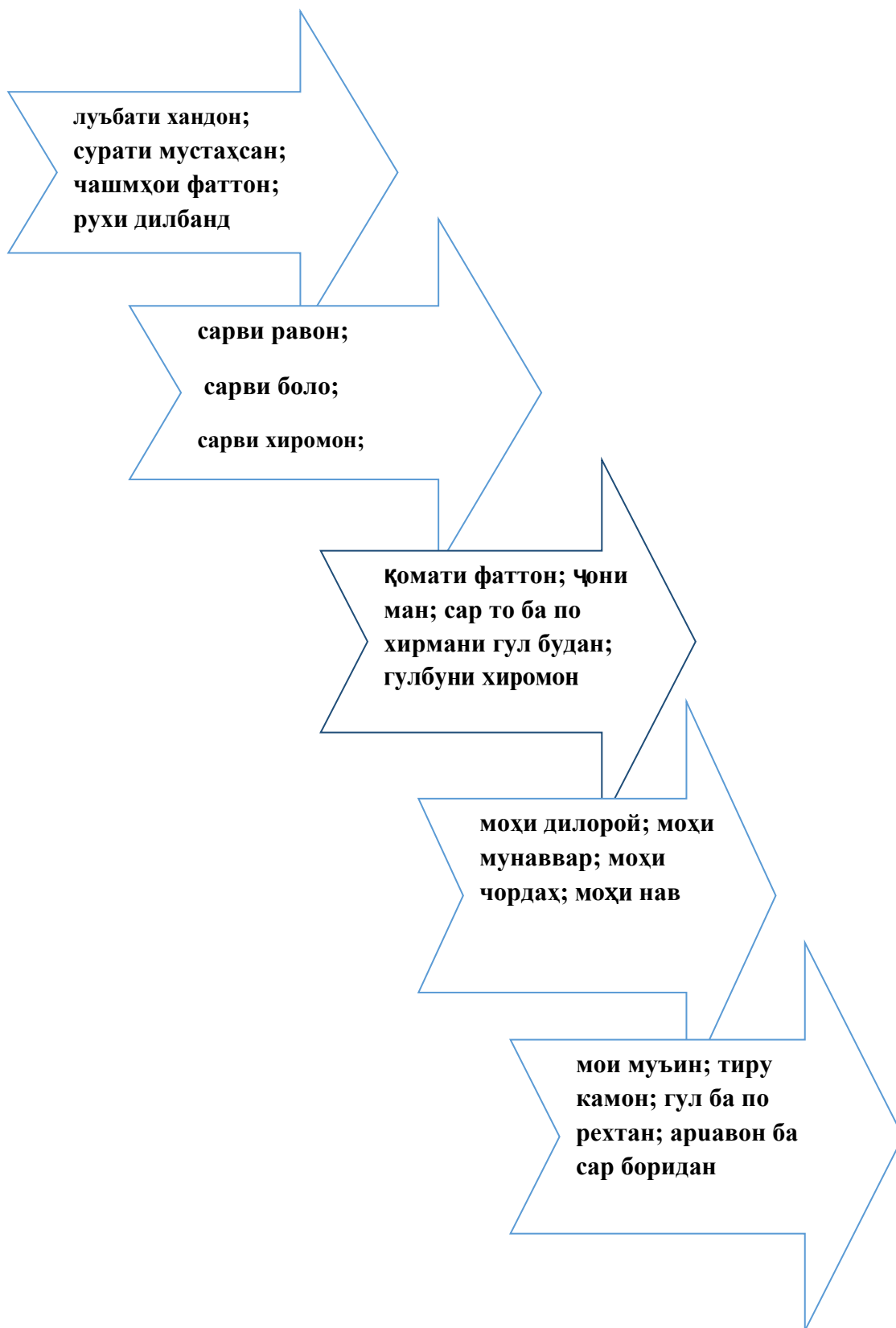
Ё моҳи ҷордах, ё лӯбати Чин меғузарад [5, с.126].

Дар байти зерин ибораи фразеологгии **“руҳи дилбанд”** ба маъноӣ руҳсорӣ мафтункунада, дилкаш, ҷозиб мавриди қорбурд аст [7, с.153]. Чунончи:

Инсоф набуд, он руҳи дилбанд ниҳон кард,

Зеро ки на рӯест, к-аз ӯ сабр тавон кард [5, с.126].

Воҳидҳои фразеологӣ, ки дар услуби баланди шоирона дар ғазалиёти Шайх Саъдии Шерозӣ мо дучор шудем, дар ҷадвали зерин чунин тасвир ёфтаанд:

Вижагиҳои услубии воҳидҳои фразеологӣ дар ғазалиёти Саъдии Шерозӣ яке аз бахшҳои камтаҳқиқшуда маҳсуб мешавад. Дар асоси ғазалиёти Саъдии Шерозӣ паҳлуҳои мухталифи он, доираи истифода ва ифодаи обуранги бадеӣ ва дигар роҳу воситаҳои қорбурди воҳидҳои фразеологӣ мавриди омӯзиш ва баррасии ҳамаҷониба қарор дода шудааст.

Аз таҳлилу баррасии воҳидҳои фразеологӣ дар ғазалиёти Саъдии Шерозӣ ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки шоир аз ин қолабҳои рехтаву устувор, ки дар тули таърих ҳамчун масолеҳи тайёри забон пайдо шудаанд, хеле моҳирона истифода бурдааст.

Дар раванди корбурди воҳидҳои фразеологие, ки дар услуби баланди шоирона эҷод шудаанд, калимаҳои услуби баланд ҷойгоҳи худро доранд. Чунончи бо калимаи сарв вожаҳои услуби баланд чун *хиромон*, *равон*, *боло* бо вожаи моҳ калимаҳои *дилорой*, *мунаввар*, *равон*, *нав*, *чордаҳ* ифодаи маъноӣ воҳиди фразеологиро мушаххас намудаанд. Бо калимаи фаттон ду шайъро сифот намудааст, ки воҳиди фразеологӣ *чашии фаттон* хеле серистеъмол аст, аммо *қомати фаттон* гӯё, ки гуна эҷоди худӣ шоир аст.

Дар дигар ифодаҳои фразеологӣ “луъбати хандон”, “сурати мустаҳсан”, “мои муъин”, “руҳи дилбанд”, “сар то ба по хирмани гул будан”, “гулат дар по рехтан”, “арғавон бар сар биборидан” тамоми ҷузъҳо вижагии услуби баланд доштани худро маҳз дар ҳамин воҳидҳои фразеологӣ нишон додаанд.

АДАБИЁТ:

1. Камолиддинов Б. Услубшиносӣ (маҷмӯаи машқҳо). – Душанбе: “Ирфон”, 1973. – 115 с.
2. Курбонов М. Услубшиносӣ (созмони услубии забони адабии ҳозираи тоҷик). – Душанбе, 1991. – 148 с.
3. Мачидов Ҳ. Фразеологияи забони адабии ҳозираи тоҷик. Монография / Ҳ. Мачидов. – Душанбе, 1982. – 103 с.
4. Муҳаммадтақии Баҳор. Сабкшиносӣ ё таърихи тасаввури насри форсӣ. Техрон, 2012. – 570с.
5. Саъдии Шерозӣ. Куллийёт. Иборат аз ҷаҳор ҷилд. Ҷ. 2. – Душанбе: “Адиб”, 1989. – 416 с.
6. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1. М: С, Э. – 1969. – 951 с.
7. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.2. М: С, Э. – 1969. – 949 с.
8. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик (фарҳанги фразеологӣ). Ҷ.1. – Душанбе: Ирфон 1963. – 952 с;
9. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик (фарҳанги фразеологӣ). Ҷ.2. – Душанбе: Ирфон, 1974. – 807с.
10. Фозилов М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афаризмҳои тоҷикию форсӣ. Ҷилди 1. – Душанбе: “Ирфон”, 1975. – 869 с.

МАВҚЕИ КАЛИМАҲОИ УСЛУБИ БАЛАНД ДАР ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ҒАЗАЛИЁТИ САЪДИИ ШЕРОЗӢ

Дар ғазалиёти Саъдии Шерозӣ, калимаҳои услуби баланд (сифатҳо, тарзи иртибот, калимаҳои решагӣ, санъатҳои бадеӣ) нақши калидӣ доранд. Мавқеи ин калимаҳо дар воҳидҳои фразеологӣ ғазалҳо на танҳо дар як ҷанбаи зиндагӣ, эҳсосоти инсонӣ, балки ба таҳқиқи ҷаҳонбинӣ ва тасаввуроти ахлоқӣ ва маънавӣ нигаронида шудааст. Мавқеи калимаҳои услуби баланд дар воҳидҳои фразеологӣ ғазалиёти Шайх Саъдӣ мақому манзалати хосро доро мебошанд. Маҳз калимаҳои услуби баланд дар забони осори бадеӣ барои шахомат ва хонданбобу ҷаззоб гаштани офаридаи шоир нақши назаррас доранд. Саъди Шерозӣ, ки яке аз бузургтарин шоирони адабиёти форсӣ мебошад, дар ғазалиёти худ барои пуробуранг гаштани мавқеи сухан калимаҳои фразеологиро барзиёд истифода намудааст. Ғазалиёти Саъдӣ Шерозӣ бо истеъмоли калимаҳои услуби баланд ва фразеологизмҳои таъсирбахш, ки эҳсосоти шеърӣ шоирро равшан нишон медиҳанд, инъикос ёфтааст. Воҳидҳои фразеологӣ истифодашуда дар ғазалиёти ӯ, ба монанди “сарви хиромон”, “луъбати хандон”, “гулбуни хиромон” ва “моҳи мунаввар”, ки ҳисси баланди эстетикӣ, хусну ҷамол ва зебоии ёри шоиронаро ифода мекунад, ташкил ёфтааст. Пас калимаҳои услуби баланд дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ ин хусусияти нодири худро дар ғазалиёти Саъдии Шерозӣ ба шарофати истеъдоди волоӣ шоирӣ эҷодкор хеле зебо, муҷаз ва муассир нишон додаанд ва дар ин замина таъсирнокии суханро тавонистаанд дар нигориш ва гуфтор таъмин намоянд. Мавқеи калимаҳои услуби баланд дар воҳидҳои фразеологӣ ғазалиёти Саъдии Шерозӣ як мавзӯи амиқ ва актуалӣ буда, ба таҳқиқ ниёз дорад.

Калидвожа: *Услуг, забониношӣ, услуги баланд ва паст, калима, фразеология, эвфемизм, лиризм, поэтизм, архаизм, неологизм, газалиёт, Саъдӣ Шерозӣ, воҳидҳои фразеологӣ, ҳаяҷон, эҳсосот, вижагиҳои услубӣ, қолабҳои рехтаву устувор.*

РОЛЬ СЛОВ С ВЫСОКИМ СТИЛЕМ В ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦАХ ГАЗАЛОВ СААДИ ШИРАЗСКОГО

В газалах (лирических стихах) Саади Ширазского слова с высоким стилем (прилагательные, союзы, корневые слова и художественные средства) играют ключевую роль. Значение этих слов в фразеологических единицах газалов связано не только с одним аспектом жизни и человеческих эмоций, но и с исследованием мировоззрения, моральных и духовных концепций. Позиция слов с высоким стилем в фразеологических единицах газалов Саади занимает особое место и важность. Именно эти слова с высоким стилем способствуют величию, читаемости и очарованию произведений поэта на языке его литературных трудов. Саади Ширазский, один из величайших поэтов персидской литературы, широко использует фразеологические единицы в своих газалах, чтобы сделать свою речь более яркой. Газалы Саади Ширазского, с использованием слов с высоким стилем и значимых фразеологических единиц, которые ясно отражают лирические эмоции поэта, прекрасно представлены. Фразеологические единицы, использованные в его газалах, такие как "стройный кипарис", "улыбающаяся красавица", "цветок таверны" и "светящийся месяц", выражают высокий эстетический вкус, красоту и восхищение поэта своей возлюбленной.

В заключение, слова с высоким стилем в составе фразеологических единиц демонстрируют свои уникальные качества в газалах Саади Ширазского благодаря исключительному творческому таланту поэта, являясь красивыми, лаконичными и эффективными, и они способны усиливать эмоциональное воздействие его речи и дискурса. Роль слов с высоким стилем в фразеологических единицах газалов Саади Ширазского является глубокой и актуальной темой, требующей дальнейшего исследования.

Ключевые слова: *стиль, лингвистика, высокий и низкий стиль, слово, фразеология, эвфемизм, лиризм, поэтизм, архаизм, неологизм, газалы, Саади Ширазский, фразеологические единицы, волнение, эмоции, стилистические особенности, устойчивые выражения и конструкции.*

THE ROLE OF HIGH STYLE WORDS IN THE PHRASEOLOGICAL UNITS OF THE GHASALIYAT OF SAADI OF SHIRAZ

In the ghazaliyyat (lyrical poems) of Saadi of Shiraz, high-style words (adjectives, conjunctions, root words, and artistic devices) play a key role. The significance of these words in the phraseological units of the ghazals is not only related to one aspect of life and human emotions, but also to the study of worldview and moral and spiritual concepts. The position of high-style words in the phraseological units of Saadi's ghazals holds a special status and importance. It is precisely these high-style words that contribute to the grandeur, readability, and charm of the poet's creations in the language of his literary works. Saadi of Shiraz, one of the greatest poets of Persian literature, extensively uses phraseological units in his ghazals to make his speech more colorful. The ghazaliyyat of Saadi of Shiraz, with the use of high-style words and impactful phraseological units that clearly reflect the poet's lyrical emotions, is well represented. The phraseological units used in his ghazals, such as "the cypress of the tavern," "the smiling beauty," "the flower of the tavern," and "the radiant moon," express a high aesthetic sense, beauty, and the poet's admiration of his beloved.

In conclusion, high-style words in the composition of phraseological units demonstrate their unique qualities in Saadi of Shiraz's ghazals due to the poet's exceptional creative talent, being beautifully concise and effective, and they are able to enhance the emotional impact of his speech and discourse. The role of high-style words in the phraseological units of Saadi of Shiraz's ghazaliyyat is a profound and relevant topic that deserves further investigation.

Keywords: *Style, Linguistics, High and Low Style, Word, Phraseology, Euphemism, Lyricism, Poeticism, Archaism, Neologism, Ghazaliyyat, Saadi of Shiraz, Phraseological Units, Excitement, Emotions, Stylistic Features, Fixed Expressions and Constructions.*

Маълумот дар бораи муаллиф: **Гулназарзода Жило Бурӣ** – Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, доктори илмҳои филологӣ, профессор, ректор. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+99237) 2325000; E-mail: ddzt@ddzt.tj

Ёрахмадзода Шукрона Ҳабибулло - Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, ассистенти кафедраи забон ва фарҳанги. Нишонӣ: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Борбад, 48/5. Тел.: 987369394; Почтаи электронӣ: yorahmadzodash@gmail.com.

Сведения об авторах: **Гулназарзода Жило Бури** – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, доктор филологических наук, профессор, ректор. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, улица Мохаммадиева, 17/6. Тел.: (+99237) 2325000; Электронная почта: ddzt@ddzt.tj

Ёрахмадзода Шукрона Ҳабибулло – Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, ассистент кафедра языка и культуры, Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Борбад, 48/5. Тел.: 987369394; Электронная почта: yorahmadzodash@gmail.com

Information about the authors: **Gulnazarzoda Zhilo Buri** – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulugzoda, Doctor of Philology, Professor, Rector. Address: 734019, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Tel.: (+99237) 2325000; Email: ddzt@ddzt.tj

Yorahmadzoda Shukrona Khabibullo – International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan assistant at the department of Language and Culture,. Address: 734055, Republic of Tajikistan, city Dushanbe, street Borbad, 48/5. Phone number: 987369394; E-mail: yorahmadzodash@gmail.com.

ВОЖАҲОИ ИФОДАКУНАНДАИ ЭҲТИРОМ, ОДОБИ МУШИРАТИ РАСМӢ ВА РОҲҲОИ ИФОДАИ ОН ДАР ЗАБОН

Аминов Ф.С.

Донишгоҳи байналмилалӣи забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода

Мусаллам аст, ки мақоми давлатӣ гирифтани забони тоҷикӣ боиси ифтихор ва фараҳмандии ҳар яки мост ва рушди бемайлоии кунунии онро, бешубҳа, метавон яке аз дастовардҳои бузург ва меваҳои ширини замони истиқлолият арзёбӣ кард. Забон чун мавҷудияти зинда яке аз рукнҳои давлат ва давлатдорӣ миллист ва онро беҳуда ҳам пояи миллат нахондаанд. Вале ин поя ва рукни муҳими давлату миллат ҳамеша ниёз ба нигоҳубини пайваста ва ғамхорӣи дилсӯзона дорад. Аз як тараф, агар ин ғамхорӣ дар сатҳи умумимиллӣ ва аз ҷониби сохтору ниҳодҳои давлатӣ пайваста сурат гирад, аз тарафи дигар, таҳкиму устувории ин рукн ҳисси баланди масъулият ва муҳаббату муносибати дилсӯзонаи ҳар як шаҳрванди кишварро, ба хусус, соҳибони ин забонро дар ҳамаи зинаҳои кишрҳои иҷтимоӣ ва ҳаёти рӯзмарра тақозо мекунад. Лозим ба ёдоварист, ки барои устувору тавоно ва суфтаву сайқалёфта ниғаҳ доштани ин забони нобу ширин ва гузашта аз он, барои рушду тақомули он пайваста заҳмат бикашем ва шароити мусоиду мувофиқ фароҳам оварем. Пӯшида нест, ки омӯзишу таҳқиқи забони адабии тоҷикӣ пас аз мақоми давлатиро соҳибгардиданаш ҳамаҷониба такмилу тавсеа меёбад. Дар айни ҳол бо ин забон дар сатҳи баланди ҳукумативу давлатӣ ҳуҷҷатҳои расмӣ дохиливу хориҷӣи кишварамон таҳия ва дастраси ҳамагон мегардад. Забони тоҷикӣ яке аз забонҳои ғаниву шево ва гӯшнавоз аст. Бо ин забон ба мо осори хеле гаронбаҳо чун мероси нодир аз гузаштагонамон боқӣ мондааст. Дар айни ҳол ба забони адабии тоҷикӣ аҳли ҷомеаи Тоҷикистон аҳамияти ниҳоят бузург дода, онро меомӯзанду меомӯзонанд, пос медоранду ба он арҷ мегузоранд. Хусусан, шоиру нависандагон, рӯзноманигорон ва олимони барои нигоҳ доштани шевоӣ, зебоӣ, салосату назофат, назокату фасоҳати ин забон ва барои пурғановат гардидани таркиби луғавӣи он ва тоза нигоҳ доштани ин забон саъю кӯшишҳои зиёде ба ҳарч медиҳанд. Аз ин рӯ, гуфтан ба маврид аст, ки ҳоло айёме фаро расидааст, ки сохтори нутқи шифоҳӣи забони тоҷикӣ низ рушд дода шавад ва фазои забони гуфтори тоҷикӣ низ дар гӯйиши аҳли ҷомеа саршор аз вожаҳои нобу ҷаззоб бошад, ки шунаванда аз сухангӯӣи гӯянда ҳаловат бараду қаноатманд бошад. Дар доираи ин мақола мо тасмим гирифтаем, ки чанд вожаи баёнғари мафҳуми эҳтиромро аз нигоҳи таърихӣ мавриди баррасиву таҳлил қарор дода, одоби муоширати расмӣ ва роҳҳои ифодаи онро аз нигоҳи фикру ақидаҳои олимони соҳа баррасӣ намоем.

Маълум аст, ки забони адабии тоҷикӣ низ чун ҳар як забони адабии дигар вобаста ба иҷрои вазифаҳои гуногуни иҷтимоӣ ба шоҳаҳои услубӣ тақсим мешавад. Ҳар кадом шоҳаи услубӣ дар қатори воситаҳои муштарак, яъне умумӣ, воситаҳои махсусро ҳам фаро мегирад, ки дар услубҳои дигар мушоҳида намешаванд ё истеъмоли онҳо барои ин сабақҳо расм нест. Аз ин ҷиҳат, услубҳои забони адабии тоҷикиро ба ду хели калон метавон ҷудо кард: услуби гуфтугӯӣ ва китобӣ. Вожаҳои баёнғари эҳтиром ба хотири ҷаззобу дилкаш гардидани нутқ корбаст мегарданд ва дар ҳамаи услубҳои забони адабӣ вобаста ба дараҷаи корбаст ба назар мерасанд. Корбасти вожаҳои баёнғари эҳтиром, албатта, аз нигоҳи таносуб дар шоҳаҳои услубӣи забони адабӣ яқсон нест ва вобаста ба дараҷаи истифодаашон вожаҳои махсус дар таркиби луғавӣи забонамон мавҷуданд, ки чанде аз онҳоро дар поён меорем ва онҳоро аз нигоҳи таърихӣ ва забонӣ мавриди баррасӣ қарор медиҳем. Бояд гуфт, ки ба қатори вожаҳои баёнғари эҳтиром асосан ҷонишинҳои шахсӣ, сифатҳо, унвону дараҷаҳо, дар мавриди арзу хоҳиш ва муроҷиат ба касе ва монанди инҳо дохил мешаванд. Чанде аз ин вожаҳо, ки ба гурӯҳи ҷонишинҳои шахсӣ мансубанд, аз қабилҳои вожаҳои **мо**, **шумо**, **эшон** мебошанд. Ҳоло дар забони адабӣ ин вожаҳо дорои чунин маъниҳост: **мо** 1. Ҷонишини шахсии шахси яқуми ҷамъ, дар таркиби **ману мо** ба маънои **худбинӣ**, **манманӣ**, **кибру ғурур**. Дар услуби илмӣ ба ҷойи ҷонишини шахсии шахси яқуми **ман** ҷонишини шахсии шахси яқуми **мо** бар ифодаи **ҳоксорӣ**, **ғурутанӣ**, **муқобили манманӣ**, **худписандӣ**, **худбинӣ**, **кибру ғурур** корбаст

мегардад. Ё ба таври дигар дар мавриди эҳтиром ин ҷонишин барои ифодаи ҷонишини шумораи танҳои шахси якуми **ман** ифода меёбад. Ин вожа дорои таърихи тулонӣ буда, дар се давраи инкишофи таърихии забонҳои эронӣ, аз ҷумла тоҷикӣ чунин тағйироту таҳаввулотро аз сар гузарондааст: дар забони порсии бостон ин вожа дар ҳолати **Genetiv** дар шакли **a^hmāxam**, дар забони порсии миёна дар шакли **mā** ва дар забони порсии нав ё дари тоҷикӣ дар шакли **мо** ифода ёфтааст. Имрӯз низ ин вожа дар услуби китобии забони адабӣ дар ҳамин шакл ва ба ҳамин маънояш мавриди истифода қарор мегирад. Вале дар шеваҳо, ба хусус дар гурӯҳи шеваҳои шимолии забони тоҷикӣ ин ҷонишини шахсӣ дар ҳамин шакл барои ифодаи шумораи чамъ наомада, балки танҳо барои ифодаи эҳтиром ифода ёфта, барои ифодаи чамъ шаклҳои нави ин ҷонишин, чун **моён, моҳо, моҳон, муҳон, муҳо** ва монанди инҳо корбаст мегардад.

Шумо, ҷонишини шахсии шахси дуҷуми чамъ буда, дар забон барои ифодаи эҳтиром корбаст гардида, ин ҷонишин таърихи тулониро дорост. Дар се давраи инкишофи таърихии забонҳои эронӣ, аз ҷумла тоҷикӣ, чунин тағйироту таҳаввулотро аз сар гузарондааст: дар забони порсии бостон ин вожа дар ҳолати **Genetiv** дар шакли **xsasama**, дар забони порсии миёна дар шакли **šumā** ва дар забони порсии нав ё дари тоҷикӣ дар шакли **шумо** ифода ёфтааст. Имрӯз низ ин вожа дар услуби китобии забони адабӣ дар ҳамин шакл ва ба ҳамин маънояш мавриди истифода қарор мегирад. Вале дар шеваҳо, ба хусус дар гурӯҳи шеваҳои шимолии забони тоҷикӣ ҷонишини шахсии мазкур дар ҳамин шакл барои ифодаи шумораи чамъ наомада, балки танҳо барои ифодаи эҳтиром ифода ёфта, барои ифодаи чамъ шаклҳои нави ин ҷонишин, чун **шумоён, шумоҳо, шумоҳон, шумуҳо, шумоо** ва монанди инҳо корбаст мегардад.

Эшон 1. Ҷонишини шахсии шахси сеҷуми чамъ **онон, онҳо**; 2. Дар мавриди эҳтиром барои ифодаи шахси сеҷуми танҳо; 3. Мулло, шайх, яъне ба маънои тақводор, диндор. Ин вожа дорои таърихи тулонӣ буда, дар се давраи инкишофи таърихии забонҳои эронӣ, аз ҷумла тоҷикӣ чунин тағйироту таҳаввулотро аз сар гузарондааст: дар забони порсии бостон ин вожа дар ҳолати **Genetiv** дар шакли **avaīšam**, дар забони порсии миёна дар шаклҳои **ešān - ешон** ва дар забони порсии нав ё дари тоҷикӣ дар шаклҳои **эшон, онон, онҳо** ифода меёбад. Имрӯз низ ин вожа дар услуби китобии забони адабӣ дар ҳамин шакл ва ба ҳамин маънояш мавриди истифода қарор мегирад. Вале баъзан дар забони гуфтор ин ҷонишини шахси сеҷум ба сифати ҷонишини шахси якуми танҳо, яъне бар ивази ҷонишини **ман** бемавридон мавриди истифода қарор мегирад, ки ҷои нест. Инчунин дар шеваҳо, ба хусус дар гурӯҳи шеваҳои шимолии забони тоҷикӣ шаклҳои лаҳҷавии ин ҷонишини шахсӣ, чун **унҳо, уво, уно, вайо** ва монанди инҳо ба назар мерасад ва ҳамзамон барои ифодаи эҳтиром корбаст мегардад.

Бояд гуфт, ки ба гурӯҳи дигари вожаҳои баёнгарии эҳтироми мансуби сифатҳо, чун вожаҳои **нек, бузург** ва монанди инҳоро мансуб шуморидан мумкин аст. Аз ҷумла, вожаи **нек** дар калимасозӣ ва аз нигоҳи сайри таърихӣ ба ҳиссаи нутқи сифат мутааллиқ буда, дар калимасозӣ ҳеле ғаёл ва дорои таърихи куҳанро дорост. Маънои луғавии ин вожа **хуб, нағз, хуш; бахайр, бағида, басалоҳ** ва муқобили **бад** буда, ин вожа дар таърихи забон чунин тағйироту таҳаввулотро аз сар гузарондааст: дар забони порсии бостон ин вожа дар ҳолати **Genetiv** дар шакли **hu, haxo** [hučehra – хуб карда шуда, hučehr - хубчехр, чехраи хуб; **Нахоманиш** - Ҳахоманиш. Вожаи мазкур дар забони порсии бостон тибқи нигоштаи муҳаққиқон, ки ин забон гузаштаи бевоситаи забони имрӯзаи тоҷикӣ аст, дар шакли **hu-** чун пешванди исмсозу сифатсоз дида шуда, дар калимасозӣ ҳеле ғаёл буда, ба маънои **бех, хуб** корбаст мегардид. Аз ҷумла, дар таркиби вожаи **Нахоманиш** ҷузъи **haxo** - хуб, нек ва **manī** - фикр, ақида дида мешавад. Ин вожа дар забони порсии миёна дар шаклҳои **weh-бех [Вехрӯд, Бехрӯз, Баҳор]** ва дар забони порсии нав ё дари тоҷикӣ дар шакли **хуб, бех, нек** корбаст мегардад. Бо ин калима чунин вожаҳо сохта шудааст: **некандеш, неканҷом, некахтар, некбахт, некдил, нехмаҳзар, некном, некномӣ, некпай, некпайванд, некрав, некрӯй, некрӯ, некрӯз, нексигол, нексират, нексоз, некӯ, некфан, некфарҷом, некхоҳ, некхӯ, некӣ, накӯ, некӯниҳод, некӯравиш, некӯсахун, некӯсияр, некӯфарҷом** ва монанди инҳо.

Вожаи **бузург** низ аз ҷумлаи вожаҳои баёнғари мафҳуми эҳтиром буда, сайри таърихии ин вожа чунин аст: *vazuj* (дар порсии бостон), *vazukg* (порсии миёна), **бузург** (форсии нав) дар ҳолати Nom. Дар забони санскрит дар шакли **vajra, vaoja, voa jana** – ҳама ба маънои **калон, бузург** дар катибаҳои қадима омадаанд. Дар забони порсии бостон ё тоҷикии қадим ин вожа аз забони модӣ ё мидеӣ иқтибос гардидааст. Дар забони муосири тоҷикӣ ин вожа дорои чунин маъноҳои луғавӣ аст: 1. калон, 2. олимартаба, соҳиби чоҳу манзалат, асилзода. 3. соҳиби эътибор ва эҳтиром, соҳиби бартарӣ ва фазилати маънавӣ, азим, кабир, 4. калонсол, касе, ки синаш аз давраи ҷавонӣ гузаштааст. Ин вожа дар калимасозӣ ва ибораорой низ нақши муайян дорад: **бузург кардан** боэътибор кардан, муътабар кардан; **бузург шудан**: а) калонсол шудан, б) олимансаб ва соҳиби чоҳу манзалат шудан, ба рутбаҳои олӣ расидан; **бузургвор** 1. наҷиб, шариф, олиҷаноб, бузургсор; 2. лоиқи бузургон; **бузургманиш** баланд ҳиммат, олитабиат; **бузургӣ**; 1. калонҳаҷмӣ, калонҷуссагӣ, 2. асил зодагӣ, олиҷоҳӣ, 3. азамат, бузургворӣ, некномӣ, 4. калонсолӣ. **Бузургӣ** ба ақл аст, на ба сол, Тавонгарӣ ба ҳунар аст, на ба сол.

Инчунин, чун муродифи ин вожаи баёнғари эҳтиром дар таърихи забонамон вожаи **хар** ифода меёфт ва ҳоло бештар ба маънои чорпои боркаш, ҳимор ва маҷозан ба маънои аҳмак, аблаҳ корбаст мегардад. Ба маънои калон ё бузург дар қисми аввали калимаҳои мураккаб омада, маънои калон, дағал, дуруштро ифода мекунад: **харсанг** – санги калон, **харгӯш** – гӯши калон, **харчанг** – ҷанги калон. Ин вожа дар забони порсии қадим дар таркиби **pita** дар шакли **pita+xara** ифода ёфта, дар забони адабиёти классикии тоҷикӣ, аз ҷумла дар осори устод Рӯдакӣ дар шакли харпадар ба назар мерасад. Дар айни ҳол дар забонамон ин маънои вожаи мазкур корбаст нагардида, танҳо ба маънои **аҳмак, аблаҳ** ва як навъи ҳайвони чорпо дида мешавад. Яъне ин вожаи таърихӣ шаҳомату манзалати таърихнашро аз даст додааст ва ҳоло онро чун вожаи баёнғари эҳтиром шуморидан ҷои нест.

Вожаи дигари баёнғари эҳтиром вожаҳои **кадхудо** ва **кадбону** ба ҳисоб мераванд, ки ин вожаҳо низ таърихи тулонӣ доранд. Ин вожаҳо аз нигоҳи сохт мураккаб буда, аз ҷузъҳои **kad/kat** ба маънои хона ва **xuda** ва **banu** таркиб ёфта, ба маъноҳои соҳиби хона (падар) ва **бонуи хона** (модар) далолат мекунад. Дар забони муосири тоҷикӣ ҷузъи **худо** дар таркиби ҷандин вожаҳои баёнғари эҳтиром омада, вожаҳои зерин, чун Худой (**Соҳиб, Молик, Аллоҳ, Парвардигор, Холик, Яздон**), Худованд (1. Худо; 2. Соҳиб, Молик; 3. подшоҳ, султон), Худойгон (подшоҳи бузург, подшоҳи муктадир), Худойнамо (оинаи худойнамо киноя аз оинаи рӯсту дурӯғ)-ро созмон додааст. Ҳамчунин дар забони муосири тоҷикӣ ҷузъи **бону** низ фаровон бо маъноҳои муайяни таърихнаш ва муродифҳояш мавриди истифода қарор мегирад. Аз ҷумла, **бону** 1. **Хонум, хотун, бегим, бибӣ, бойзан, хонуми асилзода**; 2. **Зани дӯстдошта, зебо, маҳбуба** ва дар таркиби ибораҳои тасвирӣ ва маҷозӣ низ вожаи **бону** дар шаклҳои **бонуи дех** (зани **кадхудо, ҳамсари арбоби дех**), **бонуи Миср** (киноя аз Зулайхо) мавриди истифода қарор гирифтааст. Бо ҷузъи **kat** дар таркиби луғавии забонҳои эронӣ, аз ҷумла тоҷикӣ вожаҳои зиёди баёнғари номвожаҳои ҷуғрофӣ шакл гирифтааст: Панҷакат (дар Ҷумҳурии Тоҷикистон), Фаркат (дар Нахшаб), Катак, Ширкат, Шутуркат, Харчанкат (дар водии Фарғона), Паркат, Чинаккат (вилояти Тошканд), Чабғукат (водии Кешрӯд) ва монанди инҳо мебошанд, ки ҷамъи бо ин ҷузъ номвожаҳои ҷуғрофӣ сохташуда тақрибан 60 ададро ташкил медиҳад [ниг.: 9, 117-132].

Инак, одоби муоширати расмӣ ва роҳҳои ифодаи онро таҳлил ва баррасӣ менамоем. Тавре маълум аст дар муоширати расмӣ дар таҳияи ҳуҷҷатҳои расмӣ одоби муҳоварат мавқеи ниҳоят муҳимро ишғол мекунад. Риояи қоидаҳои одоби муоширати расмӣ асоси шарикӣ созида маҳсуб меёбад. Аксар вақт мактуби расмӣ дуруст таҳиягардида метавонад ба барқарор кардани робитаҳои қавӣ ва ҳалли масъалаҳои мураккаб мусоидат намояд. Дар муросилоти расмӣ, хусусан, қоидаҳои муайян мавҷуданд. Дар ин самт стереотипҳои устувори муошират қабул шудаанд, ки шаклҳои мурочиат, хоҳишу дархост, миннатдорӣ, далелҳои қонёкунанда ва ғайраро дар бар мегиранд. Одоби муоширати расмӣ интиҳоби калимаву ибораҳо, сохтани ифодаҳои муайян ва ниҳоят тамоми матнро танзим менамояд ва ба ҳамин минвол раванди навиштани мактуби расмӣ ба татбиқи қолабҳои забонӣ вобаста аст,

ки онҳоро ҳангоми навиштани ҳама гуна мактубҳо истифода бурдан мумкин аст [18, с.133]. «Самаранокии мукотиботи истехсолӣ бештар ба истифодаи оқилонаи лексикаи одоби муҳоварат: изҳори миннатдорӣ, муносибати мусбат ё манфӣ ба натиҷаҳои кор вобаста аст» [6, с.87]. Асоси қоидаҳои одоби муоширати расмиро хушмуомилағӣ, муносибати бозхитром ва дӯстона нисбат ба шарикӣ тичоратӣ, риояи ғосилаи муайян байни кормандоне, ки вазифаи хизматиро ишғол мекунанд, қобилияти «ҳа» ва «не» гуфта тавоништан бидуни ранҷонидани шарикӣ тичоратӣ, ба иззати нафси ӯ нарасидан, таҳаммулпазирӣ нисбат ба ақидаҳои дигарон, ки бо ақидаи шумо мувофиқат намеkunанд, қобилияти эътироф кардани ҳақиқати худ, нисбат ба худ аз нуқтаи назари худтанқидкунӣ баҳо додан, дар баҳс қобилияти истифода бурдани далелҳо, на истифода аз номи шахсони обрӯманд ташкил медиҳанд [2, с.339]. Ҳангоми интиҳоби қолабҳои муайяни одоби муҳоварат характери муносибатҳои адресант (мурочиаткунанда) ва адресат (ғирандаи мактуб)-ро (муносибатҳои расмӣ, нимрасмӣ, дӯстона) ба назар гирифтани лозим аст. Одобӣ муҳоварат маҷмуи тамоми воситаҳои нутқ ва қоидаҳои истифодаи онҳо дар ин ё он аснои муошират мебошад. Корбасти воситаҳои одоби муҳоварат дар соҳаҳои гуногуни ғайрияти инсон яксон нест. Асноҳои мухталифи одоби муошират тавассути системаи қолабҳои гуногуни одоби муҳоварат сурат мегиранд: Масалан, Ҷаноби Аълоҳазрат, Ҷаноби олий ва ё Рафиқ Сарфармондеҳи Қувваҳои мусаллаҳ. Аммо муқаррар аст, ки принсипи умумии истифодаи воситаҳои одоби муошират дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ принсипи хушмуомилағӣ ва эҳтиром боқӣ мемонад. Дар муросилоти расмӣ низ корбасти воситаҳои одоби муҳоварат танзим карда мешавад, ба ибораи дигар, характери регламентӣ доранд, зеро одоби муошират кодекси рафтори маданӣ буда, ба эътирофи шахс вобаста ба вазъии иҷтимоӣ, мақому мартаба ва эътибори ӯ асос ёфтааст. Махсусияти муоширати расмӣ дар он аст, ки бархӯрд, ҳамкорию ҳимояи манфиатҳои иқтисодӣ ва танзими муносибатҳои иҷтимоӣ дар доираи ҳуқуқӣ сурат мегиранд. Ба натиҷаҳои беҳтарини ҳамкорӣ ва бунёди ҳуқуқии онҳо муносибатҳои шарикӣ оварда мерасонанд, ки дар асоси эҳтиром ва эътимоди тарафайн сохта шудаанд. Хусусияти муҳими муоширати расмӣ хусусияти регламентӣ доштани он, яъне итоат ба қоидаҳо ва маҳдудиятҳои муқарраршуда мебошад. Одобӣ муошират муҳимтарин воситаи расидан ба ҳадафи коммуникативӣ ва дар айни замон нишондиҳандаи фарҳанги нависанда ва ё гӯянда мебошад. Ба ҳама маълум аст, ки баъзан дархости якеро иҷро намудан гуворо асту дархости дигареро не. Муҳтавои ду матн метавонад якхела бошад, аммо шакл ва оҳанг не. Баъзан як дархост аз дархости дигар бо мавҷудияти танҳо як ибора фарқ мекунад, ки дарки матнро тағйир медиҳад ва барои қабули қарори мусбат оид ба масъалаи баррасишаванда омили иловагӣ мегардад. Мутаассифона, аксар вақт ҳамин як ибора дар номаҳои расмӣ камӣ мекунад. Дар ҷомеаи мутамаддин системаи одоби муошират имконияти интиҳоби қолабҳои фаровони одоби муҳоваратро фароҳам меорад, ки ба адресант (шахси ирсолкунанда) барои дар ҳама ҳолат хушмуомила будан ва нигоҳ доштани эҳтироми адресат (шахси қабулкунанда) ёрӣ мерасонад. Чунончи, дар баъзе ҳолатҳо, аз қабилӣ ҳолатҳои рад кардан, таъхир намудан дар тасмими мусбат, ихтилофи назар ва монанди инҳо истифодаи ифодаҳои таассуфовар пеш аз матлаби асосӣ зарур дониста мешавад: Мутаассифона, мо ба шартҳои шумо розӣ шуда наметавонем... Мутаассифона, мушкilotи пешомада ба мо имкон намедиҳад, ки дар ояндаи наздик аз пешниҳоди шумо истифода барем... Бо таассуф маҷбурем, ки ба шумо дар хусуси имконнопазирӣ... хабар диҳем... Мутаассифона, то ҳанӯз баъзан ифодаҳои арзи миннатдорӣ дарёғ ё сарфи назар карда мешаванд, ки бояд дар посух ба пешниҳод, дархост, даъват, табрикот, тасаллият ва ғайра истифода шаванд. Дар тамоми ҷаҳони мутараққиву мутамаддин барои дақиқӣ, посухи саривақтӣ баён намудани миннатдорӣ ба ҳукми анъана даромадааст, зеро корбасти онҳо дар аснои бағоят нозуки муносибатҳои байниҳамдигарии иҷтимоиву ҷамъиятӣ дар ҳалли мусбати масъалаҳои муҳим мусоидат карда метавонад: Ташаккур барои посухи саривақтии шумо. Ташаккур барои пешниҳод... Иҷозат диҳед, миннатдорӣ худро барои иштироки шумо дар ...баён намоям. Ифодаи ҳиссиёти беҳтарин: шодмонӣ, умед, эътимод, таҳсин, миннатдорӣ матнро на танҳо ороиш дода, баёни хушӣ маъмулии онро аз байн мебарад, балки як навъ ғазои муайяни даркро ба вучуд

меорад, ки ба муносибати адресат (гирандаи нома) нисбат ба адресант (нависанда, гӯянда) таъсир мерасонад. Лутфан, даъвати моро қабул намоед, умедворем, ки ташрифи Шумо беманфиат нахоҳад буд... Бо камоли майл Шуморо барои иштирок дар кори ҳамоиш даъват мекунем... Бо камоли эҳтиром Шуморо барои ширкат варзидан дар кори ҳамоиш даъват мекунем... Мо аз ҳузури Шумо дар кори конференсия шод хоҳем шуд... Даъватномаи бо истифода аз чунин ибораҳо таҳиягардида назар ба ифодаи як андоза хушкӣ «Мо шуморо даъват мекунем ...» зудтар қабул карда мешавад. Ибораҳои хотимавии номаҳои расмӣ низ барои таҳкими таассуроти мусбат, ки бояд муоширати муътадили расмиро пойдор нигоҳдоранд, махсусан муҳимманд. Қаблан сипосгузорам. Мо ба ҳамкории минбаъдаи пурсамар умедворем. Мо ба муносибатҳои минбаъдаи хубу мутақобилан судманд умедворем. Мо бо камоли майл имконоти дигарро дида мебароем. Мо пешниҳодҳои нави шуморо бесаброна интизорем. Мо итминон дорем, ки нофаҳмӣ ба зудӣ рафъ хоҳад шуд. Аз замони қадим маълум аст, ки гуворотарин ва муҳимтарин садо барои ҳар як шахс номи ӯст. «Хатто Франклин Д. Рузвелт медонист, ки яке аз роҳҳои оддитарин ва самарабахши ба даст овардани ҳусни таваҷҷуҳи атрофиён дар хотир нигоҳ доштани номҳои онҳо ва ба ин васила дар онҳо бедор намудани эҳсоси соҳиби эҳтирому эътибор буданашон мебошад» [10, с.83]. Дар навиштани мактуби расмӣ муроҷиат ба адресат роли муҳим мебозад. Ин унсури одоби муошират дар мукотибаи корӣ на танҳо изҳори эҳтиром нисбат ба адресат (мухотаб), балки барои бо ӯ ба роҳ мондани робита мусоидат мекунад. Воҳиди муроҷиат ба мазмуни минбаъдаи мактуб низ таъсири бевосита дорад. Шаклҳои маъмултарини муроҷиат бо ифодаҳои лутфомези арҷманд, гиромӣ, муҳтарам, азиз сурат мегиранд. Пас аз мухотаб вергул ё аломати хитоб гузошта мешавад. Муроҷиат бо аломати хитоб оҳанги нисбатан расмӣ ва муҳимияти муносибатро таъкид менамояд. Имрӯзҳо мухотабҳои як замон куҳнашуда ва аз истеъмол баромада аз нав эҳё карда мешаванд ва дар ин мавқеъ 7 мухотаби «ҷаноб» – «ҷанобон» -ро зикр кардан бамаврид аст, ки то соли 1917 мақоми расмӣ дошт. Бо вучуди ин истифодаи он ҳанӯз ҳам ба пуррагӣ маъмул нагардидааст. Он дар соҳаи сиёсат, дар байни соҳибкорон, ходимони фарҳанг ва нисбатан камтар дар байни мансабдорон васеъ истифода мешавад. Зимнан бояд дар хотир дошт, ки хатто дар сурати ба индекси хушмуомилағ доро шудан ва нисбат ба ҳар як шахс истифода карда шудан ҳам, калимаи мазкур аз маънои луғавӣ, ки ба мақоми иҷтимоии мухотаб ишораи бевосита менамояд, озод нест. Ин мухотаб дар номаҳо ба шарикони тижоратӣ, соҳибкорон, бонкдорон, мансабдорон, ходимони фарҳанг, сиёсатмадорон қорбаст мегардад. Дар баробари ин, истифодаи ин нави муроҷиатро ба гурӯҳҳои мавқеи иҷтимоиашон маҳдуд тасаввур кардан қиёсҳои ғайриимкон аст: "ҷанобон маъҷубон", "ҷанобон гурезагон", "ҷанобон мардикорон". Гуногунии шаклҳои моликият гуногунии муроҷиатро муайян мекунад: бо индекс – бе индекс, насаб – бо ном ва номи падар. Муҳтарам ҷаноби Юсуфзода ... Масрур Юсуфии азиз ... Қолабҳои дар интиҳои номаҳои расмӣ истифодашаванда низ ҳамчунин аҳамияти муҳим доранд. Анҷоми мактуб ҳамеша бо муайян кардани дурнамо (ҳамкорӣ, муносибатҳои корӣ, лоиҳа, ҳалли масъала ва ғайра) алоқаманд аст. Аз ин рӯ, ибораҳои охирин изҳори умед, эътимод, шодмонӣ, тасдиқ, сипосгузорию аз нуктаҳои дар боло овардашуда ифода менамояд. Бо эҳтиром ... Бо таманниёти беҳтарин ва умеди ҳамкорӣ... Мо ҳамеша хурсандем, ки ба шумо хидмат мерасонем... Хуш омадед ба семинари мо! Умедворем, ки шумо бартариҳои лоиҳаи моро кадр хоҳед қард ва дар... Ибораҳои ибтидоӣ ва ниҳони одоби муҳаварат дар номаи расмӣ ҷаҳорҷубаи одоби муошират номида мешаванд ва нишондиҳандаи оғозу анҷоми аснои коммуникативӣ маҳсуб меёбанд. Ин ифодаҳо матнро (иттилоъро) ба ҷаҳорҷубаи муайяни коммуникативӣ ҷой карда, робитаи мустақимро бо адресат (шунаванда, хонанда) ба роҳ мемонанд ва муносибатҳои мусоҳибонро ба танзим медардоранд. Хушмуомилағ ва хушбинӣ оҳанги номаҳои расмиро муайян мекунад.

Дар муросилоти расмӣ тамасхур, таҳқир, зухуроти дағалӣ ва хатто киноя қиёсҳои комилан номумкин арзёбӣ мегарданд. Ва баръакс, истифодаи ифодаҳои мувофиқу муносиби одоби муҳаварат имкон медиҳад, ки оҳанги талаботи қатъӣ нармавҷ гардад. Муқоиса намоед: Мо чунин мешуморем, ки шартномаи № 219 Е / 97 аз 01.01.18 бояд дар нашриёти мо баста

шавад. Мо бастани шартномаи № 219 Е / 97-ро аз 01.01.18 дар нашрети мо мувофиқи мақсад мешуморем (умедворем, ки шуморо бовар кунонида тавонистем). Албатта, қолаби одоби муҳоварат ифодаи дархостро андак тулонитар менамояд, вале дар муоширати шарикони тичоратӣ истифода аз қолабҳои хушмуомилагию эҳтиром натиҷаҳои самарабахш ба бор меоранд. Зеро дар ин маврид бар иловаи иттилоот оҳанги мукотибот низ эътимодбахш мешавад. Ба ақидаи Н.И. Формановская, оҳангу услуби иншои мактуби расмӣ бо риояи меъёрҳои одоби муҳоварат ва истифодаи бамавриди қолабҳои он чараёни минбаъдаи муносибатҳои ҳамкориҳои байни ширкату ташкилотҳоро муайян карда метавонад [19, с.21]. Бо ёрии воситаҳои одоби муошират, расмияти аз ҳад зиёд, тарзи баёни хушкӣ номаро аз байн бурда, тасвири оҳанги матнро рангинтар ва муассиртар намудан мумкин аст. Хушбахтона, маълум шуд, ки ҳалли масъалаи шумо имконпазир будааст... Бо назардошти саҳми шумо дар рушди маҷмааи мо... Лутфан табрикоти самимонаи маро қабул намоед ... Мутаассифона, даъвати шумо ба мо дер омад, бо вучуди ин мо тасмим гирифтем, ки ... Захираи одоби муҳоварати тоҷикӣ ба ҷуз ибораҳо матнҳоро низ дар бар мегирад. Инҳо аксар вақт матнҳои шабех мебошанд. Дар муросилоти расмӣ онҳо, асосан, аз номаҳои табрикотӣ, номаҳои ҳамдардӣ иборатанд. Чунин матнҳо аксар вақт як тарҳи маъмулӣ ва муодилҳои гуногун доранд. Махсусияти муколамаи хаттии расмӣ ҳамчунин дар он аст, ки он ҳама гуна муносибатҳои шахсӣ, инфиродӣ ва номарбутро истисно мекунад. Ифодаҳои одоби муҳоварате, ки бо феълҳои иҷроӣ (перформативӣ) ифода ёфтаанд, маъмулан, ба монанди дигар қолабҳои одоби муҳоварат ба қатори қолабҳои устувори муошират дохил карда мешаванд ва ҳамчунин дар одоби муоширати расмӣ мавқеи намоён доранд: Бо камоли майл шуморо даъват мекунам, ки дар... Барои иштирокотон самимона миннатдорӣ баён мекунам... Аз Шумо самимона барои... миннатдорам Аз шумо хоҳиш мекунам, ки ба суроғи мо ирсол намоед... Ман ба шумо итминон медиҳам, ки мо тамоми имкониятҳоямонро ба кор мебарем... Ба шумо комёбиҳо таманно дорем ва ба ҳамкориҳои судманди оянда умедворем ... Бо сипосу ихлоси беандоза тасдиқ мекунам, ки... Ба қатори қолабҳои дар матни номаҳои расмӣ истифодашаванда ҳамчунин намудҳои гуногуни таърифу ситоиш низ дохил мешаванд. Шумо таваҷҷуҳи самимии худро ба ятимон ва кӯдакони бе парастории волидайн монда зоҳир кардед... (ситоиши мустақим). Бо назардошти саҳми бузурги шумо дар рушди пешрафти техникӣ дар соҳа... (ситоиши ғайримустақим). Азбаски ширкати шумо таъминкунандаи асосии таҷҳизоти компютерӣ мебошад... (ситоиши ғайримустақим). Тавре ки дар боло ишора гардид, яке аз воситаҳои ба муваффақияти коммуникативӣ ноил гардидан дар поёни номаи расмӣ изҳор намудани умеду эътимоду миннатдорӣ мебошад. Умедворем, ки минбаъд муносибатҳои хуб ва мутақобилан судманд хоҳем дошт... Умедворем, ки натиҷаи музокирот ҳамкориҳои дарозмуддат ва пурсамари ширкатҳоямон хоҳад гашт... Ба Шумо комёбиҳо таманно дорем ва ба ҳамкориҳои судманди оянда умедворем. Умедворем, ки дархости мо ҳарчи зудтар баррасӣ хоҳад шуд. Шакли мурочиати боэҳтиром ба адресат дар муросилоти расмӣ тақозо менамояд, ки ҷонишини шахси дуҷуми чамъ дар мақоми ҷонишини шахси дуҷуми танҳо истифода шавад ва ҳангоми навишт ҷонишини Шумо бо ҳарфи калон оғоз гардад, зеро ин як навъ нишондиҳандаи муносибати субъективии эҳтироми мусоҳиб дар матн мебошад. Яке аз муҳаққиқони барҷастаи одоби муҳоварати рус В.Е. Голдин дар китоби худ «Нутқ ва этикет» хеле бамаврид қайд менамояд, ки тамоми матн ва ҳар як қисми нома ба адресат равона карда шудааст. Пас, дар матни мактуби расмӣ, илова бар қолабҳои одоби муҳоварат, сохтори ҳуди матн ва мундариҷа низ ба муҳотаб равона карда мешавад. Аз ин рӯ, мундариҷаи нома, ҳаҷм ва сохтори он низ аз хусуси одоби муошират: дар бораи баробарӣ ё нобаробарии муносибатҳо, дар бораи хоҳиши нигоҳ доштани робитаҳои тичоратӣ ё хоҳиши қатъ кардани онҳо маълумот медиҳад [4, с.55]. Системаи аломатҳои одоби муоширати манфӣ (саривақт нагирифтани посух ва ё умуман посух нагирифтани) ҳамчун набоштани хоҳиш барои идомаи муносибатҳои шарикӣ, ҳамчун аломати беҳурматӣ тафсир дода мешавад. Ҷанбаи муҳимми муносибатҳои тичоратӣ масъалаҳои ахлоқӣ байни шарикони тичоратӣ мебошад. Дар мукотиба он дар зарурати риояи як қатор талаботҳо, ҳам барои адресант ва ҳам ба адресат, зухур мекунад. Ба таҳиякунандагони мактубҳои расмӣ чунин амалҳо тавсия дода

намешаванд: • Адресатро дар қабули қарор ба шитобкорӣ водор кардан ва аз ифодаҳои Таъҷилан, Фавран, Ҳарчи зудтар истифода кардан қобили қабул нест. • Адресатро ба натиҷаи ҷашмдошти масъалаи дар мактуб зикршуда маҷбур кардан низ ба қоидаҳои одоби муошират мувофиқат намекунад: Истифодаи ифодаҳои Аз шумо хоҳиш менамоям, ки масъаларо омӯzed ва ба таври мусбат ҳал кунед, Аз шумо хоҳиш менамоям, ки номзодии ин шахсро тасдиқ намоед низ номақбуланд. • Дар ҳолатҳое, ки иҷрои дархост ё дастур имконнопазир аст, паёмро бо изҳороти рад оғоз кардан мувофиқи мақсад хоҳад буд. Аввалан, мақсади иқдомро баён карда, бояд возеҳ намуд, ки дар ҳолатҳои муайян имкони аз сари нав ба баррасии масъала баргаштан мавҷуд аст. Аз нуқтаи назари меъёрҳои ахлоқӣ гирандаи мактуби расмӣ бояд ба ирсолкунанда зуд ҷавоб диҳад. Таъхир дар ҷавоб ё набудани посух метавонад ҳамчун набудани хоҳиши ҳамкорӣ фаҳмида шавад ва боиси қатъ шудани муносибатҳои корӣ низ гардад. Шакли ҷавобе, ки дар он мактуб-дархост ё пешниҳод ба адресант бе истифодаи воҳиди мурочиат ё ифодаи ниҳой (махсусан, агар дар шакли дастӣ навишта шуда бошад) баргардониди шавад, ҳамчун ҳодисаи риоя накардани меъёрҳои ахлоқии муросилоти расмӣ ва изҳори беэҳтиромӣ арзёбӣ мегардад. Мувофиқи қоидаҳои одоби муошират шакли ниҳоии баёни эҳтиром дар тарафи рости мактуб дар зери сатри ниҳоии мазмунӣ асосӣ гузошта мешавад ва он, одатан, дар сатри алоҳида, бо фосилаи иловагӣ ҷойгир карда мешавад. Дар тафовут аз мурочиати муқаддимаӣ, қолабҳои ниҳоии эҳтиром ба шахс далолат накарда, дар умум ба ташкилот ва кормандони он равона карда мешавад: Бо эҳтиром..., Бо эҳтироми амиқ..., Бо орзуи муваффақияти Шумо..., Бо таманноӣ бехтарин... ва монанди инҳо. Ҳамин тариқ, муросилоти расмӣ-коргузорӣ риояи меъёрҳо ва қоидаҳои нутқи хаттиро талаб мекунад, ки дар таҷрибаи муносибатҳои корӣ ба таври устувор муқаррар гардидаанд, ба ибораи дигар, он қонуниятҳое бояд риоя гарданд, ки одоби муҳоварат муайян менамояд. Меъёрҳои одоби муҳоварат як навъ созишномаи оммавиеро, ки дар бораи он ки дар муоширати расмӣ-коргузорӣ чӣ қобили қабул асту чӣ қобили қабул нест, пешбинӣ менамоянд. Муоширати расмӣ-коргузорӣ навъи оммавитарини муоширати иҷтимоӣ мебошад. Он соҳаи муносибатҳои тиҷоратӣ ва маъмурӣ-ҳуқуқӣ, муносибатҳои иқтисодӣ-ҳуқуқӣ ва дипломатиро дар бар мегирад. Принципи универсалии қорбасти воситаҳои одоби муҳоварат принципи хушмуомилагӣ мебошад. Вазифаи аввалини адресант (нависанда) аз он иборат аст, ки мавқеи худро дар хотир нигоҳ дорад, мавқеи адресатро, яъне шахсоро, ки ба ӯ менависад, аниқ донанд ва симои ӯро ба дараҷае равшан тасаввур карда тавонад, ки гӯё бо ӯ рӯ ба рӯ истода суҳбат карда истода бошад. Дар замони имрӯза, ки муросилоти расмӣ дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоӣ вуҷуд дорад, махсусан, дар соҳаи робитаҳои дипломатӣ беш аз пеш густариш ёфта истодааст, донишмандони меъёрҳои одоби муҳоварати расмӣ муҳим ва зарур аст. Қобилияти бомуваффақият гузаронидани гуфтушунидҳои расмӣ, бо салоҳият тартиб додани матнӣ ҳуҷҷатҳо, қобилияти қор бо онҳо муҳимтарин ҷузъи фарҳанги касбии шахсест, ки қарорҳои муҳимро қабул мекунад. Имрӯз дар ҷаҳони мутамаддин фарҳанги муошират категорияи иқтисодӣ махсус меёбад. Фарҳанги баланди муошират ва иқтисодиёти рушдёфта дар кишварҳои мутараққӣ аз ҳам ҷудонопазир буда, ба ҳам алоқамандии ногусастанӣ доранд. Ва баръакс, фарҳанги пасти муоширати ҷомеа боиси сатҳи пасти рушд ва самаранокии иқтисодиёт шуда метавонад.

Ҳамин тариқ, вожаҳои баёнгари эҳтиром дар таркиби луғавии забони адабии тоҷикӣ нақши муассире дошта, дар нумуш ва ҷаззоб гаштани нутқи ҳам шиғоҳӣ ва ҳам хаттӣ ин вожаҳо хеле беназиранд ва ҳамеша бикӯшем, ки онҳоро самаранок мавриди истифода қарор бидиҳем. Ҳамзамон, пас аз таҳлилу баррасии фикру ақидаҳои олимони соҳа оид ба одоби муоширати расмӣ ба хулосае омадан мумкин аст, ки нақши он дар замони имрӯза дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоӣ вуҷуд дорад, махсусан, дар соҳаи робитаҳои дипломатӣ ва ғайра хеле назаррас буда, донишмандони меъёрҳои одоби муоширати расмӣ муҳим ва зарур аст.

Муқаррир: Турсунов Ф.М., д.и.ф., профессор

Адабиёт:

1. Акишина А.А. Русский речевой этикет / А.А. Акишина, Н.П. Формановская. – М.: Русский язык, 1978.

2. Бундаҳишн.- Душанбе: Эҷод, 2006. – 196 с.
3. Бухоризода А. Саргузашти калимаҳо. / А. Бухоризода. – Душанбе, 2005. – 216 с.
4. Введенская Л. А. Русский язык и культура речи: справочное пособие / Л.А.Введенская, Л.Г. Павлова, Е.Ю. Катаева. - Ростов н/Д, 2002. - С.339.
5. Гольдин В.Е. Обращение: теоретические проблемы / В.Е. Гольдин. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1987. – 127 с.
6. Ғаффоров Р., Ҳошимов С., Камолиддинов Б. Услубиноӣ. / Р.Ғаффоров ва диг.- Душанбе: Маориф, 1995. - 192 с.
4. Гольдин В.Е. Речь и этикет / В.Е. Гольдин. - М.: Просвещение, 1993. - С.55. 5. Гольдин В.Е. Русский язык и культура речи / В.Е. Гольдин. - Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 2001. – 212 с.
6. Дерягин В.Я. Беседы о русской стилистике / В.Я. Дерягин. - М.: Знание, 1978. - С.87.
7. Джураева, М.Р. Освещение проблем речевого этикета в таджикско-персидском культурном наследии / М.Р. Джураева // Вестник Таджикского национального университета. Серия «филология». – Душанбе, 2014. № 3/9(154). – С.235-237.
8. Кабиров Ш. Роҳҳои ифодаи эҳтиромӣ фурутанӣ дар забони тоҷикӣ / Ш.Кабиров // Сухан аз арши барин омадааст. - Душанбе, 2014. – С.50-55.
9. Карнеги Дейл. Как завоевать друзей и оказывать влияние на людей / Дейл Карнеги. - Екатеринбург, 2004. - С.83.
10. Колтунова М.В. Язык и деловое общение / М.В. Колтунова. - М.: Экономическая литература, 2002.
11. Кузнецова Т.В. Делопроизводство / Т.В. Кузнецова. – М.: ЗАО «Бизнес-школа «Интел-Синтез», 2000.
12. Снелл Ф. Искусство делового общения / Ф.Снелл. – М.: Прогресс, 1990.
13. Крысин Л.П. Язык в современном обществе / Л.П. Крысин. – М.: П4.
15. Мухторов З. Таърихи забони тоҷикӣ./ З. Мухторов.- Душанбе, 2003. – 152 с.
16. Основы русской деловой речи. Авторы: Н.А. Буре, Л. Б. Волкова, Е. В. Косарева и др. Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. Под редакцией проф. В.В. Химики. 2-е издание. – С-Петербург, 2015. – 335 с.
17. Саймиддинов Д. Вожашиноӣи забони форсии миёна. / Д. Саймиддинов. – Душанбе, 2001. – 310 с.
18. Саймиддинов Д. Форсии бостон. / Д. Саймиддинов. – Душанбе, 2007. – 185 с.
19. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1. – Москва, СЭ, 1969. – 950 с.
20. Формановская Н.И. Речевое взаимодействие: коммуникация и прагматика / Н.И. Формановская. - М.: ИКАР, 2007. – 480 с.
21. Храковский В.С. Типология императивных конструкций / В.С. Храковский. - СПб.: Наука, 1992. – 315 с.
22. Ҳомидов Д. Сарнавишти вожаҳо. / Д. Ҳомидов. - Душанбе, 2008. - С.117-132
23. Ҷӯраева, М.Р. Семантикаи нармағфторӣ дар васоити ахбори омма / М.Р. Ҷӯраева // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. - Душанбе, 2012. – № 4/6 (97). - С.136-139.

ВОЖАҲОИ ИФОДАКУНАНДАИ ЭҲТИРОМ, ОДОБИ МУОШИРАТИ РАСМӢ ВА РОҲҲОИ ИФОДАӢ ОН ДАР ЗАБОН

Мақолаи мавриди назар ба вожаҳои ифодакунандаи эҳтиром, одоби муоширати расмӣ ва роҳҳои ифодаи он дар забон бахшида шудааст. Дар ин мақола муаллиф чанд вожаи баёнгари мағхуми эҳтиромро аз нигоҳи таърихӣ ва забонӣ мавриди баррасӣ қарор додааст. Бояд қайд намуд, ки эҳтиром эҳсоси мусбат аз арҷ ниҳодан ва эътино ба фард ё ашъе аст, ки фарди эҳтиромгузорада онро сазовори эҳтиром мешуморад. Эҳтиром ва одоб яке аз хислатҳои муҳими рафтори инсон ба шумор меравад. Қайд кардан бамаврид аст, ки муаллиф барои мақсадҳои мақолаи худ расидан хусусан, ба ҷонишинҳои шахсӣ, сифат ва унвону дараҷаҳо, ки эҳтиромро ифода менамоянд, таъия намудааст. Вожаҳои

ифодакунандаи эҳтиром ҳамчун мавзуи омӯзиш хусусияти барҷаста дорад, зеро аз як тараф мавзуи омӯзиши фанҳои гуногун ва аз тарафи дигар ҷузъи бевоситаи он мебошад.

Инчунин, муаллифи мақолаи мавриди назар зикр менамояд, ки вожаҳои ифодакунандаи эҳтиром ба хоҳири ҷаззобу дилкаш гардидани нутқ қорбаст мегарданд ва дар ҳамаи услубҳои забони адабӣ вобаства ба дараҷаи қорбаст ба назар мерасанд. Истифодаи вожаҳои баёнғари эҳтиром, албатта, аз нигоҳи таносуб дар шоҳаҳои услубии забони адабӣ яқсон нест ва вобаства ба дараҷаи истифодашон вожаҳои махсус дар таркиби луғавии ҳар як забон мавҷуд мебошанд. Лозим ба таъкид аст, ки ба қатори вожаҳои баёнғари эҳтиром асосан ҷонишинҳои шахсӣ, сифатҳо, унвону дараҷаҳо, дар мавриди арзу хоҳиш ва муҷриат ба қасе ва монанди инҳо дохил мешаванд. Ҳамзамон, дар ин мақола андешаҳои олимони соҳа ба монанди Франклин Д. Рузвельт, Н.И.Формановская, В.Е. Голдин ва дигарон роҷъ ба одоби муоширати расмӣ ва роҳҳои ифодаи он дарҷ гардида мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: забонишинӣ, ҷонишинҳои шахсӣ, сифат, забони тоҷикӣ, муқоиса, таҳлил.

СЛОВА ВЫРАЖАЮЩИЕ УВАЖЕНИЯ, ФОРМАЛЬНАЯ ЭТИКА И СПОСОБЫ ИХ ВЫРАЖЕНИЯ В ЯЗЫКЕ

Данная статья посвящена словам, выражающим уважение, этикету официального общения и способам его выражения в языке. В данной статье автор рассматривает слова, выражающих понятие уважения, с исторической и лингвистической точки зрения. Следует отметить, что уважение - это положительное чувство почтения и заботы о человеке или вещи, которые уважающий человек считает достойными уважения. Уважение и вежливость считаются одними из важнейших качеств человеческого поведения. Стоит отметить, что для достижения целей своей статьи автор в первую очередь опирался на личные местоимения, прилагательные, а также титулы и степени, выражающие уважение.

Слова, выражающие уважение, играют важную роль в качестве предмета изучения, поскольку, с одной стороны, они являются предметом изучения различных дисциплин, а с другой — являются их непосредственной частью.

Также, автор рассматриваемой статьи отмечает, что слова, выражающие уважение, используются для придания речи большей привлекательности и привлекательности и встречаются во всех стилях литературного языка в зависимости от степени употребления. Употребление слов, выражающих почтение, конечно, не пропорционально одинаково в разных стилистических ветвях литературного языка, и в зависимости от степени их употребления в словарном составе каждого языка имеются особые слова. Важно отметить, что слова, выражающие уважение, в основном включают личные местоимения, прилагательные, титулы и звания, при выражении желаний, просьб, обращении к кому-либо и т. п.

В статье приводятся мнения таких ученых в этой области, как Франклин Д. Рузвельт, Н.И. Формановская, В.Е. Голдина и других об этикете официального общения и способах его выражения были опубликованы, проанализированы и обсуждены.

Ключевые слова: лингвистика, личные местоимения, прилагательное, таджикский язык, сравнение, анализ.

WORDS EXPRESSION OF RESPECT, FORMAL ETHICS AND THE METHODS OF THEIR EXPRESSION IN LANGUAGE

This article is devoted to words that express respect, etiquette and official communication and the ways of their expressing in language. In this article, the author examines words that express the concept of respect from a historical and linguistic point of view. It should be noted that respect is a positive feeling of respect and concern for a person or things that a respected person considers worthy of respect. Respect and politeness are considered one of the most important qualities of human behavior. It is worth noting that to achieve the goals of his article, the author primarily relied on personal pronouns, adjectives, as well as titles and degrees that express respect.

Words that express respect play an important role as a subject of study, because, on the one hand, they are the subject of study of various disciplines, and on the other hand, they are their immediate part.

Also, the author of the article in question notes that words expressing respect are used to make speech more attractive and attractive and are found in all styles of literary language depending on the degree of use. The use of words that express respect is, of course, not proportionally identical in different stylistic branches of the literary language, and depending on the degree of their use, there are special words in the vocabulary of each language. It is important to note that words that express respect, and mostly include personal pronouns, adjectives, titles and titles, when expressing wishes, requests, addressing someone, etc. p.

Also, in this article presents the opinions of such scientists in this field as Franklin D. Roosevelt, N.I. Formanovskaya, V.E. Goldin and others on the etiquette of official communication and the ways of expressing it were published, analyzed and discussed.

Keywords: *linguistics, tajik language, personal pronoun, adjective, comparison, analysis.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Аминов Фируз Саидмирзоевич, Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улughзода, н.и.ф., дотсент. Нишони: шаҳри Душанбе, к.Муҳаммадиев 17/6, тел.: 2325003; 935588723.*

Сведения об авторе: *Аминов Фируз Саидмирзоевич, Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улughзоде, к.ф.н., доцент. Адрес: г. Душанбе, ул. Мухаммадиев 17/6, тел.: 2325003; 935588723.*

Information about the author: *Aminov Firuz Saidmirzoevich, Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor. Address: 17/6 Muhammadiev Str., Dushanbe, Tajikistan. Tel.: 2325003; 935588723.*

**ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЛЕКСИКА КАК ОБЪЕКТ ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО
ИССЛЕДОВАНИЯ***Аттоев С.К.***Национальная академия наук Таджикистана**

Политическая лексика представляет собой важный объект лингвистического исследования, поскольку язык всегда был и остается неотъемлемой частью политической коммуникации. Разнообразие лексики в политическом дискурсе отражает специфические отношения между властью и обществом, помогая выявить и понять сложные процессы, происходящие в политической жизни. Исследования в этой области позволяют анализировать влияние языка на формирование общественного мнения, мобилизацию масс и легитимацию политических решений.

Одной из основных тенденций в развитии политической лексики является её интернационализация. В условиях глобализации и повышенной международной интеграции политика перестает быть исключительно внутренним делом отдельных государств, напротив, она всё больше приобретает черты глобального диалога. Это приводит к заимствованию терминов из других языков, особенно из английского. Такая интернационализация иногда способствует унификации и упрощению политического языка, но в то же время может приводить к утрате национальных языковых особенностей и к культурной гомогенизации.

Другая важная тенденция — это усиление влияния новых медиа на политическую лексику. В условиях цифровой революции политическая коммуникация всё чаще переходит в онлайн-пространство, где главную роль играют социальные сети, блоги и другие платформы для непосредственного общения политиков с гражданами. Эти форматы требуют от политической лексики большей краткости, доходчивости и эмоциональной насыщенности, что ведет к трансформации традиционных риторических приемов и увеличению роли неформальной и разговорной лексики в политическом дискурсе.

«В конце XIX — начале XX в. становление науки о политике впервые возникла в Германии. Во многом это было предопределено появлением в первой половине XIX в. правовой школы, изучавшей различные аспекты государства, представителями которой были основоположники немецкой классической философии Кант и Гегель» [1, с.5-14].

Во Франции период становления науки о политике занимает последнее тридцатилетие XIX в. и первое десятилетие XX в. В 1871 г. во Франции была основана Свободная школа политических наук. В 80—90-е гг. были опубликованы работы Э. де Парье, Э. Шеврьера, Э. Акола, А. Эрсана, А. Мишле, А. Зигфрида и др. — признанных классиков политической науки.

«В конце XIX в. при Лондонском университете была основана Школа экономики и политических наук. Однако собственно политология в Великобритании сформировалась только накануне Второй мировой войны» [1, с.5-14].

«В США систематические политологические исследования в середине 50-х гг. XIX в. начинает проводить профессор истории и политической экономики Колумбийского колледжа Ф. Либер. В 1880 г. его преемник Дж. Берджес основывает школу политической науки. Аналогичные школы появляются в последнее десятилетие XIX в. во многих американских университетах, а в 1903 г. создается Ассоциация политических наук, появляются специальные научные журналы» [1, с.5-14].

Процесс развития политической науки в России фактически был прерван после октября 1917 г. Многие русские ученые были высланы большевиками за границу, а оставшиеся не могли свободно заниматься наукой. Оказавшись в эмиграции, такие видные ученые, как Н.А. Бердяев, П.Б. Струве, С.Л. Франк, П.А. Сорокин, О.Н. Лосский, продолжали научные изыскания. Их труды, которые в последние годы опубликованы в России, вносят весомый вклад в восстановление российской политической науки.

Таким образом, в конце XIX — начале XX в. политика становится предметом изучения специальной науки. Политология выделяется из ряда наук, изучающих общество, таких, как история, правоведение, социология, политэкономика. Именно в этот период разрабатываются основные политологические понятия и концепции, создаются различные политические школы.

На международном коллоквиуме, состоявшемся в 1948 г. по инициативе ЮНЕСКО в Париже, был принят документ, «определивший составные элементы политической науки:

- 1) политическая теория (политическая теория, история идей);
- 2) политические институты (конституция, центральное управление, региональное и местное управление, публичная администрация, экономические и социальные функции управления, сравнительный анализ политических институтов);
- 3) партии, группы и общественное мнение (политические партии, группы и ассоциации, участие граждан в управлении и администрации, общественное мнение);
- 4) международные отношения (международная политика, политика и международные организации, международное право) [1, с. 6-17].

М. Лейчик полагает, что к общественно – политической лексике относятся сугубо научные термины (термины общественных и политических наук), профессионализмы и общелитературные слова и выражения, эмоционально окрашенные лексические единицы и т.д. [4, с. 43].

Нам представляется, что при таком подходе границы общественно – политической лексики оказываются настолько размытыми, а ее состав так разнороден, что становится невозможным, выявить какие - либо общие признаки, характеризующие все это множество в целом, без четкого выделения той или иной лексико-семантической подсистемы просто лишено смысла.

Книга Крючковой Т.Б. «Особенности формирования и развития общественно - политической лексики и терминологии» является итогом многолетних исследований автора. В ней наиболее полно изложены взгляды автора на проблему взаимоотношений языка и идеологии. Монография состоит из пяти глав. В первой выделяется объект исследования — лексико-семантические единицы, обозначающие идеологически релевантные понятия. На протяжении всей работы строго разграничиваются терминологическая и нетерминологическая части общественно-политического словаря. Эти подсистемы, по мнению автора, отличаются друг от друга по составу, объему значений совпадающих лексем, а также по функциональной прикрепленности. В ней также обсуждается вопрос о методах исследования общественно-политической лексики и терминологии» [2, с. 3-7].

Большинство элементов этих подсистем относится «к абстрактной лексике, которая трудно поддается анализу при помощи формализованных методов, в частности, компонентного анализа, получившего в последнее время широкое распространение в семантических исследованиях» [2, с. 3-7].

С другой стороны, методы традиционной лексической семантики также не дают полностью удовлетворительных результатов в процессе установления корреляций между экстралингвистическими факторами, в данном случае, различными по содержанию идеологиями, и семантическими характеристиками лексико-семантических единиц, обозначающих понятия этих идеологий. На материале нескольких европейских языков выявляются способы образования общественно-политической лексики и терминологии.

По мнению автора, «невозможность существования такого компонента прямо вытекает из того, что нет никаких гносеологических различий между познавательной и идеологической функциями общественного сознания. Автор на протяжении всей работы наглядно показывает, насколько глубоким является влияние идеологии на структуру языка. Такие исследования помогают более разносторонне представить зависимость языка от общества и тем самым приводят к мысли о возможности успешного решения некоторых проблем общей семантики именно при социолингвистическом подходе к их анализу» [2, с. 3-7].

Следует отметить, что зачастую словосочетание «общественно-политическая лексика» употребляется и для обозначения «общественно-политических терминов», на что, в частности, указывает Т. О. Коготкова [2, 115], приводя многочисленные примеры, подтверждающие это суждение.

Многие авторы именуют «общественно-политический термин» просто политической лексикой, как общеупотребительные лексические единицы, так и термины [2, с. 17].

Такое словоупотребление не противоречит общепринятому представлению о соотношении лексики и терминологии: терминология обычно рассматривается как часть лексической системы языка. Трудность состоит в том, что не существует устоявшегося названия нетерминологической части словаря литературного языка, и некоторые авторы (особенно при исследовании наименований понятий, связанных с общественно - политической жизнью) употребляют слово «лексика» в узком смысле, обозначая им только итерминологическую часть общественно-политического словаря.

С другой стороны, в «большинстве работ, посвященных анализу рассматриваемой лексико-семантической подсистемы, отсутствует четкое разграничение ее терминологической и нетерминологической частей , хотя на необходимость их дифференциации указывают некоторые авторы» [4].

М. М.Лебедева в книге «Мировая политика» рассматривает такие актуальные проблемы современности, как изменение политической структуры мира, его глобализация и регионализация, интеграция, демократизация, проблемы безопасности, терроризма, конфликтов, экологии, демографии и др. Книга также интересна тем, что она изучает международные отношения и проблемы политического развития современного мира» [Лебедева 2003,8].

В книге Василенко И.А. «Политическая глобалистика» освещаются предмет и основные проблемы политической глобалистики. Раскрывается научное значение цивилизационной парадигмы в глобальном политическом анализе. Рассматриваются различные теоретические модели мира в концепциях ведущих ученых. Особое внимание уделяется сравнительному анализу современных мировых цивилизаций. Представлены прогнозные оценки мирового развития в XXI веке.

В научной литературе нет достаточно четкого и строгого определения понятия «общественно-политическая терминология». Существующие в лингвистической литературе дефиниции нельзя признать полностью удовлетворительными.

В.Н. Туркина, даёт следующее определение, считав, что к «общественно-политической терминологии» следует отнести систему номинативных единиц разного происхождения. Они специализированы лексически (термины-лексемы), семантически (семы общенародных слов) и фразеологически (устойчивые названия) в письменном и устном общении населения для выражения социальных реалий в сферах политической, экономической, административной, судебной, одним словом в области производственных отношений как структуры общественных отношений».

Таким образом, автор характеризует общественно-политическую терминологию:

- по происхождению;
- функционально;
- по обозначаемым понятиям.

Как известно, любая терминологическая система состоит из слов и устойчивых словосочетаний, образованных либо при помощи словообразовательных средств родного языка, либо на основе международного терминологического фонда, а также путем переосмысления слов общелитературного языка, диалектизмов и просторечных элементов и заимствований из иностранных языков.

Мы считаем, что «процесс образования общественно-политических терминов имеет свою специфику и основная ее функция, как и любой другой терминологии, состоит в том, чтобы выражать специальные понятия, служить средством общения специалистов».

В своей книге «Семиотика политического дискурса» Е.И.Шейгал отмечает, что «политика как специфическая сфера человеческой деятельности по своей природе является совокупностью речевых действий. Как и всякий другой дискурс, политический дискурс имеет полевое строение, в центре которого находятся те жанры, которые в максимальной степени соответствуют основному назначению политической коммуникации — борьбе за власть. Это парламентские дебаты, речи политических деятелей, голосование. В периферийных жанрах функция борьбы за власть переплетается, как показывает автор, с функциями других видов дискурса, при этом происходит наложение характеристик разных видов дискурса в одном тексте (интервью с политологом включает элементы масс-медиа, научного и политического дискурса)» [12, с. 234].

Е.И.Шейгал утверждает, что «политический дискурс пересекается с другими типами дискурса — юридическим, научным, массово-информационным, педагогическим, рекламным, религиозным, спортивно-игровым, бытовым и художественным».

Пересечение политического и религиозного дискурса, как пишет Е.И.Шейгал, «возникает в сфере мифологизации сознания, веры в магию слов, признании божественной роли лидера, использовании приемов манипулятивного воздействия и ритуализации общения» [12, с. 234].

В словаре Борцова Ю. С. «Краткий энциклопедический словарь-справочник «Человек и общество» в томе «Политология» даются «определения основных терминов политологии, раскрывается смысл базовых категорий, приводятся теоретические взгляды известных политологов» [Борцов, 1977, 5].

Следует отметить «Краткий словарь по философии И. В. Блауберга, И. К. Пантина. Словарь включает философские лексические единицы, разъясняющие основные, наиболее употребительные понятия и термины, историко-философский материал в популярной философской литературе.

Лексема «политика» зафиксирована следующим образом: **Политика** (греч. Polrtike - искусство управления государством), сфера деятельности, связанная с отношениями между классами, нациями и другими социальными группами. Ядром ее являются завоевание, удержание и использование государственной власти. Понятием **политики** охватываются, во-первых, политическая система общества, роль и соотношение в этой системе государства, партий и общественных организаций, содержание политической власти, способы разработки и проведения в жизнь государственной **политики**, во-вторых, им характеризуются участие различных социальных слоев в политической жизни, политическая культура людей и ее воспитание, регулирование общественно-политических отношений, положение личности, вопросы демократии; в-третьих, оно включает внешне-политическую активность государств, деятельность различных международных движений и объединений, международные отношения, политическую и идеологическую борьбу на мировой арене. Под **политикой** в узком смысле слова понимают направление деятельности государства (или политических партий) в той или иной сфере общественной жизни [Блауберг, 1982, 255].

В книге Соловьева А.И. «Политология: Политическая теория, политические технологии освещают важнейшие проблемы политической науки, традиционно включаемые в фундаментальные курсы зарубежных и отечественных университетов. Наряду с этим в книге раскрываются основные технологии, используемые при проведении выборов, организации информационных кампаний и обеспечении других задач в реальном политическом процессе» [8, с. 12].

Ещё одним источником в изучении политической лексики является книга Кернаценого М. В., Шатина Н. В. «Основы социологии и политологии» состоящая из 2 частей. Первая часть книги посвящена политологии, вопросам политической власти, политической системы, субъектам политики, политической культуре и сознанию, а также международным отношениям и социально-экономическим процессам. Во второй части пособия рассмотрена социология как наука, определены ее предмет и метод, даны понятия общества как социокультурной системы, социальных и этнонациональных отношений, даны

определения социальных институтов и организаций, личности и ее социальной роли, поведения, проведен обзор социальных конфликтов и способов их разрешения [1, с.12].

В словаре И. Т. Фроловой «Философский словарь» термин политика имеет следующее значение: **«Политика** (греч. politike — искусство управления государством) — деятельность, связанная с отношениями между классами, нациями и др. социальными группами, ядром которой являются завоевание, удержание и использование государственной власти. Как сфера общественной жизни политика включает также политические идеи и соответствующие им учреждения. Вместе с тем она оказывает активное воздействие на экономику и др» [Фролова, 2086, 370].

Власть политическая фиксирует совокупность механизмов и средств, способов определяющего воздействия политических субъектов, в первую очередь государства, на поведение социальных общностей людей, организаций с целью управления, координации, согласования, подчинения интересов всех членов общества единой политической воле посредством убеждения и принуждения.

Убеждение и принуждение как средство, механизмы реализации воли политически господствующей силы в реальной практике политического процесса выступают в сочетании, взаимодействии, образуют единство, которое в конкретно-исторической фазе развития может нарушаться, в результате чего превалирует метод убеждения или принуждения. Задача науки сводится в конечном итоге к тому, чтобы осмыслить те политические условия, в которых власть осуществляется, и попытаться привести ее в соответствие с возможностями и потребностями, существующими в данный момент в обществе.

Внешняя политика — политика, регулирующая взаимоотношения между государствами и народами на международной арене. Внешнеполитические цели отражают национальные интересы. Реализуя их, государство осуществляет внешнеполитическую деятельность.

Внешняя политика государства формируется под воздействием как внешних, так и, особенно, внутренних факторов. Существует тесная взаимосвязь и взаимовлияние внутриобщественных и международных отношений.

Так, «становление внешней политики каждой страны испытывает всю сложность внутренней борьбы по принципиальным вопросам общественной жизни, в том числе и по выбору пути социально-экономического развития страны. К основным положениям относятся: обеспечение процессов формирования государственности страны и защита ее территориальной целостности, создание условий, обеспечивающих стабильность и необратимость политических и экономических реформ, активное и полноправное участие в строительстве новой системы международных отношений, в которой ей было бы обеспечено достойное место» [Борцов, 1997, 66].

Внутренняя политика — совокупность направлений деятельности государства, его структур и институтов по организационному, конкретно содержательному выражению интересов народа с целью создания условий для нормальной человеческой жизни; сохранению или реформированию существующего общественного и государственного строя. Сферы внутренней политики многообразны: экономическая, демографическая, культурная, аграрная, социальная и т. п. Одной из этих сфер выступает политическая. Внутренняя политика в политической сфере направлена на модернизацию, совершенствование политической системы общества, отдельных ее институтов, политических отношений и взаимоотношений между институтами, правил, норм, законов, регулирующих эти взаимодействия, и в целом на создание стабильной, эффективно действующей политики. Эта политика основывается на реальных человеческих интересах, основополагающих конституционных принципах: осуществление прав и свобод человека и гражданина не должно нарушать права и свободы других лиц.

Таким образом, политическая лексика, как динамичная система, отражает изменения в политической жизни общества, реагируя на внутренние и внешние вызовы. Лингвистические исследования в этой области позволяют не только проследить, как меняется язык политики,

но и сделать выводы о глубинных процессах в обществе, которые эти изменения инициируют или сопровождают. В этом контексте изучение политической лексики становится не просто анализом языковых форм, но и ключом к пониманию современных политических и социальных трансформаций.

**Рецензент: Турсунов Ф.М., д.ф.н., профессор
Литература:**

1. Кернаценский М. В., Шатина Н. В. Основы социологии и политологии: Учеб, пособие. — М.: ФОРУМ: ИНФРА-М, 2002. — 192 с. — (Серия «Профессиональное образование»).
2. Крючкова Т.Б. Особенности формирования и развития общественно- политической лексики и терминологии. Москва.- Наука 1989.- 131с
3. Крючкова Т.Б.Зарубежная социоллингвистика. Германия .Испания.-М.:Наука.-1991.- 157с.
4. Лейчик В.М. Терминоведение, методы, структуры / В.М. Лейчик. -М.: ЛКИ, 2007. 256с.
5. Лотте, Д.С. Основы построения научно-технической терминологии. Проблемы теории и методики / Д.С. Лотте. - М.: Изд-во АН СССР, 1961. — 160 с.
6. Лотте, Д.С. Проблемы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и термин элементов / Д.С. Лотте. — М.: Наука, 1982. — 149 с.
7. Пономарёв Б.Н. Политический словарь.- Москва.-Государственное издательство политической литературы.- Второе издание.-1958.-703с
8. Соловьев А.И. Политология: Политическая теория, политические технологии: Учебник для студентов вузов. — М.: Аспект Пресс, 2001. — 559 с
9. Шаропов, Н. Обогащение таджикского языка советско-интернациональной лексикой //В помощь учителю русского языка в таджикской школе. Д-ушанбе, 1974. - С. 16-29.
10. Шаропов, Н.А. Пути развития лексики современного литературного языка. -Душанбе: Дониш, 1988. -133 с.
11. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса: Монография. М.-Волгоград: Перемена, 2000. -368 с
12. Шейгал Е.И. Структура и границы политического дискурса // Филология - Philologica. № 14. Краснодар, 1998. С.22–29.

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЛЕКСИКА КАК ОБЪЕКТ ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

В статье рассматривается политическая лексика как объект лингвистического исследования. Политическая лексика, как объект лингвистического исследования, занимает важное место в изучении языка и его взаимодействия с социумом. Она отражает не только события и процессы, происходящие в обществе, но и трансформации, связанные с развитием политической мысли и культурных изменений. В политическом языке можно выделить как устоявшиеся термины, так и новые слова или выражения, возникающие в ответ на актуальные события и политические изменения. Это делает его одним из наиболее динамичных компонентов языка, постоянно адаптирующимся к новым реалиям.

Одним из ключевых аспектов изучения политической лексики является анализ семантических изменений, происходящих под влиянием социальной и политической конъюнктуры. Например, термины, используемые в демократических системах, часто приобретают новые значения, переосмыслиются или заимствуются из других языков и культур. Это особенно заметно в эпоху глобализации, когда политические дискурсы разных стран начинают все больше пересекаться и влиять друг на друга. Исследователи также обращают внимание на коннотативные значения слов, которые могут усиливаться или, напротив, ослабевать в зависимости от их использования в том или ином политическом контексте.

Кроме того, политическая лексика играет важную роль в формировании общественного мнения и политической идентичности. Через язык политики

распространяются идеологии, пропагандируются определенные способы мышления и поведения. Лингвистические приемы, такие как использование метафор, гипербола, эвфемизмов, позволяют более эффективно донести до аудитории определенные идеи или, наоборот, скрыть подлинный смысл действий или событий. Это делает политическую лексику мощным инструментом воздействия, который требует внимательного и критического анализа.

Ключевые слова: политическая лексика, таджикский, английский, язык, история, формирование, развитие, лексические единицы, политический и т.д.

ЛЕКСИКАИ СИЁСӢ ҲАМЧУН ОБЪЕКТИ ТАҲҚИҚОТИ ЗАБОНШИНОСӢ

Дар мақола лексикаи сиёсӣ ҳамчун объекти таҳқиқоти забоншиносӣ баррасӣ карда мешавад. Лексикаи сиёсӣ ҳамчун объекти таҳқиқоти забоншиносӣ дар омӯзиши забон ва ҳамкориҳои он бо ҷомеа ҷойгоҳи муҳим дорад. Он на танҳо рӯйдодҳо ва равандро дар ҷомеа рухдода, балки дигаргуниҳои марбут ба рушди афкори сиёсӣ ва тағироти фарҳанги инъикос мекунад. Дар забони сиёсӣ ҳам истилоҳоти муқарраршуда ва ҳам калимаҳо ё ибораҳои навро, ки дар посух ба рӯйдодҳои муҳим ва тағироти сиёсӣ ба вуҷуд меоянд, ҷудо кардан мумкин аст. Ин онро яке аз ҷузъҳои динамикии забон месозад, ки пайваста ба воқеиятҳои нав мутобик мешавад.

Яке аз ҷанбаҳои асосии омӯзиши лексикаи сиёсӣ таҳлили тағироти семантикӣ мебошад, ки таҳти таъсири конъюнктураи иҷтимоӣ ва сиёсӣ ба амал меоянд. Масалан, истилоҳҳо, ки дар системаҳои демократӣ истифода мешаванд, аксар вақт маъноҳои нав пайдо мекунанд, аз нав тафсир карда мешаванд ё аз забонҳо ва фарҳангҳои дигар гирифта мешаванд. Ин алалхусус дар давраи ҷаҳонишавӣ, вақте ки гуфтугӯҳои сиёсии кишварҳои гуногун ба ҳамдигар бештар ва бештар таъсир мерасонанд, ба назар мерасад. Муҳаққиқон инчунин ба маънои коннотативии калимаҳо диққат медиҳанд, ки метавонанд вобаста ба истифодаи онҳо дар ин ё он заминаи сиёсӣ афзоиш ё баръакс суст шаванд.

Ғайр аз он, лексикаи сиёсӣ дар ташаккули афкори ҷамъиятӣ ва ҳувиёти сиёсӣ нақши муҳим мебозад. Тавассути забони сиёсат идеологияҳо паҳн мешаванд, тарзҳои муайяни тафаккур ва рафтор таълиф карда мешаванд. Усулҳои забоншиносӣ, ба монанди истифодаи метафораҳо, гиперболаҳо, эвфемизмҳо, имкон медиҳанд, ки ғояҳои муайяно ба шунавандагон самараноктар расонанд ё баръакс, маънои аслии амалҳо ё рӯйдодҳоро пинҳон кунанд. Ин лексикаи сиёсиро як воситаи тавоноии таъсирбахш месозад, ки таҳлили бодикқат ва интиқоди роҳи талаб мекунад.

Калидвожаҳо: лугати сиёсӣ, тоҷикӣ, англисӣ, забон, таърих, ташаккул, рушд, воқидҳои лексикӣ, сиёсӣ ва ғайра.

POLITICAL VOCABULARY AS AN OBJECT OF LINGUISTIC RESEARCH

The article considers political vocabulary as an object of linguistic research. Political vocabulary, as an object of linguistic research, occupies an important place in the study of language and its interaction with society. It reflects not only the events and processes taking place in society, but also the transformations associated with the development of political thought and cultural changes. In political language, one can distinguish both established terms and new words or expressions that arise in response to current events and political changes. This makes it one of the most dynamic components of the language, constantly adapting to new realities. One of the key aspects of studying political vocabulary is the analysis of semantic changes occurring under the influence of social and political conjuncture. For example, terms used in democratic systems often acquire new meanings, are reinterpreted or borrowed from other languages and cultures. This is especially noticeable in the era of globalization, when the political discourses of different countries are beginning to overlap and influence each other more and more. Researchers also pay attention to the connotative meanings of words, which may increase or, conversely, weaken depending on their use in a particular political context. In addition, political vocabulary plays an important role in shaping public opinion and political identity. Ideologies are spread through the language of politics,

and certain ways of thinking and behavior are promoted. Linguistic techniques, such as the use of metaphors, hyperboles, and euphemisms, make it possible to convey certain ideas to the audience more effectively or, conversely, hide the true meaning of actions or events. This makes political vocabulary a powerful tool of influence that requires careful and critical analysis.

Keywords: *political vocabulary, Tajik, English, language, history, formation, development, lexical units, political, etc.*

Сведения об авторе: *Аттоев Сухбатхон Каримович* - Национальная академия наук Таджикистана, соискатель кафедры иностранных языков. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33. тел.: +(992) 900 999 550, E-mail: gtl.karimi@gmail.com

Маълумот дар бораи муаллиф: *Аттоев Сухбатхон Каримович* - Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи забонҳои хориҷӣ. Нишонӣ: 734025 Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, Хиёбони Рӯдакӣ, 33. тел.: +(992) 900 999 550, E-mail: gtl.karimi@gmail.com

Information about the author: *Attoev Suhbatkhon Karimovich* – National Academy of Sciences of Tajikistan, leading researcher in the department of foreign languages. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33 Rudaki Avenue. Tel.: +(992) 900 999 550, E-mail: gtl.karimi@gmail.com

ТАФСИРИ КАЛИМА-РЕАЛИЯҲО ЧУН ИСТИЛОҲ ДАР ТАРЧУМАШИНОСИИ МУОСИР

Бобоалиева З. П.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода

Бо делели тафовутҳои фарҳангӣ фарқ миёни забонҳо бештар дар таркиби луғат ва ибораҳои рехта намоён аст. Дар кулли забонҳо ва лаҳҷаҳо вожаҳои мавҷуданд, ки дар забонҳои дигар тарҷумаи худро надоранд. Ин навъ калимаҳоро аслан падидаҳои хосси фарҳанги маҳаллӣ ном мебаранд. Тарҷума, ки худ фароянди душвору мураккаб аст, маҳз чунин калимоту таркиботе, ки дар воқеъ тарҷумаю интиқоли онҳо бинобар омили сифр милли буданашон ғайри мумкин аст, боз ҳам мушкилтару душвортар менамояд.

Ба пажӯҳиши масъалаи тарҷумаю интиқоли калимаю вожаҳои хосси фарҳанги маҳаллӣ дар аввали даҳаи 50-уми қарни XX забоншиносону тарҷумашиносон таваҷҷуҳ намуда, таҳқиқотҳои муътабаре низ дар ин росто анҷом додаанд. Аз қабилӣ А. В. Фёдоров, Я. И. Ретскер, А. О. Иванов, Л. С. Бархударов, В. С. Виноградов, Л. К. Латишев, С. Влахов, С. Флорин, А. Е. Супрун, Л. Н. Соболев, Г. В. Чернов, В. А. Шетинкин, А. Ф. Архипов, А. Курелла ва дигарон.

Дар раванди пажӯҳиш муҳаққиқон ин навъи калимотро ба гунаи мухталиф номгузорӣ намудаанд. Масалан, Г. В. Чернов ҷиҳати шарҳ аз чунин калимаҳо таркиби «вожагони бемуодил» («безэквивалентная лексика»)-ро истифода кардааст [17]. В. Е. Шетинкин низ ин калимотро «вожагони бемуодил» номида, ҳамзамон, онҳоро «яке аз манбаъҳои нуқси матнӣ» меҳисобад [19, с. 76]. Дар китоби дарсии худ Л. К. Латишев ҳам ба онҳо унвони «вожагони бемуодил»-ро додааст [9, с. 103]. Е. Супрун бошад, ин падидаи забониро чун «вожагони экзотикӣ» («экзотическая лексика») [12] баррасӣ намудааст.

Нахустин маротиба мафҳуми «реалия»-ро соли 1952 чун истилоҳ Л.Н. Соболев истифода намуда, ҳамзамон таърифи зерро низ ироа намудааст: «Истилоҳи «реалия» «калимот ва ибороти зиндагии рӯзмарра, бавижа миллиро тавзеҳ медиҳанд, ки дар тарзи зиндагӣ ва забонҳои дигар кишварҳо муодили онҳо умуман вучуд надоранд. Чунин калимаҳо хосси зиндагонии як миллат аст ва дар забонҳои дигар дида намешаванд, зеро ин навъи ашё ва падидаҳо дар дигар кишварҳо вучуд надоранд» [13, с. 290]. Ҳамин гуна таърифро мо аз ҷониби В. М. Росселс метавонем мушоҳида кунем. Ӯ дар реалияҳо «калимаҳои хориҷиро мебинанд, ки мафҳуми ашё, ҳодисаҳои ифода намуда, дар ҳаёти рӯзмарраи мардуме, ки осор ба он забон тарҷума мешавад, аслан вучуд надоранд». Ӯ муътақид аст, ки «реалия-ин ашё, мафҳум, падидаест, ки хосси таърих, фарҳанг, тарзи зиндагии ин ё он мардум буда, барои дигар миллатҳо умуман бегона аст» [11, с. 169]

Ба андешаи мо ин таърифот қомилан қобили қабул аст ва кулли хусусиятҳои истилоҳи реалияро баён карда метавонанд. Зеро реалияҳо то андозае ҷузъҳои мафҳумии маъно - тобишҳои хосси фарҳангӣ, рамзҳои маъноӣ доранд, ки ба дарки асли қарор гирифтаанд ва вижагии борики реалияҳо низ тобишҳои махсуси фарҳангии онҳо мебошад.

Пас ҳуди вожаи «реалия» лаҳни кадом забон аст? ва чи маъниро тавзеҳ медиҳад? Мутаассифона, шарҳи ин истилоҳ дар муҳиммтарин фарҳангҳои дузабона ва луғатҳои тафсирии дузабона, ба мисли «Словарь литературоведических терминов» (Москва, 1974), «Советский энциклопедический словарь» (Москва, 1986), «Русско-таджикский словарь» (Москва, 1985) ва ғайра ба мушоҳида нарасид. Аммо метавон ба ин суол аз пажӯҳишҳои Л. С. Бархударов чунин посухро пайдо намуд: «РЕАЛИЯ (сифати забони латинӣ дар шакли ҷамъ. *realia* – «моддӣ», «воқеъ») - калимаҳое, ки ашёҳо, мафҳумҳо ё ҳолатҳои ифода мекунанд, ки дар таҷрибаи амалии миллатҳое, ки бо дигар забон ҳарф мезананд, мавҷуд нест» [3, с. 95] Барои боз ҳам муътақид шудан, ҷиҳати тавзеҳи ин мафҳум мо ба фарҳанги тафсирии «Словарь лингвистических терминов» («Луғати истилоҳоти забоншиносӣ»)-и О. С. Ахманова рӯчӯ кардем, ки ташреҳи онро чунин дарёфтем: «Калимаи «реалия» аз забони латинӣ *realis*, -e, *realia* буда, маънои «воқеъ (вещественный)», «ҳақиқӣ» («действительный»)-ро дорад, ки ин калима

ашёҳои аз ҷиҳати моддӣ мавҷудбуда ё мавҷудро ифода намуда, аксар вақт онро бо маънои мафҳуми «зиндагӣ» аз ҷиҳати маънӣ мепайвандад. Ба унвони мисол, «воқеиятҳои зиндагии аврупоӣ» [2]. Дар асоси таърифи луғатномаҳои дигар реалия ин-«ҳар як ашёи фарҳанги моддӣ», «дар грамматикаи классикӣ омилҳои гуногун... ба монанди сохтори ҳукумати давлати муайян, таърих ва фарҳанги як миллати хос, тамосҳои забонии соҳибзабонон ва ғайра буда, аз нуқтаи назари инъикоси онҳо ба ҳамагон «забон», «ашёҳои фарҳанги моддӣ, ки барои маънои номинативии калимаро додан хидмат мекунад, мебошанд» [10].

Ба ақидаи мо вижагиҳои реалияро аз ҳама бештар тарҷумашиносони булғорӣ С. Влахов ва С. Флорин омӯхтаанд ва дақиқтарин таърифро ба реалияҳо маҳз аз паҷӯшиши онҳо метавон пайдо кард: «Номи калимот ва ибороте, ки ашёҳои хосси ҳаёти рӯзмарраи (тарзи зиндагӣ, фарҳанг, тавсеаи иҷтимоию таърихӣ) як халқро ифода мекунад ва ба дигар миллатҳо бегона ҳастанд. Онҳо тобишҳои миллӣ ва ё таърихино инъикос намуда, чун қоида, наметавонанд «дар асоси умумӣ» тарҷума карда шаванд. Аз ин рӯ, роҳ, равиш ва муносибати махсусро тақозо мекунад» [7, с. 65].

Ин падидаи забонӣ, ки дар тарҷума баҳсҳои зиёдро ба миён оварда буд, баъдан дар солҳои 80-уми садаи XX боз ҳам комилтар омӯхта шуд. Аз ҷумла, Т. И. Черемисин муътақид бар он аст, ки калима-реалияҳо «ба сурати маҳаллӣ аломатгузорӣ мешаванд ва барои таъини расму оин ва ашёи рӯзгор, ки хосси як миллат аст, хидмат мекунад» [18, с. 72] Г. Д. Томахин бошад, ҷиҳати тавзеҳи реалия таърифи зерро ироа мекунад: «реалия-номи ашёҳои фарҳанги моддӣ, далелҳои таърихӣ, ниҳодҳои давлатӣ, номи қаҳрамонҳои миллию фолклорӣ ва мавҷудоти асотириро инъикос намуда, танҳо хосси миллату халқҳои ҷудогона мебошанд» [14, с. 115].

Дар ҳавзаи тарҷумашиносии тоҷик ба таҳқиқи масъалаи мавриди назари мо дар миёнаи солҳои 50-уми қарни гузашта муҳаққиқон тавачҷуҳ намудаанд. Ағлаб аз муаллифоне, ки дар бораи реалияҳо суҳбат намудаанд, таърифҳои тахминӣ ва нокомилро ироа доштаанд ва танҳо ба ин ё он нишонаҳои хосси он ишора намудаанду бас. Ва ҷиҳати таърифу тавзеҳи ин навъи калимот истилоҳоти мухталифҳо қорбур кардаанд, аз ҷумла «воҳидҳои бемуодил», «лексикаи бемуодил», «калимоти тарҷуманопазир»/«калимаҳои тарҷуманашаванда», «вожаҳои бемуодил», «вожаҳои урфӣ» ва ғайра. Дар ин солҳо танҳо мақолаҳо тасниф шуда, пас аз солҳои 2000-уми қарни XXI тавачҷуҳи олимони дар таълифи рисолаҳои илмӣ ба ин мавзӯ афзуд. Барои мисол, Ашмарина Людмила Владиславовна «Семантическая характеристика русских реалий в таджикском языке» (2004), Турсунов Фаёзджон Мелибоевич «Сопоставительное исследование безэквивалентной лексики в лингвокультурном и переводческом аспектах (на материале английского и таджикского языков)» (2016), Нағзибекова Таҳмина Негматуллоевна «Приемы передачи таджикских реалий на русский язык» (2019) ва дигарон.

Дар таҳқиқи устод Ф. М. Турсунов ин гуна вожаҳо ҳам «воҳидҳои бемуодил» ва ҳам «реалияҳо» ном бурда шудаанд: «Мушкилоти асосии воҳидҳои бемуодили нутқ дар он зоҳир мегардад, ки ҳар як забон инъикоскунандаи фарҳангу маданияти хосси миллати худ буда, тафаккур ва арзиши миллӣ дар ҷомеаи ҳар як миллат ба таври гуногун зоҳир гардидааст» [15, с. 63]. Ҳамзамон, дар мақолаҳои алоҳидаи устодон Ф. М. Турсунов ва А. Самадов кӯшиши тарҷумаи ин истилоҳ ба забони тоҷикӣ карда шудааст. Қойгузини ин истилоҳро онҳо ба сурати таркиби «вожаҳои урфӣ» пешниҳод намудаанд. Аммо ин таркиб дар доираи маҳдудии истифодаи устодони ғавқ ва бархе аз шогирдони онҳо боқӣ мондаасту бас.

Аз баррасии таърифот ва таълифоти муътабари донишмандони бузурге, ки дар ғавқ номбар шуд маълум гашт, ки ин навъи калимот аслан баёнгари мафҳуми ашё ва падидаҳои фарҳанги моддӣ миллатҳои гуногунро тавзеҳ медиҳанд. Аз ин лиҳоз, мо низ қорбурд ва истифодаи вожаи реалияро ба унвони истилоҳ дар раванди баёни вижагии ҷунин калимот эътирофу қабул менамоем ва чун истилоҳ пазируфта шудани онро дар тарҷумашиносии миллӣ низ ҷоиш мешуморем.

Дар баробари масъалаи тафсири калима-реалияҳо, дигар масъала-ин тасниф, гурӯҳбандӣ ва табақабандии ин навъи калимот ба шумор меравад, ки дар ин росто муҳаққиқони мухталиф

онҳоро ба равишҳои гуногун тақсим намудаанд. Масалан, В. Д. Филатов пас аз таҳқиқи пажӯҳишҳои зиёд нахуст таърифи васеътару комилтареро ироа намуда, сониян реализаҳоеро тасниф мекунад, ки бо шароити ҷадиди муҳити зист вобастаанд. Ҳамзамон, онҳо бо равобити мураккаб миёни намоёндагони ақвоми мухталифи ҷомеа дар зиндагӣ ва ҳаёти рӯзмарра алоқаманд низ мебошанд [16, с. 85].

А. Ф. Архипов реализаҳоро зухуроте дар соҳаи фарҳанг ҳисобида, ба ин қабил номҳои ҷуғрофӣ, асбобу ашёи маишӣ, анъанот, хусусиятҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, иқтисодӣ ва давлатиро шомил менамояд [1, 103 с.].

В. С. Винаградов бошад, реализаҳоро дар мабной тарҷумаи осори адибони Америкои Лотин ба забони русӣ таҳқиқ намуда, беш аз бист нави мухталифи онҳоро дар забонҳои ғавқ гурӯҳбандӣ кардааст [6].

Дар ин росто боз ҳам, С. Влахов ва С. Флорин таснифотеро ироа кардаанд, ки ба назари мо, анвои калима-реализаҳоро бо ҷузъиёти бештаре ба таври муфассал фаро гирифтааст. Ин табақабандӣ имкон медиҳад, ки реализаҳоро бо таваҷҷуҳ ба маънои мафҳумии онҳо баррасӣ намоем. Яъне вобаста ба обурани маҳаллии онҳо (миллӣ, минтақавӣ) ва муваққатӣ (таърихӣ). Муҳаққиқони ғавқ ба реализаҳо синфҳои комилан мухталифи калимот ва иборотро шомил мекунад. Ба ин ҷо реализаҳои ифодакунандаи исмҳои хос, муҳотабу мурочиатҳо, истинодҳо, бархе аз ибораҳои рехта, ихтисорот, инҳирофоти адабӣ ва лақнаҳо, яъне вожаҳои бемуодил ба маънои маҳдуди калима дохил мешаванд [8, с. 65].

Таснифоту гурӯҳбандии реализаҳо ба синфҳои гуногун дар ҳар забон ва таҳқиқи пажӯҳиши онҳо чун падидаи фарҳангӣ яке аз дастовардҳои илмӣ ба ҳисоб меравад. Ҳамзамон, баҳри мутарҷим ва хонандаи осори тарҷумашуда шароитеро муҳайё месозад, ки аз вижагиҳои фарҳангии миллату халқияти дигар маълумоти бештаре пайдо карда бошад.

Дигар масъала, ки дар пешорӯи назария ва амалия тарҷума дар раванди интиқоли калима-реализаҳо қарор дорад, ин масъалаи фарқ кардани реализаҳои забонӣ аз мафҳумҳои бо он наздик, ё мафҳумҳое, ки баъзан ба қадри кофӣ аз он фарқ намекунад, ё амдан бо реализаҳо як мешаванд меистад. Масалан, тафовут миёни «вожаҳои бемуодил», «луғатҳои экзотикӣ» ё «экзотизмҳо», «варваризмҳо», «калимаҳои пасзаминавӣ», «вожаҳои кишваршиносӣ», «луғати коннотатсионӣ», «истилоҳҳо» ва ғайра. Аммо дар ин миён масъалаи баҳсбарангестарин ин тафриқа миёни реализаҳо ва истилоҳот мебошад. Миёни реализаҳо ва истилоҳот нуктаи тамос вучуд дорад: истилоҳот, ба мисли реализаҳо, қисматҳои мушаххаси воқеиятҳои ғайризабониро доранд, аз ҷумла ашё ва падидаҳо. Ағлаб баромади истилоҳот ба монанди реализаҳои забони мақсад забонҳои хориҷӣ мебошад. Аммо, ниҳоят, дар миёни истилоҳот воҳидҳое низ вучуд доранд, ки маънои онҳо аз ҷиҳати таърихӣ маҳдуд аст. Теъдод аз калимаҳо ва ибораҳо «дар василаи» ин ду даста амал мекунад.

Аз ин лиҳоз, дар раванди тарҷума масъалаи шинохту фарқ кардани реализаҳо аз дигар нави калимоти болозикр, бавижа истилоҳот масъалаи умдатарин ба ҳисоб меравад. Мутарҷиминро зарур аст, ки хусусияти ин гуна калимаҳоро хуб омӯхта, дар фароянди тарҷума фарқи онҳоро аз дигар анвои калимаҳо карда тавонанд. Паҳлуи дигари ин масъала дар он аст, ки дар ҳавзаи тарҷумашиносии тоҷик яке аз мавзӯҳои муҳим ва дастнахурдае ба ҳисоб меравад, ки пажӯҳиши алоҳида ва густурдаеро аз ҷониби тарҷумашиносии ватанӣ талаб мекунад.

Масъалаи дигари хусусияти реализаҳо ин муаррифӣ, интиқол ва тарҷумаи онҳо аз забоне ба забони дигар мебошад. Дар ин росто низ муаллифони ғавқузикр, аз қабил В. С. Винаградов, С. Влахов ва С. Флорин аслан ҷаҳор равиши мунтақили реализаҳоро, ки маъмулан корбурд мешаванд пешниҳод намудаанд. Ин роҳҳои асосии муаррифии реализаҳои хориҷӣ дар забон, мақсадро олимони транскрипсия ё транслитератсия, калкаунонӣ (пайгирӣ) ва ҷойгузинӣ бо калимаи наздиктарини забони мақсад мешуморанд. Мушкilotи тарҷумаи реализаҳои хориҷӣ ҳам аз набудани муодилаҳо дар забони тарҷумашаванда буда, ҳамзамон, дар баробари зарурати интиқоли маънои ашё, ба тобиши миллӣ, фарҳангӣ ё таърихӣ референти дахлдор марбут аст. Масъалаи дуюм, бавижа ҳангоми тарҷумаи матни бадеӣ муҳим аст.

Усулу шеваҳои интиқоли реалияҳоро олимону донишмандон дар осори таълифии худ пешниҳод намуданд, ки аксарияти ин равишҳо дар донишномаи муътабар ба забони русӣ таҳияшуда ҷамъоварӣ гардидааст. Дар ин маъхаз метавон чунин равишҳои интиқолу тарҷумаро мушоҳида кард:

1. Тарҷумаи ташреҳӣ (Описательный перевод). Яъне реалияе, ки бояд ба забони дигар тарҷума шавад, тавсифи он, ба таври мухтасар ва ё билфосила дар матн иваз карда мешавад ва ё мутарҷим метавонад бо истифода аз луғатномаҳо як порчаи комилро дар поварақ шарҳ бидиҳад.

2. Транскрипсия, транслитератсия (рунавис/овонавис). Калима бидуни тағйирот боқӣ мемонад ва он танҳо транскрипсия/ транслитератсия (рунавис/овонавис) мешавад. Яке аз усулҳои маъмултарин ҳангоми тарҷумаи исмҳои хос, номҳои ҷуғрофӣ, иду ҷашнҳо ва урфу одатҳо ба ҳисоб меравад.

3. Калкаунонӣ (Калькирование/Пайгирий). Тарҷумаи калима ба калима ё поморфеминӣ мебошад, яъне калима/иборотеро, ки тарҷумон интиқол додан мехоҳад, нахуст ба қисмҳои ҷудо менамояд ва баъдан бо онҳо алоҳида кор мекунад. Гузашта аз ин, як қисмро метавон тавассути тавзеҳот тарҷума кард, қисми дигарро бо усули транслитератсия интиқол дод.

4. Навсозӣ (Новообразование). Ин усул аксар вақт, ҳангоми тарҷумаи унвони филмҳо, китобҳо ва ғайра истифода мешавад.

5. Тарҷумаи аналогӣ (тақрибӣ) (Аналоговый (приближенный) перевод). Барои интиқоли реалия калимае истифода мешавад, ки танҳо қисман аз ҷиҳати маънӣ бо он мувофиқат мекунад ва ба андозаи кофӣ барои интиқоли ғояи мафҳуме, ки онро ифода мекунад басанда аст.

6. Тарҷумаи муродифӣ/дугона (Синонимический/дублетный перевод)-интиҳоби муродиф/дугона, агар забон дорои чандин муродифҳои мусовии таърихан ташаккулёфта бошад, пас аз ин шева метавон фаровон истифода кард [20].

Хуллас, аз тафсири калима-реалияҳое, ки дар ҷавб аз ҷониби олимони хориҷию ватанӣ мушоҳида шуд, он ҳамчун истилоҳ дар тарҷумашиносии муосир чунин дарк карда мешавад, ки теъдоди аз калимоти хоси фарҳанги як миллат буда, дар фарҳанги дигар миллатҳо вучуд надоранд. Ағлаб дар адабиёти илмӣ дар мавриди вожагонӣ, ки тобишҳои миллиро инъикос мекунанд, истилоҳи «реалия» вомахӯрад, аммо дар тарҷумашиносии ҷаҳонӣ то ҷое фаҳмиши ягонаи ин истилоҳ то кунун вучуд надорад. Аз ҷумла, дар тарҷумашиносии тоҷикӣ низ. Бархе аз муаллифон ба реалияҳо калимотеро дохил мекунанд, ки баёнгарии вижаҳои сохти давлатдорӣ, зиндагӣ, ахлоқ ва ғайраро шарҳ медиҳанд. Бештар ҳамчун мафҳуми «реалия» ашъи аз ҷиҳати моддӣ мавҷудбудае фаҳмида мешавад, ки хос ва мутааллиқи як миллат буда, дар фарҳанги халқу миллатҳои дигар вучуд надорад. Аммо бо ин ҳама вижагӣ, ин навъи калимот ба гурӯҳҳои хос табақабандӣ гардида, роҳи усул ва шеваҳои махсуси тарҷумаи интиқоли худро аз як забон ба забони дигар доро мебошанд.

Адабиёт:

1. Архипов, А. Ф. Самоучитель перевода с немецкого языка на русский. – Москва, 1991. – 256 с.
2. Ахманова, О. С. Словарь лингвистических терминов. – Москва: Советская энциклопедия, 1966. – 524 с.
3. Бархударов, Л. С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода). – Москва: «Междунар. отношения», 1975. – 240 с.
4. Верещагин, Е. М., Костомаров В. Г. Русское слово в сознании иностранца //Социальнолингвистические исследования. – Москва: Наука, 1976. – 230 с.
5. Верещагин, Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Рус. яз., 1990. – 246 с.
6. Виноградов, В. С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). – Москва: Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. – 223 с.
7. Влахов, С. Безэквивалентная лексика в переводоведении //Болгарская русистика, 1978. – №2. – С. 62-69.
8. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. – Москва: Международные отношения, 1980. – 349 с.

9. Латышев, Л. К. Семенов А. Л. Перевод: теория, практика и методика преподавания: Учеб. пособие для студ. перевод. фак. высш. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 192 с.
10. Ожегов, С. И. Словарь русского языка. – Изд. 18-е. – М.: Русский язык, 1986. – 786 с.
11. Россельс, В. М. Перевод и национальное своеобразие подлинника. Вопросы художественного перевода: Сборник статей /Сост.: Вл. Россельс. — Москва: Советский писатель, 1955. – 311 с.
12. Супрун, А. Е. Экзотическая лексика //Филологические науки. – 1958. – № 2. – С. 50-54.
13. Соболев, Л. Н. Пособие по переводу с русского языка на французский. – Москва: Изд-во лит. на иностр. яз., 1952. – 404 с.
14. Томахин, Г. Д. Лингвистические аспекты лингвострановедения // Вопрос языкознания. – 1986. – Выпуск №6. – С. 113-118.
15. Турсунов, Ф. М. Безэквивалентная лексика в переводе (на материале английского и таджикского языков). Монография. – Душанбе, 2015. – 432 с.
16. Филатов В. Д. Локальная маркированность фразеологических единиц // Сб. науч. тр. МГПИИЯ. Вып. 212. – М., 1983. – 173 с.
17. Чернов, Г. В. К вопросу о передаче безэквивалентной лексики при переводе советской публицистики на английский язык //Ученые записки 1-го МГПИИЯ. – 1958. – Т. XVI. – С. 223-245.
18. Черемисина, Т. И. Функциональный аспект неассимилированных заимствований в современном английском языке // Сборник научных трудов/ Московский ордена Дружбы народов. Государственный педагогический институт иностранных языков имени М. Тореза; редкол.: Г. Ю. Князева (отв. ред.) [и др.]. – М., 1983. - Вып.212; – 124 с.
19. Щетинкин, В. Е. Пособие по переводу с французского языка на русский. – Москва: Просвещение, 1987. – 160 с.
20. <https://www.academia.edu/37372082>

ТАФСИРИ КАЛИМА-РЕАЛИЯҲО ЧУН ИСТИЛОҲ ДАР ТАРЧУМАШИНОСИИ МУОСИР

Дар мақола муаллиф оид ба тафсиру шарҳи калима-реалияҳо чун истилоҳ дар тарҷумашиносии муосири ватанию хориҷӣ рӯҷӯ намуда, бар асоси мутолиоти ҳеш ба ин ҳулоса расидааст, ки муҳаққиқон ин навъи калимотро ба гунаи мухталиф номгузорӣ намудаанд. Масалан, «вожағони бемуодил»/«калимаҳои бемуодил» («безэквивалентная лексика»), «калимаҳои тарҷуманашаванда»/ «тарҷуманопазир» («непереводимые слова»), «вожағони экзотикӣ» («экзотическая лексика»), «истилоҳ» («термин») ва ғайра. Нахустин маротиба мафҳуми «реалия»-ро соли 1952 чун истилоҳ Л. Н. Соболев қорбурд намуда, ба он таърифи мушаххасро низ дода будааст.

Ба андешаи муаллифи мақола, дар баробари масъалаи тафсири калима-реалияҳо дигар масъала-ин тасниф, гурӯҳбандӣ ва табақабандии онҳо ба ҳисоб меравад. Перомуни ин, дар асоси таҳқиқотҳои муътабари олимони тарҷумашинос далел ва мисолҳои аниқ дар мақола оварда шудааст.

Ҳулосаи дигари муаллиф зимни таҳлил ва таҷзияи мафҳуми реалия чунин аст, ки дар раванди шинохтану дарки мафҳуму гурӯҳҳои реалияҳо, ин муаррифӣ, интиқол ва тарҷумаи онҳо аз забоне ба забони дигар мебошад. Дар ин росто олимони забардасти соҳа, аз қабилӣ В. С. Виноградов, С. Влахов ва С. Флорин аслан ҷаҳор равиши мунтақили реалияҳоро, ки маъмулан истифода мешаванд пешниҳод намудаанд. Ин роҳҳои асосии муаррифии реалияҳои хориҷӣ дар забони мақсадро олимони транскрипсия ё транслитератсия, калкақунонӣ (пайғирӣ) ва ҷойгузинӣ бо калимаи наздиктарини забони мақсад мешуморанд.

Калидвожаҳо: калима-реалия, тафсир, вожағони бемуодил, тарҷума, интиқол, истилоҳ, қарни усул, луғат, таҳқиқ, гурӯҳ, табақабандӣ, транскрипсия, транслитератсия, калка, поварақ, шарҳ, фарҳанг.

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ СЛОВ-РЕАЛИЙ КАК ТЕРМИН В СОВРЕМЕННОМ ПЕРЕВОДОВЕДЕНИИ

В статье автор рассматривает трактовку слов-реалий как термин в современном отечественном и зарубежном переводоведении. Анализ показал, что исследователи теории и практики перевода по-разному трактовали и давали определение данным типам слов. Например, «безэквивалентная лексика», «непереводимые слова», «экзотическая лексика»,

«термины» и так далее. Впервые понятие «реалия» было использовано как термин в 1952 году Л.Н. Соболевым.

По мнению автора статьи, наряду с вопросом интерпретации слов-реалий, ещё одним вопросом является их классификация, группировка и стратификация. Для точной классификации и группировки слов-реалий в статье представлены факты из исследовательских работ выдающихся ученых-переводчиков.

Также в ходе анализа понятия слова-реалии автор приходит к выводу, что проблема передачи и перевода данных слов с одного языка на другой является неотъемлемой частью интерпретации слов-реалий. В связи с этим ведущими учёными данной отрасли В.С. Виноградовым, С. Влаховым и С. Флориным было предложено четыре общепринятых подхода к передаче слов-реалий с одного языка на другой. Основными методами передачи слов-реалий на другой язык считают учёные транскрипцию или транслитерацию, калькирование и замену наиболее близким по смыслу слов переводящего языка.

Ключевые слова: слова-реалии, интерпретация, безэквивалентная лексика, перевод, передача, термин, метод, словарь, исследование, группа, классификация, транскрипция, транслитерация, калька, комментарий, культура.

INTERPRETATION OF WORDS-REALIES AS THE TERM IN MODERN TRANSLATION STUDIES

In this article the author considers interpretation of words realities as the term in modern domestic and foreign theory of translation. The analysis showed that researchers of theory and practice of translation interpreted in different ways and gave definition to these types of words. For example, "non-equivalent vocabulary", "untranslatable words", "exotic lexicon", "terms" and so on. For the first time the concept "realies" was used as the term in 1952 by L.N. Sobolev.

According to the author of article, along with a question of interpretation of words realities, one more question is their classification, group and stratification. For an accurate classification and group of words realities the facts from research works of outstanding scientists-translators are presented in article.

Also during the analysis of a concept of a word reality the author comes to a conclusion that a problem transfer and the translation of these words from one language on another is an integral part of interpretation of words realities. In this regard the leading scientists of this industry V.S. Vinogradov, S. Vlahov and S. Florin four standard approaches to transfer of words realities from one language on another were offered. The main methods of transfer of words realities on other language consider a scientific transcription or a transliteration, tracing and replacement with the most faithful of words of the translating language.

Keywords: words realities, interpretation, non-equivalent vocabulary, transfer, transfer of words, term, 20th century, method, dictionary, research, group, classification, transcription, transliteration, tracing-paper, comment, culture.

Маълумот дар бораи муаллиф: Бобоалиева Зебониссо Пирмуродовна – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забониносии муқоисавӣ ва назарияи тарҷума. Нишонӣ: 734019, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. E-mail: zebosh@list.ru, тел: (+992) 931038191.

Сведения об авторе: Бобоалиева Зебониссо Пирмуродовна – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, кандидат филологических наук, доцент кафедры сопоставительного языкознания и теории перевода. Адрес: Таджикистан, 734019, г. Душанбе, улица Мухаммадиева 17/6. E-mail: zebosh@list.ru, тел: (+992) 931038191.

Information about the author: Boboalieva Zebonisso Pirmurodovna – The Tajik international university of foreign languages named after Sotim Ulughzoda, candidate of philology, associate professor of the department of comparative Linguistics and translation theory. Address: Tajikistan, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev street. E-mail: zebosh@list.ru, phone: (+992) 931038191.

УМУМИЯТ ВА ФАРҚИЯТИ СЛЕНГ АЗ ДИАЛЕКТ

Ғафурӣ 3.С.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода

Дар забоншиносии иҷтимоии тоҷик диалект ҳамчун унсури асосии шевашиносӣ, ҳам ба маъноӣ лаҳҷа ва ҳам ба маъноӣ шева шинохта мешавад. Бо ин истилоҳ мафҳуми гӯйишҳои маҳалӣ – забони шевагӣ, лаҳҷа, гурӯҳи шеваҳо ва шева ҷаҳмида мешавад, ки баъзан ҳамчун муродиф барои ифодаи якдигар меоянд. Шевашиносии тоҷик М. Эшнӣёзов таъкид намудааст, ки “Дар забоншиносии тоҷик истилоҳҳои шева ва лаҳҷа мафҳум ва маъноҳои алоҳида доранд. Дар шевашиносӣ воҳиди аз ҳама хурдтарини намуди забонро, ки дигар ба қисмҳо ҷудо намешаванд, шева меноманд. Лафзе, ки дар заминаи иттифоқи гурӯҳи алоҳидаи шеваҳо ташаккул ёфта, аломатҳои умумӣ дорад ва дар айни замон бо аломатҳои ҷудогонаи худ аз гурӯҳи дигар каму беш фарқ мекунад, лаҳҷа номида мешавад. Лаҳҷа поя ё намуди асосии таърихан ташаккулёфтаи ин ё он забон ба шумор меравад” [6, 10].

Сленг ва диалект ҳамчун зерсохторҳои забон ё гунаҳои ғайриадабии забони милли аз ҳама фарқи зиёд доранд, вале баъзан мумкин аст, ки шабоҳатҳо ва умумиятҳои низ дошта бошанд. Ин аст, ки забоншиносон дар шиноخت ва муайян кардани мафҳуми “сленг” ҳанӯз ҳам, ихтилофи назарҳои зиёде дошта, баъзе онро ба жаргон ва баъзе ба шеваю лаҳҷаҳо мансуб медонанд. Зеро, “умуман, фарқ гузоштан дар миёни профессионализмҳо ва жаргонизмҳо, байни гӯйишу лаҳҷаҳо душвор аст” [1, 15]. Чунонки забоншиносии маъруф Эрик Партрич қайд карда буд, бисёр муҳаққиқон калимаи “сленг”-ро муродифи жаргон, аргот ё кэнта медонанд [8, 3]. Муаллифи фарҳанги сленгизмҳо Р.А. Спирз [9] низ таъкид кардааст, ки истилоҳи “сленг” қаблан барои ифодаи жаргонҳои ҷинойткорони Британия, ҳамчун муродифи “кэнт” истифода мешудааст. Бо гузашти солҳо, мафҳуми “сленг” васеъ гардида, лексикаи ғайри адабӣ, ба монанди жаргон, гӯйиш, лаҳҷа, вулгаризмҳо ва ғайраро шомили он донистаанд.

Сарфи назар аз умумиятҳои, ки дар сленг ва лаҳҷаҳо мушоҳида мегардад, дар миёни онҳо тафовутҳои назаррасе низ ҷой дорад, ки марзи ин ду мафҳумро мушаххас менамояд. Бояд зикр намуд, ки агарчи доираи фарогии вожагонии сленг бисёр васеъ аст, аммо бо ҷандин хусусияти худ аз шеваю лаҳҷа фарқ мекунад. Аввалан, умумиятҳои онҳоро дида мебароем:

1. Сленгҳо ҳам, монанди лаҳҷаҳо бо мурури замон бо сабабҳои рушди дохилӣ ва аз таъсири омилҳои беруна ба тағйири таҳаввул дучор мегарданд (мутаносибан, яке зудтару дигаре дертар);
2. Аз он ҷое, ки сленгро, баъзан “лаҳҷаи олуфтаҳои шахрӣ”, “шеваи нави ҷавонон” ё ҳатто “услуби табақаҳои пасти ҷомеа” мегӯянд, пас онро метавон ба минтақаҳои хос (сленги ҷавонони америкой, британи, рус, тоҷик) ё гурӯҳҳои махсуси касбу кор, синну сол ё сатҳи фарҳангӣ (масалан, доираи низомӣ, варзишгарон, донишҷӯён, навҷавонон, роҳзану ғоҳишаҳо) мансуб донист. Лаҳҷаҳо ҳам, ки маъмулан ба минтақаҳои ҷуғрофӣ ва гурӯҳҳои муайяни иҷтимоӣ мансуб мебошанд, аз ин ҷиҳат бо сленгҳо шабеҳ ҳастанд;
3. Сленг ва лаҳҷа ҳамчун гунаҳои ғайри адабии забон, асосан дар муҳитҳои ғайрирасмӣ маҳдуд гардида, фақат дар миёни гурӯҳҳо ё ҷомеаи махсуси иҷтимоӣ, суҳбатҳои дӯстона ва монанди инҳо истифода мешаванд;
4. Ҳарду падида метавонад хусусиятҳои фарҳангӣ ё минтақавӣ, инчунин узвият дар як гурӯҳи иҷтимоӣ ё этникии мушаххасро ифода кунанд. Ин як роҳи муайян кардани шахсият ё таъкид кардани усулҳои муошират дар дохили гурӯҳ аст.

Тафовутҳои сленг ва шеваю лаҳҷаҳо аз қарори зайл аст:

1. Сленгҳо вожа ё ифодаҳои ғайримеъёрии забон ҳастанд, ки аз ҷониби гурӯҳҳои синнусолӣ ё табақаҳои иҷтимоӣ мушаххас истифода бурда мешавад. Сленгҳо аз назари ҷуғрофӣ махсуси минтақаи муайян набуда, замонӣ ва зудтағйирёбандаанд. Онҳо бештар ба ғайриядабии касбӣ ва ё тарзи ҳаёти маданияти истифодабарандагон вобаста

мебошанд. Вале шеваю лаҳчаҳо ба гурӯҳҳои иҷтимоии хос ё доираҳои махсуси ҷуғрофӣ марбут буда, тафовутҳои фонетикӣ, луғавӣ ва дастурӣ доранд. Чунончи, шеваи ҷанубӣ бо шеваи шимолии Тоҷикистон ё лаҳчаҳои Кӯлобу Ғарму Ванҷу Хучанд, ҳар кадом бо савтиёту калимот ва ҷумлаву ибораоронии худ фарқкунандаанд;

2. Агар бо истифодаи сленгҳо ҷавонон мансубият ва “худӣ” буданашонро ба ягон гурӯҳҳои иҷтимоӣ ё синнусолӣ нишон дода, мустақилияти худро аз калонсолон ба намоиш гузоранд, лаҳчаҳо барои наздик кардани одамон имконият ва барои онҳое, ки намояндаи лаҳча нестанд, маҳдудият мегузоранд;
3. Сленгҳо, аксаран ба доираи васеи соҳибзабонон фаҳмо буда, ҳатто барои шахсоне, ки шомили гурӯҳҳои синнусолӣ ё махсуси қору ғайолиятҳои иҷтимоӣ нестанд, қобили дарку фаҳм аст. Мумкин аст, баъзеи онҳо, ки хеле зуд аз байн мераванд, на барои ҳама фаҳмо бошанд, вале мафҳуми он дар доираи маҳдуди одамон маълум аст. Лекин лаҳча барои касоне қобили фаҳм буда метавонад, ки бо забони адабӣ муошират мекунанд, ба шартӣ он ки онҳо аз вижагиҳои забонии минтақаҳо огоҳ бошанд. Баъзан, лаҳча мумкин аст, барои касоне, ки аз хусусиятҳои забонии маҳалҳо огоҳ нестанд, мушкилӣ пеш орад;
4. Сленгҳо, маъмулан дар ҳолатҳои расмӣ истифода намешаванд, зеро ин як навъ вайрон кардани меъёри забон дар мукотиботи расмӣ, суҳанронӣҳо ва монанди инҳо ба ҳисоб мераванд. Вале аз лаҳча, мумкин аст дар осори адабӣ барои нишон додани мансубияти персонажҳо ба маҳаллу минтақаи ҷудогона истифода шавад. Баъзан, истифода аз лаҳчаҳо, ҳатто дар адабиёти бадеӣ ё расонаҳои расмӣ қобили қабул қарор мегиранд.

Барои ифодаи умумии падидаҳои паҳнғаштаи омиёна, дар баробари истилоҳҳои диалект, шева, лаҳча, гӯйиш, интержаргон, жаргон ва монанди инҳо, истилоҳи нисбатан пазируфтани ва мувофиқ “лаҳчаи иҷтимоӣ” (social dialect) ё “сотсиолект” дар забоншиносии аврупоӣю америкӣю ва русӣ васеъ ба қор меравад. Ба андешаи В.Д. Бондалетов, хусусияти умумии ҳамаи падидаҳои забонӣ, ки ба лаҳчаҳои иҷтимоӣ табақабандӣ шудаанд, “маҳдудияти асосҳои иҷтимоии онҳо мебошад: онҳо ба унвони воситаи муошират амал мекунанд ва маъмулан, як воситаи иловагии иртиботӣ барои иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ-синфӣ, истеҳсолию касбӣ, гурӯҳию синнусолӣ, вале на барои тамоми мардум, чунончи забони адабӣ ва на барои тамоми аҳолии минтақа, ҳамчун лаҳчаҳои маҳаллӣ” [2, 68] ба ҳисоб мераванд.

Забон, аз ҷумла сленг ва лаҳчаҳо, вижагиҳои хоси фарҳангҳоро инъикос мекунанд. Масалан, дар забони тоҷикӣ бисёр калимаҳои лаҳҷавӣ бо расму оини, фарҳанг, урфу одат ва тарзи ҳаёти мардумон алоқаманд аст, ки дар сленги ҷавонон низ мушоҳида мешавад. Мутахассисони соҳа онҳоро, асосан аз рӯйи оҳанг, луғат ва хусусиятҳои дастуриашон ба осонӣ шиносӣ менамоянд. Мисолҳо:

Кълет – вайрон (Кӯлоб),
Таға – тағой (Кӯлоб),
Рӯт лаҳча – дурӯғ (Қаротегин),
Саро-ш (истаро) менем? – Чӣ қор мекунем? (Қаротегин),
Ҳай-мӣ? – Оё ҳаст? (Хучанд),
Ойимча – духтари (зани)-и зебо (шимоли),
Гъл ворӣ – сиҳат, зебо (ҷанубӣ),
Чорғовак – бо дасту по (чорпо) (ҷанубӣ)...

Баъзан, ҳатто нишон додани сленгизмҳо дар баъзе нашрияҳо ва луғатномаҳо дараҷаи ҳазлу шӯҳиомез будани лексикаи сленгизмҳоро ошкор мекунад. Ба андешаи А. Драйтсер, шӯҳӣ ё латифа дар сурате таъсири ҳаҷвии дуруст ба вучуд меорад, ки агар нақлкунанда ва шунаванда решаҳои муштараки фарҳангӣ дошта бошанд [7].

Дар баъзе матнҳое, ки дар шабақаҳои иҷтимоӣ ва гурӯҳҳои мавриди омӯзиши мо ба мушоҳида расид, ҷавонон аз ҳаҷви дурушт, махсусан ҳангоми баррасии ҷанбаҳои баҳсбарангези муносибатҳои одамон истифода мебаранд. Дар ҳаҷви ҷавонон, ба мисли сленгҳои онҳо, ангеҷаҳои шовинистӣ, зансितезона, ҷиноятӣ ё дағалию хашм ва ифодаҳои вулгарӣ бо ҳамчинсонро пайдо кардан хеле осон аст.

Асри пешрафти технологияи рақамӣ ҳам ба лаҳча ва ҳам ба сленг таъсири амиқ расонидааст. Махсусан, платформаҳои васоити ахбори иҷтимоӣ ба монанди Twitter, Instagram ва TikTok ба паҳншавии сленгизмҳо мусоидат мекунанд, ки аксар вақт ба истифодаи васеи онҳо оварда мерасонанд. Гузашта аз ин, интернет низ ба омезиши лаҳчаҳо сахм гузоштаанд, зеро одамони табақаҳои гуногуни ҷамъият тавассути интернет тамос мегиранд. Ин гардолудшавии байни шаклҳои забонӣ боиси пайдоиши навъҳои нави гибридии забонҳо гардид, аз қабيلي “точиксленгҳо”, ки аз жаргонҳо, мемҳо ва ихтисорот бой аст.

Илова бар ин, лаҳчаҳо ва сленгҳо метавонанд василаи маҳдудсозӣ ё таъйиз бошанд. Тавре Трудгилл таъкид кардааст, баъзе лаҳчаҳо аксаран доғдор мешаванд ва гӯяндагони лаҳчаҳои ғайри меъёрӣ, баъзан бо таассуб рӯ ба рӯ мешаванд. Маҳдудсозии баъзе лаҳчаҳо ва ибораҳои сленгӣ метавонад боиси таъйизи забонӣ гардад, монеи ҳаракати иҷтимоӣ ва дастрасӣ ба имкониятҳо шавад [10].

Дар аксар маврид вожае, ки ба лаҳча хос аст, метавонад дар бораи шароити таърихӣ, муҳити зист ва зиндагии мардуми он минтақа маълумот диҳад. Чунончи, калимаҳои *нухта*, *лангар*, *байтал* махсуси чорводорӣ, *хондан* (*дуо*), *чинбарор*, *шамол дарёб* *кардан* ифодаҳои хурофотию динӣ, *мотор*, *газ*, *тормоз* марбут ба техника ва ҳамин гуна истилоҳу мафҳумҳои дигар касбу фаъолиятҳо дар муоширати рӯзмарраи одамон ба маънои аслии худ ё ҳамон маъное, ки дар он маҳаллу минтақаҳо роиҷ аст, истифода мешаванд. Аммо дар сленгҳо ҳар кадоми ин калимаю ибораҳо тобишҳои маъноии дигар гирифта, баъзан дағалтар ва гоҳе танзомез мегарданд.

Аз ин рӯ, муқоисаи сленгҳо бо лаҳчаҳои маҳаллӣ имкон намедихад, ки байни онҳо ягон хел сарҳади равшан муайян карда шавад, зеро сленгҳо тафовути муайяни ҳудудӣ надоранд, вале дар лаҳчаҳои маҳаллӣ вариантҳои ҳастанд, ки мансубияти иҷтимоии гӯяндагони забон муайян карда мешаванд.

Агарчи баъзеҳо диалект ва сленгҳоро нодида мегиранд ё нодуруст мефаҳманд, вале онҳо барои зинда будан ва мутобиқшавии забон муҳиманд. Асри тараққии технологияи рақамӣ роҳи таҳаввули лаҳчаҳо ва сленгҳоро тағйир додааст, ки ин ба падид омадани имкониятҳои нави забоншиносӣ оварда расонд. Бо вучуди ин, истифодаи онҳо инчунин масъалаҳои муҳимро дар бораи гуногунии забонҳо, фарогирӣ ва ояндаи муошират ба миён меоранд.

Ҳамин тариқ, сленгҳои ҷавонро, ки ҳамчун воситаи муошират барои шахсони алоҳида дар як гурӯҳи синнусолӣ хизмат мекунанд, метавон ба як лаҳҷаи иҷтимоии гурӯҳӣ мансуб донист. Гузашта аз ин, сленг ва диалект нишонаҳои муҳими фарҳангӣ буда, на танҳо гуногунрангии забони зиндаи мардумро хифз мекунанд, балки имкон фароҳам меоранд, ки бо хусусият ва сатҳи фарҳангии маҳалҳо амиқтар ошно гардем.

**Муқарриз: Мухторов З.М., д.и.ф., профессор
Адабиёт:**

1. Большой англо-русский словарь / под ред. И. Р. Гальперина. - М., 1972.
2. Бондалетов, В.Д. Социальная лингвистика. - М., 1987.
3. Исмоилов Ш. Муносибати лексикаи лаҳҷаи Қаротегин бо баъзе аз забонҳои помирӣ // Масъалаҳои забони тоҷикӣ. – Душанбе, 1991. – С. 3-13.
4. Ҳасанов, А.А. Унсурҳои луғавӣ ва сарфию нахвӣи осори садаҳои X-XII дар гӯйиши шимолӣ (бахши Фарғонаи ғарбӣ). – Хучанд: «Нури маърифат», 2003. – 256 с.
5. Ҷӯраев Ғ. Мақоми калима дар таркиби луғати лаҳча // Сохтор ва қорбасти воҳидҳои забони тоҷикӣ. – Душанбе, 1999.
6. Эшнӣёзов М. Диалектологияи тоҷик. – Душанбе, қисми 1, 1977. – 104 с.
7. Draitser E. Making War, Not Love. Gender and Sexuality in Russian Humor. New York: St. Martin's Press, 1999.
8. Partridge E. Slang Today and Yesterday. - London: Routledge and Kegan Paul, 1979.
9. Spears A.R. NTC's Dictionary of American Slang and Colloquial Expressions. - М.: Русский язык, 1991. XV+766 p.

10. Trudgill, P. (2000). Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society. Penguin Books.

УМУМИЯТ ВА ФАРҚИЯТИ СЛЕНГ АЗ ДИАЛЕКТ

Дар ин мақола масъалаҳои умумият ва тафовутҳои сленгизмҳои ҷавонон мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Ба андешаи муаллиф, сленг ва диалект ҳамчун зерсохторҳои забон, бо он ки аз ҳам фарқи зиёд доранд, шабоҳатҳо ва умумиятҳои зиёде низ доранд. Дар мақола, бо таъки бар маводи илмӣ, аввал умумиятҳои сленг бо шеваю лаҳҷаҳо ва баъдан тафовутҳои онҳо нишон дода шудааст.

Муаллиф ба ин назар аст, ки дар асри пешрафти технологияи рақамӣ платформаҳои васоити ахбори иҷтимоӣ ба монанди Twitter, Instagram ва TikTok ба паҳншавии сленгизмҳо мусоидат карда, ба омезиши лаҳҷаҳо саҳм гузоштаанд.

Калидвожаҳо: сленг, калима, диалект, шева, лаҳҷа, сотсиолект, забониносии иҷтимоӣ, ҷавонон, маҳал, фарҳанг, маъно, тоҷикӣ, русӣ, англисӣ.

ОБЩНОСТЬ И ОТЛИЧИЕ СЛЕНГА ОТ ДИАЛЕКТА

В данной статье рассматриваются вопросы общности и различия молодежных сленгизмов. По мнению автора, сленг и диалект как подгруппы языка имеют много общего и сходства, хотя и отличаются друг от друга. В статье, опираясь на научный материал, сначала показаны общие черты сленга со сленгами и диалектами, а затем их различия.

Автор считает, что в эпоху развития цифровых технологий платформы социальных сетей, такие как Twitter, Instagram и TikTok, способствовали распространению сленга и смешению диалектов.

Ключевые слова: сленг, слово, диалект, шева, диалект, социолект, социолингвистика, молодежь, местность, культура, значение, таджикский, русский, английский.

COMMONALITY AND DIFFERENCE OF SLANG FROM DIALECT

This article discusses the issues of commonality and differences of youth slangism. According to the author, slang and dialect as subgroups of the language have many similarities, although they differ from each other. Based on scientific material, the article first shows the common features of slang with slangs and dialects, and then their differences.

The author believes that in the era of digital technology, social media platforms such as Twitter, Instagram and TikTok have contributed to the spread of slang and contributed to the mixing of dialects.

Keywords: slang, word, dialect, sheva, dialect, sociolect, social linguistics, youth, locality, culture, meaning, Tajik, Russian, English.

Маълумот дар бораи муаллиф: Гафурӣ Зоир Саъдулло – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, номзади илмҳои филологӣ, унвонҷӯй. Нитишони: 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992)988885159

Сведения об авторе: Гафури Зоир Садулло – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, кандидат филологических наук, соискатель. Адрес: 734019, г. Душанбе, улица Мохаммадиева, 17/6. Тел.: (+992)988885159

Information about the author: Gafuri Zoir Sadullo – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, candidate of philological sciences, applicant. Address: 734019, Dushanbe, 17/6Muhammadiev str. Tel.: (+992)988885159

Сабкшиносӣ яке аз қисматҳои муҳими таҳлили матнҳои адабӣ маҳсуб меёбад. Дар Эрон нахустин нафаре, ки илми сабкшиносиро дар майдони адабӣ падида овард, Муҳаммад Тақии Баҳор буд. Ин равандро дар Тоҷикистон адабиётшиносони маъруф Туракул Зехнӣ, Абдулғанӣ Мирзоев, Соҳиб Табаров, Шарифҷон Ҳусейнзода, Саъдоншоҳ Имронов, Худой Шарифзода, Урватулло Тоирӣ ва дигарон идома доданд.

Дар сабкшиносии адабӣ ба баррасии ҷанбаҳои адабии ва вижагиҳои услубии як асаре, ки ба меъёрҳои забони адабӣ ҷавобгӯ мебошад пардохта мешавад. Нависанда хонандаро бояд шавқманд гардонад, ки давоми қиссаи муталиашавандаро ба анҷом расонад. Ҳар як шоир ё нависанда сабки хоси худро дорад. Сабки ҳар як адиб аз дигараш тафовут дорад. Яке аз роҳҳои муассири таҳқиқоти адаби муқоисаи ин сабкҳои адибон аст, аз назари аксари пажӯҳишгарон дур мондааст.

Яке аз анвои адабии барҷастаи асрҳои миёнаи форсу тоҷик ҳамоса аст, хеле ҷаззоб ва мутантан офарида шудаанд. Забони асари ҳамосӣ вижагӣҳое дорад, ки бар асоси он қудрату тавоноӣ ва заъфу нотавонии шоири ҳамосасаро мушаххас карда мешавад.

“Кушнома” яке аз ҳамосаҳои миллии мебошад, ки дар асри XII ба тақлид аз “Шоҳнома” суруда шудааст. Қаҳрамони марказии асар Куши Пилтан бародарзодаи Заҳҳок аст, ки яканд маротиба дар аҳди салтанати Фаридун шуриш кард ва баъдан ба дасти Қоран писари Кова асир афтод. Гурӯҳе аз муҳаққиқон ин асарро ба монанди “Баҳманнома” ба Ҳакими Озарӣ нисбат додаанд. Аммо дурусташ ин аст, ки муаллифи асар Эроншоҳи Абулхайр буда, дар аҳди Муҳаммад ибни Маликшоҳи Салҷуқӣ суруда шудааст [9, 298].

Бо мақсади муайян намудани сатҳи ҳамосасароӣ дар қарни баъди Фирдавсӣ дар мисоли достони “Кушнома” забони ин ҳамосаҳо таҳлилу баррасӣ мегардад, то балоғату забони осори мазкур барои хонандаи имрӯзи тоҷик мушаххас гардад.

Дар таърихи адабиётшиносии тоҷик оиди ҳамосаҳои миллии Эрон пажӯҳишҳои андаке ба анҷом расидааст. Дар Эрон ба ин бахши адабиёт Забехуллоҳи Сафо, Сируси Шамисо, Ғуломҳусайни Юсуфӣ, Шафеъии Кадкандӣ, Ҷалол Ҳолиқии Мутлақ ва Саиди Ҳамидиён таҳқиқотҳои густурдае ба анҷом расонидаанд, ки бинобар сабаби тафовутҳои алифбой дастраси дӯстдорони адаби мо нестанд.

Ба ақидаи Баҳмани Нузҳат аз он ҷойе, ки муҳтавои як асар пурра дарк карда шавад, бояд сараавал онро аз ҷиҳати забон таҳлил намоем. Асар бояд аз чор ҷиҳат таҳлилу баррасӣ карда шавад: услубӣ баён; балоғати сухан; нишонҳои маъноӣ; сохтор ва вазну қавофӣ.

Забон василаи асосии баёни фикр ва андешаю нишондиҳандаи шахсияти шоир аст. Дар баррасии сабки як асар анъи корбурди асар мавриди таваҷҷуҳ қарор мегирад. Шеърӣ асил ба оҳанг ба зудӣ ҳамнаво гардида, нерӯи таъсиррасонии онро қавӣ мегардонад. Аммо мурод аз сохтор таносуби ҳуруф ва соҳти берунии шеър мебошад. Вазну қавофӣ барои осори ҳамосӣ маҳаки асосӣ ба шумор рафта, ҷозибави онро бештар менамояд. Дар ҳамосаҳои миллии фақат вазни мутақориб ва зифоҳои он хос мебошад [14, 28].

Достони “Кушнома”-и Эроншоҳи Абулхайр дар вазни мутақорибӣ мусаммани максур нигошта шудааст. Вазни “Кушнома” ҳаммонанди дигар достонҳои ҳамосии баъди “Шоҳнома” фаъулун, фаъулун, фаъулун, фаъл мебошад, вазни дорои таносуби хос аст. Дар навишати достон муаллиф хостааст, дар офариниши образҳо ва ҷобачогузориҳои дарунмояи шеър ба Фирдавсӣ баробар бошад, аммо то марҳилаи зарурӣ муваффақ нагардидааст [6, 77-79].

Сабки дохилии шеър бо ҳам овардани ҳарфҳою овозҳо пайи ҳам ва бо як тартибу низомӣ муайян мебошад, ки барои шунаванда гуворо ва хушоянд бошад. Сируси Шамисо дар китобаш “Сабкшиносӣ” сабки дохилии шеърро чунин баён кардааст: “Дар санъатҳои лафзӣ моҳирона истифода бурдани калимаҳо ба назар гирифта шудааст, зеро санъатҳои лафзӣ ба

тағйироти шакли калимаҳо сару кор дорад. Ба маъно низ аҳамияти хоса дода мешавад, то ба шакл андармон шуда, маъноӣ шеърро аз даст надихем” [11, 12].

Яке аз санъатҳои мустаъмали осори ҳамосӣ санъати такрор аст. Такрори калима лаҳну овози нотикро марғӯладор ва гуовро месозад, ба шунаванда руҳияи нек мебахшад. Такрори мутаносиби калимаҳо дар байт ҳусни нав илова мекунад.

Санъати дигаре лафзие, ки дар асарҳои ҳамосӣ бештар қарбурд мешаванд, ҷинос ё таҷнис аст. Нақши аслии ҷинос дар асарҳои ҳамосӣ эҷоди ваҳдати шаклӣ ва маъноӣ калима аст, ки дар муассир қардани сухани шоир ё нависанда нақши бориз дорад. Масалан, дар “Қушнома” чунин омадааст:

Сипахро бифармуд то пешӣ рӯд,

Ҳама баркашиданд овози рӯд [18, 188].

“Рӯд”-и аввал ба маъноӣ дарё ва “рӯд”-и дуввум ба маъноӣ асбоби мусиқӣ омадааст.

Ки ҳар захм к-аз ёли ӯ шуд равон,

Қудо қард аз андоми душман равон [18, 287].

Дар мисоли фақуззикр калимаи “равон” дар мисраи якум ба маъноӣ ҷорӣ шудани хун ва дар мисраи дуюм ба маъноӣ ҷон мавриди санъати ҷинос қарор гирифтааст.

Дар асари ҳамосӣ инчунин ташдиду сокин, ҳазфу имола ва қалбу таҳфиф истифода мешаванд, ки баъзе аз ин санъатҳои лафзӣ бар вазни асар душворӣ пеш меоранд ва баъзеи дигар онро мутантан мегардонад. Барои тақвияти суханҳои боло абёти зерин мисол шуда метавонанд:

Чунин дод посух, ки ҳастам *пизишк*,

Бидонам зи ҳар гунае тарру *хушк*.

Ҳамедошт меҳмон як моҳ *пеш*,

Або лашкару ҳар кӣ омад ба *пеш* [18, 136].

Лаҳни асари бадеӣ тарзу намуди бархурди шоир ба мавзӯ ва шахсиятҳои дoston аст, Лаҳн бар ду навъ аст: ҷузъӣ ва кулӣ. Лаҳни ҷузъӣ баёнкунандаи нигоришу эҳсоси шоир нисбат ба муҳтавоӣ шеър аст, ки аз тариқи фазосозӣ дар шеър эҷод мегардад. Шахсият ва қаҳрамонҳои асар рафтори худро аз тариқи забонӣ баён мекунанд. Шоирони ҳамосасаро саъю талош мекунанд, ки ба воситаҳои истифодаи калимаҳои мувофиқ лаҳни муносибери барои қаҳрамони худ биофаранд. Худро таърифу тавсиф намудан яке аз хислатҳои хоси паҳлавонону қаҳрамонҳои осори ҳамосӣ аст [16, 128].

Лаҳни асари ҳамосӣ вазни шеърӣ, қофияву радиф, ва сабку ҳичоро бо ҳам алоқаманд намуда, дар шеър як оҳанги яклухти овозиро ба вучуд меоварад. Эроншоҳи Абулхайр дар сурудани “Қушнома” лаҳни ҳамосиро ҳатто дар муқаддимаи китоб низ риоя қардааст ва ин раванд то ба охири манзума ҳифз қардидааст.

Магар ёбам аз Киригори ҷаҳон,

Ба гетӣ аз ин беш чандин замон.

Ки аз донаш ин баҳра пеш оварам,

Ҳама нома бар байти хеш оварам [18, 47].

Қофия руқни аслии шеъри классикии форсу тоҷик ва сабаби муқаммал шудани вазни шеър аст. Илова бар тақмили вазн ва афзоиши танини шеър маъниҳои байтро қомил қарда, онро таққим мебахшад. Шеъре, ки дорои радиф бошад, шеъри мураддаф меноманд. Радиф ба он шарте, ки хуб ҷойгир шуда бошад, дар шеър яе оҳанги равону ҷолибро эҳдо менамояд [12, 136].

Қофия дар шеъри ҳамосӣ боиси ғановати мусиқӣ ва оҳанг мегардад. Дар асарҳои ҳамосӣ қофияҳое, ки бештар мавриди истифода қарор мегиранд, исм ҳастанд. Аз ҳамин ҷиҳат, интиҳоби радиф барои хушоянд шудани манти манзума хеле муҳим мебошад.

Дар манзумаи “Қушнома”-и Эроншоҳи Абулхайр танҳо ба қофияҳое, ки бо ҳарфи “О” ба итмом мерасанд, пардохтем, то ба ёрии онҳо ҷигунагии вазъи қофия дар манзумаи мазкурро таҳлилу баррасӣ намоем. Ин қофияҳо ба таври зайл маънидод қарда мешаванд:

– Шоир асли баромади қалимаро дар навъи он риоят нақарда, борҳо вожаҳои монанди “сипох”-ро бо “шоҳ”, “пок”-ро бо “бок” қофия қардааст. Ин гуна қофияҳо дар асар фаровон

ба мушоҳида мерасанд, ки аз нокифоя будани захираи луғавии шоир аз истилоҳоти замони худ гувоҳӣ медиҳанд.

– Аз маҷмӯи қофия 130, 122 ададаш исм мебошад, ки аксари онҳо такрор омадаанд.

– Аз доираи 140 байти таҳлилшуда, 10 байташ дорои радиф мебошад, аз ин бармеояд, ки шоир ба истифодаи радиф дар манзума он қадар тавачҷуҳ надоштааст. Байтҳои зерин намунае аз абёте мебошанд, ки шоир манзум намудааст:

Ба ҳар гоҳ розе падид оварад,
Зи шохӣ гурозе падид оварад.
Бад-он моя лашкар-ш солор кард,
Зи соз он сипахро беозор кард [18, 41].

Шоир дар ин маврид калимаи “солор”-ро бо “беозор” қофия кардаст, ки хеле дағал ва ночур афтадааст. Ҳамчунин истифодаи радифи “кард” баъди қофияе, ки бо ҳарфи “р” ба анҷом расидааст, аз ҷиҳати талаффуз сақил (душвор) меафтад. Ин гуна ҳолатҳо замоне рух медиҳанд, ки шоир ё нозим дар офариниши сухан дармонад ва имконияти беҳтар аз ин сухан гуфтанро надошта бошад.

Ва ё ҷойи дигар чунин меғӯяд:
Гурезон ҳаме бурд номи Худой,
Наёмад дилаш моҳиён бозҷой.
Бувад, к-андар ин кор розӣ бувад,
Ки ӯ дар ҷаҳон сарфарозӣ бувад [18, 99].

Аксари муҳаққиқон бар он ақидаанд, ки услуби баёни ҳар як асари бадеӣ дараҷаи хираду заковати муаллифи онро нишон медиҳад. Аз тарафи дигар дар офаридан шеър, хусусан, ашъори ҳамосӣ ду маҳаки асосӣ ба эътибор гирифта мешавад: Барҳеи он ба шакли он вобастагӣ дорад ва барҳеи дигар ба моҳияти он нигаронида шудааст. Ҳар қадар шеър равону ҷолиб бошад, то ҳамтон андоза интишори он дар миқёси олам доман паҳн мекунад. Равонии шеър танҳо ҳосил илҳом набуда, аз эҷодкор заҳмату талошҳои зиёдеро талаб мекунад [5, 13-14].

Холиқи Мутлақ зикр менамояд, ки “Забони асари ҳамосӣ дорои сохтор ва назми мушаххасе мебошад, ки шунавандагони асари ҳамосӣ ба аслитарин муҳлисони он дар гузашта буданд. Шоир аз қолабу вазни шеър дида суннатҳои дostonнависӣ ва муболиғаҳои асотирии он аҳамияти бештар меод” [14, 80].

Яке аз хусусиятҳои ҳосил забони асари ҳамосӣ ин аст, ки дар он калимаю таркибҳои арабӣ камтар ба мушоҳида мерасад. Аксари вожаҳои форси-тоҷикии ҳосил буда, истилоҳоти адабиёт таъриху фарҳангро фаро гирифтаанд. То кадом андоза шево ва ҳамвор офаридани асар ба маҳорати шоирии муаллиф вобастагӣ дорад [7, 364].

Ба хоҳири пай бурдани ҷигунаии забон ва услуби манзуми “Кушнома” сад байт аз достони “Ҷанги Куши пилтан бо ҷиниён” таҳлилу баррасӣ гардид. Дар миёни бештар аз 1000 вожа 15 фисдаш марбути истилоҳоти ҳамосӣ ва қаҳрамонӣ ҳастанд. Масалан вожаҳои *далер, номдор, лашкар, сипоҳ, ҳамла, кин, ҷӯш, хун, майдон, душман, шох, разм, размгоҳ, сипаҳдор, солор, шабехун, хуруш, гурдон, корзор, кушта, ҳаста, лашкарғаҳ, ялон, пилтан, тоҷ* – вожаҳои, ки номи намоёндагони ҳарбӣ ва ё ҳарифони онҳоро нишон медиҳанд ба назар мерасад.

Қисмати дуюми вожаҳои истилоҳоте мебошанд, ки асбобу анҷоми ҳарбӣ ва воситаҳои иштирок дар муҳорибаро баён мекунанд ба монанди *камон, тир, тиркаш, ҷашван, худ, тарк, барг, гурз, пайкон, кӯс, табира, шамшер, найза, тег ва камон* истифодаи бештар доранд.

Номи он ҳайвоти саворие дар асрҳои миёна ҳангоми муҳорибаҳои истифода мебурданд ва ё ҳайвони ваҳшиёе, ки бо онҳо мубориза мебурданд, *тундар, асп, саманд, шер, шохин, аждар, гург, наҳанг, мор, бабр ва бора* мустақиман ҳастанд. Дар ин бахш танҳо якчанд вожаи иқтибосии арабӣ истифода шудааст, ки *салиҳ, ҳамла, қабо, ситом, ҳавл, заҳҳок, мавҷ ва саф* мебошанд.

Феълҳои, ки бо пешванд шуруъ мешаванд низ зиёд мушоҳида гардид ба монанди: *барафкандан, бархӯрдан, барошуфтан, баргаиштан, боз гаиштан, не рафтан ва ғ.* Феълҳои

содаеро ба монанди *хурушидан, дидан, шунидан, омадан, гаштан, рафтан, гирифтан, расидан, додан, арзидан, сӯхтан, гардидан, раҳидан ва ғ.* хеле мустаъмаланд.

Сифатҳое, ки мавриди корбурд қарор гирифтаанд, сифатҳои сода ва мураккаб мебошанд, ки қариб ҳамагӣ номҳои ҳарби ва корнамоии қаҳрамонони марказии асарро тавсиф мекунанд: *саворон, пулодпӯш, размгоҳ, теги буррон, гурзи оташбор, найҳаи ҷонгудоз, нойи рӯин, каёни камар, гурдони кин, пири сармад, далерони ханҷаргузор, тири хаданг ва ғ.* мебошанд.

Яке аз услубҳои нахвии забони асари ҳамосӣ пеш омадани феъл (хабар) аз фоида (мубтадо) мебошад. Ин тарзи байн забони асари бадеиро ҷозибанок ва бошукуҳ намуда, диққати хонандаро ба худ ҷалб мекунад. Маҷҳуб аз Шайх Саъдии Шерозӣ қисса мекунад, замоне Саъдӣ байти:

Худо киштӣ он ҷо, ки хоҳад барад,
Агар нохудо¹ чома бар тан дарад [5, 15].

сароид, хангоми шаб Фирдавсӣ ба хоби ӯ даромад ва ба ӯ гуфт, ки ман аагр ба ҷойи ту мешудам, ин гуна месурӯдам:

Барад киштӣ он ҷо, ки хоҳад Худой,
Агар чома бар тан дарад нохудой [5, 15].

Возеҳ аст, ки дар ин ду байт, мавзӯ яксон аст ва мақсад ҳамон пеш гузоштани феъл ва исм дар байни каломӣ манзум мебошад, ки онро мутантан ва барҷаста нишон медиҳад. Аксари ҳамосасароёни баъди Фирдавсӣ ин асли асари ҳамосиро ба ҳубӣ риоя кардаанд ва дар мавридҳои зарурӣ аз ин шева истифода бурдаанд. Дар “Кушнома”-и Эроншоҳи Абулхайр байтҳои зерин барои тақвияти фикри мазкур мисол шуда метавонанд:

Барошӯфт Найвост аз эронӣён,
Фиканд асп аз он кина андар миён...
Фиритод бо Куш аз пеши хеш,
Ҳама тохтанд он далерон зи пеш [5, 26].

Бояд қайд намуд, ки на ҳамеша пеш гузоштани феъл аз исми мубтадо бар вазну ҷолаби шеър хушоянд аст. Мавридҳои низ пеш меоянд, ки шотир бояд ҳатман феъл ва ё хабари ҷумлаи манзумро дар охири мисраъ байн кунанд.

Вижагиҳои дигари манзумаи қаҳрамонӣ ин аст, ки барои ифода кардани исмҳои номуайян шумораи “яке” ва бандаки номуайянии “е” мавриди истифода қарор мегирад. Дар “Кушнома” ин гуна мисолҳо зиёд ба ҷашм мерасанд. Мисол:

Яке рӯзи Қорун диҷамнок буд,
Зи боду зи борон ҷаҳон пок буд...
Гузашт он шабу бомдоди пагоҳ,
Яке базмгоҳе биёрист шох [5, 16].

Ба назари Шефеъии Кадканӣ касоне, ки калимаю таркибҳои соҳавиро дар назм пай дар пай ва ба тақрори зиёд истифода мебаранд, захираи луғавии кофӣ надоранд. Ин нуқта дар осори онҳо бараъло намудор мегардад [12, 471].

Замони сурудани “Кушнома”-и Эроншоҳи Абулхайр ба давраи сабки хуросонӣ рост омадааст, аз ин рӯ, шоир пайрави ин сабк буда, ба назар мерасад, ки тавонистааст, то ҷойе меъёрҳои сабки хуросониро дар достонаш риоя намояд.

Дар ҳомоса маҷоли суҳанпардозӣ барои тасвирҳои бадеӣ вучуд надорад, зеро ҳамосаро шоир барои ҳамаи мардум эҷод мекунад, бояд забони он низ оммафаҳм ва шебо бошад [14, 48].

Аз ин рӯ, дар “Кушнома” бештар ҷойҳои намоёнро дар миёни санъатҳои бадеӣ муболағ, ташбеҳ, истиора ва маҷозу киноя ишғол менамояд. Ба қавли Растагори Фасоӣ дар байни анвои адабӣ шоир бештар имконияти истифодаи тешбеҳу муболағро дар асарҳои ҳамосӣ дорад [10, 2].

¹ маллоҳ, киштирон

Дар сохтори забони ҳамосӣ муболиға нерумандтарин унсури хаёли шоирона аст. Эроншоҳи Аюулхайр бештар аз муболиғаи игроқ корбод намудааст, ки албатта ин амр ба табиати ҳамоса созгор омадааст. Брои мисол шоир ҳар гоҳ ба тасвирҳои ҷангҳо мепардозад шумораҳои муболиғавии “сад ҳазор” -ро меоварад, ки баёнгари камтарин ӣёдоди лашкариён аст.

Зи размозмоёни румӣ савор,
Ба ёрӣ фиристодашон сад ҳазор... [5, 148].

Бурун омад аз қалб бо сад ҳазор,
Саворони ҷангиву найзагузор [5, 154].

Ҳайр аз истифодаи адад дар тавсифи майдонҳои ҷангӣ санъати муболиғаро дар ҳар қисми дoston мушоҳида кардан мумкин аст:

Бурун омад аз шаҳр ҷандин сипоҳ,
Ки бар бод гуфтӣ, бибастанд роҳ... [5, 158].

Ҳаме бош то шодмонӣ барам,
Ки ҳаст аз ситора фузун лашкарам [5, 159].

Яке лашкар омад кучо дашту куҳ,
Шуд аз наъли аспони эшон сутуҳ [5, 166].

Дар шеъри ҳамосӣ санъати ташбеҳ аз ҷиҳати истифода мавқеи дуввумро ишғол менамояд. Ба вижа монанд кардани сипоҳиён ба шер, паланг ва дигар онварони неруманд ба назар мерасад. Он ҷӣ дар атрофи шабоҳоти асари ҳамосӣ муҳим аст, ин аст, ки унсурҳои созандаи ташбеҳ барҷаста офарида шудаанд. Дар ҳамосаҳои машҳури ҷаҳон ташбеҳот мухтасар ва кутӯҳбаён ҳастанд. Ташбеҳоти “Кушнома” то ҷойе ба ташбеҳоти “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ наздик аст. Акнун якчанд намунае аз ташбеҳоти асарро дида мебароем:

Чу сарве ки бораш бувад шаҳду қанд,
Чу киштӣ, ки маллоҳ дорад ба банд [5, 73]

Ҳама коҳ боло, ҳама тахт тан,
Чу чеби занаҳдон, чу мими даҳан [5, 76].

Кунун чор солаш баромад фузун,
Ба дидор моҳу ба боло сутун [5, 104].

Санъати тавсиф низ дар асари мазкур ҷойгоҳи намоёнро ишғол менамояд. Шоири ҳамосасаро бояд салиқаи бамаврид истифода бурдани тавсифро дошта бошад. Манзумаи “Кушнома” дорoi тавсифҳое аз майдонҳои ҷанг, расму одоби халқӣ, мунозираҳои байни паҳлавонon ва дигар ҳаводиси рӯзгор мебошад. Тавсифҳои майдони ҷанг ҳарчанд ба қудрату салобати Фирдавсӣ баробар шуда наметавонад, аммо то ҷойе шоир дар ин бахш муваффақ гардидааст:

Сипаҳро бад-ӯ дод ҳангоми хоб,
Ба рафтан гирифтанд гурдон шитоб.

Чу як нима аз шаб гузар кард, Куш,
Бизад нойи рӯйин, баромад хурӯш.

Далерон ба шамшер буриданд даст,
Зи хоби гарон чиниён нима маст.

Яке бар раҳи беша овард тағ,
Якero зи сустӣ навунбид рағ.

Яке рост нокарда бар тан қабой,
Расид андар ӯ найзаи ҷонгудой.

Яке нонишаста ба апси нард,
Ҳаме теғи буррон ба тан бозхвард.

Шабе буд, боҳавлу бо гиру дор,
Нашуд ҳеҷ нарма оташи корзор [5, 175].

Хулоса, корбурди санъатҳои бадеӣ ва махсусан санъатҳои муболиғаю ташбеҳ ва тавсиф дар манзумаи “Кушнома”-и Эроншоҳи Абулхайр моҳирона амалӣ гардида, ба майни

хамосаҳои миллии баъди “Шоҳнома” мавқеи худро пайдо кардааст. Шоир тавонистааст, ки асари худро ба унвони яке аз осори ҳамосии миллии аҳди худ муаррифӣ кунад.

Муқарриз: Насрулов М.Н., н.и.ф., дотсент

Адабиёт:

1. Абумансури Саъолабӣ. Таърихи саъолабӣ // Саъолабӣ Абумансур.- тарҷумаи ғураи-ул-мулк вал-ахбори-ил-форс.-Техрон: нукра, 1368 х.
2. Акбарзода Дориюш. Ёддоште бар устураи Заҳҳок // мутолиа ва муҷоисаи татбиқӣ миёни Шоҳнома ва Кушнома.- нашрияи адабиёти татбиқӣ.- шумораи 13, 1398 х, С. 1-12.
3. Акбар Фоҳири Ораш. Бунёдҳои асотирӣ ва ҳамосии достони Девони Мозандарон дар Шоҳнома // пажӯҳишномаи адабию ҳамосӣ, шумораи 14, 1391х, С. 27.
4. Аҳмад Самеъии Гейлонӣ. Дар бораи сабк ва сабкшиносӣ // номаи фарҳангистон.- давраи ҳафтум.-шумораи 28.- Техрон, 1378. - С.149-153.
5. Баҳмани Нузҳат. Сохтори забони ҳамосӣ дар Кушнома // Пажӯҳишномаи адабию ҳамосӣ.- соли понздаҳум, шумораи дуюм, С. 149-154.
6. Ваҳидиёни Комёр Тақӣ. Фарҳанги номи овоии забони форсӣ / Донишгоҳи ба номи Фирдавсӣ.- Машҳад, 1375 х.
7. Даштбони Заҳро. Баррасиву маърифати бархе аз қаҳрамонони асотирии манзумаи Кушнома // маҷаллаи мутолиоти эронӣТехрон, 1379.- С. 97-104.
8. Маҳмуд Муҳаммади Ҷаъфар. Сабки хуросонӣ дар шеъри форсӣ.- Интишороти Фирдавсӣ ва Ҷомӣ.- Техрон,1376 х.
9. Забехулоҳи Сафо. Ҳамосасарой дар Эрон.- Техрон.-Амири Кабир.- Техрон, 1344 х.
10. Растағори Фасой. Тасвирифаринӣ дар Шоҳнома / Дошнӣшгоҳи Шероз.- Шероз, 1354 х, С. 89.
11. Сируси Шамисо. Куллийи сабкшиносӣ / Техрон, 1388 х.
12. Шафеъии Кадконӣ., Муҳаммад Ризо. Суварӣ ҳаёл дар шеъри форсӣ.-Техрон, 1372 х.
13. Шафеъии Кадконӣ., Муҳаммад Ризо. Мусиқии шеър.-Техрон, 1368 х.
14. Ҳаддодӣ Илҳом., Ҳусайни Наҷафдуррӣ., Абулқосими Родфар / Сафар ба ҷаҳони зиштрӯйи Куш бо тағйири беранг, ҷанбаҳои ҳамосӣ ва ирфонӣ.- шумораи 2.- соли 1397 х, С. 99-123.
15. Ҳамидиён Саид. Даромаде бар андеша ва ҳунари Фирдавсӣ / Техрон, нашри марказ, 1372 х. С. 113
16. Ҷалолуддини Ҳумой. Фунуни балоғат ва санооти адабӣ / Интишороти адабӣ.- Техрон, 1387 х.
17. Эроншоҳи Абулхайр. Кушнома / Абулхайр Эроншоҳ.-тасҳеҳи Ҷалол Матинӣ.- Техрон: Маркази илмӣ-фарҳангӣ, 1377 х.

ЗАБОН ВА БАЛОҒАТИ “КУШНОМА”-И ЭРОНШОҲИ АБУЛХАЙР

Яке аз мавзӯҳои баҳси нақди адабии муосир барраси услубҳои баён ва балоғати сухан дар осори бадеӣ ба шумор меравад. Ин ба он маъност, ки сохтори асари бадеӣ аввалан аз таркибу луғатҳои забонӣ эҷод гардидаанд, ки то ҷойе моҳияти асари бадеиро ҷолиб мегардонад. Бо ҳамин манзур дар ин мақола бо дарназардошти услуб ва мундариҷаи ҳамосаҳои миллии мардуми форсу тоҷик дар мисоли “Шоҳнома”-и Ҳаким Абулқосими Фирдавсӣ ба таҳқиқи ҳамаҷонибаи “Кушнома”-и Эроншоҳи Абулхайр пардохтем, то ин ки забон ва услуби достони номбурдари ба ҳаводорони ин бахши адабиёт ошно намоем.

Дар баробари ин, комёбӣ ва нуқсонҳои “Кушнома”-ро баъди муқойисаи вижа бо асарҳои дигари ҳамосии замони шоир мавриди омӯзиш қарор додем. Дар натиҷа маълум гардид, ки забони асари мазкур чун дигар ҳамосаҳои миллии баъди “Шоҳнома” на он қадар қобили қабул аст. Мушаххас гардид, ки Эроншоҳи Абулхайр ҳамчун як шоири тақлидгар ба Ҳаким Фирдавсӣ “Кушнома”-ро ба забони шевою раван иншо намудааст. Аммо ҷо-ҷо ночуриҳо дар сабку услуб ва қафиябандии шоир ба мушоҳида мерасад.

Бо вучуди ин гуна ночуриҳо қайд кардан ба маврид аст, ки асари мазкур баъди шоҳнома яке аз дostonҳои арзишманд ба миёни адабиётҳои ҳамосии миллии ба шумор рафта, дар тарбияи ватандӯстии ҷавонон ва ҷавонмарди онҳо нақши муассир дорад. Ҳар навъи

адабӣ дорои сабки махсуси худ аст, ки онро аз дигар анвои адабӣ фарқ мекунонад. Навъи адабии ҷамоса низ забони ҳоси худро дорад. Забони ҷамосаҳои миллии Эрон баъди “Шоҳнома”-и Фирдавӣ ба ҷойи пешрафт ба инқироз ва таназзул рӯ овард, чунки ҳар асар, ки баъди Фирдавӣ дар пайравии достони вай эҷод гардид, дар муқоиса бо “Шоҳнома” аз ҷониби муҳаққиқон таҳлил карда мешуд. Бо вучуди ин, ҷама камбудихо манзумаҳои Кушнома ва амсоли он дар майдони адабии асрҳои XII-XIII форсу тоҷик маҷеи ҳоса доранд.

***Калидвожаҳо:** сохтор, забони ҷамосӣ, ҷамосасарой, сабк, балогат, мушқии шеър, устухонюандӣ, меъёри забон.*

ЯЗЫК И ЗРЕЛОСТЬ «КУШНАМЕ» ИРАНШАХА АБУЛХАЙРА

Одной из тем современной литературной критики является рассмотрение стилей выражения и зрелости речи в художественных произведениях. Это обозначает, что структура художественного произведения создается прежде всего из языковой лексики, что в определенной степени делает интересной суть художественного произведения. С этой целью в данной статье, учитывая стиль и содержание национальных эпосов персидских и таджикских народов, на примере «Шахнаме» Хакима Абулкасыма Фирдоуси, мы уделили всестороннее исследование «Кушнаме» Ираншаха Абулхайра, с целью познакомить любителей данного жанра литературы с языком и стилем вышеупомянутой поэмы.

При этом мы исследовали успехи и недостатки «Кушнаме», после специального сравнения с другими эпическими произведениями времени поэта. В результате исследования стало ясно, что язык этого произведения не так приемлем, как язык других национальных эпосов после «Шахнаме». Отметим, что Ираншах Абулхайр, как поэт, подражающий Хакиму Фирдоуси, написал «Кушнаме» изящным и беглым языком. Однако есть некоторые несоответствия в стиле и рифме поэта.

Несмотря на такие недостатки, стоит отметить, что это произведение после «Шахнаме», считается одним из наиболее ценных рассказов среди национальных эпических литератур и играет эффективную роль в воспитании молодежного патриотизма и их мужественности. Каждый литературный жанр имеет свой особый стиль, который отличающий его от других литературных жанров. Литературный жанр эпоса также имеет свой языковой стиль. Язык национального эпоса Ирана после «Шахнаме» Фирдоуси вместо прогресса обратился к кризису и упадку, поскольку каждое произведение, созданное после Фирдоуси по его рассказу, анализировалось исследователями в сравнении с «Шахнаме». Несмотря на все недостатки поэмы «Кушнаме» и подобные им занимают особое место в персидско-таджикском литературном поле XII-XIII веков.

***Ключевые слова:** структура, эпический язык, эпическая поэзия, стиль, зрелость, музыкальность поэзии, идиома, языковая норма.*

LANGUAGE AND MATURITY “KUSHNOMA” IRANSHOH ABULKHAIR

One of the topics of modern literary criticism is the consideration of expression styles and maturity of speech in artistic works. This means that the structure of the artistic work is created primarily from the language vocabulary, which in a certain degree makes the content of the artistic work interesting. This means that the structure of the artistic work is created primarily from the language vocabulary, which in a certain degree makes the content of the artistic work interesting. For this purpose, in this article, considering the style and content of the national epics of the Persian and Tajik peoples, not the example of "Shohnpma" by Hakima Abulkasym Firdousi, we devoted a comprehensive study of "Kushnoma" by Iranshah Abulkhair, so that the fans of this section could be presented with the language and style of the mentioned story and epic. literature.

At the same time, we have examined the successes and shortcomings of Kushnoma, after special comparison with other epic works of the poet's time. As a result of the study, it became clear that the language of this work is not as acceptable as the language of other national epics after the Shohnoma. It was noted that Iranshah Abulkhair, as a poet imitating Hakim Ferdousi, wrote

Kushnoma in an elegant and fluent language. However, there are some inconsistencies in the poet's style and rhyme.

Despite such shortcomings, it is worth noting that this work after "Shahnoma" is considered one of the most valuable stories among national epic literature and plays an effective role in educating youth patriotism and their courage. Each literary genre has its own special style that distinguishes it from other literary genres. The literary genre of epic also has its own linguistic style. The language of the national epic of Iran after Ferdousi's Shohnoma, instead of progress, turned to crisis and decline, since every work, created after Ferdowsi based on his story and were analyzed by researchers in comparison with the Shohnoma. Despite all the shortcomings, the poems "Kushnoma" and similar ones occupy a special place in the Persian-Tajik literary field of the XII-XIII -th centuries.

Keywords: *structure, epic language, epic poetry, style, maturity, musicality of poetry, idiom, linguistic norm, hyperbole, research.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Гурезов Ҷамшед Нурмахмадович - Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забон ва фарҳанг. Нишонӣ: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Борбад 48/5. Тел.: 555338282, E-mail: gurezov@internet.ru*

Сведения об автор: *Гурезов Джамишед Нурмахмадович – Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, кандидат филологических наук, доцент кафедры язык и культура. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Борбад 48/5 тел: 555338282, E-mail: gurezov@internet.ru*

Information about the author: *Gurezov Jamshed Nurmahmadovich - International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, candidate of philological sciences, senior teacher of language and culture department. Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad street 48/5. Tel: 555338282, E-mail: gurezov@internet.ru*

**АНТРОПОЛОГИЧЕСКАЯ ЛЕКСИКА ОТРАЖАЮЩАЯ ОСОБЕННОСТИ ВОЗРАСТА
В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ТАДЖИКСКИХ ПИСАТЕЛЕЙ И
ОСОБЕННОСТИ ЕЕ ПЕРЕВОДА НА РУССКИЙ ЯЗЫК***Джамирова Л.И.***Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима
Улугзаде**

Возрастная лексика может быть одновременно и антропологической, поскольку она отражает особенности восприятия и использования слов и выражений, связанных с возрастом, в контексте человеческого общества и культуры. Антропологическая лексика отражает восприятие и использование слов и выражений, связанных с возрастом, в контексте человеческого общества и культуры. Она изучает лексико-фразеологические единицы, общие функции и значения, связанные с определёнными периодами жизни человека. В рамках этого подхода рассматриваются такие понятия, как детство, молодость, зрелость и старость, а также различные аспекты, связанные с изменением возраста, формированием возрастных периодов и измерением количественных изменений. Рассмотрим некоторые примеры:

В качестве зависимого слова выступает лексема ПИРСОЛ: ...як зани пирсол баромада ...[2, с. 10] – ...вышла старая женщина [с.8]. Точное количество лет: Падари ин бародарон як муллои аштодсола буда...[2, с.199] – Там жил их отец, восьмидесятилетний мулла...[с.180]; ...кампири аштодсолаи умрашро дар сахтӣ гузаронида бо гуфтани як-ду икоя ё афсона монда мешуд...[с.48] – Восьмидесятилетняя женщина, рассказав одну-две сказки, уставала [с.39]; Мамуди Султон мардаки афтодсолаи кадпасти бакувват ва хело сераракату сергап будааст [3, с.271] – Махмуд Султан был низенький, но плотно сбитый и довольно подвижный словоохотливый человек лет семидесяти.

Приблизительное количество лет: Яке аз ин беморон як бачаи 5-6 сола, дигараш пирамарди солаш аз шаст гузашта буд [2, с.142] – Один был 5-6-летним мальчиком, другому было за шестьдесят лет... [с.107]; ...пирамарди афтод-афтоду пансола истода буд [2, с.9] – ...стоял 70-75-летний старик. Шокир ака, пир шуда мондаед –а? [2, с.231] – Постарели вы, брат Шокир...[187]; ...падар ва модарам пир шудаанд [1, с.12] – ...отец и мать состарились [с.111]; Неккадам пир шуд...[2, с.141] – Неккадам постарел [с.108]; ...дар аннат касе пир намешавад [3, с.254] – ...в раю не стареют...[с.110]. Нотоб шуда, чунон ки дар урфият мегуянд, ки як поят ба лаби гур бирасад, баъд мефамӣ [4, с.52] – Заболеешь и, как говорят в народе, будешь одной ногой там, в могиле, – поймешь...[с.194]; Ман амин хел фамидаам бо ин акли ктôi пиронам ...[4,с.86] –...как я понимаю своим слабым старческим умом...[с.227]...ба таги афтод рафтеду кирдоратон кудақ барин [4, с.252] – Вам скоро семьдесят стукнет, а вы как ребенок [с.340]. Рассматривая номинации старого человека в художественных текстах, можно выделить несколько тематических групп, характеризующих его по разным параметрам: Номинации, отражающие возрастные особенности старого человека [в первую очередь, возрастные изменения внешности]: ...як шахси бузриши муйсафеди коматхамида намоён гардид...[2, с.49] – ...пришел, сутулясь, уткнув в грудь жидкую острую бородку, старик [с.37]; ...умри авонашро гузаронида, пас аз пири фартут шудан аз он о пеш карда бошад [2, с.46] – ...оставил там молодость и силы, одряхлел и выброшен с этой работы ...[с.35]; Нон бошад –чӣ? – гуфт гадозан – барои мо барин кампирои бедандон тар кардагиаш аз хушқаш бетар аст...[2, с.143] – Для таких беззубых старух размоченная лепешка слаще сухого хлеба [с.107]; ...аз даони пири ларзони капо шунидан, ростӣ, як қадар хандаовар менамуд...[4, с.80] – Действительно, смешно было слышать это из уст немощного старичка с кривыми ногами [с.215]. Номинации, отражающие внутренний мир старого человека [характер, поведение, эмоции, умственные способности]: Иллат дар тани пир бештар мешавад ва умед ба шифои он камтар ...[3, с.193] – В старом теле много недугов и надежда на исцеление меньше...[с.67]; Таъмири тани пирон шикастурехти

мадрасаи бостонӣ барин, фикр мекард Иброимон [4, с.279] – Ремонт организма старых людей напоминает реставрацию древних медресе, – думал Иброхимджон [с.357]; Синни у дар пеши умри пируни рузгордида чист? [4, с.65] – Что такое его век в сравнении с веком бывалых людей? [с.203]; Аксари ин пируни рузгордида агар аз пан-шаш пиллапои зина сахле бошитоб бароянд, бояд ним соат арсосзанон нафас рост кунанд [4, с. 80] – Многим из этих бывалых стариков нужно полчаса, чтобы отдышаться, после того как они, кряхтя, поднимутся по ступенькам; Зани умрдида, нагзу бадро басе озмудаву санида, ки буд...[4, с.209] – Это была пожилая женщина, много издевавшая на своем веку...[с.307]; Он го ашки пируна ба руи оингояш оӣ мешавад [4, с.53] – И тогда старческие слезы катятся по морщинам...[с.195]; Факат аз хурсандӣ гириям меояд. Шуввӣ карда, худааш меояд, сабил монад ин пири [4, с.283] – Я плачу только от радости. Не почувствую, как и слезы покатятся, чтобы не дожидаться этой старости [с.360]; Зор монад ин пири, чӣ шуду сабил монад оби дида баромад [4, с.281] – А не дожидаться бы этой старости, что-то со мной случилось, и слезы брызнули из глаз [с.359].

Статусно-ролевые характеристики возраста человека

В современном русском и таджикском языках широко представлены переходные группы, в которых признак возраст осложняется дополнительными семантическими компонентами, например: [1] возраст и пол : мальчик [писар, бача], девочка [духтарча, духтарбача], и др. Возраст и социальное положение : совершеннолетие [синни балоат], несовершеннолетие [ноболий] [о возрасте социальной самостоятельности/несамостоятельности]; совершеннолетний [синни балоат], несовершеннолетний [ноболи] [о лицах, достигших/не достигших определенной степени социальной самостоятельности]; старая дева, вековуха/вековушка [пирдухтар] [о пожилых незамужних женщинах]; пенсионер [нафаагир] [обычно о пожилых неработающих людях] и др. возраст и рост : малыш [писарча], малышка [духтарча], разг. малявка [пакана], разг. кроха [нинича, чаало] и др. возраст и поведение : вострушка - подвижная, бойкая девочка, девушка [духтари хушёр, чаон]; и др.

В сопоставляемых языках лексико-семантическую парадигму возраст человека формируют: имена существительные [младенец – ребенок -кдак, тифл, бача и др.]; имена прилагательные [новорожденный -навзод; молодой -авон; взрослый -калон, калонсол и др.]; глаголы [взрослеть/повзрослеть -ба камол расидан и др.], наречия [смолоду -аз авонӣ, постарчески – пируна и др], составные наименования [человек средних лет -одами миёнасол/одами синни миёна и др.], устойчивые метафорические выражения [о человеке: только в функции сказуемого: молоко на губах не обсохло у кого-л. – аз даонаш би шир меояд].

В структуре семантического поля «возраст» в русском языке можно выделить пять микрополей, именами которых выступают архилексемы детство, отрочество, молодость, зрелость, старость. Обращает на себя внимание неравное распределение лексических единиц по указанным микрополям - явление лексической и семантической [в том числе синонимической и антонимической] асимметрии. Микрополе «детство» в современном русском литературном языке представляют 187 слов и выражений, микрополе «молодость» - 108, микрополе «зрелость» - 52, микрополе «старость» - 98, а в таджикском языке нами выделено четыре периода - кдакӣ/бачагӣ [детство] - 103, наврасӣ, авонӣ [юность, молодость] - 80, миёнасолӣ/калонсолӣ [зрелость, средних лет] - 39, пири [старость] - 92.

Многие из названий лиц, в значении которых содержится указание на возраст [прежде всего имена с признаками возраст и пол], обладают свойством семантической диффузности: человек в период младенчества, детства, отрочества может быть назван мальчиком БАЧА; в период отрочества и детства - пацаном [разг.]; в период отрочества и юности -парнем [разг.]; в период юношества, зрелости, старости - мужчиной/мард.

Анализ сочетаемости лексем, объективирующих понятие в языке, также дает возможность выявить некоторые составляющие концепта. Из сочетаемости можно выявить способы категоризации концептуализируемого явления. Так, сочетаемость слов,

вербализирующих лексему возраст, показывает способы категоризации этого явления в русском и таджикском сознании. Сочетаемость слова *пирӣ* - старость, преклонный возраст с другими словами [*дар айёми пирӣ* - в дни старости; *баёзи пирӣ* «поэт. седина»; *давлати пирӣ* - счастливая старость; *дар дами пирӣ* - в старости; *иллати пирӣ* - болезнь от старости, старческая немощь; *заъфи пирӣ* - старческий маразм; *заъфи пирӣ* - старческая немощь; *дар айёми пирӣ* - на старости лет; в старости; *пирию хартозӣ* - седина в бороду, а бес – в ребро; *пирию сад иллат*, *пирию азор офат* - придёт старость – придёт и слабость; старость – не радость и др.] показывает, что *пирӣ/старость* для таджика - нечто как положительное, так и отрицательное.

Художественные произведения С.Айни «Воспоминания», «Рабы» и Ф.Мухаммадиева «На том свете или », Угловая палата» показывают, что в возрастной лексике таджикского языка в художественных текстах ярко выражается менталитет народа – уважение к людям, старшим по возрасту.

В произведении «Воспоминание» Садриддина Айни ярко выражен менталитет народа и уважение к старшим людям по возрасту. Вот пример:

«Сардар отвечал:

— Слава богу!

— Здоров?

— Слава богу!»

В этом эпизоде старик обращается к Сардару уважительно, используя слова «слава богу» и показывая своё почтение к старшему по возрасту. Это отражает уважение к старшим и менталитет народа. «Старик, опираясь на палку, медленно шёл по дороге. Увидев его, люди почтительно кланялись и уступали дорогу. Это тоже было проявлением уважения к старшим и традициям народа».

Наиболее употребительна в наших текстах возрастная лексика со значением ЗРЕЛОСТЬ. Антропологическая лексика в понятии «зрелость» связана с определением возрастных границ и этапов развития человека. Зрелость обычно охватывает период от 30–35 до 65 лет и определяется индивидуально для каждого человека. В психологии зрелость рассматривается как социальная ситуация реализации себя, полного раскрытия потенциала в профессиональной деятельности и семейных отношениях. Ситуативность в антропологической лексике — это свойство речи, которое проявляется в том, что речевые единицы всегда соотносятся с определённой ситуацией и создают потенциальный контекст определённого диапазона. Ситуативность важна для развития навыков говорения, так как ситуации служат стимулом для общения. Ситуативность важна для развития речи, потому что она позволяет детям и взрослым общаться на основе текущего контекста и ситуации. Это помогает им быстрее осваивать язык и формировать словарный запас, так как они учатся использовать слова и предложения в соответствии с происходящим вокруг них. Лексико-фразеологические единицы, общие функции и значения, связанные с определёнными периодами жизни человека, включают: Базовые идеи: жизнь — это ценность, которую нужно беречь и ценить; жизнь полна испытаний и трудностей; жизнь — это путешествие, полное открытий и новых впечатлений. Оценочные и эмотивные оттенки: жизнь может быть радостной и счастливой; жизнь может быть трудной и полной страданий; жизнь может быть короткой и быстротечной. Функции фразеологических единиц: номинативная — обозначение предметов и объектов; волюнтативная — выражение волеизъявления говорящего; дейктическая — указание на место, время или лицо; результативная — указание на причину события, действия или состояния.

Таким образом, концепт “Человек” отличается необычайным богатством своего лексического материала, поскольку согласно теории антропоцентрической парадигмы, человек стоит в центре мироздания и все вещи так или иначе связаны с человеком

Работая и рассматривая эту парадигму, я рассмотрела огромное количество пословиц и поговорок, фразеологизмов, афоризмов и других провербиальных средств, смысл которых сводится к тому или иному аспекту понимания природы человека. Кроме этого и в

художественной литературе тема «Человека» была, есть и остается вечной темой для поисков ответов на вопросы, так или иначе связанных с попытками рационального объяснения смысла всего, что окружает жизнь человека.

Художественные произведения С.Айни «Воспоминания», «Рабы» и Ф.Мухаммадиева «На том свете или », Угловая палата» показывают, что в возрастной лексике таджикского языка в художественных текстах ярко выражается менталитет народа – уважение к людям, старшим по возрасту.

В произведении «Воспоминание» Садриддина Айни ярко выражен менталитет народа и уважение к старшим людям по возрасту.

Рецензент: Хасанова Ш.Р., к.ф.н., доцент

Литература:

1. Абдуллаев, Н.Ш. Формирование таджикской астрономической терминологии и космонимии: автореф. канд. ...дис. филол. наук:10.02.22/ Н.Ш.Абдуллаев. – Душанбе: 1978. – 21 с.
2. Абрамова, Г.С. Возрастная психология./ Г.С.Абрамова.- М., 1999. 373-661. с.
3. Абульханова-Славская, К. А. Стратегии жизни./ К.А.Абульханова – Славская.- М.: Мысль, 1991. – 289. с .
4. Ариес, Ф. Возрасты жизни // Психология зрелости: Хрестоматия. Сост. Д.Я. Райгородский.- Самара, 2003. 3-30. с.
5. Ариес, Ф. Возрасты жизни // Ф.Ариес.- Философия и методология истории. – М., 1977: 216-245. С.
6. Атоева, М. М. Лексика, обозначающая цвет, в таджикском и русском языках :автореф. дис. ... кандидата филолог. наук : 10.02.22, /Мамалакат. Мухторовна. Атоева. – Душанбе, 1988. - 15 с.
7. Ахманова, О.С. О принципах и методах лингвостилистического исследования./ О.С. Ахманова.- М., 1966. – 184 с.
8. Ашхарава А.Т. Концепт «дитя» в русской языковой картине мира. дис...канд. филол. наук./ А.Т.Ашхарава.- Архангельск., 2002.- 202 с.
9. Белякова,С.М. Образ времени в диалектной картине мира [на материале русских старожильческих говоров юга Тюменской области]: Монография./ С.М. Белякова.- Тюмень: Изд-во ТюмГУ, 2005. 264 с.
10. Бердыева, Т. Тенденция развития лексики таджикского языка советского периода./ Т.Бердыева. – Душанбе: Дониш, 1982. – 134 с.
11. Береговская, Э.М. Молодежный сленг: формирование и функционирование // Вопросы языкознания/ Э.М.Береговская., 1996, № 3. – 25-34. с.
12. Бернштам, Т.А. Молодость в символизме переходных обрядов восточных славян./ Т.А.Бернштам., М., 2000. 15 с.
13. Бочаров, В.В. Антропология возраста./В.В.Бочкарова., СПб., 2000. 196.с.
14. Бурханова, Х. Лексика гончарного производства в таджикском языке. автореф. канд. ...дис. филол. наук:10.02.22/ Х.Бурханова. - Душанбе, 1982. – 21 с.
15. Булыгина, Т.В., Шмелев АД. Языковая концептуализация мира./ Т.В.Булыгина., А.Д.Шмелев. - М.: Школа «Языки русской культуры», 1997.-576 с.
16. Виноградова, С. П. Древнеперсидский язык / Иранские языки. Юго-западноиранские языки. Серия «Языки мира»./ С.П. Виноградова - М., 1997- 328.с.
17. Васильев, Л. М. Единицы семантической системы языка. // Вопросы семантики: тез. докл. /Л.М.Васильев- М., 1971.- 44-47.с.
18. Васильев, Л.М. Современная лингвистическая семантика: Учеб. посо-бие для вузов./ Л.М.Васильев. -М.: Высшая школа., 1990.-176.с.
19. Ворожбитова , А.А., Пушкарь Г.А. Лингвориторический аспект гендерного анализа современной российской прозы //А.А.Ворожбитова, Г.А.Пушкарь. – Сочи., 2004. -11-17.с.
20. Гавлова, Е. Славянские термины «возраст» и «век» на фоне семантического развития этих названий в индоевропейских языка. Е.Гавлова. // Этимология 1967.

21. Гак, В.Г. Сопоставительное изучение языков и лингвистическая типология./ В.Г.Гак – РЯЗР, 1974-.№3.- 40-45.С.
22. Гак, В.Г. Опыт применения сопоставительного анализа к изучению структуры значения слова. Вопросы языкознания. - № 2. / В.Г. Гак. – М.: Наука, 1966. - 97–.с.
23. Гак, В.Г. Человек в языке. Логический анализ языка. Образ человека в культуре и языке. / В.Г.Гак. - М.: Индрик.1999. - 73-80. с
24. Гак, В.Г. Сопоставительная лексикология [на материале французского и русского языков]/ В.Г.Гак.- М., 1977- 263 с.
25. Гарбузов, В. Нервные и трудные дети./ В.Гарбузов - М.:АСТ; СПб: Астрель - СПб, 2006. - 351 с.
26. Гак, В.Г. Сопоставительная лексикология. / В.Г.Гак - М., 1977. -264с.

АНТРОПОЛОГИЧЕСКАЯ ЛЕКСИКА, ОТРАЖАЮЩАЯ ОСОБЕННОСТИ ВОЗРАСТА В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ТАДЖИКСКИХ ПИСАТЕЛЕЙ И ОСОБЕННОСТИ ЕЕ ПЕРЕВОДА НА РУССКИЙ ЯЗЫК

Антропологическая лексика продолжает развиваться вместе с изменениями в обществе и научными открытиями. Непосредственно в русском языке эта лексика представляет собой уникальный пласт слов и выражений, отражающих представления о человеке, его физическом облике, внутреннем мире и социальном взаимодействии. Развитие человека как личности происходит в общем контексте его жизненного пути, который имеет определенные фазы, связанные с изменениями возраста в образе жизни, системе отношений, жизненной программе и т.д. Возраст имеет как количественную, метрическую, так и качественную характеристику.

В статье рассматриваются лексемы, обозначающие людей разного возраста. В современном русском и таджикском языках широко представлены переходные группы, в которых признак возраст осложняется дополнительными семантическими компонентами. В статье также говорится что антропологическая лексика в понятии «зрелость» тоже связана с определением возрастных границ и этапов развития человека. Приводятся примеры из двуязычных словарей русского и таджикского языков и большое количество примеров из художественных произведений. В статье большое внимание уделяется особенностям перевода лексических единиц с таджикского на русский язык.

Ключевые слова: *возраст, период, зрелость, образ жизни, цикл, понятие, словарь, менталитет, характер.*

ЛЕКСИКА И АНТРОПОЛОГИИ ИФОДАКУНАНДАИ ХУСУСИЯТҲОИ СИННУСОЛӢ ДАР АСАРҲОИ НАВИСАНДАҶОНИ ТОҶИК ВА ХУСУСИЯТҲОИ ТАРҶУМАИ ОН БА ЗАБОНИ РУСӢ

Дар баробари тағйироти ҷомеа ва кашфиётҳои илмӣ луғати антропологи инкишоф меёбад. Дар ҳуди забони русӣ ин луғат як қабати беназири калимаҳо ва ибораҳои ифода мекунад, ки дар бораи шахс, намуди зоҳирии ӯ, ҷаҳони ботинӣ ва муносибатҳои иҷтимоӣ инъикос мекунанд. Инкишофи инсон ҳамчун шахсият дар заминаи умумии роҳи зиндагии ӯ сурат мегирад, ки марҳилаҳои муайяни бо тағйироти вобаста ба синну сол дар тарзи зиндагӣ, низоми муносибатҳо, барномаи зиндагӣ ва ғайра алоқаманд аст. Синну сол дорони хусусиятҳои миқдорӣ, метрӣ ва сифатӣ мебошад.

Дар мақола лексемаҳои, ки одамони синну солашон гуногунро ифода мекунанд, баррасӣ шудааст. Дар забонҳои муосири русӣ ва тоҷикӣ гурӯҳҳои гузариш ба таври васеъ ифода ёфтаанд, ки дар онҳо хусусияти синну солӣ бо ҷузъҳои иловагии семантикӣ мураккаб шудааст. Дар мақола ҳамчунин омадааст, ки вожаҳои антропологи дар мафҳуми «камолот» низ бо тағйини марзи синну сол ва марҳилаҳои инкишофи инсон алоқаманд аст. Аз луғатҳои дузабонаи забонҳои русӣ ва тоҷикӣ ва аз асарҳои бадеӣ мисолҳои зиёде оварда шудаанд. Дар мақола ба вижагиҳои тарҷумаи воҳидҳои луғавӣ аз забони тоҷикӣ ба русӣ таваҷҷуҳи зиёд дода шудааст.

Калидвожаҳо: синну сол, давра, камолот, тарзи зиндагӣ, давра, мафҳум, лугат, менталитет, характер.

ANTHROPOLOGICAL VOCABULARY REFLECTING THE FEATURES OF AGE-RELATED VOCABULARY IN THE WORKS OF FICTION OF TAJIK WRITERS AND THE FEATURES OF ITS TRANSLATION INTO RUSSIAN

The anthropological vocabulary continues to evolve along with changes in society and scientific discoveries. Directly in the Russian language, this vocabulary is a unique layer of words and expressions that reflect ideas about a person, his physical appearance, inner world and social interaction. The development of a person as a personality takes place in the general context of his life path, which has certain phases associated with changes in age, lifestyle, relationship system, life program, etc. Age has both quantitative, metric, and qualitative characteristics. The article discusses lexemes denoting people of different ages. Transitional groups are widely represented in modern Russian and Tajik, in which the age attribute is complicated by additional semantic components. The article also says that the anthropological vocabulary in the concept of "maturity" is also associated with the definition of age boundaries and stages of human development. Examples from bilingual dictionaries of Russian and Tajik languages and a large number of examples from works of fiction are given. The article pays great attention to the peculiarities of translating lexical units from Tajik into Russian.

Keywords: Age, period, maturity, lifestyle, cycle, concept, vocabulary, mentality, character.

Маълумот дар бораи муаллиф: Джамирова Леммара Иосифовна – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, номзади илмҳои филологӣ, декани факултети забон ва адабиёти рус. Нишони: 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. E-mail: dlemmara@mail.ru

Сведения об авторе: Джамирова Леммара Иосифовна – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, кандидат филологических наук, декан факультета русский язык и литература. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, E-mail: dlemmara@mail.ru

Information about the author: Dzhamirova Lemmara Iosifovna - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Candidate of Philology, Dean of the Faculty of Russian Philology. Address: 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. E-mail: dlemmara@mail.ru

РОҶЕЪ БА ТАҲҚИҚОТИ ИСТИЛОҲОТИ СИЁСӢ ДАР ЗАБОНШИНОСӢ ВА ТАРҶУМАШИНОСӢ

Ҷумъаев Н.М.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода

Истилоҳоти сиёсӣ маҷмуи калимаҳо ва ифодаҳои мебошанд, ки барои таъриф, таҳлил ва фаҳмиши мафҳумҳо, сохторҳо, равандҳо ва сиёсати марбут ба ҳукумат, давлатдорӣ ва ҷомеа истифода мешаванд. Ин истилоҳот дар матнҳои ҳуқуқӣ, ҳуҷҷатҳои расмӣ, суҳанронӣҳои сиёсӣ, ва таҳқиқоти илмӣ аҳамияти калон доранд. Онҳо на танҳо воситаи муҳим барои иртиботи сиёсӣ мебошанд, балки шарҳи таъсиргуздор дар ташаккули афкори ҷамъиятӣ ва рушди сиёсат мебошанд.

Тарҷумаи истилоҳоти сиёсӣ яке аз масъалаҳои ҳассоси тарҷума мебошад, зеро истилоҳоти сиёсӣ на танҳо маънои луғавӣ, балки як контексти мушаххаси фарҳангӣ ва идеологиро низ дар бар мегиранд. Дар забони тоҷикӣ истилоҳоти сиёсӣ аз манбаҳои гуногун сарчашма гирифта, омезиши забонҳои тоҷикӣ, арабӣ, русӣ ва англисиро инъикос мекунад.

Истилоҳоти сиёсӣ аз ҷониби олимони ватаниву хориҷӣ баррасӣ гардидаанд. Масалан:

1. Андреас Вейсбергс дар бораи тағйироти маъноии истилоҳоти сиёсӣ дар заминаҳои гуногун таҳқиқот гузаронида, таъкид мекунад, ки ин “истилоҳот вобаста ба муҳити сиёсӣ ва иҷтимоӣ тағйир меёбад” [10].

2. Майкл Фридман дар соли 2013 асари худро бо номи "The Political Theory of Political Thinking: The Anatomy of a Practice" (Назариҳои сиёсии тафаккури сиёсӣ: Анатомиаи амалия) нашр кард, ки дар он истилоҳоти сиёсиро таҳқиқ мекунад. Вай ба таҳлили маънои сиёсӣ ва таҳаввулотии он дар замони муосир тавачҷуҳ зоҳир менамояд, ки ин равиш ба фаҳмиши амиқтари мо дар бораи идеологияҳо ва дар таҷрибаи сиёсӣ кӯмак мекунад.

Фридман бар ин назар аст, ки истилоҳоти сиёсӣ на танҳо ҳамчун системаи статикӣ боварҳо, балки ҳамчун категорияҳои бо маъноҳои гуногун дар вақт ва макон баррасӣ мешаванд. Ӯ механизми "компетитсияи концептуалӣ"-ро пешниҳод мекунад, ки дар он идеологияҳо барои насб кардани маъноҳои худ талош мекунанд ва кӯшиш мекунанд, ки маънои истилоҳоти худро чун "кор" таъриф кунанд [11].

Майкл Фридман дар асараш дар соли 2013 баррасӣ мекунад, ки истилоҳоти сиёсӣ одатан характери номуайян доранд ва мафҳумҳои онҳо вобаста ба шароити иҷтимоӣ ва сиёсӣ тағйир ёфта метавонанд.

Бояд зикр намуд, ки саҳми олимони рус дар таҳқиқоти истилоҳоти сиёсӣ дар якҷанд самтҳои асосӣ ба назар мерасад. Аз ҷумла, онҳо дар таҳлили табиати сиёсӣ, сохтор, семантика, ва контексти иҷтимоии истилоҳот саҳми назаррас гузоштаанд. Таҳқиқотҳои олимони рус, хусусан дар заминаи забони сиёсии Шуравӣ ва пасоШуравӣ нишон медиҳанд, ки таҳаввулоти истилоҳоти сиёсӣ на танҳо аз таъсири ҷараёнҳои ғарбӣ вобаста аст, балки ба мероси назари иҷтимоӣ-сиёсии Русия низ таъсир мекунад.

Дар замони Шуравӣ аксар таҳқиқотҳо ба таҳияи мафҳумҳои нав, ки бо коммунизм ва идеологияи марксизм алоқаманд буданд, нигаронида мешуданд. Дар замони муосир таҳқиқотҳо ба омӯختани истилоҳоти марбут ба демократия, ҳуқуқи инсон, ва равандҳои ҷаҳонишавӣ тамаркуз мекунанд. Таҳқиқотҳои В.А. Соболев ва К.Г. Филимонов нишон медиҳанд, ки донишмандон талош доранд, ки мероси илмӣи Шӯравиро дар таҳлили сиёсат ба таври муассир истифода баранд.

Фикру андешаҳои олимони рус дар мавриди истилоҳоти сиёсӣ ба омилҳои гуногун вобастагӣ доранд. Дар зер чанд нуктаи муҳим аз пажӯҳишҳои онҳоро пешниҳод менамоем:

Олимони рус, аз ҷумла Ю.Ю. Суханов, истилоҳоти сиёсиро як ҷузъи муҳими дискурси сиёсӣ медонанд. Суханов таъкид мекунад, ки истилоҳоти сиёсӣ на танҳо воситаи муошират аст, балки воситаи таъсиргуздорӣ ба афкори омма мебошад. Суханов мегӯяд, ки

забони сиёсӣ бояд дар шароити фарҳангӣ ва иҷтимоӣ таҳлил карда шавад, зеро он маъноҳои гуногунро дар контекстҳои мухталиф мегирад [12].

О. Ахманова низ дар ин бобат чунин қайд менамояд: “Термин калима ва ибораҳои забони махсус буда, барои дақиқ муайян намудани мафҳумҳои махсус ва ишора намудани предметҳои хос ташкил ва ё иқтибос карда шудааст” [1, с.157].

Р. Водак ва дигар олимони қайд мекунанд, ки истилоҳоти сиёсӣ наметавонад бидуни назардошти таъсири омилҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ таҳқиқ шавад. Онҳо истилоҳоти сиёсиро ҳамчун воситаи ташаккули мафҳумҳо ва арзишҳои сиёсӣ тавсиф мекунанд. Ба андешаи Водак “истилоҳоти сиёсӣ дар доираи муносибатҳои мураккаби ҷомеа ва дискурс ташаккул меёбанд” [12].

Бархе олимони аз ҷумла В.А. Соболев ба таҳаввули истилоҳоти сиёсӣ дар Русия таваҷҷуҳ мекунанд. Ӯ қайд мекунад, ки истилоҳот дар давраи Шуравӣ бештар ба мафҳумҳои идеологӣ мутамаккиз буданд, аммо дар замони пасоШуравӣ онҳо бештар ба арзишҳои демократия ва ҳуқуқи инсон нигаронида шудаанд [13].

Забоншиносони рус пешниҳод мекунанд, ки таҳқиқоти истилоҳоти сиёсӣ бояд бо назардошти равишҳои бисёрсоҳай анҷом дода шавад. Масалан, Суханов таъкид мекунад, ки омилҳои забонӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ бояд дар таҳқиқоти истилоҳоти сиёсӣ якҷо баррасӣ шаванд.

Бабаджанова М. Н дар автореферати худ оиди тарҷумаи матнҳои иҷтимоиву сиёсӣ чунин гуфтааст: “Тарҷумаи матнҳои иҷтимоиву сиёсӣ аҳамияти махсус пайдо мекунанд, зеро онҳо ҳамчун воситаи таблиғот ва абзори муборизаи идеологӣ, инчунин як воситаи пуриктидори таъсиррасонӣ ба афкори ҷомеа хизмат мекунанд. Ҳаҷми матнҳои иҷтимоиву сиёсӣ, ки ҳар сол нашр мешаванд хеле зиёданд ва бо рушди робитаҳои байналмилалӣ босуръат афзоиш меёбанд. Ин раванд ба таҳлили илмӣ- назариявӣ ва ҷамъбасти нӣз дорад, то аз дидгоҳи омӯзиши муқоисавӣ сатҳ ва сифати муносибро ҳангоми тарҷума аз забони англисӣ ва тоҷикӣ таъмин намояд” [2, с. 4].

Ӯ инчунин, дар автореферати худ таъкид мекунад, ки тарҷумаи истилоҳҳои ҷамъиятӣ-сиёсӣ яке аз вазифаҳои душвор буда, он вобаста ба контекст, фарҳанг ва маънои забонҳои муқоисашавандаро талаб мекунад.

Бабаджанова М. Н дар диссертатсияи худ мафҳуми "реалияҳои ҷамъиятӣ-сиёсӣ" ва аҳамияти онҳо дар тарҷума, мушкilotи тарҷумаи реалияҳои безъивалент ва роҳҳои ҳалли онҳо, таҳлили гурӯҳҳои реалияҳо, аз ҷумла номи шахсиятҳои сиёсӣ, муассисаҳо, ҳизбҳо ва дигар мафҳумҳои ба сиёсат ва маъмурият дахлдор, муҳокимаи роҳи усулҳои тарҷумаи реалияҳои сиёсӣ аз забони англисӣ ба тоҷикӣ ва баръаксро мавриди баррасӣ қарор додааст.

Имматова М.Қ дар диссертатсияи худ оид ба истилоҳшиносӣ чунин гуфтааст: “Истилоҳшиносӣ ё худ терминология яке аз қишрҳои мушаххаси луғат мебошад, ки тавассути ташкили махсуси сохтори ҷузъҳо, рабти наздики дохили қисмҳо, хусусиятҳои ташаккул ва тақомули семантика, робита дар дохили истилоҳот ва алоқаи он бо дигар категорияҳои луғат, фаъолият, иртибот бо объекти номинатсия аз калимаҳои маъмул ва фарқкунанда ба вучуд омадааст” [3, с. 63].

Имматова М. Қ. низ дар рисолаи худ оиди дискурси сиёсӣ, таҳлили сохторӣ ва маъноии вохидҳои фразеологии дискурси сиёсии забони тоҷикӣ ва тарҷумаи онҳо ба забони англисӣ, хусусияти корбурди истилоҳот дар дискурси сиёсии тоҷикӣ ва тарҷумаи онҳо ба забони англисӣ, хусусияти корбурди калимаҳои ифодакунандаи мафҳумҳои сиёсии марбут ба созмонҳо, стратегияҳо ва иқдомҳои сиёсӣ дар дискурси сиёсии тоҷикӣ ва тарҷумаи онҳо ба забони англисӣ ва дигар ҷанбаҳои таҳқиқот бурдааст.

Дар заминаи афзоиши ҳамкориҳои байналмилалӣ, ба монанди иштироки Тоҷикистон дар созмонҳои байналмилалӣ (СММ, СҲШ, Иттиҳоди Авру-Осиё), тарҷумаи дурусти истилоҳоти сиёсӣ барои дипломатҳо, расонаҳо ва ҷомеаи илмӣ муҳим аст.

Мақолаи мазкур метавонад аз аҳамияти назариявӣ ва амалӣ бархурдор бошад, чунончи:

1.Мақола бо таҳлили истилоҳоти сиёсӣ дар забоншиносӣ ва тарҷумашиносӣ, асосҳои назариявии фаҳмиши ин мавзӯро бештар мекунад. Ин метавонад ба муҳаққиқон ва донишҷӯён дар соҳаи забоншиносӣ ва тарҷума кӯмак кунад, то мафҳуми истилоҳоти сиёсиро аз нигоҳи академикӣ ва амалӣ беҳтар дарк кунанд;

2.Мақолаи мазкур масъалаҳои тарҷумаи истилоҳоти сиёсиро равшан карда, ба тарҷумонҳо роҳнамои методӣ пешниҳод мекунад. Ин кӯмак мекунад, ки дар тарҷума ба ҳатоҳо роҳ надиханд ва истилоҳот ба тарзи дақиқ ва мувофиқ ба фарҳангҳои гуногун тарҷума карда шаванд;

3.Мақола инчунин, нақши истилоҳоти сиёсиро дар ташаккули афкори ҷамъиятӣ ва муносибатҳои иҷтимоӣ тавсиф намуда, ба муҳаққиқон дар фаҳмиши ин раванд кӯмак мекунад;

4. Бо таҳлили истилоҳоти сиёсӣ, ба рушди ин ду соҳаи илм мусоидат мекунад. Мақола мавриди баррасӣ метавонад ҳамчун замина барои таҳқиқотҳои минбаъда дар ин соҳа хидмат кунад;

5. Мақолаи мавриди назар метавонад дар тарбияи тарҷумонҳои касбӣ ва омӯзгорон дар бахши забоншиносӣ ва тарҷумашиносӣ истифода шавад.

Мақола метавонад як сарчашмаи арзишманд барои муҳаққиқон, омӯзгорон ва тарҷумонҳо гардад, ки барои беҳтар дарк кардани истилоҳоти сиёсӣ ва мушкилоти марбут ба тарҷумаи онҳо кӯмак расонад.

Илми забоншиносӣ яке аз соҳаҳои калидии таҳқиқоти инсонӣ дар замони муосир ба шумор меравад. Забоншиносӣ на танҳо ҳамчун илм ба омӯзиши сохтор ва функсияҳои забон, балки ба нақши он дар ҷомеа, фарҳанг ва равандҳои когнитивӣ машғул аст. Ин илм бо истифода аз усулҳои гуногун ва ҳамкорӣ бо дигар соҳаҳо, ба монанди технология, психология ва илмҳои иҷтимоӣ, дар ҳалли масъалаҳои забонӣ ва таъмини рушди иҷтимоиву фарҳангӣ саҳми бузург мегузорад. Забоншиносӣ ба масъалаҳои гуногуни ҷомеаи инсонӣ ҷавобгӯ буда, дар ҳалли мушкилоти глобалӣ, аз қабili стандартсозии забонҳо, тарҷумаи байнимилалӣ, таҳқиқи робитаҳои байнифарҳангӣ ва ҳифзи гуногунрангии забонҳо, саҳми арзанда мегузорад.

Таърихи истилоҳоти сиёсӣ ба замони қадим бармегардад. Мутафаккирони юнонӣ ба монанди Арасту ва Платон истилоҳоти сиёсиро дар асарҳои худ аз ҷумла «Сиёсат» (Aristotle, Politics) ва «Ҷумҳурии Платон» (Plato, The Republic) истифода мебарданд. Калимаҳо ба монанди "демократия" (ҳуқмронии мардум) ва "тирания" (ҳуқмронии як шахси худкома) аз юнонии қадим омада, барои шарҳи сохторҳои ҳокимият истифода мешуданд [8, с 53-56].

Истилоҳоти сиёсӣ ба таърихи фарҳанги башарӣ, махсусан дар замони қадим, ки фарҳангҳои гуногун ва системаҳои сиёсӣ ташаккул ёфта буданд, иртибот дорад. Асосан, ин истилоҳот бо идеологияҳо ва фалсафаҳои сиёсӣ алоқаманданд, ки ба муносибатҳои инсонӣ ва сохторҳои ҳокимият диққат медиҳанд.

Истилоҳоти сиёсӣ аввалин бор дар асарҳои фалсафии юнонӣ, монанди Арасту ва Платон, пайдо шудаанд. Онҳо мафҳумҳои, ба монанди "демократия" (ҳуқмронии мардум) ва "аристократия" (ҳуқмронии беҳтаринҳо) пешниҳод карданд, ки барои фаҳмидани системаи сиёсӣ ва сохторҳои иҷтимоӣ муҳим буданд.

Истилоҳоти сиёсӣ яке аз самтҳои муҳим ва мураккаби таҳқиқот дар илмҳои забоншиносӣ ва тарҷумашиносӣ ба ҳисоб меравад. Ин истилоҳот на танҳо воситаи интиқоли маъноӣ мушаххасанд, балки ҳамчун воситаи идеологӣ ва иҷтимоӣ низ хизмат мекунанд. Дар ҷаҳони муосир, бо афзоиши равобити байналмилалӣ ва таъсири глобализатсия, таҳқиқ ва тарҷумаи истилоҳоти сиёсӣ аҳамияти хос пайдо кардааст.

Мавқеи истилоҳоти сиёсӣ дар забоншиносӣ:

Фарҳанг ва забон: Истилоҳоти сиёсӣ аксар вақт мазмун ва маънои худро аз контексти иҷтимоӣ-фарҳангӣ мегиранд. Забоншиносон таҳқиқ мекунанд, ки чӣ гуна истилоҳоти сиёсӣ тағйир ёфта, ба ҳолатҳои гуногуни иҷтимоӣ мутобиқ мешаванд.

Соҳтор ва вазифа: Забоншиносӣ ба таҳқиқи соҳтори истилоҳоти сиёсӣ машғул аст, масалан, морфологияи истилоҳот (мисли калимаҳои мураккаб ё калимаҳои иқтибосӣ) ва истифодаи онҳо дар синтаксис.

Шаклирии истилоҳот: Забоншиносон меомӯзанд, ки чӣ гуна истилоҳоти сиёсӣ дар забон пайдо мешаванд ва чӣ омилҳо (фарҳангӣ, таърихӣ ва иҷтимоӣ) ба ин раванд таъсир мерасонанд.

Тарҷумашиносӣ (Translation Studies) дар замони муосир як соҳаи васеи илмӣ ва амалист, ки ба таҳқиқи равандҳо, стратегияҳо ва назарияҳои тарҷума машғул аст. Ин илм бо истифода аз усулҳои гуногун ба ҳалли масъалаҳои забонӣ, фарҳангӣ ва коммуникатсионӣ равона гардидааст. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва афзоиши ҳамкориҳои байналмилалӣ, илми тарҷумашиносӣ нақши муҳиме мебозад. Илми тарҷумашиносӣ на танҳо дар рушди равобити байналмилалӣ, балки дар рушди забонҳои маҳаллӣ, муҳофизати гуногунрангии фарҳангӣ ва эҷоди робитаҳои байнифарҳангӣ саҳми арзанда мегузорад. Ин соҳа бо истифода аз технология ва таҳқиқоти амалии инноватсионӣ қодир аст мушкilotи тарҷумаи муосирро ҳал кунад.

Истилоҳоти сиёсӣ на танҳо дар доираи ҷумҳуриҳо, балки дар соҳторҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ низ хеле гуногунанд. Масалан, дар системаи СММ, истилоҳоти "мултимодалий" (multilateralism) ва "ҳамкориҳои байналмилалӣ" (international cooperation) назаррасанд, ки инҳо алоқаи байни кишварҳоро тавсиф мекунанд. Ин истилоҳот ба равандҳои сиёсӣ ва иқтисодии ҷаҳонӣ дахл доранд ва муаррифии манфиатҳои миллӣ ва глобалиро дар бар мегиранд [9, с 20-23].

Истилоҳоти сиёсӣ бо таваҷҷуҳ ба рушди сиёсӣ ва иҷтимоӣ дар таҳаввулотӣ ҷомеаи муосир нақши муҳим доранд. Онҳо ба фаҳмидани системаи сиёсӣ, муносибатҳои байналмилалӣ ва муборизаи иҷтимоӣ кӯмак мерасонанд. Ин истилоҳот на танҳо барои таҳлили сиёсати кунунӣ, балки барои муайян кардани масъалаҳои амиқи таърихӣ ва фарҳангӣ низ муҳим мебошанд.

Дар ҷилди аввали фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ калимаи истилоҳ чунин шарҳ дода шудааст: **ИСТИЛЛОҲ** *а.* اصطلاح. калима ё иборае, ки дар ҳавзаи амалкарди ягон соҳаи илму фан маънои мушаххасро ифода мекунад; **(ба) дар истиллоҳи...** ба ифодаи..., аз рӯи гуфти..., ба ибораи... [5, с 561].

Инчунин дар ҷилди дуюми фарҳанги зикршуда калимаҳои сиёсат ва сиёсӣ чунин тавзеҳ шудаанд: **СИЁСАТ** *а.* 1. سياست. фаъолияти давлат, ягон ҳизб ё гурӯҳи ҷамъиятӣ дар қорҳои дохилӣ ё муносибатҳои хориҷӣ: **сиёсати дохилӣ, сиёсати нави иқтисодӣ, сиёсати миллӣ, сиёсати хориҷӣ**. 2. идора кардани халқ ва мамлакат; тарзи идоракунӣ, қордорӣ. 3. Дӯғу пӯписа, тарсондан ва саҳтгирӣ; **сиёсат қардан** саҳтгирона рафтор қардан бо мақсади тарсонидан, ҷазо дидан. **СИЁСӢ** سياسي *мансуб ба сиёсат*; дахлдор ба сиёсат: **адабиёти сиёсӣ, саводи сиёсӣ, шӯбҳои сиёсӣ, ғумоштаи сиёсӣ, шорехи сиёсӣ** [6, с 240].

Истифодаи дурусти истилоҳоти сиёсӣ дар раванди тарҷума ва муоширати сиёсӣ муҳим аст, зеро ин истилоҳот маънои мушаххас ва тартибдодашуда доранд, ки бояд дуруст ба контексти фарҳангӣ ва сиёсӣ мувофиқ бошанд.

Ҳукумати Тоҷикистон бо дастгирии Пешвои миллат барои рушди илм, таълим ва тарбияи кадрҳои илмӣ шароити мусонд фароҳам овардааст. Ин дастгирӣ имконият дод, ки теъдоди зиёди муҳаққиқон дар соҳаҳои гуногун, аз ҷумла истилоҳоти сиёсӣ, ба омӯзиши мавзӯҳои гуногун машғул шаванд.

Саҳми олимони тоҷик дар таҳқиқоти истилоҳоти сиёсӣ назаррас аст. Бархе олимон дар ин замина рисолаҳо ва диссертатсияҳои илмӣ навиштаанд.

Мавқеи истилоҳоти сиёсӣ дар тарҷумашиносӣ:

Тарҷумаи эквивалентӣ: Ҳангоми тарҷумаи истилоҳоти сиёсӣ интиҳоби калимаҳо барои нигоҳ доштани маъно ва мазмуни асли муҳим аст. Истилоҳот бояд на танҳо маънии луғавиро, балки хусусиятҳои идеологӣ ва контексти фарҳангии худро низ нигоҳ доранд.

Мушкилоти тарҷума: Баъзе истилоҳоти сиёсӣ, масалан, "демократия," "соҳибхитёрӣ," ё "популизм," дар забонҳои гуногун маъноҳои мухталиф дошта метавонанд. Дар тарҷума, ташреҳ ё шарҳи истилоҳ метавонад зарур бошад.

Аҳамияти истилоҳоти сиёсӣ дар равобити байналмилалӣ:

Дипломатия ва сиёсати ҷаҳонӣ: Истилоҳоти сиёсӣ асоси муошират дар равобити байналмилалӣ мебошанд. Қабули нодурусти истилоҳ метавонад боиси нофаҳмӣ ва ихтилофи назар гардад.

Таҳқиқи санадҳои расмӣ: Таҳқиқи истилоҳоти сиёсӣ дар ҳуҷҷатҳо монанди конститутсияҳо, шартномаҳои байналмилалӣ ва резолютсияҳои СММ, аҳамияти калон дорад.

Таъсири расонаҳо: Истилоҳоти сиёсӣ дар забони ВАО (Воситаҳои Ахбори Омма) истифода мешаванд, ки маънои онҳоро шакл медиҳанд ва ба шуурияти ҷомеа таъсир мерасонанд.

4. Масъалаҳои калидӣ ва ҳалли онҳо

Истифодаи калка ва иқтибос: Бисёре аз истилоҳоти сиёсӣ бо калка (тарҷумаи мустақим) ё иқтибос аз забонҳои дигар ворид мешаванд. Масалан, калимаи "шаффофият" (transparency) аксар вақт ба забонҳои дигар бо ҳамин шакл қабул мешавад.

Мушкилоти бисёрмаъноӣ: Баъзе истилоҳоти сиёсӣ вобаста ба контекст метавонанд маънои мухталиф дошта бошанд. Тарҷумон бояд ин нуктаро ба назар гирад ва истилохро мувофиқи контекст тарҷума кунад.

Тарҷумаи шарҳдиҳанда: Ҳангоми тарҷумаи истилоҳоти сиёсӣ, барои равшан кардани маъно истифодаи шарҳ ё эзоҳҳо дар баъзе ҳолатҳо муҳим аст.

5. Мисолҳо аз забони тоҷикӣ ба англисӣ аз сомонаи www.president.tj гирифта шудаанд.

1. Амнияти миллӣ (National Security)

Тафсириҳои гуногун: Дар бисёр кишварҳо, "амнияти миллӣ" асосан ба ҳифзи манфиатҳои давлат дар назди таҳдидҳои хориҷӣ ё дохилӣ ишора мекунад. Дар Тоҷикистон ин истилоҳ маънои васеътар дорад, ки на танҳо ба таҳдидҳои низомӣ, балки ба суботи сиёсӣ ва рушди иқтисодӣ низ алоқаманд аст.

Мушкилоти тарҷума:

Дар забони англисӣ "National Security" маъмулан бо низомиён ё ҳадамоти махсус пайванд дода мешавад. Аммо дар контексти Тоҷикистон, ин мафҳум инчунин масъалаҳои рушди иҷтимоӣ ва фарҳангиро дар бар мегирад.

Тарҷумаи маҳдуди мафҳум метавонад контексти аслиро гум кунад. Масалан дар баррасии тарҷума, ишора ба нақши ҳифзи арзишҳои миллӣ низ муҳим аст.

2. Ваҳдати миллӣ (National Unity)

Маънои фарох: Дар Тоҷикистон "Ваҳдати миллӣ" ба сулҳи миллӣ ва ҳамбастагии ҳамаи гурӯҳҳои этникӣ ва иҷтимоӣ пас аз давраи низоъҳо ишора мекунад. Ин мафҳум аксар вақт бо равандҳои сулҳсозӣ ва ҳифзи тамомияти миллӣ пайваست мешавад.

Мушкилоти тарҷума:

"National Unity" дар забони англисӣ одатан ба муттаҳидии сиёсӣ ё ҳудудии як миллат ишора мекунад. Аммо дар контексти Тоҷикистон он на танҳо сиёсӣ, балки маънавӣ ва фарҳангӣ низ аст.

Чӣ гуна метавон мушкилотро ҳал кард?

Тафсилоти иловагӣ: Дар матнҳо тавзеҳот ворид кардан лозим аст, то хонанда фаҳмад, ки ин истилоҳот дар фарҳанг ва сиёсат чӣ нақше доранд.

Истилоҳоти сиёсӣ ҳамчун воситаи муҳим дар муоширати байналмилалӣ, ВАО ва илмҳо аҳамияти хоса доранд. Забоншиносон ва тарҷумонҳо бояд ҳассосона ба истифода ва тарҷумаи истилоҳоти сиёсӣ муносибат кунанд, то маъно ва функсияҳои аслии онҳо нигоҳ дошта шаванд.

Барои боз ҳам маълумоти бештар дарёфт намудан дар зер таҳлили мисолҳо аз сомонаи www.president.tj доир ба истилоҳоти сиёсӣ оварда шудааст.

Инак, якчанд мисолҳоро зикр менамоем, ки бо роҳи калима ба калима ё худ мустақим тарҷума шуда, маънои аслии худро гум накардаанд:

30 сентябр таҳти раёсати **Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, Раиси Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон** муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон маҷлиси **Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон** баргузор гардид. On September 30, a meeting of the **Government of the Republic of Tajikistan** was held under the chairmanship of the **President of the Republic of Tajikistan, Leader of the Nation, Head of the Government of the Republic of Tajikistan**, Honorable Emomali Rahmon.

Дар ҷумлаи мазкур чор истилоҳи сиёсӣ дида мешавад: **Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, Раиси Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон** ва **Маҷлиси Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон**. Истилоҳи сиёсии **Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон** мақоми расмӣ сарвари давлатро ифода мекунад. Президент ҳамчун роҳбари давлат ва намоёндаи олии ҳокимияти иҷроия дар доираи қонунгузорӣ амал мекунад.

Ин истилоҳ бевосита ба англисӣ тарҷума шудааст. Калимаҳои "**Президент**" ва "**Ҷумҳурии Тоҷикистон**" ба "**President**" ва "**Republic of Tajikistan**" тарҷума шудаанд. **Пешвои миллат** низ истилоҳи сиёсӣ мебошад ва як унвони махсус дар контексти сиёсӣ аст, ки ба мақоми рамзӣ шахс ишора мекунад. Он инчунин унвони расмӣ буда, эҳтиром ва рамзи роҳбарии миллии барои Президент **Тоҷикистон** аст, ки ҷойгоҳи махсусро дар сиёсати давлатӣ ва ҷомеа дорад. Истилоҳи "**Пешвои миллат**" ҳамчун "**Leader of the Nation**" баргардон шудааст, ки унвони роҳбари миллатро нишон медиҳад. Истилоҳи мазкур ҳангоми тарҷума маънои аслии худро нигоҳ доштааст. Истилоҳи сиёсии наvbатии мо ин **Раиси Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон** мебошад. Ин истилоҳ мақоми роҳбарии ҳокимияти иҷроияро дар назар дорад, ки нақши асосиро дар идоракунии Ҳукумати кишвар иҷро мекунад. Калимаи "**Раис**" ҳамчун "**Head**" ва "**Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон**" ба "**Government of the Republic of Tajikistan**" тарҷума шудаанд. Ин истилоҳи сиёсӣ бо нишон додани маъно бо роҳи таҳтулафзӣ баргардон шудааст. Истилоҳи сиёсии **Маҷлиси Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон** маънои воҳидии расмӣ ҳайати роҳбарикунанда ва аъзои Ҳукуматро ифода мекунад. Он мустақиман ҳамчун **a meeting of the Government of the Republic of Tajikistan** тарҷума шуда, дар забони англисӣ маъно ма мафҳуми онро баён мекунад.

Дар ин ҷумла 4 истилоҳоти сиёсӣ истифода шудаанд, ки ҳар кадом ба забони англисӣ дуруст ва бо назардошти қоидаҳои услубӣ тарҷума шудаанд. Тарҷума аз равиши калима ба калима бо нигоҳ доштани сохтор ва маънии расмӣ ибораҳо истифода шудааст. Азбаски ин истилоҳҳо дорои маъноҳои муайян ва истифодабарии расмӣ дар забони тоҷикӣ ва англисӣ мебошанд, ин равиш муфид аст. Ин тарзи тарҷума кӯмак мекунад, ки истифодабарии дурусти мафҳумҳои расмӣ ва мақомот дар ҳар ду забон нигоҳ дошта шавад.

Мисоли дигар:

Дар маҷлис нахуст гузориши **вазири кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон Қурбон Ҳакимзода** дар бораи Барномаи рушди соҳаи боғу тоқпарварӣ ва ситруспарварӣ дар **Ҷумҳурии Тоҷикистон** барои солҳои 2025-2029 шунида шуд.

At first the meeting heard the report of the **Minister of Agriculture of the Republic of Tajikistan**, Qurbon Hakimzoda, on the Program for the Development of Horticulture and Citrus Growing in the **Republic of Tajikistan** for 2025-2029.

Дар ин ҷумла ду истилоҳи сиёсӣ истифода шудааст: "**Вазири кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон**" ва "**Ҷумҳурии Тоҷикистон**". "**Вазири кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон**" ин истилоҳ мақоми расмӣ шахсияти давлатӣ аст, ки вазифаи роҳбарии соҳаи кишоварзии кишварро бар дӯш дорад. Ин истилоҳ ба забони англисӣ ҳамчун "**Minister of Agriculture of the Republic of Tajikistan**" дуруст ва мувофиқ тарҷума шудааст. "**Ҷумҳурии Тоҷикистон**" ба "**Republic of Tajikistan**" тарҷума шудааст, ки бевосита номи расмӣ кишварро дар бар мегирад.

Дар ин ҷумлаи мавриди таҳлил, тарҷумаи дурусти истилоҳоти сиёсӣ аз забони тоҷикӣ ба забони англисӣ бо нигоҳ доштани маъно ва сохти аслии анҷом ёфтааст. Тарҷумаи истилоҳоти сиёсии мазкур асосан бо мувофиқати калима ба калима ва бо таъки ба контексти

расмӣ мақсаднок сурат гирифтааст, ки дар ҳар ду забон истифодаи дуруст ва муҳимро таъмин мекунад.

Хулоса, истилоҳоти сиёсӣ ҷузъи муҳим ва ҷудонопазири забони сиёсӣ ва илми сиёсӣ мебошад. Он барои ифодаи равандҳо, муносибатҳо ва мафҳумҳои сиёсӣ дар ҷомеа истифода шуда, ҳамчун воситаи муоширати муташаккил байни гурӯҳҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ хидмат мекунад. Таҳлили истилоҳоти сиёсӣ нишон медиҳад, ки ин мафҳумҳо дар заминаи таърихӣ, фарҳангӣ ва забонӣ ташаккул ёфта, ба ғуноғунии афкори ҷомеа ва низоми сиёсӣ таъсир мерасонанд.

Аз баррасии фикру ақидаҳои олимони соҳа ба хулосае омадан мумкин аст, ки истилоҳоти сиёсӣ на танҳо забони илмӣ, балки воситаи бунёди муносибатҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ мебошад. Он ифодагари мазмун ва арзишҳои сиёсӣ буда, барои ҳамохангсозии афкор ва амалҳои сиёсӣ дар ҷомеа хизмат мекунад. Муҳим аст, ки истифода ва таҳқиқоти истилоҳоти сиёсӣ бо назардошти эҳтиёҷоти забонӣ ва фарҳангии ҳар як ҷомеа анҷом дода шавад. Идома додани таҳқиқоти илмӣ дар ин соҳа барои беҳтар кардани муносибатҳои байналмилалӣ аҳамияти махсус дорад.

Муқаррир: Аминов Ф. С., н.и.ф

Адабиёт:

1. Ахманова, О. С. Очерки по общей и русской лексикологии / О. С. Ахманова. - М.: Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1957. - 157 с.
2. Бабаджанова, М.Н. Сопоставительный анализ общественно-политических реалий в лингвокультурном и переводческом аспектах (на материале английского и таджикского языков): автореф. дисс... канд. филол. наук/Бабаджанова Махинабону Носировна. - Душанбе, 2019. - 26 с.
3. Имматова, М. Қ. Таҳлили хусусиятҳои луғавӣ ва дастурии дискурси сиёсӣ аз нигоҳи тарҷума (дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ) (Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илми доктори фалсафа (PhD). ДБЗХТ ба номи Сотим Улугзода, Душанбе, 2023.- 169 с.
4. Турсунов, Ф.М. Тарҷумаи матнҳои сиёсӣ (забони англисӣ): дастури таълимӣ – Душанбе, 2009. – 91 с.
5. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. Пажӯҳишҳои забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, Душанбе, с. 2008, 950 саҳ.
6. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. Пажӯҳишҳои забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, Душанбе, с. 2008, 945 саҳ.
7. Фуко, М. Дискурс и истина [Текст] / М. Фуко // Логос. – 2008. – №2 (65). – С. 159-262.
8. Aristotle. / Politics. / Translated by Benjamin Jowett. / Oxford University Press, 1885. – 346 p.
9. Weiss, Thomas G. / What's Wrong with the United Nations and How to Fix It. / Polity Press, 2016. – 344 p.
10. https://www.researchgate.net/publication/380952433_The_Changing_Meanings_of_Political_Terms_and_Their_Reflection_in_Dictionaries/fulltext/66573f6022a7f16b4f55f798/The-Changing-Meanings-of-Political-Terms-and-Their-Reflection-in-Dictionaries.pdf (07.12.2024)
11. <https://www.cambridge.org/core/journals/review-of-politics/article/michael-freeden-the-political-theory-of-political-thinking-the-anatomy-of-a-practice-oxford-oxford-university-press-2013-pp-xi/345/8A22E292722553B7EB595B55236C865A> (07.12.2024)
12. <https://journals.rudn.ru/semiotics-semantics/article/download/18277/15692> (07.12.2024)
13. <https://polit.msu.ru/science/research/sovetskaya-politologicheskaya-tradiciya/> (07.12.2024)

РОҶЕЪ БА ТАҲҚИҚОТИ ИСТИЛОҲОТИ СИЁСӢ ДАР ЗАБОНШИНОСӢ ВА ТАРҶУМАШИНОСӢ

Мақолаи мазкур ба омӯзиши ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии таҳқиқоти истилоҳоти сиёсӣ дар забоншиносӣ ва тарҷумашиносӣ сиёсӣ равона шудааст, ки аҳамияти бузурги илмӣ ва амалӣ дорад. Муаллиф бо истифода аз манбаъҳои ғуноғун, аз ҷумла таҳқиқоти олимони

хориҷӣ, рус ва тоҷик, мавзӯро аз дидгоҳи забоншиносӣ ва тарҷумашиносӣ баррасӣ мекунад. Мақола нишон медиҳад, ки истилоҳоти сиёсӣ на танҳо воситаи муоширати сиёсӣ мебошанд, балки нақши муҳимро дар ташаккули афкори ҷамъиятӣ, густариши равобити байналмилалӣ ва пешрафти соҳаҳои гуногун мебозанд.

Дар ин таҳқиқот масъалаҳои тарҷумаи истилоҳоти сиёсӣ, аз ҷумла мушкилоти эквиваленти забонӣ ва номуайяниҳои маъноӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Муаллиф таъкид мекунад, ки истилоҳоти сиёсӣ маъноӣ фарҳангӣ ва иҷтимоӣ хосдоранд, ки дар раванди тарҷума бояд ба онҳо диққати махсус дода шавад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки истилоҳоти сиёсӣ аз нигоҳи таърихӣ ва фарҳангӣ тағйирёбанда буда, вобаста ба заминаи сиёсӣ ва иҷтимоӣ маъноҳои гуногун мегиранд.

Мақола инчунин таҷрибаи олимони тоҷикро дар таҳқиқи истилоҳоти сиёсӣ баён мекунад, ки дар заминаи забоншиносӣ ва тарҷумашиносӣ саҳми назаррас гузоштаанд. Муаллиф бо овардани мисолҳои мушаххас, аз ҷумла тарҷумаи истилоҳоти сиёсӣ аз забони тоҷикӣ ба англисӣ мушкилот ва роҳҳои ҳалли онҳоро шарҳ медиҳад.

Аз нуқтаи назари амалӣ, мақола метавонад барои таҳияи роҳнамоҳо барои тарҷумонҳо ва омӯзгорон, инчунин ҳамчун манбаъ барои таҳқиқоти минбаъда дар забоншиносӣ ва тарҷумашиносӣ истифода шавад. Муаллиф бо тавсияи усулҳои гуногуни таҳқиқотӣ ва роҳҳои ҳалли мушкилот дар ин соҳа, имкониятҳои васеъ барои истифодаи истилоҳоти сиёсиро дар заминаҳои гуногун пешкаш мекунад.

Калидвожаҳо: *истилоҳоти сиёсӣ, тарҷума, забоншиносӣ, фарҳанги сиёсӣ, равобити байналмилалӣ, мушкилоти тарҷума.*

ОБ ИССЛЕДОВАНИИ ПОЛИТИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ В ЛИНГВИСТИКЕ И ПЕРЕВОДОВЕДЕНИИ

Данная статья посвящена изучению теоретических и практических аспектов исследования политической терминологии, которая имеет большое научное и практическое значение. Автор, используя разнообразные источники, включая работы зарубежных, российских и таджикских ученых, рассматривает тему с точки зрения лингвистики и переводоведения. В статье подчеркивается, что политическая терминология является не только инструментом политической коммуникации, но и важным фактором формирования общественного мнения, развития международных отношений и различных сфер деятельности.

В исследовании затрагиваются вопросы перевода политической терминологии, в том числе проблемы языковой эквивалентности и многозначности терминов. Автор акцентирует внимание на том, что политическая терминология обладает особым культурным и социальным значением, которое необходимо учитывать при переводе. Анализ показывает, что политические термины исторически и культурно изменчивы, их значение варьируется в зависимости от политического и социального контекста.

Статья также освещает вклад таджикских ученых в изучение политической терминологии в контексте лингвистики и переводоведения. Автор приводит конкретные примеры перевода политических терминов с таджикского языка на английский и наоборот, а также анализирует возникающие проблемы и предлагает пути их решения.

С практической точки зрения статья может быть использована для разработки методических рекомендаций для переводчиков и преподавателей, а также служить источником для дальнейших исследований в области лингвистики и переводоведения. Автор, предлагая различные исследовательские подходы и решения проблем в данной области, открывает широкие возможности для применения политической терминологии в различных контекстах.

Ключевые слова: *политическая терминология, перевод, лингвистика, политическая культура, международные отношения, проблемы перевода.*

ON THE STUDY OF POLITICAL TERMINOLOGY IN LINGUISTICS AND TRANSLATION STUDIES

This article explores the theoretical and practical aspects of political terminology research, which holds significant scientific and practical value. The author, drawing on a variety of sources, including studies by foreign, Russian, and Tajik scholars, examines the topic through the lens of linguistics and translation studies. The article emphasizes that political terminology is not only a tool for political communication but also plays a crucial role in shaping public opinion, fostering international relations, and advancing various fields of activity.

The research addresses issues related to the translation of political terminology, such as challenges of linguistic equivalence and semantic ambiguity. The author highlights that political terminology carries specific cultural and social connotations that must be carefully considered during translation. The analysis demonstrates that political terms are historically and culturally dynamic, with meanings that shift depending on political and social contexts.

The article also highlights the contributions of Tajik scholars to the study of political terminology within the framework of linguistics and translation studies. Specific examples of translating political terms between Tajik and English are provided, along with an analysis of the challenges encountered and proposed solutions.

From a practical perspective, the article can serve as a foundation for developing methodological guidelines for translators and educators and as a resource for further research in linguistics and translation studies. By offering various research approaches and solutions to problems in this field, the author opens up broad opportunities for the application of political terminology in different contexts.

Keywords: *political terminology, linguistics, translation studies, political culture, international relations, translation challenges.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ҷумъаев Набиоллоҳ Муллоҷумъаевич, Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, докторанти (PhD) кафедраи забониносии муқоисавӣ ва назарияи тарҷума. Нишонӣ: 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 933739988*

Сведения об авторе: *Джумаев Набиоллох Муллоджумаевич, Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улуғзаде, докторант (PhD) кафедры сопоставительного языкознания и теории перевода. Адрес: 734019, г. Душанбе, улица Мохаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 933739988*

Information about the author: *Jumaev Nabiolloh Mullojumaevich, Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, PhD student at the Department of Comparative Linguistics and Theory of translation. Address: 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., Phone: (+992) 933739988*

МУВОФИҚАТИ МАЪНОИИ ПЕШОЯНДҲО ДАР ТАРҶУМА ВА ХУСУСИЯТИ ХОСИ ОНҲО ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

(дар мисоли пешояндҳои for, through)

Зиёева А. Н.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода

Пешояндҳо калимаҳои ёрирасоне мебошанд, ки муносибати исм (ё ҷонишин)-ро нисбат ба дигар калимаҳои дар ҷумла буда, нишон медиҳанд.

Дар забони англисии муосир анҷомаи падежӣ тамоман вучуд надорад. Аз ин рӯ, мавқеи пешояндҳо дар забони англисӣ хеле муҳим буда, онҳо воситаи асосии ифодакунандаи муносибати исм (ё ҷонишин) нисбати дигар калимаҳо дар ҷумла мебошанд.

Пешояндҳо муносибатҳои гуногуни замонӣ, маконӣ, самти ҳаракат ва дигар муносибатҳоро ифода мекунанд. Масалан, агар онҳоро дар намунаҳои ҷумлаҳои оддӣ назар кунем, дарки маънои онҳо осонтар ба назар мерасад:

He lives **in** Moscow.

Ӯ дар Москва зиндагӣ мекунад.

He is sitting **under** a tree.

Вай дар зери дарахте нишаста аст.

After dinner he went **to** the library.

Пас аз хуроки нисфирӯзӣ вай ба китобхона рафт.

He came **with** his brother.

Ӯ бо бародараш омад.

Баъзе пешояндҳои забони англисӣ танҳо вазифаи грамматикиро иҷро менамоянд. Дар ҷунин ҳолат онҳо маънои лексикӣ худро гумкарда, ҳамчун вожаҳои алоҳида баргардон мешаванд.

Дар забони англисӣ ҳар як пешоянд бо маънои лексикӣ мустақил истифода бурда мешавад. Қисми зиёди пешояндҳо на як маъно, балки якчанд маъно доранд.

Бояд гуфт, ки тобишҳои маъноии пешояндҳоро дар ҷумла ва ё аниқтараш дар таркиби матн дарк кардан осонтар аст: - *Usto Khoja assisted him with the construction, and Ikro Khoja assisted and Muhyidin he kept as far as they could in mixing the mud: but despite his father's spastering, Sayid-Akbar refused **to help** (барои кумак расонидан), claiming that...* [2, 60]. - Дар лойқориҳои иморат Икромхоҷа ва акаам ҳам ба қадри қувваташон ёрмандӣ **кардаанд**, аммо Сайидакбар бо вучуди таклифи падараш ёри надод, ... [1, 29].

Пешояндҳои забони англисӣ аз забонҳои дигар низ ворид шудаанд, ки онҳоро пешояндҳои иқтибосшуда мегуянд. Ин гурӯҳи пешояндҳо камистеъмол мебошанд.

Дар бисёр мавридҳо истифодаи ин ё он пешоянд аз калимаи пешомада – феъл, сифат ё исм вобастагӣ дорад.

Мисол, - *Every two or three weeks he would return home, and.... There was never anything **left for** (дар таркиби ибораи феълӣ) his father* [2, 59].

- Дар ҳар 15-20 рӯз якбор бахонааш меомад, аммо хӯрокворие, ки дар ҳар омадан **меовард**, ... намерасид [1, 28].

- *My father's purpose was obvious: not so much to criticize Mullo Bobojon, who because of his poverty had not the means to persevere at the madrasa, but **to lash out** at the others, who despite their having the means had **thrown away** their chance of an education in order to become village mullahs* [2, 36].

Ҳамин гуна изофашавиҳо ва тобишҳои маъноӣ дар пешояндҳои забони англисӣ нисбат ба забони тоҷикӣ дучанд ба назар мерасанд: ... аммо Сайидакбар **бо вучуди** таклифи (ҷонишин) падараш ёри надод, «ман хушхат шудан мехоҳам, агар ба лой ва хишт даст расонам, дастам аз қалам дур мешавад» - гуфт [1, 29].

...but **despite** his fathers pastering (**ҷонишинисоҳибӣ**), Sayid-Akbar refused to help, claiming that he wanted to be a calligrapher and if he soiled his hands with mud and bricks they would be spoiled for the pen [2, 60].

- Тўтапошии ин ҳикояро бо образҳои бисёр равшан ва бо тасвирҳои содаи халқӣ бағоят дилчасп нақлкарда буд, **бо вучуди хурдсолӣ (бо исм)** ман ва дигар шунавандагон бо шунидани ин воқеа ба ҳаяҷон омада будем [1, 34].

Оид ба истифодаи пешояндҳо бо феъл хусусиятҳои дигар ба миён меоянд, зеро пешояндҳо бо феълҳо ҳамроҳ шуда, дар истифодаи маъноӣ наваз кумак мерасонанд: *Акат ҳеҷқой намеравад, ӯ дарсҳои якҷафтагиро такрор карда аз ёд накардааст. То ҳамагон дарсҳояшро ёд карда аз **пеши** ман нагузаронад, ман ӯро на ба тамошо ва на ба бозӣ - ба ҳеҷқо руҳам намедихам* [1, 20]. - *Your big brother isn't going anywhere. He still hasn't learned his school lessons for the past week. **Until** he has them **by heart** and has repeated them to me, I am not **letting him out** to play or **go for a walk** anywhere* [2, 50].

Бо ёрии пешояндҳо, инчунин бисёр ибораҳои рехта ва устувор низ сохта мешаванд: **invain**- беҳуда, **atlast**- дарохир, **forever**- то охир, **on the one (other) hand**- аз як тараф (аз тарафи дигар).

Дар аксар сарчашмаҳои илмӣ пешояндҳоро ба гуруҳҳои гуногун ҷудо мешаванд:

а) содда: **in, to, at, on** ва ғайра.

б) таркибӣ: **in to, upon, throughout** ва ғайра.

в) гуруҳӣ-яъне, ҳамбастагии калимаҳое, ки бар ивази ҳамагон пешоянд меоянд: according to, by means of, instead of, in front of ва ғ.: - According to my father Sayid-Murod Khoja, his father, could read and write and was skilled ... [2, 34].

- Назар ба нақли падарам – Сайид Муродхоча, падари ӯ – *Сайид Умархоча одами хату саводнок буда, аз ҳунари дастӣ дукон бофӣ ва дурудгариро хуб медонистааст* [1, 7].

Баъзе пешояндҳо аз рӯи шаклшон ба зарфу, пешояндҳои таркибӣ ва амсоли инҳо монанди доранд. Фарқ кардани чунин пешояндҳо аз зарфтанҳо аз рӯи вазифае, ки дар ҷумла доранд, имконпазир аст.

«Дар баробари ин гуна тағйирёбиҳо дар заминаи истифодаи усулҳои мувофиқи тарҷума ҳолатҳои мувофиқатии пешояндҳои таркибӣ низ, ки дар забонҳои мавриди таҳқиқ дар асар омадаанд, ба назар мерасанд» [4, 6]: - *Аз **ғайри талаби** ман ҳудаштӯйкунад, беҳтар, - гуфтааст* [1, 31]. - *The orphan refused saying, "it would be better if he made the match **without my asking for it**"* [2:63].

Забоншинос Б.Қамолитдинов зикр мекунад, ки: «бо сохтани корфармудани пешояндҳои таркибии тоза, ё дар гуфтору навишт пайдо шудани пешояндҳои наваз ва тадриҷан роиҷ гардидани онҳо дар забони мардум муносибати забонҳои хешу бегона ҳам бетаъсир намеронад» [7, 36].

Бояд дархотир дошт, ки пешояндҳо муносибати исм (ёҷонишин)-ро бо калимаҳои дигар дар ҷумларо ифода мекунанд. Онҳо калимаҳои на мустақил, балки ёрирасон буда, дар худ зада намегиранд. Зарф бошад феълро муайян мекунад: - *Мо ба роҳ даромадем. Аммо падарам бо роҳи омадагӣ **амон** ба тарафи деҳа нарафта, аз болои рӯде, ки сар то сар нур аз рӯг шуда буд, роҳро **пеи** гирифт* [1, 25]. - *We rejoined the highway. But **instead of** heading back **toward** the village, my father turned upstream, **along** the canal that was utterly choked with sand* [2, 56].

«Мароми инкишофи грамматикӣ забони адабии тоҷик ва майли он ба сарҳ ва мушаххас ифода намудани муносибати маъноӣ калимаҳо миқдори зиёди пешояндҳои таркибиро ба вучуд овардааст. Тарафтар равшантар зоҳир гардидани тарҳи услубӣ дар забони адабии тоҷик ва амиқтар гардидани тафовути луғавию грамматикӣ усулҳои ҷорӣ низ ба интишори системаи пешояндҳо таъсир мерасонад. Бо сохтани кор фармудани пешояндҳои таркибии тоза ё дар гуфтору навишт пайдо шудани пешояндҳои наваз ва тадриҷан роиҷ гардидани онҳо дар забони мардум муносибати забонҳои хешу бегона ҳам бе таъсир намеронад. Бинобар ин, дар атрофи пешояндҳои **оид ба, оиди, доир ба, нисбати, роҷеъ ба,**

ба тавассути, тавассути, алайҳи, тибқи, пиромуни, бидуни, ба василаи, василаи, аз нигоҳи, аз диди ва ғайра мулоҳизаҳои мухталиф ба миён омадаанд» [4, с. 93].

Баъзе пешояндҳои забони англисӣ танҳо вазифаи грамматикиро иҷро менамоянд. Дар ин ҳолат онҳо маънои лексикӣ худро гум карда ба забони тоҷикӣ ҳамчун калимаи алоҳида тарҷума карда намешаванд. Ба ин пешояндҳои **of** ва **in** мисол шуда метавонанд. Масалан, забоншинос Қосимов М. чунин мешуморад, ки «Пешояндҳо дар мушаххас кардани қолабҳои ифодаи фикр, вазифаи асосиро доранд, аммо интихоби дурусти онҳо бо калимаҳои мустақилмаъно асоси кор мебошад. Дар баробари ин, пешояндҳо, ки дар инкишоф ва тақомул ёфтани грамматикаи ҳар як забон мавқеи хоса доранд, вазифаҳои гуногуни грамматикӣ онҳо низ бояд ҳамеша дар маркази таваҷҷуҳи забоншиносон бошад»:

Баъд аз мурдани падараш замини ба мерос мондари фӯрӯхта хӯрдааст, пас аз он ба тарафҳои Қаршӣ рафтааст, ки дар он ҷо ҳам хешовандони мо будаанд [1, 28].

- *After his father's death Sharof Khoja sold the piece of land he inherited and left for (ибораи мазкур дар маънои рафтан ба ҷое истифода шудааст ва аз пешоянди for истифода кардааст) Qarshi, where we also had relatives* [2, 60].

Ҳар як пешоянд бо маънои лексикӣ мустақил истифода бурда мешавад:

- ... Дар миёни онҳо Эргашақа ҳам буд. Ман **бар** лаби рӯд гӯштигирии онҳоро тамошо карда нишастам. Азбаски дар рӯд андак об буд, аз гузастан тарсидам [1, 21]. - ... *though the water was low, I was scared to cross. Suddenly Ergash caught sight of me and **ran down** (ибораи феълӣ) to the water...* [2, 50]. - Ман эзорпачаҳоямро **болокарда** ба об даромадам, ... [1, 21]. - *I **hitched up** (ибораи феълӣ) my trouser legs and waded **into** the stream* [2:50].

- ... дар зери офтоби баҳорӣ тофта ёзиданд, баъзе .. **аз nacu noda** ва рамашон рафтанд [1, 21]. - *this game soon tired them out. Some of them **stretched out on the soft sand to bask in the spring sunshine, others **ran after** (ибораи феълӣ) their straying flocks*** [2:50].

Пешоянди –for дар забони англисӣ ба гурӯҳи пешояндҳои қадимии забон дохилшуда, маънои аввалин ба мо маълуми он *пеш*, *ба пеш*, *ба пеш ба сӯи* мебошад [1, 15]. Тадриҷан дар баробари пеш рафтани забон он ҳам маъноҳои худро тақдир ба вусъат дод. Ҳаракат ба самти мақсади мушаххас ҳамчун ҳаракат ба самти ҳама гуна амал фаҳмида шуд ва аз инҷо маънои мақсаддорӣ ба миён омад, ки ба созиш ёфтани маънои маҷозии сабаб, сабаби амал, ҳаракат ба мақсад ба миён омад. Дар ифодаи маъно мавқеи васеъро пешоянди **for** дар ифодаи иштиёқи баланди иҷрои амале инъикос мекунад. Масалан, ҳаракат барои ба ҳадаф ноил шудан ягона маънои конкретии пешоянди **for** мебошад. Чунончи, дар ифодаи «he went to the doctor **for** – ӯ баназди духтур **барои**..» ҳамин тобиши маъноро мушоҳида мекунем.

Дар забони англисӣ як қатор феълҳои пайдо кардан мумкин аст, ки барои ифодаи самти ҳаракат қорбаст мегарданд: **leave for** – ба ҷое рафтан; **run for** – ҳаракат кардан ба чизе; **race for** – ба чизе сабӣ кардан ва ғ. Бояд қайд кард, ки дар бисёр ҳолатҳо истифодаи ин феълҳо бо вожаи **after** во меҳӯрем, ки андаке тобиши маъноии дигарро қасб мекунанд ва он ҳам вобаста аз маънои феъл тағйир меёбад. Масалан, **run+for-** аз барои чизе ба ҷое давидан, дар ҳоле, ки **run+after-** аз пай қасрафтан, давидан ва ғ.

Дар аксар маврид пешоянди **for** бо вожаҳои ифодакунандаи ҳиссиёт, рағбат, машғулият, ҳиссиватандустӣ, ҳурмат, тозақорӣ, муҳаббат, ҳасисӣ, майл, меояд. Дар ҳамин ҳол як қатор вожаҳои дигар на танҳои пешоянд омада метавонанд, балки пешояндҳои **after**, **of**, **to about** дар ифодаи ҳамон як маъно омада метавонанд: **inspiration (to)** – илҳом ба чизе; **friend ship (towards)** – дустӣ нисбат ба; **weakness (of)** – заифии чизе ва ғ.

Як гурӯҳ вожаҳои дигар бо ин пешоянд дар ифодаи истеъдод, маҳорат меоянд. Масалан, **to have an eye for** – ба чизе ҳис доштан; **to have ability for** – ба қорре маҳорат доштан ва ғ. [1, с. 13].

Ба сифати пешоянди ифодакунандаи замон пешоянди **for** як қатор маъноҳоро дорад, ки тез-тез бо маъноҳои вожаҳои **through**, **over** шабоҳат пайдо мекунанд. Дар ҳолате, ки амал дар гузашта бо пешоянди **for** омада бошад, он вақтон давомнокии амалро ифода мекунад, **during-** равиши амалро ифода мекунад ва пешоянди **in** дар ин маврид ба ҳолатҳо бе

тафовутааст ва он танҳо ба чудо кардани амал ишорат мекунад бас. Масалан: **He had not seen her for a week.** Вай як ҳафта бо зӯрона дидааст [8, с.14].

Ҳолатҳои дигари истифодаи пешоянди **for** бо феълҳои ифодакунандаи зиён ва ё бардошти маънаӣ ба шахси дигар во меҳӯрад: **apologize for** – бахшиш пурсидан; **ashamed for** – шармсор шудан; **grateful for** – миннатдор будан ва ғ.

Пешоянди **for** метавонад, ки дар ифодаи масофа қорбаст гардад, Масалан, **The light of the match can be seen for several miles at night** [12, с.4] Рӯшноӣ иҷароро шабонгоҳ аз як чанд мил метавон дид.

Чуноне ки аз таҳлилҳои боло бармеояд, пешоянди **for** дар забони англисӣ роҳҳои гуногуни ифода худро дорад. Дар умумон асосан бо маъноҳои зерин во меҳӯрад: 1) ба /дар муддати (вақт): **He worked for an hour.** ~ Ӯ дар муддати як соат қор қард. 2) ба масофае: **He ran for a mile.** ~ Ӯ ба масофаи як мил давид. 3) барои: **It's for you.** Ин барои шумо. **It is difficult for you to do that.** ~ Ин қорро қардан барои шумо мушкил аст. 4) аз барои (сабаб), ба мақсади: **for a joke** – барои шухӣ; **for many reasons** – бо сабабҳои гуногун; 5) ба суд, ба нафъ, ба тарафдории қасе/қизе. **We are for peace.** ~ Мо тарафдори сулҳ ҳастем. 6) ба қиммати, бо нархи, бо арзиши: **I bought this book for 8\$.** ~ Ман ин қитобро ба қиммати 8 доллар қаридам. 7) ба тарафи (самт): **Is this a train for London?** ~ Ин қатора ба тарафи Лондон сафар мекунад? 8) ба қои, дар ивази: **to use fork for spoon** – ба қои шода қошук истифода бурдан [12, с.14].

Пешоянди барои. Пешоянди **барои** дар нишондодани мақсад ва таъиноти амал ба қор бурда мешавад: *Аҳмад-махдум ба ин қо барои дамқирӣ меомад. – Агар дар вақти қавониаш ҳунарҳои зӯр озмоиш худро барои бозӣ ва дилхушӣ қор мефармуда бошад, акнун барои интиқом қирӣ аз душманҳои қурзӯр қор фармудан хост. – Барои оташдон ҳезум шикаста меодам. – Аз вай барои шустушӯи аспон ва обзадани рӯи ҳавлӣ қоида мебурданд* [11, с. 4].

Пешоянди барои ба қоидаи қасе ва ё барои қизеравона гардидани амалро мефаҳмонад: - *Падарам барои шумо якҷомаи рӯпӯшии нав тайёр қарда мондаанд* [1:10].

Пешоянди **through** дар адабиёти солҳои 700 аллақай маълумаст ва он яке аз пешояндҳои воҳе аз қиҳати маъно маҳсуб меёбад. Асосан он ба амале, тавассути ягон бадан, макони сарбаста, минтақаи маҳдудишуда ишорат мекунад, яъне аниқтарашон ба идомаи маънои пешоянди **into** шабоҳат дошта маънои **out of баромадро** дар худ инъикос мекунад:

Дар робита ба ифодаи макон ва ҳаракат пешоянди **through** нишон медиҳад, ки предмет ба макони баста тавассути як суроҳӣ ворид шуда, бо суроҳии дигар берун мешавад:

They could not break through the defence line [13, с. 124]. – Онҳо наметавонанд, ки аз девори муҳоқизатӣ убур қунанд.

Предмет ҳаракатро тавассути убур қардани як сарҳад ва ё ягон макон дигар шуруъ намуда онро аз берун, аз самти дигар ба анҷом мерасонад. Дар ин ҳолатҳо вучуд доштани монеаҳо ва паси сар қардани онон ба назар қирифта мешавад. Дар сурате, ки ин амал барои гӯянда асосӣ нест, ӯ метавонад аз пешоянди **across** истифода барад:

Bill staggered on across the icy cold water [12, с. 114]. – Бил ҳавои сардро паси сар намуд.

They drove through rags of fog. – Онҳо тавассути тудай туманҳо мошин ронданд.

Бояд зикр қард, ки миёни пешояндҳои дигари забони англисӣ пешоянди **through** андаке воҳетар аст. Маъноҳои зерини он асосан дар забон во меҳӯранд, ки метавонанд ҳулосаи моро оид ба паҳлӯҳои маъноии он қамъбааст намоянд: 1) аз, аз миёни, аз байни: **They drove through the gate.** ~ Онҳо аз дарвоза гузаштанд. **He pushed through the gate.** ~ Вай аз миёни издиҳом гузашт. 2) дар муддати, дар давоми, сар то сари: **They talked all through the night.** – Онҳо сартосари шаб суҳбат қарданд. 3) ба воҳитаи, тавассути: **He spoke through the enterpriser.** Вай ба воҳитаи тарҷумон гап мезад. 4) ба хотири, ба туфайли: **It was only through him that we were able to get tickets.** Фақат ба туфайли вай мо билет қаридам тавонистем. 5) ҳамчунин, ҳисобқарда, то худӣ: **May 19 through June** – 7 аз 19-уми май то худӣ 7-уми июн [1, с. 204].

Дар мавриди муродифияти пешояндҳо андешаҳои гуногун мавҷуданд. Масалан, донишмандони соҳа чунин мешуморанд, ки «Пешояндҳои **through, into, in** дар забони англисӣ дар ифодаи якчанд маъноҳо муродифият зоҳир менамоянд, аммо ин хусусият имконияти пурра иваз намудани онҳоро намедихад. Масалан, пешоянди **through** илова ба маънои асосии дар боло зикршуда, тобишҳои гуногуни маъноиро метавонад, ки дар ҷумла зоҳир намояд. Ин хусусияти он дар таркиби ибораҳои фразеологӣ низ ба мушоҳида мерасад» [4, с. 88].

Бо назардошти ҳамин андеша, агар дар мисоли фарҳангҳои забони англисӣ назар кунем, ҳамин ҳолатро дидан мумкин аст, масалан дар ибораи **putin (into) prison** – ба ҳабс гирифтани ва ғ. Ҳолатҳои зиёде дар забон дучор мешаванд, ки истифодаи ҳардуи онҳо ба назар мерасанд. Масалан, **throwin (into) the fire** – ба оташ андохтан; **put into (in) one's pocket** – ба ҷайби касе гузоштан ва ғ» [10, с. 188].

Дар умум, пешояндҳо вазифаҳои гуногунро дар забон иҷро мекунанд. Хусусиятҳои хос, тобишҳои маъноӣ, мувофиқати маъно ва маъсалаҳои ба ин монанд бояд ба инobat гирифта шуда, мавриди пажӯҳиш қарор гиранд.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ пажӯҳиши пешояндҳо натиҷаҳои дилхоҳро пешниҳод менамояд, зеро дар матни мушаххас ҳам маънои асосӣ ва ҳам маъноҳои иловагиро пайдо кардан мумкин аст. Албатта мавзӯи пешояндҳо васеъ буда, хусусияти мустакил доштани онҳо, пешояндҳои иқтибосшуда ва ғ. Корро дар ин самт мушкил мегардонанд. Аз ин рӯ, омӯзиши онҳо дар доираи матни бадеӣ возеҳтар фаҳмилтар ба назар мерасад.

Хусусияти хоси пешояндҳои забони англисӣ асосан дар он аст, ки онҳо дар таркиби ибораҳои гуногун якҷоя омада, аз маънои асосии худашон андаке дур мешаванд, ки ин хусусият доираи тарҷума ва дарки амиқи маъноро мушкил месозад.

Дар баробари ин, вазифаҳои пешояндҳо дар грамматикаи забон гуногун аст, ки паҳлуи дигари маъсалоҳо дар бар мегирад.

Ба назари мо омӯзиши муқоисавӣ, ки дар заминаи матни бадеӣ ба роҳ монда шуда бошад, ба ҳалли маъсалаҳои маъноии пешояндҳо кӯмак расонида метавонад, зеро мушоҳида мешавад, ки дар забони тоҷикӣ низ дар таркибҳои гуногун пешояндҳои забони тоҷикӣ хусусияти хоси худро доранд, ки дар забони англисӣ ба назар намерасанд.

Мусаллам аст, ки пешояндҳо дар рушду такомули забон нақши муҳим доранд. Аз ин рӯ, таҳқиқи муқоисавии онҳо, ки боиси комил намудани маъноҳои мушаххаси онҳо мегарданд, зарур мебошад.

Муқарриз: Абдуласанова З.Ш., н.и.ф., дотсент.

Адабиёт:

1. Амонова Ф.Р. Мадҳали забоншиносӣ: дастури таълимӣ барои донишҷӯёни макотиби олий /Ф.Р. Амонова. – Д., 1992. – С.95-98.
2. Виноградов В.А. Лексикология английского языка : учеб. пособие для студ./ В.А. Виноградов. – М.: Наука, 1977. – 312 с.
3. Звегинцев В.А. Замечание о лексической синонимии : Дар китоби «Вопросы теории и истории языка» / В.А. Звегинцев. – Из-во ЛГУ 1963 – С. 137-138.
4. Қосимов М. Муқоисаи корбурди пешояндҳо ва таҳлили маъноии онҳо дар заминаи асарҳои С.Айнӣ. Таҳ / М.Қосимов. – Душанбе.:2023. – 149 с.
5. Мачидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик: Луғатшиносӣ. Ҷ.1./ Ҳ. Мачидов. – Душанбе, 2007. – С.70.
6. Муминов А. Полисемия в таджикском языке: дис. ... канд. фил. Наук / А. Муминов. – Душанбе, 1972. – С. 80-96.
7. Муҳаммадиев М. Синонимҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик: дастури таълимӣ /М.Муҳаммадиев. – Душанбе, 1962. – 162 с.
8. Назриев Т. Гуруҳбандии синонимҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / Т. Назриев. //Паёми Донишгоҳи миллӣ, №7/63 (филология), Душанбе, 2010. – С. 133.
9. Рустамов Ш. Калимасозии исм дар забони адабии тоҷик: дастури таълимӣ/ Ш. Рустамов. – Душанбе.: Дониш, 1972. – С. 50-83.

10. Шанский Н.М. Лексикология современного русского языка: учеб. пособие/ Н.М. Шанский. – Москва, 1964. – 370 с.
11. Туйгунов Н. Сопоставительный анализ лексики, обозначающей части тела в таджикском и английском языках: дис. ... канд. фил. наук / Н. Туйгунов. – Душанбе, 2012. – С. 5-12.
12. Туйгунов Н. Луғати мухтасари синонимҳои англисӣ-тоҷикӣ: дастури таълими барои донишҷӯёни макотиби олии Н.Туйгунов. – Душанбе, 2010. – 140 с.
13. New Webster's Dictionary of the English Language. College Edition, USA, Fifth Print, 1989. – 1856 p.

2. Сарчашмаҳо:

1. Айни С. Ёддоштҳо. Ҷ.1,2. – Душанбе: Адиб, 1990. – 352 с.
2. J. Perry., Rachel Lehr. The sands of Oxus (Reminiscences). – Mazda publisher, Costa Mesa, California. 1998, – 275 p.

МУВОФИҚАТИ МАЪНОИИ ПЕШОЯНДҲО ДАР ТАРҶУМА ВА ХУСУСИЯТИ ХОСИ ОНҲО ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ (дар мисоли пешояндҳои for, through)

Тавассути забону забондонӣ халқу миллатҳо аз фарҳангу маданият, адабиёту таърихи ҳамдигар аз наздик огоҳ мешаванд. Аз ин рӯ, ҳар як шахси соҳибқалро месазад, ки дар баробари забони модариаш ба омӯзиши забонҳои дигар кӯшад. Зеро донишмандони забон ба мо имкон медиҳад, ки ҷаҳонбинии ҳешро сайқал диҳем, дари илму маърифатро ба рӯи худ ва дигарон боз намоем. Ҳарчанд омӯхтани забон ва категорияҳои грамматикӣ он қори басо мушкил бошад ҳам, зарури ҳатмӣ ба шумор меравад. Барои омӯхтани қонуни қоидаҳои забон лозим аст, ки шахс ҳазинаи луғавӣ худро бойгардонад ва нутқи шифоҳӣ хаттиашро инкишоф диҳад. Барои шахси забондон шудан сухангӯ бояд таърих ва манбаҳои пайдоиши калимаҳо, сабабу роҳҳои пайдошудани онҳо, қолабу қоидаҳои калимасозиро хуб омӯзад ва дар бораи онҳо дониши лозима ҳосил кунад.

Пешояндҳо дар забони англисӣ монанд ба забони тоҷикӣ мавзӯи басо доманадор буда, паҳлӯҳои мухталифи ифодаро соҳибанд. Онҳо дар ташкил ва созон додани вожаҳо мавқеи басо густурда доранд.

Аз сарчашмаҳо аён мешавад, ки пешояндҳо дар забони англисӣ таърихи пайдоиши гуногунро дороанд. Онҳоро забоншиносон ба гурӯҳҳои мухталиф ҷудо намудаанд. Таҳқиқотҳои гуногун дар мавзӯи марбута нишон медиҳанд, ки аксари пешояндҳои забони англисӣ аслан ҳоси худӣ забон буда, пешояндҳои, ки таърихан ҳоси забонҳои дигаранд.

Калидвожаҳо: *пешоянд, таҳлил, муқоиса, монандӣ, тарҷума, тафовут, намунаҳо, ҳулоса, хусусиятҳои ҳос.*

СООТВЕТСТВИЕ ЗНАЧЕНИЯ ПРЕДЛОГОВ ПРИ ПЕРЕВОДЕ И ИХ ОСОБЕННОСТИ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ (на примере предлогов for, through)

Благодаря языку и лингвистике народы и нации глубоко узнают культуру, литературу и историю друг друга. Поэтому каждому разумному человеку желательно стремиться изучать другие языки в дополнение к родному языку. Потому что знание языка позволяет нам расширить свое мировоззрение и открыть дверь к знаниям и просвещению для себя и других. Хотя изучение языка и его грамматических категорий может быть очень сложным, это необходимо и важно. Чтобы усвоить законы и правила языка, человеку необходимо обогащать свой словарный запас и развивать устную и письменную речь. Чтобы стать лингвистом, говорящий должен тщательно изучить историю и источники происхождения слов, причины и способы их возникновения, закономерности и правила словообразования, а также приобрести необходимые знания о них.

Предлоги в английском языке, как и в таджикском языке, представляют собой очень сложную тему и имеют разные аспекты выражения. Они имеют очень широкое положение в организации предложений, слов и словосочетаний.

Научные источники доказывают, что предлоги в английском языке имеют разное происхождение. Лингвисты разделили их на разные группы. Различные исследования на эту тему показывают, что большинство предлогов английского языка на самом деле специфичны для самого языка и являются исторически специфичными для других языков.

Ключевые слова: предлоги, анализ, сравнение, тождественность, перевод, отличие, примеры, заключение, специфические особенности.

CORRESPONDENCE OF THE MEANING OF PREPOSITIONS IN TRANSLATION AND THEIR SPECIAL FEATURES IN THE ENGLISH LANGUAGE (using as an example the prepositions for, through)

Through language and linguistics, peoples and nations become closely acquainted with each other's culture, literature and history. Therefore everyone try to study other languages along with their native languages. Because knowing a language allows us to enrich our worldview, opens the doors of science and knowledge to ourselves and others. Although learning a language and its grammatical categories is a very difficult task, it is considered necessary and compulsory. In order to study the laws and rules of a language, a person needs to enrich his vocabulary and develop oral and written speech. To become a linguist, a speaker must study the history and sources of origin of words, the reasons and methods of their appearance, patterns and rules of word formation and acquire the necessary knowledge about them.

Prepositions in English, as in Tajik, are a very complex topic and have different aspects of expression. They have a very wide position in the organization of words and word formation.

It is clear from the sources that prepositions that in English the preposition have different origins. Linguists have divided them into different groups. Various studies on this topic show that most prepositions in English are actually specific to the language itself and are historically specific to other languages.

Keywords: prepositions, analyses, typology, translation, comparison, examples, conclusion, compare, specific features.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Зиёева Адиба Насруллоевна - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи С.Улугзода, ассистенти кафедраи забонҳои романӣ-германӣ, Суроға: 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. тел.: (+992) 938988118.*

Сведения об авторе: *Зиёева Адиба Насруллоевна - Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, ассистент кафедры романо-германских языков. Адрес: 734019, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6. тел.: (+992) 938988118.*

Information about the author: *Ziyoeva Adiba Nasrulloevna - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzada, assistant at the department of Romance-Germanic languages. Address: 734019, Dushanbe, 17/6Muhammadiyev str. tel.: (+992) 938988118.*

**ИСТИФОДАИ УСУЛИ ИСТИЛОҲНИГОРИИ САРФӢ ДАР ЭҶОДИ ИСТИЛОҲОТИ
АМНИЯТИИ ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ***Илёсова Ф.Т.***Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Дар ҳама давраи замон масъалаи амният ва таъмини амнияти шахс ҳома ва давлат дар маркази таваҷҷуҳи доираҳои мухталифи иҷтимоӣ қарор доштааст. Имрӯз низ инсоният ба ин мавзӯ диққати аввалиндараҷа раван намудааст. Зеро ҳомаи муосир бо таҳдиду хатарҳои гуногун ба амният рӯ ба рӯ мебошад. Дар ибтидои асри XXI низомии ҷаҳонӣ ба дигаргуниҳои кулӣ дучор шуд. Ин тағйирёбии тартибот ва ивазшавии сохтор боиси ташаннуҷи зиддиятҳо дар байни кишварҳои олам гардид.

Маҳз дар ҳамин давра истилоҳи амният бештар мавриди истифода қарор гирифт. Ин истилоҳ дар замони муосир хеле маъмул буда, он ба тамоми доираҳои ҳуқуқиву сиёсӣ ва иҷтимоӣ ворид шудааст. Айни замон соҳаи амният яке аз соҳаҳои муҳимтарини фаъолияти сохторҳои сиёсӣ, давлатҳо буда, таваҷҷуҳи ҳомаи шахрвандӣ, доираҳои илмӣ ба он мунтазам афзоиш меёбад.

Имрӯз мафҳуми амният ва мушкилоти амниятӣ ба яке аз бахшҳои марказии барномаи муассисаҳои таълимӣ ва мавзӯи асосии тадқиқотҳо мубаддал гаштааст.

Бояд гуфт, ки муҳаққиқон вожа ва истилоҳоти соҳаи амниятро ҳамеша як ҷузъи таърихӣ ҳар як миллат меҳисобанд. Аз ин рӯ, омӯзишу пажӯҳиши истилоҳоти амниятӣ яке аз масъалаҳои марказии забоншиносии муосир маҳсуб меёбад. Ин ҳолат бо он сабаб ба миён омадааст, ки ҳомаи имрӯза ба истифодаи истилоҳоти соҳаи амният аз пештара дида бештар эҳтиёҷ дорад.

Чӣ тавре ки таъкид гардид, истилоҳоти соҳаи амният бо назардошти рушди ҳома дар давраҳои гуногун пайдо шуда, яке аз бахшҳои муҳимтарини ҳаёти башариятро ташкил медиҳанд. Истилоҳоти соҳаи амният ба сифати воҳидҳои устувор дар ҳар як забон марҳилаҳои мухталифи рушду инкишофи онро нишон медиҳанд. Истилоҳоти соҳаи амният вожаҳои мебошанд, ки номи мафҳумҳои хоси ин соҳаро ифода менамояд.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ низ чун дигар забонҳои дунё истилоҳоти соҳаи амният мавқеи муайян доранд. Онҳо бахши ҳаракаткунанда буда, пайваста дар афзоиш ва вусъатёбӣ қарор доранд. Рӯз ба рӯз шумора ва ҳудуди истифодашавии ин истилоҳот бештар гашта истодааст. Таҳлилу баррасии истилоҳоти соҳаи амният дар забонҳои мазкур ба мо имкон медиҳад, ки хусусиятҳои фарқкунандаи ин воҳидҳои лексикиро пайдо намоем ва фарқияту монандиҳои раванди рушди онҳоро муайян созем.

Қабл аз он, ки ба баррасии мавзӯи асосӣ пардозем, бояд сараввал чанд сухан дар мавриди мафҳумҳои истилоҳ ва истилоҳнигорӣ низ бигӯем. Ба ҷой ва нақши истилоҳот дар таркиби ҳар як забон, дар таҳкими он, ишора кунем. Вазифаҳои илми истилоҳнигориро мухтасар баён намоем.

Чуноне ки қайд карда шуд, истилоҳ дар сохтори луғавии ҳар як забон мавқеи мушаххас ва устуворро касб намуда, бо доштани шумораи муайяни хусусиятҳои вижаи худ аз дигар воҳидҳои забон, аз калимаҳои умумистеъмол фарқ мекунад. Яке аз аломатҳои фарқкунандаи истилоҳот он аст, ки истилоҳ ҳамчун воҳиди забонӣ ба қонунмандиҳои фонетикӣ ва нахвӣ забон тобеъ аст. Вай объекти муайян ва мустақили илми забоншиносӣ – истилоҳотшиносӣ мебошад [14].

Вобаста ба мафҳуми истилоҳ пажӯҳишгарон андешаҳои гуногун доранд. Муҳаққиқони зиёди дохиливу хориҷӣ доир ба ин масъала фикри худро баён намудаанд. Бояд гуфт, ки забоншиносон роҷеъ ба ин мавзӯ ақидаи ягона надоранд. Ҳам дар масъалаи сарчашмаи пайдоиши истилоҳот ва ҳам доир ба хусусиятҳои фарқкунандаи онҳо, қаршиносон назарияҳои мухталифро пешниҳод намудаанд. Яъне, метавон гуфт, ки доир ба таърифу шарҳи истилоҳот дар таълифоти забоншиносон то ҳол андешаи яқранг ва ҷамъбасти дида намешавад.

Дар донишномаи озод – википедиа, бо истинод ба “Фарҳанги забони тоҷикӣ”, дар шарҳи мафҳуми истилоҳ чунин омадааст: “Истилоҳ (истилоҳот- шакли ҷамъ) — аз забони арабӣ буда, маънояш калимае, ки дар соҳаи илму фан барои ифодаи маънои махсуси ғайри асли қабул шудааст, яъне термин мебошад” [14].

Дар баъзе сарчашмаҳо мафҳуми мазкур ба шакли зерин шарҳ ёфтааст: “Истилоҳ (аз лот. terminus – ҳад, ҳудуд сарҳад) – маънои луғавии мафҳумҳо, ки расман қабул шудаанд. Калима ва ибораҳое, ки маънои аниқро ифода намуда, дар доираи ихтисосҳои муайяни илмӣ, техникӣ, санъат шакл гирифтаанд” [14].

Яъне, истилоҳот метавонанд ба сифати ифодаҳои хоси характернок барои тасвири мавзӯи як соҳаи муайян, ягон падидаву зухурот, хусусият ва муносибати онҳо хидмат кунанд.

Дар масъалаи хусусиятҳои истилоҳот як гуруҳ донишмандон таъкид менамоянд, ки «Дар истилоҳ ҳамеша алоқаҳои табиӣ забоншиносӣ туфайли мафҳумҳои истилоҳотӣ ва алоқаҳои байниистилоҳӣ ифода меёбанд» [4, 62].

Ҳамзамон, аз рӯи ишораҳои сершумори муҳаққиқон метавон хулоса кард, ки истилоҳот низоми махсуси маъноии калима ва ибора буда, як мафҳуми мушаххас ва устувори соҳаи муайяно ифода мекунад. Ба фарқ аз калимаҳои умумистеъмол, истилоҳ дорои мазмуни аниқу муайян ва дақиқ мебошад. Истилоҳ ифодакунандаи маъноҳои гуногун ва маҷозӣ буда наметавонад, балки он танҳо як маънои муайяни асоснокро ифода мекунад. Ба ибораи дигар, истилоҳ натавонанд вазифаи номинативии худро иҷро мекунад, балки маънои мафҳуми номбаршударо низ баён мекунад. Истилоҳ барои ифодаи мафҳумҳои муайяни илмӣ истифода гардида, раванд ва ё падидаеро ифода мекунад, ки дар ин ё он бахши забон ба амал меояд. Истилоҳ фақат ба забони илмӣ мутааллиқ буда, ба сифати воситаи мубодилаи касбӣ хидмат мекунад. Бо назардошти ин хусусиятҳои истилоҳот, ҳангоми эҷод намудани он, яъне дар вақти истилоҳоварӣ набояд аз калимаҳои серистеъмол истифода намуд. Ҳарчанд баъзан истилоҳ ва калимаҳои умумистеъмол метавонанд ба ҳамдигар мувофиқ ва монанд бошанд. Дар умум, бо таъкид ба чунин низоми шинохти истилоҳ, он бояд якмаъно, мунтазам, услубан бетараф ва фарқкунанда бошад.

Чӣ тавре ки гуфта шуд, истилоҳ махсусият ва вижагиҳои худро дорад. Аз ҷумла, муназзамӣ, якмаъноӣ, тамоюл ба сермаъноӣ дар доираи майдони истилоҳоти соҳаи худ, яъне истилоҳоти ҳамон илм, ихтисос ва ё мактаби илмӣ, набудани таъҷилият ва тундӣ, ҳамчунин бетарафии услубӣ хусусиятҳои фарқкунандаи истилоҳ ба ҳисоб мераванд.

Муҳаққиқи тоҷик Додихудо Саймиддинов дар мавриди раванди ташаккул ва рушду такомули истилоҳоти забони тоҷикӣ аз нигоҳи таърихӣ андешаҳои ҷолиб дорад. Ӯ доир ба пайдоиши истилоҳот дар забони форсии миёна ва ҷараёни ба амал омадани он чунин ишора мекунад: «идомаи истилоҳоти бунёдии эронӣ бидуни тағйироти маъно ва ё тавсеаи маънои истилоҳии он дар забони форсии миёна; истифодаи луғати ғайриистилоҳӣ ба ҳайси истилоҳ; иқтибос аз забони авестой; баргардон ва ё калкаҳои авестой дар паҳлавӣ; иқтибос аз забонҳои ғайриэронӣ-юнонӣ ва ҳиндӣ; аз роҳи вожасозӣ (дар асоси қолабҳои вожасозӣ) [5, 23]. Яъне, забоншинос боварманд аст, ки дар раванди инкишофи таърихӣ худ забони тоҷикӣ аз ҳама усулҳои истилоҳоварӣ истифода бурдааст. Пажӯҳишгари дигари тоҷик Мирзо Ҳасани Султон низ, ба таҳқиқи масъалаи мазкур пардохтааст ва мафҳуми истилохро чунин шарҳ додааст: «... аммо истилоҳ калимаи хос аст, саҳеҳтараш калимаи ба вазифаи хос аст. Вай калима ва ё ибораест, ки дар ҳавзаи амалкардаи як илми махсус маънои ба худ хосе дошта, мафҳуми муайянеро ба шакли дақиқ ифода мекунад. Истилоҳ метавонад гоҳе дар матн маънии истилоҳии худро аз даст бидиҳад ва ба сифати калимаи маъмули забон истифода гардад» [5, 67]. Забоншинос П.Нуров дар ин бора андешаи зеринро пешниҳод намудааст: «Истилоҳ чунин калима ё ибора, алоқамандии калимаҳо мебошад, ки ҳар яки онҳо фақат як мафҳумро ифода менамоянд ва дар доираи фанни мазкур ва ё ин ки дар доираи гуруҳи фанҳои мазкур дорои як маъно мебошанд» [3, 95-96].

Таҳқиқи масъалаи истилоҳ дар забони англисӣ низ аз ҷониби муҳаққиқон сурат гирифтааст. Мафҳуми истилоҳ дар забони англисӣ ҳам дар фарҳангҳо ва ҳам аз тарафи забоншиносон ба таври гуногун шарҳ дода шудааст.

Роҷеъ ба ин мафҳум дар яке аз сарчашмаҳои муътабари англисӣ “Фарҳанги Коллинз” чунин ишора шудааст: “A term is a word or expression with a specific meaning, especially one which is used in relation to a particular subject (Истилоҳ калима ё ибораи дорои маънои мушаххас аст, махсусан мафҳуме, ки дар робита ба мавзӯи (соҳа) мушаххас истифода мешавад)” [18].

Дар “Фарҳанги Кембриҷ” мафҳуми истилоҳ ба таври зайл шарҳ дода шудааст: “A word or expression used in relation to a particular subject, often to describe something official or technical (Калима ё иборае, ки дар робита ба мавзӯи (соҳа) мушаххас истифода мешавад, аксар вақт барои тавсифи ягон чизи расмӣ ё техникӣ)” [17].

Дар донишномаи озод – википедиа, бо истинод ба “Фарҳанги Мэриэм-Вебстер”, мафҳуми истилоҳ дар забони англисӣ чунин шарҳ дода шудааст: “A term is a word, compound word, or multi-word expression that in specific contexts is given specific meanings—these may deviate from the meanings the same words have in other contexts and in everyday language (Истилоҳ як калима, калимаи мураккаб ё ифодаи бисёркалимаест, ки дар матнҳои мушаххас маъноҳои мушаххасро медиҳад – онҳо метавонанд аз маъноҳое, ки ҳамон калимаҳо дар матнҳо ва забони ҳаррӯза доранд, фарқ кунанд)” [19].

Баррасии мафҳуми истилоҳ дар таълифоти муҳаққиқони рус Г.Б. Антрушина, О.В. Афанасева, Н.Н. Морозова ва дигарон низ дида мешавад. Ин пажӯҳишгарон истилохро ҳамчун калима ва ё иборае шарҳ додаанд, ки аз тарафи намоёндагони соҳаи илму техника, тичорат ва санъат барои ифодаи мафҳумҳои хос ва мушаххас истифода мешавад. Аз ҷумла, дар ин бора чунин ишора менамоянд: «Term, as traditionally understood, is a word or a word group which is specifically employed by a particular branch of science, technology, trade or the arts to convey a notion peculiar to this particular activity (Истилоҳ, ба фаҳмиши анъанавӣ, калима ё гурӯҳи калимаҳое, ки махсус аз ҷониби як соҳаи муайяни илм, технология, тичорат ё санъат барои баёни мафҳуми ба ҳамин фаъолияти мушаххас хосбуда истифода мешавад)» [10, 26].

Аз шарҳу баррасии андешаи забоншиносон вобаста ба мафҳуми истилоҳ ва фарқияти он аз калимаҳои умумистеъмол, маълум гардид, ки фикри онҳо дар ин мавзӯ ба ҳамдигар монанд буда, истилохро ҳамчун калима ё ибораи хоси соҳаҳои гуногуни илм пазируфтаанд. Аксарияти онҳо таъкид бар он мекунанд, ки истилоҳ бояд якмаъно бошад ва дар асоси меъёрҳои калимасозии забон эҷод карда шавад. Воқеан, бо тақия ба андешаҳои қаринаносон метавон ба хулоса омад, ки истилоҳ – калима ва ё ибораи дорои маънои ба худ хос буда, дар бахши муайяни ягон илми мушаххас мавриди истифода қарор мегирад.

Ногуфта намонад, ки истифодаи калимаҳои серистеъмол ба маънои аслиашон ба ҷойи истилоҳ ё ҳамчун истилоҳ, на ҳамеша дуруст мебошад. Ин амал танҳо дар сурате дуруст шуморида мешавад, ки вожаҳои серистеъмол на ба маънои умумии худ, балки ҳамчун истилоҳоти махсус мафҳуми муайяни илмиро ифода намоянд.

Таҳлили муқоисавии сохтори истилоҳоти забонҳои гуногун, бахусус забонҳое, ки ба оилаҳои алоҳида тааллуқ доранд, дорои мушкулоти муайян мебошад. Барои ин гуна таҳлил муайян намудани ҷой ва мавқеи истилоҳоти соҳаи амният дар ҳар як забон ва таснифи луғавӣ-маъноӣ ва сохтории онҳо зарур арзёбӣ мегардад.

Дар мавриди истилоҳнигорӣ бояд қайд карда шавад, ки он – фаъолияти огоҳонаи сохтан, пазируфтани ва мавриди истифода қарор додани истилоҳот мебошад. Ба андешаи муҳаққиқон дар забони тоҷикӣ асосан чор равиши истилоҳнигорӣ мавҷуд аст.

1. Муодилҷӯӣ;
2. Истилоҳсозӣ;
3. Тарҷумаи истилоҳ;
4. Иқтибос гирифтани истилоҳот [6, 642].

Яке аз ин навъҳои истилоҳнигорӣ, ки аз ҷониби аксари забоншиносони тоҷик бештар мавриди истифода қарор мегирад ва ба рушди минбаъдаи забони тоҷикӣ мусоидат менамояд, истилоҳсозӣ, яъне, сохтани истилоҳи нав бо риояи қатъии қолабҳои таърихӣ калимасозӣю истилоҳнигорӣю забони тоҷикӣ мебошад.

Ин равиши истилоҳнигорӣ дар баробари иқтибосшавӣ яке аз усулҳои самаранок ва серистеъмоли зиёд намудани захираи луғавӣ забон ба ҳисоб меравад.

Инкишофи мунтазами забон боис мегардад, ки бо рушди ҷанбаҳои мухталифи фаъолияти инсон, чун илму маориф, иқтисодиёту сиёсат, донишҳои сиёсӣю низомӣ ва ғайра, пайваста ба захираи луғавӣ забон калимаву истилоҳоти нав ворид гарданд. Аз ин рӯ, дар баробари дигар усулҳо истилоҳофариву истилоҳсозӣ яке аз роҳҳои пурсамари мукамалсозии захираи луғавӣ ба шумор меравад.

Вобаста ба тақсимбандии навъу равишҳои калимасозиву истилоҳнигорӣ фикру ақидаи пажуҳишгарон гуногун аст. Муҳаққиқ Л.С.Пейсиков дар таълифоташ қайд мекунад, ки дар забони форсӣ чор шеваи вожасозӣ истифода мегардад: вандафзой (=аффиксатсия); нимвандафзой (=полуаффиксатсия); ҷотабдилӣ (=транспозитсия); вожаафзой [4, 68].

Забоншиноси тоҷик Ҳасани Султон доир ба мавзӯи мазкур дар мақолаи худ “Усулномаи истилоҳнигорӣю тоҷикӣ” сухан ронда, усул ё аслҳои асосии истилоҳнигорӣю тоҷикиро дар заминаи меъёрҳои асли ва таърихӣ забон 14-то гуфтааст. Дар асли чорум, ки “Сохтани истилоҳи нав бо риояи қатъии қолабҳои таърихӣ калимасозӣю ва иборабандии забони тоҷикӣ” ном дорад, оид ба усулҳои вожасозӣ ё истилоҳофарӣ чунин нигоштааст:

“Дар асл ҳамаи шеваҳои шашгонаи калимасозӣю тоҷикӣ, яъне 1) шеваи сарфӣ: а) сохтани калима бо пешванд; б) сохтани калима бо пасванд; 2) шеваи нахвию сарфӣ: а) сохтани калимаҳои мураккаб; б) сохтани калимаҳои мураккаби омехта; 3) шеваи сарфию нахвӣ, яъне аз як ҳиссаи нутқ ба ҳиссаи дигари нутқ гузаштани калима бидуни вандафзой ва ё воситаи дигар, ки ин шеваро дар забоншиносӣ воғардонӣ (конверсия) ва ҷотабдилӣ (транспозитсия) низ мегӯянд; 4) шеваи луғавию нахвӣ, яъне ба вожаи мураккаб табдил шудани ибораи изофӣ; 5) шеваи луғавию маъноӣ ва б) калимасозӣю тавассути ихтисора мавриди истифода қарор доранд. Илова бар ин дар забони тоҷикӣ боз як шеваи хоси нахвӣю истилоҳсозӣ – сохтани ибораистилоҳҳо: а) сохтани ибораҳои истилоҳӣю изофӣ ва б) сохтани ибораҳои истилоҳӣю пешояндӣ низ мавҷуд аст” [9, 68].

Чун мавзӯи таҳқиқ нақши усули истилоҳнигорӣю сарфӣ мебошад, лозим аст, доир ба нақши ин навъи истилоҳнигорӣ дар эҷоди истилоҳоти амниятӣ таваққуф намоем.

Усули мазкур яке аз усулҳои умдатарини истилоҳсозӣю ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам англисӣ буда, забоншиносони тоҷик (М. Султон, Ш. Рустамов, М. Қосимова, Д. Саймиддинов, С. Назарзода, П. Нурув ва дигарон) ва русу хориҷӣ (П. Карашук, О. Мешков, С. Кубрякова, Г. Марчанд ва ғайра) дар асарҳои худ ба ин нукта ишора намудаанд.

Аз ҷумла, Ҳасани Султон дар робита ба ин масъала қайд мекунад, ки шеваи сарфӣ ё вандафзой яке аз асоситарин равишҳо дар истилоҳнигорӣю забони тоҷикӣ буда, дар навбати худ дорои ду навъ мебошад:

а) сохтани истилоҳ бо пешванд, масалан: абарсаҳт (сверхпрочный), абарсадо (гиперзвук), абармард (сверхчеловек), андарёфт, барсӯ, беандоза, боздошт, фаросавт, фурӯсӯ, ҳамчанд, норост, нопазиро, по(д)заҳр ва ғайра;

б) сохтани истилоҳ бо пасванд: гӯша, даҳа, овеза, асбак (чека), хиштак (диоптр), раванда, хазанда, дарозо, жарфо, паҳно, гардон, нухгона (ададҳои нухгона, яъне ададҳои аз 1 то 9), ҷисмонӣ, дарёбор, астурибгар, расадгоҳ, тилигоҳ, сангистон, шӯристон, варзиш, якӣ, сардсер, гармсер ва ғайра [9, 69].

Бояд қайд кард, ки усули истилоҳнигорӣю сарфӣ ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ аз сермахсултарин усулҳои истилоҳсозӣю ба ҳисоб рафта, шумораи зиёди истилоҳоти амниятӣ бо усули мазкур эҷод гардидаанд.

Чуноне ки қаблан таъкид гардид, усули сарфӣ – ин сохтани истилоҳ бо ёрии пешванд ва пасвандҳо мебошад. Инчӯ якчанд пешванд ва пасвандҳое, ки дар раванди ташкили

истилоҳоти соҳаи амният иштирок мекунад, шарҳ дода шуда, ҷиҳати тақвияти фикр мисолҳо низ пешниҳод мегарданд.

Сохтани истилоҳ бо пешванд. Пеш аз ҳама, бояд ишора намуд, ки дар ҳарду забонҳои муқоисашаванда теъдоди пешвандҳое, ки дар сохтани истилоҳоти амниятӣ қорбурд мешаванд, баробар нестанд. Агар дар забони англисӣ шумораи пешвандҳои истилоҳсоз дар соҳаи мазкур зиёд бошанд, пас дар забони тоҷикӣ адади онҳо нисбатан камтар аст.

Яке аз пешвандҳое, ки дар забони тоҷикӣ барои сохтани истилоҳоти соҳаи амният хидмат мекунад, пешванди **зид** мебошад. Пешванди **зид** аз шумори пешвандҳои сифатсоз буда, он одатан аз як истилоҳ истилоҳи дигарро ба вуҷуд меорад. Пешванди мазкур дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” ба маънои **муқобил, муҳолиф, хилоф, акс** омадааст [7, с.519].

Ин пешванд дар сохтани якчанд истилоҳоти соҳаи амният хизмат намудааст:

- **зиддитеррористӣ:** Амалиёти **зиддитеррористӣ** барои қатъ ва то ҳадди камтарин расонидани оқибатҳои амалҳои террористӣ гузаронида мешавад, агар пешгирии онҳо бо қувва ва усулҳои дигар имконнопазир бошад [2].

- **зиддиразведкавӣ:** Фаъолияти **зиддиразведкавӣ** ин фаъолияти мақомоти амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи ваколатҳои худ барои огоҳонидан, ошкор намудан ва пешгирии фаъолияти разведкавӣ, таҳрибкорӣ ва дигар фаъолияти душманонаи ҳадамоти махсус ва ташкилотҳои давлатҳои хориҷӣ, инчунин шахсони алоҳида мебошад, ки барои расонидани зарар ба амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон равона карда шудаанд [1].

Пешванди дигаре, ки дар забони тоҷикӣ барои сохтани истилоҳоти соҳаи амният истифода мешавад, пешванди **бе** мебошад. Дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” ишора шудааст, ки ин пешванд инкорӣ буда, бо исмҳо ва феълҳо омада, ҳам сифат ва ҳам зарф месозад [7, 161].

Ин пешванд дар сохтани истилоҳоти соҳаи амният фаъол аст:

- **бесуботӣ:** Муҳимияти ҳар чи зудтар дар ин кишвар барқарор намудани сулҳ ва пешгирии паҳншавии **бесуботӣ** ба минтақаҳои ҳамҷавор таъкид гашт [13].

Пешванди **фаро** низ дар забони тоҷикӣ барои сохтани истилоҳоти соҳаи амният ба қор бурда мешавад. Ин пешванд дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” ҳамчун “**ҷузъи аввали баъзе калимаҳои мураккаб ба маънои дуртар, болотар**” шарҳ дода шудааст [8, 398].

Бо ёрии пешванди мазкур шумораи муайяни истилоҳоти соҳаи амният сохта шудаанд:

- **фаромиллӣ:** Давоми солҳои ҳамкорӣ дар доираи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муборизаи муштарак ба муқобили ҷиноятҳои **фаромиллӣ** фаъолона иштирок мекунад [13].

Дар забони англисӣ низ дар баробари забони тоҷикӣ як қатор пешвандҳое мавҷуданд, ки дар эҷоди истилоҳоти соҳаи амният самаранок истифода бурда мешаванд. Ҷӣ тавре ки қайд гардид, шумораи онҳо нисбат ба чунин пешвандҳо дар забони тоҷикӣ бештар аст. Аз ин рӯ, мо танҳо якчанд пешвандҳои маъмултаринро мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Пеш аз ҳама, пешванди **anti** ва муродифи он **counter**-ро метавон ном бурд. Пешвандҳои мазкур дар “Фарҳанги Кембриҷ” ба маънои “**opposed to or against a particular thing or person**” (муқобил ё зидди ягон чиз ё шахси мушаххас) омадаанд [17].

Ин пешвандҳо дар ташкили истилоҳоти соҳаи амният зиёд истифода мешавад ва аксаран ҳарду ба як маъно истифода мешаванд:

- **anti-terrorism:** Anti-terrorism legislation are laws aimed at fighting terrorism (Қонунгузориҳои зиддитеррористӣ қонунҳое мебошанд, ки ба мубориза бо терроризм нигаронида шудаанд) [14].

- **counter-terrorism:** Counterterrorism (counter-terrorism), also known as anti-terrorism, relates to the practices, military tactics, techniques, and strategies that governments, law enforcement, businesses, and intelligence agencies use to combat or eliminate terrorism (Мубориза бар зидди терроризм, ки бо номи зиддитерроризм низ маълум аст, ба таҷрибаҳо, тактикаи ҳарбӣ, усулҳо ва стратегияҳое дахл дорад, ки ҳукуматҳо, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, қорхонаҳо

ва агентҳои иктишофӣ барои мубориза ё нест кардани терроризм истифода мебаранд) [11, 13].

anti-terrorist: Anti-terrorist operations - a set of organized special operational-search, operational combat, administrative-legal and other measures aimed at preventing terrorist acts, ensuring the safety of individuals and legal entities, neutralizing terrorists, and minimizing the consequences of terrorist acts (Амалиёти зиддитеррористӣ – маҷмуи чорабиниҳои муташаққилонаи махсуси оперативӣ-ҷустуҷӯӣ, оперативӣ-ҷангӣ, маъмурию ҳуқуқӣ ва дигар чораҳои, ки баҳри пешгирии амали террористӣ, таъмини амнияти шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, безарар гардонидани террористон, инчунин, то ҳадди камтарин расонидани оқибатҳои амали террористӣ равона шудаанд) [2].

counterintelligence: Counterintelligence (counter-intelligence) or counterespionage (counter-espionage) is any activity aimed at protecting an agency's intelligence program from an opposition's intelligence service (Контрразведка (зиддииктишоф) ё зиддиҷосусӣ ҳама гуна ғайриқонуният, ки ба ҳифзи барномаи иктишофии идора аз ҳадамоти иктишофии мухолифин нигаронида шудааст) [14].

Пешванди дигари истилоҳсоз дар забони англисӣ **trans** мебошад. Пешванди мазкур дар “Фарҳанги Кембриҷ” ба маънои “across” (дар саросари, берун аз) омадааст ва дар забони тоҷикӣ муодили он вожаи “фаро” (транс) мебошад [17].

Ин пешванд низ дар сохтани истилоҳоти соҳаи амният самаранок истифода мегардад:

transnational: Transnational crime thrives in West Africa due to several factors. Some of the major factors are: weak state capacity and capabilities, weak democratic culture and institutions, underdeveloped economy and others (Ҷинояткориҳои фаромиллӣ дар Африқои Ғарбӣ бо таъсири якҷанд омилҳо афзоиш меёбад. Баъзе аз омилҳои асосӣ инҳоянд: иқтидор ва имкониятҳои сусти давлат, фарҳанг ва институтҳои демократии заиф, иқтисодиёти сусттараққикарда ва ғайра) [12, 7].

Сохтани истилоҳ бо пасванд. Дар сохтани истилоҳоти амниятӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ пасвандҳо нақши беандоза доранд. Бахусус дар забони тоҷикӣ пасвандҳо дар равиши истилоҳоварӣ нисбат ба пешвандҳо ғайриқонуният мебошанд.

Пасванди **-ӣ (-вӣ)** дар эҷоди истилоҳот аз дигар пасвандҳо дида зиёдтар ба қор бурда мешавад. Пасванди **-ӣ** бо гуна ё навҳои худ ба охири мафҳумҳои гуногун пайваст шуда, аз онҳо вожаву истилоҳоти нав пайдо месозад:

Таҳрибкорӣ: Воҳидҳои таъиноти махсус бо мақсади пешгирии амалҳои террористӣ, **таҳрибкорӣ** ва дигар ҷиҳатҳои ҷинояткоронаи махсусан хавфнок, ки ба муқобили шахс, ҷамъият ва давлат равона карда шудаанд, таъсис дода мешаванд [1].

Оперативӣ (фаврӣ): Дар минтақаи гузаронидани амалиёти зиддитеррористӣ ғайриқонуният кормандони воситаҳои ахбори омма аз тарафи роҳбари ситоди **оперативӣ** ё шахси таъиннамудаи ӯ танзим карда мешавад [2].

Ифротгарой: **Ифротгарой** ва терроризм аз ҷумлаи ҳодисаҳои он, ки барои амнияти миллӣ ва давлатдорӣ ҳар як мамлакат ва тамоми ҷомеаи ҷаҳонӣ хатар эҷод мекунанд [16].

Пинҳонкорӣ: Яке аз принсипҳои ғайриқонуният мақомоти амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон **пинҳонкорӣ** мебошад.

Пасванди **- ғоҳ** низ дар сохтани истилоҳот аз пасвандҳои ғайриқонуният ба шумор меравад. Ин пасванд дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” чунин шарҳ

дода шудааст: “**ҷой, макон (ба ин маъно бештар ҳамчун ҷузъи пасини калимаҳои мураккаб меояд)**” [7, 330].

Гузаргоҳ: Таъмини ҳифзи Сарҳади давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳушкӣ, фазо, дарёҳо, кӯлҳо ва обанборҳо, инчунин дар нуқтаҳои **гузаргоҳи** Сарҳади давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон [1].

Махфигоҳ: Ин мақоми ироқӣ гуфт, ки ҳамлаҳо ба андозае шадид ва дақиқ буданд, ки ҳамаи террористони дохилии ин **махфигоҳҳо** кушта шудаанд.

Пасвандҳои забони англисӣ ҳам дар сохтани истилоҳоти соҳаи амният иштироки бевосита доранд.

Пасванди **-tion** аз забони лотинӣ сарчашма гирифта, аз ҷумлаи пасвандҳои серистеъмоли забони англисӣ мебошад. Ин пасванд одатан аз феъл исм ва сифат месозад:

- **protection**: Security measures, such as surveillance systems, access control, and trained security personnel, provide a sense of safety and personal **protection** (Тадбирҳои амниятӣ, аз қабилҳои системаҳои назоратӣ, назорати дастрасӣ ва кормандони омӯзонидашудаи амниятӣ, ҳисси бехатарӣ ва муҳофизати шахсиро таъмин мекунад).

- **information**: **Information** is an abstract concept that refers to something which has the power to inform (Маълумот мафҳуми абстрактӣ буда, ба чизе дахл дорад, ки қудрати хабаррасониро дорад).

- **corruption**: **Corruption** erodes trust, weakens democracy, hampers economic development and further exacerbates inequality, poverty, social division and the environmental crisis (Коррупсия эътимодро аз байн мебарад, демократияро заиф мекунад, ба рушди иқтисодӣ монеа эҷод мекунад ва нобаробарӣ, камбизоатӣ, фарқияти иҷтимоӣ ва бӯҳрони экологиро боз ҳам шадидтар мекунад).

- **decryption**: The conversion of encrypted data into its original form is called **decryption**. It is generally a reverse process of encryption (Табдил додани маълумоти рамзгузоришуда ба шакли аслии худ рамзкушоӣ номида мешавад. Ин одатан раванди баръакси рамзгузорӣ мебошад).

Пасванди **-ism** низ дар забони англисӣ барои сохтани истилоҳоти соҳаи амният зиёд истеъмом мегардад. Ин пасванд ҳам одатан аз феълҳои исм месозад:

- **separatism**: **Separatism** is the advocacy of cultural, ethnic, tribal, religious, racial, regional, governmental, or gender separation from the larger group (Сепаратизм тарғиби ҷудоиҳои фарҳангӣ, этникӣ, қабилавӣ, динӣ, наҷодӣ, минтақавӣ, ҳукуматӣ ё гендерӣ аз гурӯҳи калонтар (ё асосӣ) мебошад).

- **terrorism**: This law defines the main principles of resistance to **terrorism**, the legal and organizational foundations of **terrorism** prevention and combating it, the ways and methods of eliminating the consequences of terrorist acts in order to ensure the safety of individuals, society and the state, protection of sovereignty, territorial integrity and security of the Republic of Tajikistan (Қонуни мазкур принсипҳои асосии муқовимат ба терроризм, асосҳои ҳуқуқӣ ва ташкилии пешгирии терроризм ва мубориза бо он, роҳу усулҳои бартараф намудани оқибатҳои амалии террористиро бо мақсади таъмини бехатарии шахс, ҷамъият ва давлат, ҳифзи соҳибхитӣ, тамомияти арзӣ ва амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян менамояд) [2].

- **extremism**: **Extremism** can lead to the radicalisation of individuals, deny people their full rights and opportunities, suppress freedom of expression, incite hatred, erode our democratic institutions, social capital and cohesion, and can lead to acts of terrorism (Ифротгароӣ метавонад боиси тундгаро шудани шахсиятҳо гардад, ҳуқуқи имкониятҳои пурраи одамонро рад кунад, озодии баёнро паҳш кунад, бадбиниро барангезад, ниҳодҳои демократӣ, сармояи иҷтимоӣ ва ҳамбастагии моро вайрон кунад ва метавонад боиси амалҳои террористӣ гардад) [15].

Пасванди **-ity** низ дар сохтани истилоҳоти соҳаи амният дар забони англисӣ иштирок мекунад:

- **confidentiality**: All replies will be treated with complete **confidentiality** (Ҳама ҷавобҳо бо махфияти комил баррасӣ карда мешаванд).

- **anonymity**: The police have reassured witnesses that they will be guaranteed **anonymity** (Пулис ба шохидон итминон додааст, ки ба онҳо қарорати ифшо нашудани номашон дода мешавад).

Пасванди **-age** аз забони фаронсавӣ ба англисӣ ворид шудааст. Ин пасванд ҳеле сермаҳсул буда, бештар аз исм ва феъл исм месозад ва мазмуни ягон амалро ба сомон расонданро дорад:

- **sabotage**: The four Germans were convicted of planning to sabotage New York's water system after landing on Long Island in 1942 (Чаҳор олмонӣ барои тарҳрезии таҳриби системаи оби Нью-Йорк пас аз фуруд омадан ба Лонг Айленд дар соли 1942 маҳкум шуданд).

- **espionage**: There is an atmosphere of suspicion and **espionage** (Дар ин ҷо муҳити шубҳа ва ҷосусӣ ҳукмфармост). Three people were also accused of engaging in **espionage** against the country (Се нафарро низ ба ҷосусӣ алайҳи кишвар муттаҳам карданд).

Аз тадқиқи ҳамаҷонибаи маводи вобаста ба мавзуи мазкур, яъне саҳми истилоҳнигории сарфӣ ва равиши истилоҳофарӣ тавассути вандафзӣ равшан гардид, ки ин усул дар созмони истилоҳоти соҳаи амнияти забонҳои муқоисашаванда нақши бениҳоят назаррас дорад. Бо истифода аз усули болозикр мунтазам таркиби луғавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, бахусус захираи истилоҳотии онҳо, пурратар гашта истодааст.

Ҳамчунин, ин нукта низ возеҳ шуд, ки дар сохти истилоҳҳои соҳаи амнияти забонҳои муқоисашаванда, дар баробари монандиҳо, баъзе фарқиятҳо низ мавҷуданд. Ба қатори тафовутҳои асосӣ метавон аксаран дар қолаби ибораҳо сохта шудани истилоҳоти соҳаи амнияти забони тоҷикиро дар баробари бо як вожа ифода шудани ин қабил истилоҳот дар забони англисӣ, ҷой дод.

Дар маҷмӯъ, метавон гуфт, ки омӯзиши истилоҳоти соҳаи амният дар забонҳои муқоисашаванда ҳоло ҳам аз масъалаҳои муҳим ва ҷалталаби илми забоншиносии муосир боқӣ мемонад ва паҳлуҳои зиёди мавзуи мазкур бояд дар оянда мавриди баррасӣ қарор гиранд.

Муқарриз: Маҳмудзода М., н.и.ф.

Адабиёт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон», 2008.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба терроризм», 2021.
3. Нуров, П. Забони илмӣ тоҷикӣ (таърихи ташаккул, хусусиятҳои умумӣ, луғавӣ, морфологӣ ва истилоҳотӣ). – Душанбе: Дониш, 2022. – 113с.
4. Пейсиков Л.С. Очерки по словообразованию персидского языка. М.: Изд-во МГУ, 1973. – 199 с.
5. Саймиддинов, Д. Вожашиносии форсии миёна. – Душанбе, 2003. - 310 с.
6. Султон, М.Ҳ. Истилоҳоти илмӣ «Китоб-ут-тафҳим»-и Абӯрайҳони Берунӣ. -Душанбе. 2003.– 164 с.
7. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. - Душанбе, 2008. – 950с.
8. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. - Душанбе, 2008. – 1091с.
9. Ҳасани Султон, Усулномаи истилоҳнигорӣ тоҷикӣ, Маҷаллаи академии илмӣ оммавӣ "Илм ва Ҷомеа"-№4 (12), 2018.
10. Antrushina G.B., Afanasyeva O.V. English lexicology. –Moscow. 1985. – 222 p.
11. Stigall, Dan E.; Miller, Chris; Donnatucci, Lauren (October 7, 2019). "The 2018 National Strategy for Counterterrorism: A Synoptic Overview". American University National Security Law Brief.
12. Organized and transnational crime in West Africa. Etannibi E. O. Alemika, 2022.

Манбаъ:

13. <https://khovar.tj/> [Манбаи электронӣ] (санаи истифодабрии: 26.07.2024).
14. <https://ru.wikipedia.org/> [Манбаи электронӣ] (санаи истифодабрии: 26.07.2024).
15. <https://www.gov.uk/> [Манбаи электронӣ] (санаи истифодабрии: 26.07.2024).
16. <http://tsulbp.tj/> [Манбаи электронӣ] (санаи истифодабрии: 26.07.2024).

Фарҳангҳои электронӣ:

17. Фарҳанги Кембриҷ (<https://dictionary.cambridge.org/>)
18. Фарҳанги Коллинз (<https://www.collinsdictionary.com/>)
19. Фарҳанги Мэриэм-Вебстер (<https://www.merriam-webster.com/>)

ИСТИФОДАИ УСУЛИ ИСТИЛОҲНИГОРИИ САРФӢ ДАР ЭҶОДИ ИСТИЛОҲОТИ АМНИЯТИИ ЗАБОНҲОИ ТОҶИКИВУ АНГЛИСӢ

Муаллиф дар мақола саҳми усули истилоҳнигорӣ сарфино дар сохтани истилоҳоти амниятии забонҳои тоҷикиву англисӣ мавриди баррасӣ қарор додааст. Нахуст доир ба

мавқеъ ва нақши истилоҳоти соҳаи амният дар забонҳои муқоисашаванда ибрази андеша намуда, ишора мекунад, ки бо инкишофи илму техника ва вусъат ёфтани мносибатҳо миёни давлатҳои дунё, мунтазам теъдоди истилоҳоти ин соҳа афзоиш меёбад. Сипас, оид ба мафҳумҳои истилоҳ ва истилоҳнигорӣ сухан ронда, сахм ва вазифаи истилоҳотро дар раванди рушду такомули забон баён менамояд.

Дар идома муаллиф дар бораи усули истилоҳнигории сарфӣ андешаҳои худро ибраз намуда, таъкид мекунад, ки ин равиш ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ аз муҳимтарин ва ғайбаттарин усулҳои истилоҳсозӣ ба шумор меравад. Теъдоди зиёди истилоҳоти амниятӣ бо ҳамин усул сохта шудаанд. Ў ҳамчунин ишора мекунад, ки қорбурди васеъ аз усули болозикр дар ҳарду забон, нишонаи самаранокии баланди он аст. Дар охир муаллиф якҷанд пешванд ва пасвандҳоро, ки дар ҷараёни эҷоди истилоҳоти соҳаи амният иштирок мекунад, шарҳ дода, бо овардани мисолҳо фикри худро таъкият мебахшад.

Пажӯҳиши мазкур бо истифода аз маводи маъхазҳои муҳталиф ва андешаҳои муҳаққиқони ватанию хориҷӣ доир ба мавзӯи баррасишаванда анҷом дода шудааст.

Калидвожаҳо: *истилоҳ, истилоҳоти амниятӣ, забони тоҷикӣ, забони англисӣ, забониносии, таҳлили муқоисавӣ, истилоҳнигорӣ, усулҳои истилоҳсозӣ, истилоҳнигории сарфӣ, вандафзӣ, пешванд, пасванд.*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МОРФОЛОГИЧЕСКОГО МЕТОДА ТЕРМИНООБРАЗОВАНИЯ ПРИ СОЗДАНИИ ТЕРМИНОЛОГИИ БЕЗОПАСНОСТИ В ТАДЖИКИСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье автор рассматривает роль морфологического метода терминообразования в конструировании терминов безопасности таджикского и английского языков. Сначала он высказывает свое мнение о положении и роли терминов в сфере безопасности на сопоставимых языках и указывает, что с развитием науки и техники и расширением связей между странами мира количество терминов в этой области постоянно увеличивается. Затем, говоря о понятиях термина и терминологии, он объясняет вклад и функцию терминов в процессе развития и совершенствования языка.

Далее автор выражает свое мнение о морфологическом методе терминообразования и подчеркивает, что данный подход является одним из наиболее важных и активных методов терминообразований как в таджикском, так и в английском языках. Многие термины безопасности создаются таким образом. Он также указывает, что широкое использование вышеупомянутого метода в обоих языках является признаком его высокой эффективности. В конце автор поясняет несколько префиксов и суффиксов, которые участвуют в процессе создания терминов в сфере безопасности, и укрепляет свое мнение примерами.

Данное исследование проведено с использованием материалов различных источников и мнений отечественных и зарубежных исследователей по рассматриваемой теме.

Ключевые слова: *термин, терминология безопасности, таджикский язык, английский язык, языкознание, сопоставительный анализ, терминология, методы терминообразования, морфологический метод терминообразования, аффиксация, префикс, суффикс.*

USING THE MORPHOLOGICAL METHOD OF TERM FORMATION IN CREATING SECURITY TERMINOLOGY IN THE TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

In the article, the author examines the role of the morphological method of term formation in constructing security terms in the Tajik and English languages. First, he expresses his opinion on the position and role of security terms in comparable languages and points out that with the development of science and technology and the expansion of ties between countries of the world, the number of terms in this area is constantly increasing. Then, speaking about the concepts of term and terminology, he explains the contribution and function of terms in the process of language development and improvement.

Further, the author expresses his opinion on the morphological method of term formation and emphasizes that this approach is one of the most important and active methods of term formation in both Tajik and English languages. Many security terms are created in this way. He also points out

that the widespread use of the above-mentioned method in both languages is a sign of its high efficiency. In the end, the author explains several prefixes and suffixes that participate in the process of creating security terms and reinforces his opinion with examples.

This study was conducted using materials from various sources and opinions of domestic and foreign researchers on the topic under consideration.

Keywords: *term, security terminology, Tajik language, English language, linguistics, comparative analysis, terminology, methods of term formation, morphological method of term formation, affixation, prefix, suffix.*

Дар бораи муаллиф: *Илёсова Фарангис Туйчиевна – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯии факултети журналистика. Суроға: хиёбони Рӯдакӣ, 12, ш. Душанбе, 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон. E-mail: farangis.jon@mail.ru. Телефон: (+992) 918264249.*

Сведения об авторе: *Илёсова Фарангис Туйчиевна – Таджикский национальный университет, соискатель кафедры иностранных языков факультета журналистики. Адрес: пр. Рудак, 12, г. Душанбе, 734025. Республика Таджикистан. E-mail: farangis.jon@mail.ru. Телефон: (+992) 918264249.*

Information about the author: *Ilyosova Farangis Tuychievna – Tajik National University, competitor of the department of foreign languages, faculty of journalism. Address: 12 Prospect Rudak, 12, Dushanbe, 734025. Republic of Tajikistan. E-mail: farangis.jon@mail.ru. Phone: (+992) 918264249*

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода

Бо рушду равнақи робитаҳои байналмилалӣ ва давраи пешрафти босуръати илму техника «таркишҳои истилоҳотӣ» – афзоиши назарраси шумораи истилоҳот ва пайдоиши истилоҳоти нав, ки ба ин омилҳо вобаста аст, мушоҳида мешавад. Махсусан дар 20 соли охир пайдоиши истилоҳоти нав нисбат ба солҳои гузашта бештар ба назар расида, дар баробари ин, масоили мушкilotи тарҷумаи онҳо низ, рӯз аз рӯз меафзояд. Зеро дар раванди тарҷума, маҳз истилоҳот дар матнҳои махсуси илмӣ чун калидвожа ба тарҷумон ҳамеша монеа дучор месозанд. Дар таҳқиқоти мазкур *матни махсус* гуфта, чунин матнеро дар назар дорем, ки дар худ ҷамъи таркиби воҳидҳои забониро аз нигоҳи услуби илмӣ дар бар гирифта, ба равшантарин, дақиқтарин ва мукаммалтарин баён ба мазмуни назария ё равиши муайян нигаронида шудааст. Маҳз матнҳои махсус дорои истилоҳоти илмӣ мешаванд. Пеш аз он, ки тарҷумон ба ҷараёни тарҷума даст занад, аввалан ӯ бояд низоми истилоҳоти мавриди назарро таҳқиқ намуда, аз роҳу воситаи ташаккули диахронӣ ва синхронии он бархӯрдор бошад.

Оид ба масоили омӯзиши низоми истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ ва роҳу воситаҳои ташаккули онҳо, инчунин вижагиҳову тафовути истилоҳоти мазкур аз воҳидҳои луғавии маъмулӣ муҳаққиқони хориҷӣ ва ватанӣ аз қабili Г.О. Винокур, А.А. Реформатский, Д.С. Лотте, О.С. Ахманова, В.М. Лейчик, Н.Б. Гвишиани, Т.Б. Назарова, С.Д. Шелов, В.Ф. Новодранова, С.В. Гринев, Ф.А. Тситкина, В.А. Татаринев, А.Албина, Р.М. Ҷозеф, С.Х. Ҷон, Ф.Ф. Дэвид, Д.О. Марченко, А.Форис, Н.Малин, Т.Кабре, Д.Саймиддинов, М.С. Ҳасан, С. Сулаймонов, С. Назарзода, З.М. Мусоямов таҳқиқоти назарӣ ва амалӣ гузаронидаанд.

Тамоми хусусиятҳои фарқкунандаи истилоҳшиносӣ аз дигар падидаҳои забонӣ, дар асоси меъёрҳои пешбинишудаи илми забоншиносӣ таҳқиқ мегардад. Лозим ба ёдоварист, ки истилоҳ ва низоми истилоҳот дар дохили *метазабон* ба вучуд меоянд.

Метазабон ин забони дараҷаи дуҷум буда, дар асоси ҳуди забони табиӣ пайдо мешавад ва вазифаи асосии метазабон, ин тавсиф ва ифодаи забони табиӣ аст [4]. Истилоҳот дар дохили метазабон ташаккул ёфта, ифодагари забони табиӣ худ мебошанд. Масалан, дар забони тоҷикӣ, агар фарҳанги истилоҳоти фалсафии забони тоҷикӣ сохта шавад, низоми ва тамоми истилоҳоти фалсафии забони тоҷикӣ ин метазабони забони табиӣ тоҷикӣ аст. Яъне, истилоҳот дар кадом забоне пайдо шуда бошад, метазабони ҳамон забони сарчашмааш ба ҳисоб меравад.

Барои он ки муоширати илмӣ (дар заминаи метазабон) имконпазир гардад, методологияи умумиро, ки тамоми рафти ҷараёни илмиро муайян мекунад, равшан тасаввур кардан лозим аст. Ба ибораи дигар, олим бо истифода аз истилоҳоти муайян дар суҳанронии илмӣ худ, мансубияти худро ба ин ё он самти илмӣ ошкор месозад. Ҳар як воҳиди истилоҳоти нав воридшуда (ё гирифташуда) бояд на ба таври алоҳида, балки ҳамчун унсурҳои системаи умумии мафҳумҳо ва категорияҳо, ки ин самти методологиро дар илми забоншиносӣ ташкил медиҳанд, баррасӣ карда шавад [3, с. 14].

Бояд ёдовар шавем, ки барои чӣ таҳқиқоти низоми истилоҳотро аз метазабон оғоз намудем? Мавзӯ ва мақсади омӯзиши забоншиносӣ забони табиӣ ба шумор меравад, вале мавзӯи омӯзиши истилоҳшиносӣ метазабон мебошад. Ногуфта намонад, ки байни ин ду илм робитаи ногуфта аст, зеро истилоҳшиносӣ худ як шохаи забоншиносии амалӣ ба ҳисоб меравад. Пеш аз он ки низоми истилоҳотро омӯзем, бояд хусусиятҳои метазабонро, ки истилоҳот дар доираи он инкишоф меёбад, мавриди баррасӣ қарор диҳем. Забоншиносии рус А.В. Иванов чунин таснифи метазабонро аз рӯи хусусият ва меъёрҳои ҷаҳкунандааш аз забони табиӣ, чунин гурӯҳбандӣ намудааст:

1. *Системанокӣ*. Метазабон ҳамчун сохтори мустақил ҳисобида мешавад, ки унсурҳои он низ мустақиланд, вале бо ҳам як робитаи умумие доранд. Унсурҳои метазабон бо тартиб тавсиф шуда, як мафҳуми концептуалии тоҷро ифода карда метавонанд. Воқеан,

метазабон худ системаи истилоҳотро фарогир аст. Хусусияти метазабон ифодагари ягонагии системаи мафҳумҳо мебошад.

2. *Шаклгирии сохтор*, ки хусусияти дугона дорад: «аз як тараф, ба забон бор кардани шаклҳои нав буда, аз тарафи дигар, мафҳумҳои абстрактие мебошанд, ки аз иҷрои вазифаи воҳидҳои луғавии маъмулӣ баромадаанд, мафҳуми умумӣ надоранд. Ба ин хусусияти метазабон шакли истилоҳ дохил мешавад, ки истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ метавонанд *монолугавӣ* ва *полилугавӣ* бошанд, ки чун як реша ва ду ё зиёда решаҳоро дарбар гиранд [13, с. 19].

3. *Хусусияти сунъӣ*. Гурӯҳи мазкур ба истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дахл надошта, истилоҳоти илмҳои дақиқро дар назар дорад, ки дар он дар заминаи моделҳои мантиқӣ-математикӣ аломату нишонаҳои гуногун инъикос мегарданд.

4. *Якмаъноии* унсурҳои метазабон, ки зарурати додани таъриф ё тавсифи дақиқ (маъно)-ро дар назар дорад. Ба ҳар як зухуроти мушаххаси забонӣ, ки чун истилоҳ вазифаи илмӣ дорад, бояд якмаъно бошад.

5. *Маҳдудияти вазифавӣ*, дар метазабон вазифаҳои маҳдуд иҷро мешаванд, яъне истилоҳот наметавонанд бисёрҷанба бошанд, танҳо бо маънои денотативӣ услуби худро гум намекунанд. Вазифаи конотативиро набояд иҷро намоянд.

6. *Саҳеҳият*. Истилоҳот дар метазабони худ саҳеҳ, дақиқ ва бояд дар шакли содда ва кутоҳ сохта шаванд.

Хусусиятҳои зикргардида, ки аз ҷониби муҳаққиқони рус пешбинӣ шудааст, нишондиҳандаи таркиб ва шакли сохта шудани метазабон мебошад. Истилоҳот, ки дар метазабон пайдо мегардад, хусусияти фарқкунандаи онро бояд аз калимаҳои маъмулӣ нишон дод. Барои шиноختан ва ҷудо намудани истилоҳот аз калима дар раванди тарҷума, тарҷумон бояд аз низом ва доираи истилоҳот бархӯрдор бошад. Пас, ин суолҳо ба миён меоянд, ки чӣ тавр тарҷумон истилоҳро дар матн мешиносад? Кадом нишона ва хусусият хоси истилоҳ аст? Мусаллам аст, ки истилоҳ мафҳуми илмӣ дорад, кутоҳбаён, саҳеҳ ва мушаххас аст, вале омили дигаре низ ба миён меояд, ки воҳидҳои луғавии маъмулӣ низ дар матн метавонанд вазифаи истилоҳиро иҷро намоянд. Дар ин ҳолат, албатта тарҷумон ба муаммоҳои гуногун рӯ ба рӯ мегардад. Истилоҳот аз рӯи сохти морфологӣ унсурҳои гетерогенӣ буда, вазифаи прагматикӣ ягонро дар муоширати илмӣ иҷро менамоянд. Аз ин лиҳоз, истилоҳ метавонад бо аломате ифода шавад, ки мафҳуми дақиқро возеҳ намояд. Бояд зикр намуд, ки истилоҳро на аз рӯи шакл, балки аз лиҳози мавқеи истифода дар матн ва ифодаи мафҳум метавон пай бурд. Тарҷумон ҳамеша бо матн сарувор дорад ва бо истилоҳот низ дар дохили матнҳо волеҳӯрад. Пас, истилоҳро метавон аз услуби матн низ шиноخت, чӣ гунае ки маълум аст, истилоҳот ҳамеша дар матнҳои илмӣ-иттилоотӣ истифода мегарданд.

Кинга Клаудӣ забоншиноси маҷористонӣ бар он ақида аст, ки дар раванди тарҷума тарҷумон воҳидҳои луғавии матнро бояд ба ду қисм ҷудо намояд. Воҳидҳои луғавии “*сахту дурушт*” ва воҳидҳои луғавии “*нарму тағйирпазир*”. Ба андешаи ӯ воҳидҳои “*сахту дурушт*” ҳамон истилоҳоте ҳастанд, ки воҳидҳои шахшудаи матн ба шумор рафта, чун калидвожа дар матн барои ифодаи мазмуни матн халалрасон ба назар мерасанд. Барои тарҷумаи чунин истилоҳот, Кинга Клауди тавсия медиҳад, ки тарҷумон бояд бо мутахассисони соҳаи марбутаи истилоҳот ҳамсуҳбат шавад, ё аз манбаи фарҳангҳои дузабонаи истилоҳот васеъ истифода намояд ва дар охир истилоҳи ношиносро дар дигар матнҳои илмӣ ҷустуҷӯ намояд, то дар охир мафҳуми дурусти онро ёфта, ба забони тарҷума баргардон кунад [14].

Аз андешаҳои олими маҷористонӣ бармеояд, ки истилоҳотро бо мавқеи истифодабарӣ ва бо кадом вазифа дар матн омаданаи метавон шиноخت. Истилоҳот мафҳумҳои мушаххас буда, дар тарҷумаи онҳо тарҷумон имконияти эҷодкорӣ надорад ва танҳо ба фарҳангҳои истилоҳоти соҳавӣ рӯ меоварад, вале воҳидҳои луғавии ба қавли К. Клауди “*наrm*” ба тарҷумон имкон медиҳанд, ки бо мафҳум ва тобишҳои конотативӣ онро эҷодкорона ба забони тарҷума интиқол намояд. Аз ин гуфтаҳо аён мегардад, ки истилоҳотро аз рӯи мафҳум ва мавқеашон дар матну муоширати илмӣ метавон шиноخت. Мафҳуме, ки дар истилоҳ дар

назар дошта шудааст, дар забони тарҷума ноёб буда, пайдо кардани он танҳо аз дарки мафҳуми прагматикӣ ва таҷрибаи тарҷумон низ вобастагӣ дорад.

Аз таҳқиқи назарии низоми истилоҳот метавон онро аз рӯйи се меъёр аз воҳидҳои луғавии умумӣ фарқ кард:

1. Меъёри асосии фарқкунандаи истилоҳ аз вожаҳои умумии забонӣ ин тарзи шарҳи маънӣ ёфтани онҳо мебошад, яъне бо *хусусияти дефинитивӣ*.

2. Истилоҳот ва номенклатура аз рӯйи фарқияти навъҳои аломатӣ (сигнификат) ва маъноӣ денотативӣ фарқ мекунад.

3. Хусусияти фарқкунандаи таркиби истилоҳот дар системанок будани он аст.

Мусаллам аст, ки таърифҳои мафҳуми “истилоҳ” хеле зиёданд. Г.С. Ахманова истилохро чун калима ё ибораи махсуси забонӣ (илмӣ, техникӣ ва ғ.) барои ифодаи дақиқи мафҳумҳои махсус ва таъини объектҳои махсус сохташуда мешуморад. Дар ин таъриф нуктаҳои зерин, махсусан муҳиманд. Якум, нишондоди истилоҳ он аст, ки сохторан метавонад монологсемикӣ ё полилексемикӣ бошад, дуум, истилоҳ ифодаи дақиқи мафҳумҳои махсус аст ва сеюм, фарқи худӣ истилоҳ ва аломати номенклатура мебошад [1].

А.А. Потенция чунин ибрази андеша дорад, ки барои фарқ намудани низоми истилоҳ аз вожаҳои умумии забонӣ, усули дефинитивиро бояд истифода намуд. Танҳо ин усул метавонад муайян созад, ки истилоҳ вазифаи илмӣ дорад ва бо мафҳуми денотативӣ истифода шудааст, ё истилоҳ гумоншуда вожаи умумӣ аст [8].

Бо таносуби қатъии калимаҳо бо мафҳумҳо ва предметҳои, ки онҳо дар як соҳаи дониш ишора мешаванд, метавон онҳоро ба як системаи махсуси семиотикӣ мансуб донист. Аз ин рӯ, яке аз муҳимтарин талаботи таъриф ва дефинитсияи истилоҳот нишон додани мақоми он дар худӣ системаи истилоҳӣ мебошад. Пайвастагии маъноӣ систематикӣ ифодагари он аст, ки ҳар як истилоҳ дорои маъно мебошад, ки бо маъноӣ дигар унсурҳои системаи додашуда мувофиқат намекунад.

Истилоҳшиноси маъруф В.М. Лейчик вазифаи номинативии истилохро бо як қатор хусусиятҳо тасниф додааст, ки онро метавон дар матн ҳангоми тарҷума, барои ҷудо намудани истилоҳ ба кор бурд:

- ифодакунандаи мафҳум;
- мансубият ба соҳаи махсуси дониш;
- таъриф;
- дурустии арзиш;
- мустақилияти контекстӣ;
- анъанавӣ ва мақсаднок будани намуди зоҳирӣ;
- устуворӣ дар маъно;
- такроршавандагӣ дар нутқ;
- доштани вазифаи номинативӣ, бетарафии услубӣ [5].

Д.С. Лотте бар ин нуктаи назар аст, ки ҳар як истилоҳ мавқеи муайяни худро дар низом ва системаи истилоҳӣ дорад. Мафҳуми истилоҳ бояд ба мафҳуми системаи марбутбудааш мувофиқат кунад [6]. Мутаассифона, ҳангоме ки истилоҳ дар фарҳангҳо ҷустуҷӯ мешавад, тарҷумон дар фарҳанг истилохро ба кадом система тааллуқ доштанаширо ёфта наметавонад. Дар фарҳанг истилоҳ танҳо шарҳи маънӣ ёфтааст. Бояд тазакурр дод, ки истилоҳоти соҳаи илмӣ додашуда, на танҳо номгӯи истилоҳот, балки ифодаи системаи муайяни мафҳумҳо мебошад, ки дар навбати худ ҷаҳонбинии муайяни илмиро инъикос мекунад. Дар пажӯҳишҳои охирине, ки ба хусусияти системавии забон бахшида шудаанд, зарурати таҳқиқи диахронии ин ё он система беш аз пеш таъкид мешавад, ба ибораи дигар, бояд хусусияти систематикӣ истилоҳот ва инкишофи он, динамикаи онро бидуни муқобил гузоштани ин хосиятҳо ба назар гирифт.

Дар раванди тарҷума инчунин, бояд хусусияти низоми истилоҳоти илмҳои гуманитариро аз илмҳои табиӣ фарқ намуд. Чӣ тавре ки ба ҳамагон маълум аст, дар илмҳои табиӣ объекти таҳқиқот новобаста аз инсон вучуд дорад, вале дар илмҳои гуманитарӣ, баръакс. Дар таҳқиқи илмҳои гуманитарӣ муҳаққиқ бевосита бо қору фаъолияти инсон ва

эҷодиёти он сарукур дорад. Пас, низоми истилоҳоти илмҳои табиӣ хеле маҳдуд аст ва он наметавонад дар шакли воҳидҳои луғавии умумӣ истифода шавад. Мисол, формулаҳои математикӣ ё нишонаҳои физикӣ наметавонанд сермаъно шаванд, вале истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ, дар раванди ташаккул қарор гирифта, метавонанд қолаби илмӣ худро гум карда, бо шакли вожаҳои умумӣ забонӣ дар матн бадеӣ иштирок намоянд. Гарчанде хусусияти истилоҳ ва меъёрҳои истилоҳ, ҳам дар илмҳои гуманитарӣ ва ҳам дар илмҳои табиӣ яқсон аст, вале меъёрҳои муқарраргардидаро бештар истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ вайрон месозанд. Бо дарназардошти чунин хусусиятҳо Т.Б. Назарова истилоҳотро ба ду намуд ҷудо кардааст: *истилоҳоти маъмулӣ ва истилоҳоти махсус*.

Истилоҳоти маъмулӣ гуфта, онро дар назар дорад, ки меъёри илмӣ худро гум карда, метавонанд дар матнҳои бадеӣ бо мазмуни конотативӣ истифода шаванд. *Истилоҳоти махсус* бошад, мафҳумҳои шахшудае мебошанд, ки танҳо дар матн илмӣ вохӯрда вазифа ва услуби илмӣ доранд, инчунин яқмаъноӣ ва дақиқиро ифода менамоянд [7].

Қайд кардан зарур аст, ки бо мурури босуръат рушд ёфтани илму техника ва омехташавии фарҳангу тафаккури инсоният, хусусияти маъноии истилоҳ низ аз нигоҳи диахронӣ ва синхронӣ тағйир меёбад. Чунин омилҳо метавонанд истилоҳотро ба калимаҳои маъмулӣ табдил диҳанд ва ё баръакс, калимаҳои маъмулӣ метавонанд вазифаи номвожагиро ба худ гирифта, муаррифгари ягон кашфиёти техникӣ шуда, ҳамчун истилоҳ дар матнҳои илмӣ истифода шаванд. Омилҳоеро, ки ба махсусияти истилоҳ таъсир мерасонанд ва вазифаи илмӣ онро тағйир медиҳанд, ба тариқи зайл метавон номбар намуд:

- Омили хронологӣ;
- Вазъи рушдҳои соҳаи донише, ки ин истилоҳот дастгоҳи концептуалии онро инъикос мекунад;
- хусусияти соҳаи дониш (гуманитарӣ ё техникӣ);
- шароити рушди фарҳанги миллӣ ва ҳамкориҳои зичи байни миллатҳо;
- доираи истифодабарии истилоҳот;
- доираи истифодабарандагон;
- мавҷудияти мактабҳои гуногуни адабӣ-танқидӣ оид ба рушди истилоҳот;

Тамоми омилҳои номбаршударо омӯхта, тарҷумон бояд пеш аз тарҷума сохтор, роҳҳои ташаккул, хусусиятҳои хос ва таркиби истилоҳоти соҳаҳои алоҳидаи дониш, роҳҳои стандартизатсия ва ба тартиб даровардани истилоҳоти илмиро аз худ намояд. Аҳамияти масъалаҳои дар боло зикршуда дар он аст, ки истилоҳот воҳидҳои иттилоотӣ ва калидвожаҳо ба шумор рафта, мафҳуми асосиро дар матн махсус (илмӣ) бар дӯш доранд. Истилоҳот як “воҳиди асосии тарҷума” дар матн асл ба шумор рафта, диққат ва таваҷҷуҳи махсусро дар самти истилоҳшиносӣ ва тарҷумашиносӣ талаб менамояд. Маълум аст, ки тамоми матн аслиро аз хониши яқум ба қадри кифоя тарҷума кардан мумкин нест. Тарҷума хеле мураккаб ва як раванди эҷодии бисёрҷанба мансуб ёфта, бо як қатор расмиёти печида амалиёти зехнӣ муттаҳид мекунад. Тарҷумон бояд матнро ба қисмҳои тақсими кунад ва ҳар як сегменти нутқи интихобшударо алоҳида баргардон кунад. Ин амалиёт боиси пайдо шудани чунин мафҳум, ба монанди “воҳиди тарҷума” дар илми тарҷумашиносӣ гардидааст. Масъалаи муайян кардани “воҳиди тарҷума” яке аз мушкилтарин муаммоҳои назарияи тарҷумаи муосир ба шумор меравад.

Дар раванди таҳқиқи истилоҳшиносӣ се мафҳуми калидӣ пеши рӯ меояд, ки тарҷумон барои омӯختани сохтори истилоҳот аз ин се мафҳум, аз тамоми ҷиҳатҳо бояд бархӯрдор бошад. Се мафҳуми номбурда ин «истилоҳшиносӣ», «низомии истилоҳот» ва «майдони истилоҳот» мебошанд. Барои муайян намудани истилоҳ ва шинохтани он дар матн асл, бояд фарқияти ин се мафҳумро тарҷумон хеле хуб дарк кунад. Суол ба миён меояд, ки оё ин се мафҳум муродифи якдигаранд, ё аз ҳамдигар тамоман фарқ мекунанд?

Воҳиди луғавӣ асосии «истилоҳшиносӣ», «низомии истилоҳот» ва «майдони истилоҳот»-и ин ё он соҳаи илму техника, ҷамъи истилоҳоти касбӣ соҳавӣ ба шумор меравад. Объекти омӯзиши истилоҳшиносӣ, ин ҳамон вожагон ё истилоҳоти касбӣ соҳавӣ ҳастанд. Дар замони муосир ҷанбаҳои гуногуни омӯзиши истилоҳот аз нигоҳи забоншиносӣ

пешбинӣ шудааст, ки истилоҳотро метавонанд дар ҷанбаҳои лингвистӣ, когнитивӣ, онтологӣ, дискурсивӣ, матнӣ ва ғайра мавриди таҳқиқ қарор диҳанд. Вобаста ба гуногунранг будани ҷанбаҳои омӯзиш таърифҳои истилоҳот низ аз ҷониби муҳаққиқон якхел нестанд. Таърифҳои истилоҳ, ки муҳаққиқони зиёд пешбинӣ кардаанд, танҳо як умумият дорад, ҳама таърифҳо ишора бар он мекунанд, ки истилоҳот дар забони илмӣ ва матни илмӣ истифода шуда, бо услуби илмӣ инъикос меёбад. Дар таркиби вожаҳои касбӣ соҳавӣ, на танҳо истилоҳот, балки дигар падидаҳои ҷун професионализмҳо, номенклатура, прагмоним ва терминоид метавон вохӯрд [12, с. 175].

Лозим ба ёдоварист, ки дар радифи термин – истилоҳ мафҳуми дигаре ҷун терминоид ва терминомин вучуд дорад, ки онҳо низ дар раванди тарҷума дар матнҳои илмӣ васеъ истифода мешаванд. Хусусиятҳои истилоҳ дар таҳлил ва баррасии мисолҳо бо назарияҳо аллакай зикр гардид, вале терминоид ин як мафҳуми нава мебошад, ки онро низ тарҷумон бояд таҳқиқ кунад. *Терминоидҳо* он воҳидҳои луғавӣ мебошанд, ки дар раванди истилоҳшавӣ қарор доранд, инчунин дорои хусусияти муродифпазирӣ ҳастанд. Онҳо метавонанд, ҳам дар матни илмӣ ва ҳам дар матни бадеӣ пеши назар оянд [10, с. 213].

Терминоид худ калимаи юнонӣ буда, *term* – истилоҳ ва *eidos* – намуд буда, истилоҳи забоншиносӣ мебошад, ки то ҳол мақоми расмӣ худро пайдо накарда, мавриди пажӯҳиши истилоҳшиносон қарор дорад. Тобишҳои маъноӣ ин истилоҳ то ҳол норавшан аст, вале аз таҳқиқоти олимони ҷун В.А. Татарини ва Э.Ф. Скороходко маълум мегардад, ки воҳидҳои луғавӣ дар раванди истилоҳшавӣ мебошанд [9]. *Терминоминҳо* бошанд, воҳидҳои луғавӣ мебошанд, ки дар матнҳои махсус ҳамчун исми хос омада, вазифаи истилоҳотиро иҷро менамоянд [10, с. 213].

Барои фарқ намудани истилоҳ аз дигар вожаҳои касбӣ соҳавӣ метавон ин се меъерро ба он мансуб донист: 1) робитаи зич бо мафҳуми илмӣ техникаи соҳаи мушаххаси дониш; 2) систематикӣ, ки дар муносибатҳои муродифӣ, антонимӣ, хусусияти ҷинсӣ ва шаклӣ бо истилоҳоти дигари ин ё он низоми истилоҳот зоҳир мешавад; 3) зарурати таъриф, таърифи дефинитивӣ. Алоқамандии истилоҳ бо предмети афкори илмӣ техникаи яке аз хусусиятҳои асосии фарқкунандаи истилоҳ аз калимаҳои маъмулӣ ва дигар намудҳои воҳидҳои махсуси луғавӣ мебошад. Вазифаи асосии истилоҳ ин номгузории мафҳумҳои илмӣ аст.

Чӣ гунае, ки борҳо таъкид намудем, хусусияти сеюми истилоҳ ин таърифи дефинитивӣ он аст. Агар таърифи истилоҳро дар фарҳанги тафсири бинем, ба кулӣ аз воҳидҳои луғавӣ маъмулӣ фарқ дорад, зеро таърифи истилоҳ мушаххас, ҷиддӣ ва кӯтоҳ мебошад. Агар тафсири таърифи онро пурра омӯзем, дар фарҳанг қариб як ё ду саҳифа ҷой мегирад, зеро дар раванди омӯзиши таъриф истилоҳро дар низоми дигар истилоҳот низ ҷустан лозим ва тамоми майдони истилоҳро бо системаҳои ба таври дақиқ аз худ кардан ҳатмӣ аст.

Барои ошкор намудани мухталифият байни мафҳуми истилоҳшиносӣ ва низоми истилоҳот забоншинос Н.В. Виноградов ҷунин ибрози ақида дорад: «Дар назарияи истилоҳшиносӣ ду ҷанбаи низоми истилоҳот вучуд дорад: Низоми *механикӣ* ва низоми *динамикӣ*. Дар низоми *механикӣ* тамоми суммаи истилоҳот ворид шуда, воҳидҳои истилоҳӣ метавонанд ба таври автономӣ вазифаи худро иҷро намоянд, вале низоми *динамикӣ* бошад, тамоми воҳидҳои истилоҳиро дар як низом қарор дода, аз рӯи як назария вазифаи онҳо иҷро мешавад» [2]. Аз гуфтаҳои муҳаққиқ равшан мегардад, ки «истилоҳшиносӣ» ин маҷмуи тамоми истилоҳотро дар бар гирифта, «низоми истилоҳот» бошад, маҷмуи истилоҳоти ба ҳам аз рӯйи меъери семантикӣ алоқаманд, яъне истилоҳоти як соҳа дар бар мегирад. Агар барои мисол истилоҳоти илмӣ гуманитариро гирем, тамоми истилоҳоти илмӣ гуманитарӣ дар илми истилоҳшиносӣ таҳқиқ мешаванд, вале агар истилоҳоти соҳаи адабиётшиносиро гирем, ки худ як шохаи илмӣ гуманитарӣ аст, ҷун як низоми истилоҳот (терминосистема) амал менамояд. Бояд таваҷҷуҳ дод, ки ҳар як низоми истилоҳот дар худ назарияи таҳқиқот дорад, мисол истилоҳоти забоншиносӣ, агар таҳқиқи назарии онро ба назар гирем, аз назарияи истилоҳоти риёзӣ фарқ мекунанд. Махсусан методологияи тарҷумаи истилоҳоти таърихӣ аз методологияи истилоҳоти нучум ба кулӣ фарқ дорад, истилоҳот дар

терминсистемаҳои худ бо роҳу воситаҳои мухталиф аз як забон ба забони дигар тарҷума мешаванд. Майдони истилоҳот худ ҳамон терминсистема аст. Бисёри муҳаққиқон дар он ақидаанд, ки майдони истилоҳот ва низоми истилоҳот (терминсистема) ба ҳам муродифанд, зеро дар майдони истилоҳот низ, маҷмуи истилоҳоти як соҳаи илмӣ дониш зери пажӯҳиш қарор дорад. Дар фарҳанги энциклопедии «Истилоҳшиносии умумӣ» мафҳуми истилоҳи “майдони истилоҳот” айнан бо эзоҳоти дар боло овардашуда монанд ифода меёбад. Дар он ишора мегардад, ки майдони истилоҳот ин низоми истилоҳоти як соҳаи илмӣ дониш аст, ки дар он истилоҳот муттаҳид шуда, як вазифаи касбиро иҷро менамоянд [11, с. 275].

Ҳамин тариқ, аз тамоми таҳқиқоти назарӣ равшан мегардад, ки истилоҳотро дар раванди тарҷума метавон аз воҳидҳои луғавии маъмулӣ фарқ намуд. Инчунин, ҳангоми тарҷума метавон истилоҳро дар низоми худ муайян намуд. Таҳқиқотҳо нишон доданд, ки оид ба мафҳуми «майдони истилоҳот» маълумоти кофӣ набуда, онро муҳаққиқон аз мафҳуми «низоми истилоҳот» фарқкунанда намешуморанд, зеро ҳамон вазифаи терминсистемаро иҷро менамояд. Аз таҳқиқоти бадастомада метавон натиҷагирӣ намуд, ки истилоҳотро дар раванди тарҷума бо хусусиятҳои номгузорӣ намудани мафҳумҳои илмӣ метавон пай бурд. Истилоҳ воҳиди махсуси забонист, ки вазифаи мафҳумҳои махсуси илмӣ ва касбиро муайян месозад. «Низоми истилоҳот» (терминсистема) бошад, як модели забоншиносии махсус буда, таҳқиқи он ба як самти илмӣ дониш равона гардидааст. Низоми истилоҳот (терминсистема) системаи воқеии мафҳумҳои илмӣю техниро ба таври дақиқ, мушаххас ва кофӣ тасвир мекунад.

Муқарриз: Турсунов Ф.М., д.и.ф., профессор
Адабиёт:

1. Ахманова, О.С. О принципах и методах лингвистического исследования / О.С. Ахманова. – М.: МГУ, 1966.
2. Виноградова Н.В. Терминсистема немецкой электронной коммерции [Манбаи электронӣ]: автореф. дисс. ... канд. филол. наук. URL: <http://cheloveknauka.com/terminosistema-nemetskoj-elektronnoy-kommertsii> (реҷаи дастрасӣ: 10.07.2024).
3. Гвишиани, Н.Б. Категории и понятия языкознания как предметного методологического исследования. – М., 1984.
4. Гвишиани, Н.Б. Содержание термина и его функционирование в метаречи. Смысл и значение на лексическом и синтаксическом уровнях. – Калининград: КГУ, 1986.
5. Лейчик, В.М. Обоснование структуры термина как языкового знака понятия / В.М. Лейчик // Терминоведение. – М., 1994. – вып. 2. – С.5-16.
6. Лотте, Д.С. Основы построения научно-технической терминологии. Вопросы теории и методики. – М.: Изд-во АН СССР, 1961.
7. Назарова, Т.Б., Юршева Л.А. Английский язык делового общения: диалектика понятийной и языковой картины мира. – М., 2001.
8. Потебня, А.А. Эстетика и поэтика. – М.: Искусство, 1976.
9. Скороходько, Э.Ф. Вопросы перевода английской научно-технической литературы / Э.Ф. Скороходько. – Киев, 1963. – 91 с.
10. Татаринов, В.А. Методология научного перевода. – М.: Московский Лицей, 2007. – 526 с.
11. Татаринов, В.А. Общее терминоведение: энциклопедический словарь / Российское терминологическое общество «РоссТерм». – М.: Московский лицей, 2006. 528 с.
12. Шарафутдинова, Н.С. Прагматимы в специальной лексике по авиации (в русском, немецком и английском языках) // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2016. № 3 (57): в 2-х ч. Часть 2. – С. 175-179.
13. Ярцева, В.Н. История английского литературного языка IX-XV вв. – М.: Наука, 1985.
14. Klaudy, Kinga (2018) Bevezetés a fordítás gyakorlataiba. Akadémiai Kiadó, Budapest. ISBN 9789634541943.

ТАҲҚИҚИ НИЗОМИ ИСТИЛОҲОТ ДАР РАВАНДИ ТАРЧУМА

Дар мақолаи мазкур муҳимияти омӯзиши низоми истилоҳот дар раванди тарҷума ба роҳ монда шудааст, ки тарҷумон чун истилоҳшинос аз тамоми хусусиятҳои низоми истилоҳот ва метазабони зери тарҷума қорор гирифта, бояд огоҳ бошад. Мавзӯ ва мақсади омӯзиши забониносии забони табиӣ ба шумор меравад, вале предмети омӯзиши истилоҳшиносии метазабон мебошад. Дар мақола тамоми хусусиятҳои метазабон, ки дар онҳо истилоҳот ташаккул меёбанд, муайян карда шудааст. Метазабонро аз воҳидҳои луғавии забони умумӣ бо хусусияти системанокӣ, шаклгирии сохтор, хусусияти сунъӣ, якмаъноӣ, маҳдудияти вазифавӣ ва сеҳеҳият метавон фарқ намуд.

Мақолаи мазкур инчунин, масъалаҳои фарқкунандаи низоми истилоҳоти илмҳои гуманитариро аз низоми истилоҳоти илмҳои табиӣ нишон додааст. Дар раванди тарҷума, бояд хусусияти низоми истилоҳоти илмҳои гуманитариро аз илмҳои табиӣ фарқ намуд. Чӣ тавре ки ба ҳамагон маълум аст, дар илмҳои табиӣ объекти таҳқиқот новобаста аз инсон вуҷуд дорад, вале дар илмҳои гуманитарӣ баръакс аст. Дар таҳқиқи илмҳои гуманитарӣ муҳаққиқ бевосита бо қору фаъолияти инсон ва эҷодиёти он сарукор дорад. Пас, низоми истилоҳоти илмҳои табиӣ хеле маҳдуд аст ва он наметавонад дар шакли воҳидҳои луғавии умумӣ истифода шавад.

Дар раванди таҳқиқи низоми истилоҳот омилҳои вайроншавии хусусияти илмӣ он муайян гаист, ки дар мақола бо таснифот ҳамаи омилҳо номбар шудаанд. Дар раванди таҳлилу баррасӣ дар мақола борҳо таъкид мегардад, ки тамоми омилҳои номбаршударо омӯхта, тарҷумон пеш аз тарҷума сохтори истилоҳот ва роҳҳои ташаккули онҳо, хусусиятҳои ҳоси истилоҳот ва таркиби истилоҳоти соҳаҳои алоҳидаи дониш, роҳҳои стандартизатсия ва ба тартиб даровардани истилоҳоти илмиро аз худ намояд.

Калидвожаҳо: истилоҳ, низоми истилоҳот, тарҷума, метазабон, истилоҳоти маъмулӣ, истилоҳоти махсус, терминоид, хусусияти системанокӣ истилоҳ, хусусияти дефинитивии истилоҳ, хусусияти якмаъноии истилоҳ, хусусияти унвонии истилоҳ.

ИССЛЕДОВАНИЕ СИСТЕМЫ ТЕРМИНОВ В ПРОЦЕССЕ ПЕРЕВОДА

В данной статье отмечается важность изучения системы терминов в процессе перевода. Переводчику, как терминому, необходимо знать все особенности системы терминов и метаязык, находящийся под переводом. Предметом и объектом изучения языкознания является естественный язык, а предметом изучения терминологии – метаязык. В статье описаны все особенности метаязыка, в котором появляются и формируются термины. Метаязык можно отличить от лексических единиц общегуупотребительного языка по особенностям систематичности, структурирования, также можно различать по особенностям искусственности, однозначности, функциональной ограниченности и точности.

В данной статье также показаны различия между терминологической системой гуманитарных, и терминологической системой естественных наук. Также отмечается, что в процессе перевода необходимо уметь отличать особенности терминологической системы гуманитарных наук от естественных наук. Как всем известно, в естественных науках объект исследования существует независимо от человека, а в гуманитарных — наоборот. При изучении гуманитарных наук исследователь занимается непосредственно деятельностью и творчеством человека. Поэтому терминологическая система естественных наук весьма ограничена и не может использоваться в виде общелексических единиц.

В процессе исследования терминологической системы были определены факторы разрушения ее научных особенностей, эти факторы перечислены в статье через классификацию. В процессе анализа в статье неоднократно упоминается, что изучая все перечисленные факторы, переводчик перед тем, как начать перевод должен изучить структуру терминов и способы их формирования, также изучить состав терминов

отдельных областей знаний, способы стандартизации и систематизации научных терминов.

Ключевые слова: термин, система терминов, перевод, метаязык, общие термины, специальные термины, терминоид, особенности систематичности термина, особенности дефинитивности термина, особенности однозначности термина, особенности номинативности термина.

RESEARCH ON THE SYSTEM OF TERMS IN THE TRANSLATION PROCESS

The article highlights the importance of studying the system of terms in the translation process. The translator, as a terminologist, must be familiar with all the features of the system of terms and the metalanguage under translation. The subject and aim of study of linguistics is natural language, and the object of study of terminology is metalanguage. The article identifies all the features of the metalanguage in which terms emerge and are formed. Metalanguage can be distinguished from the lexical units of a common language by features of systematicity and structuring; also it can be distinguished by features of artificiality, unambiguousness, functional limitations and accuracy.

This article shows the differences between the terminological system of the humanities and the terminological system of the natural sciences. It is necessary to be able to distinguish the features of the terminological system of the humanities from the natural sciences in the translation process. The object of research exists independently of the person in the natural sciences, and in the humanities it's the other way around. In studying the humanities, the researcher is directly concerned with human activity and creativity. Therefore, the terminological system of natural sciences is very limited and cannot be used in the form of general lexical units.

In the process of studying the terminological system, factors for the destruction of its scientific features were identified. The factors are listed in the article through classification. During the analyzing of the article emphasizes that while studying all of the listed factors and the translator before starting translation should study the structure of terms and methods of their formation. Also it is important to study the composition of terms in individual fields of knowledge, methods of standardization and systematization of scientific terms.

Key words: term, system of terms, translation, metalanguage, general terms, special terms, terminoid, features of the systematicity of the term, features of the definitiveness of the term, features of the unambiguity of the term, features of the nominative nature of the term.

Маълумот дар бораи муаллиф: Кесамирова Саодат Рустамовна - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи С.Улуғзода, н.и.ф., дотсент, мудири кафедраи филологияи англис. Суроға: 734013, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯч. Муҳаммадиев 17/6. E-mail: skesamirova@gmail.com. Тел.: (+992) 987-52-41-41

Сведения об авторе: Кесамирова Саодат Рустамовна – Таджикский международный университет иностранных языков им. С.Улугзаде, к.ф.н., доцент, заведующий кафедрой английской филологии. Адрес: 734013, г. Душанбе, Республика Таджикистан, ул. Мухаммадиева 17/6. E-mail: skesamirova@gmail.com. Тел.: (+992) 987-52-41-41

Information about author: Kesamirova Saodat Rustamovna - Tajik International University of Foreign Languages named after S. Ulughzoda, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Head of English Philology Department. Address: 734013, Dushanbe, Republic of Tajikistan, 17/6 Muhammadiev Str. E-mail: skesamirova@gmail.com. Phone: (+992) 987-52-41-41

**ФУНКЦИЯ СИНОНИМИЧЕСКИХ РЯДОВ ИМЕН ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В
ТАДЖИКСКОЙ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ***Муллоджонова Ф.М.***Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима
Улугзаде**

Богатство и разнообразие таджикского языка являются имена прилагательные, с помощью которых создается яркость и красочность в текстах. В каждой из сфер использования языка синонимы выполняют особые функции, служа реализации намерений говорящего. Их использование чаще всего связано с формированием эмоционально-оценочного фона текста, воздействием на чувства адресата информации, выражением коннотаций, созданием образов. Именуя одни и те же явления действительности, синонимы призваны выделить в них мельчайшие смысловые, оценочные, эмоциональные нюансы, сконцентрировать внимание читателя или слушателя на дифференциальных признаках явления, оттенить которые важно в данном конкретном сегменте текста.

Проблема функций синонимов достаточно хорошо раскрыта исследователями. Г.Н. Коротенко в кандидатской диссертации анализирует функции стилистических синонимов в художественном тексте и выделяет функции противопоставления стилистическому однообразию, стилевой организации текста, оценочного уточнения и др. [4]. Лафта Ха-лид Рахим рассматривает стилистические функции синонимов в публицистике и называет среди них функции замещения, оценочную, экспрессивную, уточнительную, информативную и текстообразующую [8, С.56]. Кроме того, выделяются эвфемистическая функция синонимов, характерологическая, дифференцирующая и др. Мы считаем важным сконцентрировать внимание на функциях, которые выполняют имена прилагательные — компоненты синонимических рядов в художественной литературе, где они нацелены на реализацию художественных интенций автора, оказание наиболее эффективного воздействия на читателя.

Цель статьи — рассмотреть использование синонимических рядов имен прилагательных и их функции в таджикском художественном тексте. Материалом для исследования стали тексты, зафиксированные в Национальном корпусе таджикского языка.

Для художественного текста характерологическая функция языковых средств является одной из важнейших, так как писатель стремится дать точную, детальную эмоциональную характеристику своим персонажам, а также описываемым в произведении событиям, предметам, явлениям природы. В характерологической функции в художественном тексте могут выступать глаголы [1, с.23], лексика с семантикой одежды, костюма, фразеологические обороты [7, с.65] и другие единицы. По нашим наблюдениям, синонимичные имена прилагательные в данной функции используются весьма часто.

Для писателей очень важным является создание портрета персонажей, описание их внешности. С этой целью нередко используются синонимические ряды с компонентами — именами прилагательными. Например: Ва ӯ мураббии Ҳадаса, яъне Эстери амакбачаи худ буд, чунки вай падару модар надошт; ва ин духтар хушандом ва хушрӯй буд, ва баъд аз вафоти падару модараш варо Мордахай барои худ духтархонд карда буд. Раиси вилоят аз саҳми арзандаи соҳибкорон дар бунёди корхонаҳои саноатӣ, иншоотҳои гуногун, рушди хунаҳои мардумӣ, ташаққули соҳаи кишоварзӣ, хизматрасонии соҳаи савдо, бунёди мактабҳо ва дигар муассисаҳои хусусӣ дар соҳаи маориф, ташаққули сектори хусусии соҳаи тандурустӣ, татбиқи технологияҳои навини инноватсионӣ, тарғиб ва афзун гардонидани хайру эҳсон нисбат ба ниёзмандон ёдрас шуд. Озмун барои духтарони хушрӯй ва қоматбаланд: ансамбли "Зебо" чехраҳои нав мечӯяд; Шоҳ бо зане ҳамсар гарданд, ки зани занон бувад: доно, бофаросат, зебо, хушандом; Ёд дорам, устои равоншодам Муҳаммадҷон Шакурӣ боре дар Паҷуҳишгоҳи забону адабиёти Рӯдакӣ ба мо шогирдон меғуфтанд, ки Абдунабӣ на танҳо хушалоқ ва хушғуфтор, б алки хушандом ҳам ҳаст; Гулбаргу Садбарг

яке аз дигаре зебову хушандом ва хунарманд буданду хостгорони зиёде низ доштанд, вале модар пеши худ аҳд карда буд, ки духтаронашро ба ҷавонҳое ба шавҳар медиҳад, ки хонаю дари алоҳида дошта бошанду азобе, ки худааш кашида буд, онҳо накашанд.

В данном контексте имена прилагательные имеют семантику: красивый — «хушруй, зебо, хушандом», красивый, прекрасный, грациозный». Данные имена прилагательные, употребленные в сочетании, призваны подчеркнуть характеристику внешней привлекательности девушки, ее утонченности, воздушности, прозрачности.

Например:

Ва ӯ мураббии Ҳадаса, яъне Эстери амакбачаи худ буд, чунки вай падару модар надошт; ва ин духтар хушандом ва хушруй буд, ва баъд аз вафоти падару модараш варо Мордахай барои худ духтархонд карда буд;

Гулбаргу Садбарг яке аз дигаре зебову хушандом ва хунарманд буданду хостгорони зиёде низ доштанд, вале модар пеши худ аҳд карда буд, ки духтаронашро ба ҷавонҳое ба шавҳар медиҳад, ки хонаю дари алоҳида дошта бошанду азобе, ки худааш кашида буд, онҳо накашанд.[НКТЯ]

Наличие оттенков в семантике синонимичных имен прилагательных позволяет писателям использовать их не как синонимичные, а как ан-тонимичные компоненты характеристики внешности персонажей. Например: Вақт барои инсони фарбеҳу хароб, сиёҳу сафед, дорову нодор, шаркию ғарбӣ, олиму чоҳил; Майли эшон ба ин тараф аст, ки аз духтарони пистоншукуфтаву аз душизағони сабеҳу малеҳи фарбеҳу лоғару борикмиён бишнаванд. [НКТЯ]). Писатель демонстрирует возможность различного взгляда на внешность своей героини, неоднозначное восприятие ее внешнего облика окружающими. Используемые имена прилагательные расположены в порядке уменьшения интенсивности их значения, силы гранд-оттенка.

Имена прилагательные служат характеристике не только внешних, но и внутренних качеств героев произведения, помогают писателю более точно изобразить характер персонажа. Например: Агар ботаҳаммулу бобардошт мебудӣ, ҳаргиз ба гапи чор ҷадиди худоношинос намерафтӣ... Ва зан низ чунин манзара ва осмони софро медид, аммо барояш аҳамият надошт, ўро Спитамони оромӣ ботаҳаммулу ҳозиру нозир лозим аст, на ҷанговари кӯх ба кӯх. [НКТЯ]. Эти лексемы имеют значения: терпеливый, выносливый, сдержанный, выдержанный.

Характеризующая функция может выполняться именами прилагательными не только в речи повествователя: Либосҳояшро вай дар ким-кадом дӯзандаи моҳире дӯзонда, мисли актриса ё раққосаҳои номдор ҳамеша озодаю хушбӯю дилкаш буд; Чашмони фаттонаш дилкаш, пурифода, дурахшон, саршор аз бахту саодат ва ишқу муҳаббат буданд. Имена прилагательные таджикского языка имеют семантику: дилкаш — «располагающий к себе, симпатичный», хороший — «тот, кто отличается достоинством, приличием» [Тадж-русс словарь];

Чаще всего синонимы, выполняющие характерологическую функцию, выступают в художественном тексте парами, связанными как запятой, так и союзом и. Например: «Вера огляделась, перед ее взглядом предстали мужчины всех сортов: взрывной тихоня и флегматичный баламут, благообразный пенсионер, эксцентрик со стрижкой и тихий, неприметный псих» (А. Снегирев. «Вера»). Лексемы имеют в предложении семантику: тихий — «кроткий, смирный, спокойный», неприметный — «ничем не выдающийся, не отличающийся от других» [Там же], причем оба значения переносные. С помощью синонимического ряда характеризуется один из персонажей произведения, являющийся объектом наблюдения героини. Синонимы служат уточнению того впечатления, которое производит описываемый субъект на героиню. Эту характеристику можно назвать удачной, точной; однако нельзя — очень яркой (особенно в сопоставлении с характеристикой других четырех персонажей, для создания которой использовались антитеза, оценочная лексика, эпитеты и др.). Гораздо более яркое впечатление на читателя оказывают те контексты, в

которых синонимичные имена прилагательные используются в количестве большем, чем два.

Синонимы уточняют и описывают характеристику человека. Например: Боакл, доно, зирак, окил, боакл, бофаҳм, хирадманд(она), бохирад, зирак, доно; она очень умна ў бисъёр окил аст; умная собака саги зирак; умный ребёнок бачаи зирак, бофаросат, окилона; умные речи нутки бофаросат; умный совет маслиҳати окилона; умная книга китоби пурмазмун, умная голова одами окил и т.д.

Общее значение в этом предложении выражает имя прилагательное **боакл-умный** — «тот, кто обладает хорошим, ясным умом; достаточно толковый человек» [Там же]: Ёро зиёд гуфтаанд, ки нишони ялӣ дорад, таҳамтану рӯинтан бувад; багурда, говцигар, шердил, хирсзаҳра; чолок, хушёр, тавоно, тезхун; шермиёну шербас, шерчанг, палангхашм, уқобнигоҳ; боакл, зирак, хушманд, чавонмард, сахӣ ва бемаргу анӯша. Мы видим расположение синонимов в тексте в порядке усиления их гранд-семантики, создается градация, способствующая эффектной и яркой характеристике.

Чем больше компонентов в синонимическом ряду, выстраиваемом писателем в художественном тексте, тем больше возможностей у такого употребления в выполнении характерологической функции, однако и двухкомпонентные синонимические ряды могут быть весьма выразительными. Например: Устод Ҷӯрабек, пеш аз ҳама, ҳунарвари навҷӯ, навсозу навичро ва маҳмалинхону марғулаовоз буда, дар падидаи мавзӯҳои гуногун, ҷустуҷӯҳои ҳунарий, ниғаҳдошти ифодаҳои рангомези иҷроӣ, рӯи саҳна овардани симои сарояндаи асил, мушкхонии анъаноти овозхонӣ, бо бозтобу такмил, бардошти тозаӣ эҷодӣ аз сарвати беканору дороии шеърӣ музикӣ ва ҳамсон ба тавонҳои бадеӣ зебоишиносӣ ҳамеша дар ҷустуҷӯст. Первый из выделенных в этом ярком примере рядов — двухкомпонентный, в его состав входит имя прилагательное беканор (бездонный).

Имена прилагательные — синонимы служат характеристике не только персонажей произведений художественной литературы, но и других объектов. Например: Мизон (24 сентябр-23 октябр) Ҳарчанд дар кӯча бо ёру рафиқон ва одамони ношинос хушҷақчаку ширинсухан ҳастед, бо ҳамсар ва наздикон баръакс рафтор мекунад; Ману дӯстдоштаам Мурод қариб 3-сол бо ҳам ишқу муҳаббат доштем. бениҳоят ҷавони хушҷақчаку хушгуфтор, инсонӣ фурутану хоксор ва тақводору баимон буд; Аммо ӯ аз таъриф дигар нагашт, ҳамоно хоксору меҳрубон, хушҷақчаку самимӣ ва ҳоҷатбарор монд; Табиист, ки ҳамагон меҳоҳанд ҳамсаршавандашон боақлу замонавӣ, донишманду зебо ва хушгуфтору хушрафтор бошад ва аксарият бо дидани он, ки номзадашон ин ҳосиятхоро надорад, ҷавоби рад медиҳанд, вале боре фикр намекунанд, ки ҷунин ҳислатхоро бояд худ ба номзадашон давоми зиндагӣ насб кунанд; Ин марди, ба ифодаи Раҳим Ҳошим, “гармрӯй, хушрафтор ва хушгуфтор”, ки исмаш Саидризо Ализода аст, яке аз аввалин фидоӣҳои роҳи эҳёи забон, фарҳанг, муборизони соҳаи маориф ва матбуоти нави тоҷик дар солҳои аввали инқилоби болшевикӣ буда, хидматхояш дар пешрафти ҷомеа номашро ҷовидон ҳифз хоҳад кард.

В примере, проанализированном выше, мы увидели характеристику культурного объекта. Кроме того, могут характеризоваться природные объекты: Замини сокиргаштаро моҳтобшаби ороме ба оғуш кашида буд. Дар шаҳру ноҳияҳои тобеи марказ ҳама тағйирёбандаи боронӣ шуда, шабона дар баландии 2500 метр боридани барф дар назар аст; Агар ҳавои ин рӯзи моҳи май абрнок боронӣ ва рутубатнок бошад, устод Миршакар гилем чакмани сафедтоби ба қадӣ баландаш баробар, кам попуши мӯи- наӣ ҳамранги либос ба по ва қулоҳи дастбоф ба сар аз хона бо табассуми нарм баромада, пас аз ҳолпурсӣ моро ба кати зерӣ тути ҷопонӣ, ки навдаҳои шабеҳи кокулони маҷнунбед дошту меваҳои сурху чигаррангаш онро ҳусн мебахшанд, ҳидоят мекунад; Ақои Ортиқ дар оғоз ин сабҷаҳи нимҷон ҳам мемурад, гуфта фикр карда буд, лекин ҷонвар, ки ҳоло ҷашмонашро ҳам накушода буд, дар ин рӯзи сарди боронӣ нолишқунон баҳри зинда мондан талош мекард.[НКТА].

Выделенные имена прилагательные, служащие характеристике человека в художественном тексте, уже рассматривались нами выше. В данном контексте их семантика

схожа с той, которая демонстрируется в описаниях людей: имена прилагательные указывают на размер новорожденной луны, ее тонкость, а их синонимичное использование призвано интенсифицировать признак. Мы видим, что природа в данном описании олицетворена, наделена свойствами человека. Охарактеризовать с помощью синонимичных имен прилагательных можно также время: Кумитаи ҳоатҳои фавкулудда ва мудофияи граждании назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳушдор додааст, ки дар рӯзҳои боронӣ ва умуман дар остонаи фасли сард бояд кӯдакону наврасонро эҳтиёт намуд ва танҳо ба чорвачаронӣ, ғунучини ҳезуму алаф ва гиёҳҳои доруворӣ фиристодани ноболиғон хатар ба ҷони онҳо дорад; Ин шоҳкори безаволи назм кӯҳи баланде аст, ки ганҷҳои шойғоне дар сина ниҳон дорад, осмони бекароне аст, ки пур аз ситораҳои дурахшон аст; Манбаъ афзуд, ки Эмомалӣ Раҳмон ба мардуми Беларус осмони соф, субот ва рушди устувор таманно кардааст.

Семантика обоих имен прилагательных нацелена на передачу позитивной информации об упоминаемом времени: Равшан, пурнур, тобон, мунаввар, чилдор, ялаққосӣ; светлая квартира хонаи равшан; светлый день рӯзи равшан, кушод, ...и рангаш кушод, кушодаранг; светлое платье куртаи кушодаранг; светлые волосы мӯи малла; Соф, шаффоф, беғубор, зулол; светлое небо осмони соф. **Перен.** хурсандиовар, нек, дурахшон; светлые воспоминания хотираҳои нек; светлое будущее ояндаи дурахшон: Ин шоҳкори безаволи назм кӯҳи баланде аст, ки ганҷҳои шойғоне дар сина ниҳон дорад, осмони бекароне аст, ки пур аз ситораҳои дурахшон аст; Гармо, офтоби дурахшон ва нури ултрабунафш на ба сирояти कोरोनाвирус ва на ба ҳуди вирус ягон таъсир надоранд. [НКТЯ]. Нек, некӯ, озода, начиб; светлые помыслы нияти нек, светлая голова одами заки, одами хирадманд; светлая личность шахси некном, одами начиб; светлой памяти уст. ёдаш ба хайр, марҳум, раҳматӣ; светлый ум мутафаккир, хирадманд: Бидон, ки чунонки дурустии тан ва дасту пой ва чашм бад-он бувад, ки ҳар яке он чи вайро барои он офаридаанд, бар он кодир бувад ба тамомӣ, то чашм некӯ бинад ва по нек равад; Асадӣ дар саросари «Гаршоспнома» кӯшише ба ҳарч расонидааст, ки суханаш равону бурро ва некӯ барояд, зеро ба ақидаи ӯ сухан пеш аз ҳама шараф ва мояи бузурги маънавиёти инсонист, ки ба туфайли он, яъне лафзи ҳақиқӣ ва некӯ, эҷодкор ҷовид хоҳад монд [НКТЯ].

Как видим, второе имя прилагательное имеет более конкретное значение: если первое дает общую позитивную характеристику времени (отсутствие любых проблем), то второе — более определенную (отсутствие именно житейских забот): Дарёи Сиёма дар масофаи 50 км дуртар аз шаҳри Душанбе, дар дараи хушманзараи Варзоб қарор дошта, сарчашмаи об аз қабати пирахҳо ва барфҳо ба дарёи Сиёма ҷорӣ гардида, яке аз обҳои шаффофу пурсафои ҷаҳон ҳисобида мешавад; Ба иттилои Агентии обуҳавошиносии Тоҷикистон, рӯзҳои истироҳатӣ дар ҷумҳурӣ ҳаво софу беғубор гашта, ҳарорат рӯ ба баландшавӣ меорад. Бо роҳу воситаҳои тасвири бадеӣ хонанда фаҳмад, зиндагӣ ва ҳаёти имрӯза чунон орому осуда ва беғубор нест, ки ба назар менамояд.

Благодаря конкретизации значения в семантику второго компонента синонимического ряда входит гранд-признак «высокая степень» (по отношению к характеристике уровня свободы и счастья).

Характеристика явления становится более яркой, если синонимический ряд парцеллируется, выделяется в отдельное предложение, а также интенсифицируется с помощью других средств выразительного синтаксиса. Например: «Это был свет. Теплый и ласковый свет. Ему обещали — свет будет с ним до конца и станет последним, что Кэ увидит в жизни». В данном примере для интенсификации характеристики используется не только парцелляция, но и троекратный повтор слова свет, определению которого служат синонимы. Лексемы имеют в тексте переносные значения: **гарм-** тёплый, утеплённый. пер. горячий, темпераментный, милый, приятный, симпатичный, тёплый, сердечный, тепло, сердечно, оживлённый, бойкий, увлеченный, поглощённый чем-л., целиком отдавшийся чему-л. [луғат].: Бо ҳам ки ошноӣ надоштем, саломаш додаму хостам ба роҳам биравам, вале ӯ аз дастам дошту гарм ба оғӯшам гирифта гуфт:; Ман, ки чунин як ҷавони ситорагарму хушандоми оредендорро кам дидаам, ҳамаи корхоямро партофта ба шӯбаи илму маданият

омадам. Фаҳмид, ки шавҳараш дар орзуи писар аст, дар шаш сол чор писари айнан мисли падар ситорагарму зеборо ба дунё овард. Дониёрамак инсони хушхӯю хандон ва аз ҳаёт ҳамеша мамнун буд. [НКТЯ].

У второго из имен прилагательных более интенсивное значение, более ярко выраженный гранд-признак. Оба синонима сливаются в единую яркую характеристику благодаря связывающему их сочинительному союзу. Однако именно наблюдаемое в предложении «смысловое, стилистическое использование единиц синтаксического уровня языка» [5. С. 145] — парцелляции и повтора — является средством, делающим данную характеристику наиболее яркой и экспрессивной.

Таким образом, можно отметить значительные возможности синонимических рядов качественных имен прилагательных как средств авторской характеристики чего-либо в современном художественном тексте. С их помощью мастерами слова создаются описания внешности персонажей, а также их внутренних качеств. Кроме того, характеризуются объекты из сферы культуры, времени, природы и т. п. Характеристика на уровне семантики усиливается за счет использования синтаксических средств — антитезы (особенно часто), парцелляции, повторов. Во многом выполнению синонимами — именами прилагательными характерологической функции в художественном тексте способствует свойственная им градуальная семантика, заложенная в их значение возможность выражать гранд-оттенки.

Рецензент: Хасанова Ш.Р., к.ф.н., доцент

Список литературы:

1. Дмитриева, Е. Г. Характерологическая функция эмотивной глагольной лексики в житийном тексте: автореф. дис. ... канд. филол. наук / Е. Г. Дмитриева. — Волгоград, 2005.
2. Ефремова, Т. Ф. Новый толково-словообразовательный словарь русского языка [Электронный ресурс] / Т. Ф. Ефремова. — М., 2000. — URL: <http://www.classes.ru/all-russian/russian-dictionary-Efremova>.
3. Колесникова, С. М. Категория градуальности в современном русском языке : автореф. дис. ... д-ра филол. наук / С. М. Колесникова. — М., 1999. С.24
4. Коротенко, Г. Н. Типы и функции стилистических синонимов в русском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Г. Н. Коротенко. — Бишкек, 2002.
5. Крылова, М. Н. Синтаксическая стилистика прозы Б. Акунина / М. Н. Крылова // Наука сегодня: факты, тенденции, прогнозы. — Вологда, 2016. — С. 145—146.
6. Кудрявцева, А. А. Использование апеллятивизированных единиц в функции семантико-стилистических синонимов / А. А. Кудрявцева // Изв. ВГПУ. — 2013. — № 6 (81). — С. 73—78.
7. Кыштымова, Т. В. Характерологическая функция фразеологических оборотов в романе Д. Н. Мамина-Сибиряка «Приваловские миллионы» / Т. В. Кыштымова // Филол. науки. Вопр. теории и практики. — 2014. — № 12-3 (42). — С. 109—111.
8. Лафта Халид Рахим. Стилистические функции синонимов в современной русской и арабской публицистике (1995—1999 гг.) : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Лафта Халид Рахим. — М., 2000.
9. Национальный корпус таджикского языка [Электронный ресурс]. — URL: <https://tajik-corpus.org/tajik>
10. Попова, Ю. С. «Язык одежды» в творчестве И. А. Бунина: характерологические и сюжетообразующие функции : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Ю. С. Попова. — Воронеж, 2012. 32с.
11. Солоненко, Е. Н. Характерологическая функция глагольных синонимов в старорусских житийных текстах / Е. Н. Солоненко // Новое слово: актуальные проблемы языкознания, литературоведения и методики преподавания филолог. — Киров, 2015. — С. 53—56.
12. Талалакина, Е. В. Эвфемистическая функция синонимов и антонимов в русском и английском языках / Е. В. Талалакина // Альм. соврем. науки и образования. — 2007. — № 3-1. — С. 229—230.
13. Толковый словарь русского языка [Электронный ресурс] : в 4 т. / под ред. Д. Н. Ушакова. — М., 2000. — URL: <http://feb-web.ru/feb/ushakov/ush-abc/default.asp>.

ФУНКЦИЯ СИНОНИМИЧЕСКИХ РЯДОВ ИМЕН ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В ТАДЖИКСКОЙ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

В статье описана способность синонимических рядов имен прилагательных таджикского языка в художественном тексте. С помощью синонимических рядов имен

прилагательных писатели характеризуют как качества своих героев, так и объекты природы, культурные явления, время и др. Оттенки, заложенные в семантику имени прилагательного, способствуют выполнению ими характерологической функции, делают характеристику более точной, яркой, контрастной, эстетичной. С помощью прилагательных мастерами слова создаются описания внешности персонажей, а также их внутренних качеств. Целью статьи является использование синонимических рядов имен прилагательных в характерологической функции в таджикском художественном тексте. Материалом для исследования стали тексты, зафиксированные в Национальном корпусе таджикского языка. Кроме того, характеризуются объекты из сферы культуры, времени, природы и т. п. Приводятся примеры из художественных текстов таджикского языка.

Ключевые слова: синоним, синонимический ряд, имя прилагательное, характерологическая функция, градуальная функция, оттенок, язык художественной литературы, характер, внешний вид.

ҚАТОРИ СИНОНИМИИ СИФАТҲО ВА ВАЗИФАИ ОНҲО ДАР АДАБИЕТИ БАДЕИИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Дар мақола мавқеи қатори синонимии сифатҳои забони тоҷикӣ дар матни бадеӣ тасвир шудааст. Бо ёрии сифатҳои ҳаммаъно, нависандагон ҳам хислатҳои қаҳрамонони худро, ҳам объектҳои табиат, падидаҳои фарҳангӣ, вақт ва ғайраро тавсиф мекунад. Сифатҳо маъно ва мазмуни калимаро равшан менамоянд, ки ин ба иҷрои вазифаи характерологӣ мусоидат мекунад, хусусиятро дақиқтар, равшантар, контрастӣ, эстетикӣ мекунад. Бо ёрии сифатҳо, устодони сухан симои зоҳирии персонажҳо ва инчунин сифатҳои дохилии онҳоро тавсиф менамоянд. Мақсади мақола истифодаи силсилаи синонимии сифатҳо дар функсияи характерологӣ дар матни бадеии тоҷикӣ мебошад. Мавод барои таҳқиқот матнҳое буданд, ки дар корпуси Миллии забони тоҷикӣ сабт шудаанд. Илова бар ин, объектҳои соҳаи фарҳанг, вақт, табиат ва ғайра тавсиф карда мешаванд. Мисолҳо аз матнҳои бадеии забони тоҷикӣ оварда шудаанд.

Калидвожаҳо: синоним, қатори синонимӣ, сифат, функсияи характерологӣ, функсияи дараҷавӣ, хусусият, забони адабиети бадеӣ, хислат, намуди зоҳирӣ.

FUNCTION OF SYNONYMIC SERIES OF ADJECTIVES IN TAJIK FICTION

The article describes the ability of synonymic series of adjectives in the Tajik language in a literary text. With the help of synonymic series of adjectives, writers characterize both the qualities of their heroes and natural objects, cultural phenomena, time, etc. The shades inherent in the semantics of the adjective contribute to the fulfillment of the characterological function, making the characterization more accurate, bright, contrasting, and aesthetic. With the help of adjectives, masters of words create descriptions of the appearance of characters, as well as their internal qualities. The purpose of the article is to use synonymic series of adjectives in the characterological function in the Tajik literary text. The material for the study was texts recorded in the National Corpus of the Tajik Language. In addition, objects from the sphere of culture, time, nature, etc. are characterized. Examples are given from literary texts of the Tajik language.

Keywords: synonym, synonymic series, adjective, characterological function, gradual function, shade, language of fiction, character, appearance.

Маълумот дар бораи муаллиф: Муллоҷонова Фотима Муллосалимовна, унвонҷӯи кафедраи забониносии факултети забон ва адабиёти руси ДБЗХТ ба номи С.Улугзода. Тел: +992939830083. E-mail: laylo.hasanov@mail.ru

Сведения об авторе: Муллоджонова Фатима Муллосалимовна, соискатель кафедры языкознания факультета русского языка и литературы Таджикского международного университета иностранных языков имени С.Улугзода. Телефон: +992939830083. Электронная почта: laylo.hasanov@mail.ru

Information about the author: Mullojonova Fatima Mullosalimovna, applicant for the Department of Linguistics, Faculty of Russian Language and Literature, Tajik International University of Foreign Languages named after S. Ulugzoda. Phone: +992939830083. Email: laylo.hasanov@mail.ru

ИСТИЛОҲИ «СОМАТИЗМ» ДАР ЗАБОНШИНОСӢ ВА АНДЕШАҲОИ ЗАБОНШИНОСОН ДОИР БА ИСТИФОДАИ ОН

Мирзоалиева Ш.Э.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Дар нимаи дуюми асри XX зери истилоҳи «соматизм» таҳқиқотҳои зиёде дар забоншиносӣ анҷом пазируфтаанд. Таваҷҷуҳи забоншиносонро бештар ин гурӯҳи лексикӣ забон, яъне соматизмҳо ба худ ҷалб менамояд. Ба ақидаи забоншинос В.А.Власова: «Дар олам халқияте вучуд надорад, ки номи узвҳои бадан, аз қабилӣ сар, дасту по, чашму гӯш, даҳон мавриди истифода қарор нагирад» [5, 11]. Вай бар он андеша аст, ки соматизмҳо дар ҳама гуна ҷомеаи башарӣ ифодакунандаи мафҳум буда, муносибати инсонҳоро баён мекунанд.

Соматизмҳо масъалаи омӯзиши илмҳои чун забоншиносӣ, антропология, мардумшиносӣ ва фалсафа маҳсуб меёбанд. Соматизмҳо вожаҳои ифодакунандаи узвҳои инсон, яке аз бахши муҳимми таркиби луғавӣ забонҳои дунёро ташкил мекунанд. Дар забоншиносӣ истилоҳи «соматизм»-ро ба маънои вожаи соматикӣ нахустин бор забоншинос Ф. А. Вакк [4,3] муҳаққиқи забонҳои финну угорӣ истифода намудааст. Ӯ дар рафти пажӯҳиши хусусиятҳои воҳидҳои фразеологӣ соматикӣ забони эстонӣ бори нахуст истилоҳи анатомӣ «соматизм»-ро ба забоншиносӣ ворид намудааст.

Зимни пажӯҳиши миқдори чандомади соматизмҳо Ф.А.Вакк ба хулосае омадааст, ки бештар калимаҳои *чашм, дил, даҳон, даст, по* бо воҳидҳои фразеологӣ истифода шуда, дар истеъмол қарор доранд [4, 25].

Ф. А. Вакк соматизмҳоро ба ду шоха ҷудо намудааст: соматизмҳои забоншиносӣ ва соматизмҳои анатомӣ. Ба соматизмҳои забоншиносӣ соматизмҳоеро шомил кардаанд, ки асосан исм мебошанд, мисли номи узвҳои бадан ва қисмҳои он. Дар таркиби лексикӣ назарияи анатомӣ бошад на танҳо инсон, инчунин узвҳои ҳайвонот низ ворид карда шудааст.

Истилоҳи «соматизм» дар забоншиносии рус бошад, тавассути осори илмӣ Э. М. Мордочевич [11, 244] ба гардиши илмӣ даромадааст. Дар забоншиносии тоҷик низ доир ба соматизмҳо қорҳои илмӣ анҷом ёфта, истилоҳи «соматизм» тафсир шудааст. Ин истилоҳ дар забоншиносии тоҷик бо муродифҳои дигаре, чун *воҳидҳои ифодагари узвҳои инсон* [11, 21], *вожаҳои ифодагари узвҳои бадан* [17, 193], *вожаи антропонимикӣ* [18], *узввожаҳо* [19, 91], *вожаҳои соматикӣ* [19, 96], *вожаҳои ҷисмонӣ* [17, 323], *калимаҳои соматикӣ* [8, 32], *вожаҳои бо рӯй ва ашё алоқаманд* [23, 8], *калимаҳое, ки бо узвҳо алоқаманд* [6, 16], *калимаҳои ифодагари узвҳои инсон* [21, 12] тавзеҳ медиҳанд.

М. Саломов дар рисолаи худ ба масъалаи мавқеи семантикӣ вожаҳои ифодагари узвҳои бадан дар сохтори ифодаҳои маҷозӣ баҳс намуда, аз ҷумла зикр мекунад, ки «дар созмондиҳии ифодаҳои маҷозӣ вожаҳои ифодагари аъзои бадан назаррас аст, зеро ин вожаҳо дар забон серистеъмоланд» [18, 194].

Забоншиносии мазкур ба хулосаи дуруст омадааст, ки «дар забони тоҷикӣ вожаҳои ифодагари узви бадани инсон аз ҷиҳати ифодаи семантикӣ хеле ғаёл буда, дар бунёди калимаҳои сермаъно нисбат ба калимаҳои дигар мавқеи хос доранд» [19, 96].

Воқеан соматизмҳо дар офаридани маъноҳои маҷозӣ калимаҳо дар забони тоҷикӣ ҷойи муҳимро касб менамоянд.

Дилбар Бобочонова дар рисолаи «Ҷанбаҳои луғавӣ сохтории вожаҳои сермаънои соматикӣ» маънои тобишҳои маъноии панҷ калимаи ифодагари узвҳои инсон – сар, рӯй, чашм, лаб, забонро дар асоси маводи «Шоҳнома»-и Абулқосими Фирдавӣ мавриди омӯзишу баррасӣ қарор додааст [1, 21].

Муҳаққиқи мазкур дар таҳқиқоти худ истилоҳи «соматизм»-ро истифода намуда, ҳамчунин дар баробари он аз мафҳуми «вожаҳои ифодакунандаи узвҳои инсон» низ қорбарӣ кардааст.

Аз таърихи ташаккули вожаҳои соматикӣ аён аст, ки онҳо аз куҳантарин ва серистеъмолтарин воҳидҳои луғавӣ ба ҳисоб рафта, дар раванди истеъмол тобишҳои дигари маъноӣ, сарфӣ ва нахвири касб кардаанд, ки барои наздикии ин қабил вожаҳо ба фразеологизм мусоидат кардааст. Бинобар сабаби маънии маҷозиро ифода намудани соматизмҳо онҳо ба фразеологизмҳо қаробат пайдо менамоянд.

Лексикаи соматикӣ аз маъмултарин гурӯҳи лексикӣ дар забон ва яке аз фарохтарин мавзӯи пажӯҳиши корҳои тадқиқотӣ дар таҳқиқоти забоншиносони дохилӣ ва хориҷӣ мебошад.

Соматизмҳо исмҳои мебошанд, ки номи узвҳои ҳайвон ва одамонро ифода мекунанд. Дар зери мафҳуми «соматизм» мафҳумро мефаҳманд, ки он ифодакунандаи номи узвҳои бадан бошад. Ин истилоҳ метавонад дар биология ва тиб ба маънои «чизи марбут ба бадани инсон» истифода шавад ва ба мафҳуми «равонӣ» муқолиф аст.

Дар охири асри XX ва ибтидои асри XXI забоншиносон ба омӯзиши таркиби лексикии соматизмҳо диққати бештар додаанд. Тибқи хулосаи Ф. А. Вакк соматизмҳо яке аз қабатҳои муҳимми ҳар як забон буда метавонанд [4, 23]. Ҳамин тавр, аз нимаи дууми асри XX истилоҳи «соматизм» дар омӯзиши калимаҳои, ки мансуб ба бадани инсон ё ҳайвон аст, истифода мегардад.

Мусаллам аст, ки башарият бо забони модарии худ узвҳои бадан, амсоли *сар, пой, чап, дил, гӯш, даст, рӯй* ва ғайраро медонанд ва ба таври фаъол дар забони худ истифода мекунанд. Аз ин ҷиҳат, соматизмҳо дар ҷамъият барои дарки мафҳумҳо ва муносибатҳо зарур аст, зеро лексикаи соматикӣ дар ҳаёти рӯзмарраи инсон мақоми хос дорад.

Соматизмҳо дар баробари дар дигар воҳидҳои забонӣ истифода шудан, дар фразеологизмҳо ва дар зарбулмасалу мақолҳо низ ба таври хеле фаровон қорбаст мешаванд ва мақоми хосро низ касб намудаанд. А. В. Кунин доир ба воҳидҳои фразеологӣ фикри худро баён намуда, як гурӯҳи фразеологизмҳоро фразеологияи соматикӣ номидааст. Ба андешаи ӯ «дар забоншиносӣ воҳидҳои фразеологие, ки ҷузъи асосии онҳо калимаҳои ифодагари номи узвҳои бадани инсон мебошанд, фразеологияи соматикӣ ном доранд» [9, 5].

Власова Н. А. дар рисолаи худ таъкид мекунад, ки соматизмҳо ҷузъи ҷудонашавандаи забон буда, лексикаи соматикӣ бо «истифодаи бештар дар ташаккули полисемия ва миқдори зиёди маъноии калимаҳо» [5, 26] фарқ мекунад.

Агар ақидаҳои А. В. Кунин ва В. А. Власовро муқоиса намоем, маълум мегардад, ки ҳар ду муҳаққиқ бар он андешаанд, ки вожаҳои ифодакунандаи узвҳои бадан, яъне соматизмҳо гурӯҳи калимаҳои сермаъноро ташкил медиҳанд ва ҳамчунин, дар ташаккули воҳидҳои фразеологӣ, ки манбаи асосии маъноӣ маҷозии калимаҳо мебошанд, саҳми назаррас доранд. Муҳаққиқи дигар Яшманова В.А. хулоса мекунад, ки қисмҳои узви инсон бешак ба он гуруҳе дохил мешавад, ки онро «асбоби аввалин» метавон номид, зеро он бо субъект алоқаи зич ва ногузастанӣ дорад [26, 178].

В. А. Плунгян таъкид мекунад, ки тасвири узвҳои инсон дар тамоми забонҳои дунё мавҷуд аст, «фарқият дар ин ё он забон дар тасвири анатомии инсон» дида мешавад» [14, 155].

Воқеан, В. А.Телунгян дуруст андеша мекунад, ки бадани тамоми инсонҳои олам якхелаанд, аммо тасвирҳои соҳибзабонон дар робита ба узвҳои бадан гуногунанд. Ин боиси он мешавад, ки бо истифодаи соматизмҳо ибораҳои гуногун ва зарбулмасалу мақолҳои аз ҳам тафовутдошта ба миён оянд.

Забоншинос Р. М. Вайнтрауб дар таҳқиқоти хеш оид ба соматизмҳо ба хулосае меояд, ки соматизмҳо ду навъ мешаванд: соматизмҳои аслӣ ва муқаррарӣ. Соматизмҳои аслӣ дар асоси қонуниятҳои тафаккури инсонӣ ба вучуд омадаанд ва онҳо дар тамоми забонҳои дунё якранг мебошанд. Ба гурӯҳи ҷунин соматизмҳо соматизми «сар, даст, по» дохил мешавад. Соматизмҳои муқаррарӣ ба тафаккур ва шароити махсуси инкишофи моддӣ ва маънавии халқиятҳои гуногун вобаста аст, ки ин навъи соматизмҳо диданашавандаанд: чон, рух, нафас ва ғайра мебошад [3, 157-162].

А. О. Кармишков соматизмҳоро аз рӯи нақши амалашон ҷудо намуда, ба катори вожаҳои соматикӣ, мисли *сар, даст, ҷузъҳои қалб* ва *рағҳои хунгард, устухон, нӯст, хун*, инчунин баъзе воҳидҳоро, ки ба соматизм кам муносибат доранд, мисли - *ашк, арақ* ва ғайра низ мансуб медонад, ки онҳо ин вазифаҳоро иҷро намеkunанд [10.51].

Дар муқоиса бо гурӯҳбандии Ф. А. Вакк, агар таснифоти Р. М. Вайнтрауб ва А. О. Кармишкова дар мавриди соматизмҳо дида бароем, ҳар яке аз муҳаққиқон аз назари худ онҳоро гурӯҳбандӣ намудаанд. Масалан, Ф. А. Вакк, агар соматизмҳоро аз рӯи мансубият ба илмҳо ҷудо намояд, Р. М. Вайнтрауб аз рӯи қонуниятҳои тафаккури инсонӣ ва А. О. Кармишков аз нуқтаи назари амалкардашон тасниф намудаанд. Метавон тасдиқ кард, ки ҳар кадом аз муҳаққиқон аз рӯи таснифоти ба амаловардашон дар мавқеи худ дуруст мебошанд ва андешаҳои онҳо дар ин маврид қобили қабул аст.

Забоншиноси маъруфи тоҷик Д. Саймиддинов ба пайдоши соматизмҳо дар забони форсии миёна таваҷҷуҳ намуда, ба хулосае омадааст, ки «истилоҳоти марбут ба узвҳои бадани инсон, ҳайвон, ҳазанда ва ғайра дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ ва шеваҳои он яке аз қабатҳои асосӣ буда, дар тури асрҳо ҳамқадами зиндагии мардум шуда, қисми зиёди онҳо аз забонҳои қадимии форсӣ ба мерос мондаанд. Номҳои узвҳои бадан яке аз он луғатест, ки дар осори форсии миёна ба пуррагӣ маҳфуз мондааст» [22, 82]. Воқеан муҳаққиқи тоҷик Д. Саймиддинов хеле ба маврид ва дуруст таъкид намудааст, ки вожаҳои ифодакунандаи узвҳои бадан дар забони тоҷикӣ танҳо аз калимаҳои аслии иборат мебошанд. Аммо дар матнҳои бадеӣ ин тозагӣ ҳалалдор шуда, номҳои узвҳои бадан бо калимаҳои иқтибосӣ низ истифода шудаанд.

Фразеологияи соматикӣ яке аз қисматҳои шавқовари фразеология, ҳамчун қисмати муҳими забоншиносӣ маҳсуб мешаванд. Доир ба фразеологияи соматикӣ забоншиноси тоҷик Н. Ш. Раҳмонова таҳти унвони «Воҳидҳои фразеологии соматикӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва русӣ» таҳқиқоте анҷом додааст. Дар ин рисола муаллиф нақш ва мавқеи номҳои узви бадани инсонро дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ нишон дода, баъзе хусусиятҳои фардии онҳоро дар забонҳои тоҷикӣ ва русӣ мавриди муқоиса қарор дода, аз онҳо хулосаи дурусти илмӣ баровардааст [16, 16-22].

Муҳаққиқи дигари тоҷик Х. Ҳусейнов дар асараш «Забон ва услуби повести «Одина»-и устод С. Айни» ҳангоми таҳқиқи забон ва услуби повести мазкур роҷеъ ба воҳидҳои фразеологӣ маълумот дода, чунин менависанд: «Дар таркиби ибораҳои рехтаи фразеологӣ номҳои узвҳои бадани инсон: дил, чашм, даст, сар, гӯш, бинӣ ва ғайраҳо нақши муҳим доранд» [25, 52].

Чунон ки дар андешаҳои муҳаққиқони хориҷӣ мавқеи соматизмҳо дар воҳидҳои фразеологӣ муҳим арзёбӣ шудааст, ҳамон гуна муҳаққиқони тоҷик, аз ҷумла Н. Ш. Раҳмонова ва Ҳ. Ҳусайнов низ ҳамин андешаро ҷонибдорӣ намуда, бар он ақидаанд, ки дар воҳидҳои фразеологии забони тоҷикӣ низ соматизмҳо мавқеи муҳимро ишғол мекунанд.

Ин андешаро муҳаққиқи дигари тоҷик О. Назаров низ дар рисолаи илмӣ худ баррасӣ намудааст. Ӯ масъалаи соматизмҳои фразеологиро дар забони ишқошимӣ мавриди таҳқиқ қарор дода, таъкид мекунад, ки «тасвири махсуси узвҳои инсон дар забони ишқошимӣ хусусияти хоси тасвирий доранд. Аммо вобаста ба фаҳмиши функционалӣ дар воҳидҳои фразеологӣ миқдори маҳдуди номҳои узвҳои бадани инсон инъикос меёбанд» [13, 10].

Ба чунин хулоса омадани муҳаққиқи мазкур хеле таъҷҷубовар аст, Дар забони тоҷикӣ дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ миқдори соматизмҳо маҳдуд набуда, балки хеле фаровон қорбаст мешаванд. Соматизме вучуд надорад, ки он дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ истифода нашуда бошад.

Ҳамин андеша дар таҳқиқоти Н. Гадоев аллакай равшан ифода ёфтааст. Ин забоншиноси тоҷик ба масъалаи воҳидҳои фразеологӣ бо вожаҳои соматикӣ дар лаҳҷаҳои минтақаи Кӯлоб таваҷҷуҳ намуда, таъкид мекунад, ки «дар таркиби луғавии забони адабии ҳозираи тоҷик воҳидҳои фразеологӣ бо калимаҳои ифодакунандаи узвҳои бадани инсон – *дил, даст, чашм, пой, гӯш, даҳон* ва ғайраҳо ба таври хеле зиёд қорбурд мешаванд, чунки ин

гуна калимаҳо ба хусусиятҳои луғавию семантикии таъбирҳо иртиботи қавӣ дошта, ҳамчун чузъи асосии таркибии ибораҳои фразеологӣ нақши асосӣ доранд» .

Забоншиносии дигари тоҷик С. Раҳматуллозода дар мақолаи «Таҳлили истилоҳоти соматикӣ» андешаҳои худро дар атрофи истилоҳоти соматикӣ дар шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ баён намуда, таъкид мекунад, ки «ба воҳидҳои луғавии содда – сар, чашм, гӯш, даст, забон, дил, гардан, по, дандон, бинӣ, ангушт, нохун, мӯй, пӯст, хун, руда, меъда, ноф, китф, рон ва ғайра дохил мешаванд. Ин калимаҳо дар ҳаёти мардум барои сохтани дигар истилоҳот ва на танҳо вожаҳои марбут ба аъзои бадан, балки сермаъно шуда, калимаю ибораҳои фразеологӣ низ сохтаанд» [15, 33].

Дар таҳқиқоти муҳаққиқони болозикр Н. Гадоев ва С. Раҳматуллозода низ асоси таркиби ибораҳои фразеологиро ташкил намудани соматизмҳо садо медиҳад, ки бо далелҳои муътамади онҳо наметавон ба ақидаи эшон розӣ нашуд.

Забоншинос С. Мирзоев дар мақолаи «Баррасии бархе аз ибораҳои фразеологӣи соматикӣи романи «Дохунда»-и С.Айнӣ» андешаҳои худро баён карда, таъкид мекунад, ки «...ҳангоми мутолиаи роман хонанда ба ибораҳои фразеологӣи зиёде рӯ ба рӯ мешавад, ки нависанда аз онҳо дар мавриди муносиб ва пуробуранг гардидани асар моҳирона истифода намудааст. Дар роман бахши муҳимро ибораҳои фразеологӣи соматикӣ ташкил медиҳанд, ки бештари онҳо ба вожаҳои «сар», «чашм», «гӯш», «бинӣ», «даст», «даҳон» ва ғайраҳо таркиб бастаанд [12, 307-311].

Муҳаққиқ Хоҷамиров М. зимни баррасии хусусиятҳои лексикӣ-семантикӣ ва сохтори «Ҷомеъ-ут-таворих»-и Рашиддудини Фазлуллоҳ чузъҳои номи аъзои баданро номбар намуда, таъкид мекунад, ки «бештари калимаҳои ифодагари номи узвҳои бадан дар забони тоҷикӣ решаашон аз як ҳиҷо шакл гирифтааст. Чунончи: даст, лаб, дил, пой, сар, тан, чашм, гӯш, мӯй, пӯст, раг ва ғайра. Ҳамчунин, зикр кардан ба маврид аст, ки қисми дигари ин гурӯҳи вожагон аз ду ҳиҷо низ таркиб ёфтаанд. Чунончи: ангушт, дандон, нохун, забон, бинӣ, гулӯ, шикам, пешонӣ, оринҷ, миён ва ғайра» [24, 19].

Ҳамин тавр, муҳаққиқони дигари тоҷик дар таҳқиқоти илмӣ худ ба истифодаи соматизмҳо дар воҳидҳои фразеологӣ ва зарбулмасалҳои забони тоҷикӣ тавачҷуҳ намуда, онро дар муқоиса бо дигар забонҳо низ мавриди таҳқиқ қарор додаанд.

**Муқарриз: Матробӣён С.Қ., доктори илмҳои филологӣ.
Адабиёт:**

1. Бобочонова, Д. Ҷанбаи луғавию сохтори вожаҳои сермаънои соматикӣ [Матн] / Д.Бобочонова. – Хучанд: «Хуросон», 2011. 168 с.
2. Виноградов, В.С. Введение в переводоведение [Текст] // В.С. Виноградов. – М.: Изд-во «ИОСО РАО». 2001. – 224 с.
3. Вайнтрауб, Р. М. Опыт сопоставления соматического фразеологизма в славянских языках / Р. М.Вайнтрауб. // Вопросы фразеологии [Текст]. – М, 1998. – №3. – С. 157-162.
4. Вакк Ф. О. О соматической фразеологии в современном эстонском литературном языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Таллин, 1964.
5. Власова, Н. А Фразеологическое гнездо с вершеной «глаз» в общенародном языке и говорах: Автореф. дисс. к. филол. н. – Орел, 1997. – 26 с.
6. Гулназарова Ж. Таснифоти маъноии феъл дар «Баҳористон»-и Абдуллоҳи Ҷомӣ [Матн] / Ж. Гулназарова. – Душанбе: Шӯҷоиён, 2011.–168 с.
7. Гарбовский, Н.К. Теория перевода [Текст]: учебник // Н.К. Гарбовский. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2007. – 544 с.
8. Касимова, М. Н., Искандарова Д. М. Краткий русско-таджикский тематический учебный словарь / М. Н. Касимова, Д. М. Искандарова.- Душанбе: ТГНУ, 2002.- 66 с.
9. Кунин, А. В. Курс фразеология современного английского языка [Текст] / А. В. Кунин. – Москва: «Просвещение», 2016. – 381с.
10. Кармишков, А. О. Соматические фразеологизмы в русском и кыргызском языках: дисс. к. филол. н. – Бишкек, 1992. – 243 с.

11. Мордкович Э. М. К вопросу о семантических полях соматических фразеологизмов [Текст] / Э. М. Мордкович
12. Мирзоев С. Баррасии бархе аз ибораҳои фразеологии соматикӣ романи "Дохунда"-и С. Айни / С. Мирзоев. // Маҷмуаи мақолот (маводи ҷамъиши илмӣ байналмилалӣ "Устод Садриддин Айни поягузори адабиёти тоҷик". – Душанбе: ДДОТ, 2018. – С. 306-311.
13. Назаров Н. О. Соматические фразеологизмы ишканимского языка: диссертация ... кандидата филологических наук. – Душанбе, 2008. – 245 с.
14. Плунгян, В. А. К описанию африканской «наивной картины мира» (локализация ощущений и понимание в языке догон) [Текст] / В. А. Плунгян // Логический анализ языка: Культурные концепты. – Москва, 1991. – 155 с.
15. Раҳматуллозода С. Таҳлили лингвистии вожаҳои марбут ба ҳайвонот ва парандагон [Матн] / С. Раҳматуллозода. – Душанбе, 2020. – 67 с.
16. Рахмонова Н. Ш. Соматические фразеологические единицы в таджикском и русском языках [Текст] / Н. Ш. Рахмонова. – Душанбе, 2006. – 158 с.
17. Сабзаев, С. Забон ва сабки баёни Мавлоно Чалолуддини Балхӣ [Матн] / С. Сабзаев. – Душанбе: "Ирфон", 2014. – 520 с.
18. Саломов, М. Қ. Вижагиҳои савтӣ, маъноӣ ва маҷозӣ фразеологии забони шеърӣ тоҷикӣ [Матн] / М. Саломов. – Душанбе, 2017. – 194 с.
19. Саломов, М. Ифодаи маҷоз дар ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ [Матн] / М. Саломов. – Душанбе, 2001. – 138 с.
20. Собирова, М. А. Соматизмҳо дар ибораҳои устувори ашъори Камоли Хучандӣ [Матн] / М. А. Собирова // Ахбори ДДХБСТ (баҳши филология), №4. – Душанбе, 2017. – С. 91 – 100.
21. Саъдуллоев У. Хусусиятҳои луғавӣ ва маъноӣ «Футувватномаи султони»-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ / У. Саъдуллоев. – Душанбе, 2013. – 140 с.
22. Саймиддинов, Д. Вожасозии забони форсии миёна [Матн] / Д. Саймиддинов. – Душанбе, 2001. – 310 с.
23. Усмонов, Р. А. Глагольная лексика в "Маснави маънави" Джалолуддина Руми: дис. кандидат филологических наук: – Худжанд. 2003. – 196 с.
24. Хоҷамиров, М. Хусусиятҳои лексикӣ- семантикӣ ва сохтҳои «Чомеъ-ут- таворих»-и Рашидуддини Фазлуллоҳ [Матн] / М. Хоҷамиров. – Душанбе, 2020. – 125 с.
25. Ҳусейнов, Ҳ. Забон ва услуби «Одина»-и С.Айни [Матн] / Ҳ. Ҳусейнов. – Душанбе: «Ирфон», 1973. – 275 с.
26. Яшманова, В. А. Инструментальность и субъективно-объективные отношения [Текст] / В. А. Яшманова // Теория функциональной грамматики. – Санкт-Петербург: «Наука», 1992. – 188 с.

ИСТИЛОҲИ «СОМАТИЗМ» ДАР ЗАБОНШИНОСӢ ВА АНДЕШАҲОИ ЗАБОНШИНОСОН ДОИР БА ИСТИФОДАИ ОН

Дар мақолаи мазкур оиди истилоҳи соматизм ва қорбурди онҳо дар забоншиносӣ сухан меравад. Соматизмҳо масъалаи омӯзиши илмӣ ҳамаҷун забоншиносӣ, антропология, мардумшиносӣ ва фалсафа маҳсуб меёбанд. Соматизмҳо вожаҳои ифодакунандаи узвҳои инсон, яъне аз баҳши муҳимми таркиби луғавии забонҳои дунёро ташкил мекунанд. Дар забоншиносӣ истилоҳи «соматизм»-ро ба маънои вожаи соматикӣ нахустин бор забоншинос Ф.А. Вакк [4, 3] муҳаққиқи забонҳои финну угорӣ истифода намудааст. Ӯ дар рафти пажӯҳиши хусусиятҳои вохидҳои фразеологии соматикӣ забони эстонӣ бори нахуст истилоҳи анатомии «соматизм»-ро ба забоншиносӣ ворид намудааст.

Калидвожаҳо: соматизм, забоншиносӣ, зоосоматизм, фразеология, зарбулмасал, узвҳои инсон, вожаи соматикӣ.

ТЕРМИН «СОМАТИЗМ» В ЛИНГВИСТИКЕ И МНЕНИЯ ЛИНГВИСТОВ ПО ПОВОДУ ЕГО УПОТРЕБЛЕНИЯ

В данной статье рассматривается термин соматизм и его использование в лингвистике. Соматизмы считаются предметом изучения в таких науках, как лингвистика, антропология, этнология и философия. Соматизмы — слова, обозначающие органы человека, одна из важнейших частей лексики языков мира. В лингвистике термин «соматизм» в значении соматического слова впервые был использован лингвистом Ф.А. Вакк - исследователь финно-угорских языков. Он впервые ввел в языкознание в ходе исследования особенностей соматических фразеологизмов эстонского языка.

Ключевые слова: соматизм, лингвистика, зоосоматизм, фразеология, пословица, части человека, соматизмы.

THE TERM "SOMATISM" IN LINGUISTICS AND THE OPINIONS OF LINGUISTS REGARDING ITS USE

In this article, the term somatism and its use in linguistics are considered. Somatism is considered a subject of study in such sciences as linguistics, anthropology, ethnology and philosophy. Somatisms are words that denote human organs, one of the most important parts of the vocabulary of the languages of the world. In linguistics, the term "somatism" in the meaning of the somatic word was first used by the linguist F. A. It was used by Vakk [22, 3], a researcher of Finno-Ugric languages. He was the first to introduce the somatic phraseological units of the Estonian language into linguistics during his research.

Keywords: somatism, linguistics, zoosomatism, phraseology, proverb, human parts, somatic word

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мирзоалиева Шукрона Эмомалиевна* - ДБЗХТ ба номи Сотим Улугзода, н.и.ф., ассистенти кафедраи забонҳои романӣ-германӣ. Суроға: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи. Мухаммадиев, 17/6, тел.: (+992) 902 60 66 46.

Сведения об авторе: *Мирзоалиева Шукрона Эмомалиевна* – МУИЯТ имени Сотима Улугзода, к.ф.н ассистент кафедры романо-германских языков. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 902 60 66 46.

Information about the author: *Mirzoalievna Shukrona Emomaliyevna* - TIUFL named after Sotim Ulughzoda, C Ph. S assistant at the department of Romano-Germanic languages. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 902 60 66 46.

ЯЗЫКОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ ТЕРМИНА «ТОЛЕРАНТНОСТЬ» В КУЛЬТУРЕ ОБЩЕНИЯ И СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ*Мирзоева Г.Х.***Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде**

В современном мире в процессе образования и развития культурных навыков «толерантность», как термин имеет множество трактовок и употребляется в различных отраслях естественных и социальных наук, таких как филология, философия, социология, политология, религиоведение, биология, естествознание. Данные науки входят в состав гуманитарного цикла и обеспечивают материальную базу данных. Для современных научных исследований они являются материалами для обогащения темы и задач в процессе изучения выдвигаемых гипотез.

Толерантное отношение в современном образовании – это уважительное восприятие чужих мнений, гипотез, предложений, инноваций, с целью их рассмотрения, изучения, совершенствования и, конечно же, с целью их реализации в своей научно-образовательной атмосфере.

Данный термин широкое распространение получил в эпоху Просвещения, когда Запад и Восток соприкасались взглядами и соревновались в различных вопросах по всем наукам. «Толерантность» в своём терминологическом статусе прошёл несколько этапов, прежде чем найти своё место в мышлении человека. Человек же сопоставляя мнения, открывал новейшие направления в классических науках. Джон Локк под толерантностью понимал – терпимость. Вольтер и Дидро толерантность освещали как - идею политических и философских взглядов, соотнесённых с образованием и мировоззрением человечества. Только в конце XIX века появились другие определения по отношению к толерантности – это снисхождение и уважение к мыслям, культуре, образу жизни, наукам и быту иного происхождения. Все эти постулаты в научной атмосфере тесно связаны, но по направлениям разнообразны.

В данной статье мы рассмотрим влияние и место толерантности по отношению к образованию и человеческой речи, как результату его мыслительной способности.

«Образовательная система современного мира на данном этапе связана в первую очередь с изучением языков. Оно имеет два направления: афиширование знаний и рекламирование результатов обучения на нескольких языках» [2, с. 70]. В этом процессе «толерантность» обеспечивает - право каждого человека быть иным, получать те знания, которые он хочет познать или более способен к их усвоению, это святое право человека сделать свободный выбор, быть индивидуальным, пользоваться цивилизованными нормами жизни, поддерживать культуру своего общества и уважать нормы жизни других народов.

Нам известно, что толерантность формировалась на протяжении многих веков и этот процесс длится до сих пор. Имея чувство толерантности, мы накапливаем разносторонние знания, стремимся соответствовать действительности, проявляем терпимость и уважение к мнениям и культурам других народов. Они разнообразны, интересны и подлежат изучению. Изучается то, что ново и интересно, то, что до настоящего времени не было распространено, а на данный момент является необходимым материалом и темой для размышления. «Соблюдая толерантность, человек учится жить в мире идей разных людей, приобретая свободу слова и человеческие права во всех аспектах жизни, которые ему по душе» [8, с. 97].

В процессе образования, толерантность необходим ещё в том ракурсе, что политика, религия, национальные вопросы не касаются планировки задач, в вопросе исследований и сопоставлений научных разработок. Толерантность, являясь активной жизненной позицией в уступке снисхождения к нечто новому и признанию его правоты. Образовательная система и полученное образование аспектируется на восприятии множества мнений, формулировок, научных открытий, современных достижений в области науки и техники. Чувство уважения приводит к одобрению и восприятию, через анализы и сопоставления чего-то нового и до

настоящего времени неизвестного. Современными источниками получения информации являются не только книги, но и интернет сайты. Человечество вторгается в мир интернет-информаций, но не отказывается от чтения. Мы начали уважать чужое или просто новое мнение, считая их необходимым. Но есть и понятие нетерпимости, к которой относятся неуважение, антипатия, чувство вражды и преследования, фанатизм и оскорбление чувств и достоинств, расовая дискриминация и национализм, угнетения демократической свободы. Эти явления могут помешать дипломатии и добрососедству, взаимоуважению и развитию мирового образования в его коммуникативных направлениях.

Толерантность в современном мире является необходимым условием в общении, путём изучения иностранных языков. От терпимости каждого человека зависит культурное и моральное развитие общества, так как каждый человек это личность индивидуального происхождения, со своей мыслью, идеями, изобретениями.

Толерантность – терпение, означает отношение с пониманием к чувствам, чужому мнению, поведению, установкам и, конечно же, к выбору. Человек с толерантными чувствами, это личность, которому присущи духовные, моральные ценности и качества.

В современном мире существуют виды социологической толерантности:

«- гендерная толерантность – это уважительное отношение к противоположному полу, цель которой доказать равенство разумных существ, все могут постичь науки и развивать их в независимости от пола и возраста;

- расовая толерантность - это терпимость и уважение по отношению к людям других национальностей, к их обычаям и образу жизни, которые накапливались веками, независимо от их классовых принадлежностей;

- национальная толерантность – указывает на уважительное отношение к представителям других народностей, инвалидам и нуждающимся, которые в сила получать образование;

- религиозная толерантность – уважение и принятие представителей другого вероисповедания, так как, все религии на земле приветствуют ум и знание;

- политическая толерантность – терпимость к представителям разных политических партий и движений, функционирующих в обществе и являющихся дипломатическим мостом в добрососедских отношениях в области образования;

- образовательная толерантность – это равное отношение к людям без образования и с высшим образованием»

Толерантность выступает против социальной несправедливости, уступает чужим взглядам и убеждениям, не навязывает своё мнение окружающим. Мы на практике можем свидетельствовать, чем образованнее и культурнее человек, тем более он толерантно относится к людям вокруг, и к миру в целом. Толерантность подчёркивает уважение.

Получив образование человек, меняется в лучшую сторону, накопив множество способностей, начинает проявлять уважение к близким, друзьям, к труду и всему тому, что его окружает. Уважение является субъективной позицией одного человека к другому, признание достоинств личности, чувство почтения кого-либо.

Сложившееся в моральном сознании общества понятие «уважение» предполагает:

- справедливость;
- равенство;
- удовлетворение;
- доверие;
- внимание.

Рассматривая проблемы толерантности в современном образовании, мы замечаем ценность и социальную норму гражданского общества, так как толерантность являет собой новую основу педагогического общения преподавателей и студентов. Чтобы получить необходимую информацию о сущности воспитания толерантности, надо иметь представления о возможных средствах, технологиях воспитания, творческого использования

навыков. Толерантность необходимо самому педагогу как профессионалу и студентам, как нуждающихся в получении информации.

О.Л. Каменская в своей работе отмечала: «В образовании необходимо общеобразовательное пространство, накопление знаний из всевозможных источников, из жизни других народов, культур и ментальностей. Серьёзный эмоциональный и интеллектуальный труд, психическое напряжение является важным фактором в формировании толерантного сознания у всех участников общеобразовательного пространства» [4, с. 39]. Дефицит толерантности наблюдается в таких случаях, как недостаток проявления психологической готовности, недостаток профессиональных умений и навыков, психологический барьер к инновациям, отсутствие уважения к новой социокультурной среде. Эти проявления исправимы, так как мир науки и знаний бесконечен, и каждый найдёт там что-то для себя полезное.

Каждый педагог, в том числе филолог знает, что: «Формирование основ толерантного сознания личности необходимо начинать с детства, учитывая возрастные особенности детей, создавать им необходимые условия для целенаправленной организации положительного опыта толерантности, пространства прямого или опосредованного взаимодействия с другими, иными по взглядам или поведению людьми, или сообществами – пространства сосуществования разного» [10, с. 60]. Каким бы это разным не было, педагог всегда должен быть готов к нему, а для этого – знать не только источники, но и факты, вызывающие необходимость формирования толерантности в социуме своего проживания.

Толерантность как культурно-этическая проблема в настоящее время актуальна. В последние десятилетия бурных социально-экономических, политических и культурных перемен в Таджикистане многому научили нас. Мы поняли, что приоритетными должны быть не политические или экономические интересы и даже не развитие общества или культуры, а сам человек и его отношение к другим людям, к жизни, к себе. «Главный урок, который мы извлекли, - это урок толерантности, не только во имя самосохранения, но и развития нашего общества, государства, каждого человека в отдельности» [12, с. 90].

В образовательной системе толерантность – это ещё и показатель неотчуждённости сознания человека, которая означает способность человека извлекать из науки полезное. Показатель его готовности искренне и глубоко проникать в мир другого человека. Толерантность предполагает значимые для людей действия в различных сферах, где она становится регулятором человеческой жизнедеятельности – школы, колледжи, институты, университеты. Толерантность является характеристикой идеальных отношений между людьми и может входить в культурный арсенал того или иного сообщества в качестве культурной нормы и моральной ценности.

Толерантность в своём определении имеет парадигму (примерность, образцовость) – это модель постановки, проблемы и их решения, методов исследования, господствующих в течение определённого исторического периода в научном сообществе, а ведущая идея, выступающая в качестве образца для построения научных теорий и концепций. Эти вопросы решают периодизацию образования в литературном, филологическом и общелингвистическом аспекте.

Парадигма является традиционной и гуманистической:

- традиционная парадигма характеризуется тем, что цели образования в ней ставятся исходя, из интересов общества и государства и видятся, прежде всего, в формировании человека с заданными, нужными обществу или государству качествами;

- гуманистическая парадигма это образовательная цель, исходящая от человека, его желаний, целей, потребностей. В гуманистической цели образования выступает наиболее полная самореализация разумного человека в жизни.

Какое же отношение имеет толерантность к образованию, как он влияет на образовательную систему? На этот вопрос ответов множество.

«Проблемы формирования толерантного поведения в образовательной системе актуализируется в сознании реципиента, как получателя информации во всём его объёме. В

настоящее время толерантность стала предметом изучения, педагогов, философов и специалистов других областей науки» [3, с. 50].

Несмотря на все многообразия работ, раскрывающих явления толерантности, остаются некоторые неопределённости значения этого понятия, ощущается недостаточное исследование структуры толерантности. Это можно оценить по следующим факторам:

- Толерантность в образовании - это изучение всех аспектов знаний;
- выявление чего-то нового в независимости от того что она вам была чуждой или непонятной;
- переход границ недостижимого понятия в науке;
- проявление гипотез по отношению к новым формулировкам с целью сопоставления с уже знакомыми фактами
- одобрение мнений и идей в области того или иного открытия;
- круглый стол обсуждений и оценок в период открытий - эврика.

Толерантность рассматривается, как личностная ценность – человек и уровень его знаний по его умственным способностям. Рассматривается, как его опыт работы в общественном пространстве. Рассматривается как его отношение с окружающими его людьми и становление личности. Рассматривается как позитивность в дипломатических аспектах.

Толерантность по отношению к уровню образования очень необходимый процесс. В Декларации принципов толерантности, принятой генеральной конференцией ЮНЕСКО в 1995 году по отношению к образованию понятие толерантности определено, как:

- уважение, принятие и правильное понимание богатого многообразия культур нашего мира, форм самовыражения и проявления человеческой индивидуальности;
- в отношении сферы образования толерантность и развитие толерантного сознания становится всё более актуальной в зависимости от теории и практики его самовыражения;
- укоренение в школе духа толерантности, формирование отношения к ней как к важнейшей ценности общества – значимый вклад школьного образования, как фундамента высшего образования;
- воспитание в духе толерантности и понимания в изучении новейших наук и культур, существующих на земле;
- высокий уровень толерантности в процессе образования, это когда индивид готов принять все многообразия мнений, способен воспринимать значительными ценностными представлениями, знаниями, умениями, навыками критического анализа, может стремиться к диалогу, следует нормам этики, признаёт возможность своих ошибок и неуверенности.

Другое особенное значение толерантности к современному образованию это культура общения. Именно общение создаёт благоприятные условия совершенствованию уважения к личности, его мнению и новизне его предложений. Общение это диалог, в рамках которого создаются пространственные направления толерантности. В процессе общения создаются мосты с такими намерениями как, получить новую информацию, услышать абсолютно незнакомую формальность, принять во внимание новейшие открытия и вникнуть в их суть.

Общение это контакт с основами чтения, знакомство с новейшими гипотезами, общение это результат изучения иностранных языков, в которых содержатся образовательные информации, общение это знакомство с невероятным и полезным до сих пор неизвестного факта.

«Культура общения и толерантность, разные формулировки с единым направлением, где появляются сопоставительные нормы изучения, обмен фактами во имя открытия нечто нового» [7, с. 40]. Этими словами автор цитаты хотел доказать, что мы не сможем развивать свои образовательные и научные идеи неознакомившись с их эквивалентами в других научных пространствах.

Основные аспекты культуры общения в образовательной системе можно перечислить по следующим пунктам:

- в исследовании истории возникновения и развития этикета и культуры в общении, по средствам и статусу образованности человека;
- в изучении взаимосвязи и взаимовлияния культуры общения разных народов в процессе веков и по наличию тех наук, которые существовали в разных государствах;
- в процессе анализа форм речевого контакта в современных высших общеобразовательных учреждениях;
- в миграционном потоке, в утечке и в привлечении кадров в процессе дипломатических отношений и согласований;
- в новизне и в появлении множества профессий появившихся в результате совершенствования наук в мире.

Толерантность – это необходимое в современном мире условие для общения, которые формируются по следующим требованиям.

Общаясь человек, воспринимает, всё новое, но взвешивает их условия со своими доводами, создавая атмосферу диалога в научно-лингвистических, философских, политических, экономических и других направлениях. Так мир вошёл в коммуникативную зону, где сходятся и расходятся мнения. Возникает интерес, и выдвигаются новейшие предложения;

Общаясь человек, исчерпывает информацию в научном мире, а сам создаёт что-то новое фантастическое, идеальное, неповторимое и не подлежащее объяснению на фундаменте прочитанного материала. Это и считается толерантностью ко всему новому в системе образовательного процесса.

Каждое новое открытие это своего рода толчок, к тому, что мы должны прислушиваться к другим, более полезным и нужным мнениям.

Мы рассмотрели вопрос толерантности по отношению к системе образования. Толерантность это вопрос внедрения в систему передачи информации новейших материалов, к которым вы стремились, нуждались в них и очень считали нужным их заполучить. Все современные науки между собой взаимосвязаны, они тем или иным образом дополняют свой лексический и терминологический баланс. Заимствование терминов, калек, формулировок и значений обеспечивают научную базу материалами.

Термины в научных направлениях играют ключевую роль, мы, используя иностранные слова и формулировки, обогащаем свой научный труд, а это причины толерантного отношения в мире исследований.

Толерантность к образованию рассматривает вопросы изучения всех факторов в образовательном пространстве языков, которое ассоциируется экспортом и импортом научных достижений в межкультурном пространстве языковых или международных ареалов, систематически подключает к базе данных новейшие информации из разных языковых контентов.

В толерантности к образованию мы подключаем изучение иностранных языков, как самого необходимого в коммуникативном пространстве языков.

Рецензент: Турсунов Ф.М., д.ф.н., профессор

Список использованной литература:

1. Алёхина, С.В. Инклюзивное образование, история и современность. Статья. - М: Наука, 2013. - 32 с.
2. Борытко, Н.М. Онтологическое понимание современного воспитания // ЭЙДОС: интернет журнал. – 2007. - 128 с.
3. Безюлаев, Г.В Толерантность в педагогике. – М.: Издательство центр АПО, 2002. - 92 с.
4. Каменская, О.Л. Великая дидактика / О.Л. Коменская. – М.: Книга по требованию, 2012. - 321 с.
5. Мудрик, А.В. Социальная педагогика. – М: Академия ИЦ, 1999. – 108 с.
6. Ожегов, С. И. Словарь русского языка: ок. 53000 слов / Под ред. Л. И.Скворцова. - 24-е изд., испр. - М.: ООО Оникс: ООО Мир и Образование, 2008. - 640 с.

7. Сурова, Е.Э. Глобальная эпоха полифония идентичности. СПб. Изд «Осипов». – М., 2007. - 119 с.
8. Федотова, Н.Н. Толерантность как мировоззренческая и инструментальная ценность / Н.Н. Федотова // Философские науки. - № 4. – М.: Гуманитарий, 2004. - 214 с.
9. Фролов, В.В. Дети нового сознания / В.В. Фролов // Вестник Российского философского общества. - М.: 2007. - № 1(41). - 300 с.
10. Хомяков, М.Б. Толерантность: парадоксальная ценность / М.Б. Хомяков // Социология и социальная антропология. - 2003. - № 4. - 160 с.
11. Швецов, М.Ю. Человек и его ценности в современной культуре / М.Ю. Швецов // Материалы. Всероссийской научно-практической конференции. - Чита. 2005. - 227 с.
12. Ядов, В.А. Становление личности: общественное и индивидуальное / В.А. Ядов // Социологические исследования. – М.: 1985. - №3. - 200 с.

ЯЗЫКОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ ТЕРМИНА «ТОЛЕРАНТНОСТЬ» В КУЛЬТУРЕ ОБЩЕНИЯ И СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В данной статье рассмотрен вопрос отношения толерантности к образовательной системе. Исследованы вопросы соотношения и влияния толерантности в изучении множества особенностей филологических наук. В современном мире все образовательные материалы доступны к использованию и научный мир тесно связывает многочисленные темы в процессе исследований.

Современное образование функционирует в пространстве билингвизма, где изучение языков необходимо. Учебный процесс не может продвигаться однообразно, а именно толерантное отношение к мировым наукам может рекламировать отдельные вопросы.

Изучая новейшие материалы, учёные в сфере образования выдвигают новые гипотезы, изучая эквиваленты своих открытий в научном пространстве.

В статье представлены цитаты из работ учёных о влиянии толерантности в современном научном мире, которые дополняют содержание выбранной темы.

Ключевые слова: толерантность, образование, коммуникация, наука, общение, исследование, термин, мнение, ареалы, университеты, цель.

ВИЖАГИҲОИ ЗАБОНИИ МАФҲУМИ «ТАҲАММУЛПАЗИРӢ» ДАР ФАРҲАНГИ МУОШИРАТ ВА ТАЪЛИМОТИ МУОСИР

Дар мақолаи мазкур масъалаи муносибати таҳаммулпазирӣ нисбат ба сохтори таълим дида шудааст. Масъалаҳои муносибат ва таъсири таҳаммулпазирӣ оиди омӯзиши хусусиятҳои зиёди илми филологӣ таҳқиқ шуданд. Дар марҳилаи муосир ҳамаи маводҳои таълимӣ барои омӯзиш дастрасанд, ки дар раванди интиҳоби мавзӯҳо фазои илмиро ба ҳамдигар мепаїванданд.

Маорифи муосир дар фазои дузабонӣ амал менамояд, ки омӯзиши забонҳои хориҷӣ раванди зарурӣ ба ҳисоб меравад. Раванди таълим яқранг ривочу равнақ ёфта наметавонад, ва танҳо муносибати таҳаммулпазирӣ муносибати илмхоро мепаївандад ва метавонад масъалаҳои муҳимро маърази баррасӣ қарор диҳад.

Пайваста маводҳои навини илмиро омӯхта, олимон дар соҳаи маориф, фикру ақидаҳои навро пешниҳод менамоянд, муодили кашфиётҳои ҳудро, дар фазои таълимоти илмӣ баррасӣ менамоянд.

Дар мақола иқтибосҳо аз қорҳои олимон оиди муносибатҳои таҳаммулпазирӣ дар соҳаи илмҳои муосир оварда шудаанд, ки муҳтавои мавзӯи интиҳобшударо пурра мегардонанд.

Калидвожаҳо: таҳаммулпазирӣ, маълумот, коммуниатсия (ҳамбастагӣ), илм, муошират, таҳқиқ, истилоҳ, ақида, ҳудуд, донишгоҳ, мақсад.

LANGUAGE FEATURES OF THE TERM “TOLERANCE” IN THE CULTURE OF COMMUNICATION AND MODERN EDUCATION

This article considers the question of the attitude of tolerance to the educational system. Questions of the correlation and influence of tolerance in the study of many features of the philological sciences are studied. In today's world, all scientific and educational materials are available for use and the scientific world closely links numerous topics in the research process.

Modern education functions in the space of bilingualism, where the study of languages is necessary. The educational process cannot move in a monotonous way, namely, a tolerant attitude towards world sciences can advertise individual issues.

Studying the latest materials, educational scientists put forward new hypotheses, studying the equivalents of their discoveries in the scientific space.

The article presents quotes from the works of scientists on the impact of tolerance in the modern scientific world, which complement the content of the chosen topic.

Keywords: *tolerance, education, communication, science, communication, research, term, opinion, areas, universities, goal.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мирзоева Гулҷаҳон Халиловна, Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улughзода, дотсенти кафедраи забониносии умумӣ. Суроға: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кучаи. Ф. Муҳаммадиев, 17/6. E-mail: guljahonimirzo@mail.ru. Тел: 901882255*

Сведения об авторе: *Мирзоева Гулджахон Халиловна – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улughзода, доцент кафедры общего языкознания. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Ф. Мухаммадиева, 17/6, E-mail: guljahonimirzo@mail.ru. Тел.: 901882255*

Information about the author: *Mirzoeva Guljahon Khalilovna - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, associate professor of the department General Linguistics: Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, F. Muhammadiev street, 17/6, E-mail: guljahonimirzo@mail.ru tel: 901882255*

Масъалаҳои забонӣ фарогиранд ва ҳама гуна мушкилот дар илми информатика, зеҳни сунъӣ ё системаҳои корбарӣ ҷанбаи забонӣ дорад. Забон омили танзими қариб ҳама гуна ғайолияти инсон аст ва забон барои мақсадҳои махсус на он қадар шакли ифодаи андешаҳои тайёр, балки як роҳи ташкили пурмазмун ва пешниҳоди дониш дар соҳаи махсуси ғайолияти инсон мебошад [2].

Бино бар ақидаи А.А.Реформатский, дар рушди илм забон нақши таркиби тасодуфиро намебозад, балки унсuri сохтори моҳияти илм мебошад. Забон, пеш аз ҳама, ба воситаи истилоҳот ба илм «дохил мешавад» [13, 164].

Аз тарафи дигар, истилоҳот ҳамчун ҷузъи таркибии забони илмӣ ҷузъи забони умумии адабӣ буда, ҳамчун «зерсистемаи муқарраршуда дар доираи системаи умумии лексикӣ забони додашуда» ҳисобида мешавад [13, 122]. Истилоҳот яке аз бахшҳои тағйирёбанда ва зуд афзоишёбандаи фонди луғавии забон мебошад. Муҳаққиқони муосир қайд мекунанд, ки суръати тезтар шудани инқилоби илмӣ техникаӣ дар даҳсолаҳои охир боиси афзоиши бошиддати иттилоот дар тамоми соҳаҳои дониш, истеҳсолот ва ғайолияти илмӣ ва мутаносибан рушди истилоҳот гардид.

Амалияи омӯзиш ва танзими истилоҳоти илмӣ техникаӣ анъанавӣ ҷандинасра дорад. Ҳатто дар давраҳои қадим муҳаққиқон ба интиҳоби дурусти нишонаҳои ашё ва падидаҳое, ки барои он замон аҳамият доранд, аз нигоҳи меъёрҳои забонии он замон машғул буданд. Аммо ин ҳама ғайолият хусусияти пароканда дошта, ба усулҳои мустақили илмӣ асос наёфта буданд.

Дар муддати тӯлонӣ истилоҳот аз ҷониби бисёре аз забоншиносон ҳамчун зербахши лексикология баррасӣ мешуд, ки ин соҳа ҳамчун як ҷанбаи мустақили илмӣ эътироф карда нашуда буд. Дар илм ақидаи бартариятдошта ин буд, ки истилоҳот бояд якхела, муназзам ва ба таври қатъӣ тартиб дода шаванд.

Ҳар як лексемаи истилоҳотӣ барои ба унсuri системаи истилоҳотӣ табдил ёфтани, аввал бояд аз тартиби муайяни интиҳоб гузарад. Истилоҳи система ду хусусияти муҳим дорад:

1) сохторбандӣ (ҳар як истилоҳ бо дигар воҳидҳои сохторӣ бо муносибатҳои мантиқӣ ва ассотсиативӣ алоқаманд аст)

2) пуррагӣ, ки бо пур кардани ҳама ячейкаҳои системаи мафҳумҳо ифода меёбад.

Дар вақтҳои охир дар робита ба инкишофи самти нави тадқиқоти забоншиносӣ – забоншиносии когнитивӣ (шинохтӣ) асарҳое пайдо шуданд, ки ба омӯзиши ҷиҳати когнитивии ташаккул ва ғайолияти системаҳои истилоҳот бахшида шудаанд.

Хусусияти фарқкунандаи истилоҳот аз калимаҳои муқаррарӣ соҳаи истифодаи онҳо мебошад. Яъне истилоҳот асосан барои соҳаҳои муайяни ғайолияти касбии одамон ихтироъ ё эҷод шудаанд. Маънои истилоҳ метавонад ба таври шифохӣ ё дар шакли расмӣ ифода карда шавад. Ғайолият ва рушди саноат, истифодаи истилоҳот дар ғайолият ва рушди он нақши муҳим мебозад. Аз ин рӯ, бисёр хосиятҳои истилоҳот ва равандҳои ташаккул, ғайолият ва инкишофи онҳоро омилҳои экстралингвистӣ муайян мекунанд. Берун аз ин омилҳо истилоҳот иттилоотӣ буда наметавонад, яъне информатсия надорад. Ба қадри кофӣ дуруст ва мукамал нишон додани хусусиятҳои асосии мафҳуми мувофиқ дар дараҷаи муайяни тараққиёти илм ва техника, мақсади асосии истилоҳоти илмӣ-техникӣ мебошад. Калимаеро, ки дар соҳаи муайяни маҳдуд истилоҳ аст, дар дигараш дуруст қабул кардан мумкин нест.

Масалан, калимаи «мушак» (mouse – муш) дар техникаи электронӣ як маъно дорад, дар зоология маънои дигар.

Забоншиносии когнитивӣ (шинохтӣ) яке аз илмҳои мебошад, ки барои омӯзиши як мавзӯи умумӣ – муносибати маърифат ва забон аз усулҳои хоси худ истифода мебарад. Дар забоншиносии когнитивӣ марҳалаи нави омӯзиши робитаҳои мураккаби забон ва тафаккур,

хусусиятҳои азхуд ва коркарди иттилоот, усулҳои тасвири равонии дониш бо истифода аз забонро мебинем.

Илми маърифат, тавре ки Е.С.Кубрякова муайян кардааст, барои як қатор илмҳо – психологияи когнитивӣ, забоншиносии когнитивӣ, назарияи маърифат (гносеология ва эпистемология), таҳлили мантиқии забон, назарияи санъатшиносӣ ва ғайра байнисоҳавӣ мебошад [7, 7].

Терминология инчунин дар назди худ вазифаҳои мегузорад, ки бо омӯзиши хусусияти маърифатии воҳидҳои мушаххаси луғавӣ, яъне истилоҳот алоқаманданд. Ба ақидаи В.Ф.Новодранова, «истилоҳот, ки натиҷаи тавлиди донишҳои илмӣ ва воситаи рушди он аст, бештар ба илми маърифатӣ алоқаманд аст» [10, 89 - 93]. Худи истилоҳ ба концепти як соҳаи махсуси дониш табдил ёфта, иттилооти муайянро дар мазмуни худ ҷамъбааст намуда, афзоиш ва паҳн намудани донишхоро имкон медиҳад.

«Қобилияти қорбурди шаклҳои тайёри забонӣ барои эҷоди воҳидҳои нав ва маъноҳои нав танҳо ифодаи рӯякии қобилияти амиқи инсон барои эҷодкорӣ дар маҷмӯъ аст. Ин қобилият, ки дар забон ифода меёбад, барои эҷодиёти минбаъдаи забонӣ тақдирӣ чиддӣ мегарад» [5, 25].

Қобилияти эҷодкорона истифода бурдани шаклҳои забонӣ танҳо як зухуроти берунии равандҳои амиқест, ки дар сатҳи шуури мо ба амал меоянд. Аз ин нуқтаи назар ҷустуҷӯ ва кашфи шаклҳои нави забонӣ инъикоси ҷустуҷӯ, интиқоли объектиқунонии мазмуни нави когнитивию концептуалӣ мебошад [5, , 25].

Сабаби асосии пайдоиши падидаи нав дар забон, пеш аз ҳама, ба хусусиятҳои ғайриқобилияти равонии инсон алоқаманд аст, ки дар рафти он «инъикоси воқеияти беруна ва ташаккули симои субъективии олами объективӣ сурат мегарад» [8, 10].

Ҳангоми омӯзиши лексикаи махсус ё истилоҳоти ин ё он соҳаи ғайриқобилият ба мафҳумҳои марказии илми маърифатӣ – гурӯҳбандӣ, концепт, сохтани тасвири ҷаҳон асос меёбад.

Мафҳуми гурӯҳбандӣ дар асарҳои олимене монанди Е.С.Кубрякова ва дигарон ба таври муфасссал шарҳ дода шудааст, одатан ҳамчун раванди ба синф мансуб намудани объекти шинохтани маъно фаҳмида мешавад, ки он ҳам ашёи моддӣ ва ҳам падидаҳои идрокӣ буда метавонад ва таҷрибаи умумии иҷтимоиро инъикос мекунад [7].

Мафҳуми мазкур қариб бо ҳамаи амалиётҳои, ки дар раванди тафаккур анҷом дода мешаванд – муайян кардан, муқоиса, муқаррар намудани умумият ва фарқиятҳо алоқаманд аст.

Мафҳуми дигар дар истилоҳоти маърифатӣ “концептуализатсия” мебошад. Дар луғати мухтасари истилоҳоти маърифатӣ “концептуализатсия” ҳамчун раванди ташаккул ва тақомули мафҳумҳо дар тафаккур, дарки иттилооти нав, ки боиси ташаккули мафҳумҳо мегардад, муайян шудааст [6, 93-94].

Эҷоди робитаҳо дар байни соҳаи равандиносӣ дар самтҳои гуногун имкон медиҳад, ки унсурҳои забонӣ дар матн (контекст) ва ҳолатҳои мушаххас бо маъно пур карда шаванд ва роҳҳои фаҳмиши семантикии онҳо муайян карда шаванд. Хусусияти пинҳонӣ, ё «дар паси парда» будани равандҳои маърифатӣ ва ҷандирии онҳо озодии муайяни эҷодиёти забонро муайян мекунад [5, 110].

Чизи асосие, ки тадқиқоти когнитивии муносири истилоҳотро муттаҳид мекунад, таҳлили семантикаи истилоҳот, аввалан, аз нуқтаи назари пешрафти равандҳои концептуализатсия ва гурӯҳбандӣ; дуюм, аз нуқтаи назари равандҳои табиӣи шинохт, ки мақсад аз он ба даст овардани дониши илмӣ дар бораи ҷаҳон мебошад.

Воҳидҳои истилоҳотӣ, ки дар ибтидо барои иштирок дар сохтани тасвири илмӣ иғонаи ҷаҳон пешбинӣ шудаанд, дар айни замон ба равандҳои концептуализатсия ва гурӯҳбандии таҷрибаи ҳаррӯза хизмат мекунад ва бо тасвири илмӣ ҷаҳон ҳамкорӣ намуда, онро пурра мекунад ва баъзан васеъ мекунад. Дар натиҷаи равандҳои концептуализатсия ва гурӯҳбандӣ соҳаи мафҳуми инсон ташаккул меёбад.

3.Д. Попова ва И.А.Стернин ин мафҳумро чунин таъриф мекунад: «Концептосфера як соҳаи мураккаби равандиносӣ буда, аз мафҳумҳои иборат аст, ки дар шакли тасвирҳои

равоншиносӣ, схемаҳо, мафҳумҳо, лаҳзаҳо, сценарияҳо, гештальтҳо мавҷуданд ва воҳидҳои абстрактӣ, ки хусусиятҳои гуногуни ҷаҳони берунаро умумӣ мекунанд» [12, 62].

Мавриди дигар ин таъсири фаъолияти мақсадноки ташкилотҳои махсусгардонидашуда оид ба стандартизатсияи истилоҳот ба ташаккули шуури забонии «шахси забоншиносӣ (языковой личности)» баррасӣ карда мешавад.

Мафҳуми «шахси забоншиносӣ» солҳои охир дар пажӯҳишҳо бештар ба назар мерасад, зеро дар айни замон, хоҳиши яққол кардани ҷанбаҳои иҷтимоӣ, прагматикӣ ва маърифатии муошират пайваста нав карда мешавад.

Пайдоиши истилоҳи «шахси забоншиносӣ» ба мафҳуми «образи муаллиф» бармегардад, ки онро В.В.Виноградов ҳамчун яке аз хусусиятҳои суханронии ҳуқуқшиносон ворид кардааст. Баъзе ҷанбаҳои фаъолияти нутқ марбут ба шахсияти забонӣ дар асарҳои М.М.Бахтин, Г.И.Богин, И.Н.Горелов, Ю.Н.Караулов, Г.В.Колшанский, К.Ф.Седов, И.В.Сентенберг, К.Н.Хитрика баррасӣ шудаанд.

Ба ақидаи С.Л.Мишланова, категорияи шахси забоншиносӣ бояд категорияи марказии истилоҳоти маърифатӣ эътироф карда шавад. Хусусиятҳои асосии он инҳоянд:

- 1) фаъолият дар соҳаи махсуси касбӣ, ки чун қоида, бо пайваста азхуд намудани намуди соҳаи муайяни фаъолият ва тадриҷан шинос шудан бо забони муоширати касбӣ тавсиф мешавад;
- 2) бисёрҷанбаии иҷтимоӣ, ки ҳамчун қобилияти амалӣ кардани нақшҳои гуногуни иҷтимоӣ фаҳмида мешавад, ки дараҷаҳои гуногуни азхудкунии ҷаҳонро дар намудҳои фаъолияти дараҷаҳои мураккаби гуногун талаб мекунанд;
- 3) ташаккули манзараи илмӣ ҷаҳон дар ин шахси забоншиносӣ дар раванди омӯзиш ва азхудкунии намудҳои гуногуни фаъолият дар соҳаи махсус; ташаккули давомноки гузариши пай дар пай аз тасвири соддалавҳона ба тасвири илмӣ ҷаҳон, ки гуногунрангии шуури забони модариро муайян мекунад.

Дар натиҷа, дар доираи истилоҳоти маърифатӣ имкон пайдо мешавад, ки шахсияти касбии забоншиносӣ дар шаклҳои гуногуни фаъолияти касбии он, дар тамоми гуногунии нақшҳои иҷтимоии он, инчунин имкони муайян намудани хусусиятҳои инкишофи он, ташаккули шуури забонии он муайян карда шавад [9, 11].

Дар забон ҳамчун парадигмаи мураккаби амалкард табақаҳои (қабатҳои) асосиро чудо кардан мумкин аст, ки аз рӯи соҳаҳои истифода (масалан, забони муоширати ҳаррӯза, забони адабӣ, забони муоширати касбӣ ва ғайра) ва хусусияти вазифаҳои иҷрошаванда фарқ мекунанд. (коммуникатсионӣ, прагматикӣ, номинативӣ, ҷамъоварӣ ва ғ.). Аммо дар ин парадигмаи мураккаб муайян кардани мавқеи забонҳо барои мақсадҳои махсус он қадар осон нест, зеро дар партави рушди назарияи муошират ва забоншиносии амалӣ забонро бояд ҳамчун як низомии мураккаби коммуникативӣ баррасӣ кард.

Дар марҳилаи ҳозираи тараққиёти ҷамъият, ки бо рушди илмию техникӣ вобаста аст, мо метавонем дар забон якбора афзоиши истилоҳоти махсусро, ки танҳо ба мутахассисон дастрас аст, мушоҳида кунем, ки шумораи онҳо дар ҳар як забони ба дараҷаи олӣ тараққиқарда ҳеле зиёд шуда, ба дахҳо ҳазор мерасад ва ҷандин маротиба аз луғати умумӣ зиёд аст. Масалан, луғатҳои истилоҳоти тиббӣ 50-60 ҳазор истилоҳот, луғатҳои информатика аз 10 ҳазор ва бештар аз он ва ғ.

Истилоҳи забон барои мақсадҳои махсус (LSP) дар солҳои 70-уми асри 20 дар кишварҳои олмонизабони Аврупо пайдо шудааст (LSP - Language for special purposes), асоси ҳама гуна LSP лексикаи махсус мебошад [14, 63]. Дигар истилоҳоте, ки аксар вақт дар адабиёти илмӣ ватанӣ барои ифодаи ин мафҳум истифода мешаванд, забон ё зерзабони махсус мебошанд. Истилоҳи "LSP" дар осори истилоҳоти чанд соли охир бештар ба назар мерасад ва дар истилоҳоти забоншиносии байналмилалӣ низ қабул шудааст.

Имрӯзҳо истилоҳоти марбут ба соҳаи ТИ аҳамияти хоса доранд, зеро дар саросари ҷаҳон ҳиссаи одамоне, ки дар соҳаи иттилоот кор мекунанд, нисбат ба истеҳсолот мунтазам афзоиш меёбад. Компютеркунонии оммавии соҳаи иттилоот истифодаи компютерҳоро аз ҷониби доираи васеи мутахассисони ғайри барномасоз ба миён меорад, ки ба ворид шудани

истилоҳоти марбут ба технологияи иттилоотӣ ба соҳаҳои гуногуни фаъолият мусоидат мекунад.

Бояд гуфт, ки ба ҳаёт ва фаъолияти одамон ба таври васеъ дохил шудани фанни информатика хусусияти худӣ мафҳуми «информатика»-ро муайян мекунад: он на танҳо як фанни илмӣ, балки фаъолияти амалии доираи васеи татбиқи онҳо мебошад. Сохтори информатика шумораи зиёди соҳаҳои назариявӣ ва амалиро дар бар мегирад, ки чанде аз онҳоро номбар мекунем: фаъолияти илмӣ, фаъолияти иттилоотию китобхонавӣ, коркард ва табдил додани иттилооти ҳуҷҷатӣ, ҳустуҷӯи иттилоот, нигоҳдории ҳуҷҷатҳо, тарҷумаи мошинӣ, кибернетикаи назариявӣ, техникаи компютерӣ, истеъмолкунандагони информатсия ва ғайраҳо, ки истилоҳот ва низомии истилоҳоти ҳар як чунин соҳаи фаъолият хусусиятҳои хоси худро доранд.

Аз ин рӯ, бояд пешбинӣ карда шавад, ки истилоҳшиносии ин соҳаҳо пеш аз ҳама ба равандҳои офариниши истилоҳот ҳангоми ташаккули системаҳои истилоҳот вобаста ба фаъолияти амалии инсон дар соҳаҳои гуногун, таъмини истифодаи технологияҳои иттилоотӣ аз ҷониби доираи васеи мутахассисони барномасоз, яъне он қисми системаи махсуси истилоҳҳои ИТ (ТИ), ки ба муоширати касбии қисми муҳими забони модарӣ ба таври пуршиддат ворид мешавад.

Таҳлили равандҳои ҳам сунъӣ ва ҳам табиӣ, ки дар системаи истилоҳоти ИТ ба амал меоянд, имкон медиҳад, ки аз як тараф, баъзе механизмҳои ташаккули истилоҳот дар қараёни фаъолияти маърифатии инсон ошкор карда шаванд ва аз тарафи дигар, хусусиятҳои даҳолати сунъӣ ба фаъолияти забон аз тарафи ташкилотҳои махсуси ба тартиб дароварандаи системаҳои истилоҳот, характери динамикии сохти системаи истилоҳотиро, ки ташаккули он хануз ба анҷом нарасидааст, тавсиф мекунад.

Дар ин самт як қатор тадқиқотҳои ҷолиби оморӣ анҷом дода шудаанд, ки фаҳмиши матнҳои дар LSC навишташуда нисбат ба фаҳмидани забони адабии умумӣ донишмандони шумораи хеле камӣ воҳидҳои забонро талаб мекунад.

Ҳамин тариқ, тадқиқоти Л.П.Герман-Прозорова нишон дод, ки маҳорати унсурҳои грамматикаи забони хориҷӣ дар якҷоягӣ бо донишмандони ҳади ақал 70% калимаи истифодаи матни махсуси хориҷӣ ба хонандаи бо мавзӯи он ошношуда имкон медиҳад, ки маънои онро дарк кунад. Дар қараёни таҳқиқоти оморӣ маълум шудааст, ки дар зерзабони англисии электроника 70% фарогирии матнро тақрибан 500 шакли маъмултарини калима таъмин мекунанд. Аз ин рӯ, дар луғати асосии таълимӣ оид ба электроникаи англисии Л.П.Герман-Прозорова, ба истиснои интернационализмҳо аз луғати басомади тартибдодаи П.М.Алексеев 463 шакли калимаҳои баландбасомад дохил карда шудаанд, ки ба 270 калима мувофиқат мекунад. Бинобар ин, луғати асосии фаронсавӣ оид ба электроника бояд тақрибан 500 шаклҳои маъмултарини калимаро (ё 200 калима) дар бар гирад; дар Олмон - тақрибан 1000 шакли калима (тақрибан 400 калима). Дар луғати русӣ ҳади ақали электроника, барои таъмини фарогирии 70% бояд тақрибан 1800 шакли калима ё мувофиқан 400 калимаро дар бар гирад [11, 220].

Ба ин муносибат олимони Ғарб майл доранд, ки забони ҷатро умуман ҳамчун қисмати муайяни забони миллӣ, аз ҷумла дар он ба ғайр аз истилоҳот ва номенклатураҳо, инчунин хусусиятҳои симои нутқ ҳисоб кунанд. Чунин гузориш масъалаи қариб тарҷумонҳои соҳаро осон мегардонад. Ҳамин тариқ, LSP-ро метавон забони махсусе ҳисобид, ки барои муоширати махсус дар соҳаи илм ва техника мутобиқ карда шудааст [14, 63].

Ҳамин тариқ, бояд қайд намуд, ки дар доираи истилоҳоти анъанавӣ мафҳуми «системаи истилоҳот» ва «истилоҳи стандартӣ» равшан ва равандҳои ташаккули истилоҳот дар соҳаи технологияи иттилоотӣ ҳамчун низоме фаҳмида мешавад, ки аз истилоҳоти стандартӣ иборат мебошанд, ки аз воҳидҳои забонӣ, огоҳона, дар раванди таҳияи муқаррароти назарияи илмӣ мувофиқ, дар матнҳои дар LSC навишташуда сохта шудаанд, ки ба соҳаи мушаххаси дониш ё фаъолият мувофиқат мекунад. Истилоҳи стандартӣ, дар навбати худ, ҳамчун истилоҳе муайян карда мешавад, ки оstonаи истилоҳотро паси сар кардааст ва ба як қатор стандартҳо мувофиқат мекунад.

Адабиёт:

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. - М.: Сов. Энциклопедия, 1966. - 607 с.
2. Городецкий Б. Ю., Раскин В. В. Методы семантического исследования ограниченного подязыка. - М.: Изд-во Моск. Ун-та, 1971. - 414 с.
3. Гринев С. В. Введение в терминоведение. - М.: Московский лицей, 1993. - 309 с.
4. Гринев С. В. Введение в терминографию. - М.: Изд-во МПУ, 1995. - 158 с.
5. Ирисханова О. К Концептуальный анализ и процессы дефокусирования // Концептуальный анализ языка: современные направления исследования: Сб. науч. тр. / РАН, Ин-т языкознания; Мин-во образ. И науки РФ; ТГУ им. Г. Р. Державина. - М.: Калуга «Эйдос», 2007. - С. 69 - 80.
6. Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов / Под общ. ред. Е. С. Кубряковой. - М.: ИПО «Лев Толстой», 1996. - 248 с.
7. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. - М., 2004. - 555 с.
8. Лурия А. Р. Научные горизонты и философские тупики в современной лингвистике // Вопросы философии, № 4. - М., 1975. - С. 142-149.
9. Мишланова С. JT. Метафора в медицинском дискурсе (монография). - Изд-во Пермского университета, 2002 г. - 159 с.
10. Новодранова В. Ф. Когнитивные науки и терминология // Традиционные проблемы языкознания в свете новых парадигм знания. (Материалы Круглого стола, апрель 2000 г.). - М.: Ин-т языкознания РАН, 2000. - С. 89 - 93.
11. Пиотровский Р. Г. Текст, машина, человек. - Л.: Наука. 1975. - 327 с.
12. Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика. - М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. - 314 с.
13. Реформатский А. А. Термин как член лексической системы языка. Проблемы структурной лингвистики. - М.: Наука, 1968. - С.103-125.
14. Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. Общая терминология: Вопросы теории. - М.: Наука, 1989. - 246 с.

Мукарриз: Мухторов З.М., д.и.ф., профессор

НИГОҶЕ БА МАСЪАЛАҶОИ КОГНИТИВИИ ИСТИЛОҶШИНОСИИ МУОСИР

Пешравии илм ногузир бо пайдоиши калимаҳои махсус барои таъини объектҳои омукташуда ба амал меояд. Инкишофи технология, маданият, санъат калимаҳои махсус - истилоҳотро ба вуҷуд меоварад.

Терминология - яке аз қисмҳои тағйирёбанда, зуд ғайрибарораи лексикони ҷамъиятӣ буда, омӯзиши он ба ғайри мустақили илмӣ - истилоҳшиносӣ алоқаманд аст.

Дар вақтҳои охир дар робита ба инкишофи самти нави тадқиқоти забоншиносӣ - забоншиносии когнитивӣ асарҳои ба вуҷуд омаданд, ки ба омӯзиши ҷиҳати маърифатии ташаккул ва системаи ғайриилоҳоти истилоҳот бахшида шудаанд.

Баррасии адабиёт нишон дод, ки бисёр вазифаҳо дар ин соҳа ҳамчун умумӣ ва истилоҳоти маърифатӣ ҳалношуда боқӣ мондаанд.

Самти муҳим ва ҷолиби тадқиқот масъалаи ташаккули шуури шахсияти забоншиносӣ ва офариниши тасвири забони илмӣ ҷаҳонифода ёфтааст.

Дар доираи истилоҳоти когнитивӣ имкони омӯзиши амиқтари равандҳои равонии шахсияти забоншиносӣ пайдо мешавад. Компютеризатсияи омтавии соҳаи иттилоот истифодаи касбии технологияҳои компютериро аз ҷониби доираҳои васеи қисминосони ғайри барномасозӣ дар бар мегирад, ки ба ворид шудани истилоҳҳои марбут ба технологияҳои иттилоотӣ ба соҳаҳои гуногуни ғайриилоҳоти касбӣ ва ташаккули зерсистемаҳои истилоҳоти мувофиқ мусоидат мекунад. Вазифаи асосии истилоҳот ба даст овардан, нигоҳдорӣ ва тақрири таҳлили иттилоот аз ҷониби шахсе мебошад, ки системаи ифодаи забони мафҳумҳои махсус - истилоҳотро эҷод мекунад.

Калидвожаҳо: Истилоҳ, низомии истилоҳот, истилоҳшиносӣ, забоншиносӣ, забоншиносии когнитивӣ, иттилоот, технологияи иттилоотӣ.

ВЗГЛЯД НА КОГНИТИВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Прогресс науки неизбежно сопровождается появлением специальных слов для обозначения изученных объектов. Развитие технологии, культур и искусств производит специальные слова - условия.

Терминология - одна из самых мобильных, быстро пополненных частей общественного словаря и его изучение заняты независимая научная дисциплина - терминология.

Недавно в связи с развитием нового направления лингвистических исследований - когнитивной лингвистики - были работы, посвященные изучению познавательного аспекта образования и функционирующей системы условий.

Обзор литературы показал, что много задач в сфере как генерал, и познавательная терминология остаются нерешенными.

Важное и интересное направление исследований вопрос образования сознания профессиональной языковой личности и создания научной языковой картины мира представлено.

В познавательной терминологии появляется возможность более глубокого изучения умственной деятельности профессиональной языковой личности. Массовая компьютеризация информационной сферы включает профессиональное использование компьютерных технологий широкими кругами не программирования экспертов, который способствует проникновению условий, связанных с информационными технологиями в большинство различных сфер профессиональной деятельности и к образованию соответствующих терминологических подсистем. Главная функция условий - приобретение, хранение и воспроизводство информации, но информации человеком, создающим систему языкового выражения специальных понятий - терминология.

Ключевые слова: термин, система терминологии, терминология, лингвистика, когнитивная лингвистика, информация, информационные технологии.

A LOOK AT THE COGNITIVE ISSUES OF MODERN TERMINOLOGY

The progress in science inevitably is followed by emergence of special words for designation of the studied objects. Development of technology, cultures, and arts generates the special words - terms. Terminology - one of the most mobile, quickly replenished parts of public lexicon, and its studying is engaged independent scientific discipline - a terminology.

Recently in connection with development of the new direction of linguistic researches - cognitive linguistics - there were works devoted to studying of cognitive aspect of formation and functioning system of terms.

The review of literature showed that many tasks in the sphere as the general, and a cognitive terminology remain unresolved.

The important and interesting direction of researches the question of formation of consciousness of the professional language personality and creation of a scientific language picture of the world is represented.

Within a cognitive terminology the possibility of deeper studying of mental processes of the professional language personality appears. The mass computerization of the information sphere involves professional use of computer technologies by wide circles of not programming experts that promotes penetration of the terms connected with information technologies into the most various spheres of professional activity and to formation of the corresponding terminological subsystems. The main function of terms is an acquisition, storage and reproduction of information, but information by the person creating the system of language expression of special concepts - terminology.

Keywords: term, terminology system, terminology, linguistics, cognitive linguistics, information, information technology.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мусоямов Зубайдулло Муминшоевич – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи С.Улугзода, н.и.ф., дотсент, декани факултети равияи омӯзгорӣ забони англисӣ. Суроға: 734013, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯч. Муҳаммадиев 17/6. E-mail: zubaidullo@gmail.com. Тел.: (+992) 918-89-51-22

Сведения об авторе: Мусоямов Зубайдулло Муминшоевич – Таджикский международный университет иностранных языков им. С.Улугзаде, к.ф.н., доцент, декан факультета педагогического уклона английского языка. Адрес: 734013, г. Душанбе, Республика Таджикистан, ул. Мухаммадиева 17/6. E-mail: zubaidullo@gmail.com. Тел.: (+992) 918-89-51-22

Information about author: Musoyamov Zubaidullo Muminshoevich - Tajik International University of Foreign Languages named after S. Ulughzoda, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Dean of English faculty. Address: 734013, Dushanbe, Republic of Tajikistan, 17/6 Muhammadiev Str. E-mail: zubaidullo@gmail.com. Phone: (+992) 918-89-51-22

**О НЕКОТОРЫХ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ ВОПРОСАХ ЭЛЛИПТИЧЕСКИХ
ПРЕДЛОЖЕНИЙ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ***Нилобеков М.С., Турсунов Ф.М.***Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима
Улугзаде**

Таджикских учёных тоже не обошла стороной рассматриваемая нами проблематика особенностей эллипсиса. В разное время вопросы эллиптических предложений интересовали и таджикских лингвистов. Этой тематике свои работы посвятили такие ученые-языковеды, как: В.А. Капранов [4, с. 18-22], Ф.К. Зикриёев [13, с. 349-372.], Н. Маъсуми [5, с. 288-289], М. Шакури [14, с. 64-93], Б. Камолиддинов, С. Абдурахимов [1, с.16], и др.

Были успешно защищены и диссертационные работы, посвященные рассматриваемой теме. Следует отметить, что в 2006 году успешно защитила свою диссертационную работу Олимова Халима Матлубовна на тему «Эллипсис в таджикском литературном языке» (Худжанд, 2006 г.), в 2012 году на тему «Эллиптические предложения в таджикском и английском языках» защитила свою кандидатскую диссертационную работу Усманова Малохат Эхсоновна.

Профессор Зикриёев Ф.К. в своей книге «Куллиёти осор» (Сборник научных работ), посвятил этой теме целую главу под названием «Эллиптические сложносочиненные предложения».

Эллиптические предложения заняли своё достойное место в литературных произведениях разных народностей. Так как в контексте одной работы невозможно ухватить все тонкости эллипсиса, то учёные и соискатели в своих трудах, уделяли внимание некоторым его аспектам. Например, Олимова М.Х. в своей диссертационной работе акцентировалась на выявлении эллиптических предложений в упущении эллипсиса с точки зрения морфологии, тогда как наша работа посвящена в пропуске глагола/сказуемого.

Интересная гипотеза выдвинута Олимовой Х.М., которая относит эллиптические предложения к морфологическому разряду, тогда как другие исследователи эллипсиса не относят ее к морфологии, а наоборот все рассматривают эллиптические предложения в синтаксическом сегменте.

Приведенный ее пример в первом параграфе “*давлатро сарф кунӣ кам мешавад, илмро сарф кунӣ зам мешавад*”, где, по ее утверждению, подразумеваемый пропуск слов “ту” она рассматривает как морфологический сегмент. Мы считаем это не совсем обоснованным утверждением, так как до нее и после все рассматривают эллипсис как синтаксическую единицу. Автоматический пропуск того или иного слова в предложении, согласно установленным правилам языкознания, делает предложение неполным, а неполные предложения относятся к разделу синтаксиса. М.Х. Олимова все приведенные примеры в своей работе рассматривает с точки зрения морфологии.

Если обратиться к словарю под редакцией Ш. Бобомуродова, и З. Мухторова «Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ» (Словарь лингвистических терминов), то эллипсису даётся такое определение: “эллипсис (юн. *ellipsis* – афтидан, фурӯгузор шудан), (-упущение). Фурӯгузор шудани унсурҳои ҷудогонаи нутқ, ки онро вобаста ба мазмуну мундариҷаи умумии матн барқарор кардан мумкин аст: Дар кучо мегардӣ ин қадар, ҷиянам? – Тамошо (П.Т.). Чунин тарзи гуфтор ҳамаҷун воситаи услубӣ барои ифодаи оҳанги нутқи зинда бисёр истифода мешавад: Ба палата се кас даромад. Пешопеш – генерал (Ф.М.). Гуфтам, – Замин – сахт, осмон – баланд (Р.Ҷ.)» [Бобомуродов, 2016, с.401]. В теории указывается, что эллипсис – это пропуск одного из членов предложения, а вот в данных приведенных примерах хорошо видно, что этим пропуском является глагол/сказуемое. В примере: Дар кучо мегардӣ ин қадар, ҷиянам? – Тамошо – в ответе упущен глагол “мегардам”, который не нуждается в упоминании. Во втором примере *Ба палата се кас даромад. Пешопеш – генерал.* И здесь глагол «даромад» упущен, где тоже его пропуск не искажает смысл текста. И в

третьем примере тоже очевиден пропуск глагола/сказуемого “будааст”, что наталкивает на мысль, что в большинстве случаев внимание уделяется пропуску глагола/сказуемого.

В свою очередь, работа Эхсоновой М.Э. привлекло наше внимание тем, что она тоже избрала эллипсис в упущении глагола сказуемого, что близко к избранной нами теме пропуска глагола.

В своей монографии Эхсонова М. одну из причин возникновения эллипсиса связывает с экономией усилия в результате того или иного определенного контента, с чем можно не согласиться, так как, в отрывке или диалоге говорящий не ставит своей целью где-то в чем-то сэкономить. В этом и заключается красота смысла сказанного, что недосказанность в том, или ином сегменте - это необходимость, которая не искажает смысл сказания, этот пропуск придаёт речи полную ясность, которая зависит от ситуативных факторов. Но в целом, можно понять данное утверждение в связи с тем, что в таких ситуациях происходит и экономия речи в виде недосказанности. Это и предопределяет тот фактор, что здесь присутствует элемент эллипсиса. Приведенный ею пример: *«Меҳмонони азиз, марҳамат кунанд, марҳамат кунанд»* [Муҳаммадиев, 1990, с. 214].- *Дорогие гости, пожалуйста, пожалуйста* (перевод автора). В этой ситуации экономия происходит из-за местного говора.

По данным словаря Бобомуродова Ш. эллипсису в составе ССП даётся такое пояснение: **“Чумлаи мураккаби пайваст.** Чумлаи мураккаби пайваст аз ду ва ё зиёда чумлаҳои содаи нисбатан мустақилмаъно бо ёрии воситаҳои грамматикӣ пайвасткунанда ташкил ёфта, муносибатҳои грамматикӣ замонӣ, ҳилофӣ, ҷудой, шумур, сабабу натиҷа, киёс ва эзоҳиро ифода мекунад. Муносибати грамматикӣ ва маъноии чумлаи содаи таркиби чумлаҳои мураккаби пайваст хусусияти нисбӣ дорад, зеро дар як ҳолат вобаста ба тарзу шакли ифода мустақилияти маъноии худро пурра маҳфуз доранд, дар ҳолати дигар аз нигоҳи сохту маъно ба ҳамдигар вобаста мебошанд. Чумлаҳои таркиби чумлаи мураккаби пайваст бо ёрии воситаҳои гуногуни грамматикӣ ва луғавию фонетикӣ ба ҳамдигар муносибати синтаксисӣ доранд: пайвандакҳо, оҳанг, шаклҳои феълиӣ хабарҳо, таркиби чумлаҳо, **эллипсис**, такрори калима ҷонишинҳои энклитикӣ, воҳидҳои нисбӣ ва воҳидҳои ёрирасон мансубанд. Чумлаи мураккабе, ки ҷузъҳои он ҳар кадом мустақил, баробархуққ буда, бо ҳамдигар ба воситаҳои пайвандакҳо ё оҳанги пайвасткунанда алоқаманд шудаанд: Вай маро ҷеғ зада фарёд кард, аммо ман ба қафоям нигоҳ накарда рафтан гирифтам (С.У.) – Он меня позвал, я не обратив внимания, продолжил идти (перевод автора)» [Бобомуродов, 2016, с.370].

Исходя из этой теории, таджикский учёный-лингвист Ф. Зикрияев в упомянутом выше сборнике даёт детальное пояснение возникновению эллипсиса в сложносочинённом предложении. Ф. Зикрияев, опираясь на приведенный пример в своем словаре - *Вай маро ҷеғ зада фарёд кард, аммо ман ба қафоям нигоҳ накарда рафтан гирифтам. (С.У.)*. – Он меня позвал, я не обратив внимания, продолжил идти (перевод автора) делает акцент на том, что окончание “а” в глаголе-связке таджикского языка даёт некую недосказанность, где представляется нам во второй части сложного предложения: *Дар ҳамин вақт дари кӯча кушода шуда, Рустамамак даромада омад.* В другом варианте этого предложения с отсутствием окончания **а** в глаголе-связке представляется следующим образом: *Дар ҳамин вақт дари кӯча кушода шуд ва Рустамамак даромада омад.* Изменения на лицо, и пунктуационный знак теряет свою зависимость, так как упущение дополняется во второй части предложения. В переводе это предложение звучит так: *“В это время открылась калитка, (и) вошел Рустамамак”* [Зикрияев, с. 349].

Так же как и в русском языке, эллипсис не находит своё четкое определение и в таджикском языке. Некоторые таджикские учёные такие как Ш. Ниёзи и Н. Бозидов считают такие предложения разновидностью ССП, относя их к категории сложносочинённо-деепричастным предложениям.

Если Н. Бозидов считает такие предложения сложно-деепричастными предложениями, но М. Исмагуллаев, наоборот, относит их к разновидностям простых предложений, акцентирую свое внимание на следующем примере: *“Ҳоло ҳанӯз ҷавоб надода,*

аз дур Маҳмудҷон даромада омад” - (Тётушка не успела ответить, как в дверь вошел Махмуджон). М. Исмадуллаев апеллирует все это обстоятельством времени.

В свою очередь, Ф. Зикриёев, исходя из его структурной особенности эллиптического предложения, которая состоит в глагольной форме, относит такие предложения к сложносочинённым эллиптическим предложениям.

Как в русском, так и в таджикском языках, понятие «эллиптическое предложение» не определилось со своим окончательным статусом, так как каждый из учёных приводит свои веские доводы. И, скорее всего, данный вопрос ещё долго будет обсуждаться.

В таджикской литературе можно встретить большое количество сложных эллиптических конструкций, где, возможно, авторы, создавая свои произведения, не задумывались над тем, использовать эллипсис в своих предложениях или нет, в то время как современная лингвистика придаёт этому сегменту большое значение.

Так, например, в рассказе С. Айни “Мактаби кӯҳна” - (Старая школа), можно встретить такое предложение: *«Дар охурчаи гӯшаи нешгоҳии ин хона, ки дариҷа ҷам онҷо буд, ҷойи мактабдорнишин буда, охурчаи неши дари даромад кафшкан буд, ва дар охурчаҳои дигар бачагон менишастанд»* [Айни, ч. II, 1978, с. 110]. – *«В стойле, находящемся в переднем углу, возле дверки, сидел учитель, в остальных же, лицом друг к другу, с той и другой стороны бревен сидели ученики»* [10, Айни, с. 7]. Этот пример состоит из четырех простых предложений, которое является смешанным сложным предложением. Главное предложение *“Дар охурчаи гӯшаи нешгоҳи ин хона ҷойи мактабдорнишин буд”* посредством придаточного определительного *“ки дариҷа ҷам онҷо буд”* интерпретирует *«нешгоҳии ин хона»*.

Третье и четвертое – это простые предложения, соединённые сочинительной связью – соединительным союзом “ва”, то есть осуществлена сочетаемость глагольных форм сказуемого простых предложений.

В данном предложении одно сложноподчиненное предложение связано с другим сложносочинённым предложением сочинительной связью, а именно – неполным сказуемым *“ҷойи мактабдорнишин буда”* и интонацией соединения.

Следующий пример из произведения таджикского писателя С. Улугзода “Субҳи чавонии мо” (Утро нашей жизни): *“Дар қисми поёни ҷавлӣ дар ду хонаи боҳам пайваста, амаки Обид-хоҷа бо оилааш ва модаркалонам-модари падарам, дарм қисми болои ҷавлӣ оилаи мо зиндагӣ мекунамд”* [12, Улугзода, с. 10]. - *В нижней части двора, ближе к выходу, в двух смежных комнатах жил дядя Обид-ходжа с семьей и бабушкой. В верхней части двора находился наш дом* [13, Улугзода, с. 12].

В этом сложноподчиненном предложении, в первой ее части сказуемое «зиндагӣ мекарданд» является непосредственно упущенным элементом эллипсиса.

Другой пример из этого же произведения С. Улугзода: *“Дари хонаамон настак буда, падарам ба он хам шуда медаромад. Пойгаҳи хонаамон бо отаидон ва ҷои ҳезуммониаш насттар, нешгаҳаш аз он як ваҷаб баландтар буд* [12, Улугзода, с. 10]. - *Входная дверь, с круглой дырой для деревянного замка, была низенькая – отец входил в неё нагибаясь. Глиняный пол в нашей комнате был неровный: у дверей – ниже, там был устроен очаг и нища для дров, большая же часть пола в комнате была приподнята и застлана циновками, старой кашмой и тоже очень старым красным ковром* [13, Улугзода, с. 12].

В этих двух простых предложениях, соединённых в сложносочинённый, вспомогательный глагол “буд” упущен в первой ее части, в тексте она приведена во второй ее части, что наглядно указывает на эллиптическое предложение. Рассматривая примеры из таджикских произведений, можно сделать вывод, что эллиптические предложения в таджикском языке имеют место и разнообразны в своём проявлении. Всё это даёт основание утвердить, что эллиптические предложения таджикского языка заслуживают отдельные монографические исследования, которые наблюдаются в русском языке. В самом деле, изучение структурно-семантических и функциональных особенностей эллиптических

предложений таджикского языка имеет теоретическое и практическое значение и представляет собой одну из актуальных задач таджикского языкознания.

Следует отметить, что эллиптическое предложение как лингвистическое явление в таджикском языке чаще всего встречается в неполных простых предложениях и простых безличных предложениях. В неполных простых предложениях один, а иногда и несколько членов предложения могут подвергаться эллипсису. В таких предложениях все члены предложения – подлежащее, сказуемое, дополнение и обстоятельство могут подвергаться эллипсису:

1. Подлежащее:

- Пулаш расид?
- Расид. (Пулаш расид) (9, Айни. Куллиёт. Ҷ. 2, с. 81); - Деньги за землю получил?
- Получил (11, Айни. Собрание сочинений. Том 1. Москва 1971 г., с 181.)
- Нормай хок кандан чанд кубаметр? (аст ё мебошад?)
- Дуним кубаметр. (Нормай хок кандан - дуним кубаметр). (7, Р. Чалил. Ҳикояҳо, с.

112).

- Сколько кубометров составляет норма выкапывания грунта?
- Два с половиной кубаметра (Норма выкапывания грунта - два с половиной кубаметра) (Перевод автора).

Следует сказать, что в первом предложении этого примера также наблюдается явление эллипсиса. В него не включены вспомогательные глаголы «аст» или «мебошад».

2. Сказуемое:

- *Бисёр вақт шоғирдӣ кардед?*
- *Ҳамааш шуда шонздаҳ рӯз* (7, Р. Чалил. Ҳикояҳо, с. 32). **Ишқ ва тарсақӣ**
- Долго стажировались?
- Всего шестнадцать дней (стажировался) (Перевод автора).

В данном отрывке эллипсису подвергается сказуемое. В нём явление эллипсиса очевидно в пропуске сказуемого «шоғирдӣ кардам» «рад намекунад».

- *Рост мегӯед, рад намекунад?*

- *Чиро?*
- *Ишқу муҳаббати маро* (7, Р. Чалил. Ҳикояҳо, с. 112).
- Правда, не откажете?
- В чём?

Во взаимности моей любви к Вам (не откажете - сказуемое) (Перевод автора).

3. Дополнение:

- Даҳ таноб замини худро ба Яъқуббой фурӯхтед?
- Фурӯхтам! (Даҳ таноб замини худро ба Яъқуббой фурӯхтам) (9, Айни. Куллиёт. Ҷ. 2, с. 81). – Продали ли ты Якубу-баю свои десять танабов земли за тысячу тенег, согласно священному закону купли-продажи?

- Продали. (11, Айни. Собрание сочинений. Том 1. Москва 1971 г., с 181.).

В данном диалоге первая ее часть относится к прямому дополнению, в котором читателя уведомляют о продаже десяти танабов земли, вторая же часть предложения относится к косвенному дополнению, в котором присутствует элемент эллипсиса в виде краткого утвердительного ответа.

4. Обстоятельство:

- Гушна мехобӣ?
- Ҳа. (7, Р. Чалил. Ҳикояҳо, с. 159). **Номус** - Гододным ляжешь спать?

Да (Перевод автора). Это безличное предложение, в котором все члены предложения подвержены явлению эллипсиса. В нём явление эллипсиса происходит со сказуемым - «мехобӣ» и обстоятельством образа действия «гушна» (как?).

В нижеследующих безличных предложениях эллипсис наблюдается по отношению к другим членам предложения:

- Компресс даркор- мӣ?

- Албатта (Албатта, компресс даркор аст) (7, Р. Ҷалил. Ҳикояҳо, с. 31). **Ишқ ва тарсакӣ** - Нужен ли компресс?

- Разумеется. (Перевод автора). (- Разумеется, нужен компресс.) Здесь эллипсис наблюдается по отношению и к подлежащему, и к сказуемому, которых легко восстановить по контексту, что явно можно наблюдать по структуре предложения.

Необходимо констатировать, что в неполных предложениях можно наблюдать отсутствие сразу одного или двух членов предложения, что свидетельствует о наличии явления эллипсиса:

- Аҳду паймонамонро аз ёд намебарорӣ?

- Ба муҳаббати софамон қасам, ки не (Ба муҳаббати софамон қасам, ки аҳду паймонамонро аз ёд намебарорам)) (7, Р. Ҷалил. Ҳикояҳо, с. 59). **Латофат** - Не забудешь про наш с тобой уговор?

- Клянусь нашей искренней любовью, нет. (Клянусь нашей искренней любовью, что не забуду про наш с тобой уговор) (Перевод автора).

Во втором предложении данного примера косвенное дополнение «аҳду паймонамонро» и сказуемое «аз ёд намебарорам» подвержены эллипсису.

Таким образом, исследованию эллипсиса в таджикском языке посвящены отдельные работы таджикских учёных-лингвистов. Также анализ примеров показывает, что эллипсису в таджикском языке могут подвергаться все члены предложения. Необходимо рассматривать более подробно и другие аспекты эллиптических предложений в таджикском языке, что может стать предметом дальнейших исследований.

Рецензент: Ходжатов Б.Д., к.ф.н.

Список литературы:

1. Абдурахимов С. Ибораҳои исмии забони адабии ҳозираи тоҷик, - Душанбе: Дониш, 1973. - 220 с.
2. Бобомуродов Ш., Мухторов З. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ. - Душанбе, 2016. – 408 с.
3. Бобомуродов, Ш., Мухторов З. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ. - Душанбе, 2016. – 408 с.
4. Капранов, В.А. Эллипсис в языке таджикской литературы. // Забоншиносии тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1980. - 230 с.
5. Маъсумӣ, Н. Асарҳои мунтахаб. Ҷ. 2. Забоншиносӣ. - Душанбе: Ирфон, 1981. - 288-289 с. - 350 с.
6. Муҳаммадиев, Ф. Куллийёт, ҷилди 1. Ҳикояҳо. – Душанбе: Адиб, 1990. С. - 214 с.
7. Ҷалил, Р., Ҳикояҳо, наشريёти давлатии Тоҷикистон - 1958. С. – 397.
8. Айнӣ, С, Осори баргузида иборат аз ду ҷилд. (тартиб, дучилда бо дебоҷа ва тавзеҳоташ К. Айнӣ, Муҳар. Ш. Шараф). Душанбе, “Ирфон”, 1978. Ҷ. 2. Акнун навбати қалам аст. 1978. – 464 с.
9. Айнӣ, С. “Куллийёт” Полное собрание сочинений, ч. 2. “Дохунда”. Нашриёти давлатии Тоҷикистон. Сталинобод - 1960. С. - 475.
10. Айнӣ, С. “Старая школа”, МОО “Истикбол”, Душанбе, улица Саади Шерози, 16, 2010 г. НПО “Истикбол” – 2010. С. – 55.
11. Айнӣ, С., Собрание сочинений, том первый, “О моей жизни”, “Дохунда” роман, перевод с таджикского. Издательство “Художественная литература” Москва, 1971г. С-510.
12. Улугзода, С. Утро нашей жизни. Душанбе, “Маориф”, 1984. С.320.
13. Зикриёев, Ф., Куллийёти осор, ҷилди 1. Душанбе: Маориф, 2021. С. - 590.
14. Шакурӣ, М. Ҳар сухан ҷреву ҳар нукта мақоме дорад. (нашри сеум).- Душанбе: Ирфон, 2003, - 400 с.

ЭЛЛИПТИЧЕСКИЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье проанализированы примеры эллиптических предложений, взятых из таджикской художественной литературы.

В начале статьи автор анализирует некоторые исследовательские работы, которые были посвящены разновидностям эллиптических предложений. В таджикском языке тоже существуют разновидности эллиптических предложений, которые указаны в этой статье.

Ключевые слова: эллиптические предложения, глагол-связка, лингвистика, эллиipsis сложносочиненного предложения, сложносочиненно-деепричастное предложение.

ЧУМЛАҲОИ ЭЛЛИПТИКӢ ДАР ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Дар мақола намунаҳои ҷумлаҳои эллиптикӣ, ки аз адабиёти бадеии тоҷик гирифта шудаанд, таҳлил карда шудаанд.

Дар аввали мақола муаллиф баъзе қорҳои таҷқиқотиро, ки ба навъҳои ҷумлаҳои эллиптикӣ бахшида шудаанд, таҳлил мекунад. Дар забони тоҷикӣ низ навъҳои ҷумлаҳои эллиптикӣ мавҷуданд, ки дар ин мақола оварда шудаанд.

Калимаҳои калидӣ: ҷумлаҳои эллиптикӣ, феъли пайвастишавӣ, лингвистика, эллиipsisи ҷумлаи мураккаб, ҷумлаи мураккаби феъли ҳолӣ.

ELLIPTICAL SENTENCES IN TAJIK

This article analyzes examples of elliptical sentences taken from Tajik fiction.

At the beginning of the article, the author analyzes some research papers that have been devoted to varieties of elliptic sentences. There are also varieties of elliptical sentences in the Tajik language, which are listed in this article.

Keywords: elliptic sentences, verb-copula, linguistics, ellipsis of a compound sentence, compound-adverbial sentence.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Нилобеков Мусал** – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, муаллими калони кафедраи забониносии умумӣ. Нишони: 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: 907424287

Турсунов Фаёзҷон Мелибоевич – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забониносии муқоисавӣ ва назарияи тарҷума. Суроға: ш. Душанбе, к. Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992)935772037; почтаи эл.: fayzbakhsh@rambler.ru

Сведения об авторах: **Нилобеков Мусал** – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, старший преподаватель кафедры общего языкознания. Адрес: г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. Тел.: 907424287

Турсунов Фаёзҷон Мелибоевич – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, доктор филологических наук, профессор кафедры сравнительного языкознания и теории перевода. Адрес: г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992)935772037; эл. почта: fayzbakhsh@rambler.ru

Information on the authors: **Nilbekov Musal** – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulugzade, Senior Lecturer of the Department of General Linguistics. Address: Dushanbe, Muhammadiyev Street, 17/6. Tel.: 907424287

Fayoz M. Tursunov – The Sotim Ulughzoda Tajik International University of Foreign Languages, Doctor of Philological Sciences, Professor of the Department of Comparative Linguistics and Theory of Translation. Address: 17/6, Muhammadiyev Str., 734019, Dushanbe, Tajikistan. Tel.: (+992) 935772037; e-mail: bakhsh@rambler.ru

ТАҲЛИЛИ ЛЕКСИКИЮ МАЪНОИИ КАЛИМАИ «ТААЧҚУБ/SURPRISE» ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Аламурадова Р.А.

Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Чӣ тавре ки маълум аст, забон на танҳо воситаи иртибот, балки инъикоскунандаи таърих, анъана ва арзишҳои миллии халқ маҳсуб меёбад. Дар ҳар як калима, ибора, зарбулмасалу мақолҳо, ки дар онҳо ворисони забон таҷрибаи худро ҷамъбаст намуда, ба мерос мегузоранд, барои рушди инкишофи он нақши босазоеро гузошта метавонанд. Аз ин рӯ, ҳифзи он ҳамчун арзиши миллию фарҳангӣ вазифаи муҳимми ҳар як ҷомеа маҳсуб меёбад.

Дар забоншиносии муосир таваҷҷуҳ ба таҳқиқи воситаҳои луғавӣ торафт бештар мушоҳида мешавад. Таҳқиқи маъноҳои луғавии калимаҳо самти афзалиятноки семантикаи маърифатӣ буда, имкон медиҳад, ки ба сохторҳо ва навъҳои маъноҳои луғавӣ аз нигоҳи нав нигарем.

Воқеан, яке аз аломатҳои хоси системавӣ дар луғат, ин гурӯҳбандии семантикии калимаҳо ба ҳисоб меравад. Барои ишора ба онҳо истилоҳоти гуногун истифода мешаванд, ба монанди гурӯҳҳои лексикӣ–семантикӣ, гурӯҳҳои мавзӯӣ, парадигмаҳои семантикӣ, майдонҳои семантикӣ ва ассотсиативӣ, майдонҳои мафҳумӣ, инчунин, синфҳои инвариантӣ ва функционалӣ.

Воқеан, яке аз аломатҳои хоси системавӣ дар луғат, ин гурӯҳбандии семантикии калимаҳо ба ҳисоб меравад. Барои ишора ба онҳо истилоҳоти гуногун истифода мешаванд, ба монанди гурӯҳҳои лексикӣ–семантикӣ (ГЛС), гурӯҳҳои мавзӯӣ (ГМ), парадигмаҳои семантикӣ (ПС), майдонҳои семантикӣ ва ассотсиативӣ, майдонҳои мафҳумӣ, инчунин, синфҳои инвариантӣ ва функционалӣ.

Дар забоншиносӣ гурӯҳҳои лексикӣ–семантикӣ (ГЛС) – ин маҷмуи воҳидҳои луғавии забон аст, ки бо маъноҳои умумӣ ва алоқаҳои системавӣ муттаҳид шудаанд. Ин гурӯҳҳо имкон медиҳанд, ки луғати забон дар асоси маъноҳои вожаҳо ва муносибатҳои онҳо ба тартиб дароварда шавад.

ГЛС – ҳо дар таҳлили матн, таҳияи луғатҳо ва омӯзиши забон нақши муҳимму ҳалкунандаро мебозанд.

Гурӯҳҳои лексикӣ–семантикӣ аз рӯйи мабдаъҳои гуногун ташаккул меёбанд. Яке аз мабдаъҳои асосӣ ин умумияти маъноӣ ба ҳисоб меравад, ки дар он вожаҳое, ки маъноҳои наздик ё алоқаманд доранд, дар як гурӯҳ ҷойгир мешаванд.

Барои ифодаи ин мафҳумҳо номҳои мухталиф ба кор бурда мешаванд, аз қабili категорияҳои луғавӣ–маъноӣ, маҷмуаҳои мавзӯӣ, қолабҳои маъноӣ, ҳудудҳои семантикӣ ва ассотсиативӣ, соҳаҳои концептуалӣ ва ғ.

Мафҳуми майдони семантикӣ дар илми забоншиносӣ ба таҳқиқи муносибатҳои маъноӣ байни воҳидҳои луғавӣ, ки дар дохили як соҳа ё категорияи муайяни концептуалӣ қарор доранд, бахшида шудааст. Ин концепсия имкон медиҳад, ки сохтори мураккаби маъноӣ калимаҳо ва робитаҳои онҳо дар низоми забонӣ муайян карда шавад. Майдони семантикӣ на танҳо маҷмуи калимаҳо, балки як сохтори муташаккил аст, ки дар он ҳар як воҳид мавқеи мушаххас дорад ва бо дигар воҳидҳо дар муносибати маъноӣ қарор дорад.

Ғояи таҳқиқи луғат аз рӯйи майдонҳои семантикӣ (мафҳумӣ) дар забоншиносӣ бо номи Й. Трир алоқаманд аст, гарчанде ки худ итилохро бори аввал дар забоншиносӣ Г. Ипсен истифода бурда, майдонро ҳамчун маҷмуи калимаҳое, ки маъноӣ умумӣ доранд, муайян кардааст. Й. Трир майдони семантикии мафҳумиро пеш аз ҳама ҳамчун сохтори як соҳа ё доираи муайяни мафҳумҳо мефаҳмад. Майдони мафҳумӣ дар забон ба майдони луғавӣ мувофиқат мекунад, ки он аз таркиби луғавӣ ҷудо карда шуда, бо ягон майдони мафҳумӣ алоқаманд аст. Ин равиш дар корҳои Г.С.Щур ба таври васеъ таҳқиқ карда мешавад [11, с.43].

Таърифи умумӣ ва хеле амиқи моҳияти гурӯҳҳои луғавӣ–семантикӣ дар асари маъруфи Ф.П. Филин дода шудааст" [7, с. 43].

Майдони семантикии истилоҳоти «**таачҷуб/surprise**»–маҷмӯи мафҳумҳо ва истилоҳотеро дар бар мегирад, ки тамоми ҷанбаҳои ин равандро дар бар мегиранд.

Таачҷуб ҳамчун як эҳсоси инсонӣ, воқуниши ногаҳонӣ ба ҳодиса ё иттилооти ғайричашидмошт аст, ки дар зехни инсон аломатҳои саволро ба вуҷуд меорад. Дар забони тоҷикӣ, калимаи «**таачҷуб**» дорои маъноҳои гуногун буда, вобаста ба матн метавонад ҳамчун ҳайрат, аҷобат, ба ҳиссиёти аҷиб дучор шудан ва ё ҳатто тарсу ваҳм ифода ёбад.

Таачҷуб як навъи баёни маъние мебошад, ки онро бо ҳайрат баён менамоянд ва ё дар тасвири ашё, воқеа бо таачҷуб чизеро пурсида, аз он таҳайюр мекунанд.

Барои таҳлил, мо мисолҳои «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» таҳти таҳрири С. Назарзода, «Фарҳанги тоҷикӣ ва русӣ» таҳти таҳрири Д. Саймиддинов, С.Д. Холматова, С. Каримова [ТРС, 2000] дар забони англисӣ “Фарҳанги синонимҳои англисӣ ба русӣ” зери таҳрири Ю. Д. Апресян (Англо–русский синонимический словарь / Ю. Д. Апресян) ва инчунин иқтибосҳо аз асарҳои бадеӣ ва публицистиро, ки имкон медиҳанд басомади истеъмоли вожа муайян карда шавад, интихоб кардем.

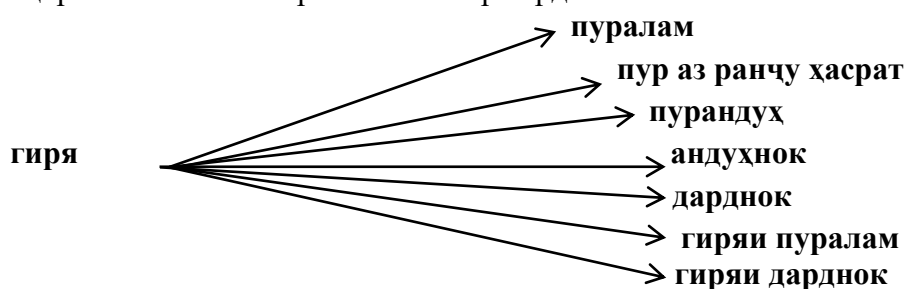
Вожаҳои ифодакунандаи «**таачҷуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосотро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз рӯи маъно ба гурӯҳҳои луғавию маъноӣ ҷудо карда мумкин аст.

I. Ба гурӯҳи якуми луғавию маъноии вожаҳои ифодакунандаи «**таачҷуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ вожаҳои дохил мешаванд, ки **ҳолати нуговори шахсро** ифода мекунанд. Онҳо вожаҳои ифодакунандаи эҳсосот мебошанд.

Ба гурӯҳи вожаҳои дохил мешаванд, вожаҳои «**фиғон**», «**нола**», «**гиря**» ва зорӣ дохил мешаванд. Ин гуна вожаҳо дар забони тоҷикӣ тобишҳои гуногуни услубӣ зоҳир менамоянд.

Дар забони англисӣ синонимҳои вожаи **cry – гиря – weep, wail, sob** ва ғайраҳо мебошад ва барои ифодаи ҳолати андухноки шахс хизмат мекунад, ва вожаҳои ифодагари эҳсосот мебошанд.

Вожаи «**гиря– cry**» маъноӣ ҳолати гиря рӯй додан, оби чашм, оби дида, оби чашм кардан (рехтан) гиристан, ба гиря омадан, (дар чашм) ашк пайдо шудан дар чашмро ифода мекунад. Майдони маъноии вожаи **гиря–ро** мафҳумҳои гуногун ташкил мекунанд, ки дар нақша онҳоро метавон ба таври зайл тасвир кард:

Вожаи «**нола – moan**» маъноӣ ҳолати овоз андохтан нолаву фиғон кардан, бо садои баланд гиристанро ифода мекунад. Ин вожаҳо дар ифодаи ҳолатҳои навҳасаро шудан (дар мотам ё ғами касе) низ истифода мебаранд. Ин вожа бо вожаҳои **оташнаво – full of pain** он ки нолаи пурсӯз дорад, сӯзишдор, сӯзонанда; пурдарду алам; пуртаъсир ва ба сӯзиш оваранда (ох, нола) [9, с.280].

Вожаи «**фиғон – cry**» маъноӣ ҳолати фиғон бардоштан (баровардан) фарёд, нола, зорӣ; фарёду нола кардан, дод гуфтан; **фиғон кардан** нолидан, – **to cry, to moan** бо зорӣ фарёд бардоштан – **by shouting request**; **фиғон кашидан** – **to scream**, фарёди зорӣ баровардан – **a cry of distress**, ба танг омада – **narrowed down, moaning** – нола карданро ифода мекунад [4, с. 400].

Дар баъзе маврид ин калимаҳо баробари гирифтани тобиши маъноии дигар метавонанд дар доираи ду ё зиёда силсилаҳои синонимӣ амал намоянд. Масалан, калимаи «**фиғон**» аз зумраи чунин вожаҳост, ки дар ин гурӯҳ маънии эҳсосоти баланд ё бо ҳиссиёти

дучанд баланд баромадани овозро ифода мекунад ва таркиби ибораи **гиряву нола бардоштанро – crying and moaning** месозад.

Ҳодисаи сермаъноӣ, яъне дорои якчанд маъно будани калимаҳо, дар забон ҳодисаи маъмулу машҳур буда, дар чараёни рушди забон, тадриҷан дар натиҷаи инкишофи маъноӣ асли ва аввалаи калима ба вучуд меояд. Инро дар вожаҳои ифодакунандаи «**тааҷҷуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот мушоҳида кардан мумкин аст.

Ин вожаҳои сермаъно паҳлуҳои гуногуни ҳодисаҳои воқеиро дар шакли як калима инъикос кунанд ҳам, ҳамаи он маъноҳо бо ҳамдигар алоқаманд мебошанд ва ин хусусияти муҳимми калимаҳои сермаъно ба ҳисоб меравад [3, с. 7–9].

Компонентҳои **гиря – cry, ҳаяҷон ва нолаю зорӣ – excitement and lamentation**, дар алоҳидагӣ маъноҳои гуногун доранд. Ҳатто ҷузъҳои ҷуфти синонимии **гиряю ҳаяҷон** дар мавриди ҷудо–ҷудо омадан маъноӣ мухталиф доранд, вале дар матн онҳо ба ҳам аз ҷиҳати маъно хеле наздик шуда меоянд, ки ин ҳодисаро синоними матнӣ (контекстуалӣ) меноманд [10, с. 180].

Вожаи «**гиря – weep**» исми амал мебошад, ҳаяҷон бошад, дорои мафҳуми абстракт, ки ҳолати руҳии инсонро ифода мекунад, буда, он барои ифодаи ҳолати аз ҳаяҷони зиёд ба **гиря** омадан истифода карда мешавад.

Вожаҳои «**нола**» ва «**зорӣ**» – **moan and request**, – ҳаммаъно шуда наметавонанд. Вожаи «**гиря – weep**» маънии муқаррарии «**ашк рехтан**» –ро ифода мекунад, аммо **нола – moan** мафҳуми муқаррарии «**гиря кардан**» –ро надиҳад, балки нола аз сӯзиши дил ва ҳолати ногувори инсон ба амал меояд, ки ҳангоми **гиря** садои шахси **гирён** бисёр бо сӯз баланд мешавад.

Воқеан, **гиря** метавонад беовоз бошад ва танҳо бо рехтани ашк низ ба амал ояд. Яъне **гиря** ба **нола** табдил меёбад ва вожаи «**нола**» барои ифодаи маънии «бо алам гиристан ва зорию тавалло кардан» –ро истифода бурда мешавад. Дар забони англисӣ вожаи «**cry – гиря**» маъноӣ умумӣ дорад, ҳолати руҳии инсонро ифода мекунад, он барои ифодаи ҳолати «**аз ҳаяҷони зиёд ба гиря омадан**» низ истифода карда мешавад.

Вожаи «**cry – гиря**» нисбат ба синонимҳои худ бештар дар забони гуфтугӯӣ истифода мешавад. Ба гурӯҳи дуҷуми луғавию маъноӣ вожаҳои ифодакунандаи «**тааҷҷуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ вожаҳои дохил мешаванд, ки ҳолати ифодаи руҳи болидаи инсонро ифода мекунанд.

Ба гурӯҳи дуҷум вожаҳои дохил мешаванд, ки ҳолати ифодаи руҳи болидаи инсонро ифода мекунанд, вожаҳои **шодӣ, хурсандӣ ва шодмонӣ – joy happiness and joyful** дохил мешаванд. Ин гуна вожаҳо дар забони тоҷикӣ тобишҳои гуногуни услубӣ зоҳир менамоянд.

Вожаҳои, ки дар ифодаи руҳи болидаи инсон ба кор мераванд, калимаҳои **шодӣ, хурсандӣ ва шодмонӣ – joy, happiness and joyful** аз қабилы исмҳои абстракте мебошанд, ки аз сифат тавассути пасванди –ӣ сохта шуда, мафҳуми болидагии руҳи инсонро ифода мекунанд.

Дар таҳлили вожаҳои ифодакунандаи «**тааҷҷуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ вожаҳои «**шодӣ – joy**» ҳолати хурсандӣ, хушҳолӣ, хушнудиро мефаҳмонанд..

Вожаҳои «**шодӣ**» ва «**хурсандӣ – joy and happiness**» серистеъмол буда, ҳоси услуби адабӣ гуфтугӯӣ мебошанд, вале вожаи сифатии «**шодмон**», ки хусусияти бадеӣ дорад, калимаи китобӣ мебошад ва бештар дар услуби китобӣ–бадеӣ ба кор меравад. Ин вожа зимни калимасозӣ шакли «**шодмонӣ**» пайдо намуда, ба исми абстракт табдил меёбад ва дар ифодаи «**хурсандии аз ҳад зиёд, шодии беҳаду қанор**» истеъмол меёбад:

Майдони маъноӣ вожаи «**шодӣ**» – ро мафҳумҳои «**ҳанда – joy concepts of laughter**» дар ифодаи хушҳолӣ, шодмонӣ ва ё истеҳзо дар одам, ки бо садои махсусе зоҳир мегардад, ташкил мекунанд.

Вожаи «**ҳанда – laugh**» ҳолати ҳанда гирифтани касро, пайдо шудани ҳанда ба касе, ҳанда кардан, хандиданро ифода мекунад. Инчунин, мафҳуми «**пурнишот – joyfully**» маъноӣ

пур аз хурсандӣ, хурсандибахш, шодиовар, «**тарабангез – exciting**» маънои он чӣ боиси айшу хушҳолӣ аст, мефаҳмонад [9, с. 649].

Ин вожаро дар ифодаи ҳолатҳои хурсанд шудан истифода мебаранд. Вожаи «**шодӣ – joy**» низ вожаҳои сермаъно ғасоҳату балоғати суҳанро аз бисёр ҷиҳат сермаҳсул мегардонад.

Мисол: Шодбод яъне табрик – **congratulations**; таҳсину таъриф – **praise**; шодбод гуфтан таҳсин кардан, офарин хондан, **шодбодӣ – cheers** шодбодӣ кардан табрик кардан, муборакбодӣ кардан, **шодбош(ӣ) – cheers** табрик кардан, муборакбод намудан, **шоддил – happy** хушҳол, дилшод, масрур, **шодиангез** он чи боиси хурсандию хушҳолӣ мегардад, хурсандибахш, **шодибахш** хушҳолкунанда, хурсандиовар, **шодиёна** – хурсандона, аз рӯи хурсандӣ; ба муносибати рӯй додани ягон ҳодисаи шодибахш, **шодикаф (ак)** дилкаф шудан аз хурсандӣ, марғи ногаҳонӣ аз шунидани ягон хабари хуш; шодикафак шудан, **шодиовар** шодибахш, хушҳолкунанда, **шодкомӣ** хушнудӣ, хурсандӣ, **шодмонона** – бо шодӣ, бо хурсандӣ, шодон, **шодхор** кит. шодмон, хушҳол ва ғ.

Вожаи **пурфарах – full of happy** маънои пур аз шодию хурсандӣ, хурсандибахш, пурсуруро ифода мекунад [4, с. 650].

Таҳлили мисолҳо аз шаҳодат медиҳад, ки вожаи **шодӣ – joy** бо роҳҳои калимасозии морфологӣ созмонёфта, барои бой намудани забон мусоидат мекунад. Калимаҳои сермаъно паҳлуҳои гуногуни ҳодисаҳои воқеиро дар шакли як калима инъикос кунанд ҳам, ҳамаи он маъноҳо бо ҳамдигар алоқаманд мебошанд ва ин хусусияти муҳими калимаҳои сермаъно ба ҳисоб меравад.

Хусусиятҳои воҳидҳои луғавиро танҳо ҳангоми муқоисаи вожа метавонем дуруст шарҳу тавзеҳ диҳем.

III. Ба гурӯҳи сеюми луғавию маъноии вожаҳои ифодакунандаи «**тааҷҷуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосотро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ вожаҳои дохил мешаванд, ки ҳолати **тарсу ваҳм – fear or anger ё ба ғазаб омадани** шахсро ифода мекунад. Ба гурӯҳи вожаҳои, ки ҳолати тарсу ваҳм ё ба ғазаб омадани шахсро ифода мекунад, вожаҳои дод ва фарёд мебошанд. Ин гуна вожаҳо дар забони тоҷикӣ тобишҳои гуногуни услубӣ зоҳир менамоянд.

Вожаҳои «**дод ва фарёд**» – **shouting and screaming** маънои овоз кашидан, бо садои баланд фарёд кашидан, фарёд кардан; овои нарм киноя аз суҳани мулоим, гуфтори фораи, овои сард киноя аз гуфтори зишт, гапи дағал ро ифода мекунад.

Вожаи «**фазаъ – horror**» маънои **тарс, бим, ваҳм, даҳшат хавф, фарёд, ғулғула, нолаву зорӣ, ғиревро** дошта, ифодагари мафҳумҳои ҳолати ногувори шахс мебошанд [4, с.381].

Вожаи **шавқун – shouting** гуфт, доду фарёд; шавқун андохтан доду фарёд барпо кардан; шавқун бардоштан доду фарёд кардан; шавқун баромадан аз ҷое садои доду фарёд баромадан, баланд шудани садоҳо; шавқун кардан доду фарёд кардан, ҳаёху бардоштан. Ин вожаҳо ҳолати эҳсосии инсон нигаронида шудаанд ҳамчун вожаҳои ҳиссиёт ифодагари истифода мешаванд. **Фарёдрасӣ фарёдзан фарёдзанон фарёдкашон, фарёдкун, фарёдкунон фарёднома** ва ғ. – **to reach someone's cry**.

Дар ин мисолҳо, ки мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтаанд, аксарияти усулҳои сермаъношавӣ ба мушоҳида мерасанд.

Ҳамин тавр бояд, қайд кард, ки маъноҳои луғавӣ бо усулҳои ниҳоят гуногун пайдо мешаванд, ки дар байни онҳо вожаҳои ифодагари «**тааҷҷуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавқеи муҳим дорад. Барои дуруст ва аниқу дақиқ муайян кардани маънои вожа, нақши таҳлили муқоисавӣ басо бузург мебошад.

Бояд зикр намуд, ки дар забони тоҷикӣ, калимаҳои зиёде мавҷуданд, ки эҳсоси тааҷҷубро ифода мекунад. Ба инҳо метавон калимаҳои аслий, иқтибосӣ ва таркибиро дохил кард. Калимаҳои аслий тоҷикӣ, аз қабилӣ «**хайрон**» бевосита барои ифодаи «**тааҷҷуб**» истифода мешаванд. Ин калимаҳо дорои маънои мушаххаси «**тааҷҷуб**» буда, аксар вақт дар ибораҳо ва ҷумлаҳо барои таъкиди «**эҳсосот**» истифода мешаванд. Ғайр аз ин, калимаҳои иқтибосӣ аз забонҳои дигар, аз қабилӣ «**мутаассир**» (аз арабӣ) низ дар забони тоҷикӣ барои

ифодаи «**тааччуб**» истифода мешаванд, ки ин гувоҳи тағйирпазирӣ ва гуногунии забони тоҷикӣ мебошад.

Калимаҳои таркибӣ, ки аз ду ё зиёда калимаҳо иборатанд, низ дар ифодаи «**тааччуб**» дар забони тоҷикӣ нақши муҳимро мебозанд.

Дар забони англисӣ, калимаҳо ва ибораҳои гуногун барои ифодаи «**тааччуб**» мавриди истифода қарор мегиранд. Калимаҳои маъмултарин иборатанд аз «**surprise**», «**amazement**», «**wonder**», «**astonishment**» ва ғайра. Ин калимаҳо дорои доираи васеи маъноҳо буда, метавонанд дар вазъиятҳои гуногун барои ифодаи дараҷаҳои гуногуни «**тааччуб**» истифода шаванд. Ғайр аз ин, забони англисӣ аксар вақт ибораҳо ва идиомаҳо барои ифодаи «**тааччуб**» истифода мебарад, ба монанди "**I was taken aback**" ё "**It blew my mind**" ва ғайра.

Илова бар ин, забони англисӣ истифодаи феълҳои модалиро барои ифодаи «**тааччуб**» қабул мекунад. Феълҳои модалӣ, аз қабилӣ «**can**», «**could**», «**must**» ва «**might**», метавонанд барои изҳори «**ҳайрат**» ё «**нобоварӣ**» дар бораи чизе, ки рух додааст ё рух дода метавонад, истифода шаванд. Ин истифодаи феълҳои модалӣ ба ифодаи «**тааччуб**» нозукии иловагӣ зам мекунад.

Муқоисаи маъноии калимаҳои ифодакунандаи «**тааччуб**» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ нишон медиҳад, ки дар ҳоле ки баъзе умумиятҳо ба мушоҳида мерасанд, фарқиятҳои назаррас низ вуҷуд доранд, ки аз гуногунии тасвири забони ҷаҳонии тоҷикон ва англисзабонон шаҳодат медиҳад. Масалан, агар маънои калимаи тоҷикии «**ҳайрон**» бо калимаи англисии «**surprised**» мувофиқат кунад ҳам, аммо вожаи «**ҳайрон**» аксар вақт дараҷаи бештари «**ҳайрат**» ё «**нобовариро**» ифода мекунад. Ин фарқиятҳо инъикоси фарҳангӣ ва таърихӣ ҳар як забон мебошанд.

Бояд зикр намуд, ки дар сохтори калимаҳои ифодакунандаи «**тааччуб**» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ низ фарқиятҳо ба мушоҳида мерасанд. Забони тоҷикӣ ба сохтани калимаҳои таркибӣ ва ибораҳо, ки тааччубро бо тарзи тасвирӣ ифода мекунанд, майл дорад. Баръакс, забони англисӣ бештар ба истифодаи калимаҳои ягона ва идиомаҳо таъян мекунад. Ин фарқияти сохторӣ метавонад ба тарзи дарк ва баён кардани мафҳумҳои «**тааччуб**» дар ду забон таъсир расонад.

Бояд қайд намуд, ки «**тааччуб**», ҳамчун як ҳолати равонӣ ва эҳсосӣ, дар фарҳангҳои гуногун, аз ҷумла забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, бо тарзҳои гуногун ифода ёфта, дар аксарияти ҳолатҳо тасвири забони ворисони забонҳоро нишон дода метавонад. Ин эҳсос, ки аксаран дар воқуниш ба ҳодисаҳои ғайричашиддошт ё ногаҳонӣ ба вуҷуд меояд, метавонад ҳамчун як ҷузъи муҳими таҷрибаи инсонӣ баррасӣ шавад.

Таҳлили муқоисавии лексикӣ маъноии калимаҳои ифодакунандаи мафҳумҳои «**тааччуб**» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ имкон медиҳад, ки фарқиятҳо ва умумияти фарҳангии марбут ба дарки ин эҳсос муайян карда шаванд.

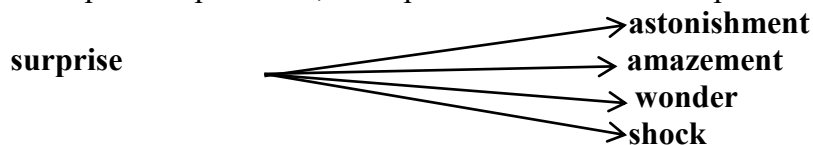
Дар забони тоҷикӣ, калимаи «**тааччуб**» решаҳои арабӣ дошта, ифодагари «**ҳайрат**», «**нобоварӣ**» ва ҳатто «**тарсу ҳарос**» аст. Ин калима аксар вақт дар иртибот бо ҳодисаҳои ғайричашиддошт ё ғайриоддӣ истифода мешавад, ки аз доираи таҷрибаи муқаррарии инсонӣ берунанд.

Муодилҳои наздик ба «**тааччуб**» дар забони тоҷикӣ иборатанд, аз қабилӣ «**ҳайрат**», «**ачиб**», «**ҳангома**», ки ҳар кадоме тобишҳои маъноии худро доранд. Масалан, вожаи «**ҳайрат**» бештар ба маънои «**ҳайрони сахт шудан**» ва «**нобоварӣ**» мавриди истифода қарор мегирад.

Дар ҳоле ки вожаи «**ачиб**» метавонад ба маънои «**чизи аҷиб**», «**ғайриоддӣ**» дар забон қорбаст гардида, ҳатман эҳсоси «**тааччуб**»-ро ифода намояд.

Дар забони англисӣ, калимаи «**surprise**» метавонад дар аксарияти ҳолатҳо ҳамчун муодили калимаи «**тааччуб**» мавриди истифода қарор гирад. Аммо, доираи маъноии калимаи «**surprise**» васеътар буда, дар ифодаи мафҳумҳои «**ҳайрат**» ва «**нобоварӣ**» низ омада метавонад. «**surprise**» метавонад ба ҳодисаи ғайричашиддошт ё тухфае, ки интизор

набудед, низ ишора кунад. Бо синонимҳои вожаи «**surprise**» дар забони англисӣ вожаҳои зиёде низ корбаст гардидааст, ки дар нақша метавон батаври зайл тасвир кард:

Синонимҳои «**surprise**» дар забони англисӣ вожаҳои «**astonishment**», «**amazement**», «**wonder**», «**shock**» ба ҳисоб мераванд.

Илова бар ин зикр намудан роиҷ аст, ки тақибҳои «**Astonishment**» ва «**amazement**» ба маънои «**ҳайрат**» ва «**нобоварии сахт**» омада метавонанд, дар ҳоле ки «**wonder**» метавонад ба ҳиссиёти ҳайрат ва кунҷқобӣ дар баробари чизи аҷиб ё номаълум ишора кунад. «**Shock**» бештар ба тааҷҷуби манфӣ, ки бо тарсу ҳарос ва нороҳатӣ ҳамроҳ аст, далолат мекунад.

Таҳлили муқоисавии луғавию маъноии калимаҳои ифодакунандаи мафҳумҳои «**тааҷҷуб**» ва «**surprise**» нишон медиҳад, ки гарчанде ҳарду калима як эҳсоси умумиро ифода кунанд ҳам, аммо фарқиятҳои фарҳангӣ дар тарзи дарки ва ифодаи ин эҳсос дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавҷуданд. Ин фарқиятҳо метавонанд дар тарзи истифодаи ин калимаҳо дар зерматнҳои гуногун, инчунин, дар ифодаҳои шифоҳии марбут ба мафҳумҳои «**тааҷҷуб**» инъикос ёбанд. Дарки ин фарқиятҳо барои муоширати самаранок ва фаҳмиши амиқи фарҳангҳои гуногун муҳим аст.

Муқарриз: Ҳасанова Ш.Р., н.и.ф., дотсент

АДАБИЁТ:

1. Англо–русский синонимический словарь/Ю. Д. Апресян, А64 В. В. Ботякова, Т. Э. Латышева и др.; Под рук. А. И. Розен мана, Ю. Д. Апресяна. — М.: Рус. яз. 1979, — 544 с.
2. Фарҳанги Англисӣ–тоҷикӣ Standard English–Tajik Dictionary – Душанбе: ЭР–граф, 2015. – 1016 с.
3. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX): –М.: Сов. энциклопедия, 1969. Ҷ. 1. – 951с.
4. Фарҳанги забони тоҷикӣ. /Мураттибон Капранов В.А., Рауфов Ҳ., Зеҳнӣ Т. ва дигарон. – Иборат аз 2 ҷилд. Ҷ. 2. М.: Советская энциклопедия, 1969. – 948 с.
5. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ.–Душанбе, 2008.Ҷ.1 – 949с. Ҷ. 2 –944 с.
6. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ. (Зери таҳрири Д. Саймиддинов, С.Д. Холматова). – Душанбе, 2006. – 813 с.
7. Фортунатов, Ф.Ф. // Энциклопедический словарь. Брокгауза и Ефрона в 86 т. (82 т. и 4 доп.).—СПб., 1890–1907.
8. Чамшедов П., Толиби Розӣ «Фарҳанги англисӣ – тоҷикӣ» Душанбе, Пайванд, 2007, – 1202 с.
9. Чамшедов, П. Фарҳанги тоҷикӣ ба англисӣ / П.Чамшедов. – Душанбе: Эҷод, 2008. – 978 с.
10. Чамшедов, П. Фарҳанги англисӣ–тоҷикӣ бо роҳнамои вожагони тоҷикӣ / П. Чамшедов, Т. Розӣ. – Душанбе: Пайванд, 2005. – 1202 с.
11. Щур Г.С. Теория поля в лингвистике. ГЛ.: Наука, 1974. – 225 с
12. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – 2–е изд.–М.: Большая Российская энциклопедия, 200. – 688 с.
13. Adams V. An Introduction to Modern English Word–Formation.–London: Longman, 1973. – 203 p.
14. Lubensky, S. Russian–English dictionary of idioms (русско–английский фразеологический словарь). / Sophia Lubensky. U. S.: Yale University Press, 2013. –992 p.
15. Webster’s Third New International Dictionary of the English Language. Vol. I–III;
16. Webster’s New Dictionary of Synonyms. Springfield: The New American Roget’s College, 1973. (WNDS).

ТАҲЛИЛИ ЛЕКСИКИЮ МАЪНОИИ КАЛИМАИ «ТААЧЧУБ/SURPRISE» ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Мафҳуми майдони семантикӣ дар илми забоншиносӣ ба таҳқиқи муносибатҳои маъноӣ байни воҳидҳои луғавӣ, ки дар дохили як соҳа ё категорияи муайяни концептуалӣ қарор доранд, бахшида шудааст. Ин концепсия имкон медиҳад, ки сохтори мураккаби маъноӣ калимаҳо ва робитаҳои онҳо дар низоми забонӣ муайян карда шавад. Майдони семантикӣ на танҳо маҷмуи калимаҳо, балки як сохтори муташаккил аст, ки дар он ҳар як воҳид мавқеи мушаххас дорад ва бо дигар воҳидҳо дар муносибати маъноӣ қарор дорад. Таҳлили муқоисавии луғавию маъноии калимаҳои ифодакунандаи мафҳумҳои «тааҷҷуб» ва «surprise» нишон медиҳад, ки гарчанде ҳарду калима як эҳсоси умумиро ифода кунанд ҳам, аммо фарқиятҳои фарҳангӣ дар тарзи дарки ва ифодаи ин эҳсос дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавҷуданд.

Калидвожаҳо: тааҷҷуб, фигон, нола, гиря, ҳайрон, эҳсосот, фарҳанг, ҳаяҷон, лексикӣ, семантикӣ, мафҳум.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЛЕКСЕМЫ «ТААЧЧУБ/SURPRISE» НА ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Понятие семантического поля в лингвистике посвящено изучению семантических отношений между лексическими единицами, входящими в определенное концептуальное поле или категорию. Эта концепция позволяет выявить сложную структуру значений слов и их взаимосвязи в языковой системе. Семантическое поле — это не просто набор слов, а организованная структура, в которой каждая единица занимает определенное положение и находится в семантической связи с другими единицами. Сравнительный лексико-семантический анализ слов, выражающих понятия «тааҷҷуб» и «surprise» показывает, что хотя оба слова выражают одну и ту же общую эмоцию, существуют культурные различия в том, как эта эмоция воспринимается и выражается в таджикском и английском языках.

Ключевые слова: удивление, крик, стон, плач, изумление, эмоция, культура, волнение, лексический, семантический, концепт.

LEXICO-SEMANTIC ANALYSIS OF THE lexeme "SURPRISE" IN TAJIKSCOM AND ENGLISH LANGUAGES

The concept of a semantic field in linguistics dedicated to the study of semantic relations between a lexical unit, an entry and a specific conceptual field or category. This concept makes it possible to reveal the complexity and structure of the meanings of words and their interrelationships in the language system. A semantic field is not just a set of words, but an organized structure in which each unit occupies a certain position and is in semantic connection with other units. A comparative lexical-semantic analysis of words expressing the concepts of "surprise" and "surprise" shows that although both words express one and the same general emotion, there are cultural differences in how this emotion is perceived and expressed in Tajik and English languages.

Key words: surprise, scream, moan, cry, astonishment, emotion, culture, excitement, lexical, semantic, concept.

Маълумот дар бораи муаллиф: Алламурадова Робия Аланазоровна - Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, докторант (PhD). Нишони: ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33, тел.: (+992) 900004828

Сведения об авторе: Алламурадова Робия Аланазоровна – Национальная академия наук Таджикистана, докторант (PhD), Адрес: г. Душанбе, проспект Рудакӣ, 33, тел.: (+992) 900004828

Information about the author: Allamuradova Robiya Alanazorovna – National Academy of Sciences of Tajikistan, PhD student, Address: Dushanbe, Rudaki Avenue, 33, Tel.: (+992) 900004828

СИСТЕМА ВНУТРИГЛАГОЛЬНОГО СЛОВОПРОИЗВОДСТВА И ФОРМООБРАЗОВАНИЯ, И ЕЕ СВЯЗЬ С ПРОЦЕССАМИ ВИДОВОЙ КОРРЕЛЯЦИЙ

Сабинова Ф.

Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде

Глагол – самая сложная и самая ёмкая грамматическая категория русского языка. Глагол наиболее конструктивен по сравнению со всеми другими категориями частей речи. Глагольные конструкции имеют решающее влияние на именные словосочетания и предложения [2, с. 349].

Антитеза имени и глагола как структурная особенность многих языков была осознана еще в античной философии и лингвистике. Платон, Аристотель, Аполлоний Дискол, Донат учили об имени и глаголе, как о двух частях речи. Эта теория была воспринята русской грамматикой еще в XIII века. На этой почве сложилось образование учения о глаголе как о центральной категории языка, присвоившей себе основные формы и функции других грамматических категорий и создавшей свои особые «колонии» в области всех главных частей речи (кроме имени числительных и местоимений) [2, с. 349].

В настоящей статье о системе внутриглагольного словопроизводства и формообразования, и связь ее с процессами видовой корреляций, что в русском языке глагол наиболее употребляемая часть речи среди других частей речи.

Русские грамматисты предлагали заменить термин глагол каким-нибудь более понятным названием. Так, В. Ф. Андреев в статье «Знаменательные и служебные слова в русской речи» писал: «Термин *глагол* есть перевод латинского слова *verbum*; вместо славянского слова «глагол» по-русски следовало бы употреблять речение – «слово». Речение – «глагол» (*verbum*) показывает, что он есть главное слово в речи или предложении, то есть, как бы он преимущественно сказывает или говорит мысль предложения. Название «глагол» употребляется, очевидно, в соответствии термину сказуемое (*praedicatum*) (разрядка наша – В. В.). По нашему мнению, термин «глагол» неудачен, и его лучше бы заменить... более подходящим термином... «имя действия» или действительное...» [2, с. 349].

Семантическая структура глагола более емка и гибка, чем всех других грамматических категорий. Это свойство глагола зависит от особенностей грамматического строя глагола. В глаголе префиксы играют большую роль, чем суффиксы. Еще профессор Н.В. Крушевский отметил в употреблении глагольных приставок «тот же принцип сочетания, что в языках агглютинационных» [7, с. 83]. На формах суффиксальной агглютинации (на прицепке –ся, -сь) основана система «залогового» словопроизводства глагола.

Таким образом, в системе русского глагола флексивный строй осложнен агглютинативным построением отдельных форм. Кроме того, в глагольном словоизменении есть и аналитические составные формы (формы будущего несовершенного, формы сослагательного наклонения и т. п.). Этому сложному, гибриднему строю русского глагола соответствует лексическое своеобразие глагольного слова. Например, в глаголах *занести* или *зайти* различия основных значений и их многообразие обусловлены многозначностью приставки за-.

Богатство значений глагола обусловлено также многообразием его синтаксических возможностей, его конструктивной, организующей силой. Например, разные значения глагола *состоять* связаны с различием его объектных связей: 1) *состоять из кого, из чего*; 2) *состоять в ком, в чем*; 3) *состоять кем, чем*; 4) *состоять на чем* (состоять на военной службе); 5) *состоять при ком, причем* [2, с. 354].

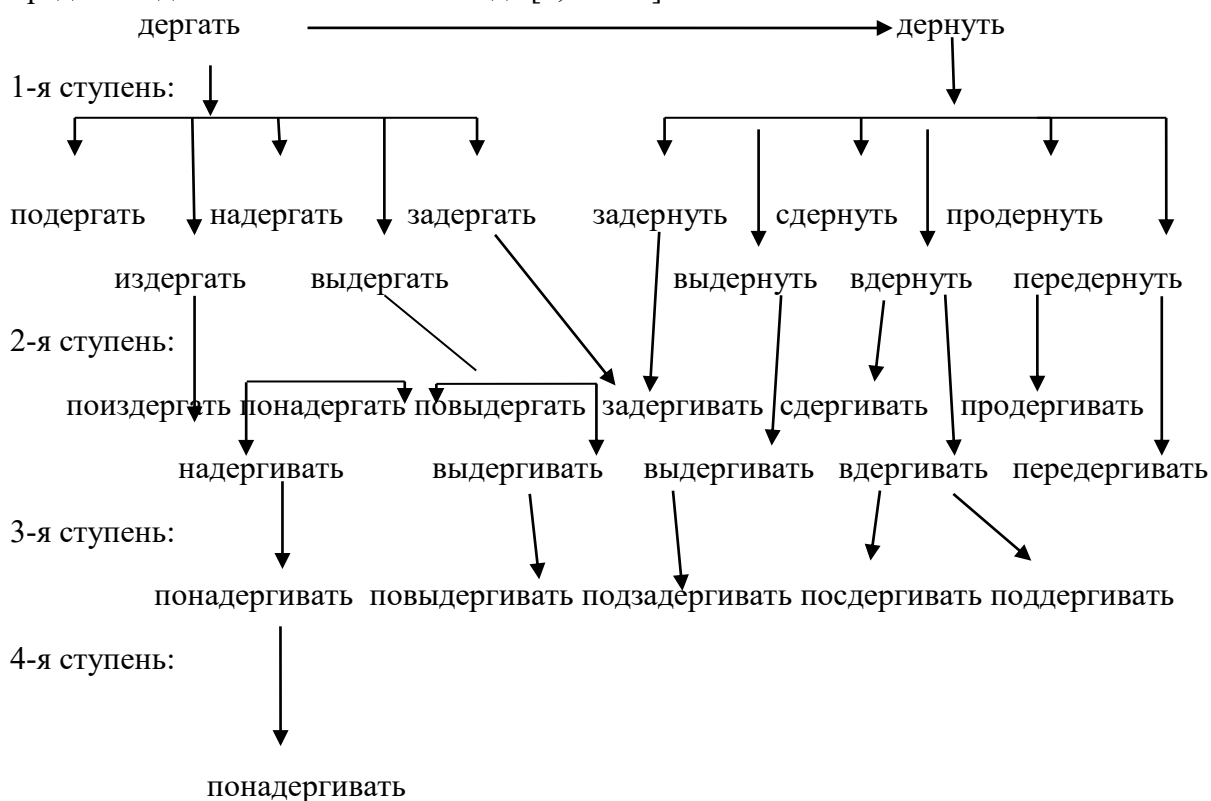
Глагольное слово с богатством и разнообразием значений сочетает богатство и разнообразие форм. Все формы лица, времени и наклонения какого-нибудь глагола (*строю, строим, я строил, мы строили, я строил бы, стройте* и т. п.) являются формами спряжения одного слова. Даже при резком фонетическом различии этих форм (например: *я лег – лягу –*

ляжем – ляг; я сел – я взял – возьму – буду брать; иду – я шел и т. п.) не возникает сомнения в том, что это – грамматические формы *понимаю, буду понимать, я понимал* (а так же *я понимал бы*) образуют отдельные слова, значило бы вступить в противоречие с живым языковым сознанием, со всем речевым опытом. Семантическое расстояние между этими формами не больше, чем между формами склонения существительного, например: *сад и в саду; корень и на корне; долг и о долге; друг и друзья; перо и перья; глухой и глухие; четыре стиха и четырьмя стихами* и т. п. Поэтому не удивительно, что формы лица, числа (а также рода), времени и наклонения большинством грамматистов охотно признаются за формы одного глагола. Иначе обстоит дело с видовыми образованиями и инфинитивом. Многим казалось, что видовые различия глагола уже выходят за пределы форм одного слова, что *делать и сделать* – разные глаголы. Так, Ф.И. Буслаев относил залоги, виды и инфинитив не «к спряжению, а к словопроизводству» [1, с. 84]. Но К. С. Аксаков в «Критическом разборе «Опыта исторической грамматики» Ф. И. Буслаева» писал об этом: «Но что называть спряжением? Если изменения по лица и при них по числам, - тогда, нет слова, всякий вид будет спряжением отдельного глагола; но правильно ли такое воззрение?... Ведь придется исключить, таким образом и самое понятие времени. - Почему же за спряжением остается одно какое-нибудь голое изменение по трем лицам единственного и множественного числа, и каждое новое изменение будит представлять уже новый глагол. На это не дано удовлетворительного объяснения. Если же под спряжением понимать ряд тех изменений, которые предстоит проходить каждому глаголу, - тогда, если не залоги, то виды причастия, деепричастия и неопределенное наклонение должны относиться к спряжению» [1, с. 102].

Таким образом, границы глагольного слова широки, но еще не вполне ясны. Дальнейшее изложение должно очертить их более точно. Однако общие контуры глагола определились. Глагол – это категория, обозначающая действие и выражающая его в формах лица, наклонения, времени, вида и залога.

Слово, подводимое под категорию глагола, обычно представляет собою сложную систему многочисленных форм, которая образует парадигму спряжения и включает в себя причастия с их видоизменениями, деепричастные образования, а также видовые и отчасти залоговые варианты [2, с. 35].

Схематически представим себе систему внутриглагольного словопроизводства в пределах одного лексического гнезда [3, с. 196].

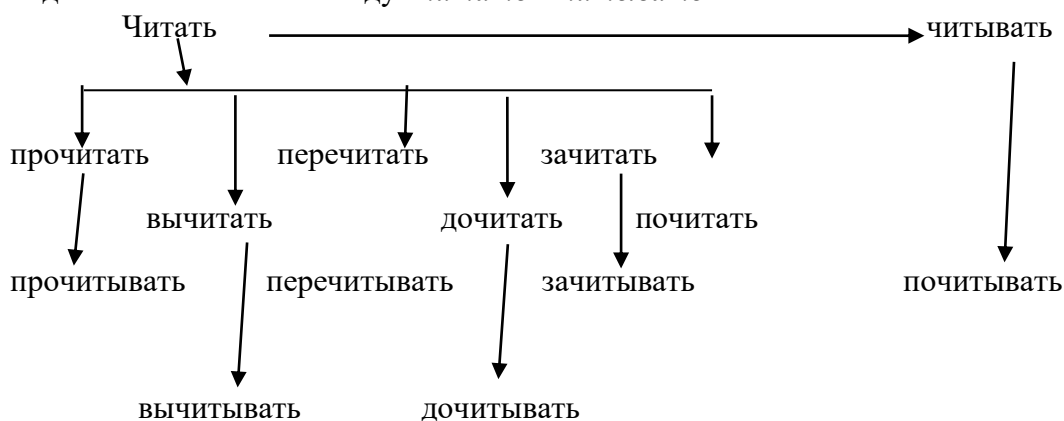

Категория вида регулирует словопроизводственные отношения членов словарного гнезда, объединяя *выдернуть* – *выдергивать* и *выдергать* – *выдергивать* и видовые пары. Форма несовершенного вида *выдергивать* относится сразу к *выдернуть* и к просторечному *выдергать* и сближает их. Различие между *выдернуть* и *выдергать* заключается в представлении действия либо как мгновенного (*выдернуть*), либо как кратного, складывающегося из отдельных актов доведенного до нужного предела. В форме несовершенного вида *выдергивать* эти количественные оттенки стираются, так как выступает общее значение длительности, иногда сопровождающееся дополнительными оттенками повторяемости.

Таким образом, значения и оттенки кратности, собственно, уже выходят за пределы число видовых соотношений (ср. *катить* – *катать* – *катывать*; ср. *проблеснуть* – *проблеснуть*; *выбалтывать* – *выболтать* и *выболтнуть* и т.п.).

Парные видовые формы различаются только по характеру выражения в них соотносительных грамматических значений предельности или определенности и неопределенности действия. Так же сочетаются пары формы *надергать* – *надергивать*; *сдернуть* – *сдергивать* и т. п. напротив, остаются лишенными парных видовых форм глаголы *понадергивать* – *понадергать*, *посдергивать*, *понавыдергивать* и т. п. В них выделяется яркое дополнительное лексическое значение постепенности, последовательности движений (постепенно одно или одного за другим дергая) сравнительно с *надергать*, *сдернуть* [2, с. 412].

Это картина движения русского глагола по ступеням или степеням словопроизводства, впервые воспроизведенная во всей ее широте Павским, полна глубокого смысла и интереса. Но не надо смешивать и сливать с ней вопрос о видовых формах глагола. Видовые соотношения покоятся на качественных оттенках действия, а в схеме глагольного словопроизводства резко сказываются и количественные различия в проявлении действия. Они обнаруживаются у ограниченного числа глаголов или как пережиток грамматического прошлого, или как дополнительные оттенки лексических значений. Например, в схеме видовые отношения «между» *читать* – *читывать*

совсем иного характера, чем «между» *прочитать* – *прочитывать*, *перечитать* – *перечитывать*, а формы *читывать* и *прочитывать*, и вовсе не соотносительны (так же как формы *почитать* и *почитывать*). «Степени» Павского и К.С. Аксакова не соответствуют в полной мере ни ступеням глагольного словопроизводства, ни системе видовых соотношений современного глагола. Категория вида производит перетасовку сов в цепи словопроизводства, объединяя разноступенные глагольные образования на основе качественной видовой корреляции (ср., например, видовые соотношения форм: *делать* – *сделать*, *сжать* – *сжимать*, *брать* – *взять*, *приходить* – *прийти* и т.п.).

В современной системе видовой корреляции обнаруживаются два грамматических строя, соответствующих разным стадиям в истории грамматического строя русского языка. При этом старые элементы частью приспособлены к выражению новых грамматических

отношений, частью ощущаются как пережиток или воспринимаются как лексические различия слов.

Это двойственность обнаруживается, прежде всего, в суффиксах несовершенного вида. Этих суффиксов три: непродуктивный –ва-, малопродуктивный –а-((-я-) и очень продуктивный и живой –ыва-, –ива-. Эти суффиксы образуют два ряда соотношений, из которых один постепенно разрушается. Живой ряд соотношений, образуемых этими суффиксами, – это соотношения форм совершенного и несовершенного вида (например: *согреть* – *согревать*; *выпрямить* – *выпрямлять*; *увлечь* – *увлекать*, *разбазарить* – *разбазаривать* и т. п.). Другой непродуктивный ряд соотношений, образуемых теми же суффиксами от основ бесприставочных глаголов, – это соотношения простых, бесприставочных форм несовершенного вида и форм так называемым «многократным» значением (например: *жить* – *жизивать*; *говорить* – *говаривать*; *сидеть* – *сизживать*; *брать* – *бирать*; *знать* – *знавать*; *пить* – *пивать* и т. п.).

Одним из доказательств того, что формы совершенного и несовершенного вида объединяются в составе одного и того же слова, является наличие глаголов, имеющих общие формы для обоих видов. Таковы, например, глаголы: *велеть*, *женить(ся)*, *казнить*, *крестить*, *ранить*, *родить*, *молвить*, *рушить*. Однако некоторые из глаголов этого типа образуют формы совершенного вида и посредством префиксов, например: *арестовать* – *заарестовать*, *бальзамировать* – *набальзамировать* [там же].

Таким образом, большая часть форм «многократного» вида была преобразована в формы несовершенного вида.

Новая семантика приспособила к себе элементы старой языковой техники, включив их в новый строй видовых соотношений. Бесприставочных форм совершенного вида, соотносительных и формами несовершенного вида, в совершенном языке немного. Эти ряды соотношений образуют непродуктивный тип образований. В кругу бесприставочных глаголов форма несовершенного вида чаще всего выступает не как основная, а как вторичная, производимая форма [2, с. 415].

Мысль о необходимости различения двух типов глагольных приставок подробно развивалась и обосновалась Г. К. Ульяновым [12, с. 29]. Еще М. Н. Катков заметил: «Новый богатый источник для обозначения типов действия и бытия представляют предлоги. Их правильно разделяют на такие, которые собственно служат к видоизменению характера действия, и на такие, которые вносят в смысл глагола особое значение» [6, с. 207].

Систематических оттенков времени или степени, свойственных глагольным приставкам, в русском языке гораздо больше, чем отмечено Ульяновым, Фортунатовым и Шахматовым. Полная картина относящихся сюда грамматических явлений может открыться лишь в результате исчерпывающего изучения всех связей разных глагольных основ со всеми продуктивными приставками в современном русском языке. Для общего предварительного обзора достаточно выделить хотя бы некоторые приставки и те их значения, которые связаны или с ограничением действия во времени, или с количественным определением способа проявления действия (приставки с пространственным, локальным значением остаются в стороне).

Реальные, лексическое значение времени и степени, присущие этим приставкам, ощущаются не менее ярко, чем пространственные или переносно-изобразительные значения, связанные с теми же приставками (например: *восходить*, *возместить*; *зайти*, *затащить*; *порвать* и т. п.). Детальное определение всех значений приставок – задача лексикологии [2, с. 435].

Глагол является наиболее сложной, грамматически организованной, отвлеченной и в то же время наиболее насыщенной, т. е. непосредственно отражающей действительность, категорией современного русского языка. В глаголе лексическая многозначность совмещается с богатством и разнообразием грамматических форм. Глагол, как и имя существительное, является синтаксическим стержнем фразообразования. Глагольные типы

словосочетаний и синтагм противостоят именным и оказывают на них громадное организующее влияние.

Предикативные обороты разного рода возникают и умножаются под воздействием глагола.

Такие падежные формы имен существительных, как винительный падеж прямого объекта, находятся в исключительном пользовании глагола и в полном подчинении ему. Предложно-именные конструкции в своем подавляющем большинстве группируются вокруг глагола. К глаголу как к организующему центру притягиваются частицы речи, во всяком случае, модальные частицы и предлоги. Даже на том грамматическом факте, что наречие постепенно входит в круг определений существительного, сказывается влияние глагольных конструкций. Процесс расширения функций наречия протекает, так стояния в сильной степени зависит от глагола. Образование и развитие категории состояния в сильной степени зависит от глагола.

В области глагола протекают напряженные процессы конструктивного объединения элементов речи. Система глагола более синкретична, и более синтаксична, чем система всех других знаменательных частей речи. Инфинитив – не центр глагольной системы, а ее окраина. Глагол органически связан с категориями модальности, времени и вида, и с категориями субъекта (лица, деятеля) и объекта. Недаром даже род и число входят в систему глагола. В категории глагола особенно много формообразующих суффиксов, потому что круг форм глагольного слова очень широк. Структура глагола, сохраняя элементы синтаксического строя, осложнена приемами агглютинативного построения и сложными формами аналитических конструкций, не всегда в морфемы и в частицы речи напряженнее и успешнее всего протекает при участии глагола. Почти половина формальных слов-частиц обслуживает главным образом синтаксическую систему глагола, его конструктивные потребности [2, с. 528].

Таким образом, глагол является наиболее сложной, чем все другие грамматические категории. В глаголе префиксы играют большую роль, чем суффиксы.

Рецензент: Турсунов Ф.М., д.ф.н., профессор

Литература:

1. Буслаев, Ф.И. Опыт исторической грамматики русского языка. Ч. 1. Учеб. пособие для преподавателей. - М., Унив. Тип., 1858. – 244 с.
2. Виноградов, В.В. Русский язык (Грамматическое учение о слове): Учеб. пособие для вузов/Отв. ред. Г.А. Золотова. - 3-е изд., испр. -М.: Высш. шк., 1986. – 640 с.
3. Горький, М. Мать. Рассказы, очерки. Том 7. -М.: Высш. шк., 1949. - 428 с.
4. Греч, Н.И. Практическая русская грамматика. - 2-е изд., испр. - С.Петербург. 1834. -526 с.
4. Гусейнова, Т.В., Шабурова Д.Х. Учебник для 7-го класса средней школы с таджикским языком обучения/ Под ред. проф. Каримовой И.Х. 2-е изд., с исправлениями и дополнением. - Душанбе: Матбуот, 2013. -176 с.
5. Земский, А.М. Русский язык. ч. 1. Лексикология. Стилистика и культура речи. Фонетика. Морфология. Учебник для учащихся пед. училищ со спец. № 2001 «Преподавание начальных классов общеобразовательной школы»/ А.М. Земский, С.Е. Крючков, М.В. Светлаев; Под ред. акад. В.В. Виноградова. - 9-е изд., испр. и доп. - М.: Просвещение, 1980. – 303 с.
6. Катков, М.Н. Об элементах формах славяно-русского языка. -М., 1845.
7. Крушевский, Н.В. Очерк науки о языке / Н.В. Крушевский. –Казань: Типография Императорского Университета, 1883. – 153 с.
8. Пешковский, А.М. Русский синтаксис в научном освещении, 3-е, изд., -М.: Ленинград: Государственное издательство, 1938. - 579 с.
9. Русский язык. Учебное пособие для студентов пед. ин-тов по специальности № 2110 «Педагогика и психология (дошкольная)». Под ред. Л.Ю. Максимова. -М., «Просвещение», 1978. – 213 с.

10. Современный русский язык: В 3-х ч. Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2101 «Рус. яз. лит.». Ч. 2. Словообразование. Морфология/Н.М. Шанский, А.Н. Тихонов. -М.: Просвещение, 1981. - 270 с.
11. Толковый словарь русского языка/ Под ред. Д.Н. Ушакова. -М., 1939, т. 2. 816 с.
12. Ульянов, Г.К. Значения глагольных основ в литовско-славянском языке. ч. 2. - Варшава, 1895. – 312 с.

СИСТЕМА ВНУТРИГЛАГОЛЬНОГО СЛОВОПРОИЗВОДСТВА И ФОРМООБРАЗОВАНИЯ, И ЕЕ СВЯЗЬ С ПРОЦЕССОВ ВИДОВОЙ КОРРЕЛЯЦИЙ

Русский язык выделяется среди других языков удивительным богатством словообразовательных морфем, прежде всего приставок. Морфемы создают богатейшие возможности для образования слов различных частей речи, с помощью словообразовательных морфем конкретизируются значения однокоренных слов.

Главной морфемой является корень. Корень выражает основное в лексическом значении слова. Слова, имеющие один и тот же корень, называются однокоренными или родственными словами и составляют одно гнездо.

Таким образом, с точки зрения строения большинство слов в современном русском языке представляется как соединение морфем. Количество морфем в слове не бесконечно.

Для анализа нами была разработана система внутриглагольного словопроизводства и формообразования.

Образование новых глаголов в современном русском языке производится морфологическим способом: при помощи приставок, суффиксов, при помощи суффиксов и приставок одновременно. Глаголы образуются как от других частей речи, так и от самих глаголов (внутриглагольное словообразование).

Глагол обладает богатой системой форм, которые в зависимости от способности изменения по лицам, временам, наклонениям распадаются на спрягаемые и неспрягаемые формы. К неспрягаемым формам, т.е. формам, которые не изменяются по лицам, временам, наклонениям, относятся инфинитив, причастие, деепричастие. Все остальные формы – спрягаемые.

***Ключевые слова:** система, словопроизводство, формообразование, функция, категория, время, наклонение, модальность, конструкция, процесс, источник, типы, способ, форма, причастие, деепричастие.*

НИЗОМИ БАЙНИФЕЪЛИИ КАЛИМАСОЗИЮ ШАКЛСОЪИ ВА ИРТИБОТИ МУТАҚОБАЛАИ НАМУДҶОИ ОНҶО

Забони русӣ дар байни дигар забонҳо бо сарвати ачиби морфемаҳои калимасоз, махсусан, префиксҳо фарқ мекунад. Морфемаҳо барои ташаккули калимаҳои ҳиссаҳои гуногуни нутқ имкониятҳои бой фароҳам меоранд ва тавассути морфемаҳои калимасоз маънои калимаҳои якхеларо мушаххас менамоянд.

Морфема асоси реша маҳсуб меёбад ва реша маънои асосии луғавии калимаро ифода мекунад. Калимаҳое, ки решаи якхела доранд, ҳамреша ё калимаҳои хеш номида шуда, як ифодаро ташкил медиҳанд.

Ҳамин тариқ, аксарияти калимаҳо аз чихати сохт дар забони муосири русӣ ҳамчун таркиби морфемаҳо ифода ёфтаанд. Микдори морфемаҳо дар як калима маҳдуд нест.

Аз ин рӯ, барои баррасӣ мо низоми байнифеълии калимасозӣ ва шаклсозиро тартиб додем.

Ташаккули феълҳои нав дар забони русии муосир ба таври морфологӣ сурат мегирад: тавассути пешвандҳо, суффиксҳо ва суффиксу пешвандҳо. Феълҳо аз дигар ҳиссаҳои нутқ ва аз ҳуди феълҳо сохта мешаванд (калимасозии байнифеълӣ).

Феъл дорои низоми бойи шакл аст, ки вобаста ба қобиляти тағйирёбандагӣ аз рӯйи шахс, замон ва сифа ба шаклҳои тасрифшаванда ва тасрифнашаванда чудо мешаванд.

Ба шаклҳои ғайритасрифӣ, яъне ба шаклҳои, ки аз рӯи шахс, замон ва ҷиғ тағйир намеёбанд, масдар, сифати феълӣ ва феъли ҳол дохил мешаванд. Ҳама шаклҳои дигар – тасрифшаванда мебошанд.

Калидвожаҳо: *низом, калимасоз, шаклсоз, вазифа, категория, замон, ҷиғ, модалият, сохтор, раванд, сарчашма, намуд, усул, шакл, сифати феълӣ, феъли ҳол.*

INTRAVERBAL SYSTEM WORD PRODUCTION AND FORMATION, AND ITS RELATIONSHIP WITH THE PROCESSES OF SPECIES CORRELATIONS

The Russian language stands out among other languages for its amazing wealth of word-forming morphemes, especially prefixes. Morphemes create rich opportunities for the formation of words of various parts of speech; with the help of derivational morphemes, the meanings of words with the same root are concretized.

The main morpheme is the root. The root expresses the basic lexical meaning of the word. Words having the same root are called cognates or related words and form one form.

Thus, from the point of view of structure, most words in modern Russian are represented as a combination of morphemes. The number of morphemes in a word is not infinite.

For analysis, we developed a system of intraverbal word production and word formation.

The formation of new verbs in modern Russian is carried out in a morphological way: with the help of prefixes, suffixes, with the help of suffixes and prefixes at the same time. Verbs are formed both from other parts of speech and from the verbs themselves (intraverbal word formation).

The verb has a rich system of forms, which, depending on the ability to change according to persons, tenses, and moods are divided into finite forms and non-finite forms of the verbs. The non-finite forms, i.e. forms that do not change according to persons, tenses, and moods include the infinitive, participles, and gerund. All other forms are finite.

Keywords: system, word-production, word-formation, function, category, tense, mood, modality, construction, process, source, types, method, form, participle, gerund.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Сабирова Фариза Сайфитдиновна* - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, унвонҷӯи кафедраи забониносии муқоисавӣ ва назарияи таҷума. **Суроға:** 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Мухаммадиева 17/6. **Тел. моб.:** (+992) 98 724 71 79

Сведения об авторе: *Сабирова Фариза Сайфитдиновна* - Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотим Улугзаде, соискатель кафедры сопоставительного языкознания и теории перевода. **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6. **Моб. тел.:** (+992) 98 724 71 79

Information about the author: *Sabirova Fariza Saifitdinovna* - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, researcher of the Department of Russian language. **Address:** 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiyev Str. **Mob. Phone:** (+992) 98 724 71 79

МЕЪЁРҲОИ ИНТИХОБИ ИСТИЛОҲСОЗИИ ДОРУСОЗӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА ФАРОНСАВӢ

Сафарзода О. И., Тӯраҳасанов Қ. Ш.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Аз сарчашмаҳои забоншиносии хориҷиву таърихи забони тоҷикӣ ва фаронсавӣ маълум ва равшан аст, ки мавзуи истилоҳсозӣ чӣ дар гузашта ва чӣ дар замони муосир ба сифати як соҳаи алоҳидаи бахши илми забон ба таври алоҳида ҷудо нашуда буд, вале дар таърихи забоншиносии мо ин масъала дар осори гузаштагони мо ҷо-ҷо ба мушоҳида мерасад ва ниёгони мо дар ин мавзӯ низ ба дастовардҳои беназир муваффақ шудаанд [1, с. 48]. Бинобар ин, дар забоншиносии собиқ шуравӣ табиист, ки мавзуи истилоҳсозии бахши дорусозӣ аз ҷониби муҳаққиқони соҳа мавриди омӯзиши ҳамаҷониба қарор нагирифта буд. Меъёрҳои муайяну роҳу усулҳои истилоҳсозии дорусозӣ аз нигоҳи илмӣ вучуд надошт. Ба қавле, заминаҳои мушаххаси илмӣ барои ба вучуд овардани истилоҳсозии дорусозӣ муҳаё набуданд. Ҳарчанд луғатномаҳо ва фарҳангномаҳои гуногуни тахассусӣ дар бахшҳои мухталифи ҳаёти ҷомеа мавҷуд буданд, вале дар ҷамъоварии луғатҳо ва истилоҳоти илмӣ камбудиву норасоии зиёде ба мушоҳида мерасид.

Чунонки ёдовар шудем, дар масъалаи истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ классикони мо дар ҳамаи соҳаҳои илм муваффақ будаанд. Ба ақидаи олимони маъруфи рус В.А. Лившиц ва А.П. Смирнова, ки дар таълифоти хеш таҳти унвони “Забони “Донишнома” ва нақши Ибни Сино дар инкишофи истилоҳшиносии илмӣ форсӣ-тоҷикӣ” қайд менамоянд, “Донишнома” дар ташаккул ва тақомули истилоҳоти илмӣ тоҷикӣ нақши асосӣ дорад [15; 17; 18, с. 153-162]. Дар ҳақиқат таълифоти Ибни Сино аз қабилӣ “Ал-қонун-фит-тиб”, “Рағшиносӣ” ва ё “Рисола дар набз”, “Урҷуза фит-тиб”, “Ал-адвия ал-қалбия” ҳамчун манбаъҳои асосии пайдоиши истилоҳоти тиббӣ, аз ҷумла дорушиносиву дорусозӣ аҳамияти илмиву амалӣ касб намуда, барои имрӯзиён ва тибби муосир низ аз аҳамият ҳолӣ нестанд. Воқеан, Абуалӣ ибни Сино ҳамчун донишманди асил барои омӯзиш ва муайян намудани роҳу усулҳои асосии истилоҳсозии тоҷикӣ саъю талаошҳои зиёде намуда, дар заминагузориҳои истилоҳоти илмӣ тоҷикӣ, баҳусус илми дорусозӣ саҳми назаррас гузоштааст. Аз ин хотир, бо итминони комил метавон гуфт, ки дар тибби муосир низ таҷрибаи шахсии Абуалӣ ибни Сино бораи ба вучуд овардани истилоҳоти дорусозӣ ва ташаккулу тақомули он метавонад қобили истифодаи табибон бошад. Агар мо аз меъёрҳо ва роҳу усулҳои истилоҳсозии классикон воқиф бошем, эҳтимолан ин амр метавонад барои аз байн бурдани баъзе камбудиву норасоӣҳое, ки дар соҳаи истилоҳсозӣ ҷой доранд, мусоидат намояд. Бинобар ин, мавриди пажӯҳиш қарор додани меъёрҳои истилоҳшиносӣ, истилоҳгузинӣ ва роҳу воситаҳои мухталифи истилоҳсозӣ дар замони Истиқлол зарурати омӯзиши ҳар ҷи бештари ин соҳаро тақозо менамояд.

Бо дарназардошти ҳамаи ин Ҳаким Майсарӣ, Абубақр Рабъ ибн Ахавайнии Бухорӣ, Муваффақи Ҳиравӣ, Абуалӣ ибни Сино, Абурайҳони Берунӣ, Закариёи Розӣ ва Саид Исмоили Ҷурҷониро метавон асосгуздорони истилоҳсозии аввалини забони тоҷикӣ номид. Сарфи назар аз он ки олимони ва табибони номбурда дар макон, замон ва марҳилаҳои гуногуни зиндагӣ ва қору фаъолият намудаанд, аммо аз нигоҳи тарзи эҷод ва офариниши истилоҳоти илмӣ истилоҳоти сохтаи онҳо аз ҳам фарқ дошта, ҳар кадоме аз онҳо вобаста ба доираи дарку фаҳмиши худ ба захираи луғавии истилоҳоти дорусозӣ вожаҳои зиёде ворид намудаанд [15; 17].

Дар натиҷаи пешрафти илми забоншиносии ҷаҳонӣ дар ҷаҳони муосир назарияҳои навини истилоҳсозиву истилоҳофаринӣ дар забоншиносии навини тоҷик дар даврони Истиқлол падид омаданд. Роҷеъ ба масоили мухталифи истилоҳсозӣ ва истилоҳгузинӣ фикру андешаҳои нав ба миён омаданд.

Дар асоси фикру андешаҳои нави маънавӣ ва интиҳобу пайдо намудани роҳу воситаҳои нави истилоҳсозӣ луғатномаҳо ва фарҳангномаҳои соҳавӣ зиёде ба нашр

расиданд. Забоншиносону истилоҳсозон ҳар як истилоҳро аз назари тоза мавриди пажӯҳиш қарор дода, гулчин карда, суфтаву сайқал дода, дар шакли дуруст ба мутахассисони соҳа пешниҳод намуданд.

Ба ҳамагон маълум ва равшан аст, ки дар замони шуравӣ доираи истифодаи забони тоҷикӣ хеле маҳдуд шуда буд. Аз ин рӯ, адабиёти илмӣ низ доир ба ихтисосҳои техникаву тиббиву дорусозӣ ба забони русӣ нашр гардида, ба ҳамин забон таълим дода мешуд. Ба қавле заминаҳои илмӣ, назарӣ ва амалӣ мавҷуд набуданд.

Бинобар ин, чунин масъалаҳои мубрами истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ, аз ҷумлаи истилоҳоти мухталифи соҳавие, ки тибқи рушду инкишофи ҷомеаи навин ба вучуд омада буданд, дар кадом шакл мавриди истифода қарор дода шаванд, истилоҳоти байналмилалӣ бештар аз кадом забонҳо пазируфта шаванд, аз кадом манбаъҳо ва ё сарчашмаҳо бояд истифода намуд, тибқи идеологияи ҳамон замон сурат мегирифт. Фикру андешаҳо дар мавриди риояи тарзи дурусти истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ мухталиф буданд.

Масалан, Р.Ҳ. Навборӣ дар навиштаҳои худ таҳти унвони “Чӣ бояд кард?” роҷеъ ба масоили сарчашмаҳои асосии тарзу тариқи истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ аз нигоҳи илмиву амалӣ ва таҷрибавӣ таъкид менамояд, ки мо бояд ҳангоми истилоҳсозӣ ва меъёрҳои интихоби он аз сарчашмаҳо ва анъанаҳои дохилизабонӣ истифода намоем ва ба ин васила дар истилоҳсозӣ манобеи миллиро дар ҷойи аввал мегузорад [10].

Бархе аз олимону донишмандон дар таълифоти хеш бар он таъкид менамуданд, ки аз истилоҳоти арабӣ, ки сар то сари соҳаҳои мухталифи ҷомеаи моро фаро гирифтааст, сарфи назар бояд кард. Вале ин ғайри қобили иҷро буд, зеро дар истилоҳсозӣ то ҳанӯз баъзе аз унсурҳои арабӣ мавриди истифода қарор дода мешаванд. Илова бар ин, тамоми истилоҳоти соҳаҳои мухталифи моро, аз ҷумла соҳаи дорусозиро истилоҳоти арабӣ ташкил медиҳанд.

Бахши дигари риояи истилоҳсозӣ ба истилоҳоти ба ном байналмилалӣ алоқамандии ногузастанӣ дошт, ки ин ҳам ба роҳу усулҳои истилоҳсозии мо бетаъсир намондааст.

Баъзе аз пажӯҳишгарони тоҷик бар он ақида буданд, ки истилоҳоти байналмилалӣ бидуни ягон тағйироти навишториву савтӣ вориди забони миллий гардад.

Роҷеъ ба ин масъала аз ҷониби донишмандон А. Фитрат (Фитрат), Н. Бектош, Р. Ҳошим ва А. Исмоилзода фикру ақидаҳои мухталиф пешниҳод шуда буданд, ки ҳадафи ҳамаи онҳо тарафдорӣ аз истилоҳоти байналмилалӣ ва пазириши истилоҳоти хориҷӣ тавассути забони русӣ буд [9].

Ҳам дар он замон ва ҳам дар замони муосир истифода аз калимаву истилоҳоти байналмилалӣ як ҳодисаи маъмулии забонӣ ба шумор мерафт. Ҳатто забонҳои байналмилалӣ ҳам аз ин ҳодиса дар қанор набуданд, вале, ба андешаи мо, ин гуна пазириши истилоҳоти бегона бояд тибқи дарку фаҳми зеҳни миллии мо сурат бигирад. Истилоҳоти байналмилалӣ дар ҳар соҳа мавқеи ба худ хос дорад. Масалан, дар соҳаи истилоҳоти дорусозӣ, ки як бахши онро истилоҳоти байналмилалӣ аз забонҳои гуногун ташкил медиҳанд, сабъ бояд намуд, ки муодили тоҷикии онҳо дар сарчашмаҳои илмӣ дорусозии классикӣ пайдо карда шавад: адонис – испарак, алкоғол – машрубот, алтей – гули хайрӣ, миндал – бодом, анис – бодӣён, аорта – шоҳрағ, капиллярный – мӯйрағӣ, уголь – ангишт [13, с. 192-197]. Агар муодили тоҷикии он пайдо нашуд, пас соҳибони забон ва мутахассисони соҳаро лозим аст, ки тибқи имконоти калимасозиву истилоҳсозии тоҷикӣ истилоҳоти мавриди назарро созанд: головка – сарак, желч – талха, кора – пӯстлох, мед – мис, наперстянка – панҷаналӣ [13]. Дар ҳолате, ки забони миллий чунин қудрату тавоноиро надошта бошад, пас истилоҳоти байналмилалӣ бо ибора-истилоҳ шарҳу тавзеҳ дода шавад, ки қобили қабул дониста мешавад: энцефалит – илтиҳоби мағзи сар, головной мозг – мағзи сар, ипекакуана – чормағзи қайовар, ларингит – илтиҳоби ҳалқ, пустырник – газнаи сағак, линимент – марҳами моеъ, лекарственное средство – маводи доруворӣ [13, с. 200- 209].

Дар мавриди баъзе аз истилоҳоти арабии соҳаи дорусозӣ, ки то имрӯз дар тибби муосир истифода гардида, дар забони тоҷикӣ ҳазм шудааст, бояд доираи истифодаи онҳоро васеъ намуд. Ҳангоми зарурат метавон аз истилоҳоти дорусозии арабӣ, лотинӣ ва юнонӣ низ истифода бурд, вале дар соҳаи дорусозӣ, махсусан номи гиёҳҳо, растаниҳо ва ҳайвоноте, ки

аз онҳо ҳамчун масолеҳи хоми доруворӣ – маводи доруворӣ таҳия менамоянд, ҳанӯз ба забони тоҷикӣ надаромада бошанд ҳам, аммо дар забони зиндаи халқ мавҷуд мебошанд. Ҳамин гуна истилоҳотро бо маслиҳату машварати мутахассисони соҳаи дорусозӣ таҳлилу баррасӣ намуда, ба забони тиббии дорусозӣ ворид намудан аз аҳаммият ҳолӣ нест: ботаника – гиёҳшиносӣ, растанишиносӣ (ба ҷойи наботот, олами наботот), фауна – ҳайвонотшиносӣ (ба ҷойи оламулҳайвон, олами ҳайвонот), анатомия – сохтори бадани инсон (ба ҷойи колбадшиносӣ ва ё илми ташреҳ), анатомияи системавӣ – анатомияи бомуназзам, анатомияи динамикӣ – анатомияи варзишӣ, анатомияи пластикӣ – анатомияи зоҳирӣ, анатомияи патологӣ – анатомияи бемориҳо, анатомияи функционалӣ – анатомияи вазифавӣ [13].

Дар натиҷаи пешрафти илму техника ва технологияи нави компютерӣ дар низоми истилоҳоти дорусозӣ низ истилоҳоти мухталиф ворид мешаванд. Бештари истилоҳоти воридшуда аз забонҳои байналмилалӣ мебошанд, вале мо бояд ҳангоми ворид сохтани истилоҳоти байналмилалӣ дорусозӣ қонуну қавоид ва меъёрҳои забони тоҷикиро ба эътибор гирем.

Дар баробари ин мо бояд аз истилоҳоти арабии дорусозӣ, ки асрҳои зиёд дар соҳаи дорусозӣ маълум ва қобили истифода мебошанд, истифода намоем: даво, адвия, нор, набот, ҳайвон, арзиз, асир, усура, асл (реша), атр, бавл, акул (номи дору), ағбар (як навъи даво) [1, с. 48], ағзия [1, с. 49], фазла [1, с. 51], бавлуддан [1, с. 54], балғам [1, с. 62], батиюлҳазм [1, с. 74], босур (навъи дору) [1, с. 77], давои мураккаб [1, с. 122].

Ҳаминро низ бояд таъкид намуд, ки баъди солҳои 30– юм ва 40– уми асри гузашта тибқи идеологияи шуравӣ дар тартибу низом ва меъёрҳои истилоҳгузинӣ фикру андешаи байналмилаликунонӣ ё худ русикунонии истилоҳоти илмӣ соҳавӣ дар тамоми ҷумҳуриҳо тарғибу ташвиқ карда мешуд. Дар ҳамаи солҳо ҳам баъзе аз намоёндагони илму адаби мо тавонистаанд бо таълифоти худ аз забони миллий ва қонуну қавоиди меъёрҳои истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ он ҳифз намоёнд. Чунонки донишманди тоҷик С. Назарзода дар асари худ “Ташаккули истилоҳоти иҷтимоӣ-сиёсии забони тоҷикӣ дар садаи XX” таъкид менамояд, ин тарғиботу ташвиқоти русикунонии истилоҳоти тахассусӣ дар тамоми соҳаҳои ҷомеа ба сиёсати рӯз созгор ва хизматгор буд [11, с. 41- 44].

Дар соли 1933 М. Расулов низ дар яке аз мақолаҳои хеш “Боз дар бораи истилоҳот” роҷеъ ба сиёсати истилоҳсозӣ ва истилоҳгузинӣ ҳамаи давраи замони фикру андешаҳои хешро ибраз намуда, баъзе камбудиву норасоиҳоро дар меъёрҳои истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ бо далелҳо баён намудааст [13, с. 2].

Мо низ ба шарофати ба даст овардани истиклоли забонӣ бояд аз меъёрҳои эътирофшудаи илми забоншиносӣ дар масоили гуногуни истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ бештар истифода намоем. Дар ҳама ҳолат дар меъёрҳои истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ мо бояд ба сарчашмаҳо ва манобеи дохилизабонӣ афзалият ва имконоти бештар диҳем, зеро забонҳои миллий дар ин масъала аз забонҳои бегона таҷрибаи зиёди илмиву амалӣ доранд.

Ҳамин нуктаро низ бояд бигӯем, ки донишмандони таърих ва марҳилаҳои рушду инкишофи забони тоҷикӣ ва фаронсавӣ, роҳи усулҳои луғатсозиву истилоҳсозӣ яке аз масъалаҳои муҳим барои мутахассисони соҳа мебошад.

Масъалаи дигаре, ки барои ҳамаи ҷумҳуриҳои собиқ шуравӣ муҳим ба шумор мерафт, ин набудани заминаҳо ва бар асоси кадом усулҳо сохтани истилоҳоти соҳавӣ буд. Ҳар кадоме аз забонҳои миллий ин масъаларо аз рӯи имконоти дохилизабонӣ ва манфиатҳои миллии хеш ҳаллу фасл менамуданд. Барои ҳамаи ин кор карда баромадани роҳи усулҳои нав ва меъёру методологияи нави истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ пешрафта, ки дар кишварҳои Аврупо собиқаи беназир доштанд, лозим ва зарур буд, зеро дар мактабҳои забоншиносии Ленинград (Сакт– Петербург) ва Маскав низ чунин масъалаҳо ба миён омада буданд [12].

Дар ҳамаи давраҳои мактаби забоншиносии Иттиҳоди Шуравӣ дар марказҳои бузурги худ – шаҳрҳои Маскав ва Ленинград яке аз шохаҳои илми забоншиносӣ – бахши истилоҳшиносиро ифтиҳон намуда, ба қору фаъолият шуруъ намуд. Марказҳои номбурда дар ҷаласаи аввалини хеш аз ҳамаи аъзоёни марказ даъват ба амал оварданд, ки мактаби истилоҳшиносӣ, роҳи усулҳои истилоҳсозӣ, меъёрҳои истилоҳсозӣ ва интиҳоби истилоҳоти

тахассусии Аврупоро дар ҳама соҳаҳо мавриди омӯзишу пажӯҳиш қарор дода, дар асоси ҳамаи ин меъёрҳои методологияи нави истилоҳсозиву истилоҳгузинии ҷаҳониро дар ҳамбастагӣ бо меъёрҳои тозаҷодӣ шуравӣ мавриди истифода қарор диҳанд.

Дар ташкил ва ба вучуд овардани роҳу усулҳо ва методологияи муосири пешрафтаи истилоҳсозӣ, ки баъдтар ин роҳу усулҳо ва меъёрҳои истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ дар қаламрави собиқ ҷамоҳири шуравӣ ҷориву амалӣ гардид, саҳми олимону донишмандони рус ва бунёдгузори Кумитаи истилоҳгузинии илмӣ ва техникии АИ СССР С.А. Чаплигин ва Д.С. Лотте хеле бузург буд. Олимону донишмандони рус масоили муҳимми меъёрҳои истилоҳсозиву истилоҳгузиниро аз нигоҳи илмӣ ва таҷрибаи пешрафтаи ҷаҳонӣ дар асарҳои худ мавриди омӯзишу муҳокима қарор дода буданд: Д.С. Лотте “Асосҳои сохтани истилоҳоти илмӣ-техникӣ. Масъалаи назария ва методика” [8], Б.Н. Головин “Дар бораи баъзе вазифаҳо ва мавзӯи таҳқиқоти истилоҳоти илмӣ ва илмӣ-техникӣ” [3], В. П. Даниленко “Асосҳои меъёргузинии истилоҳсозӣ” [4], Т.Л. Канделаки “Қорҳо доир ба истилоҳот дар низоми таҳқиқоти илмӣ” [6], В. М. Лейчик “Истилоҳ ва меъёрҳои муайян намудани он” [7], А. А. Реформатский “Истилоҳ ва истилоҳшиносӣ чист?” [14], А.В. Суперанская “Истилоҳшиносӣ ва номенклатура” [16], А.Д. Хаютин “Истилоҳ, истилоҳшиносӣ ва номенклатура” [18] ва ғ.

Чунонки болотар қайд намудем, дар ин солҳо аз ҷониби донишмандони тоҷик, аз қабилӣ Р.Ҳ. Навборӣ [10], А. Муҳиддинов [9], М. Расулӣ [13] низ мақолаву асарҳои муҳиме рӯйи қор омаданд, ки дар онҳо масоили меъёрҳои истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ аз нигоҳи вижагӣҳо ва меъёрҳои дохилизабонӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шуда, ба манбаъҳои миллӣ афзалияти бештар дода шудааст. Фикру андешаҳо доир ба ин масъалаҳо барои ҳаллу фасл намудани роҳу воситаҳои пешрафтаи истилоҳсозӣ ва истилоҳгузинӣ нигаронида шудааст.

Ба ақидаи мо яке аз меъёрҳои муҳимме, ки бояд дар ин масъала роҳандозӣ карда шавад, мавриди истифода қарор додани истилоҳоти осори гузаштагонӣ мо мебошад, ки мафҳумро ҳар чӣ дақиқтар баён менамоянд, зеро маҷмуи истилоҳоти таҳассусӣ, ки дар луғатномаву фарҳангномаҳои мо дар давоми ҷандинҳазорсолаҳо ҷамъоварӣ карда шудааст, сарчашмаи бебаҳои маънавии илму фарҳанги гузаштагонӣ мо ба ҳисоб меравад. Дигар ин ки, сохтани истилоҳоти нав дар асоси пасвандҳову пешвандҳое, ки классикони мо аз он истифода менамуданд, яъне калимасозиву истилоҳсозии дорусозӣ бояд тибқи анъанаҳои пешрафтаи классикон сурат бигирад. Меъёри дигар ин аст, ки тарҷумаи маъноии истилоҳоти дорусозии байналмилалӣ дар асоси роҳу усулҳои хуби тарҷума намудани истилоҳоти илмӣ, ба роҳ монда шавад то маънӣ ва мафҳуми он нигоҳ дошта шавад. Дар ҳолатҳои зарурӣ, яъне аз рӯйи эҳтиёҷ доштан ба қабули истилоҳоти байналмилалӣ иҷозат дода шавад. Дар робита ба ин мавзӯ ҳаминро бояд таъкид намуд, ки дар баробари истилоҳоти байналмилалӣ дорусозӣ метавон аз муодили тоҷикии он ва ё аз муродифоти он истифода намуд. Меъёри дигари истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ бо истифода аз ибора-истилоҳоти тоҷикии дорусозӣ шарҳу тавзеҳ додани истилоҳоти душворфаҳми хориҷӣ мебошад.

Ба андешаи мо агар чунин меъёрҳо аз тарафи олимон, забоншиносон, истилоҳшиносон ва аҳли илму адаби мо риоя карда шавад, забон ва истилоҳоти тиббии дорусозӣ суфтаву равон хоҳад шуд.

Ҳамин тариқ, тибқи талаботи Кумитаи истилоҳгузинии илмӣ ва техникии ҳамон замон меъёрҳои мухталифи истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ аз қабилӣ табдили калимаҳои маъмулии забони тоҷикӣ ба истилоҳоти илмӣ соҳавӣ, табдили калимаҳои лаҳҷавӣ ба истилоҳот, тавассути пешванду пасвандҳо сохтани истилоҳот, бо роҳу воситаи тарҷумаи таҳтуллафзӣ ба вучуд овардани истилоҳот, истифода аз захираи луғавии забон, истифода аз манобеи классикӣ, воридсозии истилоҳоти байналмилалӣ аз рӯйи зарурат пазируфта шуда буданд.

Ҳамин нуктаро низ бояд қайд намуд, ки манбаъҳо ва меъёрҳои зикршуда, дар ташаккулу тақомули истилоҳсозӣ ҷойгоҳ ва нақши мухталиф доранд. Аз миёнаҳои асри гузашта дар масъалаи меъёрҳои истилоҳсозии мо самти наво ба миён омад, ки ба хуввияти

миллии забонӣ алоқамандии ногуастани дошт. Маҳз дар ҳамин давра ба имконоти дохилизабонӣ, истифодаи калима-истилоҳоти осори тиббии классикӣ, истифода аз таҷрибаи истилоҳсозии забонҳои ба мо ҳамрешаву ҳамном ва корбурди муодили истилоҳоти тоҷикӣ аз забонҳои форсӣ дарӣ бештар эҳсос мегардид: ширдандон (дандони шир), курсидандон (дандони курсӣ), даво, марҳам, гиёҳпизишкӣ, гиёҳӣ, гиёҳдармонӣ, гиёҳтабобатӣ, гиёҳтиббӣ, ҳассосияти давоӣ, ҳассосияти дорӯӣ, курс, курси зидди сурфа, курси сардари, масолах, масолахӣ хом, масолахӣ хоми доруворӣ [4; 13, с. 101- 200].

Дар бештари ҳолатҳо забони тоҷикӣ аз истилоҳоти дорусозии забонҳои байналмилалӣ истифода намудааст, ки ин усул то замони Истиқлол дар ташаккул ва тақомули забони тоҷикӣ таъсири бештар расонидааст: “ингалатсия” аз калимаи латинии “ingalare” ба маънои нафаскашӣ, нафасгирӣ [4, с. 197], “аптека” аз калимаи юнонии “apotheke” ба маънои маҳзан ва ё муассисаи нигоҳдошт ва ҳифзи маводи дорувориву дигар масолахӣ тиббӣ [4, с. 51], “фармакология” аз калимаи юнонии “pharmakon” ба маънои як бахши тибб, ки таъсири маводи дорувориро мавриди омӯзиш қарор медиҳад, “фармакогнозия” аз калимаи юнонии “pharmakognoze” ба маънои илм дар бораи маводи доруворӣ [4, с. 533], “провизор” аз калимаи латинии “provisor” ба маънои корманди дараҷаи олии дорухона, ки ҳамчун муодили юнонии калима “фарматсевт” мавриди истифода қарор дода шудааст, “фарматсевт” аз калимаи юнонии “pharmakeia” ба маънои мутахассиси дараҷаи маълумоти миёна ва ё олии соҳаи дорушиносӣ [4, с. 541].

Ҳамин тариқ, аз маводи мавриди омӯзиши ин бахши рисола муайян гардид, ки дар замони шуравӣ марказҳои бузурги истилоҳшиносӣ истилоҳсозӣ бунёд гардида, барои тамоми собиқ ҷумҳуриҳои шуравӣ риояи меъёрҳои муайяни интиҳоби истилоҳоти дорусозӣ барои истилоҳгузинии нави забонҳои ин ҷумҳуриҳо муқаррар карда шуд.

Муқаррир: Назиркулов Т., н.и.п.

Адабиёт:

1. Абуалӣ ибни Сино. Осори мунтахаб / Сино А. И. – Душанбе, 1980. – Ҷ. 1. – 479 с.
2. Бурдина, О.Б. Вариативность фармацевтической терминологии в текстах аннотации лекарственных средств / О. Б. Бурдина. - М., 1986. -325 с.
3. Головин, Б.Н. Лингвистические основы изучения о терминах / Б. Н. Головин. – М.: Высш. шк., 1987. -104 с.
4. Даниленко, В.П. Терминология современного языка науки / В. П. Даниленко. – Владивосток, 1987. – С. 65-71.
5. Зуева, Н.И., Берышникова Т. Д. Латино-греческие словообразовательные элементы в международных фармацевтических терминах / Н. И. Зуева. -Пятигорск, 2004. - 39 с.
6. Канделаки, Т.Л. Терминологическая работа в системе научных учреждений АН СССР ВЯ. / Т. Л. Канделаки. - 1979. - №5. - С. 31-39.
7. Лейчик, В. М. Проблемы современного терминоведения в конце 20 века / В. М. Лейчик // Вопросы филологии. - 2000. -№2. – С. 21-32.
8. Лотте, Д. С. Упорядочение технической терминологии / Д. С. Лоте. – М.; 1994. - 158 с.
9. Муҳиддинов, А. Фикрҳои мо дар бораи забони адабии тоҷикӣ / А. Муҳиддинов // Тоҷикистони Сурх, 19 февралӣ 1930, №4 (470).
10. Назарзода, С. Ташаккули истилоҳоти иҷтимоӣ-сиёсии забони тоҷикӣ дар садаи 20 / С. Назаров. – Душанбе: Дониш. 2004. – 303 с.
11. Навборӣ, Р. Ҳ. Чӣ бояд кард? / Овози тоҷик, 30 январӣ 1930, №24 (453).
12. Развитие терминологии на языках союзных республик СССР. – М.: Наука, 1986. - 431 с.
13. Расулов, М.Я. Боз дар бораи масъалаи истилоҳ ва муносибати барпо намудани Кумитаи истилоҳ дар назди Комиссариёти маориф Тоҷикистони Сурх / М. Я. Расулов. - 28 мартӣ 1933.
14. Реформацкий, А.А. Что такое термин и терминология / А.А. Реформацкий // Вопросы терминологии: материалы всесоюз. Терминолог. совещ /АН СССР, Ин - т языкознание. - М.; 1961. - С. 40-48.

15. Султон, М.Х. Забон ва истилоҳоти рисолаи “Рағшиносӣ”-и Абуалии Сино / М. Ҳ. Султон // Ахбори Академияи илмҳои ҶТ. Шӯъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ. - №1, 2006. – С. 14-32.
16. Суперанская, А. В. Терминология и номенклатура / А. В. Суперанская // Проблематика определений терминов в словарях разных типов. – Ленинград. 1976 - 345 с.
17. Тӯраҳасанов, Қ. Ш. Ташаккули истилоҳоти тиббии тоҷикӣ (дар заминаи нахустосори тиббии тоҷикӣ) / Қ. Ш. Тӯраҳасанов. – Душанбе, 2022. - 387 с.
18. Хаятин, А. Д. Термин, терминология, номенклатура / А. Д. Хаятин; Самаркандский государственный университет им А. Навои. –Самарканд, 1972. -209 с.

МЕЪЁРҲОИ ИНТИХОБИ ИСТИЛОҲСОЗИИ ДОРУСОЗӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА ФАРОНСАВӢ

Вазифа ва мақсади омӯзиши ҳамаҷаҳади қонуни қавоиди рушди инкишофи забон ва истилоҳоти илмӣ дорусозӣ таҳқиқи қонуниятҳои асосии робитаи мутақобилаи забонро бо дигар падидаву омилҳои гуногуни ҷамъиятӣ тақозо менамояд. Барои таҳаввул ва ташаккули қонуни қоидаҳои дохилии истилоҳоти илмӣ дар муносибат бо дигар падидаҳои иҷтимоӣ қонуниятҳои умумии забон ҷой дорад, ки дар доираи ҳуди забон амал мекунад. Гуфтан мумкин аст, ки масоили рушди инкишоф ва ташаккули забон ва истилоҳоти илмӣ дорусозӣ дар забоншиносии муосир ба таври амиқ дақиқ таҳқиқ нашудааст.

Дар мақолаи мазкур сухан роҷеъ ба масоили қонуниятҳо ва меъёрҳои ташаккули истилоҳоти дорусозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ меравад. Муаллифи мақола ҳамчунин дар баробари фикру андешаҳои забоншиносон ва истилоҳшиносони хориҷӣ дар бораи меъёрҳои интихоби истилоҳоти дорусозӣ андешаҳои забоншиносони ватанӣ низ ёдовар мешавад.

***Калидвожаҳо:** меъёр, интиҳоб, дорусозӣ, истилоҳ, вазифа, мақсад, омӯзиш, ташаккул, рушд, забони илм, падида, қонуниятҳои дохилӣ, истилоҳшиносон, истилоҳсозӣ.*

КРИТЕРИИ ОТБОРА ФАРМАЦЕВТИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ В ТАДЖИКСКИХ И ФРАНЦУЗСКИХ ЯЗЫКАХ

Задача и цель комплексного изучения закономерностей развития и эволюции языка и научной терминологии медицины требуют исследования основных закономерностей взаимодействия языка с другими явлениями и различными социальными факторами. Для развития и формирования внутренних законов и правил научной терминологии по отношению к другим общественным явлениям существуют общие законы языка, которые действуют в рамках самого языка. Можно сказать, что вопросы развития, становления и формирования научного языка и терминологии фармацевтики в современной лингвистике изучены недостаточно глубоко и качественно.

В данной статье рассматриваются вопросы закономерностей и критериев формирования фармацевтической терминологии в таджикском и французском языках. Автор статьи приводит мнения отечественных лингвистов, а также зарубежных лингвистов и терминоведов относительно критериев отбора фармацевтических терминов.

***Ключевые слова:** критерий, выбор, фармация, термин, задача, цель, изучения, формирования, развития, научный язык, явление, внутренние законы, терминоведов, терминология.*

SELECTION CRITERIA OF PHARMACEUTICAL TERMS IN TAJIK AND FRENCH LANGUAGES

The task and goal of a comprehensive study of the regularities of development and evolution of the language and scientific terminology of medicine require the study of the basic regularities of interaction of language with other phenomena and various social factors. For the development and formation of internal laws and rules of scientific terminology in relation to other social phenomena, there are general laws of language that operate within the language itself. It can be said that the

issues of development, establishment and formation of scientific language and terminology of pharmacy in modern linguistics are not studied deeply and qualitatively enough.

This article deals with the issues of regularities and criteria of formation of pharmaceutical terminology in Tajik and French languages. The author of the article gives the opinions of domestic linguists, as well as foreign linguists and terminologists regarding the criteria for the selection of pharmaceutical terms.

Keywords: *criterion, selection, pharmacy, term, task, purpose, study, formation, development, scientific language, phenomenon, internal laws, terminologists, term formation.*

Маълумот дар бораи муаллифон: **Сафарзода Одинамуҳаммад Исло**м – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, муаллими калони кафедраи умумидонишгоҳии забонҳои олмонӣ ва фаронсавӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Тел.:** 987779874; **E-mail:** darg.74@mail.ru

Тӯраҳасанов Қодиркул Шодикӯлович - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, д.и.ф., профессори кафедраи забони тоҷикӣ ва усули таълими забон ва адабиёти тоҷик. Суроға: 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Тел.:** (+992) 918-15-43-10

Сведения об авторах: **Сафарзода Одинамуҳаммад Исло**м – Таджикский национальный университет, старший преподаватель общеуниверситетской кафедры немецкого и французского языков. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. **Тел.:** 98 777 98 74; **Email:** darg.74@mail.ru

Тураҳасанов Кадиркул Шодикӯлович – Таджикский национальный университет, д.ф.н., профессор кафедры таджикского языка и методики преподавания таджикского языка и литературы. Адрес: 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 17. **Тел.:** (+992) 918-15-43-10

Information about the authors: **Safarzoda Odinamahmad Islom** – Tajik National University, senior lecturer of the department of German and French languages. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. **Tel.:** 98 777 98 74; **Email:** darg.74@mail.ru

Turakhasanov Kadirkul Shodikulovich – Tajik National University, Doctor of Philology, Professor of the Department of Tajik language and methods of teaching Tajik language and literature. Address: 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) 918-15-43-10

АНАЛИЗ СЕМАНТИЧЕСКОГО ПОЛЯ «ЭМОЦИИ» («ҒАМ» (ГРУСТЬ), «АНДУХ» (ПЕЧАЛЬ)) В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

Сафялова Л.С.

ТМУИЯ имени Сотим Улугзаде

Речевое произведение – результат двух процессов: выбора адекватной лексической единицы из соответствующей парадигмы и соединения ее с другими лексическими единицами. Таким образом, в речевом произведении конкретно проявляются и синтагматические, и парадигматические особенности слова. Открытый наблюдению синтагматический линейный ряд реализует языковые средства разных уровней, парадигматику. Синтагматическое исследование предполагает тщательный анализ реальных речевых произведений, поэтому важно изучение сочетаемости, контекста. Необходимо разграничивать понятия «текст» и «контекст». Наиболее распространено понимание текста как определенным образом упорядоченное множество высказываний, «объективированное в виде письменного документа», объединенное единством коммуникативного задания.

Текст – закрытая система языковых средств. На основании достаточного количества текстов лингвист извлекает соответствующую своим целям информацию. Важной составной частью текста является его лексический состав. Это, в свою очередь, связано с другими существенными характеристиками организации текста. «Контекст» – это отрезок высказывания, в котором наблюдаются определенные лингвистические условия, способствующие реализации языковых средств, в частности лексических единиц. Контекстологический анализ помогает установить природу семантического указателя и типы контекста.

Цель статьи – рассмотреть структуру микрополя эмоции «**ғам, андух**» в таджикском языке в парадигматическом и синтагматическом плане.

Под термином «семантическое поле» О. С. Ахманова [3, с. 134] понимает часть действительности, выделенную в человеческом сознании и теоретически имеющую в данном языке соответствие в виде более или менее автономной лексической микросистемы (например, поле радости, времени и т.д.).

В работах, рассматривающих вопросы лингвистического выражения эмоций, авторы ограничиваются анализом глагольных и именных словоформ в сфере «эмоции», исследуют поле эмоций в широком плане, а также в сравнении с другим языком.

В настоящее время используются два основных подхода к изучению семантического поля: логический и лингвистический. Последний наиболее эффективен, содержит выделение семантического поля, вычленение отдельных семантических групп на их анализ. Вычленяется поле на начальном этапе с помощью словарей использованием принципа идентификации понятий Ш. Балли [4, с. 34]. Непосредственный анализ семантического поля, его структурно-семантических особенностей проводится на основе общепринятых в современной лингвистике методов: контекстологического, дистрибутивного, статистического и др. Как показало исследование Г. Б. Антрушиной, понятия «**радость**» и «**печаль**», по-видимому, четко выделились еще в дописьменную эпоху [2, с. 15]. Эта лексическая группа в своем развитии претерпела значительные изменения. Прилагательные со значением печали во все периоды были более многочисленны. Ядром обеих групп были германские слова.

Нами с помощью Национального корпуса таджикского языка были выделены слова, составляющие поле «**грусти**» (план парадигматики).

Национальный корпус таджикского языка содержит так называемые *дилбастағӣ*, среди которых находим: *алам, андух, муҳаббат, вой, алам, ғам, дарди дил, сангин, бадбахт, бекас, бадбахт* и др. Эмоция «**ғам**», «**андух**» ассоциируется с физической и моральной болью.

Национальный корпус для слова "эҳсосот" дает 60 единиц. При изучении более 200 лексических единиц было обнаружено путем контекстуального анализа, что микрополе «**ғам, андух**» содержит в своей структуре существительные **дард, андух, бадбахтӣ, афсурдағӣ, ғамгинӣ, ғамгинӣ, ноумедӣ, вой** ва ғ. (всего 70 единиц); прилагательные **замгин, пушаймон, афсурда, афсурда, бадбахт, замгин, ғамгин** и т.д.; глаголы **эҳсос кардан, шудан, баргаштан, гарқ шудан, баланд шудан, замгин, замгин, фарёд задан, парвоз кардан, гузаштан, сайд кардан, рондан, варам кардан, наст шудан, буридан, пахш кардан, зарба задан, печидан, ҳайрон кардан, зарба задан, таскин додани** т.д. (всего 20 единиц).

Приведем контекстуальное употребление: *Аз тӯр дарак набуд: вазни моҳии бисёр турро канда бурдааст. Мард аз карда пушаймон шуда, бо сари хам ва дасти холӣ ба хона баргашт. – Чӣ шуд? – Сетъ была пустой: она была разорвана его под тяжестью большого количества рыбы. Мужчина, рассказавшись в содеянном, вернулся домой с опущенной головой и пустыми руками. – Что случилось?* [Национальный корпус таджикского языка].

Худ аз худ ба ёдаш омад, ки дар рӯзодаш яке аз муҷизаҳои ҳафтгонаи олам ҳарамии Артемидии шаҳри Эфес отаи гирифта буд ва раммолони эфесӣ пешгӯӣ карда буданд, ки дар чунин рӯз ба дунё омадани ин тифл беҳуда набувад; ӯ тасхиргари Осиё хоҳад буд... Ва ҳолиё ки шоҳи бистухафтсола андар музофоти Осиёст ва дар кохи навбунёд баробари шодкомиҳо таги дилаш ночӯр аст ва сиёҳӣ мезояд, хешро бад эҳсос мекунад чу беморони фишори балан дошта, ки аз тагири боду ҳаво ланҷу ночӯр гарданд. Гӯё ба сари ӯ санги осӣ бор кардаанд ва дилаш фишор хӯрда дард ба дасти чап диҳад – Она вспомнила про себя, что в ее день рождения было сожжено одно из семи чудес света-Артемидово святилище города Эфеса, и эфесские рамланы предсказывали, что рождение этого младенца в этот день не будет напрасным; он станет завоевателем Азии... И в то время как двадцатинедельный король находится в азиатской провинции, и в недавно построенном дворце его сердце трепещет и краснеет от радости, он чувствует себя плохо из-за того, что пациенты с высоким давлением страдают из-за смены погоды. Как будто его осыпали камнями, а сердце сжалось, и боль отдалась в левую руку [Национальный корпус таджикского языка].

Президент Беларуси **чувствует** эту опасность. Год назад он не зря посадил начальника своей личной безопасности в тюрьму за сотрудничество с Федеральной службой безопасности России.

Бо ҳамин сабаб Муъмин Қаноат дар шеъри «Ба Владимир Луговский» хитобан мегӯяд: «Аҷамро дидию савти аҷамро лек нашинид!». Аз сӯи дигар, бо гузашти кайфияти саодату некбахтии сотсиализму коммунизм ва ҷаҳду ситоиши он хавфи матрук мондани забони ҳазорсола, рӯй ба костагию харобӣ овардани торафт беиштар эҳсос карда мешуд. Сиёсати давлати Шуравӣ ба вуҷуд овардани миллияти ягонаи халқи Шуравӣ буд ва барои чунин ягонагӣ сиёсатмадорон роли забони воҳиди сиёсию илмӣ ва фарҳангиро хуб мешинохтанд: Дар чунин вазъияти хавф умуман барҳам хӯрдани ҳувияти миллии тоҷикӣ низ дар пеш буд. – По этой причине Мумин Каноат в стихе «к Владимиру Луговому "говорится:" ты видел Аджаму и не слышал имени аджаму!». С другой стороны, по мере того, как шло счастливое и удачное настроение социализма и коммунизма и его хвалебные рывки, все больше ощущалась опасность того, что тысячелетний язык останется нетронутым, превратится в дестабилизирующий и разрушительный. Политика советского государства заключалась в создании единой нации советского народа, и для такого единства политики хорошо знали роль единого политико-научного и культурного языка: в такой ситуации опасность грозила и общему разрушению таджикской национальной идентичности [Национальный корпус таджикского языка].

Рассмотрим отдельно наиболее характерные для микрополя «**ғам, андух**» лексические единицы, их сочетаемость и семантику. Национальный корпус дает существительные, означающие грустные эмоции, под общей рубрикой "дард" со значением физического и эмоционального ощущения. Контекст дает

этому неоднократное подтверждение: Он вақт ӯ гуфта буд, ки ба зинда монданаиш бовар надорад. Аммо имсол дар суҳбат бо ҳайати гуруҳи ҳаҷвии “Арабишо”, ки ба аёдаи рафтаанд, аз **дарди чонкоҳи** қисмати рости шикам шикоят мекунад, ки чаҳор моҳ боз беҳобӣ мекашаду ҳар он чӣ истеъмол мекунад, қай менамояд ва **дард** то ҳадде сахт аст, ки ба мурданаиш розӣ мешавад. «Даврони тандуруст буданам дӯстони бешумор доштам, ки рақамашон дар “калькулятор” намегунҷид.— В то время он сказал, что не верит в свое выживание. Но в этом году в беседе с группой комиков “Арабиша”, посетившей его, он жалуется на мучительные боли в правой части живота, которые мучают его четыре месяца бессонницы, рвоты от всего, что он проглотил, и боли настолько сильные, что он соглашается умереть. «Когда я был здоров, у меня было бесчисленное количество друзей, число которых не умещалось в “калькуляторе” [Национальный корпус таджикского языка].

В этой связи обращает на себя внимание выбор глаголов, характеризующих внезапность охватившего чувства, его остроту и т. п.: **дили вай нур аз ранҷу а зоб буд; Дард дили ўро сӯроҳ кард ...** ее сердце он был полон страданий, и боль пронзила его сердце ...

Нередко слова «грусть, печаль» употребляются в значении Глаголы **дабдабанок, буридан, печидан** – набухание, порезы, складки передают различные ощущения в связи с чувством печали.

Наиболее часто встречающиеся существительные с этим значением **гамгинӣ, ранҷ**:

Вале хонаводаи зан ба бегуноҳии пойфишорӣ доранд ва аз мақомот меҳоҳанд, ки ўро ҳарчи зуд озод кунанд. Чихонбӣ Исоева, модари Муборак Гиёева, чанд моҳ аст, ки дар мотаму **гамгинӣ нишастааст**. Меғӯяд, аз як тараф таҳаммули аз даст додани набера ва аз сӯйи дигар боздошти духтараи осон нест. – Однако семья женщины настаивает на невиновности и просит власти освободить ее как можно скорее. В течение нескольких месяцев Джиханби Исоева, Благословенная мать Гиева, пребывала в трауре и печали. Он говорит, что терпеть потерю внука, с одной стороны, и задержание дочери, с другой, нелегко.

Ғам ва гамгинӣ, ки ҳамчун мотиви (оҳанги) тасвири адабиёт дар равишҳои гуногуни адабӣ истифода мешавад, ифодаи ҳолатҳои равони мардум мебошад. **Ғам ва гамгинӣ** замоне пеш меояд, ки инсон дар муқобили пешомадҳои зиндагонӣ бечора ва нотавон аст. Реҳлати азизон ва марги наздикон, ки инсон дар назди он бечора ва нотавон аст, боиси ғаму гамзадагӣ мегардад. – Печаль и уныние, используемые в качестве образительного мотива (тона) литературы в различных литературных подходах, являются выражением психических состояний людей. Горе наступает тогда, когда человек беспомощен перед лицом жизненных невзгод. Смерть близкого и близкого человека, перед которым человек беспомощен, является причиной горя [Национальный корпус таджикского языка].

Из контекста следует, что чувство печали может усиливаться, усугубляться; сменять другие чувства; оно ассоциируется с другими отрицательными эмоциями, как, нажения эмоции «**грусть, печаль**». Анализ лексической микросистемы - один из возможных путей изучения реализации языковых средств в тексте.

Рецензент: Турсунов Ф.М., д.ф.н., профессор

Литература:

1. Амосова, Н. Н. Основы английской фразеологии. – Л., 1983.
2. Антрушина, Г. Б. Развитие прилагательных «радости» и «печали» в английском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук. - М., 1986
3. Ахманова, О. С. Словарь лингвистических терминов. – М., 1966. – 334 с.
4. Балли, Ш. Французская стилистика. - М., 2001.
5. Гальперин, И. Р. О понятии «текст»//Лингвистика текста. М., 1974, Ч. 1.С. 67.
6. Горизонты современной лингвистики : традиции и новаторство : сборник в честь Е. С. Кубряковой. — Москва : Языки славянских культур, 2009. — 855 с.
7. Долгих, Н. Г. Семантическое поле глаголов эмоций в современном английском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Тбилиси, 1970.
8. Медникова, Э. М. Значение слова и методы его описания. М., 1974.

9. Нигматуллина, Э. Р. Фрейм "эмоции" в англоязычном медиатексте // Иностранные языки в высшей школе. – 2020. – № 1 (52). – С. 18-25.
10. Романов, Д. А. Способы передачи эмоций в русском языке // Русский язык в школе. – 2004. – № 4. – С. 78-82.
11. Шахоева, Л. И. Структурно-функциональная характеристика ЛСГ существительных «чувства, переживания»: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Киев, 1980.
12. Шаховский, В. И., Троилина И. Б. Структурно-семантические характеристики ЛСП эмотивности // Проблемы словообразовательной и семантической структуры слова в германо-романских языках, Горький, 1981.
13. Idioms about Feelings // Английский язык - Первое сентября. — 2015. — № 4. — С. 28-29
14. Roger P. Thesaurus of English Words and Phrases, London, 1973. Webster's New World Thesaurus, N.Y., 1973.

Источники:

15. Национальный корпус таджикского языка

АНАЛИЗ СЕМАНТИЧЕСКОГО ПОЛЯ «ЭМОЦИИ» («ҒАМ» (ГРУСТЬ), «АНДУҲ» (ПЕЧАЛЬ)) В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

Настоящая статья посвящена анализу семантического поля «эмоция» в таджикском языке. В исследованиях, посвященных лингвистическому выражению эмоций, авторы часто ограничиваются анализом глагольных и именованных форм, исследуя эмоциональное поле как в широком контексте, так и в сравнении с другими языками. В настоящее время выделяются два основных метода для изучения семантического поля: логический и лингвистический. Лингвистический подход, как наиболее результативный, включает в себя выделение семантического поля и разделение его на отдельные семантические группы для дальнейшего анализа. На первоначальном этапе выделение поля осуществляется с использованием словарей и принципа идентификации понятий, предложенного Ш. Балли. Основной анализ семантического поля и его структурно-семантических характеристик выполняется на основе общепринятых методов современной лингвистики, таких как контекстуальный, дистрибутивный и статистический анализ.

Ключевые слова: таджикский язык, эмоция, глагольная лексика, существительные, прилагательные, семантическое поле.

ТАҲЛИЛИ МАРЗИ МАӢНИИ «ЭҲСОС» («ҒАМ», «АНДУҲ») ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Мақолаи мазкур ба таҳлили майдони семантикии «эҳсос» дар забони тоҷикӣ бахшида шудааст. Дар тадқиқотҳое, ки ба ифодаи забони эҳсосот бахшида шудаанд, муаллифон аксар вақт ба таҳлили шаклҳои шифохӣ ва номӣ маҳдуд шуда, майдони эҳсосиро ҳам дар заминаи васеъ ва ҳам дар муқоиса бо забонҳои дигар меомӯзанд. Дар айни замон ду усули асосии омӯзиши соҳаи семантикӣ вучуд дорад: мантикӣ ва забоншиносӣ. Равиши забоншиносӣ ҳамчун равиши муассир ҷудо кардани майдони маъноӣ ва ба ғурӯҳҳои семантикии алоҳида ҷудо кардани онро барои таҳлили минбаъда дар бар мегирад. Дар марҳилаи ибтидоӣ интихоби соҳа бо истифода аз луғатҳо ва принсипи муайянкунии концепсияи пешниҳодкардаи С. Балли амалӣ карда мешавад. Таҳлили асосии майдони маъноӣ ва вижагӣҳои сохторию семантикии он ба усулҳои маъмули забоншиносии муосир, аз қабили таҳлили контекстӣ, таксимотию омӯри асос ёфтааст.

Калидвожаҳо: забони тоҷикӣ, эҳсосот, лексикаи шифохӣ, исм, сифат, майдони маъноӣ.

ANALYSIS OF THE SEMANTIC FIELD OF «EMOTION» («SADNESS», «SORROW») IN THE TAJIK LANGUAGE

This article is devoted to the analysis of the semantic field "emotion" in the Tajik language. In research on the linguistic expression of emotions, the authors often limit themselves to the analysis of verb and named forms, exploring the emotional field both in a broad context and in

comparison with other languages. Currently, there are two main methods for studying the semantic field: logical and linguistic. The linguistic approach, as the most effective, includes the allocation of a semantic field and its division into separate semantic groups for further analysis. At the initial stage, the selection of the field is carried out using dictionaries and the principle of identification of concepts proposed by S. Bally. The main analysis of the semantic field and its structural and semantic characteristics is carried out on the basis of generally accepted methods of modern linguistics, such as contextual, distributive and statistical analysis.

Keywords: *Tajik language, emotion, verbal vocabulary, nouns, adjectives, semantic field.*

Сведение об авторе: *Сафялоева Лола Субхоновна – ТМУИЯ имени С. Улугзаде, старший преподаватель кафедры романо-германских языков. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6 E-mail: lolasafaloeva@gmail.ru. Тел.: (+992-553-20-83-83)*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Сафялоева Лола Субҳоновна – ДБЗХТ ба номи С.Улугзода, омӯзгори калони кафедраи забонҳои романӣ-германӣ. Суроға: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кӯч. Муҳаммадиев, 17/6. E-mail: lolasafaloeva@gmail.ru. Тел.: (+992-553-20-83-83)*

Information about the author: *Safyaloeva lola Subhonovna - TIUFL named after Sotim Ulughzoda, Senior teacher at the Department of Romano-Germanic Language. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Muhammadiev Str. 17/6. E-mail: lolasafaloeva@gmail.ru. Тел.: (+992) 553208383*

ПАЙВАНДАКҲО ДАР ҶУМЛАҲОИ ҶИДААЪЗОИ ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Темурзода М.

Донишгоҳи байналмилалӣи забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Дар доираи ҳиссаҳои ёридиҳандаи нутқ пайвандакҳо гурӯҳи махсуси воҳидҳои забонро ташкил медиҳанд, ки таҳқиқу таҳлили ба худ хосро тақозо менамоянд. Вазифаи асосии ин воҳиди грамматикӣ муҳим дар он аст, ки пайвандакҳо калима, ибора ва ҷумлаҳо, бандҳои синтаксисӣ ва ҳатто матнҳои гуногунро метавонанд ба ҳамдигар алоқаманд намоянд. Дар ҷумлаҳои содаи ҷидааъзо ин алоқа хусусияти пайвастшавандагӣ дорад. Дар баробари ин, пайвандакҳо ба ҷумлаҳо тобишҳои гуногуни маъноӣ низ медиҳанд. Ҳиссаҳои нутқ хоси ҳамаи забонҳои дунё мебошанд. Тафовути байни онҳо дар он аст, ки аз нуқтаи назари маъноӣ лексикӣ-семантикӣ, хусусиятҳои морфологӣ, мавҷудияти категорияҳои грамматикӣ ва вазифаи синтаксисии худ аз ҳамдигар ба кулӣ фарқ мекунанд.

Ин нуқта мусаллам аст, ки дар ҷумлаҳои ҷидааъзо ҳиссаҳои ёвари нутқ чун пайвандакҳо ва калимаҳои ҳулосакунанда низ ғаёл истифода мешаванд ва нақши муҳими маъноиву сохториро иҷро мекунанд. Агар нақши пайвандакҳо дар низоми конструксияи ҷумлаҳо муҳим ва ҳалқунанда арзёбӣ шавад, калимаҳои ҳулосакунанда барои эҷоди мухтавои асосиву муассир ва ифоданокии баёни фикр муҳим арзёбӣ мешавад. Дар ин росто, мавриди таъкиди мушаххас аст, ки пайвандакҳо нақши боризу муассир дар созмонебӣи ибораву ҷумлаҳо дошта, дар самти таҳқиқи вижагӣҳои ҷумлаҳои ҷидааъзои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ як андоза умумиятҳои грамматикӣ доранд ва қабл аз ҳама ин умумият дар вазифаҳои грамматикӣ онҳо дида мешавад. Яъне ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ пайвандакҳо ҳиссаҳои номустакили нутқ буда, аксарияти онҳо маъноӣ луғавӣи як андоза норавшану хирагашта доранд ва дар мавриди қорбурди онҳо гуфтан мумкин аст, ки кулли пайвандҳо барои алоқаманд сохтани вожаҳову таркибҳо ва ибораҳою ҷумлаҳо вазифаи аввалиндарачаро иҷро мекунанд.

Дар грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик пайвандакро ҳиссаи ёридиҳандаи нутқ гуфта, он аъзоҳои ҷидаи ҷумла ва ҷумлаҳои содаи таркиби ҷумлаҳои мураккабро ба ҳам алоқаманд менамояд. Инчунин дар грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик қайд шудааст, ки: “Дар ҷумлаҳои ҷидааъзо ду ва ё зиёда калимаҳои баробархуқуқ, пай дар пай омада, ба воситаи пайвандакҳои пайвасткунанда, калимаҳои ба вазифаи пайвандак истифодашуда, инчунин бо интонатсия байни ҳамдигар алоқаманд мешаванд, воситаҳои алоқии грамматикӣ ифодакунандаи маъною муносибати аъзоҳои ҷидаи ҷумла ба шумор мераванд” [3, 89].

Пайвандакҳо категорияи махсуси калимаҳоро ташкил медиҳанд. Онҳо аз рӯи миқдори худ дар дохили ёридиҳандаҳо ҳиссаи калонеро дар бар мегиранд. Ин ҳиссаи номустакили нутқ, ки дар ҷумлаҳои ҷидааъзо характери пайвастӣ дорад, калима, ибора ва ҷумлаҳоро ба якдигар алоқаманд намуда, тобишҳои гуногуни маъноӣ байни онҳоро ҳам ифода менамоянд. Ин ҳиссаи ёвари нутқ аз рӯи вазифаи синтаксисӣшон ба ду гурӯҳи калон ҷудо мешаванд: а) пайвандакҳои пайвасткунанда; б) пайвандакҳои тобеъкунанда.

Пайвандакҳои пайвасткунанда “*ва, у (ю, ву), ҳам, на... на, ҷӣ... ҷӣ, аммо, вале, лекин, валекин, балки, ё, ё ки, ё ин ки, гоҳ – гоҳ, хоҳ... хоҳ*”, ки дар забони англисӣ “*and, both, nor... nor, but, yet, or, either or*” тарҷума мешаванд, аъзоҳои ҷидаи ҷумларо ба ҳам мепайванданд:

Бессӣ ва духтархона Эббот низ аз паяи омаданд [14,с.312]. - *Followed by Besie and her maid Abbot* [15,с.320].

Элиза ва Ҷорҷиана аз дунболи хонум Рид давиданд [14,с. 320]. - *Eliza and Georgiana had run for Mrs Reed* [15,с.343].

Пайвандакҳои пайвасткунандаи “*ва*” дар ҳарду забон ҳам ду аъзои ҳамчунс ва баробархуқуқро бо ҳам алоқаманд кардааст. Фақат сохти ҷумла чуноне, ки дар забони тоҷикӣ аст, дар мисоли забони англисӣ дигар сохт гирифтааст. Исмиҳои шахс дар аввали ҷумла дар ҳарду забон тариқи пайвандакҳои пайвасткунандаи “*ва*” бе тағйир омадаанд. Хабарӣ ҷумла дар

мисоли забони тоҷикӣ аз рӯи қоидаи грамматикӣ дар охири ҷумла омадааст, вале дар мисоли забони англисӣ қолаб вайрон гашта, баъди ду аъзои ҳамчинс ва баробарҳуқуқ хабари ҷумла омада, пасон дигар аъзоҳои ҷумла омадаанд.

Дар китоби “Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик” гуфта шудааст, ки: пайвандаки ҳам...ҳам барои алоқаи аъзоҳои ҷидаи ҷумла ва ифодаи муносибати пайваст хеле серистеъмол мебошад. Вай пеш аз ҳар як аъзоҳои ҷида ва гоҳо пас аз ҳар яки онҳо истифода шуда, ба ин васила калимаҳои ҷидаро як - як таъкид мекунад”:

Ҳам ту, ҳам ман, ҳам тамоми духтарони боқимонда дар инҷо ба туфайли хайру эҳсон зиндагӣ дорем [14,с.234]. - You and I, and all the rest of us , are charity - children [15,с.240].

Агар аз ҷиҳати сохту таркиб ҷумларо таҳлил намоем, ҷумлаи мо аз як таркиб иборат буда, сода мебошад. Дар хусуси пайвандаки мазкур ғӯем, забони англисӣ низ дорои чунин пайвандак ҳаст, вале дар ин матн наомадааст. Дар ин мисол барои баргардон, яъне тарҷума кардан мутарҷим аз ин пайвандак истифода намудааст. Ҳарчанд ин пайвандакро дар забони англисӣ бо пайвандакҳои “as... as” тарҷума кардан мумкин буд, аммо дар матни забони англисӣ тарҷумон аз дигар усул истифода намудааст. Инчунин, артикли муайянии “the” низ дар баъзе маврид пасоянди “- ро” тарҷума мешавад, аммо дар ин намунаи боло амал дида намешавад. Дар мисол мубтадои “ту, ман, духтарони боқимонда” аъзоҳои ҷида шуда, пеш аз ҳар як аъзо пайвандаки мазкур омадааст:

Бегона аст ўро дарки дилсўзию меҳрубониҳо, лутфу навозии ва ҳақбаёнӣ [14,с.178]. - Tenderness and truth were not is her [15,с. 196].

Дар мисоло мазкур ҳам пайвандакҳои номбурда, ҳам аломати вергул дида мешавад. Яъне пайвандаки “-у (-ю)” барои ҷуфт - ҷуфт кардани аъзоҳои ҷумла хизмат кардааст, аломати вергул ҷуфтҳоро аз ҳам ҷудо карда, пайвандаки пайваст бошад, ҳамчун ҳулосаи суҳан охири аъзоро тавассути ҳудаш ҷида карда овардааст. Аъзоҳои ҷумлаи забони тоҷикӣ, ки ҷида шуда омадаанд, дар забони англисӣ дар ду калима, яъне “tenderness and truth” дида мешавад.

Муаллифони китоби “Забони адабии ҳозираи тоҷик” дар мавриди ҳиссаҳои номустакили нутқ чунин назар додаанд: “Ҳиссаҳои номустакили нутқ (калимаҳои ёридиҳанда) функцияи номинативӣ ва ишоратиро иҷро намеkunанд, бинобар ин онҳо аз маъноӣ луғавӣ маҳруманд. Онҳо ҳангоми ҳамроҳии ҳиссаҳои мустакили нутқ омадан маъноӣ муайянро ифода мекунанд. Калимаҳои ёридиҳанда бештар маъноӣ грамматикӣ дошта, муносибат ва робитаи байни калимаҳоро ифода мекунанд ё тобише ба калима ё ҷумла медиҳанд. Пешоянду пасояндҳо, пайвандаку ҳиссачаҳо ҳиссаҳои номустакили нутқ ба шумор мераванд” [5,с.179].

Мисол:

Ман рафтам, ҷевонро кушодам, ашӯи номбаршударо гирифтам ва баргаштам [14,с.209]. - I went, sought the repository he had mentioned, found the articles named, and returned with them [15, с.227].

Дар намунаи овардашуда нақши ҳиссаи номустакили нутқро пасоянди “ро” иҷро кардааст. Ин пасоянд танҳо дар ҷумлаи забони тоҷикӣ дида мешавад. Дар забони англисӣ бошад ҷузъҳои калима бо аломати вергул ҷудо карда шудаанд. Мутарҷим дар ҳамин ҷумла бо иловаи пасванди “ро” андешаи матни аслро ба қисмҳо ҷудо кардааст. Ҳар ду ҷумла, яъне ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам забони англисӣ аз 4 қисм иборат аст. Яъне ин ҷумла дар забони англисӣ бо “аломати вергул” ва дар забони тоҷикӣ бо пасванди “ро” ҷида шуда омадааст.

Агар дар ҷумла ҷумлаҳои ҷидааъзо бо интонатсияю пайвандаки “-у” ҷида шуда бошанд, ин пайвандаки мазкур метавонад тақроран баъди ҳар як аъзои ҷидашуда ояд:

Бегоҳ турфа гарму оромӣ сехромез буд [14,с.75]. - It was such a pleasant evening so serene, so warm [15,с.84].

Дар ҷумлаи забони тоҷикӣ пайвандаки “-у” баъди ҳар як аъзои ҷида тақроран омадааст. Яъне, амал вожаҳои матни асари бадеиро ба ҳам васл кардааст. Дар мисоли забони англисӣ ин пайвандак дида намешавад, яъне тарҷума нашудааст. Аломати вергул нақши пайвандаки

пайвасти калимаҳоро бозидааст. Дар мисоли забони тоҷикӣ ин пайвандак калимаҳои “гарм, ором, сеҳромез” -ро ба ҳам васл кардааст.

Забоншинос С. Раҳматова дар китобаш ин пайвандакро чунин ёдоварӣ кардааст. “Агар дар ҷумла аъзоҳои ҷида аз ду калима зиёд бошанд, пайвандаки “ва” ду аъзои охириро бо ҳам пайваст мекунад, аъзоҳои ҷидаи дигар бо воситаи интонатсия алоқаманд мешаванд, ки дар ин ҳолат ба ҷидаи охирин ҳудуд гузошта шуда, аъзои ҷидаи дигарро овардан ғайриимкон аст” [11, с. 56].

Ҳаяҷон, изтироб, номаълумӣ ва тарси ҳамафарогир зӯиё тамоми эҳсосотро банд кардаанд [14,с. 267]. - *Agitation, uncertainty, and an all - predominating sense of terror confused my faculties* [15,с.272].

Ҳақиқатан ҳам дар ин мисол аъзоҳои ҷида аз ду калима ҳам зиёд аст ва ду аъзои охириро пайвандаки мазкур пайваст кардааст. Аъзоҳои ҷидаи пешина бошанд, тавассути аломати вергул аз ҳам ҷудо шудаанд. Дар мисоли забони англисӣ низ аъзоҳои ҷидаи ҷумла дар аввал бо аломати вергул ҷудо шудаанд ва дар охир ин пайвандак онҳоро аз ҳам ҷудо намулдааст.

Пайвандаки “-у (-ю)” дар таркиби калимаҳои синонимӣ ва ё антонимӣ омада, алоқа ва муносибати грамматикӣ байни ҷузъҳои ҷидаро зичтар мекунад. Ҷои ин гуна аъзоҳои ҷида устувор мебошад:

Агар хонум Ингрэм бонуи дилсӯзу меҳрубон, хайрхоҳ, боақлу боандеша мебуд [14,с.182]. - *If Miss Ingram had been a good, and noble woman, endowed with force, fervour, kindness, sense...* [15,с.197].

Дар ин мисол калимаҳои “дилсӯзу меҳрубон, боақлу боандеша” синоним шудаанд, яъне ин калимаҳо аз ҷиҳати шакл гуногунанд, вале аз ҷиҳати маъно якхела мебошанд. Дар мисоли забони англисӣ бошад ин синонимҳоро ба таври мухталиф дидан мумкин аст. Яъне калимаҳои “a good noble, force, fervour, kindness, sense”, ки “дилсӯз, меҳрубон, хайрхоҳ, боақл, боандеша” тарҷума шудаанд, ҳаммаъно мебошанд, вале онҳо дар матни забони англисӣ дар алоҳидагӣ омаданашон имкон дорад.

Дар китоби “Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик” гуфта шудааст, ки: “Пайвандаки ҳам...ҳам барои алоқаи аъзоҳои ҷидаи ҷумла ва ифодаи муносибати пайваст хеле серистеъмол мебошад. Вай пеш аз ҳар як аъзоҳои ҷида ва гоҳо пас аз ҳар яки онҳо истифода шуда, ба ин васила калимаҳои ҷидаро як - як таъкид мекунад [5,с.146]:

Ҳам ту, ҳам ман, ҳам тамоми духтарони боқимонда дар инҷо ба туфайли хайру эҳсон зиндагӣ дорем [14,с.48]. - *You and I, and all the rest of us , are charity - children* [15,с.53].

Агар аз ҷиҳати сохту таркиб ҷумларо таҳлил намоем, ҷумлаи мо аз як таркиб иборат буда, сода мебошад. Ҳарчанд ин пайвандак дар забони англисӣ “as... as” тарҷума мешавад, дар матни забони англисӣ дида намешавад, зеро тарҷумон аз усули тарҷумаи тахтуллафз дурӣ ҷустааст. Дар мисоли забони англисӣ мубтадоҳои “I, you, all the rest of us” аъзоҳои ҷида шудаанд.

Бояд зикр намоем, ки интонатсия дар алоқаи аъзоҳои ҷида ва ифодаи пайвасти байни онҳо ёрии калон мерасонад, зеро дар ҳолати набудани пайвандак аъзои ҷида бо аломати ист (вергул) ҷудо карда мешаванд:

Ҳамин тавр моҳҳои октябр, ноябр декабр пушти сар шуданд [14,с.107]. - *October, November, Desember, passed away* [15,с.117].

Чихеле, ки дар боло қайд кардем, дар ҳолати набудани пайвандак аломати вергул барои ҷида кардани ҷумла истифода бурда мешавад. Ҳамин хусусият дар мисоли мазкур дида мешавад. Инчунин муносибати пайвасти аъзоҳои ҷумла ба воситаи: а) пайвандакҳои пайвасткунанда; б) интонатсия ба амал меояд. Дар ифодаи муносибати пайвасти аъзоҳои ҷида пайвандакҳои номбурда иштирок мекунанд.

Пайвандаки “ва” ду аъзои ҳамчинс ва баробархукуки ҷумларо ба ҳам алоқаманд мекунад:

Бесси ва духтархона Эббот низ аз паяш омаданд [14,с.9]. - Followed by Besie and her maid Abbot [15,с.12].

Элиза ва Чорчиана аз дунболи хонум Рид давиданд [14, с. 409]. - Eliza and Georgiana had run for Mrs Reed [15,с. 485].

Пайвандаки пайвасткунандаи “ва” дар ҳарду забон ҳам ду аъзои ҳамчинс ва баробархукукро бо ҳам алоқаманд кардааст. Фақат сохти чумла чуноне, ки дар забони тоҷикӣ аст, дар мисоли забони англисӣ сохторашро дигар намудааст. Исмҳои шахс дар аввали чумла дар ҳарду забон тариқи пайвандаки пайвасткунандаи “ва ” бе тағйир омадаанд. Хабарӣ чумла дар мисоли забони тоҷикӣ аз рӯйи қоидаи грамматикӣ дар охири чумла омадааст, вале дар мисоли забони англисӣ қолаб вайрон гашта, баъди ду аъзои ҳамчинс ва баробархуқуқ хабарӣ чумла омада, пасон дигар аъзоҳои чумла омадаанд, ки хоси забони англисианд.

Гоҳо пайвандаки “ва” дар байни аъзоҳои ҷида ба тариқи такрор истифода мешавад. Дар ин маврид аъзоҳои ҷида таъкид меёбад:

Агар хонум Ингрэм бонуи дилсуз, меҳрубон, хайрхоҳ боақлу боандеша мебуд [14,с.182]. ... - If Miss Ingram had been a good and noble woman endowed with force, fervour, kindness, sense... [15,с.197].

Дар чумлаи боло мушоҳида мешавад, ки пайвандаки “ва” мавриди истифода қарор нагирифтааст, гарчанде он ба тариқи такрор дар байни аъзоҳои ҷида омада метавонад. Мушоҳида мешавад, ки пайвандаки “у” низ ҳамчун пайвандаки “ва” метавонад ду аъзои ҷидаи охирро бо ҳам пайваст намояд. Гоҳо ҷонишини “инчунин” ба вазифаи пайвандаки “ва” истифода гардад:

Ман тайёр кардани крем, пухту пази ҳар гуна кулчақандҳо, санбусаи фаронсавӣ, мурғабоб, инчунин бо шираворӣ зебу зиннат додани хурданиҳоро ёд гирифтам [14, с.159]. - Learning to make a cuscards and cheese - cakes and French pastry, to truss game and garnish desert - dishes [15,с.173].

Ҷонишини “инчунин” дар ин чумла барои васл кардани ду аъзои охири чумла хизмат кардааст, ки дар забони англисӣ пайвандаки “ва - and” - ро нишон додааст. Дар мисоли забони англисӣ хабар дар аввали чумла омадааст, аммо дар мисоли забони тоҷикӣ бошад, дар охири чумла омадааст, яъне дар чумла мавқеи хабар иваз шудааст ва дигар аъзоҳои ҷидаи паиҳам дар ҳарду забон дар ҷои худ истодаанд.сохтори чумла дар ҳарду забон ғайр аз мавқеи хабар тағйир наёфтааст.

Пайвандаки номбурда аз ҷиҳати мавқеъ, истифода ва тобиши маъноӣ аз пайвандаки пайвасткунандаи “ва” баъзе фарқҳо дорад. Пайвандаки “-у, -ю” ду аъзои ҷида ва ҳам зиёда аз онро алоқаманд мекунад. Дар ҳолати зиёд будани аъзоҳои ҷида, пайвандаки мазкур ба тарзи такрор истифода мешавад. Вай бештар аъзоҳои ҳамчинси ҷидаро бо ҳамдигар пайваст мекунад:

Бегоҳ турфа гарму оромӣ сарҳомез буд [14,с.75]. - It was such a pleasant evening so serene, so warm [15,с.84].

Ӯ ба василаи мизу курсиву ҷевони китоб барои худ ҷои кор сохта буд [14,с.338]. - With his table, chair and desk consecrated as a kind of study [15,с.378].

Барои сохти чумла вайрон нашудан, барои дуруст тарҷума кардани чумла мутарҷим хабарӣ матни аввалро дар охири чумла овардааст. Хабарӣ чумлаи забони англисӣ мисли ҳарвақта дар аввали чумла омадааст. Сохти чумларо мебинем, ки аз ҳамдигар дар тарҷума фарқ мекунанд, яъне пайвандаки “so” ё ин, ки “such” дар мисоли забони тоҷикӣ тарҷума нашудаанд, ки пайвандаки “чунон” - ро мефаҳмонад. Пайвандаки “-у” дар ин мисол барои васл кардан, паиҳам овардани чумлаҳо хизмат кардааст. Дар мисоли забони англисӣ на пайвандаки “-у” балки пайвандаки “so... so” барои ҷида шудани аъзоҳо хизмат кардааст.

Агар ба мисоли дуввум назар кунем пайвандаки “-у” -ро ба тариқи такрор дар инҷо мебинем. Пайвандаки мазкур аъзои ҳамчинси ҷидаро ба ҳамдигар пайваст кардааст. Яъне, калимаҳои “миз, курсӣ, ҷевони китоб” ҳамчинс ҳастанд ва онҳо тавассути пайвандаки номбурда ҷида шуда, ба ҳам васл шудаанд ва дар ин мисол хабар ҳамчун қоидаи грамматикӣ забони тоҷикӣ дар охири чумла омадааст. Ҷонишин дар ин мисол, ки ба

вазифаи мубтадо омада, дар ҷои аввал истодааст ва калимаҳои “миз, курсӣ, ҷевони китоб” тавассути пайвандаки мазкур чида шуда, васл шудаанд. Ибораи “барои худ ҷои кор” пуркунанда шуда, дар ҷои сеюм истодааст ва албатта хабар “сохта буд” дар охир омада, ба ин матн асари бадеи ҳусни анҷом бахшидааст. Дар мисоли забони англисӣ сохти ҷумла тағйир ёфтааст, яъне ҷонишини “his” дар ҷои худ дар аввал истодааст. Дар ҷои дуввум аъзоҳои чида омадаанд. Ҳарчанд пайвандаки “-у” дар забони англисӣ тарҷума нашавад ҳам, тавассути интонатсия, тавассути аломати вергул чида шуда омадаанд. Дар ҷои сеюм хабар ва дар охир пуркунандаи ҷумла омадааст, ки ин қисмати охири ҷумла бо мисоли забони тоҷикӣ фарқ кардааст. Маҳз ҳамин қисмати охири ҷумла мебошад, ки сохти ҷумлаҳоро дигаргун кардааст.

Грамматикаи забони англисӣ низ чунин мешуморад, ки: “дар ҳолати набудани пайвандак аъзои чида бо аломати ист (вергул) чудо мегардад” [11, с. 156].

Хабарҳои чида дар алокаи пайваст муносибатҳои замонро ифода мекунад. Чунончи муносибати ҳамзамонӣ:

Ту меҳохӣ атрофиён аз ту ба вачд оянд, бо ту ишқварзӣ кунанд ва туро хушомад зананд [14,с.231]. - You must be admired, you must be courted, you must be flattered [15,с. 253].

Дар баъзе маъхазҳо гуфта мешавад, ки ҷумлаҳои сода яктаркиба, дутаркиба, ҳатто сетаркиба ҳам мешаванд. Ҷумлаи мо низ содаи сетаркиба мебошад. Таркиби аввалаш: ту меҳохӣ атрофиён аз ту ба вачд оянд; дуввум таркибаш: бо ту ишқварзӣ кунанд; таркиби охирон: туро хушомад зананд мебошанд, ки дар маҷмӯъ як ҷумлаи чидааъзо шудаанд. Ин се таркиб пай дар пай омадаанд ва хабари чидаи ҳамзамониро мефаҳмонад, ки ишора ба як замон кардааст. Яъне дар ҳамон замон “ба вачд омадан, ишқварзӣ кардан, хушомад задан” - ро фаҳмонидааст. Мисоли забони англисӣ низ аз се таркиб иборат аст. Таркиби аввал :you must be admired; таркиби дуввум: you must be courted; ва ниҳоятан: you must be flattered мебошанд. Хабарҳои ҷумла дар ин мисол “must” мебошад, ки чанд бор такроран бо аъзоҳои гуногуни ҷумла омада, як ҷумлаи пурраи хабари ҳамзамонии чидаро сохтааст.

Хабарҳои чида дар алокаи пайваст муносибати пайҳамзамониро низ ифода карда метавонанд. Мисол:

Мариз нола мекард, суст мешуд, хомӯш мегашт [14,с.208]. - My bleeding patient drooped, maoned, sickened [15,с.224].

Дар ин мисол мебинем, ки замонҳои пайҳам дар иҷрои амал ҳамон як вақтро ишора кардаанд ва замони гузаштaro нишон медиҳанд. Аз ҷиҳати сохт ҷумлаи мо сода буда, аз ҷиҳати таркиб сетаркиба мебошад. Ҳамчун мисолҳои боло таркиби аввалаш: нола мекард, дуввум: суст мешуд, сеюм: хомӯш мегашт, мебошад. Яъне аз рӯи матн маълум аст, ки “мариз” аз зӯри дард ин се амалро дар замони гузашта такроран иҷро кардааст. Мисоли забони англисӣ низ сода буда, яктаркиба мебошад, чунки хабарҳои пайҳам омада, бо як калимагӣ нишон дода шудаанд. Ин хабарҳои пайҳамзамонӣ “drooped, maoned, sickened” мебошанд. Дар забони англисӣ охирчаспаки “ed” хабари гузаштaro нишон медиҳад, аз ин ру, ба феъл илова шудаанд.

Дар ҷумла феъли ҳол ба вазифаи хабар чида шуда ояд, он хабарҳои ба ҳам ба воситаи интонатсия пайваст шуда, асосан дар муносибати пайҳамзамонӣ воқеъ мегарданд. Як мисолро бо шакли дурусташ оварда, баъдан онро барои ба қоидаи зикргардида мутобиқ омадан шарҳ медиҳем:

Ман рафтаам, ҷевонро кушодам, ашӯи номбаршударо гирифтаам ва баргаиштам [14,с.209]. - I went, sought the repository he had mentioned, found the articles named, and returned with them [15,с.227].

Матн зикргардида мутарҷим аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ баргардон кардааст. Барои феъли ҳоли бо пасванди “а” анҷомёфтaro дар ҷумла овардан мо метавонем ҷумларо чунин тарҷума кунем:

Ман рафта, ҷевонро кушода, ашӯи номбаршударо гирифта, баргаиштам.

Мисоли забони англисиро тағйир намедихем, чунки дар он танҳо феъли ҳол дар шакли гузашта дида шудааст. Дар ин мисол феъли ҳол ба вазифаи хабар чида шуда омадааст. Ва дар охири ҳар як хабар, ки аъзои чида шуда омадаанд, охирчаспаки “-а” ҳамроҳ шуда, тавассути интонатсия пайваст шудаанд. Чумлаи мо аз ҷиҳати сохт сода мебошад. Ҳарчанд таркибҳояш зиёд бошанд ҳам аз рӯи феълҳояш онро чидааъзо меномем. Сохти ҷумлаи забони англисӣ аз сохти ҷумлаи забони тоҷикӣ дар он фарқ мекунад, ки мутарҷим онро сода ва пайҳам тарҷума кардааст. Аммо мисоли забони англисӣ бошад, ҳарчанд феълҳо пайҳам омада бошанд ҳам, онҳо бо аъзоҳои гуногуни ҷумла васл шуда, пайҳам омадаанд. Барои чида шуда омадани мисоли забони англисӣ метавон онро айнан мисли ҷумлаи забони тоҷикӣ тарҷума кард. Яъне: I went - ман рафтам, sought the repository - ҷевонро кушодам, found the articles - ашъи номбаршударо гирифтам, and went - ва баргаштам.

Муносибати ҷудоии аъзоҳои чидаи ҷумла чунин матраҳ мешавад, ки дар муносибати ҷудои воқеа ва ҳодисаҳо яке дигареро истисно мекунанд, яъне аз воқеаву ҳодисаҳо яке ба иҷро мерасад, дигаре иҷро намешавад. Ин маънӣ ба воситаи пайвандакҳои ҷудоии: ё... ё, ё, ё ин ки, ва ё ки ва ё ин ки ва ё худ, хоҳ... хоҳ ба маънои луғавии калимаҳо ифода мешавад. Пайвандакҳои мазкур дар ифодаи муносибати ҷудой ҳамвазифа мебошанд, вале тарзи истифодаи онҳо дар таркиби ҷузъҳои чида якхела нест:

Ва шумо дар ҳузури мардон - бародар ё падар, ё хӯҷаин, ё ҳар чӣ хоҳед биномедан, меҳаросед [14,с.136]. - And you fear in the presence of a man or brother - or father, or master, or what you will [15,с.148].

Забоншиноси тоҷик Раҳматова С. муносибати ҷудоии ҷумлаҳои чидаро чунин қайд кардааст: “Дар ифодаи муносибати ҷудой пайвандакҳои таркибии “ё ки, ё ин ки” низ истифода мешаванд. Пайвандаки “ё ки” муродифи пайвандаки “ё” буда, ҳам дар нутқи гуфтугӯӣ ва ҳам китобӣ баробар кор фармуда мешавад. Ин пайвандак бештар ду аъзои чидаро бо ҳам пайваст мекунад, зада ба чидаи дуҷумла рост омада, бо як оҳанги махсус талаффуз карда мешавад, аммо пайвандаки таркибии “ё ин ки” дар муайян намудани муносибати ҷудой роли калон мебозад ва ба таъсири тобиши ҷудой ҳиссаи дуҷумлаи пайвандак - калимаи “ин” зада гирифта, чидаи охир таъкид карда мешавад” [10,с.67].

Дар нашри дуввуми “Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик” муносибати хилофӣ аъзоҳои чидаи ҷумла чунин маънидод шудааст: дар муносибати хилофӣ аъзоҳои чидаи ҷумла вобаста ба ифодаи мақсад ба ҳамдигар муқобил гузошта мешаванд, яъне дар байни онҳо муносибати хилофӣ, муқобилгузорӣ мавҷуд аст. Муносибати хилофӣ асосан бо пайвандакҳои хилофӣ (аммо, вале, лекин) ифода мегардад” [5,с.243]:

Чашимонаш бешик базеб, аммо нигоҳҳояш бепарво, бепарҳона ба кас шуда буданд [14,с.186]. - His eye was large and well cut but the life looking out of it was a tame, vacant life [15,с.201].

Мисоли мо аз рӯи қоидаи дорои пайвандакҳои хилофӣ «аммо» мебошад. Ин пайвандак вобаста ба ифодаи мақсад аъзоҳои ҷудоии ҷумларо ба ҳам муқобил гузоштааст. Муқобилгузорӣ ин пайвандак дар он аст, ки таркиби аввали ҷумларо дар баробари таркиби дуввуми ҷумла тавассути худ муқобил гузоштааст. Дар мисоли забони англисӣ низ пайвандакҳои хилофӣ «but - аммо» таркиби аввали ҷумларо аз дуввум ҷудо карда муносибати хилофӣ худро нишон додааст ва барои дутаркиба кардани ҷумла дар байни ҷумла омадааст. Таркиби аввали ҷумла “his eye was large and well cut” буда, бо пайвандакҳои мазкур таркиби дуввуми ҷумларо, ки “the life looking out of it was a tame, vacant life ” мебошад, хотима бахшидааст. Аз ҷиҳати сохт ин матни асари бадеи дар ҳарду забон содаи дутаркиба мебошад. Дар ин мисоли содаи дутаркиба хабари ҷумла дар таркиби дуввум омадааст. Дар мисоли забони англисӣ бошад, хабари ҷумла баъди мубтадо омада, дар ҳарду таркиб нақши муҳимро бозидтааст. Мубтадо бошад дар ҳарду маврид, яъне ҳам дар таркиби аввал ва ҳам дар таркиби дуввум дар ҷои аввал омадааст. Ин ҳолат дар мисоли забони англисӣ низ дида мешавад, аъзоҳои чидаи дигар дар ҷои севвум омадаанд.

Муносибати муқобилгузорӣ дар байни аъзоҳои ҷидаи ҷумла бо пайвандаки “балки” низ равшан мушоҳида мешавад. Ин пайвандак аз пайвандакҳои “аммо, вале, лекин” бо баъзе хусусиятҳои хоси худ фарқ мекунад.

Ҳамин тавр, пайвандакҳо воситаҳои асосии ифодакунандаи алоқаи синтаксисӣ ва муносибатҳои маъноӣ грамматикӣ байни ҳиссаҳои таркиби ҷумлаҳои мураккаб ба шумор мераванд. Ва барои ҷида кардани аъзоҳои синтаксисӣ ҷумлаҳои сода низ хизмат мекунанд. Яъне ифодакунандаи пайвасти байни калимаю ибораҳо мебошанд.

Инчунин аз гуфтаҳои грамматикӣ бар меояд, ки яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи пайвандакҳо аз он иборат мебошад, ки онҳо нисбат ба ҳиссаҳои нутқ дертар пайдо шудаанд. Аммо бештар аз калимаҳои мустақилмаъно ба вучуд омадаанд. Ҳиссаҳои мустақили нутқ аъзои ҷумла ва ё баъзан ҷумлаи алоҳида шуда метавонанд. Пайвандакҳо бошанд, танҳо барои пайвастанӣ калимаҳои мустақил ва ё пайвасту тобеъ намудани ҷумлаҳо хизмат мекунанд.

Муқарриз: Мухторов З.М., д.и.ф., профессор

Адабиёт:

1. Бархурдаров Л.С. Структура простого предложения современного английского языка. / Л.С/ Бархурдаров. Изд. 3-е. - М., 2012. - 200 с.
2. Бозидов Н. Пайвандакҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик. /Н. Бозидов. Нашриёти “Маориф” Душанбе 1985. - 104 с.
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ибора ва синтаксиси ҷумлаҳои сода. Душанбе, 1985.- 451с.
4. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1. Фонетика, морфология. - Душанбе, 1983. - 356 с.
5. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. / Ҷилди 2. Ибора ва синтаксиси ҷумлаҳои сода. - Душанбе, 1985. - 370 с.
6. Қосимова М.Н. Очеркҳо оид ба синтаксиси ҷумлаҳои содаи асри XI. / М.Н. Қосимова. - Душанбе, 1976. - 216 с.
7. Қосимова М.Н. Структура ва семантикаи ҷумлаҳои содаи асри XI. / М.Н. Қосимова. - Душанбе, 1986. - 85 с.
8. Маҳмадсолехи Маҳмадсодиқ. Таҳлили муқоисавии воситаҳои алоқаи нахвӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ. /М. Маҳмадсодиқ Душанбе - 2022. - 152 с.
9. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ. -Душанбе, 2011. -385 с.
10. Ниёзмухаммадов Б., Рустамов Ш. Забони тоҷикӣ. /Б. Ниёзмухаммадов., Ш. Рустамов. Синтаксис. Барои синфҳои 7-8, қисми 2. - Душанбе, 1976. - 219 с.
11. Раҳматова С. Ҷумлаҳои ҷидааъзо дар забони адабии ҳозираи тоҷик. / С. Раҳматова. - Душанбе, 1991. - 108 с.
12. Усмонов К. Грамматикаи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ. / К. Усмонов. - Хуҷанд, 2017. - 372 с.
13. Ҳалимов С., Шукурова К. Забони ҳозираи тоҷик (ҳиссаҳои номии нутқ). /С. Ҳалимов., К. Шукурова. - Душанбе, 1988. - 100 с.
14. Ҷамшедов П. Типологияи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ. / – Душанбе, 1977. - 126 с.

Манобеъ:

15. Шарлотта Бронте. Ҷен Эйр - Роман/ Душанбе, 2010. - 412 с.
16. Jane Eyre. An autobiography. Charlotte B. London: Smith, Elder, and Co, Cornhill. 1847. 485 p.

ПАЙВАНДАКҲО ДАР ҶУМЛАҲОИ ҶИДААЪЗОИ ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Пайвандакҳо дар доираи калимаҳои ёридиҳанда ё ҳиссаҳои номустақили нутқ категорияҳои махсуси калимаҳоро ташкил медиҳанд. Онҳо аз рӯи микдори худ ҳам дар дохили ёридиҳандаҳо ҳиссаи калонеро дар бар мегирад. Инчунин, аъзоҳои ҷидаи ҷумла ба ҳамдигар ба воситаи пайвандакҳо алоқаманд мешаванд ва ба ин вазифа пайвандакҳои пайвасткунанда истифода мешаванд.

Дар забони тоҷикӣ тавассути ҳам аломати вергул ва ҳам пайвандаки пайвасткунанда аъзоҳои ҷумла бо ҳам алоқаманду пайваст ва дар баробари ин дар шакли ҷида мурағтаб мешаванд. Дар забони англисӣ бошад, ин гунаи пайвандак барои аъзоҳои ҷидаро аз ҳам ҷудо кардан иштирок менамояд.

Дар доираи хиссаҳои ғридиҳандаи нутқ пайвандакҳо гурӯҳи махсуси калимаҳоро ташкил мекунанд. Онҳо калима, ибора ва ҷумлаҳо ба ҳамдигар алоқаманд менамоянд. Аз ин ҷост, ки тарзи истеъмоли ва вазифаи грамматикӣ пайвандакҳо дар ҳарду забон як хел нест. Баъзе аз пайвандакҳо хеле сервазифа ва сермаъно буда, гурӯҳе дар ин бобат маҳдуданд. Маълум мешавад, ки аз рӯи вазифаи истеъмолашон ҳамаи ин пайвандакҳои зикргардида барои аъзоҳои ҷумларо чида кардан хизмат мекунанд.

Калидвожа: забон, пайвандак, ҷумла, нутқ, калима, маъно, алома.

СОЮЗЫ В СОЧИНИТЕЛЬНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЯХ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

Союзы образуют особые категории слов в составе вспомогательных слов или самостоятельных частей речи. Благодаря своему количеству они также имеют особую роль среди вспомогательных слов. Также, надо отметить, что члены предложения соединяются между собой посредством союзов, для этой цели используются соединительные союзы.

В таджикском языке части предложения соединяются друг с другом как через запятую, так и через соединительными союзами союзами. В английском языке союзы также используются для разделения членов предложения.

Союзы образуют особую группу слов в составе вспомогательных частей речи. Они связывают слова, словосочетания и предложения друг с другом. Следовательно, использование и грамматическая функция союзов неодинаковы в обоих языках. Некоторые союзы очень многозадачны и значимы, а некоторые ограничены в этом отношении. Анализы показывают, что, все эти союзы по своей функции служат для разделения членов предложения.

Ключевые слова: язык, союз, предложение, речь, слово, значение, символ.

CONJUNCTIONS IN COMPOSITE SENTENCES IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

Conjunctions are special categories of words in auxiliary words or independent parts of speech. Due to their quantity, they also have a special role among auxiliary words. It should also be noted that the members of a sentence are connected to each other by means of conjunctions, for this purpose, connecting conjunctions are used.

In Tajik language parts of a sentence are connected to each other both through a comma and through connecting conjunctions. In English, conjunctions are also used to separate parts of a sentence.

Conjunctions are a special group of words in auxiliary parts of speech. They connect words, phrases and sentences with each other. Consequently, the use and grammatical function of conjunctions are not the same in both languages. Some conjunctions are very multitasking and meaningful, while some are limited in this regard. Analyses show that all these conjunctions, by their function, serve to separate parts of a sentence.

Keywords: language, union, sentence, speech, word, meaning, symbol.

Маълумаот дар бораи муаллиф: Темурзода Мехрбону – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, ассистенти кафедраи забонҳои романӣ-германӣ. Нишони: 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: 004405190; E-mail: Tmekhrbonu@bk.ru

Сведения об авторе: Темурзода Мехрбону - Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, ассистент кафедры романо-германских языков. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. Тел.: 004405190; E-mail: Tmekhrbonu@bk.ru

Information about the author: Temurzoda Mehrbonu - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulugzade, Assistant Professor of the Department of Romano-Germanic Languages. Address: 17/6 Muhammadiev str., Dushanbe, 734019. Tel.: 004405190; E-mail: Tmekhrbonu@bk.ru

КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ И КАТЕГОРИЗАЦИЯ: ПРОЦЕССЫ ПОЗНАНИЯ И ЯЗЫКА*Хабибов С. Ш., Хамидова Т. М.***Филиал Национальный исследовательский университет «Московский энергетический университет» в г. Душанбе,
Таджикский международный университет иностранных языков им. Сотима Улугзаде**

В современной лингвистике все больше внимания уделяется исследованию того, как мышление влияет на язык. Такие термины, как «концептуализация», «категоризация» и «концептосфера», иллюстрируют сложное взаимодействие между человеческим познанием, языковыми структурами и окружающей средой. Концептуализация относится к процессу создания знаний и идей о мире, охватывающему как внутреннюю сферу мыслей человека, так и его воображение [9, 14.]. В его основе лежат концепции, которые являются фундаментальными строительными блоками человеческого опыта и организованного знания, формирующего наше мышление. Концепты позволяют нам структурировать информацию о мире и генерировать новые знания, наполняя ее смыслом [3, 22.].

Категоризация, с другой стороны, включает организацию и структурирование информации посредством процесса группировки похожих или эквивалентных элементов. Это не только помогает нам осмыслить огромные объёмы информации, но и облегчает понимание. Категоризация не только структурирует окружающий нас мир, но и является неотъемлемой частью языка. Она позволяет нам выделять основные семантические единицы и создавать из них более сложные понятия.

Концептуальная сфера — это своеобразная «система знаний», характерная для определенной языковой культуры, состоящая из идей, концептов и понятий. Наше восприятие мира формируется историей, культурой и различными другими факторами. Каждая культура имеет свой собственный уникальный способ видения мира, основанный на сочетании различных аспектов. В этой статье мы рассмотрим, как лингвисты используют такие понятия, как «концептуализация», «категоризация» и «концептосфера», чтобы понять, как люди организуют и интерпретируют свою реальность.

Автор исследует их взаимосвязи и влияние на формирование языковых перспектив. Также проводится критический анализ ключевых теорий концептуализации и категоризации с акцентом на их вклад в формирование языковых картин мира.

Гипотеза. Процессы концептуализации и категоризации имеют большое значение для формирования и интерпретации языковой картины мира, демонстрируя сложность взаимодействия человеческого мышления, языковых структур и окружающей среды. Эти процессы определяют структуру нашего опыта и знаний, что, в свою очередь, влияет на то, как мы постигаем и описываем реальность с помощью языка. Система знаний, составляющая концептосферу, уникальна для каждой культуры и определяется историческими, культурными и другими факторами [2;5; 9].

Методы исследования: Изучение и критический анализ существующих теорий и исследований по концептуализации, категоризации и концептуальной сфере, трудов известных лингвистов и когнитивных психологов, таких как Э. Рош, Н. А. Беседина и Н. Н. Болдырев.

Сравнение концептуальных систем и языковых картин мира русской и таджикской культур для выявления уникальных и общих черт и понимания того, как концептуализация и категоризация проявляются в разных языках и культурах.

1. РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ**2. Познание и язык: концептуализация, категоризация и концептосфера**

В современной лингвистике, особенно в рамках когнитивной лингвистики, растёт интерес к исследованию мыслительных процессов и их проявлению в языке. Ключевые понятия, такие как «концептуализация», «категоризация» и «концептуальная сфера»,

позволяют лучше понять сложные отношения между человеческим познанием, языком и реальностью.

Концептуализация — это процесс конструирования знаний и идей о мире, охватывающий как внешний мир, так и внутренний мир человека, а также «вымышленные миры». Концептуализация основана на понятиях, которые являются фундаментальными единицами человеческого опыта и структурированными знаниями, используемыми в мышлении.

Например, понятие «дом» охватывает не только физическую структуру, но и связанные с ней понятия, такие как комфорт, безопасность, семья и уют. **Приведём несколько примеров:**

Хама хона буд аз карон то карон,

Пур аз мушку динору пур заъфарон. (Дом – полная чаша, наполнен мускусом, динарами и шафраном) Абулкосим Фирдоуси.

Хонаи бе зан ҳам дар зимистону ҳам дар тобистон хунук (Дом без женщины и летом холоден)

Категоризация - это важный процесс систематизации и упорядочивания многочисленных и разнообразных объектов и явлений, с которыми мы имеем дело. Она объединяет (группирует) сходные или родственные сущности в различные категории, чтобы помочь управлять сложной информацией и понимать её. Например, в биологии организмы объединяют в различные таксономические группы, поскольку они обладают некоторыми общими признаками. Они включают в себя такие разделы, как млекопитающие, птицы, рептилии, амфибии, но не ограничиваются ими, и подразделяются даже на такие категории, как плотоядные, травоядные и всеядные. Эта иерархия позволяет нам ориентироваться в многообразии жизни, чтобы выявить весьма специфические черты каждой группы.

Культура разных народов представляет собой уникальный взгляд на окружающий мир, который отражается в их языке, искусстве и образе жизни. Концептуальная сфера — это система представлений, характерных для данной культуры и языка, показывающая, как люди воспринимают, думают и взаимодействуют с окружающей действительностью.

Например, в русская литература фокусируется на концепте «души», который отражает важность внутреннего мира человека, его чувств и духовных ценностей. В японской культуре ценность красоты и быстротечности жизни выражена в слове 春 («haru - весна»). А в английской культуре важна индивидуальность, что отражается в концепте «individuality». В таджикской литературе акцент на понятии «dil» (сердце) подтверждает значимость эмоций и чувств в жизни человека.

Изучение концептуальной сферы помогает нам лучше понять многообразие человеческих культур и различные подходы к восприятию мира. Оно также позволяет увидеть, как язык и культура дополняют и влияют друг на друга.

1.2. Категоризация, концептуализация и концептосфера как процессы познания человеком окружающего мира

Концептуализация — это процесс познания, в ходе которого мы постигаем реальность, наши внутренние переживания и воображаемые миры. Она выделяет основные единицы человеческого опыта, называемые концептами, в их идеальном представлении. Многие исследователи утверждают, что концептуализация — это мысленное конструирование объектов и явлений, которые формируют наше понимание мира в виде концептов. Концепт — это единица мысли, своего рода структурированное знание, которое мы используем в процессе мышления, их значение может меняться в зависимости от контекста. В этих примерах мы можем видеть, как значение концепта труд изменяется в различных контекстах: *Наши труд возделывает почву, наш навоз удобряет её, - и все же у каждого из нас есть всего лишь его шкура* (<https://flibusta.su/book/179155-skotnyiy-dvor>). *Одна надежда, что уважаемый Александр Иванович оценит мой великий труд и выдаст мне на бедность тысяч пятьсот*). (Ильф. И, Петров Е. «Золотой телёнок»). *Ва амир Халаф донист, ки меҳнат*

расидааст, ки пеши фарзанд бояд ҳамергурехт (И понял эмир Халаф, что беда пришла и надо возвращаться к сыновьям)

*Ба ёди Ҳумоюн қадаҳ нӯш кард,
Ғаму меҳнати раҳ фаромӯш кард.*

(Выпил чашу вина в память о Хумоуне, Забылись печали и горести. В этих примерах концепт труд употребляется в значении «тягость, беда, несчастье»)

Халол меҳнат кард, аз меҳнати халол барака меёбад (будешь честно трудиться и получишь достойное вознаграждение за это)

Процесс концептуализации относится к когнитивному механизму, с помощью которого мы интерпретируем реальность, наши внутренние эмоции и воображаемые миры. В этом процессе существенные аспекты человеческого опыта, называемые концептами, выделяются в их идеализированных формах. Исследователи часто рассматривают концептуализацию как ментальное создание объектов и явлений, которые формируют наше восприятие мира посредством концепций. Концепцию можно рассматривать как единицу знания, которая структурирована и используется в мышлении. Концепции представляют наш опыт, знания, деятельность и понимание окружающего мира. Концептуализация — это двухэтапный процесс, в котором концепты как формируются в результате интерпретации информации из нескольких источников, так и выводятся. Н.А. Беседина отмечает, что это процесс, и обработка информации приводит к появлению новых смыслов и созданию новых концептуальных структур, способствуя развитию целостной концептуальной системы человека. Как предполагают многие учёные, такая система существует в мозге человека. Н.Н. Болдырев уподобляет эту концептуальную систему «ментальной карте» в нашем сознании, состоящей из «концептов» (идей) и «маршрутов» или связей между ними. Например, понятие «работа» связано с такими понятиями, как «труд», «доход», «усталость», «удовлетворение», «творчество», «ответственность», «профессионализм».. Эти понятия сложно связаны, формируя в нашем сознании «определенное мировоззрение», которое отражает нашу точку зрения на работу.

Другим важным когнитивным процессом является категоризация, которая опирается на категории — ментальные структуры, в которые мы группируем схожие объекты или явления. Е. С. Кубрякова определяет категорию в своём «Кратком словаре когнитивных терминов» как способ мышления, позволяющий нам обобщать и классифицировать опыт [10, 45]. Например, мы классифицируем виды работы по таким категориям, как физический труд, интеллектуальный труд, творческий труд и т. д. Этот процесс помогает нам организовать информацию о мире и делает её более доступной для понимания. Категоризация — это процесс деления всех окружающих нас вещей, событий и идей на группы по их основным признакам. Это позволяет сделать мир более понятным и организованным. Например, мы можем классифицировать животных по видам (млекопитающие, птицы, рептилии), одежду по назначению (верхняя одежда, обувь, аксессуары) или книги по жанрам (художественная литература, детективы, классика).

Процесс категоризации: от отдельных компонентов к структурированным группам.

Человеческий разум действует как архитектор, строя ментальную карту мира из фундаментальных строительных блоков нашего опыта — кирпичиков, которые служат ключевыми элементами. Затем эти строительные блоки собираются в отдельные категории, что приводит к более структурированному и понятному представлению окружающего мира.

Подобно картографам реальности, мы не только воспроизводим мир в своем сознании, но и обрабатываем его посредством языка, формируя собственную картину мира. Эта картина — своего рода проекция, создаваемая нами с помощью слов.

Например, в романе Льва Толстого «Война и мир» любовь представлена как сложное чувство, которое может быть как светлым, так и трагичным. Толстой использует разные слова и образы, чтобы передать разные грани этого чувства.

Ученые-когнитивисты используют термин «языковая категоризация», чтобы подчеркнуть, что мы классифицируем мир не только посредством мышления, но и посредством языка.

Например, категорию «красота» можно описать разными словами: красивый, прекрасный, утончённый, элегантный. Каждое слово выражает определённый аспект красоты.

Важно понимать, что каждая категория не существует сама по себе, она взаимодействует с другими категориями, образуя более сложные значения.

Лексические категории — это как «окна», через которые мы «видим» и «понимаем» мир. Они помогают нам «классифицировать» объекты и явления, создавая нашу «картину» мира.

Например, слово «дом» — это лексическая категория, которая отражает наше понимание того, что такое дом. Это не просто здание, а место, где мы живём и чувствуем себя в безопасности и комфорте.

Грамматические и лексико-грамматические категории — это правила языка, которые помогают нам строить предложения и выражать смысл.

Категория рода (мужской, женский, средний) различает слова по полу. Каждая категория играет свою роль в языковой системе.

Модальность, или оценочные категории, отражают наш внутренний мир, чувства и ценности. Например, слова «красивый», «отвратительный», «интересный», «скучный» являются «оценочными категориями». Они «выражают» наше «отношение» к миру, наше «восприятие» красоты, интереса и скуки, среди прочего.

В целом язык — это не просто «инструмент» общения. Это «система», которая «отражает» наш «мир», наше «мышление» и наше «отношение» к реальности.

Исследователи в области когнитивной лингвистики утверждают, что категории — это не просто наборы слов, а скорее сложные структуры, которые поддерживаются прототипами. Новаторская работа Элеоноры Рош, Джорджа Лакоффа и Чарльза Филлмора по разработке прототипической теории значения отходит от традиционных подходов, фокусируясь на внутренней природе категории, а не на её внешних границах.

В рамках этой парадигмы прототипы выступают в качестве образцов категории - идеальных представителей, которые воплощают основные черты этой категории. Эта теория обеспечивает более глубокое понимание того, как категории структурированы в нашем сознании, позволяя нам понять, как взаимодействуют их составные части, и вносит свой вклад в наше когнитивное понимание мира.

Известный психолог Хелен Рош провела исследование того, как люди классифицируют объекты и понятия. Её выводы показали, что категории не выстроены в чёткую иерархию, как считалось ранее, а имеют более сложную структуру. Каждая категория содержит «прототипические» элементы, которые являются типичными примерами, отражающими основные характеристики группы. Эти прототипические элементы образуют ядро категории, в то время как другие элементы, которые лишь частично разделяют эти характеристики, расположены на периферии. Это объясняет асимметричную структуру категорий, где некоторые элементы более репрезентативны для класса, чем другие [3, 83.]. Например, фразеологизмы «плоды труда» — результат труда, наиболее прямое и типичное значение категории «труд»; «работа кипит» — активная и энергичная работа, типичная характеристика понятия «работа» в его активном проявлении представляют собой ядро; к периферии относятся такие, связанные с трудом понятия, как «трудности закаляют» — сосредоточенность на последствиях работы, а не на процессе; «работа без усталости» — интенсивность работы и усилий, но не обязательно результат и т.д.

Концепты, которые являются ментальными представлениями опыта, знаний и действий, играют важную роль в формировании нашего восприятия мира. Категории имеют иерархическую и горизонтальную организацию, которая отражает прототипические черты.

Хотя прототипический подход не является универсальным, по мнению Н. Н. Болдырева, он обладает высокой объяснительной силой, позволяя более точно описывать категории в языке. Такой подход помогает понять формирование категорий на когнитивном уровне, лежащие в их основе понятия, а также то, как в сознании представлен мир и используются знания. Результаты процесса концептуализации и категоризации мира отражаются в языковой картине мира [5, 34]. Поэтому для современной лингвистики важно исследовать эти процессы и выявлять их особенности.

3. Заключение. В заключение следует отметить, что изучение когнитивных процессов в лингвистике с акцентом на концептуализацию, категоризацию и концептуальную сферу открывает новые горизонты в понимании взаимосвязи мышления, языка и реальности. Эти три ключевых понятия демонстрируют, как человек, взаимодействуя с окружающим миром, формирует собственные представления о нём, структурируя и систематизируя полученную информацию. Языковая картина мира, воплощающая человеческое восприятие и понимание реальности, является результатом сложного взаимодействия когнитивных процессов, таких как формирование концепций и категоризация. Концептуализация и категоризация создают основу для развития знаний и концептуальных систем, существенно влияя на структуру языка. Они выступают в качестве базы для построения «ментальных карт», которые направляют нашу навигацию через сложности внешней среды.

Изучение этих явлений имеет решающее значение для современных лингвистов, поскольку позволяет нам понять, как люди переводят свой внутренний опыт в языковые выражения и как язык, в свою очередь, влияет на наше восприятие мира.

Понимание этих процессов важно для различных областей, таких как лингвистическое образование, переводоведение, лингвокультурология и т.п. Дальнейшие исследования в этой области позволят глубже раскрыть механизмы человеческого познания и его влияние на язык, способствуя более глубокому пониманию мира и его восприятию.

Рецензент: Хасанова Ш.Р., к.ф.н., доцент

Литература:

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д. Арутюнова. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 895 с.
2. Беседина Н.А. Морфологически передаваемые концепты. Тамбов:, 2006. С. 84-85
3. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика. Тамбов, 2002. С. 22..
4. Болдырев Н.Н. Концептуализация отрицания в языке // Проблемы вербализации концептов в семантике языка и текста: Мат-лы междунар. симпозиума. ч. 1. Волгоград, 2003. с.189.
5. Болдырев Н.Н. Прототипический подход: проблемы метода // Международный конгресс по когнитивной лингвистике / Сб. мат-лов. 26-28 сентября 2006. Тамбов, 2006. С. 34
6. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. В поисках новых путей развития лингвострановедения: концепция речеповеденческих тактик / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. –М., 1999.– 84с.
7. Залевская А.А. Психолингвистический подход к проблеме концепта / А.А. Залевская // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Научное издание / Под ред. И.А. Стернина. – Воронеж: Воронежский государственный университет, 2001. – С. 36-44.
8. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
9. Кубрякова Е.С. О современном понимании термина «концепт» в лингвистике и культурологии // Реальность, язык и сознание: Междунар. межвуз. сборник научных трудов. Вып. 2. Тамбов, 2002. С. 14
10. Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов. М., 1996. С. 45
11. Лакофф Дж. Мышление в зеркале классификаторов / Дж. Лакофф // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXIII. – М.: Прогресс, 1988. – С. 12-52.
12. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка / Д.С. Лихачев // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – 1993. – Т. 52. – Вып. 1. – № 1. – С.3-9.
13. Попова З.Д., Стернин И.А. Язык и национальная картина мира / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Воронеж: «Истоки», 2002. – 59 с.

КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ И КАТЕГОРИЗАЦИЯ: ПРОЦЕССЫ ПОЗНАНИЯ И ЯЗЫКА

В статье рассматриваются различные теории о механизмах концептуализации и категоризации, а также их влияние на формирование языкового представления мира. Особое внимание уделяется когнитивным процессам, лежащим в основе обработки естественного языка в этих рамках, и рассматриваются работы учёных в сфере когнитивной лингвистики. В ней представлен всесторонний анализ фундаментальных аспектов концептуализации и категоризации, иллюстрирующий их значимость в сфере когнитивной лингвистики, акцентируется внимание на ключевой роли, которую эти процессы оказывают на формирование нашей языковой картины мира.

Ключевые слова: концептуализация, категоризация, концептуальная сфера, современная лингвистика, анализ, взаимодействие между концептами, когнитивные процессы, представление реальности в языке, лингвистические теории, влияние на формирование языковой картины мира.

КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ ВА КАТЕГОРИЗАЦИЯ: РАВАНДҲОИ ШИНОХТ ВА ЗАБОН

Дар мақола назарияҳои гуногун дар бораи механизмҳои концептуализация ва категориябандӣ, инчунин таъсири онҳо ба ташаккули тасвири забони ҷаҳон баррасӣ карда мешаванд. Ба равандҳои когнитивӣ, ки асоси коркарди забони табииро дар доираи ин назарияҳо ташкил медиҳанд, диққати махсус дода шуда, қорҳои олимон дар соҳаи забоншиносии когнитивӣ мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Дар мақола таҳлили ҳамаҷонибаи ҷанбаҳои асосии концептуализация ва категориябандӣ оварда шуда, аҳамияти онҳо дар соҳаи забоншиносии когнитивӣ нишон дода мешавад ва ба нақши калидии ин равандҳо дар ташаккули тасвири забони ҷаҳон таъкид мегардад.

Калидвожаҳо: концептуализация, категориябандӣ, соҳаи концептуалӣ, забоншиносии муосир, таҳлил, ҳамкорӣ миёни концептҳо, равандҳои когнитивӣ, тасвири воқеият дар забон, назарияҳои забоншиносӣ, таъсир ба ташаккули тасвири забони ҷаҳон.

CONCEPTUALIZATION AND CATEGORIZATION: FROM COGNITION TO LANGUAGE

The article discusses the problems of categorization and conceptualisation, which are key concepts in cognitive linguistics. Special attention is paid to conceptualisation and categorisation as essential processes of cognition and reflection of reality through language. Conceptualisation aims to master the world around us and our inner world, separating incoming information and creating new meanings. Categorisation involves dividing the world into groups and classes based on similarities and differences between objects and events. The paper also explores various theories of conceptualization and categorization and their impact on the formation of linguistic perspectives and natural language processing mechanisms.

Keywords: conceptualization, categorization, conceptual sphere, modern linguistics, analysis of interrelation of concepts, cognitive processes, reflection of reality in language, influence of theories on language formation, linguistic picture of the world.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Ҳабибов Самад Шукuroвич** – Филиали Донишгоҳи миллии таҳқиқотии “Донишгоҳи энергетикӣ Москва” дар шаҳри Душанбе, муаллими калони илмҳои иҷтимоӣ-гуманитарӣ. Нишонӣ: 734002, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Мирзо Турсунзода, х. 8. E-mail: samadhab@mail.ru

Ҳамидова Т.М. – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, номзади илмҳои филологӣ, мудири кафедраи назария ва таърихи адабиёти рус. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 933454466

Сведения об авторах: **Хабибов Самад Шукuroвич** – Филиал ФГБОУ ВО «НИУ «МЭИ» в г. Душанбе, старший преподаватель кафедры социально-гуманитарных наук. Адрес: 734002, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мирзо Турсунзода, д. 8. E-mail: samadhab@mail.ru

Ҳамидова Т.М. - Таджикский международный университет иностранных языков им. Сотима Улуғзода, кандидат филологических наук, заведующий кафедрой теории и истории русской литературы. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 933454466

Information about the authors: **Samad Shukurovich Habibov** – National Research University "Moscow Power Engineering Institute" Branch office in Dushanbe, senior lecturer at the Department of Social Sciences and Humanities. Address: 734002, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Mirzo Tursunzoda, no. 8. email: samadhab@mail.ru

Khamidova T.M. - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, PhD in philology, Head of the Department of Theory and History of Russian Literature. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Phone: (+992) 933454466.

**БЕЗЭКВИВАЛЕНТНАЯ ЛЕКСИКА РУССКОГО ЯЗЫКА И ЕЁ
ТЕМАТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ***Хамидова Т. М.***Таджикский международный университет иностранных языков им. Сотима
Улугзаде**

Следует отметить, что термин «БЭЛ» довольно часто встречается в лингвистической литературе. Достаточно назвать некоторые имена исследователей, занимавшихся изучением БЭЛ: Г.В.Шатков (1952), Г.В.Чернов (1958), А.В. Фёдоров (1983), А.Д.Швейцер (1973), Е.М. Верещагин, В.Г.Костомаров (1990), Я.И.Рецкер (1974), Л.С.Бархударов (1975), С.Влахов, С.Флорин (1980, 1986), А.О.Иванов (1984), Н.Ю. Зотова (1986), В.Н.Комиссаров (1990), Н.Н.Миронова (1997) и др.

Первой попыткой исследования БЭЛ были работы Г.В.Шаткова и Г.В. Чернова. В состав БЭЛ они включали различные группы лексических единиц, но в основном изучались реалии.

Г.В.Шатков в состав БЭЛ включал имена собственные, реалии, слова с национально специфической окраской (очи, уста), слова с переносным значением [16,с.57-58].

Г.В.Чернов изучал вопросы перевода БЭЛ на английский язык. Под безэквивалентностью автор понимает «отсутствие эквивалента всех или одного из значений лексической единицы в словарном составе языка перевода» [11, с.3].

По мнению В.Г.Чернова, безэквивалентными словами являются слова, не имеющие постоянного устойчивого эквивалента, применяемого в разных контекстах [11, с.223].

К разряду БЭЛ Чернов относит «лексические единицы, называющие явления, специфические для советской действительности, так и национально-специфические реалии» [11, с.3].

Исследование болгарских ученых С. Влахова и С.Флорина «Непереводимое в переводе» - одна из наиболее значительных работ в теории перевода, посвящённых БЭЛ. Авторы детально анализируют и предлагают широкое понимание БЭЛ: «безэквивалентная лексика-лексические (и фразеологические) единицы, которые не имеют переводческих эквивалентов в ПЯ» [8, с.43].

Болгарские учёные включают в рамки БЭЛ слова-реалии, ряд терминов из различных терминосистем, звукоподражания, междометия, обращения, имена собственные, а также собственно БЭЛ или БЭЛ в узком смысле - «единицы, не имеющие по тем или иным причинам соответствий в языке перевода» [8, с.43].

Е.М. Верещагин и В.Г. Костомаров, определяя объём и состав БЭЛ, указывают, что эта лексика относится к семи обширным группам: советизмам, словам нового быта, наименованиям предметов и явлений традиционного быта, историзмам, лексике фразеологических единиц, словам из фольклора, словам нерусского происхождения [6, с.57-69].

Обратимся к исследованиям, посвящённым словам-реалиям и их соотношению с БЭЛ, отмечая то, что наиболее часто в научной литературе по безэквивалентной лексике встречается термин «реалия», но в языкознании пока не сложилось однозначного понимания этого термина.

«Реалии - это слова (и словосочетания), называющие объекты, характерные для жизни (быта, культуры, социального и исторического развития) одного народа и чуждые другому; будучи носителями национального и /или исторического колорита, они, как правило, не имеют точных соответствий (эквивалентов) в других языках, а, следовательно, не поддаются переводу на общих основаниях, требуя особого подхода» [6, с. 47].

Слово «реалия» употребляется в двух значениях: 1) реалии -предметы быта, понятия или явления истории, географии, культуры данного народа, которые не встречаются у других народов и поэтому являются носителями национального и исторического колорита, и 2)

реалии - слова или словосочетания - наименования предметов быта, культуры, исторических и других понятий.

Термины «реалия» и «слово-реалия» не являются достаточно освоенными и описанными в лингвистике и переводоведении, хотя те языковые факты, которые именуются этими терминами, рассматривались довольно подробно.

Слова-реалии как часть безэквивалентной лексики выделяет и Л.С.Бархударов, характеризуя их как «слова, обозначающие предметы, понятия и ситуации, не существующие в практическом опыте людей, говорящих на другом языке. Сюда относятся слова, обозначающие разного рода предметы материальной и духовной культуры, свойственной только данному народу, например, названия блюд национальной кухни» [14, с. 95]. Автор перечисляет далее основные группы слов-реалий, такие, как названия видов народной одежды и обуви, народных танцев, видов устного народного творчества.

Термин «реалия» обычно употребляется расширенно для обозначения всех слов, маркированных в национальном плане, независимо от того, какая национальная действительность и в каком языке представлена. Слово «реалия» принадлежит к числу основных терминов, таких наук, как переводоведение, сопоставительное языкознание, контрастивная лингвистика, лексикография, лингвострановедение, методика преподавания иностранных языков.

Само слово «реалия» - латинского происхождения *realis*, мн. ч. *realia* - обозначает «вещественный, действительный», то есть им обозначается вещь реального мира. Как мы уже указывали, в филологии существует двойное понимание термина «реалии»: реалии как предметы материальной культуры, а также лексические единицы, называющие предметы и явления, то есть отражения реалии в языке.

А.В. Фёдоров чётко разделяет эти термины. «Реалии - не слова, а как раз те самые предметы, ситуации и проч., которые словами обозначаются, и поэтому следует говорить не о реалиях, а о названиях реалий, которые и подлежат переводу. Напомню, что среди терминов теории перевода есть и такой, как «слова-реалии», который выступает как синоним «названий реалий» [16, с. 131].

В «Словаре лингвистических терминов» О.С.Ахманова определяет реалии, во-первых, как «разнообразные факторы, изучаемые внешней лингвистикой такие, как государственное устройство данной страны, история и культура данного народа, языковые контакты носителей данного языка и т.п., с точки зрения их отражения в данном языке», и, во-вторых, «как предметы материальной культуры» [10, с. 381].

«Лингвистический энциклопедический словарь» приводит двойное определение «реалий»:

- во-первых, как предмет, понятие, явление, характерное для истории, культуры, быта, уклада того или иного народа, страны и не встречающееся у других народов;

- во-вторых, как слово, обозначающее такой предмет, понятие, явление. Сюда же относятся и словосочетания (обычно - фразеологизм, пословица, поговорка и т.п.), включающие такие слова [3, с. 32].

Все ранее рассмотренные определения «реалий» приобрели уточнённый вид в «Переводческом словаре» Л.Л.Нелюбина. «Реалии -это:

- 1) слова или выражения, обозначающие предметы, понятия, ситуации, не существующие в практическом опыте людей, говорящих на другом языке;

- 2) разнообразные факторы, изучаемые внешней лингвистикой и переводоведением, такие как государственное устройство данной страны, история и культура данного народа, языковые контакты носителей данного языка и т.п. с точки зрения их отражения в языке;

- 3) предметы материальной культуры, служащие основой для номинативного значения слова;

- 4) слова, обозначающие национально-специфические особенности жизни и быта [2, с. 89].

Большое внимание уделено освещению проблемы «реалий» в работе С.Влахова и С.Флорина «Непереводимое в переводе». Термином «реалия» авторы обозначают слова, называющие элементы быта и культуры, исторической эпохи и социального строя, государственного устройства и фольклора, то есть специфических особенностей данного народа, страны, чуждых другим народам и странам. Авторы различают реалию-предмет и реалию-слово.

Для переводоведения значимым является определение «реалий» как «слов (и словосочетаний), называющих объекты, характерные для жизни (быта, культуры, социального и исторического развития) одного народа и чуждые другому, будучи носителями национального и/или исторического колорита, они, как правило, не имеют точных соответствий (эквивалентов) в других языках» [16, с. 74].

Определение слов-реалий, предложенное С.Влаховым и С.Флориным, представляется нам довольно полным, его мы и взяли за основу в нашей работе.

В лингвострановедении в связи с «реалиями» иногда используют термин «экзотизмы». В отличие от реалий, как более общего понятия, экзотизмы всегда выступают как явления иноязычного происхождения. В отличие от заимствованных слов, они не теряют ничего или почти ничего из черт, присущих им как единицам языка.

Как отмечает Г.Д. Томахин, в лингвострановедении под реалией понимают и предмет (явление культуры), и слово, его обозначающее (явление языка), при этом уделяется большое внимание национальному колориту, другими словами, «реалия» в лингвострановедении трактуется шире, чем в переводоведении [16, с. 8]. «Реалии - это названия присущих только определённым нациям и народам предметов материальной культуры, фактов истории, государственных институтов, имена национальных и фольклорных героев, мифологических существ и т.п. В сопоставительном лингвострановедении реалиями принято считать слова, обозначающие предметы и явления, связанные с историей, культурой, экономикой и бытом страны изучаемого языка, которые отличаются полностью или частично по своему значению от соответствующих слов родного языка учащихся» [16, с. 13]. Под реалиями в лингвострановедении автор понимает «специфические национально-маркированные единицы, отражающие особенности исторического развития общества, особенности его социально-политической жизни, экономических условий, географической среды, материальной и духовной культуры, быта, нравов, обычаев» [16, с. 9].

В своём исследовании «Теоретические основы лингвострановедения» Г.Д. Томахин решает также одну из важнейших задач лингвострановедения - отбор и распределение национальных реалий по тематическому признаку. Автор выделил географические реалии, реалии быта, названия предметов и явлений культурной жизни.

Как можно видеть из обзора теоретических работ, в лингвострановедении, в теории и практике перевода понятие реалии используются достаточно широко.

Слова-реалии являются одним из разрядов безэквивалентной лексики. С.Влахов и С.Флорин предлагают следующий признак различия между реалиями и безэквивалентной лексикой: реалия будет реалией безотносительно к тому или иному языку, а безэквивалентность устанавливается для конкретной пары языков. В своей работе «Непереводимое в переводе» авторы указывают на относительность явления безэквивалентности [8, с. 52].

Проблема безэквивалентной лексики рассматривалась преимущественно в работах таких теоретиков и практиков перевода, как А.В. Фёдоров, А.Д. Швейцер, Л.С. Бархударов, С. Влахов и С. Флорин и многих других. На данный момент не выработано единого определения термина «безэквивалентная лексика». Однако все исследователи включают в состав безэквивалентной лексики слова, служащие для наименования национально-специфических реалий.

Г.В. Чернов пользуется термином «безэквивалентная лексика», ссылаясь на кандидатскую диссертацию Г.В.Шаткова и работы М.П. Алексеева, А.В. Фёдорова, Я.И. Рецкера.

Наряду с термином «безэквивалентная лексика» существуют такие термины, как «собственно безэквивалентная лексика», «безэквивалентная лексика в узком смысле слова», «безэквивалентная лексика в трактовке Верещагина и Костомарова», что свидетельствует о том, что ряд учёных трактует это понятие достаточно широко, другие – более узко. Одни видят причину существования безэквивалентной лексики в расхождении культур, другие называют безэквивалентными не только слова-реалии, но и любые лексические единицы, не имеющие переводческих эквивалентов в другом языке.

Рецензент: Хасанова Ш.Р., к.ф.н., доцент

Список использованной литературы:

1. Ашмарина Л.В. Семантическая характеристика русских реалий в таджикском языке : Дис. канд. филол. наук : Душанбе, 2004. - 151 с.
2. Ахманова О.С. Очерки по общей и русской лексикологии. М., 2004. - 296с.
3. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. - М.: Советская энциклопедия, 1966.- 606с.
4. Большой энциклопедический словарь. М., 2000. - 1000 с.
5. Брагина А.А. Лексика языка и культура страны. М.: Русский язык, 1981. с.73-87
6. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Национально - культурный компонент семантики терминологической лексики и лингвострановедение. //РЯЗР, 1977, № 6. - С.63 - 69
7. Виноградов В.С. Введение в переводоведение. М.: Издательство института общего среднего образования РАО, 2001, ~ 224 с.
8. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. - М.: Высшая школа, 1986.- 416с.
9. Денисова М.А. Лингвострановедческий словарь. Народное образование в СССР. (Под редакцией Е.М. Верещагина, В.Г. Костомарова). -т-М., 1978. - 277 с.
10. Жуков В.П. Русская фразеология. - М., 1986. - 310с.
11. Зиновьева В.А. Безэквивалентная лексика в языке произведений современных сибирских писателей. - Л., 1990, АКД - 16с.
12. Зотова Н.Ю. Безэквивалентная лексика в пьесах А.Н. Островского. -Л, 1986, АКД.- 16с.
13. Комиссаров В.Н. Общая теория перевода. Проблемы переводоведения в освещении зарубежных ученых. - М.: ЧеРО, 1999. - 136
14. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. -М., 1986. - 336с.
15. Маджидов Х. К вопросу об определении содержания фразеологической семантики в таджикском языке.// Вестник Таджикского Госуниверситета. 1990, № 1. - С.48 - 49
16. Хамидова Т.М. Безэквивалентная лексика и фразеология русского языка и способы их передачи на русский язык.-Д.: 2013-160с

БЕЗЭКВИВАЛЕНТНАЯ ЛЕКСИКА РУССКОГО ЯЗЫКА И ЕЁ ТЕМАТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ

В современном переводоведении под безэквивалентностью может пониматься отсутствие как словарного, так и переводческого эквивалента. В связи с этим можно выделить два подхода к определению понятия «безэквивалентная лексика», основанные на различном толковании термина «эквивалент».

В статье анализируются недостатки обоих подходов с подробным комментарием конкретных примеров. В качестве решения проблемы предлагается определение, объединяющее оба подхода, а также дается образец анализа, на основе которого можно прийти к заключению, что рассматриваемая лексическая единица является либо не является безэквивалентной.

Предложенный в статье метод выявления безэквивалентной лексики может найти применение в практике проведения предпереводческого анализа, в частности при выполнении учебных переводов или при выполнении научных исследований.

Ключевые слова: *типологическое сходство, культурно-исторические связи, отличительные признаки, фразеологические системы русского и таджикского языков,*

полная фразеологическая эквивалентность, грамматические формы компонентов, сопоставительный структурно-типологический анализ семантической структуры.

ЛЕКСИКАИ БЕМУОДИЛИ ЗАБОНИ РУСӢ ВА ТАСНИФОТИ ТЕМАТИКИИ ОН

Дар тарҷумашиносии муосир бемуодилиро метавон ҳамчун мавҷуд набудани мутаносиб ва муодили тарҷума фаҳмидан мумкин аст. Вобаста ба ин, дар асоси тафсири гуногуни истилоҳи «эквивалент» ду равишро барои таърифи мафҳуми «лексикаи бемуодил» ҷудо кардан мумкин аст.

Дар мақола камбудиҳои ҳарду равиш бо шарҳи муфасссали мисолҳои мушаххас таҳлил шудааст. Ба сифати ҳалли масъала таърифе пешниҳод карда мешавад, ки ҳарду равишро муттаҳид мекунад ва таҳлили намунавӣ оварда мешавад, ки дар асоси он метавон ба хулосае омад, ки воҳиди луғавии баррасишаванда муодила аст ё не.

Усули муайян кардани луғати ғайриэквивалентии дар мақола пешниҳодшуда метавонад дар амалияи таҳлили пеш аз тарҷума, аз ҷумла ҳангоми иҷрои тарҷумаҳои таълимӣ ё ҳангоми гузаронидани тадқиқоти илмӣ истифода шавад.

Калидвожаҳо: *шабоҳати типологӣ, робитаҳои фарҳангӣ ва таърихӣ, хусусиятҳои фарқкунанда, низомҳои фразеологии забонҳои русӣ ва тоҷикӣ, муодили фразеологии пурра, шаклҳои грамматикӣ ҷузъҳо, таҳлили муқоисавии сохторӣ ва типологии сохтори маъноӣ.*

NON-EQUIVALENT VOCABULARY OF THE RUSSIAN LANGUAGE AND ITS THEMATIC CLASSIFICATION

In modern translation studies, lack of equivalence can be understood as the absence of both a dictionary and a translation equivalent. In light of this fact, there are two approaches to the definition of the concept of "non-equivalent vocabulary" that can be distinguished based on different interpretations of the term "equivalent".

The article analyzes the disadvantages of both approaches with a detailed commentary of specific examples. As a solution to the problem, the article proposes a definition that combines both approaches and provides a sample of analysis on the basis of which it can be concluded that the lexical unit under consideration is or is not equivalent.

The method of identifying non-equivalent vocabulary proposed in the article can be used in conducting pre-translation analysis, particularly when performing educational translations or in scientific research.

Keywords: *typological similarity, cultural and historical connections, distinctive features, phraseological systems of the Russian and Tajik languages, complete phraseological equivalence, grammatical forms of components, comparative structural and typological analysis of the semantic structure.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Хамидова Т.М.* – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улughзода, номзади илмҳои филологӣ, мудири кафедраи назария ва таърихи адабиёти рус. **Нишонӣ:** 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 933454466

Сведения об авторе: *Хамидова Т.М.* - Таджикский международный университет иностранных языков им. Сотима Улughзода, кандидат филологических наук, заведующий кафедрой теории и истории русской литературы. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 933454466

Information about the author: *Khamidova T.M.* - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, PhD in philology, Head of the Department of Theory and History of Russian Literature. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Phone: (+992) 933454466.

БАРРАСИИ БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ КАЛИМАҲОИ АДАБИИ КИТОБӢ ДАР ГӢЙИШҲОИ ТОЧИКӢ

Ҳомидова Н.Т.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Як хусусияти барҷастаи гӯйишҳо маҳфуз мондани унсурҳои таърихӣ дар онҳо мебошад. Аз таҳқиқи баррасии забони зиндаи халқ бармеояд, ки дар ҳамаи бахшҳои забонӣ (савтиёт, маъношиносӣ, сарф ва наҳв) хусусиятҳои таърихӣ забонро метавон мушоҳида кард. Даҳсолаи охир баррасии хусусиятҳои луғавии гӯйишҳо вусъат пайдо карда бошад ҳам, дар ин самт масъалаҳои мубрам ва таҳқиқталаб зиёд ба назар мерасанд. Бо дарназардошти ин гуфтаҳо, таҳқиқи мухтасари калимаҳои адабии китоби дар гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ раво донистем, ки ин навъи калимаҳо бо гузашти ба тағйироти шакливу маъноӣ дучор гаштаанд, инчунин дараҷаи қорбасти онҳо дар гӯйишҳои алоҳида тафовут дорад. Албатта, барои мушаххас шудани доираи маъноӣ ва дараҷаи қорбасти ин навъи калимаҳо ба маводи гӯйишҳои дигари тоҷикӣ низ таъия хоҳем кард.

Бояд қайд намоем, ки таҳқиқи калимаҳои адабии китоби диққати забоншиносони русро барвақт ба худ ҷалб намуда буд [ниг.: 9, с. 25; 4, с.8]. Дар забоншиносии тоҷик профессор А. Ҳасанов ба омӯзиши ин масъала диққати махсус додааст [15;16].

Таснифоти луғати гӯйишҳо бори аввал дар «Фарҳанги гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» ба таври мукамал сурат гирифтааст [14, с.74]. Таҳиягарони ин китоб луғати гӯйишҳоро дар се ғурӯҳ баррасӣ кардаанд:

1. Калимаҳои умумихалқӣ;
2. Калимаҳои ҳоси шева ё диалектизмҳо;
3. Калимаҳои адабии китобӣ.

Калимаҳои адабии китобӣ. Дар адабиёти классикӣ фаровон қорбаст шуда, дар забони адабии ҳозираи тоҷик ин қабати луғавӣ маҳдудистеъмол гаштаанд. Бояд қайд кард, ки калимаҳои адабии китобӣ дар гӯйишҳои тоҷикӣ аз унсурҳои ғазол ба шумор рафта, вобаста ба доираи ғустариш ба тағйироти шакливу маъноӣ дучор мегарданд. Омӯзиши ин қабати луғавӣ барои ғановатмандии забони тоҷикӣ замина фароҳам меорад, ки бо гузашти садсолаҳо ҳазорон калимаи иқтибосӣ вориди он гаштаанд. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ғанӣ ғардонидани таркиби луғавии забони адабии тоҷикиро аз ҳисоби гӯйишҳо борҳо таъкид намудаанд: «Шевашиносону хатшиносон чораҷӯӣ намоянд, то ки дар асоси калимаву ибораҳои зебову шеваи бостониамон нуқсу камбудии забони имрӯзаамонро баргараф сохта, онро боз ҳам ғанӣ ғардонем. Дар раванди таҳияи дастурҳои истилоҳсозӣ ба лаҳҷаву шеваҳои забони тоҷикӣ, ки ғанҷинаи пурғайзи забони модарӣ ба ҳисоб мераванд, бояд таваҷҷуҳи хос зоҳир карда шавад. Дар таркиби шеваҳои мардуми мо ҳазорон калимаҳои асилу ноби тоҷикӣ мавҷуданд, ки бо сабабҳои ғуноғун аз доираи истеъмол берун мондаанд. Вазифаи аввалиндараҷаи забоншиносону фолклоршиносон ин аст, ки зимни таҳқиқоту ҷустуҷӯҳои илмӣ ҷунин калимаҳоро аз дохили шеваҳо дарёфт карда, онҳоро ба доираи муомилоти забони адабии тоҷикӣ ворид намоянд»².

Масъалаи мавриди назар ба таври мукамал дар таҳқиқоти забоншинос С. Қурбонов дар мисоли гӯйишҳои шимолӣ ва ҷанубии забони тоҷикӣ мавриди паҷуғиш қарор гирифтааст. Ба андешаи ин муҳаққиқ “Баррасии масъалаи мавқеи устувори калимаҳои адабии китобӣ дар гӯйишҳо ва вобаста ба муҳити ҷуғрофӣ ба тағйироти шакливу маъноӣ дучор ғардидани онҳо муҳим буда, ин омил пояи азнавхёшагии калимаҳои асили тоҷикиро ба миён меорад”. [5, с.306]

² Суханронӣ ба муносибати Рӯзи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 04.10.2019

Ин қабил калимаҳо бештар дар исмҳо вомехӯранд, ки ин омил ба имконоти луғавии исм алоқамандӣ дорад.

Калимаҳои адабии китобии ифодагари мафҳумҳои ҳарбӣ дар ғӯйишҳо бештар ба тағйироти маъноӣ дучор шудаанд. Ба таври мисол, калимаи **сарҳанг** дар осори Низомӣ ба маъноӣ сардори як қисми муайяни лашкар ба кор бурда шудааст:

*Буд сарҳанге аз нажоди бузург,
Тунд чу шеру сахмнок зи гург* [13, с.214].

Калимаи мазкур дар ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ тағйири маъно кардааст. Он дар Кулумбаи Боло ба маъноӣ зироати навруста меояд. Вобаста ба дараҷаи қорбасти дар ғӯйишҳо доираи маъноии ин калима васеъ гаштааст. Ба таври мисол, хангоми зардшавии зироат аз оби бисёр дар Порвор калимаи **сарҳангро** истифода мебаранд. Дар Ғеш ин калима нисбати пайи баланди картошаки беҳосил истифода мешавад.

Калимаи тоҷикиасли **пайкон** дар осори классикон ба маъноҳои нӯги тези найза ва тир:
*Дилу ҷони Ҳилолӣ пеши пайконат сипар бодо,
Ки абрӯят камондор асту чашмат новакафкан ҳам.*

*Чое, ки ту камон кашӣ, эй нахли фитна, боз
Пайкони обдор чу хурмои тар хӯрам* [13, с. 16].

Маҳз ба ҳамин маъно калимаи мазкур ба шаклҳои пайкан // пайкон дар ғӯйишҳои ҷанубӣ ба маъноӣ найза меояд. Бо гузашти вақт ин калима тағйири маъно низ кардааст. Ба таври мисол, дар Кангурт онро ба маъноӣ камони думила низ истифода менамоянд.

Вобаста ба табиати ғӯйишҳо калимаҳои адабии китобӣ ба тағйироти шакливу маъноӣ дучор мешаванд. Калимаи **паймона** дар осори Сайидо ва Ҳилолӣ ба маъноӣ қадаҳ қор фармуда шудааст:

*Дар сарам ҳаст, ки чун хок шавад қолиби ман,
Ба ҳавои лаби майгуни ту паймона шавам.*

*Паймонае, ки бода надорад, шикастанист,
Дасте, ки нест масдари эҷод, бастанист* [13, с. 17].

Дар ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ ин калима дар ифодаи ченаки вазн ба шаклҳои пайвона ва пайвуна истифода мешавад: *Дарай Дейдун-да гандъм-ай пайвуна мекънем* (Обигарм) – Дар дараи Дейдун гандумро чен мекунем.

Ин маъноро дар «Маҷмаъ-ул-ансоб» мушоҳида менамоем: «**Паймонаи** гандум, ки бад-он гандум вазн мекар-данд, дар миёни ҷуволу ғалла пинҳон карданд» [13, с. 17].

Маъноӣ дигари калимаи паймона дар заминаи маъноӣ аслии он ба миён омада, ба андешаи забоншинос М. Саломӣ «Аксари муҳаққиқон муайян кардаанд, ки калимаҳои сермаъно дар забон дар асоси кӯчидани маънии як калима дар асоси муносибатҳои ташбеҳӣ ба мафҳуми дигар сурат мегирад. Яъне дар чараёни нутқ як калима аз доираи истеъмоли маъмулиаш берун шуда, барои ифодаи мафҳум ё калимаи дигаре хизмат менамояд» [11, с.135].

Калимаи **парвезан** ба маъноӣ ғирбол, элак ҳоло дар забони адабии ҳозираи тоҷик истеъмол намешавад. Ин калима дар фарҳанги «Анълуманорои Носирӣ» ҳаммаъно бо парвин (ситора – Н.Ҳ.) тавзеҳ ёфтааст:

*Замона хоки ту ҳам оқибат ба парвезан,
Фурӯ гузорад агар моварои парвизӣ* [8, с.13].

Калимаи мазкур ба маъноӣ элак дар Ғорон қорбасти мешавад.

Шоирон барои таъсирбахшии сухани худ аз чунин калимаҳои асили тоҷикӣ истифода менамоянд. Ин калимаро дар осори Раҳмат Назрӣ дучор омадем:

*Гар ӯ дар суфра парвезан наҷфшонад,
Хаёлаш, суфраи дунё тикӣ монад* [7, с.128].

Калимаи **бунлод** ба маъноӣ таҳкурсии дар осори Рӯдакӣ ба кор бурда шудааст:

Лодро дар бинои муҳкам неҳ,

Ки ниғаҳдори лод бунлод аст [13, с.173].

Калимаи **бунлод** ба шаклҳои **бълуна** (Порвор) // **бънлов** (Қаротегин) таҳкурсии хонаро ифода месозад. Ниғаҳдошти унсурҳои таърихӣ як хусусияти муҳимми ғӯйишҳо ба шумор меравад. Ин нуктаро Т. Зеҳнӣ саҳеҳ шарҳ додааст: «Дар забони мо, аз як тараф, дар баъзе лаҳҷаҳо унсурҳои вомехӯрданд, ки қисман хусусиятҳои қадимии забони дариро нишон медиҳанд. Хусусан, дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ бисёртар воҳидҳои лексикӣ ва грамматикӣ вомехӯрданд, ки калимаҳои серистеъмолу унсурҳои муҳимми забони устод Рӯдакӣ, Фирдавӣ ва муосирони онҳоро нишон медиҳад» [2, с.31-32].

Калимаи асили **шиғ** ба маънои девор аз шоху бутта дар ғӯйишҳои ҷанубӣ аз унсури ғайол махсуб меёбад. Нахустшакли ин калима ҷиғ // ҷеғ аст. Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” чунин шарҳ ёфтааст: навъе аз бўрӣ, ки бо ресмонҳо қатор-қа-тор бо ҳамдигар зич пайванд карда мешавад ва ҳамчун парда дар пеши хонаҳо ва айвонҳо мегиранд:

Ба гирдаш ҷеғе аз мижгон кашида,

Дарун пинҳон, бирун мегашт дида [13, с. 538].

Андешаи профессор Ғ. Ҷӯраев оиди ин унсури таърихӣ ҷолиби диққат мебошад: “Дар маҳалҳои ҷанубии Тоҷикистон боз як навъ тавора маъмул аст, ки баракси деворҳои лой, хиштӣ ва сангӣ аз шоху бутта сохта мешаванд. Ин навъи тавораро фақат барои ихтоси атрофи ҳавлӣ ва ё умуман ҳолағӣ месозанд ва ҳол он ки деворҳои лой, хиштӣ ва сангӣ, ҷунонки аз хосияти терминҳои вобастаи онҳо дидем, дар дигар мавридҳо низ васеъ истифода бурда мешаванд. Дар ифодаи ин ҳақиқати калимаҳои **шъғ** (бо вариантҳои **шиғ**) (**шиғд**), **ҷавра**, **ғанг**, **тафора** дучор меоянд” [17, с.145].

Дар Ҷирғатол ба шакли мураккаби **алочиг** омада, маънои хоначаи аз шоху бутта сохташударо дорад. Бояд қайд намуд, ки дар ифодаи девори хона калимаи **тавора** низ дар ғӯйишҳои марвиди назар ба кор бурда мешавад. Калимаи мазкурро дар осори Шохин ба ин маъно дучор омадем:

Ту худ зи хона наёӣ бурун, ман аз лаби бом

Назар ба сӯи ту чанд аз паси тавора кунам? [13, с.301]

Калимаҳои решагӣ ба зиндагии инсоният ва ғайолияти рӯзмарраи ӯ алоқаи бевосита доранд. Дар ғӯйишҳои ҷанубӣ калимаҳои адабии китобӣ дар ифодаи хона ва ҷузъиёти он фаровон корбаст мешаванд. Калимаи **буна** маъниҳои хоҷагӣ, хонавода ва ҳавлиро дошта, «ҳамчун унсури таърихӣ дар лексикаи лаҳҷаҳои ҷанубӣ истеъмоли васеъ дорад. Аз таҳқиқотҳо пайдост, ки калимаи мазкур дар забони форсии миёна ба намуди **бнак** истифода мешудааст” [17, с.96].

Калимаи мазкур дар «Таърихи Бадахшон» омадааст: «...донист, ки **буна**, яъне хонавода ва аҳли аёл аз кӯтал гузашта, ба манзиле расиданд» [12, с.18].

Румӣ онро ба маънии асос, поя, бунёд истифода менамояд:

Худ буна-в бунгоҳи ман дар нестист,

Яксавора нақши ман пеши сатист [10, с. 312]

Профессор Ҳ.Маҷидов корбасти ин гурӯҳи калимаҳоро дар осори хаттӣ чунин маънидод менамояд: «Осори хаттии мардуми мо таърихи қадима дорад ва ба тавассути он калимаҳои зиёде, ки имрӯз аз истеъмол баромадаанд, ниғаҳ дошта мешаванд. Бисёре аз чунин калимаҳо, ҳатто дар давраҳои мухталифи таърихӣ ба забонҳои дигар ворид шуда, ба воситаи онҳо мавҷудияти худро то ба имрӯз давом медиҳанд» [6, с.143].

Ин калимаи таърихӣ дар ғӯйишҳои ҷанубӣ мустаъмал буда, маънои хонавода, оиларо дорад: Ду-се **бъна** монд-ай (Кангурт). Профессор Ғ. Ҷӯраев омӯзиши чунин унсурҳои таърихи муҳим шумурда, ташаккули ин равандро дар ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ чунин маънидод менамояд: «лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ ба туфайли то андозае хусусияти архаистӣ доштани худ калимаҳои қадимаро зиёдтар доранд, ки қисми фонди луғавии хоси онҳоро ташкил медиҳанд. Ҷунончи, **бъна**, **върск** ва ғ. Ин гуна калимаҳо вобаста ба зинаҳои таракқиёти таърихи забон як хел нестанд. Дар байни онҳо унсурҳои, ки аз давраи адабиёти классикӣ мерос мондаанд, ҷои махсусро ишғол менамоянд» [16, с.74].

Дар сохтани хона лойи лундакардашударо истифода мебаранд, ки онро дар гӯйишҳои мавриди назар бо калимаи **гуволак** // гъволак (Кулумбаи Поён) ифода месозанд. Назар ба нишондоди забоншинос С. Қурбонов ин калима дар шакли феъли гуволидан (нашъунамо ёфтан) дар гӯйишҳои шимолӣ тоҷикӣ низ корбаст мешавад [5, с.194].

Дар ашъори Тайён ба шакли гуволидан маъноӣ андӯхтан, чамъоварӣ карданро дорад:

Бузургон ганҷи симу зар гуволанд,

Ту аз озодагӣ мардум гуволи [13, с. 276]

Ҳангоми баррасии ин калимаҳо диққати моро чанд масъалаи масъалаи таҳқиқталаб ба худ ҷалб менамояд:

А) Сермаъноии калимаҳои адабии китобӣ. Ба таври мисол, калимаи **хинг**: **хинг** – як навъи аспҳои хокистарии паст (нукрафом); **хинг** – як навъ асбоби маскачудокунӣ; **хинг** машк: гупсар; **хинг** бебез, зиштрӯ. Ин калима дар шаклҳои феълӣ: хинг шудан – ранги рӯй паридан; оби хинг – оби кабудранг; хинг шудани алаф – хушк шудани алаф ва ғ.

Б) Силсилаи муродифоро ташкил кардани калимаҳои адабии китобӣ: барои мисол, барои ифодаи пасмондаи хӯрок – қойида < қоҳида; ғарфа; нишхӯрд ва ғ; барои ифодаи қуввати дармон: фара, ханг ва ғ.

В) Тағйироти шаклии калимаҳои адабии китобӣ: **метин** (Нӯшор) // **метинг** (Хумдон), **мети** (Самсолик), **майтън** (Лахш), **мъти** (Ховалин) ва ғ. Дар ин замина тағйироти маъноӣ низ ба амал меояд: **дулмул** // дунбул – ғаллаи нопахта, номи хӯрок ва ғ.

Албатта, ин хусусиятҳои забонии калимаҳои адабии китобӣ аз он он далолат медиҳанд, ки гӯйишҳои забони тоҷикӣ бояд ба таври васеъ мавриди омӯзиш қарор гиранд, зеро маҳз дар ҳамин замина раванди таърихӣ забон ва ҳолати кунунии он ба таври воқеӣ баҳогузорӣ мешавад.

Ин нуктаро ҳангоми таҳқиқи гӯйишҳои ҷанубӣ профессор Ш. Исмоилов хуб арзёбӣ намудааст: «... бе таҳқиқи саросари луғати ҳар як лаҳҷаи шеваи ҷанубӣ дар алоҳидагӣ муқоисаю муқобала ва чамъбасти системаноку илмӣ онҳо дар дохили худ ва дар миқёси шеваю лаҳҷаҳои дигари забони тоҷикӣ, ки инро вазъи ҳозираи рушди шевашиносӣ, ҳамчун як шоҳаи инкишофёфтаи забоншиносии тоҷик, тақозо мекунад, қорест ниҳоят душвор ва берун аз иқтидори як нафар муҳаққиқ» [3, с. 17].

Ҳамин тавр, калимаҳои адабии китобӣ дар доираи ҳиссаҳои дигари нутқ низ серистеъмол мебошанд ва мо онҳоро танҳо дар доираи исмҳои мухтасаран баррасӣ кардем, ки истифодаи калимаҳои **зов** – ҷарӣ; **чалма** – чирк; **таштак** дастшӯй, лаган; **путк** – болғаи калон; **катхудо** – меҳмондӯст, меҳмоннавоз **арҷ** – баландӣ ва садҳо калимаи дигар аз таҳқиқталаб будани мавзӯи гувоҳӣ медиҳанд.

АДАБИЁТ:

1. Девони ашъори Абӯабдуллоҳ Ҷаъфар ибни Муҳаммади Рӯдакӣ. – Душанбе, 2008. – 612 с.
2. Зеҳнӣ Т. Аз таърихи лексикаи забони тоҷикӣ [Матн] / Т.Зеҳнӣ. – Душанбе: Дониш, 1987. – 233с.
3. Исмоилов Ш. Лексикаи лаҳҷаи водии Рашт [Матн] / Ш.Исмоилов. – Душанбе: Ирфон, 2018. – 332 с.
4. Кличев Э. Архаизмы и историзмы в прозе С. Айни [Текст] / Э.Кличев: Автор. канд.дисс. – Ташкент, 1969. – 29 с.
5. Қурбонов С.Ҳ. Таҳқиқи муқоисавии калимаҳои ҳоси шева дар лаҳҷаҳои тоҷикони ҳавзаи Сурхондарёи Ўзбекистон ва шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ [Матн] / С.Ҳ. Қурбонов (Рисолаи докторӣ). – Душанбе, 2024. – 439 с.
6. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик [Матн] / Ҳ. Маҷидов. Ҷ.1. Луғатшиносӣ. – Душанбе, 2007. – 242 с.
7. Назрӣ, Р. Ситораи раҳнамо [Матн] / Р. Назрӣ. – Душанбе: Маориф, 2019. – 240 с
8. Ризоқулихон Ҳидоят. Фарҳанги «Анълуманорои Носирӣ» / Ризоқулихон Ҳидоят. Техрон. – 720 с.

9. Розенфельд, А. З. Архаический характер юго-восточных говоров таджикского языка [Текст] / А.З. Розенфельд // IV Всесоюзная научная конференция по иранской филологии (Тезисы докладов). – Тошкент, 1964. – С. 25-26.
10. Румй, Ҷалолуддин. Маснави маънавӣ. – Техрон, 2001. – 728 с.
11. Саломов, М. Вижагиҳои забони ғазалиёти шоирони асрҳои XII–XIV (диссертатсияи докторӣ) / М. Саломов. – Душанбе, 2018. – 355с.
12. Таърихи Бадахшон. – Душанбе, 2007. – 196 с.
13. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX): -М.: Сов. энциклопедия, 1969. Ҷ. 1. 951 с. Ҷ. 2. – 1904 с.
14. Фарҳанги ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ [Матн] / Мураттибон: М. Маҳмудов, Ғ. Ҷӯраев Б. Бердиева. – Душанбе: «Пайванд», 2012. – 946 с.
15. Ҳасанов А. Дурри дарӣ ва шеваи шимолӣ [Матн] / А. Ҳасанзода. – Хучанд, 1999. – 112 с.
16. Ҳасанов А. Унсурҳои луғавӣ ва сарфию нахви осори садаҳои X–XIII дар ғӯйиши шимолӣ (бахши Фарғонаи Ғарбӣ) [Матн] / А. Ҳасанов. – Хучанд: Нури маърифат, 2003. – 253 с.
17. Ҷӯраев Ғ. Системаи лексикаи лаҳҷавии забони тоҷикӣ [Матн] / Ғ. Ҷӯраев. – Душанбе, 2017. – 320 с.

БАРРАСИИ БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ КАЛИМАҲОИ АДАБИИ КИТОБӢ ДАР ҒӢЙИШҲОИ ТОҶИКӢ

Бахши луғати ғӯйишҳои тоҷикӣ таҳқиқталаб ба шумор меравад. Калимаҳои адабии китобӣ дар адабиёти классикӣ фаровон корбаст шуда, дар забони адабии ҳозираи тоҷик ин қабати луғавӣ маҳдудистеъмол гаштаанд. Бояд қайд кард, ки калимаҳои адабии китобӣ дар ғӯйишҳои тоҷикӣ аз унсурҳои ғазол ба шумор рафта, вобаста ба доираи густариш ба тағйироти шакливу маъноӣ дучор мегарданд. Омӯзиши ин қабати луғавӣ барои ғановатмандии забони тоҷикӣ замина фароҳам меорад, ки бо гузашти садсолаҳо ҳазорон калимаи иқтибосӣ вориди он гаштаанд. Бо дарназардошти ин гуфтаҳо, таҳқиқи мухтасари калимаҳои адабии китобиро дар ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ раво донистем, ки ин навъи калимаҳо бо гузашти ба тағйироти шакливу маъноӣ дучор гаштаанд, инчунин дараҷаи корбасти онҳо дар ғӯйиҳои алоҳида тафовут дорад. Барои мушаххас шудани доираи маъноӣ ва дараҷаи корбасти ин навъи калимаҳо ба маводи ғӯйишҳои дигари тоҷикӣ низ таъия хоҳем кард.

Ҳангоми баррасии ин қабати луғавӣ диққати моро сермаъноии калимаҳои адабии китобӣ, силсилаи муродифро ташкил кардан, инчунин ба тағйироти шакливу маъноӣ дучор шудани онҳо бештар ҷалб менамояд.

Калимаҳои адабии китобӣ дар доираи ҳиссаҳои дигари нутқ низ серистеъмол мебошанд ва мо онҳоро танҳо дар доираи исмҳои мухтасаран баррасӣ кардем, ки истифодаи калимаҳои **зов** – ҷарӣ; **чалма** – чирк; **таштак** дастшӯй, лаган; **путк** – болғаи калон; **катхудо** – меҳмондӯст, меҳмоннавоз **арҷ** – баландӣ ва садҳо калимаи дигар аз таҳқиқталаб будани мавзӯи гувоҳӣ медиҳанд.

Калидвожаҳо: *ғӯйиш, луғат, калима, калимаҳои аслӣ, архаизм, раванд, иқтибосшавӣ, маъно, серистеъмол, шакли калима.*

ИССЛЕДОВАНИЕ НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ ЛИТЕРАТУРНЫХ СЛОВ В ТАДЖИКСКИХ ДИАЛЕКТАХ

Необходимо тщательно изучить словарный состав таджикских диалектов. Книжные литературные слова широко используются в классической литературе, однако в современном таджикском литературном языке этот лексический пласт стал ограниченным. Следует отметить, что литературные слова в таджикских диалектах считаются активными элементами и претерпевают изменения формы и значения в зависимости от сферы своего распространения. Изучение этого лексического пласта дает основу для обогащения таджикского языка, который на протяжении веков пополнялся тысячами заимствованных слов. Принимая во внимание эти положения, мы посчитали целесообразным провести краткое исследование литературных и книжных слов в южных диалектах таджикского языка,

поскольку эти типы слов с течением времени претерпели изменения в форме и значении, а также различается степень их употребления в отдельных диалектах. Для выяснения семантического объема и степени использования данного типа слов мы также обратимся к материалам других таджикских диалектов.

При рассмотрении этого лексического пласта обращает на себя внимание множественность литературных слов, образование синонимических рядов, их подверженность формальным и семантическим изменениям.

Литературные слова широко используются и в других частях речи, и мы кратко рассмотрели их только в контексте существительных, куда входит употребление слов зов - обрыв; чалма – грязь, таштак – большой таз; путк – большой молот; катхудо – гостеприимный, гостеприимный арч – высота и сотни других слов свидетельствуют об исследовательской направленности темы.

Ключевые слова: *говор, лексика, слово, подлинность, архаизм, процесс, заимствование, значение, многозначный, словоформа.*

STUDY OF SOME FEATURES OF LITERARY WORDS IN TAJIK DIALECTS

It is necessary to carefully study the vocabulary of Tajik dialects. Bookish literary words are widely used in classical literature, but in the modern Tajik literary language this lexical layer has become limited. It should be noted that literary words in Tajik dialects are considered active elements and undergo changes in form and meaning depending on the sphere of their distribution. The study of this lexical layer provides the basis for enriching the Tajik language, which has been replenished with thousands of borrowed words over the centuries. Taking these provisions into account, we considered it appropriate to conduct a brief study of literary and bookish words in the southern dialects of the Tajik language, since these types of words have undergone changes in form and meaning over time, and the degree of their use in individual dialects varies. In order to clarify the semantic volume and degree of use of this type of words, we will also turn to the materials of other Tajik dialects.

When examining this lexical layer, attention is drawn to the multiplicity of literary words, the formation of synonymous series, their susceptibility to formal and semantic changes.

Literary words are widely used in other parts of speech, and we briefly examined them only in the context of nouns, which includes the use of the words zov - cliff; turban - dirt, tashtak - large basin; putk - large hammer; katkhudo - hospitable, hospitable arch - height and hundreds of other words indicate the research focus of the topic.

Keywords: *speaking, lexicon, word, authenticity, archaism, process, borrowing, meaning, polysemous, word form.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ҳомидова Нозанин Тоҷиддиновна* –Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, докторант (PhD) аз рӯйи ихтисоси 6D021300 – Забониносоӣ. E-mail: n.homidova199@gmail.com

Сведения об авторе: *Хомидова Нозанин Тоджиддиновна* – Кулябский государственный университет имени Абуабдуллохи Рудаки, докторант (PhD) по специальности 6D021300 – Лингвистика. E-mail: n.homidova199@gmail.com

Information about the author: *Khomidova Nozanin Todzhiddinovna* –Kulob State University named after Abuabdullokh Rudaki, doctoral (PhD) student of in the specialty 6D021300 – Linguistics. E-mail: n.homidova199@gmail.com

В данной статье рассмотрен вопрос языкового состояния научной терминологии, фактически являющейся своеобразным этносом на определённом отрезке истории человеческой цивилизации в области научных инноваций, расширения современной технологии и соотношения науки с лингвистическими направлениями. Мы рассмотрим состояние понятия «термин», - как результат мышления говорящего, в процессе научной активности в исследовательских направлениях. В современной языковой науке «...термины способствуют подготовке соответствующей почвы для появления новых отраслей знаний, они подготавливают язык и мышление к восприятию новых понятий, поднимают на новые ступени уровень их интеллектуальной пригодности и далее профессиональной активации» в жизненных вопросах и трудовой деятельности. [2,91]. Сложные интеллектуальные начинания в подготовленности любого языка, проявляются при изложении научной мысли и точки зрения, появляющихся в результате развития наук. Процесс определения того, что язык может рассматривать конкретные и абстрактные научно-технические понятия и обеспечивать собственное самосовершенствование в мире науки, происходит произвольно с развитием научно-технологических направлений зависящих от языковых наук. Это фонетика, фонология, морфемика, морфология, синтаксис, лексикология сформировавшиеся как самостоятельные разделы в системе языкознания. В лингвистике структура языкознания и языковедения являются науками изучающие язык, это науки о естественном человеческом языке, вообще о всех языках мира как его индивидуализированных представлениях, влияющих на различные научные направления имеющие свои профессиональные аспекты. В данной статье мы хотим рассмотреть вопросы полиграфии, где термины играют ключевую роль, они разворачивают целую индустрию, связанную с современными науками.

Рассматривая современное языковое состояние научной терминологии таджикского и русского языков, мы сталкиваемся с научной обоснованностью его развития в различных сферах обслуживания, в данный момент в полиграфической структуре имеющие эквивалентные варианты. Нам необходимо решить вопрос особенностей степени схожести научной мысли русских и таджикских ученых в последние 100 лет в области полиграфии и издательских структур. Современная полиграфия в России и Таджикистане до настоящего времени сотрудничают и достигают взаимовыгодных привилегий. Язык является постоянным эталоном влияния на полиграфо-типографические вопросы, которая служит хорошим ориентиром для формирования и развития нового языка науки с развитой терминологической системой, где необходимо исходить именно из этих соображений. Например: новые станки, оборудования, печатные изделия, современные новейшие технологии, на современном этапе во всём мире между собой взаимодействуют.

Во всех научных трудах проявляются задатки особых потенциальных возможностей в выработке терминологии по математическим, астрономическим, географическим, философским и медицинским направлениям. Это обстоятельство дает право утверждать, что изучение опыта далеких предков, форм и методов их научного подхода к процессам терминообразования соответствуют задачам, которые сегодня стоят перед современным таджикским и русским терминоведением. Термины имеют характер заимствования и используются абсолютно во всех языковых ареалах современной коммуникации. Источниками терминологического развития являются процессы формирования и эволюции научной терминологии в трудах русских и таджикских ученых на современных этапах научных исследований данной профессиональной структуры. Есть исторические труды «Арифметика» Мухаммада Айюба Табари, «Руководство для изучающих медицину» Ахмада Ахавайни Бухорои, «Книга основ об истинных свойствах лекарств», Муваффака Хирави,

«Книга знаний», «Соединяющий две философии» Носира Хусрава Кубадийани, Полянского Н.Н. «Основы полиграфического производства», Розенталя Д.Е., Теленкова М.А. «Словарь - справочник лингвистических терминов», Савельского О. «Технологии печати, книга». Филина В.Н., Иваненко Е.Д. «Печатные краски и работа с ними, учебное пособие». Эти труды на ряду своих научно-образовательных целей были рекламщиками научных терминов в своей области.

Все перечисленные сочинения в качестве научного наследия содержат ценный материал также для изучения процессов формирования и развития научного языка, языковых и культурных контактов с другими языками, профессиональными направлениями и культурами, имеющими взаимоотношения во всех областях.

Исследовательские цели и задачи данной статьи заключаются в определении формирования и развития научной терминологии в русском и таджикском языках, в установлении основных критерий и методов терминологизации и терминообразования научной речи на всех этапах её становления. Это исследование создаёт почву для всестороннего изучения научной речи, особенностей языка науки, выявления её возможностей для выражения научных понятий в полиграфической системе. «Есть термины, которые, появились одновременно с развитием полиграфической системы; есть термины, которые появились в процессе обновления и реконструкции печатного дела. Существуют термины окказионального характера, которые, в процессе инженерно-технологических работ получили свои названия. Отметим термины которые используются и в полиграфической системе, и в научных исследованиях различных направлений» [5, 65].

Необходимо отметить, что факторы, способствовавшие появлению научных терминов в полиграфии и созданию системы научной терминологии, выявили достижения и недостатки научной речи в произведениях науки на русском и таджикском языках. В области языкознания они вырабатывают лексикологическую и морфологическую характеристику, являясь именами нарицательными, существительными и глаголами, функционирующими в языке.

Исследуя поставленные цели, учёные, выявили такие особенности терминов, как:

- раскрывающие феномен трансформации значения «термина» как понятия в различных науках и профессиональных направлениях;
- определителей сущности и видов понятия «заимствование» в терминологической системе современного мира;
- термины, выявляющие роль калькирования в переводческой системе терминологических заимствований в сопоставляемых языках различных ареалов;
- термины, рассматривающие понятия, которые проводят классификацию терминов, перешедших из одного языка на другой;
- термины определяющие, умения устанавливать конкретное значение отдельных разноструктурных понятий;
- термины показатели роли заимствований и калькированного перевода в обогащении словарного состава научной речи в области полиграфии и типографического дела.

Для достижения поставленных целей учёными в этой области проведена такая работа, как определение генетической характеристики заимствованной и калькированной терминологии из одного языка на другой или определено конкретное значение некоторых терминов путём сравнения с сопоставляемыми языками, имеющими свои эквиваленты в двух или нескольких языках.

Исследуя современное языковое состояние полиграфической терминологии можно выявить следующие значения, такие как, «разноаспектность, разноструктурность, эквивалентность, окказиональность, научность» [9, 117].

Эти определения, выявленные в процессе исследования и изучения языковых наук, доказывают их исторический характер развития в современной лингвистической науке.

При выявлении языкового состояния терминологии в полиграфической системе рассматриваются различные закономерности сохранения исторической лексики (станок,

печатник, шрифт, краска и т.д.). Эти термины называются постоянными, историческими или профессиональными, не изменившие своё присутствие в полиграфии и типографии. Например: бумага, лист. «В терминологической науке, представлено описание научных понятий, вербализованных разноуровневыми языковыми средствами, научно аргументированных как факты сохранения в современной полиграфии заимствований и типологических вариантов» [6, 43].

Исследование терминов должно способствовать решению проблемы систематизации научной терминологии. Калькированные и переводные заимствования, которые использованы в процессе исследования, указывают на тесные языковые и культурные контакты в период СССР до настоящего времени. Заимствования из других языков играли важную роль, особенно на начальном этапе формирования научной терминологии в постсоветском пространстве или просто в исторических началах данного делопроизводства. Данные исследования затрагивают и вопросы, связанные с современной терминологией конкретно таджикского языка, соответственно появляется целый ряд новых терминов. В исследованиях необходимо применять описательный и сравнительно-исторический метод познания, наиболее характерных для современных исследовательских процессов в языке.

В Теоретическом плане исследования мы должны брать во внимание историческое значение терминов, без учёта этих сочинений изучение их значений представляется невозможным. Осуществление исследования должно целиком способствовать решению проблемы систематизации научной терминологии в процессе сопоставления особенностей терминов одного языка с другим.

Исследуя особенности полиграфической терминологии, все учёные рассматривают роль языкознания в изучении терминологии и терминоведения на современном периоде их научных формирований. «В этой связи, большую роль играет изучение научных сочинений начального периода развития научного языка, по генетическим характеристикам наиболее близкого к истокам, чтобы определить структуру и формы, методологию и методы подбора и формирования терминологической системы, упорядочить процессы формирования научного языка и терминологии современного таджикского языка» [12, 50].

В научном языке существует неразрывная связь между терминологией и номенклатурой, использованием и распространением, передачей и рекламированием. Эти два блока составляют целостную систему научной терминологии любого языка. Необходимо учитывать потребность народа в изучении различных отраслей науки: пропаганда, наставление, культурология и политика; которая не обходится без полиграфической деятельности являющейся источником доходов и репрезентации всех достижений в названных выше направлениях.

«При учёте грамматических особенностей, которые должны исследоваться в двух аспектах: лексико-сочинительном и научно-семантическом мы опираемся на языковое превосходство каждого термина» [3, 87].

Г.А. Кнабе в своих трудах установил пять основных методов терминообразования, которые наиболее часто и выпукло наблюдаются в древнейших и современных научных сочинениях:

- 1) использование обыденных терминов и номенклатуры живого языка того времени;
- 2) придание статуса терминов общеупотребительным словам в целях конкретизации какого-либо научного понятия;
- 3) создание новых терминов для выражения особых научных понятий с использованием возможностей одного языка и иноязычных заимствованных терминов;
- 4) калькирование или переводное заимствование научных терминов из других языков;
- 5) заимствование терминов из других языков в соответствии со спецификой языка и его фонетическими нормами [4, 111].

Следует отметить, что эти методы терминообразования до сегодняшнего дня не потеряли своё значение, но и на данном этапе развития полиграфии языковых направлений приобрели большую значимость.

Грамматическое построение научной терминологии или сочинений раннего периода использовались все принципы терминопредварения и терминографии исторического характера.

Кроме полиграфических терминов есть и термины, используемые в других научно профессиональных направлениях современного издательского дела. Эти термины относятся к группе разноаспектных терминов в современном языкознании. Исторический процесс становления терминологии и языка науки в первый период происходит вполне естественным путём – с развитием образования, науки, культуры, экономики. Современный дизайн многогранно влияет на печатную продукцию, подвергавшуюся конкуренции. Выпуск учебников, журналов, литературных произведений, словарей и энциклопедий требует скрупулёзного подхода в полиграфической деятельности. «Знание основ полиграфии, способов печати, методов контроля печатной продукции, особенностей использования средств полиграфии в практической деятельности полезно для повышения профессионального уровня и конкурентоспособности будущих дизайнеров в этой области» [14, 211].

Компетентная деятельность, высокая профессиональность, интеллектуальные способности, умение владеть современной технологией заключается в актуальности полиграфии.

«Полиграфия – динамично развивающаяся отрасль производства и сфера творчества, в том числе опытных дизайнеров. С другой стороны, дизайнеры широко применяют различную печатную продукцию в своих проектах, поэтому знания, умения и навыки в области полиграфии, приобретённые будущими специалистами в вузе, очень важны» [4, 140]. Этот аспект и является результатом влияния языковой науки и прямого влияния лингвистических норм в развитие новейшей полиграфии. Эти особенности важны для специалистов, работающих в области графического дизайна в типографиях. Дизайнеры должны хорошо разбираться в вопросах полиграфии и печатной продукции. Проблема в том, что даже в высших учебных заведениях соответствующих учебников и учебных пособий явно не хватает. «Настоящее учебное пособие – попытка заполнить пробел в методическом обеспечении процесса обучения дизайнеров, ориентированная на комплексное рассмотрение основных и взаимосвязанных вопросов теории и практики полиграфии применительно к дизайнерской деятельности» [7, 66]. В случае необходимости студент может углубить свои знания, используя литературу, приведенную в библиографическом списке пособия.

В статье рассматривается роль современных языковых наук в полиграфической системе. Эта особенность, которая раскрывает динамичный результат полиграфии и его зависимость от языковой системы. Все термины имеют научный характер, но тесно связаны с развитием тех или иных профессиональных направлений. С развитием науки и техники в современном мире развивается и научно терминологическая сфера, раскрывающая характерные черты полиграфической системы и исторические нормы его прогрессирования. Современная преподавательская аудитория, тесно контактируя с различными языковыми направлениями, сталкивается с разнотипными терминами раскрывающие научное значение их функционирования в различных профессиональных структурах.

Рецензент: Джамирова Л.И. , к.ф.н., доцент

Литература:

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. О.С. Ахманова. - М.: Советская энциклопедия, 1966. - 608 с.
2. Войноровский М.Д. Полиграфия и заказчики печатной продукции, учебное пособие. Л.: 2001. - 167 с.
3. Иванов А.В., Самарин Ю.Н.. Основы печатного дела, учебное пособие. - М.: 2019. -218 с.
4. Кнабе Г.А. Оперативная полиграфия, учебник. Издательство Диалектика. -М.:2006 .-312 с.
5. Лингвистический энциклопедический словарь. Гл. ред. В.Н. Ярцева. - М.: Советская энциклопедия, (переиздание) 2017. 400 с.

6. Лоуренс, А. Вилсон. Что полиграфист должен знать о бумаге: Пер. с. англ. Е.Д. Климова. – М.: Принт-Медиа центр, 2005. 235 с.
7. Марогулова Н., Стефанов С. Расходные материалы для офсетной печати. – М.: Русский университет, 2002. 94 с.
8. Ожегов С.И. Словарь русского языка: (53000 слов) / Под ред. Л. И.Скворцова. - 24-е изд., испр / С.И. Ожегов. - М.: ООО Оникс: ООО Мир и Образование, 2008. - 640 с.
9. Попова О.В. Материаловедение полиграфических материалов: Ч.1. Печатные краски: Учебное пособие. – Новочеркасск: Набла, 2003. 190 с.
10. Полянский Н.Н. Технология полиграфического производства (Основы полиграфии). – М.: Книга, 1980. 354 с.
11. Полянский Н.Н. Основы полиграфического производства, справочник. 2-е издание, М.: Издательство «Книга» 1991. - 350 стр.
12. Розенталь Д.Е., Теленкова М.А. Словарь - справочник лингвистических терминов. Пособие для учителей. – М.: Просвещение, 1976. 320 с.
13. Лингвистический энциклопедический словарь. Гл. ред. В.Н. Ярцева. - М.: Советская энциклопедия, 1990. 450 с.
14. Яков Д.И. Махмудова С.Д. Истоки формирования таджикской полиграфии. Учебное пособие. – Душанбе.: Ирфон. 1979. 164 с.
15. Ярославская С.К. Лобачёва Н.А. Языкознание как наука, учебная дисциплина. Курс лекций. – Минск.: Наука. 2012. 180 с.

ЯЗЫКОВЫЕ НАУКИ И ПОЛИГРАФИЧЕСКАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ

В данной статье на тему: «**Языковые науки и полиграфическая терминология**» исследуется вопрос влияния языковых наук (фонетика, фонология, морфемика, морфология, синтаксис, лексикология) на полиграфическую систему. В статье рассматриваются типы и функционирование терминов в полиграфии.

Автором исследованы вопросы разнообразности терминологического аспекта, в которых раскрывается научный характер различных профессиональных направлений на современном этапе науки. В статье говорится о вкладе научных деятелей в области полиграфии. Исследованы множество вопросов касающихся влияния языковых наук на рассматриваемое направление, вопросы заимствованных терминов и их функционирование в полиграфической системе. Автор сумела рассмотреть вопросы разноструктурности терминов, используемые периодически и в других научных направлениях, имеющие лингвистические корни.

Ключевые слова: полиграфия, лингвистика, морфология, термин, терминология, языкознание, печать, исследование, книги, язык, профессия, обучение.

ИЛМИ ЗАБОНШИНОСӢ ВА ИСТИЛОҲОТИ ПОЛИГРАФӢ

Дар мақолаи мазкур таҳти унвони: “Илмҳои забоншиносӣ ва истилоҳоти полиграфӣ” масъалаи таъсири илмҳои забоншиносӣ (фонетика, морфология, фонология, морфемика, сарфу наҳв, лексикология) ба сохтори полиграфия таҳқиқ карда шудааст. Дар мақола тарзи ҷаҳлияти истилоҳот дар сохтори полиграфия низ омӯхта шуда, раванди истифодабарӣ ва маскунияти онҳо дар забон дида шудааст.

Муаллифи мақола масъалаи нуктаи назари гуногунрангии истилоҳотшиносиро, ки дар онҳо ҳислатҳои илмӣ ва касбии онҳо дар марҳилаи муосири илм воқеахуранд таҳлил намудааст. Инчунин саҳми олимони соҳаи полиграфияро низ мавриди назар қарор додааст. Дар мақола бисёр масъалаҳое, ки таъсири илмҳои забоншиносиро ба истилоҳот, ба иқтибосӣ будани истилоҳот ва ҷаҳлияти онҳо дар сохтори полиграфия ибрози назар карда шудаанд. Муаллиф тавонистааст масъалаҳои гуногунсохтории истилоҳотро, ки давра ба давра дар дигар самтҳои илмӣ истифода мешаванд ва решаҳои забонӣ доранд таҳқиқ намояд.

Калидвожаҳо: полиграфия, лингвистика, морфология, истилоҳ, истилоҳотшиносӣ, забоншиносӣ, нашр, таҳқиқот, китоб, забон, касб, таълим.

LANGUAGE SCIENCES AND PRINTING TERMINOLOGY

This article on the topic "Language sciences and printing terminology" examines the influence of language sciences (phonetics, phonology, morphemics, morphology, syntax, lexicology) on the printing system. The article examines the types and functioning of terms in printing.

The author examines the diversity of the terminological aspect, which reveals the scientific nature of various professional areas at the present stage of science. The article discusses the contribution of scientists in the field of printing. Many issues related to the influence of language sciences on the area in question, issues of borrowed terms and their functioning in the printing system are studied. The author was able to consider the issues of the diversity of terms used periodically and in other areas having linguistic roots.

Keywords: *printing, linguistics, morphology, term, terminology, linguistics, printing, research, books, language, profession, training.*

Маълумот дар бораи муалли: *Тошова Мадина Махмадкаримовна* - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, ассистенти кафедраи назария ва таърихи адабиёти рус. Нишони: 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: 888858887 g-mail sofisofijon@gmail.com

Сведение об авторе: *Тошова Мадина Махмадкаримовна* – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улуғзода, ассистент кафедры теории и истории русской литературы. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6. Тел.: 888858887 g-mail sofisofijon@gmail.com

Information about the author: *Toshova Madina Mahmadvkarimovna* - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Assistant Professor of the Department of Theory and History of Russian Literature Address: 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Telegram.: 888858887 gmail sofisofijon@gmail.com

Дар аксари сарчашмаҳои илмӣ ва китобҳои дарсии грамматика барои мактабҳои Олӣ оварда мешавад, ки ибораҳои зарфӣ ду роҳи ташаккулбӣ доранд. Онҳо тавассути алоҳаи вобастагӣ ва ҳамроҳӣ ташаккул меёбанд. «Алоҳаи изофӣ ҳоси ибораҳои феълий ва зарфӣ нест. Онҳо, асосан, тавассути алоҳаи вобастагӣ ва ҳамроҳӣ ташаккул ёфта, аз ҷиҳати алоҳа ибораҳои ғайриизофӣ махсуб меёбанд.»-зикр гардидааст дар китоби «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» [5, с. 23]. Бояд гуфт, ки ин ду роҳ роҳҳои маъмули ташаккулёбии ибораҳои зарфӣ мебошанд. Алоҳаи изофӣ ҳоси ибораҳои зарфӣ ҳисобида намешуд, аммо мушоҳидаҳо ва таҳлили маводи забонӣ нишон медиҳанд, ки ибораҳои зарфӣ тавассути алоҳаи изофӣ низ ташаккул меёбанд. Ин роҳи номаъмул ва падидае нава дар илми забоншиносии тоҷик мебошад, ки диди нав меҳодад.

Инак, дар тадқиқоти мазкур ҳамин роҳи номаъмулу нави ташаккулёбии ибораҳои зарфии замони баррасӣ намуда, диди навро манзури хонандагон мегардонем. Аз ин рӯ, дар мақолаи мазкур ташаккулёбии ибораҳои зарфиро бо алоҳаи изофӣ дар мисоли ибораҳои зарфии замонӣ, ки ҷузъи асосиашон зарфи **баъд** мебошад, мавриди тадқиқ қарор дода, исбот менамоем, ки ибораҳои зарфӣ тавассути алоҳаи изофӣ низ ташаккул меёбанд ва хеле серистеъмоланд: **баъди падарам, баъди меҳмонҳо, баъди намоз, баъди инқилоб, баъди тулӯи офтоб, баъди ин, баъди рафтани, баъди ин ҳодиса, баъди ба роҳ баромадан баъди баромадани офтоб** ва монанди инҳо аз ҳамин қабиланд.

Бояд қайд кард, ки вожаи **баъд**, ҳамчун зарф, мафҳуми замонӣ дошта, замони иҷроӣ амалро баъд ё пас аз иҷроӣ ҳодисаи пештар ба вуқӯмада ифода мекунад ва дар ин маънӣ басо серистеъмол аст.

Дар баъзе сарчашмаҳо, аз ҷумла дар китоби “Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик” ҷ. 2 вожаи “баъд” ҳамчун пешоянд зикр шудааст: “Пешоянди “баъди” замони амалро ифода менамояд, ки пас аз амали дигар ё пас аз муддате воқеъ гардидааст” ва мисолҳои зерин оварда шудаанд: *Баъди оши балаззат чои кабуд айна муддаост (Сидқӣ); Баъди табобати якмоҳа ба даст асо гирифта ба пой худ ба кӯча баромадам (Деҳотӣ)* [4, с. 293].

Агар вожаи **баъди** пешоянд мебуд, замони иҷроӣ амалро ифода намекард, зеро пешоянд, ҳамчун ҳиссаи ёридиҳандаи нутқ, дар алоҳидагӣ маъно надорад ва ба савол ҷавоб намешавад, ҳол он ки калимаи “баъд”-ро дар ин ҷумлаҳо танҳо биёрем, он ба савол ҷавоб мешавад ва замони иҷроӣ амалро ифода менамояд: “Баъд ... чои кабуд хӯрдан айна муддаост; Баъд ... асо ба даст гирифта ба пой худ ба кӯча баромадам.” Бояд қайд кард, ки дар ҷумлаҳои боло калимаи **баъд** дар алоҳидагӣ низ маъно дорад, ба саволи кай? ҷавоб мешавад ва замони иҷроӣ амалро мефаҳмонад. Аммо дар қолаби ибораҳои “баъди оши балаззат”, “баъди табобати якмоҳа” муносибати замони боз ҳам равшантар ифода менамояд ва мушаххас менамояд, ки амал маҳз баъди кадом воқеа ба вуқӯ пайвастааст ва ё мепайвандад.

Чи тавре ки аз мисолҳои боло бар меояд, зарфи **баъд**, ҳамчун ҷузъи асосии ибора, бо ёрии бандҳои изофӣ калима ва ибораҳои гуногунро ба худ тобеъ менамояд ва ибораҳои зарфии замониеро ташкил медиҳанд, ки муносибати замони дар қолаби ибора боз ҳам равшантар аниқтар ифода менамоянд ва ба он ягон тобиши маъноӣ мебахшанд. Ҷузъи тобеи ҷунин ибораҳоро ҳиссаҳои гуногуни нутқ, махсусан исм, ҳиссаҳои нутқи исмшуда, ҷонишин, масдар ва таркибу ибораҳои гуногун ташкил медиҳанд: **баъди Ситора, баъди Сафар, баъди хонандагон, баъди намоз, баъди ҷанг, баъди инқилоб, баъди вохӯриҳо, баъди ин, баъди он, баъди ҳама, баъди навозанда, баъди марги падар, баъди омадан, баъди баромад кардан, баъди ҷамъоварӣ намудан, баъди дидани ӯ, баъди вохӯрӣ дар роҳ** ва амсоли инҳо.

1.Зарфи замони **баъд**, пеш аз ҳама, бо ёрии бандаки изофӣ исмҳо ва ибораҳои исмиро ба худ тобеъ намуда, ибораҳои зарфии замониеро ташкил медиҳанд, ки замони иҷро шудани амалро ифода менамоянд ва онро таъкид меkunанд, ки амал маҳз баъди амали ашхоси дигар ва ё ҳодисаву воқеаи дигар ба амал омадааст ва ё меояд: **баъди падар, баъди фарзандон, баъди меҳмонҳо, баъди инқилоб, баъди кор, баъди воҳӯриҳо** ва ғайра.

а.Ба вазифаи ҷузъи тобеи ибораҳои зарфӣ бо зарфи замони **баъд** исмҳои шахс меоянд, ки замони иҷрои амали субъектро баъди иҷрои амали ашхоси дигар ифода менамоянд. Исмҳои шахс дар вазифаи ҷузъи тобеи ибораҳои зарфии замони камтар ба назар мерасанд:

Шояд аввалин касе, ки **баъди ҳазрати Одаму Момоҳаво** ба дунё омада бошад ҳам, кай сабз шудани ин дарахтро надонад [15, с.197].

б. Исмҳои ғайришахс дар забони адабии ҳозираи тоҷик ба вазифаи ҷузъи тобеи ибораҳои зарфии замони зиёд корбаст мешаванд. Онҳо бо ёрии бандаки изофӣ ба зарфи **баъд** тобеъ шуда, ибораро ташкил медиҳанд, Ибораҳои мазкур муносибати замониеро ифода намуда, онро таъкид менамояд, ки амал баъди ин ё он воқеа ба вуқӯ ме пайвандад :

1. ...**баъди ношто** ман бо хешовандонам хайру маъзур карда, ба рафтани омода шудам [14, с. 305]; 2. Ногоҳ аз тарафи канал садои машина ба гӯш расид ва **баъди фурсате** аз баландӣ чароғи чашмхиракунандаи вай аз байни дарахтон намудор шуда, ба маркази кишлоқ ... наздик шудан гирифт [13, с. 78]; 3. ... **баъди ҷанг** аксарияти коргарони ин завод ба шахрҳои худ рафтанд [13, с. 177]; 4. Дар хотир доред, бо ман хеле гапзанон карда гуфта будед, ки **баъди ҷанг** ба Тоҷикистон омада, дар бораи тоҷикон китоб менависед? [13, с. 198]; 5.Лекин **баъди тадқиқ** ҳамагӣ дар баландии ягон даҳ метр дар тарафи дасти рост танаи дарахти солхӯрдаи pista ...намуда меистод [13, с. 264]; 6. **Баъди дарс** мо бо Солеҳ ба хонаи Маҳмудино рафтем [13, с. 234]; 7. Ё Усмонро шинохта, **баъди воҳӯрӣ** гуфт, ки ниҳоят дар вақташ омада расидааст [13, с. 188]; 8. **Баъди хӯрок** Шодмонов ба Қобил барои истироҳат то пагоҳ ҷавоб дод ва онҳо ба рӯи ҳавлӣ баромаданд [13, с. 376].

Дар мисолҳои боло (ҷумлаи якум), **баъди фурсате** (ҷумлаи дуюм), **баъди ҷанг** (ҷумлаи сеюму чорум), **баъди тадқиқ** (ҷумлаи панҷум), **баъди дарс** (ҷумлаи шашум), **баъди воҳӯрӣ** (ҷумлаи ҳафтум) ибораҳои зарфии замонианд, ки ҷузъи асосиашон зарфи баъд буда, ҷузъи тобеи онҳо исмҳои **ношто, фурсате, ҷанг тадқиқ, дарс, воҳӯрӣ, хӯрок** мебошанд. Ҷузъҳои ибораҳои мазкур бо ёрии бандаки изофӣ ба ҳам алоқаманд шудаанд. Ин ибораҳо аз ибораҳои зарфӣ бо зарфи замони **баъд**, ки тавассути пешояндҳо, яъне алоқаи вобастагӣ ташаккул меёбанд ягон тавофуте надоранд, ба ҷуз воситаи грамматикӣ суратёбӣ, яъне тарзи алоқаи синтаксисиашон.

Тавачҷӯҳи хонандаро ба як факти забони ҷалб менамояд: дар ҷумлаи дуюм “Ногоҳ аз тарафи канал садои машина ба гӯш расид ва **баъди фурсате** аз баландӣ чароғи чашмхиракунандаи вай аз байни дарахтон намудор шуда, ба маркази кишлоқ ... наздик шудан гирифт” ибораи зарфии замони, ки ҷузъи асосиаш зарфи замони **баъд** мебошад, исми **фурсат**-ро бо ёрии бандаки изофӣ ба худ тобеъ намуда, ибораи зарфиро ташкил додааст. Инак, мисолҳои дигаре меорем: “*Пас аз фурсатҳо амадҷӣ сар бардошта нишаст ва чаши давонда, дид, ки одамон рафтаанд* [15, с. 199]; *Хушбахтона, Зебӣ баъд аз муддате ба роҳ бозгашт* [14, с. 216]; *Пас аз соате мӯйсафедон бо падарам аз он ҷо баргаштанд* [14, с. 167]; *Баъд аз соате ду шарик дар базмхона буданд* [3, с. 172].”

Дар ҷумлаҳои мазкур ибораҳои **пас аз фурсатҳо** (ҷумлаи якум), **баъд аз муддате** (ҷумлаи дуюм), **пас аз соате** (ҷумлаи сеюм), **баъд аз соате** (ҷумлаи чорум) ибораи зарфии замонианд, ки ҷузъи асосиашон -зарфи замони **баъд** тавассути воситаи дигари грамматикӣ, яъне пешоянди “аз” исми **фурсат, муддат ва соат**-ро ба худ тобеъ намуда, ибораҳои зарфии замониеро ташкил намудаанд. Пас, ибораҳои зарфии замони- **пас аз фурсатҳо, баъд аз муддате, пас аз соате, баъд аз соате** бо ёрии алоқаи вобастагӣ ташаккул ёфтаанд. Онҳо аз рӯи сохту таркиб ва мафҳум аз ибораи **баъди фурсате**, ки бо ёрии бандаки изофӣ, яъне алоқаи изофӣ ташаккул ёфтааст, фарқе надоранд, ба ҷуз воситаи грамматикӣ суратёбиашон, яъне тарзи ташаккулёбиашон.

Чузъи тобеи чунин ибораҳо метавонанд ибораҳои гуногун бошанд, яъне зарфи замони **баъд**, ҳамчун чузъи асосӣ, бо ёрии бандаки изофӣ ибораҳо ба худ тобеъ намуда, ибораҳои мураккаби зарфии замони ташкил медиҳанд:

1. **Баъди андак фурсат** вай аз қабристонӣ баланд фурумад [14, с. 40]; 2. **Баъди чанд фурсат** мо ба як ҳавлии озодаи хурдакак дохил шудем [14, с. 208]; 3. **Баъди ягон соат** онҳо аз ин ҷо мегузаранд [14, с. 168].

Чунин ибораҳои мураккаби зарфии замони тавассути алоқаи вобастагӣ низ ташаккул ёфта метавонанд:

1. Хайр, майлаш, “орзу дар ҷавонӣ айб не” гуфтаанд, гуфт падар ва **пас аз андак фурсат** илова намуд:... [16, с. 51]; 2. Хайруллоҳҷа **баъд аз андак вақт** дар райони ҳамсоя пайдо шуд [13, с. 19].

Бояд таъкид дод, ки чунин ибораҳои мураккаби зарфии замони, ки чузъи асосиашон зарфи **баъд** мебошад, тавассути алоқаи ҳамроҳӣ низ ташаккул ёфта метавонанд:

Шодмонов аз мошин фурумад ва...**хеле фурсат баъд** бо пиразан ҳамроҳ баромад (Раҳим Чалил. Ҳикояҳо, с.374).

Ин факту далелҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки ибораҳои зарфӣ на фақат бо алоқаи вобастагӣ ва ҳамроҳӣ ташаккул меёбанд, балки бо алоқаи изофӣ низ ташаккул ёфта метавонанд. Аз ин рӯ, онҳо чун дигар ибораҳои забони тоҷикӣ се роҳи ташаккулёбӣ доранд.

в. Ба вазифаи чузъи тобеи ибораҳои зарфӣ бо зарфи **баъд**, ки тавассути алоқаи изофӣ ташаккул меёбанд, ибораҳои исмӣ гуногун хеле зиёд истеъмол мешаванд. Онҳо бо ёрии бандаки изофӣ тобеи зарфи замони **баъд** шуда, ибораро ташкил медиҳанд ва дар қолаби ибораи мураккаб замони иҷро шудани амалро бо иловаи тобишҳои гуногуни маъноӣ боз ҳам возеҳтар ва мушаххастар ифода менамоянд ва онро таъкид менамоянд, ки амали ҷумла маҳз баъди ин ё он воқеа ба вуқӯъ меафтад:

1. **Баъди вафоти модарам** мӯй ва риши падарам зуд сафед шудангирӣфт [14, с. 117]; 2. Ин мактуби якуми Мария буд, ки **баъди як моҳи ҷудой** аз ӯ [13, с. 212]; 3. **Баъди ягон бист рӯзи дигар** боз хат оварданд [13, с. 212]; 2); 4. Имшаб, **баъди намози шом**, меояд [13, с. 225]; 5. Ҳамаи гулҳо, ғайр аз гули шомӣ, ки **баъди ғуруби офтоб** ғунҷаҳои сурх, зард ва сурху зарди ба ҳам омехтаи худро во менамояд, ҷаман –ҷаман шукуфтаанд [13, с. 249]; 6. Дар хона Шарифҷон **баъди хӯроки шом** даррав ба ҷогаҳ даромад... [13, с. 260]; 7. Вақте ки ӯ **баъди адои ин вазифа** ба назди Шарифҷон омад, дид, ки вай бо исканая болға дар як ҷои ҳамвори ин санг калимаҳои зеринро канда буд [13, с. 270]; 8. **Баъди таъми нисфирӯзӣ** ман Мухторро гирифта ба меҳмонхонаи ҳолӣ даромадам [14, с. 235]; 9. Падарам **баъди ним соат** гашта омад [14, с. 138]; 10. Бинобар ин вай **баъди вафоти модарамон** дар вақтҳои аввал Азизхонро навозиш намекард, балки доим аз вачҳи беғамӣ ва кӯчагардиаш ҷанг мекард [14, с. 117].

Дар ҷумлаи шашум- “Дар хона Шарифҷон **баъди хӯроки шом** даррав ба ҷогаҳ даромад... [13, с. 260]. зарфи **баъд** бо ёрии бандаки изофӣ ибораи исмӣ **хӯроки шом**-ро ба худ тобеъ намуда, ибораи зарфии мураккаби зарфии замони ташкил намудааст. Яъне ибораи **баъди хӯроки шом** тавассути алоқаи изофӣ ташаккул ёфтааст. Инак мисоли дигарро меорем: “Шодиамак, аз рӯйи одат, **пас аз хӯроки бегоҳӣ** айнаки худро ба болои биниаш гузошта, газетаҳои ҳамонрӯзаро аз назар мегузаронд... [13, с. 126];”. Дар ҷумлаи маъмур ибораи **пас аз хӯроки бегоҳӣ** ибораи зарфии замони аст, ки зарфи замони **баъд** чузъи асосии он буда, ибораи исмӣ **хӯроки бегоҳӣ** -ро бо ёрии пешоянди “аз” ба худ тобеъ намудааст, яъне ибораи зарфии замони **пас аз хӯроки бегоҳӣ** тавассути алоқаи вобастагӣ ташаккул ёфтааст. Ин далелҳо чунин натиҷа медиҳанд, ки ибораҳои **баъди хӯроки шом** ва **пас аз хӯроки бегоҳӣ** аз рӯйи сохту таркиб ва мафҳум айнак ҳеланд. Фақат яке тавассути алоқи изофӣ (**баъди хӯроки шом**), дигаре тавассути алоқаи вобастагӣ (**пас аз хӯроки бегоҳӣ**) ташаккул ёфтааст. Мушоҳидаҳои боло аз он шаҳодат

медиханд, ки ибораҳои зарфӣ низ тавассути алоқаи изофӣ ташаккул ёфта метавонанд ва ҳатто нисбатан серистеъмоланд.

2.Зарфи **баъд**, ҳамчун ҷузъи асосӣ, ҷонишинҳои гуногунро бо ёрии бандаки изофӣ ба худ тобеъ намуда, ибораро ташкил медиҳанд. Махсусан ҷонишинҳои ишоратии **ин**, **он** ба вазифаи ҷузъи тобеи чунин ибораҳо зиёд корбаст мешаванд:

1.**Баъди ин** мо падари Марияро бо худ гирифта ба ин ҷо омадем [13, с. 222]; 2. **Баъди ин** бечора Мария то вақти тамом дуруст шуданам маро зиёда ба гап меандоخت [13, с. 282]; 3. Дар ин ҷо худамро маломат мекардам, ки чаро **баъди ин** ба хона ягон хате нанавиштам [13, с. 216]; 4. Мо **баъди он** ҳам хеле нишаста, ҷой нӯшида, то посе аз шаб гузаштан суҳбат карда, сонӣ хоб рафтем [13, с. 202]; 5. **Баъди ин** мунозира байни муаллими мою мактабдор авҷ гирифт... [13, с. 256]; 6. **Баъди ин** аз ҷониби Амондара ва Дупула мисли мӯру малах аскар омад [15, с. 289].

Бояд таваккур дод, ки ибораҳои зарфӣи замони **баъди ин**, **баъди он**, ки дар мисолҳои боло оварда шудаанд, аз ибораҳои зарфи замонӣ дар ҷумлаҳои “**Баъд аз ин** таги ҷуворимаққаро каланд карданд [13, с. 138]; **Баъд аз он** аз раҳмдилӣ ва шафқати аскарони сурх истифода бурданӣ шуда, занон ва бачаҳои асирафтодаро маҷбуран пеш андохтанд [3, с. 281].” **баъд аз ин** (ҷумлаи якум), **баъд аз он** (ҷумлаи дуюм) аз ҷиҳати сохту таркиб ва мафҳум фарқе надоранд, зеро ҳар ду ибора ба вазифаи ҳоли замон омада, замони иҷро шудани амалро баъди ин ё он воқеа ифода менамоянд ва ба саволи кай? ҷавоб мешаванд. Тафовут дар он аст, ки яке тавассути алоқаи изофӣ (**баъди ин**, **баъди он**) ва дигаре тавассути алоқаи вобастагӣ (**баъд аз ин**, **баъд аз он**) ташаккул ёфтааст.

3.Масдарҳо ва ибораҳои масдарӣ низ ба вазифаи ҷузъи тобеи ибораҳои зарфӣи замонӣ зиёд корбаст мешаванд, аз он ҷумла ибораҳои зарфие, ки ҷузъи асосиашон зарфи **баъд** аст.

а.Зарфи **баъд**, ҳамчун ҷузъи асосӣ, бо ёрии бандаки изофӣ масдарҳоро ба худ тобеъ намуда, замони иҷро шудани амалро баъди амали мушаххас ифода менамоянд:

1.Хола **баъди ба ҳуш омадан** меҳоҳад боз ба сари сандалии худ баргардад [13, с. 64];

2. Алаҳхусус **баъди дохил шудан** ...дар сар ҳаёли фатҳ кардани ин кӯҳпораи осмонхароши пурасрорро мебарварид [13, с. 256]; 3. Ҳатто **баъди бедор шудан** ҳам таъми он аз даҳони ӯ нарафта буд ... [13, с. 256]; 4. **Баъди ба даст афтодан** тавба мекунӣ?!- ором намешуд дастархончӣ [16, с. 124].

Дар мисолҳои боло ибораҳои **баъди ба ҳуш омадан** (ҷумлаи якум), **баъди дохил шудан** (ҷумлаи дуюм), **баъди бедор шудан** (ҷумлаи сеюм), **баъди ба даст афтодан** (ҷумлаи чорум) ибораҳои зарфӣи замонӣ мебошанд. Дар онҳо зарфи замони **баъд**, ҳамчун ҷузъи асосӣ, масдарҳои **ба ҳуш омадан** (ҷумлаи якум), **баъди дохил шудан** (ҷумлаи дуюм), **баъди бедор шудан** (ҷумлаи сеюм), **баъди ба даст афтодан** (ҷумлаи чорум)-ро ба воситаи бандаки изофӣ ба худ тобеъ намуда, ибораҳои зарфӣи замони ро ташкил додааст.

б.Ибораҳои масдарӣ низ ба вазифаи ҷузъи тобеи ибораҳои зарфӣи забонӣ зиёд истифода мешаванд ва дар қолаби ибораҳои мураккаби зарфӣи замонӣ замони иҷро шудани амалро бо иловаи тобишҳои махсус боз ҳам равшантар ифода менамоянд:

1. Аммо **баъди рафтани духтур** кампир модарамро боз аз кат фуруварда, дар замин хобонд [14, с. 113]; 2. **Баъди аз модар ҷудо шудани** мо бародарм хонагурез шуда монд [14, с. 120]; 3.**Баъди ба Тошканд кӯчидани** мо Зебӣ моро бисёр ёд мекардааст ва хеле пазмон шуда будааст [14, с. 146]; 4. **Баъди гуселонидани меҳмони охири**н хумҳои орд ва халтаҳои биринҷ ҳама ҳолӣ шуда монда буданд [14, с. 173]; 5. Шамъдони муъҷизавии мо, гӯё ба вай ёд дода бошем, **баъди аз рӯи ҳавлии Хӯча гузаштан** зуд хомӯш шуд [13, с. 94]; 6. **Баъди тамом шудани кор** мо дуртар рафта, ба “анбор”-и маҳфии худ нигоҳ кардем ..[14, с. 226];

Дар мисолҳои боло ибораҳои **баъди рафтани духтур** (ҷумлаи якум), **баъди аз модар ҷудо шудани** мо (ҷумлаи дуюм), **баъди ба Тошканд кӯчидани** мо (ҷумлаи сеюм), **баъди гуселонидани меҳмони охири**н (ҷумлаи чорум), **баъди аз рӯи ҳавлии Хӯча**

гузаштан (чумлаи пачум), **баъди тамои шудани кор** (чумлаи шашум) ибораҳои зарфии замони буда, дар чумла ба вазифаи ҳоли замон меоянд ва замони иҷро шудани амалро баъди амали мушаххас бо иловаи тобиши таъкиди ифода менамоянд.

Аз мушоҳидаҳои боло меояд ба чунин ҳулоса омад, ки зарфи **баъд**, ҳамчун ҷузъи асосии ибораҳои зарфӣ, тавассути алокаи изофӣ низ калимаву ибораҳои зиёдеро ба худ тобеъ менамояд ва ибораҳои аз ҷиҳати сохту таркиб гуногунро ташкил медиҳанд. Ин яке аз роҳҳои номаъмули ташаккули ибораҳои зарфӣ маҳсуб меёбад.

Меояд тазакур дод, ки ибораҳои зарфии замони, ки ҷузъи асосиашон зарфи замони **баъд** мебошад, дар забони адабии ҳозираи тоҷик зиёд қорбасти шудаанд. Таҳлили маводи забонӣ аз осори нависандагонӣ намоён аз он шаҳодат медиҳанд, ки ин навъи ибораҳо бо алокаи изофӣ низ ташаккул меёбанд ва ҳатто нисбат ба ибораҳои зарфии замони бо зарфи **баъд**, ки бо алокаи вобастагӣ ташаккул меёбанд, серистеъмолтаранд. Онҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик вучуд доштанд ва вучуд доранд. Фақат меояд онҳоро дар асоси факту далелҳои забонии бозғатимод ба ҳонандагон муаррифӣ намуд. Бояд гуфт, ки ин дар забоншиносии тоҷик як падидаи нав ба шумор меравад, ки тадқиқ ва диди нав меҳояд.

Муқаррир: Сафарова Г.Ф., н.и.ф., дотсент
Адабиёт:

1. Абдурахимов С. Ибораҳои зарфӣ. / С. Абдурахимов // Мактаби советӣ. 1979, №12
2. Абдурахимов С. Дар бораи ибораҳо. / С. Абдурахимов. // Мактаби советӣ. – Душанбе, 1970, №7
3. Айни С. (Кулӣёт, ҷ. 2. / С. Айни. - Сталинобод, 1960. - 442 с.
4. Грамматикаи забони адабии тоҷик. Ҷилди 2. - Душанбе, 1986. - 372 с.
5. Грамматикаи забони адабии тоҷик. Ҷилди 3. - Душанбе, 1989. - 224 с.
6. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 2 (синтаксис). - Душанбе, 1970. - 267 с.
7. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1 (лексикология, фонетика, морфология). - Душанбе, 1973. - 481 с.
8. Исмоилов И. Зарф дар забони адабии ҳозираи тоҷик. / И. Исмоилов. - Душанбе, 1971. - 87 с.
9. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик, ҷ.1. / Ҳ. Маҷидов. - Душанбе, 2007. - 242 с.
10. Никитин В.М. Обстоятельство как второстепенный член предложения и его противопоставлении дополнению. Учен. Записки. Т. 32. / В.М. Никитин. - Рязань, 1961. - 139 с.
11. Ниёзмӯҳаммадов Б. Баъзе масъалаҳои забони адабии ҳозираи тоҷик. / Б. Ниёзмӯҳаммадов. - Душанбе, 1965. - 92 с.
12. Овсянико-Куликовский Д.Н. Синтаксис русского языка. / Д.Н. Овсянико-Куликовский. - СПб, 1902. - 312 с.
13. Раҳим Ҷалил. Ҳикояҳо. Ҷалил Р. - Сталинобод, 1958. - 396 с.
14. Сотим Улуғзода. Субҳи ҷавонии мо. / Улуғзода С. - Сталинобод, 1958. - 360 с.
15. Сотим Улуғзода. Мунтахабот, ҷ.2. / Улуғзода С. - Душанбе, 1988. - 424 с.
16. Ҷалол Иқромӣ. Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро. / Иқромӣ Ҷ. - Душанбе, 1984. - 432 с.
17. Ҷалол Иқромӣ. Тахти воҷгун. / Иқромӣ Ҷ. - Душанбе, 1989. - 330 с.
18. Ҷабборов Ш.С. Вожаи **ҳамроҳ** узви фаъоли ибораҳои зарфии ифодакунандаи муносибати ҳамроҳӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик. / Ш.С. Ҷабборов. / Гулчини суҳан (маҷмӯаи илмӣ кафедраи забони тоҷикӣ ДДОТ ба номи С. Айни). - Душанбе- 2012. саҳ. 111-119

РОҶЕЪ БА ЯК НАВЪИ ИБОРАҲОИ ЗАРФИИ ЗАМОНӢ БО АЛОҚАИ ИЗОФӢ

Дар мақолаи мазкур ташаккули ибораҳои зарфӣ бо алокаи изофӣ дар мисоли ибораҳои зарфии замони, ки ҷузъи асосиашон зарфи **баъд** мебошад, мавриди тадқиқ қарор мегирад.

Дар аксари сарчашмаҳои илмӣ ва китобҳои дарсии грамматика қайд шудааст, ки ибораҳои зарфӣ ду роҳи ташаккули доранд. Онҳо тавассути алокаи вобастагӣ ва ҳамроҳӣ ташаккул меёбанд. Бояд гуфт, ки ин ду роҳ роҳҳои маъмули ташаккули

ибораҳои зарфӣ мебошанд. Аммо мушоҳидаҳо ва таҳлили маводи забонӣ нишон медиҳанд, ки ибораҳои зарфӣ тавассути алокаи изофӣ низ ташаккул меёбанд. Ин роҳи номаъмул ва падидае нава дар илми забоншиносии тоҷик мебошад.

Зарфи **баъд**, ҳамчун ҷузъи асосии ибора бо ёрии бандаки изофӣ калима ва ибораҳои гуногунро ба худ тобеъ менамояд ва ибораҳои зарфии замониеро ташкил медиҳад, ки муносибати замониеро дар қолаби ибора боз ҳам равшантару аниқтар ифода менамояд ва ба он ягон тобиши маъноӣ мебахшад.

Зарфи замони **баъд**, пеш аз ҳама, исмҳо ва ибораҳои исмиро бо ёрии бандаки изофӣ ба худ тобеъ намуда, ибораҳои зарфии замониеро ташкил медиҳанд, ки замони иҷрошудани амалро ифода менамоянд ва онро таъкид менамоянд, ки амал маҳз баъди амали ашхоси дигар ва ё ҳодисаву воқеаи дигар ба амал омадааст ва ё меояд.

Зарфи **баъд**, ҳамчун ҷузъи асосӣ, ҷонишинҳои гуногунро бо ёрии бандаки изофӣ ба худ тобеъ намуда, ибораро ташкил медиҳанд. Махсусан ҷонишинҳои ишоратии **ин**, **он**, ба вазифаи ҷузъи тобеи ҷунин ибораҳо зиёд қорбасти мешаванд.

Масдарҳо ва ибораҳои масдарӣ низ ба вазифаи ҷузъи тобеи ибораҳои зарфии замонӣ зиёд қорбасти мешаванд, аз он ҷумла ибораҳои зарфие, ки ҷузъи асосиашон зарфи **баъд** мебошад. Зарфи **баъд**, ҳамчун ҷузъи асосӣ, бо ёрии бандаки изофӣ масдарҳоро ба худ тобеъ намуда, замони иҷрошудани амалро баъди амали мушаххас ифода менамоянд.

Калидвожаҳо: зарф, зарфи замони “баъд”, ибора, ҷузъи асосӣ, ҷузъи тобеъ, алокаи вобастагӣ, исмҳо, ибораҳои исмӣ, ҷонишинҳо, масдар, ибораҳои масдарӣ.

О НАРЕЧНЫХ СЛОВСОЧЕТАНИЯХ С ИЗАФЕТНОЙ СВЯЗЬЮ

В данной статье рассматривается образование наречных словосочетаний с с изафетной связью на примере временных наречных словосочетаний, основным компонентом которых является наречие «баъд».

В большинстве научных источников и учебников по грамматике отмечается, что наречные словосочетания имеют два способа образования. Они формируются посредством управления и примыкания. Следует отметить, что эти два способа являются распространенными способами образования наречных словосочетаний. Однако наблюдения и анализ языкового материала показывают, что наречные словосочетания образуются также посредством изафетной связи. Это необычный подход и новое явление в таджикской лингвистике.

Наречие «баъд», как основной компонент словосочетания, с помощью изафета подчиняет себе различные слова и словосочетания и образует наречные словосочетания времени, которые еще более четко и точно выражают временные отношения в словосочетании и придают ему определенную смысловую окраску.

Наречие «баъд» подчиняет в первую очередь существительные и именные словосочетания с изафетом, образуя наречные словосочетания времени, которые выражают время совершения действия и подчеркивают, что действие произошло или произойдет после действий других людей или других событий и происшествий.

Наречие «баъд», как основной компонент, подчиняет себе различные местоимения с помощью изафета, образуя словосочетания. В частности, указательные местоимения «ин», «он» часто используются в качестве подчиненных частей таких выражений.

Инфинитивы и инфинитивные словосочетания также часто служат как зависимые компоненты наречных словосочетаний, основным компонентом которых является наречие времени «баъд». Они выражают время действия после конкретного другого действия.

Ключевые слова: наречие, словосочетание, наречные словосочетание, наречие времени “баъд” (потом), главный компонент, зависимый компонент, существительное, существительное словосочетание, местоимение, инфинитивы, инфинитивное словосочетание.

ON ONE TYPE OF ADVERBIAL PHRASES WITH IZAFET CONNECTION

This article discusses a specific type of adverbial phrases where the main component is the adverb of time "баъд" (later/then).

In most scientific sources and grammar textbooks, it is noted that adverbial phrases are formed through two main methods: government and adjacency. These methods are considered widespread and typical in the formation of adverbial phrases. However, linguistic observations reveal another method of forming adverbial phrases—through izafet connection, which represents a new phenomenon in Tajik linguistics.

The adverb of time "баъд" (later/then), as the main component of the phrase, subordinates other words and phrases in various ways, forming adverbial phrases that more explicitly express temporal relationships with different semantic nuances of time.

Firstly, the adverb of time "баъд" (later/then), as the main component of the phrase, subordinates nouns and noun phrases using the izafet connection. This results in adverbial phrases that express the time of an action, indicating that it occurred or will occur after the actions of specific individuals or particular events. Secondly, the adverb "баъд" (later/then) can also subordinate pronouns through izafet connection, forming adverbial phrases. Demonstrative pronouns such as "ин" (this) and "он" (that) are frequently used as dependent components in these adverbial phrases.

Finally, infinitives and infinitive phrases also often serve as dependent components in adverbial phrases where the adverb of time "баъд" (later/then) is the primary component. These structures express the time of an action that follows another specific action.

Keywords: *adverb, phrase, adverbial phrase, adverb of time "ba'd" (then), main component, dependent component, noun, noun combination, pronoun, infinitives, infinitive phrase.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ҷабборова Шарофат Сафаралиевна, Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улughзода, н.и.ф., дотсенти кафедраи забониносии ва рӯзманигорӣ. Нишони: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев 17/6, телефон: 917 12 55 55*

Сведения об авторе: *Ҷабборова Шарофат Сафаралиевна, Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улughзода, кандидат филологических наук, доцент кафедры языкознания и журналистики. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Мухаммадиева 17/6, телефон: +992917125555*

Information about the author: *Jabborova Sharofat Safaraliyeva, Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, candidate of philological sciences, Associate Professor at the Department of Linguistics and Journalism. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Muhammadiev street, 17/6, Phone: +992917 125555.*

Воҳиди маъмултарине, ки зимни шунидан, хондан ва дарк кардани калима ҳосил мешавад, маъно мебошад. Бинобар ин, мафҳуми маъно ба ҳайси мафҳуми илмӣ мавриди баҳси илмҳои гуногун қарор гирифт. Доир ба таҳқиқу таҳлили маъно ва маъноӣ вожаҳо дар илми забоншиносии тоҷик забоншиносон тавачҷуҳи зиёд зоҳир намуда, андешаҳои хешро ибраз доштанд ва китобҳои арзишманде низ таълиф намуданд.

Ҳангоми омӯхтани таърихи афкори забоншиносии тоҷик забоншинос Д. Ҳоҷаев дар баробари дигар бахшҳо, қисматҳо, хусусият ва категорияҳои забоншиносӣ рӯ овардани олимону донишмандони асримиёнагӣ ба маъно ва баёни онро дар умум ва дар алоҳидагӣ ибраз дошта, андешаҳои Насриддини Тӯсирид оид ба маъно ва навъҳои он чунин овардааст: “Воизони луғат лафзро барои маънӣ вазъ кардаанд, то уқало ба тавассути он бар маънӣ далолат созанд. Далолати маъноро ба лафз се хел мешуморад: мутобиқа, таъаммум ва илтизом ва чунин ибраз медорад, ки гоҳ бошад, ки як лафз бар як маънӣ беш далолат накунад ва гоҳ бувад, ки як лафз бар маънии бисёр далолат кунад. Ва ҳамчунин гоҳ бувад, ки алфози бисёр бар як маънӣ ё зиёда аз як маънии мутақориб ё ғайримутақориб далолат кунад” [12 с. 80].

Дар робита ба мавриди маъно ва калима андешаҳои Абдурраҳмони Ҷомиро метавон намуна овард, ки маъноро яке аз ҷанбаи сегонаи асосии калима, яъне лафз, вазъ, маъно меҳисобад. Адиб бар пояи андешаҳои Шайх ибни Ҳочиб дар мавриди таълифи калима доир ба ҷанбаи аввал -лафз менигорад, ки «калима лафз аст ва лафз дар луғат ба маъноӣ партофта аст», яъне калима лафзест, ки он аз ҷониби инсон талаффуз карда мешавад. Ҷанбаи дигари он вазъ: «Вазъ ҳос кардани чизе бар чизе аст», яъне ҳар гоҳе, ки шайъи аввал гуфта шавад, шайъи дуюм аз он фаҳмида мешавад. Ҷанбаи сеюми калима маъно: «маъно он чизест, ки қасд бар шайъ шудааст». Аз назари муҳаққиқ агар вазъ бошад маъно набошад калима ҳисобида намешавад [1, с.20]. Яъне андешаҳои Ҷомӣ оид ба маъно чунин аст:

- 1) маъноро дар намунаи воҳиди марказии забон – калима баррасӣ мекунад;
- 2) бартарии калимаро дар муқоиса бо аломатҳои дигаре, ки маъно доранд, нишон медиҳад;
- 3) аз ҳамдигар вобастагии қавӣ доштани ин ҷанбаҳо нишон дода шудааст, яъне, вазъ ҳос кардани чизе бар чизе, маъно онест, ки қасд бар шайъ аст, калима барои ифодаи маъно вазъ шудааст ва вазъ далолатро дар бар мегирад ва калима бар маъно далолат мекунад [12,6-30].

Мусалам аст, ки яке аз нишонаҳои асосии калима дорои маъно будани он ба ҳисоб меравад, чунки “калимаҳо бо қиёфаи овозии доимиву устувории худ ба системаи маъноҳои гуногун далолат мекунанд” [7, 25].

Вожа воҳиди дурӯя аст, яъне дутарафа мебошад. Агар як паҳлу ё як тарафи вай қиёфаи овозӣ (лексема) бошад, як тараф ё паҳлуи дигари он, ки басо мавқеи муҳим ва асосӣ дорад, маъно (сема) ё маъноҳои он шуморида мешавад. Вобаста ба мавриди истъмол маъноӣ дилхоҳ, мувофиқ муносиби калима интиҳоб мешавад [4,152]

Калима метавонад дар як қиёфаи худ чанд маъноро ифода карда тавонад, мавриде ҳаст, ки дар байни маъноҳои як қиёфаи овозӣ алоқамандии мантиқию шайъӣ вучуд дорад ва дар мавриди дувум ин робита дар қисмати аввал ё охир пайдо мешавад ва дар ҳолати сеюм паҳлуҳои гуногуни воқеият дар ҳудуди як қиёфаи овозӣ инъикос мегардад, ки ҳамаи он маъноҳо ба ҳам иртибот дошта метавонанд.

Забоншинос М. Саломов ҳангоми баррасии вижагиҳои забони ғазал меорад, ки «калима, аз як тараф, дар алоҳидагӣ ҳамчун воҳиди маъноӣ танҳо он маъноеро ифода менамояд, ба худӣ худ дорад ва дар фарҳангу луғатҳо, пеш аз ҳама, ҳамон маъно шарҳ дода шудааст, аз тарафи дигар бошад, калима ғайр аз маъноӣ луғавӣ худ барои ифодаи маъноӣ

дигаре низ омада метавонад. Калима дар ин маврид ба худ худ не, балки дар натиҷаи алоқамандӣ ва ҳамнишинӣ бо дигар вожаҳо дар матн ва нутқ маъноӣ дуҷум ё маҷозии худро касб менамояд» [8,117].

Дар доираи илмҳои филологӣ мафҳуми маъно мавқеи муҳимро ишғол менамояд. Ин масъала аз он сабаб муҳим ҳисобида мешавад, ки моҳияти асосии он ба вазифаи забон, яъне ифодаи маъно бахшида шудааст. Бинобар ин, маъноро яке аз бахшҳои забоншиносӣ - маъношиносӣ мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор медиҳад. Вазифаи маъношиносӣ фаро гирифтани тамоми бахшҳои забон мебошад, вале, пеш аз ҳама, дар қисмати луғавии забон намудор аст. Маъношиносӣ бештар ба маъноӣ вожаҳо дахл мекунад, ки дар забоншиносӣ ин бахшро маъношиносии луғавӣ ва ё бо истилоҳи байналмилалӣ Lexical semantics мегӯянд.

Дар таърихи забоншиносӣ масъалаи маъно ва маъношиносӣ на танҳо ба илми забоншиносӣ, балки ба масъалаҳои муҳимми илмҳои фалсафа, мантиқ, равоншиносӣ, илмҳои адабӣ ва семиотика (аломатшиносӣ ё нишонашиносӣ) низ дохил мешуд. Аз ҷониби муҳаққиқони ин соҳа бахсҳо доир ба атрофи ифодаи маъно ва тарзу роҳҳои ифодаи он вучуд дорад ва назарияҳои илмӣ зиёде доир ба мафҳуми маъно пешниҳод низ кардаанд. Ҳангоми пеш рафтан ва рушд кардани илми забоншиносӣ дар раванди таърих баъзе қисматҳои он бинобар муҳиммияти илмиашон аз доираи илмҳои гуногун берун шуда, ба қисматҳои алоҳидаи илми забоншиносӣ табдил ёфтанд. Семантика низ яке аз ҷунин бахшҳо ба ҳисоб рафта аз ҷониби муҳаққиқон мавриди баррасӣ қарор мегирад ва ба яке аз қисмҳои алоҳида ва муҳимми забоншиносӣ табдил меёбад. Дар замони муосир, пеш аз ҳама, олимони рус ва Аврупо ба ин масъала тавачҷуҳи хос зоҳир намуданд. Аз ҷониби олимони забоншинос ҳангоми таҳқиқ ва муайян кардани семантика ҳамчун яке аз қисматҳои муҳимми илми забоншиносӣ қорҳои зиёди илмие пешниҳод шудааст.

Дар маъношиносии муосир ҷун илмҳои дақиқ аниқ қай пайдо шудани илми маъношиносӣ ғайриимкон аст. Баррасиҳо доир ба маъно ва вазифаи забон ба дилхоҳ равияи фалсафӣ, ки ба забоншиносӣ мароқ зоҳир мекунад, созгору мутобиқ аст. Аз ин рӯ, заминаҳои маъношиносиро бештар дар фалсафаи Юнони қадим меҷӯянд. Оғоз аз андешаҳои Платон то Аристотел. Боиси тазаккур аст, ки мебошад андешаҳои маъношиносиро на камтар аз ин дар фалсафаи ҷинӣ низ ҷуст ва фарқияти принципиалӣ дар ин ду андеша он аст, ки дар фалсафаи ҷинӣ фарқият дар мундариҷа нест, балки, пеш аз ҳама, таъсирпазирии ин андешаҳо ба анъанаҳои аврупоист. Пайдоиши маъношиносиро олимони ҳамчун илми мустақил ба пайдоиши навиштаи файласуфи англис Ҷон Лок, ки ба миёнаи асри XVII рост меояд, алоқаманд медонанд. Ташаккули маъношиносии лингвистӣ ба асри XIX рост меояд. Соли 1839 забоншиносии олмонӣ К. Райзиг фан ва номи нав «Илм дар бораи маъно» (ба забони олмонӣ семасиология, ки ин ҳам аз забони юнонии қадим *semasino* - ифода кардан, *semasia* - маъно гирифта шудааст) пешниҳод мекунад ва онро ҳамчун яке аз фанҳои грамматикӣ баррасӣ менамояд. Забоншинос Х. Кронассер қайд менамояд, ки истилоҳи семасиология барвақттар дар матни навиштаҳои чопнашудаи К. Рейзиг соли 1826 истифода шудааст.

Соли 1883 забоншиносии фаронсавӣ М. Бреал номи нави фан-семантикаро (аз забони фаронсавӣ *la sematique*) пешниҳод намуд ва ногуфта намонад, ки номбурда ҳанӯз соли 1878 дар яке аз мактубҳои ин истилоҳро истифода бурдааст. Дигар номҳо ҷун семология ва сематология қобили пазириш нагардиданд. То солҳои шастуми асри XX истилоҳҳои семантика ва семасиология баробар дар мутақобилаи якдигар мавриди қорбарӣ қарор гирифт. Баъд аз солҳои шастум истилоҳи семантика ҳамчун номи ягона ва асосии фан боқӣ монд. Истилоҳи семасиология ба маъноӣ маҳдудтар ин маврид қорбарӣ мешавад. Зери ин мафҳум қисми семантика, ки ба омӯзиши маъноӣ калима ва ибораҳо, далелан гузариши омӯзиш аз шакл ба маъно ё ба ашё дарк карда мешавад. Аз нигоҳи истилоҳ семасиология ба ономасиология муқобил меистад. Семасиология худ номгузориро меомӯзад, ки гузариш аз ашё ё падидаи ифодаи онҳо дар забон ё худ, омӯзиши ҷӣ гуна номгузорӣ чараён мегирад. Ҳар ду илм бахши таркибии семантика мебошанд [7,5-6].

Ҳамин тариқ, семантика дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX ба яке аз илмҳои мустақили забоншиносӣ табдил меёбад.

Вожаи семантика аз калимаи юнонии **semantikos**-«ифодакунанда, нишондиҳандаи маъно» гирифта шудааст [11,14] ва аввалин маротиба соли 1894 дар Анҷумани забоншиносони Амрико мафҳуми семантика ҳамчун истилоҳи забоншиносӣ ба ҳайси мафҳуми лингвистӣ мавриди баррасии олимони қарор гирифтааст. Дар замони муосир аввалин асар перомони илми маъно ва маъношиносӣ ба Мишел Бреал тааллуқ дорад, ки таҳти унвони «Маъношиносӣ. Мутолиоте пиромони илми маънӣ» интишор ёфтааст. Аз назари забоншинос М. Саломов ин асар дар асоси ду далел аз нахустин пешниҳоди мебошад, ки семантика ҳамчун илм шинохта шавад:

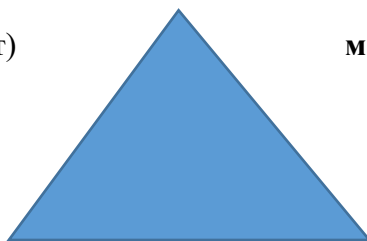
1. Семантикаро ба унвони илми баррасии маъно мавриди таҳлил қарор медиҳад;
2. Сирфан ба баррасии таҳаввули таърихӣ маъно мепардозад [10, 12].

Дар оғоз олимони соҳа ба ақидаҳои Мишел Бреал таъя намуда, семантикаро ҳамчун илм дар бораи маъноҳои калимаву ибора ва таърихи пайдоиши онҳо меҳисобиданд, вале айни замон, он ҳамчун маънои воҳиди забон чи дар адабиёти забоншиносии хориҷӣ ва чи дар адабиёти забоншиносии тоҷик истифода мешавад. Баъдтар ба масъалаи семантика Чарлз Огден ва Айвор Ричард таваҷҷуҳ зоҳир менамоянд ва асари худро соли 1923 бо номи «Маънои маъно» таълиф мекунанд. Дар натиҷа онҳо сеқунҷаи семантикиро пешниҳод менамоянд, ки ҳамчун «сеқунҷаи семантикии Огден ва Ричард» аз ҷониби забоншиносон пазируфта мешавад. Онҳо назарияи хешро оид ба мафҳуми семантика дар ин сеқунҷа чунин пешниҳод кардаанд:

қиёфаи овозӣ (ифодакунанда)

ашё (денотат референт)

мафҳум (ифодашаванда)

Доир ба ҳар як кунҷи ин сеқунҷа М. Саломов андешаҳои худро чунин ибраз доштааст:

А-қиёфаи овозӣ-сохтори овозии вожаҳо;

В-ашё-ифодагари вожа, дар маҷмӯъ, ашёи олами ҳастӣ, чизҳо, зухурот, чараён, аломат ва монанди инҳо ба шумор мераванд;

С-мафҳум-фикре, ки дар шакли умумӣ ашё ва зухуроти ҳастиро тавассути ба инобатгирии хусусиятҳо ва робитаҳо инъикос мекунад [10,13].

Ҳангоми таҳқиқи забони шеърӣ тоҷикӣ дар робита ба назарияи сеқунҷаи семантикӣ забоншинос М. Саломов чунин ибрази андеша намудааст: «Бар асоси ин назария (назарияи сеқунҷаи семантикӣ – Ш.С.) миёни ашё ва мафҳум (миёни забон ва ҷаҳони берун) робитаи мустақим вуҷуд надорад, балки ин робита аз тариқи мафҳумҳои зехнии инсон анҷом мепазирад. Дар маҷмӯъ, байни унсурҳои мазкур робитаи хеле қавии семантикӣ вуҷуд дорад» [10, 14].

Ҳамчунин, дар асоси сеқунҷаи семантикии Огден-Ричард се паҳлуи илми маъношиносиро метавон ҷудо намуд:

1. Наҳв, ки муносибати аломатро ба аломат меомӯзад;
2. Маъно, ки муносибати маъноро бо аломат меомӯзад;
3. Маънои прагматикӣ, ки муносибати аломатро бо мафъул меомӯзад [5, с.14].

Яке аз нахустин вазифаи семантика ин муайян кардани маъно аст, ки онро дар фалсафа бо истилоҳи детерминант ёдовар мешаванд. Яъне, детерминант дар бораи қонунҳо ва сабабҳои ҳодисаи табиат ва ҷамъият маълумот медиҳад. Семантика ҷанбаи бевоситаи назоратӣ ба ҳисоб меравад ва дар бораи калимаҳои мустақилмаъно масалан, исм, сифат, феъл, зарф, шумора, ки аз рӯи принциби сеқунҷаи семантикӣ ташаккул меёбанд, маълумот медиҳад. Дар илми забоншиносӣ масъалаи маъно аз он ҷиҳат муҳим ҳисобида мешавад, ки

моҳияти он ба вазифаи забон ифодаи маъно нигаронида шудааст. Пас, маъно чист? «Инъикосоти бевосита ё бавоситаи шайъ ва ҳодисаҳои ҳаёти воқеӣ дар шуури одамон, ки бо қиёфаи овозии калима ифода карда мешавад, маъно ном дорад» [8,25].

Чи тавре ки зикр шуд, дар забоншиносӣ оид ба мафҳуми маъно андешаҳои гуногун ҷой дорад, ки забоншиносони рус низ ҳамроҳанд. Дар забоншиносии рус вобаста ба масъалаи маъно ва навъҳои он назарияҳои илмӣ хеле барвақт қорбаст шудаанд, ки бештари онҳо дар атрофи маъноҳои гуногуни калима-маъноӣ луғавӣ, грамматикӣ, фразеологӣ ва ғайра баҳс мекунанд.

Аз назари забоншиносии рус Д.Н. Шмелев: «Масъалаи табиати маъно дар забон ҳамон мураккаб боқӣ мемонад. Истилоҳи «маъно» дар забоншиносӣ бисёрсамта мебошад. Аз ин рӯ, дар мавриди муносибати маъно бо мафҳум ва маъно бо ашё миёни муҳаққиқон ягонагии ақида дида намешавад» [9, 69]. Мувофиқи ақидаи ин забоншинос, маъноӣ калима то он замон вучуд дошта метавонад, ки он дар худ бевосита олами воқеиро инъикос кунад. Вале тағйиротҳои маъноӣ, ки дар забон пайдо мешаванд, на ҳама вақт дар худ инъикоси бевоситаи ин дигаргуниҳоро, ки дар олами воқеӣ сурат гирифтаанд, фаро гирифта метавонад. Аввалан, бо мурури замон калимаҳои зиёд маъноӣ худро иваз мекунанд. Дуюм, ба ҷойи як калима калимаҳои дигар барои ифодаи як қатор ҳодисаву ашёҳои истифода мешаванд, ҳол он ки дар ин ҳодиса ва ашёҳои тағйиротҳои ҷиддӣ рӯй намеред. Масалан, вақте ки дар олами воқеӣ ашёҳои ҳодисаҳои нав ба вучуд меоянд, барои ифодаи онҳо калимаҳои нав ё калимаҳои кӯҳна бо маъноҳои нав истифода мешаванд. [13,49]

Муҳаққиқи дигари барҷастаи рус Ю.Д. Апресян ибраз медорад, ки зеро мафҳуми маъно бештар мо метавонем маълумот дар бораи гурӯҳи ашёҳои ифодаёбанда бо хусусиятҳои умумидоштаре фаҳмида бошем. Ў чунин ақида дорад, ки маъноӣ аломати забонӣ метавонад мафҳуми содари нисбат ба ашё, хусусиятҳо, амал, ҷараён ва воқеаву ҳодисаҳои инъикос намояд. Ба таври умумӣ, забоншинос Ю.Д. Апресян маъноро ҷузъи муҳими фаъолияти забонии инсон дониста, калимаро ҳамчун ифодакунандаи он дар меҳвари воҳидҳои забон медонад. Ба ақидаи ӯ, калима, ки маъноро мефаҳмонад, дар созиш ибораву ҷумла ба таври васеъ истифода мешавад. Барқарор намудани муносибатҳои муҳталифи маъноӣ дар ҷумла ва матнҳои алоҳида аз истифодаи бамавриди калимаҳои забон сарчашма мегирад [2, 55].

Забоншинос М.Л. Василев дар хусуси маъноӣ забонӣ ва алоқаи он бо мафҳум чунин ақида дорад: Маъно (значение) ин унсуре аломати забон мебошад, ки дар шуури мо ҳақиқати олами воқеӣ ва мафҳумҳои ба онҳо вобастаро инъикос мекунад. Миёни маъно ва мафҳум алоқамандии ниҳоят мураккаб ҷойгир аст, ки мувофиқи қоидаҳои муайян танзим мешавад. Аз ин рӯ, маъноӣ лингвистӣ бояд ҳамчунин усулҳои истифодаи маъноҳоро барои тавлиди ин ё он мафҳум ифода кунад [3,18-21].

Истифодаи калима метавонад дар ду ҷиҳат муносиб ояд: якум имконияти интиҳоби калима, яъне мувофиқати маъноӣ бо дигар калимаҳое, ки миёни онҳо «муҳити мундариҷавӣ»-и маъмулӣ муайян шудааст ва дигар имконияти муносиб бо калимаҳои дигар, ки ҳангоми санҷишу омӯзиш маънодорӣ ҳар як калима муайян мегардад. Яъне, қонуни созгори маъноӣ талаб мекунад, ки калимаҳои ҳангоми нутқ ба ҳам мувофиқ дар раванди ифодаи маъноҳои худ, ақаллан як маъно (сема)-и умумӣ дошта бошанд.

Бояд гуфт, ки маъно аҳбори умумӣ буда наметавонад дар ҳамбастагӣ бо истилоҳи «муҳобирот» шарҳ меёбад ва метавонад дорои чунин нишонаҳо бошад: а) танҳо аҳбори рамзист, ки тавассути шакл ва аломатҳои забонӣ маълумот доир ба худ не, балки оид ба денотат мебошад; б) маъно ҳамон қисмати маълумот аст, ки тавассути аломатҳои забон дода мешавад; в) маъно аҳборест, ки ба воситаи шакл ва аломатҳои мувофиқ ва созгори забонӣ расонида мешавад; г) маъно аз аҳборе, ки соҳиби забон тавассути шаклҳои аломатҳои забонӣ дар аҳбори иловагии дар раванди муошират дар заминаи маълумоти пешакӣ ё матн падидаи маъно ба маъно тааллуқ надорад, маҳдуд аст [6,17].

Маъношиносӣ таҳлили муносибати байни ифодаҳои забонӣ ва олами ҳақиқӣ ва ё тасаввуриро дар бар мегирад. Он чунин муносибат ва маҷмуи муносибатҳост, ки имконият

медихад дар бораи маъношиносии баъзе забонҳо сухан ронда шавад. Муносибатҳои мазкур аз он иборатанд, ки ифодаҳои забонӣ, аз ҷумла калима, ибора, ҷумла, матн ҳама чизи дар олам мавҷудбударо аз қабилӣ ашё, сифат (ё хусусият), падида, амал, тарзи иҷрои амал, муносибат, ҳолат ва натиҷаҳои онро ифода менамоянд. Истилоҳи семантика низ маънояш ифодакунанда мебошад. Ҳамин тариқ, маъно дар низоми маъношиносӣ, то замоне ки маънои калима вучуд дорад, дар худ олами воқеиро инъикос мекунад.

Рӯйхати адабиёт:

1. Абдурраҳмони Ҷомӣ. Шарҳи мулло / Ҷ. Абдурраҳмон. – Пешовар: мактаб-ал-ҳақония, 1417. – 392с.
2. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. / Ю.Д. Апресян. – Москва: Наука, 1974. – 368с.
3. Васильев М.Л. Семантика русского глагола / М.Л. Васильев Москва: Высшая школа, 1981. – 184 с
4. Гулназарова Ж. Тобишҳои маъноии вожаҳо дар достони «Юсуф ва Зулайхо» // Забон – рукни тоат. (китоби ҳафтум) – Душанбе, 2016. С. 50– 59
5. Гулназарова Ж. Низомии маъноии феъл дар забони адабии тоҷикӣ (бар маънои осори бадеии Абдурраҳмони Ҷомӣ) / Ж. Гулназарова. Монография. – Душанбе, 2022. – 334с.
6. Гулназарова Ж. Чанд нуқтаи перомунӣ вижагӣҳои маъно ва маъношиносӣ // Паёми ДМТ, №7, 2021. – Душанбе, – С.16 – 21.
7. Кронгауз М.А. Семантика / М.А. Кронгауз – Москва, 2005. – 350с.
8. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик / Ҳ. Маҷидов. – Ҷилди 1. – Луғатшиносӣ. – Душанбе, 2007. – 243с.
9. Саломов М. Вижагӣҳои луғавӣ ва маъноии забони ғазалиёти шоирони асрҳои XII– XIV / М. Саломов. – Душанбе, 2020. – 158с.
10. Саломӣён М. Итноб ва мавқеи он дар забони ғазал. Сунъи беҳин. – Хучанд: Ношир, 2017. 142– 148.
10. Саломӣён М. Семантика ва ё назаре ба маъношиносӣ. Забон – рукни тоат, № 5, - Душанбе, 2011. – С.11– 16.
11. Сафаров Ш. Семантика / Ш. Сафаров. – Тошкент: 2013. – 340с.
12. Хоҷаев Д. Донишномаи мухтасари таърихи афкори забоншиносии тоҷик / Д. Хоҷаев. – Душанбе: 2017. – 303с.
13. Шмелев Д. Н. Очерки по семасиологии русского языка / Д. Н. Шмелев. – Москва: Просвещение, 1964. – 244с.

ЗАМИНАҲОИ ТАШАККУЛУ РУШДИ МАЪНО ВА МАЪНОШИНОСӢ

Дар мақолаи мазкур заминаҳои ташаққулу рушди маъно ва маъношиносӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Муаллиф дар заминаи таҳлили назарияҳои олимони русу тоҷик чунин хулосабарорӣ мекунад, ки дар доираи илмҳои филологӣ мафҳуми маъно мавқеи муҳимро ишғол менамояд. Ин масъала аз он сабаб муҳим ҳисобида мешавад, ки моҳияти асосии он ба вазифаи забон, яъне ифодаи маъно бахшида шудааст. Ҳамчунин, муаллиф менигорад, ки маъноро яке аз бахшҳои забоншиносӣ маъношиносӣ мавриди тадқиқ қарор медиҳад ва ба истилоҳи байналмилалӣ семантика низ фаҳмида мешавад. Семантика ҷанбаи бевоситаи назоратӣ ба ҳисоб меравад ва дар бораи калимаҳои мустақилмаъно, масалан: исм, сифат, феъл, зарф, шумора, ки аз рӯи принципи сунъӣ семантикӣ ташаққул меёбанд, маълумот медиҳад. Дар баробари забоншиносони тоҷик, забоншиносони рус низ вобаста ба масъалаи маъно ва навъҳои он назарияҳои илмӣ хешро пешниҳод кардаанд, ки бештари онҳо дар атрофи маъноҳои гуногуни калима-маънои луғавӣ, грамматикӣ, фразеологӣ ва ғайра баҳс мекунанд.

Калидвожаҳо: маъно, маънои луғавӣ, маънои грамматикӣ, маънои фразеологӣ, маънои забонӣ, забоншиносӣ, маъношиносӣ, семантика, семасиология.

ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ И РАЗВИТИЯ СМЫСЛА И СЕМАНИКИ

В данной статье проанализированы основы формирования и развития значения и семантики. На основе анализа теорий российских и таджикских ученых автор приходит к выводу, что понятие значения занимает важную позицию в области филологических наук.

Этот вопрос считается важным, поскольку его основная суть посвящена функции языка, то есть выражению смысла. Также автор считает, что значение изучается одной из отраслей языкознания – семантикой, а также понимается в международном термине

семантика. Семантика считается непосредственным аспектом управления и дает информацию о самостоятельных словах, например: существительном, прилагательном, глаголе, наречии, числе, которые образуются по принципу смыслового треугольника. Наряду с таджикскими лингвистами, российские лингвисты также предложили свои научные теории, связанные с вопросом о значении и его видах, большинство из них обсуждают различные значения слов - лексические, грамматические, фразеологические и др.

Ключевые слова: значение, лексическое значение, грамматическое значение, фразеологическое значение, языковое значение, лингвистика, семантика, семантика, семасиология.

FUNDAMENTALS OF ORGANIZATION AND DEVELOPMENT OF MEANING AND SEMANICS

This article analyzes the basics of the formation and development of meaning and semantics. Based on an analysis of the theories of Russian and Tajik scientists, the author comes to the conclusion that the concept of meaning occupies an important position in the field of philological sciences.

his question is considered important because its core concerns the function of language, that is, the expression of meaning. The author also believes that meaning is studied by one of the branches of linguistics - semantics, and is also understood in the international term semantics.

Semantics is considered a direct aspect of control and provides information about independent words, for example: noun, adjective, verb, adverb, number, which are formed according to the principle of a semantic triangle.

Along with Tajik linguists, Russian linguists also proposed their scientific theories related to the issue of meaning and its types, most of them discuss the various meanings of words - lexical, grammatical, phraseological, etc.

Keywords: meaning, lexical meaning, grammatical meaning, phraseological meaning, linguistic meaning, linguistics, semantics, semantics, semasiology.

Маълумот дар бораи муаллиф: Гулназарзода Жило Бурӣ – Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, доктори илмҳои филологӣ, профессор, ректор. **Нисшонӣ:** 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+99237) 2325000; E-mail: ddzt@ddzt.tj

Шафоати Сангӣхмад – Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, унвонҷӯи кафедраи забониносии ва рӯзманигорӣ **Нисшонӣ:** 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 988.70.04.70

Сведения об авторах: Гулназарзода Жило Бури – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, доктор филологических наук, профессор, ректор. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, улица Мохаммадиева, 17/6. Тел.: (+99237) 2325000; Электронная почта: ddzt@ddzt.tj

Шафаати Сангӣхмад – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, соискатель факультета лингвистики и журналистики. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6. Телефон: (+992) 988.70.04.70

Information about the authors: Gulnazarzoda Zhilo Buri – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulugzoda, Doctor of Philology, Professor, Rector. Address: 734019, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Tel.: (+99237) 2325000; E-mail: ddzt@ddzt.tj

Shafaati Sangikhmad – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulugzoda, applicant at the Faculty of Linguistics and Journalism. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev Str. Phone: (+992) 988.70.04.70

ТДУ 82.1

РОҶЕЪ БА ХУСУСИЯТИ ТАРЧУМАИ БАЪЗЕ РЕАЛИЯҲОИ ИФОДАКУНАНДАИ НЎШОКӢ ВА ТАОМҲО АЗ ЗАБОНИ ФАРОНСАВӢ БА ЗАБОНИ ТОЧИКӢ (ДАР МИСОЛИ АСАРИ БАДЕӢ)

Шоназаров З.М.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода

Масъалаи реалияҳо дар зарфи тақрибан 100 соли охир объекти таҳқиқоти тарҷумашиносон ва забоншиносон ба шумор рафта, то ҳол аҳамияти худро аз даст наодоаст.

Реалияҳо - калима ва ибораҳои ифодакунандаи ашё, ҳодиса, зухуроти мансуб ба ҳаёт, фарҳанг ва таърихи як миллат буда, дар забонҳои дигар мутобиқати луғавии худро надоранд. Дар ҳақиқат, ҳар як халқ калима - реалияҳои хоси худро дорад, ки паҳлуҳои мухталифи ҳаёти онро инъикос намуда, аз рӯйи мазмуну мундариҷа ба якҷанд гурӯҳ тақсим мешаванд. Масалан, калима – реалияҳои ифодакунандаи нӯшокӣ ва таомҳо, ҳаёти иҷтимоӣ, муносибатҳои ҳешу таборӣ, идҳои миллий, ҷуғрофию сиёсӣ ва ғайра.

Дар сарчашмаҳои илмӣ забоншиносӣ ва тарҷумашиносӣ оид ба навъҳои реалияҳо маълумоти мухталиф мавҷуд аст. Аз рӯйи баъзе аз онҳо ономастика низ дар гурӯҳи реалияҳо баррасӣ мешавад: топонимҳо, антропонимҳо - номҳои шахсиятҳои таърихӣ, ходимони ҷамъиятӣ, олимон, арбобони санъат, варзишгарони маъруф, воқеаҳои таърихӣ, факту далелҳои ҳаёти иҷтимоӣ, қаҳрамонҳои адабиёти бадеӣ ва фолклор, сохтори ҷамъиятӣ ва давлатӣ ва ғайра. Ҳамчунин, истилоҳоти ҷуғрофӣ, наботот ва ҳайвонот, истилоҳоти умумӣ, ки ба ҳаёти ҷамъиятӣ ва сиёсии давлат, ҳуқуқшиносӣ, хизмати ҳарбӣ, сохтори маориф, урфу одат дохил мешаванд, ҷузъи гурӯҳҳои реалия доништа мешаванд.

Мо низ дар мақолаи мавриди назар яке аз гурӯҳҳои реалияҳо яъне, реалияҳои ифодакунандаи нӯшокӣ ва таомҳоро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додем. Мақсад аз навиштани мақолаи мазкур муайян намудани хусусият ва тарҷумай роҳу усулҳои реалияҳои ифодакунандаи нӯшокӣ ва таомҳо аз забони фаронсавӣ ба забони тоҷикӣ буда мисолҳои мавриди таҳлил бевосита аз асари бадеии Густав Флобер “Хонум Боварӣ” ҷамъоварӣ шудаанд.

Сараввал мо ба калимаи худи “реалия” равшанӣ андохта баъдан фикру ақидаҳои олимони соҳаро баррасӣ намуда мисолҳоро таҳлил менамоем. Калимаи “реалия” бо ду маънӣ фаҳмида мешавад – яке худи ашё, зухурот ва ё ҳодисаҳои дигари ҳаёти ҷомеа дар як фазои забонӣ ва дигаре – калимае, ки ин ашё, зухурот ва ҳодисаҳои хоси як забонро ифода мекунад. Дар назарияи тарҷума истилоҳи реалияҳо - калимаҳоро меомӯзад, ки ашё, зухурот ва ҳодисаҳоро номгӯй мекунад.

Калимаи «реалия» дар забоншиносӣ дар аввали солҳои 50-уми асри 20 пайдо шудааст ва то ҳол муҳаққиқон ба андешаи аниқе наомадаанд, ки кадом калимаҳо ба реалия тааллуқ дорад. Яке аз забоншиносони аввале, ки оид ба реалия таърифи худро пешниҳод намудааст, Л.Н. Соболев мебошад. Ӯ қайд менамояд, ки “реалия ин калимаҳои миллий ва фарҳангӣ буда, дар дигар забонҳо вучуд надорад, зеро ин гуна предмет ва падида дар дигар забонҳо мавҷуд нест” [8, с. 283].

Дар қорҳои Л.Н. Соболев мо на танҳо истилоҳи «реалия», балки тафсири онро низ мушоҳида мекунем. Баъд аз чанд муддат, хусусан, дар соли 1955, дар бораи “реалия” дар қорҳои илмӣ В. Росселс маълумот рӯйи қор меояд.

Омӯзиши реалияҳои забонӣ дар солҳои охир ҳам дар тарҷумашиносӣ ва ҳам дар забоншиносӣ ба яке аз мавзӯҳои муҳим тағйир ёфтааст. Барои ҳамин ҳам реалияҳоро бисёр олимон ва забоншиносон дар таҳқиқоти худ ҳамаҷониба ва ба таври муфасссал омӯхтаанд. Ҳангоми таснифи ВБ забон А.О. Иванов қайд менамояд, ки “бештар ба унсурҳои тарҷуманопазирӣ забон реалияҳои забони мабдаъ ва он воҳидҳои луғавӣ дохил мешаванд, ки мафҳум, падида ва ҳодисаҳоро ифода намуда, дар забони тарҷума мувофиқати худро надоранд” [5, с.86]. Мо низ ҷонибдори ин ақида мебошем. Дар бораи реалияҳо Чернов Г.В. низ фикру ақидаҳои худро иброз намудааст, ки тибқи онҳо реалияҳо ба “вожаҳои бемуодил”

нисбат дода мешаванд [9, с.223-224]. Дар корҳои Г.В. Шатков (1952), М.Н. Алексеев (1931), А.В. Федоров (1953), Я.И. Ретскар (1950) ва И. Келлер (Keller, 1892) омӯзиши махсуси реалияҳо дида мешавад.

Дар тарҷумашиносӣ ва забоншиносии муқоисавӣ предмет ва падидаҳое, ки бо фарҳанг, таърих ва урфу одат алоқамандӣ доранд, ба реалияҳо дохил карда мешаванд. Ва ин калимаҳо аз гурӯҳҳои дигари ВБ забони муқоисашаванда баъзан қасман ва гоҳо пурра фарқ мекунанд.

Вобаста ба ин нуқтаи назар баъзе олимони масъалаи таъриф ва фарқи реалияҳоро аз дигар воҳидҳои луғавӣ дар раванди тарҷума матраҳ мекунанд. Ҳангоми муқоиса бо гурӯҳи калимаҳои дигар ба мисли истилоҳот, исмҳои хос ва калимаҳои иқтибосӣ тарҷумаи онҳо душвориҳо ба миён меорад. Дар ин маврид зарур аст, ки меъёрҳоро байни ин калимаҳои ишорашуда муайян созем. Зимнан, қайд кардан бамаврид аст, ки ҳамаи реалияҳо ҳамеша бемуодил шуда наметавонанд. Чӣ тавре ки А.О. Иванов менависад, “бо мурури замон дар натиҷаи омехташавии фарҳангҳо баъзе калимаҳои бемуодил баъд аз иқтибосшавӣ метавонанд муодили худро ёбанд” [5, с.86]. Ба ақидаи Н.А. Иванов, истилоҳи “реалия” барои ифодаи ҳамаи калимаҳо новобаста аз миллат истифода бурда мешавад.

Аз таърифҳои зикргардида ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки реалия ин факту далелҳои ҳақиқии иҷтимоӣ ва фарҳангии як миллати муайян мебошад.

Инак мо ба фикру ақидаҳои олимони соҳа таъя намуда мисолҳои ҷамъовари намударо таҳлил менамоем.

Ҳарчанд нӯшокиҳо хусусияти умумибашарӣ дошта, номи онҳо ба ҳамагон маъруф аст (об, чой, афшура ва ғ.), гурӯҳи вожаҳоро ном гирифтани мумкин аст, ки хусусияти миллӣ ё митақавӣ доранд, чунончи: “Son époux, au lieu de la suivre, envoya chercher des cigares à Saint-Victor et fuma jusqu’au jour, tout en buvant des *grog* au *kirsch*, mélange inconnu à la compagnie et qui fut pour lui comme la source d’une considération plus grande encore” (Flaubert, Madame Bovary, с.62). - Шавҳараш бо ӯ нарафт, вай ба Сен Виктор барои ситар харида овардан, касеро фиристод ва то худӣ саҳар сигор мекашиду **гrog** ва **кирш** менӯшид, ин нӯшокие буд, ки то ин дам дар ин маҳалҳо маълум набуд ва аз ҳамин рӯ, ин мебоист ба қавли ҳудаш обрӯ ва мартабаи ӯро дар назари мардуми ин ҷо боз ҳам баландтар мебардошт (Флобер, Хонум Боварӣ, с. 35).

Дар мисоли мазкур дар матни аслии ду реалияи ифодакунандаи нӯшокӣ яъне, **гrog** ва **кирш** дида мешавад, ки ҳардуи он низ як навъи нӯшокиҳои спиртӣ мебошад ва дар Олмон пайдо шуда, дар кишварҳои Аврупо, аз ҷумла Фаронса маъмул гаштааст. Таҳлил нишон медиҳад, ки он ба забони тоҷикӣ **гrog** ва **кирш** тарҷума шудааст, ки маҳсули тадбиқи тоҷикӣ бо роҳи транскрипсия/ тарнслитератсия мебошад.

Мисоли дигар:

“Selon la mode de la campagne, elle lui proposa de boire quelque chose. Il refusa, elle insista, et enfin lui offrit, en riant, de prendre un verre de **liqueur** avec elle” (Flaubert, Madame Bovary, с. 45). - Бо расму оини кишлоқӣ вай ба Шарл шароб таклиф кард. Ӯ ибo кард. Эмма хоҳиш кард ва оқибат хандакунон гуфт, ки ҳудаш низ бо ӯ якҷоя як қадаҳ **ликёр** менӯшад (Флобер, Хонум Боварӣ, с. 27).

Дар матни аслии **liqueur** реалияи ифодакунандаи нӯшокии спиртӣ аст, ки дар Фаронса пайдо шудааст.

Ин реалия низ ба забони тоҷикӣ бо роҳи транскрипсия/ тарнслитератсия тарҷума шудааст.

Бояд зикр намуд, ки олимони ҷудогона реалияҳоро, ҳамчунин, ба гурӯҳи унсурҳои «тарҷуманопазир»-и забон дохил мекунанд. Албатта, ин мафҳум шартӣ аст ва дар назария ва амалия тарҷума роҳҳои махсус ва мухталифи тарҷумаи реалияҳо аз як забон ба забони дигар мавҷуд мебошанд.

Дар бораи реалияҳо Е.М. Верешагин ва В.Г. Костомаров низ дар таҳқиқоти худ андешаронӣ намудаанд, ки чунин истилоҳотро истифода бурдаанд: “калимаҳои коннотативӣ”, “ВБ”, “манзаравӣ” ва, инчунин, “калимаҳои ҷузъи фарҳангидошта” [1,с.79].

Г.Д. Томахин дар таҳқиқоти худ забони англисиро бо забони русӣ ва фарҳанги онҳо муқоиса менамояд. Ҳангоми таҳқиқ ӯ “реалияҳои коннотативӣ” ва “реалияҳои денотативӣ”-ро ҷудо мекунад. Аз рӯйи таърифи Г.Д.Томахин, реалияҳои денотативӣ факту далелҳои забоние мебошанд, ки предмет ва падидаҳои хоси фарҳангии як миллатро ифода намуда, дар фарҳанги мавриди муқоиса муодили худро надоранд. Реалияҳои коннотативӣ муқобили реалияҳои денотативӣ мебошанд. Яъне предмет ва падидаҳои фарҳангии забонҳои муқоисашаванда аз ҳамдигар фарқи надоранд [9, с. 41].

Барои ифодаи калимаҳои тобиш ва ё маъноҳои миллий ва фарҳангдошта аз ҷониби муҳаққиқон мафҳумҳои илмӣ гуногун корбаст мешаванд. Дар қорҳои Г.В. Чернов ва А.В. Фёдоров - “экзотическая лексика” (воҳидҳои луғавие, ки реалияҳои таърихӣ ва ҷуғрофиро ифода менамоянд), А.Е. Супрун - “фосила, масофа, нимтире” ва ё “лакунаҳо” (вазъиятҳо, падидаҳо ва воқеаҳо, ки барои фарҳанги як миллат муқаррарӣ буда, барои фарҳанги халқи дигар бегонанд). Ҳамчунин, дар қори илмӣ И.И. Ревзин ва В.Ю. Розенсвейг “варваризмҳо” (воҳидҳои луғавие, ки бо ёрии онҳо имконияти тасвир ва баён намудани анъана ва хусусиятҳои ба худ хоси зиндагии миллати бегона пайдо мешавад) ба мушоҳида мерасанд.

Калимаҳои ифодакунандаи ҳӯрока низ яке аз унсурҳои забони миллий ва хоси тарзи зисти мардуми ҷудогона ба шумор меравад, чунончи:

1. “C’était une habitude parmi les autres, et comme un *dessert* prévu d’avance, après la monotonie du diner” (Flaubert, Madame Bovary, с.142). - Ин гӯё одате аз ҷумлаи одатҳои дигар дуд, *дессерт* барин як чиз буд, ки кас дар вақти наҳории кашолёфта аз ҷӣ иборат будани онро медонанд (Флобер, Хонум Боварӣ, с.133) (*Дессерт-Ҳӯрданиии шириние, ки дар охири наҳорӣ меҳуранд*).

Ба ақидаи мо *dessert* калимаи умумиистеъмолӣ ё худ байналмилалӣ буда, дар забони тоҷикӣ низ бо ҳамин шакл истифода бурда мешавад. Баъд аз таомхӯрӣ - хоҳ наҳорӣ, ҳӯроки нисфирӯзӣ ва ё ҳӯроки шом бошад - маъмулан десерт истеъмол карда мешавад. Онро анъана низ номидан мумкин аст. Мардуми Фаронса аз ин анъанаҳо фориғ набуда, дастархони онҳоро бидуни десерт тасаввур намудан ғайриимкон аст. Десертҳои фаронсавӣ дар ҷаҳон хеле машҳуранд ва дар тарабхонаҳои мамлақати мо низ онҳоро омода менамоянд, ки номҳои онҳо фаронсавӣ мебошанд. Ин гуна вожаҳо дар марҳилаҳои аввали ворид шудан ба забон ба шарҳу эзоҳ ниёз дошта, бо мурури замон, бо ҳазмшавӣ ва маъмул гардидани вожаҳо дар забони тоҷикӣ аз гурӯҳи вожаҳои бемуодил берун омада, ҷузъи фонди луғавии забон мегарданд.

2. “Emma se sentit, en entrant, enveloppée par un air chaud, mélange du parfum des fleurs et du beau linge, du fumet des viandes et de l’odeur des *truffles*” (Flaubert, Madame Bovary, с.155). - Вақте ки Эмма ба ин хона даромад, ба сару рӯяш ҳавои гарми фориғ зад, ки бо бӯйи омехтаи гулҳо, дастархону дастпоққунҳои тоза, кабоб ва *труфел* парварда шуда буд (Флобер, Хонум Боварӣ, с.148) (*Труфел-як навъи замбурӯғ*).

Дар ин ҷумла диққати моро калимаи *truffles* ба худ ҷалб мекунад. Аз рӯйи маълумоти фарҳанги электронии русӣ-тоҷикӣ ин вожа ду маънӣ дорад: 1. труфел (занбурӯғи тағихокӣ); 2. як навъи шоколад [www.oftob.com]. Дар матни мо калима ба маънои дуомаш омадааст ва ба забони тоҷикӣ бо роҳи транскрипсия/транслитератсия ва тарҷумаи тасвирӣ интиқол ёфтааст. Вожаҳои ифодакунандаи ҳӯрока дар забони фаронсавӣ фаровон буда, дар асари мавриди таҳлили мо низ миқдори муайяни онҳо ба қор рафтааст.

Мавриди қайд аст, ки дар таҳқиқоти шумораи зиёди олимони забоншинос реалияҳо ҳамчун гурӯҳи махсуси воситаи ифода омӯхта мешаванд, ки калима ва ибораҳо дар бар мегиранд. Ин калима ва ибораҳо предметҳои хоси зиндагӣ, фарҳанг ва таърихи миллати муайяно ифода менамоянд. Ба ақидаи В.С. Виноградов, “ҳамаи факту далелҳои ҳаёти иҷтимоӣ, таърихӣ ва сохтори давлатӣ, умумиятҳои миллий, хусусиятҳои муҳити зист, чизу ҷораҳои зиндагии ҳозира ва гузашта ва мафҳумҳои этнографиро реалияҳо номидан мумкин аст” [2,с. 31].

Ҳамин тавр, дар мавриди ба кадом гурӯҳи мушаххаси воҳидҳои луғавӣ дохил будани реалияҳо ақидаи ягона вучуд надорад.

Гуфтан мумкин аст, ки сохтори грамматикӣ реалия ҳамчун воҳиди луғавӣ, мансубияти он ба ҳиссаи нутқ, хосиятҳои грамматикӣ ва хусусияти забон вобастагӣ дорад.

Ба ақидаи С. Влахов ва С. Флорин, реалияҳо бештар исм мебошанд, зеро аз таърифҳои болозикр бармеояд, ки реалияҳо дар аксари мавридҳо предмет ва падидахороифода менамоянд [3, с. 47].

Якчанд мисолҳои дигарро баррасӣ менамоем, ки ҷолиби диққатанд:

“Les pattes rouges des *homards* dépassaient les plats” (Flaubert, Madame Bovary, с.159). - Аз лаби табақҳо чустакҳои *омарҳо* овезон буданд (Флобер, Хонум Боварӣ, с.153) (*Омар- як навъ харчанг*).

Омар – як навъ харчанги баҳрӣ буда, асосан, дар баҳрҳо вомехӯрад. Дар Фаронса онро барои омода намудани хӯришҳо низ истифода мебаранд.

Таҳлил нишон медиҳад, ки калимаи мазкур ба забони тоҷикӣ бо роҳи тарҷумаи тасвирӣ тарҷума шудааст.

“Et il continua donc à exposer ses opinions générales et ses sympathies personnelles, jusqu’au moment où Justin vint le chercher pour *un lait de poule* qu’il fallait faire” (Flaubert, Madame Bovary, с.164). – Вай, ҳамчунон, ақидаҳои умумӣ ва майлу ҳавасҳои шахсиашро байён кардан гирифт, то даме ки аз паси вай Жустен омаду гуфт, ки вақти тайёр кардани *гогол-могол* шудааст (Флобер, Хонум Боварӣ, с.159) (*Гогол-могол- хӯрданиест, ки аз зардии тухми хом бо шакар тайёр карда мешавад*).

Дар ҷумлаи мазкур калимаи мавриди таваҷҷуҳи мо *lait de poule* буда, мо барои пурра дарк намудани маънои он ба тарҷумаи русӣ он низ назар андохтем, ки он ба забони русӣ гоголь-моголь тарҷума шудааст. Ин як навъи хӯрдани буда, бо тухми хом, шакар ва, баъзан, бо ром (шароби найшакар) тайёр карда мешавад. Аз таҳлили ҷумлаи мазкур хулоса намудан мумкин аст, ки калима ба забони тоҷикӣ ба воситаи тарҷумаи тасвирӣ тарҷума шудааст.

“Charles, ayant peur de la voir s’évanouir, courut à la buvette lui chercher un verre d’*orgeat*” (Flaubert, Madame Bovary, с.169). - Шарл аз тарси он, ки мабодо занаш беҳуш шавад, ба ошхона тохт, ки аз он ҷо *оршад* биёрад (Флобер, Хонум Боварӣ, с.160) (*Оршад- як навъ нӯшокии монанди лимонад*).

Калимае, ки дар матни фаронсавӣ истифода шудааст муаллифи матни забони тоҷикӣ онро ҳамчун *оршад* тарҷума намудааст, ки ин калима аслан, русист. Ин гуна нӯшокиро дар замони қадим бо ҷав ва ё меваҳои ҳархелаи дар об ҷӯшонидашуда тайёр менамуданд. Дар бисёр мавридҳо бо лиму ва афлесун омода мекарданд.

Шубҳае нест, ки вожаҳои ифодакунандаи таъом, бо вучуди умумият доштани аксарияти маҳсулоти хӯрокпазӣ ва нӯшокиҳо, ба гурӯҳи махсуси этнографӣ дохил мешаванд, ки таҷассумгари хусусияти милли-фарҳангии халқҳои ҷудогона мебошанд.

Ҳамин тариқ, реалия гурӯҳи махсуси калима ва воситаи баён, барои ифодаи объект, ашёи рӯзгор, фарҳанг, ҳаёти иҷтимоӣ ва тараққиёти таърихӣ, ки барои дигар халқиятҳо бегона аст, хидмат менамояд. Дар ҳақиқат, масъалаҳои таҳлил ва тафсир, инчунин, таснифи реалияҳо аз ҷорҷӯбаи илми филология берун мебароянд ва ҳамеша аз нигоҳи якчанд равия ва фанҳои илмӣ баррасӣ мешаванд.

Хулоса, ҳам дар тарҷумашиносӣ ва ҳам дар забоншиносии муқоисавӣ оид ба таҳқиқи реалияҳо таҳқиқотҳои назаррас аз тарафи олимони соҳа анҷом дода шудааст. Бояд зикр намуд, ки дар забоншиносии ватанӣ низ ҷанбаҳои гуногуни реалияҳо аз нигоҳи тарҷума таҳқиқ карда шудааст. Дар навбати худ, ҳамаи ин раванди таҳқиқи ин гуна мафҳуми мураккаби илмиро душвор мегардонад. Бо вучуди ин, мушкилиҳо ва ақидаҳои гуногун оид ба реалияҳо, таснифот ва таърифҳои пешниҳодшуда хеле муҳим ва арзанда мебошанд. Ба ин таҳқиқоти олимони тоҷик намуда, мо метавонем таснифоти типологии реалияҳоро аз нуқтаи назари методологӣ тақсим диҳем. Бешубҳа, ҳамаи ин аз муҳимияти мақсадҳои гузоштаи ин раванд далоят медиҳад ва барои инкишофи илми забоншиносӣ ва тарҷумашиносӣ ва илмҳои ҳамҷавор бо ин равиш мусоидат менамояд.

Инчунин, дар раванди таҳлили мисолҳои муайянгардид, ки яке аз роҳҳои маъмули тарҷумои реалиҳои ифодакунандаи нӯшокӣ ва таъом ин тарҷумои транскрипсия/транслитератсия ва тарҷумои тасвирӣ ба шумор мераванд, ки исботи онро дар мисолҳои мавриди таҳлил мушоҳида намудан мумкин аст.

**Муқарриз: Турсунов Ф.М., д.и.ф., профессор
Адабиёт:**

1. Верещагин, Е.М., Костомаров, В.Г. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. Под ред. Ю.С. Степанова/ Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. –М.: Индрик, 2005. –1040 с.
2. Виноградов, В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке. Избр. тр.: лексикология и лексикография/ В.В. Виноградов. - М.: Наука, 1986. - 89с.
3. Влахов, С., Флорин С. Непереводимое в переводе. Под ред.Вл. Россельса/ С. Влахов, С. Флорин. –М.: Международные отношения, 1980. –343с.
4. Иванов, А.О. Безэквивалентная лексика: перевод, язык, культура: учеб. пособие/ А.О. Иванов. - СПб.: Филол. фак. С.-Петерб. гос. ун-та, 2006. - 192с.
5. Иванов, А.О., Безэквивалентное и непереваемое в свете современной лингвистической теории: дисс... канд. филол. наук: 10.02.19. – общее языковедение/ Иванов Алексей Олегович. – Л., 1984. –189с.
6. Мулоқандов, Э. Хонум Боварӣ/ Э. Мулоқандов. – Душанбе: Ирфон, 1967. –380с.
7. Реформатский, А.А. Введение в языковедение/ А.А. Реформатский. –М.: Аспект Пресс, 1996. – 536с.
8. Соболев, Л.Н. Пособие по переводу с русского языка на французский/ Л.Н. Соболев. -М.: Издательство литературы на иностранных языках, 1952. -298с.
9. Томахин, Г.Д. Реалии – американизмы: учеб. пособие для институтов и фак. иностр. яз./ Г.Д. Томахин. -М.: Высшая шк., 1988. -239с.
10. Чернов Г.В. Вопросы перевода русской безэквивалентной лексики на английский язык: автореф. дисс... канд... филол... наук / Г.В. Чернов.-М., 1985.-14.(24с.).
11. Швейцер, А.Д. Современная социолингвистика. Теория, проблемы, методы/ А.Д. Швейцер. – М.: Наука, 1977. –176с.
12. ABBY Lingvo x5.- <http://www.ABBY.ru>, <http://www.Lingvo.ru>,
13. Gustava Flaubert, Madame Bovary, Paris: Librairie de France, 1929. - 903с.
14. www.oftob.com

РОҶЕЪ БА ХУСУСИЯТИ ТАРҶУМАИ БАЪЗЕ РЕАЛИЯҲОИ ИФОДАКУНАНДАИ НҶШОКӢ ВА ТАОМҲО АЗ ЗАБОНИ ФАРОНСАВӢ БА ЗАБОНИ ТОҶИКӢ (ДАР МИСОЛИ АСАРИ БАДЕӢ)

Мақолаи мазкур ба ба хусусияти тарҷумои баъзе реалиҳои ифодакунандаи нӯшокӣ ва таомҳои аз забони фаронсавӣ ба забони тоҷикӣ дар мисоли асари бадеӣ бахшида шудааст. Муаллифи мақола ба масъалаи роҳи воситаҳои тарҷумои реалиҳои ифодакунандаи нӯшокӣ ва таомҳои аз забони фаронсавӣ ба забони тоҷикӣ аз нигоҳи назарияи равшанӣ андохта, ҷиҳатҳои амалии онҳоро бо мисолҳои мушаххас мавриди баррасӣ қарор медиҳанд. Дар мақолаи мазкур маълумоти назариявӣ оид ба мавқеи реалиҳо дар забоншиносӣ ва тарҷумашиносӣ фикру ақидаҳои олимони соҳа дарҷ гардидааст.

Инчунин дар мақолаи мавриди назар таҳқиқоти адабиёти хориҷии марбут ба мавзӯи баррасӣ гардидаанд, ки барои ҳалли мушкилии тарҷумои реалиҳо ва омӯзиши он бахшида шудаанд. Дар мақола ҳамчунин дар бораи ҳудуди калимаи реалия ва пайдоиши он маълумот дода мешавад. Дар ин робита муаллифон ақида ва сатҳи олимони соҳаро ба монанди М.Н. Алексеев, Г.В. Шатков, А.В. Фёдоров, Г.В. Чернов, Л.Н. Соболев, И.И. Ревзин, Г.Д. Томахин, Л. К. Латишев, Л.С. Бархударов, В.Н. Комиссаров, В.С. Виноградов, И. Келлер (Keller, 1892), Я.И. Ретскар ва ғ. дар мақолаи худ дарҷ намудаанд. Қайд кардан бамаврид аст, ки муаллиф барои мақсадҳои мақолаи худ аз адабиёти бадеии хориҷӣ яъне, асари Густав Флобер “Хонум Боварӣ” мисолҳоро ҷамъоварӣ намуда таҳлил ва баррасӣ намудааст. Бояд қайд намуд, ки тарзу усулҳои маъмуле, ки барои тарҷумои реалиҳои ифодакунандаи нӯшокӣ ва таъом истифода мешаванд ин тарҷумои транскрипсия/транслитератсия ва тарҷумои тасвирӣ ба шумор мераванд.

Калидвожаҳо: забонишиносӣ, тарҷумашиносӣ, тарҷума, забони фаронсавӣ, забони тоҷикӣ, муқоиса, адабиёти бадеӣ.

ОБ ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА НЕКОТОРЫХ РЕАЛИЙ, ОБОЗНАЧАЮЩИЕ НАПИТКИ И ЕДУ, С ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКА НА ТАДЖИКСКИЙ (НА ПРИМЕРЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ)

Данная статья посвящена особенности перевода некоторых реалий, обозначающие напитки и еду, с французского языка на таджикский язык на примере литературного произведения. Автор статьи освещает вопрос путей и средств перевода реалий обозначающие напитки и еду с французского языка на таджикский язык с точки зрения теории, и на конкретных примерах рассматривает их практические аспекты. В статье собраны теоретические данные о положении реалий в лингвистике и переводоведении, а также мнения ученых в этой области.

Также в рассматриваемой статье обсуждаются исследования зарубежной литературы, связанные с данной темой, которые посвящены решению проблемы перевода реалий и ее изучению. В статье представлена информация о самом слове реалии и его происхождении. В связи с этим автор используют мнение и вклад ученых данной области, таких как М.Н. Алексеев, Г.В. Шатков, А.В. Федоров, Г.В. Чернов, Л.Н. Соболев, И.И. Ревзин, Г.Д. Томахин, Л. К. Латишев, Л.С. Бархударов, В.Н. Комиссаров, В.С. Виноградов, И. Келлер (Келлер, 1892), Ю.И. Рецкар и другие. Стоит отметить, что для достижения целей своей статьи автор собрал, проанализировал и обсудил примеры из зарубежной литературы, а именно из романа Гюстава Флобера «Мадам Бовари». Следует отметить, что наиболее распространенными методами перевода обозначающие напитки и еду являются транскрипция/транслитерация и описательный перевод.

Ключевые слова: лингвистика, переводоведение, перевод, французский язык, таджикский язык, сравнение, художественная литература.

ON THE SPECIFICS OF TRANSLATION OF SOME REALITIES MEANS DRINKS AND FOOD FROM FRENCH LANGUAGE INTO TAJIKI LANGUAGE (BASED ON THE EXAMPLE OF A WORK OF FICTION)

This article is devoted to the specifics of translation of some realias means drinks and food from French language into Tajiki language using a literary work as an example. The author of the article highlights the issue of ways and means of translating food and drink realias from French language into Tajiki language from a theoretical point of view, and examines their practical aspects using specific examples. The article contains theoretical data on the position of realias in linguistics and translation studies, as well as the opinions of scientists in this field.

The article also discusses foreign literature studies related to this topic, which are devoted to solving the problem of translating realia and studying it. The article also provides information about the word reality itself and its origin. In this regard, the author use the opinion and contribution of scientists such as M.N. Alekseev, G.V. Shatkov, A.V. Fedorov, G.V. Chernov, L.N. Sobolev, I.I. Revzin, G.D. Tomakhin, L.K. Latishev, L.S. Barkhudarov, V.N. Komissarov, V.S. Vinogradov, I. Keller (Keller, 1892), Yu.I. Retzkar and others. It is worth noting that for the purposes of his article, the author collected, analyzed and discussed examples from foreign literature, namely from Gustave Flaubert's "Madame Bovary". It should be noted that the most common methods of translating food and drink images are transcription/transliteration and descriptive translation.

Keywords: linguistics, translation studies, translation, French language, Tajik language, comparison, fiction.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шоназаров Зарбахт Музаффарович, Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, н.и.ф., нишонӣ: шаҳри Душанбе, к.Муҳаммадиев 17/6, тел.: 2325003; 933213331.

Сведения об авторе: Шоназаров Зарбахт Музаффарович, Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улуғзоде, к.ф.н., адрес: г. Душанбе, ул.Мухаммадиев 17/6, тел.: 2325003; 933213331.

Information about the author: Shonazarov Zarbakh Muzaffarovich, Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Candidate of Philological Sciences, at 17/6 Muhammadiev Str., Dushanbe, Tajikistan. Tel.: 2325003; 933213331.

Робитаи байни ду халқи гуногунзабон боис мегардад, ки на танҳо расму ойин ва фарҳанг, балки забони онҳо низ таҳти таъсири якдигар қарор гиранд. Аммо дар ин тамос забони заиф ҳамеша зери таъсири забони қавӣ ва пешрафта қарор гирифта, нуфузи он бар забони заиф бештар эҳсос мешавад. Дар ҳоли ҳозир, ки давраи ҷаҳонишавӣ ном гирифтааст, забонҳои қавӣи дунё, аз қабилӣ русӣ ва англисӣ таъсири худро ба забонҳои дигар, аз ҷумла тоҷикӣ (форсӣ) расонда истодаанд. Чунончи баъзе вожаҳо, аз қабилӣ истилоҳоти техникӣ мустақиман ё ба воситаи тарҷума ба забон ва адабиёти тоҷикӣ роҳ ёфтанд.

Агар миллати дорои фарҳанг ва тамаддун дар зери ҷимояи давлат ва ҳукумати кишвари худ қарор дошта бошад, он гоҳ забони он халқу миллат на танҳо забонҳои муосири дигар, балки баъзе забонҳои пешрафтатарро низ таҳти таъсир қарор медиҳад. Чунончи баъд аз пешрафти забон ва адабиёти арабӣ дар асрҳои VIII ва IX забону адабиёти ибрӣ ва сурёӣ таҳти нуфузи он қарор гирифт. Ҳол он ки қабл аз он ҳуди забони арабӣ таҳти таъсири забонҳои мазкур қарор дошт. Дар таҳияи грамматикаи забонҳои сурёӣ ва ибрӣ, таркибҳо ва истилоҳоти сарфу наҳв (грамматикаи)-и арабӣ ба кор рафт [5, с. 120-122]. Чунончи қабл аз рушду густариши забони арабӣ, назм ва тартиби таърихӣ аслан дар адабиёти ибрӣ вучуд надошт, вале бо таъсири адабиёти арабӣ, назми мазкур дар адабиёти ибрӣ ривоч ёфт [10, с.136].

Таъи ҳукмронии дусадсолаи арабҳо дар минтақаҳои мардуми форсизабон, забони арабӣ бар забонҳои эронӣ он чунон таъсири амиқ ва густарда расонд, ки кас ҳаёл мекунад, ки паҳлавӣ ва тоҷикӣ (форсӣ) баъд аз рушди ислом тамоман забонҳои гуногунанд. Бо вучуди ин, шаку шубҳае вучуд надорад, ки забони паҳлавӣ низ таъсири худро ба забону адабиёти арабӣ гузошт. Чунончи чандин вожаҳои тоҷикӣ (форсӣ)-и асл вориди забони арабӣ гардид, шеърӣ арабии асрҳои VIII ва IX таҳти таъсири афкор ва баёни забони тоҷикӣ (форсӣ) қарор гирифт.

Забони тоҷикӣ (форсӣ) низ дар давраи Сомониён рушду такомул ёфта, ба забони расмӣ табдил ёфт. Дар давраҳои баъдӣ, доманаи ин забон васеъ гардид, дар кишварҳои дигар паҳн гардид. Аз ҷумла, ин забон муддати 800 сол забони расмӣи мардуми Ҳиндустон буд. Дар баробари ин, дар Ҳиндустон забоне нест, ки таҳти таъсири забони тоҷикӣ (форсӣ) қарор нагирифта бошад.

Ҳангоми ворид гардидани забони тоҷикӣ (форсӣ) ба Ҳиндустон мардуми ин сарзамин бо беш аз ҳафтсад лаҳҷа суҳбат мекарданд. Аммо дар муддати хеле кӯтоҳ забони тоҷикӣ (форсӣ) бо сабаби ҳукмронии ҳокимони тоҷикзабон ва дини онҳо, яъне ислом забони сиёсӣ ва омӯзишии Ҳиндустон гардид, зеро бештар корҳои идорӣ ба ҳамин забон анҷом мешуд, мардум бо мақсади баровардани ниёзҳои сиёсӣ ва додгоҳӣ, вожаҳо ва ибораҳои таркибҳои тоҷикӣ (форсӣ)-ро ба кор мебарданд. Шайхон ва бузургони тасаввуф барои таълиф бо мардуми ин кишвар бо забони бумӣ (маҳаллӣ) гуфтугӯ мекарданд, вале барои баёни истилоҳоти суфия ва динӣ, вожаҳои тоҷикӣ (форсӣ)-ро ба кор мебарданд. Ҳамон тавре, ки мусалмонони хориҷӣ низ ҳангоми тамос бо мардуми бумӣ забони ин мардум ё забони муштарак, яъне забони бумӣ ва тоҷикӣ (форсӣ)-ро ба кор мебарданд. Бинобар ин, ҳама забонҳо ва лаҳҷаҳои ин кишвар, аз забони тоҷикӣ (форсӣ) таъсир гирифт ва чун фотехон, мубаллиғон ва суфиён барои таълиф, рисолаҳои худро ба забони маҳаллӣ таълиф мекарданд, рушди адабиёти ин забонҳо маҳз аз даврони ҳукмронии мусалмонҳо оғоз гардид. Ва ҳатто хати баъзе забонҳои бумӣ, аз қабилӣ пашту ва синдҳӣ бар асоси алифбои тоҷикӣ (форсӣ) ба вучуд омад. Агарчи забонҳои панҷобӣ, маратҳӣ ва гучаратӣ дорои хати ҷудогона бошанд ҳам, вале бо вучуди ин, тамоми ин забонҳо вожаҳо, таркибот ва равиши баёни тоҷикӣ (форсӣ)-ро ба кор барданд. Аз ҷумла, профессор Мағҳав Триванк Патваргхан дар китоби хеш

“Луғати форсӣ ва маратҳӣ” дар бораи роҳҳои таъсири забони тоҷикӣ (форсӣ) ба забони маратҳӣ ва тарзи калимасозӣ дар он забон ишора намудааст [11, с. 3-10].

Дар заминаи нуфуз ва таъсири забони тоҷикӣ (форсӣ) бар забонҳои пашту, панҷобӣ ва синдҳӣ, идораи матбуоти Покистон мақолаи муфассал таҳти унвони “Таъсири забони тоҷикӣ (форсӣ) бар забонҳои бумии Покистон” навишта, ба ҷоп расондааст ва баъзе аз таъсири мазкурро муҳаққиқ Абдулмачид Солик дар китоби худ баён доштааст [1, саҳ. 536-557]. Ҳамчунин таъсир ва нақши барҷастаи забони тоҷикӣ (форсӣ)-ро бар забони маратҳӣ забоншинос Мавлоно Абдулҳақ дар асари худ ба номи “Таъсири забони тоҷикӣ (форсӣ) бар забони маратҳӣ” баён доштааст. Ба назари ӯ дар ин таъсир, илм ва забони мардуми маратҳа таъсире надошт, чун мардуми маратҳа дар шуҷоат ва фанҳои ҷангӣ маҳорати комил доштанд, аммо ба таври кулӣ онҳо дар заминаи илм ва фазл кори шоёне анҷом надованд ва ҳамчунин дар миёни онҳо теъдоди донандагони забони санскрит бисёр кам буд. Онҳо ҳеҷ гоҳ ба омӯзиши забонҳои арабӣ ва тоҷикӣ (форсӣ) шавқе надовштанд ва дар байнашон на танҳо касе китобҳои арабӣ ё форсиро ба забони бумӣ тарҷума накард, балки дар анҷоми ин кор ҳам ёрӣ ҳам накард [2, с. 133].

Забони гучаратӣ нисбат ба забони маратҳӣ дида, бештар зери нуфуз ва таъсири забони тоҷикӣ (форсӣ) қарор гирифтааст. Аввалан чун аз миёнаҳои асри VII арабҳо бо мардуми ноҳияҳои соҳилии Гучарат робита барқарор карданд ва баъд аз муддате ҳокими “Анаҳлавод” барои зисти мусалмонон дар ин минтақа иҷозатномаи биноӣ як масҷидро дода, ҳатто дар анҷоми ин кор ба онҳо кумак карда буд [7, с. 239].

Баъд аз сари қудрат омадани Алоуддин Хилҷӣ дар Гучарат дар соли 1297 м. то охириҳои асри XVIII олимони, донишмандон ва шайхон аз вилоятҳои гуногуни Ҳиндустон ва аз кишварҳои хориҷӣ ба Гучарат омада, он ҷо сукунат ихтиёр намуданд ва бо мардуми маҳаллии ин диёр робитаи зич барқарор намуданд.

Ҳокимони худмухтори ин вилоятҳо ба омӯзиши забони тоҷикӣ (форсӣ) ва корҳои илмӣ шавқи беандоза доштанд, бинобар ин, аксари китобҳои санскрит ва арабиро ба забони тоҷикӣ (форсӣ) тарҷума намуданд [8, с. 87].

Дар баробари ин, дар замони ҳукмронии Алоуддин Хилҷӣ забони идории Гучарат тоҷикӣ (форсӣ) гардид ва ба тадриҷ барои омӯзишу ёдгирии тоҷикӣ (форсӣ) ва арабӣ мактабҳо кушода шуданд ва сокинони Гучарат ба хоҳири ниёзҳои сиёсӣ ва додгоҳӣ ба воситаи мусалмонон забони тоҷикӣ (форсӣ)-ро ёд гирифтанд.

Тамоми ин таҳаввулот боиси пайдоиши забони навине ба номи “гучарӣ” гардид, ки шомили хати гучаратӣ, аммо вожаҳо ва сохти он тоҷикӣ (форсӣ) буданд. Луғати қадимии ин забонро Сайид Начиб Ашраф Надавӣ тасҳеҳ намуда, дар Мумбай ба ҷоп расондааст. Аз сӯйи дигар, вожаҳои зиёди тоҷикӣ (форсӣ) ба забони гучаратӣ ворид шудааст, ки бештарини он дар қарни XIV ва XV ба соҳаҳои ҳарбӣ, саноат, ҳарфу таркибот, масъалаҳои додгоҳӣ, силоҳҳои ҳарбӣ, унвонҳои дарборӣ ва вожаҳои умумӣ дахл доранд.

Ҳамчунин таркибҳои илмӣ забони гучаратӣ таҳти таъсири таркибҳои тоҷикӣ (форсӣ) қарор дорад ва барои шарҳу тавзеҳи он луғатҳои зиёди таркибот ба забони санскрит таълиф шудааст [7, с. 312].

Баъзе аз китобҳои муҳими тоҷикӣ (форсӣ) ба гучаратӣ тарҷума шудааст. Забоншиноси ҳиндӣ Найк Чотобай дар китоби худ “Нуфузи забони тоҷикӣ (форсӣ) ва арабӣ ба гучаратӣ” (ба забони гучаратӣ аст) зимни зикри тарҷумаи “Гулистон”-и Саъдӣ бо номи “Пҳулистон” ва ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ба забони гучаратӣ иброз доштааст, ки Бол Шанкар рисолае ба забони тоҷикӣ (форсӣ) ба номи “Итиҳасмала”(Гулчини таърих)-ро таҳти сарпарастии Навабан Чаванагар ба ҷоп расондааст ва дар ин рисолаҳо баъзе қисматҳои “Ойини Акбарӣ”, “Таърихи Фаришта” ва “Ҷаҳонгирнома”-ро ба забони гучаратӣ ба ҷоп расондааст.

Таъсири забони тоҷикӣ (форсӣ) бар забони бангоӣ нисбат ба забонҳои маратҳӣ ва панҷобӣ бештар ба ҷашм мерасад. Роҷеъ ба ин мавзӯ аксари муҳаққиқон, ба хусус профессор Динеш Чандар Сен дар асари барҷастаи худ ба номи “Хидмати мусалмонон ба забон ва адабиёти бангоӣ” ишора кардаанд [3, саҳ. 10]. Забоншиносони бангоӣ: Гҳош, Шаҳидулло ва Инъомулҳақ низ баъдҳо дар осори худ маълумоти бештаре гирд оварданд ва

пас аз онҳо, доктор Ато Карим Барқ-устоди забон ва адабиёти тоҷикӣ (форсӣ) дар Донишгоҳи Калкатта ин мавзӯро мавриди баррасӣ қарор дода, ба таври муфассал пажӯҳиш намудааст ва рисолаи таҳқиқи худро дар Донишгоҳи Техрон Ҳимоя намуда, соҳиби унвони дараҷаи докторӣ гардидааст.

Бо назардошти вазъи сиёсӣ, иҷтимоӣ ва таърихӣ, таъсири забони тоҷикӣ (форсӣ) бар забони бангоӣ бисёр амиқ ва васеъ аст ва ҳақиқат ин аст, ки ҳокимони мусалмони бангоӣ ба пайдоиши адабиёти бангоӣ асос гузоштанд ва то андозае ба сабаби шавқу алоқаи онҳо адабиёти мазкур дар кишвари Бангола густаришу тавсеа ёфт ва ин ба сабаби он буд, ки:

Аввалан, мусалмонони араб дар асри VII ҳиҷрӣ тавре, ки дар соҳили Гучарат сукунат ихтиёр намуда буданд, ҳамон тавр дар соҳили Бангола низ зиндагӣ ба сар бурданд, аз ин рӯ, вожаҳои арабӣ вориди забонҳои сокинони соҳилӣ гардид.

Сониян, пас аз ҳамлаи Маҳмуди Ғазнавӣ ва Қутбиддини Ғурӣ дар забони пракрити Ҳиндустон корбурди баъзе аз вожаҳои тоҷикӣ (форсӣ) оғоз гардид ва тавассути он дар забони бангоӣ, ки дар он аср нашъунамо меёфт, вожаҳои забони тоҷикӣ (форсӣ) ворид шуд.

Баъдан пас аз муддати мубаллиғон ва шайхони исломӣ барои таблиғи дини ислом ба ин сарзамин омаданд, ки аз миёни онҳо Султон Маҳмуди Моҳисавор (ваф: 1047 мелодӣ), Шоҳ Маҳмуд Султони Румӣ (ваф: 1053 м.), Бобо Одами Шаҳид (ваф: 1119 м.), Абдуллоҳ Кирмони Чистии Бирбҳумӣ (1144-1236 м.) ва дигаронро доктор Инъомулҳақ зикр намудааст. Сайид Шоҳ Чалолӣдин Табрзӣ (ваф: 1225 м.) дар дарбори Лакшман Сен нуфузи зиёд дошт. Лакшман Сен барои ӯ дар Мандава масҷиде ва хонақоҳе бино кард. Ӯ дар шаҳри Силхат вафот кард ва то кунун мазорааш зиёратгоҳи мардум аст.

Бузургони номбаршуда бо мардуми Ҳинд ва Бангола рафтуомад доштанд ва дар авзои номусоид ба кумаки онҳо шитофта, афкори худро ба забони онҳо таблиғ мекарданд. Маълум аст, ки дар гуфтугӯ онҳо вожаҳои тоҷикӣ (форсӣ)-ро ба кор мебурданд. Дар охири асри X аз тарафи пайравони ойини Буддо, забони бангоӣ тавсеаи бештаре пайдо кард. Аммо ҳиндуҳо ба таври умумӣ ва браҳманҳо ба таври хусусӣ забони банголиро бисёр ночизу ҳақир мепиндоштанд ва санскритро забони муқаддас медонистанд. Аз ин рӯ, онҳо чопи осорро фақат бо забони санскрит маҳдуд мекарданд ва забони бангоӣ танҳо забони гуфтугӯ шуда буд ва дар дарбори роҷаҳо мақом ва манзалате надошт ва ҳамчунин дар қори идории мамлакат низ ба кор бурда намешуд. Бинобар ин, аз лиҳози адабӣ мақоме надошт.

Буддоиҳо барои таблиғи ойин ва қорҳои таълифу таснифи осори хеш аз забони бангоӣ истифода мекарданд. Пандит (руҳонӣ) Рама аз аҳли Банкор-олим ва ғозили дини буддой тақрибан дар асри XI китобе ба забони бангоӣ ба номи “Сонёпора” навишт. Дар ин китоб ва ҳамчунин китобҳои аввалияи забони бангоӣ вожаҳои арабӣ ва тоҷикӣ (форсӣ) ба чашм мерасанд. Баъзе аз онҳо ба шакли зерин мебошанд: Худо, биҳишт, Муҳаммад, пайғамбар, одам, ғозӣ, қозӣ, шайх, тир, камон, суд, кафан, пайк ва ғайра.

Маълум мешавад, ки дар замони таълифи китобҳои мазкур мусалмонон дар Бангола сукунат ихтиёр карда, забони тоҷикӣ (форсӣ) бар забони бангоӣ таъсири амиқе гузоштааст.

Ҳокимони мусалмон ҳангоме, ки вилояти Банголро фатҳ карданд, донишмандони забони санскритро дар дарбори худ ҷой доданд ва ба онҳо дастур доданд, то китобҳои санскритро ба забони бангоӣ тарҷума намоянд. Ҳамчунин донишмандон ва олимони мусалмон тамоми китобҳои тоҷикӣ (форсӣ)-ро ба забони бангоӣ тарҷума карданд. Хулоса, бо Ҳимояти амирони мусалмон ва бо посдории донишмандон ва суфиён адабиёти бангоӣ рушду тавсеа ёфт. Чунончӣ бо мусоидати мусалмонон забони бангоӣ дар берун аз ин вилоят аз як сӯ, дар Аракон, Нифа ва Ассам ва аз сӯи дигар, дар Орисса ва Ранчи то андозае ривож ёфт. Ба пайравӣ аз мусалмонон роҷаҳои ҳинду низ дар тавсеа ва пешрафти забони бангоӣ саҳм гузоштанд ва олимону донишмандони ҳинду, ки қаблан забони банголиро бисёр ночиз ва паст мешумарданд, ба таълиф ва тарҷумаи осори гузаштагон даст заданд. Ин матлабро профессор Д.Ч.Сен ва муаррихони дигари забону адабиёти бангоӣ ба исбот расонданд ва қайд намуданд, ки агар мусалмонон ба вилояти Бангол намеомаданд ва забони бангоӣ ба дарбори роҷаҳои ҳинду роҳ намеёфт, он ҳеҷ гоҳ мақоми адабӣ ва илмиро ба даст намеовард [3, с. 25].

Сипаҳсолор Сайид Алоуддин Ҳусейншоҳ (1493 м.), яъне Прагал Хон ва писараш Нусрат Хон (1518 м.), Пармешвар Дас ва Кар Анандиро барои тарҷумаи “Маҳабҳарата” гумоштанд ва амирони мусалмон “Рамаяна”-ро аз забони санскрит ба банголии тарҷума карданд. Таҳти ҳимояти Рукниддин Борбак Шоҳ (1459 м.) Маладарбаса “Бҳагвагита”-ро аз санскрит ба банголии тарҷума карда, дар подоши он унвони “Ганарач” (васфқунанда)-ро гирифт. Шоҳ Шучоъ фарзанди Шоҳчаҳон Шоҳ Камла Нараян Чадонатҳро барои тарҷумаи китобе аз забони санскрит ба банголии дастур дод.

Қабул аз тарҷумаи ин китоби муҳим ва пурҳаҷми санскрит ба забони банголии, бархе аз донишмандон чанде аз китобҳои тоҷикӣ (форсӣ) ё ҳулосаи онҳоро ба забони банголии тарҷума карданд. Дар миёни китобҳои мазкур “Сайф-ул-мулук”, “Ҳасанбону”, “Султон Ямома”, “Тўтинома”, “Ҳотами Той”, “Шоҳи Рум”, “Тамим Ансорӣ”, “Гул Баковулӣ” ва “Юсуф ва Зулайхо”-ро метавон ба унвони мисол овард. Лозим ба зикр аст, ки бинобар пайравӣ аз манзумаҳои Фирдавсӣ ва Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ манзумасароӣ ба забони банголии оғоз гардид.

Адибони мусалмон ғайр аз китобҳои мазкур чандин китобҳои дигарро ба забони банголии тарҷума карданд. Дар миёни онҳо бояд аз “Лайлӣ ва Мачнун”-и Ҷомӣ, “Ҳафт пайкар” ва “Искандарнома”-и Низомӣ, “Рубоӣёт”-и Умари Хайём, “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ, “Баҳори дониш”-и Иноят Хон, ғазалиёти Ҳофиз, “Тазкир-ал-авлиё” ва “Панднома”-и Аттор ва “Гулистон” ва “Бўстон”-и Саъдӣ ном бурд.

Мусалмонони Бангола китобҳои тоҷикӣ (форсӣ)-ро на танҳо тарҷума карданд, балки бо пайравӣ аз осори тоҷикӣ (форсӣ) китобҳои назмӣ ва насриро низ таълиф карданд, ки баъзе аз онҳо “Нурнома”, “Насиҳатнома”, “Толибнома”, “Шариатнома”, “Қиёматнома”, “Муноҷот” ва “Шоҳномаи ислом” мебошанд ва ҳамчунӣ фикҳӣ исломӣ, воқеаҳои муҳими таърихӣ ва шарҳи ҳоли бузургони дини ислом ба забони банголии таълиф шуданд.

Донишмандони мазкур дар тарбия, таълифи адаби мазҳабӣ ва монанди онҳо, аз қиссаву ҳикояҳо ва воқеаҳои маҳаллӣ истифода карданд. Доктор Инъомулҳақ рӯйхати китобҳои мазкурро дар китоби худ “Адабиёти банголии мусалмонон” зикр кардааст. [4, с. 132].

Мусалмонон шамъи забон ва адабиёти банголиро дар минтақаи Аракон равшан карданд. Ислом дар минтақаи мазкур дар асри XIV ворид шуд. Дар аввалҳои қарни XV мусалмонон дар асари ҳамлаи роҷаҳои Бирма аз Аракон ба Лакхнаватӣ муҳоҷират карданд, вале баъд аз муддати кӯтоҳе шоҳ Ҷалолиддин Муҳаммад Араконро дуҷумбора фатҳ кард ва ҳокимони буддоии ин минтақа, ҳукмронии шоҳ Муҳаммадро пазируфтанд. Аксари мусалмонон аз нуқтаҳои гуногуни Бангола ба он минтақа омаданд ва ислом дубора дар онҳо паҳн шуд ва ҳокимони буддой вожаҳои Салим Шоҳ, Искандар Шоҳ ва Ҳусейн Шоҳро ба номҳои худ илова карданд. Мусалмонон дар вазоратҳо ба мақомоти олӣ гумошта шуданд ва аз донишмандону муаллифон ҳимоят карданд. Маҳали фаъолияти илмӣ ва адабии Мавлавӣ Давлати Қозӣ, Мавлавӣ Сайиди Иловал ва Мавлавӣ Мардонӣ Алӣ дар Аракон буд. Маҳз дар ҳамаин ҷо Давлати Қозӣ манзумаи дostonҳои “Лор Чандр ранӣ” ва “Сатӣ Мина”-ро ба забони банголии оғоз намуда, Мавлавӣ Сайид Иловал онҳоро такмил кард ва ҳамчунин Падмават Малик Муҳаммад “Ҷайсӣ”-ро аз забони ҳиндӣ ва “Ҳафт пайкар” ва “Сикандарнома”-и Низомии Ганҷавӣ, “Сайф-ул-мулук” ва “Бадеъ-ул-маҷол”-и Ғаввосиро аз забони тоҷикӣ (форсӣ) ба забони банголии тарҷума намуданд ва низ Мавлавӣ Мардон дostonи “Носирнома”-ро ба забони банголии таълиф кард.

Дар миёни шоҳони мусалмони банголии заминаи пайдоиши таърихи аввалияи адабиёти банголии ба даврони шоҳ Ҳусейн мансуб медонанд. Дар асри вай баъзе аз адибони ҳиндӣ чандин китоби санскритро ба забони банголии тарҷума намуда, бархе аз онҳо манзумаҳои тулонӣ чун “Мансаҷая” ва “Мансамангал”-ро таълиф карданд ва дар ин манзумаҳо шоҳ Ҳусейнро ба таври фаровон ситоиш карданд. Дар мавриди “Мансамангал” як чизро метавон қайд намуд, ки дар арӯсхона (хонаи арӯс) қаҳрамони дoston барои дафъи арвоҳи ҳабиса ғайр аз чизҳои табарруки дигар, Қуръони маҷидро низ мегузашт.

Тавре ки зикр кардем, пеш аз фатҳи Бангола аз тарафи мусалмонон ҳиндуҳо банголиро забони пасту ночиз ва ҳатто забони арвоҳи хабиса мепиндоштанд. Вақте ин забон мавриди ҳимояи мусалмонон қарор гирифт, баъзе аз олимони санскритзабони дарборӣ китобҳои муҳими санскритро бо таблиғу ташвиқи онҳо ба забони банголи тарҷума карданд. Ҳамзамон роҷаҳо, муаллифон ва донишмандони ҳинду низ тамоюли худро ба забони банголи нишон доданд ва дар ҳамин аср буд, ки ҳиндуҳои Бангола бинобар заруратҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ ба омӯзиши забонҳои санскрит, арабӣ ва форсӣ шуруъ карданд ва аз қарни XVI то қарни XX теъдоди зиёде аз олимони арабӣ ва форсӣ дар Бангола ба воя расиданд. Онҳо китобҳои арабӣ ва форсиро ба забони худ тарҷума карда, ҳатто асарҳои нав, аз қабили “Луғати форсӣ ва банголи”, истилоҳоти арабӣ, форсӣ ва санскритро ҷамъоварӣ ва таълиф карданд. Баъзе дигарро дар рӯзномаҳои форсӣ ва ҳамчунин дар рӯзномаҳои муштаракӣ форсӣ ва банголи ба ҷоп расонда, дар рушду густариши забонҳои урду, форсӣ ва банголи дар кишвар саҳми назаррас гузоштанд. Дар қарни XVII ҳиндуҳои банголи бо саъю кӯшиши худ адабиёти банголиро густариш дода, ба авҷи аъло расонданд ва ба ҳамин хотир аст, ки имрӯз забони банголи яке аз забонҳои тараққиёфтаи Ҳиндустон ба шумор меравад. Ба назари мо, Бҳарат Чандр Рай ва Рам Моҳан Рай аз муаллифони барҷастаи қарнҳои XVIII ва XIX маҳсуб мешаванд. Бҳарат Чандр Рай фарзанди яке аз кормандони браҳмани мавриди таваҷҷуҳи навоби Муршидобод роҷа Нарендра, дар соли 1721 м. дар шаҳри Бардаман таваллуд шуда, таҳсилоти ибтидоии худро ба забони санскрит оғоз кардааст. Забони тоҷикӣ (форсӣ)-ро дар синни ҷавонӣ аз устои барҷастаи забони тоҷикӣ (форсӣ) Муншӣ Рам Чандр дар Ҳогли омӯхт. Ба хотири низоъҳои мулкӣ ва дар асари рашкҳои оилавӣ дар Бардаман зиндонӣ шуд.

Пас аз муддате аз зиндон фирор карда, дар Канакупурӣ ва Вандран пинҳон шуд, аммо ба сабаби шуҳрат пайдо кардани ӯ дар адабиёт роҷаи Кришнагира Кришна Чандр вайро дар қатори олимони ва шоирони дарбори худ ҷой дод. Ёро бо лақаби “Ганакар” (васфкунанда) сарфароз намуда, як қалъаи бузург аз мулки онҷоро дар минтақаи Ҳогли ба вай тухфа кард.

Ӯ дар аввалҳои асри XVIII аз беҳтарин олимони ва шоирони забони банголи ба шумор рафта, ҷандин китобро ба забони банголи навиштааст ва ҳамчунин манзумаҳои дарозро таълиф намудааст. Дар манзумаҳои мазкур вижагиҳои шеъри санскрит ва тоҷикӣ (форсӣ)-ро бо ҳам омехта, сабки навро дар шеъри банголи эҷод кард ва шеърро ба авҷи камол расонд. Чунончи мунаққиди машҳури шеъри банголи роҷа Рам Моҳан Рай навиштааст, ки пас аз Бҳарат Чандр мушkil аст, каси дигаре ба мартаба ва мақоми ӯ бирасад. Ёро бо вучуди таъби шоирона, шеърсароиро тарк гуфт. Осори манзум ва мансури Бҳарат Чандр писанди умуми мардум воқеъ шуд. Шоирони дигар ба пайравии ӯ шеър гуфтанд. Мавлавӣ Назоратуллоҳ манзумаи “Випаря ва сундар”-и ёро ба тоҷикӣ (форсӣ) тарҷума намудааст. Манзумаҳои ӯ авзои ҷомеаи Ҳиндустон ва Банголро инъикос намуда, дар айнаи ҳол дар навиштаҳои ӯ ғайр аз вожаҳои тоҷикӣ (форсӣ) байтҳои тоҷикӣ (форсӣ) низ ба ҷашм мерасанд.

Мумтозтарин олим ва донишманди Бангола дар қарни ҷорӣ роҷа Рам Моҳан Рай мебошад. Бобои ӯ Браҷ Набода дар оғоз дар дарбори навоб Алӣ Вардӣ Хон фаъолият мекард. Падараш роҷа Рам Кант Рай дар идораи молияи Муршидобод корманд буд. Роҷа Рам Моҳан Рай дар минтақаи Ҳогли дар соли 1774 м. ба дунё омада, таҳсилоти ибтидоии худро бо забони санскрит гирифтааст ва дар Патна забонҳои арабӣ ва форсиро омӯхтааст. Ёро баъдан дар Банорас таҳсилоти худро дар риштаи санскрит такмил дода, дар Дакка машғули кор шуд, вале онро тарк кард ва муддате дар шаҳрҳои гуногун зиндагӣ карда, билохира дар Калкатта сукунат ихтиёр намуд. Тақрибан бист соли ҳаёти хешро ба мутолиаи улуми мазҳаби ҳинду ва исломӣ сарф намуда, дар бораи масоили муҳими динӣ ва сиёсӣ китобҳои бисёр таълиф намуд. Тақрибан бисту ҳафт китоби мухтасар ва муфассал навишта, ҳамчунин ба забонҳои тоҷикӣ (форсӣ) ва банголи рӯзномаҳо мунташир кард ва барои мунозира ва муҳофизаи масоили мухталифи динӣ ва мазҳабӣ анҷумане таъсис дод. Бар зидди бутпарастӣ ҷунбише ба роҳ монда, дар миёни ҳиндуҳо тавҳидро таблиғ ва барои ислоҳи онҳо фирқаи навро бо номи “Брахму самач” таъсис дод. Ёро дӯсти мусалмонон, мухлиси ҳиндуҳо, сарбози фидокори истиқлол ва пешрафти Ҳиндустон буд.

Ў дар асри худ як роҳбари барҷастаи Ҳиндустон буд ва асосгузори насрнависии навин дар забони бангоӣ ба ҳисоб мерафт. Муаррихон Ройро “Падари эҳёи Бангол” меноманд [9, сах. 4]. Шакке нест, ки қабл аз ӯ садҳо китоб тарҷума ва таълиф шуд, аммо вай дар насрнависии бангоӣ сабки навро ба вучуд оварда, онро рушду густариш ва дар миёни тамоми мардум ривож дод. Муаллифони бангоӣ пас аз ӯ то охири асри XX аз сабки вай пайравӣ мекарданд. Ў дар соли 1833 м. дар Англия даргузашт.

Ба назари роҷа Рам Моҳан Рай дар оғози қарни XIX ҳиндуҳои бангоӣ ба ғайр аз забони бангоӣ барои ёдгирии забонҳои тоҷикӣ (форсӣ), арабӣ ва илмҳои дигар завқу шавқи зиёде доштанд ва ин раванд то аввали асри XX идома ёфт. Дар тайи ин муддат сад сол ҳиндуҳои бангоӣ на танҳо ба адабиёти санскрит ва тоҷикӣ (форсӣ) шавқу рағбат доштанд, балки барои омӯхтани адабиёти арабӣ ва улуми исломӣ шавқу завқу зиёде доштанд. Қуръон ва ҳадис ва фикҳи исломиро низ меомӯхтанд. Дар миёни онҳо бештари ҳамкорони илмӣ Рам Моҳан Рай низ буданд, ки дар натиҷа теъдоди зиёде аз ин муҳити илмӣ ва ҷунбиши динӣ таъсир пазируфтанд.

Дар миёни онҳо Рам Рам Басо (1786-1813) дар осори худ вожаҳои тоҷикӣ (форсӣ) ва арабиро ба кор бурда, равиши омехтаи бангоӣ ва тоҷикӣ (форсӣ)-ро ба роҳ монд. Чигопал Трикалнака (1773-1846) луғати бангоӣ иборат аз 2500 вожаи тоҷикӣ (форсӣ) ва арабиро таълиф кард ва муовини мудирӣ ҳафтаномаи тоҷикӣ (форсӣ) дар Бирам буд. Греш Чандр Син (1835-1910) дар дар баробари адабиёти бангоӣ ва санскрит, забонҳои форсиву арабӣ ва улуми исломиро низ омӯхт. Вай Қуръони мачид, аҳодиси набавӣ ва амсоли арабиро ба забони бангоӣ тарҷума карда, ҳамчунин аҳволи анбиё, ҳазрати наби охирзамон, қонунҳои покдомани паёмбар ва бузургони дини исломро ба забони бангоӣ нигошт ва интиҳоби девони Ҳофиз, “Гулистон” ва “Бӯстон”, “Маснавӣ”-и Мавлоно Румӣ, “Маснавӣ”-и Гулшани Роз ва ғайраро ба забони бангоӣ чоп кард. Кришна Чандр Мучамадор (1837-1907) осори Ҳофиз, Умари Хайём, Румӣ ва Ҷомиро мавриди пажӯҳиши амиқ қарор дода, девони худро ба забони бангоӣ нигошт ва дар муқаддима ишора кард, ки дар манзумаҳои ӯ перомуни баҳси таъсир ва нуфузи Ҳоҷа Ҳофиз ва шоирони дигари тоҷикӣ (форсӣ) сухан меравад. Девони мазкур мавриди писанди банголиҳо қарор гирифт.

Авлоди Амчад Робиндранат Тагор, яъне Дварканат Тагор (ваф: 1846 м.) ба забони тоҷикӣ (форсӣ) ҳарф мезад ва қорҳои идории худро ба забони тоҷикӣ (форсӣ) анҷом медод. Ў забони тоҷикӣ (форсӣ) ва арабиро дар назди Мавлавӣ омӯхтааст [6, с. 74]. Муштарақан бо Нил Ратан Ҳилдор ду ҳафтаномаи банголиро бо номҳои “Батак дут” ва “Бангол Ҳилдор” ба забонҳои англисӣ, бангоӣ, тоҷикӣ (форсӣ) ва ҳиндӣ ба чоп расондааст.

Амаки Робиндранат Тагор Двиндранат Тагор (1817-1905) дилдодаи “Упанишад” ва Девони Ҳофиз буд ва дар танҳои ғазалиёти Ҳофиз ва Мавлоно Румиро замзама мекард ва лаззат мебурд.

Нил Ратан Ҳилдор (вафот: 1854) зарбулмасалҳои санскрит, арабӣ, тоҷикӣ (форсӣ) ва англисиро ҷамъоварӣ намуда, ба забони бангоӣ тарҷума кардааст. Ҳарбхардат дӯсти Рам Моҳан Рай асосгузори ҳафтаномаи тоҷикӣ (форсӣ) “Ҷоми ҷаҳоннамо” буда, Митро Моҳан Митро рӯзномаи тоҷикӣ (форсӣ) бо номи “Шамсулаҳбор” ва як рӯзномаи урдуро дар соли 1823 м. чоп кард. Сабра Моҳан Митро, ки то аввали асри XX зинда буд, ғайр аз забонҳои санскрит ва бангоӣ, забонҳои тоҷикӣ (форсӣ), арабӣ, урду ва улуми исломиро омӯхтааст. Ў ба хоҳиши Бангия Сахитя Паришад Калкатта, маҷмуаи истилоҳот, вожаҳои тоҷикӣ (форсӣ) ва арабиро ислоҳ кард, ки дар адабиёти бангоӣ истеъмол шудааст. Моҳит Лал Мучамадар (1888-1953) дар манзумаи “Ағҳоритӣ” афкори Умари Хайёмро инъикос намуда, истилоҳот ва вожаҳои зиёди тоҷикӣ (форсӣ)-ро ба кор бурдааст.

Ғайр аз донишмандони мазкур чандин донишманди дигари ҳинду аз асри XVII то XX забон ва адабиёти тоҷикӣ (форсӣ)-ро пос доштанд ва афкори муаллифони тоҷикӣ (форсӣ), умуман суфиён ва файласуфонро, хусусан ба забони бангоӣ тарҷума карданд. Мусалмонони бангоӣ низ дар бораи матолиби илмӣ ва исломӣ осори зиёде ба забони бангоӣ таълиф карданд. Баъзе аз онҳоро доктор Д.Ч. Сен, доктор Инъомулҳақ ва муаррихони дигар дар

китобҳои хеш зикр намуда, ҳафтод нафари онҳоро Шанти Ранчан Бхаттачария дар осори худ “Ҳадамоти ҳиндувони Бангола” ба забони урду муаррифӣ кардааст.

Ҳақиқат ин аст, ки китобҳои тоҷикӣ (форсӣ) ба забони бангоӣ тарҷума ё хулоса шудааст. Тарҷума ва таълифи осор ба забони бангоӣ саҳми барҷастаеро дар таҳкими муносиботи иҷтимоӣ ва фарҳангӣ байни ҳиндуҳо ва мусалмонон иҷро кардааст. Ҳукумати чандсадсолаи мусалмонон дар Бангола ва ҳимояти султонҳои мусалмон ва амирон аз олимону фозилон, вожаҳои зиёди тоҷикӣ (форсӣ) ва арабиро вориди забони бангоӣ карданд. Тафсили вожаҳоро доктор Ато Карим Барқ дар рисолаи доктории худ матраҳ кардааст.

Аммо дар асри XX бинобар кӯшиши англисҳо ва низ дар асари фаъолияти ҷунбиши эҳёи забон ва улуми санскрит дар миёни ҳиндувони бангоӣ, ҷабҳае бар зидди мусалмонон ва таъсироти исломӣ ба вучуд омад, ки ба тадриҷ ин равиш бо мурури замон назарияи корбурди вожаҳои санскритро, ба ҷойи вожаҳои тоҷикӣ (форсӣ) ба миён овард ва муаллифони бангоӣ истифодаи вожаҳои тоҷикӣ (форсӣ) ва арабиро тарқ карданд.

Бо вучуди ин, имрӯз низ чандин вожаи омехтаи тоҷикӣ (форсӣ) ва арабӣ, аз қабилӣ маҷмӯдор (маҷмуадор), маҷалланавис, қонунгӯ, ҳилдор (ҳаволадор) ва ғайра дар забони бангоӣ вучуд дорад, ки ҳатто дар забони урду мавҷуд нест ва ҷузъи забони бангоӣ ба шумор мераванд. Дар умум, вожаҳои зиёди тоҷикӣ (форсӣ), ки дар даврони қадим ба забони бангоӣ ворид шудаанд, қисмати ҷудонашавандаи ин забон махсуб шуда, фонди луғавии забони бангоиро ғанӣ сохтаанд.

**Муқарриз: Муҳаммадҷонзода О.О., д.и.ф., профессор
Адабиёт:**

1. Абдулмачид Солик. Фарҳанги исломӣ дар Ҳиндустон (ба забони урду). – Лаҳор. – С. 536-557
2. Abdul Haq. The Influence of Persian on Marathi. –Hyderabad: Islamic Culture. 1936. – p.300
3. Dinesh Chander Sen History of Bengali language and literature. – Calcutta: University of Calcutta. Second edition. 1954. – p.902
4. Dr. Enamul Haq. Muslim Bengali sahitya (Адабиёти банголии мусалмонон). Pakistan publications. 1957. – p. 247
5. John A. Haywood. Arabic lexicography. Leiden. 1960. – 164 с.
6. Krishna Kripalani, Dvarkanat Thakur. – New Delhi: National Book Trust India. 1980. – p.336
7. Majumdar, M.R. Cultural History of Gujarat. – Bombay. Popular Prakashan. 1965. – p.304
8. Mohammad Nazir Arshi. Miftah-ul-uloom. Kareemi steem. Lahore. 1925. – p. 325
9. Raja Ram Mohan Roy: the father of Indian Renaissance”. Indian Express. – 2018. – 22 May.
10. Siddiqi M.Z. Hadith literature: its origin, development, special features and criticism. – Calcutta: University Calcutta, 1961, – p.211.
11. प्रो. माधव त्रिवेक पटवर्धन, एस्.ए. फ़ार्सी-मराठी-कोश. दत्तो वामन पोतदार बी.ए. 1847. – पृ. 367.

ДОМАНАИ ГУСТАРИШИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ (ФОРСӢ) ДАР ҲИНДУСТОН (БА ХУСУС ДАР МИНТАҚАИ БАНГОЛА)

Дар ин мақола перомуни таъсири забони тоҷикӣ (форсӣ) ба забонҳои Ҳиндустон, ба хусус забон ва адабиёти бангоӣ сухан меравад. Забони бангоӣ яке аз забонҳои серистеъмоли Ҳиндустон ба шумор рафта, он аз асри XIII то асри XX зери таъсир ва нуфузи забони тоҷикӣ (форсӣ) қарор дошт, зеро дар даврони ҳокимони мусалмон суфиён ва шайхон, ки аз тарафи Осиёи Миёна ба Ҳиндустон муҳоҷират намуда буданд, чиҳати таблиғи аҳкоми исломӣ миёни мардуми бумӣ аз забони тоҷикӣ (форсӣ) истифода мекарданд. Дар баробари ин, дар дарбори ҳокимони мусалмон тамоми корҳои идорӣ ва додгоҳӣ бо ин забон сурат мегирифт. Ба қавли забоншиносони ҳиндӣ таъсири тоҷикӣ (форсӣ) ба забони бангоӣ аз дигар забонҳои бумӣ дида бештар аст. Аз ин рӯ, вожаҳо ва таркибҳои забони тоҷикӣ (форсӣ)-ро метавон дар тамоми соҳаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва зиндагии мардум вохӯрд. Албатта ин вожаҳо ба тағйиротҳои овой дучор гардида, тарзи талаффузи онҳо низ фарқ мекунад.

Дар баробари ин, маҳз бо дастгириву мусоидати ҳокимони мусалмон ва таҳти таъсири забон ва адабиёти тоҷикӣ (форсӣ) пояҳои забон ва адабиёти бангоӣ устувор гардид ва ҳоло он яке аз забонҳои тараққикардаи кишвари Ҳиндустон махсуб мешавад. Лозим ба зикр аст, ки то

омадани мусалмонон ба минтакаи Бангола ва расмӣ гардидани забони тоҷикӣ (форсӣ) дар ин ҷо, брахманҳо ва ҳиндуҳо забони банголиро пасту ҳақир мешумурданд ва он фақат забони кӯча ва хона ба ҳисоб мерафт. Маҳз таъсири ҳокимони мусалмон буд, ки забони банголи аз забони кӯча ба забони адабӣ табдил ёбад ва пояҳои худро мустаҳкам намояд. Баъдан ин боис гардид, ки донишмандони банголи аксари осори адибони классики моро ба забони банголи тарҷума намуда, ҳатто бар пояи онҳо низ манзумаҳои зиёде ба ин забон эҷод карданд. Адибони банголи дар осори хеш аз вожаҳо ва ҳатто абёти тоҷикӣ (форсӣ) истифода намуда, дар бою ғанӣ гардидани фонди луғавии он забон сахм гузоштанд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки аксари адибон ва донишмандони банголи, ба хусус Робиндрант Тагор забони тоҷикӣ (форсӣ)-ро медонистанд ва дар осори хеш аз ганҷинаи бой ва ғании забони мо ба таври густурда истифода кардаанд.

Аммо дар асри XX зери фишори англисҳо ва таъсиси ҷунбиши эҳёи забони санскрит аз тарафи ҳиндуҳои банголи адибони он кишвар корбурди вожаҳои тоҷикӣ (форсӣ)-ро охишта-охишта дар осори худ коҳиш доданд ва аз вожаҳои санскрит истифода мебурдагӣ шуданд.

Бо вучуди ин, таъсири забони тоҷикӣ (форсӣ) дар забонҳои Ҳиндустон, ба хусус банголи то ҳол ба назар расида, вожаҳои зиёди забони мо ҳамарӯза дар зиндагии рӯзмарраи мардум дар осори адибони ин кишвар ба ҷашм мерасанд.

***Калидвожа:** таъсир, забони тоҷикӣ (форсӣ), забони банголи, корбурд, фонди луғавӣ, забони адабӣ, забони кӯча, ҳокимони мусалмон, забонҳои бумӣ, тағйироти овой, серистеъмол.*

АРЕАЛ РАСПРОСТРАНЕНИЯ ТАДЖИКСКОГО (ПЕРСИДСКОГО) ЯЗЫКА В ИНДИИ (ОСОБЕННО В БЕНГАЛЬСКОМ РЕГИОНЕ)

В данной статье речь идет о влиянии таджикского (персидского) языка на языки Индии, особенно на бенгальский. Бенгальский язык является одним из самых распространенных языков в Индии, и он находился под влиянием таджикского (персидского) языка начиная с XIII до XX века, потому что в эпоху мусульманских правителей, суфии и шейхи, переселившиеся в Индию из Средней Азии, использовали таджикский (персидский) язык для распространения исламских заповедей среди коренного населения. В то же время при дворах мусульманских правителей все административные и судебные дела велись на этом языке. По мнению индийских лингвистов, влияние таджикского (персидского) языка на бенгальский язык больше, чем влияние других языков коренных народов. Поэтому слова и композиции таджикского (персидского) языка можно встретить во всех сферах социальной, экономической, политической и народной жизни. Конечно, эти слова подвержены фонетическим изменениям, и их произношение тоже разное.

В то же время именно при поддержке и содействии мусульманских правителей и под влиянием таджикского (персидского) языка и литературы были заложены основы бенгальского языка и литературы, и в настоящее время он считается одним из развитых языков страны Индии. Следует отметить, что до прихода мусульман в Бенгалии и официального статуса таджикско-персидского языка в этом регионе, брахманы и индусы считали бенгальский язык неполноценным и считали его только разговорным и бытовым языком. Именно под влиянием мусульманских правителей бенгальский язык из разговорного превратился в литературный и укрепил свои основы. Позднее это побудило бенгальских ученых перевести на бенгальский язык большинство произведений наших классиков и даже на их основе создать множество стихотворений на этом языке. Бенгальские писатели использовали в своих произведениях таджикские (персидские) слова и даже стихи и способствовали обогащению словарного запаса этого языка.

Стоит отметить, что большинство бенгальских писателей и ученых, особенно Робиндранат Тагор, знали таджикский (персидский) язык и широко использовали в своих произведениях богатые сокровища нашего языка.

Однако в XX веке, под давлением англичан и становлением бенгальскими индусами движения возрождения санскритского языка, писатели этой страны постепенно сокращали использование таджикских (персидских) слов в своих произведениях и стали использовать санскритские слова.

Однако влияние таджикского (персидского) языка на индийские языки, особенно на бенгальский, все же заметно, и многие слова можно наблюдать в произведениях писателей этой страны.

Ключевые слова: влияние, таджикский (персидский) язык, бенгальский язык, использование, словарный запас, литературный язык, уличный язык, мусульманские правители, коренные языки, фонетические изменения, распространенный.

AREA OF SPREAD OF TAJIK (PERSIAN) LANGUAGE IN INDIA (ESPECIALLY IN THE BENGAL REGION)

This article is devoted to the influence of the Tajik (Persian) language on Indian languages, especially Bengali. The Bengali language is one of the most widely spoken languages in India and it has been under the influence of the Tajik (Persian) language during the XIII - XX centuries, because in the era of Muslim rulers, Sufis and sheikhs who migrated to India from Central Asia, used the Tajik (Persian) language to spread Islamic commandments among the indigenous population. At the same time, at the courts of Muslim rulers, all administrative and judicial affairs were conducted in this language. According to Hindi linguists, the influence of Tajik (Persian) on Bengali is greater than that of other indigenous languages. Therefore, the words and compositions of the Tajik (Persian) language can be found in all spheres of social, economic, political and national life. Of course, these words are subject to phonetic changes, and their pronunciation is also different.

At the same time, it was with the support and assistance of Muslim rulers and under the influence of the Tajik (Persian) language and literature that the foundations of the Bengali language and literature were laid, and at present it is considered one of the developed languages of the Republic of India. It should be noted that before the arrival of Muslims in Bengal and the official status of the Tajik-Persian language in this region, the Brahmins and Hindus considered the Bengali language inferior and considered it only the language of the street and home. It was under the influence of Muslim rulers that the Bengali language turned from a street language into a literary one and strengthened its foundations. Later, this prompted Bengali scholars to translate into Bengali most of the works of our classics, and even from them to create many poems in this language. Bengali writers used Tajik (Persian) words and even poems in their works and contributed to the enrichment of the vocabulary of this language.

It is worth noting that most of the Bengali writers and scientists, especially Robindranat Tagore, knew the Tajik (Persian) language and widely used the rich treasures of our language in their works.

However, in the XX century, under pressure from the British and the emergence of the Sanskrit language revival movement by the Bengali Indians, the writers of this country gradually reduced the use of Tajik (Persian) words in their works and began to use Sanskrit words.

However, the influence of the Tajik (Persian) language on Indian languages, especially Bengali, is still noticeable, and many words can be seen in the works of the writers of this country.

Keywords: influence, Tajiki (Persian) language, Bengali, indigenous languages, using, vocabulary, literary language, language of street, the Muslim rulers, phonetic changes, the most widely spoken language.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Юнусӣ Аҳтамишох** - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, н.и.ф. дотсенти кафедраи тарҷума ва забонҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ. Нишонӣ: 734019, Тоҷикистон, ш.Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев 17/6. E-mail: azamjonyunusi@mail.ru

Сведения об авторе: **Юнуси Ахтамишох** - Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улуғзаде, кандидат филологических наук, доцент кафедры перевода и языков Южной и Восточной Азии. Адрес: 734019, Таджикистан, г.Душанбе. ул.Мухаммадиева 17/6. E-mail: azamjonyunusi@mail.ru

Information about the author: **Yunusi Ahtamshah** - Tajik International University of foreign languages named after Sotim Ulughzoda, candidate of philological sciences, associated professor of department of translation and languages of Eastern and Southern Asia. Address: Address: Muhammadiev str., 17/6 Dushanbe, Tajikistan. E-mail: azamjonyunusi@mail.ru

Наҳви забони тоҷикӣ маҳсули рушд ва инкишофи давраҳои гуногуни забони тоҷикӣ буда, марҳилаҳои гуногунро дар бар мегирад. Инкишофи дохилии ҳар як забон ба вижагиҳои хоси грамматикӣ ва фонди луғавии он, ки бо ҳам алокаи ногусастанӣ доранд, вобаста аст. Ба қавли профессор Д.Т. Тоҷиев “Категорияҳои грамматикӣ забони тоҷикӣ натиҷаи инкишофи дурударози таърихӣ мебошад” [8, 4]

Ибора мисли калима ба гурӯҳи воситаҳои муҳобироти забон дохил шуда, муносибати байни ашёу ҳодиса ва аломату амалро мефаҳмонад. Ибора баръакси калима мафҳуми ба қисмҳо ҷудошавандаро ифода менамояд. Ҷузъҳои ибора дар шакли калима воқеъ мешаванд, ки ҳар кадоми онҳо дорои аломатҳои грамматикӣ калима мебошад. Ин мустақилияти грамматикӣ имконият медиҳад, ки дар байни ҷузъҳои ибора дигар калимаҳои эзоҳдиҳанда дохил шаванд.

Забоншинос Қосимова М.Н. доир ба ҷузъҳои ибора чунин овардааст: “Калимаи мустақиле, ки бо воситаҳои гуногуни наҳвӣ калимаи мустақили дигарро ба худ тобеъ мекунад, калимаи асосӣ (компонент ё ҷузъи асосӣ) ном дорад. Калимаеро, ки ба компоненти асосӣ тобеъ шуда онро шарҳу эзоҳ медиҳад, калимаи тобеъ (компоненти тобеъ) меноманд” [6, 104].

Бояд зикр кард, ки ибораҳои сифатӣ пас аз ибораҳои исмӣ гурӯҳи калони ибораҳои нахвиरो ташкил мекунанд. Дар ибораҳои сифатӣ калимаи асосӣ сифат буда, калимаи тобеъ ба ҳиссаҳои гуногуни нутқ тааллуқ дорад [5, 50].

Ибораҳои сифатӣ вобаста ба хусусияти луғавию грамматикӣ ҷузъҳо муносибатҳои объектӣ, замон, масоҳат, макон, ҳилоф, маҳдудият, маҳрумият, муайянқунандагӣ, дараҷа, мутобиқат ва ё номутобиқат, қиёс ва ғайраро ифода мекунанд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки сифат хусусияти тобеъшавӣ дошта, ҳамеша ба исм ва ё феъл тобеъ шуда меояд. Аз ин лиҳоз, ибораҳои сифатӣ ё дар дохили ибораи исмӣ ва ё дар дохили ибораи феълӣ сурат мегирад: *он қадар барояш азиз [с. 11], торафт овозаи насттар [с. 14]*.

Ҳамзамон, вобаста ба ибораҳои сифатӣ забоншинос Ҳоҷаев Д. чунин андеша дорад “Ҳамин хели ибораҳои сифатӣ аксар вақт дар дохили ибораҳои исмӣ чун ҷумлаи пайрави муайянқунанда он исмро аз ҷиҳатҳои гуногун эзоҳ медиҳанд. Аз ин рӯ, гоҳо ин ду воҳиди нахвиरो ба ивази якдигар кор фармуда, айнан ҳамон як маъно мазмунро ҳам бо ибораи сифатӣ ва ҳам бо ҷумлаи пайрави муайянқунанда додан мумкин аст” [Ҳоҷаев 2021, 112].

Одатан, дар сохтани ибораҳои сифатӣ чунин хелҳои алокаи наҳвӣ корбаст мешаванд: алокаи пешояндӣ, алокаи пасояндӣ, алокаи пешояндию пасояндӣ, алокаи ҳамроҳӣ, алокаи изофӣ, алокаи изофию пешояндӣ, алокаи изофию пасояндӣ.

Ибораҳои сифатӣ аз ҳама зиёдтар бо ёрии алокаи вобастагӣ таркиб меёбанд. Мисол: *барои аҷамиҳо мояи гурур [с. 57], халтапалави бо ғӯшти мурғ [с. 62]*.

Ибораҳои сифатӣ бо пешояндҳои аслий сохташаванда гурӯҳи калонтарин ва серистеъмолтарини ибораҳои сифатиро ташкил менамоянд, ки чанд намунаи онро аз осори бадеии Сотим Улуғзода мавриди таҳқиқ қарор медиҳем:

Ибораҳои сифатии пешояндӣ: Ибораҳои сифатӣ бо пешоянди *аз* таркибан дукалимагӣ ва секалимагӣ буда, муносибатҳои қиёсӣ, масоҳавӣ, замонӣ, объектӣ, сабаб ва натиҷа, маҳрумият ва ғайраро ифода мекунанд. Ин намуди ибораҳоро Сотим Улуғзода дар асарҳояш хеле зиёд истифода намудааст: *аз дидаи хаёлаш дур [с. 11], аз наишгаи май сархуи, аз навои чанг маҳзӯз [с. 13], аз адолат дур [с. 30], аз ҷамоат баландшуда [с. 39], аз ҷоҳилон ҳолӣ [с. 39], аз ҳама ақиб [с. 41], аз зиндон озод [с. 68]*.

Ибораҳои сифатии пешояндӣ чунин тобишҳои маъноӣ дорад:

а) Ифодаи муносибати қиёсӣ. Доираи муносибати қиёсӣ бисёр васеъ мебошад. Дар ин ибораҳо ҳамчун ҷузъи асосӣ сифати аслий ва ҷун ҷузъи тобеъ исм, ҷонишин ва масдар истифода мешаванд: *аз дигарон бошукӯҳтару назарработар [с. 41], аз муқаррарӣ баландтар [с. 22], соҳибандешатар аз он [с. 19],*

б) Ифодаи муносибати объектӣ. Чунин намуди ибораҳои сифатӣ дар насри бадеии Сотим Улуғзода хеле ба маврид корбаст шудаанд: *аз дард хашмгин [с. 120], аз зарби беамони шамшеру гурзу найзаҳои баҳромиён [с. 120].* *Аз лутфу карамаи бенасиб [с. 91].*

Ин ибораҳо аз ҷиҳати маъно бо ибораҳои алоқаи изофӣ муродиф мебошанд. Чунончи, муқоиса менамоем: *аз тамошогарон пур [с. 41].*

Ин ибораро метавонем ба ибораи изофӣ баргардонем: *пури тамошогарон* ва монанди ин.

в) Ифодаи муносибати сабабу натиҷа. Дар сурат гирифтани ибораҳои ифодакунандаи муносибати сабабу натиҷа ба сифати ҷузъи асосӣ сифатҳои аслий ва ҳамчун ҷузъи тобеъ исму масдар истеъмол мешаванд: *шифту деворҳои аз дуди отаишони кунҷакӣ сиёҳашта [с. 142], аз дард хашмгин [с. 120],*

г) Ифодаи муносибати масоҳа. Барои ташкили иборасое, ки ин маъноро ифода мекунанд ба вазифаи ҷузъи асосӣ сифатҳои дорои мафҳуми масоҳат ва ҳамчун ҷузъи тобеъ исмҳои маъноӣ макон, ҷонишинҳои шахсӣ, нафсӣ, ишоратӣ истифода мешаванд: *аз донишу хирад дур [с. 93], аз сарой берун [с. 91].*

ғ) Ифодаи муносибати замон. Дар ибораҳои дорои ин муносибат маъноӣ ҷигунагӣ бо тобиши замон шарҳу эзоҳ меёбад. Мисол: *сол ба сол тавонотар ва нодортар [с. 92].*

д) Ифодаи муносибати макон: Мусаллам аст, ки ифодаи муносибати макон низ дар романи “Фирдавсӣ” дар чунин намуди ибораҳо дида мешавад. Ибораҳои ифодакунандаи муносибати маконӣ бисёр серистеъмоланд: *дар майдони ҷанг боҳунару ботадбир [с. 121], дар нишеби тепаҳо чаридан [с. 250], нидоҳои ҳавохоҳонаи аз ҷамоат баландшуда [с. 39].*

Ибораҳои бо пешоянди **дар** вобаста ба маъноӣ луғавӣ ҷузъҳои муносибати маконӣ, замонӣ, пуркунандагӣ, маҳдудият ва ғайраро нишон дода метавонанд. Чунончи: *дар маҳфилҳо овози шоирон баланд, дар масҷиду мадрасаҳо мунозираи олимон дар авҷ [с. 5], дар хона ғамгусор [с. 71], дар миёна муаллақ [с. 90], баргҳои зарди дар шохи дарахтон монда [с. 264].*

Ибораҳои бо пешоянди **ба** аз ҷиҳати сохт гуногун буда, аз рӯи маъно муносибати маҳдудӣ, масоҳавӣ, замонӣ, монандӣ, дараҷагӣ ва таъинотро ифода менамоянд: *ба зевари шеър ораста [с. 10], ба қаҳрамононаи дилбаста [с. 11], ба ҳоким маълум [с. 29], ба вай содиқ [с. 79], ба маротиб беҳтару ҷозибтар [с. 86], ба вай маълум [с. 90], ба вай ҳолдон [с. 91], ба қиёфа зоҳиду обид [с. 194],*

Акнун гуфтори ӯ дар бораи ашғори дилангези шоир дар онҳо ҳиссиёти нохуши наздик ба нафрат карда буд [с. 25].

Ифодаи муносибати мутобиқат. Дар ифодаи ин муносибатҳои наҳвӣ маъноӣ луғавӣ ҷузъи асосӣ аҳамияти калон дорад: *шояд ба вай номуносиб [с. 82].*

Ифодаи муносибати таъинот. Дар ибораҳои ифодакунандаи муносибати таъинот ба сифати ҷузъи тобеъ бештар исмҳои амалу ҳаракат ва ё исмҳои бо ин мафҳум алоқаманд, исми конкрет ва ҷонишинҳои шахсӣ истифода мешаванд. Чунончи: *То гашти рӯз душман ба қулӣ мағлуб ва ҳуди ҳоқон қушта гардид... [с. 120].*

Ифодаи муносибати дараҷа. Дар ин гурӯҳи ибораҳо муносибати дараҷавӣ бо тобиши объектӣ омехта ифода ёфтааст, масалан: *ба вай содиқ [с. 79], ҳунари хонандагиаш ба авҷи камол расида [с. 110], дар остиаи ба қадри ним ангушт чок [с. 73] ва монанди ин.*

Гумон мекунад, ки инҳо ба вай содиқ хоҳанд монд? [с. 79].

Ифодаи муносибати монандӣ. Ҷузъи асосии ин ибораҳо аз ҷиҳати луғавӣ бисёр маҳдуд аст. Ба ин вазифа танҳо сифати аслии монанд истифода мешавад: *шаҳрашон ба шаҳри мурда монанд [с. 80].*

Ибораҳои бо пешоянди бо. Ибораҳои сифатии бо ин пешоянд муносибатҳои объектиро бо тобиши муқоиса, масоҳат ва мутобиқат ифода менамоянд: *Инак, як дастаи бо машаққат аз дара баромадаро Чӯбина ба осонӣ шикаст дод* [с. 120]. *Аз ин гузашта, ман ҳеҷ гоҳ бо панду рағйи ҳасудони дағонеша кор набастаам ва аз ин баъд ҳам намебандам* [с. 124].

Ибораҳои бо пешоянд омадаро Сотим Улуғзода дар асарҳои бадеӣ хеле зиёд истифода намудааст, ки аз забондонии нависанда гувоҳӣ медиҳад: *ангуштарини тилло бо нигини лаъл* [с. 76], *ҷавони хушсурате бо ранги париди ва ҷашимони шаҳлои қаҳролуд* [с. 79].

Инчунин, ин ибораҳо дар қолаби ибораҳои изофӣ низ ифода мешаванд. Ин намуди ибораҳо метавонанд муносибатҳои ҳолат ва хусусиятро низ мефаҳмонанд. Масалан:

ангуштарини тилло бо нигини лаъл – ангуштарини тиллои бо нигини лаъл [с. 76],
ҷавони хушсурате бо ранги париди ва ҷашимони шаҳлои қаҳролуд – ҷавони хушсурати бо ранги париди ва ҷашимони шаҳлои қаҳролуд [с. 79].

Ибораҳои бо пешоянди аслии то муносибатҳои замонӣ, маконӣ ва миқдорро бо тобишҳои гуногун ифода мекунанд. Ибораҳои бо пешоянди **то** низ дар асар фаровон истифода шуда, тобишҳои гуногуни маъноӣ доранд:

Тобиши маъноии макон: *то ба дурдасттарин гӯшаҳои мамлакат* [с. 94],

Тобиши маъноии замон: *то ҷавдарав нопадид* [с. 71],

Ибораҳои бо пешоянди барои. Ибораҳои бо пешоянди *барои* бисёр серистеъмоли буда, аз ҷиҳати ифодаи муносибати наҳвӣ гуногунанд. Ба сифати ҷузъи тобеи ин ибораҳо исмҳои шахс, исмҳои вобастаи мафҳуми амалу ҳаракат, ҷонишинҳои шахсӣ, таъинӣ, нафсӣ, номуайяний ва инчунин, масдар истифода мешаванд. Ибораҳои мазкур муносибатҳои объектро бо тобиши таъинот, мутобиқат ва маҳдудият ифода намуда, аз ҷиҳати сохт дукалимагӣ ва аз ду калима зиёд мешаванд: *барои эронӣён муқаддас*.

Он харобаҳои барои эронӣён муқаддасро бояд зиёрат кард... [с. 82].

Ибораҳои сифатии бо пешояндҳои номӣ. Ибораҳои бо пешоянди **мисли**, **ҳамчун** ва вариантҳои он **ҳамчу**, **чун**, **чу** муносибати монандиро ифода карда, аз бобати сохт ду ва секалимагӣ мешаванд. Ин ибораҳо бо ибораҳои пешояндҳои **монанди ва мисли** муродифанд:

Фирдавсӣ ҳамчун бемори бемадор аз зин фурумада дар қанори роҳ нишаст [с. 84]. *Абдуллоҳ дам фуру бурд, мисли ин ки якбора забонаш аз ғуфтор монда буд...* [с. 84].

Ногуфта намонад, ки ибораҳои сифатӣ ба воситаи алоқаи ҳамроҳӣ низ сохта мешавад. Дар ин гуна ибораҳо ҷузъи тобеъ пеш аз ҷузъи асосӣ ҷой мегирад. Ба сифати ҷузъи тобеъ дар ин гуна ибораҳо зарф ва исм меояд. Ибораҳои мазкур муносибатҳои замонию маконӣ, миқдору дараҷа ва монандиро ифода мекунанд: *торафт овозаи настир* [с. 14], *ҳамон қадар меҳрубон ва ғамхор* [с. 54].

Ибораҳои сифатино аз рӯи ифодаи сарфӣ (морфологӣ): ҷузъи асосӣ ва ифодаи муносибати дастурӣ дар осори бадеии Сотим Улуғзода чунин гурӯҳбандӣ намудем:

А) Ибораҳои сифатӣ бо исм. Тартиби ҷойгирии ҷузъҳои ибораҳои сифатӣ чунин аст: ҷузъи тобеъ + ҷузъи асосӣ: ҷузъи асосӣ + ҷузъи тобеъ: (**овози**) **пур аз аламу ҳасрат – пури аламу ҳасрат**. Ё дар ҷойи дигар, бо алоқаи ҳамроҳӣ (*дафтар*) **пур аз хати майдаи нимкур – пури хати майдаи нимкур**.

Бону бо табу тоб дар бистар хобида мегиристу менолид, овози пур аз аламу ҳасрати ӯ ҳанӯз дар гӯши Абӯ Дулаф танин дошт [с. 248]. *Боз рӯи мизи насти васеъ дафтари борику дарозе хобидааст, саҳифаҳои дафтар пур аз хати майдаи нимкур – қайдҳои хотироти шоиранд аз мутолиаи ахбору осори форсӣ, арабӣ, паҳлавӣ ва ҳам ривояту афсонаҳо, ки достонсарои пурҳавсала дар шаҳрҳои Эрон, Турон гашта, онҳоро аз нақли ровиёни зинда навишта гирифтааст* [с. 10].

Гуфтан ба маврид аст, ки дараҷаи истеъмоли ҳелҳои алоқаи наҳвӣ ибораҳои сифатӣ яхела нест. Дар забони имрӯза тоҷик сифатҳои ҳастанд, ки аз сифати феълии забони арабӣ ба вучуд омадаанд. Азбаски ин сифатҳо дорои маънои амалу ҳаракатанд, бо роҳи алоқаи пешояндӣ, пасояндӣ, ҳамроҳӣ ва изофӣ ба осонӣ эзоҳдиҳанда гирифта, ибораҳои сифатино

ташкил мекунад. Ин ибораҳои сифатии пешояндӣ қолаби изофӣ низ доранд: *бо назари тақаббур, бо лаҳни ҳушмадомез* [с. 66].

Б) Ибораҳои сифатӣ бо сифат. Ибораҳои сифатӣ бештар бо сифати аслии меоянд. Аксари ибораҳои истифоданамудаи нависандаҳо дар асар ибораҳои сифатии ҷузъи тобеаш сифат ташкил медиҳад: *Аммо аз гуфтугӯ бо он бадтинати баддимоз ғайр аз ранҷи хотиру пушаймонӣ чӣ ҳосил* [с. 32]. *Дар бомҳои пастаки ҳамвор зардолу, шафтолу барои хушконидаи паҳн карда шудаанд* [с. 119]. *Атрофиёни қачсалиқаи мамдуҳ, ё ки бахилони бадсиришт шеърӣ шоирони ғарибро назди мамдуҳ хоки кӯча мекунад* [с. 61]. *Оё ин коҳили худхоҳ оиларо саробонӣ карда метавониста бошад?* [с. 74]. *Фирдавсӣ бо каммадориҳои пирона ба пешвози меҳмононаш бархост* [с. 244]. *Вай марди синнаш аз панҷоҳ боло, фарбеҳи шишамкалон буд, ба тан ҷомаи аширофонае аз порчаи мулавлани шуштарӣ ва ба по кафиши муҷаллое аз чарми гаронбаҳо дошт* [с. 133]. *Ниёғони мо кундтабъони хушкидадимоз набуданд, мардуми хушзавқ будаанд, ки зебоиро дӯст медошта ва мепарастиданд* [с. 25]. *Бандаро кори як нафар бечораи беғуноҳ, ки бо туҳмати қарматигӣ ҳабс шудааст, ба ҳузури ҷаноби олӣ кашонд...* [с. 67].

Ибораҳои сифатӣ бо ҷузъи сифат дар шакли ибораҳои мураккаб низ кор фармуда шудаанд. Чунинчӣ: *Мӯйдарози ниҳоят серриш* (с.84). *Гоҳ-гоҳ каф ба каф мезад ва он гоҳ марди пастаки кӯсаи дастдарозе бо башараи пурочинг пайдо мегардиду бо амри ҳоким дусе нафар духтаронро, ки канизаконаш буданд, ҳамроҳи танбӯриву доирадаст меовард, духтарони соҳибҷамол, пероҳани ҳарири шаффоф бар тан, ба сози мусиқӣ ба рақс медаромаданд ё ки созандаву сарояндагон даромада бо суруду нағмаашон табъи ҳокимро чоқ мекарданд* [с. 31].

Дар ҳар ду мисоли овардашуда, ҷузъҳои ибора бо алоқаи изофӣ ба ҳам пайваस्त шудаанд.

В) Ибораҳои сифатӣ бо сифати феълӣ. Чунин намуди ибораҳо низ дар романи “Фирдавсӣ” хеле зиёд буда, нависанда онҳоро бамаврид истифода намудааст: *Шоирӣ шохдӯст ва тарсу дар ҳаққи шох суханони нешдори занандаро ёрои бар забон овардан надошт* [с. 246]. *Аммо толеъ ба Дақиқӣ бевафой карду вай ногаҳон ба дасти ғуломаш қушта гардид* (с.57).

Чӣ хеле ки аз мисолҳои овардашуда маълум гардид, воситаҳои асосии алоқаи грамматикӣ ҷузъҳои ибора бандҳои изофӣ, пешоянҳо, пасоянҳо, тартиби калима ва интонатсия аст. Дар забони адабии ҳозираи тоҷик доираи истифодаи бандҳои изофӣ ва пешоянҳо хеле васеъ ва муносибатҳои наҳвие, ки ба воситаи онҳо ифода мешавад, гуногун мебошанд.

Ҳамин тавр, дар осори бадеии Сотим Улуғзода ибораҳои сифатӣ хеле бамарид истифода шуда, он аз ҷиҳати сохту таркиби ибораҳо ва вижагиҳои ибораҳои нависанда дарак медиҳад. Инчунин, оид ба тарзу воситаҳои алоқаи ибораҳо дар роман, хели ибораҳо аз рӯйи ифодаи сарфӣ (морфологӣ): ҷузъи асосӣ ва ифодаи муносибати дастурӣ мисолҳои зиёде оварда шудааст, ки дар омӯзиши ин қисмати наҳви забони тоҷикӣ аз аҳамият ҳолӣ нестанд.

Муқаррир: Гулназарзода Ж., д.и.ф., профессор

Рӯйхати адабиёт:

1. Абдурахимов С. Дар бораи ибораҳо / С. Абдурахимов // Мактаби советӣ. – Душанбе, 1970, № 7.
2. Абдурахмонов У. Ибораҳои омехтаи масдарӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик / У. Абдурахимов // Мактаби советӣ, 1978, №7. – С.15.
3. Акрамов М. Ибораҳои сифатии забони тоҷикӣ / М. Акрамов. – Душанбе, 1977.
4. Аслиддинов С. Мулоҳизаҳо оид ба алоқаи вобастагӣ / С. Аслиддинов // – Масъалаҳои фил. тоҷик. – Душанбе, 1967.
5. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик, Қисми 2. – Душанбе, 1986. – 372 с. С.50.
6. Қосимова М.Н. Ганҷи сухан / М.Н. Қосимова. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг. – 2013. – 620 с., С.104.
7. Норматов М. Ибораҳои масдарӣ ва сохти онҳо / М. Норматов // Масъалаҳои филологияи тоҷик. – Душанбе, 2003. – С.15-28.
8. Тоҷиев Д.Т. Способы связи определения с определяемым в современном таджикском литературном языке / Д.Т. Тоҷиев. – Сталинабад, 1955. – С. 4

ИБОРАИ СИФАТӢ ВА КОРБУРДИ ОН ДАР ОСОРИ БАДЕИИ СОТИМ УЛУҒЗОДА

Мақола ба таҳлилу баррасии ибораи сифатӣ ва корбурди он дар осори бадеии Сотим Улуғзода бахшида шудааст. Масъалаҳои назариявӣ ва амалии ибораҳо дар забоншиносии тоҷик ҳаллу фасл гардидааст, вале вижагиҳои корбурди ибораҳои сифатӣ дар осори адибони муосири тоҷик, ба хусус осори адабии Сотим Улуғзода ғайр таҳқиқ нашудааст. Бинобар ин, омӯзиши вижагиҳои сохтори маъноии ибораҳо яке аз масъалаҳои марказии илми наҳв боқӣ мемонад.

Муаллиф қайд намудааст, ки Сотим Улуғзода дар истифодаи қабатҳои наҳвии забон ва меъёрҳои ибораориву ҷумлабандӣ хеле эҳтиёткор аст. Махсусан, дар баёни фикр нависанда хеле моҳир ва дақиқкор буда, ба шогирдон ва нависандагони ҷавон мактаби адабии бузург ва макони сухани ноби тоҷикӣ аст.

Дар мақола, асосан, ин наҳви ибораҳо бо мисолҳо аз осори бадеии Сотим Улуғзода таҳлил шудаанд, ки нависанда аз он хеле фаровон истифода намудааст.

Калидвожаҳо: наҳв, ибора, тобиш, ҷузъ, муносибат, хусусият, нависанда, сифат.

ПРИЛАГАТЕЛЬНОЕ СЛОВСОЧЕТАНИЕ И ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПРОЗЕ СОТИМА УЛУГЗОДА

Статья посвящена анализу и обзору прилагательное словосочетания и его употребления в художественной прозе Сотим Улуғзоде. Теоретические и практические вопросы словосочетания в таджикском языкознании решены, но особенности употребления качественных словосочетаний в произведениях современных таджикских писателей, особенно в произведениях Сотима Улуғзоды, до конца не исследованы. Поэтому изучение структурных и семантических особенностей словосочетаний остается одним из центральных вопросов науки грамматики.

Автор отметил, что Сотим Улуғзода очень осторожно использует грамматические пласты языка, нормы фразеологии и построения предложений. В частности, писатель очень умело и точно выражает свои мысли и является прекрасной литературной школой и местом лучшей таджикской речи для студентов и молодых писателей.

В статье, главным образом, данный тип выражений анализируется на примерах из творчестве Сотима Улуғзоды, которые писатель часто использовал.

Ключевые слова: грамматика, выражение, тон, компонент, связь, особенность, писатель, качество.

ADJECTIVE PHRASE AND ITS USE IN THE FICTION OF SOTIMA ULUGZODA

The article is devoted to the analysis and review of the adjective phrase and its use in the fiction of Sotim Ulugzoda. Theoretical and practical issues of word combinations in Tajik linguistics have been resolved, but the features of the use of qualitative word combinations in the works of modern Tajik writers, especially in the works of Sotim Ulugzoda, have not been fully studied. Therefore, the study of the structural and semantic features of word combinations remains one of the central issues of the science of grammar.

The author noted that Sotim Ulugzoda very carefully uses the grammatical layers of the language, norms of phraseology and sentence construction. In particular, the writer expresses his thoughts very skillfully and accurately and is an excellent literary school and place of the best Tajik speech for students and young writers. The article mainly analyzes this type of expression using examples from Sotim Ulugzoda's fiction, which the writer often used.

Keywords: grammar, expression, tone, component, connection, feature, writer, quality.

Маълумот дар бораи муаллиф: Юсупова Бибиҷон Ғаниҷоновна – Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, номзоди илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забоншиносии ва рӯзноманигорӣ. **Нишони:** 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 987532524

Сведения об авторе: Юсупова Бибиҷон Ғаниҷоновна - Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улуғзоде, кандидат филологических наук, доцент кафедры языкознания и журналистики. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул.Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 987532524

Information about the authors: Yusupova Bibijon Ghanijonovna - Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Linguistics and Journalism. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiyev str., phone: (+992) 987532524

Осори Озарахш дар таҳқиқу омӯзиши роҳу усулҳои ташаккули калимаҳои мураккаби навъи тобеъ сарчашмаи пурарзиш ба ҳисоб меравад. Шоир зимни баёни андешаҳои аз усули калимасозии синтаксисӣ – морфологӣ ва васлшавии калимаҳо зиёд ба кор бурдааст. Вожаҳои чун дар дигар забонҳо дар осори Озарахш низ аз манбаи асосӣ ва ҳамешагии такмил ва ташаккули луғат маҳсуб гаштааст. Бояд гуфт, ки таи рушди забони тоҷикӣ дар ҳама сабқҳои он луғату истилоҳоти фаровонро метавон пайдо кард, ки онҳо бар пояи қолабҳои суннатии вожаҳои танзим ва ташкил ёфтаанд. Осори Озарахш низ аз он истисно нест.

Яке аз роҳҳои муайян кардани вижаҳои сабки нигориши шоиру нависандагон чигунагии истифодаи калимаву тасвирҳо, таркибҳои маҳсус ва ғайра мебошад, ки дар ҷараёни амали ин кор интихоби вожагон аз ҷониби онҳо мақоми арзанда дорад, яъне бамаврид истифода бурдани калимаҳо, ба назар гирифтани тобишҳои нозуки маъно ва хусусиятҳои услубии онҳо метавонад сабки шоирро тақвият бахшад. Яке аз вижаҳои асосии эҷоди адибон ин ғани гардонидани таркиби луғавии забон мебошад, ки ин қазия, бешубҳа, ба дараҷаи ҳунари онҳо иртиботи қавӣ дорад.

Вожаҳои мураккабе, ки аз исму сифат созмон ёфтаанд, дар осори Озарахш хеле зиёд истифода шудаанд. Ҳоло чанд байтеро чун шохид дар поён хоҳем овард:
Бояд ин дам ба азизони

муборакназари Урметан

Раваму сачда барам [10, с. 4].

Ҳама рӯ зебо буд,

Ҳама **хушсимо** буд [10, с. 23].

Лек ин дил, дили **девонасифат**

Боз дар синаи ман мешӯрид,

Боз ҳам танҳо буд [10, с. 23]...

Боз Рудобаат **сияхтолеъ**,

Боз Таҳминаат сияхпӯш аст [10, с. 28].

Духтаре чун ниҳолаки **навгул**

Гӯшвори сафед мебандад [10, с. 47].

Суратпарастӣ эшон сират намепастанд,

Дар зер чандапӯшанд, аз рӯй **хушлибосанд** [10, с. 86].

Лаби **ширинобаш**,

Ҳамчу шеъри нобаш [10, с. 111].

Агар касе

барои шеъри **тозанашири** ман

дурӯғу рост офарин бихонд, тоза нест,

Таронаи ба қолаби куҳан сурудаи маро

ба даҳр аввалину охири бихонд, тоза нест [10, с. 133]!

Салом, аз қалам – қалам нигоҳи ман,

Ба дидагони **мехрубонкаломи** ту [10, с. 291]!

Аз волидони мо насаби нек омадаст,

Фарзанди **некноми** падар-модарон шавем [10, с. 328].

Сад мактаби маҳви бесаводиро хонд,

Шогирди **чаласаводу** устод нашуд [10, с. 388].

Аз далелҳои боло маълум мешавад, ки ин навъи сифатҳое, ки Озарахш мавриди истифода қарор додааст, аломати зоҳирӣ ва ботинии мавсуфро ифода менамоянд. Агар дар чунин калимаҳо исм чун ҷузъи дуюм воқеъ гашта, предметро фаҳмонад, сифати он ба аломате [аломати мусбат ё манфӣ] соҳиб будани вайро таъин мекунад.

Калимаҳои мураккаби тобее, ки аз исму исм сохта шудаанд.

Аз ин навъи вожаҳо Озарахш барои пуробуранг баён кардани фикр истифода кардааст. Барои намуна чанд байтеро дар поён хоҳем дид, ки калимаҳои мавриди назар дорои кадом тобиши маъноӣ мебошанд:

Ҳанӯз дар Сари Хирман шамоли дарёҳост,
Ҳанӯз Ағбаи Мулло **ситораборон** аст [10, с. 25].

Оҳ, эй ситорагон,
Эй нуриёни **силсилагесӯи** осмон [10, с. 34].

Аз дасти сарнавишти **хиёнаткор**
В-аз ҷабри рӯзгори парешонам [10, с. 51].

Ёд бодо зи гулистони **бахороғӯшаш**,
Обшорони **хумороғӯшаш** [10, с. 110].

Сарбаландӣ таъби **шоҳинболи** мост,
Бозпарвозем, аммо лаб ба лаб [10, с. 168].

Як ханда ба рӯи дилбари **гулмаҳтоб**,
Як бўса ба ҷашми ошиқӣ ман мезад [10, с. 243]...

Манзиле шашошона,
Равшану ойинабандон,
Шаш ҷиҳатро менамояд **нурборон** [10, с. 277]...

Аз назарҳои пури меҳре,
ва ё пиндорҳои ноаёнхашме
Меғурезад то паноҳи дилбари **фирӯзачашме** [10, с. 279]...

Маълум аст, ки иқтибоси калима аз як забон ба забони дигар яке аз роҳҳои асосии бойгардии таркиби луғавии забонҳост. Дар рӯи дунё ҳеч забоне нест, ки танҳо дар ҷаҳорҷӯбаи меъёрҳои забони ҳудаш ташаккул ёбад. Маҳз бо назардошти ҳамин ҳамаи забонҳо дорои калимаҳои иқтибосӣ мебошанд. Омили асосии истисноии иқтибос аз он бармеояд, ки ин ҳодиса ҳосияти сирф забонӣ надошта, балки он бо омилҳои иҷтимоӣ, тичоратӣ, илмӣ, фарҳангӣ ба миён меояд. Ҳамин тариқ, сабабҳои, ки аз табиати забон бармеоянду ба забон ворид шудани унсурҳои бегоназабон замина меғуздоранд, пеш аз ҳама, эҳтиёҷи номдиҳии ҳодисоти сершумори ҳаёти рӯзмарра аст. Таркиби луғавии забон, ки инкишоф меёбаду ақлу хиради инсон олоти афкори нав ба нав меоғарад, ҳар як забонро ба номҳои нав эҳтиёҷманд мегардонад. Дар ин ҳолат забон аз банду решаи худ ғизо мегирад ва агар он расоӣ накард аз сарчашмаи дигар-иқтибосот баҳра мегирад. Сабаби дигаре, ки аз табиати забон бармеояд, полисемия аст, ҳангоме, ки як калима маъноҳои гуногунро ифода мекунад, лекин моҳияти ҳодиса ё предметро қатъӣ инъикос карда наметавонад, дар ин ҳолат он калима бо амри қонуниятҳои дохилии инкишофи забон аз ин вазифа соқит мегардад. Барои ифодаи мафҳумҳои нав унсурҳои лексикӣ он забонро, ки соҳибонаш ин мафҳумро офаридаанд ё ҷорӣ кардаанд, иқтибос мекунад.

Умуман забоншиносон дар мавриди андешаронӣ дар хусуси инкишофи забон ва таркиби луғавӣ назари ҳудро ба калимаҳои иқтибосӣ дар забони тоҷикӣ баён доштаанд. Ғаномандии таркиби луғавии забон аз ҳисоби калимаҳои бегона ба ҳасоиси таркиби луғавии худӣ забон низ алоқаманд аст. Дар ин маврид калимаҳои нав ба забон на танҳо вобаста ба пайдоиши мафҳумҳои нав, инчунин алоқамандона бо он, ки дар забон зарурати додани ариентатсияи нав, характери байналмилалӣ гурӯҳҳои муайяни луғот пайдо мешавад, ворид мегарданд. Калима, таркиб, ибора ё ҷумлаҳое, ки аз дигар забонҳо бевосита ё бавосита

мегузаранд, иктибос номида мешавад ва яке аз роҳҳои бойгардии таркиби луғавии забонҳои иктибоси воҳидҳои луғавӣ аз як забон ба забони дигар ба шумор меояд.

Дар осори Озарахш калимаҳои мураккабе дучор меоянд, ки ҳар ду ҷузъи онҳо ба забони туркӣ хос аст. Муҳаққиқи шинохтаи тоҷик М.Н. Қосимова ҳангоми омӯзиши осори асрҳои IX-X оид ба таъсири калимаҳои туркӣ ба забони тоҷикӣ чунин гуфтааст: «Азбаски қабилаву халқиятҳои туркнажод аз асрҳои қадим маскуни Осиёи Миёна буданд, ба забони тоҷикӣ калимаҳои туркӣ ворид мешаванд. Чунон ки академик. Б.Ғ.Ғафуров қайд мекунад: «Аз асрҳои охирини то мелод ва аз ибтидои асрҳои мелод сар карда ба Осиёи Миёна дар баробари омадани гурӯҳҳои эронизабон инчунин қабилҳои ғайриэронизабон, аз ҷумла қабилҳои туркзабон, низ омадан мегиранд. Алалхусус фақат дар даврони Хокони турк ба Осиёи Миёна хеле зиёд қабилҳои туркзабон омада, маскун гардиданд, аз асрҳои VI-VIII сар карда туркҳо дар таърихи этникии Осиёи Миёна мақоми муайяне пайдо кардан гирифтанд» [Б.Ғафуров – 1998].

Рӯзе, ки қалам хоҳири наққош намуд,

Дар хоҳири ман ёри **қаламқош** намуд [10, с. 241].

Ҳамин тариқ, дар осори Озарахш калимаҳои арабии зиёдеро дучор омадан мумкин аст, ки бо воситаи онҳо шоир калимаҳои мураккаб сохтааст. Чунин тарзи истеъмоли арабизмҳо танҳо хоси услуби Озарахш нест, балки ин анъанаест, ки дар кулли асарҳои таърихӣ, тазкираҳо, асарҳои илмӣ классикони форсу тоҷик дучор мешавад. Бешубҳа, ашъоре, ки бо ду забон якбора эҳод мешавад, аз ҳамин услуб сарчашма мегирад. Он дар адабиёти классикӣ мо ниҳоят маъмул буд. Аммо ҳар нависанда ба ин гуна тарзи ифода бо услуби ба худ хос муносибат мекунад. Озарахш тан[о] ифодаҳои истифода мебарад, ки маъмуланд:

Бефурӯге то ба кай **соҳибмақом**,

Оҳане то кай сари оҳангхост [10, с.187]!?

Дар ҳаёли бӯсаборонҳо

Боз созам **байтборонат** [10, с. 146].

Дар ин гуна сифатҳо хусусияти муқоиса дида мешавад, чунки онҳо дар натиҷаи илова ғаштани предмети муқоисакунада ба муқоисашаванда таркиб меёбанд.

Вожаҳои мураккаби навъи тобеи сифатӣ дар осори Озарахш нисбат ба калимаҳои мураккаби пайваст зиёдтар ба назар мерасад. Онҳо аз лиҳози сохтор ягона набуда, аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ ташаккул ёфтаанд. Калимаҳои мураккаби тобеи марбут ба сифат дар осори Озарахш мақоми вижаеро доранд. Қолиби онҳо гуногун аст. Ин гурӯҳи вожаҳо бештар бо қолиби исму феъл, сифату исм, исму исм, шумораву исм, сифату феъл сохта шудаанд.

Муқарриз: Расулов С., д.и.ф.

Адабиёт:

1. Абдуллоева З. Вожаҳои сохта бо пешванди ҳам- дар осори Низомии Ғанҷавӣ// Гулистони маърифат.- Хучанд: Андеша, 2012.-С. 118-122.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1 [фонетика ва морфология].- Душанбе: Дониш, 1985.
3. Ғаниева С. Таркиби ономасиологии калимаҳои мураккаби забони тоҷикӣ. – Хучанд, 2003. – 120 с.
4. Ғаниева С. Оид ба мавқеи эллипсис дар ҷараёни ташаккули универб//Ахтари ирфон. – Хучанд, 2014. – С.82-86.
5. Ғаниева С. Таҷдиди амали калимасозӣ//Шукӯҳи маърифат. – Хучанд, 2013. – С. 209-218.
6. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1.-Душанбе: Ирфон, 1973.
7. Зоҳидов А. Таъсири забони русӣ ба калимасозии забони адабии тоҷик.- Хучанд, 2009.- 160 с.
8. Муҳаммадиев М. ва диг. Лексикаи забони адабии тоҷик.- Душанбе, 1997.- 189 с.
9. Низомии Ғанҷавӣ. Куллият. Ҷилди 4. –Душанбе, 1984.- 496 с.
10. Озарахш. Ҷӯйбори сари хирман. – Хучанд, 2011. – 400 с.

11. Рустамов Ш. Таснифоти ҳиссаҳои нутқ ва мавқеи исм. – Душанбе: Ирфон, 1972. - 92 с.
12. Рустамов Ш. Забон ва замон. – Душанбе: Ирфон, 1981.-256 с.
13. Саймиддинов, Д. Вожашиносии забони форсии миёна.- Душанбе, 2001.-310 с.
14. Султонов М. Ташаккул ва тақомули истилоҳоти илмӣи форсӣ-тоҷикӣ.- Душанбе, 2008.- 334 с.
15. Фарҳанги забони тоҷикӣ.-М.: Советская энциклопедия, 1969. Ҷилди 1.-951 с.; Ҷилди 2.- 949 с.
16. Ҳасанов А. Унсурҳои луғавӣ ва баъзе қолабҳои сарфию нахвии осори садаҳои X-XII дар ғуиши шимоли [бахши Фарғонаи ғарбӣ].- Хучанд, 2003.-253 с.
17. Шукуров М. Инсонгароии омӯзиш ва забони миллии.- Душанбе, 2002.- 148 с.
18. Юсуфов Ҳ. Калимаҳои русии интернационали дар осори С.Айнӣ//Мақтаби советӣ. - №2. – 1967. – С. 45 – 51.

СИФАТҲОИ МУРАККАБИ ТИПИ ТОБЕЪ ДАР АШЪОРИ ОЗАРАХШ

Дар мақола вожаҳои мураккаби навъи тобеи сифатӣ дар осори Озарахш нисбат ба калимаҳои мураккаби пайваст зиёдтар ба назар расидааст, ки мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Онҳо аз лиҳози сохтор ягона набуда, аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ ташаккул ёфтаанд. Калимаҳои мураккаби тобеи марбут ба сифат дар осори Озарахш мақоми вижаеро доранд. Қолиби онҳо гуногун аст. Ин гурӯҳи вожаҳо бештар бо қолиби исму феъл, сифату исм, исму исм, шуморау исм, сифату феъл сохта шудаанд.

Як назари иҷмоли ба ашъори Озарахш шаҳодатгари он аст, ки қолиби сифатҳои мураккабе, ки аз исму феъл сохта шудаанд, дар осори ӯ ба ҳадди вофир аст. Ниҳоят, дар ағлаби маврид ин навъи вожаҳо барои пуробуранг баён кардани матлаб мавриди истиқболи шоир қарор гирифтаанд.

Маводи фактологӣ дар ихтиёр буда бар он далелат мекунад, ки Озарахш дар баробари он ки аз калимаҳои маъмули даврони классикӣ барои баёни андешааш суд ҷустааст, ҳамчунин ҳуди ӯ низ, ба назари мо, калимаҳои қолибро сохтааст.

Калидвожаҳо: забон, ашъор, ибора, сохтор, синтаксис, изафат, исм, муайянкунанда.

СЛОЖНЫЕ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫЕ ПОДЧИНИТЕЛЬНОГО ТИПА В СТИХАХ ОЗАРАХША

В статье в произведениях Озарахша встречаются более сложные слова подчинительного типа качества, чем сложные слова связи, что является предметом исследования. Они не унифицированы по структуре, образованы из разных частей речи. Особый статус в творчестве Озарахша имеют сложные придаточные слова, относящиеся к качеству. Их форма другая. Эта группа слов в основном образована существительным-глаголом, прилагательным-существительным, существительным-существительным, счетом-существительным, прилагательным-глаголом.

Общий взгляд на стихи Озарахша показывает, что в его произведениях очень богат образец сложных прилагательных, образованных от существительных и глаголов. Наконец, в большинстве случаев поэт приветствовал такие слова, чтобы ярко выразить содержание.

Имеющийся фактический материал свидетельствует о том, что, помимо использования обычных слов классической эпохи для выражения своего мнения, Озарахш сам создавал интересные слова.

Ключевые слова: язык, поэзия, словосочетание, структура, синтаксис, изафет, имя определение.

COMPLEX ADJECTIVES OF THE PREJECT TYPE IN THE POEMS OF OZARAKHSH

In the article, in the works of Ozarakhsh, there are more complex words of the subordinating type of quality than complex words of connection, which is the subject of the study. They are not unified in structure, they are formed from different parts of speech. Complex subordinate words

related to quality have a special status in Ozarkhash's work. Their shape is different. This group of words is mainly formed by noun-verb, adjective-noun, noun-noun, count-noun, adjective-verb.

A general look at Ozarakhsh's poems shows that his works have a very rich pattern of complex adjectives formed from nouns and verbs. Finally, in most cases the poet welcomed such words in order to vividly express the content.

The available factual material indicates that, in addition to using ordinary words of the classical era to express his opinion, Ozarakhsh himself created interesting words.

Keywords: *poetry, phrase, structure, syntax, izafat, an adjective, components, a pretext, a ratio of words.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Якубова М.А. - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, ассистенти кафедраи забони тоҷикӣ. Нӯшонӣ: 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992)908-86-94-96.

Сведения об авторе: Якубова М.А. - Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, ассистент кафедры таджикского языка. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6. Тел.: (+992) 908-86-94-96.

Information about the author: Yakubova M.A. - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Assistant Professor of the Tajik Language Department Address: 17/6 Muhammadiev str., Dushanbe, 734019. Telegram.: (+992) 908-86-94-96.

УДК 821

ПЕРЕВОД - КАК ОДНА ИЗ ФОРМ ЛИТЕРАТУРНЫХ СВЯЗЕЙ

Галимова М.Б.

Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана

История мировой литературы свидетельствует о том, что литературы разных народов всегда находились и находятся в большем или меньшем взаимодействии, в неразрывном контакте, во взаимовлиянии, что способствует их художественному обогащению. В основе этого явления лежит объективный фактор взаимозависимости национальных литератур и национальных художественных миров.

Каждая литература, развиваясь в рамках своей культурной традиции, неизбежно впитывает элементы иных традиций, обогащаясь новыми образами, темами и стилистическими приёмами. Это взаимодействие не только расширяет горизонты творчества, но и способствует формированию универсальных ценностей, которые становятся достоянием всего человечества. Таким образом, литература становится мостом между культурами, объединяя народы через общее понимание красоты, добра и истины. Взаимовлияние литератур — это не просто процесс заимствования, но глубокий диалог, в котором каждая культура находит своё уникальное отражение и продолжение.

В современном мире, в мире противоречивых мнений, существенно изменились взгляды на проблемы перевода. По мнению многих современных исследователей, перевод - как одна из форм творческого освоения иноязычной литературы и одновременно как эстетический феномен, оказывает влияние на собственную культуру переводчика. Перевод имеет в литературе давние традиции и берет начало с тех времен, когда язык и литература еще не были окончательно сформированы.

Историко-типологическое сопоставление культур охватывает бесчисленные проблемы, начиная от общности мифов и кончая различными новейшими жанрами письменной литературы. Раскрытие, например, роли перевода и его влияния на формирование новых жанров и форм в той или иной литературе, выработка новых стилей в ходе сложнейших переплетений проблем - дело нелегкое. Несмотря на то, что ясен общий метод историко-типологического сопоставления культур, однако, точное определение в этом пространстве места перевода вообще и роли художественного перевода, в частности, требует скрупулезного анализа огромного фактологического материала. При этом не важно, группа ли писателей или цикл произведений, отдельно взятый художник слова, или одно творение будет подвергнуто анализу. Здесь будет повторена известная истина, что художественный перевод произведения представителя другой народности является важнейшим способом осуществления духовно - эстетических контактов, способствующих прогрессу каждого народа и всего человечества, важным фактором взаимообогащения литератур и культур в целом.

В связи с распадом Советского Союза и с ослаблением былых, довольно плодотворных контактов между народами мира, переводческая практика пережила с начало 90-х годов более чем двадцатилетний застой. В этот период некоторые деятели, в т. ч. и в суверенном Таджикистане, полагали, что монокультура, замыкание в рамках своих традиций, приведет к желанному развитию национального менталитета. Следует отметить, что многие выдающиеся государственные и политические деятели вовремя поняли, что диалог культур - диалог цивилизаций - неотъемлемая часть общечеловеческого прогресса, в связи с чем, перевод и стремление к взаимообмену эстетическим опытом стали подниматься до прежнего уровня.

В 2008 году при встрече Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона с творческой

интеллектуальной, специалистами в области языкознания, посвященной Дню Государственного языка, наряду с другими вопросами были подняты и проблемы, касающиеся переводческой деятельности. Выступавшие говорили о теоретических и практических вопросах подготовки кадров для данной отрасли и о трудностях, с которыми приходится сталкиваться в процессе этой работы.

Мы живем в особенное время, в эпоху новой культуры. Залог ее расцвета – в неисчерпаемых потенциальных возможностях человеческого духа. Расширяющееся международное сотрудничество требует активного обмена устной и письменной информацией, обязательного знания иностранных языков.

В этом многообразии культур и традиций рождается уникальный синтез, который обогащает каждого из нас, открывая новые горизонты для творчества и взаимопонимания.

Современный мир становится все более взаимосвязанным, и именно язык служит мостом между народами, позволяя преодолевать границы и находить общий язык даже в самых сложных ситуациях. Владение иностранными языками – это не просто инструмент для коммуникации, но и ключ к пониманию иных мировоззрений, традиций и ценностей.

Новая культура, рожденная в этом диалоге, становится символом единства в многообразии. Она напоминает нам, что, несмотря на различия, мы все стремимся к одному – к гармонии, развитию и созиданию. И именно в этом стремлении раскрывается истинная сила человеческого духа.

Мир сегодня стал удивительно многообразным. Народы, к которым вчера еще иные государства относились как к отсталым или странам третьего мира (развивающимся), стали полноправными созидателями современной культуры. Их выход на международную арену совпал с интенсивным развитием СМИ, и потому фактор географической отдаленности перестал препятствовать общению народов, их взаимному сотрудничеству. И потому в настоящее время, как никогда, особое значение приобретает переводческая деятельность. Переводчик, обеспечивая перекодирование высказывания, оформленного средствами одной языковой системы в другой, практически сопоставляет их формы выражения смысла, выбирая более адекватные, подходящие по контексту. Являясь одним из видов произвольной речевой деятельности, перевод отражает сопоставление историко-культурных традиций обоих языков, вступающих в контакт.

Обогатить родной язык книгами писателей других народов – значит поднять на новую ступень развития свой язык и свою культуру.

Сегодня перевод переживает высшую степень развития, как в количественном, так и качественном. Причиной этому является постоянно возрастающая потребность народов и отдельных лиц в коммуникации. Сегодня стало очевидно, что независимо от национальных языковых различий прогресс в науке, литературе, образовании может быть, достигнут только путем культурного сотрудничества.

Перевод становится мостом, соединяющим культуры, идеи и знания. Он позволяет преодолевать барьеры, создавая пространство для взаимопонимания и обмена опытом. В эпоху глобализации, когда границы между странами становятся все более условными, перевод играет ключевую роль в формировании единого информационного пространства.

Современные технологии, такие как нейронные сети и машинный перевод, открывают новые горизонты, делая процесс перевода быстрее и доступнее. Однако искусство перевода остается уникальным, требующим глубокого понимания не только языка, но и культурного контекста. Именно поэтому профессия переводчика продолжает оставаться востребованной, а его труд – бесценным вкладом в развитие человечества.

Переводы таджикской литературы на русский язык сделали известными во всем мире творчество С.Айни, Д.Икрами, М.Турсунзаде, С.Улугзаде, М.Миршакара, М.Шукурова, С.Табарова, Р.Мусульманкулова, А.Маниязова и многих, многих других поэтов, писателей, литературоведов. В свою очередь переводы русской классики на таджикский язык расширили интеллектуальный кругозор читателей, ученых всех специальностей, многие из которых защищали свои диссертации в Москве и других городах России. [6, с.218].

Небывалые перемены, происходящие в области современной коммуникации, техники, дают людям все более широкий доступ к другим культурам. Таким образом, каждый из нас получает возможность открыть для себя новые ценности, узнать о неизвестных ранее формах поведения, постигнуть человечество во всем его многообразии.

Это явление, обнажившееся после распада СССР, предъявляет переводчикам значительно более жесткие требования в свете необходимости создать возможность преодоления препятствий, связанных со многими языками.

Перевод – текст, переведенный с одного языка на другой [4, с. 458].

Исходя, из этого по поводу языка следует отметить, что оно непосредственно имеет отношение к переводу, так как язык перевода не всегда соответствует оригиналу. По этому поводу очень важны высказывания генерального директора ЮНЕСКО Амаду-Махтар Мбоу, «переводчики поддерживают постоянный диалог между различными цивилизациями и тем самым способствуют контактам и гармоничным отношениям между ними».

Многообразие мира подобно богатству мира человека, и, тем не менее, наш мир целостен и един. Именно поэтому мы любим того или иного автора: Хафиза, Саади, Руми, Икбола, Шекспира, Хэмингуэя, Гамзатова, Горького или Маяковского, Айни или Айтматова. И все это оттого, что мы находим в их произведениях чувства и мысли, столь близкие нам. Ведь книги передают то общечеловеческое, что понятно каждому. И происходит это благодаря переводу, который дает людям возможность преодолевать языковые барьеры, познавать друг друга, учиться друг у друга.

Благодаря переводу художественных творений великих классиков – Рудаки, Фирдоуси, Хайяма, Хафиза, Саади, Джами, Дониша, писателей нашего времени – Айни, Лахути, Турсун-заде, Пайрава, Улугзода, Миршакара, Икрами, Юсуфи, Рахима Джалила, Б. Рахим-заде, Шукухи, Мухаммадиева, Каноата, Лоика, Бозора Собира, С. Турсуна, Гулрухсор, и ряд других обогащают духовный мир других народов и, в свою очередь, лучшие произведения народов других стран стали неотъемлемой частью духовной жизни таджиков.

Известный поэт Слуцкий Борис Абрамович высоко оценивает труд переводчика, говорит о нем, как «о труде полного высокого содержания, благодарных чувств и мыслей». Выявление литературных связей помогает представителям таджикской и русской литературы глубже проникать в сущность литературных процессов, в особенности в их развитие.

Переводческая сфера - это та сфера, где не установлены никакие ограничения: ни религия, ни верование, ничто не может препятствовать ее развитию. Этому свидетельствует перевод священной книги Карана или Библии.

Каждый переводчик опирается на свое вероисповедание, кто-то обращается к Аллаху, а кто-то к иконам или Будде. При переводе обязательно нужно учитывать разницу между верами. И особые подходы требуют реалии.

Поскольку перевод всегда связан с подлинником, можно его метод однозначно определить с точки зрения этой причинной связи и, стало быть, образно говоря, определить его положение на литературной шкале между двумя полюсами: «точного» и «вольного», «ретроспективного» и «перспективного», «рецептивного» и «адаптивного» перевода и т. п. или же расположить дефиниции о принципах перевода в виде противоположных тезисов:

- «1. Перевод должен передать слова оригинала.
2. Перевод должен передать идеи оригинала.
3. Перевод должен читаться как оригинальное произведение.
4. Перевод должен читаться как перевод.
5. Перевод должен отражать стиль оригинала.
6. Перевод должен выражать стиль переводчика.
7. Перевод должен читаться как современный оригиналу.
8. Перевод должен читаться как современный переводчику.
9. Перевод вправе прибавить нечто к оригиналу или убавить от него.

10. Перевод не вправе ничего ни прибавить, ни убавить.
11. «Стихи следует переводить прозой.
12. Стихи следует переводить стихами» [1, с. 41-42].

Перевод является одним из кардинальных факторов взаимосвязи и взаимообогащения литератур [3].

От мастерства переводчика зависит передача материала на другой язык. На сколько умелен переводчик, на столько и качественен перевод.

Из-за внутренних столкновений (конфликтов) продолжавшихся в течении 90-ых годов прошлого столетия превративших наш процветающий край в руины и пепел, последствия которых чувствовались в течении многих годов, мы почти потеряли наши духовные ценности. Перевод наилучших образцов мировой литературы являются из числа таких культурных ценностей. [2, с.5].

Художественный перевод во все времена был важнейшим источником обмена эстетического богатства между народами, неиссякаемым источником взаимопознания, однако в период “застоя” таджикская литература не была пополнена новыми произведениями.

Отрадно, что до сих пор живут и работают представители этой области художественного творчества, кто высоко ценит это богатство. Несмотря на сложности встречающихся при издании, многие деятели этой сферы продолжают переводческую деятельность. Благодаря поддержке и помощи правительства нашей страны и коммерческих компаний, акционерных обществ, предпринимателей и руководителей государственных органов и общественных, частных и международных организаций состояние переводческой сферы прогрессируется и данная сфера обогащается все новыми и новыми шедеврами художественной литературы. За последние годы были переведены с английской, французской, немецкой, особенно с русской литературы ряд повестей, романов, рассказов, драм. Часть из них уже опубликована, другая находится накануне издания. Все это доказывает, что в Таджикистане данная сфера творчества будет развиваться и расширяться.

Несомненно, проникновение в литературу другого народа происходит благодаря художественным переводам. Художественный перевод интересен тем, что в нем решаются проблемы различного характера по многим пересекающимся в переводоведческом дисциплинам. Одним из таких аспектов художественного перевода является - его теоретическая функция в литературных связях народов, способствующая обмену опытом между различными научными отраслями. В культурном плане перевод, в частности, художественный, обогащает опыт культурного и художественного постижения и освоения мира другими народами. Эту функцию перевод выполнял всегда, его заслуга оценивалась высоко.

Перевод — это творчество, а не занятие. Это многогранный труд, процесс, требующий непрерывной умственной работы. В прошлом наши выдающиеся литераторы переводили понравившиеся им произведения или всем известные и любимые произведения. Еще с древних времен, там, где сохранились на стенах пещер и камнях записи (надписи), видны признаки перевода. Мы хотим указать на «Катибаи бесутун», которое сохранилось на трех языках с эпохи Ахеменидов. Можно привести еще много фактов, но достаточно будет упомянуть «Калилу и Димну», переведенную в стихотворной форме под пером Устода Рудаки. Также переводы Садриддина Айни, который писал на двух языках-таджикском и узбекском. Переведенный им роман Фердинанда Дюнина с турецкого на таджикский свидетельствует об исключительной работе переводчика. В свое время турки перевели этот роман с русского языка. После проведенного анализа ученые – исследователи пришли к такому выводу, что перевод Садриддина Айни превзошел турецкого перевода даже самого подлинника.

В своих трудах, сочинениях Сохиб Табаров всегда говорил о художественном переводе: «Произведения великого литератора одного народа должен перевести великий литератор другого народа» как уже выше было сказано от Рудаки до Айни, переводом

занимались Лохути, А. Дехоти, А. Шукухи. М. Турсунзаде, Сухайли, С. Улугзаде М. Аминзаде. Бозор Собир, Лоик Шерали и другие мастера слова.

В развитии переводческой сферы в Таджикистане играют роль переведенные стихи С. Есенина, А. С. Пушкина, произведения Л.Н. Толстого и других. Все это свидетельствует о плодотворной работе таджикских переводчиков.

Во все времена перевод играет большую роль в развитии и совершенствовании литературы любого народа и народности. Поэму Мумина Каноата «Суруши Сталинград» перевел на русский язык Роберт Рождественский, а поэму «За далью даль» Александра Твардовского перевел на таджикский язык Гаффор Мирзо. Произведения Чингиза Айтматова перевел Мумин Каноат. Каждая из этих работ оставили хорошие впечатления об авторе, как представителя нации, и ее литературы. В этом случае литература является большой общественной силой. Общественное значение литературы - значение познавательно-воспитательное. Не зря И.В. Сталин подчеркивал: «писатели инженеры человеческих душ» [7, с.56].

Трудно переоценить роль художественного перевода в становлении и развитии культурных связей, подчас противоречивая судьба литератур других народов ясно прослеживается в художественных переводах. По словам Г. Ломидзе, «соприкосновение культуры любого народа с национальными культурами других народов, перенятая их опыта, трансформация этого опыта соответствуют форме и связаны с его общенациональными традициями» [5, с.15].

Поскольку воспроизвести в переводе и содержание, и форму удается очень редко, перевод не обходится без потерь. Существует мнение, что искусство поэтического перевода – это в большей степени искусство нести потери и допускать преобразования, и «совершенный» перевод удастся лишь в исключительных случаях. Задача переводчика, таким образом, заключается в том, чтобы добиваться сведения потерь до минимума. Каждый переводчик, должен стараться сохранить и форму, и содержание переводимого текста, соблюдать свои собственные творческие принципы. И нет, не может быть, другого вида литературной деятельности, который так был бы открыт для критики, как художественный перевод. Любая критическая оценка может быть опровергнута другой критической оценкой, так же, как и любой перевод, может быть «опровергнут» другим.

Тем не менее, часто возникают трудности при переводе художественных произведений, особенно если они связаны с определенным национальным колоритом и не имеют эквивалента на языке переводчика. В этом случае переводчик приспосабливается к адаптированному тексту. К сожалению, часто в таких переводах информационное содержание текста – оригинала искажается.

В этом случае для передачи смысла текста переводчик может прибегнуть к переводческим трансформациям.

При переводе художественного текста переводчик сталкивается с множествами трудностями. Задача переводчика заключается в том, что он должен передать замыслы автора, смысла иноязычного текста. Переведенный текст должен передать глубокую национальную особенность текста-оригинала. Практически переведенный текст не может обойтись без потерь, и быть в абсолютной точности и с этим нельзя спорить. При переводе художественного текста часто трудности вызывают специфические особенности языка, культуры текста-оригинала и часто переводчик не в состоянии передать всю глубину художественного текста. Далее переводчик забегает интерпретированию игр слов и ему приходится заново создать текст и при этом, учитывая все особенности текста-оригинала и к тому же соблюдать все литературные нормы своего языка. Далее переводчик, погружаясь в глубокие дебри интерпретации, сталкивается с непростой задачей: как же воссоздать текст, сохраняющий всю искрометность и многозначность оригинала? Каждое слово становится камешком в мозаику, которая должна заиграть новыми красками на языке перевода. Он внимает звукам языка, внимательно собирая по кусочкам лексические нюансы и культурные

отсылки, стараясь не упустить ни одной тонкости, ведь игра слов — это не просто трюк, а искусство созидания образов, наполненных смыслом.

Мастера слов понимают, что язык — это не статичная конструкция, а живой организм, который требует заботы и чувствительности. В процессе перевода возникнут рифмы, которые, как теневые линии, связывают стремительное движение мысли и внутренние ощущения героя текста. Тщательно взвешивая каждую фразу, переводчик стремится не просто донести мысль, а пробуждать эмоции, открывая новые грани оригинала. Так, на стыке двух языков, рождается полотно, где старое и новое переплетаются в гармоничном танце выражений.

Рецензент: Ходжатов М.Д., к.ф.н

Литература:

1. Инжи Левый. Искусство перевода / Л. Инжи. - Издательство «Прогресс», - Москва. 1974. - 396 с.
2. Крылов, И. А. Харгӯши сайёд. (Перевод с русского Х.Рахмата). Нашриёти «Афсона», Душанбе. 1999. - 70 с.
3. Мусабекова Р.Р. Трансформация при переводе художественного произведения. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/transformatiya-pri-perevode-hudozhestvennogo-proizvedeniya>
4. Ожегов, С. И. Шведова, Н. Ю. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова Российская академия наук. - М. 2010. - 939 с.
5. Ольденбург, С.Ф. «Связи Запада с Востоком старинные...» / С.Ф. Ольденбург // Восток - Запад. - М., 1982. - С.3 - 8.
6. Спектор, А.Л. Русская филология в Таджикистане периода независимости. / А.Л. Спектор // Материалы научной конференции - Душанбе, 29-30 октября 2009г. - Душанбе 2009. - С.217-218.
7. Тимофеев, Л. Теория литературы: Основы науки о литературе / Л.Тимофеев. – М., 1976. - 548 с.

ПЕРЕВОД - КАК ОДНА ИЗ ФОРМ ЛИТЕРАТУРНЫХ СВЯЗЕЙ

Тематика, рассмотренная в данной статье, была и будет актуальна во все времена. Переводческая сфера — это та сфера, которая осуществляет коммуникационный процесс между народами и народностями. Особенно художественный перевод произведения представителя другой народности является важнейшим способом осуществления духовно - эстетических контактов, способствующих прогрессу каждого народа и всего человечества, важным фактором взаимообогащения литератур и культур в целом. Автор пытается определить роль перевода в развитии и формировании литературных связей. По его мнению, эту связь осуществляет переводчик. Переводчик должен быть знаком не только с тонкостями и нормами родного языка, но текста-оригинала тоже. При переводе немаловажное место занимают культурные ценности языка-оригинала.

При переводе художественного текста, в отличие от юридического, переводчик сталкивается с большими трудностями. Переведённые тексты должны обрабатываться переводчиком до такой степени, чтобы не теряли ни тему, ни идею переведенного текста (замысла автора), и сохранили все тонкости языка-оригинала с его культурными ценностями.

По мнению автора, при переводе трудности вызывают реалии. В этом случае переводчик не может опираться на переводческие трансформации. Уместно будет сослаться на дополнительные комментарии к переведенному тексту в виде сносок.

Автор считает, что проникновение в литературу другого народа происходит благодаря художественным переводам. В культурном плане перевод, в частности, художественный, обогащает опыт культурного и художественного постижения и освоения мира другими народами. Эту функцию перевод выполнял всегда, и его заслуга оценивалась высоко.

Ключевые слова: перевод, переводчик, реалии, художественная литература, культурные ценности, литературные связи;

TRANSLATION - AS ONE OF THE FORMS OF LITERARY CONNECTIONS

The topic discussed in this article has been and will be relevant at all times. The translation sphere is the sphere that carries out the communication process between peoples and nationalities. Especially the literary translation of a work of a representative of another nationality is the most

important way of implementing spiritual and aesthetic contacts that contribute to the progress of each nation and all of humanity, an important factor in the mutual enrichment of literatures and cultures in general. The author tries to determine the role of translation in the development and formation of literary connections. In his opinion, this connection is carried out by the translator. The translator must be familiar not only with the subtleties and norms of the native language, but also with the original text. When translating, an important place is occupied by the cultural values of the original language.

When translating a literary text, unlike a legal one, the translator faces many difficulties. The translated texts must be processed by the translator to such an extent that they do not lose either the theme or the idea of the translated text (the author's intention), and retain all the subtleties of the original language with its cultural values.

According to the author, realities cause difficulties in translation. In this case, the translator cannot rely on translation transformations. It will be appropriate to refer to additional comments to the translated text in the form of footnotes.

The author believes that the penetration into the literature of another nation is due to literary translations. In cultural terms, translation, in particular, literary, enriches the experience of cultural and artistic comprehension and development of the world by other peoples. The translation has always performed this function; its merit was highly appreciated.

Keywords: *translation, translator, realities, fiction, cultural values, literary connections*

ТАРЧУМА ҲАМЧУН ЯКЕ АЗ ШАКЛҲОИ РОБИТАҲОИ АДАБӢ

Мавзуе, ки дар ин мақола баррасӣ шудааст, ҳамеша муҳим ва дар оянда низ муҳимияти худро нигоҳ хоҳад дошт. Соҳаи тарҷума соҳаест, ки раванди муошират ва ба ҳам наздик шудани байни халқҳо ва миллатҳоро амалӣ менамояд. Махсусан, тарҷумаи бадеии асари намояндагони миллатҳои дигар муҳимтарин восилаи ба амал баровардани робитаҳои маънавияи эстетикӣ, ки ба пешравиҳои ҳар як миллат ва тамоми башарият мусоидат мекунад, омили муҳими ғанӣ гардонидани адабиёту фарҳангҳо мебошад. Муаллиф кӯшиш кардааст, ки нақши тарҷумаро дар инкишоф ва ташаккули робитаҳои адабӣ муайян намояд. Ба ақидаи ӯ, ин алоқаро тарҷумон ба амал мебарорад. Тарҷумон бояд на танҳо бо нозукиҳо ва меъёрҳои забони модарӣ, балки бо матни аслии низ ошно бошад. Ҳангоми тарҷума арзишҳои фарҳангии забони аслии ҷойи муҳимро ишғол мекунад.

Ҳангоми тарҷумаи матни бадеӣ бар ҳилофи матни ҳуқуқӣ тарҷумон ба душвориҳои зиёд дучор мешавад. Матнҳои тарҷумашуда бояд аз ҷониби тарҷумон ба дараҷае коркард карда шаванд, ки онҳо на мавзӯ ва на ғояи матни тарҷумашударо (мақсади муаллиф) гум накунад ва тамоми нозукиҳои забони аслиро бо арзишҳои фарҳангии он нигоҳ доранд.

Ба андешаи муаллиф, реализҳо дар тарҷума мушкилиҳо ба бор меоранд. Дар ин ҳолат тарҷумон наметавонад ба дигаргуниҳои тарҷума таъя кунад. Ба мулоҳизаҳои иловагии матни тарҷумашуда дар шакли иқтибос муроҷиат кардан мувофиқи мақсад аст.

Муаллиф муътақид аст, ки тарҷумаҳои бадеӣ сабаби ба адабиёти миллатҳои дигар ворид шудан имконият фароҳам меорад. Аз ҷиҳати фарҳангӣ, тарҷума, алаҳхусус, бадеӣ, таҷрибаи дарки фарҳангии бадеии ҷаҳонро аз тарафи дигар халқҳо ғанӣ мегардонад. Ин вазифаро ҳамеша тарҷума иҷро мекард ва хизмати он дар самт баҳои баланд гирифтааст.

Калидвожаҳо: *тарҷума, мутарҷим, реализҳо, адабиёти бадеӣ, арзишҳои фарҳангӣ, робитаҳои адабӣ.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ғалимова Мохинур Баратовна* – Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, дотсенти кафедраи забон ва адабиёти рус. Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Борбад 73 «а». Телефон: (+992) 908892619; E-mail: mohinur.galimova-40@mail.ru

Сведения об авторе: *Ғалимова Мохинур Баратовна* – Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, доцент кафедры русского языка и литературы. Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Борбада 73 «а». Тел.: (+992) 908892619; E-mail: mohinur.galimova-40@mail.ru

About the author: *Galimova Mohinur Barotovna* - International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Associate Professor of the Department of Russian Language and Literature. Address: 734025, Dushanbe, 73 "a" Borbad Avenue. Tel.: (+992) 908892619; E-mail: mohinur.galimova-40@mail.ru

Рӯзномаи «Бедории тоҷик» нахустин нашрияи даврии Ҷумҳурии Мухтори Тоҷикистон ба шумор меравад, ки ҳамчун «ношири афкори Бюрои ташкилоти фирқаи иштирокчиён, Кумитаи инқилобӣ ва Бюрои ташкилоти иттифоқи касабаҳои марказии Тоҷикистон» аз моҳи апрели соли 1925 ба таври мунтазам ба таъъ расидааст. Шумораи аввалини он, ки бо муносибати таъсиси Ҷумҳурии Мухтори Тоҷикистон дар шаҳри Душанбе зерӣ унвони «Иди тоҷик» 15 мартӣ соли 1925 интишор ёфта буд, то имрӯз барои муҳаққиқон дастрас нест [1, с. 95].

Ҳаҷми дастрасии шумораҳои рӯзномаи мазкур дар бойгонии Китобхонаи миллии Тоҷикистон хеле маҳдуд мебошад. Аз соли аввалини нашр танҳо шумораи 24-ум, ки ба 28 декабри соли 1925 рост меояд, мавҷуд аст; аз соли 1926 - ду шумора, соли 1927 - ҳафт шумора ва соли 1928 - дуваздаҳ шумора нигоҳдорӣ шудаанду ҳалос. Бо вучуди ин маҳдудият, дар асоси шумораҳои мавҷуда метавон то ҳаде дар бораи забон, сабк ва услуб, мазмуну муҳтаво ва дигар хусусиятҳои бадеии асарҳое, ки дар аввалин нашрияи расмӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон интишор ёфтаанд, хулосаҳои илмӣ ба даст овард.

Яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи нашрияҳои ибтидоии тоҷикӣ дар давраи пас аз таъсиси ҷумҳурӣ, таъкиди муқаррарӣ бар истифодаи этнонимии «тоҷик» дар унвони онҳо мебошад. Ин раванд гувоҳи болоравии сатҳи худшиносии миллии дар фазои иҷтимоӣ ва фарҳангии он давра аст. Ба андешаи муҳаққиқ М. Абдуллоев, «этноними “тоҷик” доништа ва мақсаднок дар сарлавҳа ва унвони рӯзномаҳо (“Овози тоҷик”, “Иди тоҷик”, “Бедории тоҷик” ва ғ.) истифода шудааст» [1, с. 162]. Муаллиф бо таъя ба таҳлили манбаъҳои марбут хулоса мебарорад, ки «сабабҳои асосии чунин доништа ва мақсаднок ва ҳатто, то андозае аз ҳад зиёд истифода бурдани этноними “тоҷик” иборат буданд:

- а) ҷӯшу хуруши худшиносии миллии зиёиёни тоҷик;
- б) зарурати ҳарчи зудтар ҷуброн намудани камбудии таърихӣ ва ҷой додани этноними “тоҷик” дар шуури омма ҳамчун рукни муттаҳидкунандаи ҳувияти миллии;
- в) талошҳои густурда дар роҳи таблиғ ва тақвияти ғояҳои худшиносии миллии» [1, с. 283–284].

Дар шумораи ягона ва охиринаи соли 1925 мақолаи арзишманди Ҳамид Бақозода, ки зодаи шаҳри Самарқанд буд, бо унвони «Барои муассиси адабиётмон ҷашн лозим аст» ба таъъ расидааст. Ин матлаб, ки ба масоили марбут ба адабиёт иртибот дорад, ҳамчун аввалин садои баландшудаи эҳтиром ба муассиси адабиёти тоҷик дар матбуоти миллии арзёбӣ мегардад. Дар матн чунин гуфта мешавад: «Ба тамоми соҳибони адабиёт маълум аст, ки адабиёти мо, тоҷикон (форсон), дар Шарқ ҷойи нахустинро мегирад ва метавон гуфт, ки дар Шарқ ғайри адабиёти мо дигар адабиёти муқаммал ва ширин нест... Ин ҷӣ гуна сухан аст, ки қимати шоирони моро урупоиён донанду мо надонем... Хусусан, мо имрӯз соҳиби як ҷумҳурият шудем, ки бо адабиёти инқилобии худ ва бо шоирони нафисамон ҳис ва завқи инқилобӣ ва синфиро ба ранҷбарони Афғонистон, Эрон ва Ҳиндустон мерасонем... Нахустин бор ба мо зарур аст, ки барои муассиси адабиёти тоҷикнажодон - устод Абулҳасан Рӯдакӣ ҷашн баргузор намоем, ба номи ӯ рисола ва китобхонаҳо бунёд намоем... Аз Назорати маорифи Тоҷикистон талаб мекунем, ки барои қадршиносии хидматҳои муассиси адабиёти тоҷик Абулҳасан Рӯдакӣ дар тамоми маҳалҳо ҷашни ҳазорсолаи ӯро баргузор намоянд, рисолаҳо ва ҳайкалҳо бунёд намоянд... Аз Назорати маорифи Тоҷикистон хоҳиш менамоем, ки ҳарчи зудтар барои ҷашн омодагӣ бинанд ва як рӯзро муайян созанд, ки дар он рӯз дар ҳар ҷое, ки тоҷикон ҳузур доранд, ҷашн баргузор гардад» [3].

Чанбаи муҳими ин мақола дар он аст, ки онро метавон ҳамчун нишонаи бедории миллии зиёиёни тоҷик дар ибтидои ташаккули фарҳанги миллий донист. Таҳқиқоти мо нишон дод, ки маҳз ҳамин мақола аввалин ишораи расмӣ ба зарурати баргузории чашнвораи Рӯдакӣ мебошад, ки дар матбуоти тоҷикӣ интишор ёфтааст. Пас аз он ин масъала дар саҳифаҳои нашрияҳои дигар низ борҳо мавриди баррасӣ қарор гирифт.

Сабаби пешниҳод гардидани ин ташаббус дар он давра, аз як тараф, ба болоравии худшиносии миллий ва аз ҷониби дигар, ба таъсири муқаррароте иртибот мегирад, ки дар дигар ҷумҳуриҳои навтаъсиси шуравӣ, аз ҷумла, Россия, Ёзбекистон, Озарбойҷон, Қазокистон ва ғ. барои гиromидошти чехраҳои маъруфи илму фарҳанг ва адабиёт қабул мегардиданд. Ин иқдомҳо зиёиёни тоҷикро низ водор намуданд, ки суол гузоранд: «Чаро миллате, ки чунин намояндагони барҷастаи фарҳангӣ ва илмӣ дорад, онҳоро ёдоварӣ накунад?» Аз ин рӯ, пешниҳоде, ки дар мақолаи Ҳамид Бақозода садо медиҳад, на танҳо ягона набуд, балки оғози як раванд гардид.

Чунончи, дар шумораи аввалини маҷаллаи «Дониш ва омӯзгор», ки 5 март соли 1926 ба нашр расидааст, мақолае зери унвони «Рӯзи Рӯдакӣ» ҷоп шуд. Дар он хабар дода мешуд, ки бо қарори расмии Назорати маорифи ҷумҳурий, баргузории чашни ҳамасолаи Рӯдакӣ таъйин гардидааст [9, с. 76–79].

Боиси зикр аст, ки ташаббус ва роҳбарии наشري ҳарду матбуоти зикршуда - «Бедории тоҷик» ва «Дониш ва омӯзгор» - ба Аббос Алиев, нозирӣ маориф мансуб аст. Аз ин ҷо метавон ба хулоса омад, ки рӯз ва рамзи чашни Рӯдакӣ маҳз дар ҳамин давра ва бо ибтикори расмии Вазорати маориф муайян гардидааст ва арзиш ва аҳаммияти он бояд дар заминаи таърихиву фарҳангӣ шоиста таҳлил ва арҷгузорӣ гардад [14, с. 103].

Дар аксарияти нашрияҳои навтаъсиси солҳои бистум гӯшаҳои махсуси «Адабиёт» ҷойгоҳи худро пайдо карда буданд. Рӯзномаи «Бедории тоҷик» низ дар ин самт истисно набуда, бо таъсиси чунин гӯшаи махсус ба наشري мунтазами ашъори шоирон шуруъ намуд. Дар шумораҳои аввалини рӯзнома, аз ҷумла, шеърӣ Абулқосим Лоҳутӣ бо номи «Дорад-надорад» (28 декабри соли 1925), шеърӣ Пайрав Сулаймонӣ таҳти унвони «Ҳиндустон», шеърӣ Мунзим - «Хурсандии тоҷик» (ки ҳамчун назира ба ғазали Адиб Собирӣ Тирмизӣ навишта шудааст), инчунин, ашъори Азизӣ бо номҳои «Қарданист» ва «Шабе, ки ситора мешуморидам» ба нашр расидаанд.

Боиси таассуф аст, ки бинобар хира будани аксари саҳифаҳои боқимондаи рӯзнома, имкони баррасии муфассали ин шеърҳо маҳдуд аст. Бо вучуди ин, дар ҳамин гӯша инчунин шеърҳои дигар адибони маъруфи он солҳо, аз ҷумла Акбар Аббосзодаи Ғармӣ («Озодии занон»), Сайфулло Қурбонӣ («Ғалла»), Шафиев («Ободии дунё»), Муминзодаи Ҳуҷандӣ («Нест роҳе ба ин чаман асло!», «Печ дар ҷомаи сияҳ имрӯз!», «Ба аскарони сурхи тоҷик мебахшам», «Эй кӯдакон!») низ ба таъ расидаанд.

Яке аз вижагиҳои хоси нашрияҳои ибтидоии тоҷикӣ пас аз Инқилоби Октябр таваҷҷуҳи хос ба жанри ҳаҷв мебошад. Агар дар рӯзномаи «Бедории тоҷик» аз рӯзҳои аввали нашр асарҳои насрӣ ва назмӣ дорои хусусияти ҳаҷвӣ фаровон интишор ёфта бошанд, рӯзномаи «Овози тоҷик» дар солҳои аввали фаъолияташ чунин маводро ба таври маҳдуд пешниҳод мекард. Гӯшаҳои махсуси ҳаҷвӣ дар он наشرӣ дертар таъсис ёфтаанд, дар ҳоле ки «Бедории тоҷик» аз ибтидо ба жанри ҳаҷв аҳаммияти ҷиддӣ зоҳир намуда, бо пайгирии доимӣ ва наشري васеи асарҳои ҳаҷвӣ дар ташаккули ин баҳши адабиёти муосир саҳми арзанда гузоштааст.

Дар ин замина, муҳаққиқи маъруфи соҳаи ҳаҷви тоҷик М. Муродӣ ба дурустӣ таъкид намудааст: «Ҳафтаномаи “Шуълаи инқилоб” ба пайдоиши ҳаҷви шуроии тоҷик замина гузошт ва баъд аз таъсис ёфтани матбуоти даврӣ рӯзномаҳои “Овози тоҷик” ва “Бедории тоҷик” барои ташаккули ҳаҷви адабиёти муосир, ки аслан ва бештар сифати публитсистӣ дошт, ҳиссагузорӣ менамуданд» [6, с. 26–27].

Аз ҷумла, дар шумораи №26 рӯзномаи «Бедории тоҷик», ки 6 июни соли 1927 ба нашр расидааст, намунаи аввалини намоишномаи ҳаҷвӣ таҳти унвони «Як парда аз бюрократизм» ба таъ расидааст. Қаҳрамони марказии ин асар корманди рӯзнома мебошад, ки бо ҳадафи

чалби ҳамкорӣ ба Кумитаи ҳизбии шаҳр мурочиат мекунад. Нусхаи пурраи гуфтугӯи намоишномавӣ чунин аст:

«Парда боло меравад, муҳаррири рӯзнома дохил мешавад, кулоҳашро бардошта салом мекунад, менишинад ва мепурсад:

- Рафиқ Афзалӣ омадааст ё не?

Рафиқ Ноутово: - Ба хонаи дигар даромад, ҳозир меояд.

Зани дигар: - Чӣ кор доред?

Муҳаррир: - Ман муҳаррири масъули «Бедории тоҷик» ҳастам, омадам, ки пурсам, барои чӣ аз зиндагонии фирқавиҳо хабар наменависед?

Он зан (бо хунокии тамом): - Вақт надорем.

Муҳаррир: - Шумо дар ин ҷо чӣ вазифа доред?

Зан: - Ман раиси шуъбаи таблиғот ва ташвиқоти горкум (шаҳркум) ҳастам.

Муҳаррир: - Шумо ҳам раиси шуъбаи ташвиқоти фирқа ҳастед ва ҳам дишаб дар маҷлиси фаёлон он ҳама гапхоро шунидед. Бо вучуди ин, бо як муҳаррири рӯзнома дар хусуси хабар додан ин хел гап мезанед. Офарин, офарин!

Зан (лабҳояшро боло кашида меғӯяд): - Не бизпокуйтис! (яъне, нороҳат нашавед!), ман дар идораи «Советский Тоҷикистон» будам, дидам, чӣ хабар аст. Шумо аввал худатонро идора кунед!

Муҳаррир: - Аввало ман барои идораи «Советский Тоҷикистон» ҷавобгар нестам, сониян, маълум нест, ки шумо чӣ шикоят аз кучо доред...»

Хонандаи имрӯзӣ, бешак, дар сабк ва услуби навишти порчаи ёдшуда баъзе ночурӣ ва носуфтагиҳоро мушоҳида хоҳад кард. Ин ҳолат яке аз вижагиҳои асосии забони рӯзноманигории солҳои бистум ба ҳисоб меравад, ки муҳаққиқон низ онро пайваста таъкид кардаанд [5, с. 198].

Ҷанбаи дигари ҷолиб дар ҳамин саҳнаҷаи ҳаҷвӣ он аст, ки корманди шуъбаи тарғиботи Кумитаи ҳизбии шаҳр - як зани русзабон - на танҳо аз мавҷудияти рӯзномае бо номи «Бедории тоҷик» беҳабар аст, балки нисбат ба он безътиной низ зоҳир менамояд. Дар ҳамин асно котиби Кумитаи шаҳрӣ - Афзалӣ ворид мешавад ва бахонаи дигар пеш меорад:

«Афзалӣ: - Рафиқи азиз, бисёр маъзарат мецоҳам. Сабаби дер шудан ҳамин, ки корхоро нав гирифтаам ва ҳанӯз ошно нестам. Мецоҳам корхоро аввал ошно шавам ва фаҳмам, баъд аз рӯи дастовезҳо бинависам (ба ҳамон зан): Магар рафиқро намениносед? Ошно шавед - муҳаррири масъули «Бедории тоҷик».

Зан: - Ҳамин тавр-ми? Ман ҳаёл кардам, ки ин кас дар гозита сутуни «Зиндагии фирқа»-ро идора мекунад. Ҳамин тавр бошад, пожулуйсто, албатта, бояд хабар навишт ва вайро ёрӣ кард.

Муҳаррир (худ ба худ): - Ҳайф, ки забон намедонам... Парда.»

Дар ин саҳнаҷаи ҳаҷвӣ на танҳо беҳамкории баъзе сохторҳои ҳизбиву давлатӣ бо наشريи тоҷикӣ мазаммат шудааст, балки безътиной ва эҳтимолан таҳқири пинҳон ба забони тоҷикӣ низ ба таври танзомез тасвир ёфтааст.

Ҳамин равияи танкидиву ҳаҷвӣ дар рӯзномаи «Бедории тоҷик» хеле фарқкунанда ба назар мерасад. Аз ҷумла, мақолаи ҳаҷвие бо унвони «Мактуб аз Душанбе ба ҷаноби Мулло Мушфиқӣ саламаллоҳу таоло», ки муаллифи он бо таҳаллуси «Мухбири бепулу бадхӯ» имзо гузоштааст, аз зумраи ҳамин гуна навиштаҳост. Ин мақола дар шакли нома таҳия гардида, бо оҳанги ҳазлу танз ба фаёлияти баъзе идораҳои давлатӣ, ки масъулияти таъминотро бар дӯш доштанд, таъна мезанад.

Дар оғоз чунин омадааст:

«Аз аҳволоти баъзе масъулкоргарони Душанбе наменависам, ки ҳар рӯз дар соати 10 ва 11 ба кор омада, соати яку ним мераванд ва дар дигарҳо ибрат мешавад гуфта шуморо дарди сар намекунам... Дар вақти кори идора дар болои вазифаи худашон набуда дар (колидур) долони иҷроия будагӣ чойхона, чойнӯшӣ, нонхӯрӣ карда сухбаткунон менишинанд» [7].

Дар навиштаи мазкур, нахуст интизоми заифи кормандони масъул мавриди танқид қарор мегирад ва сипас фаъолияти идораи «Ўзбекторг» зери шубҳа бурда мешавад, ки гӯё дар ҳолати беҳабарӣ ва беҳаракат қарор дошта, аз ҷумла шаҳри Душанберо ба далели дурии роҳ сарфи назар мекунад ва ҳатто маҳсулоти заруриро, аз ҷумла чойро, намефиристад.

Дар навишта таъкид шудааст:

«Агар шунида бошед, ки молҳои боби деҳқонон дар дӯконҳои “Ўзбекторг” нест, ҳамааш дурӯғи ростомез аст.»

Муаллиф ишора мекунад, ки молу маҳсулоти зарурӣ на ба мардум, балки ба савдогарони маҳаллӣ дода мешавад. Дар робита ба ин, чунин нақл мекунад:

«Писарҳолаи банда... ҳоло дар шаҳри Душанбе як дӯкони калони шароқат дорад ва ҳам ҳудаш раиси бозори кумита аст, бисёр пул пайдо кардааст, қариб, ки шикамаш ба кафидан бирасад. Дар шаҳри мо одамҳое даҳонаш як танобу се чоряк бисёр аст, чунончи раиси бозори кумитаи мазкур, ки исми муборакашро дар вақти бо таҳорат буданам гуфта гузаштам,.. гуфтааст, ки шумо бояд ба ҳукми ман рафтор кунед, дар навиштагии рӯзнома кордор набошед, дар он ҷо бисёр гапҳоро менависанд, ки мазза надорад...» [7].

Ҳамчунин, муаллиф ба норасоии ҷиддӣ дар раванди тақсимои рӯзномаи «Бедории тоҷик» ишора мекунад. Ба гуфтаи ӯ, рӯзнома чанд рӯз боз дар идораҳои давлатӣ пӯсида монда, на ба деҳот фиристода шудааст ва на маълум аст, ки кай интиқол меёбад. Ҳатто ба деҳаи Сариосиёб, ки дар наздикии Душанбе ҷойгир аст (чун «чоряк ҷақрим», яъне ним километр ҳам нест), рӯзномаро баъди ду-се рӯз мерасонанд.

Дар анҷоми мақола, муаллиф бо шеваи танз навиштааст:

«Акнун шуморо қасам медиҳам ба ҳаққи риши сафедатон ва ба ҳаққи қозии шариати шаҳри Душанбе, ки як одами мумини мусулмони покдил, дурусткор буд, ки суд карданд. Гуноҳи бечора ҳамин буд, ки дар вақти тақсим кардани моли сағир ҳар як байтолно ба 33 сӯм нарх карда, ба ҳудаш гирифтааст ва ҳоло ин ки як хари ланг 60 сӯм аст. Ҳай-ҳай! Офарин гӯед ба парҳезгории қозии шариат! Гарчи вай ин корҳоро кардааст, боз ҳудашро мумини ҳафт обшуста медонад. Барои ин шумо ҳам ин суханҳоро ба ҳеҷ кас нагӯед. Ин ҳақир ҳам одами пардапӯш мебошад. Як гапро, ки фаҳмидам, ба мисли дигарон сурной, нақора карда дар ҳама ҷо паҳн намекунам» [7].

Тавре аз муҳтавои мақолаҳо бармеояд, дар навиштаҳои ҳаҷвии он давра мавзӯҳо муҳим ва ба шароити иҷтимоии замон пайванд доранд, аммо аз ҷиҳати забон ва бадеият камранг мебошанд. Забони чунин матолиб, бештар маҳаллӣ ва лаҳҷавӣ буда, аз вожаҳои адабии меъриӣ ва бадеият дур мондааст. Дар муқоиса бо нашрияҳои пешазинқилобӣ, аз қабилӣ «Бухорои шариф» ва «Оина», ҳатто нисбат ба «Шӯълаи инқилоб» низ забони чунин матолиб заифтар арзёбӣ мешавад [13, с. 101].

Сабаби асосии заъфи забонӣ ва коҳиши бадеиятро метавон дар равияи номатлуби он солҳо дид, ки зери шиори содабайонӣ ва мубориза бо «забони адабии кӯҳна» таълиф мешуд. Ин раванд аз соли 1925 оғоз ёфта, тақрибан даҳ сол идома ёфта, ба пояҳои забони адабии тоҷикон таъсири манфӣ расондааст.

Оҳанги танқидӣ ва танзомези ҳаҷв дар мақолаҳои дигари рӯзномаи «Бедории тоҷик» низ ба таври возеҳ мушоҳида мешавад. Аз ҷумла, дар як навиштаи хабарие бо унвони «Ба котибии муддаии давлат лоиқ нест», ки бо имзои «Раҳмдил» нашр шудааст, кирдор ва рафторҳои носазо ва ношоистаи як корманди давлатӣ фош карда мешаванд.

Дар ин матлаб зикр мегардад, ки котиби идораи муддаии давлатии Панҷакент - Мирзоқули Ҳоҷӣ, ки замоне дар мактаби русӣ таҳсил намуда, ба мақоми «чиновник» расида буд, баъдан дар идораи губернатории Самарқанд ба ҳайси тарҷумон таъйин шуда, ба гуфти муаллиф, «хуни мардумро мемакидааст». Сипас, ӯ дар Когон ба вазифаи калони дигар гузошта шуда, дар кенти вилояти Панҷакент вазифаи «волостной»-ро ба уҳда мегирад. Баъди Инқилоб, ба идомаи фаъолияти худ зери ниқоби дигар мепардозад:

«Пӯсти мешро ба худ пӯшида, ба вазифаи суди халқӣ таъйин шуда, ҷафокориашро нисбат ба халқ идома додааст».

Ниҳоят, дар соли 1920, як муфаттиш аз Маскав бо поезди «Шарқи Сурх» ворида шаҳр шуда, шикоятҳои мардумро нисбати Мирзоқулӣ тафтиш мекунад ва ӯро ба суд месупорад. Гарчанде ки ба ҳукми қатл маҳкум гардида буд, аммо бо роҳҳои аз ҷазо наҷот ёфта, дубора ба вазифа бармегардад ва:

«Ҳамон раёсатпарастӣ, ҷабр, зулм ва таади худро давом кунонида истодааст. Лозим аст, ки дар ин бора назорати адлия чорабинӣ намояд».

Баъд аз тавсифи тарҷумаи ҳоли пурмачруҳи ин шахс, муаллиф як порчаи назмии танқидиро аз номи худи Мирзоқулӣ овардааст:

«Ба мактабҳои русӣ чанд хондам,
Ки худро бо чиновникӣ расондам.
Намудам тарҷумонӣ чанд соле,
Ба даргоҳи губурнотуру воӣ.
Чунон хӯрдм, ки хуни чинси одам,
Ба хунхорӣ шудам яктои олам...» [8]

Баъди ду соли интишори чунин мақолаҳо ва порчаҳои назмии ҳаҷвӣ ва танқидӣ, дар соли 1927 дар рӯзномаи «Бедории тоҷик» гӯшаи махсуси ҳаҷвӣ таҳти унвони «Гӯшмол» таъсис ёфт, ки баъдан, аксаран як саҳифаи пурраи рӯзномаро ишғол мекард. Ин гӯша ба наشري ҳикояҳо, мақолаҳо, шеърҳои ҳаҷвӣ ва аксҳои мазҳакавӣ ихтисос дошт.

Мақолаи аввалини ин гӯша бо унвони «Нақшаи зиндагии ду техник» ба масъалаи бадмастӣ ва суистифода дар байни масъулини техникӣ бахшида шудааст. Навиштаи мазкур дар шакли назм оварда шуда, чунин муҳтаво дорад:

«Мундариҷа:

1. Нӯш майи чихил грод;
2. Кун пули бисёр бод;
3. Зулм кун, аз дасти ту;
4. Ҳама биёяд ба дод.»

Муаллиф меафзояд, ки:

«Нақшае, ки ҳоло мо ин ҷо қайд мекунем, кӯфияи нақшаи ду бузургвор аст, ки яке ӯ - мудири шуъбаи техникаи идораи камхӯзи Душанбе ҷаноби Онухин ва дигари ӯ - техникаи камхӯз Галиёнуф мебошанд.»

Дар навиштаи мазкур шарҳ дода мешавад, ки ин ду нафар - масъулони сохтмони шаҳр - вақти зиёди худро ба шаробнӯшӣ сарф намуда, вазифаҳои худ, аз ҷумла таъмири пулу ҷӯйборҳои шаҳрро сарфи назар кардаанд. Навишта бо имзои «Бинанда» ба анҷом мерасад [4]. Аз тарафи идораи рӯзнома зикр мегардад, ки маводи мазкур ба Прокурори шаҳри Душанбе фиристода шудааст, то чора андешад ва натиҷааш ба рӯзнома пешниҳод гардад.

Мақолаи ҳаҷвии дигаре бо номи «Эълонҳои “Гӯшмол”» низ ба ҳамин гӯша мансуб аст. Дар яке аз қисматҳои он зери унвони «Тарбияткунандаи бараҳнаарӯён» чунин матлаби масҳараомез оварда шудааст:

«Ба ҳамаи хосу ом маълум карда мешавад, ки камина мудири мактаб-интерноти шаҳри Қаротогъ Муҳаммадалӣ Абдурахимзода мебошам. Агар кӯдакон хушафт, бараҳнаарӯӣ бошанд, дар интернот маълумамнуният қабул мекунам. Толабаҳои бадафт ва хунукрӯйро аз либос ва аз дигар чизҳои интернот маҳрум хоҳам кард... Бинобар он, ҳамаи хушрӯй ва бараҳнаарӯёни ройюни Қаротогъро ба интернот даъват менамоем...»

Аз идора илова мешавад:

«Илоҳо, чашми шуъбаи маорифи ройюни Қаротогъ кӯр шавад ва ин эълонро нахонад. То ки бечораи Абдурахимзода аз айши ҳаррӯзаи худ чудо нашавад.»

Дар ҳамин гӯша эълони дигаре таҳти унвони «Баҳои испрофка - як либос чит» ҷой шудааст, ки чунин мазмун дорад:

«Ба диққати деҳқонон ва камбағалони нодон расонида мешавад, ки камина - котиби Шӯрои ҷамоати Кашиндараи тумани Муъминобод (тобегӣ вилояти Кӯлоб) мебошам. Агар испрофка, шаҳодатнома ва дигар хатҳо лозим шавад, дарҳол ба ман муроҷиат кунед. Барои ин ғусфанд ва дигар чизҳо тараддуд накунад, муҳронаи ман чудо арзон аст. Яъне, як либос

чит кифоя аст. Ҳавзаи фирқа, раиси Шӯро ва дигарҳо ихтиёри чуну чаро гуфтан надоранд. Маалэҳтиром, котиби шӯрои ҷамоати Кашиндара.»

Дар гӯшаи «Гӯшмол» намунаҳои зиёди ҳаҷвияҳои манзум низ ҷой дода шудаанд, ки мазмунан ба масъалаҳои муборизаи синфӣ, масоили иҷтимоӣ ва рӯшанфикрии замон марбутанд. Яке аз чунин намунаҳо - шеърҳои ҳаҷвии «Фелетун» мебошад, ки бо услуби бадеҳа аз номи мулло, ҳукумати Шӯро, бой ва рӯзнома таҳия гардида, дар шумораи №26 аз 6 июни соли 1927 ба таъб расидааст. Дар шеърҳои мазкур муборизаҳои синфӣ ва зӯрозмоии фаҳмишҳои кӯҳнаву нав ба таври равшан ифода ёфтааст:

Мулло мегӯяд:

Дехқон бояд, ки ҳар бимонад,
Аз олам беҳабар бимонад!
Олим бишавад агар, ки деҳқон,
Дигар надиҳад ба муфтихӯр нон.

Ҳукумати Шӯро мегӯяд:

Дехқон бояд, ки дарс хонад,
Дар дунё ҳар чӣ ҳаст донад!
Мо деҳқонро кунем озод,
Мо боёнро диҳем барбод!

Бой мегӯяд:

Эй вой, ки дин зи дасти мо рафт,
Ин обу замин зи дасти мо рафт.
Дехқон аз мо умед бубрид,
Дорои ҳукуки хеш гардид.

«Бедории тоҷик»:

Эй бешарафон, ба номи имон
То чанд хӯред хуни деҳқон?
Бедор шуданд ранҷбарҳо,
Муфта надиҳанд ҷав ба ҳарҳо.

Ин намуна, ки дар шакли муколамаи шеърӣ таҳия шудааст, бо ҷалби андешаи ҳар як табақаи иҷтимоии замон (муаллима, бой, ҳукумати Шӯро ва рӯзнома) бевосита танқиди сохторҳои кӯҳнаро ҳадаф қарор дода, тавассути суҳанони онҳо воқеиятҳои иҷтимоиро нишон медиҳад. Сабку услуби чунин шеърҳо бештар ба навиштаҳои рӯзномаҳои деворӣ ва наشريҳои идоравӣ шабоҳат дошта, ки мувофиқ ба ниёзҳои таблиғотии он замон буд.

Дар соли 1928 гӯшаи «Гӯшмол» ба таври мунтазам ҷаъолият бурда, шеърҳои мақолаҳои ҳаҷвиро нашр мекард. Масалан, дар шумораи аввалини соли 1928 (№1, 3 январ) шеърҳои «Аз ҳар кала як садо» ба услуби бадеҳа оварда шуда, ҳар як табақаро намоёндагӣ мекунад:

Соли нав омад ҳаме шодӣ кунем,

Саъй андар роҳи озодӣ кунем.

Дехқон:

Мо ҳама асбоби кишти корро,

Сохта аз нав кунемаш ҷобачо.

Бой:

Соли нав гардиду кори мо ҷаток,

Пойлучонро дигаргун шуд қабок.

Мухбир:

Соли нав шуд менависам ман хабар,

Мекунам ёрӣ ба «Гӯшмол» аз дигар.

«Гӯшмол»:

Соли нав шуд менависад «Гӯшмол»,

Ҳаҷвҳои обдори бемисол.

Шеърҳои дигар бо номи «Мегардам» бо оҳанги мазҳақавӣ ва олууда ба шӯҳии иҷтимоӣ таҳия гардида, ду байти он чунин аст:

Ман он мастам, ки номи конёку шампонба мегардам,
Ба фарёду фиғон гирди казинои Чанбой мегардам...
Газити тоҷикии хешро ҳаргиз намехонам,
Хучанду Кони бодом, Исфара, Риштонба мегардам.

Навиштаи дигари ҳаҷвӣ «Мекунанд» (№1.1928. 3 январ) одатҳои кухнаи муфтхӯриву зӯровариро мазаммат карда, васфи расму оини шуравиро ба миён мегузорад:

Пойлучон ин замон сайлови шӯро мекунанд,
Муфтхӯронро ба ҳар сӯрохҳо ҷо мекунанд.
Бойҳоро дур месозанд аз иҷлоси худ,
Ҳам бо монанди саги девона расво мекунанд...

Дар ҳамин ғӯша ҳикояи танзомези «Арвоҳи парешон» низ ба таъб расидааст, ки ҳадафи он танкиди руҳониёни ифротӣ ва нақди ҷойгоҳи дин дар ҷомеаи нав мебошад. Дар он чунин омадааст:

«Дирӯз азбаски ба зоида шудани Ҳазрати Исо 1927 сол пур шуд, руҳи он ҷаноб аз осмони ҷаҳорум фуруд омад, то ки аз аҳволи кор ва ақидаи динии умматонаш хабар гирад. Як-як ба ҳар шаҳр даромада, охир ба шаҳри дабдабаноки Душанбе расид. Хост, ки аввал бутхонаро бинад ва дар он ҷо сачда, тоат, бутшавӣ, обпошӣ, гиря ва зорӣ, сарзанӣ ва рӯйкании умматони баъътиқодашро тамошо кунад, вале ҳарчанд, ки бар киштии Нӯҳ нишаста, дар кӯчаҳои Душанбе гаштугузор мекард, чизеро намедид.»

Исо, ки аз нопадид шудани осори маросимҳои динӣ ба шигифт меафтад, дар ниҳоят бо попи русе вохӯрад, ки ба ӯ чунин шикоят мекунад:

«Аз рӯзи, ки инҳо ҳукуматро ба дасти худ гирифтанд, моро намегузоранд, ки фиребу найранги худро ба кор барем... Умматони шумо ҳама аз дин гаштаанд, тоату ибодат ва бутпарастӣ ба хотирашон намерасад...»

Дар натиҷа, руҳи Ҳазрати Исо, ки дар ғаму парешонӣ афтадааст, маҷбур мешавад, ки аз ин сарзамин хориҷ шавад.

Дар саҳифаи дигаре аз ғӯшаи «Гӯшмол» якчанд асарҳои мазмунан танзомез ҷой дода шудаанд. Аз ҷумла, дар ҳикояи «Домуллоимони Пошум» доир ба ғаъолияти муллое аз деҳаи Пошуми ҷамоати Варзоби Боло - Қурбон Давлатзода - нақл карда мешавад. Муаллиф бо оҳанги ҳаҷвӣ таъкид менамояд, ки ҳарчанд домолло дониш ва саводи кофӣ надорад, вале бо ҷодугарӣ, туморнависӣ ва табобати мардумӣ машғул буда, аз роҳи боварии мардум ризку рӯзии фаровон ба даст овардааст.

Зикр мешавад, ки: «Ризки фарози ӯро дида, идораи андоз, агар соли панҷ сӯм андоз мегирифта бошад, онро ба яксаду панҷоҳ сӯм расонда, ки аз ин дуди димоғи домолло ба осмон дакка хӯрдааст.»

Домолло барои ғимояи манфиатҳои худ, панҷ нафар деҳқонро фиреб дода, ба Душанбе мефиристад, то дар идораи андоз аз ӯ пуштибонӣ кунанд. Вале дар он ҷо ба деҳқонон моҳияти ҳақиқии андози давлатӣ фаҳмонда мешавад ва дар натиҷа:

«Домолло фаҳмидааст, ки қораш бенатиҷа анҷом ёфт, “дар як нафас” аз деҳа ғайб задааст.»

Аҳаммияти ғӯшаҳои ҳаҷвии рӯзномаҳои аввалини расмӣ тоҷик, аз ҷумла «Гӯшмол»-и рӯзномаи «Бедории тоҷик» дар таърихи адабиёти тоҷик хеле бузург ва беназир арзёбӣ мешавад. Дар ин навиштаҳо на танҳо нуқсонҳои иҷтимоиву маъмурӣ, балки мушкилоти хоҷагидорӣ, масоили ободонӣ, фарҳанг ва таъминоти рӯзгори мардумӣ дар Ҷумҳурии навтаъсиси Тоҷикистон ва махсусан пойтахти он - шаҳри Душанбе - ба таври равшан инъикос ёфтаанд. Муаллифон дар баробари танкид, роҳҳои ислоҳи камбудихоро низ пешниҳод намудаанд.

Ба ақидаи муҳаққиқи маъруфи соҳа М. Муродӣ:

«Воқеан, ғӯшаҳои ҳаҷвии “Овози тоҷик”, ҳамчунин, “Бедории тоҷик” сабаби таъсис ёфтани нахустин маҷаллаи ҳаҷвии шӯроии тоҷик гардиданд» [6, с. 28].

Асарҳои бадеии нашршуда дар аввалин рӯзномаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон - «Бедории тоҷик» - ҷойгоҳи хос доштанд. Вале бо таваҷҷуҳ ба вазъияти замон, набудани

таҷрибаи кофии рӯзноманигорӣ ва адабӣ, камбуди захираи кадрӣ адибону нависандагони касбӣ дар шаҳри Душанбе, сатҳи забону услуби ин матолиб аксаран заиф ва содатар аз меъёр арзёбӣ мегардид.

Бо вучуди он ки навиштаҳои бадеии рӯзномаи мазкур аз ҷиҳати бадеият, ҷасоҳат ва ороиши услуб камранг буданд, онҳо дар замони худ аҳаммияти бузурги сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ доштанд. Аз ин рӯ, ҳарчанд забони онҳо ғӯшхарош ва сабки баёнашон маҳаллӣ ва дарангу заъиф буд, дар амри ташаккули худшиносии иҷтимоӣ ва фарҳанги нав нақши муассир бозиданд.

Дар муқоиса, танҳо забони маҷаллаи «Раҳбари дониш», ки дар гирди он адибону маорифпарварони сатҳи баланд ҷамъ омада буданд, аз нигоҳи забон ва услуб нисбатан боло ва матлуб арзёбӣ мегардид.

Мақолаи мазкур ба таҳқиқ ва таҳлили осори адабии рӯзномаи «Бедории тоҷик» - нахустин нашрияи расмӣи Ҷумҳурии Мухтори Тоҷикистон - бахшида шуда, саҳми он дар ташаккули андешаи миллӣ, худшиносии иҷтимоӣ ва тарғиби арзишҳои нави сиёсӣву фарҳангӣ дар оғози солҳои бистум равшан менамояд.

Тавассути омӯзиши ғӯшаҳои адабӣ ва баҳусус бахшҳои танзӣ, ба монанди «Ғӯшмол», ки дар ин рӯзнома ҷойгоҳи махсус доштанд, мушоҳида мегардад, ки матбуоти тоҷикӣ, ҳарчанд дар ибтидо бо забону услуби сода ва маҳдудиятҳои кадрӣ рӯбарӯ буд, ҳамоно кӯшиши бедорсозии омма, танқид ва ислоҳи камбудии иҷтимоиро дар меҳвари фаъолият қарор додааст.

Дар навиштаҳои адабии рӯзнома ашъори шоирони маъруф, шеърҳои таблиғотӣ, танқидии иҷтимоӣ ва ҳаҷвии манзуму мансур мунтазам интишор мегардиданд. Ғӯшаи «Ғӯшмол» бо нақши ғошгарӣ, ҳаҷв ва танзи вазъи маъмуриву иҷтимоии ҷомеа, ба масоили мурабамӣ замон - монанди ғасод, ноадолатӣ, бесавадоӣ, порахӯрӣ ва хиёнат ба манфиати халқ - рӯйи қор меовард ва онҳоро ба шеваи оммафаҳм, шӯҳиомез ва бо далел нишон медиҳод.

Ғарҷанде ки сабку забони ин навиштаҳо дар сатҳи пасти забони адабӣ қарор доштанд, вале дар заминаи фаъолияти сиёсӣ, бедории маънавӣ ва шикастани қолабҳои кӯҳнаи фикрӣ ва иҷтимоӣ нақши муассир ва таърихӣ бозиданд.

Таҳлили муҳтаво ва шакли ин рӯзнома шаҳодат медиҳад, ки «Бедории тоҷик» на танҳо оинаи таърихи як давраи муҳими инкишофи Тоҷикистон, балки нахустин минбари матбуотии бедории миллӣ ва иҷтимоии тоҷикон буд.

Адабиёт:

1. Абдуллаев М.А. Таджикская публицистика и национальная идентичность (посл. четверть XX - первая половина XX веков) / М.А.Абдуллаев. – Душанбе: Адиб, 2014. - 310 с.
2. Азимов А. Адабиёт дар матбуоти солҳои сиёҳ / А.Азимов. -Душанбе: Дониш, 2007. - 52 с.
3. Бақозода Ҳ. Барои муассиси адабиётмон ҷашн лозим аст / Ҳ.Бақозода // Бедории тоҷик. – 1925. – 28 декабр. - №24.
4. Бинанда. Нақшаи зиндагонии ду техник / Бинанда // Бедории тоҷик. – 1927. – 6 июн. №26.
5. Мирзозода Х. Адабиёт аз нуқтаи назари ҳаёт / Х.Мирзозода. - Душанбе: 1973. – 236с.
6. Муродов М. Аз таърихи ташаккул ва инкишофи ҳаҷви публицистӣ дар матбуоти даврии тоҷик / М.Муродов. - Душанбе: Сино, 2007. - 144 с.
7. Мухбир Б.Б. Мактуб аз Душанбе ба ҷаноби Мулло Мушфиқӣ саламаллоҳу таоло / Б.Б.Мухбир // Бедории тоҷик. – 1927. – 2 август. - №40.
8. Раҳмдил. Ба котибии муддаии давлат лоиқ нест / Раҳмдил // Бедории тоҷик. – 1927. – 10 сентябр. - №52.
9. Рустамзода М. Ниҳоли тоза дар баҳори матбуоти тоҷик / М.Рустамзода. - Душанбе: Адиб, 2014. - 278 с.
10. Солеҳов С. Ҳаҷв дар матбуоти тоҷикии солҳои 20-30 / С.Солеҳов. -Душанбе: Адиб, 1969. - 60 с.

11. Усмонов И. Таърихи журналистикаи тоҷик / И.Усмонов, Д.Давронов. - Душанбе: 2008. - 280 с.
12. Ҳочиев С. Забони адабии тоҷик дар ибтидои асри XX / С. Ҳочиев. - Душанбе: Дониш, 1987.-168 с.
13. Шукуров М. (М.Ш.Бухорой). Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / М.Шукуров. - Душанбе: Пайванд, 2006. - 456 с.
14. Шукуров М. Хуросон аст ин ҷо: маънавиёт, забон ва эҳёи миллии тоҷикон / М.Шукуров. - Душанбе: Оли Сомон, 1997. - 292 с.

Муқарриз: Муқарриз: Салими Х., д.и.ф., профессор
НАҚШИ РӯЗНОМАИ “БЕДОРИИ ТОҶИК” ДАР ШАКЛГИРИИ АНДЕШАИ МИЛЛӢ
ВА ТАНҚИДИ ИҶТИМОӢ (1925–1928)

Дар мақолаи илмӣ «Таҳқиқ ва таҳлили осори адабии “Бедории тоҷик”» бори аввал мазмун, мундариҷа, забон ва хусусиятҳои адабии нахустин рӯзномаи расмӣ Ҷумҳурии Мухтори Тоҷикистон мавриди баррасии таҳлилӣ қарор мегирад. Бо таъкид бар он ки шумораҳои зиёди ин рӯзнома то имрӯз дастрас нестанд, муаллиф бо таъкид ба шумораҳои боқимонда, хусусиятҳои забонӣ, услубӣ ва иҷтимоиву фарҳангии он давраро таҳлил менамояд.

Яке аз нуктаҳои муҳими мақола, ишораи аввалин ба масъалаи таҷлили зодрӯзи устод Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ дар матбуоти тоҷик мебошад, ки дар мақолаи Ҳамид Бақозода (1925) ба миён гузошта шудааст. Муаллиф бар он аст, ки ин иқдом аввалин чунбиши бедории худшиносии миллиро дар матбуоти давр нишон медиҳад ва минбаъд боиси қорӣ шудани таҷлили ҳамасолаи Рӯзи Рӯдакӣ мегардад.

Гӯшаи «Адабиёт» ва бахусус гӯшаи ҳаҷвию танқидии «Гӯшмол» дар рӯзномаи «Бедории тоҷик» мавқеи намоён дошта, ба навишти шеърҳои ҳаҷвӣ, мақолаҳои танқидӣ ва матолиби оммафаҳм бахшида шуда, камбудҳои иҷтимоӣ, маъмурӣ ва фарҳангии ҷомеаро бозтоб медоданд. Бо таъкид ба андешаҳои муҳаққиқони соҳа, муаллиф хулоса мекунад, ки маҳз ҳамин гӯшаҳо ва навиштаҳои танзӣ дар рӯзномаҳои солҳои бистум, аз ҷумла «Бедории тоҷик», «Овози тоҷик» ва «Шӯълаи инқилоб» заминаи пайдоиши маҷаллаҳои ҳаҷвии тоҷикӣ гардиданд.

Ҳарчанд забон ва услуби ин нашрияҳо дар муқоиса бо шеърҳои адабии муосир заиф ва маҳдуд арзёбӣ мегарданд, аммо нақши онҳо дар бедорсозии афкори иҷтимоӣ, таблиғи арзишҳои нави миллий ва фароҳамсозии ҷазои интиқодиву фарҳангӣ дар замони худ аз аҳаммияти сиёсӣ, иҷтимоӣ ва адабӣ бархӯрдор мебошад.

***Калидвожаҳо:** Бедории тоҷик, матбуоти тоҷик, рӯзномаи аввалин, гӯшаи Гӯшмол, танқиди иҷтимоӣ, андешаи миллий, худшиносии миллий, адабиёти рӯзномавӣ, шеърҳои ҳаҷвӣ, таблиғоти шӯравӣ, ҳаҷви иҷтимоӣ, рӯзноманигории ибтидоӣ, фарҳанги хаттӣ ва шифоҳӣ, забон ва услуби матбуот.*

РОЛЬ ГАЗЕТЫ “БЕДОРИИ ТОЧИК” В ФОРМИРОВАНИИ НАЦИОНАЛЬНОГО
СОЗНАНИЯ И СОЦИАЛЬНОЙ КРИТИКИ (1925–1928 ГГ.)

В научной статье «Исследование и анализ литературных произведений газеты “Бедории тоҷик”» впервые рассматриваются содержание, структура, язык и литературные особенности первого официального печатного издания Таджикской автономной республики. Подчеркивается, что большая часть выпусков этой газеты на сегодняшний день недоступна, однако автор на основе сохранившихся номеров проводит анализ языковых, стилистических, социальных и культурных характеристик эпохи.

Одним из ключевых моментов статьи является указание на первую в таджикской печати инициативу по празднованию дня рождения основоположника таджикской литературы Абуабдулло Рудаки, озвученную в статье Хамида Бақозоды (1925). Автор приходит к выводу, что именно эта инициатива стала началом формирования национального самосознания и впоследствии привела к ежегодному празднованию Дня Рудаки.

Литературная рубрика, а особенно сатирико-критический раздел «Гӯшмол» в газете «Бедории тоҷик» занимали заметное место, освещая злободневные социальные,

административные и культурные проблемы общества посредством сатирических стихов, критических статей и доступных публицистических материалов. На основе мнений исследователей автор делает вывод, что именно эти рубрики и сатирические публикации в газетах 1920-х годов, таких как «Бедории точик», «Овози точик» и «Шуълаи инкилоб», заложили основу создания специализированных сатирических журналов в Таджикистане.

Несмотря на то, что язык и стиль этих изданий по современным литературным стандартам оценивались как слабые и ограниченные, их роль в формировании общественного сознания, продвижении новых национальных ценностей и создании критико-культурного пространства имела значительное политическое, социальное и литературное значение.

Ключевые слова: *Бедории точик, таджикская печать, первая таджикская газета, рубрика Гушмол, социальная критика, национальное самосознание, таджикская журналистика, литературная публицистика, сатирическая поэзия, советская пропаганда, социальная сатира, ранняя периодика, письменная и устная культура, язык и стиль прессы.*

THE ROLE OF THE NEWSPAPER “BEDORII TOJIK” IN THE FORMATION OF NATIONAL CONSCIOUSNESS AND SOCIAL CRITICISM (1925–1928)

The scholarly article “*Research and Analysis of the Literary Works of the Newspaper ‘Bedorii Tojik’*” presents, for the first time, a critical examination of the content, structure, language, and literary features of the first official newspaper of the Tajik Autonomous Republic. While noting that most issues of this publication are no longer available, the author analyzes the linguistic, stylistic, social, and cultural characteristics of the time based on the remaining editions.

One of the key highlights of the article is the first recorded call in Tajik press history to commemorate the birthday of the founder of Tajik literature, Abuabduллоh Rudaki, as voiced in a 1925 article by Hamid Bakozoda. The author argues that this initiative marked the beginning of national self-awareness in the media and later contributed to the establishment of Rudaki Day as an annual national celebration.

The “Literature” section, and especially the satirical-critical column “Gushmol” in the *Bedorii Tojik* newspaper, held a prominent place. These sections published satirical poems, critical articles, and accessible commentary, reflecting various social, administrative, and cultural challenges of the time. Drawing on scholarly assessments, the author concludes that these sections and satirical writings in newspapers such as *Bedorii Tojik*, *Ovozi Tojik*, and *Shu'lai Inqilob* laid the groundwork for the emergence of Tajik satirical periodicals.

Although the language and style of these publications may be considered weak or limited by modern literary standards, their role in awakening public consciousness, promoting new national values, and shaping a space for social and cultural critique was of significant political, literary, and social importance.

Keywords: *Bedorii Tojik, Tajik press, first Tajik newspaper, Gushmol column, social criticism, national consciousness, Tajik journalism, literary journalism, satirical poetry, Soviet propaganda, social satire, early periodicals, written and oral culture, language and style of the press.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Абдурахимов Б.А. – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, дотсенти кафедраи назария ва таърихи адабиёти тоҷик. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев 17/6. Телефон: (+992) 904-10-85-85. E-mail: vorisonisomoni@mail.ru.*

Сведения об авторе: *Абдурахимов Б.А. –Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улуғзода, доцент кафедры теории и истории таджикской литературы. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, Телефон: (+992) 904-10-85-85. E-mail: vorisonisomoni@mail.ru.*

Author information: *Abdurahimov B.A. –International University of Foreign Languages of Tajikistan named after Sotim Ulughzoda, associate Professor at the Department of Theory and History of Tajik Literature. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Phone: (+992) 904-10-85-85. E-mail: vorisonisomoni@mail.ru.*

ТАРЗИ КОРБУРДИ ВОСИТАҲОИ БАДЕЙ ДАР АШЌОРИ ШАҲРИЯ

Гулова А.С.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода

Чунон ки вазъи шеърӣ суннатӣ то бор овардани шеърӣ наву муосир ва баҳусус падидаҳои эҷодии шоирон аз оғоз то ба имрӯз нишон додаанд, тарзи корбурди воситаҳои бадеӣ дар назм ба ҳар навъ сурат мегирад, ки ҳам мутааллиқ ба интиҳоби мавзӯ ва ҳам ба услуби коргирӣ ба санъатҳои бадеӣ буда, инчунин ба саликаи ҳунарварӣ ва ҳам усули чигуна корбурд карда тавонистани жанрҳо ва офаридани тасвирҳо ва манзараҳо дар қолаби мавзун аз ҷониби эҷодкорон вобастагии амиқ дорад. Дар ҳар навъи шеърӣ, албатта, ифодаи маънӣ бо қобили қабул дидани як назари нокифоя намешояд, ки ба саропои мазмун мансуб доништа шавад, вале дарёфти тамоми маъноии мафҳум дар мисраъ ва ё байти ифодашуда, метавонад ин заминаро ба сароҳат матраҳ намояд, чунон ки ба тариқи корбурди воситаҳои бадеӣ созгории миёни маъниву мазмун ва тасвирро ташаккул дода тавонад, ки ҷавобгӯи он ва фарогири мундариҷаву ғояи асосии мавзӯ бошад.

Аз ҷумла, тамсилот, рамзиёт, ташбеҳот, талмехот, киноёт, тазодду муқобала, лутфу тақдор, тамсилу масал ва дигар навъҳои санъатҳои бадеӣ, ки дар асл барои бештар таъсирбахш намудани мазмун ва ғояи маънӣ дар боровардани мисраъҳо ва абёти ҷудогона дар шеър ба кор мераванд, имрӯзҳо дар эҷодиёти тамоми шоирони муосир низ мавриди истифода қарор мегиранд. Шаҳрия, ки низ аз ҷумлаи он эҷодкорони пуртарадуд аст ва дар миёни адибони кишвар бештар ба гуфтани шеърӣ суннатӣ гирифта дорад, дар мавриди истифода ва бамавқеъ ҷой додани ҷунин воситаҳои бадеӣ дар шеърӣ муваффақ аст. Ў дар корҳои ҳунари эҷодии худ ба тамоми қонуниятҳои шеър сухани ҷавобгӯ меофарад ва риояи арқони ин навъи манзуми бадеиро бо бартарияти ҳос бар ифодаҳои мантикаан созгор болои сафҳа меорад, чунон ки шеърӣ ҷавобгӯи матлаби ҳаводорони каломаш мебошад.

Шаҳрия, ки дар ҳама навъҳои шеърӣ ҳунари ҳешро озмудааст, ҳатто то ҷое, ки маълум мегардад, новобаста аз дарозиву кӯтоҳии мисраъҳои, ҳатто дар шеърӣ озод ва ё шикаставу нимоии худ, пеш аз ҳама ба оҳангнокӣ ва қофиядор кардани сухани равону манзума ба мураттабии мазмун бештар сайъ мекунад ва мекушад, ки тамоми навъҳои шеърӣ аз мавзунии ҳос бархурдор бошанд.

Аммо, қофия ва радиф аз рукнҳои аслии назм дар қолаби шеърӣ суннатӣ ба шумор мераванд, ки барои ҷаззобият, оҳангнокӣ ва ғоламӣ савту садои шеър нақши бориз доранд. Чунон ки адабиётшиноси маъруф Шохзамон Раҳмонов ба ин шаҳодат тарҷеъ медиҳад: “Қофия унсури зарурии шеър аст, он дар назми тоҷик сохти гуногуни структурӣ ва композитсионӣ ифодаро дорост... Қофия ...нахустин маротиба ба туфайли тасмий падидаи омада, баъд шоирон навъҳои нав ба нави қофияҳои онро сохтанд.”[1, с.53] Бар ин аст, ки Шаҳрия ба тамоми аносири шеърсоз таваҷҷуҳи ҳос меварзад ва, чунон ки маълум мегардад, боз ҳам мушоҳидоти хонандаро бештар ба шеърӣ равону салиси суннатӣ ва мураттаб бар воситаҳои бадеии шеърсоз меҳодад то ба ҷои дошта бошад.

Масалан, шоир дар ғазали зерин, дар баробари таркибҳои тасвирӣ ва дорони бадеияти баланди шоирона, амсоли “ҳадиси ишқ”, “ишқи ноб”, “ҷаҳони хароб”, “маърифатхоҳӣ”, “фурӯғи маърифат аз савоб”, “саводи ҷашм”, “умри пур зи суол”, “саломӣ ишқ”, “алайки ширин”, “нигоҳи рӯшан”, “пир гаштан дар кӯҳнаҷаҳон”, “меҳани сабзи шубоб”, “дуои омадан”, ифодаҳои ҳушоҳангу ғоламери ба монанди “ноб”, “хароб”, “савоб”, “ҷавоб”, “офтоб”, “шубоб”, ва “мустаҷоб” қофия баастааст, ки ҳам ба шаклу мазмун ва ҳам расоиву равонӣ ва асолати ҳамсадоиву ҳамоҳангии он мувофиқи мақсад болои кор омадаанд. Дар ҳоле, ки бо ҷунин муҳотаб, бар асари “ҳоста”-и ҳеш мефармояд:

Ҳадиси ишқ бигӯ, ишқи ноб меҳодам!

Раҳо зи ҳарза ҷаҳони хароб меҳодам!

Талоши ман ҳама аз ишқ маърифатхоҳист,

Фурӯғи маърифат аз савоб меҳодам!

Ба ҳаққи номи азизат, ки аз саводи чашм,
Ба умри пур зи суолат ҷавоб меҳоҳам!
Саломӣ ишқи маро ту алайки ширин гӯ,
Нигоҳи рӯшанат, эй офтоб меҳоҳам!
Бубин, ба кӯҳнаҷаҳон пир гаштаму дигар,
Дубора меҳани сабзи шубоб меҳоҳам!
Намози шому саҳар аз дари Худои бузург,
Дуои омаданат мустасҷоб меҳоҳам! [6, с.25]

Радиғ, дар ҳамаи мисраъҳо дорои ҳамоҳангии муназзам буда, ҳамчунон барои ифодаи маъно ва мазмун дар калом ба кор меравад, ки Шаҳрия дар ин ғазали хеш калимаи “меҳоҳам”-ро чун асос, ба сифати радиғ истифода кардааст ва онро пайваста ва якмаром ҳамчунин барои хушоҳангии абёти ин ғазалвора манзур дарёфтааст.

Дар айни чунин ғазалвораҳо ва шеърҳои ҷаҳорпорау дигар анвои манзум, Шаҳрия бо кор гирифтани аз истифодаи образҳои шеърии суннатӣ, ки дар қолаби кӯҳнаву нав, ба ҳам омехта, эҷод шудаанд, заминаи вусъатбори ҳиссиву мадракии маънавиро барои тасвиркорӣ дар шеъраш муҳайё намуда, онҳоро ба тавассути корбурди воситаҳои бадеӣ, дар мазмун ва мундариҷаи шоиста ва бо шеваи нигориши нисбатан барои худ ва ҳонанда аз лиҳози сабку услуби ҳоси шоирона ва молломол бар мушоҳидаҳои тозау шигарф манзур мегардонад. Ё, бо чунин иқдоми назаррас тавонистааст, ки бо роҳи мувофиқи мақсад кор бурда тавонистани воситаҳои бадеӣ дар шеъри хеш эҳсосоти ботинии худро дар таносуб бо ҳиссиёти дарунии ҳаводорони каломаш ҳамсон мавриди тасвир қарор диҳад.

Бар ин асос, таҳқиқи мавзӯ дар мавриди масъалаи пешгузоштаи мо нишон медиҳад, ки барои Шаҳрия, ки гӯяндаи ашъори отифиву ғиноӣ ва дар маҷмӯъ бештар суннатӣ мебошад, корбурди санъатҳои тасвирӣ ва бавижа санъати ташбеҳ ва коргирӣ бо гӯишҳоро масалҳо бо тақия бар шифоҳиёти мардумӣ ва панду ҳикматҳо, инчунин гиромидошти урфияту расму оинҳои сирф миллии тоҷикӣ бештар мучиби завқи зебопарастӣ ё буда метавонанд. Чунон ки айни тозақорӣ ва мушоҳидақорӣ дар рубоии зерини ӯ, бо тасвири “тиккаи нони гандум” аз “сари остини модар” ба сароҳат манзур мегардад:

Ҳарчанд, ки дасти зиндагӣ озурдам,
Аммо дили худ ба дасти он биспурдам.
Хушмаззатарин тиккаи нони гандум,
Ман аз сари остини модар хӯрдм.[6, с.187]

Ё ин, ки бо таваҷҷуҳ бар шифоҳиёти мардумӣ, ба андарзу ҳикматҳои маъмул меҳоҳад ҳусну қубҳи шеърашро афзунтар ба намо бигзорад ва дар мавқеъ месазад аз ин ғазали зебои шоир мисол овард, ки бо таваҷҷуҳ бар масали “бо собуни ман чома нашустай”, яъне “ҳоло маро нашинохтай” мегӯяд:

...Ба ошиқонатарин шева шеър гуфтам, лек,
Кӣ эътимод биварзад ба фикри мавзунам?
Чи гӯлу содаву ноустувор пиндорад,
Касе, ки чома нашуста, бубин, ба собунам. [6, с.151]

Аз ин лиҳоз тарзи истифодаи шудан ва ифода ёфтани афкори ғиноӣ ба равиши суннатии эҷодиёти ин шоир созгор буда метавонад ва дар ҳоле, ки дар шеърҳои бо таваҷҷуҳ бар аҳамият ва мавқеъ додани тасвирҳо ба тариқи санъатҳои бадеӣ хеле назаррас мебошанд, бо ҳулоса ба вижагии наҳву оҳанг ва шевогии баён, ӯ фикру эҳсосоти хешро дар ҳар мисраву байт ва банди шеър, бо тамомияти расоии мақсади шеърсозаш метавонад рӯнамо гардонад.

Шоирон, дар ҳар ҳолат, нахуст заминаи тасвир ва офариниши бадеиятро маҳз дар тасаввури хеш матраҳ намуда, дар амри воқеъ, дар қори баён ва тарзи нигориши тасвир ҳиссиёти шоиронаи хешро бештар ва пештар ба намо мегузоранд ва ин иқдом боис мегардад, ки минҷумла қори назару андешаро низ ба салоҳдиди фитриву фикрӣ ва назари эҷодии худ, барои корбасти мавзӯ дар шеър ба кор бурда тавонанд, ҳарчанд аз ин ҳам бештар қасди бозгӯ кардани фикру ақидаи офаридани манзар ва ё тасвири мутобиқ ба тарзи истифода бар

заминаи воситаҳои бадеиро муҳиммтар шуморидаанд. Барои мисол, назири чунин тарзи коргирӣ бар воситаҳои шеърсозӣ тазодд ва ё муқобаларо, дар корбурди ибораҳои “сактаи шеър” ва “сактаи дил” дар шеъри “Устод мебояд”-и Шаҳрия метавон хуб ба мушоҳида гирифт:

Маро устод мебояд,
Намонам то, ки по дар гил.
Вагарна сактаи шеърар,
Шавад як сактае дар дил! [6, с.29]

Бо дарназардошти чунин шеваи коргирӣ бар воситаҳои бадеӣ ва шакл додани мазмун ва оро бахшидани мавзӯ, пеш аз ҳама бо таваҷҷуҳ бар падидаҳои лирикӣ, аз ҷумла навъҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ таърихӣ, инчунин ишқӣ, ки ҳам ба мавзӯ ва ҳам дар мазмун дар адабиёти деринсоли тоҷик маҳлул шудааст, шоирон бештар ба ҳассосият ва ҳосаҳои ҳаёливу фикриву фитрии ҳеш аз ботин кор мегиранд ва то ҳадде дар андешаву назари худ таҳаввулотӣ фитиро ба бор меоваранд, то дар офариниши тасвир муваффақу комёб бошанд.

Бороварди чунин таҳаввулот дар нигоштаҳои иҷтимоӣ лирику сиёсиро чи дар адабиёти классикӣ ва чи муосир ба фаровон дучор меоем, ҷунон ки Шаҳрия низ бо таваҷҷуҳ бар чунин мазмуну муҳтавиёт огоҳона ва бо салиқаи ба худ ҳоси эҷодгарона кор мегирад ва дар мавриди баррасии ашъри ӯ метавон ба чунин натиҷа расид, ки ҳама навъҳои шеърии ӯ, пеш аз ҳама бо як ҳисси баланди шоирона, ки аз тамоми воситаҳои бадеӣ кор гирифта, бо забони шево ва саршор бар асолати маънаӣ, инчунин корбурди тасвирҳои рангин болои кор овардааст, созгор ва мувофиқи талаботи аркони маърифатии шеъри воло суруда шудаанд. Айнан чунин шеърҳои шоир аз таровати маънӣ, оҳанги худшиносӣ, зебоӣҳои лирикаӣ ошиқонаву иҷтимоӣ ва сиёсӣ таърихӣ, бо маънавияти баланд бархурдор буда, саршор бар талаботи корбурди воситаҳои бадеӣ ва тасвирсоз мураттаб гардидаанд. Масалан, чунин тарзи тасвиркорӣро бо истифода аз воситаҳои бадеӣ дар лирикаӣ ошиқонаӣ ӯ метавон ба мушоҳида гирифт, ки мегӯяд:

Муборак, эй қадамат, ою дар бари ман бош!
Ба шомӣ тираи умрам чароғи равшан бош!
Миёни ҳеч кас охир насозамат қисмат,
Биё, ба хоҳири васли ҷу ман худафкан бош!
Бихон дуои ба ҳам васл кардани дилҳо,
Ба тахтгоҳи муҳаббат шаҳи фурошан бош!..
Нигоҳи панҷара баста зи бими офатҳост,
Ба пеши теғи бало ҷун тани Таҳмтан бош!..
Ҳавову азми дурангӣ зи сина афкан дур,
Асири як зани мастура бош, аз ман бош! [6, с.150]

Ва, ҳам ба ин монанд, метавон ба рӯҳҳои таърихиву иҷтимоӣ шоир рӯ овард, ки фикрро ба дунболи гузаштаҳои дерини миллат мекашонад ва метавонанд ҷавобгӯи матлаб бошанд:

Дар пуштаи кӯҳистон хуни Сиёвушон рехт,
Ку Рустаме, ки мекард ҷонро нисори тоҷик? [6, с. 101]

Ҳамҷунон бо ангеҳаи назари иҷтимоӣ доштаи ҳеш дар шеъри “Суханнози Ватан” бо таъкид мегӯяд:

Гоҳе ба савдо мебарад ганҷи ватанро зумрае,
Бо нархи ҷонам меҳарам ҳар санги пардозӣ Ватан.
Дар рӯзи сахташ як қадам аз он нарафтам ман бурун,
Бӯи муҳаббат мерасад ҷун аз дари бозӣ Ватан. [6, с.105]

Шаҳрия дар зимни зикри андешаҳои ахлоқӣ низ аз услуби ҳоси худ кор мегирад, ки намунаи нигоштаҳо дар шеърҳои гувоҳи ин гуфтаҳо мебошанд. Ҷунон ки натиҷаи ин баррасӣҳо метавон дар шеърҳои ӯ, ки ба воқеияти зиндагии шоир ва бо қиёс ба боровардҳои рӯзгори инсонӣ, баҳусус ҳасби ҳоли ҳонанда мувофиқ суруда шудаанд, бештар дучор омад. Бар ин аст, ки мегӯяд:

Ман зи худ вораствау осудаам,
Васли ғамҳои замонам зиндаам.
Номи Ҳақ андар лабам бошад мудом,
Бо Худои меҳрубонам зиндаам...
Бениқобам, лек берӯ нестам,
Бо ҳаёву шарми чонам зиндаам. [6, с.115]

Ин ҳолат дар ҳама маҷмуаҳои шоир, сар карда аз китоби нахустин то охири мураттаби ашъораш, ки аксаран ва ё бештар ба такрор кӯч овардани шеърҳои ҷудогонааш дарак медиҳанд, корбурди васоити бадеӣ дар шакли муназзам ва бо чунин равиш идома кардааст, аз ҷумла дар шеърҳои таърихиву ба истиқлолу Ватан ва ҳувияту худшиносӣ бахшидаи ӯ ин ҳолатро метавон ба шаҳодат дарёфт. Албатта, пеш аз ҳама муваффақияти чунин дастовардҳо дар шеъри Шаҳрия, бештар бо таъя ба истифода кардани ҳаёлотӣ шоирона ва тарзи корбурди падидаҳои зеҳнии мушаххаси ӯ дар коргоҳи шеърӯ шоирӣ вобастагии амиқ дорад.

Чунин дастовардҳои бадеӣ дар адабиёти даврон тавассути баҳрабардорӣ аз эҷодиёти дастраси ҳамдигар имкон додааст, ки Шаҳрия низ ҳамзамон лутфу сароҳату шевоии маънӣ муваффақӣ боровардари шеъри худ ҳифз карда ва ҳамчунон қолаб ва мазмуну мавзӯи аввалиро заминасозӣ шеъри мавзӯии худ гардонад. Ба ин қабилӣ шеърҳо метавонанд ашъори дорои мазмунӣ таърихӣ, бахшида ба Ватан, Модар, Тоҷикистон, истиқлол, Наврӯз, ҳувияти миллӣ ва ғайра, ки қариб тамоми шоирон дар ин мавзӯҳо даст зада ва яке аз дигаре бо қомеъии бештар ва тафовути маънитирозӣ ва ё тасвирсозӣ ба тариқи истифодаи ҳос аз воситаҳои бадеӣ даст ёфтааст, албатта, Шаҳрияро низ қанор нагузоштааст. Аммо ба фарқият, ӯ дар қорқард ва шакл додани ин мавзӯҳо, усули қорқирӣ бар шеваи баён, услуби ниқориш ва тарзи ҳунари пардозқарии ҳешро доро мебошад.

Ҳарқанд шеърӯ адабиёти тоҷик дар тӯли шаклқазирӣ беш аз ҳазору қандсолаи ҳеш фароқирӣ таҳаввулотӣ зиёде шуда бошад ҳам, дар навъҳо ва гунаҳои пешин ва қадим дар рӯнамоии паҳлӯҳои лирикаӣ иҷтимоӣ ва дигар ҳусусиёти умдаи шеърӣ, албатта муваффақ буд, қунон ки бо вижақҳои фароқире, қун бор овардани санъатҳои тозаӣ бадеӣ, амсоли лафзиву маънаӣ, рамзу қинояву тамсилу ташбеҳу муқобалаву лутфу ихому ибҳом ва ғайра, мумтоз будани ҳудро ба далолат нишон дод, вале аз ҳар зовияе, ки ба адабиёти мусоир назар меафқанем, низ мебинем, ки ҳар шоире дар пардоз додани ҳунари эҷодии худ иҷтимоӣқароӣ ва ё тасвирпардозии услубиро ҳам аз адабиёти пешин барқурдор шудааст ва қариб, ки дар фароҳам овардани заминаи навтаре муваффақ ҳам нашудааст. Қунон ки, танҳо гузашта аст, ки метавонад дар офаридани ин заминаҳо, ба тафовут ҳудро ва қойқоҳи ҳудро муайян қарда тавонад ва адабиёти классикии мо дар ин росте мақому манзалати ҳудро дорад, ки ин нуқтаро инқор набояд қард, зеро ин мазмун дар ҳар вазъ инқорнашаванда аст. Ва бар ин аст, ки шоирӣ ҳар давру замон дар қустуқӯи “нафаси тоза” дар шеър аст ва билқоса Шаҳрия низ, ки бо мушоҳидаҳои дақиқназарона меғӯяд:

Нафаси тоза надорад ғазалам,
Дили ман бастаи дарди қуҳан аст. [6, с.120]

Новобаста бар ин ҳам, дар ин адабиёти озмудашуда маълум қардидааст, ки ҳунари шоирӣ низ дар тараддуи шоир сайқал меёбад ва назирӣ бемисолаш дар он қуваидо меқардад, ки ақар шоир дар густарда доштани шеъри ҳеш, ба тариқи тасвир, ба орои мазмун ва ба тариқи мазмун ба музайян қардани тасвир муваффақ шуда бошад.

Ҳамин тавр, ҳарқанд гунаи наҳвиву тасвирборӣ дар шеърҳо, минҷумла дар эҷодиёти дигар шоирони муосир ҳам ба мушоҳида мерасад, аммо қунин рисолати илқоқӣ дар шеъри Шаҳрия, бавижа дар тасвирҳои дорои лирикаӣ ошиқона, бо асолати ҳос ва василаи мантиқӣ бештар мусаваар будааст. Ин гуна, ки аз ниқоштақояш меҳонем:

...Дар пушти шонаҳои ишқ овардаам панох,
Шояд зи ғам раҳо шавад озори пайқарам.
Заҳмитарин қабӯтарам андар фазои умр,
Бо ин пари шикастаам оқир қуҷо парам?

Бигрехтам зи маҳфили ҳазёнфурӯшҳо,
Аз ғайбату надомати олам фаротарам. [6, с.120]

Чунон ки аз чанбаҳои мавзӯӣ дар назмаш маълум аст, маҳбубияти Шаҳрия бештар дар сухани мафтункунандаи ӯ, ки бо ифодаҳои дар тавозуни санъатҳои маънавӣ ва истифодаи дигар воситаҳои бадеӣ ба шеър мубаддал гаштааст, ҳувайдо мегардад. Ӯ шоирест, ки мушоҳидоти ҳешро бо рӯидаи ҳаёлоташ ба ташбеҳ дарёфта ва санъати офариниши ашъорашро дар коргоҳи шеър бо ҳунари шоиста ва устокорона мавриди офариниш қарор додааст. Яъне, шеърашро бо зарҳали ҳаёл ва оби сухани ноб тобиш додааст, то ки бештар назаррас бошад. Бар ин асос дар шеъри “Сиёҳу сафед” ба тавсиф мегирад:

Беҳтарин доди Худоям сухан аст,
Рӯҳи озурда чу мурғи чаман аст.
Ғаҳи танҳоиву ночӯрии дил,
Бо сухан боз маро анҷуман аст.
Зи ҳарири сухан ояд ҳавасам,
Ғами урғи маро пираҳан аст.
Шеър пайғоми ҳаётим бидиҳад,
Умри ман сарви равони сухан аст. [6, с.120]

Ба тариқи дар санъати лутф ба “беҳтарин доди Худо” нисбат додани “сухан”, шакл додани ибораҳои рамзии “ҳарири сухан”, “ғами урғи”, ё ба “сарви равон” ташбеҳ қардани равиши “умр” дар баробари маъниеро бо сухан, Шаҳрия қодир шудааст, ки дар истифодаи бамавқеи саъятҳои лафзӣ маънавӣ ва билхоса истифодаи мувофиқи мақсад аз воситаҳои бадеӣ, ба дурустӣ даст ёбад.

Мавзӯву мундариҷаи ашъори Шаҳрия бо вобастагӣ ба истифодаи дурусти санъатҳои бадеӣ ва тарзи дақиқи корбурди воситаҳои бадеӣ дар эҷодиёташ, аз муваффақияти ҳунар ва саликаи шоирӣ ӯ гувоҳ медиҳад ва ин ҳам бар он шаҳодат медиҳад, ки шоир дар аҳди худ устуворона қарор ёфт ва масъалаҳои муҳимро дар баробари масоили ишқиву иҷтимоӣ, миллӣ, ватандӯстиву меҳанпарастӣ, таърихӣ ва фарҳангӣ, падидаҳои расмиву урфӣ ва суннатӣ ва тасвири диёру деҳаву табиати кишварро дар шеъри хеш бо назокати зебонигарона арзёбӣ қарда, бо истифода аз жанрҳои мухталиф, шеъри худро, ҳамчунон аз назари шаклу мазмун ва таносуби санъатҳои бадеӣ бо хусусияти хос мавриди таваҷҷуҳи хонандагонаш қарор дод.

Вежагиҳои дигари ашъори Шаҳрияро метавон бо истифодаи муваффақонаи ӯ аз тарзи корбурди воситаҳои бадеӣ дар ашъораш баҳогузорӣ кард, ки тавонистааст бо таассуроти шоирона, маънии тамоми навъҳои шеъриашро бо воқеънигарӣ ва назари возеҳ ва тасвирбор манзури ҳаводорони каломаш гардонад.

Муқарриз: Олимӣ Х., д.и.ф.

Адабиёт:

1. Мусулмонқулов, Р. Паҳнову умқи шеър. // Садои Шарқ, 1982, № 4. - С. 122-126.
2. Отахонова, Х. Падидаҳои навҷӯӣ. – Душанбе: Ирфон, 1972. – 176 с.
3. Табаров, Соҳиб. Методи таҳлили асари бадеӣ. – Душанбе: Дониш, 1992. - 148 с.
4. Шарифов, Х, Тоиров, У. Назмшиносӣ. – Душанбе: Ҳоҷӣ Ҳасан, 2015. - 386 с.
5. Шафеии Кадкаӣ, Муҳаммадризо. Суварӣ ҳаёл дар шеъри форсӣ. - Техрон, нашри “Оғаҳ”-1390. -748 с.
6. Шаҳрия. Дар қанори шеър. – Душанбе: Адиб, 2010. - 200 с.
7. Шаҳрия. Шамимаи нур. Душанбе: Адиб, 1992. -144 с.
8. Раҳмонов Ш. Таҳаввули воҳидҳои лирикӣ. – Душанбе: Адиб, 1988. -144 с.
9. Ҳақимов, Аскар. Шеър ва замон. – Душанбе: Ирфон, 1978. - 252 с.
10. Ҳусейнзода, Ш. Баҳс ва андеша. - Душанбе: Ирфон, 1980. - 264 с.

Муқарриз: Салими Х., д.и.ф.

ТАРЗИ КОРБУРДИ ВОСИТАҲОИ БАДЕӢ ДАР АШӢОРИ ШАӢРИЯ

Мақолаи мазкур “Тарзи корбурди воситаҳои бадеӣ дар ашъори Шаҳрия” ном гирифта, муҳаққиқ дар он тарзи дуруст истифода қардани тамсилот, рамзӣ, ташбеҳот, талмеҳот, киноёт, тазодду муқобала, лутфу тақдор, тамсилу масал ва дигар навъҳои санъатҳои бадеӣ, ки дар асл барои

бештар таъсирбахш намудани мазмун ва ғояти маън дар боровардани мисраъҳо ва абёти чудогона дар шеъри Шаҳрия ба кор рафтааст ба қалам додааст.

Бояд гуфт, ки шоира Шаҳрия, аз ҷумлаи он эҷодкорони пуртараддуд аст ва дар миёни адибони кишвар бештар ба гуфтани шеъри суннатӣ гироиш дорад, дар мавриди истифода ва бамавқеъӣ додани ҷунин воситаҳои бадеӣ дар шеъраш муваффақ аст. Ӯ дар корҳои ҳунари эҷодии худ ба тамоми қонуниятҳои шеър сухани ҷавобгӯ меофарад ва риояи аркони ин навъи манзуми бадеиро бо бартарияти ҳос бар ифодаҳои мантиқан созгор болои сафҳа меорад.

Калидвожаҳо: навъҳои санъатҳои бадеӣ, мазмун, маънӣ, тамсилот, рамзӣ, таъсибот, таъсибот, киноӣ, тазод, муқобала, лутф, такрор, тамсил ва масал.

СПОСОБ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ СРЕДСТВ В ПОЭЗИИ ШАХРИИ

Данная статья называется «Способ использования художественных средств в поэзии Шахрии», исследователь в ней правильно использует сравнения, символы, сравнения, аллюзии, иронию, контрасты, контрасты, повторы, сравнения и другие виды художественного искусства, которые на самом деле предназначены для большего влияния на содержание и смысл аятов и отдельных аятов в стихотворении Шахрии взялось за дело, и она его написала.

Следует отметить, что поэтесса Шахрия является одним из неоднозначных творцов и среди писателей страны она больше склонна говорить о традиционной поэзии, успешно использует и размещает подобные художественные средства в своей поэзии. В мастерской своего творчества она создает речь, отвечающую всем законам поэзии и доводящую до страницы соблюдение арки этого вида художественного стиха с особым преимуществом перед логически стройными выражениями.

Ключевые слова: виды художественного искусства, содержание, смысл, изображение, символика, сравнение, аллюзия, ирония, контраст, сравнение, изящество, повторение, сравнение и притча.

THE METHOD OF USING ARTISTIC DEVICES IN THE POETRY OF SHAHRIYA

This article is titled "The Method of Using Artistic Devices in the Poetry of Shahriya" and explore deals how the poet skillfully employs comparisons, symbols, allegory, allusions, irony, contrasts, repetitions, and other forms of artistic expression. These techniques are purposefully utilized to enhance the impact of the content and meaning of the verses in Shahriya's poetry, which the poet has carefully crafted and written.

It is worth noting that Shahriya is one of the country's most distinctive poets. Among the nation's writers, she leans more toward traditional poetry, successfully incorporating and arranging such artistic devices within her works. In the creative workshop of her craft, Shahriya produces poetry that adheres to all the rules of poetic art, presenting compositions that follow the arc of this genre of artistic verse with a particular advantage in terms of logical and coherent expression.

This article is titled "The Method of Using Artistic Devices in the Poetry of Shahriya" and explore deals how the poet skillfully employs comparisons, symbols, allegory, allusions, irony, contrasts, repetitions, and other forms of artistic expression. These techniques are purposefully utilized to enhance the impact of the content and meaning of the verses in Shahriya's poetry, which the poet has carefully crafted and written.

Keywords: types of artistic arts, content, meaning, representation, symbolism, simile, allusion, irony, contrast, comparison, grace, repetition, simile and parable.

Маълумот дар бораи муаллиф: Гулова Ануша Салимдухт - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, докторанти (PhD) соли дуҷуми аз рӯи ихтисоси 6D020500 – Филология (6D020501 - Адабиёти тоҷик). Нишони: 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев 17/6.

Сведения об авторе: Гулова Ануша Салимдухт - Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улуғзода, докторант второго курса по специальности 6D020500 – Филология (6D020501 – Таджикская литература). Адрес: 734019, ш. Душанбе, улица Мохаммадиева 17/6.

About the author: Gulova Anusha Salimdukht - Sotim Ulughzoda Tajik International University of Foreign Languages, second-year doctoral student in the specialty 6D020500 – Philology (6D020501 – Tajik literature). Address: 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiyev str.

ТАҶАССУМИ МАВЗУИ МОТАМУ АЗОДОРӢ
ДАР АШӢОРИ ГУЛРУХСОР
Зайдуллозода С. З.
ДДОТ ба номи С. Айни

Дар байни оинҳои милливу мардумӣ, ки инъикоскунандаи бахшҳои алоҳидаи ҳаёти халқ маҳсуб меёбанд, масоили анъанаву маросимҳои мотаму азодорӣ мавқеи махсус доранд. Аслан, мавзуи мазкур ва оинҳои хоси он пеш аз ҳама дар байни халқ тавлид шудаву зина ба зина бо инъикоси хусусиятҳои диниву миллий ташаккул ёфтаанд. Мавзуи мавриди назар яке аз самтҳои муҳимтарини пажӯҳишгарони адабиёти гуфториву навишторӣ ба шумор рафта, матнҳо ё худ сурудҳои ба мотаму азодорӣ бахшидашуда ҳамчун марсия мавриди омӯзиш қарор доранд. Аммо бояд гуфт, ки масоили таҳқиқталаби ин мавзӯ на танҳо аз ҷониби адабиётшиносон, балки аз ҷониби мардумшиносон низ пайваста мавриди омӯзиш қарор дода мешавад. Дар ин маврид муҳаққику фолклоршиноси тоҷик - Қосимӣ С. чунин қайд кардааст: “Гурӯҳи сурудҳои ҳастанд, ки онҳо дар вафоти шахси наздик гуфта шуда, дар илми фолклоршиносӣ ҳамчун марсия таҳқиқ мешавад. Маъмулан, марсия суруди овозӣ буда, дар мотами наздикон аз ҷониби хешовандон бо сӯзу гудоз суруда мешавад. Марсияро бояд дар раванди мотам таҳқиқ кард. Ин корро баъзе мардумшиносон ва фолклоршиносон анҷом дода, расму оинҳои қараёни ғавтро муфасссал шарҳ додаанд ва зимнан намунаҳои марсияҳоро низ овардаанд”[20, 157].

Бояд гуфт, ки калимаи “МОТАМ” дар вожаҷӯ чунин шарҳ дорад: сӯғ, азо, мусибат, андуху ғусса[21]. Умуман, маросими мотам ва матнҳои гуфторӣ дар ин мавзӯ таърихи қадима дошта, то кунун баъзе аз матнҳо дар ин маврид боқӣ мондаанд. Масалан, марсияҳои бо номи “Мотам”, “Абдулмачидҷонам, балам”, “Усмонҷонуме”, “Тарма”, “Ҷони бобо” то кунун вирди забони мардум ҷарх мезананд. Тазаккур бояд дод, ки марсияҳои тоҷикӣ таърихи тӯлонӣ дошта, дар сарчашмаву маъхазҳо вобаста ба пайдоиши онҳо маълумоти ғуногун ба назар мерасад. Роҷеъ ба марсияи “Сиёвуш” дар китоби “Таърихи Бухоро”-и Наршахӣ чунин оварда шудааст: “Ва аҳли Бухоро вобаста ба кушта шудани Сиёвуш сурудҳои аҷиб аст. Ва мутрибон он сурудҳоро “Кини Сиёвуш” гӯянд... Ва муғони Бухоро бадин сабаб он ҷойро азиз доранд. Ва ҳар сола ҳар марде як хурӯс он ҷой бад-ӯ бидуштанд пеш аз баромадани офтоби рӯзи Наврӯз. Ва мардумони Бухоро дар куштани Сиёвуш навҳаҳо аст ҷунони дар ҳама вилоятҳо маъруф аст, мутрибон онро суруд сохтанд ва мегӯянд. Ва қавволон онро “ғиристани муғон” хонанд. Ва ин сухан зиёда аз 3000 сол аст”[15, 204]. Ба ин маънӣ сурудҳо ё худ гуфторҳои ба мавзуи **мотаму азодорӣ** бахшидашуда таърихи қадима дошта, дар байни мардум мавқеи махсус доранд. Умуман, “Маросими мотам нисбат ба дигар маросимҳои оилавӣ хеле устувор буда, бисёр тасаввурот ва расму оинҳои қадимаро дар таркиби худ ҷой дода, онҳоро бо тағйиротҳои каму беш то замони мо оварда расонидааст”[22]. Инъикоси мавзуи мазкур дар адабиёти бадеӣ бо тасвири як қатор анъанаҳои мардумӣ тавҷам аст. Халқи тоҷик аз гузашта ба ҳангоми сӯғу мотам як қатор анъаҳоеро иҷро мекард, ки имрӯз низ аксари он оинҳо дар байни мардум ташкил карда мешаванд. Мутобиқи ҳулосаи таҳқиқотҳо дар самти муайян намудани анъанаҳои маросими мотам оинҳои мардумии то кунун баргузоришаванда, аслан, дар навҳои зерин тақсимбандӣ шудаанд:

1. Себегаҳа [пас аз се рӯзи ба ҳок супорида шудани маит ташкил карда мешавад].
2. Ҳафт [пас аз ҳафт рӯзи ба ҳок супорида шудани маит гузаронида мешавад].
3. Чил [пас аз чил рӯзи ба ҳок супорида шудани маит доир карда мешавад].
4. Сол [пеш аз як соли пурра ба ҳок супорида шудани маит гузаронида мешавад].
5. Сари сол [баъд аз як соли пурра ба ҳок супорида шудани маит, дар рӯзи ғавти марҳум ташкил карда мешавад].

Бояд гуфт, ки матнҳои дар мавзуи мотаму азодорӣ вучуддошта чи дар адабиёти навишторӣ ва чи дар адабиёти гуфторӣ пурра моҳияти баргузориҳои оинҳои зикршударо

инъикос намекунад, аммо баъзе аз паҳлуҳои фалсафии анъанаҳои маросими мотам дар адабиёт мушоҳида мешавад. Инъикоси мавзуи мазкур дар адабиёти навишторӣ ҷойгоҳи ҳоса дошта, тавассути жанрҳои гуногун, аз қабилӣ рубоиву дубайтӣ, қасидаву қитъа ва маснавию ғазал тараннум гардидааст.

Дар ашъори Гулрухсор мавзуи **маросимҳои мотаму азодорӣ** бо инъикоси ҳикматҳои мардумӣ ба таври ҳоса суруда шудааст. Мавзуи мазкур бахши алоҳидаи эҷодиёти шоир буда, аз лиҳози моҳияту муҳтаво гуногунпаҳлӯ мебошад. Дар баъзе аз шеърҳои шоир ғамҳои кӯхнаи мотаму азодорӣ бо инъикоси баҳше аз зиндагии мардум таҷассум ёфтаанд. Масалан, дар шеъри “Модари аскари гумном” шоир ғами чилсолаи модари фарзандгумкардари тасвир намуда, тавассути жанри хоб [жанри маҳсули адабиёти гуфторӣ] ғурбату алами дили модарро мавриди инъикос қарор додааст. Шоир дар шеъри мазкур калимаи “чил”-ро ба ду далел истифода кардааст: яке ин, ки Гулрухсор азои модаронро дар ҳаҷри фарзандони ғавтида нотамому беохир медонад, дигар ин ки мафҳуми “чил” маънои рамзӣ дошта, бо маросими мотам пайванди ногусастани дорад. Яъне, ҳикмати фалсафии “чил” робитаи амиқе бо яке аз анъанаҳои мардумӣ - “маъракаи чил” [баъд аз чил рӯзи ба ҳок супоридани маит аз ҷониби хешовандони марҳум гузаронида мешавад.] дошта, бо таърихи фарҳангу тамаддуни ориёӣ пайванд аст. Одатан, дар хонаҳое, ки марғу мотам руҳ медиҳад, як қатор оинҳое амсоли “себегаҳа”, “ҳафтрӯзагӣ” ва “чил” ё худ “чилрӯзагӣ” баргузор мешаванд, ки таърихи бостонӣ доранд. Дар шеъри мавриди назар шоир хоберо тасвир намудааст, ки бинандааш модари фарзандгумкарда мебошад. Ё дар хоб бо писараш вохӯрда, суҳбат мекунад. Писар аз модари ғамзада арӯсаширо пурсон мешавад, аммо модар ҷавоб мегӯяд, ки арӯсааш дар ҳасрати ӯ дунёро тарк кардааст. Чунончӣ:

Омад пас аз чил соли ҷанг,

Бар хоби ту, гумноми ту.

Дар ҷомаи домодӣ буд,

Рӯарғувон, болидарӯх.

Аз ту аруси нози худ,

Шармида ӯ пурсон бишуд.

[Мурдан бароят, ҳасрати

Аз зистан осон бишуд!]

Сӯйи мазори деҳқада,

Кардӣ имо, нолида паст:

Гуфтӣ:

-Арӯса аз паят,

Гулчинӣ рафту барнагашт... [10, 65]

Дар ашъори шоир намунаҳое ба назар мерасанд, ки инъикоскунандаи мотами адибони ғуррамарғи тоҷик мебошанд. Дар шеъри “Дар сӯғи дӯсти шоирам Қайсари Аминпур” Гулрухсор ҳасрати қалбии худро дар жанри шеъри сафед сурудааст. Шоир мисраъҳои худро тавассути санъатҳои тавсифу истиора ва таззоду муқобала ҳеле муассир баён намуда, очизу нотавон будани одамиро дар пешгоҳи марғ таъкид кардааст. Чунончӣ:

Оина шикаст,

Дили оина шикаст.

Дил аз хабарӣ марғи ту

Дар сина шикаст.

Марғ омаду ҳарфи ишкро ботил кард,

Фардо нарасиду нафаси дина шикаст... [5, 58]

Тавре маълум аст, яке аз хусусиятҳои муҳими мавзуи мотаму азодорӣ дар адабиёт инъикоси ҳислату одатҳои неки ашхоси реҳлаткарда дар намунаҳои бадеӣ ба шумор меравад. Дар ин росто фолклоршиносу муҳаққиқи тоҷик Равшан Раҳмонӣ чунин овардааст: “Яке аз хусусиятҳои асосии марсия он аст, ки дар матн сифатҳои маит ситоиш мешавад. Ҳар касе ки дар мотами мурдаи наздикони худ марсия месарояд, ҳатман як ҳислати неки онро, ки дар зиндагӣ мушоҳида намудааст, ба ёд оварда, бо гиристан ва садои маҳзун вайро ситоиш

менамојд”[15,205]. Албатта, дар матнҳои адабиёти гуфторӣ вобаста ба ин мавзӯ, меъёри мазкур комилан риоя мегардад, аммо дар адабиёти навишторӣ на ҳамеша хислатҳои шахси вафоткарда пурра сифатчинӣ мешаванд. Дар матнҳои адабиёти гуфторӣ чунин нави тасвир аслан, тавассути санъати тавсиф инъикос карда мешавад, аммо дар матнҳои адабиёти навишторӣ чунин тасвирҳо на танҳо тавассути санъати тавсиф, балки бо истифода аз санъатҳои дигари бадеӣ амсоли ташбеҳу истиора ва муболиға таҷассум мегардад. Масалан, дар намунае, ки ба адабиёти гуфтории водии Қаротегин марбут аст, сифатҳои духтари Ғавтида аз ҷониби модараш тавассути санъати тавсиф бо ибораҳои “духтари сиёҳпича”, “духтари аруси оча”, “духтари пуралами пурҳасрати оча” ва “духтари дугонадори оча” чунин баён шудааст:

Вой, духтарам, духтари сиёҳпичаам,
Духтари арусии оча, духтар, духтар!
Духтари пуралами пурҳасрати оча, духтар, духтар!
Оҳ духтари дугонадори оча, духтар, духтар![23]

Гулрухсор бо риоя ба ҳамин меъёри мавзӯи мотаму азодорӣ дар шеъри “Дар сари марқади шоир” сифату хислатҳои дӯсти вафоткардаро бо истифода аз санъатҳои тавсиф, ташбеҳ ва истиора ба пуррагӣ тасвир намудааст. Масалан, шоир бо афсӯсу андух иқрор мешавад, ки дӯсти марҳумаш “тифли қарам буд”, “пири басо пир” буд, барои хандаи дигарон “гирёнд худро”, “бар ҳоли нодон”, “мушкил хандид” ва “аз фанди ёрон” “ҳомӯш гирист” ва амсоли ин. Чунончӣ:

Тираш қалам буд,
Хасмаш алам буд.
Пири басо пир,
Тифли қарам буд.
То мо бихандем,
Гирёнд худро.
Бо ханда пӯшид,
Озори дилҳо.
Хандид мушкил,
Бар ҳоли нодон,
Хомӯш бигрист,
Аз фанди ёрон...[3, 115]

Дар шеъри “Паноҳат бар Худо”, ки ба марғи Баҳманёр – нависандаи маҳбуб бахшида шудааст, Гулрухсор равиши ҳоси инъикоси мавзӯи мотаму азодориро роҳандозӣ намуда, андешаҳояшро дар қолаби жанри шеъри сафед тараннум кардааст. Инъикоси мавзӯи мазкур дар шеър бо истифодаи вожаи “ҳафт” тобиши ғалсафии бадеиву мардумӣ дорад. Калимаи “ҳафт” дар ин мисраъҳо бо истифодаи санъати ихом [ифодаи думаъноӣ] ба маънои “ҳафт пушт”, яъне, ишора ба “аҷдоди бонанг” ва ишора ба яке аз анъанаҳои мардумии маросими мотам, яъне, “маъракаи ҳафт” [анъанае, ки баъди сипарӣ шудани ҳафт рӯзи ба ҳок супорида шудани маит аз ҷониби хонаводаи марҳум ташкил карда мешавад] оварда шудааст. Ҳатто, хонандаи зақӣ бо хондани мисраъҳое чун: “Ту ҳам як пуштаи дигар шудӣ, Дар ҳафт пушти пуштаҳои нанг...” эҳсос мекунад, ки шояд шоир шеъри мазкурро дар рӯзи маросими “ҳафт”-и марҳум эҷод карда бошад. Мисраъҳои мавриди назар тавассути санъатҳои тавсиф, истиора, ташбеҳ ва тақрор хеле муассир ба қалам дода шудаанд. Чунончӣ:

Ту ҳам рафтӣ!
Ту ҳам рафтӣ зи роҳи куштаҳои нанг,
Ту ҳам як пуштаи дигар шудӣ
Дар ҳафт пушти пуштаҳои нанг.
Ту ҳам дар қолаби зулмат нағунҷидӣ,
Нағунҷидӣ ба сони оҳ андар ларзаи оҳанг
Ту ҳам рафтӣ! [7, 60]

Дар шеъри “Дарахти мотам” шоири маҳбуб якбора мотами як оилаи кушташударо бо андуҳи гарон суруда, ба яке аз анъанаҳои мардумии маросими мотам – шинонидани дарахт [дарахти ҳамешасабз] дар сари гӯри марҳум ишора намудааст. Тавре маълум аст, аҷдодони мо аз давраҳои қадим баъди гӯронидани маит, ҳатман, дар сари мазораш дарахти ҳамешасабз [Дарахти мотам, андар мотаму дар печу тоб аст...] мешинониданд ва ин анъана ҳанӯз дар миёни мардум идома дорад. Дар мисраҳои мавриди назар Гулрухсор бо дарду ҳасрати бепоён таъкид кардааст, ки мутаассифона, қотилон аз як оила “оча”-рову “ширинбача”-ро, “ҷавони навхат”-у “духтари гулғунча”-ро куштаанд. Чунончӣ:

Дар ин ҷо очаро куштанд, ширин бачаро куштанд,
Ҷавони навхатеро, духтари гулҷунчаро куштанд...
...На бод асту на тӯфон аст дар ин теппаи гулпӯш,
Тамоми дарду ранҷи одамӣ бар хок пинҳон аст, дар ин мазраи

хомӯш...

...Ба монанди дили пурдарди модар рӯи қабристон,
Дарахти мотам, андар мотаму дар печу тоб аст...[5, 120]

Дар ашъори Гулрухсор гоҳо мавзуи мотаму азодорӣ дар омехтагӣ бо мавзуи ҳасбиҳоливу иҷтимоӣ инъикос карда шудааст. Дар шеъри “Дар санги мазори ғуррамарге” шоир бо ишора ба воқеаҳои ҳузнангези ҷанги таҳмили Тоҷикистон сӯғу дарди модаронаи худро хеле муассир ба риштаи тасвир кашидааст. Ӯ тавассути санъати таззоду муқобала иқрор мешавад, ки “куштан” на танҳо бо “тиру тазвир” воқеъ мегардад, балки “бо тоқати таҳқир” низ инсонҳои зиёде нобуд карда шудаанд. Ба андешаи шоир “гӯр кардан”-и як инсон фақат бо ба хок супориданаш анҷом намеёбад, балки нафарони зиёде “дар ҳаши мардум” “гӯр” карда шудаанд. Ба ин маънӣ, шоир бо ишора ба масоили мураккаби ҳаёташ мавзуи мотаму азодориро хеле муассир ба қалам кашидааст. Чунончӣ:

Туро бо тиро бо тазвир куштанд,
Маро бо тоқати таҳқир куштанд.
Туро дар ҷаҳми анҷум гӯр карданд,
Маро дар ҳаши мардум гӯр карданд. [7, 25]

Дар эҷодиёти Гулрухсор мавзуи мавриди назар бо тобишҳои гуногуни услубӣ таваҷҷуҳи муҳаққиқонро ҷалб менамояд. Маълум аст, ки дар адабиёти гуфторӣ матнҳои сӯғу мотам одатан аз ҷониби шахсони наздики марҳум гуфта шудаанд: “Ҳангоми ғавти ҳар инсон, дар ҳар синну сол наздикон ҳатман садо бароварда бо суханҳои оҳангини ғамангез майитро ситоиш мекунанд”[15, 204]. Дар адабиёти навишторӣ низ ин хусусият моҳияти худро гум накардааст. Аммо дар ашъори Гулрухсор тараннуми мавзуи мазкур гоҳо аз забони шахси марҳум низ мушоҳида мешавад. Дар эҷодиёти адиб ишораҳо ба воқеаҳои ҳодисаҳои ҷанги таҳмили Тоҷикистон зиёд ба назар мерасанд. Ба ин маънӣ, дар шеъри “Оҳи вопасини шаҳиди наврас” бо тасвири натиҷаҳои ҷанги таҳмилӣ мавзуи мотаму азодорӣ аз номи “шаҳиди наврас” хеле муассир ба қалам дода шудааст. Чунончӣ:

Эй модари ҷон,
Манам ба хун оғушта.
Гӯрам карданд, қотилон нокушта.
Аз ғиммати хоинон,
Зи савдои Ватан,
Бар ту – Ғами ман расид,
Бар ман – пушта... [7, 59]

Дар ашъори Гулрухсор тасвири дарду мотами ҷавонони донишманду ғуррамарг хеле зиёд ба мушоҳида мерасад. Шоир дар ҷое аз он ҳисси таассуф дорад, ки ҳар қадар оламу одам ниёз ба донишмандон дорад, ҳамон қадар қисмати беамон донишмандони маҳбубро дар синни ҷавонӣ аз байн мебарад. Масалан, дар рубоие барои аз даст рафтани ҷавони донишманду ориф чунин мегӯяд:

Бо руҳи баланд куҳро қаҳ дидӣ,
Дар роҳи мурод куталу қаҳ дидӣ.

Бо ин ҳама ормону ирфон, эй дӯст,
Афсӯс, дарег, умри кӯтах дидӣ[7, 89].

Дар ашъори шоир марсияхоеро низ вохӯрдан мумкин аст, ки бевосита ба нафарони наздики Гулрухсор бахшида шудаанд. Шоири маҳбуб дар шеъре бо номи “Ориён рафт” дарду мотами худро дар сӯғи фарзанди хоҳараш – Ориён иброз намудааст. Муҳимтарин маҳорати суҳанвари Гулрухсор зимни эҷоди шеъри мазкур дар он зоҳир мешавад, ки шоир шахсияти “хола”-ро дар паси пардаи дард пинҳон кардааст. Чунин равиши эҷод аз он шаҳодат медиҳад, ки шеъри Гулрухсор инъикоскунандаи дарди халқ аст, дарди умум аст, дардест, ки қалби тамоми Ориёнгумкардахоро мефишорад. Чунончӣ:

Ориён рафт, Ориён рафт,
Орзу монд, ормон рафт.
Навбахори гулфишон буд,
Дар дами боди хазон рафт!
Шоҳмарди беарусак,
Дарду доғи беамон рафт! [7, 99]

Дар адабиёти гуфториву навишторӣ аслан, мавзуи мотаму азодорӣ дар сӯғи инсонҳо суруда мешавад. Аммо дар шеъри Гулрухсор гоҳо мотамсарой барои ғайри инсон низ ба мушоҳида мерасад. Дар шеъри “Муноҷот дар сари мӯрчаи нохост помол кардаам” андуҳи гарону азодории самимонаи шоир барои мурчае, ки нохоста аз ҷониби шоир поймол шудааст, инъикос гардидааст. Шоир дар ин шеър бо инъикоси сифатҳои мурча чун “гоҳо неш задан”-у, аммо “безарар” будан иқрор мешавад, ки “Ман аз хавфи ту бепарво, ту аз ман дар хатар будӣ”. Чунончӣ:

Ту нешам мезадӣ гоҳеву дигар безарар будӣ,
Ман аз хавфи ту бепарво, ту аз ман дар хатар будӣ.
Тамоми умр бар дӯши ту боре аз ту вазнинтар,
Зи бори марги худ дар нимаи раҳ бохабар будӣ?[3, 144].

Дар идомаи шеъри мазкур шоир бо ин, ки “ҷони бепаноҳу бегуноҳеро” куштааст, “пурзӯрӣ”-и худро мазаммат карда, иқрор мешавад, ки “Ту худ то зери поям омадӣ, ҳайфо туро куштам”. Чунончӣ:

Ман аз сайёду аз қассобу хуни гарм метарсам,
Ту худ то зери поям омадӣ, ҳайфо, туро куштам.
Чун ман пурзӯр мебудӣ, зи марги ту наместурдам,
Ки ҷони бепаноҳу бегуноҳеро чаро куштам... [3, 144]

Мавзуи мотаму азодорӣ дар ашъори шоири халқӣ – Гулрухсор гуногунпахлӯ буда, бо махсусияти мардумиву фалсафӣ ва вижагиҳои услубиву бадеи мавқеи хоса дорад. Шоир кӯшиш кардааст, ки дар баробари инъикоси мотамсарой масоили фалсафии одаму олам ва фанопазирии ҷони ғарибро дар партави андешаҳои созанда таҷассум намояд. Дар ашъори Гулрухсор ҳарчанд маросимҳои мардумии “себегаҳа”-ву “ҳафт”, “чил”-у “сол”, “душанбегӣ”-ву “панҷшанбегӣ” ва амсоли ин пурраву бевосита инъикос нагардидаанд, аммо баъзе аз ҳикматҳои маъракаи “ҳафт”-у “чил” ва анъанаҳои мардумӣ, ба мисли “дуохонӣ”-ву “дарахтшинонӣ” дар сари гӯри марҳум ба риштаи тасвир кашида шудаанд.

Бояд гуфт, ки Гулрухсор бо тасвири мавзуи мотаму азодорӣ на танҳо дарду ғурбати шахсони алоҳида, балки сӯғу мотами умумро ба риштаи тасвир кашидааст. Шоири халқӣ бо сурудани мавзуи мазкур аз як ҷониб анъанаҳои пурҳикмати мардумӣ амсоли ёд кардани шахсони марҳум, дуо кардан дар ҳаққи гузаштагон, зиёрат кардани мазори наздикон, обод кардани мазорҳо, аз қабилӣ дарахтшинониро тараннум карда, аз ҷониби дигар инсониятро ба маънавиёте чун ғанимат дониستاني умр, ба қадри ҳамдигар расидан, зиндагиро муқаддас шумурдан, некандешу, некрафтору некуфтор будан даъват кардааст. Гулрухсор ба рағми бевафои умр, кутаҳ будани нафаси одамӣ, ғалфатгир будани фариштаи марг таъкид менамояд, ки инсонҳо бояд аз тазодҳои қисмат бохабар бошанд, дар муносибат бо ҳамдигар дурандешу хирадманд бошанд. Зеро ҳар умеде, ки дар дили зиндаҳо имрӯз ҷӯш мезанад, замоне мояи зиндагии рафтаҳо буд. Агар ҳоло зиндахоро шавқӣ зиндагӣ фаро гирифтааст,

Умеди мурдаеро ёд овар,
Дили афсурдаеро ёд овар.
Дами бо нози гул бозидан, эй ёр,
Гули пажмурдеро ёд овар! [7, 148]

1. Асрорӣ В., Амонов Р. Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик. – Душанбе: Маориф, 1980. – 303 с.
2. Гулрухсор. Девон: Девони ишқу ханда. – Душанбе: Пайванд, 2004. - 958 с.
3. Гулрухсор. Руҳи Бохтар. – Душанбе: Адиб, 1987. – 398 с.
4. Гулрухсор. Бунафша. – Душанбе: Ирфон, 1970. - 52 с.
5. Гулрухсор. Ихлос. – Душанбе: Маориф, 1981. – 132с.
6. Гулрухсор. Зан ва чанг. – Душанбе: Деваштич, 2004. -45с.
7. Гулрухсор. Човидона. – Душанбе: Деваштич, 2004. – 218с
8. Гулрухсор. Қасидаи кӯхистон – Душанбе: Адиб, 1988. – 242с
9. Гулрухсор. Занони Сабзбаҳор. – Душанбе: Адиб, 2019. – 432с.
10. Гулрухсор. Оташи Суғд. Душанбе: Ирфон, 1982. – 172с.
11. Зењниева, Ф. Сурудҳои маросими тӯи тољикон /Ф. Зењниева. - Душанбе: Дониш. 1978 .– 162 с.
12. Қосимӣ С.А. Адабиёти гуфтӯрӣ ва адибони тоҷик. – Душанбе: ДДОТ ба номи С.Айнӣ, 2021. – 135 с.
13. Неъматов Г. “Суннатҳои маҳаллии ягнобиёни болооби Варзоб” Душанбе, Ирфон 2013. Саҳ 42
14. Норматов, С. Ленин дар фолклори тољик / С. Норматов. – Душанбе: Дониш, 1969.-120.
15. Раҳмонӣ Р. Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфтӯрӣ. – Душанбе: Матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2021. – 543 с.
16. Раҳмонӣ Р., Қосимӣ С.А. Адабиёти гуфтӯрии тоҷикон. – Душанбе: Матбааи ДДОТ ба номи С.Айнӣ, 2020. – 352 с.
17. Раҳимов Д. Фолклори тоҷик. – Душанбе: Эҷод, 2009. -362с.
18. Тилавов Б. Суханҳои руҳафзо. –Душанбе: Деваштич, 2006. –152 с.
19. Ђакимов, Н.Ғ. “Муסיкии лъашни арӯсии тољикон”. - Хуљанд: Нури маърифат, 2003.-142 с. 11. Ђакимов, Н.Ғ
20. [https://izar.tj ^ default^ files^ dissertatsiya PDF](https://izar.tj^default^files^dissertatsiya%PDF) . Қосимӣ Саъдӣ Абдулқодир. Поэтикаи сурудҳои халқӣ. – Душанбе, 2023 – 343с.
21. [https:// vazhaju.tj word.](https://vazhaju.tj word.), ҳоб; Вожаҷӯ/ Фарҳанги форсии тоҷикӣ.
22. [https:// journal.fdu.uz^sfdu^artikl^download PDF](https://journal.fdu.uz^sfdu^artikl^download%PDF). Мирзоев М.К. Боғҳои бадии маросими мотам дар ашӯри Фарзонаи Хучандӣ.
23. Wikipedia/[https^/tj.wikipedia.org^wiki](https://tj.wikipedia.org^wiki). Донишномаи озод.

“чил” ва анъанаҳои мардумӣ, ба мисли “дуохонӣ”-ву “дарахтшинонӣ” дар сари гӯри мархум ба риштаи тасвир кашида шудаанд.

Калидвожаҳо: мотам, марсия, маросимҳо, ашъор, дуохонӣ, дарахтшинонӣ, маъракаи ҳафту чил, мавзӯ, услубӣ, бадеӣ, анъанаҳо, фалсафӣ, ҳикматҳо.

ОТРОЖЕНИЕ ТЕМЫ ТРАУР И СОБЛЮДЕНИЕ ТРАУРА В СТИХАХ ГУЛРУХСОРА

В данной статье автор рассматривает проблемы отражения темы траура и соблюдение траура в стихах Гулрухсора. В статье отмечается, что данная тема и её ритуалы прежде всего отражаются среди народа, и имеет прежде всего народный аспект. Данная тема является не только проблемой изучения в сфере устной литературы, но и рассматривается в сфере антропологии и этнографии. В сфере устной литературы и в общем литературоведении в основном изучаются тексты церемонии траура. На данный момент по этой теме были проведены несколько научных исследований.

Тема траура и соблюдение траура в стихах народной поэтессы Гулрухсор отражается универсальным образом. В стихах поэтессы отражаются особенности философии народной мудрости и ритуалы траура. Поэтесса на равне с отражением темы траура и соблюдение траура в своих стихах отмечает философию жизни и смерти. Она прекрасным образом воспевает роль человека на жизненном пути и показывает человеческие ценности. В стихах Гулрухсора напрямую не отражаются такие народные ритуалы как: “тридневка”, “семидневка”, “сороковина”, “годовщина”, “понедельник”, “четвертень”, но воспеваются народные мудрости и философия проведения церемонии семидневки и сороковина. Так же поэтесса в своих произведениях отражает народные традиции как: чтение молитвы и лесопосадки в магилах.

Ключевые слова: траур, элегия, церемония, поэзия, чтение молитвы, лесопосадка, семидневка, сороковина, тема, стиль, художественный, традиции, философия, мудрости.

THE THEME OF MOURNING AND OBSERVANCE OF MOURNING IN GULRUKHSOR'S POEMS

In this article, the author analyzes the problems of mourning theme and observance of mourning in Gulrukhsor's poems. The article points out that this theme and its rituals are primarily reflected among the people and has primarily a folk aspect. This theme is not only a problem of study in the field of oral literature, but also considered in the field of anthropology and ethnography. In the sphere of oral literature and in common Literature Studies, the texts of mourning ceremony are mainly studied. Currently, several scientific studies have been conducted on this topic.

The theme of mourning and observance of mourning in the poems of folk poetess Gulrukhsor is reflected in a universal way. The poetess' poems express the peculiarities of folk wisdom philosophy and rituals of mourning. The poet celebrates the philosophy of life and death in her poems along with the theme of mourning and observance of mourning. She beautifully brings up the role of man on the path of life and shows human values. Gulrukhsor's poems do not directly reflect such folk rituals as: “three days”, “seven days”, “forty days”, “one year”, “Monday”, “Thursday”, [These days are traditional memorial service, family gathering, ceremony and ritual in memory of the departed in Monday or Thursday or on the 3th day, 7th day, 40th day after his or her death.] but folk wisdom and philosophy of conducting ceremonies of seven days and forty days are brought up. Also the poetess in her works represents folk traditions such as: reading of prayers and forest planting in magilas.

Keywords: mourning, elegy, ceremonial, poetry, prayer reading, tree planting, seven days, forty, theme, style, artistic, tradition, philosophy, wisdom.

Маълумот дар бораи муаллиф: Зайдуллозода Саида Зайдулло – номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти тоҷики факултети филологияи тоҷики ДДОТ ба номи С.Айни; тел.: +992.93.745.82.45, mail: zikaeva_1982@mail.ru

Сведения об авторе: Зайдуллозода Саида Зайдулло – кандидат филологических наук, доцент кафедры методика преподавания таджикского языка и литературы факультета таджикской филологии ТГПУ им. С.Айни; тел.: +992.93.745.82.45, mail: zikaeva_1982@mail.ru

About the author: Zaydullozoda Saida Zaydullo – candidate of philological sciences, associate professor of the department of methods of teaching the Tajik language and literature of the faculty of Tajik philology of the Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni; tel.: +992.93.745.82.45, mail: zikaeva_1982@mail.ru

Яке аз адибони номвари адабиёти арабизабони асри VIII мелодӣ Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ ба шумор меравад, ки бо эҷодиёти пурмухтавои худ дар рушду таҳаввули фарҳангу тамаддуни арабӣ-исломӣ нақши бориз гузошта, ҳамчун асосгузори насри арабӣ шинохта шудааст [2, 100].

Ахбор ва иттилоъ дар бораи зиндагии Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ монанди бештари нобиғаҳо, донишмандон ва шоирон кам ва ба таври мухтасару пароканда дар сарчашмаҳои муътабари адабиву таърихӣ нақл шудааст. Ба иттифоқи раӣи муаррихон ва таъкиранависон Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ асли эронӣ дошта, аз аҳли деҳаи Ҷӯр (Гӯр)-и Форс мебошад. Имрӯз ин ноҳия бо номи Фирӯзобод, шаҳраке дар ҷануби Шероз маъруф аст ва бузургоне, ба монанди Маҷидуддин Муҳаммад ибни Яъқуби Фирӯзободӣ низ аз ин сарзамин бархостаанд. Дар робита ба ин шаҳр Маликушшуаро Баҳор менависад: Ҷӯр муарраби Гӯр аст, муаррихони араб ӯро аҳли Ҷуз медонанд ва Ҷузро араб таъриб карда, Аҳвоз номиданд [12, 61]. Муҳаққиқон бар ин иттифоқдоранд, ки зодгоҳи Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ наздики Шероз будааст ва ҳанӯз ҳам дар деҳаи Монистон аз бахшҳои Шероз хонаводаҳои вучуддоранд, ки ба хонаводаи Додбех маъруфанд ва иддао мекунанд, ки аз наҷоди Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ мебошанд [11, 13].

Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ номи форсиаш Рӯзбех ва номи падараш Додбех будааст. Муаллифи «Номаи донишварон» номи ӯро Абдуллоҳ ва кунияташро Абулҳасан ва аз мардуми Форс зикр кардааст. Муаллифи «Тоҷ-ул-арус» аз «Китоби Ятима»-и Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ нақл мекунад, ки номаш Додбех ва номи падараш Додҷушнас аст. Муҳаммад ибни Исҳоқ Надимӣ менависад, ки номаш бо эронӣ Рӯзбехр ва аз ӯ Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ аст, ки қабл аз мусалмон шуданаш Абуумар куния дошт ва чун мусалмон шуд, ба Абумуҳаммад Муқанно табдили ном кард ва ӯ Муқаффаъ ибни Муборак аст [14, 178].

Номи Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ ду гуна зикр шудааст. Яке ривояти заифе аст, ки мегӯяд Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ ба сурати фоил аст, чун падари Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ қаффоъ (қаффоъ ҷамъи қаффаъ аст ва он сайде аст, ки аз барги хурмо сохта мешавад шабеҳи занбил бидуни даста) сохта мефурӯхту аз ҳисоби он зиндагиашро пеш мебурд. Вале Муқаффаъ ба фатҳи фо байни уламо машҳур аст.

Ибни Маккӣ дар китоби «Таскиф-ул-лисон» менависад, ки назди уламо Муқаффаъ ба фатҳи фо машҳур аст ва саҳеҳ ба касри фо мебошад ва ин гуфтаро Ибни Халликон зимни шарҳи ҳоли Ҳусайн ибни Мансури Ҳаллоҷ зикр кардааст [4, 270].

Мегӯянд, ки номи падараш Додувайҳ ва аз аҳли девон ва дафтари молия ва хироч буда, бинобар ривояти Ибни Халликон аз тарафи Ҳаҷҷоҷ ибни Юсуф Сақафӣ, ки муддати бист сол (75/695-90/709) ҳокими Ироқ буд, маъмури хирочи Форс таъйин гардид. Баъзе донишмандон бар он назаранд, ки ӯ замони ҳукумати Юсуф ибни Умар ҳокими Ироқ будааст [13, 293]. Бино ба ахбори манобеи асримиёнагӣ чун ӯ дар забти амвол ва нигоҳдории хироч ҷандон тавачҷуҳе накарда, дар сарфу харҷ ва бардошти молиёту амвол зиёдаравӣ карда буд, мавриди ғашму ғазаб ва зарби Ҳаҷҷоҷ воқеъ шуд ва бар асари садамаҳои ворида дасташ шикаста, қач шуд. Маҳз ва аз ин сабаб ӯ дар миёни араб ба Муқаффаъ маъруф шуд ва Абдуллоҳ писараш ба номи Ибни Муқаффаъ шуҳрат ёфт [1, 163].

Таърихи таваллуди Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ ба таври дақиқ маълум нест, вале чун таърихи вафот ва муддати умрашро зикр кардаанд, метавон ба таври тақриби соли таваллудаширо ба даст овард. Бештар касоне, ки шарҳи ҳоли вайро навиштаанд, аз қабилҳои Абдуллатиф Ҳамза, Салим ал-Ҷундӣ таърихи таваллудаширо ба соли 106 ҳиҷрӣ, мутобиқ ба соли 725 мелодӣ зикр кардаанд ва соли кушта шуданашро солҳои 142/760-143/761 ва 145/763 зикр кардаанд.

Ибни Халликон дар таърихномаи худ ривоят кардааст, ки дӯсти мо Шамсиддин Абумузаффар Юсуф Воит ибни Ҷавзӣ дар таърихи бузурги хеш ба номи «Миръот-уз-замон» достони Абдуллоҳ ибни Муқаффаъро нақл ва кушта шудани ӯро дар соли 145 ҳичрӣ (763 мелодӣ) зикр кардааст. Шеваи муаллиф чунин будааст, ки ҳар ҳодисаеро дар ҳамон соли, ки воқеъ шуда менавишт, аз ин рӯ, кушта шудани Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ бояд дар соли 145 ҳичрӣ бошад.

Ривояти Амр ибни Шабаҳ дар китоби «Ахбор-ул-Басра» далолат бар ин дорад, ки кушта шудани Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ дар соли 142/760 ё 143/761 буда, дар ин мавзӯ низ ҳеҷ ихтилофе нест. Зеро Сулаймон ибни Алӣ дар соли 142/760 вафот кардааст, дар ҳоле ки мувофиқи маълумоти дар зиндагиномаи Ибни Муқаффаъ омада ӯ бо бародараш Исо ибни Алӣ ба хунхоҳии Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ бархост. Пас ин дадели возеҳ бар он аст, ки Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ дар соли 142/760 кушта шуда ва ин афзалтарин ривоят дар таърихи вафоти ӯ доништа мешавад [4, 269-270].

Бино ба нигоштаҳои Аҳмад ибни Яҳёи Балозурӣ дар китоби “Футуҳ-ул-булдон” Солеҳ ибни Абдурраҳмон аз ҷониби Сулаймон ибни Абдулмалик маъмури ҷамъоварии молиёти Ироқ гардид. Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ низ аз тарафи Солеҳ ибни Абдурраҳмон мутасаддии ҷамъоварии хирочи ноҳияе, ки ба он Баҳақбоз мегуфтанд, гардид [7, 450]. Бо ин тақдир Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ қабл аз поёни қарни аввали ҳичрӣ дар синне буд, ки лоиқи гирифтани молиёт аз шахре ба номи Баҳақбоз будааст ва Муҳаммад Курд Алӣ низ бар ин ақида мебошад. Зеро вай менависад, ки «Эҳтимол меравад, ки Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ байни солҳои 80-90 ҳичрӣ мутаваллид бошад, зеро наметавон тасдиқ кард, ки ӯ қабл аз ин ки ба синни 25 сол бирасад, муншӣ касе бошад ва агар қатли Абдуллоҳ ибни Муқаффаъро дар соли 142 ё 143 бидонем, ҳангоми кушта шудан умри ӯ дар ҳудуди 60 сол будааст, зеро наметавон пазируфт, ки касе ин ҳама осори гаронбаҳоро аз худ боқӣ гузорад, дар ҳоле ки дар оғози ҷавонӣ буда бошад» [8, 10].

Донишманди маъруф Аббос Иқбол менависад: «Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ пеш аз он ки ба дини ислом дарояд, муддатеро дар Басра назди Язид ибни Умар ибни Хубайра ҳокими Ироқ, ки аз тарафи ҳукумати Умави дар соли 128 ҳичрӣ мансуб шуда буд, ба сар бурда ва дабири писари ӯ Довуд ибни Язид буд. Чун Довуд дар соли 132, ки ибтидои хилофати Бани Аббос мебошад, тавассути онҳо кушта шуд, ба хидмати Исо ибни Алӣ пайваست» [9, 11].

Аз суҳанҳои таърихнигорон чунин натиҷагирӣ кардан мумкин аст, ки таърихи таваллуди ӯро ба таври қатъӣ наметавон таъйид намуд, ҷуз ин ки тахмин карда шавад, ки Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ дар нимаи аввали қарни дувуми ҳичрӣ мезистааст. Дар мавриди назари баъзе аз донишмандон перомунӣ ин ки таваллуди ӯ дар соли 80 ҳичрӣ будааст, ҳамин нуктаро метавон афзуд, ки ахбори саҳеҳтар ва афзалтар ҳамон ривоёти 106/725 бошад, зеро назори он дар таърих ва ҳамаҷунин дар давраи муосир зиёд дида мешавад, ки нобиғаҳо бо вучуди зиндагии кӯтоҳ, осори зебо аз худ ба мерос гузоштаанд.

Дар пайвастагӣ ба ҳонаводаи Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ ҳамин нуктаро бояд қайд намуд, ки падар ва модари ӯ аз аҳли шаҳри Ҷӯри Форс буда, имрӯз ин ноҳия ба Фирӯзобод маъруф аст, ки иддаи зиёде аз шахсиятҳои илмӣ Эрон, монанди Фирӯзободӣ, соҳиби қомуси маъруфи ва Абӯисҳоқи Фирӯзободӣ, аз мударрисони Низомияи Бағдод аз он ҷо бархостаанд. Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ дар қанори падараш парвариш ёфта, ба таҳсили маорифи қадимаи Эрон пардохт ва ба гузашти замон маълумоти исломӣ, бавижа, забони арабиро омӯхт.

Сипас бо ҳамаҷунин падар ба Басра, ки дар он давра маркази илму адаб буд, мусофират кард. Дар он шаҳр марказе буд, бо номи Мирбад, ки нишастгоҳи адибон ва шоирони Басра буда, онро «Уққози Басра» меномиданд. Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ ба ин маҷолис ва анҷуманҳо рафтауомад дошт, ба ҳонаводаи Аҳтам, ки аҳли ҷасоҳат ва адаб буданд, пайваст ва аз балоғати онҳо истифодаи қомил кард ва бо услуби ҷасоҳату балоғат ошно гардид. Ҳамаҷунин, аз Абӯҷомуси Савр ибни Язиди Аъробӣ, ки аз адибон ва ҷаҳеҳони замон буд, забон ва адаби арабӣ омӯхт ва дар ин ҳангом ду омили муҳим барои рушду қамолӣ ӯ вучуд дошт:

1) тамаддун ва фарҳанги эронӣ;

2) фасоҳат ва балоғати арабӣ.

Бинобар ин, Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ дар ин вақт дорои ду василаи нерӯманд, ки иборат аз фикр ва забон бошад, гардид.

Дақиқ нест, ки Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ кай аз зодгоҳи худ Ҷӯр ба Басра мусофират кардааст ва омили он чӣ будааст. Эҳтимол дорад, ки ӯ ба воситаи мусофирати падараш ба ҷамъовариҳои хироч дар баъзе аз ноҳияҳои Ироқ ҳамроҳӣ намуда бошад. Лекин метавон тахмин намуд, ки сабаби асосии сафари Абдуллоҳ ба Ироқ ва ба ин кор водошта шудани ӯ ин алоқа ва рағбати падар ба тарбияти писараш чихати омӯхтани фарҳанг ва адаби араб мебошад. Ибни Надим гуфтааст, ки Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ бо хонаводаи Оли Аҳтам, ки дорои фасоҳат ва балоғат буданд, муошират дошт. Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ бар асари муошират бо аъроб, адибон ва суханварони давр доир ба илму адаби паҳлавӣ ва ошноии комил ба забони арабӣ шуҳрат ёфт.

Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ чун падараш коргари хирочи Умавиён буд, вай низ ҳамон кори падарро пеша кард ва Абдулҳамиди Котиб аз дӯстони наздики ӯ буд. Абдулҳамиди Котиб нуфузи бисёре дар дастгоҳи ҳукумати Умавӣ дошт, аз ин рӯ, васоили тараққӣ ва пешрафтро дар дастгоҳ барояш фароҳам овард. Замоне ки дабир Язид ибни Умар ибни Ҳубайра дар Ироқ ҳоким шуд, баъд аз ӯ писараш Довуд ибни Язид дабир гардид [9, 109]. Довуд дар соли 132/750, ки ибтидои хилофати Оли Аббос буд, ҳокими Ироқ шуд ва Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ назди Исо ибни Алӣ рафта мусалмониро қабул намуд. Дар ин вақт Исо ибни Алӣ ҳокими Кирмон шуда буд ва Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ ҳамчун муншӣ ва котиби ӯ фаъолият мекард. Қабули ин вазифа маънии наздик будан ба дарбори Аббосиро дошт. Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ дар ин шуғл ҳам бо камоли лаёқат анҷоми вазифа карда, рӯз ба рӯз наздикони ӯ зиёдтар шуданд ва эътимоди ҳокими Кирмон ба ӯ бештар мешуд, то ба ҳадде, ки яке аз шахсони муҳимми ӯ гардид.

Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ пас аз он ки ба хизмати давлати Аббосӣ даромад, дини собиқи худ монавиятро раҳо кард ва мусалмон шуд. Дар робита ба ин масъала Баҳоуддин Муҳаммад Исфандиёр чунин ривоят кардааст: «Гӯянд рӯзе Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ дар кӯчае ҳаракат мекард, кӯдаке аз мактаб ба овози баланд ин оятро хонд: «*الم نجعل الارض مهادا والجال اوتادا وخلقناكم ازواجا وجعلنا نومكم سباتا*» Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ истод, то кӯдак тамоми сураро хонд, гуфт дуруст аст, ин сухани махлуқ нест» [5, 11]. Баъд аз он назди Исо ибни Алӣ рафт ва гуфт, ки ислом дар қалби ман роҳ ёфта, азм дорам, то бо дасти ту мусалмон шавам. Исо ибни Алӣ гуфт, ки ин кор бояд дар ҳузури ҷамъе аз сарони қавм ва назди мардум бошад, то шӯҳиди ин ҳодиса шаванд. Исо ибни Алӣ шаби баъд ҷамоате аз бузургони қавмро ба манзили худ даъват кард, Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ низ омад. Чун ба истеъмоли хӯрок нишастанд, Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ чунонки одати зардуштиён буд, хангоми хӯрокхӯрӣ замзама мекард. Исо ибни Алӣ гуфт, оё боз бо он ки азми пайравӣ ба дини ислом дорӣ, ба қоидаи зардуштиён ва равиши порсиён замзама мекуни. Дар ҷавоб гуфт, ки бар ман ногувор аст, ки шаберо бидуни дине ба рӯз оварам. Бомдодон ба дасти Исо ибни Алӣ ислом овард ва Исо ибни Алӣ номи ӯро Абдуллоҳ гузорид ва кунияташро Абумуҳаммад номид [14, 118].

Аммо чигунагии ислом овардани вай, тавре ки пажухишгар Муҳаммади Ғуфронӣ изҳор медорад, дар пардаи норавшанист, зеро достони гузаштани Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ аз кӯчае ва шунидани садои кӯдаке, ки оятро аз Куръон мехонд ва сипас таъсири ин оят дар ӯ ва тасдиқи мусалмон шудани вай шубҳанок аст. Чунки Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ бо он балоғат ва фасоҳат дур аст, ки то он вақт ин оятро нашунида бошад. Ӯ дониши худро натиҷаи мутолиа ва омӯзиши суханони донишмандони араб медонад. Ба ҳар ҳол, шубҳае нест, ки Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ ислом овардааст, чунонки устод Курд Алӣ дар рисолаи «Ал-Балоға» навиштааст, исломи вай қалбӣ ва ҳақиқӣ будааст [12, 72].

Чаро вақти муайянеро Исо ибни Алӣ барои изҳори исломи вай таъйин кардааст, метавон гуфт, ки чун Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ аз фасеҳон, донишмандон, саршиносон ва аз пайвастагони девонаш будааст, аз ин рӯ, хостааст, ки шубҳаро аз вай рафъ бинамояд, ки дигар мавриди тухмати дигарон қарор нагирад.

Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ муддати се сол 133/751-136/754 дар Кирмон назди Исо ибни Алӣ қарор дошт. Вақте ки Исо ибни Алӣ аз вилояти Кирмон барканор шуд ва ба Басра омад, вай низ барои дувумин дафъа ба Басра омада, назди Исо ибни Алӣ ва бародараш Сулаймон ибни Алӣ зиндагӣ мекард ва ба шӯғли дабири ва омӯзгории атфоли эшон машғул шуда буд. Дар ин ҳангом бо мардум ва адибон муошират дошт ва дар соли 137/755 Абдуллоҳ ибни Алӣ амаки дигари Абучаъфари Мансур, ки волии Шом буд, дар ҳоле ки аз ҷониби Саффоҳ ба Ғазваи Соифа мерафт, номае аз Исо ибни Мусо ибни Абдуллоҳ дарёфт. Дар он оид ба ғавти Саффоҳ ва амр бар паймон бо Мансур, ки Саффоҳ муқаррар доштааст, ишора шуда буд. Абдуллоҳ ба ҳаёли хилофат афтод ва сипоҳиёни худро ҷамъ карда, мактубро бар эшон қироат кард. Он гоҳ дар даъвати он қавм ва байъати хеш чунин гуфт, ки «Эй инсонҳо, чун Абулаббоси Саффоҳ оҳанги он намуд, ки ба ҷанги Марвон Ҳаммор лашкар бифиристад, авлоди Аббосро дар як ҷо фароҳам ва яко-якро ба ҷанг таклиф намуд ва гуфт: Аз шумо, эй ҷамоат, ҳар кӣ сухани ман қабул кунад ва кори Марвонро тамои намояд, ӯ валиаҳди ман аст, пас аз ман халифа бошад. Ба ҷуз ман касе он фармонро итоат накард, ҷунонки бар ҳамагон зоҳир аст, Марвонро ман куштаам ва давлати Умавиرو барандохтам».

Абуғоними Тойӣ ва Хаффофи Марвазӣ ва ҷамъе дигар аз сарони лашкар бар ин даъво гувоҳӣ доданд. Пас мардуми Хуросон ва Шом ва Ҷазира ба байъати Абдуллоҳ даст кушоданд ва ба кумаки вай азимат намуданд. Ҳамин тавр, Абдуллоҳ сар барафрошт ва ба даъво пардохта. Ба Хурон рафт. Ибни Алӣ, ки аз ҷониби Мансур дар он шаҳр ҳоким буд, хурсанд гашт ва ин хабар ба Ҷаъфар ибни Мансур расид. Ӯ Абумуслими Марвазиро ба дафъи вай маъмур кард. Ҳамин ки хабари тавачҷуҳи Абумуслим ба Абдуллоҳ расид, бо ҳокими Хурон сулҳ карда, ба ҷанги Абумуслим шитофт ва дар атрофи Насибин бо Абумуслим рӯ ба рӯ гашт ва наздик ба 5 моҳ дар муқобили ӯ ҳам нишаста, ба куштан машғул буданд. Оқибат Абдуллоҳ ба макри Абумуслим шикаст хӯрд ва назди бародараш Сулаймон ибни Алӣ ва Исо ибни Алӣ ба Басра гурехт ва он ду шафоати бародар карданд.

Мансур ба зоҳир дарҳости эшонро қабул кард ва аз гуноҳи ӯ даргузашт ва қарор бар ин шуд, ки дар он боб амонномае бинависанд. Исо ибни Алӣ нигориши чунин амонномаро ба Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ, ки дабири рисолаҳо ва маҳорими вай буд, дастур дод. Аз вай хост, ки дар навиштани шартҳо аз таъкид ва муболиға худдорӣ накунад то Мансур натавонад, бо шартҳо муҳолифат кунад. Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ низ ҷунонки амр рафта буд, амоннома навишт ва тамоми роҳҳои вайро баст. Ҷунонки навишт: «Агар амир бар амуи худ Абдуллоҳ хиёнат кунад, занони ӯ талоқ ва ҷорпоёнаш вақф ва бандагонаш озод ва муслим аз байъати ӯ хориҷанд». Тафсилоти нома дар китоби «Ал-Вузари ва-л-кутуб»-и Ҷаҳшиёри пурра омадааст. Ба таъкиди муаррихон Мансурро аз ин иборатҳо гарон омад ва нависандаи ин созишнома пурсид. Гуфтанд марде аст бо номи Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ, ки дабир мебошад, аз он мавқеъ кинаи вайро дар дил гирифт, то он ки дар пушти парда дастури куштани ӯро ба Суфиён ибни Муовия, ҳокими Басра дод [15, 505].

Аз сухани Табарӣ чунин маълум мешавад, ки ин созишнома соли 138/756 ё 139/757 навишта шудааст [16, 80]. Ниҳоят пас аз гузашти се сол нақшаи куштори ноҷавонмардонаи ин донишманди бузурги эрониноҷод аз тарафи дастгоҳи Аббосиён амалӣ карда шудааст.

Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ дар замони худ ба воситаи балоғати суханварӣ, табаххури комил дар фарҳангу адаб, иттилои густарда аз илмҳои давр машхур буда, аҳли ғазл ва онҳое, ки ирода ба вай доштанд, гирди ин шахс ҷамъ мешуданд ва аз вай касби маълумот мекарданд. Касоне, ки ба вай ҳасодат меварзиданд, барои паст намудани мақоми Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ вайро ба «Зиндиқа» гунаҳгор менамуданд. Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ ва дӯстони ӯ гирди ҳамдигар ҷамъ гашта, маҳфили шеър ва адаб ташкил медоданд. Абулфараҳи Исфаҳонӣ дар «Ал-Ағонӣ» аз сухани Ҷоҳиз нақл мекунад, [6, 148-149] ки Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ ва 14 нафари дигар аз шоирону адибон ба ривояти мардум ба шароб ва гуфтани шеър ҷамъ меомаданд ва ҳамдигарро ҳазл ё ҳаҷв мекарданд ва ҳама дар дини худ муттаҳам ба «Зиндиқа» буданд. Шигифтовар ин аст, ки худӣ Ҷоҳиз низ муттаҳам ба «Зиндиқа» буд ва дар «Ал-Ағонӣ» номи ин 14 нафар дарҷ шудааст ва баъзе аз онҳо дар шумори дӯстони вай буданд.

Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ дар миёни фузало ва аҳли адаб дӯстони бисёр дошт, аз ҷумла, Абдулҳамид ибни Яҳёи Котиб, ки дар боби вафодорӣ ва ихлоси ин донишманди эронӣ ҳикояҳо навиштаанд.

Бино ба маълумоти сарчашмаҳо баъд аз он ки Марвони дуюм, охирин халифаи Умавий ба қатл расид, Абдулҳамиди Котиб аз тарси Банӣ Аббос фирор карда, дар яке аз кишварҳои воқеъ дар шимоли Ироқ пинҳон шуд. Ҷосусон аз ҷойи пинҳоншудаи ӯ хабар ёфтанд ва Аббосиёро хабар доданд. Пас маъмурон ба ҷустуҷӯ ва дасгир намудани Абдулҳамиди Котиб омаданд. Абдулҳамиди Котиб назди дӯсти худ Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ паноҳанда шуд ва вақте маъмури давлатӣ ба хонаи Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ даромаданд, бо Абдулҳамиди Котиб ва Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ дар як ҷо рӯ ба рӯ шуданд ва ҷун ҳеҷ кадомро наменинохтанд, пурсиданд, аз шумо кадоме Абдулҳамиди Котиб аст? Ҳар дуи онҳо бо ҳам ҷавоб доданд «Ман Абдулҳамиди Котиб ҳастам». Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ, ки бо муаррифии худ ба номи Абдулҳамиди Котиб меҳост ҷони худро фидои дӯст кунад, муваффақ нашуд. Аббосиҳо бо нишонае, ки доштанд, Абдулҳамиди Котибро куштанд, вале Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ ба ин васила болотарин дараҷа самимият ва вафодориро собит кард [4, 387].

Ҳарчанд ки Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ аз ин мочаро раҳой ёфта, муддате дар ҷаҳон зиндагӣ кард ва мочарои Абдулҳамиди Котиб бар ӯ воқеъ нашуд, вале вай низ монанди Абдулҳамиди Котиб яке аз ҳокимони Банӣ Умайя буд. Чӣ гуна аз ин мочаро наҷот ёфтааст, маълум нест, шояд касе ё касоне дар Банӣ Аббос буданд, ки ба ӯ ёрӣ кардаанд.

Ба таъкиди бархе аз донишмандон Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ Абдулҳамиди Котибро дар китоби «Ал-Адаб ал-кабир» тавсиф намуда, ӯро дӯсти самимӣ ва ҳақиқӣ хондааст [12, 113].

Дар рамазони соли 139 ҳиҷрӣ (соли 757 мелодӣ) Мансур Сулаймон ибни Алиро аз Басра берун карда, Суфён ибни Муовияро ба ҷойи вай ҳоким таъйин намуд. Бояд қайд намуд, ки вай аз набараҳои Муҳаллаб ибни Абисуфра буд. Ҳангоме ки Мансурро аз хувиати дабир ва нависандаи амоннома, яъне Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ иттилоъ доданд, бисёр хашмгин шуда фарёд зад, ки оё касе нест, маро аз шарри Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ бираҳонад. Суфён ибни Муовия аз ишораи Мансур огоҳӣ ёфт ва ӯро ба қатл расонид. Ибни Халликон ва дигар муаррихон дар ин бора менависанд, ки Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ ҳамвора нисбат ба Суфён беэҳтиромӣ мекард ва ба суҳанони ҳақоратомез вайро озор меод. Мувофиқи ахбори манобеи асримиёнагӣ Суфён бинии бузурге дошт ва ҳар гоҳ Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ ба назди вай ворид мешуд, мегуфт, ки «ассалому алайкум», киноя аз ин ки бинии бузург монанди як нафари дигар ба шумор аст. Рӯзе Суфён гуфт, ман ҳаргиз аз хомӯшӣ зиён надидаам ва пушаймонӣ накунам. Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ гуфт, сабаб он аст, ки гунгии тӯро ороиши зебо аст, албатта, аз он пушаймонӣ ҳосил накунӣ.

Ҳамчунин, пеш аз он ки Суфён аз тарафи Абдуллоҳ ибни Умар ибни Абдулазиз ҳокими Нишопур таъйин гардид, Мусаббеҳ ибни Ҳаворӣ ҳокими он ҷо буд ва Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ котиби Мусаббеҳ буд [10, 112]. Дар миёни ду ҳоким ба намояндагии Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ гуфтугӯи бисёр шуд. Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ бар вай ҳила кард, то Мусаббеҳ қувва фароҳам сохт ва бо Сӯфиён ҷангид ва дар ин ҷанг Сӯфиён шикаст хӯрд. Аммо ин ривоят аз нигоҳи таърихӣ бисёр заиф ба назар меояд, зеро агар Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ дар замони ҳукумати Абдуллоҳ ибни Умар ибни Абдулазиз дабири вай бошад, пас вай бояд байни солҳои 80-90 ҳиҷрӣ таваллуд шуда бошад.

Ба ҳар ҳол, ба сабабҳои дар боло зикршуда Суфён кинаи Абдуллоҳ ибни Муқаффаъро дар дил дошт ва интизори шикасти ӯ буд. Пайваста мегуфт: «Ба Худо савганд, вайро майда-майда хоҳам кард ва банд аз бандаш ҷудо хоҳам кард, дар ҳоле ки ин корро ба ҷашми худ бинигарад» дар охир орзуи вай амалӣ шуд ва Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ гирифтори мусибати саҳт ва хашми Мансур гардид. Ӯ гуфт, ки оё касе ҳаст, ки шарри вайро аз ман боз дорад ва ин хабарро пинҳонӣ ба Суфён навиштанд.

Ба андешаи баъзе аз нависандагон қатли ӯ бо фармони Мансур сурат гирифта будааст [4, 164]. Ба ривояти дигар Суфён дар маҷлисе, ки Мансур ин суҳанро гуфт, ҳозир буд ва аз ин

гуфта ишорати халифaro ба қатли вай хулосабарорӣ кард. Бинобар ин, аз пайи кор шуд, то он ки рӯзе, ки Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ ба сарои Суфён омад. Чун тамоми онон ки дар маҷлиси вай буданд, ба тадриҷ берун рафтанд, он ғаҳ вайро иҷозаи дохил шудан дод. Ибни Мадоинӣ нақл мекунад, ки чун Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ ба сарои Суфён омад, бо вай хитоб кард: «اتذكر ما تقول في امي» (он чизе, ки ту ба модарам мегӯӣ, дар ёд дорам) ва ин ишорат буд, ба он ки Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ аз Суфён ба Ибни Муғталима таъбир мекард. Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ чун дид қасди куштани ӯро дорад, илтимосу хоҳиш кард, то аз гуноҳаш гузарад. Суфён дастур дод, танӯреро тафсониданд, Абдуллоҳ ибни Муқаффаъро бар сари он танӯр оварданд ва тавре ки қасам ёд карда буд, бигуфт ӯро маъюб карда дасту пойи ӯро бурида, ба танӯр андохтанд ва сипас худи ӯро ба танӯр биниҳоданд. Ҷаҳшиёри дар китоби «Ал-Вузaro ва-л-куттоб» менависад, ки чун Суфён амр ба куштан ва буридани аъзои вай мекард, донишманди эронӣ мегуфт, ки ба куштани ман ҳазор танро бечон кунӣ, вале агар сад чун туеро бидушанд, як танро тамома накушта бошанд [10, 119] ва ин суҳанро ба сурати шеъри дубайтӣ ба Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ нисбат додаанд, ки Ҷаҳшиёри онро ин гуна овардааст:

يموت بموته خلق كثير	اذا ما مات مثلي مات شخص
بموتك لا الصغير و لا الكبير	وانت تموت وحدك ليس بذري
Корвони шаҳид рафт аз пеш	В-он мо рафта гиру маяндеш
Аз шумор ду чашм як тан кам	В-аз шумор хурд ҳазорон беш.

Нависандаи китоби «Ал-Мақолот ва-л-фарқ» Саъд ибни Абдуллоҳ ибни Абихалаф ал-Ашъарӣ ал-Қисс муътақид аст, ки Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ худро дар чоҳ афканда ва худкушӣ кардааст ва кушта нашудааст. Ин ривоят ба назари бисёре аз муҳаққиқон заиф аст, зеро Тақиуддин, ки дар соли 845 ҳичрӣ дар Қоҳира вафот намуда ва аз муаррихони машҳур ва барҷастаи арабӣ аст, дар китоби «Ан-Низоъ ва-т-тақосим фимо» дар бораи кайфияти қатли Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ чунин мегӯяд:

«Вайро ба даруни чоҳ афкандаанд ва ин корро ба он ҳадаф карданд, ки қатли Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ рӯпӯш бишавад ва сарпӯше бар рӯи он бигзоранд ва чунин вонамуд кунанд, ки худро дар чоҳ афкандааст» [12, 265].

Дар умум, дар мавриди кушта шудани Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ ба шаклҳои гуногун нақл шудааст, ин гуна мебошад:

- 1) Баъзе гуфтаанд, ки ӯро дар чоҳ андохтанд ва чоҳро аз санг пур карданд;
- 2) Баъзе гуфтаанд, ки вайро ба гармоба фиристода, дари онро ба рӯяш бастаанд ва вай дар миёни ҳаммом мурдааст;
- 3) Нақли сеюм ҳамон майда-майда кардан ва дар танӯри оташ андохтан мебошад, ки муаллифи «Ал-Вузaro ва-л-куттоб» нақл кардааст ва машҳуртаринаш ҳамин нақли сеюм мебошад.

Донишманди тоҷик Марҳабo Рачабoва зимни таҳқиқи рӯзгору эҷодиёти Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ таъкид доштааст, ки ӯ ба ахлоқу ақоиди бостонӣ вафодор буда, адибу нависанда, забоншинос (пахлавӣ, форсӣ, арабӣ) ва мутарҷими нотақрорест, ки дар интиқоли мероси Эрони бостон ба фарҳанги арабӣ нақши аввалро дорад ва дар қаламрави забону адаби араб ҳатто мутаассибони тозӣ низ инро эътироф кардаанд [2, 102].

Аз зиндагиномаи ин адибу суҳанвари мумтоз метавон чунин натиҷагирӣ намуд, ки воқеан табаҳхури комил дар илмҳои замона ва донишу маърифати баланд дар илмҳои арабӣ ва таъриху фарҳанги қадимаи форсӣ-тоҷикӣ ӯро дар даврони зиндагиаш шуҳратманд гардондааст. Маҳз илму маърифати баланди ӯ мучиби дасиса ва тухматҳои бадбинону душманонаш гардида, дар айни камолоти ҳунари ӯ рӯи умри ӯро маҷбуран баркандаанд. Аммо номи ин донишманди забардаст ва мутарҷими беназири осори қадимаи форсӣ-тоҷикӣ ба арабӣ тавассути осори арзишмандаш дар сафҳаҳои таърихи башарӣ ҷовидонӣ сабт гардидааст.

Адабиёт:

- 1) Низомиддин Зоҳидов. Адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои VIII-IX. – Д.: Бухоро, 2014. - 444с.
- 2) Рачабова Марҳабо. Адабиёти шуубии форсу тоҷик дар асрҳои VIII-X. – Хучанд, 2011. - 202 с.
- 3) امين احمد. ضحي الاسلام. الطبعة العاشرة. ج. ۱ – ۳. – دار الكتاب العربية، بيروت (د.ت).
- 4) ابن خلكان. وفيات الاعيان وانباء الزمان. ج. ۱ – ۸. حققه الدكتور احسان عباس. – دار صادر، بيروت، ۱۹۹۴/۱۴۱۴.
- 5) ابن اسفنديار. تاريخ طبرستان. بتصحيح عباس اقبال آشتياني. – تهران، كلاله خاور، ۱۳۴۴.
- 6) الاصفهاني، ابوالفرج. كتاب الاغانى. ج. ۱ – ۲۰، مصور عن طبع دار الكتاب، المؤسسة المصرية العامة للتأليف والترجمة والطباعة والنشر. – القاهرة (ب.ت).
- 7) بلاذري. احمد ابن يحيى. كتاب فتوح البلدان. ج. ۱ – ۳. نشره و وضع ملا حقه و فهارسه الدكتور صلاح الدين المنجد. – مكتبة النهضة المصرية، القاهرة، ۱۹۵۶/۱۹۵۷. – ۷۹۳ص.
- 8) الجاحظ، عمرو بن بحر. البيان و التبيين. ج. ۱ – ۴. دار احياء العلوم. ۱۹۹۳/۱۴۱۴. – ۱۲۰۴ص.
- 9) الجاحظ، عمرو بن بحر. رسائل الجاحظ. – القاهرة، 1933. – ۳۱۷ص.
- 10) الجهشيارى، محمد بن عبدوس. كتاب الوزراء و الكتاب. ترجمه ابو الفضل طباطبائي. – تهران، ۱۳۴۸. – ۴۳۹ص.
- 11) روزنامه اطلاعات. ۳۰ سپتامبر، ۱۹۵۸.
- 12) غفرانى خراسانى، محمد. عبد الله بن المقفع. – الدار القومية للطباعة و النشر بمصر، ۱۹۶۵. – ص ۶۳۵.
- 13) مسكويه، ابو علي. الحكمة الخالدة. (جاويدان خرد). حققه و قدم له عبد الرحمن بدوي. – مكتبة النهضة المصرية، القاهرة. ۱۹۵۲. – ۳۸۳ص.
- 14) النديم، محمد ابن اسحق. كتاب الفهرست. بتصحيح رضا تجدد. – تهران، ۱۳۹۳/۱۱۹۷۳. – ص ۴۲۵.
- 15) نامه دانشوران عبد الرب آبادي و ديگران. ج. ۲. ص ۵۰۵، مؤسسة مطبوعاتی دارالفکر، قم، تاريخ مقدمه ۱۸۴۹.
- 16) نامه دانشوران ناصری، در شرح حال ششصد تن از دانشمندان نامی، ج ۳، ص ۳۹۴، چاپ سيدرضا صدر، مؤسسه مطبوعاتی دارالفکر، قم، تاريخ مقدمه ۱۳۳۸/۱۳۷۹ش

НИГОҶЕ БА ЗИНДАГИНОМАИ АБДУЛЛОҶ ИБНИ МУҚАФФАЪ

Дар мақолаи мазкур зиндагиномаи Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ, яке аз шахсиятҳои бузург дар адабиёти арабизабони эронӣён, баррасӣ гардидааст. Дар чараёни таҳлил ва омӯзиши мавзӯ, муаллиф сараввал, оид ба таърихи таваллуди Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ, даврони кӯдакӣ ва таълимоти ибтидоии ӯ, ҳамчунин аслу наҷоди ин шахсият маълумот додааст. Сипас ба шарҳи баъзе паҳлӯҳои норавшани зиндагии ин адиби номвар пардохтааст.

Муаллиф қайд менамояд, ки оид ба ҳаёт ва фаъолияти Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ маълумоти хеле кам ва ночиз боқӣ мондааст. Бо вучуди ин, муаллиф бо таъки ба сарчашмаҳои мавҷуда тавонистааст доир ба даврони пешазисломии зиндагии Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ, тағйири ном кардани ӯ, инчунин фаъолияти пурсамараш ба ҳайси дабири андешаҳои гуногунро ҷамъоварӣ ва натиҷагирӣ намояд.

Ба таъкиди муаллиф, Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ умри хеле кӯтоҳ ва пурмочароро аз сар гузаронида, новобаста аз ин, дар инкишофи адабиёти арабизабони форсу тоҷик таъсири назаррас гузоштааст. Пас аз омӯзиш ва таҳлили масъала муаллиф ба хулосае меояд, ки зиндагиномаи Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ ҳанӯз ҳам ба тарзи зарурӣ омӯхта нашудааст. Ҳоло ҳам баъзе паҳлӯҳои баҳсбарангези ҳаёти ӯ, аз ҷумла муаммои марги ӯ, пурра кушода нашудаанд.

Бояд қайд кард, ки муаллиф дар мақолаи мазкур фикру андешаи муаррихон ва таъкиранависони асрҳои гуногунро оид ба ҳаёт ва фаъолияти Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ оварда, нақши ӯро дар адабиёти арабизабони форсу тоҷик муайян намудааст.

Калидвожаҳо: Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ, Суфён, Хуросон, Шом, Ироқ.

ОБЗОР БИОГРАФИИ АБДУЛЛЫ ИБН АЛЬ-МУКАФФЫ

В данной статье рассматривается биография Абдуллы ибн Аль-Мукаффы, одного из выдающихся деятелей в арабоязычной персидско-таджикской литературе. В процессе анализа и исследования темы автор сначала освещает сведения о дате рождения Абдуллы ибн Аль-Мукаффы, его детстве и начальном образовании, а также происхождении этого

выдающегося человека. Затем внимание уделяется некоторым неясным аспектам жизни этого знаменитого писателя.

Автор отмечает, что сохранилось крайне мало информации о жизни и деятельности Абдуллы ибн Аль-Мукаффы. Тем не менее, опираясь на существующие источники, автор сумел собрать различные мнения и выводы о довоисламском периоде жизни Абдуллы ибн Аль-Мукаффы, смене его имени, а также о его плодотворной деятельности в качестве писца.

Автор подчеркивает, что Абдулла ибн Аль-Мукаффа прожил короткую, но насыщенную событиями жизнь. Несмотря на это, он оказал значительное влияние на развитие арабоязычной персидско-таджикской. По итогам исследования и анализа автор приходит к выводу, что биография Абдуллы ибн Аль-Мукаффы до сих пор не изучена в полной мере. Некоторые спорные аспекты его жизни, в частности, обстоятельства его смерти, остаются не раскрытыми.

Следует отметить, что автор в статье привел мнения историков и писателей разных эпох о жизни и деятельности Абдуллы ибн Аль-Мукаффы, подчеркнув его роль в арабоязычной литературе персов и таджиков.

Ключевые слова: Абдулла ибн аль-Мукаффа, Суфьян, Хорасан, Шам, Ирак.

A LOOK AT THE BIOGRAPHY OF ABDULLAH IBN MUQAFFA

In this article, the biography of Abdullah ibn Muqaffa, one of the great figures in the Arabic literature of Iran, is discussed. In the process of analyzing and studying the theme, the author first of all gave information about the history of the birth of Abdullah ibn Muqaffa, his childhood and primary education, as well as the origin and race of this personality. Then he explained some obscure aspects of the life of this famous writer. The author notes that there is very little and insignificant information about the life and activities of Abdullah bin Muqaffa. However, counting on the available sources, the author was able to collect and conclude various opinions on the pre-Islamic era of Abdullah ibn Muqaffa's life, his name change, as well as his fruitful activity as a writer.

According to the author, Abdullah ibn Muqaffa lived a very short and adventurous life, and regardless of this, he had a significant impact on the development of Persian-Tajik Arabic literature. Having analyzed and studied the issue, the author reaches the conclusion that the biography of Abdullah ibn Muqaffa has not been studied in the necessary way. Even now, some controversial aspects of his life, including the mystery of his death, have not been fully resolved.

It should be noted that in this article, the narrator brought the opinions of historians and writers of different centuries on the life and activities of Abdullah bin Muqaffa, and determined his role in the literature of the Persian and Tajik languages.

Keywords: *Abdullah ibn Muqaffa, Sufyan, Khorasan, Sham, Iraq.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Искандаров Мирзошохрух Рустамович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторанти (PhD) кафедраи филологияи араб. Сурога: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Телефон: (+992) 933339163.*

Сведения об авторе: *Искандаров Мирзошохрух Рустамович — Таджикский национальный университет, докторант (PhD) кафедры арабской филологии. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 933339163.*

Information about the author: *Iskandarov Mirzoshohrukh Rustamovich - National University of Tajikistan, doctoral candidate of Phd of Department of Arabic Philology. Address: 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, 17 Rudaki avenue. Phone: (+992) 933339163.*

Нависандаи хушсалиқа, Абдулҳамид Самадов шахсиятест, ки бо ҳунари нигорандагии худ дар байни хонандагони адабиёти бадеӣ маъруфияти бештаре пайдо намудааст. Адиб ҳамеша мавзӯҳои ба ҳаёти инсон сару кордоштаро сармашқи кори хеш намудаву дарди зиндагиро бозгӯ месозад. Дар маркази андешаи нависанда мавзӯҳои доғи рӯз, ҳаёти инсон ва табиат қарор доранд. Ӯ ҳамеша пайгири чунин мавзӯҳоаст. Асарҳои офаридаи ӯ фарогири чунин масъалаҳоянд: дарди зиндагӣ, ахлоку одоб, тарбияи насли наврас, анъана, расму русуми аҷдодӣ ва ғайраҳо.

Абдулҳамид Самадов ҳунари хуби чехраофаринӣ дорад. Ӯ ҳар як образи офарадиашро аввалан интихоб намуда, онро аз ҳар ҷиҳат комил мегардонад ва баъд дар симои як шахс ва ё образ ба хонанда пешкаш месозад. Дар повести «Паррончакҳо» чехраҳои зиёде фаъолият доранд, ки ҳар яки онҳо аз ҷиҳати фарогирии хислат, характер, фаъолият, симо, амал, рафтор, гуфтор, андеша, қавм ва табақаи ҷамъиятию иҷтимоӣ аз ҳамдигар ба кулӣ фарқ доранд. Ҳеч яке аз образҳои офаридаи нависанда ба дигараш монанд нест. Ҷиҳати образи мусбат бошад, ҷиҳати манфӣ гуногунӣ дар байни онҳо дида мешавад. Нависанда дар ин повест қаҳрамони асосии асарашро бачаи ором, ботамкин, бо сабр, хушмуомила, роздору босавод ва дастгиру мададгори бечорагону барҷомондагон ва ғамхору дилсӯзи ҳамагон ба тасвир мекашад. Образи Насим дар повести «Паррончакҳо» образи мусбат аст. Аз ҷиҳати фарогирии характеру хислат дар зинаи аввал қарор дорад. Хактери ӯ тарбиятдиҳандаву пандомӯз аст, ҳарчанд ки ӯ ҷавон аст ва ҳанӯз дар зинаи омӯзиш қарор дорад. Насим дар муомила бо атрофиён писари баодоб, баҳурмат ва дар эҳтироми устодону бузургон низ дорои иззат аст. Амалиёти ин қаҳрамон дар хати суҷет характернок буда, вобаста ба хусусиятҳои амалкунандааш офарида шудаанд. Насим натавонӣ дар муносибат ба инсонҳо ғамхору дилсӯз аст, ӯ нисбат ба дигар мавҷудоти зинда низ чунин меҳрубон аст.

«Тирамоҳ сағ боз ҳомила шуд. Вай пакар мегашт ва рӯзи дароз дар офтобруи назди хобгоҳ ҳалқа зада меҳобиду ба ҳама ҳасратолуд менигарист. Насим ҳар рӯз аз ошхонаи хобгоҳ барои ҳамин сағ поре ҳасиб, устухон ё ягон хӯрдани дигар мебурд. Сағ чашмони хастаашро даме ба вай дӯхта, баъди «гир, хӯр» гуфтани ӯ хӯрданиро фурӯ мебурд ва лабу лунчаашро лесида дум меҷунбонд» [1, 23]. Насим нисбат ба сағ ва бачаҳои ӯ хеле меҳрубон аст, ӯ барои онҳо аз картон хона сохта, ҳамеша хӯрокашон медод. Дар баробари ин образи офаридаи ӯ аз ҳар ҷиҳат пандомӯз аст. Ӯ нисбат ба устодону ҳамсабақони худ боэҳтиром аст. шахси ростқавл ва поквичдон аст. Вақте ки Раҳимбек ўро дар сахни Донишгоҳ тухмат карда ба ӯ ҷанг кардан меҳаҳад, Насим ба ӯ аҳамият намедихад ва аз паси кори худ рафтан мегирад, аммо дубора ҳангоме ки модарашро ҳақорат мекунаду ўро «занмизоч» мегӯяд, вай дар ҷояш рост истода, баъди ҳамлаи Раҳимбек ўро бо мушт зада, «Садқаи модар шавӣ, аблаҳ» [2, 51], – мегӯяду пасон ба сӯи хобгоҳ меравад. Ӯ нисбат ба душмани худ шахси пуртоқат аст, аммо тоқати шунидани сухани бадро дар ҳаққи модараш надорад. Нависанда бо овардани ин воқеа меҳру муҳаббат ва ҳурмату иззати зан - модарро нишон дода, қадри онҳоро дар ҷойи аввал мегузорад.

Образи марказӣ бо тамоми вусъату дороияш комил гардонида шуда, чехраи ягона, лоиқу ибратомӯзро мемонад. Масалан, ҳангоми дуздида шудани либосҳояш ва чанд пули дигараш ӯ намехоҳад, ки аз ин кор милитсия хабардор шавад. «Кирои милитсабозӣ намекунад. Айб мешавад» [1, 85], мегӯяд ӯ. Яъне ӯ намехоҳад, ки касеро дар ташвиш андозад, барои як кори майда ҷӯйда, ки ҳама дорои ӯ ҳамон буд. Дили раҳмгин дорад, ҳатто ба касе, ки дар ҳаққаш бадӣ мекунад. Шахси хоксор аст. Нависанда тавассути образи мавсуф симои одамони дар ҳақиқат хоксору поквичдон, баҳиммату баиззатро нишон медиҳад.

Муносибати Насим бо калонсолон хуб буда ӯ дастёру мададгори онҳост. Махсусан, хангоме ки дар таътили тобистона онҳо ба деҳа барои кӯмаки деҳотиён рафтанд, ӯ боз ба хонаи кампири Маҳрам рафта, дар андова кардани боми кампир ва дарави алафҳо беминнат ба ӯ кӯмак мерасонад. Типи офаридаи ӯ ба ҳеҷ як типӣ дигараш монанд нест. Образи Насим дорои хусусиятҳои хоси марди оқилу доно, шогирди хубу тавоно, инсонӣ неқбинӣ ростпайкор аст.

Образи Раҳматшоҳ низ мусбат буда, пурра кушода нашудааст, аммо хонанда аз мутолиаи китоб дар бораи характеру муомилаи ӯ чанд чизро пай бурда метавонанд. Ин образ дуҷумдараҷа буда, барои пурра кардани образи марказӣ хизмат мекунад. Муносибату муомилаи Раҳматшоҳ вобаста ба вукӯи ҳодисаҳо дар ҷо-ҷои қисса кушода мешаванду ҳалос. Раҳматшоҳ нисбат ба синну сол аз ҳамсабақони худ калонтар буда, оила ва зану фарзанд дорад. Ӯ танҳо соли аввал бо онҳо дар як курс таҳсил мекунад. Вай алаққай шахси пуртаҷриба аст, нисбат ба ҳамсабақонаш. Шахси ба оро номус аст. Аз барои нағну номус шуда, ба Донишгоҳ дохил мешавад. Ӯ низ ҳамсабақи ҳалиму меҳрубон аст. Дар муқоиса бо образи марказӣ ҳеле ҳақталош аст. Ҳаққи ҳудашро ба каси дигар намегузорад, ки ин ҳислаташ аз муомилаи ӯ бо Насим маълум мегардад. Ӯ ба Насим барои гум шудани либосҳои ба милитса ҳабар доданро тавсия мекунад, аммо қаҳрамони марказӣ қабул намекунад. Ӯ ҳудаш ба милитса ҳабар медиҳад. Ва либосҳои Насимро ёфта медиҳанд. Образи Раҳматшоҳ дорои ҳислатҳои хуби инсонӣ. Ӯ ба дӯстону ҳамсабақонаш кӯмаки зиёд мерасонад. Вай ба Насим либосҳои ҳудашро бароварда медиҳад. Ин эпизод чунин ба қалам дода шудааст:

«— Қадамашро, ки дилат хоҳад, бигир....- Додар ана ҳамин навашро пӯш, ки дузди лаънатӣ бинаду аз алам чашмаш кӯр шавад... — Пӯш, додар, ягон андеша нақун... ана ин куртаро ҳам, ба ранги пичак хело мувофиқ аст... Пул дорӣ?» [1, 85].

Образи Раҳматшоҳ низ ибратомӯз аст. Ӯ дар муносибату муомила бо ҳамсабақон фарқкунанда аст. Амалу рафтораш ҳам намунаанд. Ӯ ба ҳамсабақони худ насиҳатгару дастёр аст. Махсусан, хангоме ки аз ҷониби онҳо қору амали ғайриинсонӣ ба амал меояд. Ӯ ба Раҳимбек панд медиҳад. Ӯро ба роҳи рост ҳидоят мекунад.

«- Ин рафторат, ошно, аз рӯи оини ҷавонмардӣ нест, - О инсоф ҳам дарқор, ошно! — Раҳматшоҳ оташин гашт. — Вичдонат азоб намедиҳад. Ақаллан ба кӯдакаш туҳмат назан» [1, 95].

Образи Раҳматшоҳ низ дар муносибат ба тамоми образҳои асар фарқкунанда аст. Ӯ чун инсонӣ қомил ва пухтаю расо ба риштаи тасвир омадааст. Ин образ намунаи ҷунон мардони қомили ҷомеа аст.

Образи дигари асар образи Раҳимбек мебошад. Ин образ манфӣ буда, рафтору кирдор ва ахлоқи бади баъзе аз ҷавонро, ки дар зиндагӣ роҳгум задаанд, нишон медиҳад. Раҳимбек донишҷӯест, ки на ба нияти донишандӯзӣ, балки ба ҳавою ҳавас ва ба мақсади қасд гирифтани ба Донишгоҳ дохил шудааст. Ӯ дорои ахлоқи на он қадар хуб аст. Одобу ахлоқи ӯ хангоми муомила бо образҳои асар бараъло эҳсос мегардад:

«- Бангиву хангӣ баробар аст меғӯянд. Напурсӣ ҳам боқе не, лекин раҳмат гуфтани фаромӯш нақун, писар инҳо бобоят мешаванд...

- Ношқаш инҳову шумо дилтангӣ меқунед, - гуфт Раҳимбек ва ҳавобалондона илова кард: - Ҳожир як шиша нош оварда...» [1. 75-76].

Раҳимбек шахсест, ки аз аввал нияти неқ надорад, қасе ба ӯ роҳи ростро нишон нақодааст. Ӯ пайи ба амал баровардани мақсаду ниятҳои нопоки худ аст.

Образи Раҳимбек манфӣ буда, барои равшан намудани ҳислату одоби хуби инсонӣ, нияту мақсадҳои неқ офарида шудааст. Офаридаи ин гуна образҳо аз он ҷиҳат заруранд, ки хонанда роҳи ростро аз роҳи ҳато фарқ кунад. Неқиро аз бадӣ ва равшаниро аз торикӣ қудо намояд.

Раҳимбек дорои ҳислатҳои баду шахвонӣ буда, шаробнӯшӣ, духтарбозӣ ва дӯстдори маишату ҳавобаландист. Ӯ Назокатро ба қоми фиреби худ андохта, ҳатто фарзандашро қабул накард. Ҳамеша думболи пулу қол ва вазифа буд. Ҳирсу тамаъ нисбат ба қоми дунё ӯро ба

коми худ фурӯ бурда буд. Ҳамин ахлоку рафтораш бадтар шуда, авҷ гирифтанд ва ўро низ як рӯзи тобистон ба коми марг кашиданд. Раҳимбек ҳамеша ҳавою ҳаваси мошинсаворӣ дошт. Вақте ки ба ў дар бораи тўяшон бо Назокат ҳарф мезаданд, ў дарав ҷавоб меод: «Аввал мошин гирам!- тўй-а, зангирӣ намегурезад» [1, 56]. Писар чунон дар орзую ҳаваси мошин буд, ки як рӯз дар мошини ҷўрааш Қайс бо духтарон ба Варзоб барои кайфу сафо рафтанд. Ў бошад, сари чанбараки мошин дар ҳолати мадхушӣ нишаста, бо суръати баланд мошин рондааст ва сабабгори марги хеш ва захмӣ шудани чанд нафари дигар гаштааст. Образи Раҳимбекро Абдулҳамид Самадов як шахси булҳавас, молпараст ва вазифадӯст офаридааст. Ў дорои хислатҳои манфӣ буда, доимо барои маишати дурӯзаи хеш фикр мекунад. Раҳимбек ҳарчанд бо роҳи нодуруст рафта буд, аммо нисбат ба баъзе ҷавонҳое, ки падару модарашонро азоб дода, ба ғаму ғусса гирифта мекунад, бетараф нест. Ў ба Пакана, - дӯсти хеш ҳангоми вохӯрӣ ва пурсиш чунин мегӯяд:

«...- Ҷои кор чӣ?- пурсид Раҳимбек.

- Бе ҷои кор ҳам зиндагӣ кардан мумкин. Худат медонӣ-ку, барои ман пулбӣ мушкил нест. Дина аз хона омадам. – Ў хандаи бебебе кард. – Боз ба сари як гови бева об рехтам...

-Қиёфаи Раҳимбек аз чӣ бошад, дигаргун шуд ва лаҳзае ҳаёломез ба рӯи Пакана нигарист.

- Ана ҳамин рафторат ба ман намефорад, - пичиррос зад ў.- Кампирҳоро азоб додан гуноҳ аст.

- Бева кист? – ба ин гап эътибор надода пурсид Қайс.

- Очама мегӯм...» [2.43-44].

Маълум мегардад, ки ҳар як одами бад як хислати хуб ҳам доштааст. Чуноне ки одамони нек низ ягон хислати бад доранд. Раҳимбек нисбат ба рафикаш хеле фарқкунанда аст. Ў ранҷу азоби модаронро намехоҳад. Ба онҳо шиканҷа кардану онҳоро зерӣ борони тухмату суханҳои бад гузоштан намехоҳад.

Образи манфии дигари ин асар образи Пакана аст, ки дар асар аз рӯзи нахустин имтиҳони қабул ба тасвир омадааст. Ў ҷавонест, ки чизеро намедонаду ба Донишгоҳ дохил шудан мехоҳад ва боз дигаронро низ ба талваса меандозад, ки «бе тағо ба Донишгоҳ дохил шудан намешавад» [2, 5].

Пакана ҷавонест, ки чанд сол боз ба донишгоҳ дохил шудан мехоҳад, аммо аз сабаби аз имтиҳонҳои қабул нагузаштанаш дохил шудан наметавонад. Ў ба ҷои он ки рафта дар ягон ҷо кор кунад, ба деҳа рафта молу чорпо, ки модараш бо ранҷу азоб нигоҳубин мекунад, фурӯхта, пулашро гирифта, ба шаҳр омада, чанд рӯзе кайфу сафо карда мегардад. Ва ба модари бечорааш дурӯғ мегӯяд, ки ў донишҷӯ аст. Дар ба дар, дар хонаи дигарон шабро мегузаронад. Бо духтарон рӯзашро гузаронида, аз худ ба ҷамъият манфиате боқӣ наметавонад. Ин образро муаллиф мавқеъбиниона мувофиқ ба шахсияти ў офарида, баъзе аз характери хислатҳои онро мекушояд. Ҳар як образи асар ба пуррагӣ кушода намегардад. Аммо оқибати ҳамаи қорҳои неку бади онҳо дар охир ба чӣ меанҷомад, маълум мегардад. Шахсияти Пакана дар рӯзи имтиҳони нахустин ба ҳама маълум мешавад:

«- Бовар намекунад? – асабиёна пурсид ў ва ҷашмони тангашро бозӣ доронда, атрофро аз назар гузарониду сипас шикамашро ба дарун кашида, аз таги майкаи гулдораш китоберо баровард. – Ана инро ба ҷашми худатон бинед. Аз хондану варақгардонӣ тупа барин шудааст...

- Агар китобро об карда хӯрда бошӣ, ҷаро онро боз рустӣ ба имтиҳон мебарорӣ? – масҳаромез пурсид духтаре.

- Барои эҳтиёт, ҷонакам, - сохтакорона хандид Пакана.- Тағои зӯр, ки надорам, мисли моргазида аз ресмони ало метарсам» [2,5-6].

Ин гуна инсонҳо дар ҷамъият вучуд доранд, аммо онҳо камбудии худро намедонанд. Муаллиф барои равшан нишон додани хислати характери бади онҳо чунин типӣ образҳоро офаридааст. То ки онҳо хатой худро фаҳмида, ислоҳ шаванд. Инсон бояд, пеш аз ҳама ба худ аз ҷиҳати танқидӣ назар кунад. Гуноҳи дигаронро нею, аз худашро ҷўяд. Пакана ҷавонест, ки чизеро намедонад ва мехоҳад, ки бо роҳи фиребу найранг ба Донишгоҳ

дохил шавад. Муаллиф образи ўро чун як шахси дурўғтӯ, фирефтаи суханони пучи чома меофарад. Ў ба амалҳои ношоистаи инсонӣ даст зада, оқибат то ба ҷинойт мерасад. Ва то ба паси панҷараи зиндон меравад. Рашку ҳасад дар ў то ба дараҷае боло меравад, ки ба дуздидани либосҳои кӯҳнаи Насим оварда мерасонад. Ў қасди ба Донишгоҳ дохил нашуданашро аз худ нею аз Насим тавассути дуздидани либосҳои ў мегирад.

Чунин образҳои манфӣ дар асар бисёранд, ки ҷо- ҷое барои пурра қардани характери қаҳрамонон хизмат мекунанд. Қайс, Сухроб, Нурик, Сония, Латофат, Назокат, Абдуҳолик, ки дорои характериҳои манфианд ва ба роҳи нодуруст рафтаанд.

Дар ин повест муаллиф образҳои дорои характериҳои мусбатро низ кам наофаридааст. Масалан, амаки Наим ва ҳамсараш, худи Наим, Гулсоро, падару модари Наим, бобои Занбӯр ва дигар устодони Донишгоҳ аз зумраи шахсони некӯкор, боақлу бофаросат, шахсони ба роҳи рост қадам мондагӣ мебошанд, ки онҳо насиҳатгару нишондиҳандаи роҳи дуруст ҳастанд. Касе аз панди онҳо баҳра гирад, инсони дурусту комил мегардад.

Хулоса, Абдулҳамид Самадов маҳорати хуби ҷеҳраофаринӣ дорад. Ҳар як образи офаридаи ў ҷӣ мусбат бошад, ҷӣ манфӣ аз ҳамдигар ба кулӣ фарқ мекунанд. Ҳар як образ дорои хусусиятҳои ба худ мувофиқ буда, бо як маҳорати хос офарида шудааст.

Дар повести «Аспи бобом» қариб тамоми образҳо мусбатанд. Адиб дар ин қисса тарбияи дурусти инсони комил ва муносибати ўро нисбат ба табиат ба қалам мекашад.

Образи марказӣ ва аввалиндараҷа образи Шараф-пахлавон мебошад. Ў инсони комилест, ки ҳама меҳру муҳаббати хешро нисбат ба як тойча нишон медиҳад. Вай ҳам ба зан, ҳам ба Ватан ва ҳам ба ҳар як чизе, ки дар хонаи ў мавҷуд аст, меҳри хоса дорад. Муаллиф дар ин қисса тарзи дурусти нигоҳубини як ҳайвони хонагиро ба риштаи тасвир мекашад. Ў нишон медиҳад, ки агар ҳайвон ҳам хуб нигоҳубин карда шавад, вай ҳам ба амалу кори пайкори инсонҳо сазовор ҷавоб мегӯяд. Ҳайвон низ меҳру муҳаббат ва дилсӯзиро мефаҳмаду ҳис мекунад. Шараф пахлавон инсони дурусту росткор ба қалам дода шудааст. Онҳо Шараф ва Дароз як характери аҷибдоранд, ки дӯстони ҷониянду лекин ҳамеша бо пичинг ва дурушт бо ҳамдигар суҳбат мекунанд. Чунин мусоҳиба натиҷаи қору пайкори ҳаррӯзаи онҳост. Масалан, вақте ки бобои писарак бо тойча аз қишлоқи ҳамсоя баргашт, ўро дар сари деҳа ҳамсолонаш ва чанд одами дигар бо чунин суҳанҳо пешвоз гирифтанд:

«- Пахлавон ин Раҳиши Рустама кӣ ба гарданат бор кард?

- Худо диҳад, намерсад, ки писари кистӣ,- ҳамчунон бо ҳазл ҷавоб медиҳад ў ва илова мекунад,- ризқи сари пирӣ ҳамин будааст. Як пахлавон бахшид... » [2, 80].

Образи Шараф – Пахлавон типӣ як зумра мардони Ватандӯсту вафодорро мемонад. Ў шахсест, ки нисбат ба ёру дӯстон ва ҳамсоягон ҳеҷ гуна хусумате надорад. Шараф- Пахлавон ҳамеша аз пайи қору бори зиндагӣ будо ба ҳама ҳамсоягон дӯсти қарин. Ў бо ҳамон тойчаи худ рӯзу рӯзгорашро таъмин карда, аз пайи зиндагӣ мегашт. Образи Шараф чун марди қаҳрамон, иштирокчи Чанги Бузурги Ватанӣ ба қалам дода шудааст. Ў низ чун дигар родмардони Ватан ба ҷанг рафта, дар Сибир ба сохтани завод машғул мешавад. Баъди анҷоми ҷанг ба деҳаи худ Шикорғах баргашта боз ба назди оила ва хешу ақрабияш меояд.

Дар асар образи аз ҳама беҳтарин образи ҳамсари Пахлавон- Соҳиба мебошад. Ў чун зани хубу фармонбари порсо ба қалам дода шудааст. Муаллиф Соҳибаро аз зумраи занони қордону бовикор, дӯстдору бовақои аҳли хонадон тасвир намудааст. Соҳиба дар ҳаёлати эҷодии муаллиф зани бовақо, меҳрубон ва қадбонуи хонадон тасвир ёфтааст. Ҳамсари Пахлавон аз омадани ҷонварак ба хонаашон чунон хушнуд мегардад, ки «аз шодӣ қад- қад мепарад» [2,80] ва ба пешвози онҳо баромада, пазирай мекунанд.

« -Ҳай- ҳай муборак бошад, Пахлавон! Ба худо, ки ба хонаамон баракат овардӣ. Охир, ин ҷонварак модина- ку! Сараш аз санг шавадӯ сумҳояш аз пӯлод, ганҷ биёрад ба ин хона, то ҷон дар рамақ дорад, хизмати мардума кунад, тухмаш, зоташ мисли ин донаҳои ҷав лак- лак зиёд шавад!- Ў табақи ҷавро пеши фуқи тойча меорад» [2, 80-81].

Соҳиба чун зани меҳрубону дилсӯз на танҳо барои оилаи худ, балки барои тамоми мардум ғамхору меҳрубон аст. Ў вақте ки асп бемор мешавад. Аз раҳму шавқат ва дилсӯзӣ бо овози ларзон ба асп мегуфт:

«- Э Худо, ба ту чашм расид? Ҳоли ин мардум чӣ мешавад? Мардаки аспдор биёяд, чӣ ҷавоб медиҳам? Кошкӣ нағз шавӣ. Охир, дастёр, қуввату дармони дили мо туй...» [2, 93].

Соҳиба боз чун зани ҳунарманд ва кадбонуи хуби хонадон ба тасвир омадааст. Ё, хангоме ки, бори аввал аспро ба осиеб барои орд кардани гандум бурда буданд ва ҳама ҳамсоя барои муборакбодӣ омада буданд, ба онҳо чунин таклиф намуда мегӯяд:

«- Ба хона дароен, ҳамсояҳои ширин! Ҳозир аз орди сари ҷувол нону фатир мепазам, бо қурутоб, фатирмаска зиёфататон мекунам» [2, 89].

Аслан ҳадаф ва мақсади муаллиф низ муайян аст. Ё дар асар бештар ба офаридани образҳои калонсолон ва типи мӯйсафедон таъия намудааст. Ҳадаф тарбияи дурусти инсон аст. Дар ин асар типи миёнасолон ва мӯйсафедони шӯх офарида шудаанд. Яке аз чунин мӯйсафедон Қаддарози кӯрнамо мебошад, ки ҳамеша бо шӯхӣ бо Паҳлавон суҳбат меорояд. Ё худро ба кӯрӣ ва нодонӣ зада, ба тойча хеле хуб назар мекунад ва муҳраи чашмии тойчаро низ мебинад ва мегӯяд:

«-Боз ба ҳамин пишаки ошолуд муҳраи чашм овехтааст,- бедимоғ гуфт Кӯрнамо.- Назари кӣ ба ин меафтад?

- Аз тарси чашми бади ту барин одамҳо, - рӯйрост ҷавоб дод бобои писарак. – Чашмот мисли чашми фил танг, мудом худата ба кӯрӣ мезанӣ, лекин аллакай муҳраро дидӣ. Асп-ку як ҳайвони калон...» [2, 84-85].

Муаллиф типи мӯйсафедонро, ки дӯстони ҷонианду мудом бо писханд бо ҳамдигар муомила мекунанд, офаридааст. Баъдан муносибати дӯстонаю муомилаи хуби Қаддарози кӯрнамо бо асп ва соҳибаш хеле хуб нишон дода шудааст. Пас аз он, ки Паҳлавон ба ҷанг меравад, Дароз пайваста аз ҳоли оилаву аспии Паҳлавон хабар мегирад. Ва бесаброна анҷом ёфтани ҷангу дидори Шарафпаҳлавонро орзу мекунад.

Дар ин асар муаллиф боз образи Фарҳодро офаридааст. Фарҳод писараки хурдсолест, ки аз тамошои филмҳои тасвирӣ аспии парвозиро дидаву меҳонад, ки чунин асп дошта бошад. Он ҳам дар ошӯнаи ҷоруми шаҳр. Аммо падари ӯ барои нашикастани дили писараш ба хона кабк харида мебиёрад. То писарак ором шаваду дигар ба падараш «асп - харед» нагӯяд. Фарҳод типи кӯдони хурдсолест, ки мудом пайи амалӣ гардондани орзуҳои осмонии худ ҳастанд. Фарҳод хеле бачаи доно аст. Ё ҳама чизро дар зехнаш таҳлил мекунад. Масалан, рафтору кирдори модару падарашро. Хангоми ба ҷои афсона шунидани қиссаи аспии бобояш вай ба момояш тез –тез савол медиҳад. Ин як навъ кунҷковии кӯдакона ҳаст. Кӯдакони дар ин синну сол қарордошта чунинанд. Ба ҳама чиз бодикқат назар мекунанд ва пайваста бо саволҳои «Ин чӣ аст?, Барои чӣ ин тавр аст? Ин аз он кист? Ҷаро чунин аст?»- ба калонсолон муроҷиат мекунанд. Фарҳод низ аз зумраи онҳост. Вақте ки падараш ба ӯ ба ҷои асп қанд мебиёрам- гӯяд ӯ зуд ҷавоб мегӯяд.

«- Асп чӣ лозим? Қанд хуб нест? Қанди хурӯсак...

- Намефорад қанд, - писарак оби даҳонашро номаълум фуру бурд ва лабонашро лесид. – Қанди хурӯсак набиёр, лаълӣ пури шакалод. Ба дандон зарар дорад қанд.

- Кӣ гуфт?!

- Момам. Ҳамаи дандонакош рехтагӣ-ку, - овози писарак молмоли меҳру шафқат гашт. –Нона тар карда меҳӯрад момам, азоб мекашад вақти нонхӯрӣ...» ёфӣ[2,71]. Фарҳод момояшро хангоми накл саволборон мекунад:

Ҳамин тавр, муаллиф образ, ҷеҳра ва типи одамони гуногунро дар ин ду қисса ҷой додааст, ки ҳар яки онҳо дорои хусусиятҳои хоси худ мебошанд. Ҳар як образ типпикунонидашуда мебошад. Нависанда ҷунон дақиқназар аст, ки ҳар як образи офаридааш ба кулӣ аз рӯи характеру хислат, муомилаю муошират, тарзи рафтор, гуфтор ва урфу одат аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Ҳеч як образи офаридааш ба дигараш монанд нест. Ҳамаи ин самарайи меҳнат ва азобу машаққатҳои адиб мебошанд.

Хулоса, нависанда маҳорати хуби образофаринӣ дорад. Зеро ягон образи офаридашудааш ба дигараш монанд нест. Образҳои офаридаи адиб чӣ манфӣ бошанд, чӣ мусбат типпикунонидашуда мебошанд. Образҳои қиссаи «Парронҷакҳо» ва «Аспи бобом» комилу устуворанд.

Мукарриз: Худойдодов А.О., д.и.ф., профессор
АДАБИЁТ:

1. Абдулҳамид Самадов. Паррончакҳо: Повест ва ҳикояҳо.- Душанбе: Ирфон, 1983, 192с.
2. Абдулҳамид Самадов. Аспи бобом. Повестҳо, ҳикояҳо (барои бачаҳои синни миёна ва калони мактабӣ). – Душанбе: Маориф, 1986, 184с.
3. Амонов Р. Ҳақиқати зиндагӣ ва ҳақиқати бадеӣ. – Душанбе: Ирфон, 1984, 352 с.
4. Бақозода Ҷӯрахон. Ҷустӯҷӯи эҷодӣ дар насри тоҷик.- Душанбе: Ирфон, 1982, 144с.
5. Луғати истилоҳоти адабиётшиносӣ (дар зер таҳрири Ҳодизода Р. Шукуров М. Абдуҷабборов Т.). - Душанбе: Ирфон, 1964.-саҳ. 243.
6. Масъалаҳои адабиёти муосири тоҷик. –Душанбе: Ирфон, 1970.
7. Методҳои таҳлили асари бадеӣ. –Душанбе: Ирфон, 1992.
8. Набиев А. Тасвири олами ботинии инсон, нависанда ва замон. – Душанбе: Адиб, 1987, 160с.
9. Солеҳов Шамсиддин. Адабиёт ва шинохти он. Маҷмуаи мақолот.- Душанбе : Ирфон, 2009, 240с.
10. Шарифов Х. Услуб ва камолоти сухан. – Душанбе: Ирфон, 1985, 176с.

МАҲОРАТИ ЧЕХРАОФАРИНИИ АБДУЛҲАМИД САМАДОВ

Чун маълум аст, нависандаи хушсалиқа Абдулҳамид Самадов шахсиятест, ки бо ҳунари нигорандагии худ дар байни хонандагони адабиёти бадеӣ маъруфияти бештаре пайдо намуда, пайваста мавзӯҳои ба ҳаёти инсон сарикордоштаре сармашки қори хеш намудаву дарди зиндагиро бозгӯ месозад. Дар маркази андешаи нависанда мавзӯҳои мубрами ҳаётӣ ва табиат қарор доранд. Мавсуф маҳорати хуби чеҳраофаринӣ дошта, ҳар як образи офаридаи ӯ аз ҳамдигар ба қуллӣ фарқ мекунад ва бо хусусиятҳои ба худ хосу нишонрас офарида шудаанд.

Нависанда А. Самадов ҳунари хуби чеҳраофаринӣ низ дорад ва ҳар як образи офаридаашро аввал интихобу аз ҳар ҷиҳат комил мегардонад ва пасон дар симои як шахс ва ё образ ба хонанда пешкаш месозад.

Масалан, дар повести «Паррончакҳо» чеҳраҳои зиёде ҷаҳолият доранд, ки ҳар яки онҳо аз ҷиҳати фарогирӣ хислат, характер, ҷаҳолият, симо, амал, рафтор, гуфтор, андеша, қавм ва табақаи ҷамъияти ҷамъиятӣ аз ҳамдигар ба қуллӣ фарқ доранд. Ҳеҷ яке аз образҳои офаридаи нависанда ба ҳамдигар монанд нестанд. Нависанда дар ин повест қадрамони асосии асарашро бачаи ором, ботамкин, босабр, хушмуомила, роздору босавод ва дастгир мададгори бечорагону барҷомондагон ва ғамхору дилсӯзи ҳамагон ба риштаи тасвир мекашад.

А. Самадов дар асарҳои образ, чеҳра ва типҳои одамони гуногунро ҷой додааст, ки ҳар яки онҳо дорои хусусиятҳои хоси худ ва типикунонидашудаанд. Нависанда чунон дақиқназар аст, ки ҳар як образи офаридааш ба қуллӣ аз рӯи характеру хислат, муомилаю муошират, тарзи рафтор, гуфтор ва урфу одат аз ҳамдигар фарқ мекунад.

***Калидвожаҳо:** образ, повест, қадрамони асар, замону макон, асари бадеӣ, зарбулмасалу мақол, қиссаву ҳикоя, ҳусни байн.*

НАВЫКИ СОЗДАНИЯ ЛИЦА АБДУЛҲАМИДА САМАДОВА

Абдулаамид Самадов - талантливый писатель, завоевавший широкую популярность среди читателей художественной литературы благодаря своему выдающемуся мастерству повествования. Его произведения сосредоточены на темах, тесно связанных с человеческой жизнью, отражая трудности и испытания, с которыми сталкиваются люди. Центральное место в его творчестве занимают важные жизненные вопросы и красота окружающей природы. Самадов особенно выделяется умением создавать персонажей, делая каждого из них уникальным и запоминающимся.

Одной из сильнейших сторон Самадова является его способность разрабатывать многогранные образы. Каждый персонаж в его произведениях тщательно проработан, что позволяет представить их читателям как полноценных и реалистичных героев.

Например, в повести «Паррончакхо» («Расправляющие птицы») действуют многочисленные персонажи, каждый из которых обладает уникальными чертами: характером, поступками, внешностью и образом мышления. Они совершенно не похожи друг на друга, что подчеркивает творческое мастерство автора. Главный герой описывается как спокойный, терпеливый и вежливый мальчик, обладающий добрым сердцем и высоким уровнем образованности. Он помогает бедным и нуждающимся, проявляет заботу и сочувствие ко всем окружающим.

Произведения Самадова включают разнообразных персонажей, каждый из которых имеет свои отличительные черты и индивидуальность. Благодаря вниманию к деталям автор создает образы, которые кажутся читателям живыми и уникальными. Герои различаются поведением, манерой речи, привычками и образом жизни, что позволяет передать многогранность и разнообразие человеческой природы.

Ключевые слова: персонаж, образ, повесть, герой произведения, время и место, литературное произведение, пословицы и поговорки, рассказы, выразительность.

ABDULHAMID SAMADOV'S FACE CREATION SKILL

Abdulhamid Samadov is a talented writer who has gained great popularity among readers of fiction because of his excellent storytelling skills. His works often focus on themes that are closely connected to human life, reflecting the challenges and struggles people face. Central to his writing are important life issues and the beauty of nature. Samadov is especially skilled at creating characters, making each one unique and memorable.

Samadov's ability to develop characters is one of his greatest strengths. He carefully thinks about each character, perfecting their personality before presenting them to readers as complete and realistic individuals.

For example, in the novella "parronchakho" (The Small Birds), there are many characters, each with their own traits, personalities, actions, appearance and way of thinking. These characters are completely different from one another, reflecting the writer's creativity. The main character is described as a calm, patient, and polite boy who is educated and kind-hearted. He helps the poor and needy and shows care and compassion for everyone around him.

Samadov's stories include a wide variety of people, each with their own unique traits and qualities. His attention to detail makes his characters feel real and distinct. They are all different in their behavior, speech, habits, and way of life, showing the diversity of human nature.

Keywords: character, novella, protagonist, time and place, literary work, proverbs and sayings, stories, expression.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Қадамзода Адиба Ҳушвахтшо** - Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, докторанти (PhD) кафедраи назария ва таърихи адабиёти тоҷик. Нишони: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121. Тел.: (+992) 907-74-83-87.

Сведения об авторе: **Кадамзода Адиба Ҳушвахтшо** - ТГПУ им. С.Айни, докторант (PhD) кафедры теории и истории таджикской литературы. Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рудакӣ 121. Тел.: (+992) 907-74-83-87

About the author: **Kadazoda Adiba khushvakhtsho** - TSPU named after S. Aini, Doctoral Candidate (PhD) in the Department of Theory and History of Tajik literature. Address: 734025, Dushanbe, 121 Rudaki av. Phone: (+992) 907-74-83-87.

ТАСВИРИ ИРОДАИ ЗАН ДАР НАСРИ МУОСИР

*Каримова Л.***Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода**

Омӯзиши хусусиятҳои инсон дар адабиёт аз оғози таърих масъалаи мубрам буд. Вижагиҳои гуногуни мутааллиқ ба зан яке аз ҷиҳатҳои асосии асари адабӣ ба мо имкон медиҳад, ки ангеа, амал ва олами ботинии ҳисси персонажҳоро фаҳмем. Омӯзиши персонажҳо дар адабиёт ба мо кумак мекунад, ки табиати инсон, ҷанбаҳои гуногуни психологиро дарк бинмоем. Қаҳрамонҳои адабӣ метавонанд мураккаб ва гуногунҷанба бошанд ва омӯхтани хислатҳои онҳо ба мо имкон медиҳад, ки худро дар сарнавишти онҳо эҳсос намуда, бобати хусусиятҳои ҳосси худ андеша кунем.

Дар адабиёт навъҳои гуногуни образҳо ва персонажҳои занро пайдо кардан мумкин аст, ки паҳлуҳои гуногуни психологӣ, рафтор ва нақшҳои занро дар ҷомеа инъикос мекунад. Баъзе намудҳои маъмултарини аломатҳои занона, ки аксар вақт дар адабиёт пайдо мешаванд, баррасӣ мекунем:

1. Қаҳрамони ошиқона: бо нармӣ, осебпазирӣ ва эътиқод ба муҳаббати идеализатсияшуда хос аст;
2. Зани тавоно: шахсияти мустақил, мақсаднок ва пурқувватро ифода мекунад. Вай дорои қудрат, эътимод ба худ ва қобилияти ғолиб шуданро дорост;
3. Шаҳиди муҳиту вазъияти пайдошуда: ин одатан занест, ки дар вазъиятҳои душвори зиндагӣ рӯ ба рӯ мешавад, ба бадбахтӣ, маҳрумиятҳо ва озмоишҳои душвор дучор мешавад;
4. Феминизм: ин гуна қаҳрамонҳо ғайбӣ қонибдори баробарии занону мардон мебошанд ва бо қаламҳои гендерӣ ва таъйиди муқовимат менамоянд. Онҳо барои худшиносӣ ва озодии интиҳоб мекушанд;
5. Асорат: Ин занест, ки барои расидан ба ҳадафҳои худ шахвониятро истифода мекунад;
6. Нақши модарона: ин образ занро дар нақши модар инъикос мекунад, ки дорои хислатҳои хос буда, дар ҳаёти фарзандаш вазифаи муҳимро иҷро мекунад. Нақши модар вобаста ба фарҳанг, меъёрҳои иҷтимоӣ ва афзалиятҳои инфиродӣ фарқ мекунад.

Дар насри муосир образҳои хусусиятҳои гуногуни занро воҷеҳдорем. Қаҳрамонҳои занона дар насри муосир доираи ҳасосияти васеро ифода мекунад. Дар осори адабӣ қаҳрамонҳое ҳастанд, ки эътимод ба худро аз даст дода, дар муҳити худро бегона ҳис мекунад. Вобаста ба навъҳои хусусият метавон нақши занро ба якҷанд гурӯҳи ҷудо кард, ки намунашон дар насри муосир ба мушоҳида мерасанд:

1. Зани озодихоҳу саркаш: Бисёре аз қаҳрамонҳои занона мустақиланд, барои озодӣ талош мекунад ва бо мавқеи иҷтимоии худ розӣ нестанд. Онҳо аксар вақт қоидаҳоро вайрон мекунад ва хушбахтии худро меҷӯянд, баъзан зиндагии бепарво ва таваккал мекунад;
2. Зани осебпазир ва эҳсосӣ: Ин гурӯҳ дарду бадбахтии ботинии худро дар паси ниқоби зебӣ ва бепарвоӣ пинҳон мекунад;
3. Зане, ки аз танҳой ва ғамгинӣ ранҷ мекашад: Бархе аз қаҳрамонҳои занона худро танҳо ва бадбахт эҳсос мекунад ва аз мардон ҳисси дастгирӣ меҷӯянд;
4. Зане, ки ҷои худро дар ҷаҳон меҷӯяд: Бисёре аз бонуҳои ба гурӯҳи мазкур шомилшуда эҳсоси номуайяниро дар бораи ҷойҳои худ дар ҷаҳон эҳсос мекунад. Онҳо кӯшиш мекунад, ки шахсияти худро пайдо кунанд ва орзуи омили худро амалӣ созанд.

Аксар қаҳрамонҳои осори бадеии муосир омода нестанд, ки озодии зеҳнии худро ба хотири издивоҷ қурбон кунанд. Ин гуна персонажҳо аз ҳамроҳ шудан ба бозии иҷтимоӣ ва риёкорӣ худдорӣ мекунад.

Дар насри муосир метавон типологияҳои гуногуни образҳои занро пайдо кард, ки ҷиҳатҳои гуногуни психологӣ ва мазмунӣ иҷтимоӣ фарҳангиро инъикос мекунад. Дар ҷаҳони муосир, сарфи назар аз пайдоиши шаклҳои нави муошират ва рушди расонаҳои нав, омӯзиши персонажҳо дар адабиёт аҳамияти худро нигоҳ медорад.

Муҳаққиқон зимни баррасии масоили офаридани образи зани муосир дар наср нақши ўро дар сиёсат, фарҳанг, таблиғ ва шабакаҳои иҷтимоӣ тазаккур додаанд. Маҷаллаҳои занона, осори адабӣ, зарбулмасалу мақолҳо, нашрияҳои илмӣ оммавӣ ва дигар сарчашмаҳо ҳамчун соҳаҳои инъикоси зан ба ҳисоб мераванд. Аксар вақт дар симои зани муосир хусусиятҳои манфӣ таъкид мешаванд. Ҳанӯз таҳқиқоте пайдо нашудааст, ки дар он симои зан дар асоси маводи муқоисавӣ баррасӣ шуда, хувияти ӯ мутобиқ ба табиаташ инъикос гардад.

Истилоҳи «зани нав» бори аввал дар маҷаллаи «Humanitarian» соли 1894 дар мақолаи М. Иствуд «Зани нав дар адабиёти бадеӣ ва зиндагӣ» пайдо шуда, дар он зани муосир бо бонувони замони пешин муқобил гузошта мешавад. Тибқи баррасиҳои М. Иствуд зан дар гузашта «махлуқи бадбахт» буд, аммо дар замони муосир сатҳи ҷаҳонбинӣ ва тафаккури ӯ аз занони пеш комилан фарқ мекунад.

Тасвири офаридани ирода ва ҷолокии занон дар насри муосир гувоҳӣ медиҳад, ки баҳс бобати масоили гендерӣ ҳанӯз қатъ нагардида, дар адабиётшиносии миллӣ таваҷҷуҳи носирон ва мунаққидон ба офаридани образҳои занону бонувони мубориз торафт меафзояд. Нақши зан дар рушди ҷомеа имрӯз дар қиёс бо дирӯз бештар ба мушоҳида расида, дар аксар масъалаҳо ширкати занонро далолат менамояд. Муҳаққиқон насри занонаро иқдор мекунанд, ки дар он сарнавишти зан чун мавзӯи асосӣ баррасӣ шудааст. Оламу табиати марду зан гуногунанд. Дар ҷаҳони занон масъалаҳои марбут ба муҳаббат, оила ва фарзандон муҳимтар аз мардон арзёбӣ мешаванд. Насри занона хусусиятҳои ба худ хосси санъати муосирро инъикос намуда, бо таҷрибаҳои бозёфтҳои услубии худ пешомадҳои фарҳангии ояндаро нишон медиҳад.

Тавре маълум аст, яке аз масъалаҳои муҳимме, ки дар афкори бадеӣ ва эстетикӣ адибони ҳама давраи замонҳо таваҷҷуҳи хосса дорад, тасвири бадеии зан ва ғояи зани идеалӣ дар марҳилаҳои гуногуни рушди ҷомеа мебошад. Инсон баробари ёд гирифтани сухани аввалинаш калимаҳои «модар», «зан», «махбуб» буд, ки аз ин рӯ, зан на танҳо объекти муҳими таваҷҷуҳи аҳли адаб, балки рамзи ҳаёт боқӣ мемонад.

Идеали беҳамтои зебоии инсонӣ ҳануз маълум нест, ки дар гузаштаи дур қӣ ва кай бори аввал зебоиро бо як хатти баланд тасвир кардааст ва зебӣ, олами беканори ботиниву зоҳирӣ, хислатҳои идеалию заминии симои зан, қиссаву ривоятҳо, солномаҳо ва дастхатҳо, тасвири таҷассуми дар рӯйи порчаҳои чарму лавҳаҳо кашидашуда, ки аз қарри замонҳо то мо расидаанд, гувоҳӣ он аст, ки дар ёдгории адабиёти қадими форс-тоҷик ривояти «Таҳмурис» буд.

Эҷодиёти шоиру нависандагони форсу тоҷик гувоҳӣ медиҳанд, ки дар ҳама давраи замон образҳои машҳури занон, ба мисли Меҳрак, Гурдофарид, Лайлӣ, Зулайхо, Манижа, Таҳмина, Ширин, Робия, Шеързода, Маҳастӣ, Зухра ва дигарон ба фонди тиллоии адабиёти форсу тоҷик ҳамчун одамони ғаёб дохил шудаанд. Агар баъзе аз қаҳрамонҳои номбаршуда ҳақиқӣ бошанд, шахсиятҳо самарайи таҳайюли эҷодии шоирон мебошанд.

Ҷанговарон Таҳмурас ва Бурондухт ба истилоғарони хориҷӣ Кайхусрав ва Искандари Мақдунӣ муқовимати қаҳрамонона нишон доданд. Манижа бар хилофи васияти падари золимаш Бежанро аз гуруснагӣ ва зиндон наҷот медиҳад, Гурдофарид бо либоси мардона ба як тан медарояд ва мисли ҳамин ривоятҳо, ки аз ҳаёти занон маълумот додаанд, дар мероси илмию адабии гузаштагони мо бештар вомеҳӯранд.

Дар адабиёти муосири тоҷик як қатор образҳои тавлид ёфтаанд, ки зани муборизро инъикос менамудаанд. Хонандаи тоҷик марҳила ба марҳила симоҳое, ба мисли Гулнор, Дилоромканиз, Фирӯза ва дигаронро барои худ кашф намуданд. Ба ҳамин монанд дар насри нимаи дувуми асри XX дар адабиёт ҷеҳраҳои нав ба фазои насри муосир ворид гардиданд.

Дар байни нависандагони тоҷик Меҳмон Бахтӣ низ образи занро таҳким бахшид. Номбурда чун нависанда ва драматург нақши муассире дар ташаккули адабиёт ва фарҳанги муосир гузоштааст. Мавсуф муаллифи қиссаҳои «Охи сабук» (1971), «Хубон» (1978), «Пирамард» (1982), «Се соати даҳшатбор» (1988) ва маҷмуаи намоишномаҳои «Лаҳзаи ҷовид» (1972), кутуби шеърҳои «Пайғоми баҳор» (1975), «Ҳаёли ширин» (1985), қиссаву

ҳикояву мақолаҳои «Рӯҳи тавоно» (1987), маҷмуаи намоишномаҳои «Эҳ, ҷавонӣ, ҷавонӣ...» (1980), китоби қиссаву ҳикояҳои «Оҳи сабук» (1987), маҷмуаи «Писаҳо» (1982), гулчини қиссаву намоишномаҳои «Манзари қисмат» (2003), достони «Бозтоби Офтоб» (2006), маҷмуаи «Қиссаҳо» (2007, ба забони русӣ) ва «Оҳанги хаёл» (2011) мебошад.

Масъалаи ташаккули образи зан, инъикоси иродаи матини бонуи тоҷик дар арсаи меҳнат, вазъ ва ҳассосияти занони кӯхистон дар настри Меҳмон Бахтӣ ранги дигар гирифт. Мирзо Шукурзода дар пешсухани китоби “Оҳанги хаёл” дар мавриди эҷодиёти Меҳмон Бахтӣ андешаронӣ намуда, зимни баррасии эҷодиёти шоир ва нависанда тазаккур медиҳад: “Устод Меҳмон Бахтӣ, бидуни тардид, бо осори пурарҷ, бо хусни рафтору одоби баланд ва бархӯрди муҳтарамонашон ба ҳама хурду бузург, сарфи назар аз он ки кучоиянду кистанд, дар сарочаи дили фарзандони огоҳу хирадварзи миллати тоҷик қарор дорад” [11, с. 12].

Повести «Хубон» дар маҷаллаи бонуфузи Иттифоқи нависандагони шуравӣ «Дружба народов» чоп шуда, баъдан, бо пешниҳоди маҷалла, сазовори Мукофоти ба номи Николай Островский гардид. Ҳамин асар соли 1980 дар нашриёти «Ирфон» таҳти силсилаи «Илҳом» аз чоп баромада, ба унвони «Китоби сол» сазовор гашт ва ба сифати китоби алоҳида дар Туркия, Гурҷистон, Қирғизистон ва Туркменистон ба таъб расид.

Мирзо Шукурзода дар тавсифи ин повест чунин зикр мекунад: “Ин қиссаро дар миёнаҳои солҳои ҳаштоди садаи гузашта на танҳо ноширони тоҷик, балки маъруфтарин ниҳоди фарҳангии даврони шуравӣ маҷаллаи «Дружба народов» ба таъб расонд ва дар қатори беҳтарин асарҳои дар ҳамон айём ба чоп расондаи моҳномаи мазкур «Хубон»-и Меҳмон Бахтӣ ба дарёфти ҷоида ба номи Н. Островский мушарраф гардид. Оре, ин «Хубон»-и хушобуранг, ки аз талхиву шириниҳои рӯзгори мардуми кӯхистони тоҷик дар даврони Ҷанги Бузурги Ватанӣ ҳикоят мекунад, баъд чандин бор таҷдиди чоп шуд» [11, с. 12].

Воқеан, дар повести «Хубон» симои зани содиқ ва зебои тоҷик дар замони мушкили ҷанг акси худро ёфтааст. Нависанда симои Хубонро барҷаста офаридааст ва барои ӯ ҳар як хатти тасвираш ҳамранги қисмати ҷоме буд. Ба мисли: «Хубон чанд сония гоҳ ба мардум ва гоҳ ба роҳ ҷашм давонду баъд беихтиёр аз байни гандумпо, ки дар ҳар ҷо-ҳар ҷои он дарзаҳои гандум ғарам карда шуда буданд, оҳиста-оҳиста поён рафтан гирифт. Чун ба сари марза расид, якбора ҳудахро сар дода, ихтиёрашро ба пойҳояш ҳавола кард. Ӯ ба сони сангҷарҳаи кӯҳӣ аз болои сангрза ва буттахораҳо хез зада, то роҳи морпеч расид. Рӯймоли анбаргулашро аз сар гирифта, вай ҳамчунон пуршаст парида-парида ба поён медавид. Ӯ гоҳо афтидаю лағжида, зуд аз буттаҳои юған ва рундак медошту аз ғел зада, ба таги дара афтидан ҳудахро эҳтиёт мекард» [2, с. 30].

Дар тасвири боло нависанда нерӯи зеҳнӣ – «Хубон чанд сония гоҳ ба мардум ва гоҳ ба роҳ ҷашм давонду.. » ва ҳаракати ӯро, ки тавҳам бо рафтори хушахлоқонаи Хубон аст, инъикос менамояд.

Адабиёт ҳамеша воқеияти атрофро инъикос мекунад. Ба туфайли адабиёт, инсонҳо метавонанд бифаҳманд, ки одамони гузашта чӣ гуна зиндагӣ мекарданд ва чӣ тавр фикру рафтор мекарданд. Аз ин рӯ, симои Хубон таҷассумкунандаи бонувони замони Ҷанги Бузурги Ватанӣ буд. Хубон ҳамчун як типӣ зани заҳматкашу собираи тоҷик метавонад ба умқи андешаи хонанда ҳамчун як идея ворид бигардад. Шояд аз ин хотир, нависанда Хубонро дар ҳамбастагӣ бо табиати кӯхистон, пайроҳаҳо, ҷангу ғубор ва дигар ашёҳо акс менамояд: «Ҳанӯз ҷангу ғубори аз қадамҳои Хубон ба ҳаво бархоста дар баъзе ҷойҳои роҳи морпеч ба замин нанишаста буд, ки ӯ ҳудахро ба тагдаштӣ гирифт. Ва сари санге нишаст, то нафасашро рост кунад. Сандуқи синааш аз тапиданҳои дил ва нафасгирии ҳавлнокаш ба сӯзиш даромад. Хубон ҷашм аз роҳ намеканд. Мӯйсафеде ҷавонеро пеш андохта, тарафи деҳа меомад. Акнун пой ва оринҷҳояш ба дард даромаданд» [2, с. 30].

Сарнавишти зан тибқи моҳияти фалсафии худ чун посбони беҳтарин арзишҳо амал мекунад, ки дар рафти инкишофи инсоният ва ҳар як миллат ҷамъоварӣ шудааст. Мавқеи зан дар гузашта дар муҳити хонаводагӣ духӯра буд. Занро бештар мавриди истифода қарор

медодаанд. Алҳол, занони муосир он побандиро, ки дар гузашта доштанд, дар дӯш намегиранд ва баробари мардон дар ташаккули ҷомеа нақш мегузоранд.

Бо вучуди ин, дар фаҳмиши ҷомеа занро барои анҷом додани амалҳои дувумдараҷа қабул карда, мардро бартар аз зан мепиндоранд. Ҳатто ҳангоми офаридани образҳои занону бонувон ин тамоили фарқкунанда ба мушоҳида мерасад. Аммо Хубони офаридаи Меҳмон Баҳтӣ як бонуи оддиест, ки бо ирода ва хусусияташ аз дигарон бартарӣ дорад: «Дар ин дам аз баландии кӯҳ даравгарон диданд, ки Хубон сари луч, рӯймоли анбаргулаш дар даст, ба ҳотаи сари роҳ зада даромад. Дар ҳота касе наменамуд. Аккае аз як шох ба шохии дигари зардолу парида, якзайл шақ-шақ мекард. Аз канори ҳота шилдириси маҳини оби ҷӯй ба гӯш мерасид. Хубон чангу хоки куртаю пойчомаашро саҳт-саҳт афшонда, дар об дасту рӯй шуст, торҳои парешони мӯйҳои сарашро панҷакаш карда, ба тартиб овард, баъд рӯймолашро ба даври сар якшоха баста, дар паси шиғдевори рӯ ба рӯйи роҳ, болои кундабед нишаст» [2, с. 30].

Ҳамин тариқ, образи идеалии зани соҳибирода метавонад фикрҳояшро ҳимоя кунад. Меҳмон Баҳтӣ ба рафтори Хубон шукуҳи наве ворид намуд. Аз партави рушди ғояҳои феминизм ва роҳҳои тасвири зан дар Иттиҳоди Шуравӣ бо як мустақилияте ин образ эҷод гардидааст. Тасвири як зан –Хубон дар насри Меҳмон Баҳтӣ нақши муҳим дорад. Ин намунаи зани тоҷик аст, ки аксаран ба иродаи тақдир итоат мекарданд ва дар ғурутанӣ доимӣ зиндагӣ менамуданд. Аз ин рӯ, мо гуфта метавонем, ки истифодаи симои занон дар асарҳои М. Баҳтӣ арзиши таърихиро интиқол медиҳад. Онҳо одамоне мебошанд, ки аз мардум дур набуда, руҳияи миллиро соҳиб ҳастанд.

Бояд мутазақкир шуд, ки офаридани образи зани муосир дар наср ба сабки реалистии нигориш иртибот дорад. Зани муосир симои нав дошта, ҳатто аз занони давраи шуравӣ фарқ мекунад. Ин тафовут дар натиҷаи рушди тафаккури техникӣ ва дастрас гардидани иттилоот ба мушоҳида расида, дар озоду мустақил гардидани зан нақши мусбат бозидааст. Лекин ин бартариҳо ҳамчунин, дуруштиҳоро дар табиати зан зам менамояд. Образи зане, ки Муҳмон Баҳтӣ офаридааст, марбут ба замони шуравист. Назокату латофат ва самимияту сидке, ки зан дар муносибат бо муҳити иқомат ва ҷомеа дорад, диққати хонандаро хоҳ-нохоҳ ба худ ҷалб менамояд. Нависанда занро ҷунонки ҳаст, ҳамонгуна тасвир намуда, афтидану хестан ва ҷустуҷуҳояшро тибқи табиати биологии ӯ ба қалам овардааст. Аз ин хотир, дар насри Меҳмон Баҳтӣ мо ҳамӯҳангии табиату ҷамъиятро дар тасвирҳои занона мушоҳида карда, бори дигар барои хеш исбот менамоем, ки зан пеш аз ҳама мавҷуди меҳру садоқат маҳсуб мешавад.

Муқарриз: Олимӣ Х., д.и.ф.

АДАБИЁТ:

1. Баҳтӣ М. Руҳи тавоно. Повестҳо. – Душанбе: Ирфон, 1987. – 288 с.
2. Баҳтӣ М. Оҳанги ҳаёл (намунаи осор). – Душанбе: «Адиб», 2011, - 480 с.
3. Бахтин, М.М. Вопросы литературы и эстетике [Текст] / М.М. Бахтин. – М.: Художественная литература, 1975. – 500 с.
4. Гаврилина О.В. Чувство природы как один из способов создания образа героини в женской прозе // Вестник Ленинградского государственного университета им. А. С. Пушкина. 2009. – № 2 (26). - С. 105 – 114.
5. Имомов, М. Сужет ва тасвир дар насри Садриддин Айни [Матн] / М. Имомов. – Душанбе, 2007. – 370 с.
6. Кӯчаров, А. Матншиносӣ [Матн] / А. Кӯчаров. – Душанбе: ТоРус, 2017. –224 с.
7. Маликушшуаро, Баҳор. Сабкшиносӣ [Матн] / Маликушшуарои Баҳор. –Тоҳрон: Муассисаи интишороти Амири Кабир, 1380.
8. Маслова, Н.М. Путевой очерк: проблемы жанра [Текст] / Н.М. Маслова. – М., 1980.
9. Ҳақимов А. Шеър ва замон. Масъалаҳои инкишофи назми муосири тоҷик, - Душанбе: Ирфон, 1078, - 254 с.
10. Шарифов, Х. Назарияи наср [Матн] / Х. Шарифов. – Душанбе: Маориф, 2004. – 320 с.
11. Шукӯрзода М. Дардошноӣ ишқу андуҳи ориёно / Меҳмон Баҳтӣ. Оҳанги ҳаёл (намунаи осор). – Душанбе: «Адиб», 2011. - С.3-28.

12. Шукуров, М. Пайванди замонҳо ва халқҳо. Маҷмуаи мақолаҳо [Матн] / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 224 с.

ТАСВИРИ ПРОДАИ ЗАН ДАР НАСРИ МУОСИР

Дар мақола вижагиҳои тасвир ва образофарии қору пайкори занон дар насри муосири тоҷик, хосса тан, дар осори адабии Меҳмон Бахтӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Масъалаи марбут ба зан дар насри муосир моро водор сохт, ки аз муҳтавои адабиёти муосир воқиф гардида, сатҳи тасвири занонаро дар он ҷустуҷӯ кунем. Воқеъан, насри бадеиро бидуни образҳои занона тасаввур кардан иштибоҳ мебуд, чунки маҳз дар насри муосир роҳҳои тасвири зани идеалӣ аз ҷониби нависандагон ҷустуҷӯ ёфта, оқибат ба тасвирҳои босе ҷолибу мафтункунанда мусоидат кардааст. Бояд иқрор кард, ки таҳияи образи Хубон дар насри бадеии Меҳмон Бахтӣ хонандаро на танҳо ба ҳарфи зан, балки ба ҳаракату ниҳоду рафторҳои мутаваҷҷеҳ месозад. Ин услуби нигориш, ки хосси насри Меҳмон Бахтӣ маҳсуб мешавад, агар аз тасвирҳои дигар нависандагони Шуравӣ таъсирпазир бошад ҳам, дар навбати худ вижагиҳои мустақилро дорост. Аз ин хотир, месазад, ки таъсирпазирӣ хонандаро аз тарзи образофарии ӯ бобати ба қалам овардани хислатҳои қобилияти қордонии занони тоҷикро тавассути образи Хубон таъкид намоем.

Калидвожаҳо: Хубон, зан, образ, персонаж, тасвир, наср, адабиёт, ирода, тақдир, афкори бадеӣ, идеал, сидқ.

ОПИСАНИЕ ЖЕНСКОЙ ВОЛИ В СОВРЕМЕННОЙ ПРОЗЕ

В статье рассматриваются особенности женского образа и образности в современной таджикской прозе, особенно в произведениях М. Бахти. Проблема, связанная с женщиной в современной прозе, заставила нас осознать содержание современной литературы и поиска уровня женской репрезентации в ней. Собственно, было бы ошибкой представлять себе художественную прозу без женских образов, ведь именно в современной прозе писатели ищут способы изображения идеальной женщины, что в конечном итоге способствовало созданию очень интересных и очаровательных образов. Надо признать, что развитие образа Хубона в художественной прозе Бахти заставляет читателя обращать внимание не только на слова женщины, но и на ее движения и поведение. Этот взгляд, считающийся характерным для прозы Бахти, хотя и находится под влиянием образов других советских писателей, в свою очередь имеет самостоятельные черты. По этой причине уместно подчеркнуть высокую оценку читателем его способа изображения особенностей, способностей и профессионализма таджикских женщин через образ Хубон.

Ключевые слова: Хубон, женщина, образ, персонаж, изображение, проза, литература, воля, судьба, художественная мысль, идеал, искренность.

DESCRIPTION OF WOMEN'S WILL IN MODERN PROSE

The article examines the features of the female image and imagery in modern Tajik prose, especially in the works of M. Bakhti. The problem associated with women in modern prose made us realize the content of modern literature and the search for the level of female representation in it. In fact, it would be a mistake to imagine fiction without female images, because it is in modern prose that writers are looking for ways to depict the ideal woman, which ultimately contributed to the creation of very interesting and charming images. It must be admitted that the development of the image of Hubon in Bakhti's fiction makes the reader pay attention not only to the woman's words, but also to her movements and behavior. This view, considered characteristic of Bakhti's prose, although influenced by the images of other Soviet writers, in turn has independent features. For this reason, it is appropriate to emphasize the reader's high assessment of his way of depicting the characteristics, abilities and professionalism of Tajik women through the image of Hubon.

Keywords: Khubon, woman, image, character, depiction, prose, literature, will, fate, artistic thought, ideal, sincerity.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Каримова Лола Файзалиевна*, Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи С.Улугзода, ассистенти кафедраи назария ва таърихи адабиёт. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев 17/6, тел: (+992)987221781

Сведения об авторе: *Каримова Лола Файзалиевна*, Таджикский международный университет иностранных языков имени Сатима Улугзода, ассистент кафедры теории и истории литературы. Адрес: Республика Таджикистан, 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиев 17/6, моб: (+992) 987221781

Information about the authors: *Karimova Lola Faizalievna*, Tajik International University of Foreign Languages named after Satim Ulughzoda, assistant of the Department of theory and history of Literature. Address. 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Muhammadiev, 17/6, mob: (+992) 987221781

Зарурати инкишофи жанрҳои насри чун ҳикоя, дар шароити нав ба эҳтиёҷи пурраву ҳартарафа, дақиқ ва воқеъбинона тасвир кардани ҳаёт дар давлати соҳибхитӣ, инъикоси воқеи чарағи тараққиёти ҷамъият, муносибатҳои ҷамъиятӣ ва зиддиятҳои ҳаётии он вобастагӣ дорад.

Роҳҳои тайкардаи насри нави ҳиндиро вобаста ба ҳамин вазифаи адабӣ бисёр хусусиятҳои хоси тараққиёти жанрҳои мансур, аз ҷумла як қатор масъалаҳои доир ба анъана ва навоарӣ, махсусият ва ҷустуҷӯҳои эҷодии насрнависони ҷудогона ва ғайра муайян мекунад.

Дар оғози қарни XX бо эҷодиёти гаронмоя ва пурмухтаҳои худ ба майдони адабиёти ҳиндӣ қадам гузоштани нобиғаи адаб Премчанд (1880–1936) дар жанрҳои мансур дигаргунии судмандеро ворид намуд. Премчанд дар ин адабиёт аз суҳанварони беҳамто буда, тавонист бо маҳсули адабии худ дар адабиёти ҳиндӣ нақше гузорад, ки он имрӯз ҳам назаррас ва омӯзанда мебошад. Ин адиби боистеъдоду сермаҳсул боиси шуҳрати ҷаҳонӣ пайдо кардани ҳикояи ҳиндӣ гардид» [6, 4]. Ҳоло вақте суҳан роҷеъ ба романи ҳиндӣ меравад, муҳаққиқони соҳа чун далели исботшудаву бебаҳс романофарии адабиёти ҳиндиро бо назардошти мақоми асосгузори реализми танқидӣ дар адабиёти муосири ҳиндӣ Премчанд ба чунин давраҳо тақсимбандӣ менамоянд: а) Қиссанигории ҳиндӣ то Премчанд («Premchandpurv-yug»); б) Қиссанигории ҳиндӣ дар давраи Премчанд («Premchand-yug»); в) Қиссанигории ҳиндӣ пас аз Премчанд («Premchand-yottar-yug») [10, 41]. Ҳамин тақсимбандӣ дар жанри қиссанигории ҳиндӣ таҷассуми борики Премчанд дар рушду таҳаввули қиссанигрии дар адабиёти ҳиндӣ маҳсуб меёбад.

Қобили тазаккур аст, ки Амритлал Нагар дар таърихи адабиёти муосири ҳиндӣ ҳамчун ҳикоянависи забардаст эътироф шудааст ва доир ба ин паҳлуи эҷодии нависанда ҳиндшиноси тоҷик, профессор Ҳабибулло Рачабов чунин ибрози назар намудааст: «Дар байни солҳои 1935-1984 чордаҳ маҷмуаи ҳикояҳои ӯ аз ҷоп баромаданд. Адиб дар ҳикояҳоиаш низ аз баёни масъалаҳои доғи замони худ дур нарафтааст. Дар навиштани ҳикояҳо вай аллакай аз мактаби Мопассан, Чехов, Премчанд, Равиндранатх Тҳакур ва дигар чунин ҳикоянависони маъруф гузашта буд» [9, 331].

Амритлал Нагар адиби баркамоле мебошад, ки дар домони адабиёти муосири ҳиндӣ ба камол расидаву тамоми зиндагии худро баҳри беҳбудиву ишқишофи ҳаёти иҷтимоиву фарҳангии ҷомеаи Ҳинд бахшидааст. Адиб дар баробари эҷоди асарҳои калонҳаҷм дар офариниши жанри ҳикоя низ муваффақ гардидааст.

Ҳиндустон соли 1947 аз соҳибистиклоли худ мужда расонид ва соли 1950 Республика эълон карда шуд. Дар муддати якуним аср дар ин мамлакат садҳо шоирону нависандагони барҷаста асарҳои безавол эҷод намуда, саҳми назаррасе дар инкишофи адабиёти ҳиндӣ гузоштаанд, ки маъруфтаринашон Агравал Кедарнатх, Агей, Аёдҳясинх Упадҳай, Ҳариандх, Амаркант, Амритрай, Амритлал Нагар, Упендранатх Ашк, Ҳариваншрай Баччан, Бҳаратенду Ҳаришчандра, Дҳармавир Бҳаратӣ, ... Меҳрунисо Парвиз, Равиндра Калия ва мисли инҳо мебошанд [3, 26].

Амритлал Нагар 17 августи соли 1916 дар деҳаи Гокулпура, ки дар наздикии шаҳри Агра воқеъ аст, ба дунё омад. Бачагаш дар шаҳри Лакхнав, ки онҳо бобояшро барои адои вазифа фиристода буданд, гузаштааст. Амритлал хурдсол маълумоти ибтидоиро дар хона гирифт. Қайд кардан бамаврид аст, ки бобояш шахси босавод буда, барои соҳибмаълумот гардидани наберааш ҳамаи шароитро муҳайё мекард. Ҳарчанд падараш меҳост, ки Амритлал табиб ва ё муҳандис шавад, аммо Амритлал Нагар аз хурдӣ ба адабиёту санъат завқи зиёд дошт.

Аз солҳои сиюми асри XX Амритлал Нагар ба навиштани шеър, ҳикоя ва очеркҳо шуруъ карда буд ва баъдтар ба эҷоди асарҳои калонҳаҷм, чун роман, рӯ овард. Ӯ дар жанрҳои ҳам ҳикоя ва ҳам роман дар адабиёти муосири ҳиндӣ мақоми баландро сазовор гаштааст. «Ҳарчанд ки Амритлал Нагарро дар аввал ҳикоянавис ва баъдан романнавис гӯянд ҳам, ҳақиқату адолат дар он аст, ки агар ўро бе аввалу бе сонӣ гуфтан, романнавис ва ҳикоянависи бузург номем ва дар ҳарду жанр – роман ва ҳикоя як хел заҳмат кашида, як хел бартарӣ дорад, гӯем, зиёдтар дуруст меояд», – менависад ҳиндшиноси тоҷик, профессор Ҳ. Раҷабов [9, 329].

Амритлал Нагар аз зумраи ҳамон адибони муосири Ҳиндустон ба шумор меравад, ки пайваста дар омӯзиш, ҷустуҷӯ ва таълифи асарҳо машғул буд. Маҳз бо сабаби меҳнатдӯстиву меҳнатқаринӣ ва таснифи асарҳои баландпоя ӯ дар адабиёти ҳиндӣ мақоми барҷаста пайдо намуда дар қалбҳои мардум низ маҳбубияташ ҷойгузин гардид. Дар баробари ин, бояд ёдовар гардид, ки пеш аз ҳама ҳикоянависи бимислу монанд мебошад.

Амритлал Нагар (1916-1990) – адабиётшинос, тарҷумон, нависанда, муаллифи романҳои иҷтимоии «Даврони бузург» («Mahakal», 1947), «Қатра ва баҳр» («Bund gaur sagar», 1956), «Мухраҳои шохмот» («Shatranj ke muhre», 1959), «Шаҳд ва заҳр» («Amrit aur vish», 1966), «Қуи кӯли Манас» («Manas ka hans», 1973), «Шишаи оташин» («Agni garbha», 1983), «Паҳлу» («Karavat», 1985), «Наслҳо» («Pirhiyan», 1990) ва ғайра, песаҳои «Масъалаи мӯй» («Bal ki bat», 1974), «Бешаи сандал» («Chandalvan», 1976), «Зинаҳои морпеч ва торикӣ» («Chakkandar sirhiyan aur andhera», 1978), «Таҷассуми асп» (1973, «Поён ва бехбуд» (1978) буда, бо фаъолияти тарҷумонӣ низ машғул буд. Аз ҷумла, ӯ асарҳои А.П. Чеховро тарҷума кардааст. Муддати зиёде барои филмҳои ҳиндустонӣ сенарияҳо навишта, дар радио низ фаъолият низ доштааст.

Ҳикояҳои Амритлал Нагар дар маҷмуаҳои «Гулзор» («Vatika», 1935), «Харобаҳо» («Avshesh», 1937), «Тахти навоб» («Navabi masnad», 1938), «Туларам Шастрӣ», 1941), «Одам нест, нест» («Admi nahin, nahin», 1947), «Достони панҷум» («Panchvan dastan», 1948), «Як дил, ҳазор дoston» («Ek dil, hazar dastan», 1957), «Бомбаи атомӣ» («Etambam», 1955), «Париҳои пипал» («Pupal ki pari», 1963), «Дуздии куҳан» («Kaldant ki chori», 1964); «Ҳафт ҳикоя» («Sat Sat kahaniyan», 1970); «Ҳиндуписар Наврангилал» («Bharat putra Naurangilal», 1972); «Мо дӯстдорони Лакхнав» (1975); «Як рӯз, ҳазор афсона» («Ek din hazar afsane», 1976) ҷамъоварӣ шудаанд.

Амритлал Нагар ҳамчун адиби бо ҳаёти иҷтимоии мардуми Ҳиндустон ошно кӯшиш менамуд, ки мавзӯи таълифоташ замонавӣ бошад ва аз ин лиҳоз, қаҳрамонҳои худро аз ҷомеаи тозаистиқлоли Ҳиндустон интихоб мекард. Маҳз ҳамин гуна тасвири ҳаёти оддии реалии ҳаррӯза диққати хонандагонӣ бешумори эҷодиёти Амритлал Нагарро ба худ ҷалб мекунад. Дар ҳикояҳои адиб баробари тасвири муҳит, табиат, қаҳрамонҳои ҳикояҳо ва муносибати байни онҳо ба қалам дода мешавад.

Қариб мисли ҳар адиби дигар Нагар (Амритлал Нагар –Л.А.) фаъолияти адабии худро аз эҷоди шеър шуруъ кардааст, аммо баъдтар қолаббандӣ ва шеърофариро як сӯ гузошта, ба пайраҳаи эҷоди асарҳои насрӣ қадам ниҳод.

То солҳои 1935-1940 чараёни асарофарии Нагар дар ду шоха амалӣ мешуд: якум, фаъолияти муҳаррирӣ ва дуум иншоӣ ҳикоя, махсусан ҳикояҳо ва қиссаҳои кӯтоҳи ҳаҷвӣ.

Пас аз тарк намудани «Компанияи Ал Индия Юнайтед Иншуренс» Нагар пурра ба кори эҷодӣ машғул мешавад. Маҷмуаи аввалини ҳикояҳои ӯ соли 1935 дар маҷмуаи бо номи «Гулшан» («Ватика») ҷоп шуд. Ӯ як нусхаи маҷмӯаро ба Премчанд фиристод, то баҳои адиби маъруфи замонро бифаҳмад. Премчанд фикру мулоҳиза ва ақоиди худро дар робита ба ҳикояҳои маҷмӯаи «Ватика» ба ҳикоянависи ҷавон Амритлал Нагар дар мактуби ҷавобӣ навишт: «Амритлалҷии азиз! «Гулшан» («Ватика»)-ро гирифтаам. Ташаккур! Ин чизест мисли назми адабӣ (gadyakavya). Ман ҳикояҳои реалиро меҳохам, ки онҳо пояи ҳаётӣ дошта бошанд, онро каме ҳам рӯшан сохта тавонанд. Ман ду-се гули гулдастаро бӯй кашидам. Хеле хушбӯ ҳастанд. Таҳлил хоҳам кард» [14, 105].

Давраи ҳикояюфари Нагар аз соли 1935 то соли 1987 давом кардааст. Аз лиҳози мавзӯ ҳикояҳои Нагар хеле мухталифанд. Ҳамаи ҳикояҳо аз ягон ҷиҳат ба таҳаввули ҳикояи ҳиндӣ нигаронида шудаанд ва ба ташаккули он таъсири худро мерасонанд. Гуфтан лозим аст, ки дар мавзӯе, ки атрофи он дар ҳикояҳои Нагар сухан меравад, дар романҳояш низ ин масоил пеш гузошта мешавад. Ба ҳар ҳол, мавзӯи эҷодиёти Амритлал Нагар масоили актуалии давр буда, он ба ҳалли мушкилоти вазъи иҷтимоӣ, сиёсӣ, ахлоқии ҷомеа нигаронида шудааст. Илова бар ин, Амритлал Нагар ҳикояҳои ҳаҷвии пур аз ҳазлу шӯҳӣ низ эҷод кардааст: чор асари ҳаҷвӣ—«Бахти навоб» («Navabimasnad», 1939), «Сетҳ Банкемал» (1955), «Меҳрубонӣ карда ба тарафи рост равед» («Kripaya, daenchaliye», 1972), «Мо фидои Лакҳнав» («HamfidaeLakhnav», 1973). Дар ин ҳикояҳо масоили зиндагӣ, орзуву ниятҳои инсонӣ, садои нобудӣ, қиссаҳои бо ҳазлу мазҳака печида дар пояи реалӣ ҷой доранд, ки ба мушкилоти ҳаёти халқи одии Ҳинд ҷавобгӯ ҳастанд.

Ҳикояҳои Амритлал Нагар норасоии ҷомеаро фош мекунанд. Дар ҳикояҳои адиб намоёндагони мазҳабҳои гуногун ва оилаҳои сатҳи маданияташон мухталиф тасвир шудааст. Амритлал Нагар кӯшидааст, то дар ҳикояҳояш аз вазъи зиндагӣ, рафтору амал, тариқи сухангӯӣ, муносибати байни одамон, аз байн бурдани анъанаҳои расму ойинҳои ба ҳаёти инсон баъзан зараровар ва умуман, ба хотири ҳаёти беҳтару дурахшон сухан гӯяд.

Чӣ тавре ки болотар қайд кардем, Амритлал Нагар аз шеъронафарӣ даст кашида, рӯ ба ҳикоянависӣ овард, яъне майдони назмро ба наср иваз кард. Ё ҳикояи аввалини худро чӣ тавр навишт? Барои эҷод кардани ҳикояи аввалини худ аз кучо илҳом пайдо кард? Ба ин саволҳо ҳуди адиб Амритлал Нагар чунин посух додааст, ки тақрибан солҳои 1932-1933 ду ҳодисае рӯй дод, ки ҷиҳати қаламро ба даст гирифтани ӯ илҳом бахшиданд.

Як писару духтари ҷавон ба доми ишқ гирифтанд. Онҳо аз ишқи худ баҳра бурда, бо эҳсосоти муҳаббатӣ сархушӣ даври ҷавонӣ мегузарониданд. Аз ин муносибати ошиқонаи дилдодаҳо сокинони деҳа боҳабар гаштанд. Вале, шояд ҷавонписар аз қаҳру ғазаби мардуми деҳот ва ё аз ҳукми панҷаяти³ деҳа ба ҳарос афтода бошад, ки аз бесарусомонии дар деҳа рӯйдода истифода бурда, роҳи гурезро пеш гирифт. Духтар аз оилаи кашшоқ ва нодор буд. Пандити панҷаят дар ғазаб шуда барои ҷазо додан ба духтари «гунаҳкор», ки расму русум ва ойини аҷоддонро поймол намуда, бапайраҳаи мамнуъ қадам ниҳодааст ва аз қадаҳи ишқу муҳаббат ҷашидааст ва ё шояд барои нишон додани қудрату қувваи ба ӯ мансуб фармуд, то духтарро ба маҷлиси панҷаят оваранд. Пандитҳои панҷаят духтари бечораи ғарибро хеле танбеҳ доданд ва қарори аз ҷомеа рондани ӯро дастҷамбона тарафдорӣ карданд. Касе ба тарафдории духтари ошиқ садо баланд накард. Ҳатто падари духтари «гунаҳкор», ки дар маҷлиси панҷаят иштирок дошт, муқобили ҳукми эълоншуда садое баланд накард ва ё шояд зери анъанаҳои солҳои зиёд паҳншуда тарбия ёфта ва онҳоро бе каму кост иҷро карда, ҳатто фикри ин ойинҳоро вайрон кардан ҳам надошт ва ё шояд аз шунидани ҳукми панҷаят ба ҳолати садамот афтода бошад. Ба ҳар ҳол, падари духтар бо сари ҳам танбеҳи ба духтари гапногираш равонидаро гӯш мекард. Пас, ногоҳ ҷавоне аз ҷой бархоста ба аҳли панҷаят рӯ оварду хеле боҳаяҷон ба сухан даромад: «Истед! Қонун ҳам ҳаде дорад. Шумо аз он ҳад(д)ҳам гузаштед, —ӯ бо эътирози худ муқобили панҷаят баромад ва қарори қабулнамудани панҷаятро бо гоми бардоштааш инкор кард, —Ҷамоати ҳиндуҳо кӯр аст, ситамгар аст ва сардорони панҷаят ва шумо низ бесавод ҳастед, гумроҳ ҳастед ва ҷохилед. Пас, онҳое, ки адолату ноадолатиро фарқ намеkunанд, чӣ тавр қароре бароварда ва касеро ҳифз карда метавонанд? Гунаҳкори асосӣ танҳо ман ҳастам. Ҳукми ҷазоро бояд ба ман бароред, —суханаширо давом дода гуфт ҷавон, — Он ҳукме, ки нисбат ба зан мебароранд, бештар на аз он аст, ки духтарон аз оилаи нодор ва табақаи поёни ҷомеа ҳастанд, балки ба ҷинсияти онҳо нигаронида шудааст. Яъне зани ҳинду ҳаққи ошиқ шудан ва ё маҳбуби марде шудан надорад. Хушу хурсандии инсонӣ нисбат ба ҷинси латиф аз ҷониби мардони бузург эътироф намешавад. Танҳо мардон дорои чунин ҳаққу ҳуқуқҳастанд, онҳо ҳарису тамаъкор

3. Панҷаят – органи худидорақунӣ дар Ҳиндустон

ва фосиқ мебошанд, – Инро гуфта ӯ ба падари духтар муроҷиат намуду гуфт, ки вай бо ин духтари бегуноҳ тӯй хоҳад кард» [13, 150].

Чунин ранг гирифтани ҳол дар ин деҳа барои он замон як ҳодисаи ғайриодӣ ва ғайриҷашмдошт буд. Нагар, ки худ шоҳиди ин мочаро шуд, пай бурд, ки ин ҳамон ҷавонест, ки ошиқи духтари ғариб аст ва ин амалаш чун надомат ба маҳкумгарони ишқу муҳаббат дар замони худ мебошад.

Он вақт зери таъсири ин ҳодиса Нагар «Тавба» (пушаймонӣ, надомат) ном як ҳикояе эҷод кард.

Он ҷавонписар Манидар ном дошт. Ӯ донишҷӯи донишқада буд ва дар ин деҳа чун таҷрибаомӯз тадқиқот мебурд. Пас аз ин ҳодиса вай бо ҳамроҳии ҳамсари худ аз деҳа баромада рафт. Албатта, бо як садои ҷавонписар қолабу қонуният ва зиндагӣ дар ин деҳа якбора дигаргун нашуд. Ҳарду ҷавонро аз каста ронданд. вале ин оилаи ҷавон дар ҷойи нав бо хушӣ зиндагии худро идома дод.

Ҷавонписар назди тамоми деҳа баҳри ҳифзи маҳбубааш садо баланд кард ва дасти дӯстдоштааш Муктаро ба дасти худ гирифт. Назди аҳли деҳа ва панҷаят ӯро ҳамсари худ хонд. Манидар барои гуноҳи содиркардааш тавба кард. «Олиҷаноб, рафтем, ҳоло дар ин ҷомеаи қонундон ва паст як лаҳза ҳам мондан ба ман хуш намеояд... Рафтем!» – Манидар ин суҳанҳоро гуфту дасти Муктаро гирифта ба сӯйи дигар равона шуд ва мардуми гӯё ҷодугашта дар ҷояшон шах шуда, равиши нав гирифтани ҳодисаро бодикқат наззора мекарданд» [13, 151].

Ҳамин тариқ, «Тавба»-ро Нагар чун ҳикояи аввалини худ пазируфт. «Тавба» ҳикояи аввал, вале дар асл ҳикояи дуҷуми нашрнамудаи Нагар мебошад. Зеро аввалин ҳикояи нашрнамудааш бо номи «Ютс юниан клуб» (Клуби иттифоқи ҷавонон) дар маҷаллаи «Сунитӣ» чоп шуда буд.

Аввалин ҳикояи Нагар дар Деҳлӣ дар як ҳафтавора, ки дар атрофи филмномаҳо баҳс мекард, чоп шудааст. Ин ҳам бо як ҳодисае вобастагӣ дорад, ки дар якҷоягӣ бо дӯсти наздики Нагар – Ҳасвамулам рӯй додааст.

Дӯсташ бо бародару бародарзанааш зиндагӣ мекард, зеро падару модар надоштанд. Ҳамсари бародараш зани бесавод буд. Бародараш ҳамсарашро хеле дӯст медошт. Рӯзе ҳамсари бародараш бо Ҳасвамулам ҷанҷол кард. Ҳасвамулам ба хонаи дӯсташ, Нагар равона шуд. Вақти аз хонаи Нагар ба хонаи бародараш баргаштан гурбае аз пеши роҳашон мегузарад. Нагар якбора дар ҷояш меистад, зеро дар урфият мегӯянд, ки аз пайи пойи гурба гузаштан оқибати нек ва хосияти хуб надорад. Дӯсташ хандид ва гуфт: «Ҳо, азизам, ба дунё омадани ман ҳам хосияти хубе надошт. Зинда бошед! Агар умрам дароз бошад, албатта, хоҳем вохӯрд». Пеш аз он, ки Нагар чизеро пурсад, ӯ ба мототсиклаш нишасту бо тезӣ ҳаракат карда рафт. Рӯзи дигар бародари рафикаш ба хонаи онҳо омад. Пас маълум шуд, ки дӯсташ Ҳасвамулам пагоҳӣ аз хона баромада то ҳол барнагаштааст. Инро фаҳмида Нагар хеле гамгин гашт. Ин ҳодиса ҳам барои ҳикояи Нагар асос шуд» [13, 152].

Ҳар як ҳикояи офаридаи Амритлал Нагар асос ва пояи реалӣ дошта, аз ҳаёти ҳаррӯза, ҳарсоатаи мардуми атрофаш гирифта шудааст. Нагар барои ҷустуҷӯи суҷа ва қаҳрамонӣ симоҳои ҳикояҳои ба дигар ҷой муроҷиат намекард, зеро суҷа иборат аз масоили ҳалталаб ва ҳодисаҳои атрофи ин мушкилоти рӯйдода мебошад. Қаҳрамон – мардуми худ, мавзӯ – ҳаёти халқи худ, сокинони диёру ватанаш, шахру деҳа, маҳаллу кӯчааш кифоя аст, ки ба сифати қаҳрамонони марказӣ ва симоҳои ҳикояҳои интиҳоб гарданд ва дар риштаи асарофариаш хизмати шоиста бикунанд.

Гуфтан бамаврид аст, ки Амритлал Нагар хеле шахси инсондӯст буд. Дарду ғам, нодорӣ ва ноқомии дӯстонаш ӯро бисёр безобита мекард, ба ҳар як симои ҳикояҳои ба ҳамдардӣ ва дилсӯзӣ менигарист. Аммо бадал намудани вазъу ҳолати қаҳрамонони ҳикояҳои ба табиати нависандагии ӯ мутобиқ нест, зеро тасвири ҳақиқии ҳаёт ва суҷаи ҳаррӯзаи зиндагӣ асоси эҷодиёташ аст ва ба табиӣ худ дигаргун намудани равиши зиндагӣ ба ҳунари ҳикояофарии ӯ рост намеояд.

Хусусияти эҷодии аз ҳама бузурги Амритлал Нагар ин аст, ки дар кадом мавзӯе, ки нависад, онро чуқур ва дақиқ меомӯзад. Мавод ва далелҳое, ки дар саҳифаҳои асарҳояш ҷой мекунад, асоси реалӣ доранд.

Баҳо додан ва хулосабарориро оид ба ҳикояҳояш Амритлал Нагар ба хонандаи сершумори худ вогузор мекунад ва бо умед миннатдориашро ба хонандаи худ чунин баён кардааст: «Умед ҳаст, ки ба шумо асар хуш меояд, агар... фикре сар зада бошад, он гоҳ ба мо ақидаи худро дар поён дар шарҳи он, албатта баён кунед. Ташаккур!» [12, 33].

Ҳамин тариқ, ҳикояҳои Амритлал Нагар фарогири ҷанбаҳои гуногуни иҷтимоии ҷомеаи муосири ҳиндӣ буда, фазои даврони истиклолияти Ҳиндро бо ҳама бурду бохташ мунъис намудааст.

Муқаррир: Рачабов М., д.и.ф., профессор

Адабиёт:

1. Латифов, А. Д. Меҳруннисо Парвиз ва сабкии нигориши ӯ (дар мисоли ҳикояҳои «Шинохти хеш», «Модари кашмир» ва «Садбарги сурх») // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши филология. - Душанбе: Сино, 2020. - № 7. – С. 312-317
2. Латифов, А.Д. Меҳруннисо Парвиз намоiendaи адабиёти навини ҳиндӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши филология. – Душанбе: Сино, 2019, – № 5. – С. 253-258
3. Латифов, А.Д. Инъикоси масоили иҷтимоӣ дар ҳикояҳои Меҳруннисо Парвиз (монография). - Душанбе: Эр-граф, 2022.-180с.
4. Мадхучҳанда, Чакрвартӣ. Услуб в азабони ҳикояҳои Манҷул Бҳагат. – Деҳлӣ, 1991. - 50 с.
5. Меҳруннисо, Парвиз (монография). - Душанбе: Эр-граф, 2022. -180с.
6. Нурова, М. Ҳикояҳои Камлешвар чун намунаи насри адабиёти ҳиндӣ. – Душанбе, 2007. – 159 с.
7. Рачабов, Ҳ. Се насли ҳикоянависони ҳиндӣ/ Ҳ. Рачабов – Душанбе: Статус, 2001 – 272 с.
8. Рачабов, Ҳ. Ташаккул ва инкишофи ҳикояи муосири ҳиндӣ / Ҳ. Рачабов – Душанбе: Пайк, 1998. - 176 с.
9. Рачабов, Ҳ. Адабиёти ҳиндӣ дар давраи нав. – Душанбе: ЭР-граф, 2018. –540 с.
10. Рачабов, Ҳ. Пайдоиш ва ташаккули ҳикояи муосири ҳиндӣ. -Душанбе: Пайк, 1998.-176 с.
11. Рачабов, Ҳ. Се насли ҳикоянависони ҳиндӣ. Душанбе, 2001. – 272 с. – 216-224
12. Amritlal Nagar – Bharatkosh. – www.facebook.com/bharat diskcovery.org/india. – 16.11.2018.
13. Amrit aur vish – Amritlal Nagar. –www.hindibooks pdf.com. – 16.11.2018.
14. रामचन्द्र तिवारी .हिन्दी उपन्यास .-वाराणसी 204 - .2006 .प.
15. विजयेन्द्र सातक .हिन्दी साहित्य का इतिहास— .दिल्ली19 ,9.6– 463 प.

ҶОЙГОҲИ ҲИКОЯ ДАР ЭҶОДИЁТИ АМРИТЛАЛ НАГАР

Амритлал Нагар ҳамчун адиби бо ҳаёти иҷтимоии мардуми Ҳиндустон ошно кӯшиш менамуд, ки мавзӯи таълифоташ замонавӣ бошад ва қаҳрамонҳои худро аз ҷомеаи тозаистиклоли Ҳиндустон интихоб мекард. Симоҳои ҳикояҳои Амритлал Нагарро дар ҳамаи гӯшаю канори Ҳиндустон вохӯрдан мумкин аст. Қаҳрамони ӯ – мардуми ватанаш, ҳаёти ҳаррӯзаи халқаш, сарзамин ва ватани маҳбубаш, шаҳру деҳот, кӯчаю тангкӯчаҳои Ҳиндустон аст.

Тасвири зиндагии ҳаррӯза диққати хонандагони бешумори эҷодиёти Амритлал Нагарро ба худ ҷалб мекунад. Дар ҳикояҳои адиб баробари тасвири муҳит, табиат, қаҳрамонҳои ҳикояҳо ва муносибати байни онҳо ба қалам дода мешавад.

Воқеан, дар асри XX дар адабиёти ҳиндӣ Амритлал Нагар бо фаъолияти пурсамар ва серкориҳои худ, бо офаридани ҳикояҳои дилчасп, романҳои бузургҳаҷми тарзи махсуси баён дошта ва ҳаҷви нишонраси худ фарқ мекунад.

Дар таърихи адабиёти навини ҳиндӣ Амритлал Нагар боз ҳамчун ҳикоянависи бомаҳорат шинохта мешавад. Дар байни солҳои 1935-1984 чордаҳ маҷмуаи ҳикояҳои ӯ аз ҷоп баромадаанд. Адиб дар ҳикояҳояш низ аз баёни масъалаҳои доғи замони худ дур нарафтааст.

Амритлал Нагарро аввал ҳикоянавис ва баъдан романапис мегӯянд, аммо ӯ дар ҳар ду жанр ҳам ҳикоя ва ҳам роман маҳорати беандоза дорад.

Ҳамин тариқ, ҳикояҳои Амритлал Нагар фарогири ҷанбаҳои гуногуни иҷтимоии ҷомеаи муосири ҳиндӣ, яъне фазои даврони истиклолияти Ҳиндро дар атрофи як хонавода мунъис намудааст.

Калидвожаҳо: Амритлал Нагар, новелла, назм ва наср, қаҳрамон, халқи одӣ, суҷа.

МЕСТО РАССКАЗА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ АМРИТЛАЛА НАГАРА

Как писатель, знакомый с общественной жизнью индийского народа, Амритлал Нагар старался сделать тему своих произведений современной и выбирал своих персонажей из нового независимого индийского общества. Образы героев Амритлала Нагара можно найти во всех уголках Индии. Его герой — люди его родины, повседневная жизнь его народа, его любимая земля и родина, города и села, улицы и переулки Индии.

Изображение повседневной жизни привлекает внимание бесчисленных читателей творчества Амритлала Нагара. В рассказах писателя пером изображены окружающая среда, природа, персонажи и взаимоотношения между ними..

Действительно, в индийской литературе XX века Амритлал Нагар выделяется своим плодотворным творчеством, создавая захватывающие истории, масштабные романы с уникальным стилем выражения и своей острой сатирой.

В истории современной индийской литературы Амритлал Нагар известен как искусный рассказчик. В период с 1935 по 1984 год вышло четырнадцать сборников его рассказов. В своих рассказах он не уходил далеко от выражения острых вопросов своего времени.

Амритлала Нагара сначала называют писателем, а затем романистом, но он обладает огромными навыками в обоих жанрах: рассказе и романе.

Таким образом, рассказы Амритлала Нагара охватывают различные социальные аспекты современного индийского общества, т.е. вокруг семьи изображена атмосфера эпохи независимости Индии.

Ключевые слова: Амритлал Нагар, новелла, проза и поэзия, герой новеллы, простой народ, сюжет.

THE PLACE OF THE STORY IN THE WORKS OF AMRITLAL NAGARA

As a writer familiar with the social life of the Indian people, Amritlal Nagar has tried to make the subject of his works contemporary and chose his characters from the newly independent Indian society. The portraits of Amritlal Nagar's stories can be found in all corners of India. His hero is the people of his homeland, the daily life of his people, his beloved land and homeland, the cities and villages, the streets and narrow-side street India.

The depiction of everyday life attracts the attention of countless readers of Amritlal Nagar's works. Amritlal Nagar left it entirely to his readers to draw conclusions and evaluate his stories.

The writer's stories depict the surroundings, nature, characters in the stories and the relationships between them. In fact, Amritlal Nagar is distinguished in Indian literature in the 20th century by his fruitful and intense activity, the creation of passionate stories, large-scale novels with a special style of expression and his characteristic satire.

Amritlal Nagar is known as a master storyteller. Fourteen collections of his stories were published between 1935 and 1984. In the history of modern Indian literature, writer did not stray far from expressing the pressing issues of his time in his stories

Amritlal Nagar is first called a writer and then a novelist, but he has great skills in both genres: short stories and novels.

Thus, Amritlal Nagar's stories cover various social aspects of modern Indian society, Indian independence period is depicted around as one family.

Keywords: Amritlal Nagar, novella, prose and poetry, hero of the novella, common people, topic.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Латифӣ Алихон Давлат** – Донишгари миллии Тоҷикистон, дотсенти кафедраи филологияи ҳинди факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 17. Тел. (+992) 98-519-28-06

Сведения об авторе: **Латифи Алихон Давлат** - Таджикский национальный университет, старший преподаватель кафедры индийской филологии факультета языка Азии и Европы. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Тел.: 98-519-28-06

Information about the author: **Latifi Alikhon** – Tajik national University, Teacher of the Department of Indian Philology of the Faculty of languages Asia and Europa, Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Tel: 98-519-28-06

Адабиёти ҳиндӣ аз анъанаҳои ғании чандинасра ва рукҳои гуногуни назариявӣ сарчашма мегирад, ки он аз ангеҳои динӣ, фалсафӣ ва ишқӣ асос ёфтааст. Он дар охири ҳазораи якуми мелодӣ ба вучуд омада, ба як падидаи мураккаб ва гуногунҷанба мубаддал гардидааст. Афкори адабии шоирон ба мисли Кабир (1440-1518), Сурдас (тақ. 1478-1483) ва Тулсидас (1511- 1623) дар Ҳиндустон то ҳол аҳамияти калони илмӣ ва адабӣ доранд.

Яке аз чараёни муҳимми адабиёти муосири ҳиндӣ ин чараёни “Чхаявад” мебошад, ки он дар натиҷаи омезиши афкори ватандустӣ ва маорифпарварию ислохталабӣ ба вучуд омадааст, ки ин чараён ба услуби шеърӣ “ритмӣ” мебошад, ки он замон мавқеи худро гум накарда буд. Ба маънои васеъ шеърӣ ритмӣ як услуби иҷроӣ асарҳо дар шакли рисолаҳост, ки категорияҳои эстетикӣ шеърро баррасӣ мекунанд ва ё дар асоси қоидаҳои қадима эҷод кардани шеър мебошад. Илова бар ин, чараёни “Чхаявад” чун як воқуниш ба ашъори адабии ҷомеаи ҳинд, ки сарчашмаи давраи Двиедиро дошт, барпо гардид [4, с.12].

Дар эҷодиёти шоирони давраи Чхаявад ба олами ботинии инсон дар шакли образҳои қаҳрамонҳои маҷозӣ, ки дар чараёни Двиедӣ тасвир меёфт таваҷҷуҳ зоҳир нагаштааст. 1, с.36]. Зеро дар ҷаҳонбинии шоирони Чхаявад синтези ақидаҳои Адвайта-веданта (санс. *अद्वैत वेदान्त* - таълимоти фалсафии ҳиндӣ дар бораи хувияти руҳи инсон бо руҳи дунявӣ) бо ақидаҳои нави ислохотпарварӣ мушоҳида мешавад. Шоирони давраи Чхаявад дар адабиёти ҳинд тарзу услуби навро ворид намуда, намунаи эҷодиёти нави ритмӣ, аз қабилҳои қофия, радиф, вазро дар системаи навини ритмӣ ба вучуд оварданд [6, с.24].

Дар ашъори шоирони Чхаявад идеяи ягонагии Худо ва ҳастӣ, ҳузури қувваи бузург дар табиати зинда ва бечон, ҳамчунин муқовиматпазирӣ ба таҷовузу зӯрӣ ва таҳаммулпазирӣ ба ҳама рӯйдоди олам бунёд ёфтааст. Онҳо кӯшиш мекарданд, ки худро тавассути шаклҳои табиӣ, ки дар он зоҳир мешавад, намудор намоянд. Дар ашъори онҳо эҳсоси таҷрибаи инсонӣ-худӣ бо олами дунё ҳамсон гардидааст. Шоирони навоари ин давраи падидаҳои табиатро зинда намуда, сайёҳ кардаанд, ки инсон ва моҳияти илоҳӣ дар зебӣ ва гуногунрангии онҳо шинохта шаванд.

Шоирони давраи Чхаявад барои расидан ба таъби ирфонӣ ва мурочиат ба қувваи бузург аз забони махсуси рамзӣ истифода бурда дар ашъорашон ҳисси иштирок дар дарду ранҷи тамоми махлуқоти ҷаҳон инъикос гардидааст. Онҳо воситаҳои анъанавии бадеӣ ва шаклҳои адабиро, ки метавонанд ба баёни озодии эҳсосот ҳалал расонанд, рад кардаанд. Ҳар як шоир ин чараён услуби хоси шоирона ва нависандагии худро ба миён гузоштааст.[2, с.102-103]

Чхаявад дар адабиёти ҳинд дар асри XX чун як падидаи нав пайдо шуд, ки онро бо романтизми аврупоӣ муқоиса кардан мумкин аст. Аз ин рӯ, Чхаявадро дар адабиёти ҳиндӣ аксар вақт чун нағонии “лирикӣ-романтикӣ” ном мебаранд. Е.П Челишев давраи Чхаявадро ҳамчун “шеърӣ романтикӣ давраи гузариш” тавсиф мекунад.[6, с.24] Аз ин бармеояд, ки нағониҳои давраи Чхаявад бунёдгузори андешаи миллии дар адабиёти классикӣ ҳиндӣ маҳсуб мешавад.

Дар адабиёти ҳиндӣ дар бораи пайдоиши истилоҳи “Чхаявад” ақидаи яқдилона вучуд надорад. Он аксар вақт бо шеърӣ Сумитранандан Пант “Чхая” (Соя) (1920) алоқаманд аст.[6, с.25-26]

Калимаи «Чхаявад», ки онро айнан ҳамчун «сопарастӣ» тарҷума кардан мумкин аст, аз ду воҳиди маъноӣ иборат аст: «chāyā» айнан «соя», «инъикос», «дурахш» ва «вад» аслан исми мардона ба маънои «сухан», «тезис», вале дар забони ҳиндӣ муосир ба маънои наздик ба суффикси «-изм» истифода мешавад. Илова бар ин вожаи “chāyā” дигар маъноҳоро низ дорад, аз ҷумла, инъикос, ҳимоя, паноҳгоҳ, тақлид ва таъсири баде, ки аз руҳи бад меояд.[11, с.1083] Чхая ҳамчунин яке аз номҳои ҳамсари Шива аст.

Маъруфтарин намоёндагон ва асосгузори чараёни “Чҳаявад” инҳо Суриякант Трипатҳи Нирала (1896-1961), Чайшанкар Прасад (1889-1937), Сумитранандан Пант (1900-1977) ва Маҳадеви Варма (1907-1987) мебошанд. Асарҳои онҳо, ки дар солҳои 20-30-юми асри XX офарида шудаанд, классикаи ин чараён ҳисобида мешаванд.

Дертар дар таърихи ин чараён яке аз бузургтарин шоирони ҳиндизабони Ҳиндустон Ҳариванш Рай Баччан (1907-2003) номи худро сабт кардааст. Зеро эҷодиёти Баччан бо шоирони болозикр хеле шабоҳати калон дошта, онҳоро идеологияи ягона муттаҳид мекунад.

Эҷодиёти ин муаллифиро идеологияи умумӣ муттаҳид месозад, ки як қатор принципҳои мушаххаси шоиронаро дар бар мегирад, ки ин дар навбати худ чараёни адабии Чҳаявадро ба вучуд овардааст. Дар асарҳои даврони Чҳаявад услуби нави забони шоирӣ ва шикасти шаклҳои қолабии анъанавии адабиёти ҳиндӣ мушоҳида карда мешавад. Дар ин гуна асарҳо дарки амиқи ҳиссиёти руҳонӣ ва истифодаи забони рамзӣ фарқкунанда мебошад.

Шоирони давраи Чҳаявад агар дар эҷодиёти худ ба табиати зинда муроҷиат карда бошанд ҳам асарҳои онҳо аз лирикаӣ манзаравӣ иборат нестанд. Образҳои табиат дар эҷодиёти онҳо мақсади муайян надорад. Зеро онҳо бо тасвири олами табиат дунёи равонии инсониятро тасвир кардаанд. Аз ин рӯ, хусусияти асосии эҷодиёти шоирони Чҳаявад ин ба воситаи образҳои олами табиат инъикос намудани олами ботинӣ ва равонии инсон мебошад.[6, с.24-25]

Дар охири солҳои 70-уми асри таҳқиқоти тарҷуманигорӣ оғоз ёфт. Дар ин давра назму наср хеле инкишофи худро ёфта буд. Олимону муҳаққиқон аллакай матнҳои классикӣ, эпикҳо, тафсириҳо тарҷума мекарданд. Тарҷумаҳо то ба дараҷае рушд карданд, ки агар онҳо эҳсосот ва мазмунӣ томи сарчашмаро ҳалалдор намекарданд тавлид мешуданд. Ин қор гарчанде хеле душвор ҳам буд вале муҳаққиқон зиёдтар ба ин қор даст мезаданд. Бояд зикр кард, ки дар адабиёти ҳиндӣ тарҷуманигорӣ ба анъана табдил ёфта буд.

Ҳариванш Рай Баччан оғози фаъолияти адабии ҳешро маҳз аз тарҷумаи асарҳои безаволи шоирон ва нависандагони барҷастаи адабиёти олам оғоз намуда буд. Масалан, мушкилии забони адабии Шекспир, Баччанро маҷбур мекард, ки бидуни тағйир додани эҳсосоти аслии песаҳои Шекспир онҳоро ба забони ҳиндӣ тарҷума кунад. Баччан дар ин қор то ба дараҷаи олӣ муваффақ ҳам гаштааст, зеро бинобар баҳои шоирон ва адибони давронаш тарҷумаи Баччан бо матни сарчашма мувофиқати қатъӣ доштанд. Ин гуна фаъолияти густурда буд, ки Баччан яке аз идомадиҳандагони қори шоирони даврони Чҳаявад ном бароварда буд.

Ба ақидаи Маҳадеви Варма: “Садои Чҳаявад овози ҳама чизест, ки вучуд дорад” мебошад. Он чизе, ки дар назари аввал дур аз воқеият менамояд дар асл маҳз ҳамон воқеият аст.[9, с.277] Чҳаявад барои дарки ҳиссиёти равонии инсон ва пайдо кардани ҷойгоҳи худ дар олами ҳастӣ маънидод карда мешавад.[1, с.49]

Баччан ҳамчун шоири давраи Чҳаявад услуби ҳоси эҷодии худро дошт, ки шахсияти ӯро инъикос менамуд. Эҷодиёти ӯ аксар вақт “аллитератсия” (фонология, тартиби овозӣ) ва “ономатопея” (калимасозӣ)-и худро доро буда баъзан қофия ва радифро низ тарк мекарданд. Дар оғози эҷодиёти Баччан бо интиқоди шадид рӯ ба рӯ шуд, ки ӯро ба нусхабардории намунаҳои адабиёти ғарб муттаҳам мекарданд. Аммо замоне, ки ӯ шуҳрати бузург пайдо кард маълум гардид, ки эҷодиёти Баччан дар адабиёти Чҳаявад рушд ёфта, арзишҳои маънавии анъанавии ҳиндӣ ва инчунин вазъияти сиёсӣ фарҳангии кишварро фаро гирифта буд. [9, с.226]

Эҷодиёти Баччан бисёре аз мафҳумҳои бунёдии ҳиндуияро аз нав тасвир карда ба онҳо маънии нав бахшид. Зеро дар эҷодиёташ ӯ кушиш мекард, ки тамоми вазъияти замони ҳешро ба таври ирфонӣ инъикос намояд. Ин таълимоти ӯ дар заминаи огоҳ будани ӯ аз фарҳанги ғанӣ ва қадимии Ҳинд зери таъсири анъанаҳои шоирӣ ғарбӣ ба вучуд омадааст.

Асарҳои эҷодкардаи Баччан «Мадҳушала» (1935), «Мадҳубала» (1936) ва «Мадҳукалаш» (1937) аз ҷониби муҳаққиқони адабиёти ҳиндӣ мавриди таҳқиқ қарор мегирад ва онҳо ба Баччан таҳаллуси шоири “Ҳалавадӣ” (майсаро)-ро зеб дидаанд. Дар таърихи адабиёти ҳиндӣ ҳоло чараёни адабие бо номи “Ҳалавад” вучуд дорад, ки пайдоиши онро то

андозае ба тарҷумаю тақлидҳои Баччан рабт мепиндоранд.[3, с.188] Вале худ Баччан менависад, ки вожаи “Халавадӣ”-ро ӯ ҳамчун нардбон истифода мебарад, то ҳам бо шоирони Чхаявад ва ҳам бо Прагатиवाद рабт дошта бошад. Дар робита ба ин, Баччан бо эҳсосоти нигаронӣ менависад, ки шояд пас аз нашри «Мадхушала», «Мадхубала» ва «Мадхукалаш» ӯро ҳамчун шоири давраи Чхаявад зиёдтар шиносанд.[7, с.498]

Инкор кардан мумкин нест, ки дигар асарҳои офаридаи Баччан низ аз қабилӣ Nisha Nimantran (1938), Bengal ka Kavya (1946), Milan Yamini (1950), Arti aur Angare (1958), Buddh aur Naach ghar (1958), Do Chattane (1965) ва Jaal Sameta (1973) зери таъсири давраи ҳассоси Чхаявад мондаанд. Вале «Мадхушала» чун ягона асари таъсирбахши Баччан ба оммаи дилреши ҷамъияти онвақтаи Ҳиндустон тавонист алангаи зиёд бахшад. Гарчанде он дар “Кавӣ саммелан” (шабнишинии шоирон) машҳур гардида вирди забони мардум гашта бошад ҳам танқидҳои зиёдро соҳиб гардида буд.

Musalamaan o hindu hai do , ek, magar, unka pyaala,
Ek, magar, unka madiraalay, ek, magar, unki haala,
Dono rahte ek na jab tak masjid mandir mein jaate,
Bair badhate masjid mandir mel karaati madhushaala![8, с.10]

Тарҷумаи таҳтуллафзӣ:

Мусалмон-у-ҳинду ду тоифаанд, магар як аст пиёлашон,
Як аст магар, майхонаи онҳову як аст шаробашон.
Ҳарду яканд то вақте ба масҷиду мандир наравад,
Чудо кунад масҷиду мандир, бо ҳам орад Мадхушала!(майхона)

Дар эҷодиёти Баччан асарҳои назмӣ шоирони ҳамфикри ӯ аз қабилӣ Шамшер Баҳадур Синх (1911–1993), Рамдҳари Синх Динкар (1908–1974), Бҳагаватичаран Варма (1903–1981) таъсири назаррас расонидааст. Ҳамчунин эҷодиёти баъзе аз шоирони англис буд, ки ӯ ханӯз дар даврони донишҷӯӣ мутолиа намуда буд. Мавзӯҳои асарҳои шоироне ки Баччан зиёд мутолиа менамуд фарогири масъалаи пайвандии илми ирфонӣ бо дунявӣ буданд, ки ин синтезро Баччан хуб дарк кардааст. Ҳамчунин таъсири зиёди мавзӯҳои олами ирфониву руҳиро Баччан аз мутолиаи рубоиёти Умари Хайём ба худ гирифта буд. Ӯ чунон ба умқи рубоиёт фуру рафта аст, ки ҳаммаслақонаш гоҳҳо уро чун “ошиқи рубоиёти Хайём” ном мебуданд.[7, с.498]

Бояд тазаққур дод, ки на танҳо таъсири ҷараёни “Чхаявад” буд, ки Баччан ба мавзӯҳои гуногун даст задааст, балки, эҷодиёти шоирони романтикии англис, ки дарки табиатро ҳамчун як вучуди озод инъикос мекарданд ва ба мавзӯҳои шаробу май синтез шудааст гувоҳӣ медиҳад.[10, с.428] Масалан, бархӯрди воқеияти тираву андух ва ғуломии идеологии башарият дар эҷодиёти Китс (Ҷон Китс (1795-1821) шоири англис аз насли ҷавони романтикҳои англис) Баччанро водор намудааст, ки дар мактаби навини адабиётӣ қадам гузорад.

Тавре дар боло зикр кардем, падари Баччан Пратап Нараянрай аз адабиёти форсӣ хеле хуб огоҳ буд, забони форсиро хуб медонист ва асарҳои зиёди шоирони форсзабонро мунтазам мутолиа мекард. Аз ин ҷост, ки Баччан аз овони хурдсолӣ ҳам забони форсиро медонист ва ҳам асарҳои форсизабонро мутолиа мекард. Вале худ Баччан дар тарҷумаи ҳолаш менависад, ки ӯ бо рубоиёти Умари Хайём дертар дақиқтараш пеш аз сафар ба Лондон ошно гардидааст.[7]

Баччан аз ашъори Умари Хайём рамзҳои адабии хоса: соқӣ, пиёла, ва майро гирифтааст. Барои инъикоси мушкилиҳои давраи худ Баччан дар асарҳои «Мадхушала», «Мадхубала» ва «Мадхукалаш» рамзҳои калидии навовари худро истифода бурда ба ин васила дарду эҳсосоти худро баён кардааст. Дар эҷодиёти ин асарҳо образҳо ва анъанаву унсурҳои миллии ҳиндӣ ба инобат гирифта шуда он рамзҳое, ки Баччан аз рубоиёти Хайём гирифтааст дар охири онҳо илова шуда синтез гардида маънои навро пайдо мекунад. Масалан: Соқии ошиқ - Пучарӣ (пандит, муллои ҳинду) тасвир ёфтааст; Май - оби муқаддаси дарёи Ганга ва ғайраҳо ки мо дар рубоиёти зер мушоҳида мекунем:

bane pujaari premi saaqi, gangaajal paavan haala,

rahe pherta avirat gati se madhu ke pyaalon ki maala
aur liye ja, aur peeye ja, isi mantr ka jaap kare
main shiv ki pratima ban baithoon, mandir ho yeh madhushaala. .[8, с.4]

Тарҷумаи таҳтуллафзӣ:

Коҳини мешавад соқии ошиқ, оби муқаддаси Ганг май,
Бо ҳаракати мутаасил пиёлаи май давр мезанад.
Бештар бигир, бештар бинӯш, ин мантраро (дуо) хонед,
Ман бояд муҷассамаи Шива шавам, ин майхона маъбад бошад.

Мушоҳида кардан мумкин аст, ки ба забони шоирии Баччон майли баръало ба рамзи абстрактӣ хос аст. Дар образи “май” олами воқеиву маданӣ дар назари аввал норавшан ба назар мерасад. Вале пас аз таҳлилу баррасӣ маълум мегардад, ки тафаккури фалсафӣ дар бораи шахсият ва ҷаҳон, саодат ва ранҷ, озодиву ғуломӣ дар назар гирифта шудааст. Маҳз ана ҳамин ҷамъбаҳои фарқкунандаи шоирони давраи Чҳаявад мебошад, ки Баччан тавонистааст то ба дараҷаи баланди касбӣ истифода намояд, ҳол он, ки давраи ба Чҳаявад шомил шудани Баччан ин қисмати аз байн рафтани ин давраи басо муҳими адабии ҳиндӣ ба ҳисоб мерафт. Вале, то ба дараҷае Баччан тавонистааст ин ҷараёноро идома дода ҳатто ба ақидаи баъзе шоирон идомадиҳандаи кори асосгузори давраи Чҳаявад шуда бошад.[5, с.170]

Маълум аст, ки дар эҷодиёти шоирони Чҳаявад усулҳои назм, ки решаи онҳо аз маданияти қадим ва асримиёнагии Ҳиндустон гирифта шудааст аз рӯи системаи забони ҳиндӣ таҳия ва санҷида низ шудааст.[1, с.49] Бо назардошти он, ки услуби шоиронаро дар ин ё он ҷараёни адабӣ солҳои зиёд нигоҳ доштану аз беқурбшавии он дар қанор будан хеле кори мушқил аст, вале бояд эътироф кард, ки дар эҷодиёти Баччан синтез ё омезиши усулҳои ду ҷараёни мураккабтарини адабии ҳиндӣ Чҳаявад ва Прагатиवाद хуб дида мешавад, ки ин кам дар эҷодиёти дигар шоирони давра ҷой дорад. Зеро дар асарҳои офаридаи Баччан тағйири тасвирҳои суннатӣ, аксаран инверсияи мафҳумҳо ва категорияҳои динию асотирӣ ки эътирози шоирро ба сохти ҷаҳонии мавҷуда инъикос мекунад хуб дарк карда мешавад. Ҳамчунин, дигар унсуре муҳиме, ки фарқкунандаи эҷодиёти Баччан мебошад ин ворид шудани образҳои назми арабӣ-форсӣ аз қабилҳои май, соқӣ ва пиёла аст, ки на танҳо бадеан навин аст балки мазмуни муайяни иҷтимоиёти давронашро фарогир буд.

Асарҳои «Мадхушала», «Мадхубала» ва «Мадхукалаш» қолабан ба эҷодиёти шоирони пеш аз Баччан эҷодкарда аз қабилҳои Прасад, Пант ва Нирала шабоҳат дорад вале агар бодикқат муқоиса намоем тафовутҳои бисёр ҷиддиро ошкор кардан мумкин аст.[7] Хусусияти фарқкунандаи он дар он аст, ки агар шоирони болозикри ҷараёни Чҳаявад тамоми майлу хоҳиш ва эҳсосоти худро ба олами ирфонӣ пайваست намуда бошанд, пас Баччан онро ба ҳарду олам, ки ба ақидаи ӯ як аст пайванд намудааст. Чунончӣ ҳуди шоир дар мисраҳои зер менависад:

jeevan hi deta rahta hai
nad ko drutgati, nad ko halchal
lahren uthateen , lahren girateen,
lahren badhateen , lahren hatateen,
jeevan se chanchal hain lahren,
jeevan se asthir hain saagar.[7, с.264]

Тарҷумаи таҳтуллафзӣ:

Зиндагист, ки ато карда меистад,
Ба дарё суръат, ба дарё ҳаракат,
Мавҷхоро парронад (парвоз), мавҷхоро афсонад,
Мавҷхоро баланд кунад, мавҷхоро коҳиш диҳад,
Мавҷҳо бо зиндагӣ бозӣ кунанд,
Укёнусоҳо бо ҳаёт ноустуворанд.

Ба категорияи аломатҳои абстрактӣ табдил ёфтани маъноҳои аслии калимаҳои дар рафти калимабозии ашъори Баччан хуб мушоҳида кардан мумкин аст. Дар ин бобат услуби

хоси мафҳумсозии Баччан калимаҳои абстрактии бо ёрии “мадху” сохташударо аз қабилӣ: мадхуван, мадхурас, мадхучиван, маохурит, мадхуравро нишон медиҳад. Инҷо Баччан кӯшиш кардааст бо иловаи унсури “мадху” мафҳумҳои оддиро ба аломатҳои истиора ба категорияҳои идеалӣ табдил диҳад. Фалсафаи абстрактии ба ҷараёни Чҳаявад хос дар се эҷодиёти Баччан Мадҳушала, Мадҳубала ва Мадҳукалаш намудор мешавад. Яъне мисли эҷодиётҳои Сумитранандан Пант “Грантҳӣ” (Тасаввур) ва Чайшанкар Прасад “Ансу” (Ашк) ҳаёти динамикии равониро дар ҷустуҷӯи маъноӣ мавҷудияти олам тасвир мекунад. Агар дар эҷодиёти Пант ва Прасад мавзӯи асосӣ дар ҷустуҷӯи дарк кардани табиати ҳаёлии дунё ҷамъбаст гардад, пас дар Мадҳушалаи Баччан то даме, ки аз имтиҳони зиндагӣ гузаштани инсон дарҷ гардидааст. Мавзӯҳои ранҷу ишқ, шодӣ, ғаму андух, имон ва ноумедӣ, ба ҳам мепайвандад ва якдигарро иваз мекунад, дар ниҳоят ягонагии томо ба даст меоранд.

Гарчанде, илми адабиётшиносӣ ақидаҳову андешаҳои олимониро ба худ инъикос менамояд, он боз ҳам илми дақиқ нест. Дар он ҳар муҳаққиқ вобаста ба таҳлил ва омӯзиши худ маълумотро пешниҳод менамояд. Дар бобати муҳтавои асарҳои Баччан ақидаи баръакс низ вуҷуд дорад. Мувофиқи баъзе аз ақидаҳои олимони соҳаи адабиётшиносии навини ҳиндӣ бо вуҷуди мувофиқати асарҳои эҷодкардаи Баччан ба мафҳумҳои фалсафӣ ва ҳатто системаи образнокии он ҳанӯз гувоҳӣ намереҳад, ки эҷодиёти ӯ ба ҷараёни Чҳаявад пурра тааллуқ дорад. Инҷо чанд унсурҳои пешниҳоднамудаи олимони маънидод менамояд, ки он маҳз ба равшаннамоеи эҷодиёти Баччан равона гардидааст.

Аввалан, ин ки мазмуну мундариҷаи асарҳои «Мадҳушала», «Мадҳубала» ва «Мадҳукалаш» инъикосгари ҳаёти иҷтимоӣ мебошанд. Зеро ҳуди идеали ин асарҳо зери таъсири ақидаҳои нео-ҳиндуия, фалсафаи сиёсии Гандҳӣ дар бораи ҷомеаи оянда, концепсияи “ҳаёт”-и Умари Хайём ва ниҳоят ақидаҳои романтикҳои англис эҷод намудааст. Яъне ҳамаи ин ба тафаккури умумии субъективую идеалистӣ Баччан таъсир гузоштааст.[5, с.177-178]

Дуюм, ин ки дар асарҳои “образи ҳала” Баччан кӯшиш кардааст, ки олами маънавии шахсияти саркашро аз қонунҳои зиндагӣ тасвир кунад. Яъне қаҳармони лирикии ӯ басо шартӣ аст, дар вай сарнавишти конкретӣ ва зиндагии инсониро дидан осон нест, ва ҳуди мавзӯи исён, ки ба муқобили сохти ноодилонаи ҷамъият нигаронида шудааст, нисбатан ба давраи Чҳаявад муқобил аст. [5, с.178]

Сеюм, Баччан ба догматизми фалсафӣ ва эстетикӣ, ки ба Чҳаявад хос аст, бегона аст.

Ва ниҳоят, чорум, услуби ашъори Баччан дар муқоиса бо Чҳаявад ба таври назаррас тағйир ёфтааст. Забони мураккаби Чҳаявад содда карда шудааст. Баччан луғати поэтикӣ ҳиндиро васеъ карда, аз луғатҳои лаҳҷавӣ ва гуфтугӯӣ васеъ истифода бурда, ба ашъори худ воҳидҳои фразеологӣ халқиро дохил кардааст.

Е.П. Челишев дуруст қайд мекунад, ки эҷодиёти Пант ва Нирала дар охири соҳаи 30-юм нишон медиҳад, ки Чҳаявад хусусияти асосии худро гум кардааст. Дар ин давра равшанфикрони ҷараёни Чҳаявад ба андешаҳои фалсафӣ эҳтиром гузошта зарурати ба воқеият наздик кардани шеърро ба миён гузоштаанд. Дар охири солҳои 30-ум Пант ва Нирала, дар воқеъ, аз ҷараёни Чҳаявад ҷудо шуда, асосгузори равиӣ реалистӣ назми ҳиндӣ гардиданд. [5, с.178]

Бояд таъкид дод, ки Ҳариванш Рай Баччан низ кӯшиш кардааст, ки то ҳадди имкон тағйиротҳои худро дар услуби ин давра дароварда бошад. Аз ин ҷост, ки қаҳармони лирикии ӯ дар ҷустуҷӯи идеали мусбати иҷтимоӣ буда ба воситаи моҳияти абстрактӣ-субъективӣ ифодакунандаи лирикаи реалистӣ мебошад. Яъне ҷустуҷӯи “биҳишти гумшуда” агар мақсади қаҳармони асарҳои Баччан бошад ҳам он аз ҳаёти реалӣ берун набаромадааст.

Вале, қайд кардан ба маврид аст, ки гарчанде дар ашъори Баччан ҳаёти реалӣ ва мубориза ба шарри иҷтимоӣ равшан нишон дода шуда бошад, ҳам услубҳои ҷараёни Чҳаявадро вайрон намекунад. Аз ин нуктаи назар асарҳои «Мадҳушала», «Мадҳубала» ва «Мадҳукалаш»-ро метавон ба асарҳое ворид кард, ки дар онҳо кушиши мувофиқ кардани принципҳои эҷодии Чҳаявад бо талаботи иҷтимоӣ ва сиёсӣ пур буд.

Koi bhi ho shaikh namaazi ya pandit japta maala,

Bair bhaav chaahe jitna ho madira se rakhnevaala,
Ek baar bas madhushaala ke aage se hokar nikle,
Dekhhoon kaise thaam na leti daaman uska madhushaala! [8, c.11]

Тарҷумаи таҳтуллафзӣ:

Ҳар касе набошад шайхи намозхон ё пандити тасбеҳгардон,
Новобаста аз он ки ӯ ба шароб чӣ қадар нафрат дорад,
Як бор аз назди майхона гузар кунад пас,
Бубинам, ки майхона чихел домани дасташро намегирад!

Н.А.Вишневская хусусиятҳои хоси Чҳаявадро таҳқиқ намуда, қайд мекунад ки: «...Ғамгинии элегиявӣ (ғамгинии орзугӣ) дар руҳи назми Аврупо, он қадар хоси Чҳаявад нест [1, с. 49].

Калимаҳо аз қабилӣ удаас (ғамгинӣ), galan (афтада, обшуда) нисбат ба калимаҳои вятҳа, ведана, каруна, дукх, ки ба маънои ранҷу андух дар муҳтавои ҳиндуия ва буддоия (ҳиссиёте, ки вақти аз қувваи илоҳӣ ҷудо шудан бармеояд) зиёдтар истифода шудаанд [1, с. 15]. Эҳтимол, ин ҳам далели он аст, ки ғамгинӣ дар Чҳаявад аз ҷиҳати сифатӣ фарқ мекунад ва на бо "торикии руҳ", балкӣ бо ақидаи буддоӣ дар бораи мавҷудияти "замин ҳамчун бадбахтӣ" алоқаманд аст. «Мадҳубала» ва «Мадҳукалалаш»-и Ҳариванш Раи Баччан мавҷудияти заминиро бадбахтӣ намедонад ва мувофиқи он ба ҷузъ ҳаёт дар руи замин дигар дунёе нест.

Умуман ба шоирони давраи охири Чҳаявад таъби маъюсӣ (пессимизм) ва инкори меъёру институтҳои иҷтимоӣ хос аст. Онҳо ба дурнамои рушди ҷомеаи Ҳиндустон шубҳа ва ҳатто боварӣ надоштанд, кӯшиш мекарданд, ки ба олами дохилӣ, инфиродӣ фирор карда худро аз ҷаҳони беруна ҷудо намоянд [2, с.110].

Jisne mujhko pyaasa rakkha bani rahe vah bhi haala,
Jisne jeevan bhar daudaaya bana rahe vah bhi pyaala,
Matvaalon ki jihva se hain kabhi nikalte shaap nahin,
Dukhi banaaya jisne mujhko sukhi rahe voh madhushaala! [8, c.21]

Тарҷумаи таҳтуллафзӣ:

Касе маро ташна нигоҳ дошт, вай низ бо май бимонад,
Касе тамоми умр маро давонд ӯ низ бо пиёла бимонад,
Лаънат аз забони шаробнушон ҳеҷ гоҳ бар наояд,
Оне ки маро ғамгин кард, хуш бод дар Мадҳушала! (майхона)

Хулоса, метавон гуфт, ки дар адабиёти давраи нави ҳиндӣ унсурҳои фарҳангии суннатӣ ба шароит ва вазифаҳои нави мероси маънавӣ табдил ёфтааст. Дар эҷодиёти шоирони давраи Чҳаявад ақидаҳои гуногуни нео-ҳиндӣ дар як вақт бо ҳам вучуд доштанд. Муҳимтарин муҳтавои давраи Чҳаявад он аст, ки он ҳамаи ҷамъбаҳои маънавӣ ва иҷтимоии сарзамини Ҳиндустонро фаро гирифта, давраи идеологияи мураабаи гузашта ва навин, анъанаҳо ва фарҳанги нав, синтези маданияти Ҳинду Аврупо ва дар охир ҳаракати милли-озодихиро инъикосгар шуд.

Доир ба ҷараёни адабии Чҳаявад рисолаҳои илмӣ, китобу мақолаҳо зиёд навишта шудаанд, ва ҷамъбаҳои гуногуни ин ҷараён аллақай интишор шудаанд. Фақат ҳаминро зикр кардан месазад, ки шоирони "Чҳаявадӣ", аз ҷумла, Ҳариванш Раи Баччан як умр дар доираи ин ҷараён эҷод накардаанд. Баччан чун яке аз охири намояндаи ин ҷараён то ба дараҷае навгонҳои зиёдро дар ин ҷараён ворид ҳам намудааст вале ин ҳам пас аз синтези фарҳанги адабиёти англисзабон бо ҳиндизабон мебошад.

Таназзули ҷараёни Чҳаявад аз нимаи дуюми солҳои 30-юм оғоз гардида ба солҳои ба миён омадани ҷараёни "Пешқадам" (Pragativad) рост меояд. Ба ақидаи Ҳ. Раҷабов "Шояд яке аз сабабҳои таназзули ҷараёни Чҳаявад маҳз ба миён омадани ҷараёни адабии нави ҳиндӣ Прагативад бошад" [3, с. 114].

Муқарриз: Восиева Р.Қ., д.и.ф., профессор

АДАБИЁТ:

1. Вишневская Н.А. Чхаявад и проблемы формирования новой литературной системы в поэзии хинди XX в. – М., 1988. с. 36.
2. Очерки истории литератур Индии (XXX вв.) / отв. ред. С.О. Цветкова – СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2014. с. 102-103.
3. Рачабов Ҳ. Адабиёти хиндӣ дар давраи нав (нашри дуюм). – Душанбе. “ЭР-граф”, 2018. – с. 188.
4. Сенкевич А.Н. Общество. Культура. Поэзия (Поэзия хинди периода независимости). – М.: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1989. с. 12.
5. Сенкевич А.Н. Хариванш Рай Баччан. – М.: Наука, 1979. – с. 177-178.
6. Челышев Е.П. Сурьякант Трипатхи Нирала – М.: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1978. с. 24.
7. Harivansh Rai Bachchan. In The Afternoon of Time: An Autobiography / Translation by Rupert Snell – Delhi, 2001. 498p.
8. Harivansh Rai Bachchan. Madhushala. ISBN 978-1-68523-952-7. 2021. New Delhi. 28p.
9. Kapūr Śyāmacandra. Hindī sāhitya kā itihās – Naī Dillī, Granth Akādamī, 1999. p. 277.
10. Rupert Snell. A Hindi Poet from Allahabad: Translating Harivansh Rai Bachchan's Autobiography. Modern Asian Studies 34, 2 (2000), Cambridge University Press. pp. 428.
11. The Oxford Hindi-English Dictionary. Edited by R.S. McGregor. Oxford [England] ; New York: Oxford University Press, 1993. xx, 1083 p.

ЧАРАЁНИ “ЧХАЯВАД” ВА ТАЪСИРИ ОН БА ҲАРИВАНШ РАЙ БАЧЧАН

Яке аз чараёни муҳимми адабиёти муосири хиндӣ ин чараёни “Чхаявад” мебошад, ки он дар натиҷаи омезиши афкори ватандустӣ ва маорифпарварию ислохталабӣ ба вучуд омадааст, ки ҷавоб ба услуби шеърӣ “ритӣ” мебошад, ки он замон мавқеи худро гум накарда буд. Шоирони давраи Чхаявад дар адабиёти хинд тарзу услуби навро ворид намуда, намунаи эҷодиёти нави ритмӣ, аз қабилӣ қофия, радиф, вазро дар системаи навин ритмӣ ба вучуд оварданд.

Маъруфтарин намояндагон ва асосгузори чараёни “Чхаявад” инҳо Сурьякант Трипатхӣ Нирала (1896-1961), Чайшанкар Прасад (1889-1937), Сумитранандан Пант (1900-1977) ва Махадеви Варма (1907-1987) мебошанд. Асарҳои онҳо, ки дар солҳои 20-30-юми асри XX офарида шудаанд, классикони ин чараён ҳисобида мешаванд. Дертар дар таърихи ин чараён яке аз бузургтарин шоирони хиндизабони Ҳиндустон Ҳариванш Рай Баччан (1907-2003) низ номи худро сабт кардааст. Зеро эҷодиёти Баччан бо шоирони болозикр хеле шабоҳати қалон дошта, онҳоро идеологияи ягона муттаҳид мекунад.

Калидвожаҳо: адабиёт, Чхаявад, Баччан, хиндишиносӣ, таърихи адабиёти муосири хиндӣ, шоир, тарҷумон, Хайём, рубоӣёт, Ҳиндустон, Мадҳушала, ҳала, май, соқӣ.

ЛИТЕРАТУРНОЕ ТЕЧЕНИЕ “ЧХАЯВАД” И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ХАРИВАНША РАЯ БАЧЧАНА

В современной индийской литературе существует течение, которое можно назвать Чхаявад. Оно возникло в результате объединения патриотических, просветительских и реформистских идей. Это течение стало ответом на стиль поэзии Рити, который не утратил своей значимости. Поэты Чхаявада привнесли в индийскую литературу новый стиль и создали образец ритмического творчества. Они использовали такие приёмы, как рифма, рифмовка и вес в новой ритмической системе.

Сурьякант Трипатхи Нирала (1896–1961), Джайшанкар Прасад (1889–1937), Сумитранандан Пант (1900–1977) и Махадеви Варма (1907–1987) — самые известные представители и основатели литературного направления Чхаявад. Их произведения, созданные в 20–30-х годах XX века, стали классикой этого направления. Позже Хариванш Рай Баччан (1907-2003), один из величайших хиндиязычных поэтов Индии, также вписал

свое имя в историю этого движения. Потому что творчество Баччана очень похоже на творчество вышеупомянутых поэтов, и их объединяет единая идеология.

Ключевые слова: литература, Чхаявад, Баччан, индология, история современной индийской литературы, поэт, переводчик, Хайям, рубаият, Индия, Мадхушала, хала, вино, саки.

THE LITERARY MOVEMENT “CHAYAWAD” AND ITS INFLUENCE ON HARIVANSH RAY BACHCHAN

In modern Indian literature, there is a movement known as Chhayavad. It emerged from the convergence of reformist, educational, and patriotic ideologies. This movement was a reaction to Riti's poetry, which is still significant today. The Chhayavad poets established a new literary style in India and established a paradigm for inventive rhythmic writing. They created a new rhythmic method by utilizing rhyme, rhyme scheme, and weight.

The well-known founders and representatives of the Chhayawad literary movement are Mahadevi Varma (1907-1987), Jaishankar Prasad (1889-1937), Sumitranandan Pant (1900-1977), and Suryakant Tripathi Nirala (1896-1961). They produced works that became masterpieces of this style in the 1920s and 1930s. One of India's best Hindi poets, Harivansh Rai Bachchan (1907–2003), later left his mark on this movement's history. Because the poets listed above have the same ideology and Bachchan's work is extremely similar to theirs.

Keywords: literature, Chhayawad, Bachchan, Indology, history of modern Indian literature, poet, translator, Khayyam, rubaiyat, India, Madhushala, hala, wine, saqi.

Маълумо дар бораи муаллиф: Мубирхони Муминпур - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯи соли дуюми кафедраи филологияи Ҳинд. Нишонӣ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 17. Тел.: (+992) 934 04 47 47; E-mail: mubeerkhon@gmail.com

Сведения об авторе: Мубирхони Муминпур - Таджикский национальный университет, соискатель кафедры индийской филологии. Адрес: 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Тел.: (+992) 934 04 47 47; E-mail: mubeerkhon@gmail.com

About the author: Mubirkhoni Muminpur - Tajik National University, Applicant of the Department of Indian Philology. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Ph.: (+992) 934 04 47 47; E-mail: mubeerkhon@gmail.com

Барои ошноӣ ба осори ҳар шоир ва ё нависанда, дар маҷмӯ ҳар адибе, нахуст ба маром дарёфтани муайян намудани авлавият ва асолати забони асарофарӣ ва ё услуби кор дар шеваи эҷодии ӯ муҳим ба шумор меравад.

Пеш аз ҳама забон аст, ки ба сифати муҳимтарин восита ва муайянкунандаи бадеияти осори адабӣ, метавонад нишондиҳандаи салиқаи ҳунари эҷодӣ ва шаҳодат бар рӯнамоии асолати мантиқии шеваи кори адибон дар зимни асарофарии онҳо бошад. Аз ин лиҳоз аст, ки барои эҷоди назму наср, баҳусус шеър ё дигар осори бадеӣ, адибонро мебояд, ки ба тамоми ҷанбаҳои забонии офаридаҳои хеш бо огоҳӣ кор гирифта бошанд, то бо пухтагии калом назари хонандаи хешро қоне карда тавонанд.

Дар вобастагӣ бар чунин ақида, ки метавонад дар кори таҳқиқ бештар борвар бошад, таваҷҷуҳ бар тарзи истифодаи забонро, ки дар асли худ шарҳдиҳандаи услуб ва дигар хусусияти ҳунари эҷодии ҳар адиб ба шумор меравад, пеш аз ҳама мавриди баррасиҳо ва таҳлилҳои доманадор қарор медиҳад.

Адибони асил, ҳамчунон, ки ба забони адабӣ, чи дар назм ва чи дар наср мебояд асар офарида тавонанд, ҳамзамон бояд ба шевогиву асолати гуишҳо, шифоҳиёт, масалҳо, ки дар шеваву лаҳҷаҳои мардумӣ роиҷ ва мунҳал гардидаанд, хуб огоҳ дошта бошанд. Ба ин иртибот, метавон мисолҳои фаровонро аз эҷодиёти адибони муосири тоҷик ёдовар шуд ва, баҳусус адибонро, ки бе муболиға дар оғози солҳои 80-уми асри гузашта ва қомилан дар даврони соҳибистиклолии кишварамон барои тозаву шево нигоҳ доштани забони адабии тоҷик масъулияти гаронро бар дӯш гирифтанд, дар тарзи баён ва озодагии калом бадеъ, виҷатан дар эҷоди назм, ба мавқеъ дар шеъри суннатӣ ва дигар навъҳои ин падидаҳои бадеӣ, нақши созгор гузоштаанд. Дар ин раванд метавон бо таваҷҷуҳ ба шаклирии забони адабии муосири тоҷик, ки сароғоз аз эҷодиёти устод Садриддин Айнӣ ва Абулқосим Лоҳутӣ аз шавқу шӯри тоза бархурдор гардид, баъдан бо тобишҳои суҳанпардозии шоирон Мирзо Турсунзода, Бокӣ Раҳимзода, Мирсаид Миршакар, Аминҷон Шукӯҳӣ, Ғаффор Мирзо ва дигарон бо ҷилваҳои тоза дар тасвиркорӣ бештар мавриди ҳунар болои кор омад ва, баҳусус дар зимни ба майдони адабу шеър ворид шудани адибоне амсоли Муъмин Қаноат, Бозор Собир, Лоик Шералӣ, Гулназар, Гулрухсор, Ҳақназар Ғоиб, Ашур Сафар, Аскар Ҳаким, Мавҷуда Ҳақимова, Қутбӣ Киром, Ҳадиса Қурбонова, Саидҷон Ҳакимзода ин раванд рушд кард, ки минбаъд масъалаи коргирӣ ба мантиқ ва навоарӣ ба забони адабӣ, минҷумла забони назму наср, шоирони ҷавонро бештар ба масъулиятшиносӣ ва ҳифзи равонии он водор намуд ва, албатта, дар ин миён номи Муҳаммад Ғоиб низ ба шоистагии асолат тақаллум дар ашъораш вирди забони ҳаводорони калом гардид.

Муҳаммад Ғоиб аз зумраи он адибонест, ки ҳам дар назм ва ҳам дар насри хеш бо қомеъӣ бар чунин шеваи эҷодӣ ва, бавижа моҳияти коргирӣ бар тамоми ҷанбаҳои забонии осораш хеле муваффақ аст.

Албатта, агар ба таҳқиқ бар осори ӯ назар андозем, бараъло аён мегардад, ки ин шоир воқеан ҳамчун суҳанвари хушсалика, эҷодкори асил ва қаламкаше шинохташуда дар адабиёти муосири тоҷик чехра намуда, бо ашъори ғаноманд ва ҷозибии худ дили ҳаводорони каломашро тасхир намудааст. Ашъори ӯ бо сермаъноӣ ва гуногунпахлӯӣ натавон дар Тоҷикистон, балки дар ҳавзаи адабиёти форсиҷабонӣ шинохта шуда ва бо дарбаргирӣ масъалаҳои ҳасбиҳолӣ, лирикаӣ ишқӣ ва иҷтимоӣ, ифшогарӣ нуқсонӣ рӯзгори инсонӣ ва дардҳои ҷомеа, мавзӯҳои фарҳангу тамаддуну таърихӣ, бо бадеияти хос болои кор омада, ӯ ҳамзамон бо тарзи ниғориш ва услуби баёни махсус ба борҳои суҳан, дар адабиёт роҳ гирифтааст.

Ашъори Муҳаммад Ғоиб аз ҷиҳати интиҳоби мавзӯ ва тарзи корбурди баён ва забон салису равону пурмухтаво буда, фарогири ҷанбаҳои ахлоқӣ, афкори худшиносӣ,

миллатдӯстӣ ва ватанпарварона, инчунин дар васфи дастовардҳои замони истиқлолият, ишқу муҳаббат, озодӣ, ваҳдати миллӣ, эҳтироми модар, ҳудогоҳӣ ва амсоли чунин паҳлуҳои тасвиркунанда ва таҷассумгари адабиёт мебошанд.

Асосузори адабиёти реализми сотсиалистӣ Алексей Максимвич Горкий мавқеи забонро дар офариниши осори бадеӣ аз ҳар ҷиҳат муҳимм шуморида, онро ба “аслиҳаи асосӣ”, “ташаққулдиҳандаи адабиёт” ташбеҳ дода ва дар маҷмӯъ қайд кардааст, ки: “Нахустунсури адабиёт забон мебошад...” [2, с. 221] Бар ин асос, метавон афзуд, ки Муҳаммад Ғоиб шоирест, ки бо чунин шеваи эҳтиром ба забон, шеъри комилу расо ва пурмуҳтаво офаридааст.

Бо дарназардошти ҷанбаҳои лафзӣ маъноӣ дар забони ашъори ӯ, дар мавриди офаридани тасвир аз ҷониби шоир калимаҳое бештар истифода мегарданд, ки писандидаи завқӣ ӯ ва хонандаи каломаш махсус мебошанд ва дар асл ороишгари ҳар мисраъ ва байт дар шеъри қозибаш ба қор рафтаанд. Аз ҷумла дар шеъри “Мероси падар” иборот ва калимаҳое ба мисли ташбеҳ ё монанд шудани “хати шудгор” ва “пешонии дашт” дар баробари “чин” ва “оҷанг”, “қомати ҷанг”, ки ба “соҷаи роҳи ҳамгашт”, қатори ҷӯяҳо ба “байти мавзун”-и “ашъор”, ёдовари “маҳи наф” гардидани “дос” ва ғайра, аз чунин қабил воситаҳое ба шумор рафтаанд, ки шеъри шоирро пурмаъниву боз ҳам бештар ҷолиби диққат гардониданд. Чунон ки ба офаридани тасвири зебӣ бо чунин калом мефармояд:

Хати шудгор дар пешонаи дашт,
Ба ҷойи чину оҷанги ту мондаст.
Ба ҷашмаи соҷа тобад роҳи ҳамгашт,
Ки он аз қомати ҷанги ту мондаст...
Қатори ҷӯяҳо чун байти мавзун,
Зи ашъору зи фарҳанги ту мондаст...
Маҳи нафро ба хотир оварад дос,
Бари раҳ, наҷмсон, санги ту мондаст...[6, с. 260]

Дар шеъри ҷаҳорпораи “Шаб” бошад, шоир барои офаридани манзараи баъди мотаму андух, аз таркибҳои забонӣ монанди “дар кӯбидани бод, чун ошно”, “ангушт задани бед бар шиша”, дидани тасвири “шаб” чун “мусофир”, ки “ҳалтаи сафар дар пушт” дорад, ё ин, ки чун “савдогар”-е, ки дар “ҳалта”-и хеш “сурма” овардааст, ё “сиёҳии шаб”-ро ба “дудаи қабоби дил” ба тасвир қашида, ҳамчунон дар рӯнамоии симои “шабкӯр”, “чирчирак” “сӯзани нур”, “ғирбол”, “соҷаравшан”, ҷодари пурахтари осмон, “гулхонаи арӯсӣ”, “ҳоби моҳ” чун “ҳоби духтар”, “сатини сиёҳ” ва “сонии сиёҳ”, ки рамзи сияҳпӯшиву азодорист, дар сурати тасвири “шаб”, бо тозақориву сарехназарӣ дар бандубасти ҳар пораи он ҳам тасвир ва ҳам мазмунӣ онро хеле ҷолиб ва барои фаҳму дарки хонанда дилнишин кардаанд:

Бод чун ошно дарам кӯбад,
Бед бар шиша мезанад ангушт.
Шаб ба мисли мусофире тобад,
Дорад ӯ ҳалтаи сафар дар пушт.

Омадаст аз диёри дури рӯз,
Сурма дорад ба ҳалта, савдогар.
Сурма не, дудаи қабоби дил,
Он сиёҳӣ, ки резадаш бар сар.

Ҳаст шабкӯр тифли нобино-ш,
Чирчирак кӯдаки ғашаш бошад.
Ҳамчу модар ҳазор ғам дорад,
Чун падар сад кашокашаш бошад.

Сӯзани нурҳо занад нешаш,

Пайкари ӯ ба мисли ғирбол аст.
Қад-қади роҳ сояравшанҳо,
Селаи мурғакони бебол аст.

Абрҳо – рӯймоли пероҳан,
Чодарест осмони пурахтар.
Байни гулхонаи арӯсиаш,
Моҳ хоб аст, хоб чун духтар.

Омадаст аз диёри дури рӯз,
Дар каф аз марги духтараш нома...
Аз сатини сиёҳу сони сиёҳ,
Бар танаш курта дораду чома.[6, с. 263]

Бо чунин усули коргирӣ ба калимаву ибора ва таркибҳои забони мувофиқи мақсад, шоир ҳам ба маъниву мазмун ва ҳам санъати шеърсозии худ аҳаммияти ҷиддӣ қоиладар мешавад ва ҳамчунон бо истифодаи гунаи калимоту таркибҳои шево саъй мекунад, ки забони ашъорашро салису равон нигоҳ дорад ва ҳамзамон хонандаро ба умқи андешаву назари хоси худ, ки дар офаридани ҳикмату панд бор додаанд, бештар ошно гардонад.

Масалан ин ҳикмати шифоҳии мардум “Аз гап, гап мебарояд”-ро, ки ба маънии “ба забон овардани калом, забони сухан ва ё суҳбатро идома мебахшад”, ё “розҳоро мекушояд” ... –ро дар байти ғазали худ хеле моҳирона истифода мекунад ва мегӯяд:

Аз гап, ки гап барояд, накшода худ кушояд,
Дорад зиён ба судаш, бисёр ҳамнишастӣ. [6, с. 530]

Ба ин монанд, истифода шудани маъниофарӣ дар баробари калимаҳои зидмаъноии “сиёҳӣ”, “нур”, “дег”, “равшанӣ” ва ғайра байте меофарад, ки баёнгари шарҳи “зудуда шудани кудурат аз дил”, абадӣ будани “равшанӣ”, ки шабоҳати “некӣ” ба шумор меравад ва дигар таъбирҳои шифоҳии мардум мебошанд, дар ашъори ӯ фаровон дучор меоянд. Мисол, чунон ки дар байти зерин мегӯяд:

Сияҳӣ меравад аз синаи дег,
Лек нур аз дили равшан наравад. [6, с. 562]

Тамоми офаридаҳои шоир саршор аз таровату маънӣ буда, гувоҳ бар дарки ҳиссиёти баланди тасвиروфарӣ ва ҳунари шоирона дар кори эҷодии ӯ ба ҳисоб меравад. Муҳаммад Ғоиб шоири нозукназар ва печидахаёл аст, ки тамоми назокату латофатро бо қубҳи сухан ба қиёс мегирад ва шеъри назифу лутфомез мегӯяд.

Ӯ тамоми тавачҷуҳ ва ҳиссиёти шоиронаашро низ аз мушоҳидаҳои барҷояш обишхӯр медахад ва дар тамоюл додани калимаҳо барои офаридани як фикри сара ва зехнгиру тасвиросоз, ки бар асари дарки равониву мазунии калом ва забон ба кор меояд, пайваста ҷаҳд мекунад, то ки комёб бошад. Барои мисол дар шеъри ҷаҳормисрагии ӯ, ки дар “Девон”-и шоир бо номи “Дилмонда” ба таъъ расида ва далолат бар вафодориву самимияти инсонӣ таҷассум ёфтааст, дар тасвири “бевафо”-ии “баҳори рафта”, “нигори рафта”, инчунин дар робита бо садақати “ҷон” бо “тан” меҳонем:

Баҳори рафтаи худро наҷӯям,
Вафо мекард гар, аз ман намерафт.
Нигори рафтаре ҳам ҷон наҷӯям,
Вафо мекард ҷон, аз тан намерафт... [6, с. 359]

Шоир дар ашъори худ ҳамчунон бо тарзи истифодаи маъниҳо, ки ба расо будани мантиқи забонӣ мусоидат мекунад, ба забони шевои халқӣ, ки бо номи лаҳҷавӣ ва ё

фолклорӣ бо таваҷҷуҳи бештар гироиш намуда, бахусус бо назари маънишинос ва диққати махсус бар зарбулмасалу мақолҳои дар ғӯишҳои мардумони маҳалҳо ҷорӣ, таъбирҳои мӯҷазу назаррас меофарад. Масалан дар таносуби “ҷаҳонбин” шудани “одамӣ” аз таассуроти “фикри дунёӣ”, даррокият бар “талх”-у “ширин”-и умр дар баҳои “зиндагӣ” ва “марг”, пур аз “чин” гаштани “пешона” бар асари мушкilotи “рӯзгор”, “омин” гуфтани “пирон” бар саодати “ҷавонон”, “болин” гаштани “санг” ҳангоми “хоби ноз”, “рангин” кардани “хонаи дил” бо “хуни меҳр” дар бадали “рангбозии ҷаҳон”, пирӯзӣ ба “аспи гарданнофарори бахт” ва ғайра, ки бештар ба масалу мисолҳои таъбирифари халқӣ тааллуқ доранд ва барои шевоии забон ва баёни шеърӣ шоир хидмат кардаанд, дар ғазали зерин хеле барҷой истифода шудаанд:

Одамиро фикри дунёӣ ҷаҳонбин мекунад,
Зиндагӣ талх аст, онро марг ширин мекунад.
Рӯзгор, охир чу деҳқоне ба испори хаёл,
Пуштаи пешонии моро пур аз чин мекунад.
Мардро созад гузашти умр неку хайрхоҳ,
Ҳар ҷавонеро бубинад пир, омин мекунад.
Рангбозии ҷаҳонро дида ошиқ, бо умед,
Хонаи дилро зи хуни меҳр рангин мекунад.
Бар хумори нарм метобад дуруштиҳои ёр,
Сангро сар вақти хоби ноз болин мекунад. [6, с. 594]

Истифодаи ҳар як масалу мақол ва, бахусус калимаҳои шифоҳӣ дар ашъори шоир шаҳодати равонии забон ва пуробуранг гардонидани мавзӯи интихобнамудаи ӯ ба шумор рафта, ҳамзамон ҳар ҳарфу ҳичо ва ибора ба сифати ҳикматҳои забонӣ дар шеърӣ ӯ, бо орои бадеияти хос, хонандаро бо дарёфти дурустии маънӣ, ба ростиву нақӯӣ, инчунин шинохти ҳақиқати зиндагӣ ҳидоят мекунанд.

Муҳаммад Ғоиб дар кори офариниши каломӣ мавзун, пеш аз ҳама ба ҷанбаҳои забонӣ, ба мазмун, мантиқ ва мавзунӣ шеъррош таваҷҷуҳ зоҳир намуда, барои шевоии каломаш ба таносуби сухан, бахусус ба тариқи корбурди санъатҳои бадеӣ, амсоли ташбеҳ, тазодд, муқобала, лутф, муаммо, ташхис, таҷнис, талмеҳ, истиора, тавсиф, такрор, рамз, киноя, фаҳрия ва монанди инҳо, маъниву мазмунӣ онҳоро амиқу пурҷозиба мегардонад. Барои мисол, аз роҳи коргирифти санъати ташбеҳ, ки дар шеърӣ “Кӯҳистон”-и шоир ба мушоҳида расид, намунаеро пеш мегузорем, ки мефармояд:

Хати пайроҳа, сатри ёдгорӣ,
Зи абёти умеди нонавишта.
Хаёлам, қуллаҳои барфпӯшанд,
Варақҳои сафеди нонавишта.

Дами фарёд аз ҳар санги кӯҳсор,
Ҳамон сон мерасад бар ғӯш фарёд,
Ки он фарёду бонги рафтагон аст,
Шавад такрор дар овози авлод. [6, с. 261]

Чунон ки маълум аст, дар ин бандҳои ҷаҳорпораи шеърӣ “хати пайроҳа” ба “сатри ёдгорӣ” аз “абёти нонавишта”, “қуллаҳои барфпӯш” ба “варақҳои сафед”, “фарёди инсон” ва “фарёди санги кӯҳсор”, “бонги рафтагон” ба “овози авлод” ва ба ин монанд зиёданд ибороту калимаҳое, ки дар дигар ашъори ӯ низ ташбеҳ шудаанд.

Ҳамчунон дар байти зерини ғазали шоир, ки аз калимоти чида, ба тариқи корбурди санъати рамз истифода кардааст, меҳонем:

Аз ҷоҳи ноумедӣ, имдод мебарорад,
Маҳбусро зи маҳбас, озод мебарорад.

Агар ба маъниҳои дарунмоягии ин байт бештар таваҷҷуҳ шавад, маълум мегардад, ки калимаҳои “имдод” ва “озод” ба сифати рамз, дар сурати шахс ифода ёфтаанд, ки сармояи ба “уммед” расонандаи инсон ба шумор меравад.

Ва, ё дар идомаи ин мисраъҳои ғазали хеш, бо истифода аз санъати талмеҳ, ки бо таваҷҷуҳ бар ҳунари наққошии Бехзод нигаронида шудааст, тасвири аини муддао меофарад:

Тақдирҳо гуногун, тасвирҳо гуногун,

Ҳар давр баҳри нақшаш, Бехзод мебарорад.[6, с. 595]

Ҳамчунон дар маврид бо таъя аз истифодаи санъати фахрия, дар ин байти ғазали худ, бо таваҷҷуҳ бар ҳиммат ва “ғайрати чобуксаворӣ” ва “зин задани аспӣ гарданкаши зиндагӣ”, тавсиф мекунад, ки:

Ғайрати чобуксавори ту, Муҳаммад, оқибат,

Аспӣ гарданнофарори вақтро зин мекунад. [6, с. 94]

Мусаллам аст, ки воситаҳои забонӣ дар ҳама навъҳои шеърӣ Муҳаммад Ғоиб, чи дар дубайтиву рубоиву ғазал, ҳамзамон дар ҷаҳорпорау нимой ва дигар шаклҳои шеърӣ, аз ҷумла дар ашъори бачагонаи ӯ низ бараъло ба мушоҳида мерасад.

Шоир дар ҳар маврид саъй кардааст, ки бо дарёфти таносуби сухан забони шеърашро гӯётару сарехтар ба завқи хонанда бор дода тавонад, яъне шеъре офарад, ки мақбули диду назару дарки маънавии ҳаводорони каломаш бошад. Бо чунин иқдом, бештар саъй мекунад, ки бо дарназардошти салосат, асолат ва шевоии забон дар мутобиқат ба маъниву мазмуни тозау ноб шеъри пуртасвир ва ҷолиби диққати хонандашро сайқал диҳад ва онро дилнишин офарад. Чунон ки дар порас аз ин ғазали зерини шоир, ки ба чунин тозагӯӣ ва жарфбаёнӣ эҷод кардааст, дучор меоем:

Зи абрӯҳо ҷабин бар хеш таҳдеворҳо дорад,

Сари мо, чун сари девор, аз мӯ хорҳо дорад.

Ба пилки меҳр ҳар касро диҳӣ ҷо, мекунад ҳифзат,

Ба худ дар шакли миҷгон ҷашми мо ҳушёрҳо дорад.

Гудози бенишону ранҷҳои бефароғат нест,

Дарахти ишқ аз сӯзу аламҳо борҳо дорад.

Наметобад муаллақ ҳеҷ чизе дар нигоҳӣ ақл,

Ба ранге то замин боми фалак деворҳо дорад...[6, с. 537]

Дар маҷмӯъ, Муҳаммад Ғоиб бо ифодаи сарехи сухан ва нигоҳ доштани асолати забониву услубӣ дар шеъри хеш бо маҳорати воло кор мегирад ва комёб аст, ки мазмуну муҳтавои онро бо тарзи баёнӣ рангин ва коргирифт аз санъатҳои бадеӣ ва ифодаҳои равону возеҳ мавриди истифода қарор диҳад. Бо таваҷҷуҳ бар чунин тарзи шакл додани услуби шоирона, ӯ бештар тасвирҳои зебову назаррабоеро дар офаридаҳои манзуми хеш ба намо мегузорад, ки барои ҷозибу мондагор гардидани шеъраш дар ҳар ҳолат муҳимм мебошанд.

Дар маҷмӯъ метавон қайд кард, ки Муҳаммад Ғоиб аз зумраи шоиронест, ки бо тамоми ҳиссиёти эҷодгарона ба ҷанбаҳои услубӣ ва хусусиёти забонии каломи мавзунӣ хеш бештар таваҷҷуҳ карда, аз манобеи таркибот ва калимоти нишонрас дар қори офариниши шеър ба мавқеъ истифода мекунад ва барои ба сароҳат болои кор овардани мазмунҳои шоиста, дар борвар кардани каломи пурмазмун аз ҳар назар муваффақона иқдом менамояд. Чунон ки бадеияти баён ва шевоии забони шеъраш гувоҳи пазириши хонандагони нуктасанҷ аст ва имрӯзҳо сафи ҳаводорони каломашро афзун карда ва ҷойгоҳашро дар адабиёти навини тоҷик меҳаҳад сазовортар нишон дода тавонад.

Муқарриз: Салими Х., д.и.ф.

Адабиёт:

1. Аҷамӣ, М. Ҷилваҳои мавзунӣ андеша. Тафаккур ва ҳис дар шеър. – Душанбе: Адиб, 2008. – С. 284-294.

2. Горький, М. Собрание Сочинений в 30 т. Т. 27. – М. 1953. -589 с.
3. Мирзозода, Холиқ. Таърихи адабиёти тоҷик.(Аз давраи қадим то асри 13) Китоби 1 (1). – Душанбе: Маориф, 1987. - 488 с.
4. Мирзозода, Холиқ. Таърихи адабиёти тоҷик.(Аз давраи қадим то асри 13) Китоби 1 (2). – Душанбе: Маориф, 1989. - 424 с.
5. Мисбоҳиддини Нарзиқул. Ҷусторҳо дар назму наср ва нақди адабии муосир. Душанбе, ҚДММ «Аршам», 2022. - 406 с.
6. Муҳаммад Ғоиб. Девон. – Душанбе: Пайванд, 2009. - 1016 с.
7. Шарифов, Худой. Калом бадеъ. – Душанбе: Маориф, 1991. -160 с.
8. Шарифов, Худой, Тоиров, Урватулло. Назмшиносӣ. – Душанбе: Ҳоҷӣ Ҳасан, 2015.-386 с.
9. Шеърдӯст, А. Чашмандози шеър тоҷик. - Душанбе: Адиб, 1997. –271 с.
10. Шукуров, М. Паҳлуҳои таҷки бадеъ. - Душанбе: Ирфон, 1976. –171 с.
11. Ҳақимов, Аскар. Шеър ва замон. – Душанбе: Ирфон, 1978. -252 с.

БАДЕИЯТ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ЗАБОНӢ ДАР АШӢОРИ МУҲАММАД ҒОИБ

Мақолаи мазкур “Бадеият ва хусусиятҳои забони дар ашъор Муҳаммад Ғоиб” ном гирифта, дар он ҷанбаҳои забони дар шеърӣ шоир таҳқиқ гардидааст. Муҳаммад Ғоиб аз зумраи он адибонест, ки ҳам дар назм ва ҳам дар насри хеш бо қомеъӣ бар ҷунин шеваи эҷодӣ ва, бавижа моҳияти қорғирифт бар тамоми ҷанбаҳои забони осораи хеле муваффақ аст.

Албатта, агар ба таҳқиқ бар осори ӯ назар андозем, бараъло аён мегардад, ки ин шоир воқеан ҳамчун суҳанвари хушсалика, эҷодқори асил ва қаламқаше шинохтасуда дар адабиёти муосири тоҷик ҷеҳра намуда, бо ашъори ғаноманд ва ҷозибӣ худ дили ҳаводорони қаломашро тасхир намудааст. Ашъори ӯ бо сермаъноӣ ва гуногунпаҳлӯӣ натавона дар Тоҷикистон, балки дар ҳавзаи адабиёти форсизабонӣ шинохта шуда ва бо дарбаргирии масъалаҳои ҳасбиҳолӣ, лирикаӣ ишқӣ ва иҷтимоӣ, ифшоғарии нуқсонӣ рӯзгори инсонӣ ва дардҳои ҷомеа, мавзӯҳои фарҳангу тамаддуну таърихӣ, бо бадеияти ҳос болои қор омада, ӯ ҳамзамон бо тарзи ниғориш ва услуби баъни махсус ба борғоҳи суҳан, дар адабиёт роҳ гирифтааст.

Ашъори Муҳаммад Ғоиб аз ҷиҳати интиҳоби мавзӯ ва тарзи қорбурди баън ва забон салису равону пурмуҳтаво буда, фароғири ҷанбаҳои ахлоқӣ, афқори худшиносӣ, миллатдӯстӣ ва ватанпарварона, инчунин дар васфи дастовардҳои замони истиқлолият, ишқу муҳаббат, озодӣ, ваҳдати миллӣ, эҳтироми модар, ҳудӯғӣ ва амсоли ҷунин паҳлуҳои тасвирқунанда ва таҷассумғари адабиёт мебошанд.

***Қалидвожа:** забон, баън, сермаъно, бадеият, мавзӯ, тасвир, таҷбеҳ, услуб, қалом, таносуби суҳан.*

ХУДОЖЕСТВЕННОСТЬ И ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПОЭЗИИ МУҲАММАДА ҒАИБА

Данная статья называется «Художественно-лингвистические особенности поэзии Мухаммада Гаиба» и в ней исследуются лингвистические аспекты поэзии поэта. Мухаммад Гаиб - один из тех писателей, который очень успешен как в своей поэзии, так и в своей прозе с таким творческим стилем и, особенно, сутью своей работы по всем лингвистическим аспектам своих произведений.

Конечно, если посмотреть на исследование его творчества, то станет ясно, что этот поэт предстал в современной таджикской литературе как известный оратор, самобытный творец и писатель, покори́вший сердца своих поклонников своими произведениями. красивые и интересные стихи. Его стихи известны своей содержательностью и многогранностью не только в Таджикистане, но и в области персоязычной литературы, а также освещая вопросы социальной справедливости, любви и социальной лирики, раскрывая недостатки человеческой жизни и боли общества. На культурные, цивилизационные и исторические темы он работал с особым артистизмом, взглядом и стилем выражения. оно вошло в сокровищницу речи, в литературу.

Стихи Мухаммеда Гаиба ясны и содержательны с точки зрения выбора темы, способа выражения и языка, они включают нравственные аспекты, самопознание, национализм и патриотизм, а также в честь достижений периода независимости, любви, свобода, национальное единство, уважение к матери, благочестие и тому подобное. Они являются воплощением литературы.

Ключевые слова: язык, выражение, многозначность, художественность, тема, изображение, сравнение, стиль, слово, пропорция речи.

THE ARTISTIC AND LINGUISTIC FEATURES OF MUHAMMAD GAIB'S POETRY

This article is titled "The Artistic and Linguistic Features of Muhammad Gaib's Poetry" and examines the linguistic aspects of the poet's works. Muhammad Gaib is one of those writers who has achieved great success in both poetry and prose, distinguished by his creative style and the essence of his work in all linguistic dimensions.

A study of his oeuvre reveals that this poet has emerged in contemporary Tajik literature as a prominent orator, a unique creator, and a writer who has captivated the hearts of his admirers with his beautiful and engaging poetry. His poems are known for their depth and multifaceted nature, not only in Tajikistan but also within the broader field of Persian literature.

Muhammad Gaib's works address themes such as social justice, love, and social lyricism, uncovering the flaws of human life and the suffering of society. He has also masterfully approached cultural, civilizational, and historical topics with distinct artistry, perspective, and style of expression. His works have become part of the treasure trove of speech and literature.

Muhammad Gaib's poetry is clear and profound in terms of topic selection, mode of expression, and language. It incorporates moral values, self-awareness, nationalism, patriotism, and pays homage to the achievements of the independence era, love, freedom, national unity, and respect for mothers, piety, and similar themes. All of them are embodiment of Tajik literature.

Keywords: language, expression, expressiveness, fiction, theme, image, simile, style, word, proportion of speech.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҷабалиева Шахло Раҷабалиевна - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, унвонҷӯи кафедраи назария ва таърихи адабиёт. Суроға: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Мухаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 981-01-86-86; E-mail: javoni1986@mail.ru

Сведения об авторе: Раджабалиева Шахло Раджабалиевна - Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода соискатель кафедры теория и история литературы факультета филология и журналистики. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 981-01-86-86; E-mail: javoni1986@mail.ru

Information about the author: Radjabalieva Shahlo Radjabalieva - Tajik International University of Foreign Languages of named after Sotim Ulughzoda, Degree applicant Theory and history of philology and journalism faculty. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Muhammadiev, 17/6. Tel.: (+992) 981-01-86-86. E-mail: javoni1986@mail.ru

Ба ин тартиб, ҳарчанд аввалин романи таърихӣ адабиёти тоҷик дар нимаи аввали асри бист ба вучуд омад, контексти умумӣ он адабиёт ва фарҳанги гузаштаи тоҷикӣ буда, зухур ва ташаккули ин жанр зери таъсири воқеияти таърихӣ рӯз ҷараён гирифтааст. «Роман ҳамчун жанр,-ба ифодаи М. Бахтин,-аз оғоз дар заминаи эҳсоси тозаӣ замони шакл гирифт ва ташаккул ёфт» [3, 481]. Вале дар мисоли адабиёти тоҷик эҷоди нахустин романи таърихӣ-«Ғуломон»-и Садриддин Айнӣ «таҷрибаи фардӣ ва андешаи эҷодиро» [3, 481] истисно накардааст.

Таҷрибаи эҷодӣ ва андешаи миллию таърихӣ устод Айнӣ дар матни таърихӣ ва фарҳангии ҳастии миллат шакл гирифта, ўро ба дарк ва эҷоди ҳамосаи миллий савқ дод ва кӯшиши шинохти замони таърихӣ Айниро ба таҳқиқ ва арзёбии таърих овард. Таваҷҷуҳ ба сарнавишти таърихӣ ва фарҳангии миллат ва вазъи зиндагии замони устод Айниро водошт, ки ба таърих рӯ оварад ва аз гузашта дарсҳои ибратро ба ҳамзамонон бинамояд. Китобҳои арзишманди ӯ «Таърихи амирони манғитияи Бухоро» (1918-1820) ва «Таърихи инқилоби фикрии Бухоро» (1918) дар ҳамин давра навишта шуданд ва умқи таърихназарӣ ва ҳадафҳои миллатшиносии нависандаро ифода мекунанд.

Садриддин Айнӣ суннатҳои қадимии ҳамосасароии форсу тоҷикро дар пайванд бо равандҳои ташаккули тафаккури романнависии Шарқу Ғарб омезиш дода, аввалин романи таърихӣ тоҷикиро эҷод кард. Айнӣ зери таъсири таҳаввулоти сиёсӣ иҷтимоӣ ва маънавияи фарҳангии ибтидоӣ асри бист таърихназарии адабиёро, ки ҳоси ин давраи адабиёти шӯравии собиқ буд, дар таҷрибаи романнависии тоҷикӣ ворид сохт. Дар ин замина Айнӣ таҷрибаи хосро дар романнависии таърихӣ вазъ намуд, ки омили хусусияти таърихӣ пайдо кардани наср, аз ҷумла роман гардид. Муҳимтарин хусусияти ин раванд аз он иборат буд, ки «алоқаи бевоситаи гузашта ва ҳозира, дар доираи як асар ва як сюжет» [8, 297] таъмин карда мешуд. Аз ин ҷиҳат осори бадеии дар ин солҳо таълифгардида бо арзиши соф таърихӣ маҳдуд намешаванд. Шахсиятҳои ҷудогонаи таърихӣ фарҳангӣ ва вақоеи таърихӣ гузашта, қатъи назар аз муҳимӣ ва марғубияташон, на фақат таваҷҷуҳи нависандагонро ба худ ҷалб мекарданд, балки ҳодисаҳои муҳим ва қобили тасвир буданд, ки гузаштаро бо имрӯз ва сарнавишти миллати тоҷик пайванд мекарданд. Ин ҳодисаи адабиёти адабиётшиносон В. Оскотский ва Л. Демидчик дар заминаи нақди романи «Ғуломон»-и Айнӣ як навъ синтези эпоси таърихӣ ва ҳозиразамонӣ маънидод кардаанд [11, 222, 10, 298]. Беш аз ин, муҳаққиқи аввали бар ин назар аст, ки «агар мо романи “Ғуломон”-ро таърихӣ номем, фақат қисми аввали он, ки солҳои 1825-1878-ро дар бар мегирад, ба таърих мансуб асту бас» [11, 222]. Воқеан ҳам, агар ба мундариҷаи роман диққат диҳем, қисми дувуми роман воқеиятҳои қабл аз инқилоби соли 1913-ро ба ёд меоварад, ки барои нависанда ба гузаштаи дур марбут набуданд. Вале қисматҳои савуму чорум ва панҷум фарогири воқеиятҳои муосир буданд: замони вуқӯи онҳо бо санаҳои муайян-1917-1920, 1920-1923, 1927-1933 дар сарлавҳаҳо зикр шудааст.

Устод Айнӣ маҳз қимати охири романро аз ҳама муҳим шинохта, таъкид ҳам карда буд, ки «ман романро аз сарнавишти гузаштаи халқи худам навиштам, вале бояд эътироф кард, ки назари ман беш аз ҳама ба гузашта нигаронида шуда буд» [1, 966]. Ин шаҳодати Айнӣ, ба ҳеҷ ваҷҳ, монетӣ шинохти ин асар ҳамчун романи таърихӣ намешавад. Ба ин далел, ки муосирӣ дар ин роман на фақат чун нуктаи назар, балки ҳамчун маъқеияти ғоявӣ муаллиф, ки бевосита ба сужети асар дохил карда шудааст, иштирок мекунад.

Устод Айнӣ ба василаи романи «Ғуломон» сохти ҳоси романи таърихро тарҳрезӣ карда, ин жанрро аз назари вусъати эпикӣ, гуногунсамтии сюжет ва мураккабияти композитсия такмил бахшид. Ин сохтори жанрӣ имкон фароҳам овард, ки дар роман «ҳастии халқ мукамал ва ҳамҷониба чун неруи асосии таърих намоён» [10, 278] гардад. Ҳамчунин

ин тарзи нигориш имконоти жанрро дар фарогирии тарафҳои мухталифи ҳаёт афзуда, оҳанг ва моҳияти иҷтимоии асарро қавӣ сохт.

Профессор Г. И. Ломидзе доир ба махтассоти сохти бадеии романи ҳамосии «Ғулумон» ба хулосаи зер омада навиштааст: «Дар роман эпопеяи «Ғулумон»-и С. Айнӣ қисми якум пур аз воқеаҳо, санадҳо, мулоҳизаҳо, тавсифҳои ҷамъбастии замон аст. Қаҳрамонони эпопея Ашӯр, Ҳошим, Некқадам ва дигарон дар пеши назари мо ба сифати ифодагари як ғояи муайяни иҷтимоӣ намоён мешаванд ва аз якдигар бисёр кам фарқ доранд. Онҳо ҳанӯз соҳиби хусусиятҳои фардӣ, соҳиби характери худ нестанд. Он сифатҳои шахсии онҳо, ки ҷашми бориқбини С. Айнӣ дидааст, як портрети дастҷамъии мардумонеро, ки аз ҷиҳати иҷтимоӣ ҳамнавьанд, ғулумони тамғадорро фароҳам овардаанд. С. Айнӣ таноби замони таърихиро кашида, он солҳои зиндагии қаҳрамононашро, ки ҷолиби диққат набуданд, фурӯ гузоштааст. Воқеаҳои романи эпопеяи С. Айнӣ ба замони тайёрии дигаргуниҳои инқилобӣ ва амалӣ шудани онҳо (1917-1920, 1920-1922), ба замоне, ки аҳамияти омилҳои шахсӣ зиёдтар шуда, воқеаҳо ба иродаи одамон тобёӣ гардидаанд, ҳар чи наздиктар ояд, дар таркиби бадеии асар дигаргуниҳои муайяне рӯй додааст. Садоҳои гуногун аз роман шунда мешаванд. Адади ширкаткунандагони воқеаҳо то рафт меафзояд. Дар афзоиши адади қаҳрамонон сифати нави шуури онҳо акс андохтааст. Замон аз лабҳои бесадо муҳри хомӯшӣ бардошт...Он гоҳ дар роман сарнавишти мардумон, тадқиқи характери онҳое, ки дар шароити дигаршудаи иҷтимоӣ барои нишон додани умқи назар, қобилияту истеъдоди худ имкон ёфтанд, ба маркази диққат гузашт» [9, 55-56].

Аз ин мавқеият ба сохтори жанрии роман нигарем, мебинем, ки агар ҳарчи бештар фаро гирифтани воқеаҳо ва замону макон ва саъйи зиндагиро бо ҳама мураккабиро низоъҳо таҷассум кардан дар повести «Одина» ва романи «Ғулумон» аз ин костагӣ эмин мондааст. Ба ин хусусияти роман дар вақташ И. С. Брагинский низ ишора карда, аз ҷумла нигошта буд: «Романи «Ғулумон» нисбат ба дигар асарҳои реалистӣ, нисбат ба дигар асарҳои ҳуди С. Айнӣ бо услуби махсус навишта шудааст» [5, 111]. Муҳаққиқон ин махсусиятро «дар истифодаи имкониятҳои жанрии роман дар таҳқиқу тасвири таърих ва ҳодисаю воқеаҳои он» [11,231] дидаанд.

Дар мисоли «Ғулумон» бо қатъият дар бораи типи нави романи таърихӣ дар адабиёти тоҷик метавон сухан кард. Навии он ҳам дар коркарди вазъи романест, ки шахсиятҳо ва фазо унсури асосии он мебошанд. Дар ин роман ҳастии таърихӣ ва фарҳангии халқи тоҷик нақш ва ҷойгоҳи хос дорад, ки ифодагари назари амиқи иҷтимоӣ ва фалсафии нависанда мебошад. Бо ин усул Айнӣ худшиносӣ ва ҳудогоҳии миллиро таҳаққуқ бахшида, ба воситаи тасвири бамуддаё симои ҷомеаи миллий ва ҳолати иҷтимоию равонии онро комилан мустанад сохтааст. Ҳамин нияти эҷодӣ дар сохтори композитсияи роман низ таъсири судманд доштааст.

Дар заминаи ҳаёти наслҳои гуногуни як авлод сохтани композитсияи роман дар адабиёти солҳои бистум ва сиюми шӯравии собиқ як навъ анъана шуда буд. Муҳаққиқон «Кори Артамоноҳ»-и М. Горкийро дар ин замина намуна шинохтаанд. Айнӣ ҳам мисли М. Горкий дар заминаи сарнавишти чанд насли як авлод композитсияи романро мураттаб сохта, ба ин васила тавонистааст, ки ҳаракати характерҳои инсониро дар тӯли замони таърихӣ ба тариқи одӣ тасвир намояд. Ин тарзи нигориш дар таҷриббаи Айнӣ ифодакунандаи моҳият ва ҳаракати таърих аст. Устод Айнӣ бо тасвири сарнавишти чор насли як авлод ва дигар шудани ҳислат ва руҳияи онҳо ҳаракат ва пешрафти таърихӣ саду нуҳ соли тақвими тоҷиконро бо ташаккули маънавият ва дигар шудани руҳияи онҳо муҷассам сохтааст.

Яке аз василаҳое, ки таърихияти насри тоҷикии солҳои сиро қавӣ сохтааст, қорбасти унсурҳои тарҷумаиҳолӣ мебошад. Ҳатто унсури тарҷумаиҳолӣ то ҷое ба шаклгирии созмони бадеии романи «Ғулумон» ёрӣ расонидааст. С. Айнӣ дар «Ёддоштҳо» доир ба тарзи истифодааш аз унсурҳои тарҷумаиҳолӣ дар романи «Ғулумон» ёддошт медиҳад. Аз ин ёддошт маълум мешавад, ки нависанда сарнавишти Бобоғуломо аз кӯдакӣ дар ёд дошта, симои ӯро дар заминаи ҳамин санади тарҷумаиҳолӣ дар «Ғулумон» офаридааст. Истифодаи

унсурҳои тарҷумаиҳолӣ дар «Ғуломон» аз тарафи С. Табаров [12] ва Ю. Бобоев [6] то ҷое арзёбӣ шудааст. Баъзе муҳаққиқон «Ғуломон»-ро дар қатори романҳои таърихӣ-маишӣ ном бурдаанд [7,51]. М. Шакурӣ онро романи ҳамосии иҷтимоӣ шинохтааст [20, 266-271]. Муҳаққиқи дигар, Ш. Солеҳов хусусияти жанрии онро чунин тавсиф кардааст, ки «нависанда дар паҳноӣ муҳташами ҳамосӣ як асари серовоза офарид» [11, 233]. Воқеан ҳам дар тасвири нависанда фарохтар ғаридидани паҳноӣ жанрӣ боиси дақиқ тасвир шудани ҳодисаву воқеаҳо ва симои бадеии шахсиятҳои роман гардидааст. Мо «Ғуломон»-ро хоҳ романи таърихӣ-маишӣ номем, хоҳ иҷтимоиву ҳамосӣ вай бо гуногунрангии ҷустуҷӯҳои ҳунари фарқ мекунад ва ин таъсир дар романҳои баъдинаи ҳамсони насри тоҷикӣ, бахусус сегонаи Чалол Иқромӣ равшан ба назар мерасад.

Романи «Ғуломон» ҳамчун ифодакунандаи тавачҷуҳи хос ва пуршӯри нависанда ба замон ва сарнавишти инсон дар нақди адабӣ асари навоварона эътироф шуда буд. Ин тавсиф бар тасаллути нависанда бар материали зиёди таърихӣ ва замонӣ асос ёфта, пайванди тозаӣ андешаи бадеиро бо таассуроти воқеӣ ифода мекард. Тафаккури бадеии Айни дар ин равиш дар заминаи моҳияти анъанавии ғалмиши ин жанр шакл гирифта буд, ки таъсири адабии вуқуғарои русро дар ин замина наметавон кам гирифт. Махсусан баҳрабардории ӯ аз осори Горкийро.

Устод Айни, таҷрибаи кофии романнависӣ надошт, бо баҳрабардории аз суннатҳои қадимаи тафаккури ҳамосии миллӣ, равишҳои достоннависии классикии форсии тоҷикӣ ва имконоти дохилии жанрии романи нави русию аврупоӣ тавонист, ки дар романи «Ғуломон» ба таври комил ва ҷомеъ ормонҳои созанда, ҳолатҳо, муносибатҳои иҷтимоӣ ва паҳноӣ таърихӣ сарнавишти миллатро ба вучуд оварад. Агар дақиқтар тавачҷуҳ кунем, С. Айни ин романро дар матни воқеияте навишт, ки зуҳури он, ба ифодаи В. Г. Белинский “ба аҳде рост меомад, ки муносибатҳои шахрвандӣ, ҷамъиятӣ ва ҳонаводагӣ, умуман робитаҳои инсонӣ мураккаб ва драмавӣ шуда, зиндагӣ дар умқи ва вусъати унсурҳои беҳири худ ғарқ гардида буд” [4, 391]. Табиист, ки Айни дар матни воқеияти зикршуда наметавонист “инсон ва муносибатҳои ӯро ба зиндагии мардум” [4, 391] ва ҷомеаи нав ба эътибор нагирад.

Вале, ба назари мо кашфиёти бадеии С. Айни дар жанри романи таърихӣ ҷанбаи амиқ ва муҳимтаре дошт. Бо вучуди он ки муҳаққиқон «ҷанбаи публицистии рӯзноманигорӣ ва лавҳаҳои репортажмонанд» [10, 263]-ро дар баъзе асарҳои С. Айни, аз ҷумла дар романи «Ғуломон» таъйид кардаанд, вале ӯ, пеш аз ҳама нависандаи бадеънигор буд, ки ба арзишҳои бадеӣ ва ғоявӣ авлавият меод. Ҳарчанд наметавон моҳияти табақоти дидгоҳҳои бадеӣ ва иҷтимоии С. Айниро инкор кард, вале дар ҳар сурат С. Айни тавонист, ки дар нимаи аввали асри бист бештар одамият ва миллиятро асоси андешаи бадеии ҷаҳонбинии худ қарор диҳад.

Мутаассифона, Х. Шарифов дар нигариши тозааш ба ин роман фақат ҷанбаи «ҳамосӣ ва миллӣ»-и онро «дар маъноӣ ифодаи мантиқии рӯзгори мардум дар муддати сад сол, ки гиру дорҳои иҷтимоии зиёде дорад» [14, 118], эътироф мекунаду бас. Ҳол он ки, маҳз дар паҳноӣ ҳамон «гиру дорҳои иҷтимоии зиёде» С. Айни тавонист, ки консепсияи бадеии шахс, таърих ва миллиро бунёд ниҳад. Ҳамчунон ки Ш. Солеҳов менависад, «Имкониятҳои бештару фароҳи фазои бадеии навъии роман ва истифодаи сабки вуқуғарои тасвир ба нависанда имкон доданд, ки на танҳо сарнавишти се наслро ба ҳайси улғуи иҷтимоии ҷомеаи ҳамондавра ба қалам диҳад, балки ҳодисаю воқеаҳои гуногуни зиёдеро тавассути иштироки одамони гуногун ба ҳам алоқаманд намуда, дар маҷмӯъ як давраи муҳими таърихро дар романи «Ғуломон» инъикос намояд» [11, 233-234].

Дар аксари тадқиқоте, ки доир ба ҳаёт ва эҷодиёти С. Айни анҷом гирифтааст, муҳаққиқон таҷрибаи шахсии ӯро дар шаклгирии тафаккури бадеии романнависонаш муҳим шинохтаанд. Вале ҳақиқати дигарро низ бояд ба эътироф гирифт, ки С. Айни ҳамосаи таърихӣ «Ғуломон» ва осори дигари бадеияш мисли «Одина», «Дохунда», «Ёддоштҳо» ва ғайраро наметавонист танҳо дар заминаи таҷрибаи фардӣ эҷод кунад. Ин таърих комилан бофта набуд. Романи С. Айниро матни воқеияти замони таърихӣ ва мушаххаси фарҳангӣ шакл дода, хусусиятҳои хоси жанрии асари ӯро муайян кардааст. Дар ҳақиқат, С. Айни бо диди хоси ҳунари дар «Ғуломон» давраҳои гуногуни инкишофи таърихро дар муддати

зиёдтар аз сад сол- аз соли 1825 то 1934 ба тасвир кашидааст, ки ба эътирофи ҳудаш ҳам таҷрибаи шахсиашро истифода кардааст ва ҳам «аз рӯи фармудаи таърих» амал намудааст. Вале коркарди поэтикии таҷрибаи фардӣ ба ӯ имкон додааст, ки он ормони иҷтимоӣ, миллий ва ҳунариашро, ки ба наҳве тафсири бадеии аҳволи ҳукумати истибдодии маҳкум ба танҳой ва заволи абадист, ифода кунад.

Романи «Ғуломон» сужет, бадеият ва банду басти комилан мустақил дошта, сохтори он бар асоси сохтори иҷтимоӣ тарҳ ва пайрезӣ шудааст. Ин роман дар қиёс бо дигар осори адабӣ ва таърихӣ гузашта дорои низоми ҳешовандии дигаре аст. Гарчи дунёе, ки романнавис сохтааст, бо калима, асноди таърихӣ ва таҳаёул бино мешавад, аммо дар он ниҳодҳо, шахсиятҳо ва низоми иҷтимоии ҳосеро мебинем, ки қабл аз ин дар адабиёти мо тасвир нашудааст. С. Айнӣ дар ин роман дунёи воқеӣ ва таърихӣ ҷадидро нишон медиҳад. Шахсиятҳои миллие, ки симои дигар доранд, одоб ва тартиби дигаре бар он ҳукмфармоӣ мекунад. С. Айнӣ бо андеша ва ҳунар ҷўғрофиёӣ зисти инсониро нишон медиҳад, ки иваз шудааст. Ба ин далел, вақте мо дар осори ин давра, баҳусус романҳои С. Айнӣ баёни воқеӣ ва маҷозии нав, ашхос ва афкори тозаро мебинем, низ ҳақ надорем онро ба тасодуф нисбат диҳем.

Садриддин Айнӣ шоҳид буд ва аз ёдҳои таърихӣ бо қиёс дарёфта буд, ки дар сохтори ҷомеа дигаргунӣ асосӣ ба вучуд омадааст. Суратҳои тоза аз дигаргунӣ зербиноӣ хабар медиҳанд ва аз ин ҷост, ки тарзҳои қадимӣ дигар қоромад ва қорсоз нестанд. Чун сохтори иҷтимоӣ иваз шуда, таърихи миллат ва шахсиятҳои он низ дигаргунӣ меёбад. Ин дигаргунӣ тафаккури бадеии Айнӣро дар шинохт ва арзёбии таърихи ҷомеаи миллий ба беҳӣ тағйир дод. Дар дарк ва тафсири Айнӣ дигар ҳеҷ амире- на Абдулаҳад тавонист ва на Олимхон метавонад, ки ба таърих фармони ист диҳад ва султаи ҳокони золими манғитияро ҳамчунон ниғаҳ дорад. Романнависе чун Айнӣ барои раҳна дарафкандан ба он дастгоҳи мустабид ва таърихношинос ба нигориши осори таърихӣ, аз ҷумла романи таърихӣ «Ғуломон» пардохт. Дарунмоияи романро қирдор, амалу андеша ва омони иҷтимоӣ ву миллии афроди таърихӣ, мисли Бобоғулом ташкил медиҳад. Дар тасвири Айнӣ қаҳрамонони таърихӣ ва миллии ӯ барои набард ва пирӯзӣ бо низоми фарсудаи истибдодӣ ниёзманди нуктаи иттак ва доштани руҳияи худшиносӣ ҳастанд. Ба ин далел, роман ҳаводис замон ва макони пурвусъатеро фаро мегирад, ки арзу тули он аз Хуросон то ба Мовароуннаҳр мерасад. Худой Шарифов аломати аслии ин романро ҳамчун ҳамосаи миллий дар он дидааст, ки нависанда дар он «ҷараёни зиндагии се насли мардуми ғуломшуда, раванди таърихӣ рӯзгори мардум аз оғози ҷоракӣ дуҷуми асри XIX, солҳои сеҷуми асри XX -уми мелодӣ тасвир шудааст. Чунин таърихи бадеии садсолаи халқ қабл аз ин аз ҷониби касе ба рӯи қоғаз оварда нашудааст» [14, 117]. Ин муҳаққиқ бо ифодаи он ки “агар тасвири ин таърихи дарози зиндагии мардум ҳамосаи сиёсӣ мебуд, агар ҳадафҳо ба мақоми миллий, бархӯрди миллатҳо, давлатҳо ва даврии давлатдорӣ мерасид, он вақт тасвиргариву таърихнигории Садриддин Айнӣ фақат «натичаи иҷтимоӣ» [14, 117] наметод, ба Айнӣ эрод мегирад. Чунонки мебинем, ин эрод хеле ҷиддӣ буда, на фақат «Ғуломон», балки бисёре аз осори бадеии давраи шӯравиро ҳамчун мероси адабиёти миллий инкор мекунад.

Агар ба воқеияти замон таваҷҷуҳ кунем, он чи қабл аз ҳама ба назар мерасад, ин аст, ки ин романро фарде бегона нанавиштааст. Ин посухи аввал ба эътирози дар боло зикршуда аст. Посуҳи дигари мустанад ин аст, ки муаллифи роман дар ҳамин сарзамин зиста, ҳафт пушташ шоҳиди ҳастии таърихӣ ва фарҳангии ин миллат будаанд. Айнӣ бо назари тезбин ва ҳофизаи кавии таърихӣ, ки дошта, бисёре аз ҳулкиёт, чи гунагии зист, авзои иҷтимоӣ ва равобити халқҳои ин маҳватаи ҷўғрофиёӣ ва таърихино хуб дарёфта ва сохтори ҷомеаро аз дарун дидааст. Муҳим аз ҳамаи ин, Айнӣ аз сарнавишти истеъмории миллаташ қиссаи зидди истеъморий падида овардааст, ки фарованди адабиёти нави тоҷикӣ, аз ҷумла романи таърихино минбаъд муайян қард.

Дар шаклгирӣ тафаккури романнависии Айнӣ таъсири муҳити адабӣ ва фарҳангии Бухоро ва Эронӣ Афғонистони ибтидоӣ асри бистро наметавон ноҳида гирифт. Муҳаққиқон собит қардаанд, ки «бисёре аз асарҳои насрии равшанфикронӣ маорифпарварони турку тоҷор

ва эронию озарӣ ҳам дар шакли китобҳои алоҳида ва ҳам тавассути рӯзномаю маҷаллаҳо ба Бухоро мерасид ва мунавварфикроне мисли Айни аз мутолиаю ошноӣ бо онҳо дар қанор набуданд. Махсусан романҳои Зайнулобиддини Мароғай «Саёҳатномаи Иброҳимбек», Абдурахим Толибов «Сафинаи Толибӣ ё китоби Аҳмад», романи адиби турк Шамсиддини Сомӣ «Ишқи Талъат ва Фитнат» дар байни зиёиёни Бухоро шуҳрати зиёд пайдо карда буд» [11, 184].

Муҳаққиқон «Саёҳатномаи Иброҳимбек»-ро аз навъи романҳои «сафарнома» ва рафтор ва русуми иҷтимоӣ [7,31] ва нахустин кӯшиш барои эҷоди ин навъи адабӣ дар Эрон донистанд. Аз як ёддошти устод Айни бар меояд, ки ӯ аз ин асар хабар дошта будааст [2,25]. Вале ба мо маълум нест, ки он замон романи Чеймз Мурӣ «Ҳочибото» ба Бухоро расида ва устод аз он иттилоъ дошт ё не!

Дар ҳар сурат миёни ин ду асар ва романи «Ғулумон» умумиятҳои зиёде ҳаст, ки пеш аз ҳама ба усули эҷоди ҷазо ва шахсиятсозӣ алоқаманд аст. Ба хусус воқеаҳои таърихӣ ҳуҷумҳои туркманҳо ба Хуросон дар романҳои «Ҳочибото» ва «Ғулумон» шабоҳати комил ва ҳадафи ягонаи ғоявӣ доранд. Вале дар ин миён романи дигаре низ ҳаст, ки сохт ва мундариҷааш бо романи «Ғулумон» хеле монанд аст. «Солҳои абрӣ» романи аст, ки мисли «Ғулумон» аз зиндагии се насли давраи Қочор, аҳди Ризошоҳӣ ва давраи Муҳаммад Ризошоҳӣ ривоят мекунад. Дар романҳои «Ҳочибото» ва «Солҳои абрӣ» мо ҳамон норавоииҳои иҷтимоиро мебинем, ки дар «Ғулумон» тасвир шудааст. Дар романи охир ҳаёти пурмашаққати хонаводаи се насли дарвешон инъикос ёфтааст, ки ин тарзи инъикоси воқеияти давраи Султон Аҳмадшоҳи Эронро муҳаққиқони эронӣ «дигаргунии завоҳир ва суботи бунёд ва сохтор» [7, 32] таъбир кардаанд. Яъне ба ин маънӣ, ки завоҳир иваз шудааст, вале сохтори иҷтимоӣ ҳамчунон бетағйир мондааст. Садриддин Айни фарораванди иҷтимоиро, ки ҳамонанд бо вазъи дар романи «Солҳои абрӣ» тасвиршуда аст, ба таври амиқ тасвир карда, дигаргуниҳои бунёдии ҳаёти иҷтимоӣ ва маънавияти қаҳрамонони асарашро бо тавачҷуҳ ба фалсафаи иҷтимоӣ таҳлил кардааст. Муҳим он аст, ки Айни мисли муаллифи эронӣ бо сохтори иҷтимоӣ ба таври ҳиссӣ даргир намешавад ва воқеиятҳои талхиро тасвир мекунад. Ба ифодаи дигар, ба гунаи усулӣ ба тарҳи масъала пардохта, омилҳои худкомагӣ ва ситамхорагии султан истибдодно нишон медиҳад. Айни дар роман дар мақоми ба вучудоварандаи асари ҳунари қарор дошта, жарғои ғажоеи иҷтимоӣ гузашта ва муносибати ситамғоронаи золимони вақтро дақиқ ва ҳунармандона тарсим мекунад.

Устод Айни гузаштаи таърихро дар романи «Ғулумон», ба ифодаи М. Бахтин модернизация накардааст. Балки имкони шакли жанри романро барои тасвири воқеӣ ва ҳолисонаи «гузашта ҳамчун гузашта» (М. Бахтин) сарехан қорбасти намудааст. Муосирӣ дар таҷрибаи ҳунарии ӯ «дар ҳуди тарзи биниш, умқ, ҷиддият ва воқеӣ будани он таҷассум меёбад». Вай муосирӣро «дар ҳуди мундариҷаи тасвиршуда ҳамчун василаи сохта ва дурӯғии нирӯи гузашта» [3, 472] тасвир накардааст. Айни «мушкilotи хос»-и (М. Бахтин) романро амиқ дарк ва амалӣ карда, дар тасвири таърих барои ӯ «азнавдарккунӣ ва арзёбии ҳамешагӣ» муҳим буда, «бунмояи даркшаванда ва бечурми ғажоеи гузашта ба оянда интиқол дода мешавад» [3,473].

Муқаррир: Салими Х., д.и.ф., профессор

Адабиёт:

1. Айни, С. Воспоминания /С. Айни. – М.- Ленинград, 1960.-970 с.
2. Айни, С. Таърихи инқилоби Бухоро / С. Айни. – Душанбе: Адиб, 1987. - 239 с.
3. Бахтин, М. Вопросы литературы и эстетики / М. Бахтин. - Москва: "Художественная литература", 1975. - 486 с.
4. Белинский, В. Г. Полн. собр. соч., т. 5 / В. Г. Белинский. – М., 1954.- 600 с.
5. Брагинский, И. С. Ҳаёт ва эҷодиёти Садриддин Айни / И. С. Брагинский. - Душанбе: Ирфон, 1968.- 260 с.
6. Бобоев, Ю. Жанри таърихӣ ва романи «Ғулумон» / Ю. Бобоев,- Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1948.- 280 с.
7. Дастгайб, А. Қолбудшиносии романи форсӣ / А. Дастгайб // Маҷаллаи «Гузориш», шумораи 49, обони 1375.-С.30-37.
8. Демидчик, Л. Н. О принципе историзма в прозе С Айни / Л. Н. Демидчик // Масъалаҳои адабиёти муосири тохик.-Душанбе: Ирфон, 1970.-С. 292-310
9. История советской многонациональной литературы, Т. 2, Кн. 1 / - Москва, 1971.-560 с.
10. Марио Варгас Леса. Роман / В. Л Марио // Писатели латинской Америки о литературе. - Москва: «Радуга», 1982.-С.84-92

11. Солеҳов, Ш. Роман дар адабиёти тоҷики қарни XX. - Душанбе: Дониш, 2011. - 331 с.
12. Табаров, С. Романи «Ғуломон»-и С. Айнӣ чун романи таърихӣ / С. Табаров. - Душанбе, 1963.-41 с.
13. Шакурӣ, М. Падари миллат / М, Шакурии Бухорой. Нигоҳе ба адабиёти садаи бисти тоҷик.- Душанбе, 2006.- С.211-283.
14. Шарифов, Х. Диди ҳамосаи миллии дар эҷодиёти бадеии Айнӣ ва дигарон / Худой Шарифов. Озурдагон ва умедворон.-Душанбе: Сино, 2001.-С. 11-120.

ВИЖАГИҲОИ НАВЪИИ РОМАНИ “ҒУЛОМОН”-И С. АЙНӢ

Дар мақола имкони шакли жанри романро тақомул додани С. Айнӣ дар мисоли романи ҳамосии “Ғуломон” таҳқиқу баррасӣ гардидааст. Ба таҳқиқи муаллиф устод Айнӣ дар роман ба гунаи усулӣ ба тарҳу баррасии масъалаи асосии иҷтимоӣ пардохта, омилҳои худкомагӣ ва ситамборагии султаи истибдодро нишон медиҳад, ки барои навъи адабии дар таърихи адабиёти тоҷик комилан нав буд.

Ҳамчунин дар мақола наҳваи иттисоли романи таърихӣ тоҷикӣ, аз ҷумла “Ғуломон”-и устод Айнӣ бо романҳои таърихӣ аврупоӣ ва русӣ ва тафовути онҳо аз ҳамдигар ба таври мушаххас таҳлил шуда, дастовардҳои эҷодии нависанда дар тақмили сохтори жанрӣ, вусъати ҳамосӣ, гуногунсатии суҷа ва сохти композитсионии романи таърихӣ тоҷикӣ нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: *Садриддин Айнӣ, жанр, роман, иҷтимоӣ, сиёсӣ, миллий, ҳамосӣ, афсона, таъсир, меросбарӣ, анъана, навҷӯӣ, суҷет, сохтор, роман-эпопея, композитсия, фазо, вақт ва монанди инҳо.*

ЖАНРОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ РОМАНА С. АЙНИ «РАБЫ»

В статье рассматривается и обсуждается формальная возможность совершенствования жанра романа С. Айна на примере романа-эпопеи «Рабь». По исследованию автора, устад Айна в романе уделяет внимание на разработке и обсуждении основного социального вопроса и показывает факторы самодержавия и произвола тирании, что было совершенно новым для этого литературного жанра в истории таджикской литературы.

Также в статье анализируется способы соединения таджикского исторического романа, в том числе «Рабь» устада Айна, с европейскими и русскими историческими романами и их отличия друг от друга, а также творческие достижения писателя в совершенствовании жанра, показана структура, расширение эпоса, многонаправленность сюжета и структурная композиция таджикского исторического романа.

Ключевые слова: *Садриддин Айна, жанр, роман, социальное, политическое, национальное, эпос, легенда, влияние, наследственность, традиция, новаторство, сюжет, структура, роман-эпопея, композиция, пространство, время и тому подобное.*

GENRE FEATURES OF S. AINI'S NOVEL “SLAVES”

The article examines and discusses the formal possibility of improving the genre of S. Ayni's novel using the example of the epic novel “Slaves”.

According to the author's research, Ustad Ayni in the novel pays attention to the development and discussion of the main social issue and shows the factors of autocracy and arbitrariness of tyranny, which was completely new for this literary genre in the history of Tajik literature.

The article also analyzes the ways of combining the Tajik historical novel, including “Slaves” by Ustad Ayni, with European and Russian historical novels and their differences from each other, as well as the writer's creative achievements in improving the genre, showing the structure, expansion of the epic, multi-directionality of the plot and structural composition of the Tajik historical novel.

Keywords: *Sadriddin Ayni, genre, novel, social, political, national, epic, legend, influence, heredity, tradition, innovation, plot, structure, epic novel, composition, space, time.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Раҳимова Оламбӣ Азимова* –Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии АМИТ, унвонҷӯй. Тел.: +992 908 08 56 86.

Сведения об авторе: *Раҳимова Оламбӣ Азимова* – Институт языка и литературы имени Абуабдуллоха Рудакӣ НАНТ, соискатель. Тел.: +992 908 08 56 86.

Information about the author: *Rahimova Olambi Azimovna* – Institute of Language and Literature named after Abuabdulloh Rudaki, applicant. Тел.: +992 908 08 56 86.

Яке аз мавзӯҳои марказӣ дар адабиёти зиёда аз ҳазорсолаамон мавзуи ватан ва ватандорӣ ба ҳисоб меравад. Он аз адабиёти шифоҳӣ сарчашма гирифтааст, чунки умри хат нисбати умри забони гуфторӣ ҷавонтар аст. Гузаштагонамон дар байт, рубой, дубайтӣ ва қиссаву афсонаҳо афкори худро нисбат ба Ватан, ки яке аз муқаддасоти динию инсонист, ифода кардаанд. Рубоии зерин нишонаи ин гуфтаҳост:

Хоки ватан аз тахти Сулаймон хуштар,
Хори ватан аз лолаву райҳон хуштар.
Юсуф, ки ба Миср подшоҳӣ мекард,
Сад кош гадо мебуд, ба Қанъон хуштар [14, с.41].

Дар адабиёти хаттӣ бошад, намунаҳои ҷолибу рангинро оид ба ин мавзӯ дар эҷодиёти устод Рӯдакӣ дида метавонем. Ба ақидаи адабиётшинос Холиқ Мирзозода: “Дар қасидаи нопурраи “Мадҳи Бухоро”, ки дар айни замон ба мадҳи амир Насри II бахшида шудааст, ҳисси ватандӯстӣ дар назари аввал меистад” [2, с.271].

... Эй Бухоро, шод бошу шод зӣ,
Шоҳ наздат меҳмон ояд ҳаме.
Мир моҳ асту Бухоро осмон,
Моҳ сӯи осмон ояд ҳаме.
Мир саврасту Бухоро бӯстон,
Савр сӯи бӯстон ояд ҳаме [11, с.271].

Дар ғазали “Ҳар бод, ки аз сӯи Бухоро ба ман ояд”, ҳиссиёти ватандӯстонаи шоир дар нақши ишқу муҳаббат хеле шоирона ифода ёфтааст:

Ҳар бод, ки аз сӯи Бухоро ба ман ояд,
Бо бӯи гулу мушқу насими суман ояд.
Бар ҳар зану ҳар мард кучо барвазад он бод,
Гӯй магар он бод ҳаме аз Хутан ояд.
Не, не, зи Хутан бод чунин хуш навазад ҳеч,
К-он бод ҳаме аз бари маъшуқи ман ояд [12, с.108].

Барҷастатарин асар дар таърихи адабиётмон оид ба ин мавзӯ бевосита “Шоҳнома”-и Абулқосими Фирдавӣ аст. Асоси ин асарро мавзуи ватан ва ватандорӣ ташкил медиҳад. Мисраъҳои ҷовидонаи ӯ:

Ҳама сар ба сар тан ба куштан диҳем,
Аз он бех, ки кишвар ба душман диҳем [13, с.130].

зиёда аз ҳазор сол вирди забонҳост ва итминон аст, ки то дунёст арзишашонро аз даст намедиханд.

Мавзуи Ватан ва ватанпарастӣ дар адабиёти муосирамон низ арзиши баланду бадеӣ дорад, ки дар нимаи дуҷуми қарни бист бо ҷилои тоза ба тасвир омада, шарҳи мафҳуми Ватан ва изҳори муҳаббат ба он мавқеи баландтареро касб намуд. Афзалияти ин мавзӯ аз он манбаъ сарчашма мегирад, ки ҳар як адиб аз гузаштаи пурғановати кишвар, фарҳангу маданияти қадима ва таърихи пурифтихори миллати худ эҳсосоти баланди ифтихорро соҳиб гашта, дар тавсифи он бо муҳаббати бузург сухан меронад. «Муҳаққиқон муътақиданд, ки як хусусияти фавқуллодаи шеърӣ тоҷик дар садаи бист фаровонии ашъор дар мавзуи Ватан аст. Ҷои шак нест, ки дар қарнҳои моӣ низ шуаро манзилу макони худро сутуда буданд, чунонки Ҳофиз Шерозову Камол Хучанду Табреро. Шуаро аз Ватану ғурбат низ зиёд ёд кардаанд, аммо дар шарҳи мафҳуми Ватан дар ягон давра замон шеърӣ мо ин қадар ғироӣ ва кӯшиш надошт» [3, с.116].

Тараннуми шеърӣ ватанпарастӣ дар эҷодиёти Алимуҳаммад Муродӣ дар пояи рушди маҳорати эҷодӣ падидаи омада, ӯ бо самимияту садоқати баланд перомунӣ зебоии диёр ва

муҳаббат ба он шеърҳои ватандӯстона сароидааст. Паҳнои дили шоир фароҳу пургунҷоиш буда, Ватан бо он ҳама бузургию шахомат, дарёву кӯҳсор, бешазору саҳроҳо ва марғзорону беканориҳояш, бузургону фидокорони сарбаландаш дар синаи шоир маъво ва макон гирифтаанд:

Дар тирароҳи зиндагӣ,
Равшан чароғи баҳти ман
Бо ёди ту гул мекунад,
Гулзори боғи баҳти ман,
Эй чону тан, эй чону тан,
Модар Ватан, Модар Ватан [4, с.6].

Бояд гуфт, ки мавзуй Ватан дар ашъори шоирони садаи бисти тоҷик вобаста ба вақту фазо ва шароитҳои иҷтимоӣ хусусиятҳои назаррас касб кардааст. Дар ҳақиқат, аз ибтидои солҳои 70-уми садаи XX сар карда, мавзуй Ватан дар эҷодиёти шоирони ҷавони он замон, аз ҷумла Алимӯҳаммад Муродӣ, моҳиятан хусусияти милли касб намуд ва ба зодгоҳу диёри мушаххас иртибот пайдо намуд. Дар ашъори шоир тасвири деҳаву манзараҳои он, дашту даман, кӯҳу чашмасор, марғзору лолазор ва ҷанористони Ватан дар иртибот бо масоили иҷтимоӣ таърихӣ ба манзари тасвир кашида шуда, мафҳуми Ватан ва диёру зодгоҳ дар онҳо пора-пора ва ҷузъ-ҷузъ ташир меёбанд:

Эй Ватан, эй баҳонаи зистан,
Дар дилам меҳри поки ту сабз аст,
Мурданам дар канори ту фаҳр аст,
Решаи зерӣ хоки ту сабз аст [5, с.10].

«Бо вучуди гуногунии мавзӯ, идроки воқеият ва ҳодисоти зиндагӣ, бо вучуди рангинии эҳсоси шоиронаи онҳо, эҷодиёти шоирони ҷавон хусусияти муштарак низ дорад ва ин хусусият ба мо имконият медиҳад, ки онҳоро ба як силсила марбут донем. Онҳо, пеш аз ҳама, кӯшиш доранд, ки ҷаҳони ботинӣ ва руҳии инсонро бо амиқӣ ва пургунҷоишиаш тасвир карда, ба умқи андеша ва тафаккуроти инсон фуру рафта, моҳияти ҷамъиятӣ, саҳму мавқеи ҳамзамони худро дар пешрабии ҷамъияти имрӯза нишон диҳанд» [15, с.149-150]. Ин гуфтаҳои адабиётшинос А. Ҳақимов ба ашъори шоирони ҷавони солҳои 60 ва 70-уми асри гузашта чун Бозор Собир, Лоик Шералӣ, Ғоиб Сафарзода, Гулруҳсор, Гулназар Келдӣ, Ҳабибулло Файзулло ва дигарон тааллуқ дорад. Алимӯҳаммад Муродӣ дар ашъори ватанпарваронаи хеш бо ифтихор аз гузаштаи пуршуқуҳ, таъриху фарҳанги беназири халқи тоҷик ва бузургии миллат андешаронӣ намуда, аз ҳудогоҳии милли ва ҳештаншиносии тоҷикон ҳамоно дар солҳои 80-уми асри XX садо баланд намудааст:

Бикшӣ бағал, ки субҳ хандон омад,
Абрӯт гираҳ макун, ки меҳмон омад.
Имрӯзи ҷаҳон шаб асту тангу тор аст,
Хуш бош, ки субҳи Тоҷикистон омад [6, с.239].

Дар шеъри «Ман аҳли Хуросонам» хусусияти табиати диёр, саҳроҳои пурфайзу серҳосил, рӯдҳои самарбахш, баҳрҳои пурмавҷи гандумзор, боғҳои ғарқи гулу меваҳо ва қолини маҳмалини сабззорҳо бо муҳаббату самимияти беандозаи ватандорӣ тараннум гардидаанд:

Шоҳобаму дарёям,
Ман кӯҳаму саҳроям,
Ман зодаи ин ҷоям,
То авҷи фалакҳоям,
Бо мост Ватан дилшод,
Аз мост Ватан обод! [7, с.42].

Шеърҳои зиёди меҳанпарастонаи адиб саршор аз эҳсосоти андешаҳо ва тафаккуру ақоиди жарфмаъноӣ ватандӯстӣ буда, бо вижагиҳои мавзӯӣ ва сабки мушаххас фарқ карда меистанд:

Баҳор омад, диёрам гулбасар шуд,

Ватан зеботару ободтар шуд.
Бидеҳам чоми шоирона, соқӣ,
Ки сози нӯшбодам шеъри тар шуд [8, с.318].

Дар баробари ёдкарди гузаштаи бошукуҳи халқи тоҷик, ифтихор аз ниёғони бузург ва ғурури миллӣ дар эҷодиёти шоир тасвири чузъи диёр ҳамчун пайванди ногусастани бузургиву паҳноӣ бекаронаи Ватан ба назари таҳқиқ расида, арзишҳои маънавии миллӣ дар мавқеи баланд гузошта шудаанд:

Ман Сомӣ Наримонам,
Ман Рустами Дастанаи,
Сухробӣ пураармонам,
Таҳминаи бирёнам,
Ман аҳли Хуросонам [9, с.42].

Шоир Алимӯҳаммад Муродӣ махзани пурсарвати сухан, донишманди фарохназари таърихи меҳану миллат ва тарғибгари таърихи боғановати фарҳанги халқи тоҷик маҳсуб меёбад. Дар шеърҳои шоир бештар ба таърихи ин халқи қуҳанбунёд рӯ оварда, манзараҳои қору пайкори ниёғони барӯмандро пеши назари хонандаи имрӯз ба ҷилва меорад:

Хориӣ Ватан бикаш, ки роҳат он аст,
Баҳроми ғариб чокари Хоқон аст.
Ҳар саҳтии умр дар Ватан осон аст,
Гул дар сари санг рӯяду хандон аст [10, с.301].

Дар дили Алимӯҳаммад Муродӣ ишқу муҳаббати Ватан ҷӯш мезанад, ӯ ошики ҳусну ҷамоли бебаҳои Тоҷикистон ва зебоиҳои нотақрори табиати он аст. Шоир аз қуллаҳои кӯҳҳои диёраш сарбаландиро омӯхтааст, аз дарёҳои пурҷӯшу хурӯш ва босаҳои он дарёдилро аз бар намудааст, сабззори меҳанро бистар, санги кӯҳашро болин шумурда, аз даштҳои чун дастархони тоҷикон босаҳои саховатмандию аз рӯсурхиву покдилиӣ мардуми диёраш наққориро ба худ гирифтааст. Дар ҳақиқат, мавзӯи Ватан дар эҷодиёти шоирони тоҷики солҳои 60-80-уми садаи XX басо густариш ёфта, ҷанбаҳои амиқи иҷтимоиву фалсафӣ касб карда буд. Шоирони тоҷик, аз ҷумла насли ҷавони он, маъною мафҳуми Ватанро басо фароҳу амик дарк карда, барои онҳо Ватани бузургӣ мо аз бомғӯшаю останаи хонаи падар, аз зодгоҳ оғоз меёбад. Умуман, шоирони тоҷик дар масъалаи Ватану ватандӯстӣ ва инсониятпарварӣ гоҳо аз чузъ ба қулл мераванд ва ҳатто дар чунин ҳолат ҳам шеъри шоир аҳамияти иҷтимоӣ касб намудааст.

Алимӯҳаммад Муродӣ дар қатори дигар адибони тоҷик бо таассуроту андешаҳои амиқу дақиқ ва доираи мафҳуму маъниҳои баланду фароҳ дар шеърҳои ватанпарваронаи худ дар ҳақиқати ҳаётро инъикос намудан ва муассиру ҳаяҷонбахш ифода гардидани онҳо маҳорати маҳсус зоҳир намудааст. Профессор Худой Шарифов сабабҳои тамоюли миллатгарой касб кардани шеъри тоҷикро дар он замон чунин муайян намудааст: «Мавзӯи миллӣ дар охириҳои аҳди шуравӣ дар эҷодиёти адибони ҷавонтар, махсусан шоирон, қувват гирифт ва он ду сабаб ва муттақои сабабҳо дошт: якум, эътироз аз маҳдудиятҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ва дуум, эҳсоси аз байн рафтани суннатҳои миллӣ, баҳусус фарҳангу забон ва урфу одатҳо. Чунин ҳавф воқеан вучуд дошт» [16, с.145].

Табиист, ки Алимӯҳаммад Муродӣ низ дар солҳои 80-90-уми асри XX то ба имрӯз ба эҷод машғул буда, ҳамин гуна эҳсоси ҳифзи суннатҳои миллӣ ва фарҳангу забон, урфу одатҳои миллиро дар замири хеш аз дилу қон мепарварид. Ин мавзӯ тавбаъ бо ғояи ватандӯстиву меҳанпарварӣ густурдатару жарфтар бо тафсири эҷодии хеш дар ҳомарониҳои шоир таҷассуми худро ёфтааст. Шеъри «Хушпову қадам Наврӯз» паҳлуҳои алоҳидаи урфу одат, таомул ва маданияти миллии моро басо муассир инъикос намудааст ва дар он шоир бо тасвирҳои нозук, ҳаёлотӣ борик ва ташбеҳҳои ҷолиб маҳсули дасти муъҷизаофарӣ зани тоҷикро тараннум сохтааст:

Зад ҳамчу қаламзанҳо, бар пирахани саҳро,
Нақше, ки қунад сеҳрат бо сеҳри қалам Наврӯз.
Зебо чу зани тоҷик, атласбадани тоҷик,

Дар тан чакани тоҷик зебои ҳарам Наврӯз [11, с.230].

Адабиётшинос М. Аҷамӣ оид ба иртиботи мустақими суҳанвар ба ҳастӣ ва фалсафаи зиндагӣ чунин қайд мекунад: «Шоир бояд, ки огоҳии фаровоне дошта бошад аз инсон, ҳастии инсон, хилқати инсон ва ҷаҳоне, ки инсонро оғӯш дорад. Шоири оянданигор ва камоландеш танҳо дар тасвир ва нигориш маҳдуд наместонад, балки руҳи эътиқод ва боварро дар шеър медамонад. Бо дамидани ин руҳ тасвир, нигориш, ифода, зебӣ, шевоӣ, иртиботи мантиқии калимот дар шеър ҷон мегирад» [1, с.136-137].

Алимуҳаммад Муродӣ дар шеърҳои худ ҳамин гуна эътиқоду бовар ва моҳияти кулли ҳақиқатро дар ҳарири тасвири рангу баён ва сидқу сафо ибраз дошта, бо тамоми ҷилваҳои зебоии афкор ва вуҷдати маъно Ватани бузургашро ситоиш менамояд. Огоҳии фаровон аз таъриху тамаддуни мардуми собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ба Алимуҳаммад Муродӣ имкон фароҳам овардааст, ки дар шеърҳои пурмуҳтавои худ аз қабри таърих нидою овои пурсӯз бароварда, оламиёро бо сарнавишти сангину гузаштаи пурпечуби онон ошно созад:

З-Эрони бузург ном мондасту халос,
З-Оринасабон паём мондасту халос.
Аз ҳикмати Рӯдакию Синову Хайём,
Меросбарони ном мондасту халос [12, с.238].

Ватан дар тасаввури Алимуҳаммад Муродӣ мафҳуми васеъро дар бар карда, он – забон, таърих, табиат, рӯду кӯҳистон, ёлаву талҳо ва гузаштаву имрӯзу фардои диёр маҳсуб меёбад. Ба ҳамин маънӣ, мавзӯи Ҷанги Бузурги Ватанӣ, ҷанги таҳмили шаҳрвандӣ ва дифоъ аз Ватан низ тавҷам бо мафҳуми боло адибро ба масъалаҳои ҷомеавию драмавии он солҳо бурда, боиси эҷоди шеърҳои зиёде дар ин мавзӯ гаштааст.

Ҳамин тариқ, шеърҳои дар мавзӯи Ватан эҷодкардаи Алимуҳаммад Муродӣ аз меҳру садоқати зиёд нисбат ба ин сарзамини муқаддас сар зада, дар тасавури фароҳам доманадори шоир ҳар як зарра хоку қатраи обаш, мавҷудоту маҳлуқоташ қиматанду азиз ва дӯстдориву муҳаббати беканори меҳан илҳомбахшу раҳнамои ҳар як сатри шеъри ин ватандори асил гардидаанд.

Муқарриз: Шамсов Н.С., н.и.ф., дотсент

Адабиёт:

1. Аҷамӣ, М. Эътиқод ва бовар дар шеър М. Аҷамӣ // Тафаккур ва ҳис дар шеър. – Душанбе: Адиб, 2008. – С. 132-142.
2. Мирзозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик (Аз давраи қадим то асри XIII) / Х. Мирзозода. Китоби 1. – Душанбе: Маориф 1989. – 424 с.
3. Мирзоюнус, М. Ҷамзоди туфон / М. Мирзохусайн. – Душанбе: Адиб, 2007. – 256 с.
4. Муродӣ, А. Нози Наврӯз / А. Муродӣ. – Душанбе: Адиб, 1988. – 205 с.
5. Муродӣ, А. Ҷароғи рӯздор / А. Муродӣ. – Душанбе: Адиб, 1998. – 180 с.
6. Муродӣ, А. Хайрбодӣ баҳор / А. Муродӣ. – Душанбе: Адиб, 2004. – 169 с.
7. Муродӣ, А. Моҳи ҳасрав / А. Муродӣ. – Душанбе: Адиб, 2012. – 176 с.
8. Муродӣ, А. Боғи мурод / А. Муродӣ. – Душанбе: Адиб, 2015. – 220 с.
9. Муродӣ, А. Сунбулкон / А. Муродӣ. – Душанбе: Адиб, 2018. – 239 с.
10. Муродӣ, А. Сунбулкон / А. Муродӣ. – Душанбе: Адиб, 2018. – 239 с.
11. Рӯдакӣ Абуабдулло // Ахтарони адаб / Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Душанбе: Адиб, 2014. – 314 с.
12. Рӯдакӣ Абуабдулло // Ахтарони адаб / Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Душанбе: Адиб, 2014. – 314 с.
13. Фирдавсӣ Абулқосим. Шохнома / Абулқосим Фирдавсӣ. – Ҷ.3. – Душанбе: Адиб. – 528 с.
14. Фолклори тоҷик. Мураттибон: Амонов Р., ва дигарон – Душанбе: Маориф, 1986. – 486 с.
15. Ҳақимов, А. Шеър ва замон / А. Ҳақимов. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 252 с.
16. Шарифов, Х. Суҳан аз адабиёти миллий / Х. Шарифов. – Душанбе: Пайванд, 2009. 476 с.

ТАРАННУМИ ВАТАН ДАР ЭҶОДИЁТИ АЛИМУҲАММАД МУРОДӢ

Дар мақолаи мазкур мавзӯи Ватан ва ватанпарастӣ ҷойгоҳи асосиро ташкил медиҳад. Бояд зикр кард, ки ин мавзӯе яке аз мавзӯҳои асосии адабиёти зиёда аз ҳазорсолаи адабиёти форсу тоҷик мебошад. Он аз адабиёти шифоҳӣ сарчашма гирифтааст, чунки умри хат нисбат ба забони гуфторӣ ҷавонтар мебошад. Дар адабиёти хатӣ бошад ин мавзӯро аз эҷодиёти қофиласолори адабиёти классикӣ устод Рӯдакӣ мушоҳида кардан мумкин аст. Имрӯз шоиреро дарёфт кардан мушкул аст, ки

ба ин мавзуи муқаддас рӯ наоварда бошад. Мавзуи Ватан ва ватанпарастӣ дар адабиёти муосирамон низ арзиши баланду бадеӣ дорад, ки дар нимаи дуҷуми қарни бист бо ҷилои тоза ба тасвир омада, шарҳи мафҳуми Ватан ва изҳори муҳаббат ба он мавқеи баландтареро касб намуд. Афзалияти ин мавзӯ аз он манбаъ сарчашма мегирад, ки ҳар як адиб аз гузаштаи пурғановати кишвар, фарҳангу маданияти қадима ва таърихи пурифтихори миллати худ эҳсосоти баланди ифтихорро соҳиб гашта, дар тавсифи он бо муҳаббати бузург суҳан меронад. Муҳаққиқон муътақиданд, ки як хусусияти ғавқуллодаи шеърӣ тоҷик дар садаи бист фаровонии ашъор дар мавзуи Ватан аст. Ҷои шак нест, ки дар қарнҳои моӣ низ шуаро манзилу макони худро сутуда буданд, ҷунонқи Ҳофиз Шерозроу Камол Хучанду Табрезо. Шуаро аз Ватану ғурбат низ зиёд ёд кардаанд, аммо дар шарҳи мафҳуми Ватан дар ягон давру замон шеърӣ мо ин қадар ғироиш ва кӯшиш надошт.

Ҳамин тариқ, шеърҳои дар мавзуи Ватан эҷодкардаи Алимуҳаммад Муродӣ аз меҳру садоқати зиёд нисбат ба ин сарзамини муқаддас сар зада, дар тасаввури фароҳу доманадори шоир ҳар як зарра хоку қатраи обаш, мавҷудоту махлуқоташ қиматанду азиз ва дӯстдориву муҳаббати беканори меҳан илҳомбахшу раҳнамои ҳар як сатри шеърӣ ин ватандори асил гардидаанд.

Калидвожаҳо: адабиёти шиғоҳӣ, адабиёти хаттӣ, мавзуи Ватан, шеърӣ ватанпарастӣ, ғурбат зебои диёр, хусусияти миллӣ, масоили иҷтимоиву таърихӣ, шеър, вижагиҳои мавзӯӣ, сабк.

ВОСПЕВАНИЕ РОДИНЫ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ АЛИМУХАММАДА МУРОДИ

В данной статье основное внимание уделено теме Родины и патриотизма. Следует отметить, что данная тема является одной из основных тем персидско-таджикской литературы, насчитывающей более тысячи лет. Она берёт свое начало из устной литературы, поскольку история письменности древнее устной речи. В письменной литературе эту тему можно наблюдать в творчестве предводителя классической литературы мастера слова Рудаки. Сегодня трудно найти поэта, который не обращался бы к этой священной теме. Тема Родины и патриотизма в нашей современной литературе также имеет высокую художественную ценность, так как во второй половине XX века оно вошло в литературу с новым блеском, а объяснение понятия родины и выражение любви к ней заняли более высокие позиции. Актуальность этой темы обусловлена тем, что каждый писатель гордится богатым прошлым страны, древней культурой и славной историей своего народа и с большой любовью описывает ее. Исследователи полагают, что необычной особенностью таджикской поэзии XX века является обилие стихотворений на тему Родины. Исследователи полагают, что необычной особенностью таджикской поэзии XX века является обилие стихотворений на тему Родины. Нет сомнения, что и в прошлые века поэты как Хафиз Шерози, Камол Худжанди и Табрез восхваляли свои родные места. Поэты также много упоминали о родине и чужбине, но наша поэзия никогда не уделяла столько внимания объяснению понятия родины.

Таким образом, стихи Алимухаммада Муроди на тему Родины созданы из большой любви и преданности этой святой земле. В широком воображении поэта драгоценна и дорога каждая частичка почвы и капля воды, ее существа и создания, а безграничная любовь и привязанность к Родине стали вдохновением каждой строки стихотворения этого самобытного патриота.

Ключевые слова: устная литература, письменная литература, тема Родины, патриотическая поэзия, чужбина, красота края, национальные особенности, социально-исторические проблемы, поэзия, тематические особенности, стиль.

THE GLORIFICATION OF THE MOTHERLAND IN THE WORKS OF ALIMUHAMMAD MURODI

This article focuses on the topic of Homeland and patriotism. It should be noted that this topic is one of the main themes of Persian-Tajik literature dating back more than a thousand years. It originates from oral literature, since the history of writing is older than oral speech. In written literature, this theme can be observed in the work of the leader of classical literature, the master of the word Rudaki. Today it is difficult to find a poet who would not address this sacred theme. The theme of Homeland and patriotism in our modern literature also has a high artistic value, since in the second half of the 20th century it entered literature with a new luster, and the explanation of the concept of homeland and the expression of love for it took higher positions. The relevance of this topic is due to the fact that every writer is proud of the rich past of the country, the ancient culture and the glorious history of his people and describes it with great love. Researchers believe that an unusual feature of Tajik poetry of the twentieth century is the abundance of poems on the theme of the Motherland. Researchers believe that an unusual feature of Tajik poetry of the twentieth century is the abundance of poems on the theme of the Motherland. There is no doubt that in the past centuries poets like Hafiz Sherozi, Kamol Khujandi and Tabrez praised their native places. Poets also

mentioned homeland and foreign lands a lot, but our poetry has never paid so much attention to explaining the concept of homeland.

Thus, Alimuhammad Murodi's poems on the theme of Homeland were created out of great love and devotion to this holy land. In the poet's broad imagination, every particle of soil and drop of water, its creatures and creatures are precious and precious, and boundless love and affection for the Motherland became the inspiration for every line of this original patriot's poem.

Keywords: *oral literature, written literature, Homeland theme, patriotic poetry, foreign land, beauty of the region, national characteristics, socio-historical problems, poetry, thematic features, style.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ҳасанов Исмадулло Саъдуллоевич* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, муаллими калони кафедраи забони тоҷикӣ ва усули таълими забон ва адабиёти тоҷикӣ. Нишони: 734019, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Тел.: 918389405

Сведения об авторе: *Хасанов Исмадулло Садуллоевич* – Таджикский национальный университет, старший преподаватель кафедры таджикского языка и методики преподавания таджикского языка и литературы. Адрес: 734019, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Тел.: 918389405

About the author: *Hasanov Ismatullo Sadulloevich* – Tajik National University, Senior Lecturer, Department of Tajik Language and Methods of Teaching Tajik Language and Literature. Address: 734019, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Tel.: 918389405

Дар давраи масарратбахши истиқлол ба шоирон муҳит ва ихтиёри густурдае фароҳам омад, ки дар офаридани ашъор вобаста ба чашнҳои миллӣ, ба мисли Наврӯз, Меҳргон ва Сада дар қиёс ба солҳои замони Шуравӣ бештар даст зананд. Ин падидаи матлуб аз сӯи соҳибқаламони миллат хуш истиқбол ёфт ва тавонистанд, ки бо эҷоди ашъори дилангези худ дар эҳё ва муаррифии чашнҳои бостонии ориёитаборон саҳим бошанд. Мусаллам аст, ки маҳз дар ин айём таҷлил ва гиromидошти ин идҳои миллӣ, ки реша ба умқи таърих доранд ва ҳамзамон ориёӣён офаридгори он ҳастанд, бо шукӯҳу шаҳомат ва камолу ҷамоли ҳос ҷадидан ба вуқӯ пайвастан. Диди шоирон ба ин мавзӯ жарфтар фуру рафт ва дар зимни он осори пурарзишу хонданӣ, ба таъбири устод Аскар Ҳаким “дар харитаи ашъори шоирон” арзи андом намуд, ки бидуни тардид, мутолиа ва фаҳми он ҳамзамонро дар руҳияи худоғохиву хештаншиносӣ тарбият мекунад.

Зикри ин нукта муҳим аст, ки чашнҳои мардуми ориёӣ аз миёни он ҳама кӯриҳои таърих бегазанд роҳи пуршебу фарозро тай карда, бо шукӯҳу шаҳомати пешинаи худ то ба ин замон интиқол ёфтаанд. Сарфи назар аз он ки таи ин садсолаҳо сарзамини аҷлодии ориёитаборон аз як сулола ба сулолаи дигари аҷнабиён тариқи ҷангу хунрезии даҳшатангезу хушунатбор гузаштааст, расму оин, чашну маросим ва арзишҳои маънавии он бо саъю талошҳои фарзандони бонангу ораш ҳифз гардида, асолаташро аз даст наводааст.

Ба фармудаи донишманд Алии Шариатӣ: «Танҳо суннатҳо ҳастанд, ки пинҳон аз дасти ҷаллоди замон моро аз ин дараи хавфнок гузар медиҳанд ва бо гузаштагонамону бо гузаштаҳояшон ошно месозанд. Дар ҷеҳраи муқаддаси ин суннатҳост, ки мо онҳоро дар замони хеш ва дар «худи хеш» эҳсос мекунем, ҳузури худро дар миёни онон мебинем».

Мусаллам аст, ки ин ҷашни суннатӣ дар замони истиқлолият арзи ҳастӣ намуда, аз миёни он ҳама гирудорҳои пуршебу фарози пешин бегазанду беосеб ба мо пасовандон нақл ёфт. Ҷашни Наврӯз дар аҳди муосир бо мазмуну муҳтавои тозаи худ ҷилванамой карда, моҳиятан аз ҳавзаи як ё якчанд давлати интишорёфтааш убур намуда, мардуми оламро ба сӯи хеш фаро хонда, мафтуни худ сохтааст.

Ҳамон тавре ки адабиётшиноси дақиқназар Ҳафиз Раҳмон таъкид доштааст: «Ҳамон Наврӯзе, ки зоишгоҳаш Ориёӣ бостон ва қалби он Хуросони қадим ва ғахвораи ӯ сарзаминест, ки ҳоло дар харитаи олам Тоҷикистон номгузорӣ шудааст. Дар олам дигар ягон ид ва ё маросиме ба монанди Наврӯз нест, ки ба чунин поя ва миқдор ҳикмату фалсафаи башардӯстонаву табиатпарварона дошта бошад» [2 с.143].

Ҳақ ба ҷониби шоири ватансари миллат Муҳаммад Ғоиб, ки ба ин маънӣ гуфтааст:

То ба гардун сухани Наврӯз аст,

Тоҷикистон ватани Наврӯз аст.

Мояи ифтихори мост, ки абераи Каюмарс Ҷамшед чун ин рӯзро дарёфт, он рӯзро ҷашн гирифт ва он оин ба пасояндагон расм шуд. Ба ин оин Наврӯз унвон дод, ки ин маънӣ дар «Шоҳнома»-и Фирдавсии Тӯсӣ чунин қаламӣ шудааст:

Ба Ҷамшед мар гавҳар афшонданд,

Мар он рӯзро рӯзи нав хонданд. [6, с. 63]

Наврӯз дар фарҳанги мардуми ориёӣ ба маънии ҷашни шодмонӣ омадааст. Ба андешаи шоир, Наврӯз саршор аз ғайз, эҳсон ва шарофату шафоат аст, ки аз маҳбубтарин ид дар пешгоҳи фарҳанги миллати куҳанбунёди тоҷик қарор дорад.

Ин ҷашн рамзи пирӯзии рӯшноӣ бар торикӣ, хайр бар шар ва гармӣ бар сардист. паёмовар аз айёми кишукор буда, табиат аз нав эҳё мегардад ва фасли сабзидану рӯйдану шукуфтанҳост. Афзун ба ин рӯзи поктарин ва фархундатарини сол ва иди таҷдидёбии суннату анъанаҳои тафохурманди ориёитаборон мебошад. Оламро гулафшону атромез

намуда, ба машоми кас бӯи фараҳбахши гулҳои баҳорӣ ва ишқи поки Ватанро армуғон меорад.

Бояд аз он, ба ҳама нақхату таровати ҷонфизои наврӯзи некҷадам арҷу сипос гузорем ва аз муҳаббату меҳрубониҳои ин рӯзи пурфайз шукргузор бошем. Ин маънӣ дар ғазали марғуби шоир Равшани Ҳамроҳ бо калимоти шевою шином хеле ҷаззоб ба таҳрир омадааст, ки ба шарҳу тавзеҳоти дигар ниёз ҳам надорад.

*Борони лутф резад аз мижағони Наврӯз,
Аз хок сабза хезад ҳамчун нишони Наврӯз.
Ҳамчун ҳамели муҳра ё зеби гардани ёр
Бинӣ ту турнаҳоро дар осмони Наврӯз.
Хуршеди гармидор серӣ шавад падидор,
Монанди нони гарме дар рӯи хони Наврӯз.
Рақсанд шохсорон дар зери табли борон,
Дӯшизаи гул ояд дар остони Наврӯз.
Аз моҳтоби Наврӯз бӯи муҳаббат ояд,
Бӯи бунафша ояд аз хонадони Наврӯз.
Гӯи ки руҳи мурда аз нав бигардад эҳё,
Ин мурғ лона монад дар ошёнӣ Наврӯз.* [9, с. 54-55]

Равшани Ҳамроҳ бо ишқу алокаи наҷиб Наврӯзро ситуда, силсилаи шеърҳои “Наврӯзнама”-ро офаридааст, ки фароғири шеърӣ ғазал ва рубоӣҳои ба ин мавзӯ бахшидаи ӯст. Шоир дар шеъри «Пайки Наврӯз» онро пайёмовари рӯзи нек ва сафобахши файзу баракат хондааст. Он ҳамчун фариштаи суруровар аз «Кишвари Хуршед» ба мулки тоҷикон паёми нишотро ҳамраҳи фуруғи «маснади Ҷамшед» меорад. Умедӣ ин дорад, ки бо пайки мубораки он қошнои тоҷикон фарқи ваҳдату ҳамбастагӣ бошад ва дар ин сарзамин бӯстонӣ гулистонҳои доимбаҳор манзил гузинад. Пайғоми шодиёна аз он медиҳад, ки:

*Ман омадам зи дур,
Аз дуриҳои дур-
Аз кишвари Шафқ,
Аз водии Булӯр;
Аз шоҳи абрҳо,
Аз мулки офтоб,
Аз ҷашмасори Нур
Бар ин диёри пир
Бо фитрати ҷавон:
Бо як ҷаҳон салом,
Бо як бағал паём.* [9, с. 53]

Ҳар ҳарфу ҳичои ин шеър хушоянду шином аст, ки аз он нақхати баҳору нағмаҳои мурғон, ҷакомаи борону рӯйдани сабзаю себаргаи марзи ҷӯйборон пеши дида меояд. Ҷавонии ҷаҳонро аз кудуми гулрезӣ Наврӯз ва хуруши рӯдҳову боридаи борони найсонро бо муҳаббатномаи дилбохтагони роҳи сидку сафо пайванд медиҳад. Шоир шефтаю ошиқи зебоист ва зебоипарастонро тараннум мекунад ва бо болидагӣ шукуфтани заминро замонро таманно дорад:

*Ман омадам, ки ин билод аз нав шавад ҷавон,
Гулро ба ханда оварад овози мурғакон.
Дарё қасидагон шавад, борон таронагон,
Ҳамроҳи ошиқон...* [9, с. 53-54]

Наврӯз бозгӯкунандаи ормонҳои ҳар як инсон аст, ки дар силсилаи шеърҳои ба ин мавзӯ бахшидаи шоир бо либоси шином бадеӣ бозтоб ёфтааст. Чун оина рӯшан аст, ки тоҷикон ба ягон ҷашну маросим он дилбастагӣ ва алоқаро надоранд, ки ба сари сол-Наврӯз доранд. Омодагӣ ба ин ҷашн дар хонадони тоҷикон ҳафтаҳо пеш аз таҷлили он шуруъ мешавад. Дар ин рӯзи хучаста кинаю кудуратҳоро аз қалби худ берун сохта, амну ошоиштагӣ ва дӯстиву рафоқатро ба ҳамдигар хостгор мешаванд. Дар аксари хонаҳо ба ин муносибат

суманак монда, рӯзи тачлили ид онро мепазанд. Дастархони наврӯзии оилаҳои мардумро ҳафт сину ҳафт шин оро медиҳанд. Дар ин ду рубой шоир аз забони маликаи наврӯзӣ номгӯи ҳафт син ва ҳафт шинро ба қолаби назм даровардааст, ки он абёт чунин аст:

*Ҳафт “шин” таркиб меёбад зи шир,
Шарбату шамшоду ҳам шамъи мунир.
Ширбиринчу шаккаробу ҳам шакар,
Дар сари хонаи ниҳад барнову пир.* [9, с. 57]

Ё ин ки:

*Эй, дугона, ҳамраҳам ин ҷо нишин,
Бар ту гӯям муҳтавои ҳафт “син”:
Себу санҷид, суманак сариширу сир,
Сабзаву самбӯсаҳои дилпазир.* [9, с.57]

Ин ба он маъноест, ки хонанда дар дониستاني анвои умдаи ҳафт шину ҳафт син дониши кофӣ ҳосил намояд. Бояд иқрор шуд, ки дар ин айём маликаи наврӯзӣ аз миёни гулдухтарон пазируфта шуда, ба ҳамзамонон паёми шодбоширо бо каломи мавзуну шеърӣ ноб ҳадя мекунад. Рубоӣҳои дар ин радиф нигоштаи шоир, ки тавассути лаҳни дилкаши маликаи наврӯзӣ садо медиҳад, хунармандона ва шоирона ба қалам омадаанд. Намунае чанд аз ин ашъор меорем, ки хеле муассиру хотирмон дар қалбу зеҳн мешинад:

*Ман лолаи дашту бӯстони миллат,
Рӯида зи хоки ормони миллат.
Ман пайки баҳору хонадони миллат,
Рӯсурхии ҳар пиру ҷавони миллат.* [9, с. 57]

Ва дар ҷои дигар мегӯяд:

*Наврӯзи шумо хучаста бод, эй ёрон,
Бо нармаи булбулу садои борон.
Хуршеду гули шумо шукуфон бошад,
Дар домани дашту шаҳру дар кӯҳсорон.* [9, с. 57]

Пас аз убури фасли дай Наврӯз фаро меояд ва табиатро сардӣ тарк мекунад ва гарми ҷойгузини он мегардад. Инсон аз “хилъати испеди зимистон” гузар карда, ба “чевари гулшӯи чакандӯз” мерасад. Ҳамин лаҳзаи нотакрори табиатро шоир устодона ба тасвир кашида бо хомаи сеҳрофарини хеш дарак аз ин медиҳад, ки:

*Дай рафту баҳори хаткашонаи омад,
Ишқи дили мург бар забонаи омад.
Зангӯла заду зибаски гӯше нашонид,
Хуни дили лола бар даҳонаи омад.* [9, с. 56]

Мусалламан, Наврӯзи Ачам аз фархундатарин чашнҳои мардумони ориёитабор маҳсуб меёбад, ки бо қарори бонуфузтарин ташкилоти ҷаҳони Созмони Милали Муттаҳид ба феҳристи бостонитарин, мардумитарин ва мондагортарин мероси фарҳангии башарият шомил ёфт ва ба ин васила, ҳамасола рӯзи 21-уми март рӯзи Наврӯзи байналмилалӣ эълон гардид.

Дар оммавию мухташам ва ҷаҳонӣ гардидани он нақш ва саҳми тоҷикон хеле бузург аст. Ба ифодаи саҳеҳи Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон: “Наврӯзи дилафрӯз идест, ки дар фасли гулшукуфти зиндагӣ омада, одаму оламро ҷавон месозад, пирӯҳани куҳанро дур андохта, либоси нав ба бар мекунад, инсонҳоро ба ҳам дӯсту дилҳоро ба дилҳо пайванд месозад” Равшани Ҳамроҳам аз ин паём ҳиссиёти шодмонии худро ба тариқи зайл бозгӯ намудааст, ки дилнишину форами ба гӯши кас садо медиҳад:

*Наврӯз ҷаҳонӣ шуд, муборак бодо!
Иди ҷамагонӣ шуд, муборак бодо!
Ин олами пир бо ҳама аҷзояш
Саришори ҷавонӣ шуд, муборак бодо!* [9, с. 56]

Чашни Сада аз куҳантарин чашнҳои миллии мо, ки он ба таърихи подшоҳии Ҳушанг пайванд дода шудааст. Дар “Шоҳнома”-и безаволи Пири Тӯсӣ дар фасли “Бунёд ниҳодани

чашни Сада” аз тавлиди ин чашн ёд шудааст. Ба шикор рафтани Ҳушанг, бо мор рӯ ба рӯ шудан ва ба сӯи мор санг партофтан, вале санг ба мор барнахурда, балки ба санги хурд зада, аз он оташ бархостан хеле шоирона ба қалам омадааст. Аз ин “Фурӯғи эзидӣ” Ҳушанг ба вачд омада, шабонгоҳ дар кӯҳ оташ меафрӯзад:

Яке чашн кард он шабу бода х(в)ард,

Сада номи он чашни фархунда кард.

Ва дар ниҳоят:

Зи Ҳушанг монд ин Сада ёдгор,

Басе бод чун ӯ дигар шахриёр. [6, с.53]

Ҳамин маънӣ дар шеъри “Чашни Сада”-и шоир, Равшани Ҳамроҳ ки дар қолаби шеъри озода бардошт аз ин ривояти маъруф, ки дар “Шоҳнома” сабт гардидааст, матраҳ шудааст. Муҳтавои қиссаи зуҳури оташ аз дасти Ҳушанг бо таҳайюлотии рангини шоирона бозгӯи шудааст. Ба андешаи дақиқ ва омӯзандаи адабиётшинос Рустам Ваҳҳобзода “Барҷастатарин унсуре, ки чашни бостонии Сада ба воситаи он таъбир мешавад ва маъно меёбад, оташ мебошад. Оташ гузашта аз он, ки яке аз василаҳои зарурии зиндагӣ ва бақои инсон, таъмини муҳити фазои насиб барои ҳастии башар ва гардонандаи дастгоҳҳои санъату офариниши инсонии мебошад, дар айнаи ҳол нуқтаи ҷазби ҳикматҳо, маншаи парвариши таҳайюлоту ормонҳо низ будааст”.

Шоир дар ин шеър пас аз панҷоҳ шабу рӯз оғоз ёфтани Наврӯзро таъкид карда, расм шудани ин чашнро, ки ориён эҳёгари онанд, ба имрӯзиёну ояндагон ба эҳсосоти нишотбору фаҳри самимӣ гӯшзад намудааст:

Бо даъвати Ҳушанг

Санге зада ба санг,

Оташ гиронда гирди он карданд базм аз он

Номаи Сада ниҳодаву карданд суннатаи. [9, с. 58]

Шоир бар он аст, ки Сада аз он рӯзгор то ба ҳол маъмул буда, гармии тану руҳ ва рифоҳи зиндагиро аз фазилату саховати ин чашни мардумӣ медонад ва “салои ошиқона” дармедиҳад:

Маъруф шуд Сада аз он

Чун чашни Ориён.

Эй оташе, ки бе туам сард аст зиндагӣ,

Гармӣ қувват дар тани ман бе вуҷуди ту?

Дар хонаи дилам

Дар тинату гилам,

Умре забона зан,

Бо ман салои ошиқона зан! [9, с. 58]

Меҳргон аз фурӯғмандтарин чашни аجدодони мо дар аҳди бостон будааст, ки он шаш рӯз идома ёфта, ибтидои онро меҳргони омма ва интиҳои онро меҳргони хосса унвон ниҳодаанд. Тибқи иттилои муаррихи даврони қадим Страбон: “ Рӯзе, ки Фаридун бар Заҳҳок даст ёфт ва ўро баста, ба занҷир маҳбус сохт, рӯзи меҳр буд, аз моҳи меҳр , ки мардум онро ид гирифта ва Меҳргон ном ниҳоданд ва гиромӣ доштанд. Зеро зиндагонии худро, ки аз зулми Заҳҳок аз даст дода буданд, ба адли Фаридун ба даст оварданд”. Меҳргон баъд аз Наврӯз дуҷумин чашни миллии мост ва аз мардумитарин намои суннати дерини фарҳанги ориёӣ аст.

Иддае аз шоирони дирӯзу имрӯз дар ашъори худ Меҳргонро васф намудаанд, ки поягузори шеъри тоҷикӣ устод Рӯдакӣ дар ин чода гоми нахустинро гузоштааст:

Малико, чашни Меҳргон омад,

Чашни шоҳону хусравон омад.

Масъуди Саъди Салмон ҳам ин чашнро хурраму хучаста доништа, ҳар рӯзу моҳи онро зояндаи меҳру шафқат, дӯстиву рафоқат ва сидку сафои ботин меҳроханд ва ба камоли садоқат мефармояд:

Рӯзи меҳру моҳу Меҳру чашни фаррух Меҳргон,

*Меҳрафзоӣ, эй нигори моҳчеҳри меҳрубон.
Меҳрубонӣ кун ба ҷашни Меҳргону рӯзи Меҳр,
Меҳрубонӣ кун ба ҷашни Меҳргону рӯзи Меҳр.*

Ғояти таассуф аст, ки дар осори шоирони замони Шуравӣ аз ин ҷашни аجدодӣ ишорае ҳам ба ҷашм барнамеҳӯрад. Танҳо дар ситоиши ғасли тирамоҳ ва вижагиҳои он ашӯр доранду халос. Тасвири Меҳргон дар ибтидои садаи XXI ба адабиёти навини мо роҳ ёфт, ки теъдодаш низ кам аст.

Равшани Ҳамроҳ дар шеъри “Меҳргон”, ки фарогири нӯх байт аст, аз доираи мавзӯ дур нарафта, аз оғоз то анҷом жарфтар ба он мурочиат намуда, аз дарунмояи таъриху сарнавишт ва рисолати ин ҷашни мардумӣ маъниҳои бикр гуфтааст. Ҷустору ковишҳои санъаткоронаи шоир ба шеърӣ ин шеър ҳусни тоза ва пурмуҳтаво эҳдо намудааст, ки навҷӯиҳои ӯ қобили мулоҳиза ва шоёни тақдир ҳам аст. Адабиётшинос А. Сайфуллоев ба он андеша устувор аст, ки: “Санъат ҳамеша ба навӣ тамоюл дорад. Чунон ки дар олами табиат ва ҳаёти ҷамъият бадалшавии куҳнаю нав, куҳнаро иваз кардани нав ба ҳукми қонун даромадааст, дар олами санъат низ тозапардозӣ муҳимтарин хусусияти тараққии вай аст”.

Аз ин дидгоҳ, Равшани Ҳамроҳ ҳам чун донандаи огоҳу ҳушманд кулли вижагиҳои хоси Меҳргонро дар ин шеър ба тасвир кашида, дар маҷмӯъ, аз ғазилату нақш ва ҷойгоҳу манзалати ин ҷашн дар пешорӯи табиат ва рӯзгори инсонӣ сухани нағзу нишонрас рӯйи сафҳа овардааст. Ба ифодаи Иқболи Лоҳурӣ, “Фитрати шоир саропо ҷустуҷӯст”. Агар бозёфтҳои шоирона ва маъноӣ тоза дар шеъри шоир чеҳра боз кунад, ба яқин, он шеър ба зеҳну шуури инсон манзил меёбад. Ба гумони мо, ҳамин шеър ин вазифаро ба дӯш доштааст.

Бори нахуст ин шеър қабл аз интишор ёфтанд дар ҷашнвораи иди “Меҳргон” соли 2021 бо қироати ҳуди шоир садо дод. Воқеан ҳам, шунидани шеъри шоир аз забони гӯяндаи он кайфияти дигаре доштааст. Ба ин маъни мунаққидӣ маъруфи рус Александр Михайлов фармудааст: “Ҳатто бузургтарин нотикон ва ровиёни шеър ҳам кодир нестанд шоирро дар ҳангоме ки ӯ шеъри ҳудро меҳонад, иваз бикунанд”. Қазовати мунсифона он аст, ки бо лаҳни шоир хондани шеър аз ҳиссиёти дарунии шоир шунаванда огоҳии комил пайдо намуда, аз ҷашмаи шодобкунандаи он нӯш мекунад ва даме ҳам бошад, ҳудро дар сайри олами рӯёи шоир ҳамроҳ меҳонад.

Меҳргон ҷашни шодӣ ва фараҳмандӣ аст ва дар он ба кинаву кудурат ранҷу уқубат, бухлу ҳасад ҷой надорад. Инсонро ба сӯи адлу додгустарӣ, рифоҳу амният, ҳамдиливу барозандагӣ ташвиқ мекунад. Суфраи хоси идонаи ҳудро дорад, ки он аз нозу неъматҳои дунёи орошта мегардад. Меҳргон ҷашни ҳақиқии деҳқон буда, фаровонии маҳсулоти истеъмолӣ бани инсон аз лутфи ин суннат ва ҳосили дастранҷи аҳли заҳмат аст. Ин ҳама вижагиҳои марғуби Меҳргон дар ин абёти шоирона дарҷ гардидааст, ки баёнгари ҳунари волои шоирӣ ӯст:

*Меҳргоно, меҳр бар ёрон фирист,
Шодмониҳо ба ғамдорон фирист.
Хонаи моро зи меҳмон пур бикун,
Хони моро неъматӣ алвон фирист.
Ранҷбарҳоро бикун аз ганҷ сер,
Ҳам шиғо бар дарди беморон фирист.
Доғи ғам шӯй аз дили ҳар бозгон,
Ҳосили ҳангуфт бар деҳқон фирист.* [Аз бойгонии шоир]

Шоир рӯ ба таърихи куҳан оварда, пайдоиши Меҳргонро ба рӯзи ба тахти шохӣ нишастани Фаредун ва дар кӯҳи Дамованд баста шудани Заҳҳоки морон, ки мардум аз зулму истибдоди ӯ дар ранҷу азоб буданд, таъйид намудааст. Бо вучуди он ки ин ҷашн либоси асотирӣ ба бар дорад, садсолаҳост, ки ба ҳайси ҷашни меҳру меҳрубонӣ пазируфта шуда, дар зоишгоҳи аждодии худ бо шукӯҳу шаҳомати вежа таҷлил мегардад.

Ба ҳонадони тоҷику тоҷикистониён ва фаротар аз он, дар ҷомеаи башарият аз сулҳу амонӣ, рафоқату ҳамбастагӣ ва озодиву ободӣ пайки неку хучаста армуғон меорад. Ҳақиқӣ маънавии шоир аст, ки ин ҷашни фаррухоинро ситояд ва бо меҳр аз он сухан бигӯяд:

*Бар Фаредун номаи фатҳе навис,
Бар Дамованд он ялон алъон фирист,
Чормех аз нав бикун Заҳҳокро,
Пайки марг аз нав ба он морон фирист.* [6, с.60]

Ниҳоят, хостаҳои қалбии худро бо қасди сихати аҳли ҷомеа ва ороиши давлату миллат аз ин ҷашни меҳровару хайрниход таманно доштааст:

*Меҳргоно, меҳри моро кам макун,
Меҳрубониҳо ба тоҷикон фирист.*

Шоир дар шеъри маснавигунаи хеш бо унвони “Ҷашни Меҳргон” аз ғазилати ин оини ниёгон бо муҳаббат ҳарф зада, аз таърихи зуҳури он ҳам ёд кардааст. Гузашта аз ин, ғайзу эҳсонӣ Меҳргонро аз “меҳре ба замин зи осмон” арзиш дода, баракати суфраи мардумонро аз неъматӣ шойгонӣ ин ҷашн ба қалам медиҳад. Овардани матн аслии ин меҳрнома дар ин ҷо муҳим ва зарур доништа шуд:

*Чун Меҳр расад ба бурҷи Мизон,
Таҷил кунед, эй азизон.
Аз меҳру саҳои зиндагонӣ
Пӯшед либоси арғувонӣ.
Ин ҷашн, ки ҷашни Меҳргон аст,
З-Афридуно Ковааш нишон аст.
Заҳҳок бишуд асиру дар банд.
Он рӯз ба кӯҳ, дар Дамованд.
Ин ид, ки иди Меҳргон аст,
Меҳре ба замин зи осмон аст.
Ҳосил бирасад ба дасти деҳқон,
Неъмат бишавад ба хон фаровон.
Шукронаи нозу неъмату нон,
Шукронаи мулки Тоҷикистон!* [9, с.58]

Дар биниши шоиронаи Равшани Ҳамроҳ бозтоби ҷашнҳои Наврӯз, Меҳргон ва Сада ҳамчун нишонаи абадзиндаи тамаддуну миллати куҳанбунёди тоҷикон аст, ки тайи садсолаҳо арзи ҳастӣ намуда, аз рӯзгорони дерин ба мо ҳамасола пайку паёми шодӣ меорад.

Шоир ҳам бо як самимият аз ҷашну оинҳои миллӣ сухан мегӯяд ва дар ситудану арҷгузорӣ ба суннатҳои пешинӣ ҳама рӯи сафҳа ниҳода, нигоҳи шоиронае ба умқи сарнавишт ва ғазилати ин падидаҳои мақбули мерос аз ниёгон андохтааст, ки аз таровату назокати он ашъори дилошӯбу таваҷҷуҳбарангез ба замини шеъри ноб омадааст.

Бо қасди ҳамин ҳадаф, офаридаҳои дар доираи ин мавзӯ ихтисосдодаи шоир дар ишораҳои ғавқ мавриди таҳлил ва мулоҳизаҳои амиқ қарор гирифт, ки қазовату бардошти ҳолисонаи он ба ҳиммати хонандаи бо ҳушу маънирас бастагӣ дорад.

Муқарриз: Салими Х., д.и.ф., профессор

Адабиёт:

1. Акбарзода Юсуф. Рисолати шоир ва шеър. - Душанбе: Адиб, 2009. - 376 с.
2. Дастовези Наврӯзӣ // маҷмуи мақолаҳо. (Мураттиб: Қосимӣ Саъдӣ).-Душанбе: Ирфон, 2018. - 226 с.
3. Пешвои миллат - пешвои Наврӯз. // Маҷмуи мақолаҳо / мураттибон Қосимӣ С., Мерганзода М. - Душанбе, 2024. - 366 с.
4. Равшани Ҳ. Ташнаи дидор. Гулчини ғазалиёт. - Душанбе: Деваштич, 2007. -78 с.
5. Муҳриддин С. Шеър дар мизони ҳунар. - Душанбе: Балоғат, 2020.-160 саҳ.
6. Фидавӣ . А. Шоҳнома .чилди 1.Душанбе : Адиб, 2019-480 саҳ
7. Равшани Ҳ. Саду як ғазал. - Душанбе: Ирфон, 2009.- 104 с.
8. Равшани Ҳ. Дарахти оҳ. - Душанбе: Истиқбол , 2013. - 296. с.
9. Равшани Ҳ. Аз чароғи хона то шамъи мазор. - Душанбе: Ирфон, 2016.-108 с.
10. Равшани Ҳ. Падидаҳои ҳунари дар шеъри Гулназар. - Душанбе: Ирфон, 2019.- 192 с.
11. Равшани Ҳ. Ниҳоли сабзи борон. - Душанбе: 2020. - 308 с.

12. Равшани Ҳ. Шасти Равшан. - Душанбе: Истеъдод, 2023.- 384 с.
13. Раҳимзода Б. Ачаб шаҳри дилорой, Душанбе.- Душанбе: Маориф, 2019.-240 с.
14. Сафар Абдулло. Марсияи хуршед. -Маскав , 2001.- 352 с.
15. Шердӯст Алиасфар. Чашмандози шеъри имрӯзаи тоҷик. - Душанбе: Адиб, 1997. - 272 с.

БОЗТОБИ ЧАШНҲОИ МИЛЛӢ ДАР ШЕЪРИ РАВШАНИ ҲАМРОХ

Мавзуи бозтоби чашнҳои миллӣ дар ашъори шоирони муосир тоҷик мақоми вижа дорад. Равшани Ҳамроҳ низ ба ин мавзуи мубрам таваҷҷуҳи махсус зоҳир намудааст. Ӯ дар ашъори худ чашнҳои миллии Наврӯз, Сада ва Меҳргонро ба риштаи тасвир кашида, арзишҳои таърихӣ ва миллии онҳоро низ таъкид кардааст.

Муаллифи мақола дар назди худ вазифа гузоштааст, ки тарзу усулҳои ҳаллу фасли мавзуи мавриди назарро дар шеъри шоир таҳқиқ намояд. Муҳаққиқ зимнан аз ашъори суннативу мудерни шоир мисолҳои муаллифро дар инъикоси онҳо тазаққур додааст.

Калидвожаҳо: *Чашнҳои миллӣ, Наврӯз, Сада, Меҳргон, шоир, санъатҳои бадеӣ, оташ.*

ОТРАЖЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ПРАЗДНИКОВ В ПОЭМЕ РАВШАНИ ХАМРОХ

Тема национальных праздников имеет особый статус в стихах современных таджикских поэтов. Равшани Ҳамроҳ тажже уделил особое внимание этой важной теме. В своих стихах он изобразил национальные праздники Навруз, Сада и Меҳргон, подчеркнул их историческую и национальную ценность.

Автор статьи поставил перед собой задачу исследовать пути и методы решения рассматриваемой темы в стихотворении поэта. Исследователь привел примеры размышлений автора из традиционных и современных стихотворений поэта.

Ключевые слова: *национальные праздники, Навруз, Сада, Меҳргон, поэт, художественное искусство, огонь.*

THE REFLECTION OF THE NATIONAL HOLIDAYS IN THE POEM RAVSHANI HAMROH

The theme of the national holidays has a special status in the poems of modern Tajik poets. Ravshani Hamroh also has paid special pay attention to this important topic. In his poems, he depicted the national holidays of Navruz, Sada and Mehrigon, emphasizing their historical and national valueable.

The author in his article reviews that the task of exploring ways and methods of solving the theme under consideration in the poet's poem. The researcher gave examples of the author's thoughts from the poet's traditional and modern poems.

Keywords: *national holidays, Navruz, Sada, Mehrigon, poet, art, fire.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Тағоев Салим Саидмуминович - Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни, омӯзгори кафедраи забон ва адабиёт. Нишонӣ: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121. Тел.: (+992) 935 82 42 87. E-mail:salimtagoev1@gmail.com*

Сведения об авторе: *Тағоев Салим Саидмуминович - Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айнӣ, преподаватель кафедры языка и литературы. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 121. Тел: (+992) 935 82 42 87. E-mail:salimtagoev1@gmail.com*

About the author: *Taghiev Salim Saidmuminovich - Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, teacher of the Department of Language and Literature. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 121 Rudaki ave., Tel.: (+992) 935 82 42 87. E-mail:salimtagoev1@gmail.com*

УДК 8.(075) (575.3)

**ИНТЕРАКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ
МЕЖЛИЧНОСТНОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ**

Азимова М. Х.

**ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Бободжона
Гафурова»**

При анализе принципов и условий формирования толерантности можно сделать вывод, что среди всех её форм и видов межличностная толерантность является наиболее значимой для современного образования. Она представляет собой уникальный способ установления отношений, взаимодействия и общения между людьми, включая тех, кто отличается от нас. Именно в этой разновидности толерантности наиболее ярко проявляются все ключевые аспекты данной проблемы — как в контексте её изучения, так и в процессе её формирования и развития.

Существует множество исследований, посвященных формированию и развитию толерантности, указывающих на принципы и условия этого процесса [1;2;3;4;5;6;7;8;9]. Некоторые из них придерживаются "просветительской" позиции [10; 6], утверждая, что основное внимание в образовательном процессе должно быть уделено передаче знаний о толерантности. Однако другие исследования [2; 3; 7] критикуют этот подход, подчеркивая его ограниченность. Они считают, что лекций недостаточно, так как невозможно "натаскать" на толерантность, ограничиваясь только передачей знаний [2, с. 4]. Необходимы иные условия.

Доктор педагогических наук Б. З. Вульф [3] выделяет принцип приобретения "опыта толерантного взаимодействия" как наиболее эффективный. Он считает, что основа толерантности лежит в личном опыте человека. Таким образом, формирование толерантности с педагогической точки зрения — это целенаправленная организация позитивного опыта взаимодействия с "другими" — людьми с различными взглядами и поведением. Толерантной может стать только личность, у которой есть положительный опыт такого взаимодействия. Условия должны быть организованы так, чтобы личности могли проявить себя, найти что-то интересное в других людях и получить удовлетворение от сотрудничества, наслаждаясь совместным опытом толерантного взаимодействия.

Интерактивные методы обучения признаны одними из наиболее эффективных для развития толерантности, поскольку они способствуют не только усвоению знаний, но и формированию навыков взаимопонимания и уважения к другим. Для более глубокого понимания этих методов важно рассмотреть понятие методов обучения в целом.

Термин "метод" происходит от греческого "methodos", что означает путь или способ достижения цели. В педагогической практике метод понимается как организованный способ деятельности, направленный на решение учебных задач и достижение образовательных целей. Методы обучения представляют собой систему действий, которые помогают реализовать цели образования, способствуют развитию умственных способностей и формированию навыков самостоятельного обучения. Одно из определений гласит: "Методы обучения — это система последовательных, взаимосвязанных действий учителя и учащихся, которая обеспечивает усвоение содержания и развитие навыков самообразования" [11].

Интерактивные методы обучения представляют собой важную часть педагогических подходов. Термин «интерактивный» (от англ. «inter» — взаимный и «action» — действие) акцентирует внимание на главной особенности этих методов — взаимодействии, которое является неотъемлемым элементом практически всех методов обучения. Поэтому важно более глубоко понять суть концепта «интерактивности».

Для этого полезно обратиться к интеракционизму — теоретическому направлению в социологии и социальной психологии, которое получило развитие в середине XX века. Д. Мид, основатель этого подхода, рассматривал личность и общество как взаимозависимые процессы, подчеркивая, что «Я» формируется через социальные взаимодействия, и его ключевой характеристикой является способность к самонаблюдению, саморефлексии и самоконтролю.

Представители символического интеракционизма, такие как Г. Блумберг и Р. Сирс, воспринимали взаимодействие как непрерывный диалог, в ходе которого люди осмысливают и воспринимают друг друга. Поздние теоретики (М. Кун, Т. Шибутани) акцентировали внимание на изменении социальных значений и постоянном переосмыслении ситуаций взаимодействия. В контексте интеракционизма личность развивается через непосредственное взаимодействие с окружающими, что способствует лучшему контролю над собственным поведением в соответствии с социальными нормами, ролевыми ожиданиями и установками партнеров [11].

Интерактивность в обучении представляет собой не просто процесс взаимного воздействия, а специально организованную познавательную деятельность, ориентированную на развитие социальных навыков. Как подчеркивает Б. Ц. Бадмаев, «интерактивное обучение основывается на психологии человеческих взаимоотношений и взаимодействий» [12].

Интерактивные методы обучения включают подходы, организующие социальное взаимодействие, в ходе которого у участников формируется новое знание, возникающее в процессе их общения и совместной деятельности.

Это обучение, основанное на общении, но не ограничивающееся им. Оно сохраняет основные цели и содержание образовательного процесса, при этом трансформируя формы передачи информации в диалоговые, что способствует более глубокому усвоению материала.

Интерактивные методы часто называют «обучением через общение» или «обучением через опыт». Эти подходы предполагают принятие чужой точки зрения, создание атмосферы честности и открытости в коммуникации, поощрение участников и развитие согласия и доверия. Педагог создает такую образовательную атмосферу, в которой участники могут самостоятельно искать решения [13].

Интерактивные методы обучения представляют собой модель открытого обсуждения, развивающую способности к конструктивному спору, дискуссиям и мирному разрешению конфликтов [14].

Эти методы можно условно разделить на три основные группы.

Таблица 1 — Классификация интерактивных методов обучения

Интерактивные методы обучения		
Дискуссионные методы	Игровые методы	Методы тренинга
- групповая дискуссия	- деловая игра	- социально-психологический тренинг
- полемика	- сюжетно-ролевая игра	- социально-ролевой тренинг
- метод «мозгового штурма»	- организационно-коммуникативная игра	- сенситивный тренинг
- «эвристическая (сократовская) беседа»	- организационно-деятельностная игра	- тренинг на развитие личностных качеств
- «круглый стол»		
- метод кейсов		

В данной таблице представлена классификация интерактивных методов обучения, разделенных на три основные группы: дискуссионные, игровые и тренинговые методы. Дискуссионные методы направлены на развитие навыков аргументации и обмена мнениями, игровые методы ориентированы на активное участие через симуляцию различных ситуаций, а методы тренинга направлены на развитие социальных и личностных навыков участников через специализированные упражнения и практическую деятельность.

Группировка интерактивных методов обучения опирается на социально-психологические феномены, которые лежат в их основе. Дискуссионные методы ориентированы на использование механизмов групповой дискуссии и её влияния на участников.

Дискуссия традиционно рассматривается как обмен мнениями, проявляющийся в различных формах. Б. Ц. Бадмаев определяет её как «диалогическую форму речевой деятельности, в ходе которой возникают противоположные мнения» [12]. Интерес к дискуссионному процессу стал развиваться с 30-х годов XX века, когда Ж. Пиаже обратил внимание на то, что взаимодействие в ходе дискуссий помогает детям преодолевать эгоцентризм и развивать способность воспринимать чужую точку зрения.

Дальнейшие исследования дискуссий были связаны с изучением групповых процессов принятия решений, что приобрело особую актуальность с развитием научно-технического прогресса. К. Левин показал, что групповые обсуждения и ситуативные факторы способны существенно повлиять на изменение социальных установок участников. Его эксперименты продемонстрировали, что участники дискуссий гораздо чаще начинают применять полученные рекомендации на практике, в отличие от тех, кто ограничивается пассивным восприятием лекций. Ю. Н. Емельянов [15] объясняет это тем, что в дискуссии участники активно формируют и поляризуют мнения, что стимулирует их поисковую активность и способствует изменениям в поведении.

Результаты исследований подтверждают, что групповая дискуссия эффективно активизирует межличностные процессы и может быть успешно применена в различных сферах, таких как обучение, воспитание, управление и другие. Одним из ярких примеров интерактивного метода обучения является метод кейсов (case-study), основанный на анализе реальных ситуаций и примеров из практики.

Помимо профессиональных и управленческих задач, дискуссия может касаться межличностных отношений участников, что способствует освоению динамики групповых процессов и улучшению коллективного самоопределения. Метод кейсов используется как для решения практических задач, так и для анализа межличностных взаимодействий, например, в процессе разрешения конфликтов.

«Мозговой штурм» направлен на стимулирование коллективного поиска решений, где участники на первом этапе предлагают идеи без критики, а затем эти идеи анализируются и систематизируются.

«Диспут» — это структурированная дискуссия по заранее выбранной теме, в которой ведущий подготавливает тезис, антитезис и вопросы для дальнейшего обсуждения.

«Дебаты» развивают навыки конструктивной дискуссии, когда две команды представляют противоположные позиции по спорному тезису, аргументируя свою точку зрения и пытаясь убедить аудиторию в ее правоте.

Игровые методы обучения делятся на операционные и ролевые. Операционные игры, аналогично методам анализа проблемных ситуаций, используют заранее подготовленный сценарий для поиска решения, позволяя увидеть последствия принимаемых решений. Эти игры акцентируют внимание на развитии инструментальных навыков.

Деловая игра моделирует ситуации с конфликтующими интересами участников, требующими принятия решения. В конце игры проводится анализ результатов и возможная рефлексия процесса.

Ролевые игры погружают участников в реальные жизненные ситуации, развивая коммуникативные навыки и помогая изменить личные установки. Тренинг, в свою очередь, является ключевой формой организации интерактивных методов обучения, сочетая различные виды группового взаимодействия и методов развития.

В литературе существует множество определений тренинга, среди которых можно выделить следующие:

- «Тренинг — метод активного социально-психологического обучения, направленный на формирование коммуникативной компетентности личности» [15].

- «Тренинг — процесс познания нового с использованием доступных методов» [11].
- «Тренинг — интенсивный курс обучения, сочетающий краткие теоретические семинары с практическим освоением навыков за короткий срок» [11].
- «Тренинг — форма активного обучения, позволяющая развивать навыки и умения для построения продуктивных социальных отношений» [16].
- «Тренинг — процесс отработки необходимых моделей поведения и качеств характера обучаемого» [4].

Тренинг — это метод обучения, акцентирующий внимание на практическом применении знаний. В процессе моделирования заранее заданных ситуаций участники не только развивают и укрепляют свои навыки, но и пересматривают отношение к своему опыту. Этот подход способствует освоению новых знаний и раскрытию личных психологических возможностей через активное участие и проживание личного опыта.

Тренинг охватывает широкий спектр интерактивных методов, таких как деловые и ролевые игры, разбор реальных ситуаций и групповые дискуссии. Существуют различные виды тренингов, нацеленных на решение задач в педагогической, психологической и социальной сферах.

Социально-психологический тренинг фокусируется на формировании компетенций, активности и социальных навыков, а также на развитии личности и повышении эффективности работы в группе.

Особенность группового тренинга заключается в том, что взаимодействие участников превращает группу в модель социально-психологических процессов. Это позволяет участникам осознать, как их воспринимают окружающие, и сравнить это восприятие с собственным самовосприятием, что способствует глубокой рефлексии и развитию социальных навыков.

Интерактивные методы обучения играют важную роль в процессе формирования толерантности, создавая благоприятные условия для ее развития. Эти методы основываются на нескольких ключевых принципах:

1. Принцип активности.

Интерактивные методы предполагают активное участие обучающихся, вовлекая их в различные виды деятельности, такие как проигрывание ситуаций, выполнение упражнений и взаимодействие с окружающими [16]. Это способствует более глубокому усвоению информации через практическое действие, активируя физическую, социальную и познавательную активность.

2. Принцип исследовательской позиции.

Создание креативной и открытой атмосферы, где участники могут открывать новые идеи, экспериментировать с различными способами поведения и развивать свои личные ресурсы. Этот принцип помогает стимулировать творческий подход и самоосознание.

3. Принцип объективации поведения.

Обратная связь служит основным инструментом для объективизации поведения, позволяя участникам осознавать свои действия, развивать рефлексивные способности и углублять самопознание.

4. Принцип партнерского взаимодействия.

Принцип основан на общении, при котором учитываются интересы, чувства и переживания всех участников. Это способствует формированию атмосферы взаимного уважения, доверия и безопасности, что особенно важно для развития толерантности в группе.

Интерактивные методы обучения оказывают влияние на когнитивные, поведенческие и эмоциональные компоненты толерантности, способствуя развитию навыков и умений, необходимых для толерантного поведения в различных ситуациях.

Интерактивные методы обучения способствуют развитию ключевых аспектов толерантности:

- Способности выражать и защищать свою точку зрения с помощью «Я-высказываний», что позволяет ясно и уважительно излагать свои мнения.
- Готовности воспринимать мнения других как равноправные, что способствует эффективному взаимодействию разномыслящих и поиску компромиссов.
- Толерантности в конфликтных ситуациях, при столкновении различных точек зрения.

Эти методы гармонично объединяют интерактивную и перцептивную стороны коммуникации. Важным аспектом является выработка стратегии совместных действий, где участники учат себя находить свою роль в группе, при необходимости брать лидерство, поддерживать других и объективно оценивать ситуацию. В процессе взаимодействия каждый задает себе вопросы:

- Могу ли я отстоять свою точку зрения или склонен уступать?
- Открыт ли я для сотрудничества или предпочитаю работать в одиночку?
- Готов ли признать ошибку и скорректировать свое решение в процессе совместной работы?

Эти вопросы помогают каждому осознать свою роль в общении, выявить сильные и слабые стороны, что способствует лучшему взаимодействию.

Перцептивная сторона коммуникации развивает способность понимать внутренний мир другого через его поведение и действия, что способствует развитию эмпатии и принятия людей такими, какие они есть. Игры на восприятие помогают узнать других и открывают новые перспективы на их точки зрения.

Синергия интерактивных и перцептивных аспектов коммуникации углубляет взаимопонимание, развивая как активный компонент толерантности, так и внутреннюю позицию эмпатии.

Интерактивные методы исключают доминирование одного мнения и способствуют равноправному диалогу, в котором развиваются навыки слушания, понимания, конструктивного возражения и принятия альтернативных точек зрения — основ толерантного общения. Студенты учат не только выражать свои взгляды, но и гибко адаптировать их, принимая новые аргументы, что способствует социальной гибкости и толерантности.

Кроме того, эти методы создают атмосферу доброжелательности и поддержки, способствуя положительным эмоциям от конструктивного взаимодействия, что является важным элементом в формировании толерантности.

Таблица 2 — Классификация условий формирования толерантности и соответствующих методов обучения

Условия, способствующие развитию толерантности	Соответствующие методы обучения
Безоценочность, принятие противоположных мнений и взглядов	Проблемные дискуссии, диспуты с чётко определёнными ролями участников
Умение внимательно слушать собеседника, контроль над собственными эмоциями	Тренинговые упражнения, направленные на развитие навыков активного слушания, рефлексии и эмоционального самоконтроля
Развитие эмпатии, способность к пониманию и проявлению сочувствия	Ролевые игры, моделирование ситуаций межличностных взаимодействий, тренинги на развитие эмоционального интеллекта
Принятие собственной личности, формирование уверенности и самооценки	Рефлексия, проигрывание ситуаций конфликтов с фокусом на поиск решения и конструктивное поведение

Таким образом, интерактивные подходы к обучению имеют большой потенциал для формирования толерантности. Основываясь на активном участии людей, которые «ощутят и переживут» данный опыт, эти подходы создают условия для успешного переноса знаний и умений из учебной среды в реальную жизнь, что способствует лучшей социальной

адаптации индивида в различных ситуациях. Эти методы могут быть эффективно интегрированы в образовательный процесс для разных возрастных категорий, при этом важно учитывать особенности их возрастного развития и психоэмоционального состояния.

Рецензент: Котибова Ш.П. к.п.н., доцент

Список использованной литературы:

- 1.Акимов М.К., Галстян О.А. Компетентность в профессионально-педагогическом общении и толерантность педагога // Наука и Мир. 2016. Т. 3. No 5. С. 88-95.
- 2.Глуханюк Н.С., Петрова М.Г., Слободчиков И.М. Самоактуализация взрослого человека в условиях интенсивной групповой работы // Современные исследования социальных проблем (электронный научный журнал). 2016. No 11. С. 149-163.
- 3.Диагностика толерантности [Электронный ресурс]/ Режим доступа: <http://www.etnopsy.ru/txt.html> [Дата обращения 10.02.2017]
- 4.Ильинская С.Г. Толерантность как философская категория // ПолитВектор: сетевой журнал. 2010. URL: <http://politvektor.ru/glavnaya-tema/4259/> (дата обращения: 20.03.2018).
- 5.Маслоу А. Г. The Farther Reaches of Human Nature. СПб.: Питер, 2017. 448 с.
- 6.Почебут Л.Г. Межкультурная коммуникативная компетентность как выражение человеческих отношений // Психологический журнал. 2013. Т. 34. No 4. С. 5-15.
- 7.Почебут Л.Г. Психология этнической толерантности // Психологические аспекты межкультурной адаптации / под общ. ред. В.В. Калиты. Владивосток: Дальнаука. 2015. С. 7-25.
- 8.Почебут Л.Г., Мейжис И. А. Социальная психология: учебное пособие. СПб.: Питер, 2010. 672 с.
- 9.Психодиагностика толерантности личности / под ред. Г.У. Солдатовой, Л.А. Шайгеровой. - М.: Смысл, 2008. -172 с.
- 10.Панфилова А. П. Инновационные педагогические технологии. Активное обучение. 4-е изд. -М. : Академия, 2013. -192 с.
- 11.Культура. Образование. Толерантность [Текст] : [монография] / В. Л. Бенин; М-во образования и науки Российской Федерации, Башкирский гос. пед. ун-т им. М. Акмуллы.-Уфа : Изд-во БГПУ, 2011.-191 с.; 20 см.; ISBN 978-5-87978-677-4
- 12.Гребенец Е. С. Формирование коммуникативной толерантности у старшеклассников во внеучебной деятельности : диссертация ... кандидата педагогических наук : 13.00.01 / Е. С. Гребенец. —Москва, 2013. —173 с.
- 13.Кривцова Е. В. Исследование уровня толерантности личности у разных возрастных групп // Актуальные вопросы в научной работе и образовательной деятельности: сборник научных трудов по материалам Международной научно-практической конференции 30 апреля 2014 г.: в 11 ч. Ч. 1. Тамбов, 2014. 164 с.
- 14.Мосунова Т.Г. Толерантность и личностная самоидентификация молодежи // Научный диалог. 2013. No2 (14).
- 15.Поваренков Ю.П., Нурлигаянова О.Б. Педагогическая толерантность как профессионально важное качество педагога. Архангельск, 2014. 159 с.
- 16.Ильин Е.П. Психология общения и межличностных отношений. -СПб.: Питер, 2011. -576 с.

ИНТЕРАКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ МЕЖЛИЧНОСТНОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Статья посвящена исследованию интерактивных методов обучения как средства формирования межличностной толерантности в образовательном процессе. Особое внимание уделено принципам и условиям формирования толерантности, среди которых межличностная толерантность выделяется как наиболее важная для современного образования. Автор анализирует различные подходы к формированию толерантности,

подчеркивая важность практического опыта взаимодействия, а не только теоретического знания.

Автором подчеркивается, что толерантной может стать только личность, у которой есть положительный опыт такого взаимодействия. Условия должны быть организованы так, чтобы личности могли проявить себя, найти что-то интересное в других людях и получить удовлетворение от сотрудничества, наслаждаясь совместным опытом толерантного взаимодействия.

Ключевые слова: интерактивные, методы, толерантность, формирование, образование, классификация.

УСУЛҲОИ ИНТЕРАКТИВИИ ТАЪЛИМ ҲАМЧУН ВОСИТАИ ТАШАККУЛИ ТАҲАММУЛПАЗИРИИ БАЙНИШАХСӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМ

Мақола ба омӯзиши усулҳои интерактиви таълим ҳамчун воситаи ташаккули таҳаммулпазирии байнишахсӣ дар раванди таълим бахшида шудааст. Дикқати махсус ба принципҳои ва шартҳои ташаккули таҳаммулпазирӣ дода мешавад, ки дар байни онҳо таҳаммулпазирии байнишахсӣ ҳамчун объекти муҳимтарин барои таълими муосир фарқ мекунад. Муаллиф равишҳои гуногуни ташаккули таҳаммулпазирӣ таҳлил намуда, аҳамияти таҷрибаи амалии ҳамкориро таъкид мекунад, на танҳо донишҳои назариявӣ.

Муаллиф таъкид мекунад, ки танҳо шахсе, ки таҷрибаи мусбати чунин муносибатҳоро дорад, метавонад таҳаммулпазир бошад. Шароит бояд тавре ташкил карда шавад, ки фардҳо тавонанд худро баён кунанд, дар диғарон чизи ҷолиб пайдо кунанд ва аз ҳамкорӣ қаноатмандӣ пайдо кунанд, аз таҷрибаи муштараки ҳамкорӣ таҳаммулпазир баҳра баранд.

Калидвожҳо: интерактивӣ, усулҳо, таҳаммулпазирӣ, ташаккул, тарбия, тасниф.

INTERACTIVE TEACHING METHODS AS A MEANS OF DEVELOPING INTERPERSONAL TOLERANCE IN THE EDUCATIONAL PROCESS

The article is devoted to the study of interactive teaching methods as a means of developing interpersonal tolerance in the educational process. Particular attention is paid to the principles and conditions for the formation of tolerance, among which interpersonal tolerance stands out as the most important for modern education. The author analyzes various approaches to the formation of tolerance, emphasizing the importance of practical experience of interaction, and not just theoretical knowledge.

The author emphasizes that only a person who has positive experience of such interaction can become tolerant. Conditions must be organized so that individuals can express themselves, find something interesting in other people and gain satisfaction from cooperation, enjoying the joint experience of tolerant interaction.

Keywords: interactive, methods, tolerance, formation, education, classification.

Маълумот дар бораи муаллиф: Азимова Маишхураҳон Ҳоҷиевна - номзоди илмҳои педагогӣ, дотсент, мудири кафедраи назария ва методикаи тарбияи томактабии факултети психология ва таҳсилоти томактабии МДТ «Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров. Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Суғд, шаҳри Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков 1., Телефон: + 992 92 744 10 42.

Сведения об авторе: Азимова Маишхураҳон Ҳоджиевна, кандидат педагогических наук, доцент, заведующая кафедрой теории и методики дошкольного образования ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова» Адрес: 735700, Республика Таджикистан, Согдийский область, город Худжанд, проезд Мавлонбекова 1., Телефон: + 992 92 744 10 42.

Information about the author: Azimova Mashurakhon Khodzhiyevna, Ph.D., Associate Professor Khujand State University named after academician Bobojon Gafurov. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Sughd region, Khujand city, Mavlonbekova passage 1. Tel: + 992 92 744 10 42.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ОБЩЕЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ У УЧАЩИХСЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛ НОВОГО ТИПА*Ашурова Б.***Таджикский международный университет иностранных им. С. Улугзаде**

Развитие общества - это естественно-исторический процесс, в котором человек своим творческим трудом занимает особое положение. История человечества развивается по нарастающему пути. Ни одно значительное событие в истории человечества не является случайностью. Каковы люди в обществе, таковы и законы общества, и направление развития общества определяется в том же духе.

“В современном обществе живут люди завтрашнего дня. Воспитание, которое мы сегодня даем детям, не на день—два, а на всю жизнь. Оно имеет общечеловеческое значение и направлено на воспитание всего человечества для будущего столетия. Содержание нашего общечеловеческого воспитания отвечает чаяниям и надеждам всех людей земли, оно выражает извечную мечту человечества – жить одной семьей в мире и братстве.” [4, с.25].

Многочисленные беседы и анкетирование по определению основных направлений общечеловеческого, гуманистического воспитания учащихся общеобразовательных школ нового типа показали, что в общеобразовательных школах нового типа общечеловеческое – гуманистическое воспитание учащихся проводится: а) в процессе урока, б) в процессе внеклассной работы.

А. Общечеловеческое воспитание учащихся в процессе учебных занятий

Общечеловеческое–гуманистическое воспитание учащихся является одним из главных и важнейших направлений учебно-воспитательного процесса учащихся.

Общечеловеческое–гуманистическое воспитание учащихся наиболее результативно на уроках языка, литературы, истории, географии, уроках нравственности. Например, на уроках литературы все темы, так или иначе связаны с вопросами гуманистического воспитания. Оно рассматривается при изучении жизни и творчества классиков таджикской и советской литературы, при анализе их отдельных произведений.

Вопросы общечеловеческого–гуманистического воспитания включены в рабочие планы классных руководителей, кроме того в школах нового типа проводятся и специальные уроки, на которых основное место занимают задачи формирования общечеловеческого – гуманистического идеала у учащихся. Однако, не все классные руководители добросовестно относятся к своим обязанностям, они недостаточно времени уделяют вопросам общечеловеческого – гуманистического воспитания.

В общеобразовательных школах нового типа, в частности, в Международной школе города Душанбе воспитательные мероприятия организуются и проводятся по программам, утвержденным Министерством образования и науки Республики Таджикистан. Данные программы утверждаются ежегодно в начале учебного года. Помимо этого, педагоги, классные руководители пользуются и другими научно–методическими материалами. Одним из таких источников является книга «Ману дунё» («Я и мир»), переведённая с английского языка на таджикский [7]. Как явствует из этой книги, в воспитательном деле нет и не может быть мелочей, из мелочей складывается целое: «Каждый день мы в выборе нравственности сталкиваемся с различными ситуациями. Иногда быстро находим общий путь, а иногда перед нами встает сложное переплетение. Но именно эти, ежедневно принимаемые нами частные решения, постепенно формируют наш характер, определяют наш путь к будущему. Поэтому в каждом, пусть на первый взгляд невзрачном, но для конкретного человека значимом вопросе всегда надо серьезно думать» [7, с.38].

В настоящее время классные руководители наряду с различными научно-методическими материалами используют и художественные произведения, в которых затрагиваются вопросы общечеловеческого–гуманистического воспитания. Действительно, произведения видных поэтов и писателей мира независимо от их принадлежности к тем или

иным нациям и народностям, выражают всеобщие идеи человеколюбия, человеческого счастья и благополучия, мирной и созидательной жизни. Именно поэтому она является главным источником общечеловеческого–гуманистического воспитания молодого поколения. Все это еще раз подчеркивает необходимость постоянного чтения произведений великих художников слова и формирования у молодежи общечеловеческого–гуманистического подхода к национальным и общечеловеческим ценностям культуры и искусства.

«Мыслители и ученые в своих произведениях широко использовали высказывания своих предков, собранные ими из различных источников. Каждый из них в своих произведениях излагал свое понимание воспитания, которое до сих пор не потеряло свое значение. Лучшие представители литературы, культуры и науки Рудаки, Фирдоуси, Ибн Сино, Унсурулмаоли Кайковус, Имом Газали и др. оставили после себя о воспитании весьма ценные высказывания. Изучение их воззрений по вопросам воспитания и обучения молодежи имеет большое познавательное и историческое значение» [8, с. 28].

Литература всегда имела и имеет большое воспитательное значение. На вопрос «Какое место занимает урок литературы в общечеловеческом гуманистическом воспитании учащегося?» учителя и классные руководители Международной школы г. Душанбе ответили следующим образом: «Нельзя представить себе моральное воспитание без литературы. Ибо литература, сама по себе означает мораль, и быть человеком в полном смысле этого слова. Только уроки литературы помогают нам воспитывать в наших учащихся человеколюбие. Литература - это школа жизни. Она играет огромную роль в формировании общечеловеческого мышления у ребят. Без литературы мы не в состоянии внушить нашим ученикам общечеловеческие мысли»; «литература - это школа человеколюбия, а гуманизм есть основной стержень общечеловеческого мышления. Поэтому мы вправе называть уроки литературы уроками человеколюбия. Без литературы успешно осуществить общечеловеческое воспитание подрастающего поколения не представляется возможным. К примеру, в 10 классе, изучая творчество Саади, являющегося одним из величайших поэтов Востока, учитель говорит о его заслугах в развитии гуманистических тенденций в таджикской классической литературе. Мировая литературная общественность знает Саади именно по его гуманистическим воззрениям.

Саади много путешествовал, прошёл всю Центральную Азию, был в арабских странах и в Индии. Благодаря своим путешествиям, он непосредственно встречался с различными категориями людей и на основе всего увиденного и изученного создал бессмертное произведение «Бустон».

Путешествие Саади по миру было своего рода его борьбой против несправедливости, царящей на земле. Ибо он порою сам попадал в лапы зверей, которые незаслуженно его пытали.

Он видел и встречался с разными людьми, которые принимали его как самого близкого и равного. Именно поэтому он в другом своём замечательном произведении «Гулистан», осуждая людскую вражду и несправедливость царей, в тоже время, воспекает добро, благородство, человечность, равенство и братство народов, независимо от цвета кожи, языка и культуры. Все они для него божьи создания и перед богом равны, поэтому они должны быть равными и на земле. Саади был сторонником всесторонне развитого и образованного человека. Человек, который не имел ни образования, ни культуры для поэта был похож на нарисованную картину на стене. Выступая против безжалостных богачей своего времени, Саади говорил:

*Ба даст оварданидунё хунар нест,
Якero гар тавонӣ дил ба даст ор. [8, с.88].
Завоевать весь мир это не искусство,
Если сможешь, завоюй сердце другого⁴.*

⁴ Подстрочный перевод автора статьи.

Саади жил в период, когда в стране и в мире – всюду шли война и кровопролитие.

В результате монгольского нашествия и почти ежегодных стычек Хорезмшаха и Караханидов погибали тысячи невинных людей. О злодеяниях Чингисхана в Средней Азии было распространено выражение: «Пришли, разрушили, убили, сожгли, увезли». Он не мог всё это видеть, и поэтому уезжает в арабские страны. О монголах, превративших его страну в руины, он в лаконичной форме говорил: «Все были на лицо как люди, но когти у них были как у волков». [1, с.43].

Всё это не укладывалось в рамки его гуманистических идей. Поэтому он вновь и вновь возвращается к воспеванию истинно человеческих качеств, воспекает добро и благонравие. Согласно Саади велик тот, кто думает о других.

Да Саади был велик. Его величие, прежде всего, выражается в том, что он, будучи на чужбине, претерпевая большие невзгоды, не терял веру в доброту человеческих душ, в победу разума над бездушием. Именно эта вера и прозорливость давали ему возможность правильно разглядеть бессмысленную религиозную борьбу между различными сектами ислама.

Таким образом, по результатам исследования, проведенного в Международной школе г. Душанбе, можно сделать следующий вывод: сила и действенность влияния литературных произведений и их героев на формирование нравственных качеств личности у учащихся во многом зависит от его субъективных особенностей, его художественной образованности, от полноты, правильности и глубины его восприятия и оценки произведения, от различия в нравственных понятиях и представлениях учащихся, об их возрастных и психологических особенностях развития.

При осуществлении требований комплексного подхода к формированию нравственных - общечеловеческих качеств личности необходимо учитывать возрастные особенности учащегося и характер их учебной деятельности, направленной на конкретную цель. В связи с этим условия организации деятельности учащегося и формирования нравственных качеств обеспечиваются тогда, когда осуществляется ориентировка на условия и возможности каждого из них.

Результаты исследования показали, что при целенаправленном использовании художественной литературы как средства воспитания можно сформировать нравственные общечеловеческие качества личности у учащихся.

Следовательно, интернационализм находит практическое воплощение в общечеловеческом–гуманистическом воспитании молодежи, в том числе учащихся в быту, учебе, трудовой, общественной жизни. Поэтому необходимо придавать особое значение воспитанию интернационализма. Надо помнить, что главное не в провозглашении интернационализма, а в том, чтобы уметь быть интернационалистом на деле, то есть необходимо судить о личностях по их реальным действиям.

Быть интернационалистом – это значит с уважением относиться к людям всех национальностей, борющихся за свою свободу и независимость, и проявлять толерантность;

-с уважением относиться к языку всех народов, проживающих в нашей республике, перенимать богатый опыт более развитых наций в культуре и в традициях с целью обогащения своей национальной экономики, культуры и искусства;

-оказывать экономическую и культурную помощь менее развитым народам;

-понимать и осуществлять на деле положения о том, что интернациональные интересы выше национальных;

-помнить и проводить в жизнь политику государства по национальным и интернациональным вопросам, а также вести открытую борьбу против любых проявлений национализма и шовинизма;

-считать своим долгом укрепление дружбы между народами и оказания помощи трудящимся всех стран в их борьбе с угнетателями;

-поддерживать на деле преобразования мира;

-отстаивать мир на Земле, бороться против любых попыток дискриминации людей по национальным и расовым признакам или религиозным верованиям.

На современном этапе в политическом лексиконе появились такие термины как «планетарное сознание», «планетарное мышление», «международное воспитание», «антивоенное воспитание» и другие.

Важным рычагом в ведении работы в этом направлении является общечеловеческое–гуманистическое воспитание, то есть «интернациональное воспитание», являющееся важнейшим средством в воспитании учащихся в духе мира, формировании культуры мира.

Итоги проведенного исследования позволяют сделать следующие выводы:

1. Процесс формирования нравственных – общечеловеческих качеств у учащихся общеобразовательных школ нового типа сложен, много планов, длителен по времени, протекает на протяжении всего срока обучения. Он будет длиться и после поступления ученика в вуз. Установление уровня понимания нравственных–общечеловеческих качеств у учащихся разных классов, школ, уровня и динамики формирования нравственных–общечеловеческих понятий и представлений у них на протяжении всего срока обучения в школе показали, что влияние художественной литературы на формирование нравственных–общечеловеческих качеств личности связано с регуляцией собственного поведения, с целостной, многоплановой учёбой учащихся, с уровнем их умственного развития, со способностью к рефлексии. Результатом этого воздействия является воспитание, самовоспитание и самосовершенствование личности и нравственном отношении. Литература помогает учащимся осмыслить свое место в жизни общества, свои жизненные цели, помогает им лучше осознать психологические особенности своей личности, оценить и понять свое поведение, свои достоинства и недостатки.

Помимо вышеизложенного, в общечеловеческом–гуманистическом воспитании учащихся общеобразовательных школ нового типа важную роль играют и уроки истории, географии, языка, воспитательные часы и др. В каждом из предметов учебного плана заложена немалая возможность по превращению их в дисциплины общечеловеческого гуманистического направления. Важно, чтобы каждый педагог умело, уместно и целенаправленно мог использовать эти возможности.

Рецензент: Товбаева М.М., к.п.н., доцент

ЛИТЕРАТУРА:

1. Авзалов, Х., Рахимов Б. Таърихи педагогикаи халки тоҷик. - Душанбе, 1994. - 128 с.
2. Ахмедов, С. Воспитание интернационализма и патриотизма у старшеклассников в процессе общественно-полезной деятельности. Автореферат дисс. канд. пед. наук. – Ташкент, 992. - 24 с.
3. Бондаревская, Е.В. Гуманизация воспитания старшеклассников. - М., 1991. 69 с.
4. Гаффорӣ. В. Эмомалӣ Раҳмонов: «Ман ба шумо суҳбате меорам». – Душанбе, 1998. 112 с.
5. Каримова, И.Х. Теоретические основы гуманизации гуманитарного образования таджикской школы: автореф. дисс. канд. пед. наук. – Душанбе, 2000. 46 с.
6. Қосимов, М.Р., Ҳомидов Н. Корҳои тарбиявӣ дар мактаб. - Душанбе, 1997. 72 с.
7. Ману дунё. - Душанбе, 1999.
8. Саъдии Шерозӣ. Бӯстон. - Душанбе, 1980. - 275 с.
9. Саъдии Шерозӣ. Гулистон. - Душанбе, 1980. - 304 с.
10. Тарбияи маънавии мактаббачагон.- Душанбе, 1991. - 99 с .
11. Умаров, А. Духовно-нравственное воспитание старшеклассников во внеурочной деятельности на традициях таджикской народной педагогики: автореф. дисс. канд. пед. наук. – М, 1998. - 23 с.
12. Унсорулмаолии Кайковус. Қобуснома. - Душанбе, 1979. - 107 с.
13. Ҳусайн Воизи Кошифӣ. Ахлоқи муҳсинӣ. - Душанбе, 1991. - 87 с.

САМТҲОИ АСОСИИ ТАШАККУЛИ АРЗИШҲОИ УМУМИБАШАРИИ ХОНАНДАГОНИ МАКТАБҲОИ ТАҲСИЛОТИ УМУМИИ ТИПИ НАВ

Дар мақола масъалаҳои ташаққули арзишҳои умумибашарии хонандагони мактабҳои таҳсилоти умумии типии нав баррасӣ гаштааст. Муаллифи мақола арз менамояд, ки адабиёт сарчашмаи асосии тарбияи насли ҷавон дар самти арзишҳои умумибашарӣ мебошад ва тавсия менамояд, ки дар мисоли ҳаёт ва эҷодиёти нависандагон дар хонандагон сифатҳои ҳамидаи умумихалқиро - аз қабилӣ инсондӯстӣ, таҳаммулпазирӣ, ахлоқӣ, интернатсионалӣ ташаққул бояд дод.

Калидвожаҳо: тарбияи умумибашарӣ, инсондӯстӣ, интернатсионалӣ, ҷараён, ташаққулбӣ, адабиёт.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ОБЩЕЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ У УЧАЩИХСЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛ НОВОГО ТИПА

В статье рассматриваются вопросы формирования общечеловеческих ценностей у учащихся школ нового типа. Автор статьи считает, что литература является главным источником общечеловеческого–гуманистического воспитания молодого поколения, и рекомендует на примере жизни и творчества писателей сформировать у учащихся нравственные общечеловеческие качества – гуманизм, толерантность и интернационализм.

Ключевые слова: общечеловеческое, гуманизм, интернациональный, процесс, формирование, литература.

BASIC WAYS OF FORMING COMMON HUMAN VALUES IN NEW SCHOOLS PUPILS

The article considers the basic ways of forming common human values in new schools pupils. The author of the article thinks that literature is the main source of young generation education and recommends by the life example and writers work to form common moral qualities - humane, tolerance and internationalism.

Keywords: common human education, internationalism, process, building up the character, literature.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Ашурова Барно** – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти тоҷик. Нишони: 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992)907765765

Сведения об авторе: **Ашурова Барно** – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, кандидат педагогических наук, доцент кафедры методики преподавания таджикского языка и литературы. Адрес: 734019, ш. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992)907765765

Information about the author: **Ashurova Barno** – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Methods of Teaching Tajik Language and Literature. Address: 734019, sh. Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Tel.: (+992)907765765

ТАЪСИРИ ШЕЪР БА РАВОНИ ИНСОН (ДАР МИСОЛИ АШЪОРИ ШОИРА ФАРЗОНА)

Алиева Ф.

ДДХ ба номи академик Бобочон Ғафуров

Дар мавриди шеър, мавзуъ ва мундариҷа, инчунин, ҳунари суҳанварии Шоири халқии Тоҷикистон Фарзона мақолаву рисолаҳои зиёди илмӣ мунташир шудаанд, ки ҳар кадом дар равшан кардани паҳлуҳои мухталифи эҷодии пурғановати ӯ саҳми боризе гузоштаанд. Бахусус, дар заминаи забон, сабку услуб, маъниофарӣ, мазмунсозӣ ва корбурди вожаву таъбирҳои шоиронаи Фарзона таҳқиқоти фаровоне анҷом ёфта, ба таъъ расидаанд, ки хонандаи имрӯзиро бо ҷаҳони дарку тасаввур, маърифат ва ҷаҳонбинии шоира ошно месозанд.

Шоира Фарзона яке аз суҳанварони беназири замон аст. Соли 1986 Шоири халқии Тоҷикистон Лоик Шералӣ дар мақолаи худ "Ҷодае ба диёри одампарастӣ" ба ашъори ӯ баҳои баланд дода буд [2, 75]. Бешубҳа, сарчашмаи маъруфияти шоира истеъдоди нотакрор, таъби баланд, забони ҳоси шоирона, мантиқ ва фалсафаи баланди ӯст. Дар ин маврид, метавон ба рисола, мақола ва навиштаҳои муҳаққиқон ва адибони маъруфе чун Сотим Улуғзода, Муъмин Қаноат, Лоик Шералӣ, Абдунабӣ Сатторзода, Алиасғари Шеърдӯст, Атахон Сайфуллоев, Валӣ Самад, Юсуф Акбарӣ, Ҷумъабой Ҳамроев, Усмонҷон Ғафуров, Матлубаи Мирзоюнус, Сафар Умар, Нуъмонҷон Файзуллоев, Абдучамол Ҳасанов, Нуралӣ Нурзод, Замира Ёлмасова, Саидмурод Ҳочиев, Сурайё Ҳакимова, Сарфароз Юнусов, Тайиба Бобоева ва даҳҳо дигар, ки шумораашон аз 500 зиёд аст, мурочиат кард [4, 134].

Дар ҳамаи ин навиштаҳо аз паҳлуҳои гуногуни ҳунари шоира, арзиши адабӣ, илмӣ ва ахлоқии осораи суҳан рафта, муаллифон Фарзонаро ҳамчун падидаи нотакрори адабиёти муосир муаррифӣ кардаанд. Дар заминаи ин таҳқиқот ва назару андешаҳои олимону муҳаққиқони маъруф, банди ба масъалаи таъсири шеъри Фарзона ба руҳи равони инсон таваҷҷуҳ намуда, аз ин нигоҳ мақом ва мартабаи шоираро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додам.

Ҳамчунин, мусаллам аст, ки муҳаққиқони асрҳои миёнаи мо дар таълифоти худ дар бораи шеър ва мақому манзалати он дар ҳаёти инсонӣ андешаҳои ҷолибе баён кардаанд.

Аз ҷумла, дар асарҳои чун «Ҳадоиқ-ус-сехр фӣ дақиқ-уш-шеър»-и Рашиди Ватвот, «Меъёру-л-ашъор», бахшҳои хитоба ва шеъри «Асосу-л-иқтибос»-и Насируддини Тӯсӣ, «Эъҷози Хусравӣ»-и Амир Хусрави Дехлавӣ, «Меъёри нусратӣ»-и Шамси Фаҳри Исфahонӣ, «Рисолаи пирӯзӣ ва мақолаи наврӯзӣ»-и Начотии Нишопурӣ, «Дақиқ-уш-шеър»-и Тоҷулҳаловӣ, «Ҳадоиқ-л-ҳақиқ»-и Шарафуддини Ромӣ дар бораи шеър ва манзалати он афкор ва андешаҳои ҷолиб баён шудаанд. Бахусус, дар боби "адавати шеър ва муқаддамоти шоирона"-и китоби "Ал-Муъҷам"-и Шамси Қайси Розӣ нуктаҳои ҷолиби таваҷҷуҳ матраҳ гардидаанд [7, 8-12].

Масъалаи шеър ва мақоми он дар ҷомеа то имрӯз арзиши худро гум накарда, баръакс, ба ин мавзуъ таваҷҷуҳи ҷаҳони муосир афзуда истодааст. Шеър барои ҳар касе, ки онро меҳонад, дарвозае ба сӯи кашфи ҷаҳони нав аст. Табиист, ки инсонҳо салиқа ва афзалиятҳои мухталиф дошта бошанд, аммо имкон дорад, ки ҳар кадоме дар мавриди шеър дидгоҳи муштарак дошта бошанд. Шеър танҳо як достони ҷолиб нест, ки бо риояи қофия эҷод шудааст.

Донишмандон дар натиҷаи пажӯҳишҳои амиқ ва муфассал дар бораи таъсири шеър ба руҳияи инсон муайян кардаанд, ки хондани шеър барои барқарорсозӣ ва танзими вазъи руҳии инсон мусоидат мекунад. Бо мунтазам хондани асарҳои манзум, зехни инсон қувват ва илҳом гирифта, метавонад андешаҳои тоза ва ҷолибе пайдо кунад. Бахусус, саломатии руҳии ӯ беҳтар мешавад, депрессия ва таниш аз байн меравад ва баданаш пур аз энергияи мусбат мегардад.

Муҳаққиқони Донишгоҳи равоншиносии Ливерпул таъсири хондани шеъри баландро бар фаъолияти мағзи сари инсон баррасӣ кардаанд. Онҳо муайян намуданд, ки ҳангоми хондани ҳар калима ва ибораи шеър, нейронҳои мағз фаъол шуда, як такони қавӣ мефиристанд. Ин такон бо ба охир расидани мисраъ қатъ намешавад, балки барои дарки маъноҳои тозаи мисраъҳои баъдӣ замина фароҳам меорад. Шавқи кашфи маъноҳои нав фаъолияти мағзро тезтар мекунад. Агар диққат диҳем, чунин таъсирпазирӣ дар асарҳои насрӣ дида намешавад. Ҳатто агар ҳамаи маъниро ба тариқи наср баён кунанд ҳам, мисли шеър ба нейронҳои мағзи сар таъсири қавӣ намерасонанд.

Ҳамчунин, олимони муайян кардаанд, ки хондани шеър барои тақвияти қисматҳои мағз, ки масъули хотира мебошанд, мусоидат мекунад ва инсонро хушёртар ва донотар мегардонад. Равоншиносии олмонӣ Эрнст Пёппел қайд мекунад, ки ҳангоми хондани шеър, мағзи инсон бо ритм ва қофияи он ҳамҳанг мешавад ва инсон аз лутфи он оромӣ мегирад. Ҳангоми гӯш кардан ба шеър, ҳарду нимкураи мағз ба қор мебароянд: нимкураи рост масъули ритм ва нимкураи чап масъули ҷузъи забонӣ аст ва ин аз таъсири асарҳои насрӣ, ки танҳо тавассути нимкураи чап қоркард мешаванд, муфидтар аст.

Таъомули нимкураҳо ба мағз имкон медиҳад, ки ҳар гуна вазъиятро аз ҳар ҷиҳат арзёбӣ кунад. Омӯзонидани ҳарду тарафи мағз барои фаъолияти муштарак ба мо дар ҳалли масъалаҳо кӯмак мекунад [11, 201].

Таҳқиқот нишон медиҳад, ки хондани шеър боиси эҷоди ҳамдardӣ мешавад. Хондани матнҳои пурмаъно боиси ба вучуд омадани эҳсосоти амиқ дар инсонҳо ва мурғак задани бадани онҳо мегардад. Донишмандон ин ҳолатро ба ҳамёза монанд мекунанд. Вақте касе ҳамёза мекашад, ин ҳолат беихтиёр ба шахси наздиктаринаш низ мегузарад. Ҳассосияте, ки ҳангоми хондани шеър дар инсонҳо пайдо мешавад, ба мағз меомӯзад, ки эҳсосоти дигаронро дарк кунад.

Александр Блок, адиб ва мунаққиди рус мегӯяд, ки шоири воқеӣ садоҳоро аз бетартибӣ раҳо карда, онҳоро бо ҳам ҳамҳанг месозад ва ба онҳо шакли махсусе мебахшад [1, 76]. Рамз ва рози нофаҳмие, ки дар назм вучуд дорад, наср қодир ба интиқоли он нест. Агар шоир аз ҷониби Худованд ба ин ҳунар мушарраф шуда бошад ва аз самими ишқ шеър бинависад, пас эҷодиёташ мисли офтоб, ки партави нур ва ҳақиқат аст, гармӣ мебахшад ва ба руҳ таъсир мерасонад. Шеъри ҳақиқӣ инсонро ба сӯи умед, хушбинӣ ва рӯшноӣ ҳидоят мекунад. Он нозук, сабукбол, пурчилва ва боҳашамат буда, руҳи инсонро ба сӯи зебӣ ҷалб менамояд. Шеър ин ҳамҳангии овозҳо, қофияҳо ва ягонагии андешаву афкор аст, ки муъҷиза меофарад. Мунаққиди маъруфи рус Н.Н. Страхов се вижагии шоири воқеӣ ва далели мавҷудияти истеъдоди аслии ӯро чунин номбар кардааст:

1. Фикр тӯлонӣ ва печида набошад.
2. Оҳанги шеър ҷаззоб бошад.
3. Асли будан, оҳанг ва равонии шеър мувофиқ бошанд [6, 44].

Ҳангоми мурочиат ба ашъори Шоири халқии Тоҷикистон Фарзонаи Хучандӣ, хонанда метавонад ҳамин се вижагиро мушоҳида кунад. Чунончӣ, ба ин матн тавачҷух менамоем:

**Бас, дигар нахоҳам буд сарнагуну парканда,
Рафтaro раҳо кардам, ассалом, оянда.
Чун ба шабнами чашмам офтоб нозил шуд,
Ханда мурд аз гиря, гиря мурда аз ханда.
Офтоби бемонанд, бар тулуъи ту савганд,
Чун ту мекунам оғоз зиндагии тобанда.
Зери кафши номардон ҳамчу мӯр мурдан чист,
Хезу доманат афшон, ҳой қалби шарманда.
Бо далели имонат чавҳари ҳақиқат бош,
Пуштвона меҳонад гунбади сарафканда.
Бар иродати хешон, бар ҳулуи дарвешон
Ту агар намеарзӣ, кист, кист арзанда?**

**Дур шав зи роҳи ман, эй касе, ки меой,
Аз бурун ҳама атлас, аз дарун ҳама жанда.
Дил чу уди Дақёнус дар музеи сина монд,
Чораам намесозад панҷаи навозанда.
Бас, дигар нахоҳам буд берисолату кухна,
Алвидоъ, бигзашта, ассалом оянда.**

Таъбирҳое монанди "нозил шудани офтоб дар шабнами чашм" ва "музеи сина"-ро танҳо дар шеъри Фарзона метавон пайдо кард. Инчунин, шоира дар як ғазал тавонистааст чандин маъниро ҷой диҳад, ки аз ҳунар ва истеъдоди баланди шоирии ӯ шаҳодат медиҳад. Фарзонаи Хучандӣ аз ҷумлаи он шоироне аст, ки дар эҷоди шеър сабку услуби хоси худро дорад. Ӯ бештар аз вожаҳои зебои забони тоҷикӣ истифода бурда, ибораҳои зебо, дилнишин ва амиқмаъноеро меофарад, ки ҳатто суҳанварони муосир ҳангоми суҳбат ё навиштани мақола аз онҳо ба таври фаровон истифода мебаранд.

Масалан: "инояти азали дастгир бод", "корсози азал", "арғувони дил", "хуршеди фурузонфар", "шарфаи пой офтоб", "барномаи ишқ" ва садҳои дигар...

Ҳамаи ин вижагиҳо дар мачмӯ ба инсон таъсир гузошта, руҳу равони ӯро дар роҳи некӣ ҳидоят мекунанд. Аз ҷумла, шоира аз зумраи он суҳанваронест, ки тавассути ашъори худ хонандаро ба умедворӣ, шукргузорӣ, бахшояндагӣ ва некӯкорӣ даъват менамояд.

**Зи баъди он ки дусадбора хатм ёфтаам,
Ҳанӯз фурсати зеботарини оғоз аст. [7, 152]**

**Сад бор ҳам тамом бигӯиву вассалом,
Афсонаро шуруъ кунам боз аз нахуст. [7, 344]**

Бошад, ки дилбарона, бо навтارين тарона,
Ҳар субҳро пазирам, мурдан намегурезад [7, 206]

**Бо ин ҳама хато, ки дил карду карданист,
Уммеи лутфи ҳазрати Саттор мекунад [8, 284].
Ман туро, эй шеър, эй фардотарин,
Пайки фардофурӯз хоҳам кард [9, 316].**

Бештар аз ҳама, шеър ба дуо наздик аст. Агар дуо чизе ҷуз ҷасорати инсон дар гуфтугӯ бо Офаридгор набошад, шунидани шеър аз таҳи дил ва бо тамоми вучуд, дарки ҷамолу шукӯҳи Илоҳӣ аст. Шеърдармонӣ раванди ғайбӣ аз таъсири як калима аст, ки ҳадафи он барқарор кардани нерӯи ҷисмонӣ ва руҳии инсон тавассути ритм ва образҳои тасвиршуда дар он мебошад. Инсон бо шунидани шеър беихтиёр зерӣ таъсири он қарор мегирад. Ҳангоми шунидани шеър, раванди биохимиявӣ ба вучуд меояд. Ҳаштод фоизи молекулаҳои бадан ба ҳам пайваста, сохторҳои печидаеро ба вучуд меоранд.

Ҳамчунин, шеъре, ки барои як шахс махсус эҷод шудааст, муддати тӯлонӣ руҳу равони ӯро шод нигоҳ медорад ва ҳатто метавонад баъзе ҳислатҳои ӯро тағйир диҳад. Бояд гуфт, ки ҳар шеър вобаста ба ҳислат, рафтор ва вазъи руҳии хонанда дар он лаҳза ба ӯ таъсир мерасонад ва на ҳамеша муҳтавои як шеър барои хонанда муносиб аст. Таҳайюл ягона кудратест, ки инсон бо он бар табиат бартарӣ дорад. Чаро инсонҳо ҳангоми тавсифи касе, ё дар мавриди зодрӯз, тӯй, таъзия ва ғайра, ки аз мавридҳои муҳими ҳаёти онҳост, ба шеър муроҷиат мекунанд.

Шояд барои он ки забони шеър ба забони ҳаррӯзаи мардум наздик аст ва албатта шеър ба эҳсосоти рӯзмарраи одамон арҷ мегузорад. Шеър инсонҳоро дар лаҳзаҳои маҳрамона ва шахсии ҳаёташон, дар ғаму шодӣ, муҳотаб қарор медиҳад. Зеро танҳо ҳамин шакли адабӣ аст, ки метавонад бо чанд калима то ин андоза ба инсон наздик бошад. Дар ғайбӣ омузгорӣ, ҳангоми суҳбат бо хонандагоне, ки ғайбӣташон дар раванди таълим нисбат ба

дигар ҳамсинфонашон сусттар буд ё бо ҳамсабақонашон муносибати хуб надоштанд, суҳбати алоҳида ва истифода аз абёти шоира Фарзона масъаларо равшантар мекард.

Як донишчӯ аз муносибати яке аз омӯзгорон изҳори норозигӣ кард. Ӯ гуфт, ки он муаллим дар пеши назари ҳамаи ҳамсабақонаш ўро таҳқир карда, пайваста ва дар ҳузури ҳамагон ба эътибори ӯ зарар мерасонидааст. Барои ҳамин, ӯ низ ба муаллим бо тундӣ ҷавоб медодааст. Дар дафтари ӯ, ки онро барои тафтиши кори мустақилонааш гирифта будам, як байте аз Фарзонаи Хучандиро навиштам:

**Барои ин ҳама ҷабрат қасос мегирам,
Қасосам ин ки зи нав гӯям аҳсанат, эй дӯст.**

Баъд аз чанд ҳафта, он донишчӯ ба ман гуфт, ки ҳамон байт ба ӯ таъсири зиёд расондааст ва замоне ки ба муносибати дағалонаи он омӯзгор бо оромӣ ва эҳтиром посух доданро сар кард, муаллим низ рафтори худро бо ӯ тағйир дод. Ва дигар он ранчишу кина, ки аз эҳсосоти нохушояндтарин аст, миёни онҳо боқӣ намонд.

Инсонҳо дар рӯзҳои тӯй, зодрӯз, ид ва ҳатто барои навиштани чизе бар санги мазори наздиконашон, ба ҷустуҷӯи шеърӣ муносиб мебардошанд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки мардум ҳарфиро, ки худ қодир ба баён кардани настанд, дар шеър меёбанд. Шоирӣ амрикоии асри нуздаҳум Эмили Дикинсон гуфтааст: "Вақте китоб мехонам, вучудам ҷунон ҷа мебандад, ки ҳеҷ оташе онро гарм карда наметавонад. Танҳо шеър қодир аст маро ором кунад. Вақте дар сарам эҳсоси аҷиб пайдо мешавад, медонам, ки шеърӣ нав дар зеҳнам дар ҳоли тавлид аст." (<https://citatnica.ru/citaty/tsitaty-pro-stihi-i-poeziyu-200-tsitat>)

Пажӯҳишҳои нав нишон додаанд, ки шеър таъсири мусбат бар воқуниши мағзи инсон дорад ва хондану гӯш кардани шеър боис мешавад, ки сатҳи ҳушёрӣ инсон афзоиш ёфта, қудрати хотирааш дучанд гардад. Як ғазали Фарзонаи Хучандиро, ки барои коштани тухми умед дар дилҳо мусоидат мекунад ва бо сабки хос ва калимоти зебо эҷод шудааст, мавриди таҳрир қарор медиҳем:

**Бас, дигар нахоҳам буд сарнагуну парканда,
Рафтаро раҳо кардам, ассалом, оянда.
Чун ба шабнами ҷашнам офтоб нозил шуд,
Ханда мурд аз ғиря, ғиря мурда аз ханда.
Офтоби бемонанд, бар тулуъи ту савганд,
Чун ту мекунам оғоз зиндагии тобанда.**

Хуршед пас аз ҳар ғурубаш дубора тулуъ мекунад ва инсон низ бояд пас аз ҳар афтодан бо сари баланд ва табассуми гарм бархезад ва ба зиндагӣ идома диҳад. Ӯ бояд ҳамеша омода бошад, ки зиндагии инсон аз ғурубу тулуъ иборат аст. Аммо ҳаргиз набояд руҳафтода шавад ва бо вучуди мушкилиҳо, бояд ба зиндагӣ идома диҳад.

**Зери кафши номардон ҳамчу мӯр мурдан чист,
Хезу доманат афшон, ҳой қалби шарманда.**

Дар роҳи зиндагӣ, инсон бо афроди кинаварз ва тундмиҷоз рӯбарӯ мешавад, аммо барои пешбурди кор набояд дар баробари ҷунин афрод сар ҳам кунад. Мӯр пайваста дар меҳнат аст, вале нобуд кардани он осон аст ва инсон низ бояд ҳамеша эҳтиёткор бошад. Замоне фаро расидааст, ки танҳо бо меҳнату заҳмат ва сӯхтану сохтан ба даст овардани эҳтиром ва мақом душвор аст. Инсон бояд ҳушёр бошад, то аз касе осеб набинад. Мутаассифона, бисёр вақт инсонҳои меҳнатдӯст ва росткор мавриди танқид ва азият қарор мегиранд. Дури ҷустан аз ҷунин афрод ва дар дил ҷой надодан ба онҳо ба манфиати кор хоҳад буд..

**Бо далели имонат ҷавҳари ҳақиқат бош,
Пуштвона меҳоҳад гунбади сарафканда.**

Муҳимтар аз ҳама, имони комили инсонҳост, ки дар дунёи пурмочаро пуштибонашон бошад. Имон ҷавҳари ҳақиқат аст ва ҳақиқат ҳамеша гиреҳкушои ҳама мушкилот аст.

**Бар иродати хешон, бар ҳулуси дарвешон
Ту агар намеарзӣ, кист, кист арзанда?**

Инсон пеш аз ҳама бояд ба тавоноии худ бовар дошта бошад ва бидонад, ки ҳамеша сазовори эътимоди дигарон аст ва метавонад ба мартабае бирасад, ки барои ҷомеа судманд бошад. Брюс Ли, яке аз ҳунармандони чинӣ (на японӣ) мегӯяд: "Агар касе кореро анҷом дода тавонист, ту ҳам метавонӣ. Агар касе наатвонист, ту аввалин касе бош, ки аз ӯҳдаи он мебарояд." Инсон бояд аввал ҳунару истеъдодҳои худро кадр кунад, то дигарон низ ба ӯ бовар кунанд ва эҳтиром гузоранд:

**Дур шав зи роҳи ман, эй касе, ки меояи,
Аз бурун ҳама атлас, аз дарун ҳама жанда.**

Инсон бояд аз гурӯҳи одамони дурӯя ва бадхоҳ дурӣ ҷӯяд ва худро аз шарри онҳо эмин нигоҳ дорад. Зеро чунин афрод, ҳарчанд ба назари ҳудашон азиз бошанд ҳам, сабаби ранҷу азоби зиёд мешаванд. Пас, вақте риштаи муносибате канда мешавад, бояд онро бо шукргузорӣ пазируфт. Чун муносибате, ки самимияти дӯхониба дар он вучуд дорад, пойдор аст. Пас, ҷойи руҳафтодагӣ нест, баръакс, бояд шод буд, ки аз як шарре раҳой ёфт.

**Дил чу уди Дақёнус дар музей сина монд,
Ҷораам намесозад панҷаи навозанда.**

Дар ин ҷо, шоира ба диле ишора мекунад, ки аз ҳама канорагирӣ мекунад ва онро ба уде монанд мекунад, ки кӯҳна ва фарсуда шуда, ҷояш танҳо дар музей аст. Сина низ барои дили ғамгин, ношод ва ҳолӣ аз умедҳои нав ба нав мисли осорхонаест, ки дил дар он гузошта шудааст. Ҳамчуноне ки уди кӯҳна ва корношоямро бо панҷаи навозанда дуруст кардан ғайриимкон аст, дилеро, ки худ барои худ шодӣ намехоҳад, касе дилбардорӣ дода наметавонад.

**Бас, дигар нахоҳам буд берисолату кӯҳна,
Алвидо, бигашта, ассалом оянда.**

Аз ин рӯ, инсон бояд ҳамеша дар дилаш орзуе дошта бошад ва худро муваззаф барои расидан ба ҳадафҳои бидонад. Агар ба ҳодисаҳои нохуши гузашта банд бошад, ҳудаш азият мекашад. Бояд бо шукру сипос гузаштаро раҳо карда, ояндаро бо андешаҳои тоза ва нек истиқбол гирад.

Дар ҳақиқат, умед саломатии инсонро таъмин мекунад ва танҳо бо кӯшиш метавон орзухоро амалӣ ва саломатии руҳу ҷисмро ҳифз кард. Шеърӣ Фарзона табобатгари руҳи хонандагонаш аст. Аслан, шеър бояд руҳро навозиш ва саломатӣ бахшад. Шикоят, кинаварзӣ, бадгумонӣ ва баддӯй, ҳатто агар дар шакли шеър бошанд ҳам, гӯяндаро номатлубтар ва хонандаро хаставу дилсард мекунанд.

Ҳамин тариқ шеърӣ Фарзона дар мавриди тағйир додани руҳия ва равшан кардани олами ботинии инсонҳо созгор буда, дарттарбияи ахлоқи ва руҳии хонанда нақши бориз дорад. Суханвари бузург тавонистааст бо шеърӣ баландмазмун ва фалсафаи ҷолиб ба ҷаҳони ботинии одмаон таъсири нек расонад ва собит созад, ки рисолатии асли шоир ва шеърӣ ӯ инсонҳоро ба роҳи рости мустақим раҳнмун сохтан мебошад.

**Муқарриз: Фаҳриддин Насриддинов, д.и.ф., профессор
Адабиёт:**

1. Блок, Александр Александрович. Собрание сочинений. т. 1—9. — Берлин: «Эпоха», 1923
2. Лоик, Шералӣ. Ҷодае ба диёри одампарастӣ, Садои шарқ.-1986.-№1.-с.75
3. Мусулмонқулов, Р., Атауллах-и Махмуди Ҳусайни и вопросы таджикской-персидской классической поэтики, Душанбе., 1980;
4. Осорномаи Фарзона, Хучанд, 2022, мурағиб, муҳаррири масъулва муаллифи пешгуфтор Матлубаи Мирзоюнус. Саҳ. 134-169
5. Сатторов, А. Нуктаи пайванд. — Душанбе, 1982;
6. Страхов Н.Н. Собрание сочинений в шести томах. Т. 1—6. — Л.: Художественная литература, 1980—1983,
7. Фарзонаи Хучандӣ, Девон (панҷсад ғазал), ҷилди 1, Хучанд, Ношир. 2015.
8. Фарзонаи Хучандӣ, Девон (панҷсад ғазал), ҷилди 2, Хучанд, Ношир. 2015.
9. Фарзона, Тулуӣ хандарез. - Душанбе: Адиб, 1989,
10. Шарипов Худои, Формирование таджикской литературно-теоретической мысли в X—XI вв., Д., 1970;

ТАЪСИРИ ШЕЪР БА РАВОНИ ИНСОН (ДАР МИСОЛИ АШЪОРИ ШОИРА ФАРЗОНА)

Дар мақолаи мазкур суҳан аз таъсири шеъри шоир Фарзона ба равони инсон меравад. Аз назари муаллиф шеър барои ҳар хонанда дарвозае ба сӯи ҷаҳони нав аст. Табиист, ки одамон завқу салиқаҳои гуногун дошта бошанд, вале дар нигоҳ ба шеър метавонанд тавофуқе дошта бошанд. Шеър танҳо як достони ҷолиб бо абёти ҳамкофия нест. Дар натиҷаи паҷуҳишҳои амиқ ва муфасссал дар бораи таъсири шеър ба руҳияи инсон, донишмандон муайян кардаанд, ки хондани шеър барои барқарорсозӣ ва танзими вазъи руҳии инсон мусоидат мекунад. Шеъри Фарзона барои тағйири руҳия ва рӯшан кардани ҷаҳони ботинии одамон мувофиқ аст ва дар тарбияи ахлоқӣ ва маънавии хонанда нақши муҳим мебозад. Ин суҳанвари бузург бо шеъри пурмазмун ва фалсафаи ҷолиби худ тавонист ба ҷаҳони ботинии мардум таъсири хуб гузорад ва исбот кунад, ки рисолати асосии шоир ва шеъри ӯ хидоят кардани мардум ба роҳи рост аст.

Калидвожаҳо: шеър, Фарзона, хунари шоирӣ, таъсири шеър, руҳу равон, ахлоқ, таъбироти шеърӣ, тавзеҳ ва таширҳ

ВЛИЯНИЕ ПОЭЗИИ НА ПСИХИКУ ЧЕЛОВЕКА (НА ПРИМЕРЕ ТВОРЧЕСТВА ПОЭТЕССЫ ФАРЗОНЫ)

В статье говорится о воздействии поэзии Фарзоны на человеческую душу. По мнению автора, поэзия – это дверь в новый мир для каждого читателя. Естественно, что у людей разные вкусы и предпочтения, но в восприятии поэзии они могут найти общий язык. Стихотворение – это не просто интересный рассказ, написанный рифмованными строками. В результате глубоких и подробных исследований влияния поэзии на психику человека, ученые определили, что чтение стихов способствует восстановлению и регуляции психического состояния человека. Поэзия Фарзоны подходит для изменения настроения и прояснения внутреннего мира людей, играет значительную роль в нравственном и духовном воспитании читателя. Эта великая оратор своими содержательными стихами и интересной философией смогла оказать положительное влияние на внутренний мир людей и доказать, что главная миссия поэта и его поэзии – направлять людей на правильный путь.

Ключевые слова: поэзия, Фарзона, поэтическое искусство, влияние поэзии, дух и поток, этика, поэтическая интерпретация, объяснение и интерпретация.

THE INFLUENCE OF POETRY ON THE HUMAN PSYCHE (THROUGH THE WORKS OF THE POET FARZONA)

The article discusses the impact of Farzona's poetry on the human soul. According to the author, poetry is a doorway to a new world for every reader. It's natural for people to have different tastes and preferences, but they can find common ground in their appreciation of poetry. A poem is not merely an interesting story written in rhyming lines. As a result of deep and detailed research on the influence of poetry on the human psyche, scientists have determined that reading poetry contributes to the restoration and regulation of a person's mental state. Farzona's poetry is well-suited for altering moods and clarifying people's inner worlds, playing a significant role in the moral and spiritual development of the reader. This great orator, through her meaningful verses and engaging philosophy, has managed to positively influence people's inner world and demonstrate that the primary mission of a poet and their poetry is to guide people along the right path.

Keywords: poetry, Farzona, poetic art, influence of poetry, spirit and flow, ethics, poetic interpretation, explanation and interpretation.

Маълумот дар бораи муаллиф: Алиева Фарзона Саидумроновна, Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров, омӯзгори кафедраи умумидонишгоҳии педагогика. Нишони: 735700, вилояти Сугд, ноҳияи Бобоҷон Ғафуров, кӯчаи Абдуманнон Насриддин 11. Тел.: 992928409888. E-mail: Saidzoda1968@mail.Ru

Сведения об авторе: Алиева Фарзона Саидумроновна – Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова, преподаватель общеуниверситетская кафедра педагогика. Адрес: 735700. Согдийская область, Бободжон-Гафуровский район, улица Абдуманнона Насриддина 11. Тел.: +992 92 840 98 88. E-mail: Saidzoda1968@mail.ru

Author Information: Farzona Saidumronovna Aliyeva - Khujand State University named after Academician Bobojon Gafurov, Lecturer Department of General Pedagogy. Address: 735700, Sughd Region, Bobojongafurov District, Abdu Mannon Nasriddin Street 11. Tel.: +992 92 840 98 88. E-mail: Saidzoda1968@mail.ru

Омӯзиши асари бадеӣ дорои методҳои машғулияти муқаддимаӣ, кор бо матн асари бадеӣ ва машғулияти ҷамъбасти мебошад. Вазифаи асосии машғулияти муқаддимаӣ аз он иборат аст, ки тавассути он хонанда доир ба хониш ва таҳлили асар маълумоти аввалиндараҷа мегирад. Марҳилаи асосии дарс, ки кор бо матн асари бадеӣ ном дорад, фаро мерасад. Дар ин методи таълимӣ машғулияти муқаддимаӣ хонандаро ба машғулияти асосӣ омода намуда, ба мазмун ва мундариҷаи асари бадеӣ ва таҳлилу барасии он шуруъ менамояд. Дар методи машғулияти ҷамъбасти бошад, дониш ва маҳорату малакаи ҳосилнамудаи хонандагон натиҷагирӣ гардида, ба роҳҳои гуногун таҳлил карда мешавад. Академик М. Лутфуллозода чунин ақида дорад: «Метод ҳамчун фаъолияти омӯзгору хонанда илм дар бораи тарз ва воситаҳои омӯхтани дониш, ҳосил намудани маҳорат, ташаккули ҷаҳонфаҳмии хонандагон, тарбия ва инкишофи қобилияти онҳост» [5, с. 22].

Омӯзгор вобаста ба ҳаҷм ва хусусияти мавзӯи таълимӣ ва бо истифодаи мақсади ҳар як дарс метавонад аз методу усулҳои гуногуни таълимӣ истифода намояд. Дар ҳолати таълими романи «Восеъ» дар синфи ёздаҳ бо назардошти ҳаҷми асари мазкур омӯзгор интихобан қисмати муайяно дар синф меҳонад ва муҳокима мекунад. Қисматҳои дигари романро барои хониши мустақилона ба хонандагон месупорад. Дар баробари ин омӯзгор метавонад, дар дарсҳои адабиёт вобаста ба эҷодиёти адибони дигар аз анвои шеърҳо барои азёд кардан ва аз асарҳои насрӣ хондани порчаҳои хурд-хурд ва ҳикояҳои алоҳидаро тавсия диҳад. Дар мавриди таълими асарҳои калонҳаҷм, мисли роману қиссаву дoston муаллим вазифадор аст, ки ба шогирдон пораҳои беҳтаринро интихоб намуда, хониши онҳоро талқин намояд.

Яке, аз методҳои асосии дарс баёни мавзӯи нав мебошад, ки фаъолнокии омӯзгор дар ин раванд бештар ба мушоҳида мерасад. Махсусан, дар таълими асарҳои калонҳаҷм, омӯзгорро зарур аст, ки роман, қисса ё дoston ба мавзӯ мувофиқбударо пурра хонад ва таҳлил намояд. Романи «Восеъ»-ро, ки дар барномаи таълимӣ дар синфи ёздаҳ омӯзонда мешавад, мавриди таҳлили методӣ илмӣ қарор медиҳем.

Ҳангоми мутолиаи асари бадеӣ омӯзгор бештар ба масъалаҳои зерин аҳамият диҳад:

1. Порчаҳои асари бадеӣ. Ҳар як асари бадеӣ ё порчаи адабӣ дорои мазмуни муайян аст. Омӯзгор иштирокдорони воқеаҳои асари бадеӣ ё порчаи адабро ба хонандагон муаррифӣ мекунад. Хонанда бо дарки моҳияти асари бадеӣ аз саргузашти касе ё чизе огоҳ гардида, аз матн хондаш хулоса мебарорад.

2. Дарки фикри асосии асар. Барои дарки фикри асосӣ мазмун ва мундариҷаи асари бадеиро пурра омӯхтан лозим аст. Омӯзгор бояд дар ин қисмат ба воситаи саволҳои иловагӣ фаҳмиши хонандаро нисбат ба мундариҷаи асари бадеӣ, муайян созад.

3. Аҳамияти тарбиявии асар. Аз рӯи мазмуни воқеаҳои асари бадеӣ омӯзгор метавонад ба хонанда бо чунин саволҳо муроҷиат намояд:

- Рафтори кадом қаҳрамони асар ба шумо маъқул аст? Барои чӣ?
- Кирдори кадоми онҳо маъқул нест? Чаро?
- Агар шумо ба ҷойи он мешудед, чӣ кор мекардед?

4. Воситаҳои тасвирро ба хонандагон фаҳмондан. Омӯзгор дар ин раванди дарс аз забони асари бадеӣ баъзе чизҳоро шарҳ медиҳад. Масалан, тасвири табиат бо ёфтани таркиби луғавии калимаҳои душворӣ дар асари бадеӣ ҷойдошта, ки барои дарки мавзӯи асосии асари хондашуда ба хонанда мушкилӣ пеш меорад.

Барои таълимӣ романи «Восеъ» ду ё се соати дарсӣ ҷудо кардан лозим аст, чунки хонандагон ин асари бадеиро пайдо карда, пурра хонда хулоса бароварда тавонанд. Омӯзгор дар қисмати баёни мавзӯи нав бо истифодаи методҳои гуногуни таълимӣ (нақли матн, саволу ҷавоб, баёни фикр) метавонад, мавзӯи асосии романро ҳаллу фасл намояд.

Дар барномаи таълими адабиёти тоҷик дар синфҳои V-XI (2007) барои таълими эҷодиёти Сотим Улуғзода шаш соати дарсӣ ҷудо карда шудааст. Вобаста ба салоҳиди омӯзгор мавзӯҳо бояд, мувофиқ ба эҷодиёти нависанда ба хонандагон омӯзонда шаванд. Дар барнома мавзӯҳо ба соатҳои алоҳида ҷудо карда нашуданд. Дар наشري ояндаи барномаи нави таълимӣ аз фанни адабиёти тоҷик мавзӯҳо ба соатҳои алоҳида ҷудо карда шаванд, боз беҳтар мегардад.

Аз ин хотир мо лозим донистем, ки таълими романи «Восеъ»-и Сотим Улуғзодаро ба ду соати дарсӣ ҷудо намоем. Омӯзгор дар ҷараёни ин ду соати дарсӣ метавонад, дар бораи шӯриши Восеъ, ки дар Дараи Мухтор ба амал омада буд, маълумот диҳад. Инчунин, дар бораи зиндагии Восеъ ва мардуми тоҷик дар солҳои пеш, қаҳрамонони Восеъ, моҳияти тарбиявӣ эстетикӣ асар ва дигар ҷанбаҳои иҷтимоии романро ба хонандагон мефаҳмонад. Профессор Кӯчарзода Аламхон чунин иброз медорад: «Шӯриши Восеъ соли 1888 дар Бухорои Шарқӣ ба амал омада, пояи ҳукумати Мағнияро ба ларза овард. Дар насри бадеӣ асари калонҳаҷме, ки образи Восеъро ба тамоми паҳлу мавриди тасвир қарор дода бошад, романи «Восеъ» аст» [1, с. 190].

Аҳвол ва шароити зисту зиндагии Восеъ, ҳислат ва хусусиятҳои Восеъ (инсондӯстӣ, хоксорӣ, далерӣ, нотарсӣ, мардонагӣ ва қавииродагӣ) ва тимсоли инҳоро шарҳу эзоҳ додан. Сабаби сарзаданӣ шӯриш дар он замон. Муносибати Восеъ бо муфтихӯрону сарватмандон ва нисбат ба онҳо нафрат доштани ӯ. Маълумот дар бораи оила, дӯстон ва наздикони Восеъ ва тақдирӣ фочеабори Восеъ ба тафсил барои хонандагон равшанӣ андохтан. Ин методӣ баёни мавзӯи навро омӯзгор бояд моҳирона истифода намояд ва кӯшиш намояд, ки хонандагон мундариҷаи мавзӯро пурра аз худ карда тавонанд.

Аз рӯйи нақшаи тақвими солонаи тартиб додашуда, таълими романи «Восеъ»-ро ба ду соат ҷудо кардан мумкин аст:

Дар ин ҷо танҳо яксоати дарсӣ мавриди таҳлилу барасӣ қарор дода мешавад. Азбаски барномаи таълими адабиёти тоҷик дар синфҳои V-XX (2007) оид ба мавзӯи «Таҳлили романи «Восеъ» соати махсус ҷудо накардааст. Омӯзгор имкон дорад, ки онро ба ду дарс ҷудо намуда, дар дарси якум нақли мазмун ва таҳлили ғоявӣ бадеии романро ба хонандагон таълим диҳад. Дарс дуюм таҳлили образҳои асосии роман мебошад. Бо ин мақсад омӯзгор дар навбати аввал ҳадаш бояд романро пурра хонда ҷамъбаст карда бошад. Дар нақшаи як соатаи худ низ баъзе лаҳзаҳои шавқовари романро низ таҳлил намояд. Масалан, «Ҷаллодон ҳалқадаваки ресмони дорро ба гардани Восеъ андохтанд, Вай охири бор ба шаҳр, ба мардумон, ба дарахтон ва баъд ба осмон нигарист. Дар осмон шохинеро дид, ки баланд, хеле баланд парвоз менамуд. Шохин зуд дар баҳри лочувардии фазо ғӯтида аз назар ғойб гардид» [10, с. 363].

Маълумоти муқаддимаӣ, ки дар ин дарс доир ба романи «Восеъ» ба хонанда зарур аст, тақрибан, чунин мешавад:

Ин роман аз 33 боб иборат буда, ба жанри романи таърихӣ тааллуқ дорад. Романи таърихӣ тамоми паҳлуҳои ҳаёти воқеию иҷтимоии мардумро дар бар мегирад. Адабиётшинос Тӯйҷӣ Мирон чунин қайд мекунад: «Мо ба хонандагон асарҳоро омӯзонем, ки дар он зиндагӣ, урфу одат, маданият, санъат, ҳулоса, таърихи гузашта имрӯзаи ҳалқи тоҷик ба равшанӣ домандор тасвир шудааст» [6, с. 81]. «Восеъ» ҳодисаву воқеҳои таърихиеро, ки дар охири асарҳои XIX дар қаламрави Бухорои Шарқӣ ба вуқӯъ пайваста буд, дар бар мегирад.

Омӯзгор дар бораи мазмун ва мундариҷаи роман ба таври мухтасар маълумот медиҳад. Масалан, хонандаро аввал ба амалиёти ҳарисонаи Мирзоакрамбой ном мансабдори аморати Бухоро шинос намуда, баъдан ба тасвири зиндагии Восеъ ном марди кӯхистонӣ ва аҳли оилаи ӯ меғузарад. Восеи ҷувон ба ҳалолкорӣ ва қавииродагӣ дар байни мардум эътибори калон пайдо мекунад.

Дар Бухорои Шарқӣ хушсолӣ ба вуҷуд меояд, хусусан, мардуми мавзӯҳои Ховалинг, Балҷувон ва Сарихосор ба мушкилиҳои зиёд рӯ ба рӯ мегарданд. Дар ин вазъияти мураккаб амири нави Бухоро – Абдулаҳадхон (1885-1910) Мирзоакрамбойро мири Балҷувон

таъин мекунад ва супориш медиҳад, ки аз аҳоли андози сесоларо ҷамъ кунад. Ин амри беадолатона боиси сар задани шӯриш гардид.

Деҳқонону чӯпонон ва дигар табақаҳои камбизоати аҳоли шӯриш бардошта сарбозони беки Балҷувонро торумор намуданд. Бек фирор кард. Амир Абдулаҳадхон ба ӯ ҳазор тан сарбози варзидаву мусаллаҳ фиристод. Ҳокими Ҳисор Остонакул ба сарбозони аз Бухоро омада дастаеро илова намуда, ба Балҷувон сафар кард. Шӯришгарон ба муқобили сарбозони мусаллаҳ истодагарӣ карда натавонистанд ва ба ҳар тараф паҳну парешон гардиданд.

Шуриш бебарор анҷом ёфта, Восеъ ва дӯстонаш (Назир, Одина, Саид мерган, Давлат ва Айюб) дастгир мекунад. Аввал дӯстонашро ба қатл мерасонанд. Восеъро ба ҳузури амир Абдулаҳадхон мебаранд, чунки амир меҳост, ки ин марди шӯришгарро бо чашмонаш бинад ва дар пеши назари худааш ба дор овезанд. Чун амир дар Шаҳрисабз буд, Восеъро баъди ба амир нишон додан ба дор мекашанд. Чунонки М. Пиров мегӯяд: «Восеъ дигар барнагашт, ўро ба дор овехтанд, вале халқ ба амир ва одамони ӯ сари таъзим фуруд наовард» [9, с. 31].

Омӯзгор сюжети асарро бо таъкиди кадршиносии ҳамдиёрон, ки чувозкундаи Восеъро то ҳол аз харобшавӣ эмин дошта ва деҳаи Дараи Мухторро ба зиёратгоҳ табдил додаанд, ба охир мерасонад.

Баъд аз чунин маълумот диққати хонандагон ба хондан ва таҳлили боби аввали «Восеъ» ҷалб карда мешавад. Омӯзгор аввал ду сархатро ифоданок хонда, мазмуни онро ба шогирдон мефаҳманад. Сипас, бо пешниҳоди омӯзгор хонандагон (тахминан 3-5 нафар) матнро бо навбат хонда, мазмуни онро нақл мекунад. Дар вақти хондани матн омӯзгор ба рафти хониши ифоданокӣ хонандагон назорат карда, калима ва ибораҳои душворфаҳмо эзоҳ медиҳад. Агар хонандагон дар нақли мазмуни матн душворӣ кашанд, омӯзгор ба онҳо ёрӣ мерасонад.

Яке, аз методҳои асосии раванди дарси адабиёт хониши ифоданок мебошад. Академик М. Шукуров фикри бисёр ҷолиб дорад: «Ифоданокӣ яке аз муҳимтарин сифатҳои хониш мебошад, чунки вай нишонаи фаҳмидани хонанда аст. Агар хонанда маънои матнро фаҳмида хонад, албатта, хондани вай ифоданок (тасвирӣ) ва санъаткорона мешавад. Аз тарафи дигар, маънои чизи хонда шудаистода ба шунаванда фақат он гоҳ маълум мешавад, ки вай бурро, ифоданок ва санъаткорона хонда шуда бошад» [11, с. 106]. Хониши ифоданоки хонандагон бояд тавре ташкил карда шавад, ки он танҳо аз хониши хушку ҳолӣ иборат нашуда, хониши мантиқӣ бошад. Дар хониши матн ба чунин масъалаҳои асосӣ эътибор бояд дод:

1. Бурро ва ифоданок хондан;
2. Нақл карда тавониستاني мазмуни матни хондашуда;
3. Дар нақли худ истифода набурдани калимаю ибораҳои шевагӣ;
4. Бо забони адабӣ дуруст баён карда тавониستاني таассуроти фикр аз чизи хондашуда;
5. Эзоҳи луғатҳо...

Пас аз хониши ифоданок омӯзгор ҷавоби хонандагонро ҷамъбаст карда, мундариҷаи асосии романро аз рӯи асбобҳои аёнии пешакӣ тартиб додашуда, баён мекунад. Аз рӯи асбобҳои аёний манзараи ҳавлӣ ва чувозхонаи Восеъ, ром кардани Восеъ аспӣ ваҳширо, даромадани Восеъ ба қалъаи Балҷувон ва ғайраҳоро ба хонандагон нишон медиҳад. Нақли мундариҷаи мавзӯ пайваста ба асбобҳои аёний ва унсурҳои таҳлил якҷо бошад, ҳубтар аст. Метод ва усулҳои истифодаи асбобҳои аёний вобаста ба мазуи дарс гуногун буда, маҳорати баланди истифодабариро аз омӯзгор талаб менамояд. Дар баробари ин омӯзгор мақсади нависандаро дар эҷодӣ ин роман ба хонанда бо мисолҳои аниқу равшан фаҳмонда диҳад. Ба ақидаи адабиётшинос О. Одинаев «Истифодаи асбобҳои аёний барои таъсирнок гузаштани дарс, ба вучуд омадани қобилияти фикрронӣ дар зеҳни хонандагон ва васеъ шудани доираи тафаккури онҳо кумак мерасонад, ки дар натиҷа хонандагон муддати дароз мавзӯро дар хотираи худ нигоҳ медоранд» [8, с. 7].

Қисмати ҷамъбаст ва арзёбӣ метод ва усуле мебошад, ки омӯзгор бештар бо тартиб додани нақшаи саволу ҷавоб ба хонандагон мурочиат мекунад. Масалан, омӯзгро метавонад бо ин саволҳо ҷамъбаст ва арзёбиро ба роҳ монад:

1. Романи «Восеъ»-ро кадом нависанда эҷод кардааст?
2. Ин роман кай навишта шудааст?
3. Мақсади нависанда дар эҷоди роман аз чӣ иборат аст?
4. Ин шӯриш кай ва дар кадом минтақаи Тоҷикистон сар зад?
5. Сабабҳои сар задани шӯриш аз чӣ иборат буд?
6. Мазмун ва мундариҷаи романи «Восеъ»-ро фаҳмонед?

Луғатомӯзӣ метод ва усуле мебошад, ки мувофиқи характеру хусусияташ дар лаҳзаҳои гуногуни дарс бо тарзу усулҳои мувофиқ эзоҳ дода мешавад. Донишманди маъруф М. Аҳмадов чунин иброз медорад: «Луғатомӯзӣ дар тамоми лаҳзаҳои дарси адабиёт давом карда метавонад. Ҳам дар лаҳзаи такрори дарсҳои гузашта, ҳам дар лаҳзаи хулосабарорӣ аз дарси гузашта, ҳам дар лаҳзаҳои баёни мавзӯи нав ва мустаҳкамкунӣ луғатомӯзиро ба роҳ мондан мумкин аст» [2, с. 339]. Аз ин рӯ, ба омӯзгор лозим аст, ки барои ҳар як дарси хониши адабӣ ба луғатомӯзӣ диққат дода, дар вақти тайёри ба дарс хусусияту характери луғатҳо ва мавридҳои фаҳмондани онҳоро пешакӣ муайян намояд. Чунончи, дар вақти тайёри ба мавзӯи боло эзоҳи калима ва ибораҳои душворфаҳми онро аз рӯи чунин хусусиятҳо муайян кардан мумкин аст:

1. Калима ва ибораҳои душворфаҳме, ки шарҳи онҳо бо пай дар пай фаҳмидани мазмуни матн ёрӣ мерасонанд. Чунин луғатҳоро муаллим дар суҳбати муқаддимаӣ эзоҳ медиҳад. Чунончи: **Сарҳуй** – бесар, бепарастор, берохбар. **Адирӣ** – бехонумон, оврагард. **Зика** – зебо, нозанин. **Аспи гулибодом** – аспӣ кабуд ё хокистарранге, ки холҳои сафед дорад.

2. Калима ва ибораҳое, ки онҳо зоҳиран ба хонандагон шинос бошанд ҳам, лекин дар эзоҳи онҳо душворӣ мекашанд. Аз ин ҷост, ки бе эзоҳи ин гуна калимаю ибораҳо хонандагон мазмуни матро пурра аз худ карда наметавонанд. Чунин луғатҳо ҳангоми хониши ифоданок ва нақли мазмуни матн шарҳ дода мешаванд. Чунончи: **Почакӣ** – оташдони муваққатӣ аз санг сохта шуда. **Саракҳои таҳловӣ** – яъне тағиаловӣ, дар хокистари гарм пухтан. Дид, ки воқеан ҳам дар он ҷо марди нимбараҳнае **почакӣ** сохта алов карда чизеро дар аланга тоб дода нишастааст. Саракҳоро **таҳловӣ** кунӣ, бозаззатар мешуд, рӯи пахолҳо нишаста гуфт Восеъ.

3. Баъзан дар матн ибора ва луғатҳое дучор меоянд, ки барои фаҳмидани мундариҷаи мавзӯ ҳалал намерасонанд, лекин донишманди маъноӣ чунин калимаю ибораҳо барои бой гардидани фонди луғавии хонандагон заруранд. Ин гуна ибора ва луғатҳоро пеш аз мустаҳкамкунии мавзӯ ва ё пас аз он эзоҳ додан мумкин аст. Чунончи: **Бесаранҷом** – сарсон, сагардон, хотирпарешон, серташвиш, шахсе, ки чизеро ё касеро интизор аст. **Анбор** – хона, таҳхона ё ҷое, ки дар он ғалладона ва ё чизҳои дигарро захира карда мемонанд. **Фақирон** – камбағалон, бечорагон, бенавоён, муздурон, шахсоне, ки зиндагии вазнину фақирона доранд.

Азбаски дар таълими романи «Восеъ» калимаю ибораҳои душворфаҳм зиёд ҷой доранд, таҳлилу барасии онҳо дар рафти дарс барои омӯзгор ва хонандагон душворӣ меорад. Бинобар ин, омӯзгор метавонад пешакӣ ҳамчун асбоби аёнӣ лавҳаи луғат тартиб дода, луғатҳоро мувофиқи мавзӯи дарсӣ шарҳу эзоҳ диҳад. Дар асбоби аёнӣ луғатҳоро бо ранги сурх ва шарҳи онҳоро бо ранги сабз ишора намоянд, хуб аст. «Хонандагон бояд донанд, ки аз луғат ва луғати синониму антонимҳо чӣ тарз истифода кард, ки донишманди маъноӣ калимаҳоро дар худ амиқ ва васеъ кунанд. Дар синфҳои бисёрзабонӣ ҳамчун метавонанд, дар асоси луғати дузабонӣ ва сезабонӣ мағул шаванд» [7, с. 172].

Баъди таҳлили луғатҳо омӯзгор мавзӯи навро, тақрибан, ба тариқи зайл ҷамъбаст менамояд:

Сотим Улуғзода нависандаи маъруфи халқи тоҷик буда, бо асарҳои баландмазмуни худ, дар байни мардум ва адабиёти муосири тоҷик ҷойгоҳи махсус дорад. Романи «Восеъ» яке аз асарҳои беҳтарини нависанда буда, дар он воқеаҳои нимаи дуюми асри XIX инъикос ёфтаанд. Ин асар аз симои манфӣ-Мирзоакрамбой оғоз гардида, бо қаҳрамононҳои Восеъ авҷ гирифта, то ба дор кашидани ӯ амал мекунад. «Омӯзгор бештар аҳамият диҳад, ки хонандагон дар баробари образи Восеъ дигар образҳоро низ кушоду равшан муҳокима

намоянд» [3, с. 24]. Сюжети асар бо таъкиди қадриносии ҳамдиёрон, ки чувозкундаи Восеъро то аз харобшавӣ эмин дошта Дараи Мухторро бо зиёратгоҳ табдил додаанд, ба охир мерасад. Дар асар масъалаҳои дигари диққатҷалбкунанда низ баён гардиданд, ки онҳо дар вақти таҳлили пурраи ин роман равшан хоҳанд гардид.

Супориши вазифаи хонагӣ яке аз лаҳзаҳои муҳимми дарс мебошад. Омӯзгорро лозим аст, ки ин методро бештар тақия ба хонандагон ва гузоштани баҳои мувофиқ истифода барад. Агар омӯзгор баҳои ҳақиқӣ нагузорад, ба натиҷаи хуб ноил намегардад. Чунонки педагогӣ машҳури рус Н. К. Крупская мегӯяд: «Агар пурсиши вазифаи хонагӣ аз ҷиҳати методӣ дуруст фикр карда нашуда бошад, метавонад натиҷаи манфӣ диҳад» [4, с. 54]. Вазифаи хонагиро тарзе ба роҳ мондан лозим аст, ки дар қалби шогирдон малакаҳои меҳнатдӯстӣ ва мустақилона кор карданро тарбия намуда, иродаи онҳоро нисбат ба илму дониш устувор намоем.

Доир ба мавзуи романи «Восеъ» чунин вазифаи хонагӣ супоридан мумкин аст:

1. Нақли мухтасари роман. 2. Қаҳрамоноҳои беназири Восеъ. 3. Сабабҳои сар задани шӯриш. 4. Ҳукумронии ҳокимияти Мағнитиҳо. 5. Зулму бераҳми нисбат ба мардумонӣ он замон. 6. Аз худ кардани луғатҳои мавзӯ.

**Муқарриз: Кӯчарзода Аламхон, д.и.ф., профессори ДМТ.
Адабиёт:**

1. Асозода Х., Кӯчарзода А. Адабиёти тоҷик. Барои синфи 11. – Душанбе: Маориф, 2018. - 399 с.
2. Аҳмадов М. Таълими адабиёти тоҷик. – Хучанд: «Нури маърифат», 2016. -375 с.
3. Зайниддини Абдулҳамид. Нақши кабинети адабиёт дар корҳои беруназсинфӣ. – Душанбе: Чопхонаи «ДСРТ». 2022. - 63 с.
4. Крупская Н. К. Мунтахаби асари педагогӣ. Нашриёти Давлатии адабиёти таълимӣ - педагогӣи Вазорати Маорифи РСС Тоҷикистон. – Сталинобод. 1959. - 334 с.
5. Лутфуллозода М., Абдуллозода И., Ҷалилова М. Методикаи таълими ибтидоии забони модарӣ. – Душанбе: Матбаа, 2020. - 265 с.
6. Мирон Т., Хоҷаев Қ., Исломов Ш. Методикаи таълими адабиёти тоҷик. – Душанбе: Маориф, 1991. - 248 с.
7. Маҷмӯаи дастурҳои методӣ. – Душанбе: Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2015. - 280 с.
8. Одинаев О. Аёнӣ аз назарияи адабиёт. – Душанбе: «Ганҷи нашриёт», 2018. - 280 с.
9. Пиров М. Таълими суруди «Шӯриши Восеъ» дар синфи 5 // Мактаби советӣ . – Душанбе, 1985. – С. 29-31.
10. Сотим Улуғзода. Восеъ. – Душанбе: Ирфон, 1972. - 367 с.
11. Шукуров М., Эшонҷонов А., Раҳмонов М. Методикаи таълими забони тоҷикӣ мактаби ибтидоӣ. – Душанбе: Ирфон, 1964. – 263 с.

МЕТОД ВА УСУЛҲОИ ТАЪЛИМИ РОМАНИ «ВОСЕЪ» ДАР МАКТАБ

Дар мақола масъалаҳои метод ва усулҳои таълими романи «Восеъ» мавриди барасӣ қарор дода шудааст. Муаллиф дар заминаи омӯзишӣ метод ва усулҳои муосир таҳқиқоти гуногунӣ илмиро пайгири намудааст. Инчунин, дар мақола методҳои таълими романи «Восеъ» бо овардани иқтибос аз методистони дохиливу хориҷӣ тақвият дода шудааст. Муаллиф бо таҳқиқоти муҳаққиқони ватанӣ монанди Лутфуллозода М., Абдуллозода И., Мирон Т., Хоҷаев Қ., Эшонҷонов А., Аҳмадов М., ки вобаста ба масъалаҳои методҳои таълим маводу асарҳои ҷудогона таҳқиқот анҷом додаанд, тақия намуда, метод ва усулҳои таълими муосирро дар мактаб муайяну муқаррар намудааст. Истифодаи методҳои асосии дарсӣ аз ҷумла, пурсиши вазифаи хонагӣ, баёни мавзуи нав, ҷамъбаст ва арзёбӣ, таҳлили луғат, супориши вазифаи хонагӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтанд. Дар баробари ин тарзи хониши ифоданок ва истифодаи асбобҳои аёнӣ низ мавриди таҳқиқи муаллиф қарор гирифтааст. Дар заминаи ин методу усулҳои дарсӣ ба таври васеъ баён гардидааст.

***Калидвожаҳо:** машгулияти муқаддимаӣ, машгулияти ҷамъбасти, хониши мустақилона, методҳои асосии дарс, дарки моҳияти асари бадеӣ, ҷамъбаст ва арзёбӣ.*

МЕТОДЫ И ПРИЕМЫ ПРЕПОДАВАНИЯ РОМАНА ВОСЕ В ШКОЛЕ

В статье рассматриваются методы и приемы преподавания романа Весе. Автор придерживался метода и методов научного исследования. Также в статье методика преподавания романа Весе усилена цитированием отечественных и зарубежных методистов. Автор опирается на исследования таких ученых как Лутфуллозода М., Абдуллозода И., Мирова Т., Ходжаева К., Эшонджонова А., Ахмедова М., которые проводили исследования по вопросам методов перевода отдельных материалов современного образования в школе решил. Исследовано использование основных приемов урока, в том числе задание домашнего задания изложение новой темы, подведение итога и оценок, анализ лексики, выполнение домашних заданий. При этом автором также исследуются способы выразительного чтения и использования изобразительных средств. На основе этого подробно описаны методы обучения.

***Ключевые слова:** вводное упражнение, заключительное занятие, самостоятельное чтение, основные методы обучения, понимание сути художественного произведения, подведение итогов и оценка.*

METHODS AND METHODS OF TEACHING THE NOVEL VOSE IN SCHOOL

The article discusses the methods and methods of teaching the novel. The author has used various scientific researches in the educational context of modern methods and methods. Also, in the article, the teaching methods of Vose's novel are strengthened by quoting domestic and foreign methodologists. The author relies on the researches such as Lutfullozoda M., Abdullozoda I., Mirov T., Khojaev K., Eshonchonov A., Akhmadov M., who have researched separate materials and works related to the issues of teaching methods and supported the methods and methods of modern education in determined by the school. The use of the main methods of the lesson, including homework inquiry, presentation of a new topic, summary and assessment, vocabulary analysis, homework assignments were investigated. At the same time, the way of expressive reading and the use of visual aids have also been investigated by the author. On the basis of this, the methods and methods of the lesson are described in detail.

***Keywords:** introductory exercise, summative exercise, independent study, basic teaching methods, understanding of the essence of a work of art, summary and evaluation.*

***Маълумот дар бораи муаллиф:** Зайниддини Абдулҳамид – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода номзади илмҳои филологӣ, муаллими калони кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти тоҷик.*

***Нишонӣ:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел: (+ 992) 988-76-40-41.*

***Сведения об авторе:** Зайниддини Абдулхамид- Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры методики преподавания таджикского языка и литературы. **Адрес:** Республика Таджикистан, 734019, ш. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6 Тел: (+ 992) 988-76-40-41.*

***Information about the author:** Zainiddini Abdulhamid-International University of Foreign Languages of Tajikistan named after Sotim Ulughzoda, candidate of philological sciences, senior teacher of the department of teaching methods of Tajik language and literature. **Address:** Jumhuriy Tojikiston, 734019, sh Dushanbe, Muhammadiyev street, 17/6. Phone: (+992) 988-76-40-41.*

РАВАНДИ ТАШКИЛИ БОЗИҲОИ МИЛЛИИ ТОҶИКӢ ДАР ДАРСИ ТАРБИЯИ ЧИСМОНӢ ВА ОМИЛҲОИ АХЛОҚИИ ОН

Сафаров Ш., Қаландарбекова Б.Х.

Донишкадаи тарбияи ҷисмонӣ ба номи С. Раҳимов

Раванди таълим дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, ки мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон» [6], Консепсияи Мактаби миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон [8], Барномаи маҷмуии тарбияи ҷисмонии хонандагон амалӣ карда мешавад, барои тарбияи тарзи ҳаёти солим дар миёни хонандагони синфҳои V - XI мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ равона шудааст. Дар ин масир инчунин меъёрҳои Барномаи тарбияи хонандагони синфҳои V-XI дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ [2], Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш» [5] ва китобҳои дарсии «Тарбияи ҷисмонӣ» [3] ва "Тарбияи ҷисмонӣ" мавриди истифода қарор мегиранд. [4]. Тамоми ин ҳуҷҷатҳо дар умум барои як мақсад – беҳтар кардани раванди таълими фанни тарбияи ҷисмонӣ равона шудаанд ва қисми ин самтро тарбияи ахлоқӣ ташкил медиҳад. Ҳамгироии ин ду самт дар як предмет дар истифодаи бозиҳои миллии ифода мешавад, ки на танҳо рушди ҷисмонӣ, балки таърих ва ахлоқи миллиро низ дар назар доранд. [2] Истифодаи бозиҳои миллии ҳамчун намуди варзиши тағйирёбанда ҷавгонбозӣ, давидан, ҷаҳидан, оббозӣ ва бозиҳои руимизӣ (шоҳмот) барои рушди хислатҳои ҷавонмардӣ, росткорӣ, эҳтироми рақиб ва дигар хислатҳои ахлоқӣ мусоидат мекунад.

Дар давоми дарс аз рӯи барномаҳои таълимӣ, муаллим вазифадор аст ба хонандагон бо назардошти гурӯҳи тиббӣ, чинс, синну сол, инкишофи фардӣ ва маънавияи ахлоқӣ ва омодагии ҷисмонии онҳо таъсири тарбиявӣ-педагогӣ расонад. Дар доираи ин дарсҳо, барномаи омехтаи ахлоқӣ ҳамчун нури маънавий, барои руҳ ва ҷисми хонандагон, таҳкими саломатии хонандагон, баланд бардоштани омодагии ҷисмонӣ, инкишоф додани сифатҳои мактаббачагон ва рафъи ҳастагии руҳӣ дар раванди таълим пешбинӣ мешавад. Қисми асосии ин барномаҳоро маводи дарси тарбияи ҷисмонӣ ташкил медиҳад, ки ба фикри мо омили эҳёи бозиҳои миллии доништа мешавад. Аммо дар ин кор фанҳои этика, таърих ва этнография низ бояд ширкати ғаёл дошта бошанд. Мазмуни ин дарс барои тарбияи ахлоқӣ ва ҳарбию ватандӯстии мактаббачагон, тарбияи ҷисмонии касбӣ ва амалии онҳо, омодагӣ ба иҷрои бомуваффақияти супоришҳои хонагӣ, супоридани меъёрҳои таълимӣ ва фардӣ пешбинӣ шудааст. Ниҳоят, дар барномаи мукамал маводе мавҷуд аст, ки барои аз худ кардани донишҳои зарурӣ дар соҳаи гигиена, тиб ва тарбияи ҷисмонӣ барои ташаккули тарзи ҳаёти солим мусоидат карда, шаклҳои тарбияи ҷисмониро дар як раванди ягонаи таълимӣ муттаҳид мекунад [2,12]. Дар ин кор дар баробари китобҳои тарбияи ҷисмонӣ, инчунин китобҳои таърих ва этнография аз тарафи муаллим истифода мешаванд. Хонандагони синфҳои болоӣ, тавассути тарбияи ҷисмонӣ, ки дар раванди таълиму тарбия дар мактаб гузаронида мешавад, на танҳо ба мустаҳкам намудани саломатии худ, балки барои ноил шудан ба дараҷаи баланди инкишофи ҷисмонӣ, сифатҳои ҷисмонӣ тавассути сарбории муътадил ноил мешаванд. [2,9] Дар натиҷаи дарсҳо бо истифода аз бозиҳои миллии, қувва, суръат, ҷолоқӣ, тобоварӣ тавоноӣ, ҷандирӣ ва дигар хислатҳои ҷисмонӣ ташаккул меёбанд. Ҳамвора хислатҳои ахлоқӣ низ ба монанди раҳмдилӣ, кӯмакрасонӣ, дастгирӣ, ҳамбастагӣ, дӯстӣ, рафоқат рушд мекунад. Раванди мақсаднок, мунтазами тақмил додани сифатҳои мотории хонандагон бевосита бо тақмили меъёрҳои ахлоқӣ алоқаманд аст. Бо ин мақсад дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ машқҳои ҷисмонӣ, ки бозиҳои берунӣ ва варзиширо дар бар мегиранд, маҳорату қобилиятҳои ҳаётиро ташаккул медиҳанд, ки ба ташаккули сифатҳои ҷисмонӣ ва ахлоқӣ, қобилиятҳои ҷисмонӣ ниғаронида шудаанд, ки ба инкишофи равонии хонандагон тавассути рафъи ҳастагии ҷараёни таълим мусоидат мекунад. [2;7].

Дар раванди таълими фанни тарбияи ҷисмонӣ омӯзгор ба самти муайяни тарбиявӣ - ташаккул ва тақмили малакаҳои ҳаракати ҳаёти тавассути машқҳои ҷисмонӣ бо мақсади истироҳат, машқ, баланд бардоштани самаранокӣ ва таҳкими саломатӣ ва вазифаҳои

солимгардонӣ диққат медиҳад.[2,10].

Амалия ва мушоҳидаҳои мо нишон медиҳанд, ки азхуд намудани малакаҳои асосии тарбияи ҷисмонӣ аз тарафи талабагон дар раванди таълими тарбияи ҷисмонӣ бештар бозихои замонавиро дар бар мегирад ва сабаби ин дар таъмини ҳамачонибаи мавод ва олоти предмети ин бозихо мебошад. Бозихои миллии тоҷикӣ, ки дар раванди таълимии мактабҳо ва чорабиниҳои фароғатӣ гузаронида мешаванд, ба ташаккули на танҳо тарбияи ҷисмонӣ, балки ба ташаккули сифатҳои ахлоқӣ-ихтиёрӣ, балки ахлоқӣ ва шахсии онҳо мусоидат мекунанд.

Доир ба бозихои миллии бошад, муаллими зарур аст, ки адабиётҳои иловагӣ, маълумоти осорхонаҳо, натиҷаи тадқиқотҳои таърихчиён, этнографҳо ва тадқиқотҳои сахроиро мавриди омӯзиш қарор диҳад. Дар мавриди муайян ҳатто омӯзиши адабиёти классикии форсу тоҷик низ барои дарёфт намудани бозихои фаромушшудаи миллии мусоидат мекунад, зеро дар асарҳои классикони мо бозихо ҷои намоёнро ишғол мекунанд. Тавассути шеър ва рубоӣ бошад, ҷанбаи ахлоқии тарбияи ҷисмонӣ ба хонандагон ҷаҳмонида мешавад. Масалан дар шеъри зерини А.Рӯдакӣ хислатҳои ҷавонмардӣ хеле содда ва ҷаҳмо оварда шудаанд:

Гар бар сари нафси худ амири мардӣ,
Бар куру кар ҳар нуқта нагирӣ мардӣ,
Мардӣ набувад, фитодро по задан,
Гар дасти фитоде бигирӣ мардӣ.
Ё шеъри А.Фирдавӣ:
Пароканда лашкар наояд ба кор,
Дусад марди ҷангӣ беҳ аз сад ҳазор.

Марҳилаи муайянкунии таҷриба нишон дод, ки раванди азхудкунии машқҳои ҷисмонӣ бо ашё, машқҳои тақлидӣ бо ҳолатҳои гуногуни бозӣ, ки дар корҳои тарбиявӣ, беруназсинфӣ ва фароғат ташкил карда шудаанд, дар асоси зухури эҳсосот ва ихтиёрӣ сурат мегирад. Фаъолияти ҳаракатии хонандагон имкон медиҳад, ки қобилиятҳои паст, миёна ва баланди ҷанми тарбияи ҷисмонӣ ва тамоми системаи тарбияи ҷисмонӣ вобаста ба ташаккул ва инкишофи шахсияти ахлоқӣ муайян карда шавад.

Таҳлили адабиёти сершумор ва мушоҳидаҳои мо дар рафти озмоиши муайянкунанда нишон дод, ки барои азхуд кардани бозихои миллии ҳамкориҳои тамоми тарафҳои манфиатдор лозим аст, зеро танҳо муаллими ҷанми тарбияи ҷисмонӣ аз ӯҳдаи ҷамъоварии маълумоти таърихӣ оиди ин бозихо намебарояд. Бозихои миллии тоҷикӣ мисли бозихои дигар миллатҳо аз ҷониби омӯзгорон ҳамчун фаъолияти бошуурона барои расидан ба мақсади ба миён гузоштаи бозингарон истифода мешаванд. Ҳар як ҳадафи бозӣ аз бозингарон амалҳои фаъоли моториро талаб мекунад, ки асосан ба ташаббус ва эҷодкориҳои бозингарон вобаста аст. Амалҳои моторӣ дар бозӣ ба қоидаҳои бозӣ, меъёрҳои муқарраршуда тобеъ мебошанд, зеро қоидаҳо хусусияти монеаҳо ва душвориҳои бозиро дар расидан ба ҳадаф муайян мекунанд.

«Агар мо ба одами ибтидоӣ муроҷиат кунем, — навишта буд Л. Выготский, — мебинем, ки дар бозихои кӯдакон омодагии ибтидоии касбии воқеии онҳо ба фаъолияти оянда сурат мегирад: шикори ҳайвонот, ҳамла ба душман, муҳофизати манзил, шинохти изи ҳайвонҳо, кофтукови бозӣ, душман, пинҳон кардани сайд, баромадан ба дарахтон, ҷаҳидан аз дарахтон... ва ғайра». [1, с. 459].

Омили ҳавасмандкунандаи фаъолияти хонандагон дар бозӣ ҳуди гурӯҳи бозӣ мебошад. Барои амалӣ кардани бозихои миллии хислатҳои зерин сайқал дода мешаванд:

1. Чолокӣ. Дар бозихои миллии ба мисоли аксари бозихои берунӣ аз иштирокчиён чолокӣ ва серҳаракатӣ талаб карда мешавад. Бозихое, ки муаллим пешниҳод кардааст, метавонанд дар асоси зарурати аксуламали фаврӣ ба сигналҳои садоӣ, визуалӣ ва ламсӣ сохта шаванд. Инҳо метавонанд бозихо бо таваққуфҳои ногаҳонӣ, таъхирҳои фаврӣ ва барқарор кардани ҳаракатҳо, ҷаҳидан, давидан бо ҳалқа, бандкашӣ ва ғайра.[10].

2. Қувва. Ин қобилиятест, ки аз талабагон талаб мекунад, ки муқовимати

беруниро паси сар кунанд ё ба онҳо бо кӯшиши қувваи мушакҳо муқовимат кунанд [11]. Муаллим барои инкишоф додани қувва дар дарси тарбияи ҷисмонӣ аз бозихои берунии шиддаташон гуногун истифода мебарад, ки асосан аз хонандагон истифода бурдани сарбории муътадил, фишори кӯтоҳмуддати суръат-қувва ва ғайра талаб мекунад. [10]. Масалан, дар бозии «Тубхасак - Тубро ба доира занед» - ба доира партофтани тӯби вазнини саҳт ва дақиқ истифода мешавад.

Ба бозихое, ки қобилияти суръат ва қувваро инкишоф медиҳанд бозии «Кӣ пештар, кӣ баландтар аст?»-ро дохил кардан мумкин аст.

3. Маҳорат (чусту чолокӣ) – дар хонандагон ҳангоми азхудкунии босуръати координатсияи мураккаб, ҳаракатҳои дақиқ, ки вобаста ба шароит таҷдиди сохтори фаъолияти бозикунӣ онҳоро тақозо мекунад, зоҳир мегардад. Ҳар як бозӣ на танҳо сифатҳои моториро инкишоф медиҳад, балки аҳамияти ахлоқӣ ва эстетикӣ низ дорад. Тағйир додани вазъият дар бозӣ, инчунин аз як ҳаракат ба ҳаракати дигар зуд гузаштани иштирокчиён ба ташаккули маҳорати хонандагон (чусту чолокӣ) мусоидат мекунад. Олими рус А.П. Матвеев қайд мекунад, ки чусту чолокӣ дар дарси тарбияи ҷисмонӣ ҳаракатҳои давидан, ҳазидан, чахидан алоқаманд буда, тағйироти доимии сохтори амалҳоро тақозо мекунад [10,30], ки хусусияти хоси бозихои миллии тоҷикӣ мебошад. Масалан, дар бозии тоҷикии «Лолачинакон», иштирокчиёни бозӣ аз чолокӣ, давидан ва дигар ҳаракатҳо амал мекунанд.

4. Чандирӣ (қатъшавӣ) - ин қобилиятест, ки дар он хонандагон машқҳоро бо амплитудайи калон иҷро мекунанд. Такмили чандирӣ (қатъшавӣ) дар бозихои даставӣ, ки зуд-зуд тағйир додани самти ҳаракатҳои баданро дар бар мегиранд ба мушоҳида мерасад. Чандирӣ дараҷаи муайяни ҳаракат дар бӯғумҳо ва ҳолати системаи мушакҳои бадани инсонро тавсиф мекунад. Агар чандирӣ ба қадри кофӣ инкишоф наёфта бошад, он метавонад ҳамроҳангсозии ҳаракатҳоро душвор гардонад ва ба ҷилавгирӣ аз имкони ҳаракатҳои фазоии бадан ва қисмҳои он мусоидат кунад.

Ҳамин тавр, ҳулоса мекунем, ки ба тарбияи ҷисмонӣ на танҳо ташаккули малакаҳои ҳаракат, иҷрои машқҳои ислоҳӣ дар асоси сигнали садой, дастурҳои шифохӣ, балки идора кардани эҳсосот, вокуниш ба амалҳои шарикон, мутобикшавӣ ба вазъият, дастгирии байниҳамдигарӣ, риояи қоидаҳо низ дохил мешаванд. Омехтагии ин омилҳо тарбияи ҷисмониро бо падидаҳои ахлоқӣ муттаҳид мекунад.

**Муқарриз: Шохӣён Н.Н., д.и.п., профессор
Адабиёт:**

1. Выготский Л.С. Педагогика подростка/Л.С. Выготский [Текст] . - М., Л., 1931. – 459 с.
2. Губанова Л.А., Сафаров Ш.А., Каримова Д.Д. Комплексная программа по физическому воспитанию учащихся V-XI классов общеобразовательной школы/Л.А. Губанова и др.[Текст]. – Душанбе, 2010. – 120 с.
3. Губанова Л.А., Сафаров Ш.А., Каримова Д.Д. Тарбияи ҷисмони (Физическое воспитание): Учебник по физическому воспитанию для учащихся 5-6 классов /Л.А. Губанова и др. [Текст]. – Душанбе, 2010. – 119 с.
4. Губанова Л.А., Сафаров Ш.А., Каримова Д.Д. Тарбияи ҷисмони (Физическое воспитание): Учебник по физическому воспитанию для учащихся 7-9 классов /Л.А. Губанова и др.[Текст]: - Душанбе, 2011. – 120 с.
5. Закон Республики Таджикистан «О физической культуре и спорте» [Текст]. - Душанбе, 1997. – 32 с.
6. Закон Республики Таджикистан «Об образовании» [Текст]. - Душанбе: Шарки озод, 2004. – 91 с.
7. Исследовательский проект «Физкультминутки на уроках». - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: zarubino-school.ru
8. Концепцией национальной школы Республики Таджикистан [Текст]. – Душанбе, 1995. – 26 с.
9. Коробейников Н.К., Михеев А.А., Николенко И.Г. Физическое воспитание.: Учебное

пособие для сред. спец. учебн. заведений / 2-е изд., перер. и допол. // Н.К. Коробейников и др. [Текст] - М.: Высшая школа. 1989. - 384 с.

10. Матвеев А.П., Мельников С.Б. Методика физического воспитания с основами теории: Учебн. пособ. для студентов пед. ин-тов и учащихся пед. уч-щ. /А.П. Матвеев и др. [Текст]. - М.: Просвещение, 1991. - 191с.

РАВАНДИ ТАШКИЛИ БОЗИҶОИ МИЛЛИИ ТОҶИҚӢ ДАР ДАРСИ ТАРБИЯИ ҶИСМОНӢ ВА ОМИЛҶОИ АҲЛОҚИИ ОН

Дар мақолаи мазкур муаллиф проблемаи таҳқиқи бозиҳои серҳаракати милли ҳамаҷун шакл ва методикаи тарбияи хонандагонро мавриди таҳлил қарор медиҳад. Муаллиф назарияи тарзи ҳаёти хонандагонро дар ҷомеаи муосир таҳлил намуда, барномаҳои иҷтимоии давлатро барои беҳтар кардани тарзи ҳаёти ҷомеа роҳи ҳалли гуногунии имкониятҳо ва тарзи ҳаёт муҳим медонад. Дар мақола муаллиф масъалаи тарзи ҳаёти солим ва моҳияти варзишро барои ҷомеаи муосир аз нигоҳи олимони фалсафа ва ҷомеашиносӣ таҳлил намуда, манфиати онро дар мисоли ақидаҳои гуногун нишон медиҳад. Муаллиф афкори олимони мухталифро доир ба мавзӯ баррасӣ менамояд ва мафҳуми тарбияи ҷисмонӣ ва варзишро шарҳ медиҳад. Инчунин мубрамияти мавзӯи мақола дар он зоҳир мешавад, ки то кунун олимони таърифи муайяни тарбияи ҷисмонӣ ва варзишро аз нуқтаи илмҳои ҷомеашиносӣ дақиқан муайян накардаанд. Ин таъриф дар ҷаҳони илми муосир дар раванди таҳлил қарор дорад ва доир ба ин масъала фикру ақидаҳо гуногун мебошанд ва бинобар ҳамин баррасии ин ақидаҳо дар доираи мақолаи илмӣ хеле ба маврид аст.

Калидвожаҳо: *варзиш, таҳқиқ, бозиҳо, серҳаракат, милли, шакл, методика, тарбия, таҳқиқотчиён, тарбияи ҷисмонӣ.*

ПРОЦЕСС ОРГАНИЗАЦИИ ТАДЖИКСКИХ НАЦИОНАЛЬНЫХ ИГР НА УРОКАХ ФИЗКУЛЬТУРЫ И ЕГО МОРАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ

В данной статье автор анализирует проблему исследования народных подвижных игр как форм и методов воспитания учащихся. Автор анализирует теорию образа жизни студентов в современном обществе и считает государственные социальные программы важным способом улучшения образа жизни общества и решения проблемы многообразия возможностей и образов жизни. В статье автор анализирует проблему здорового образа жизни и значение спорта для современного общества с точки зрения философов и социологов, демонстрируя его пользу на примерах с разных точек зрения. Автор рассматривает мнения различных ученых по данной теме и разъясняет концепцию физического воспитания и спорта. Актуальность темы статьи отражается и в том, что до сих пор учеными не выработано четкого определения физической культуры и спорта с точки зрения общественных наук. Данное определение в настоящее время подвергается анализу в мире современной науки, и по этому вопросу существуют различные мнения, поэтому весьма уместно рассмотреть эти мнения в рамках научной статьи.

Ключевые слова: *спорт, исследование, игры, подвижные, национальные, форма, методика, воспитание, исследователи, физическое воспитание.*

THE PROCESSES OF ORGANISATION OF NATIONAL GAMES IN PHYSICAL CULTURE OBJECT AND ITS MORAL ASPECTS

In this article author, note the problem of research of national motorical games as a form and method of nurture and significance of sport in modern society in point of view of science. In article author, discuss the problem of stratification term and its attitudes to life style in society. Author note the correlates of life style personality, role concept of stratification influences and controversy a study of the life style concern as a main term physical culture. Author note that actuality of theme and conducted that this discussion very important for modern science. Because only after right definition of this problem we can find the only conceptual enlightenments about the life style. In this moment as author note, the life style knowledge stay in study of creation and

its very important to analyses the difference opinions of scientists to create the conceptual conclusion in this trend of research.

Keywords: *sport, research, national, motorical, games, form, method, nurture, health, opinion, scientists, physical teach, culture.*

Маълумот дар бораи муаллифон: **Сафаров Шодӣ** – Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори илмҳои педагогӣ, профессор, президент. Нишони: 734063, ҚТ, ш. Душанбе, кӯч. Айни, 126. Тел.: 2 25 84 06

Қаландарбекова Бунавиша Худоевбековна – Донишқадаи тарбияи ҷисмонӣ ба номи Саидмумин Раҳимов, номзади илмҳои педагогӣ, муовини ректор оид ба тарбия. Тел.: 90-101-82-47, E-mail: sabrinakalandar.cov@gmail.com

Сведение об авторах: **Сафаров Шоди** – Академия образования Таджикистана, доктор педагогических наук, профессор, президент. Адрес: 734063, г. Душанбе, ул. Айни, 126. Тел.: 2 25 84 06

Қаландарбекова Бунавиша Худоевбековна – Таджикский физкультурный институт имени С. Рахимова, кандидат педагогических наук, проректор, тел:90-101-82-47, abrinakalandar.cov@gmail.com

About the authors: **Safar Shodi** – Academy of education of Tokikiston, Doctor of Education, Professor, President. Address: 734063, Dushanbe, Aini street, 126. Tel.: 2 25 84 06

Kalandarbekova Bunavsha Khudoiorbekovna – State institute of physical culture after S.Rahimov, candidate (doctor PhD) pedagogical scienses, Deputy of recto, tel. 90-101-82-47, sabrinakalandar.cov@gmail.com

ИНТЕГРИРОВАННЫЙ ПОДХОД УЧИТЕЛЯ К ОБУЧЕНИЮ И ВОСПИТАНИЮ УЧАЩИХСЯ НА УРОКЕ ФИЗКУЛЬТУРЫ В ШКОЛАХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Каримова Д.Дж., Турсунзода Р.Г.

Таджикский институт физической культуры имени Саидмумина Рахимова.

Как помочь детям стать здоровыми? Учителя физической культуры, родители должны знать, что ответы на этот вопрос помогут нам найти решение многих проблем в деле воспитания здорового ребенка.

Дети - наше продолжение, наша любовь, вера и, надежда, наш повседневный труд и тяжелая работа. Да, именно работа, ибо для здоровья ребенка надо потрудиться. Только рационально осуществляемый совместными усилиями родителей, учителей, специалистов по укреплению здоровья средствами физической культуры, методов и способов решения воспитательных задач здоровьесбережения может помочь сохранить ребенку здоровье [1,5].

Перед учителями общеобразовательных школ сегодня встала важная проблема: организация образовательного процесса с учетом всех норм и правил, способствующих сохранению и укреплению здоровья младших школьников, так как в этом возрасте закладываются основы знаний, недостаток которых бывает трудно либо невозможно восполнить в последствии.

Используя в своей работе здоровьесберегающие технологии, учитель ставит задачи:

- **обеспечить ученику возможность сохранения здоровья;**
- **сформировать у него необходимые знания, умения и навыки по ведению здорового образа жизни;**
- **научить использовать знания в повседневной жизни;**
- **укреплять здоровье во время учебного процесса.**

Недостаток двигательной активности - одна из наиболее распространенных причин снижения адаптационных ресурсов организма школьника.

Занимаясь физическими упражнениями, участвуя в спортивных соревнованиях учащиеся начальных классов, вырабатывают физические качества, силу, ловкость, быстроту, выносливость, гибкость. За период работы в школе учитель физкультуры учит детей не только выполнять комплексы *домашних упражнений, утренней зарядки, физкультминуток, физкульт пауз, преодолению полосы препятствий, подвижным и элементам спортивных игр*, но и постоянно на каждом уроке вырабатывает устойчивые морально-волевые качества и выполнению работ статического характера. Например:

Физкультминутки

Дружно встали на разминку

И назад сгибаем спинку.

Раз-два, раз-два, раз-два-три,

Да не упади, смотри. *(Дети наклоняются назад, для страховки упираясь*

ладонями в поясницу). Или,

Давай с тобой попрыгаем

И ножками подвигаем.

Раз прыжок и два прыжок,

Поактивнее дружок.

Выполнение работы статического характера детьми 7-9 лет вызывает учащение пульса на 18% от исходного уровня. (Запомните: пульс после каждой серии прыжковых упражнений не должен превышать 160- 170 ударов минуту). К моменту повторной работы он должен снизиться до 120-140 ударов в минуту [3,6]. Как измерять пульс показано на рисунке 1.

В младшем школьном возрасте дети могут легко овладевать движениями технически сложных форм, так как в 7-8 лет **высшая нервная система** уже имеет высокую степень развития. К этому времени заканчиваются рост и структурная дифференцировка нервных

клеток.

По функциональным показателям нервной системы еще далеко до совершенства. **Сила нервных процессов** у младших школьников относительно невелика. Резко выражено запредельное торможение при действии сверхсильных, монотонных и длительных раздражителей. **Внутреннее** (особенно запаздывающее) **торможение** еще неустойчиво. Поэтому, не успев выслушать объяснения учителя, дети начинают выполнять упражнение. Тогда точность деталей движений подменяется угадыванием правильности выполнения. Дальнейшее корректирование движений идет путем сравнения с выполнением упражнения другими детьми, а также под воздействием указаний учителя.

Возбудительные и тормозные процессы в этом возрасте легко «расплываются» по коре головного мозга. Вот почему выполнение движений отличается неточностью. Анализ близких по структуре движений затруднен. Новые условные связи образуются быстро, но трудно дифференцируются. При разучивании физических упражнений лучше использовать целостный метод, облегчая выполнение основного задания системой подводящих и подготовительных действий.

Дети младшего школьного возраста могут **оперировать понятиями, логически мыслить и сопоставлять факты и события**. Поэтому на уроках физической культуры в школе, на тренировках наряду с наглядными методами обучения учитель физкультуры широко использует и словесные методы. Причем словесные объяснения вызывают у детей ассоциации с ранее прочувствованными, известными двигательными действиями и носит образный характер.

Преподаватель по физической культуре также приучает детей к своеобразному словесному **отчету** - описанию выполняемого упражнения. Отчет у учащихся будет лучше и полнее, если объяснения у учителя будут яркими, доступными и легко воспринимаемыми.

Преподаватель охотно делится своими соображениями и говорит: Дети в 7-10 лет любят уроки физической культуры. Этот период - один из самых эффективных для формирования у них привычки к систематическим занятиям физическими упражнениями. В младшем школьном возрасте у детей школьного возраста развиваются мышечно-двигательные ощущения, улучшается зрительный и кинестетический контроль за выполнением движений т.к. совершенствование координации между зрительными ощущениями и выполнением движений - очень важная задача физического воспитания детей. Слова служат ориентиром, могут привлекать внимание. Учитывая такие особенности, учитель при показе движений должен опираться на объяснение, вводить специальные термины, предлагать выполнять упражнения только по объяснению. Однако при этом нужно соблюдать меру, не забывая пополнять знания различными зрительными представлениями.

На секционных занятиях, семинарах, конференциях, учитель дискусирует о том, что для развития восприятия у детей начальных классов большое значение имеют систематически приводимые учителем сравнения движений, расчленение их на важнейшие детали т.к. школьники в 7-10 лет недостаточно еще точно воспринимают интервалы времени, а короткие промежутки времени они обычно недооценивают. Много затруднений вызывает у них и ориентировка в самом пространстве зала, площадки. Они путают правую и левую стороны. Поэтому рекомендуется систематически тренировать детей в этих достаточно сложных для них процессах.

Объем внимания младших школьников узок: они одновременно могут воспринимать одно или два движения или не связанные между собой элементы движений. Внимание их часто переключается на всевозможные второстепенные объекты и элементы движений. Рассеянность нередко оказывается следствием переутомления, отсутствия привычки внимательно смотреть и слушать.

Приведенные отдельные возрастные характеристики детей младшего школьного возраста, понимание процессов, лежащих в основе возрастных изменений, помогают учителю избежать ошибок в методике преподавания, в подборе и дозировании физических упражнений. Характеристики физического развития и физической подготовленности детей

являются отправными ориентирами для совершенствования преподавания учебного предмета «Физическая культура».

Физическая культура как совокупность предметных ценностей включает материальные и духовные ценности, созданные в обществе в результате обеспечения необходимой по эффективности физкультурной деятельности и для нее. На каждом этапе развития физической культуры они составляют ее ценностное содержание и в этом качестве являются для каждого, кто к ней приобщается, предметом освоения, использования, а по возможности, и дальнейшего совершенствования.

Ценностно-ориентационная система физической культуры содержит элементы, специфические и инструментальные, которые непосредственно влияют на жизнь общества и общие ценности [3,8].

Учитель физкультуры школы приобщает детей к элементарным (первичным) ценностям, которые в настоящее время обуславливают функционирование и развитие физической культуры, относит специфические ценности, выражающие состояние системы физического воспитания, уровень ее идеологических, научных и методических основ, и трансформированные ценности из других сфер общественной жизни.

Ценности, воздействующие на жизнь общества, проявляются в развитии личности, в стимулировании у них ориентации на здоровый образ жизни т.к. физическая культура содействует совершенствованию физического состояния человека и активизирует его двигательную деятельность. Это отражается в формировании физической культуры, в активизации и координации физиологических функций, в мобилизации функциональных резервов, в адаптации, реактивации организма и повышении выносливости к неспецифическим импульсам, в приобретении и развитии двигательных навыков, двигательных способностей и физических свойств. Физическая культура влияет на формирование моральных и интеллектуальных качеств личности, на политическое сознание, представления о достоинстве гражданина и его образе жизни [3,9].

Процесс формирования умений для овладения младшими школьниками ценностями физической культуры создает широкие возможности для развития представлений о духовной значимости физической культуры. Облик воспитанного школьника характеризуется такими качествами, как аккуратность, бережливость, уважение к общей собственности, к труду людей, а также соблюдением определенных правил: входить в зал в чистой обуви (спортивной), заниматься только в чистом костюме установленной формы. Содержание многих спортивных и подвижных игр нацелено на побуждение к хорошим поступкам. Особенно важно, когда в условиях игрового азарта ради помощи товарищу подавляется желание действовать в собственных интересах. В играх (например, «Два мороза», «Перебежка с выручкой» или «Перестрелка») стимулируется выручка «запятнанных». С помощью определенных правил можно содействовать предотвращению проявлений зазнайства, тщеславия у детей с более высокой физической подготовленностью [2;4,49].

Укрепление здоровья и закаливание организма могут быть дос-

тигнуты при систематическом выполнении физических упражнений. Особое значение имеют при этом упражнения, вовлекающие в работу большие группы мышц, благотворно воздействующих на деятельность дыхательной, сердечно-сосудистой и других систем и функций организма. Учащиеся должны знать, что физические упражнения положительно влияют на здоровье лишь при соблюдении необходимых гигиенических условий. Так, занятия в плохо проветренном помещении принесут только вред ученику.

Учителя физкультуры общеобразовательных школ на семинаре отмечали, что для достижения планируемых результатов по формированию умений самостоятельно овладевать ценностями физической культуры, учащимся нужны определенные знания и действия. Они должны участвовать в массовых оздоровительных мероприятиях, знать, какими средствами располагает физическая культура как школьный учебный предмет, помогающий улучшить свое здоровье и свой вид.

Например, гимнастика имеет большое значение для гармоничного физического

развития, для выработки умения владеть своими движениями, для формирования осанки. С помощью гимнастических упражнений можно избирательно воздействовать на отдельные мышечные группы, связки и суставы.

Понимание воспитательной ценности физической культуры - важное условие процесса физического воспитания учащихся и формирования их умений самостоятельного овладения ценностями физической культуры.

Программа по физической культуре для школ построена так, чтобы дети, систематически занимаясь на уроках, дома, в физкультурных кружках и спортивных секциях, овладели жизненно важными двигательными навыками и применяли бы их в повседневной жизни. Кроме того, детей обучают выполнению различных упражнений, имеющих непосредственно прикладной характер, но полезных для всестороннего физического развития. С детьми надо больше играть, так как в играх раскрывается все богатство разнообразных движений.

Занятия по физической культуре должны способствовать развитию двигательных качеств. Быстрота, ловкость, сила, выносливость, гибкость необходимы каждому человеку.

Быстрота - это способность человека выполнять движения с возможно большей скоростью. Различают быстроту движений (например, в беге, особенно на короткие дистанции) быстроту двигательной реакции (например, реагирование на внезапный сигнал - старт в беге). Для развития качества быстроты применяют: различные упражнения в быстром темпе, старты, бег на короткие дистанции с максимальной скоростью, бег с ускорением, прыжки в длину с разбега, прыжки с длинной и короткой скакалкой, игры, требующие быстрой реакции и двигательных действий, и др.

Ловкость - это способность координировать, движения, овладевать новыми, уметь быстро переключаться с одних движений на другие, в зависимости от требований изменяющейся обстановки. Наиболее ярко ловкость проявляется при выполнении гимнастических упражнений, в играх, прыжках в длину и высоту, в метаниях, передвижении на роликовых коньках, велосипеде, самокате и спусках с гор на санках. Для развития ловкости используют любые физические упражнения в различных сочетаниях, представляющие для занимающихся элементы координационной трудности.

Силой принято называть способность преодолевать внешнее сопротивление посредством мышечных напряжений. Сила проявляется в большей или меньшей степени в любых движениях. Для развития качества силы эффективна: упражнения с предметами различного веса, допустимого в этом возрасте (например, набивные мячи, гантели), упражнения в висах, упорах, метание и толкание мячей (в том числе на дальность), прыжки, игры с перетягиванием, лазанье по канату и др.

Выносливость - это способность организма противостоять утомлению при какой-либо деятельности. Различают выносливость общую и специальную. Общая выносливость - способность к непрерывной двигательной деятельности с умеренным напряжением в течение длительного времени (например, длительная ходьба, бег, передвижение на роликовых коньках, катание на санках и велосипеде, игры). Специальная выносливость - выносливость в определенной деятельности.

Гибкость - это свойство организма человека, характеризующееся подвижностью звеньев опорно-двигательного аппарата. Одним из показателей гибкости является амплитуда движений, которая влияет на проявление быстроты, ловкости и других физических качеств. Для развития гибкости полезны упражнения с увеличенной амплитудой. Это прежде всего упражнения для рук, ног, головы, туловища, различные виды ходьбы и бега длинными шагами, прыжки в шаге, прыжки на месте, сгибая ноги к груди, глубокие приседания на всей ступне, упражнения у гимнастической стенки лицом к ней или спиной - наклоны вперед, назад, в сторону, акробатические комплексы и др. [3,12].

У общеобразовательной школы широкие возможности для воспитания человека образованного, гармонически развитого.

Администрация школы должна строго следить за организацией и выполнением

учащимися **двигательного режима** в учебно- воспитательном процессе.

Как мы уже знаем, что основной формой физического воспитания учащихся является учебная работа в школе, которая осуществляется на уроках физической культуры. Содержание учебного материала и уроков определяется программой по физическому воспитанию.

Урок физической культуры имеет определенную структуру: *вводная часть, основная и заключительная.*

Вводная часть (7-10 мин) начинается с построения учащихся и определения задач урока. Затем учащиеся готовятся к выполнению физических упражнений, предусмотренных планом урока; в это время осуществляются психологическая и физиологическая их подготовка. *Психологическая подготовка* заключается в акцентировании внимания учащихся на решении поставленных задач с помощью заданий на внимание. *Физиологическая подготовка* направлена на достижение готовности организма к непосредственному выполнению задач урока с помощью общеразвивающих и подготовительных упражнений. Содержание упражнений зависит от материала, запланированного на урок, от условий для занятий и состояния учащихся. Нагрузка в это время не должна вызывать утомления (см. фото 2).

В основной части урока (30-35 мин) решаются учебные задачи, связанные с воспитанием морально-волевых качеств личности, укреплением здоровья, развитием двигательных (физических) качеств. Сложные двигательные действия осваиваются в начале этой части урока, затем совершенствуется и закрепляется ранее пройденный материал. Упражнения, требующие проявления координации, ловкости, скоростных и скоростно-силовых качеств, выполняют в начале основной части урока, связанные с силой и выносливостью.

В заключительной части урока (3-5 мин) необходимо создать условия для постепенного перехода от возбужденного состояния, вызванного интенсивными занятиями физическими упражнениями, к последующей работе на других уроках. Этому способствуют спокойная ходьба, малоподвижные игры, упражнения на внимание и т.п. [3,59].

Этапы обучения. Первый этап - ознакомление. Задача этого этапа - формирование представления о двигательных действиях. Учитель знакомит учащихся с особенностями действий и их значением с помощью показа и рассказа. Детали движений осваиваются гораздо быстрее, если дети могут наблюдать технически правильное его выполнение. Между повторениями в заданиях желательно делать паузы, во время которых учащиеся сами анализируют выполнение движений.

Второй этап - разучивание. На этом этапе в основном применяется целостный способ выполнения движения, на фоне которого выделяются отдельные его элементы. Для освоения важнейших деталей уточняется структура двигательного действия путем многократного его выполнения, применения схем, видеосюжетов, сообщения дополнительных сведений, исправления ошибок. Следует своевременно давать учащимся направляющую и координирующую информацию по ходу выполнения упражнения. Подобная информация может исходить как от учителя физической культуры, так и от самих учащихся.

Третий и четвертый этапы - закрепление и совершенствование; ими заканчивается освоение движений. Движения многократно повторяются в различных условиях (сложных, непривычных и т.п.)

Следовательно, на уроках физической культуры решаются следующие задачи:

- **обучение школьников двигательным действиям, предусмотренным программой;**
- **укрепление здоровья; физическое развитие; физическая подготовленность;**
- **воспитание моральных и волевых качеств, привычка самостоятельно заниматься физическими упражнениями.**

Эффективность уроков обуславливается не только их содержанием, но и организацией работы учащихся, методикой обучения движениям, условиями деятельности учителя

Содержание урока физической культуры включает: основную тему занятий;

средства, с помощью которых можно решить задачи темы в соответствии с программой; число необходимых средств для получения воспитательного, оздоровительного и образовательного результата от физических упражнений.

Организация деятельности учащихся представлена *фронтальным, групповым, индивидуальным* методами, а также методами *дополнительных, самостоятельных и станционных занятий*.

Фронтальный метод (поточный) предусматривает такую организацию деятельности учащихся, при которой весь класс выполняет какое-либо одно, общее для всех задание.

Групповой метод обеспечивает дифференцированный подход к ученикам в процессе обучения движениям. При групповом методе класс делят на группы (отделения), и каждая из групп выполняет свое, отличающееся от других задание.

Индивидуальный метод позволяет каждому учащемуся *проявить свои* стремления, выразить себя в движении, в действии как отдельной личности в среде всего коллектива.

Метод дополнительных заданий предполагает выполнение несложных упражнений сразу несколькими учениками или индивидуально, по заданию учителя, в интервалах между основными упражнениями. Этот метод имеет неограниченные возможности при конкретном назначении.

Метод самостоятельных заданий требует высокой степени дисциплинированности класса, сознательной заинтересованности в результатах занятий и достаточной подготовленности к самостоятельному выполнению упражнений.

Метод станционных заданий направлен на закрепление и совершенствование двигательных умений и навыков.

Учителям начальных классов, а также учителю физкультуры рекомендуется включать новые технологии, которые ведут к повышению двигательной деятельности учащихся (см. схему 1).

Методика обучения движениям нацеливает на овладение основными видами двигательных действий, выполнение их в различных по сложности условиях, развитие необходимых для этого двигательных качеств.

Примерная схема расположения учащихся в спортивном зале, на площадке при использовании метода станционных заданий.

Схема 1

Схема 1 дана в тексте с тем условием, чтобы ее взяли на вооружение учителя начальных классов при проведении уроков физкультуры с учащимися.

Если мы приоткроем занавесь и раскроем медико-биологическую

характеристику то увидим, что дети младшего школьного возраста чувствительны к направленному воздействию на развитие их двигательной функции, совершенствование морфологических структур двигательного аппарата. В этом возрасте наблюдаются равномерный прирост длины тела и увеличение его массы. Благодаря развитию мышц и связок происходит формирование шейной и грудной кривизны позвоночника, что является характерным для правильной осанки. Вместе с тем относительно слабое развитие мышц, обеспечивающих длительное поддержание статических напряжений при удержании различных поз тела, а также значительная эластичность связок могут быть причиной деформации опорно-двигательного аппарата, возникновения сколиозов и плоскостопия. Средние показатели физического развития детей младшего школьного возраста указаны в таблице 1.

Таблица 1

Средние показатели физического развития детей младшего школьного возраста

Показатели	Возраст, лет				
		6-7	7-8	8-9	9-10
Рост, см	М	124	128	134	140
	Д	120	127	134	139
Масса тела, кг	М	22,4	26,0	32,1	35,9
	Д	21,9	25,2	30,6	32,7
Жизненная емкость лег-	м	1,42	1,54	1,86	2,30
ких -ЖЕЛ, л	р.	1,39	1,46	1,68	1,94
Окружность грудной	м	58,4	62,2	65,3	63,1
клетки, см	Д	57,2	61,0	67,4	62,6
Динамометрия	м	6,2	10,8	12,1	16,4
правой кисти, кг	Д	5,1	7,4	10,1	12,8
Динамометрия	м	3,2	4,3	7,1	Ю,1
левой кисти, кг	д	2,4	3,9	4,5	8,2

Таблица 1 показывает средние показатели детей 1-4 классов.

В младшем школьном возрасте (по сравнению с предшествующим дошкольным) отмечается значительное ускорение темпов структурных преобразований во всех звеньях сердечно-сосудистой системы: увеличивается масса сердца, наблюдается утолщение стенок миокарда; широкий просвет сосудов и относительно больший, чем у взрослых, минутный объем крови (в расчете на килограмм массы тела) обеспечивают достаточное кровоснабжение органов. Однако в отличие от взрослых достижение необходимого минутного объема осуществляется у этих детей преимущественно за счет частоты сердечных сокращений (ЧСС), компенсирующей относительно небольшой ударный объем сердца (количество крови, выбрасываемой сердцем за одно сокращение). Высокая ЧСС на фоне пониженного артериального давления вызывает дополнительное напряжение в деятельности сердечно-сосудистой системы. Систолическое артериальное давление у школьников составляет в среднем 95 - 100 мм рт. ст., а диастолическое - $\frac{2}{3}$ от него. С возрастом величина ударного объема увеличивается, а ЧСС снижается, что говорит о росте резервных возможностей сердца [2,52].

В период от 6-7 до 9-10 лет значительно увеличивается масса легких, количество альвеол приближается к их числу у взрослых. Структурные изменения в легких обуславливают повышение их жизненной емкости (максимальный объем воздуха за один дыхательный цикл). Так, жизненная емкость легких (ЖЕЛ) увеличивается с 1,40-1,60 до 2,20-2,50 л. Одновременно с увеличением возможностей внешнего дыхания и сердечно-сосудистой системы отмечается рост показателей потребления кислорода, как в условиях покоя, так и при напряженной физической работе. Данные изменения отражают повышение возможностей обеспечения мышц кислородом, совершенствование энерго обменных процессов. Положительные изменения в системе дыхания характеризуют расширение ее

функциональных границ, однако она еще далека от своего совершенства. Это прежде всего сказывается на времени выполнения физических нагрузок, когда у младших школьников отмечаются высокая частота дыхания и относительно небольшие дыхательные объемы, малоэффективная утилизация кислорода из вентилируемого воздуха, высокая энергетическая стоимость механической работы.

Важной особенностью детей младшего школьного возраста является динамика развития анализаторов. Так, зоны коры больших полушарий, имеющие отношение к двигательному анализатору, становятся уже достаточно зрелыми. Вместе с тем тесных функциональных взаимоотношений между двигательным, зрительным и другими анализаторами пока еще нет. В этом возрасте отмечается также недостаточная зрелость областей коры головного мозга, программирующих и контролирующих произвольные движения, что отражается как на освоении, так и на воспроизведении многих движений со сложной двигательной структурой.

Таким образом, функциональные возможности младших школьников по многим показателям уступают возможностям взрослых, но прогрессирующее развитие отдельных органов и структур позволяет направленно воздействовать на более ускоренное их развитие и тем самым повышать функциональные возможности организма в целом. Для практики физического воспитания показатели функциональных возможностей детского организма являются ведущими критериями при выборе физических нагрузок, структуры двигательных действий, методов воздействий на организм [2,54].

Психолого-педагогическая характеристика. Младший школьный возраст является наиболее благоприятным для развития многих физических способностей, о чем свидетельствуют средние функциональные показатели детей младшего школьного возраста в покое и при максимальной нагрузке (табл. 2).

Среди физических способностей, наиболее интенсивно развивающихся в младшем школьном возрасте, выделяют скоростные и координационные способности (простые координации), а также способности длительно выполнять циклические действия в режимах умеренной и большой интенсивности. В рамках педагогического процесса развитие физических способностей осуществляется по двум основным направлениям: первое - *стимулирующее развитие физических способностей* и второе - *направленное развитие*. Стимулирующее развитие осуществляется в процессе формирования двигательных умений и навыков. Оно связано с обучением детей основам управления движениями, что способствует развитию физических способностей, в первую очередь координационных. Направленное развитие проявляется в повышении функциональных возможностей определенных органов и структур организма (внешнее дыхание, кровообращение, энергообеспечение и т. д.) улучшении их взаимодействия во время выполнения двигательных действий. Повышение функциональных возможностей обеспечивается путем выполнения хорошо освоенных упражнений с изменением величины нагрузки.¹

Таблица 2

Средние функциональные показатели детей младшего школьного возраста в покое и при максимальной нагрузке

	Возраст								
Показатели	6-7			7-8		8-9		9-10	
		Покой	Работа	Покой	Работа	Покой	Работа	Покой	Работа
Частота сердечных сокращений, уд/мин	М	97,6	192,4	91,3	184,1	83,4	187,4	79,6	179,3
	Д	95,4	192,3	87,2	187,3	84,2	185,7	82,1	183,4
Ударный выброс крови, мл	М	24,9	42,6	36,2	62,7	40,4	62,9	43,7	63,1
	Д	25,2	40,4	32,3	42,9	32,6	43,1	32,3	44,4
Частота дыхания,	М	24,1	65,1	21,4	55,1	19,6	47,2	18,6	46,4
	д	24,2	69,4	23,3	51,4	22,1	49,6	20,7	49,0

цикл/мин									
Дыхательный объем, мл/цикл	м	196	374	220	440	230	540	220	610
Потребление ки- слорода, мл/мин- кг	д	190	344	186	360	180	440	194	460
	м	6,6	37,4	6,8	33,7	6,7	34,5	6,4	38,4
	д	6,2	36,4	6,4	27,8	6,2	32,5	6,3	33,6

Таблица 2 наглядно показывает средние функциональные показатели учащихся начальных классов.

При проведении занятий физическими упражнениями младшие школьники стараются подражать учителю, копировать его действия в процессе выполнения двигательных заданий. При этом мотивационной основой выполнения двигательных действий является желание не отстать от своих сверстников, получить поощрение от учителя или товарищей. Для младших школьников характерны относительно быстрая смена эмоциональной активности и переход к пассивному состоянию. В основе этого явления лежат по крайней мере две причины. Первая связана с тем, что высокая эмоциональная нагрузка, длительно воздействующая на ребенка, ведет к-развитию процессов торможения в центральных зонах высших отделов нервной системы (охранительный рефлекс), а вторая обусловлена низким уровнем общей физической работоспособности, что определяет весьма быстрое развитие утомления организма в целом. Вместе с тем младшие школьники быстро восстанавливаются после нагрузок, и у них вновь появляется потребность в двигательной активности. Эта смена функциональной активности в поведении школьников предопределяет необходимость в выборе оптимального чередования нагрузки и отдыха. Надо избегать длительного, монотонного выполнения однообразных двигательных действий, а также продолжительных эмоциональных напряжений. В учебный процесс нужно постоянно включать новые задания, двигательные действия, разнообразные формы организации занятий, позволяющие каждому ученику проявлять свои физические потенции в полном объеме [2, с. 56].

Рецензент: Нарзуллоев Х., к.п.н.

Список литературы:

1. Бабенкова Е.А. Как помочь детям стать здоровыми: Метод, пособие - М.: Астрел, АСТ, 2004.-206с.
2. Бутовский А. Д. Записки по истории и методике телесных упражнений. СПб, 1913. -328с.
3. Вихров К.Л. Футбол в школе. М., 1990., -30с.
4. Дюперрон Г.А. Краткий курс истории физических упражнений. -Л: Ф., 1924., -78с.
5. Лукьянова Е.А., Ермолаева О.Ю., Сергиенко В.П. Тренируем дыхание. М., «Знание», 1987., -91с.
6. Матвеев А.П., Мельников С.Б. Методика физического воспитания с основами теории: Уч. пособия. - М.: Просвещение, 1991. 191с.
7. Матвеев А.П., Мельников С.Б. Методика физического воспитания с основами теории: Учебн. пособие для студентов пед. ин-тов и учащихся пед. училищ.-М.: Просвещение, 1991., -191с.
8. Назаренко Л.Д. Оздоровительные основы физических упражнений. М., «Владос-Пресс», 2003., -43с
9. Петленко В.П., Давиденко Д.Н. Этюды валеологии: здоровье как человеческая ценность. - СПб: Балтийская педагогическая академия.-1998.-120 с.
10. Подвижные игры: учебник. Л.В. Былеева, И.М. Коротков, Р.В. Климкова и др.-М.: ФИС, 2006.-288с.
11. Прохазка К. Спорти мир: Пер. с чешского. – М.:ФиС, 1986., -С.80.
12. Сафаров Ш.А., Губанова Л.А. Формы и методы физического воспитания учащихся начальных классов на основе комплексной программы и учебников: Метод, пособие. - Душанбе: 2012. 96с.
13. Формирование здорового образа жизни российских подростков для классных руководителей 5-9 классов.: Учебное методическое пособие /Под ред. Л.В. Баль, С.В.

- Барканова.- М.: ВЛАДОС, 2003.-192с. (Здоровьесберегающая педагогика).
14. Шарипова Д.Д. Семенова Л.М. Берегите здоровье смолоду. Ташкент, «Медицина», 1982., -68с.
15. Яковлев В.Г. Умение играть - оценивать//Физическая культура в школе-№1, 1998.-С.42.

ИНТЕГРИРОВАННЫЙ ПОДХОД УЧИТЕЛЯ К ОБУЧЕНИЮ И ВОСПИТАНИЮ УЧАЩИХСЯ НА УРОКЕ ФИЗКУЛЬТУРЫ В ШКОЛАХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Среди физических способностей, наиболее интенсивно развивающихся в младшем школьном возрасте, выделяют скоростные и координационные способности (простые координации), а также способности длительно выполнять циклические действия в режимах умеренной и большой интенсивности.

В рамках педагогического процесса развитие физических способностей осуществляется по двум основным направлениям: первое - *стимулирующее развитие физических способностей* и второе - *направленное развитие*. Стимулирующее развитие осуществляется в процессе формирования двигательных умений и навыков. Оно связано с обучением детей основам управления движениями, что способствует развитию физических способностей, в первую очередь координационных. Направленное развитие проявляется в повышении функциональных возможностей определенных органов и структур организма (внешнее дыхание, кровообращение, энергообеспечение и т.д.) улучшении их взаимодействия во время выполнения двигательных действий. Повышение функциональных возможностей обеспечивается путем выполнения хорошо освоенных упражнений с изменением величины нагрузки.

Ключевые слова: *разминка, здоровьесбережение, физические упражнения, самостоятельные занятия, фронтальный метод, нервная система, психологическая подготовка.*

МУНОСИБАТИ ҲАМГИРОИ МУАЛЛИМ БА ТАЪЛИМУ ТАРБИЯИ ХОНАНДАГОН ДАР ДАРСИ ТАРБИЯИ ҶИСМОНИИ МАКТАБҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар байни қобилиятҳои ҷисмонӣ, ки дар синни мактаби ибтидоӣ бештар инкишоф меёбанд, мо метавонем қобилиятҳои суръатнок ва координатсионӣ (координатсионии оддӣ), инчунин қобилияти иҷроӣ амалҳои сиклиро барои муддати дароз дар речаҳои муътадил ва шиддатнок қайд намоем.

Дар доираи раванди педагогӣ инкишофи қобилияти ҷисмонӣ дар ду самти асосӣ ба амал бароварда мешавад: якум — ҳавасмандгардонии инкишофи қобилияти ҷисмонӣ ва дуюм — инкишофи мақсаднок. Инкишофи ҳавасмандкунонда дар раванди ташаккули малака ва қобилиятҳои моторӣ амалӣ карда мешавад. Муалифи мақола онро ба сарбории ҷисмонӣ суръатнокии тамрин ва тавоноии ҷисми кӯдакони сини хурди мактабӣ вобаста медонад. Он бо таълим додани асосҳои идоракунии ҳаракат ба кӯдакон алоқаманд аст, ки ба рушди қобилиятҳои ҷисмонӣ, пеш аз ҳама координатсионӣ мусоидат мекунад. Инкишофи равонашуда дар баланд шудани имкониятҳои функционалии узвҳо ва сохторҳои алоҳидаи бадан (нафасгирии беруна, гардиши хун, таъмини энергия ва ғайра) ва бештар шудани таъсири мутақобилаи онҳо ҳангоми иҷроӣ амали ҳаракат зоҳир мегардад. Афзоиши қобилиятҳои функционалӣ тавассути иҷроӣ машқҳои хуб азхудшуда бо микдори гуногуни сарборӣ ба даст оварда мешавад.

Калидвожаҳо: *гармиравӣ, нигоҳубини саломатӣ, машқҳои ҷисмонӣ, машқҳои мустақилона, усули фронталӣ, системаи асаб, омӯзиши психологӣ.*

INTEGRATED TEACHER'S APPROACH TO TEACHING AND EDUCATING STUDENTS IN PHYSICAL EDUCATION CLASSES IN SCHOOLS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Among the physical abilities that develop most intensively in primary school age, there are

speed and coordination abilities (simple coordination), as well as the ability to perform cyclic actions for a long time in moderate and high intensity modes. Within the framework of the pedagogical process, the development of physical abilities is carried out in two main directions: the first is the stimulating development of physical abilities and the second is directed development. Stimulating development is carried out in the process of formation of motor skills. It is associated with teaching children the basics of movement control, which contributes to the development of physical abilities, primarily coordination. Directed development manifests itself in increasing the functional capabilities of certain organs and structures of the body (external respiration, blood circulation, energy supply, etc.), improving their interaction during the performance of motor actions. Increasing flexibility by increasing intensity of workload.

Keywords: warm-up activities, health care, physical exercises, self-paced classes, frontal method, nervous system, psychological training.

Маълумот дар бораи муаллифон: **Каримова Дилором Джумаевна** – Донишқадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов, номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи назарияи методикаи тарбияи ҷисмонӣ. **Суроға:** ш. Душанбе, Лучоб – 53, 734053. **Тамос:** +992 904-17-44-22, **e-mail:** dilorom_1969_fizkult@mail.ru

Турсунзода Раджабали Гурез – Донишқадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов, и.в. дотсенти кафедраи назария ва методикаи намудҳои ғуштин. **Суроға:** ш. Душанбе, Лучоб – 53, 734053.

Сведения об авторах: **Каримова Дилором Джумаевна** – Таджикский институт физической культуры имени Саидмумина Рахимова, кандидат педагогических наук, доцент кафедры теории и методики физического воспитания. **Адрес:** г. Душанбе, Лучоб – 53, 734053. **Тел.:** +992 904-17-44-22, **e-mail:** dilorom_1969_fizkult@mail.ru.

Турсунзода Раджабали Гурез – – Таджикский институт физической культуры имени Саидмумина Рахимова, и.о. доцента кафедры теории и методики видов борьбы. **Адрес:** г. Душанбе, Лучоб – 53, 734053.

Information about the authors: **Karimova D. J.** – Tajikistan University of Physical Education named after Saidmumin Rakhimov, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Theory and Methodology of Physical Education. **Address:** Dushanbe city, Luchob – 53, 734053. **Contact:** +992 904-17-44-22, **e-mail:** dilorom_1969_fizkult@mail.ru.

Tursunzoda Rajabali Gurez - Tajikistan University of Physical Education named after Saidmumin Rakhimov, is an acting Associate professor at the Department of theory and methods of wrestling. **Address:** Dushanbe city, Luchob – 53, 734053.

ОМИЛҲОИ РУШДИ РАҒБАТИ МАЪРИФАТИИ ДОНИШЧЌҒЁН ДАР ОМУЌИШИ ЗАБОНИ АНГЛИСЌ

Қаюмов А.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Чи тавре ки ба ҳамагон маълум аст ҷомеаи ҷаҳонӣ дар раванди бархӯрди тамаддунҳо ва ҷаҳонишавӣ қарор дорад. Ин раванд ҳар як сокини сайёро вазифадор менамояд, ки аз забонҳои хориҷӣ оғаҳ бошад, зеро ягона воситаи ҳифзи арзишҳои миллӣ, ин донишҳои забонҳои хориҷӣ мебошад. Дар шароити кунуни забонҳои хориҷӣ, бахусус англисӣ, забони байналхалқӣ, забони техника ва технологияҳои нав ва забони муоширати байни миллатҳо ба ҳисоб мераванд. Аз ин лиҳоз Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҳама вохӯриҳо ва суҳбатҳои ҷашон пайваста оид ба омӯзиши ин забон таъкид менамоянд.

Дар даврони истиқлолият Ҷумҳурии Тоҷикистон дар минтақа ва ҷаҳон ҷойгоҳи вижаеро касб намуда, узви комилҳуқуқи як қатор созмонҳои байналхалқию минтақавӣ, институтҳои молиявӣ буда, ин чунин бо зиёда аз 180 кишварҳои олам муносибатҳои дӯҷониба ва бисёрҷонибаи дипломатиро ба роҳ мондааст, ки ин омил дар раванди ҷаҳонишавӣ ҳамаи муттаҳасисонро новобаста аз касбу корашон водор менамояд, ки манфиатҳои давлат ва миллатро дар сатҳи байналмиллалӣ муаррифӣ ва ҳифз карда тавонанд. Дар солҳои соҳибистиқлолӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати хориҷии «Дарҳои боз»-ро пеш гирифта, дар ҷаҳон ҳамчун давлати накухоҳ, сулҳпарвар ва ташаббускор шинохта шудааст. Имрӯзҳо Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қатори давлатҳои амнатрини ҷаҳон мақом гирифтааст, ки ин боиси ифтихори ҳар як тоҷик аст.

Дар Паёми имсолаашон Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ба омӯзиши забонҳои хориҷӣ бори дигар диққат дода, хотирнишон намуданд, ки ҳар як ҷавони тоҷик бояд ҳади ақал ду забон (англисӣ ва русӣ)-ро аз худ намоянд: **«Зарур вст, ки барои боз ҳам баланд бардоштани сатҳу сифати таҳсилот, омода кардани кадрҳои баландихтисос, омӯхтани забони давлатӣ, таъриху фарҳанги бостонии халқи тоҷик, боло бурдани шавқу рағбати хонандагон ба омӯзиши фанҳои риёзӣ, дақиқ, табиӣ, технологияҳои иттилоотӣ ва аз худ кардани забонҳои хориҷӣ, махсусан забонҳои рисиву англисӣ тавачҷуҳи аввалиндарача зохир карда шавад»**[7].

Бешак, ин суҳанони Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз ҷониби ҷавонон хуш пазируфта шуда, боиси ояндаи дурахшони ҳар яки онҳо мегардад. Гӯеи бузург қайд намудааст, ки «шахсе, ки ду забони хориҷиро медонад вай арзиши ду инсонро дорад».

Ба ақидаи таҳлилгари масоили маркетинги байналхалқии даниягӣ Йеспер Кунде (Jesper Kunde) муайян намудааст, ВАО-и байналхалқӣ ба монанди CNN, CBC Worldwide, MTV, NHK, BBC ва CNBC пайдоиши ақидаҳоро дар сатҳи ҷаҳонӣ идора менамояд. Дар натиҷа ин раванд боиси он мегардад, ки ширкатҳо бояд муттаҳасисони сатҳи олии забондон дошта бошанд, ки дар ВАО – и байналмиллалӣ тавонанд аз брендҳои машҳури худ ҳимоят намоянд.

Бояд қайд намуд, ки донишҳои забони англисӣ ба мутахассис имкониятҳои зеринро медиҳад: яъне ҳамгироии фаъолият бо низом ва анъанаҳои дигар мамолик; имконияти фаъолият дар шароити бисёрфарҳангӣ; имконияти пешбурди тиҷорат ва муносибат бо шарикони хориҷӣ; малакаи баргузори гуфтушунид, бахусус гуфтушунид дар фазои бисёрзабонӣ; имконияти миёнаравӣ ва миёнҷигарӣ дар ҳалли масъалаҳои баҳсбарангез ё корӣ; имконияти кор дар ташкилотҳои хориҷӣ; имконияти ҷалби сармояи хориҷӣ; имконияти бо муваффақ муаррифии лоиҳа ва ё ширкати худ дар дилхоҳ намоишгоҳ ё конференсҳои сатҳи гуногуни хориҷӣ.

Дар замони муосир мубрамияти бештарро муколамаҳо дар шароити бисёрфарҳангӣ касб намудааст, ки ҳангоми баргузориҳои конференсҳои байналхалқӣ, симпозиумҳо ва ҷаласаҳо, иштирокчиён ба мушкилоти забонӣ бар меҳӯранд, ки дар чунин мавридҳо нақши асосӣ бар дӯши забони англисӣ меафтад, зеро забони англисӣ забони гуфтугӯи байни миллатҳо эътироф шудааст. Бояд қайд намуд, ки барои 600 миллион инсон забони англисӣ ё забони модарӣ ва ё забони дуюм дар ҷаҳон ба ҳисоб меравад. Яку ним миллиард, яъне 30 % аҳолии ҷаҳон бо забони англисӣ гап мезананд. Бештар аз 75 % мактубҳои дипломатӣ (мактуб, почтаҳои электронӣ) ва беш аз 90 % хабарҳо дар сомонаҳои интернетӣ бо забони англисӣ ба роҳ монда мешавад.

Муҳақиқ С.А. Карасёв қайд менамояд, ки дар асри 21 эҳтимоли пайдоиши падидаи бемисли лингвистӣ, яъне «забони англисӣ байналмиллалӣ» мавҷуд аст, ки он фарогири ҳамагуна лаҳҷаҳои миллии забони англисӣ мебошад. Ӯ инчунин қайд менамояд, ки густариши истифодаи забони англисӣ дар соҳаҳои ВАО, реклама, филмсозӣ, навъҳои мухталифи мусиқӣ, туризм, бизнеси байналхалқӣ, (ташкили системаи забони ягона – Seaspeak, Emergency Speak, Airspeak), маориф, муоширати байналмиллалӣ барои мавқеи хоса пайдо намудани забони англисӣ замина эҷод менамояд.

Чи тавре ки Н. А. Багдасарова дар пажӯҳишҳои худ ишора менамояд, дар замони муосир зарурати забони ҷаҳонӣ (глобалӣ) пеш аз ҳама дар соҳаи илмию академӣ ва иқтисодию тиҷоратӣ ҳис карда мешавад. Олимони бисёре аз давлатҳои ғайри англисзабон забони англисиро забони модарии илмӣ барои ҷопи маводҳои илмӣ ва таҳқиқотӣ меҳисобанд. Агарчи дар даврони пас аз ҷангӣ 15 % корҳои илмӣ дар соҳаи илмҳои табиӣ бо забони англисӣ ҷоп шуда бошад, то солҳои 1990 ин рақам ба 57,6 % расид ва дар айни замон ин шумора ба 80 % омада расидааст.

Олимон ва муҳақиқони муосир кӯшиш менамоянд, ки дастовардҳои илмӣ худро дар маҷалаҳои англисӣ нашр намоянд, зеро ин амал ба онҳо имконият медиҳад, ки ба индекси иқтибосии илмӣ амрикоӣ (SCI) роҳ ёбанд.

Забони англисӣ дорои вожаҳои зиёд ва сохтори грамматикӣ содда мебошад. Дар ин забон ибораҳои дароз ва хусусиятҳои мураккаби риторикӣ дида намешавад. Забони англисӣ бештар ҷун забони наср маҳсуб меёбад.

Чи тавре ки Д. Кристал (D. Crystal) қайд менамояд, забони англисӣ забони гуфтугӯи ҷаҳонӣ дар соҳаи муколамаҳои коргузори қабул гардидааст ва ин забон то ҳаде табодули ақидаҳоро байни гурӯҳҳои алоҳида дар саросари ҷаҳон осон гардонидаст. Бояд қайд намуд, ки дар Британияи Кабир ширкатҳои омӯзиши муттаҳасисонро барои омода намудани суҳанварӣ бо шеваи ноби англисӣ дар доираи ҷамъомадҳои корӣ бо шарикони хориҷӣ, барои баланд бардоштани мавқеи ширкати худ, омода менамоянд, зеро забони англисӣ ҷун забони расмӣ иттиҳодияҳои байналхалқӣ низ амал менамояд ва ширкатҳои машҳур (Philips, Bosch, Apple, Sumsung, Toshiba в.ғ.) дар фаъолияти худ забони англисиро мавқеи авалиндарача додаанд. Анқариб 50 % ширкатҳо дар Аврупо, байни худ бо забони англисӣ суҳбат менамоянд. Барои мисол ширкати Philips ширкати байналмиллалӣи ҳоландӣ мебошад, ки дар он ҷун забони муоширатӣ забони англисӣ амал менамояд на забони ҳоландӣ.

Чунин мисолҳоро зиёд овардан мумкин аст, ки ҳама аз балоғату ғасоҳати забони бисёр ҳам муҳими олам – забони англисӣ дарак медиҳад.

Бояд қайд намуд, ки шавқу рағбати донишҷӯён бобати омӯзиши забонҳои хориҷӣ (англисӣ ва русӣ) нисбати солҳои пеш даҳҳо маротиба афзудааст. Дар рушду инкишофи тамоми соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ хоҷагии халқӣ кишвар нақши дастони пурэҷозӣ ҷавонон назаррас аст. Боварӣ дорем, ки ҷавонони саодатманди тоҷик суҳанҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро сармашқи қору фаъолияти худ намуда, мутахассисони варзида ва мувофиқу мутобиқ ба бозори рушдбандаи меҳнат ба камол мерасанд.

Дар ҷаҳони муосир, рағбати маърифатӣ донишҷӯён на танҳо барои рушди шахсӣ, балки барои рушди иҷтимоӣ ва иқтисодӣ кишвар низ аҳамияти махсус дорад. Маърифат, ки асосан бо таҳсил ва омӯзиш алоқаманд аст, кӯмак мекунад, то насли нав имкониятҳои

бехтари зиндагиرو ба даст оварад. Вале, чӣ гуна метавонем рағбати маърифатии донишҷӯёнро рушд диҳем ва он чист, ки барои ин рағбат зарур аст? Дар ин мавод, мо кӯшиш мекунем, то ин мавзӯро ба таври амиқтар омӯзем.

Рушди маърифатии донишҷӯён — ин раванде мебошад, ки дар он донишҷӯён на танҳо маълумот ва донишҳои назариявиро ба даст меоранд, балки малакаҳои амалии худро низ такмил медиҳанд. Ин раванд дар муҳити таълимӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ба вуқӯ меояд ва бо омилҳои гуногун таъсиргузор аст. [3;31]

Рушди маърифатии донишҷӯён дар асри муосир ба яке аз масъалаҳои муҳим ва актуалӣ табдил ёфтааст. Ин раванд на танҳо барои таҳсилот, балки барои рушди иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии ҷомеа аҳамияти калон дорад. Донишҷӯён ҳамчун насли оянда, дар рушди давлат ва таъмини пешрафт нақши муҳим доранд. Ба ин васила, фаҳмидани механизмҳои рушд ва омилҳои, ки ба рағбати маърифатии онҳо таъсир мерасонанд, зарур аст.[1;416]

1. Маърифат ва рағбат

1.1. Маълумот ва таъриф

Маърифат дар ин ҷо ҳамчун маҷмӯи донишҳо, малакаҳо ва таҷрибаҳо фаҳмида мешавад, ки донишҷӯён дар раванди таҳсил ба даст меоранд. Рағбати маърифат маънои шодобии ҳосе дорад, ки донишҷӯён дар омӯзиш эҳсос мекунанд. Он раванде мебошад, ки донишҷӯён кӯшиш мекунанд, то дониши худро васеъ кунанд ва малакаҳои нави ҳаётӣ ва касбӣ омӯзанд.

1.2. Омилҳои рағбат

Рағбати маърифатии донишҷӯён метавонад аз омилҳои гуногун, аз қабили муҳити таълимӣ, дастрасии иттилоот ва қолабҳои омӯзишӣ таъсир гирад. Ин омилҳо метавонанд раванди омӯзиш ва маърифатро такмил диҳанд ё баръакс, монеъ шаванд.

2. Омилҳои иҷтимоӣ

2.1. Муҳити иҷтимоӣ

Муҳити иҷтимоӣ, ки донишҷӯён дар он фаъолият мекунанд, бо оила, устодон ва ҳамгурӯҳон фаро гирифта мешавад. Агар муҳити атроф дастгиркунанда бошад, рағбат ба омӯзиш баланд мешавад. Муносибатҳои иҷтимоӣ, дастгирии маънавӣ ва муҳити конструктивӣ метавонанд ба рушди маърифат мусоидат кунанд.

2.2. Ташаққули муносибатҳои иҷтимоӣ

Яке аз омилҳои асосии рағбати маърифатии донишҷӯён, муҳити иҷтимоӣ ва фарҳангӣ мебошад. Агар муҳити атроф ба омӯзиш ва кумак ба донишҷӯён мусоидат кунад, рағбат ба маърифат баланд мешавад. Ин муҳити дастгиркунанда метавонад тавассути оила, устодон ва ҳамкорон фароҳам оварда шавад. [7;53]

Донишҷӯён дар раванди таҳсил метавонанд муносибатҳои муҳим ва шодобро созанд. Ин муносибатҳо на танҳо дар рушди шахсӣ, балки дар рушди касбӣ низ нақши калон доранд.

3. Роли устодон

3.1. Устодон ҳамчун роҳнамо

Устодон на танҳо маълумотро интиқол медиҳанд, балки метавонанд ҳамчун намунаи аълоии рағбат ба маърифат хизмат кунанд. Онҳо бо истифода аз методҳои муосир ва инноватсионӣ, метавонанд шавқу ҳаваси донишҷӯёнро ба омӯзиш афзун намоянд. Мусоидат ба ташаққули муҳити интерактивӣ дар синф ва анҷом додани фаъолиятҳои гурӯҳӣ, рағбати донишҷӯёнро ба омӯхтани навигарии илмӣ бештар мекунанд.

Устодон на танҳо маълумот медиҳанд, балки метавонанд намунаи рағбат ба маърифат бошанд. Онҳо бо истифода аз методҳои интерактивӣ, метавонанд шавқу ҳавас ба донишҷӯёнро афзун кунанд. Устодон бояд муҳити дӯстона ва дастгиркунандае барои омӯзиш фароҳам оранд.

3.2. Методҳои таълимӣ

Истифодаи методҳои таълимии инноватсионӣ, ба монанди омӯзиши лоиҳавӣ, симпозиумҳо ва семинарҳо, ба донишҷӯён имконият медиҳад, ки дар раванди омӯзиш фаъолона ширкат кунанд.

4. Технология ва манбаъҳои иттилоотӣ

4.1. Дастрасии иттилоот

Имконияти дастрасӣ ба манбаъҳои иттилоотӣ, аз қабилӣ китобҳо, мақолаҳо ва платформҳои онлайн, ба донишҷӯён кӯмак мерасонад, то донишҳои худро васеъ кунанд. Ин манбаъҳо имконият медиҳанд, ки донишҷӯён дар омӯзиш мустақил бошанд.

4.2. Розгори технологии муосир

Технологияҳои муосир, аз қабилӣ вебинарҳо, курсҳои онлайн ва видеоподкастҳо, раванди омӯзишро осонтар мекунад. Донишҷӯён метавонанд бо омӯзиши ғайрирасмӣ ва алтернативии маориф, донишҳои худро такмил диҳанд.

Дар асри рақамӣ, дастрасии осон ба манбаъҳои иттилоотӣ ва платформҳои онлайн, барои донишҷӯён имкониятҳои навро барои омӯзиш фароҳам овардааст. Сайти интернетӣ, видеоҳои таълимӣ ва форумҳои онлайн метавонад дониши донишҷӯёнро тақвият бахшад. Донишҷӯён бояд ба ин манбаъҳо дастрасӣ дошта бошанд ва ба омӯзиши мустақил ва амалисозии лоиҳаҳои илмӣ ва иҷтимоӣ шурӯъ намоянд.

5. Низомии мукофот

5.1. Мукофотҳо ва ташвиқот

Роҳи дигаре, ки метавонад рағбати донишҷӯёнро ба маърифат баланд кунад, ин таъсиси низомии мукофотпулӣ барои донишҷӯён мебошад. Иштирок дар озмунҳо, намоишгоҳҳои илмӣ ва тадқиқотҳо, агар бо мукофотҳо ва таносубҳои хоса ҳамроҳ шаванд, метавонад донишҷӯёнро ба ташаббусҳои нав ҷалб кунад.

Таъсиси низомии мукофотпулӣ барои донишҷӯён, ки бо иштироки онҳо дар озмунҳо ва тадқиқотҳо алоқаманд аст, метавонад рағбат ба маърифатро зиёд кунад. Мукофотҳо ва таносубҳои хоса барои дастовардҳои илмӣ донишҷӯёнро ташвиқ мекунад.

5.2. Фаъолияти илмӣ

Иштирок дар фаъолиятҳои илмӣ, конференсияҳо ва симпозиумҳо, рағбати донишҷӯёнро ба омӯختани навигарии илмӣ бештар мекунад.

6. Маданияти омӯзиш

6.1. Ташаккули маданияти омӯзиш

Маданияти омӯзиш, ки дар он донишҷӯён ба омӯختани дониш ва малакаҳо эътибор медиҳанд, бояд рушд ёбад. Ташкили гурӯҳҳои омӯзишӣ, семинарҳо ва чорабиниҳои ғайрирасмӣ метавонанд ин маданиятро тақвият диҳанд. Маданияти омӯзиш, ки дар он донишҷӯён эҳсос мекунад, ки омӯختани дониш ва малакаҳо ба онҳо кӯмак мекунад, рағбатро зиёд мекунад. Ташкили гурӯҳҳои омӯзишӣ, семинарҳо ва ворид кардани сохтори форматҳои ғайрирасмӣ таълим дар донишгоҳҳо, рағбати донишҷӯёнро ба омӯзиш бештар мекунад.

6.2. Тадқиқоти илмӣ

Донишҷӯён бояд ба таҳқиқот бештар таваҷҷуҳ зоҳир кунанд. Мошини омӯзишии воқеӣ ва таҷрибаҳо дар лаборатория, барои донишҷӯён ба даст овардани малакаҳои зарурӣ ва шеваи мустақили тадқиқотӣ кӯмак мерасонад.

7. Ҳамкории байналмилалӣ

7.1. Мубодила ва ҳамкорӣ

Ҳамкории байналмилалӣ бо муассисаҳои таълимии хориҷӣ ва иштирок дар барномаҳои мубодилаи донишҷӯён, инчунин конференсияҳо ва симпозиумҳо, метавонад донишҷӯёнро ба самтҳои нави маърифат ҷалб намояд. Иштирок дар чунин чорабиниҳои имконият медиҳад, то донишҷӯён фарҳанги гуногун ва усулҳои муосири омӯзишро омӯзанд. Ин имкониятҳо барои донишҷӯён муҳиманд.

7.2. Маърифат ва фарҳанг

Донишҷӯён бо шенгсозии фарҳанги гуногун ва шеваҳои омӯзиш метавонанд маърифат ва таҷрибаи худро тақмил диҳанд. Ин боиси рушди фикр ва васеъ кардани ҷаҳонбинии донишҷӯён мегардад.

8. Таҳсилот ва таҷриба

8.1. Таҳсилот ва амал

Донишҷӯён бояд таҷрибаҳои амалӣ, лабораторӣ ва тадқиқотӣ ба даст оранд. Ин таҷрибаҳо онҳоро барои шомил шудани дар раванди тадқиқот ва шеваи мустақили омӯзиш омода мекунад. Донишҷӯён бояд ба таҳсилот ва тадқиқот бештар таваҷҷуҳ зоҳир кунанд. Мошини омӯзишии воқеӣ ва таҷрибаҳо дар лаборатория, барои донишҷӯён ба даст овардани малакаҳои зарурӣ ва шеваи мустақили тадқиқотӣ кӯмак мерасонад. Донишҷӯён бо аз худ кардани усулҳои тадқиқотӣ метавонанд малакаҳои назорат, таҳлил ва қароргирии хешро тақмил диҳанд.

8.2. Малакаҳои ҳаётӣ

Таъсиси барномаҳои махсус барои рушди малакаҳои ҳаётӣ, ба монанди роҳнамоӣ, муҳокимаи масъалаҳо ва ҳал кардани масъалаҳо, инчунин метавонанд насли навро тақмил диҳанд.

9. Пешбурди равандҳои маърифатии донишҷӯён

9.1. Барномаҳо ва стратегияи корӣ

Донишгоҳҳо ва муассисаҳои таълимӣ бояд барномаҳо ва стратегияи корӣ барои рушди рағбати донишҷӯён ташкил намоянд. Ин кӯмак мекунад, то онҳо барои ҷалби ҷавонон ва ҷалби онҳо ба равандҳои илмӣ ва инноватсионӣ содиқ бошанд. Кумак ба донишҷӯён барои шомил шудани дар равандҳои маърифат, ба монанди таҳқиқот, инноватсион, ва технологияи муосир, як вазифаи муҳим мебошад. Ба ин васила, донишҷӯён метавонанд таҷриба ва дониши худро на танҳо дар муҳити Донишгоҳ, балки дар ҷомеа ва бозори меҳнат низ амалӣ созанд.

9.2. Низомии мониторинг

Таъсиси низомии мониторинг ва баҳогузориҳои фаъолиятҳои донишҷӯён, барои муайян кардани самтҳои заъиф ва тақмил додани онҳо кӯмак мекунад.

Рушди маърифатии донишҷӯён дар омӯзиши забонҳои хориҷӣ як раванди комплексӣ ва муҳим аст, ки барои насли нав ва ҷомеа ғоидаовар мебошад. Бо истифода аз усулҳои муосир, ин рағбатро метавон тақмил дод, то ки насли нав имкониятҳои бештар ва беҳтари зиндагиро пайдо кунад. Донишҷӯён на танҳо бояд барои таҳсил, балки барои рушди шахсӣ ва иҷтимоӣ кӯшиш кунанд.

Рағбати маърифатии донишҷӯён — ин як раванди комплексӣ мебошад, ки дар он донишҷӯён бо хоҳиши амиқӣ омӯختани дониш ва малакаҳо рӯбарӯ мешаванд. Он метавонад дар шакли иштирок дар курсҳои иловагӣ, семинарҳо, конференсияҳо ва озмунҳо дар соҳаи илм ва технология, инчунин дар роҳи амалисозии лоиҳаҳои тадқиқотӣ ба вуқӯъ биёяд.

Тақвияти рағбати маърифатии донишҷӯён бо кумак ва дастгирии ҷамаҷониба, аз ҷумла муҳити таълимӣ, устодон ва манбаъҳои иттилоотӣ, амалӣ мешавад. Ин раванди умумӣ на танҳо донишҷӯёнро, балки тамоми ҷомеаро ба пешрафт ва таракқиёт роҳнамоӣ мекунад.

Рушди рағбати маърифатии донишҷӯён як равандест, ки ниёз ба кӯмак ва дастгирии ҷамаи иштирокдорон дорад. Ин рағбат на танҳо барои донишҷӯён, балки барои ҷомеа ва кишвар низ ғоидаовар аст. Бо таҳлили омилҳои мухталиф, метавонем роҳҳои муассиреро барои рушди рағбати маърифатии донишҷӯён пайдо кунем ва онҳо метавонанд дар оянда нақши муҳимтаре дар ҷомеа дошта бошанд.

Барои тақмили рағбати маърифатии донишҷӯён, муҳим аст, ки тарҳҳои нав ва механизмҳои фаъолиятҳои муфид ва ҷолиб барои донишҷӯён таҳия шаванд. Маърифат набояд танҳо бо донишҳои назариявӣ маҳдуд шавад, балки бояд бо таҷриба ва амалҳои амалии воқеӣ ҳамроҳ бошад. Маърифатии амиқ, ин самти асосии ояндаи донишҷӯён аст.

Муқаррир: Товбаева М., н.и.п., дотсент

АДАБИЁТ:

1. Ананьин С.А. Интерес по учению современной психологии и педагогики. Киев, 2015. - 500 с.
2. Анастасиев А.И. Внимание и интерес при обучении. Русская школа. 1902. № 7,8. с.154-173, № 9 с.127-146.
3. Анцибор М.М. О структуре познавательной деятельности. //Вестник высшей школы, 2018. № 6, с.31-34.
4. Божович Л.И. Организация профессионально-направленной самостоятельной работы студентов в условиях интенсификации учебной деятельности.:Автореф.дисс. ... канд.пед.наук, Л., 1984. 20с.
5. Решетень И.Н. Педагогика. М.: Физкультура и спорт, 2006.288 с.
6. Торнамои: www.president.tj
7. Щукина Г.И. Профессиональная ориентация Иркутских школьников. //Просвещение Сибири. 2021. № 3, с.53-64.
8. Якунин В.А. К вопросу о типологии читателей //Проблемы социологии и психологии чтения. М.: 1975.

ОМИЛҲОИ РУШДИ РАҒБАТИ МАЪРИФАТИИ ДОНИШЧӮЁН ДАР ОМУӢЗИШИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Рушди маърифатии донишчӯён — ин раванде мебошад, ки дар он донишчӯён на танҳо маълумот ва донишҳои назариявиро ба даст меоранд, балки малакаҳои амалии худро низ такмил медиҳанд. Ин раванд дар муҳити таълимӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ба вуқӯъ меояд ва бо омилҳои гуногун таъсиргузор аст.

Рушди маърифатии донишчӯён дар асри муосир ба яке аз масъалаҳои муҳим ва актуалӣ табдил ёфтааст. Ин раванд на танҳо барои таҳсилот, балки барои рушди иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии ҷомеа аҳамияти калон дорад. Донишчӯён ҳамчун насли оянда, дар рушди давлат ва таъмини пешрафт нақши муҳим доранд. Ба ин васила, фаҳмидани механизмҳои рушд ва омилҳои, ки ба рағбати маърифатии онҳо таъсир мерасонанд, зарур аст.

Рушди рағбати маърифатии донишчӯён як равандест, ки ниёз ба кӯмак ва дастгирии ҳамаи иштирокдорон дорад. Ин рағбат на танҳо барои донишчӯён, балки барои ҷомеа ва кишвар низ ғоидаовар аст. Бо таҳлили омилҳои мухталиф, метавонем роҳҳои муассиреро барои рушди рағбати маърифатии донишчӯён пайдо кунем ва онҳо метавонанд дар оянда нақши муҳимтаре дар ҷомеа дошта бошанд.

Барои такмили рағбати маърифатии донишчӯён, муҳим аст, ки тарҳҳои нав ва механизмҳои фаъолиятҳои муфид ва ҷолиб барои донишчӯён таҳия шаванд. Маърифат набояд танҳо бо донишҳои назариявӣ маҳдуд шавад, балки бояд бо таҷриба ва амалҳои амалии воқеӣ ҳамроҳ бошад. Маърифатии амиқ, ин самти асосии ояндаи донишчӯён аст.

***Калидвожаҳо:** маориф, донишчӯ, забони англисӣ, рағбати донишчӯён, малака, истеъдод, дониш.*

ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ ИНТЕРЕСА У СТУДЕНТОВ, ИЗУЧАЮЩИХ АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК

Развитие интереса у студентов – это процесс, в ходе которого студенты не только приобретают информационные и теоретические знания, но и совершенствуют свои практические навыки. Эта связь возникает в образовательной, социальной и культурной среде и характеризуется гинекологическими факторами.

Благополучие студентов стало одним из наиболее важных и актуальных вопросов. Эта связь имеет большое значение не только для образования, но и для социального, экономического и культурного развития общества. Студенты, как и следующее поколение, играют важную роль в развитии государства и обеспечении прогресса. Таким образом, важно понимать механизмы развития и факторы, влияющие на их развитие.

Повышение благосостояния студентов – это процесс, который нуждается в помощи и поддержке всех заинтересованных сторон. Такое общение полезно не только студентам, но и обществу и стране. Анализируя различные факторы, мы можем найти возможности для развития студентов, и они смогут сыграть важную роль в обществе в будущем.

Для улучшения учебной успеваемости студентов важно разрабатывать новые методы и механизмы полезной и интересной деятельности учащихся. Образование не должно ограничиваться только теоретическими знаниями, а должна сопровождаться опытом и реальными практическими действиями.

Калидвожаҳо: *просвещение, учащийся, английский язык, студенческий интерес, навык, талант, знания.*

FACTORS OF DEVELOPMENT OF INTEREST FOR STUDENTS LEARNING THE ENGLISH LANGUAGE

The development of interest of the students is a process in which students not only acquire information and theoretical knowledge, but also improve their practical skills. This relationship occurs in the educational, social and cultural environment and is characterized by gynecological factors.

Students' welfare has become one of the most important and actual issues. This link is of great importance not only for education, but also for social, economic and cultural development of society. Students, like the next generation, play an important role in the development of the state and the provision of progress. In this way, it is important to understand the mechanisms of development and the factors that influence their development.

The promotion of students' welfare is a process that needs the help and support of all stakeholders. This communication is useful not only for students, but also for society and the country. By analyzing various factors, we can find opportunities for students' development and they can play an important role in society in the future.

In order to improve the educational progress of students, it is important to develop new methods and mechanisms of useful and interesting activities for students. The benefit should not be limited only to theoretical knowledge, but should be accompanied by experience and real practical actions.

Keywords: *education, student, English language, student interest, skill, talent, knowledge.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Қаюмов Абдулмаъин Джумахонович – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи педагогика. Нишонӣ: 734019, ш. Душанбе, ул. Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 918754951; E-mail: muinjanvar78@mail.ru*

Сведения об авторе: *Қаюмов Абдулмаин Джумахонович – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мохаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 918754951; E-mail: muinjanvar78@mail.ru*

Information about the author: *Qayumov Abdulmain Dzhumakhonovich - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Pedagogy. Address: 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev, str. Tel.: (+992) 918754951; E-mail: muinjanvar78@mail.ru*

АҲАМИЯТИ ИЛМӢ-АМАЛИЯВӢ ВА ПЕДАГОГИИ АСАРҲОИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ДАР БАЛАНД БАРДОШТАНИ ҲУВВИЯТИ ХЕШТАНШИНОСИИ ЧАВОНОН ВА ОМОДАГИИ ОНҲО БА МУАРРИФИИ ШОИСТАИ ДАСТОВАРДҲОИ СОҲИБИСТОҚЛОЛИИ КИШВАР БА ЧАҲОНИЁН

Нураҳмадзода Д.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода

Шахсияти Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон воқеан барои аҳли ҷомеа, бахусус, наврасон ва ҷавонон боиси ифтихор ва намунаи ибрат мебошад.

Ҳукумати мамлакат ва Сарвари давлат ҳанӯз аз рӯзҳои аввали истиқлолият дар симои насли ҷавон таъғоҳи боэътимод ва ояндаи давлату миллатро медиданд ва ба неруи иқтисодии ин кишри ояндасоз боварӣ зоҳир менамуданд. Дар нахустин баромади худ, дар иҷлосияи XVI-уми Шурои Олии Тоҷикистон, Пешвои муаззами миллат баромад намуда, барои аз байн бурдани бухрон ҷораҳои қатъи андешида иброз доштанд: “Ман кори худро аз барқарор намудани сулҳ оғоз мекунам. Мо бояд дар бобати ба эътидол овардани вазъит якдил бошем. Ман ҳам дар ин роҳ он чи аз дастам ояд, иҷро мекунам” [2, с. 39]. Сиёсати хирадмандона ва фарогири Пешвои муаззами миллат имкон фароҳам овард, ки мардуми тоҷик ба қавли ӯ “таърихи навини худро бо дастони хеш навишта, саҳифаҳои гузаштаи пурифтихори аҷдодамонро зинда гардонад ва бори дигар ба ҷаҳониён собит созад, ки созандагиву бунёдкорӣ рисолати суннативу деринаи миллати фарҳангии тоҷик мебошад” [3, с. 5].

Туфайли чунин ғамхориҳои рӯзафзун имрӯз иштироки ғаёлонаи ҷавонони бонангу номус ва боирода ҳамчун неруи созанда дар маърақаҳои муҳими давлативу ҷамъиятӣ беш аз пеш эҳсос мегардад. Ин нишондиҳандаи он аст, ки насли нави даврони истиқлолият соҳиби неруи ғақулода ва истеъдоду қобилияти баланди ташкилотчиӣ ҳастанд.

Ҷавонони имрӯзаи мо, яъне насли замони истиқлол, бо савияи илму дониш, маърифату ҷаҳонбинӣ, сатҳи тафаккур ва одоби ахлоқ фарқи кулӣ доранд, ки ин ҳама боиси ифтихори мо мебошад. Воқеан, самарайи истиқлолият ва ғазои ороми кишвар аст, ки дар шароити кунунӣ ҷиҳати таҳсилу ғаёолияти ҷавонон дар Ватани азизамон шароити мусоиду арзанда фароҳам аст.

Маҷлиси намоёндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тарбияи ватандӯсти шаҳрвандон” қабул кард, ки он аз 21 боб иборат буда, барои имрӯзу фардои кишвари азизамон аҳамияти муҳим дорад. Дар моддаи дуюми он таъкид мешавад, ки ба мақсади «ташақкул додани айнияти шаҳрвандӣ, сифатҳои баланди ахлоқӣ, ҳувияти миллӣ, тафаккур ва ҳисси ватандӯстӣ» дар ниҳоди шаҳрвандон қабул шудааст [1, с. 12].

Қонуни мазкур ҷиҳати тарбияи шаҳрвандон дар роҳи хизмати софдилонаву фидокорона ба Ватан, ифтихор аз ниёгон, арҷгузорӣ ба муқаддасоти миллӣ ва ҷаҳду талошҳо дар роҳи фардои озоду ободи кишвар равона шудааст. Баробари ин, бояд қайд кард, ки дар шароити кунунии ҷаҳони тағйирёбанда ҷавонони кишвари мо низ ҳамчун қисми осебпазир аз равандҳои бегонашавӣ эмин набуда, тамоми шохаҳои ҳокимият дар баробари он эҳсоси масъулият мекунанд.

Пешвои муаззами миллат ба масъаллаи ватандӯсти ҷавонон диқат дода, ҷиҳати ташақкул ва инкишофи худшиносиву ҳудогоҳӣ, ифтихори миллӣ ва ватандӯсти насли наврас аз рӯзҳои аввали соҳибистиклолӣ корҳои зиёдеро ба сомон расонидаанд то ки як насли худшиносу ҳудогоҳро тарбияву ба камол расонида дар ташаққули тафаккури миллӣ ва мустаҳкам намудани пояҳои истиқлолияти давлатӣ саҳмгузор бошанд. Ин аст, ки сарвари давлат аз рӯзҳои аввали ба сари ҳокимият омаданашон ба дастовардҳои фарҳангии ниёгон ва осори бузургони илму адаб ҳамчунин, ба меъроси таърихии миллат, ки асоси худшиносиву

худогоҳӣ ва ватандӯстии насли наврасу ҷавонон мебошад, таваҷҷуҳи хосса намудааст [14, с. 156-159].

Мақоми асарҳои пурғановати Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҷодаи тарбияи ҷавонон таъсири хуб дошта, дар натиҷаи мутолиаи асарҳои ҳикматбори Ҷаноби Олӣ: «Тоҷикон дар оинаи таърих», «Тоҷикистон дар остонаи фардо», «Ҷавонон ояндаи миллат», «Тоҷикон дар оинаи таърих, аз Ориён то Сомониён», «Истиқлолият неъматӣ бебаҳост», «Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ», «Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат», «Сарнавишти миллати соҳибтамаддун», «Мероси Имоми Аъзам ва гуфтугӯи тамаддунҳо», «Чехраҳои мондагор». Ҳар як хонанда кӯшиш ба ҳарч медиҳад, ки дар ҷомеа баҳри рушду нумуми давлату миллат саҳми босазое гузорад ё амали некеро ба анҷом расонад, зеро Ҷаноби Олӣ дар асарҳои хеш ҳислатҳои ҳамидаи инсониро тараннум намуда, ҳамеша манфиати ҷомеа ва давлатро аз манфиатҳои шахсии гурӯҳӣ боло гузоштаанд.

Қобили тазаккур аст, ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар пажӯҳиши судманди худ - “Чехраҳои мондагор” 25 чехраи мондагори тамаддуни оламро, ки решапайванди миллати бузурги тоҷик мебошанд, барои имрӯзиён муаррифӣ кардаанд. Аксарияти чехраҳои таърихӣ шахсиятҳои барҷастае мебошанд, ки ба таърихи аҳли башару миллати сарбаланди тоҷик таъсири бузург ва амиқ расонидаанд. Аввалин чехраи мондагори таърихӣ дар китоби номбурдаи Пешвои миллат Куруши Кабир аст, ки дар тамаддуни ориёӣ ҳамчун асосгузори нахустин империя дар таърихи башар номбар мешавад.

Сарвари давлат дар мақолаи “Парчамдори ҷодаи озодиву истиқлол” дар хусуси чехраи мондагори таърих Спитамен нақл менамоянд. Саргузашти Спитамен воқеан ибратбахш буда, дар тарбияи ҷавонони имрӯза таъсири бузургу амиқ мегузорад. Муаллиф бо зикр таҳлили лаҳзаҳои ҷоннисорӣ ва фидокориҳои Спитамен ҷанбаи тарбиявӣ ва ахлоқии асарро такмил бахшидаанд. Китоби “Чехраҳои мондагор” дар ниҳоди хонанда муҳаббат ба Ватан, эҳтиром ба миллату забон, гузаштагони бонангу орро бедор мекунад ва дар густариши эҳсоси худшиносиву худогоҳии миллӣ таъсири бузург дорад. Он баёнгари ҳадафҳои олии инсонӣ, аз ҷумла некиву некукорӣ, ҷавонмардиву фарзонагӣ, садоқату вафодорӣ буда, ба ҷавонони имрӯза дарси бузурги одамият медиҳад.

Қобили назар аст, ки Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон доимо ба масъалаи худшиносиву худогоҳӣ ва ҳуввияти миллӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир менамоянд ва ҷавонони кишварро ҳамеша ба дарки истилоҳи “бедориву ҳуввияти миллӣ ва зиракии сиёсӣ таҳаммулпазирӣ” ҷалб месозанд. Пешвои миллат ба тарбияи ҷавонон дар руҳияи худшиносии миллӣ ва худогоҳӣ диққати ҷиддӣ дода, ин масъаларо ба сатҳи сиёсати давлатӣ қарор додаанд: “Раванди худогоҳиву худшиносии мардуми кишвар густариши тоза пайдо карда, ҳисси ифтихори миллӣ, эҳсоси ватандӯстӣ ва ватанпарастӣ ба пояи сиёсати давлатӣ бардошта шуд” [9, с. 195]. Худшиносии миллӣ ба миллат низ хос мебошад. Шубҳае нест, ки мафҳумҳои монанди иқтисодиёт, фарҳанг, забон, сарзамин аз категорияҳои гуногунхарактери таърихӣ, иқтисодӣ, географӣ, лингвистӣ ҳамоно вақт ба сифатҳои зиндаи миллат табдил меёбанд, ки бо бедоршавии ҳаёти миллӣ, инкишофи ҳаракатҳои миллӣ мунаввар гарданд. Ҳамаи ин ба ҷуз бедоршавии худшиносии миллӣ чизи дигаре нест. Худшиносии миллӣ пойдор мешавад то даме, ки худӣ миллат дар мойи давлат устувор бошад. Худшиносии миллӣ маҳз ҳамоно вақт ба нерӯи тавоноии пешбаранда табдил меёбад, ки дар омӯҳии васеъ ҳамчун дарки орзуву омили миллӣ бедор мешавад, вақте ки «умумӣ» мегардад. Миллат танҳо ҳамоно вақт миллати ҳақиқӣ мешавад, ки зерини таъсири равандҳои иҷтимоиву иқтисодӣ муносибати ғаёлонаи инсон ба миллат, яъне худшиносии миллӣ ташаккул меёбад.

Ба ин мақсад ҳанӯз соли 1998 китоби пурмухтави худ «Ҷавонон – ояндаи миллат»-ро манзури аҳли назар намуданд, ки дар он нуктаҳои муҳими сиёсати давлатии ҷавонон, мавқеъ, мақоми онҳо дар ҷомеа ва муҳим аз ҳама, ояндаи давлат дар дасти ҷавонон буданаш қайд гардида буд. Аз лаҳзаи нахустини ғаёлият ҳамчун сарвари давлат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҷавонон аҳамияти калон зоҳир карда барои сафарбар сохтани онҳо ба роҳи

созанда ва бунёдкорона кӯшиш менамуданд. Зеро ояндаи сарзамине, ки эшон бо як мушкилоти азим онро аз вартаи ҳалокат раҳой бахшиданд дар дасти ҷавонон мебошад ва барои ҳамин ҳам ононро дар руҳияи меҳанпарастӣ, худшиносӣ, хуввияти миллӣ тарбият намуда, барои эъмори фардои кишвар омода менамоянд. Бояд қайд намуд, ки таблиғи омӯзиши мероси таърихӣ дар байни ҷавонон ҷиҳати ташаккули худшиносиву ҳудогоҳии миллӣ аз таваҷҷӯҳи хоси Пешвои миллат, Ҷаноби Олӣ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад, чи хеле, ки таъкид менамоянд «Мо бояд аз умқи таърих шӯъла бардорем на ин ки хокистар» [4.]. Таърихи ниёғони мо пур аз саҳифаҳои қаҳрамонӣ буда дар натиҷаи мутолиа намудани онҳо ҷавонон нисбати Ватан, Модар нигоҳи дигар пайдо карда, кӯшиш ба ҳарч медиҳанд, ки номбардори гузаштагони хеш бошанд. Ва ба ин васила дар баромади худ Ҷаноби Олӣ қайд намудаан, ки “Ман аз қадамҳои аввалини худ ҳамчун роҳбари давлат худшиносии миллӣ, ҳисси ватанпарастиро ба сифати омили муҳими таҳкими давлатдории миллӣ арзёбӣ менамоям” [5, с. 81].

Дар силсилаи асарҳои «Тоҷикон дар оинаи таърих: Аз Ориён то Сомониён» Ҷаноби Олӣ таърихи миллати куҳанбунёди тоҷикро гирд оварда, доир ба ҳаёт ва ғайолияти онҳо аз замони қадим то ташаккулёбии халқи тоҷик маълумоти пунарзише додаанд [6, с. 194-200]. Аҳамияти ин асарҳо дар ҷодаи баланд бардоштани шинохти миллӣ ва бедор намудани ҳисси масъулиятшиносӣ дар назди Ватан бисёр калон мебошад. Омӯзиши асарҳо хусусан ба насли наврас ва ҷавонон, ки бунёдгари фардои давлат ва миллат ҳастанд таъсир мусбӣ мегузорад, зеро дар асар корномаи қаҳрамононаи Шерак, малика Томирис, сарлашкар Спитамон, хиради Бузургмеҳр, неҳзати Абӯмуслим ва дигар саҳифаҳои таъсирбахш инъикос ёфтаанд, ки дар натиҷаи мутолиаи асар ва шиносӣ бо он дар ниҳоди хонанда ҳислатҳои неки ҳар як қаҳрамон пайдо мегардад ва ба нафъи ҷомеа хидмат менамояд.

Асари тозаи Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон «Ҷеҳраҳои мондагор» роҷеъ ба ҳаёт ва ғайолияти қаҳрамононаи бисту панҷ нафар ҷеҳраи намоёни таърихи Ватан иттилоӣ хуб медиҳад. Хонанда дар ҷараёни мутолиаи асари мазкур имкон пайдо мекунад, ки доир ба шахсиятҳои варзида ва нобиғаи давр, ба монанди Куруши Кабир, Зардушт, Муҳаммад (с), Имоми Аъзам, Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ, Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, Камоли Хучандӣ, Бобоҷон Ғафуров, Сотим Улуғзода ва дигарон маълумот пайдо намояд ва аз ҳислатҳои ҳамидаи онҳо ибрат гирифта, зиндагии шоиста намояд [7, с. 202]. Мақсад аз пешкаш намудани асар дар ҷавонон бори дигар бедор намудани ҳисси ватандӯстӣ, ҳудогоҳии ҷавонони баруманди миллат ҳимояи марзу буми яқпорчагии Ватан мебошад ва таъкид месозад, ки инсоне, ки аз таърихи ниёғони худ вуқуфи комил дорад, метавонад вазъи зуд тағйирёбандаи ҷаҳони имрӯзаро ҷунон ки бояд, дарк намояд, ояндаро тасаввур созад. Пас, ҷавонон ва тамоми кишрҳои ҷомеаро зарур аст, ки аз асарҳои ҳикматбори Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат оға бошанд, онҳоро амиқ омӯзанд, зеро дар онҳо аз таърихи куҳанбунёди миллати тоҷик то соҳиб гаштан ба давлати соҳибистиклол ва рушди минбаъдаи кишвар маълумотҳои арзишманд ва тозаву эътимодбахш манзур гардидаанд.

Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон борҳо дар суҳанронҳои худ таъкид месозанд, ки «Ҷавонон бояд номбардори ниёғони хирадманд, сулҳпарвар, эҷодкор ва баору номуси хеш бошанд». Моҳияти ин гуфтаи Пешвои миллат ба хоҳири ҷалб намудани ҷавонон ба маърифати арзишҳои таърихӣ ва фарҳангии ниёгон зухур меёбад, зеро таърих инсонро ба роҳи созандагиву бунёдкорӣ, ватандӯстиву масъулиятшиносӣ ҳидоят менамояд. Мақоми асарҳои пунарзиши Пешвои миллат, алаҳусус «Тоҷикон дар оинаи таърих», «Тоҷикистон дар остонаи фардо», «Ҷавонон- ояндаи миллат», «Тоҷикон дар оинаи таърих, Аз Ориён то Сомониён», «Истиқлолият неъматӣ бебаҳост», «Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ», «Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат», «Сарнавишти миллати соҳибтамаддун», «Мероси Имоми Аъзам ва гуфтугӯи тамаддунҳо», «Ҷеҳраҳои мондагор»: дар тарбияи наврасону ҷавонон ва баланд бардоштани сатҳи маърифату маънавияти онҳо нақши бориз дорад.

Осори арзишманди Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар баробари арзиши ҳуби илмиву адабӣ ва таърихӣ доштан аз нигоҳи

тарбияи ҷавонон низ пурманфиат маҳсуб меёбанд. Алалхусус, асарҳои таърихи Пешвои миллат пиромони таърихи тамаддун, забон ва чехраҳои мондагори таърихӣ дар тарбияи насли наврас ва ҷавонон нақши басо муҳим ва бориз доранд. Яке аз ин гуна асарҳо «Тоҷикон дар оинаи таърих» [8, с. 195]. Аз Ориён то Сомониён» мебошад, ки дар он таъриху тамаддуни ниёгони ориёи мо то истилои араб дар заминаи манбаҳои боэътимоди таърихӣ ва пажӯҳишҳои пурмухтаво ба риштаи таҳқиқ кашида шудааст. Асар фарогири масоили таърихи сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии қавми ориёинажоди Осиёи Марказӣ дар робита бо таърихи тамоми эронӣ мебошад.

Дар ин пажӯҳиши хеле судманд масъалаҳои ташаккули халқиятҳои ориёӣ, густариши тамаддуни онҳо, падидаи омадани давлатҳои тавоноӣ мутамарказ ва нақши аҷдодони мо дар рушди тамаддуни ҷаҳонӣ бо назари тоза ва дар заминаи дастовардҳои навтарини илмӣ матраҳ гардидаанд. Пешвои муаззами миллат дар тарбияи ҷавонон, ки ояндаи миллат ба ахлоқ ва донишу маърифати онҳо саҳт марбут аст, омӯзиши таърихи ниёгонро яке аз рукҳои муҳими расидан ба ин матлаб медонанд: «Мо ба гузашта ба хоҷаи парастии содалавҳонаи ниёгон не, балки барои тақвияти руҳи созандагӣ, бузургдошти хоҷаи нахустачдоди роҳкушои мо, ки дар дарозии таърих ба ақидаҳои наву созанда, ба дастовардҳои бузургу ғайриодӣ ноил гаштаанд, рӯй меоварем. Охир як сарчашмаи воқеии худшиносии миллӣ, қабл аз ҳама, бунёди давлати соҳибистиклол, ваҳдати миллӣ, рӯй овардан ба гузаштаи пурифтихор, ҳифзи тамаддуну мероси фарҳангии ниёгон ва поси хоҷаи шахсиятҳои тавоноӣ фарзандони бузурги миллат мебошад.

Пешвои муаззами миллат сарчашмаи ноби тарбияро дар омӯзиши ҳамаҷонибаи таърих аз ҷониби насли муосир медонанд. Махсусан, арҷгузорӣ ба корномаи аҷдодони сарафроз ва шарафманд, эҳсоси масъулият дар ҳифзи мероси модӣ ва маънавии гузаштагон, истифода аз таҷрибаи таърихӣ ниёгон имкон фароҳам меорад, ки дар табиати наврасону ҷавонон баробари худшиносии миллӣ ахлоқи ҳамида, ки ҳоси гузаштагонӣ мо буд, шакл гирад ва ривож ёбад. Назари нек, муҳаббати том ва самимияти комиле, ки Пешвои миллат нисбат ба таърихи халқи тоҷик доранд, ибрати бузургест баҳри ҷавонони имрӯза. Пешвои миллат дар китоби мазкур ба масъалаҳои муҳими таърихӣ даст зада, аз он ёдовар мешаванд, ки аҷдодони мо бо ҳунару санъати амалии волои худ шуҳрати ҷаҳонӣ пайдо намудаанд. Сарвари давлат бо таълифи китоби «Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён» баробари анҷом додани як хидмати бузург дар илми таърихшиносӣ, зимнан, насли имрӯзаро даъват менамоянд, ки аз корномаи гузаштагонӣ нақӯноии худ ибрати ватандорӣ омӯзанд. Ҳамзамон аз ахлоқи ҳамидаи ниёгон барои ҳушонаи ҳислатҳои хуби инсониро касб намоёнд.

Ҳадаф аз таҳлили гуфтаҳо боло дар он мебошад, ки халқи тоҷик бо сарвари Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Эмомалӣ Раҳмон тайи 32 сол мешавад, ки дар фазои сулҳу субот озоиштагӣ умр ба сар мебаранд ва ин ҳамбастагӣ натиҷаи заҳматҳои шабонарузии Сарвари давлат ва Ҳукумати кишвар мебошад. Миллати куҳанбунёди моро месазад, ки ҳамақайда бо Сарвари кишвар буда дар таҳкими сулҳу субот ва баҳри рушди нумуми ояндаи давлату миллат камари ғиммат банданд. Чуноне, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат мегӯянд: «Тоҷикистонро танҳо ҳуди Тоҷикистониҳо обод месозанд, на каси дигар» [10, с. 567]. Ин нуқта борҳо дар суҳбатҳои Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид гардида, аз ҷумла ишора шудааст, ки ҳар гуна тадбире дар мамлакат андешида мешавад, пеш аз ҳама, ба манфиати ҷавонон ва барои беҳбудии ҳаёти онҳо амалӣ мегардад. Як василаи баланд бардоштани ҳисси худшиносӣ хуввияти миллии сокинон, алалхусус наврасону ҷавонон ин донишҷӯи забони давлатӣ ба шумор меравад. Ҳақиқатан, як нишонаи пойдеории миллату давлат забони давлатӣ ба ҳисоб рафта, ҳар як фарди тоҷикро мебазад забони давлатиро донад, онро ғиромӣ ва азиз донад. Ва дар навбати худ Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ - Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон асари дигари худро бо номи «Забони миллат-ҳастии миллат» пешниҳоди омма гардонид, ки таърихи фарҳангу тамадуни миллатро дар ҳофизаи худ ҳифз доштааст. Эҷоди ин асар на танҳо мавриди омӯзиш ва баррасии забоншиносон қарор дорад, балки диққати ҳоваршиносону таърихшиногонро ва

адабиётшиносони сатҳи ҷаҳонино низ фарогир мебошад. Асари Пешвои муаззами миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Забони миллат – ҳастии миллат» аз зумраи он асарҳое, ки на танҳо сарчашмаи илҳомбахши дӯстдорони забони тоҷик ба ҳисоб меравад, балки дар он муҳимтарин масъалаҳои забониву таърихӣ аз дидгоҳи нави илмӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтанд. Ҳарчанд дар самти забоншиносии тоҷик барои омӯзиши таърихи забони тоҷикӣ донишмандони тоҷик қорҳои судманде анҷом додаанд, аммо китоби «Забони миллат – ҳастии миллат» аввалин китоби фарогирест, ки таърихи тайкардаи забони тоҷикиро аз қари таърих то қарни мо бо ҳама ноқомиву бурдборихояш дарбар мегирад. Тавасути ин асари боҳиммати ҳеш Пешвои муаззами миллат ба хурду бузурги кишвар баҳусус ҷавонон, ки бешубҳа ояндаи давлату миллат ба онҳо воғузур мегардад, таъкид ба таъкид месозад, ки ҳафзи арзишҳои милли, муқаддасоти миллиро аз даст надода барои арҷгузори аз осори поки ниёкон тавассути забони ноби аҷдодии ҳеш камари ҳиммат банданд. Ҷуноне, ки Пешвои миллат мегуянд: “Барои ман забони тоҷикӣ на танҳо воситаи гуфтугӯи муошират ба шумор меравад, балки болотар аз он, шиносномаи миллати азизам, руҳи поки гузаштагонам ва оинаи осори поки ниёконам мебошад. Аз ин рӯ ман ба ин забони шеваи шоирона арҷ мегузорам, бо ҳисси баланди ватандӯстӣ аз минбарҳои баланд бо ин забон сухан меӯям” [11, с. 6].

Бояд тазакур дод, ки китоби тозанаши Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон доир ба сарнавишти таърихии забони тоҷикӣ, шебу фарозҳои он дар масири зуҳуру густариш ва зарфиятҳои фароҳу фарогири забони тоҷикӣ маълумот медиҳад ва як дастури хубест баҳри ривочу ҳифзи забони миллати тоҷик.

Лозим ба таъкид аст, ки омӯзиши ҳақиқати таърихӣ ҷавонони моро аз бегонапарастӣ, инқори хидматҳои падарону модарон, бегуноҳӣ ба равандҳои пешқадами ҷомеа бозмедорад ва дар тинати онҳо эҳтиром ва сипосмандиро нисбат ба ашхоси ватанхоҳу ватандӯст бедор месозад. Ба ибораи дигар, надонистани таърих инсонро аз аслаш дур месозад ва ӯ наметавонад ба ҷараёнҳои рӯзгор мунсифона баҳо диҳад. Назари нек, муҳаббати том ва самимияти комиле, ки Пешвои миллат нисбат ба таърихи халқи тоҷик доранд, ибрати бузургест ба ҷавонони имрӯза.

Яке аз унсурҳои асосии ҳуввияти милли ва шаҳрвандии Тоҷикистон – ин ватандӯстӣ мебошад. Ватандӯстӣ арзиши муҳимтарини иҷтимоӣ ва сиёсии шаҳрвандон ба ҳисоб рафта, ягонагии миллат, амниятву ваҳдат ва рушди ҷомеаро муайян менамояд. Моҳияти ин мафҳум дар муносибати 2 шаҳрвандон ба ватану миллати ҳеш, ҳисси ифтихори милли ва саҳм гузоштан дар ҳифзи Ватан, таъмини амният ва яқинорагии давлат зоҳир мегардад. Мо бояд мафҳуми “ватандӯстӣ”-ро бо мафҳумҳои “миллатгарой” ва “бадбинии миллатҳои дигар” омехта накунем. Мо ҳамеша мушоҳида мекунем, ки Пешвои муаззами миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон доимо ба масъалаи худшиносиву ҳудогоҳӣ ва ҳуввияти милли сертаваҷҷуҳ мебошанд ва мардуми кишварро ба дарки истилоҳи “бедориву ҳуввияти милли ва зиракии сиёсӣ таҳамулпазирӣ” ҷалб менамоянд [12, с. 58-59].

Ҷавонон имрӯз дар роҳи ҳифзи давлатдорӣ милли, муқаддасоти давлатӣ, истиклолияти давлатӣ, суботи сиёсӣ, таҳким бахшидани худшиносиву ҳудогоҳии милли, ҳисси ватандӯстиву ватандорӣ мардум ва баланд бардоштани маърифати сиёсӣ ҳуқуқи аҳолии кишвар, баҳусус, ҷавонону наврасон саҳм гузошта истодаанд. Агар ҷавононро аз хурдӣ ба мафҳуми “худшиносӣ” ошно намуда, дар руҳияи ватандӯстӣ тарбия намоем, мақсади аслии худшиносиро, ки қамоли маънавию ахлоқист, амиқ дарк менамоянд. Дар ин маврид Пешвои миллат боз ҳам такрор менамоянд: “Бидуни худшиносӣ ба арсаи таърих пой гузорем, бо ҷашми пӯшида ва гӯши ношунаво қадам хоҳем зад” [13, саҳ. 41].

Дар фарҷом метавон гуфт, ки асарҳои арзишманди Асосгузори сулҳу ваҳдати милли Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар баробари аҳамияти илмиву адабӣ ва таърихӣ доштан аз назари тарбияи худшиносӣ, ҳудогоҳӣ ва ватанпарастии насли наврас ва ҷавонон нақши басо бузургу шоиста доранд.

Муқарриз: Шоҳиён Н.Н., д.и.п., профессор

Адабиёт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон” 12 с.
2. “Эмомалӣ Раҳмон – Бунёдгузори сиёсати хориҷии Тоҷикистон” Ирфон – 2012. саҳ.39.
3. “Эмомалӣ Раҳмон – Бунёдгузори сиёсати хориҷии Тоҷикистон” Ирфон – 2012. саҳ.5.
4. www. President. Tj // Суханронии Президенти Ҷмҳурии Тоҷикистон бо зиёиёни кишвар, 20 март соли 2013
5. Эмомалӣ Раҳмон “Суханҳои ҳикматомӯзи Президенти Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат” Душанбе – 2019/ саҳ. 81;
6. Эмомалӣ Раҳмон “Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз ориён то Сомониён” Душанбе Ирфон -2009/ саҳ. 194-200;
7. Эмомалӣ Раҳмон “Чехраҳои мондагор” Эр-Граф -2016, 202 С;
8. Эмомалӣ Раҳмон “Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз ориён то Сомониён” Душанбе Ирфон -2009/ саҳ. 195;
9. Эмомалӣ Раҳмон “Суханҳои ҳикматомӯзи Президенти Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат” Душанбе – 2019/ саҳ. 81;
10. Эмомалӣ Раҳмон “Тоҷикон дар оинаи таърих” Душанбе “Ирфон” -2006/ саҳ. 567;
11. Эмомалӣ Раҳмон “Забони миллат- ҳастии миллат” Душанбе -2020/ саҳ. 6;
12. Комилов Д.Р, Забиров Ҷ.В. “Нақши Пешвои миллат дар тарбияи ҷавонон” Душанбе- 2021/ саҳ.58-59;
13. Муинзода М.М. Иштироки ҷавонон дар равандҳои дигаргунсозии иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои истиқлолият (солҳои 1991-2016)/ М.Муинзода- Душанбе, 2019. с.41;
14. Абдуфаттоҳ Шарифзода, Самариддини Айниддин “Эмомали Раҳмон и год молодёжи” – Душанбе – 2020/ саҳ.156-159;

АҲАМИЯТИ ИЛМӢ-АМАЛИЯВӢ ВА ПЕДАГОГИИ АСАРӢОИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ДАР БАЛАНД БАРДОШТАНИ ҲУВВИЯТИ ХЕШТАНШИНОСИИ ҶАВОНОН ВА ОМОДАГИИ ОНӢО БА МУАРРИФИИ ШОИСТАИ ДАСТОВАРДӢОИ СОҲИБИСТОҚЛОЛИИ КИШВАР БА ҶАӢОНИЁН

Дар мақолаи мазкур бо истифода аз мазмуну мундариҷаи асарҳои пураарзиши Пешвои муаззами миллат, ки ба масъалаҳои ташаққули ҳувияти миллӣ, хештаншиносӣ, ватандӯстӣ, ташаққули ахлоқи ҳамида ва дигар мавзӯҳо, ки дар асри XXI - замони бархурди ақидаҳо, тамадунҳо, арзишҳои динӣ-мазҳабӣ шадид гардида истодаанд, зеро таҳлилу ҳулосабарорӣ қарор дода шудаанд, ки дар онҳо зимни интиҳоби технологияҳои навини ба роҳ мондани корҳо аз нуқтаи назари ташкили чараҳои таълиму тарбия дар зинаҳои гуногуни таҳсилот ба инобат гирифта шудаанд. Дар раванди интиҳоби мавзӯҳои болозикр аҳамият оиди арзишҳои педагогӣ, ташаққули шахсиятҳои созандаи омода ба пешравии ҷомеа, пешгирии хатарҳои ҷаҳон ва дар доираи фаъолияти хеш ҳамчун омӯзгорони оянда ба хонандагони зинаҳои гуногун фаҳмонида тавониш ва тадқиқ намуни технологияҳои тарбиявӣ-таълимии ифодакунандаи ин мавзӯҳо дар муқоиса бо назария ва амалияи педагогикаи рушд, педагогикаи синнусолӣ, педагогикаи ҳамкорӣ ва дигар масъалаҳои дидактикӣ, ки дар асарҳои Пешвои миллат вобаста аз мавзӯҳои гуногуни омодаسازی насли наврас ба дарки мавзӯҳои зикргардида бо пайдарҳамии мантиқӣ оварда шудаанд. Дар мазмуну мундариҷаи мақола таҷрибаи педагогии муаллиф зимни гузаронидани тадқиқотҳо, омӯзиши афкори омӯзгорон ва дигар кормандони масъули соҳаи маориф дар зинаҳои гуногуни таҳсилот ба инобат гирифта шудаанд.

Калидвожаҳо: аҳамияти таълимӣ-тарбиявӣ асарҳои Пешвои миллат, тарбия, таълим, педагогикаи синнусолӣ, ахлоқ, тарбияи ахлоқӣ, ватандӯстӣ, ҳушيارносии миллӣ, ҳувияти миллӣ, тарбияи ҷавонон, мақсадҳои дидактикӣ, таҷрибаҳои педагогӣ.

НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКАЯ И ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ЗНАЧИМОСТЬ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ЛИДЕРА НАЦИИ В ПОВЫШЕНИИ САМОСОЗНАНИЯ МОЛОДЕЖИ И ЕЕ ГОТОВНОСТЬ ПРЕДСТАВИТЬ МИРУ ДОСТИЖЕНИЯ НЕЗАВИСИМОСТИ СТРАНЫ

В данной статье использовано содержание ценных трудов великого лидера нации, в которых рассматриваются вопросы формирования национальной идентичности, самоидентификации, патриотизма, формирования нравственности и другие темы, которые становятся актуальными в XXI веке. - время столкновения идей, цивилизаций и религиозно-религиозных ценностей, находящихся на стадии анализа и заключения, в которых

учитываются при выборе новых технологий реализации работы с точки зрения организации процесса воспитания и обучения на разных уровнях образования. В процессе выбора вышеперечисленных тем важна значимость педагогических ценностей, формирование творческих личностей, готовых к прогрессу общества, предотвращению мировых опасностей, умеющих объяснять учащимся разного уровня в рамках своей деятельности в качестве будущих учителей и применение учебно-воспитательных технологий, представляющих эти темы в сравнении с теорией и практикой педагогики развития, возрастной педагогики, педагогики сотрудничества и других дидактических вопросов, которые представлены в трудах Лидера Нации, в зависимости от различных тем готовить подрастающее поколение к пониманию упомянутых тем в логической последовательности. В содержании статьи учтен педагогический опыт автора при проведении исследований, изучении мнения преподавателей и других ответственных работников в сфере образования на разных уровнях образования.

Ключевые слова: воспитательное значение произведений Лидера Нации, воспитание, обучение, возрастная педагогика, этика, нравственное воспитание, патриотизм, национальное самосознание, национальная идентичность, воспитание молодежи, дидактические цели, педагогические практики.

THE SCIENTIFIC, PRACTICAL AND PEDAGOGICAL SIGNIFICANCE OF THE WORKS OF THE LEADER OF THE NATION IN INCREASING THE SELF-AWARENESS OF YOUNG PEOPLE AND THEIR READINESS TO PRESENT TO THE WORLD THE ACHIEVEMENTS OF THE COUNTRY'S INDEPENDENCE

In this article is considered using the content of the full-valuable works of the great leader of the nation, which the problems of formation of national identity, knowledge, patriotism, moral formation and other themes, become relevant in the XXI century, the time of clash of ideas, civilisations and religious values, were analysed and conclusions were drawn, which they were taken into account in the choice of new technologies of work implementation. It's seems to the organisation of the education and training process at different levels of education. In the process of selecting the above themes was taken into account of pedagogical values, the formation of creative individuals ready for the development society, prevention of world dangers and able to explain to students of different levels within the framework of their activities. As future teachers and the application of educational technologies representing these themes in comparison the theory and practice of development pedagogy, the pedagogy age, pedagogy of cooperation and other didactic problems presented in the works of the Leader of the Nation, related to the content of the article takes into account the author's pedagogical experience in the course of research, study of the opinion of teachers and other educational specialists at different levels of education.

Keywords: Importance of education and training of the Leader of the Nation, training, education, the pedagogy age, ethics, moral education, patriotism, national self-consciousness, national identity, youth education, didactic goals, pedagogical experience.

Маълумот дар бораи муаллиф: Нураҳмадзода Дилафруз – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, ассистенти кафедраи педагогика. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: 988432506

Сведения об авторах: Нураҳмадзода Дилафруз - Таджикский международный университет иностранных языков им. Сотима Улугзаде, ассистент кафедры педагогики. Адрес: 734019, Республики Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6. Тел.: 98-8432506.

Information about the author: Nurahmadzoda Dilafruz - Tajik International University of Foreign Languages. S. Ulughzoda, assistant of the department of pedagogy. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Muhammadiev street, 17/6. Tel.: 98-8432506.

РАЗВИТИЕ ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ У СТУДЕНТОВ ТАДЖИКОВ

Мухаметов Г.Б., Рахимзода С. Дж.

Таджикский национальный университет

Письменная речь — это графически оформленная речь, опирающаяся на буквенные изображения. Она тесно связана с устной речью; это две формы существования языка. Качества письменной речи учащихся во многом обусловленном уровнем развитости их устной речи. Тем не менее есть существенное различие. Устная речь совершается быстрее, поэтому говорящий в момент речи прилагает значительно больше усилий для того, чтобы выразить свою мысль убедительно и точно [2, с.89]. Письменная речь более развернута, требует большей точности и большей степени связанности, зато пишущий имеет больше времени. Он может взвесить, обдумать, отобрать нужные факты, найти нужную форму языкового оформления. К тому же он может перечитать и исправить написанное, в случае необходимости пользоваться словарем или другими пособиями. Пишущий работает, как правило, один, а говорящий нуждается в слушателе или собеседнике.

Система развития письменной речи должна строиться в той же последовательности, что и устной, - от репродукции текста к продукции, т. е. к самостоятельной речевой деятельности [5, с.123]

Письменное воспроизведение текста, выученного наизусть, способствует лучшему его запоминанию, закреплению лексики, а также является средством контроля. Для такого письма предлагаются предлагаю орфографическим знаниям провести по памяти было грамотным, следует провести предупредительную работу по правописанию трудных слов.

Изучение биографии писателя позволяет предлагать вопросы, нацеливающие на раскрытие причин, повлиявших на формирование мироощущения, мировоззрения писателя.

Учитель сначала помогает составлению ответов: учащиеся самостоятельно формулируют ответ, затем ответы обсуждаются, выбирается наиболее удачный вариант, записывается в тетрадях или на доске. Постепенно школьники начинают выполнять этот вид работы самостоятельно.

Планирование служит развитию логического мышления, прививает навыки последовательного изложения материала. Первые уроки по составлению плана проходят при активном участии учителя. Следует уделить внимание и стилистической стороне, показать, как оформить разные типы планов: состоящие из назывных, вопросительных или повествовательных предложений, цитат. При составлении плана лить его цель: отметить этапы в развитии действия, хронологические отрезки в описываемых событиях или различные стороны характера действующего лица, выявить композицию произведения и т. п. [3, с. 95]

Среди методистов нет единого мнения по вопросу, нужно ли требовать, чтобы к каждому сочинению учащиеся составляли план. Иногда считают, что план сковывает инициативу пишущего. Это суждение будет верным лишь в определенных случаях: когда сочинение пишет одаренный в литературном отношении ученик или когда он полностью овладел навыком построения сочинения. На начальном же этапе обучения сочинению на русском языке план будет дисциплинировать, способствовать четкости композиционной структуры и развивать логическое мышление. Необязательно требовать от всех письменный план, но от всех нужно требовать правильную композиционную структуру сочинения, расчлененность его на части, чтобы обеспечить логически аргументированное, ясное и точное изложение мыслей.

К вспомогательным видам письменных работ относится и работа с эпиграфами. Подбор эпиграфа и сочинению Помогает определить центральную проблему. К такому подбору надо идти через сопоставление и анализ эпиграфов в изучаемых произведениях, которые покажут их назначение и виды. Эпиграф к сочинению ученики могут подобрать из текста изучаемого произведения, критической статьи, произведений других писателей. При

подборе эпиграфов к сочинениям на свободные темы можно использовать афоризмы, крылатые выражения, пословицы.

Видом вспомогательной работы является и цитирование. Оно предполагает умение разбираться в значении цитат, уместно использовать их для подтверждения своей мысли. Следует научить школьников и правильному введению цитаты в авторский текст.

Составление тезисов и конспектов является вспомогательным видом работы, применяемым в старших классах. Тезирование - один из видов извлечения основной информации текста с последующей ее переработкой. Оно включает в себя членение текста на части, выделение в нем положений, несущих основную информацию, вычленение ее при помощи вопроса и оформление в предельно сжатую формулировку - тезис.

Обучать тезированию учитель начнет с пояснения, что тезис - это мысль, развиваемая и доказываемая автором. Последовательность работы может быть такова: статья прочитывается полностью, чтобы уяснить ее содержание в целом; при вторичном чтении статья делится на части; с помощью учителя ученики находят в каждой части фразы, несущие главные мысли, и на основе этих фраз составляют сжатое предложение тезис. Тезисы могут быть цитатные и переданные свободно.

От составления тезисов переходят к конспектированию: к тезисам добавляют доказательства и примеры, а затем отдельные тезисы связывают фразами. Конспект может быть текстуальным и свободным. При текстуальном конспекте выписываются фразы, содержащие основные мысли, и для логической и стилистической связи добавляются нужные фразы - связки. Свободный конспект - это сжатая и связная передача текста своими словами.

В практике национальной школы к тезированию на русском языке чаще всего прибегают при чтении статей учебника, особенно при изучении обзорных тем или статей, содержащих теоретико-литературные сведения.

Сущность изложения состоит в сокращенной передаче услышанного или прочитанного текста. Трудность текстов определяется не только количеством неизвестной лексики, но и способом изложения материала. Так, самым легким способом изложения для учащихся является повествование. Однако следует использовать и тексты, в основе которых лежит рас суждение и описание, так как без навыка рассуждать и описывать учащиеся не научатся писать сочинение [4, с. 155]

На первом этапе обучения изложению на русском языке берется повествовательный текст, состоящий из эпизодов, которые связаны причинно-временной связью. Задача учащихся - изложить материал близко к тексту. Различают обучающие и контрольные изложения. При обучающем изложении текст сначала прочитывается учителем целиком, объясняются непонятные слова и выражения, особо трудные из них записываются на доске. Часть слов может быть объяснена и до чтения. В начале обучения изложению учащиеся вместе с учителем составляют план (или дается готовый), по которому учащиеся письменно пересказывают текст. Письменному изложению предшествует устное, а к письму учащиеся приступают после вторичного чтения текста.

Следует разнообразить требования к изложению: пересказать сжато или с извлечением из прослушанного информации по какому-либо одному вопросу, заменить лицо рассказчика и т. п.

При обучении сжатому изложению текст делится на части, затем в каждой части отбирается наиболее существенное, чтобы составить план, далее по плану проводятся краткие устные пересказы, и учащиеся приступают к письменной работе. Сжатый пересказ предполагает и умение трансформировать сложные предложения в простые. Для такого изложения берется больший по объему повествовательный текст, чем для подробного изложения.

В группах национальной школы, где большие по объему художественные произведения изучаются в отрывках, можно предложить для изложения пропущенные в хрестоматиях эпизоды или те эпизоды, которые особенно важны для уяснения содержания,

например: «В парке южного города» («Как закалялась сталь» Н. Островского) или «Городничий размечтался» («Ревизор» Н. Гоголя). К такому изложению учащиеся готовятся дома, в классе текст не перечитывается, и ученики пишут его по памяти. Кроме контролирующей функции, этот вид изложения предоставляет широкие возможности обогащения речи [6, с. 89]

Практикуется в школах и изложение-извлечение (выборочное изложение), например: «Ниловна слушает музыку», «История дружбы Павла Корчагина и Тони Тумановой». К такому изложению учащиеся также готовятся заранее. Пишут и изложения-характеристики на основе описаний, содержащихся в произведении. Оба вида изложения помогают систематизировать сведения о действующем лице.

Проводятся изложения и по фактам, содержащим эпизоды из жизни русских писателей, рассказы об их дружбе с представителями других народов нашей страны, по текстам страноведческого характера и т. п.

Одним из новых видов изложения является изложение по обобщенным впечатлениям от прослушанного в грамзаписи текста, радио- или телепередачи, знакомства с репродукциями картин, иллюстрациями, фотографиями и даже музыкой. Возможны и изложения по просмотренным диафильмам или кинофильмам, кинофрагментам.

Обучая писать сочинения по русской литературе, словесник национальной школы во многом может опереться на умения и навыки, полученные учащимися на уроках родной литературы, так как логике рассуждений учащиеся учатся прежде всего на родном языке. Тем не менее нужно уделять внимание технике письменного изложения мыслей и знаний на втором языке. Делать это удобнее попутно, в процессе изучения литературного произведения.

Наиболее распространенной ошибкой молодых учителей является отношение к сочинению только как к контрольной работе. Между тем не следует забывать о его важной обучающей роли. Работая над сочинением, учащиеся приобретают практический навык грамотного, последовательного, логически аргументированного изложения мыслей на русском языке.

Иногда подготовку к сочинению сводят к содержательной стороне, забывая о композиции и языке. Ученику должно быть известно, каким путем достичь цели, он должен знать разные способы изложения: индуктивный, дедуктивный, метод сравнения, противопоставления. Поэтому русист прежде всего выясняет, насколько учащиеся на уроках родной литературы обучены этим способам, а также, какие тексты повествовательные, описательные или содержащие в себе рассуждения - на этих уроках чаще всего кладутся в основу письменных работ. Многие ошибки в сочинениях устойчивы: а) неумение анализировать выбранную тему, в результате чего ученики обедняют ее; б) неясность ведущей мысли, что приводит к подмене рассуждения описанием или просто пересказом, стандартной характеристикой и т. д.; в) бледность, книжность, порой риторичность языка. К этим недостаткам в национальной школе прибавляется еще и бедность языка сочинений. Работа учителя в процессе подготовки к сочинению должна быть направлена на предупреждение этих ошибок, в частности рассмотренными выше вспомогательными работами. Однако практика выработала еще ряд приемов, помогающих становлению многих нужных для сочинения умений.

Успех сочинения зависит от многих факторов. Так, замечено, что при четкой, нешаблонной формулировке темы повышается интерес учащихся к работе («Что роднит героев Л. Толстого - Андрея Болконского и Пьера Безухова?», «Трудное счастье матери» (по роману Горького «Мать»), «Похож ли Печорин на Онегина?» и т. п.). Очень важно приучить учащихся вдумываться в смысл каждого слова, входящего в название темы. Объявляя тему сочинения, полезно потребовать раскрыть ее устно двумя-тремя фразами, обращая внимание учащихся на то, что эту главную мысль нужно доказать в сочинении.

Умение анализировать тему вырабатывается при сравнительном анализе формулировок. От анализа формулировки темы прямой путь к плану сочинения. Иногда в

работе над сочинением можно ограничиться составлением плана главной части или вступления. Успешному раскрытию темы способствует и предварительный отбор эпизодов, фактов, цитат и т. п., которые обязательно нужно соотнести с формулировкой темы. Можно потребовать предварительного раскрытия главной части сочинения и формулировки заключения. Полезно обсудить и подлежащую использованию критическую литературу [6, с. 120].

Осуществляя языковую подготовку учащихся к сочинению, следует помнить, что для грамотного сочинения недостаточно той словарно-фразеологической работы, которая проводится в процессе изучения произведения. Чтобы помощь учителя была действенной и рациональной, он должен фиксировать ошибки своих учащихся и классифицировать их по темам, по классам, вести их индивидуальный учет. С течением времени учитель убедится, что множество речевых ошибок при изучении одной и той же темы в определенном классе из года в год повторяется. Следовательно, они для лиц данной национальности являются типичными и устойчивыми. Чтобы предупредить их появление в работах учащихся, наиболее трудные слова следует включать в упражнения. К устойчивым ошибкам следует отнести нарушение лексико-семантической сочетаемости слов (например: «Смерть дорисовывает героический образ Базарова»). Часты ты и семантические ошибки, которые происходят из-за смешения и неправильного употребления слов, образованных от одного корня при помощи разных аффиксов. Неточное употребление однокоренных слов, или паронимов, нередко приводит к искажению смысла высказывания («в оккупационном городе» вместо «в оккупированном») [8, с. 139]. В сочинениях нерусских учащихся много случаев неправильного употребления местоимений («Мальчик, которого Соколов взял на воспитание, помог ему перенести свое горе»). Часты и случаи неправильного построения фраз.

Учитель должен вводить в речь учащихся нужную литературоведческую терминологию и необходимую так называемую «человековедческую» лексику. С этой целью, например, в процессе работы над рассказом «Муму» уместно провести упражнения типа:

По месту, способу выполнения и объему сочинения делятся на классные и домашние, коллективные и индивидуальные, развернутые и сочинения-миниатюры.

Важно научить писать сочинения определенного жанра (в форме рассказа, описания, рассуждения). Заботясь об этом, учитель-русист должен опираться на те умения, которые выработались у учащихся на уроках родной литературы, ибо развитие письменной речи на родном языке является опережающим. Русисту следует установить контакт с учителем родной литературы и выяснить, какие жанры сочинений учащимся уже знакомы, повторить их композиционные схемы.

Кроме языковой подготовки, нужна подготовительная беседа, чтобы актуализировать имеющийся опыт учеников, их знания по теме сочинения.

В национальных группах весьма распространены сочинения описания природы. Такие сочинения нужны, так как учащиеся мало внимания обращают на пейзаж при чтении. Описания природы требуют умения точно определить цвет, звуки, движения, состояния и т. п. Перед ними целесообразны стилистические упражнения и задания на формирование способностей точного словесного выражения наблюдений за природой, например: описать цвет предметов и растений в разное время суток и года, подобрать эпитеты к существительным, передать звуки и т. п. Подготовить учеников к этого вида сочинениям помогает и анализ литературных текстов, раскрывающих красоту родной земли. Подготовку к сочинению описательного характера можно соединить с работой над определенной темой. Скажем, подготовку к сочинению на тему «Осень» можно начать, работая над стихотворением Пушкина «Уж небо осенью дышало...», совершая экскурсию в парк или в степь. Во время экскурсии шестиклассники наблюдают за листопадом, за окраской листьев, травы и т. д., прислушиваются к звукам, называют их. Можно прочитать им описания осени у разных поэтов и писателей.

Более сложным является описание портрета. Возможно фотографическое и психологическое описание. Оба этих вида полезны для развития наблюдательности и для овладения «человековедческой» лексикой, необходимой для изучения литературы. При фотографическом описании перечисляются все внешние данные человека безотносительно к его характеру, душевному складу. Описывая психологический портрет, изображают человека в разных эмоциональных состояниях и с разным к нему отношением (симпатией, антипатией, равнодушием и пр.).

Задача сочинения типа характеристики состоит в том, чтобы установить существенно важные признаки литературного персонажа, которые делают его запоминающимся, не похожим на других. Следует формировать умение аргументировать свою оценку героя, выявлять авторское отношение к персонажу, определять приемы создания образа. Более сложным является сочинение типа сравнительной характеристики. Его пишут в старших классах. Частой ошибкой в работах такого жанра бывает подмена сравнительной характеристики суммой двух характеристик. Поэтому нужно пояснить, что такого рода сочинения пишутся на основе сопоставления или противопоставления. Задача учителя научить сравнивать по одному, причем существенному признаку, хотя материал можно располагать и по способу параллельного сравнения, и сопоставлять последовательно. Вначале можно предложить сопоставить героев одного произведения (Уля Громова и Любовь Шевцова, Ляпкин-Тяпкин и Земляника, Грушницкий и Печорин и т. п.). Впоследствии сопоставляются герои нескольких произведений («Женские образы в романах И. С. Тургенева и Л. Толстого», «Татьяна Ларина и Елена Стахова») [3, с. 336].

Разновидностью сочинения типа характеристики является работа, в которой рассматривается один из компонентов композиции образа (например, «Роль пейзажа в раскрытии духовного мира Андрея Болконского») или проводится анализ основных этапов развития образа («Жизненный путь Ниловны»).

Довольно сложным для учащихся является сочинение, цель которого выявить смысл произведения в целом или показать закономерность и связь событий в произведении (например, «Как закалялась сталь» книга о рождении нового человека»). К этому виду работы приступают тогда, когда учащиеся овладели логической основой других видов сочинения, накопили определенный объем знаний, приобрели опыт, когда они могут дать развернутое суждение о содержании и построении произведения.

Много работы требует и сочинение, в основе которого не только освещение того или иного образа, выявление идейного смысла произведения, но и раскрытие личности автора через его отношение к тем событиям, о которых он рассказывает «Обличение светской среды в романе «Герой нашего времени» и т. п.).

Однако наиболее трудными на втором языке являются сочинения, требующие раскрыть художественное, особенно языковое, мастерство писателя. Поэтому к таким сочинениям лучше прибегать лишь в X-XI классах.

Сочинения могут представлять и характеристику какого-либо периода творчества писателя, анализ проблем, поставленных в творчестве одного или нескольких писателей («Русская женщина на пути к своему освобождению» (по произведениям И. Тургенева и А. Чехова), «Женщина-крестьянка в поэзии Н. Некрасова», «Молодой человек в русской литературе XIX века» и др.).

К творческим сочинениям относят сочинения на свободную и на литературную тему. Разница между ними состоит в том, что темы для первых берутся из наблюдений учащихся, а для вторых из художественных произведений. Сочинения на литературную тему тоже не одинаковы.

В одних - учащиеся анализируют художественное произведение, сопоставляют, делают выводы, а в других высказывают больше свои впечатления от произведения, мысли, которые возникли при чтении. Термин «литературно-творческие сочинения» весьма условен, потому что без элементов ученического творчества не может быть написано и сочинение на литературную тему. Литературно-творческим принято считать такое сочинение, в котором

пишущий, прочитав художественное произведение, излагает свои впечатления и переживания в оригинальной словесной форме (например, «Мои мысли при чтении описания переживаний молодогвардейцев перед казнью»). Чем больше эти сочинения основываются на переживаниях ученика, его собственных взглядах на произведение, тем больше они удаляются от литературных сочинений и приближаются к литературному творчеству учащихся. Но они имеют свои дидактические, психологические цели, а также цели литературного развития. По таким работам учитель может судить об особенностях первоначального восприятия прочитанного, об индивидуальных особенностях ученика, его интересах. Они развивают воображение, усиливают эмоциональное восприятие. Если подобные работы проводятся в начале изучения темы, то после их анализа учитель может скорректировать свою работу по изучению произведения. Литературно-творческие работы занимают особое место в литературном развитии учащихся. Привыкая описывать то, что они думают и чувствуют при чтении художественного произведения, учащиеся развивают свой индивидуальный стиль, который на данном этапе обучения проявляется прежде всего в оригинальной композиции.

Готовя учащихся к такому сочинению, учитель предупреждает, что жанр его свободен, что следует постепенно накапливать впечатления, выписывать нужные цитаты. Литературно-творческие сочинения можно писать после первого прочтения программного или внеклассного произведения. Это могут быть и аннотации, и рецензии, и письменная передача впечатлений.

Творческие сочинения пишут и на материале экскурсий (например, на тему «Там, где шумят Михайловские рощи»), по картинам, портретам, иллюстрациям и др.

Проверка и оценка сочинений одна из самых трудных областей учительской деятельности. Цель ее не только контроль, но и помощь ученику в совершенствовании умений писать на русском языке. К сожалению, нередко у неопытных учителей оценки теряют свою обучающую функцию. Причиной этого бывает затянувшаяся проверка. Ученик, написавший сочинение, еще несколько дней живет им, поэтому важно вернуть ему работу, пока к ней не потерял интерес. Кроме того, оперативная проверка позволяет учителю представить реальную картину знаний и умений учащихся и вовремя исправить недочеты (скажем, повторить плохо усвоенный фактический материал). В каждой школе существует график проведения письменных работ, и учитель, предлагая свои сроки, должен учитывать и свои возможности быстрой проверки сочинений. Нецелесообразно в один день проводить сочинения в нескольких группах.

За сочинение подчас ставятся две оценки за содержание (с учетом его полноты и точности) и за грамотность. Проверив сочинение и исправив его, учитель пишет рецензию, где кратко суммирует положительные стороны и недочеты работы.

Необходимые указания учитель найдет в «Нормах оценок письменной речи», утвержденных Министерством просвещения СССР.

Остановимся на основных недочетах в построении и содержании сочинений. К ним относятся:

- 1) неточности и ошибки мировоззренческого характера;
- 2) ошибки, вызванные неправильным пониманием темы;
- 3) фактические ошибки (искажение дат, имен, фактов, содержания произведения или критической статьи, цитат);
- 4) ошибки в рассуждениях (неясная формулировка тезиса, подмена его другим, оставление тезиса без доказательства, недостаточность или произвольность доводов, нарушение важнейших требований логики, нарушение причинно-следственных связей, неумение обнаружить сходство или различие и пр.);
- 5) композиционные ошибки (несоразмерность частей сочинения, отсутствие умелого и обоснованного перехода от одной части к другой);

б) стилистические недочеты (бедность словаря, повторение одних и тех же слов, неумелый ввод цитат, неуместное красноречие, неправильное использование изобразительных средств языка и пр.) [4, с. 58].

Проверив письменные работы, учитель анализирует их, учитывает и классифицирует типичные ошибки, продумывает пути их разбора в классе. Особое внимание в нерусской школе следует уделить объяснению стилистических ошибок.

В национальной школе очень важно построить такую систему ситуативных упражнений, которая не только служила бы основной для развития вторичных умений, использования активизируемой лексики, но и одновременно готовила бы учащихся к пониманию и к анализу художественной русского языка.

Следует прежде всего выяснить, какие реальные ситуации могут возникать сами собой в условиях национальной школы, какую тематику ситуации предлагает школьная программа, насколько предлагаемые ею ситуации можно обеспечить нужным языковым материалом, диалогическим клише, типичными речевыми образцами.

В условиях национальной школы могут возникать естественные (реальные) и учебные ситуации. Реальные речевые ситуации на уроках русского языка – это прежде всего не запланированное заранее обсуждение информации, полученной вне школы (по радио и телевидению, из кинофильмов, газет), а также событий из жизни класса и т. п. К естественной ситуации можно уже в средних классах отнести и беседу между учителем и учеником во время организационного момента. При анализе художественного произведения наиболее распространенными естественными ситуациями будут стихийные споры учащихся, а также та эвристическая беседа, цель которой выяснить достоинства произведения.

Поскольку развитие свободной речи тесно связано с подготовкой к восприятию художественного произведения на втором языке, то возникает задача овладения и стилистической дифференциацией изучаемого лексического и грамматического материала, что, естественно, потребует введения наиболее употребительных синонимов основной лексики. Это позволит показать, чем слова отличаются одно от другого, а также отработать их функциональные и семантические различия в речи. Необходимость развития психологической культуры речи, умения выражать эмоционально-личностный подтекст требует введения некоторых диалогических клише, которые также могут быть заимствованы из изучаемых текстов. В лексический состав упражнений по развитию речи должна войти и идиоматика, и та специфическая лексика, которая нужна для освещения определенной литературной темы.

Можно использовать беседу, в ходе которой учащиеся развивают навыки реактивного говорения, а в плане монологической речи – сообщение-пересказ, развивающее навыки подготовленной речи. Эти формы коммуникации наиболее соответствуют неподготовленной, свободной речи. В старших классах следует больше внимания уделять комментированию, шире использовать дискуссию (легче проводить ее во внеклассных условиях). Самой удобной формой развития свободной речи в подготовительных упражнениях является функциональное общение или его имитация по воображаемой ситуации. Подготовительные упражнения должны также готовить к комментированию текста художественных произведений.

Естественно, что в подготовительных упражнениях нельзя полностью отработать всю лексику произведения. Они построены на лексике, вызывающей особые затруднения, а также той (условно назовем ее опорной), которая может стать носителем основной смысловой и эмоциональной нагрузки в высказываниях учащихся в ходе тематических бесед или анализа художественного произведения. При правильной организации учебного процесса опорная лексика должна служить достаточной базой лексического обеспечения последующих этапов развития речи. Включение в подготовительные упражнения только опорной лексики дает возможность развивать умение догадываться о значении некоторых незнакомых слов по контексту, а затем переносить это умение на чтение внепрограммных произведений и тем самым вырабатывать навыки беспереводного чтения художественных произведений.

Все подготовительные упражнения обладают речевой направленностью, но в зависимости от дополнительной цели можно поэтапно проводить упражнения на становление системы сведений о слове, автоматизацию речевых (грамматических) умений, отработку коммуникативного поведения, снятие трудностей культурно-исторического порядка.

Таким образом, материал располагается концентрически и обеспечивается повторяемость лексики, а также контроль за становлением речевых навыков и умений в пределах темы.

Рецензент: Товбаева М.М., к.ф.н., доцент

Литература:

1. Алтухова М. К. Теория и практика письменной речи. Английский язык. Основная специальность: Программа курса. СПб.: РГПУ им. А. И. Герцена, 2000. - 30 с.
2. Ананьев Б. Г. Психология чувственного познания. М.: Наука, 2001. - 280 с.
3. Блох, Дж. Блох Абдуллы: студент поколения 1,5 входит в блогосферу / Дж. Блох // Языковое обучение и технологии. 2007. - Том 11, №2. -С.25-37.
4. Методика обучения иностранным языкам в средней школе: Учебное пособие для педагогических институтов по специальности "иностранные языки". /Под ред. Н. И. Гез, М. В. Ляховицкого, А. А. Миролубова и др. М.: Высшая школа, 1982. - 373 с.
5. Миньяр-Белоручев Р.К. Методика обучения французскому языку. М.: Просвещение, 1990.- 223 с.
6. Пустовалова, О.В. Методика развития умений письменной речи студентов на основе сервиса «Твиттер» (английский язык, неязыковой вуз) [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук/ О.В. Пустовалова. - Москва: Московский государственный гуманитарный университет имени М.А. Шолохова, 2012. - 32 с.
7. Татарина, М.А. Теоретические основы создания и использования дистанционных курсов обучения иноязычной письменной речи для студентов 2- 3 курса лингвистической вуза: на материале английского языка [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук/ М.А. Татарина. - Москва: Институт содержания и методов обучения Российской академии образования, 2005. - 25с.
8. Пронина, О.Г. Использование технологии Web 2.0 в обучении иностранному языку в вузе [Текст] / О.Г. Пронина // Язык и культура. - 2010. - №1.- С. 92-98.
9. Сысоев, П.В. Технологии Веб 2.0: Социальный сервис вики в обучении иностранному языку [Текст] / П.В. Сысоев, М.Н. Евстигнеев // Иностранные языки в школе. - 2009.- №5. С. 2-8.

РАЗВИТИЕ ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ У СТУДЕНТОВ ТАДЖИКОВ

В статье рассматриваются пути развития письменной речи у студентов таджиков. Речь идет о методах использования письменной речи в таджикских группах. Письменную речь учащихся легче контролировать, чем устную, легче следить за логической, лексической, грамматической и стилистической правильностью высказывания. Письменная речь способствует развитию говорения и чтения. Кроме того, она является средством усвоения новых слов, новых грамматических и синтаксических конструкций.

Развивать письменную речь следует в тесной связи с устной и также на разном материале, используя литературные тексты, наглядные пособия, личные впечатления, творческое воображение учащихся и т. п.

Ключевые слова: письменная речь, учащиеся, аудитория, речь, способность, метод обучения, условия, грамматика, сочинение.

РУШДИ НУТКИ ХАТТИИ ДОНИШЧЌЌНИ ТОЧИК

Дар мақола роҳҳои рушди нутқи хаттии донишҷӯени тоҷик баррасӣ карда шудааст. Сухан дар бораи усулҳои истифодаи нутқи хаттӣ дар гурӯҳҳои тоҷикӣ меравад. Назорати нутқи хаттии донишҷӯен нисбат ба нутқи шифоҳӣ соддатар буда, ғояи дурустии мантиқӣ, лексикӣ, грамматикӣ ва услубии сухан осонтар аст. Нутқи хаттӣ ба рушди сухан ва хондан

мусоидат мекунад. Ғайр аз он, он воситаи азхудкунии калимаҳои нав, сохторҳои нави грамматикӣ ва синтаксисӣ мебошад.

Забони хаттиро бояд дар робитаи зич бо забони шифоҳӣ ва инчунин дар маводи гуногун бо истифода аз матнҳои адабӣ, воситаҳои аёнӣ, таассуроти шахсӣ, тасаввуроти эҷодии донишҷӯён ва ғайра таҳия кард.

Калимаҳои калидӣ: нутқи хаттӣ, донишҷӯён, шунавандагон, нутқ, қобилият, усули таълим, шароит, грамматика, иштиро.

THE DEVELOPMENT OF WRITTEN LANGUAGE AMONG TAJIK STUDENTS

The article examines the ways of developing written language among Tajik students. We are talking about the methods of using written language in Tajik groups. Students' written speech is easier to control than oral, it is easier to monitor the logical, lexical, grammatical and stylistic correctness of the statement. Written speech promotes the development of speaking and reading. In addition, it is a means of learning new words, new grammatical and syntactic constructions. Written speech should be developed in close connection with oral speech and also on different materials, using literary texts, visual aids, personal impressions, creative imagination of students, etc

Keywords: written speech, students, audience, speech, ability, teaching method, conditions, grammar, essay.

Маълумот дар бораи муаллифон: Мухаметов Гафур Бобоевич, ДМТ, доктори илми педагогика, профессори кафедраи забони русӣ барои факултетҳои ғайрифилологӣ факултети филологияи рус. Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рудаки 17.

Раҳимзода Саёҳат Чумъахон, ДМТ, ассистенти кафедраи забони русӣ барои факултетҳои ғайрифилологӣ факултети филологияи рус. Тел.: +992904424116

Сведение об авторах: Мухаметов Гафур Бобоевич, ТНУ, доктор педагогических наук, профессор кафедры русского языка для нефилологических факультетов факультета русской филологии. Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 17.

Раҳимзода Саёҳат - ТНУ, Джумахон, ассистент кафедры русского языка для нефилологических факультетов факультета русской филологии. Тел.: +992904424116

Information about the authors: Gafur Boboevich Mukhametov – TNU, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Russian Language for Non-Philological Faculties of the Faculty of Russian Philology. Address: 734025, Dushanbe, Rudaki Avenue 17.

Rahimzoda Sayehat Dzhumakhon, TNU, assistant at the Department of Russian Language for Non-Philological Faculties, Faculty of Russian Philology. Тел.: +992904424116

РОЛЬ УРОКА РУССКОГО ЯЗЫКА В РАЗВИТИИ ЧЕЛОВЕЧЕСКИХ КАЧЕСТВ СТУДЕНТОВ НЕЯЗЫКОВЫХ ФАКУЛЬТЕТОВ

Розикова С.Р.

Таджикский национальный университет

Овладение русским языком дает доступ к культуре других народов и способствует воспитанию, образованию и всестороннему развитию личности будущего человека, его гуманитарной культуры. Особое место занимает личность будущего специалиста, развитие его духовного мира и нравственных качеств на уроке русского языка с привлечением различных художественных произведений русской литературы.

Задачей всех компонентов учебно-воспитательного процесса в высшей школе является формирование всесторонне развитой личности, гармонически сочетающей в себе высокую духовную идейность, моральную чистоту и физическое совершенство. Формирование общечеловеческих ценностей - процесс сложный, трудный и длительный.

Он требует от коллектива преподавателей вузов страны применения целенаправленного комплекса мер педагогического воздействия на личность воспитуемого с тем, чтобы усвоенные общечеловеческие ценности, нравственные нормы, правила органически сочетались с их внутренним миром и реализовались во всех сферах социальной практики, в мотивах поведения и положительной личностной установке.

В настоящее время, в период становления новых общественных отношений в Республике Таджикистан, проблема формирования общечеловеческих ценностей приобретает особое значение, потому что в жизни нашего общества всё более возрастает роль нравственного воспитания студенческой молодёжи, расширяется сфера действия морального фактора.

Формирование общечеловеческих ценностей является процессом, направленным на целостное формирование и развитие личности, предполагает становление его отношений к Родине, обществу, людям, к труду, своим обязанностям и к самому себе [9, с. 68]

Задача формирования общечеловеческих ценностей состоит в том, чтобы социально необходимые требования общества педагоги превратили во внутренние стимулы личности каждого гражданина Республики Таджикистан, такие, как долг, честь, совесть, достоинство, служение своему народу, сохранение общечеловеческих ценностей.

Основой воспитания в системе высшего образования, определяющей формирование общечеловеческих ценностей, является выработка гуманистических взаимоотношений студентов и их отношения к окружающему миру. Независимо от содержания, методов и форм воспитательной работы и соответствующих конкретных целей перед преподавателем вуза всегда должна стоять задача организации общечеловеческих отношений молодёжи. Судьба тех преобразований, которые происходят в настоящее время в обществе, в немалой степени зависит от того, какой вклад в дело обновления жизни внесет молодёжь.

В выступлениях Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона по вопросам воспитательной работы неоднократно отмечалось несовершенство форм и методов воспитательной студентами, отсутствие дифференцированного подхода и необходимой обратной связи, недостаточна ее результативность в теории и практике.

Значительная роль в формировании общечеловеческих ценностей качеств личности студентов принадлежит школе, дому и высшей школе. Здесь складывается мировоззрение студентов, понимание того, что формирование общечеловеческих ценностей – это подлинно человеческое отношение между людьми (взаимопомощь, доброжелательность, честность, скромность и другие моральные качества) [8, с.18].

Очень важно, чтобы богатство содержания воспитания органически сочеталось с яркостью и эмоциональностью, задушевностью и страстностью всего учебно-воспитательного процесса, чтобы формы и методы работы вызвали всеобщий интерес, вовлекали в активную деятельность всех студентов вузов Республики Таджикистан.

Очень важно, чтобы политическое, этическое и эстетическое воспитание у молодежи включало в себя идеал прекрасного.

На уроке русского языка установление живой связи далекого прошлого с современностью способствует формированию у студентов любви и преданности Родине. В целях более глубокого усвоения художественных произведений по конкретным темам истории, искусства, патриотизма непременно учитывались особенности восприятия ими фактического материала, обеспечивалось соответствующее усвоение гражданского и нравственного содержания, отраженного в художественных образах и картинах, а также познавательная активность студентов, более глубокое понимание ими доступных черт патриотизма на убедительных и ярких примерах [6, с.33].

Учебный процесс закладывает основы понимания студентами красоты действительности и искусства, формирования эстетического отношения к жизни, духовного обогащения их личности. Преподаватели различных дисциплин, преподаватель русского языка должны уделять достаточно внимания эстетическому воспитанию учащихся и студентов. Для этого необходимо очень серьёзно и продуманно отбирать текстовой и наглядный материал, который дополняет содержание основной темы и служит воспитательным целям. Преподаватель должен решить, какой учебный материал необходимо использовать в целях воспитания национальной гордости, а какой - для изучения и закрепления грамматической темы. Гораздо легче и быстрее усваивается и надолго запоминается грамматический материал, который изучается на ценном, в воспитательном отношении, и ярком текстовом материале. Большое значение для эстетического воспитания студентов имеет работа по применению на занятиях по русскому языку картин живописи, графики. Можно использовать репродукции картин с учетом определенной грамматической темы.

На занятиях по русскому языку с использованием репродукций картин необходимо добиваться того, чтобы студенты не занимались лишь пересказом изображенного на картине, как они это делали в средней школе, а чтобы, следуя указаниям преподавателя, анализировали картину как произведение живописи в единстве содержания и формы, определяли, в чем заключен замысел художника, какие изобразительные средства использованы. Необходимо научить их выделять главное в композиции, правильно понимать значение цвета, отдельных деталей. Это учит их понимать живопись, оценивать и разбираться в изобразительном искусстве.

Перед тем, как провести занятие по русскому языку, связанное с описанием картин, можно провести беседу по картине, аналогичной по жанру и сложности той, которая была подобрана преподавателем для работы на уроке. Целью беседы является ознакомление студентов с различными жанрами живописи, с некоторыми специальными терминами и понятиями. Можно также рассказать о самом художнике, о его творчестве. Все это поможет при подготовке к собеседованию, сочинению или другому виду работы по картине. Эти мероприятия способствуют развитию речи студентов, обогащению их словарного запаса [6, с. 58].

В настоящее время перед высшими школами Республики Таджикистан поставлены очень важные задачи: повысить качество учебно-воспитательного процесса, коренным образом улучшить нравственное воспитание, последовательно формировать у студентов умение отстаивать свои нравственные убеждения. Каждый учебный предмет играет определенную роль в решении поставленных перед высшей школой задач.

Формирование общечеловеческих ценностей на занятиях русского языка неязыковых факультетов одновременно способствует повышению лингвистической грамотности студентов, глубокому знакомству с культурными ценностями западноевропейских стран и их достижениями, усвоению моральных ценностей страны – носителя изучаемого языка и выработке на этой основе нравственных качеств.

Несомненно, что в наше время вторая точка зрения становится преобладающей, всё больше педагогов приходит к твердому убеждению, что творческие методы, работа по

развитию мыслительной деятельности студентов – основа успеха обучения. Эта общая закономерность (активное «искание истины») приобретает особый смысл, когда мы говорим о проблемном характере преподавания литературы, ведущем к формированию глубоких внутренних убеждений. Но коль скоро преподаватель, рассуждая таким образом, обращается к эпическим проблемам, он неизбежно, иногда, против воли, натолкнётся на спор, дискуссию[10, с. 58].

Много аналогичных случаев – одно из свидетельств того, что студенты настойчиво ставят «вечные вопросы», спорят, нередко разрушают привычную форму урока, фактически превращает его в диспут, приводя в немалое замешательство неподготовленных к этому преподавателей.

Приведённые примеры лишь частные иллюстрации того положения, что дискуссионный характер многих уроков литературы, естественно, вытекает из самого содержания предмета и обусловлен специфическими возрастными особенностями читателя, для которого все откровения, все находки, особенно ценные, если достигнуты они ценной собственными усилиями. При таких условиях меняется не только характер вузовской лекции, вузовской беседы, но невозможны какие – то существенные сдвиги в самой типологии урока. Свидетельство тому – урок – спор, урок – диспут.

О нём еще очень мало что известно, отдельные газетные заметки, разрозненные упоминания в некоторых журнальных статьях, две -три брошюры из опыта – вот, пожалуй, и все. Проведение таких уроков нигде не описано подробно, не говоря уже о предложениях целостной системы. И все же слово сказано, метод прививается, об уроке – диспуте начинают говорить, всё чаще и, прежде всего, преподаватели-практики. Случайно ли преподаватели из разных городов и республик одновременно пришли к одному выводу, встали на одну дорогу? Мы считаем это закономерным.

Последние 10 лет развитие методики преподавания русского языка в вузе характеризуется как этап выявления специфических особенностей предмета, этап активных поисков оптимального варианта содержания курса и его структуры. В связи с этим преодолены однозначные подходы к развитию литературы, изменились оценки многих литературных фактов, созданы вариативные программы, пособия, учебники.

В условиях современной школы возникла необходимость поиска новых методов преподавания литературы, творческого подхода к исследованию традиционных форм работы по изучению литературы в школе. Приобретает особую актуальность реализация воспитательного потенциала литературных произведений. Главная цель уроков литературы - научить студентов увидеть в произведениях прошлого их общечеловеческий смысл, затронутые в них вечные проблемы, закономерности самой жизни, как ощутил их и отразил писатель.

Изучая, анализируя и используя в практике опыт работы преподавателей, мы убедились, что воспитательные возможности уроков литературы максимально можно реализовать на занятиях активных форм. Проводимые уроки - беседы, семинары, практикумы, диспуты, конференции, уроки-концерты - дают возможность научить студентов увидеть в произведениях литературы общечеловеческий смысл, затронутые в них вечные проблемы, закономерности самой жизни, как их ощутил и отразил писатель.

Самая любимая студентам форма урока - диспут, на котором они учатся четко формулировать точку зрения, исходные критерии оценок, разбираться в основах своего мировоззрения, отстаивать их в открытом столкновении мнений, искать аргументы, быть убедительными эмоционально и логически. Три обстоятельства диктуют необходимость именно такого метода преподавания литературы.

Во-первых, если главная цель изучения литературы в вузе - эстетическое, нравственное воспитание в их органическом единстве, всегда требующие ответа на вопрос: «Почему мы поступаем так, а не иначе?».

Мораль, иными словами, как форма общественного сознания по самой своей природе есть система принципов поведения, на основе которой человек постоянно принимает

решение, как действовать. Она предполагает выбор мнений, поведения из целого ряда возможных путей.

Необходимость же выбора поведения диктуется не тем, что «многообразие действий в одинаковых условиях непосредственно обусловлено различным пониманием этих условий, а тем, что в самой объективной действительности имеются возможности различных направлений её развития, что и составляет объективную возможность принятия различных решений, то есть возможность выбора человеком тех или иных действий. Объективная действительность и, прежде всего, социальная жизнь непрерывно развиваются, открывая перед человеком всё новые возможности воздействия на направление и характер её дальнейшего развития.

Мы должны исходить из двух важных моментов: 1) нравственное поведение всегда есть выбор из ряда возможных решений и 2) нравственность предполагает соблюдение основных её норм по привычке. Следовательно, воспитательная задача сводится к реализации требования: не нарушая внутренней природы нравственности, как формы сознания, добиться превращения нравственного поведения в привычку. Для этого и необходима та стадия нравственного обучения, которая строится на коллективной дискуссии при выборе нравственного решения.

Вторая причина того, что поиски многих преподавателей закономерно приводят их к уроку-диспуту, - это та психологическая атмосфера, которая сложилась у нас после гражданской войны, атмосфера, наибольшего развертывания творческой активности во всех областях практической и духовной деятельности. Но творческий подход, скажем, к русскому языку предполагает активное размышление, сопоставление различных точек зрения [8, с.12].

Этим процессом надо руководить, не подавляя его, а управляя им, ведя студентов за собой. В противном случае «в поисках истины», в стремлении «самим» разобраться в разных жизненных вопросах, они могут пойти по ложному пути, на который, кстати сказать, подталкивают нашу молодёжь другие пропагандисты, носители враждебной идеологии и некоторые псевдоноваторы в искусстве. Если наша молодёжь, должна занимать активную наступательную позицию в борьбе за умы людей, этому же надо учить! Учить защите наших идей и принципов! Наконец, в-третьих, «мы имеем дело с юношеским возрастом, в котором все особенности переживаемого периода воспринимаются особенно остро» [4, с.15].

В свете сказанного думается, что урок-диспут, к которому независимо друг от друга пришли педагоги в разных частях нашей страны,- это тот новый метод, который вызван самой жизнью, это - закономерный ответ на острую потребность нашего времени.

На уроке-диспуте ум и сердце студентов не находятся в покое: участники его живут, думают, чувствуют они неравнодушно «глотают» кашу, они жизненно заинтересованы в происходящем разговоре! Они не повторяют безумно верные, но готовые истины, а ищут их напряжением собственной мысли, не безразлично принимают на веру преподнесённый материал, а продумывают, осмысливают факты и явления, сопоставляют их, устанавливают связи между ними, учатся защищать, отстаивать свою точку зрения. Одних заученных фраз из учебника литературы здесь мало, нужны свои мысли, суждения, мнения. Здесь отвечает не один, а идёт взволнованное совместное обдумывание вопроса, коллективное установление истин, выводов. Тот, кто хоть раз присутствовал на правильно подготовленном и умело проведенном уроке-диспуте, не мог не ощутить на нем атмосферы «рассердись!», когда в напряжении чувства и мысли, нет безучастных и безразличных, когда происходящее трогает за живое каждого.

Именно на таком уроке, где учебный материал воспринимается и разумом и чувствами, легче осуществить то, что советовал, такой умный и тонкий педагог, как М. И. Калинин: «Надо, чтобы люди спорили, и не искусственно, а по существу, то есть так, чтобы дело доходило, если не до «драки», то хотя бы до серьезной, до жаркой перепалки...» [7, с. 38].

Урок-диспут учит мыслить, развивает способности критически, творчески осваивать материал, самостоятельно подходить к важнейшим выводам, устанавливать атмосферу «волнения мысли», дает «эмоциональный разогрев», то есть создает те основные условия, при которых, как мы уже говорили, только и возможен переход знаний в убеждения. И повторяем, что особенно важно, – он не притянут, а выражает самое существо, содержание преподавания, основой которого становятся нравственные проблемы.

Если в аудитории готовится диспут на такую – то тему, то все подтягиваются к нему, и меняется стиль изучения предшествующего материала (отбор факторов, постановка вопросов; характер лекции и беседы, то есть сам процесс чтения). Урок – диспут – это поиск самостоятельного решения в споре, в сопоставлении разных точек зрения.

Урок – диспут исходит из того, что к нужному выводу студенты придут сами в результате и споров; на естественно возникающий вопрос – разумно ли строить урок так, чтобы студенты своим умом дошли до давно открытого и известного? – мы пытались, ответить выше. Работа по развитию мыслительной деятельности студентов мало эффективна, если на поставленные вопросы можно ответить простым припоминанием усвоенных ранее готовых истин [10, с.18].

Обращаясь к учителям, М. И. Калинин предостерег их: «Ребят не приучайте к трафарету, к готовым формулам, когда человек берёт памятью, а не прорабатывает мозгами... Как ребят приучить к этому? Требуйте, чтобы они сначала думали, а потом говорили, но не говорили, а потом думали. В этом основа!» [12, с.8].

Урок – диспут, резко отличаясь от беседы, остаётся уроком на котором преподаватель учит, а студенты обучаются. Только происходит это в процессе спора, столкновений мнений – тем основательнее получаемые знания, тем вернее возможность превращения их в глубокие внутренние убеждения, тем крепче, непоколебимей станет идейная убежденность студента [12, с. 98].

На уроке – диспуте, в отличие от беседы, где главным образом отвечают на вопросы, участники в ходе споров учатся нелегкому умению защищать свои нравственные идеалы, отстаивать их в любой полемике, убедительно доказывать правильность своих идей. Если для иллюстрации этого положения обратимся к взятому нами конкретному примеру рассказа М.Горького «Старуха Изергиль», то здесь важно, что участники диспута, по-разному относятся к героям рассказа, по своему доброму и отзывчивому Данко, но весьма не простому человеку, «... он один из тех, кто вывел умирающее племя из дремучего, темного леса, ...где люди сидели и думали в длинные ночи в ядовитом смраде болота. Они потеряли всякую надежду на спасение. Но тут явился Данко и спас всех...» [3, с. 88].

Итак, урок-диспут, действительно, отличается от беседы, это специфичный урок, но урок, и поэтому не следует отождествлять его с внеаудиторным диспутом. Внеаудиторный диспут эпизодичен, он может и не быть связан с программой по литературе, его тематика в первую очередь зависит от событий, волнующих весь коллектив.

В жизни студента эти внеаудиторные диспуты имеют вполне самостоятельное значение. Урок же диспут тесно связан с программой: это один из способов «современного прочтения» литературного произведения, один из путей связи его с жизнью. Таково его отличие по существу.

Отличаются они и организационно: на уроке–диспуте присутствуют все студенты, а на внеаудиторном – наиболее активные, страстные спорщики, ведущий диспута – обычный студент в аудитории. Иначе говоря, у урока – диспута свой постоянный состав, свой актив, он опирается на годами сложившейся традиции устойчивого коллектива. Внеаудиторный диспут приглашает всех желающих, редко это одни и те же люди, ещё реже – коллектив, объединившийся, скажем вокруг литературного кружка или дискуссионного клуба.

Разницу в возможностях работы с каждым студентом во время урока русского языка и во внеаудиторное время показывает простое сопоставление цифр – число участников внеаудиторных диспутов и уроков – диспутов за пятнадцать лет на неязыковых факультетах Таджикского национального университета.

Число участников внеаудиторного диспута обычно колеблется от 10 до 12 человек от группы, то есть в лучшем случае, это треть всех обучающихся. В аудитории на уроке присутствует все, таким образом, волей или неволей, должны принять участие в разговоре. Следовательно, ещё одно отличие: в уроке - диспуте, как и во всяком уроке для некоторых обучающихся остаётся момент принуждения. Это надо учесть при разработке его методики.

И внеаудиторное занятие по русской литературе пробуждает самостоятельность обучающихся. Активизирует их. Но процесс активного включения в работу, в обсуждение поставленных вопросов на занятие происходит гораздо быстрее (оставим пока вопрос о качественных показателях выступлений, приведём пример внеаудиторного занятия по литературе по пьесе Горького «Старуха Изергиль» в 114 группе геологического факультета Таджикского национального университета). В первые 15 минут ведут спор два человека (Кенджаева Гульнора и Азизова Сурайё). Затем подключаются ещё двое студентов, за ними ещё шестеро, затем - трое. После первой половины урока в разговорной части уже 10-12 человек, активно реагируют (внимательно слушают, подают реплики) 20-25 человек. Через месяц во внеаудиторном диспуте по теме «Как я понимаю служение людям» активно выступают только три человека, а пять студентов, только подают реплики с места, такая разница объясняется сложностью диспутов. Показывая разницу между уроком-диспутом и наиболее близким ему уроком-беседой и внеаудиторным диспутом, надо еще раз подчеркнуть, что урок-диспут не мыслится изолированно от них, как и от всех других сторон работы над литературным произведением в аудитории, от всей системы работы преподавателя. Здесь нам важно было показать специфику урока-диспута, обратить внимание на существенные признаки, отличающие его от всех других уроков. Что это за признаки?

В основе занятия диспута заведомо спорное явление, поражающее яркой новизной, противоречивостью, непременно связанное с темой, жизненно важными вопросами, которые сегодня решают для себя студенты. Это обычный урок, напоминающий по стилю беседу, но более динамичный, иногда определяя специфику урока, говорят, что он интересен - это главное. Конечно, проблема, поставленная на диспуте обязательно должна волновать его участников, а сам процесс спора должен быть увлекателен.

Студенты с большим интересом работают на диспуте и всё - таки сам метод не является гарантией того, что будет на уроке. Разве не может быть беседы, остро интересующей студентов, но не содержащей ничего спорного и нередко задуманное занятие, в конечном счете, совсем вызывает неинтересные диспуты? Надо стремиться к тому, чтобы диспут был и интересным и увлекательным, но главное - реальное содержание, его разумная цель. Взгляды и убеждения людей формируются в постоянном деловом и интеллектуальном общении друг с другом, личность человека должна в чём-то проявиться, в чём-то выразиться. Урок – диспут даёт такую возможность, поскольку, каждый выносит на общий суд свои взгляды, свои раздумья.

Однако не все и не во всякой обстановке можно сказать, а какие – то важные мысли могут прийти и не на самом уроке, а через несколько часов, дней. Невозможно всерьёз говорить о роли уроков-диспутов в формировании убеждений, если наше общение со студентами ограничиваются строгими рамками учебных часов, необходимо как-то раздвинуть эти рамки, расширить сферу влияния преподавателя, найти ещё более интимное средство общения со студентами.

Таким образом, диспут является эффективным средством для формирования мировоззрения, системы взглядов, убеждений. В диспуте некоторые разногласия порой невозможно остановить, да и нужно ли? На то и диспут, что к нужному выводу студенты приходят сами в результате раздумий и споров. Работа по развитию мыслительной деятельности студентов, по развитию правильных нравственных ориентиров будет мало эффективна, если на поставленные вопросы можно отвечать готовыми истинами. И, наоборот, процесс развития правильных ориентиров особенно интенсивен там, где дается работа уму, когда надо думать, искать, находить, отстаивать свои взгляды. К верному

решению кое-кто из студентов придет потом, в последующие годы. Из аудитории в аудиторию идет переосмысление некоторых, может быть, неверных выводов первого диспута, или, наоборот, подтверждение правоты.

Рецензент: Товбаева М.М., к.ф.н., доцент

Литература:

1. Алексеев Н.А. Понятие личностно-ориентированного обучения //Завуч. – 1999.- №3. – С.113-126.
2. Воспитание детей в школе: Новые подходы и новые технологии /Под ред Е.Н. Щурковой. – М.: Новая школа. 1998. – 208с.
3. Воспитание личности школьника в нравственной деятельности: Метод. Рекомендации Ом.гос. пед. ин-та им. Горького. – Омск: ОГПИ, 1991, 267 с.
4. Воспитание и социализация личности: Материалы областных педагогических чтений. – Нижний Новгород: Нижегородский гуманитарный центр, 2001, 259с.
5. Гальперин П.Я. Методы обучения и умственное развитие ребенка, М.: Издательство МГУ, 1985, 45 с.
6. Государственная программа совершенствования преподавания и изучения русского и английского языков в республике Таджикистан на 2004- 2014 гг.-Душанбе, 2.12.2003, №508, 67 с.
7. Гурова Р.Г. Современная молодежь: социальные ценности и нравственные ориентации //Педагогика. – 2000, №10, С.32-38
8. Горюхина Э.Н. Мой 9 "В"... 0 формировании духовного мира старшеклассников средствами литературы и искусства. - М.: Знание, 1972, 94 с.
9. Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения.- М.: Педагогика, 1968, 239 с.
10. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. – 2 изд. перераб. и доп. – М.: 1 (881), 1995, Т.2, 780с.
11. Дробницкий О.Г. Проблемы нравственности. – М.: Политиздат. 1977,- 351 с.
12. Лесохина Л.Н. Урок-диспут: Пособие для учителя литературы/Л.Н. Лесохина. - М. -Л.: Просвещение, 1965, 176 с.
13. Махмутов М.И. Современный урок и пути его организации.- М.:Знание, 1975, 64 с.
14. Мерлин В.С. Личность и общество.- Пермь: ПГПИ, 1990, 90 с.
15. Мещерякова Н.Я. Нравственное воспитание учащихся на уроках литературы в VI-VII/Н.Я. Мещерякова. - М.: Просвещение, 1975, 159с.
16. Мудрик А.В. Общение как фактор воспитания школьников. – М.: Педагогика, 1990, 191с.

РОЛЬ УРОКА РУССКОГО ЯЗЫКА В РАЗВИТИИ ЧЕЛОВЕЧЕСКИХ КАЧЕСТВ СТУДЕНТОВ НЕЯЗЫКОВЫХ ФАКУЛЬТЕТОВ

Формирование и развитие человеческих качеств студентов неязыковых факультетов на занятиях русского языка происходит на основе психолого-педагогической интерпретации национальных особенностей концепции нравственного становления индивида через усвоение им общечеловеческих ценностей. В статье рассматривается вопрос о формировании общечеловеческих ценностей студентов неязыковых факультетов на занятиях русского языка. Представлен метод для повышения качества процесса обучения, такой как создание на уроках необходимую положительную эмоциональную атмосферу, вести эту работу целенаправленно и планомерно.

Проблема формирования общечеловеческих ценностей студентов неязыковых факультетов на занятиях русского языка приобретает особое значение в настоящее время, когда осуществляется широкое сотрудничество с зарубежными странами.

Ключевые слова: урок, качество, человеческие качества, русский язык, студент, процесс урока, атмосфера, неязыковые факультеты.

НАҚШИ ДАРСИ ЗАБОНИ РУСӢ ДАР РУШДИ ХИСЛАТҲОИ ИНСОНИИ ДОНИШЧӢЕНИ ФАКУЛТЕТҲОИ ҒАЙРИЗАБОНӢ

Ташаккул ва рушди хислатҳои инсонии донишҷӯени факултетҳои ғайризабонӣ дар дарсҳои забони русӣ дар асоси тафсири психологӣ-педагогии хусусиятҳои миллии концепсияи ташаккули ахлоқии фард тавассути азхудкунии арзишҳои умумиинсонӣ ба амал меояд. Дар мақола масъалаи ташаккули арзишҳои умумиинсонии донишҷӯени факултетҳои ғайризабонӣ дар дарсҳои забони русӣ баррасӣ карда мешавад. Усулҳои гуногун барои баланд бардоштани сифати раванди таълим, ба монанди фароҳам овардани фазои мусбати эмотсионалӣ дар дарсҳо, иҷрои ин кор ба таври мақсаднок ва муназзам пешниҳод карда мешавад.

Мушкилоти ташаккули арзишҳои умумиинсонии донишҷӯени факултетҳои ғайризабонӣ дар дарсҳои забони русӣ дар айни замон, вақте ки ҳамкориҳои васеъ бо кишварҳои хориҷӣ амалӣ карда мешавад, аҳамияти махсус пайдо мекунад.

Калимаҳои калидӣ: дарс, сифат, хислатҳои инсонӣ, забони русӣ, донишҷӯ, раванди дарс, муҳит, факултетҳои ғайризабонӣ.

THE ROLE OF THE RUSSIAN LANGUAGE LESSON IN THE DEVELOPMENT OF HUMAN QUALITIES OF STUDENTS OF NON-LINGUISTIC FACULTIES

The formation and development of human qualities of students of non-linguistic faculties in the Russian language classes is based on the psychological and pedagogical interpretation of the national characteristics of the concept of the moral formation of an individual through the assimilation of universal values. The article considers the issue of the formation of universal values of students of non-linguistic faculties in Russian language classes. A method is presented to improve the quality of the learning process, such as creating the necessary positive emotional atmosphere in the lessons, to conduct this work purposefully and systematically.

The problem of the formation of universal values of students of non-linguistic faculties in Russian language classes is of particular importance at the present time, when extensive cooperation with foreign countries is carried out.

Keywords: lesson, quality, human qualities, Russian language, student, lesson process, atmosphere, non-linguistic faculties.

Маълумот дар бораи муаллиф: Розикова Саодат Разақовна – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи забони русии факултетҳои ғайрифилологӣ факултети филологияи рус. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудақӣ, 17. Телефон: +992-907746203

Сведение об авторе: Розикова Саодат Разаковна - Таджикский национальный университет, кандидат педагогических наук, доцент кафедры русского языка для нефилологических факультетов факультета русской филологии. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. Телефон: +992-907746203.

Information about the author: Rozikova Saodat Razakovna - Tajik National University, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of the Russian Language for Non-Philological Faculties of the Faculty of Russian Philology. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki Ave. Phone: +992-907746203.

Салоҳиятҳои иҷтимоии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаро метавон ҳамчун маҷмӯи малакаю маҳоратҳои мушаххасе тавсиф кард, ки ба хонандагон зимни муошират дар ҷомеа, барқарор кардани муносибат бо дигарон ва бомуваффақият мубоқиқ шудан дар муҳити иҷтимоӣ кӯмак мерасонанд. Дар шароити муассисаҳои таҳсилоти миёна ин салоҳиятҳо на танҳо барои бомуваффақият таҳсил кардан, балки барои ташаккули шахсияти масъулияти иҷтимоӣ низ муҳиманд.

Салоҳиятҳо дониш, малака, таҷриба ва қобилияти иҷроӣ як қатор қобилиятҳоро дар бар мегиранд. Истилоҳи «иҷтимоӣ» муносибатҳои муҳити иҷтимоӣ, яъне ҷомеа, шаклҳои рафтор ва таъсири мутақобиларо дар он муайян мекунад [6, с. 7–14]

Ҳамин тавр, салоҳиятҳои иҷтимоӣ малакаю маҳорат, маҳорати байниинфодӣ ва иҷтимоии одамон буда, он ҳамчун барои ба роҳ мондани муошират, ҳамкорӣ ва амалҳои иҷтимоии муфид дар ҷомеа зарур мебошанд. Ба дигар гуфта, салоҳиятҳои иҷтимоӣ ба донишу маҳорати инсон дар амалияи иҷтимоӣ ва муносибатҳои байни одамон тааллуқ доранд. Салоҳиятҳои иҷтимоӣ имкон медиҳанд, ки инсонҳо дар муҳити иҷтимоӣ муваффақ бошанд ва дар назди дигарон муносибатҳо ва ҷараёнҳои мусбати иҷтимоии худро нишон диҳанд. Салоҳиятҳои иҷтимоӣ ба майдонҳои гуногун, ки бо робитаҳои иҷтимоии одамон алоқаманданд, дахл мекунанд ва онҳо метавонанд дар шаклҳои гуногун ифода ёбанд. Салоҳиятҳои иҷтимоӣ ҷузъҳои калидии зеринро дар бар мегиранд:

1. Малакаҳои коммуникативӣ (муошират). Қобилияти шахс барои дуруст ва самаранок муошират кардан бо дигарон, комил шунидан, гуфтан, мубодилаи фикрҳо ва эҳсосот ва дастгирии муҳити муфиди муошират мебошад, яъне:

- малакаи шунавоӣ, ки ин қобилияти бодикқат дарк намудани иттилоот аз ҳамсухбат, дарки эҳсосот ва андешаҳои ӯ;

- фаҳмо ва баёни дурусти фикр - қобилияти аниқ баён кардани ақидаҳо, эҳсосот ва эҳтиёҷоти худ;

- маҳорати суҳанронӣ (дар назди омма) – маҳорати дилпуруна дар назди гурӯҳ суҳан рондан, ба саволҳо ҷавоб додан ва муҳокима кардани мавзӯҳо;

- ҳамдардӣ ва зехни эмотсионалӣ, ки қобилияти фаҳмидан ва дарки он чизе, ки дигарон эҳсос мекунанд ва онро дар раванди муошират ба инобат мегиранд.

2. Малакаҳои муоширати гурӯҳӣ. Салоҳиятҳои иҷтимоӣ ба шахс кӯмак мекунанд, ки дар гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва гурӯҳҳои корӣ фаъол бошанд. Онҳо метавонанд ба беҳтар кардани фаъолияти гурӯҳӣ, ташкили муҳити кории мувофиқ ва иҷроӣ вазифаҳои коллективӣ кӯмак намояд, яъне:

- кори дар гурӯҳ - қобилияти ҳамкории муассир, мубодилаи вазифаҳо, гӯш кардан ва ба назар гирифтани андешаҳои дигарон;

- тақсими масъулият - қобилияти муайян кардани нақшҳо ва вазифаҳо барои аъзоёни гурӯҳ, баробар тақсим кардани сарбории кор;

- Дӯстӣ ва созандагӣ ҳангоми кор - қобилияти ба вучуд овардани фазои мусбӣ, нигоҳдории тафохум ва ҳалли ихтилофоти ба вучудодада бо роҳи осоишта.

3. Доштани малакаи ҳалли низоъ дар гурӯҳ. Бештари одамон дар ҷомеа бо ҳамдигар зиддият доранд. Аз ин ру, салоҳиятҳои иҷтимоӣ имкон фароҳам меоварад, ки қобилияти дорони дуруст ва оқилона ҳал кардани масъалаҳо ва муаммоҳои иҷтимоӣ ва шояд бо ёрии рафъи конфронтҳо ва зиддиятҳо бошанд:

- пешгирии низоъ дар гурӯҳ – қобилияти пешгӯӣ кардани мушкилоти эҳтимолӣ ва кам кардани фишор;
- чустучӯӣ созиш - маҳорати дарёфти роҳи ҳал барои ҳама ҷонибҳо қобили қабул;
- ҳалли мусолимотомези низоъҳо – маҳорати гуфтушунид, гӯш кардан ва пешгирии ҳаргуна фишор ва низоъҳо.

4. Сифатҳои роҳбарӣ:

- Ташаббус - қобилияти ба дӯш гирифтани масъулият барои оғоз ва татбиқи лоиҳаҳо, вазифаҳо ё ҷорабиниҳои муҳим;
- Ҳавасмандкунӣ ва илҳом - қобилияти дастгирӣ кардани ҳамкорон, илҳом додани онҳо ба амал;
- малақаҳои ташкилӣ - қобилияти банақшагирии фаъолият, идоракунии равандҳо, тақсимоти захираҳо ва назорати иҷрои вазифаҳо.

5. Масъулият ва мустақилият:

- Масъулият ҳис кардан барои амалҳои худ - қобилияти эътироф кардани ҳатогиҳои худ ва баровардани ҳулоса;
- Худташкilot будан - ин қобилияти банақшагирии самараноки вақт, муайян кардани афзалиятҳо ва иҷрои вазифаҳо мебошад;
- Қобилияти аз уҳдаи мушкилот баромадан - устувории психологӣ (равонӣ) ва омода будан барои мубориза бо ноқоимӣ ва таъхир накардани қарорҳо.

6. Салоҳияти фарҳангӣ ва таҳаммулпазирӣ:

- Эҳтиром гузоштан ба тафовутҳои ақидавӣ ва динӣ – оғоҳӣ ва қабули тафовут дар фарҳанг, дин, дидгоҳҳои гурӯҳҳои иҷтимоӣ;
- Инклюзивӣ - қобилияти кор бо маъҷубон ва таъмини шароити баробар барои ҳама;
- Муоширати байнифарҳангӣ - қобилияти гузаронидани муколама ва фаъолият бо намоёндагони миллати фарҳангҳои гуногун.

7. Арзиш ва принципҳои ахлоқӣ:

- ростқавлӣ ва адолат - қобилияти амал кардан мутобиқи меъёрҳои ахлоқӣ ва принципҳои адолат;
- Масъулияти иҷтимоӣ - қобилияти дарки амали худ ба ҷомеа ва иштирок дар лоиҳаҳои иҷтимоӣ;
- ғамхорӣ дар бораи неқӯаҳволии дигарон - иштирок дар фаъолияти волонтерӣ, кӯмак ба дигарон.

8. Саводнокии рақамӣ ва расонаӣ:

- Бехатарии онлайнӣ - қобилияти истифодаи захираҳои интернетӣ ҳангоми риояи қоидаҳои бехатарӣ ва маҳфият;
- дарки интиқодӣ оид ба иттилоот – қобилияти таҳлил ва санҷидани эътимоднокии иттилоот, қанорагирӣ аз тағйироти тафаккур;
- Этикаи муоширати рақамӣ - масъулият барои амалҳои худ дар Интернет, эҳтиром ба ҳуқуқи қорбарони дигар.

9. Мутобиқшавӣ ва устуворӣ:

- чандирӣ будан дар вазъиятҳои иҷтимоӣ - қобилияти зуд мутобиқ шудан ба тағйирот дар муҳити зист, қабули қоидаҳо ё муносибатҳои нав;
- бартараф кардани стресс - қобилияти мубориза бурдан бо мушкилоти эҳсосӣ ва иҷтимоӣ;
- бартараф кардани стресс - қобилияти мубориза бурдан бо мушкилоти эҳсосӣ ва иҷтимоӣ.

10. Ҷавобгариҳои иҷтимоӣ: Ии гуна салоҳият одамонро ба рафторҳои масъулиятнок ва маърифатӣ дар ҷомеа ташвиқ мекунад. Ин маъзарат, эҳтиром ва эътироф ба ҳуқуқи дигарон ва саҳм дар беҳбудии ҷомеа мебошад.

Кластери 1. Тасвири ҷузъҳои калидии салоҳиятҳои иҷтимоӣ:

Салоҳияти иҷтимоии фардӣ, моликияти интегративии шахс мебошад, ки ба ӯ имкон медиҳад, ки дар ҳолати муносиб мутобиқ шавад, муносибати созида ва бидуни низоъ, ҳалли самаранок масъалаҳои касбӣ ва нақшҳои гуногуни иҷтимоиро иҷро кунад [3, с. 98].

Усулҳои рушди салоҳиятҳои иҷтимоӣ:

1. Фаъолияти лоиҳавӣ – таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои муассисаҳои таҳсилоти миёна, ки дар он хонандагон дар гурӯҳҳо кор мекунанд, малакаҳои муносибат ва ташкилотчигиро инкишоф медиҳанд.

2. Нақшбозӣ – машқ дар ҳалли ҳолатҳои воқеии иҷтимоӣ, масалан, ҳалли баҳсу мунозира в ё иштирок дар муҳоқима.

3. Муҳоҷисаҳо ва муҳоқима – рушди маҳорати суханварӣ, баҳсу мунозира, муҳоқима ва мантиқ.

4. Фаъолияти волонтерӣ ва лоиҳаҳои иҷтимоӣ – иштирок дар чорабиниҳои ҷамъиятӣ ва хайриявӣ, ки ба рушди масъулияти иҷтимоӣ мусоидат мекунанд.

5. Тренингҳо ва мастер-класс (машғулиятҳои маҳоратӣ) – дарсҳои, ки ба рушди қори гурӯҳӣ ва дастаҷамъӣ, малакаҳои роҳбарӣ ва муносибат нигаронида шудаанд.

Кластери 2. Тасвири усулҳои рушди салоҳиятҳои иҷтимоӣ:

Салоҳиятҳои иҷтимоӣ қобилияти муоширати созанда, рафтори озода шахс барои муошират бо одамони дигар ва омода будан ба қабули талаботи сохторҳои иҷтимоиро дар бар мегирад. Ин салоҳият дониш ва фаҳмиши шахсро дар бораи ҷиҳатҳои қавӣ ва заъф, манфиатҳо, қобилиятҳо, вазъи саломатӣ, қобилияти пешгӯӣ кардани дурнамои рушди онҳо ва ғайраҳои пешниҳод мекунад [7, с. 21].

Нақши муассисаҳои таҳсилоти миёна дар ташаккули салоҳиятҳои иҷтимоӣ нақши асосиро мебозад. Илова бар ин, раванди таълим дар муассисаҳои таълимӣ, ҳамчун озмоишгоҳи иҷтимоӣ хизмат мекунад, ки дар он хонандагон муошират бо дигарон, малакаҳои кор дар гурӯҳ, масъулиятшиносӣ ва қабули қарорҳои мустақилро рушд медиҳанд. Умуман, салоҳиятҳои иҷтимоӣ барои дар ҷомеа муваффақ шудан, рушд кардани муносибатҳо ва таҷрибаи шахс дар муҳити иҷтимоӣ таъсиргузор мебошанд.

Вазифаи салоҳиятҳои иҷтимоӣ дар фанни физика. Салоҳиятҳои иҷтимоӣ дар фанни физика вобаста ба омӯзиш, тадқиқот ва таълим нақши хеле муҳимро мебозад. Онҳо ба шаклҳои гуногун, аз ҷумла вазифаҳои иҷтимоии омӯзгорон, хонандагон ва олимон дар қисмҳои гуногуни физика, тарзи ҳамкориҳои одамон дар ҳалли масъалаҳои илмӣ ва татбиқи он дар ҳаёти рӯзмарраи мо роҳандозӣ мегарданд. Масалан, ба баъзе салоҳиятҳо ва фаъолияти иҷтимоии марбут ба физика метавонанд инҳо шомил бошанд:

- омӯзгорон дар кӯмак кардани хонандагон барои фаҳмидани консепсияҳои физика ва ташвиқ он барои таҳқиқи масоили илмӣ амалии физика фаъолият мекунад. Салоҳиятҳои иҷтимоӣ имкон фарҳам меоваранд, ки муҳити омӯзишӣ самаранок ва нишонрас бошад.

- олимон ва таҳқиқотгарон дар илми физика барои таҳқиқи пешрафтҳои нав ва ё ҳалли мушкилот дар қисмҳои гуногуни физика (аз ҷумла физикаи замин, минералҳо, илми астрономия ва ғайра) масъул мебошанд. Тадқиқотҳои илмӣ низ аксар вақт аҳамияти иҷтимоӣ дошта, натиҷаҳои онҳо метавонанд барои рушди ҷомеа ва беҳбудии зиндагӣ васеъ истифода шаванд.

- дар физика ҳамкориҳои байналмилалӣ ва иштирок дар лоиҳаҳои глобалӣ ҷанбаи муҳим ва иҷтимоии таҳқиқоти илмӣ ба шумор мераванд. Олимон дар гурӯҳҳои марбут ба физикаи назариявӣ ё амалӣ барои таҳқиқи проблемаҳои бениҳоят мураккаб ва умумичаҳонӣ ҳамкорӣ мекунанд.

- истифодаи дониш дар ҳаёти иҷтимоӣ ва иқтисодӣ низ аз вазифаҳои салоҳиятҳои иҷтимоии физика ба шумор меравад. Маҳсулот ва технологияҳо, ки аз таҳқиқоти физика бармеоянд (масалан, электромагнитизм, термодинамика, технологияҳои нав дар соҳаи радиотехника, тиб ва нақлиёт) ба ҳаёти ҳаррӯзаи одамон ва рушди ҷомеа таъсири хеле зиёд мерасонанд.

- бо эҷод ва рушди фикрҳои нав дар физика олимон ва омӯзгорон масъул мебошанд ва барои тарбия кардани шогирдонӣ донишманд ва кордон, ки метавонанд дар оянда низ фаъолияти илмӣ худро барои манфиати ҷомеа ва беҳбудии ҷаҳон истифода намоянд.

Ҳамин тавр, салоҳиятҳои иҷтимоии физика на танҳо дар соҳаи илм ва таҳқиқот, балки дар амалӣ кардани натиҷаҳои илмӣ ва таъсири он барои беҳбудии ҷомеа хеле муҳим ба шумор меравад.

Салоҳиятҳои иҷтимоии физика барои синфҳои 7—9. Салоҳиятҳои иҷтимоӣ, ки омӯзгорон ба хонандагон зимни дарсҳои физика дар синфҳои 7-9 ташаккул дода мешаванд, дар рушди шахсият ва ҳаёти иҷтимоии хонандагон нақши муҳимро мебозанд. Физика ҳамчун фан барои ташаккули салоҳиятҳои иҷтимоӣ тавассути шаклҳои гуногуни ҳамкорӣ ва фаъолияти коллективӣ имкониятҳои хеле зиёд фароҳам меоварад. Ин салоҳиятҳо дар омӯзиши физика малакаю маҳорат ва қобилиятҳои мебошанд, ки ба одамон дар муошират ва самаранок кор кардан дар раванди илмӣ таълимии марбут ба физика кӯмак мерасонанд ва барои қори илмӣ касбии олимон ва инженерони соҳаи физика муҳиманд. Онҳо ҷанбаҳои гуногуни муошират, ҳамкорӣ, тафаккури интиқодӣ ва татбиқи донишҳои физикаро дар муҳити иҷтимоӣ ва касбӣ фаро мегиранд. Ба баъзе малакаю маҳоратҳои калидии иҷтимоӣ, ки

ҳангоми таълими ғанни физика метавонанд инкишоф дода шаванд, маълумот пайдо мекунем:

1. Корҳои дастаҷамъӣ ва ҳамкорӣ. Ҳангоми гузаронидани корҳои лабораторӣ, таҷрибаҳо ё лоиҳаҳои физикӣ, хонандагон аксар вақт дар гурӯҳҳо кор мекунанд, ки дар он ҷо қобилияти мубодилаи афкор, ҳамоҳангсозии амалҳо ва кӯмак ба ҳамдигар муҳим мебошад. Ин ба рушди малакаю маҳоратҳои корҳои дастаҷамъона дар гурӯҳ, қобилияти гӯш кардани ақидаи дигарон ва кор кардан, расидан ба натиҷаи умумӣ мусоидат мекунад. Салоҳиятҳои иҷтимоӣ, аз қабилӣ қобилияти кор кардан дар гурӯҳ, додани вазифаҳо, муошират бо ҳамкорон ва мубодилаи муассири ғояҳо барои анҷоми бомуваффақияти лоиҳа муҳиманд.

2. Масъулият ва худидоракунии. Дар раванди таълим ҳангоми кор дар лоиҳаҳо ё таҷрибаҳо хонандагон масъулиятро барои иҷрои супоришҳо, риояи муҳлатҳо ва сифати кори худ азхуд менамоянд. Ин ҳам як малакаю маҳорати муҳими иҷтимоӣ дар физика мебошад, ки дарт оянда дар ҳаёт ва фаъолияти касбии шумо муфид ва ёрирасон хоҳад буд.

3. Муошират ва баёни фикр. Муҳокимаи масъалаҳои илмӣ, пешниҳоди натиҷаҳои тадқиқот ё намоиши таҷрибаҳои физикӣ дар хонандагон қобилияти аниқ ва возеҳ баён кардани фикр, мубодилаи натиҷаҳои кор ва муҳокимаи мавқеъи худро дар раванди фаъолият рушд медиҳад. Маҳз қобилияти ба таври возеҳ ва боварибахш баён кардани ақидаҳо ва натиҷаҳои илмӣ як маҳорати муҳими иҷтимоӣ дар физика мебошад. Қобилияти фаҳмонидани мафҳумҳои мураккаби физикӣ ба дигарон (масалан, ҳамкорон, хонандагон, ҷомеа) ё дар заминаи конфронсҳо ва нашрияҳои илмӣ сифати калидии омӯзгор ва хонанда мебошад.

4. Ҳалли муноқишаҳо ва таҳаммулпазирӣ. Ҳангоми кор дар гурӯҳ шояд зарурати ҳалли ихтилофот ва дарёфти созиш ба миён ояд. Қобилияти ҳамфикр будан ва эҳтиром кардани ақидаҳои дигарон ба хонандагон тарғиб намуда, таҳаммулпазирӣ ва қобилияти ҳалли низоъҳоро дар онҳо бо роҳи осоишта инкишоф медиҳад. Дар чараёни кори илмӣ ихтилофҳо ба вучуд омада метавонанд ва маҳорати бо роҳи осоишта ва созанда ҳалли муноқишаҳо маҳорати муҳим барои муоширати бомуваффақият бо ҳамкорон ба шумор меравад.

5. Эҳтиром ба андешаи дигарон. Дар муҳити илмӣ ба инобат гирифтани нуқтаи назари гуногун, эҳтиром ба андешаи ҳамкорон ва таҳаммулпазирӣ нисбат ба андешаҳои нав муҳим аст. Ҳамдардӣ ва қобилияти гӯш кардани дигарон дар ҳамкорӣ ва ҳалли мушкилоти илмӣ кӯмак мекунад.

6. Маҳорати роҳбарӣ. Ҳангоми якҷоя кор кардан дар лоиҳаҳо ё масъалаҳои илмӣ физика, баъзе хонандагон метавонанд нақши роҳбариро ба ӯҳда гиранд, ки ин қобилияти онҳоро дар ташкили кор, ҳавасманд кардани иштирокчиёни дигар ва қабули қарорҳои муҳим рушд медиҳад. Қобилияти тартиб ва ташкили кору фаъолияти худ, банақшагирии таҷрибаҳо, ҳамоҳангсозии вазифаҳо бо ҳамсинфон ва ба роҳбар супоридани масъулият малакаҳои мебошанд, ки ба физикҳо имкон медиҳад, самараноктар кор кунанд.

7. Тафаккури интиқодӣ ва муҳокима. Дар чараёни таҳлили натиҷаҳои таҷрибаҳо ё далелҳои илмӣ хонандагон дар бораи маълумоти бадастомада аз ҷониби онҳо интиқодӣ фикр карданро ёд мегиранд ва шубҳаҳои худро баён карда, фарзияҳои алтернативии худро пешниҳод мекунанд. Ин қобилияти тафаккури мантиқӣ ва баҳсҳои асоснокро дар омӯзиши физика инкишоф медиҳад. Инчунин, малакаю маҳорати тафаккури интиқодӣ ба шумо дар арзёбии иттилоот, таҳлили додаҳо ва бар асоси принципҳои физикӣ хулоса баровардан кӯмак мерасонад. Қобилияти пешниҳод кардани роҳҳои ҳалли мушкилоти мураккаб дар кори гурӯҳӣ ё мубоҳисаҳои илмӣ низ як қисми муҳими салоҳиятҳои иҷтимоӣ мебошад.

Мушкилоте, ки дар муоширати байни наврасон ва дигарон ба миён меоянд, сабабҳои зеринро дорад, яъне надоштани малакаи муошират, даст кашидан аз мавқеъ ва талаботи калонсолон, доштани таҷрибаи манфӣ ё нокифояи иҷтимоӣ, сатҳи пасти маълумот [4, с. 328]

Хулоса карда ғуем, таълими физика дар синфҳои 7-9 на танҳо ба рушди донишҳои илмӣ мусоидат мекунад, балки дар ташаккули салоҳиятҳои иҷтимоӣ, ки барои ҳаёти муваффақ дар ҷомеаи муосир ва зиндагии мустақилон зарур мебошанд, нақши бориз доранд. Инчунин салоҳиятҳои иҷтимоӣ дар физика дар раванди таълим ва тарбия, дар фаъолияти

бомуваффақияти илмӣ ва тадқиқотӣ, ки барои ноил шудан ба ҳадафҳои илмӣ ҳам кӯшишҳои шахсӣ ва ҳам коллективӣ муҳиманд, нақши калидӣ доранд.

Ташаккули салоҳиятҳои иҷтимоии хонандагонии синфҳои 7-9 тавассути чорабиниҳои беруназсинфӣ физика. Ташаккули салоҳиятҳои иҷтимоии хонандагон дар синфҳои 7-9 ба як баҳши муҳими раванди таълим ва тарбия табдил ёфтааст. Яке аз роҳҳои самарабахши рушди ин салоҳиятҳо баргузори кардани чорабиниҳои беруназсинфӣ мебошад. Нақши чорабиниҳои беруназсинфӣ, махсусан дар соҳаи физика, на танҳо ба баланд бардоштани донишҳои илмӣ хонандагон кӯмак мерасонанд, балки дар ташаккули қобилиятҳои иҷтимоии онҳо, ки барои зиндагӣ дар ҷомеа ва ҳамкорӣ зарур мебошанд, муҳим доранд.

– **Равандҳои ҳамкории гурӯҳӣ ва таҳкими муносибатҳои иҷтимоӣ.** Чорабиниҳои беруназсинфӣ физика, аз қабili озмунҳои илмӣ, намоишҳо, лоиҳаҳо ва таҷрибаҳо (корҳои амалӣ), имконият медиҳанд, ки хонандагон дар гурӯҳҳо фаъолият карда, малакаи кор кардан дар гурӯҳро доро мегарданд. Ин амалӣ кардани назарияҳои илмӣ физика дар ҳолатҳои воқеӣ бо ҳамкорӣ ва муколамаи фаъол бо ҳамдигар мебошад. Хонандагон барои ҳалли масъалаҳои мушкил ва иҷрои вазифаҳои мураккаб дар яққоягӣ масъул мешаванд. Бо ин роҳ, онҳо малакаи ҳамкорӣ, қобилияти ҳалли муаммоҳо, масъулиятшиносӣ ва эътибори коллективиро доро мегарданд.

– **Иҷтимоии гардидани хонандагон тавассути фаъолиятҳои мусобиқа ва таҷриба.** Дар чорабиниҳои беруназсинфӣ физика, мисли мусобиқаҳои илмӣ муассисаҳои таҳсилоти миёна ё дигар намоишҳо, хонандагон имкон пайдо мекунанд, ки бо ҳамсабақон ва ё омӯзгорон дар атрофи як масъалаи мушаххас мубодилаи назар кунанд. Махсусан, иштирок дар озмунҳо ва озмоишгоҳҳои илмӣ ба онҳо кӯмак мекунанд, ки хонандагон хислатҳои лидерӣ ва эҷодкорӣ худро бештар инкишоф диҳанд. Ин гуна фаъолиятҳо ба рушди масъулият, таҳаммул, қобилияти ҳамкорӣ ва раҳбарӣ дар байни хонандагон мусоидат мекунанд.

– **Ташаккули хислатҳои маърифати умумӣ.** Баргузори чорабиниҳои беруназсинфӣ физика дар муассисаҳои таҳсилоти миёна бо хонандагон манфиатҳои илмӣ маърифатӣ доранд. Иштирок дар чунин чорабиниҳо хонандагонро бо нақши физика дар ҳаёти ҳаррӯза ва ҳалли мушкilot дар ҷомеа ошно месозад. Ба ин восита, хонандагон ба муҳокимаи мушкilotи ҷорӣ ва ё мушкilotи ҷаҳонӣ, ки ба физика ва дигар илмҳои табиӣ алоқаманд аст, машғул мешаванд. Ҳамин тавр, онҳо барои иштирок дар зиндагии ҷамъиятӣ ва муколамаҳои илмӣ омода мешаванд.

– **Рушди малакаҳои иҷтимоии хонандагон дар робита бо омӯзгор ва ҳамсабақон.** Чорабиниҳои беруназсинфӣ физика ба хонандагон фурсати беҳамто барои муносибат бо омӯзгорон ва ҳамсабақон фароҳам меоварад. Иштироки мустақилона дар муҳити илмӣ онҳо эҳсоси муваффақият ва шодмонӣ дар азҳудкунии дониш ва касбпсихобкунии дурустро эҳсос мекунанд. Ин дар навбати худ ба равандҳои ҳалли мушкilot ва рушди хислатҳои ҷамъиятӣ, ба монанди ҳамфикрӣ дар гурӯҳ, тафаккури коллективӣ ва эътибори шахсӣ мусоидат мекунад.

Ҳамин тавр, баргузори чорабиниҳои беруназсинфӣ дар физика дар мисли муассисаҳои таҳсилоти миёна, синфҳои 7-9 ба ташаккул ва рушди салоҳиятҳои иҷтимоии хонандагон кӯмак мерасонад. Ин чорабиниҳо на танҳо донишҳои илмӣ хонандагонро рушд медиҳанд, балки кӯмак мекунанд, ки онҳо малакаҳои ҷамъиятӣ ва иҷтимоии худро, ки дар оянда дар зиндагии шахсӣ ва касбӣ муҳим хоҳанд буд, ба дараҷаи баланди рушд расонанд.

Чорабиниҳои беруназсинфӣ аз физика барои синфҳои 7 то 9.

Барои синфҳои 7 то 9, чорабиниҳои беруназсинфӣ физика метавонанд хеле гуногун бошанд. Ин чорабиниҳо ба хонандагон имкони васеъ медиҳад, ки беҳтару дақиқтар бо мавзӯҳои физика ошно шаванд ва дар ҳамкорӣ бо гурӯҳ ва озмоишҳои амалӣ таҷриба гиранд.

Як чиз аниқ аст, яъне корҳои беруназсинфӣ ба рушди салоҳиятҳои педагогӣ мусоидат мекунанд, зеро онҳо аксар вақт дар робитаи зич бо мураббӣ ва омӯзгори ботаҷриба

гузаронида мешаванд, ки онҳо метавонанд донишу таҷрибаи худро диҳанд. Ў барои худшиносӣ, ба худтакмилдиҳии хонанда, ба ташаккули қобилияти кор дар даста, малақаҳои идоракунии ва малақаҳои муошират мусоидат мекунад [5, с. 20].

Мисол, ба чанд намунаи чунин чорабинӣ диққат дода, маълумот пайдо мекунем:

1. Озмунҳои илмӣ ва физикӣ.

- **Озмунҳои физика:** Мақсади ин озмунҳо кушиш кардан ва мусобиқа кардан дар ҳалли масоили физика аст. Озмунҳо метавонанд якҷанд мавзӯҳои марбут ба қонунҳои механика, электр, магнетизм оптика, квант ва дигар қисмҳои физикаро дарбар гиранд. Хонандагон дар гурӯҳҳо ва ё дар алоҳидагӣ ба баҳсу муҳокима ва ё пешниҳоди ҳалли масъалаҳо муштрак ҳамкорӣ намоянд.

- **Озмуни таҷрибавии физика:** Ба хонандагон вазифа дода мешавад, ки таҷрибаҳои физикӣ гузаронанд ва натиҷаҳоро таҳлилу хулоса кунанд. Ин чорабинӣ имконият медиҳад, ки хонандагон мустақилона таҷриба кунанд ва амиқтар дарк кунанд, ки назария бо амалия чӣ гуна алоқамандӣ доранд.

2. Озмоишгоҳҳои илмӣ.

- **Озмоишгоҳҳои физикаи муассисаҳои таҳсилоти миёна:** Дар ин озмоишгоҳҳо, хонандагон имконият пайдо мекунанд, ки таҷрибаҳои физикӣ худро ба дидан, сохтан ва муҳокима гузаронанд. Онҳо метавонанд таҷрибаҳои нав ва дилхоҳ қисмҳои гуногуни физикаро намоиш диҳанд.

3. Семинарҳо ва лексияҳои илмӣ.

- **Семинарҳои физикӣ:** Дар ин семинарҳо, мутахассисони соҳаи физика ва омӯзгорон мавзӯҳои физикаро тавзеҳу тавсиф медиҳанд ва масъалаҳои мураккаби назариёро барои хонандагон шарҳ медиҳанд. Хонандагон метавонанд ба дилхоҳ саволи худ посух гиранд ва дар баҳсу муҳокима ва андешаҳо иштирок намоянд.

- **Лексияҳои мавзӯҳои махсус:** Лексияҳо метавонанд ба мавзӯҳои таърихӣ физика ё дар бораи асосҳои нави ихтирооти илмӣ ва мавзӯҳои мубрам бахшида шуда бошанд.

4. Тамошои дарсҳои видеои махсус, филмҳо ва барномаҳои телевизионӣ.

- **Тамошои филмҳо ва муҳокимаи онҳо:** Дар чорабиниҳои навбатии беруназсинфӣ физика, хонандагон метавонанд дарсҳои видеоӣ, филмҳо ва барномаҳои илмӣ дар мавзӯи физика, ки раванди кашфиёт ва донишҳои илмиро нишон медиҳанд, тамошо кунанд. Пас аз тамошо, муҳокима ва таҳлили он дар гурӯҳҳо барои амиқтар фаҳмидан ва ба баҳс гузоштани мавзӯҳо баргузор карда мешаванд.

5. Сайёҳат ва ё сафарҳои илмӣ

- **Таширф ба музейҳои илмӣ:** Хонандагон метавонанд ба музейҳои илмӣ, ки таҷҳизоти физикиро нишон медиҳанд, таширф намоянд. Онҳо метавонанд бо таҷҳизоти муассисаҳои таълимии гуногун ва таҷрибаҳои лабораторӣ маълумот пайдо кунанд.

- **Сафарҳои омӯзишӣ ба марказҳои илмӣ:** Ин сафарҳо метавонанд хонандагонро ба марказҳои пажуҳишӣ физика, академияҳои илмӣ, академияҳои илмӣ хурд, паркҳои инноватсионӣ, озмоишгоҳҳои илмӣ (калон), расадхонаҳо ва ё марказҳои астрофизика баранд ва дар он ҷо онҳо метавонанд бо таҷҳизот, таҷрибаҳои ройгон ва корҳои амалӣ маълумот пайдо кунанд.

6. Фестивалҳои илмӣ ва технологӣ

- **Фестивалҳо ва намоишҳои илмӣ:** Фестивалҳо ва озмоишгоҳҳо, ки дар онҳо хонандагон таҷрибаҳои физикӣ ва лоиҳаҳои илмиро пешниҳод мекунанд, як роҳи самарабахш барои иштироки фаъолона ва гирифтани донишҳои нав дар раванди тақиқоти илмӣ ба шумор мераванд. Чорабиниҳои мазкур, инчунин метавонанд барои ҳавасмандкунии ва рағбати хонандагон ба илмҳои табиӣ, аз ҷумла физика, кӯмак намоянд.

7. Таҳлили ҳолатҳо ва лоиҳаҳои илмӣ

- **Лоиҳаҳои илмӣ тадқиқотӣ:** Хонандагон метавонанд ба лоиҳаҳои фардӣ ё гурӯҳӣ, ки ба таҳқиқи мушкилоти мубрами илми физика марбутанд, машғул шаванд. Онҳо метавонанд ҳалли масъалаҳои технологӣ ё экологиро пешниҳод кунанд, ки маҳз ба физика алоқаманд бошанд.

Ҳамин тавр, чорабиниҳои беруназсинфӣи физика барои синфҳои 7 то 9 на танҳо барои рушд додани донишҳои физикӣ, балки барои рушди салоҳиятҳои иҷтимоӣ ва ҳамкориҳои гурӯҳӣ низ аҳамияти зиёд доранд. Онҳо кӯмак мекунанд, ки хонандагон нисбат ба илм ва технологияи муосир шавқманд шаванд ва ҳислатҳои муҳим, ба монанди ҳалли мушкилот, тафаккури интиқодӣ ва эҷодкориро инкишоф диҳанд.

Маълумот оид ба озмоишгоҳҳои илмӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёна. Озмоишгоҳҳои илмӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёна – чорабинҳои илмӣ ва ё озмоишҳои амалии махсусе мебошанд, ки дар онҳо хонандагон корҳои илмӣ, таҷрибаҳои гуногуни амалии илмӣ ва лоиҳаҳои тадқиқотиро пурра намоиш медиҳанд. Ин озмоишгоҳҳо асосан барои баланд бардоштани шавқ ва маърифати илмӣи хонандагон буда, онҳо имконият медиҳанд, ки хонандагон дар муҳити ғайрисинфӣ дорои малакаю маҳорати ҳамкориҳои фаъолона дошта бошанд. **Озмоишгоҳҳои илмӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёна**ро метавонанд бо шаклҳои гуногун ҷудо шуда бошанд:

1.Озмоишгоҳҳои физикаи амалии муассисаҳои таҳсилоти миёна.

- Дар ин озмоишгоҳҳо, хонандагон таҷрибаҳои физикӣи гуногун, ки қонунҳои асосӣ ва зарурии физика, ба монанди қонунҳои механика, электр, магнетизм, термодинамика, оптика ва квантиро нишон дода, намоиш медиҳанд. Мисол, дар онҳо намоиши муҳаррикҳои электрикӣ, таҷрибаҳо бо магнитҳо, гарминақлқунӣ, обгармқунӣ ва хунукқунӣ, ё таҷрибаҳои механикӣи хурдҳаҷм ва ғайраҳо ба таври таҷрибавӣ гузаронида мешаванд.

2.Озмоишгоҳҳои илмӣ-амалӣ (лоиҳаҳои худҷамъшуда).

- Дар ин озмоишгоҳҳо, хонандагон метавонанд лоиҳаҳои илмӣи хешро пешниҳод кунанд ва онҳо на танҳо ба мавзӯҳои физика дахл доранд, балки ба дигар илмҳо низ аз қабيلي химия ва биология низ бошанд. Мисол, онҳо метавонанд як "автомобили хурди худкор", "роботи худкор", "фаввораи механикӣ" ва ё дигар амсилаҳо созанд, ки онҳо дар асоси физикаи электрӣ ва механикӣ кор мекунанд.

3.Озмоишгоҳҳои илмӣ бо истифодаи технологӣ.

- Дар чунин озмоишгоҳҳо, хонандагон метавонанд ба намоишгузорӣ ва таҳлили таҷрибаҳои физика бо истифода аз технологӣҳои нав, ба монанди симуляторҳои компютерӣ ё таҷҳизоти нав, машғул шаванд. Мисол, намоиши баъзе таҷрибаҳои физикаи молекулярӣ бо истифода аз барномаҳои компютерӣ ё аниматсионӣ шуда метавонанд.

5.Озмоишгоҳҳои озмунҳои илмӣ.

- Озмоишгоҳҳо метавонанд аз озмунҳо ва мусобиқаҳои илмӣ низ иборат бошанд. Хонандагон дар гурӯҳҳо ё алоҳида метавонанд масоили зарурии физикиро дар озмунҳои хурд ва ё марҳилавӣ ҳалу ҷавоб диҳанд. Ин озмунҳо метавонанд ба мавзӯҳои олимони машҳур, ба мисоли энергия, муҳити зист ва нанотехнология бахшида шаванд.

5.Озмоишгоҳи лоиҳаҳои муҳити зист.

- Дар озмоишгоҳҳои илмӣи муассисаҳои таҳсилоти миёна, хонандагон метавонанд лоиҳаҳои марбут ба муҳофизати муҳити зист ва истифодаи манбаъҳои энергия дар физикаи амалиро пешниҳод намоянд. Мисол, лоиҳаҳои, ки таъсири барқ, яъне истифодаи неруҳои офтобӣ, электроавтомобилҳо, технологияи инноватсионӣ ё офаридаҳои технологиро, ки барои сарфаи энергия намоиш диҳанд.

6.Озмоишгоҳи таҷрибаҳои физикӣ дар робита бо ҳаёти рӯзмарра.

- Дар чунин озмоишгоҳҳо, хонандагон метавонанд таҷрибаҳои физикӣро нишон диҳанд, ки ба ҳаёти ҳаррӯза алоқаманд бошанд, ба монанди физикаи об, гармӣ ва барқ, ки рӯзмарра, мисол, насоси об, истифодаи қувваи барқ дар хона, гармидиҳӣ ва ё эффектҳои термодинамикӣ ва ғайра дар муҳити хона истифода бурда мешаванд.

Мақсади озмоишгоҳҳои илмӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёна:

- **рушди маърифати илмӣ:** Ин озмоишгоҳҳо имкон медиҳанд, ки хонандагон ба хониш ва таҷрибаҳои амалии илмӣ бештар шавқу ҳавасашон бештар шаванд.

- **интиҳоби малакаҳои таҳқиқотӣ:** Хонандагон метавонанд дар ин ҳолат малакаю маҳоратҳои таҳқиқотӣ, таҳлилӣ, баҳс ва муҳокимаи илмиро доро шаванд.

- эҷоди дарк ва шавқу ҳавас: Ин чорабиниҳо имкон медиҳанд, ки хонандагон манфиат ва шавқу ҳаваси худро ба илмҳои табиӣ, физика ва дигар фанҳо пайдо кунанд.

Ҳамин тавр, озмоишгоҳҳои илмӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёна як роҳи самарабахш барои рушди шавқу ҳавас ва донишҳои илмӣ хонандагон мебошанд. Ҳар як озмоишгоҳ имконият медиҳад, ки хонандагон таҷрибаҳои худро ба ҳама намоиш дода, бо ҳамсабақон ва омӯзгорон мубодила кунанд ва малакаҳои шахсӣ ва гурӯҳӣ худро руш диҳанд.

Ташаққули салоҳиятҳои иҷтимоӣ дар масъала ва тестҳо. Акнун масъала ва тестҳо, ки ба ташаққули салоҳиятҳои иҷтимоӣ дар физика равона шудааст, дида мебароем:

Масъала дар мавзӯи «Таҳлили сарфаи энергия дар оила»:

Вазифа: Ҳисоб кунед, ки чӣ қадар энергия дар як моҳ сарф мешавад ва чӣ гуна онро сарфа кардан мумкин аст.

Рафти иҷрои масъала:

1. Ҳар як аъзои гурӯҳ бояд маълумотро аз ҳисобкунаки барқии хонашон дар варақа қайд намуда, бо худ гиранд:

- қувваи барқ (ватт) ва вақти истифодаи ҳар як асбоби барқии хона.
- нархи 1 кВт/соат дар минтақаи худ.

2. Ҳисоб кунед:

- қувваи умумии барқи сарфшуда (дар кВт/соат).
- хароҷоти умумии барқ барои як моҳ.

3. Пешниҳод кунед:

Роҳҳои сарфа кардани энергия, масалан, истифодаи лампаҳои каммасраф, харид ва ё бештар истифода бурдани таҷҳизоти гурӯҳии А (каммасраф), кам кардани вақти истифодаи асбобҳои барқӣ ё хомӯш кардани онҳо пас аз истифода.

4. Рӯнамоӣ (презентатсия):

Ҳар як гурӯҳ бояд натиҷаҳои таҳлили худро дар шакли диаграмма, нақша ё ҳисобот пешниҳод кунад. Баён намояд, ки чӣ гуна ин сарфакорӣ метавонад ба оила ва муҳити атроф кӯмак расонад.

Натиҷаи салоҳиятҳои иҷтимоӣ:

- хонандагон малакаи таҳлил, ҳамкорӣ ва масъулиятшиносиро меомӯзанд;
- сарфакориро доро мешаванд;
- дарки робитаи илм ва ҷомеа дар онҳо зиёд мешавад.
- дар онҳо тарғиби муносибати сарфакорона ба захираҳои таъшиқ мегардад ва ғайраҳо.

Тестҳо:

1. Чӣ тавр кам кардани истифодаи барқ ба муҳити зист таъсир мерасонад?

А) Кам шудани партовҳои карбон.

Б) Афзоиши истеъмоли энергия.

В) Кам шудани нархи барқ.

Г) Афзоиши гармо дар хона.

2. Ҳангоми истифодаи лампаҳои каммасраф чӣ бартарӣ вучуд дорад?

А) Истифодаи ками энергия.

Б) Нури равшантар.

В) Мӯҳлати истифодабарии зиёд.

Г) Ҳамаи ҷавобҳои боло.

Муқарриз: Котибова Ш., н.и.п., дотсент

АДАБИЁТ:

1. Баженова, И. И. Развитие контрольно-оценочных умений учащихся в процессе обучения физике Текст. : автореф. дис. . канд. пед. наук / И. И. Баженова Екатеринбург, 2000. - 20 с.
2. Баранников, А. В. Содержание общего образования : компетентностный подход Текст. / А. В. Баранников. М. : ГУ ВШЭ, 2002.
3. Бейлина Н.С. Сущность понятия «социальная компетентность». Вестник Череповецкого государственного университета. № 3, 2011. с. 97–99.
4. Бодалев А.А. Личность и общение. Москва : Международная педагогическая академия, 1995. 328 с.

5. Дубова М.В. Компетентностный подход среди современных педагогических подходов в системе общего образования // Интеграция образования, 2010. №1 (58). С. 59–63.
6. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования. Эксперимент и инновации в школе. № 2, 2009. с. 7–14.
7. Келасьев В.Н. Развитие социальной компетентности как направление профилактики отклоняющегося поведения подрастающего поколения // Теория и практика профилактической социальной работы / Под ред. Самойловой В.А., Бородкиной О.И. СПб.: Скифия принт, 2008. С. 147 – 164, – 458с.
8. "Социальные компетенции: Теория и практика" — Ю.В. Мельников., год издания: 2011. Издательство: НИЦ "Регулярная и хаотическая динамика", кол.страниц: 272
9. "Педагогика: Социальная компетентность учителя" — И.Р. Сухарева., год издания: 2010, издательство: Издательство "Юрайт", кол.страниц: 256
10. "Методика преподавания физики в школе" — В.И. Горовой., год издания: 2009, издательство: Просвещение, страниц: 520
11. "Социальная активность молодежи: Педагогические подходы" — Т.В. Сорокина., год издания: 2005, издательство: Издательство РГПУ., страниц: 208
12. "Развитие социальной компетентности учащихся через проектную деятельность" — О.Г. Кибардин., год издания: 2012, издательство: Издательство Московского педагогического государственного университета, стр.152
13. "Физика и воспитание. Внеурочная деятельность в школе" — В.С. Саркисов., год издания: 2009., издательство: издательство "Просвещение"., страниц: 240
14. "Технологии социализации школьников в школьной практике" — А.В. Петров., год издания: 2010., издательство: Издательство Уральского университета, стр: 220.

ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТҲОИ ИҶТИМОИИ ХОНАНДАГОН ТАВАССУТИ ЧОРАБИНИҲОИ БЕРУНАЗСИНФИИ ФАННИ ФИЗИКА

Дар мақолаи мазкур муаллифон вобаста ба ташаккули салоҳиятҳои иҷтимоии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёна иброи андеша намудааст. Аз ҷумла, онҳо қайд намуданд, ки салоҳиятҳои иҷтимоии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаро метавон ҳамчун маҷмӯи малакаю маҳоратҳои мушаххасе тавсиф дода шаванд, ки ба хонандагон зимни муошират дар ҷомеа, барқарор кардани муносибат бо дигарон ва бомуваффақият мутобик шудан дар муҳити иҷтимоӣ кӯмак расонанд. Дар замони муосир ин салоҳиятҳо на танҳо барои бомуваффақият таҳсил кардан, балки барои ташаккули шахсияти масъулияти иҷтимоӣ низ хеле муҳим мебошанд.

Нақши муассисаҳои таҳсилоти миёна дар ташаккули салоҳиятҳои иҷтимоӣ вазифаи асосиро бозида, раванди таълим бошад, ҳамчун озмоишгоҳи иҷтимоӣ хизмат мекунад, ки дар он хонандагон муошират бо дигарон, малакаҳои қор дар гурӯҳ, масъулиятшиносӣ ва қабули қарорҳои мустақилро рушд медиҳанд.

Маҳз дар фанни физика салоҳиятҳои иҷтимоӣ вобаста ба омӯзиш, тадқиқот ва таълим нақши хеле муҳим дорад ва онҳо ба шаклҳои гуногун, аз ҷумла вазифаҳои иҷтимоии омӯзгорон, хонандагон ва олимон дар қисмҳои гуногуни физика, тарзи ҳамкории одамон дар ҳалли масъалаҳои илмӣ ва татбиқи он дар ҳаёти рӯзмарраи мо роҳандозӣ мегарданд. Хулоса, салоҳиятҳои иҷтимоӣ барои дар ҷомеа муваффақ шудан ва рушди муносибатҳо ва таҷрибаи шахс дар муҳити иҷтимоӣ хеле боманфиат ва таъсиргузор мебошад.

Калидвожаҳо: салоҳият, иҷтимоӣ, физика, малака, маҳорат, таълим, озмоиш, амалӣ, чорабиниҳо, беруназсинфӣ, таҳсилот, муассиса, фаъолият, ташаккул, рушд.

ФОРМИРОВАНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ УЧАЩИХСЯ ПОСРЕДСТВОМ ВНЕУЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПО ФИЗИКЕ

В данной статье авторы высказывают свои мысли по поводу развития социальных компетенций учащихся средней школы. В частности, они отметили, что социальные компетенции учащихся средних школ можно охарактеризовать как набор определенных навыков и умений, которые помогают учащимся общаться в обществе, устанавливать отношения с окружающими и успешно адаптироваться в социальной среде. В наше время эти компетенции имеют решающее значение не только для успешного образования, но и для развития социально ответственной личности.

Роль учреждений среднего образования в формировании социальных компетенций играет ключевую роль, а образовательный процесс выступает социальной лабораторией, где у учащихся развиваются навыки общения с окружающими, командной работы, ответственности и

самостоятельного принятия решений.

Именно в физике социальные компетенции, связанные с обучением, исследованием и преподаванием, играют очень важную роль, и они принимают различные формы, включая социальные роли учителей, студентов и ученых в различных областях физики, способы взаимодействия людей в решение научных проблем и их применение в жизни. Короче говоря, социальные навыки очень полезны и важны для достижения успеха в обществе, а также для развития отношений и опыта в социальной среде.

Ключевые слова: компетентность, социальный, физика, навыки, мастерство, обучение, испытание, практический, мероприятия, внеклассный, образование, учреждение, деятельность, формирование, развитие.

DEVELOPMENT OF STUDENTS' SOCIAL COMPETENCES THROUGH EXTRACURRICULAR ACTIVITIES IN PHYSICS

In this article, the authors express their thoughts on the development of social competencies of secondary school students. In particular, they noted that social competencies of secondary school students can be characterized as a set of certain skills and abilities that help students communicate in society, establish relationships with others and successfully adapt to the social environment. In our time, these competencies are crucial not only for successful education, but also for the development of a socially responsible personality.

The role of secondary education institutions in the formation of social competencies plays a key role, and the educational process acts as a social laboratory where students develop skills in communicating with others, teamwork, responsibility and independent decision-making.

It is in physics that social competencies related to learning, research and teaching play a very important role, and they take various forms, including the social roles of teachers, students and scientists in various fields of physics, ways of interacting with people in solving scientific problems and their application in life. In short, social skills are very useful and important for achieving success in society, as well as for developing relationships and experience in the social environment.

Keywords: competence, social, physics, skills, mastery, training, experience, practical, events, extracurricular, education, institution, activity, formation, development.

Маълумот дар бораи муаллифон: Қодиров Бахтиёр Розикович, доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи физикаи тиббӣ ва биологии бо асосҳои технологияи информатсионии Донишгоҳи давлатии тиббӣ Тоҷикистон ба номи Абӯали ибн Сино. Тел: 046-004-000370

Сафаров Муҳаммад Сатторович - мудири лабораторияи илмӣ-таҳқиқотии Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. А.Аҳмадов 11/2, E-mail: muhammadsattorovich@mail.ru. тел: +(992) 918 74 11 73.

Сведения об авторах: Кодиров Бахтиёр Розикович, доктор педагогических наук, профессор кафедры медицинской и биологической физики с основами информационных технологий Таджикского государственного медицинского университета имени Абуали ибн Сино. Тел: 046-004-000370

Сафаров Муҳаммад Сатторович - зав. научноисследовательской лаборатории Института развития образования имени Абдурахмана Джами Академии образования Таджикистана, город Душанбе, улица А.Аҳмадов 11/2. Email: muhammadsattorovich@mail.ru., тел: +(992) 918 74 11 73.

Information about the authors: Bakhtiyor Rozikovich, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Medical and Biological Physics with the Fundamentals of Information Technology of the Tajik State Medical University named after Abuali ibn Sino. Tel: 046-004-000370

Safarov Muhammad Sattorovich - the head. research laboratory of the Institute for the development of education named after Abdurahman Jami Academy of education of Tajikistan, Dushanbe, 11/2 A.Adamov str., E-mail: muhammadsattorovich@mail.ru., mob: +(992) 918 74 11 73.

МУНОСИБАТИ БОСАЛОҲИЯТ ЧУН ЗАМИНАИ ТАШАККУЛИ МАҲОРАТИ ПЕДАГОГИИ ОМУЌЗОРИ МУСИҚӢ

Хайруллозода Б. Х.

Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатиашон, ки 28.12.2024 ба Маҷлиси Олӣ ироа доштанд, чунин қайд карда гузаштанд: «Бояд гуфт, ки дар зинаи таҳсилоти олӣ масъалаҳои сатҳу сифати таълим, дараҷаи касбии омӯзгорон ва технологияҳои муосир аз ҷониби онҳо қорӣ намудани технологияи рақамӣ дар раванди таълим, таҳкими заминаҳои моддӣ ва техникӣ, ҳамкорӣҳои байналмилалӣ, табодули илмӣ омӯзгору донишҷӯён, қорҳои илмӣ ва тадбирҳои тарбиявӣ ҳанӯз ба тақвият ниёз дорад» [7, с.5-6].

Таълим ҳамеша самаранок мегардад, агар хонандагон дар заминаи дониш ва малакаи фитриашон таълим гиранд, мақсаду вазифаҳои таълимии гузошташударо дарк кунанд, онҳоро иҷро карда тавонанд, раванди азхудкунии маводи таълим барои хонандагон шавқовар ва ҷолиб бошад, барои азхудкунии маводи нави таълим ё малакаи нав ба хонандагон имконияти мувофиқи машқ кардан дода шавад, ҳам омӯзгор ва ҳам хонанда барои таълим масъул бошанд, омӯзгорон усули гуногуни таълимиро ба мақсади мустаҳкам гардонидани донишу малакаи нав истифода баранд, ба хонандагон ҳангоми ҳалли масъалаҳои таълимӣ ва ташаққули малакаи имконияти ҳамкорӣ дода шавад ва ҳама оид ба ҷиҳатҳои сусти ва қавии донишу малакашон воқеъбин бошанд.

Омӯзгор бояд ҳамқадами замон ва огоҳ аз ташаққули раванди таълим дар партави навгониҳои технологӣ бошад, тавонад таълимиро вобаста ба талаботи замон ба роҳ монад. Аз ин рӯ, Пешвои миллат мурочиат ба масъулин дар Паёми ҳеш чунин зикр намуданд: «Вазорати маориф ва илм» вазифадор карда мешавад, ки ҷиҳати таҷдиди назар кардани стандартҳо ва нақшаву барномаҳои таълимӣ, ворид намудани воҳидҳои нави қорӣ омӯзгори забонҳои қорӣ, таҳияи маводи муосири таълимӣ, истифодаи босамари технологияҳои рақамӣ, усулҳои навини омӯзиши забон ва тақмили маҳорати касбии омӯзгорон қораҳои қатъӣ андешад» [7, с.5-6].

Омӯзгор ҳамон вақт самарани хуб ба даст меорад, ки шогирдонро ба дарс моил гардонад тавонад, ва бовар кунонад, ки онҳо соҳиби малакаи ва истеъдоди хос ҳастанд. Барои ин дар педагогика усулҳои гуногуни ҳавасмандгардонӣ қой доранд. Яке аз мақсадҳои муҳими мактаби муосир тарбияи шахсияти эҷодқор ба ҳисоб меравад. Барои ба ин ҳадаф расидан бояд дар зехни хонанда эҷодқорӣ, ҷустуҷӯ ва дарёфт намудани роҳи ҳалли масъалаҳои таълимӣ ва ғайритаълимӣ рушд дода шавад. Аз ин ҷост, ки муносибати босалоҳият дар заминаи ташаққули маҳорати педагогии омӯзгори музикро аввалиндараҷа шуморидан ба мақсад мувофиқ аст.

Омӯзгори музик бояд сози музикро ба таври хуб навохта тавонад, овози хуб ва дарки бориқбинонаи музикро дошта бошад. Аз рӯи нота хондани асар, оҳанг бастан ва ғайраҳо, бояд фаъолияти эҷодии омӯзгорро фарогир бошад, ки ин ҳама дар маҷмӯъ асоси муваффақияти омӯзгори музик мегардад [5, с.83].

Аз муҳтаво ва шарҳҳои адабиётҳои педагогӣ бармеояд, ки мафҳуми «Салоҳиятноқӣ» ва «Салоҳият» салоҳиятноқии фарҳанги этникӣ муаллими оянда ин дар маҷмӯъ донишҳои этнопедагогӣ этноравоншиносӣ, малакаи ва маҳорат, сифатҳои шахсӣ ва мавқеи арзишманди муаллими ояндаи музикро дар бар мегирад.

Истилоҳи «Салоҳиятноқӣ» аз қалмаи «Салоҳият» пайдо шуда, ба маънои «дорандаи дониши аниқ, ки ба он метавонад оид ба ягон ҷизе фикронӣ кунанд ва фикри ҷиддии худро иброз дорад», омадааст [12, с.367].

Дар Энциклопедияи таҳсилоти касбӣ «Салоҳият» ҳамчун «маҷмӯи дониш ва маҳоратҳои мушаххаси шахс, ки дорои статуси касбӣ – иҷтимоӣ буда, таҷриба ва дониш ба

вай имконият диҳад, ки масъалаҳои ба зиммагузоштаро дар сатҳи баланд ҳал кунад», тафсир шудааст.

Муҳаққиқи рус Е.О. Иванова салоҳиятро маҷмуи донишҳо ва маҳорату малакаҳои анъанавие медонад, ки бо хусусиятҳои шахсӣ ва ҷанбаҳои ҳештаншиносии хонанда умумият пайдо кардаанд [2, с.98].

Синни хурди мактабӣ давраи муносиб баҳри ташаккули салоҳиятҳои эҷодӣ мебошад. Маҳз салоҳиятҳои эҷодии кӯдак муносибати ғаёли ӯро нисбат ба самтдиҳӣ ва тақвияти қобилиятҳояш муайян месозад. Аз ин рӯ, яке аз вазифаҳои омӯзгор рушди қобилиятҳои эҷодии ҳар як хонанда ба шумор меравад. Хангоме ки кӯдак ба омӯзиши як ё якчанд фанни таълимӣ ба шавку ҳаваси зиёд машғул аст, дар вай қобилиятҳои зеҳнӣ: андешаронӣ, қудрати хотира ва дарки моҳияти масъалаҳо бештар рушд мекунад.

Дар раванди ташаккули салоҳиятҳои эҷодӣ ба ҷиҳатҳои методии таълим, аз қабилӣ илмӣ будан, низомнокӣ, пайдарҳамӣ, дастрас будани аёният, ғаёли, устуворӣ ва муносибати инфиродӣ аҳамияти зиёд дода мешавад. Хурсандиовар аст, ки дар солҳои охир дар мактабҳои ҷумҳурӣ маҳфилҳои ҳунароҳои дастӣ ва эҷодиёти халқӣ зиёд шуда истодаанд. Махсусан онҳо байни хонандагони ВМКБ ва вилояти Суғд хеле маъмул гаштаанд.

Аммо тавре, ки таҷриба нишон дод, раванди таълим, аз он ҷумла дарсҳои мусиқӣ, маҳфилҳо ва иттиҳодияҳо талаботи рӯзафзуни хонандагонро қонеъ гардонидани наметавонанд. Яке аз сабабҳои ин камбудӣҳо дар он аст, ки омӯзгорон аз намудҳо ва шаклҳои гуногуни кор бо хонандагон кам огоҳӣ доранд. Сабаби дигар, ин ба назар нагирифтани талаботҳо ва шавку завқи хонандагон дар соҳаҳои илм, фарҳанги мусиқӣ, адабиёт ва ғайра мебошад.

Ба ғайр аз ин барои тайёр намудан ва истифодабарии усулҳои мураккаби кор бо хонандагон дар мавриди вақтхушии кӯдак вақту қувваи бисёр талаб карда мешавад. Омӯзгорон дар вақти моҳирона истифода бурдани намудҳои гуногуни ташаккули ғаёлияти хонандагон мушкилӣ мекашанд. Сабабҳои кам ба назар расидани намудҳои ғаёлиятнокии корҳои таълимӣ - тарбиявӣ ин тайёрии сусти омӯзгорони ҷавони мусиқӣ, нарасидани маводҳои таълимӣ, адабиётҳои таълимӣ - методӣ аз фанни мусиқӣ ба забони тоҷикӣ, камғаёлиятҳои хонандагон, камтаваҷҷуҳӣ ба дарсҳои мусиқӣ аз аҳли ҷамъоатчиғӣ, нарасидани омӯзгорони баландихтисос ва ғайра дохил мешаванд.

Ҳамкории сусти педагогии мактаб, оила, ҷамъоатҳо ва ташкилотҳои маълумоти иловагӣ дар ҷойҳое, ки дар тобеияти Вазорати маориф ва илм нестанд, низ ба назар мерасад. Чунин намудҳои кор тарбияи эстетикӣ мусиқӣ аз қабилӣ воҳӯриҳои хонандагон бо намояндагони аҳли фарҳанг, экскурсия ба толорҳои концертӣ ва Филармония, ба иншоотҳои муҳими нави фарҳангии ҷумҳурӣ, иштирок бо концертҳо дар хоҷагиҳои деҳқонӣ, иди ҳосилот ва ғайра аз мадди назар дар вақтҳои охир дур мондаанд. Чунин ҷорабиниҳо ғаёлиятнокии фарҳанги этникӣ, ғаёлиятнокии меҳнатӣ ва эҷодиро хеле баланд мебардоштанд. Ин камбудӣҳо ба ҷалб намудани хонандагон ба мусиқӣ зиёд намудани арзишҳои миллӣ дар онҳо ҳиссиёти эстетикӣ зебоипарастии умумимиллӣ мамоният мекунад. Вобаста ба ин масъала роҳбари давлат дар Паёмашон ба Маҷлиси Олӣ қайд карданд, ки: “Роҳбарони шахру ноҳияҳо вазифадор карда мешаванд, ки дар ин муддат дар маркази ҳар як шахру ноҳияи мамлакат барои истеъдодҳои наврасу ҷавон як мактаби мусиқӣ сохта, ба истифода диҳанд. Назорати иҷроӣ дастури мазкур ба зиммаи Дастгоҳи иҷроияи Президенти мамлакат вогузор карда мешавад” [5, с.5-6].

Дар 33 соли соҳибистиклолӣ дар мауассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ҷорабиниҳои ташкилӣ - педагогӣ оиди мусиқӣ, ки ба ташаккули фарҳанги эстетикӣ, таҳкими ваҳдати миллӣ, тарбияи сулҳ ва ризоияти миллӣ, дустӣ, ватанпарварӣ аз ҳар ҷиҳат равнаку ривоч ёфта истодааст. “Маҳз ҷавонони соҳибмаърифату боистеъдод қудрат доранд, ки ҳазинаи илму фарҳанги миллати хешро ғани гардонидани, ҳамчун халқаи мустаҳкам дар занҷири маърифати наслҳо хизмат намоянд. Маврид ба ёдоварист, ки бо мақсади тақвияти нерӯи зеҳнӣ ва пайдо намудани истеъдодҳои нав бо ташаббусҳои бевоситаи Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон баргузориҳои озмунҳои ҷумҳуриявӣ “Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст”, “Тоҷикистон ватани азизи ман” ва “Илм фурӯғи маърифат” ҳамасола ба роҳ монда шуда

истодааст” [10, с.12]. Дар ин чорабиниҳо бо воситаи асарҳои мусиқӣ таърихи гузаштаи халқ, анъанаҳои қаҳрамонӣ, ватандӯстӣ, асарҳои адабиёти ниёкони тоҷик, мусиқии анъанавӣ, суруд ва рақс ҳаматарафа истифода бурда шуда истодаанд. Барои бехтару хубтар ҷалб намудани хонандагону ҷавонони соҳибистеъдод ба соҳаи фарҳангу санъат Ҳукумати кишвар тамоми чораҳои заруриро андешида истодааст, ки намунаи рӯшани он ташкили озмуни ҷумҳуриявӣ “Тоҷикистон-Ватани азизи ман” бо ибтиқори бевоситаи Пешвои миллат аст. Вобаста ба ин Сарвари давлат таъкид карданд, ки: “Мо дар соҳаи фарҳанг истеъдодҳои зиёде дорем, ки гулчин ва тарбия кардани онҳо вазифаи мову шумост. Дар шаш сол дар озмуни “Тоҷикистон-Ватани азизи ман” 21 ҳазору 500 нафар иштирок карда, қариб 500 нафари онҳо соҳиби ҷойҳои якум, дуум ва сеум гардидаанд. Дар озмунҳои дигар, аз ҷумла “Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст”, “Илм фурӯғи маърифат”, “Тоҷикон-оинаи таърихи миллат” низ то имрӯз 2 миллиону 60 ҳазор нафар шахрвандони кишвар, хусусан, наврасону ҷавонон иштирок карда, қариб 1000 нафар соҳиби шоҳҷоиза, ҷойҳои намунавӣ ва ҷоизаҳои пулӣ гардидаанд” [7, с. 5-6].

Ҷамъиятҳои педагогӣ ҷумҳурӣ баҳри тарбияи хонандагон дар руҳияи сулҳхоҳӣ ва ватандӯстӣ аз истифодабарии чунин шаклҳои корҳои тарбиявӣ аз қабилҳои дарси сулҳ, рӯзҳои сулҳ, суҳбатҳо, идҳо, фестивалҳо, озмунҳои «Шоҳномаҳои», «Рӯдакиҳои», “Турсунзодаҳои” ва ғайраҳо ҳаматарафа истифода мекунанд. Дар тамоми ин чорабиниҳо хонандагон ба ҳайси солистон ё дар ҳаёти гурӯҳҳои хорӣ ва овозӣ баромад мекунанд. Таҳлили бештар аз 100 ҳуҷҷати нашриявии илмӣ ва дигар маводҳо, ки ҷанбаҳои таърихӣ - маданӣ, педагогӣ ва фарҳангшиносӣ доранд, мавриди истифодабарии раванди методҳои ҳуҷҷатҳои таърихӣ, иҷтимоӣ - равшаншиносӣ ва таҳлили педагогӣ қарор доранд, ки дар байни онҳо инҳо ҷойҳои махсусро инҳо ишғол кардаанд:

- назорати бевосита ва бавоситаи дарсҳои мусиқӣ, озмоиши педагогӣ, муҳофиза, суҳбат, анкетгузаронӣ, пурсиш ва ғайра;

- таҳлили таҷрибаи қори зиёда аз 50 муаллими мусиқӣ, иттиҳодияҳои мусиқии кӯдакон, барномаҳо, сценарии чорабиниҳои ташкили умумӣ ва дигар чорабиниҳо;

- омӯзиши машғулиятҳои зиёда аз 40 педагоги муассисаҳои иловагии хонандагон ва инчунин таҳлили қариб 350 корҳои иҷроии хонандагон;

- ҷавобҳо ба беш аз 100 саволнома ва натиҷаҳои беш аз даҳ таҷрибаи инфиродӣ.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки ташаккули салоҳияти фарҳанги этникӣ омӯзгори оянда аз истифодабарии анъанаҳои бадеияти халқӣ, эҷодӣ шоирон, фолклор ва анъанаҳои раванди анъанавии таълимоти мусиқӣ вобастагии айнан дорад. Аз ин лиҳоз, ба омӯзгори ояндаи мусиқӣ зарур аст, ки сурудҳои халқӣ ва санъати мусиқии халқӣ тоҷикро ҳаматарафа дар қори ояндаи худ истифода барад.

Дар қори таълиму тарбия, махсусан дар гурӯҳҳои, ки донишҷӯён намоёндогони халқи бумӣ ҳастанд, ин талаботҳо аз мадди назар бояд дур намонанд. Далели ин фикрро ҳуди иштирок ва мушоҳидаҳои муаллиф дар рафти гузаронидани таҷрибаи донишҷӯёнӣ факултаи мусиқӣ – омӯзгории Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода дар мактабҳои шаҳри Душанбе, аз як тараф ва омӯзиши таҷрибаи пешқадами омӯзгорони кафедраи тарбия ва таҳсилоти мусиқӣ, сарояндагӣ (халқӣ) ва муаллимони мусиқии мактабҳои шаҳр, тасдиқ мекунанд. Дар рафти корҳои таҷрибавӣ – эксперименталӣ «Моделҳои барномаи педагогӣ ташаккули фаъолияти салоҳиятнокии фарҳанги этникии муаллими ояндаи мусиқӣ» дар асоси масъалаҳои дар зер нишондодашуда амалӣ карда шуд:

- Гузаронидан ва таҳлили дарсҳо ва корҳои беруназсинфӣ оид ба фарҳанги этникӣ (дар раванди корҳои таълимӣ - эҷодии гурӯҳҳои донишҷӯён);

- Ғанигардонии мазмун ва шакли машғулиятҳои таълимӣ ва репертуарҳо ва дар таъри ба маводҳои фарҳанги этникӣ (эҷодӣ сурудҳои халқӣ) ва маводҳо оиди анъанаҳои бадеии халқӣ;

- Ҳамкории педагогӣ мактаб, оилаҳои ҷамъоматчигӣ, муассисаҳои фароғатӣ - фарҳангӣ, ки чорабиниҳои тарбиявӣ мусиқиро байни донишҷӯён амалӣ мекунанд;

- Ворид намудан дар раванди таълимии мусиқии донишҷӯёни факултаи мусиқӣ - омӯзгорӣ фанни «эҷодиёти бадеии халқ» маҳфилҳо, клубҳо ва иттиҳодияҳои ҳаваскорони равияи фарҳанги этникӣ, даровардани тағйирот ба барномаҳо ва нақшаҳои таълимии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва муассисаҳои махсуси мусиқӣ;

- Ворид намудани модули таҳиягардидаи мо дар ташаккули салоҳиятнокии фарҳанги этникии омӯзгорони оянда дар раванди омӯзиши фанҳои махсус;

- Асосноккунии самаранокии модули аз тарафи мо таҳияшуда;

- Ташкили фаъолияти мустақилонаи эҷодӣ – бадеии донишҷӯёни факулта дар чорчӯбаи гурӯҳҳои таълимӣ – эҷодии донишқада, иштироки онҳо дар озмунҳо, концертҳо, фестивалҳо, концертҳои ҷашнӣ ва ғайра.

Дар марҳилаи нақшавии таҳқиқот мо «Модели барномаи педагогии ташаккули салоҳиятнокии муаллими ояндаи мусиқӣ», ки дар ҳамбастагии педагогӣ бо мактабҳо, волидайн, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, ки ба азхудкунии арзишҳои фарҳанги этникии халқи таҳҷой ва арзишҳои умумибашарӣ равона карда шудааст, ба тасвиб расонидем. Ҳамгирой дар ташкили фаъолияти мустақилонаи эҷодиёти бадеӣ дар чорчӯбаи гузаронидани озмунҳо, фестивалҳо, концертҳо ва ташкили концертҳои яккаи хатмкунандагон дар толорҳои концертии пойтахт амалӣ мегардиданд, ки ҳамчун силсиладарстҳои «Рӯзҳои таълим дар фарҳанги этникӣ» маъмул буд. Инро ҳамчун «силсилаи дарсҳои амудӣ – уфуқӣ» тавсиф кардан мумкин аст, ки дар натиҷаи вай хонандагон дар раванди машғулият ба фарҳанги мардумӣ дар фанҳои мухталиф дар доираи амудӣ (дар рафти соли таҳсил) ва дар уфуқӣ (дар якҷанд рӯзи ҳафта) рӯй меоваранд.

Истеъдоди эҷодкорӣ доштани миллати тоҷикро Қаҳрамони халқи тоҷик, шоири мумтоз Мирзо Турсунзода дар ибораи “тоҷикон табиатан шоиранд” хеле бамаварид қайд кардааст, ки баънои фарҳангофарӣ, яъне – чизи нав ба вучуд овардан аст.

Донишманди бузург Ал-Форобӣ боварӣ дошт, ки омӯзиш, ба даст овардани дониши назариявии мардумӣ нақӯ, аммо тарбия, ки дар мардум таҷассум намудани сифатҳои ахлоқӣ дар пояи дониш, ки дар асоси хислатҳои ахлоқӣ интеллектуалӣ ба вучуд омадаанд, хушбахтии дараҷаи олии инсониятро вай дар ин мебинад [9, с.157].

Н.Л.Белая раванди ташаккули фаъолияти эҷодии донишҷӯёни факултаи мусиқӣ-омузгориро дар таълимоти инфиродӣ таҳқиқ намуда, қайд мекунад, ки ин навъи таълим дорои иқтидори бузурги тайёр намудани омӯзгорони ояндаи мусиқӣ ба фаъолияти касбӣ – педагогӣ буда, дар амал на ҳама вақт таъсиррасониро ба малака ва маҳорати мутаххасисони оянда мерасонад [1, с.18-20].

Дар муайян намудани имкониятҳои таълимӣ – инфиродӣ Н.Л. Белая як қатор нуқтаҳои муҳим аз он ҷумла истифодаи методҳо ва усулҳои махсус, ки фаъолияти эҷодии донишҷӯёнро тез ва фаъол мегардонад ба назар мегирад. Ин таҷриба дар ҷумҳурии мо дар методикаи таълимии «устод - шогирд» ҷамъ карда шудааст.

Мактаби ҳозиразамон дар пеши омӯзгори мусиқӣ вазифаҳои навро дар тарбияи эстетикӣ ва таълими иловагии хонандагон мегузорад. Яке аз самтҳои муҳим ин тайёрии технологияи муаллими мусиқӣ ва донишҳои методӣ, ки талабгӯи замони нав ҳастанд, мебошад.

Дар вақтҳои охир дар дидактика идеяи натиҷаи фаъолияти таълимӣ ба воситаи салоҳиятнокии бисёр ривочу раванқ ёфта истодааст.

Чуноне дар нашрияҳои пешинаам таҳқиқ намуда будам: “...таҳқиқи масъалаи ташаккули фарҳанги этникӣ дар фаъолияти омӯзгорон имкон медиҳад, ки салоҳияти касбии онҳо дар таълиму тарбияи насли наврас бо истифода аз арзишҳои ғании мардуми мо беҳтар гардад ва фаъолияти иҷтимоии онҳо тақмил дода шавад” [4, с.22-24].

Имрӯз ба ҳама возеҳ аст, ки дониш гузаранда нест, вай дар натиҷаи фаъолияти босамари шахс ба даст меояд. Худи дониш бе малакаю маҳорати истифодаи вай наметавонад масъалаи таълим ва тайёр намудани омӯзгоронро ба фаъолияти касбияшон тайёр кунад. Аз ин лиҳоз мақсади таълим на танҳо дониш ва маҳорат балки хусусиятҳои шахсият ва

ташаққули салоҳиятноқӣ, ки хонандагонро барои ҳаёти шоиста дар ҷомеа тайёр мекунад, дохил мешавад.

Дар зери мафҳуми нуқтаи назари салоҳиятноқӣ мо онро мефаҳмем, ки масъаларо аз ҷиҳати назариявӣ мақсаднок намуда, мазмуни таълимиро аз он гирифта, ба ташаққули салоҳиятноқии гуногун мусоидат намудан ва дар пайдарҳамии омӯзиш кумак расонидан аст.

Ҳамин тариқ тадқиқот ба мо имконият дод, ки ҳулосаҳои зеринро барорем:

1. Истифодаи васеи маводи этнофарҳангӣ (эҷодиёти сурудҳои халқӣ) аз тарафи омӯзгорони ояндаи мусиқӣ бояд шароит фароҳам меорад, ки аз овони кӯдакӣ, кӯдакон ва наврасонро ба анъанаҳои фарҳанги миллӣ, эҷодиёти адабии мусиқии халқӣ ва ба арзишҳои маданияти ҷаҳонӣ ҷалб намояд.

Ҳамгироии фаъолияти таълимӣ ва берун аз дарсиро, ки дар он ба воситаи мусиқӣ – фарҳангӣ ҳувияти миллӣ ва ҳисси таалуқ ба тақдири ватан ташаққул меёбад.

Принсипҳои омӯзиши мусиқӣ талаб мекунад:

1. Ҳамавақта шунавоии мусиқӣ ва ҳиссиёти ритмикиро ба воситаи сурудҳои фолклории кӯдакона раванқ додан;

2. Донишони ҳуби маҳорати иҷрокунии хонандагон ба воситаи сурудҳои халқӣ;

3. Ташаққули овозхонии хонандагон;

4. Диққати асосӣ ба раванқи сифати иҷроиши мулоим, овози равшан, донишони мазмуни шеър, талаффузи тозаи калимаҳо;

Барои дуруст дарк намудани такт ва ритми сурудҳои халқӣ аз тарафи меҳнати педагогҳо мо тавсия додем, ки ҳамаи сурудҳо бо сози дойра иҷро карда шаванд. Овоз ва зарби дойра дар як вақт бо сарахбор иҷро шавад;

Таҷрибаи дарсдиҳӣ дар донишқада нишон дод, ки сурудҳои пешниҳодшуда дар сози дойра ҳам кори иҷрокунандаи сурудҳои халқӣ ва ҳам кори педагогии ояндаро сабук мекунад. Муаллимони ояндаи мусиқӣ бояд донанд, ки онҳо бисёр кори муҳимро ба уҳдадоранд, чунки аз суруд ва мусиқӣ ахлоқи фарҳангии хонандагон низ ғизо мегирад.

Муаллим бояд мусиқиро ба низом дарорад, асарҳои калон ва хурдро иҷро карда тавонад, шеърро бурро ва бо ҳиссиёт хонад. Ҳамчун мутахассиси маълумоти олидор бояд чуқур ва ҳаматарафа назарияи мусиқӣ – педагогӣ, равоншиносӣ, этнология, фарҳаншиносӣ ва фарҳанги этникии халқи худро азхуд карда бошад.

Натиҷаҳои назарраси таҳқиқотӣ масъалаҳои ташаққули салоҳиятноқии муаллимон имконият дод, ки ба ҳулосае биёем, ки баландшавии сатҳи он дар муаллимони мусиқӣ аз тавсияҳои зерин вобастагии калон дорад. Якҷандтои онҳоро номбар мекунем:

–Ташаққули системаи ташкил ва баландбардории раванди ташаққули салоҳиятноқии фарҳанги этникии омӯзгорон бо назардошти хусусияти мактабҳо, ҷойгиршавии онҳо дар минтақа, тартиб додани барномаҳои таълимӣ барои муаллимони мусиқӣ ба ҷумҳурӣ хос буда, бо назардошти ташаққули салоҳиятноқии касбӣ – педагогӣ ва баландбардории сатҳи фарҳанги этникӣ;

–Омӯзиш, ҷамъбаст ва паҳнкунии таҷрибаи пешқадами омӯзгорони мусиқии мактабҳо, ки таҷрибаи анъанавӣ, малакаҳои инноватсионӣ нисбати таълиму тарбияро доро ҳастанд;

–Аз нав таҳиякунии барномаҳои системаи тақмили ихтисос ва бозомӯзии омӯзгорони мусиқӣ ва дар асоси асосҳои таҷрибавӣ – методологӣ ба онҳо ворид намудани маводи этникие, ки ба ташаққули шахсияти омӯзгори оянда равона шудааст;

–Тайёр намудан ва нашр кардани маводҳои таълимӣ ва методӣ бо назардошти вазъи ҳозираи таълими мусиқӣ;

–Ташаққули фарҳанги этникии муаллими оянда бо роҳи васеъ истифодабарии воситаҳои техникӣ, махсусан технологияи иттилоотӣ – коммуникатсионӣ;

–Васеъ намудани миқдори захираҳои китобу маҷаллаҳо ва фонотекаҳо дар китобхонаҳо барои донишҷӯёни факултаҳои мусиқӣ;

–Тайёр кардан ва ҷоп намудани қорҳои беҳтарини шунавандагони қурсҳои тақмили ихтисос оид ба масъалаи салоҳиятноқии этникӣ ва этникунории раванди таълим.

Ба ғайр аз ин дар рисолаи тадқиқотӣ якчанд намудҳои фаъолият, ки самаранокии салоҳияти фарҳанги этникии омӯзгори ояндаро баланд мебардоранд, нишон дода шудааст, ки аз инҳо иборат мебошанд:

– Баназаргирии синну соли хонандагон дар вақти хоста гирифтани мазмун ва намудҳои фаъолияти инфиродии таълими мусиқӣ;

– Гузаронидани конференсияҳо, семинарҳо, шаклҳои гуногуни тренинг, роҳандозии озмунии «Муаллими соли мусиқӣ», ҷалб намудани муаллимон ба корҳои ҷамъиятӣ, диспутҳо ва баҳсу мунозираҳо доир ба мавзӯҳои этнопедагогика;

– Баланд бардотани сатҳи ахлоқӣ – маърифатии муаллим, мақоми вай ҳамчун пешбарандаи арзишҳои фарҳанги волои этникӣ, роҳбалади ҳалли масъалаҳои маданӣ – маишӣ ӯ, мақоми ҷамъиятии ӯ дар ҷомеа, баҳодидӣ ба фаъолияти касби педагогии ӯ ва ғайра.

Дар асоси хулосаҳои болоӣ ба омӯзгори ояндаи мусиқӣ тавсияҳои зерин оид ба роҳандозии муносибати босалоҳият чун заминаи ташаккули маҳорати педагогии омӯзгори мусиқӣ пешниҳод карда мешаванд:

–Ҳамкориҳои пайвастаи мактабҳои олии ва эҷодӣ, факултаҳои мусиқӣ – омӯзгории онҳо ва шуъбаҳо бо мактабҳои таҳсилоти умумӣ, бо кумитаҳо ва созмонҳои ҷавонон, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, муассисаҳои фарҳангӣ – фароғатии кӯдакон ва ғайра.

–Ба шакли муайян даровардани барномаи тақмили ихтисос ва бозомӯзии муаллимони мусиқӣ бо дарназардошти методологияи таълимоти фарҳанги этникии ба мусиқии халқӣ равонашуда: таҳқиқи донишҳои мусиқии этнофарҳангии категорияҳои дигари ҷавонон.

–Ҷорӣ намудани курси махсус оид ба фанҳои педагогӣ: «Асосҳои этнопедагогӣ ва этноравонишиносии мусиқӣ» бо дарназардошти хусусияти муҳити этнофарҳангии Тоҷикистон ва раванди инногратсионӣ.

Ба фикри мо дар оянда дар доираи мавзӯи корҳои илмӣ - тадқиқотии рисола масъалаҳои зайлро омӯхтан мумкин аст:

- Ҳамгироии фаъолияти педагогӣ ва хонаводагӣ дар шароити эҳёи анъанаҳои фарҳангии давлати соҳибистиклол;

- Мониторинги рушди салоҳиятҳои иҷтимоӣ – фарҳангии омӯзгорони оянда дар раванди таҳсилоти ибтидоӣ, миёна ва олии касбии мусиқӣ – педагогӣ.

Ҳамин тариқ, дар ташаккули салоҳиятҳои омӯзгорони ояндаи мусиқӣ ду намуди фаъолият ба роҳ монда мешавад. Якум салоҳиятҳо оид ба рушди фаъолияти касбии педагогӣ ва дуввум салоҳиятҳои вобаста ба ташаккули таҳсилоти мусиқӣ. Ҳарду заминаи мусоидро барои ташаккули маҳорати касбӣ-педагогӣ ва таълиму тарбиявии мусиқӣ дар заминаи принципҳои педагогикаи иҷтимоӣ ва педагогикаи мусиқӣ фароҳам меоварад ва омӯзгорони ояндаи мусикиро огоҳтару таҷрибадортар намуда, онҳоро баҳри дар амал татбиқ намудани дастуру ҳидоятҳои, ки Пешвои миллат баҳри рушди фарҳангу санъати миллий дар Паёми хеш баён доштанд, таҳрик медиҳанд.

Муқарриз: Шосаидзода С., н.и.п., дотсент

Адабиёт:

1. Балая, Н.Л. Проблема качества образования в условиях реформы школы [Текст] / Н.Л.Балая //Стандарты и качество. – 2000. –№4.–20 с.
2. Иванова, Е.О. конструирование учебников для реализации процесса обучени в информационно-образовательной среде: Монография / Е.О. Иванова, И.М. Осмоловская, Ю. Е. Шабалин. – Москва: Институт стратегии развития образования Российской академии образования, 2017. – 188 с.
3. Латыпов, Д.Н. Энтокультурное образование в национальное единство [Текст] / Д.Н.Латыпов, Д.Н. –Душанбе, 2011. – 316с.
4. Нарзуллоев, Б.Х. Ташаккули фарҳанги этникии омӯзгори мусиқӣ [Матн] / Б.Х.Нарзуллоев «Олами хуна»,- 2011,-с 22-24.

5. Нарзуллоев, Б., Саидхomidов, С. Методикаи таълими мусиқӣ [Матн]: китоби дарсӣ барои донишҷӯёни коллеҷҳои санъат, шӯбаҳои мусиқӣ ва суруди донишгоҳҳо ва факултети мусиқӣ-омӯзгорӣ / Б. Нарзуллоев., С. Саидхomidов. – Душанбе: Меҳрона, 2019. – 83с.
6. Нарзуллоев, Б.Х. Основные проблемы формирования этнокультурной толерантности будущего учителя музыки в Таджикистане [Текст] / Б.Х. Нарзуллоев // Фарҳанг ва санъат. – 2018. – №2. – С.48-54.
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии мамлакат [Матн] // Мароми пойтахт. – 2025. – 2 Январ. – С.5-6.
8. Саидхomidов, С.С. Баъзе масоили беҳдошти дарсҳои мусиқӣ [Матн] / С.С. Саидхomidов // Маърифат. – 1991. – №6. – 42с.
9. Фороби. О происхождении наук [Текст]: Трактат о взглядах жителей добродетельного города // Григорян, С.Н. Из истории философии Средней Азии и Ирана VII-XII вв. – М., 1960. – С.156-166.
10. Хайруллозода, Б.Х. Аз тақвияти нерӯи зеҳнӣ то пайдо намудани истеъдодҳои нав [Матн] / Б.Х. Хайруллозода // Ҷавонони Тоҷикистон. – 2021. – 21 октябр. – С.12.
11. Хайруллозода, Б.Х. Рушди инкишофи мусиқии касбӣ дар даврони истиқлолият // Таълими мусиқии касбӣ: таърих, назария ва амалия [Матн]: Маводҳои конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ. – Душанбе, 2022. – С.85-91.
12. Энциклопедияи таҳсилоти касбӣ [Матн] / Зери назари С.Я. Батышева. – Масква. – 1999. – Ҷ.3. – 564с.
13. Расулов, Д. Педагогические взгляды в Кабуснаме Унсрулмаоли Кайковуса [Текст] / Д.Расулов. – Душанбе, 1994. – 153 с.
14. Юлдашева, М. Р. Музыкальное образование в Таджикистане [Текст]: методология и истоки. – Душанбе, 1992. – Часть 1.

МУНОСИБАТИ БОСАЛОҲИЯТ ЧУН ЗАМИНАИ ТАШАККУЛИ МАҲОРАТИ ПЕДАГОГИИ ОМӢЗГОРИ МУСИҚӢ

Дар мақола муносибати босалоҳият чун заминаи ташаккули маҳорати педагогии омӯзгори мусиқӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Қайд гардидааст, ки омӯзгор бояд мутобик ба талаботи замон ва огоҳ аз ташаккули раванди таълим дар асоси навгониҳои технологӣ бошад, инчунин тавонад, ки раванди таълимро вобаста ба талаботи замон ба роҳ монда, усулҳои навини омӯзиш ва тақмили маҳорати касбии худро таҷдиди назар намояд. Яке аз мақсадҳои муҳими касбии муосир тарбияи шахсияти эҷодкор ба ҳисоб меравад. Аз он ҷое, ки муносибати босалоҳият дар заминаи ташаккули маҳорати педагогии омӯзгори мусиқиро аввалиндараҷа шуморидан ба мақсад мувофиқ аст. Далели ин фикрҳо иштирок ва мушоҳидаҳои муаллиф дар рафти гузаронидани таҷрибаи хатмкунандагони факултети мусиқӣ-омӯзгорӣ ва санъати мусиқии мардумӣ дар мактабу муассисаҳои фарҳанги шаҳри Душанбе тасдиқ мекунанд.

Натиҷаҳои назарраси таҳқиқотӣ масъалаҳои ташаккули салоҳиятнокии муаллимон имконият дод, ки ба ҳулосае биёем, ки баландшавии сатҳи он дар муаллимони мусиқӣ ва тавсияҳое, ки вобаста ба роҳандозии муносибати босалоҳият чун заминаи ташаккули маҳорати педагогии омӯзгори мусиқӣ дар мақола дарҷ гардидааст, вобастагии калон дорад.

Калидвожаҳо: таълим ва тарбияи мусиқӣ, муносибати босалоҳият, маҳорати педагогӣ, дараҷаи касбии омӯзгор, салоҳияти эҷодӣ, фаъолияти касбӣ.

КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ ПОДХОД КАК ОСНОВА ФОРМИРОВАНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО МАСТЕРСТВА УЧИТЕЛЯ МУЗЫКИ

В статье рассматривается компетентностный подход как основа развития педагогического мастерства учителя музыки. Отмечено, что преподаватель должен осознавать потребности времени и формирование образовательного процесса на основе технологических инноваций, а также уметь организовывать образовательный процесс в соответствии с потребностями времени, переосмысливать новые подходы, методы обучения и совершенствовать свое профессиональное мастерство. Одной из важных целей

современного профессионализма является развитие творческой личности. Поэтому целесообразно рассматривать компетентностный подход к формированию педагогического мастерства учителя музыки как приоритетный. Доказательством этих мыслей являются участие и наблюдения автора во время прохождения стажировки выпускников факультетов музыкально-педагогического и народного пения в школах и учреждениях культуры города Душанбе.

Значимые результаты исследования проблем формирования педагогической компетентности позволили нам сделать вывод о том, что повышение профессионального уровня учителей музыки во многом зависит от представленных в статье рекомендаций по реализации компетентностного подхода как основы формирования педагогического мастерства учителя музыки.

Ключевые слова: музыкальное образование и воспитание, компетентностный подход, педагогическое мастерство, профессиональный уровень учителя, творческая компетентность, профессиональная деятельность.

COMPETENCE-BASED APPROACH AS A BASIS FOR THE FORMATION OF PEDAGOGICAL SKILLS OF MUSIC TEACHER

The article considers the competence-based approach as a basis for the development of pedagogical skills of a music teacher. It is noted that a teacher should be aware of the needs of the time and be aware of the formation of the educational process based on technological innovations, as well as be able to organize the educational process in accordance with the needs of the time, rethink new approaches, teaching methods and improve their professional skills. One of the important goals of modern professionalism is the development of a creative personality. Therefore, it is advisable to consider the competence-based approach to the formation of pedagogical skills of a music teacher as a priority. Evidence of these thoughts is confirmed by the participation and observations of the author during the internship of graduates of the faculties of music and pedagogical and folk singing in schools and cultural institutions of the city of Dushanbe.

Significant results of the study of the problems of formation of pedagogical competence allowed to conclude that the increase in the level of training of music teachers largely depends on the recommendations presented in the article on the implementation of the competence-based approach as the basis for the formation of the pedagogical skills of a music teacher.

Keywords: music education and upbringing, competence-based approach, pedagogical skills, professional level of a teacher, creative competence, professional activity.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Хайруллозода Баҳрулло Хайрулло* – номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, муовини ректор оид ба қорҳои эҷодии МДТ “Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати ба номи М. Турсунзода” **Суроға:** 734033 Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, 73а хиёбони Борбад, **Тел. моб:** (+992) 870-24-60-60. **E-mail:** nbakhrullo@mail.ru

Сведения об авторе: *Хайруллозода Баҳрулло Хайрулло* - кандидат педагогический наук, доцент, проректор по творческой работе ГОУ «Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде». **Адрес:** 734033 Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Борбада 73а, **Тел:** (+992) 870-24-60-60. **E-mail:** nbakhrullo@mail.ru

Information about the author: *Khairullozoda Bahrullo Khairullo* - candidate pedagogical sciences, associate-professor, vice-rector on creative work of the SEI «Tajik state Institute of culture and arts named after M. Tursunzoda». **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe, ave. Borbad 73a. **Phone:** (+992) 870-24-60-60. **E-mail:** nbakhrullo@mail.ru

**РАҚАМИКУНОНИИ АФКОР ВА МЕРОСИ ПЕДАГОГИИ МУТАФАККИРОНИ
АСРҲОИ ГУНОГУН АЗ НИГОҲИ ИСТИФОДА ВА ТАТБИҚИ ОНҲО ЗИМНИ
ҲАМКОРӢ БО ОЛИМОНИ ХОРИҶИ КИШВАР**

Шоҳиён Н. Н., Шарипова М.А., Фотина О.В.

**Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода,
Донишгоҳи давлатии аграрии технологияи Перми Федератсияи Россия**

Маълум аст, ки то ба дунё омадан, таваллуд ва то лаҳзаҳои вопасини ҳаёт рақамҳо ифодагари он тағйиротҳое, ки барои ҳар як одам муҳим шуморида мешаванд, ба ҳисоб меравад. Аз лиҳози шарҳи мантиқии мавзуи зикргардида, фарогирии инсон ба таҳсил дар зинаҳои гуногун низ бо ифодаи рақамҳо сурат мегирад. Тибқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин зинаҳои таҳсилот, яъне: зинаи томактабӣ, ибтидоӣ, миёнаи умумӣ, миёнаи пурра, ибтидоӣ, миёна ва олии касбӣ вучуд дорад, ки оғоз аз сину соли қудакӣ то ба камолрасӣ аз нуқтаи назари расидан ба ҳадафҳои гузошташуда метавонанд бо истифода аз мафҳуми **“рақамикунонии таҳсилот”** шарҳ дода шаванд.

Зери мафҳуми **“рақамикунонии таҳсилот”** - ин “истифодаи маҷмуи омилҳо, барномаҳо ва дигар воситаҳои омӯзиши рақамӣ дар зинаҳои гуногуни таҳсилот ба ҳисоб меравад” [22, 23]. Аз нуқтаи назари шарҳи ифодакунандаи ҳадафҳои “рақамикунонӣ”- ин чорӣ намудани технологияҳои муносири рақамӣ дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт ва истеҳсолот мебошад, ки ҳоло яке аз масъалаҳои муҳими рушди илму маориф дар системаи таҳсилоти байналмилалӣ ба ҳисоб меравад. Бори аввал истилоҳи мазкурро дар соли 1995 олими амрикоӣ Николас Негропonte аз Донишгоҳи Массачусетс зимни маънидод намудани мақсаду мароми “иктисоди рақамӣ” баён намудааст.

Оид ба аҳамияти ниҳоят муҳими мавзуи зикргардида Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатӣ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 декабри соли 2021 чунин масъалагузорӣ намудаанд: **“Вазорати маориф ва илм, ҳамчунин, вазифадор карда мешавад, ки вобаста ба талаботи рӯз ва рушди технологияҳои иттилоотии муосир лоиҳаи консепсияи гузариш ба таҳсилоти рақамиро таҳия карда, ба баррасии Ҳукумати мамлакат пешниҳод намояд”** [1]. Барои расидан ба ҳадафҳои мазкур дар доираи мақолаи пешниҳодгардида мо аз нуқтаи назари татбиқи технологияҳои рақамикунонӣ афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷик ва олимони шинохтаи ҷаҳон бо назардошти он, ки дар Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, дар доираи зиёда аз 60 ихтисос ва равияҳо мутахассисон тайёр карда мешаванд, зери таҳлилу ҳулосабарорӣ қарор гирифтааст. Бо назардошти чунин масъалагузорӣ наздикии ақидаҳои педагогии мутафаккирони он давлатҳое, ки ифодагари омӯзиши забонҳои хориҷӣ мебошанд, зимни муайян намудани мавзӯҳои илмӣ-таҳқиқотӣ барои муҳасилини зинаи магистратура, доктор Phd, инчунин иҷрои лоиҳаҳои инноватсионӣ ва эҷодии донишҷуён пешниҳод карда шудаанд.

Пеш аз он, ки марҳилаҳои асосии таҳқиқот муайян карда шаванд, чунин заминаҳое, ки дар онҳо мафҳуми “рақам”, “рақамикунонӣ”, “бо ифодаи рақамҳо” ва амсоли онҳоро дар бар мегирад, ба таври зайл маънидод карда шудаанд:

якум – аз нуқтаи назари ифода ба рақам, яъне марҳилаҳои гуногуни психологияи синнусолӣ ва рушди шахсият барои ҳар як марҳилаҳои ба таҳсил фарогирӣ ва ё омӯзиши хусусиятҳои ҳоси рушд, яъне аз таваллуд то 9 моҳагӣ (1), аз 1 солагӣ то 3 солагӣ (2), аз 3 солагӣ то 7 солагӣ (3), аз 7 солагӣ то 11-12 солагӣ – давраи кӯдакии оғози фарогирӣ ба таҳсил (4), аз 13 солагӣ то 17-18 солагӣ – давраи наврасӣ (5), аз 18 солагӣ то 21-30 солагӣ – давраи ҷавонӣ (6). Албатта, дигар марҳилаҳои рушди инсон низ вучуд доранд, ки метавонанд дар доираи мавзуи таҳқиқотии гуногун ба асос гирифта шаванд. Чунин гуруҳбандии сину солӣ аз ҷониби олимони гуногун, аз он ҷумла: М.Г. Гулямов [8], Б. С. Волков [7], инчунин олимони тоҷик М. Давлатов, Н. М. Юнусова, С. Х. Расулов [19], ки дар китоби С. Ш. Носиров ва М.

Д. Давлатов [16] оварда шудаанд, барои истифода метавонанд пешниҳод гарданд.; **дујом** – фарогирӣ ба таҳсил вобаста аз марҳилаҳои сини солӣ бо назардошти маълумоти дар банди якум овардашуда; **сејом** – гузашти вақт ҳамчун воҳиди ифодакунандаи рақам аз як зинаи таҳсил ба зинаи дигар; **чорум** – истифодаи самараноки вақт бо ифодаи рақамҳо аз нигоҳи бе бозгашт будани он; **панҷум** – тақсими адабии вақт аз нигоҳи аз худ намудани донишу малака ва омӯзиши фанҳо; **шашум** – ифодаи рақами мавзӯҳо аз ҳар як фани таълимӣ ва тақсими онҳо вобаста аз мақсадҳои гузашташудаи дидактикӣ; **ҳафтум** – ифодаи ҳисоботҳои рақамӣ уҳдадорҳои омӯзгор ва хонандагону донишҷӯён; **ҳаштум** – ифодаҳо ва ишоранаҳои рақами супоридани имтиҳонҳо ва натиҷагирӣ аз онҳо; **нуҳум** – ифодаи рақами иҷрои супоришҳои корҳои хонагӣ ва иҷрои корҳои муваққатӣ барои донишҷӯёну хонандагон; **даҳум** – ифодаҳо ва ишораҳои рақами имкониятҳои хонандагон аз нигоҳи интиҳоби касб; **ёздаҳум** – айнан бо мазмуни бади 10 - барои донишҷӯён аз нуқтаи назари болоравии касбӣ ва талаботи ҷойдошта; **дувоздаҳум** – таҳияи моделҳои худтаҳлилнамой бо истифода аз технологияҳои муосири рақамикунонӣ; **сенздаҳум** – рақамикунонии худбаҳогузорӣ ва муқоисаи он ба талаботи стандартҳои ҷойдошта; **чордаҳум** – рақамикунонии муваффақиятҳои ба дастоварда дар ҳар як марҳилаи ҳаёт.

Бо рақами рамзии чордах ба итмом расонидани меъёрҳои шартии рақамикунонӣ аз нигоҳи таъкиди пурарзиши педагогии Низоми Ганҷавӣ “Акнун, ки ба чордах расидӣ....Ғофил манишин на вақти бозист...Вақти ҳунар асту сарфарозист”-ро [9] асос ёфта, бо инобати он, ки дар ҳар як марҳилаи фарогирӣ ба таҳсил, мафҳуми таълиму тарбия бо мазмуну мундариҷаи гуногун ифода карда мешавад, бинобар ин бо маҷмуи маълумотҳое, ки дар фарҳанги имлои забони тоҷикӣ оварда шудааст [21], мо чунин манбаи додашудаҳоро барои рақамикунонии афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷик ва олимони машҳури ҷаҳонро пешниҳод менамоем.

Зимни интиҳоби калимаҳо ва вожаҳои алоҳида, ки одатан хонандагон ва донишҷӯён аз нуқтаи назари муносибати онҳо ба донишандузӣ, тавачҷуҳ зоҳир намудан ба аз худ намудани барномаҳои таълимӣ, баҳогузорӣ ба муваффақият, гузаронидани корҳои тарбиявӣ ва дигар ҳолатҳое, ки омӯзгорони зинаҳои гуногуни таҳсил одатан ин калимаҳоро метавонанд ба забон оранд, бо истифода аз ҳарфҳои шартии дар алифбо ҷойдошта, дар пайдарҳамии мантиқӣ оварда шудаанд [21, сах.7]. Бо истифода аз калима ва мафҳумҳои овардашуда, инчунин такроршавии онҳо аз нуқтаи назари технологияҳои рақамӣ дар асарҳо ва эҷодиёти мутафаккирони форсу тоҷик, ки дар сарчашмаҳои гуногун, аз он ҷумла дар “Антологияи афкори педагогии халқи тоҷик” [2], “Дурдонаи назми классик ва муосири тоҷик” [9], “Дурдонаҳо” [10], “Бузургон чӣ мегуянд?” [4], “Панду ҳикматҳо” [17], “Таърихи илми педагогика” [11], “Таърихи таҳсилот ва афкори педагогии ҷаҳон дар мамлакатҳои хориҷӣ ва Россия” [20] ва дигар сарчашмаҳо, ки дар онҳо техника ва технологияи рақамикунонӣ оварда шудаанд, мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Бо истифода аз сарчашмаҳои дар боло овардашуда бо чунин пайдарҳамӣ дар мисоли истифода аз ҳарфҳои “а” то “я” ба тарзи зайл пешниҳод мегардад:

А – адаб (1), адабомӯз (2), адад (3), адл (4), адолат (5), айём (6), ақл (7), ангеа (9), андеша (10), арзёбӣ (11), аъло (12).

Б – баақл (1), бавиҷдон (2), бартарӣ (3), баҳо (4), баҷуръат (5), боадаб (6), бедониш (7), безавқ (8), боистеъдодӣ (9), бемислӣ (10), бемаъсулиятӣ (11), бепарвой (12).

В – вақт (1), ватан (2), ватандустӣ (3), вафодорӣ (4), виҷдон (5), возеҳ (6), воло (7), воҳид (8), воя (9), вуқӯъ (10), вусъат (11), вучуд (12).

Г – гавҳар (1), гарон (2), ганҷ (3), гарчанд (4), гашта-гашта (5), гетӣ (6), гиромӣ (7), гуворо (8), гузаро (9), гуфтор (10), гуҳар (11), гиреҳ (12).

Ғ – ғазаб (1), ғазал (2), ғалат (3), ғанимат (4), ғафлат (5), ғолиб (6), ғофил (7), ғоя (8), ғамхорӣ (9), ғанӣ (10), ғаюр (11), ғута (12).

Д – давр (1), дақиқ (2), дақиқкор (3), дараҷа (4), дармондагӣ (5), дарёфт (6), дарс (7), дониш (8), донишандуз (9), доно (10), доноӣ (11), дарсхонӣ (12).

Е – Ё – ёбанда (1), ёвар (2), ёварӣ (3), ёдовар (4), ёригар (5), ёрирасон (6), ёрӣ (7), ёрманд (8), ёрмандӣ (9), ёдовар (10), ёфта (11), ёфтан (12).

З – забон (1), завқ (2), завқманд (3), заковат (4), замир (5), зафар (6), заҳмат (7), зехн (8), зехнӣ (9), зиндагонӣ (10), зудамал (11), зудфаҳм (12).

И – ибрат (1), иброз (2), ибтидо (3), идао (4), иззат (5), иқдом (6), илм (7), имкон (8), инсон (9), инсондустӣ (10), илҳом (11), ирфон (12).

К – касб (1), калом (2), камолот (3), камсавод (4), камфаҳм (5), каромат (6), кафили (7), кашф (8), кашшоф (9), комёб (10), комёбӣ (11), комил (12).

Қ – қавл (1), қадам (2), кадр (3), қалам (4), қаламқаш (5), қарин (6), қобилият (7), қобилиятнок (8), қобилиятнокӣ (9), қудрат (10), қудратманд (11), қудратнокӣ (12).

Л – лаёқат (1), лаёқатдор (2), лаёқатманд (3), лаёқатнокӣ (4), ливо (5), лекин (6), латиф (7), лаъл (8), лиқо (9), лиҳоз (10), лозим (11), лоик (12).

М – мабодо (1), мавлоно (2), маҷудият (3), мадад (4), майна (5), мактаб (6), малака (7), мансуб (8), маром (9), масъулият (10), маҳорат (11), маънавӣ (12).

Н – навгонӣ (1), навмедӣ (2), навозиш (3), накукорӣ (4), накуномӣ (5), нафъовар (6), неқӣ (7), некрафторӣ (8), нурафканӣ (9), нурафшонӣ (10), нуктагирӣ (11), нуктафаҳмӣ (12).

О – обрӯ (й) (1), обрӯманд (2), обрӯдор (3), обрӯмандӣ (4), оғаҳӣ (5), одам (6), одамвор (7), одамият (8), одамдустӣ (9), одамшинос (10), озмоянда (11), оқилӣ (12).

П – падар (1), падидор (2), паёпай (3), пазирай (4), пайгирӣ (5), пайгирона (6), парвариш (7), пирумун (8), покӣ (9), пешво (10), поксират (11), поксирати (12).

Р – раванд (1), равоқ (2), равшанбинӣ (3), равшанӣ (4), ранҷбар (5), рассо (6), рафоқат (7), ризомандӣ (8), робита (9), роздон (10), розик (11), ростфикр (12).

С – савод (1), савия (2), саводнок (3), саводнокӣ (4), садоқат (5), садоқатмандӣ (6), сидқан (7), сипеҳр (8), сипос (9), сипосдорӣ (10), сиришт (11), созандагӣ (12).

Т – тавозу (1), тавозуқор (2), тавозуқепеша (3), тавонгар (4), тавоноӣ (5), тадрис (6), таълим (7), тарбия (8), тафаккур (9), тамоил (10), тасаввурот (11), тарбиятёфта (12).

У – Ў – узр (1), узрнок (2), узрхоҳӣ (3), узрмезона (4), умед (5), умедбахш (6), умедвор (7), умедворона (8), умум (9), умуман (10), умр (11), унс (12).

Ф – фавран (1), фаврият (2), фарзанд (3), фархунда (4), фарзия (5), фарқ (6), фарқият (7), фарқнок (8), фаровон (9), фарогир (10), фаросат (11), фаросатманд (12).

Х – хабар (1), хаёл (2), хаёлот (3), хато (4), хатшинос (5), хаффи (6), хештанбинӣ (7), хештанпарастӣ (8), хештаншиносӣ (9), хислат (10), худамалӣ худдорӣ (11), худомузӣ (12).

Ҳ – ҳаё (1), ҳаётбахш (2), ҳайдар (3), ҳақиқат (4), ҳақиқатдустӣ (5), ҳақиқӣ (6), ҳақшиносӣ (7), ҳақпарастӣ (8), ҳамқадам (9), ҳамнишин (10), ҳикмат (11), ҳикматомез (12).

Ч – Ҷ – чанд (1), чандвақта (2), чандрақама (3), чистон (4), чавон (5), чавонмард (6), чавонмардӣ (7), чаззоб (8), чаззобият (9), часорат (10), часоратнок (11), чафокор (12).

Ш – шавқ (1), шавқангез (2), шавқдор (3), шавқманд (4), шамъ (5), шараф (6), шарафёб (7), шарафнок (8), шинохт (9), шабах (10), шогирд (11), шукр (12).

Э – эй (1), эзоҳ (2), эрод (3), эҳсон (4), эҳсос (5), эҳсонкор (6), эҳтиром (7), эҷодкор (8), эҷодиёт (9), эътиқод (10), эътироф (11), эъҷоз (12).

Ю – Я – юсуфӣ (1), яздон (2), якдигарфаҳмӣ (3), якқавлӣ (4), якмаром (5), якпорчагӣ (6), яксуханӣ (7), якҷоя (8), якрай (9), якрӯ (й) (10), яксон (11), яктой (12).

Аз нигоҳи рақамикунонӣ ва истифодаи мазмуну мундариҷаи ҳар як калима ва мавҷудияти онҳо дар мероси педагогии муттафакирони форсу тоҷик ва олимони шинохтаи ҷаҳон чунин маҷмӯи эҳтимолии мавзуҳои илмӣ-таҳқиқотӣ барои муҳаққиқон соҳаҳои гуногуни илми педагогика, психология, психологияи рушд, технологияҳои таълимӣ-тарбиявӣ пешниҳод карда шаванд:

1. Наздикии ғояҳои педагогии Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ва Конфутсий оид ба мақому манзалати донишмандӣ ва худшиносӣ аз қарни асрҳо то замони муосир.

2. Истифодаи мероси педагогии Абуалӣ Мискавейх ва Монтен Мишел аз нигоҳи ташкили мактабҳои ташаккули хислатҳои волоии инсонӣ дар симои омӯзгори оянда.

3. Наздикии ақидаҳои педагогии Абуалӣ ибни Сино ва Сукрот аз лиҳози ташаккули тафаккури меросгузори илмӣ ва дастовардҳои ақлонӣ барои ояндагон.
4. Аҳамияти оламшумули мероси педагогии Абдулқосими Фирдавсӣ ва Демокрит оид ба ташаккули часоратмандӣ ва худшиносии ҷавонон аз нигоҳи омодагии онҳо ба худтатбиқнамоӣ дар ҳаёт.
5. Наздикии ғояҳои педагогии Саъдии Шерозӣ ва Жан-Жак Русо оид ба тарбияи инсонӣ комил ва нақши ӯ дар замони муосир.
6. Истифодаи мероси педагогии Носири Хисрав ва Гелветсий Клот Адриан оид ба омӯзиши расидан ба муваффақият дар ҷодаи илму маърифат.
7. Истифодаи мероси педагогии Абурайҳони Берунӣ ва Ибни Ҳайсам дар ташаккули неруи зеҳнии толибилмони муваффақи асри XXI.
8. Истифодаи эҷодкоронаи ҳазинаи пурғановати педагогии Низоми Ғанҷавӣ ва Аҳмади Фарғонӣ оид ба омодакунии омӯзгорони оянда.
9. Истифодаи эҷодкоронаи ҳазинаи гаронбаҳои илмӣ-амалиявии Умари Хайём ва олимони соҳаи илми математика дар асрҳои IX-XIII аз нигоҳи омодакунии омӯзгорони фанҳои табиӣ-риёзӣ.
10. Рақамикунонии мероси педагогии Абуабдуллоҳи Рудакӣ дар ҳамоҳангӣ бо Конфутсий аз нигоҳи истифодаи онҳо дар таҷрибаи педагогии инноватсионӣ ва омодакунии омӯзгорони замони муосир.
11. Рақамикунонии мероси педагогии Абулқосим Фирдавсӣ ва Фаридуддини Аттор дар раванди ташаккули ҳислатҳои шучоатмандӣ ва ҷавонмардии ҷавонон дар замони муосир.
12. Рақамикунонии мероси педагогии Абуалӣ Ибни Сино ва Абуҳанифаи Динаварӣ аз нигоҳи истифодаи онҳо дар таҷрибаи педагогии инноватсионӣ ва омодакунии омӯзгорони замони муосир.
13. Рақамикунонии мероси педагогии Умари Хайём ва Чон Лок аз нигоҳи истифодаи онҳо дар таҷрибаи педагогии инноватсионӣ ва омодакунии омӯзгорони замони муосир.
14. Рақамикунонии мероси педагогии Унсурулмаолии Кайковус ва Жан Жак Руссо аз нигоҳи истифодаи онҳо дар таҷрибаи педагогии инноватсионӣ ва омодакунии омӯзгорони замони муосир.
15. Рақамикунонии мероси педагогии Низоми Ғанҷавӣ ва Садриддин Айний аз нигоҳи истифодаи онҳо дар таҷрибаи педагогии инноватсионӣ ва омодакунии омӯзгорони замони муосир.
16. Рақамикунонии мероси педагогии Санои Ғазнавӣ ва Клод Андриан Гелвесий аз нигоҳи истифодаи онҳо дар таҷрибаи педагогии инноватсионӣ ва омодакунии омӯзгорони замони муосир.
17. Рақамикунонии мероси педагогии Саъдии Шерозӣ ва Иоган Фридрих Гербарт аз нигоҳи истифодаи онҳо дар таҷрибаи педагогии инноватсионӣ ва омодакунии омӯзгорони замони муосир.
18. Рақамикунонии мероси педагогии Мир Саид Али Ҳамадонӣ ва Абдулқосим Лоҳутӣ аз нигоҳи истифодаи онҳо дар таҷрибаи педагогии инноватсионӣ ва омодакунии омӯзгорони замони муосир.
19. Рақамикунонии мероси педагогии Умари Хайём ва Муҳаммади Хоразмӣ аз нигоҳи истифодаи онҳо дар таҷрибаи педагогии инноватсионӣ ва омодакунии омӯзгорони замони муосир.
20. Рақамикунонии мероси педагогии Садриддин Айний ва Сотим Улуғзода аз нигоҳи истифодаи онҳо дар таҷрибаи педагогии инноватсионӣ ва омодакунии омӯзгорони замони муосир.
21. Рақамикунонии мероси педагогии Мирзо Турсунзода ва Расул Ғамзатов аз нигоҳи истифодаи онҳо дар таҷрибаи педагогии инноватсионӣ ва омодакунии омӯзгорони замони муосир.

22. Рақамикунонии мероси педагогии Лоик Шералӣ ва Лев Толстой аз нигоҳи истифодаи вақт дар раванди ташаккули тафаккури худэҷоднамоии омодаسازیи омӯзгорони замони муосир.

23. Рақамикунонии мероси педагогии Маҳмадулло Лутфуллозода ва Константин Ушинский аз нигоҳи истифодаи онҳо дар таҷрибаи педагогии инноватсионӣ ва омодаسازیи омӯзгорони замони муосир.

24. Рақамикунонии мероси педагогии Бозор Собир ва Гулназар Келдӣ аз нигоҳи истифодаи онҳо дар таҷрибаи педагогии инноватсионӣ ва омодаسازیи омӯзгорони замони муосир.

25. Рақамикунонии мероси педагогии Муҳаммад Ғоиб ва Мирзо Турсунзода аз нигоҳи истифодаи онҳо дар таҷрибаи педагогии инноватсионӣ ва омодаسازیи омӯзгорони замони муосир.

26. Рақамикунонии мероси педагогии Назри Яздон ва Антон Макаренко аз нигоҳи истифодаи онҳо дар таҷрибаи педагогии инноватсионӣ ва омодаسازیи омӯзгорони замони муосир.

27. Рақамикунонии мероси педагогии Абдурахмони Ҷомӣ ва Алишери Навоӣ аз нигоҳи истифодаи онҳо дар таҷрибаи педагогии инноватсионӣ ва омодаسازیи омӯзгорони замони муосир.

Хулоса дар мақолаи мазкур ҳамчун қадами аввали татбиқи технологияҳои рақамикунонии афкор ва мероси педагогии олимону муттафакирони ҷаҳон аз нигоҳи наздикии ақидаҳои педагогӣ ва истифодаи онҳо дар ташаккули шахсиятҳои созандаи асри 21 ва татбиқи нағзҳои педагогӣ оварда шудаанд. Омӯзгорон ва кормандони кафедраи педагогикаи Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода ният доранд дар ҳамкорӣ бо олимони муассисаҳои таҳсилоти олии касбии кишвар, Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, Пажӯҳишгоҳи илмӣ-таҳқиқотии иқтисодии Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон, олимони давлатҳои ИДМ ва хориҷи кишвар ҳамкорӣ намуда, яқчанд мавзӯҳо ҳамчун қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ба сохторҳои муттасаддӣ ва ширкатҳои байналмилалӣ пешниҳод намоянд.

Адабиёт:

1. “Аз Паём то Паём” – Душанбе.: / Китоби нашри махсус “Матбааи Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон”, 2022 – 723с.
2. Антология педагогической мысли таджикского народа / Сост.: М. Лутфуллоев, С. Сулаймони; Х. Афзалов; Ю. С. Мальцев., К. Айни – Душанбе: Матбуот, 2009. – 448с.
3. Ахтарони илм. Сарредаксияи илмӣ энциклопедияи миллии тоҷик. – Душанбе, 2022. – 84с.
4. Бузургон чӣ мегуянд? Иоханн Гёте, Бернард Шоу, Херман Хессе, Чорч Оруэлл. Таҳия, танзим, тавзеҳ ва таҳрири умумии Шодӣ Шокирзода. Баргاردони Сайрам Аловатшоевна, - Душанбе: “Меҳроҷ-граф”, 2020, 200с.
5. Васильева З. И., Седова Н. В. История образования и педагогической мысли за рубежом и в России: Учебное пособие. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2001. – 399с.
6. Великие ученые XX века. Авторы – составители Булыка Г. А., Лисовая Е. В., Яхонтова Г. А., - М.: Мартин, 2001. – 463с.
7. Волков Б. С. Психология юности и молодости: Учебное пособие. – М.: Академический Проект: Трикта, 2006. – 256 с.
8. Гулямов М.Г., Н.М.Шаропова, В.Х.Салибаев. Общая возрастная и медицинская психология: Учебник для студентов медицинских университетов. – Душанбе, 2003. – 272 стр.
9. Дурдонаи назми классик ва муосири тоҷик. Душанбе, “Адабиёти бачагона”, 2021, - 496с.
10. Жемчужины. (Сборник изречений). Перев. М. Фофоновой. Душанбе, “Ирфон”, 197. – 256с.
11. Константинов Н. А. и др. История педагогики. Учебник для студентов пед.ин-тов. Изд. 4-е, доп. и перераб. М., «Просвещение», 1974. – 447с.

12. Мижериков В. А., Ермоленко М. Н. Введение в педагогическую деятельность: Учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений. – М.: Педагогическое общество России, 2002. – 268с.
13. Микрюков В. Ю. Практика самосовершенствования. Как стать выдающейся личностью и обезопасить свою жизнь. / Василий Микрюков. – М.: Вечер, 2011. – 256с.
14. Мусский С. А. 100 великих людей. – М.: Вече, 2008. – 480с.
15. Мысли и Афоризмы // Азербайджанское государственное издательство. Баку 1962. – 260с.
16. Носиров С. Ш., Давлатов М. Д. Педагогика. Маҷмӯаи таълимию методӣ барои низоми кредитии таҳсилот. – Душанбе: “ЭР-граф”, 2014. – 178с.
17. Панду ҳикмат // Гирдоваранда М. Фозилов. Нашриёти давлатии Тоҷикистон. Душанбе 1963. – 479с.
18. Психология человека от рождения до смерти / под реда. А.А. Реана. СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. – 656 с.
19. Психология: китоби дарсӣ барои донишҷуёни макотиби олии (Давлатов М, Юнусова Н. М., Расулов С. Х. ва диг.: зери таҳрири Давлатов М.) – Душанбе.: “Собириён”, 2010, - 336с.
20. Торосян В. Г. История образования и педагогической мысли: Учеб. для студ. высш. заведений. – М.: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. – 352с.
21. Фарҳанги имлои забони тоҷикӣ. Душанбе, “Шарқи озод”, 2013, - 320с.
22. https://peshina.jumhuriyat.tj/index.php?art_id=46401
23. <https://www.google.com/search>

РАҚАМИКУНОНИИ АФКОР ВА МЕРОСИ ПЕДАГОГИИ МУТАФАККИРОНИ АСРҲОИ ГУНОГУН АЗ НИГОҲИ ИСТИФОДА ВА ТАТБИҚИ ОНҲО ЗИМНИ ҲАМКОРӢ БО ОЛИМОНИ ХОРИҶИ КИШВАР

Дар мақолаи мазкур бо назардошти мубрамиати масъалаҳои вобаста ба рақамикунонии равандҳои гуногуни таҳсилот, аз он ҷумла, аз нигоҳи ҳамоҳангии татбиқи навгониҳои педагогӣ, дарёфти роҳ ва усулҳои баланд бардоштани сифати таҳсилот бо истифода аз таҷрибаи ҷаҳонӣ дида баромада шудааст. Аз ин нуқтаи назар мафҳумҳои муҳими вобаста ба рақамикунонии мафҳумҳои ифодакунандаи ҷузъҳои таркибии таълим, тарбия, таҳсилот, инчунин марҳилаҳои рушди шахсиятҳои ташаккулёбанда, ки дар асри XXI зарур шуморида мешаванд, дар ҳамоҳангии мантиқӣ баён гардидааст. Бо назардошти саҳми сатҳи ҷаҳонии мутафаккирони форсу тоҷик дар рушди илмҳои гуногун оид ба масъалаҳои таълиму тарбия, ташаккули инсонии комил ва дигар мавзӯҳоро ба инобат гирифта, пешниҳодҳо дар бораи истифодаи наздикии ақидаҳои педагогии ниёгон ва олимони машҳури ҷаҳон барои интиҳоби мавзӯҳои илмӣ-тадқиқотӣ пешниҳод гардидаанд.

***Калидвожаҳо:** рақамикунонӣ, рақамикунонии мероси педагогӣ, муттафаккирони форсу тоҷик, олимони ҷаҳон, таълим, тарбия, ташаккули инсонии комил, зинаҳои таҳсилот.*

ЦИФРОВИЗАЦИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ МЫСЛИ И НАСЛЕДИЯ МЫСЛИТЕЛЕЙ РАЗЛИЧНЫХ ИСТОРИЧЕСКИХ ЭПОХ И ИХ ПРИМЕНЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ СОТРУДНИЧЕСТВА С УЧЕНЫМИ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН МИРА

В данной статье, учитывая важность вопросов, связанных с цифровизацией различных образовательных процессов, в частности, с точки зрения внедрения педагогических инноваций, поиск путей и методов повышения качества образования с использованием мирового опыта считается решаемой задачей. С этой точки зрения, раскрыты важные понятия, связанные с цифровизацией понятий, представляющих собой компоненты образования, обучения, воспитания, а также этапы развития развивающейся личности, которые считаются необходимыми в XXI веке. Учитывая вклад персидско-таджикских мыслителей мирового уровня в развитие различных наук по вопросам образования и воспитания, формирования совершенного человека и другим темам, вносятся

предложения по использованию близкие по содержанию педагогических идей мыслителей и ученых с мировым именем для выбора тем научно-исследовательских работ.

Ключевые слова: цифровизация, цифровизация педагогического наследия, персидско-таджикские мыслители, знаменитые ученые мира, образование, обучение, формирование совершенной личности, ступени образования.

DIGITALIZATION OF PEDAGOGICAL THOUGHT AND HERITAGE OF THINKERS OF DIFFERENT HISTORICAL ERAS AND THEIR APPLICATION IN THE PROCESS OF COOPERATION WITH SCIENTISTS FROM FOREIGN COUNTRIES OF THE WORLD

In this article, given the importance of issues related to the digitalization of various educational processes, in particular, from the point of view of introducing pedagogical innovations, the search for ways and methods to improve the quality of education using world experience is considered a solvable task. From this point of view, important concepts related to the digitalization of concepts that represent components of education, training, upbringing, as well as stages of development of a developing personality, which are considered necessary in the 21st century, are revealed. Taking into account the contribution of world-class Persian-Tajik thinkers to the development of various sciences on issues of education and upbringing, the formation of a perfect person and other topics, proposals are made for using pedagogical ideas of world-famous thinkers and scientists that are similar in content to select topics for research work.

Keywords: digitalization, digitalization of pedagogical heritage, Persian-Tajik thinkers, famous scientists of the world, education, training, formation of a perfect personality, stages of education.

Маълумот оид ба муаллифон: **Шоҳиён Нурали Набот** – Донишгоҳи байналмиллалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи умумидонишгоҳии педагогика. Нишони: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: 935806222, E-mail shoev_n@list.ru

Шарипова Моҳира Абдуқохоровна – Донишгоҳи байналмиллалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, унвонҷӯй. Суроға: ш. Душанбе, к. Муҳаммадиев 17/6. Тел.: +992 918-64-27-83. E-mail: mohira.sharifova@mail.ru

Фотина О.В. – Директори Маркази робитаҳои байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии аграрӣ-технологӣ. Нишони: ФР, ш. Перм, кӯчаи Петропавловская, хонаи. 23. Тел.: +73422179617

Сведения об авторах: **Шохиён Нурали Набот** – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улуғзоде, доктор педагогических наук, профессор кафедры педагогики. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6, тел.: 935806222, E-mail shoev_n@list.ru

Шарипова Моҳира Абдуқохоровна – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улуғзоде, соискатель. Адрес: г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6. Телефон: +992 918-64-27-83. E-mail: mohira.sharifova@mail.ru

Фотина О.В. – Директор Центра международных связей ФГБОУ ВО Пермский ГАТУ. Адрес: РФ, г. Перм, ул. Петропавловская, д. 23. Тел.: +73422179617

Information about authors Shohiyon Nurali Nabot – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, professor of Department of Pedagogy. Address: 734019, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, 17/6 Muhammadiev street, tel.: 935806222, E-mail shoev_n@list.ru

Sharipova Mohira Abdukakhorovna – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, applicant. Address: Dushanbe, 17/6 Mzhammadyev Str. Phone: +992 918-64-27-83. E-mail: mohira.sharifova@mail.ru

O.V. Fotina – Director of the Center for International Relations, Perm State Agrarian and Technological University. Address: 23 Petropavlovsk Str., Perm, Russian Federation. Phone: +73422179617

**ТАЪСИРИ МУСБАТ ВА МАНФИИ МАЛАКАҲОИ ЗАБОНИ МОДАРИИ
ДОНИШЧӮЁН ДАР ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ**

Юсупова М.И.

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғафуров

Омӯзгори забони хориҷӣ на бо як забон, балки ду забон, забоне, ки ӯ таълим медиҳад ва забони модарии шогирдон саруқор дорад. Омӯзгор дар раванди таълими забони хориҷӣ малакаҳои забони модарии донишчӯёнро ба инобат гирифта, барои пешгирии хатогиҳо, ки аз сабаби таъсири забони модарӣ содир мешаванд, усулҳои гуногуни таълимро истифода мебарад. Дар раванди таълими забони хориҷӣ донишчӯён ба ҳодисаи «мудоҳилаи забон» дучор мешаванд.

Ҳанӯз дар баъзе факултетҳои забонҳои хориҷии кишварамон таълими як қатор фанҳо, аз ҷумла, «Амалияи нутқи шифоҳӣ ва хаттии забони англисӣ», «Грамматикаи амалӣ» ва «Луғатшиносии забони англисӣ», ки ба инкишофи нукти шифоҳии донишчӯён равона карда шудаанд, аз рӯи китобҳои дарсӣ дастурҳои таълимии дар даврони Иттиҳоди Шуравӣ барои донишчӯёни русзабон иншошуда ҷараён дорад, ки ин ба омода сохтани мутахассисони ҷавобгӯи талаботи замон бе таъсир наметавонад. Дар он сарчашмаҳои таълимӣ шароити маҳаллии кишвари мо, дараҷаи тайёрии хатмкунандагони макотиби олӣ аз забони англисӣ, таъриху анъанаҳои халқи мо ва забони модариямон ба инобат гирифта нашудаанд.

Дар мақолаи мазкур мо тасмим гирифтаем хусусиятҳои таъсири забони модариро дар азхудкунии забони хориҷӣ дар макотиби олӣ мавриди омӯзиш қарор дода, барои баргараф намудани мушкилиҳо ҳангоми омӯзиши забони хориҷӣ фикру ақидаи худро баён намоем.

Як гурӯҳ олимони ақидадоранд, ки забони модарӣ барои азхуд кардани забони хориҷӣ таъсири қимбат манфӣ дорад. Он барои аз худ кардани забони хориҷӣ даҳлат карда, «монета» ба миён меорад [9, с. 241; 10, с. 270]. Гурӯҳи дигари олимони баръакс қайд менамоянд, ки истифодаи забони модарӣ дар таълими забони хориҷӣ таъсири мусбат дорад ва барои ба мақсад ноил шудан ба ҳадафҳои омӯзиши забон воситаи самарабахш мебошад [4, с.67-73; 5, с.185; 8, с.56-57].

Чӣ тавре ки профессор В.Д. Аракин қайд менамояд, забони модарӣ дар тӯли тамоми таҳсили забони хориҷӣ меъёрҳои худро бар дӯши хонандагон бор мекунад. Он «бор» метавонад сабук, вазнин ва ҳеле вазнин бошад. Ба зумраи ин маводҳо он воҳидҳои забони англисӣ мансубанд, ки ба қавли В.Д. Аракин, онҳо аз лиҳози моддӣ тафовут, вале аз ҷиҳати вазифа шабеҳ мебошанд [1, с.134].

Ҳар як рӯи фаъолияти нутқ малакаву механизми инкишофи худро дорад. Ин рӯиҳо бо ҳам зич алоқаманд буда, ҳама ба як мақсад- муошират нигаронида шудаанд.

Бояд зикр кард, ки барои ба қор ӯ фаъолияти машғул шудан аввал малака бояд ҳосил кард. Муошират низ ӯ бо забони модарӣ ва ӯ бо забони хориҷӣ доштани малакаҳои муайяно тақозо менамояд. Малакаи ин мафҳуми илми раваншиносӣ ба ҳисоб меравад, ки он қудрати иҷро кардани қорест, ки ба воситаи машқ ва тақоррор ба табиати шахс ӯйғир мешавад [2, с.185]. Ҳангоми омӯхтани забони хориҷӣ ва ҳосил кардани малакаи муошират шахс бояд равандҳои муайяни раванро аз сар гузаронад. Муоширати донишчӯ пеш аз оғози омӯзиши забони хориҷӣ бо забони модарӣ ҷараён мегирад. Ҳодисаи мазкур метавонад ба забонмузӣ таъсири мусбат ӯ манфӣ расонад.

Аз лиҳози илми раваншиносӣ иҷбот карда шудааст, ки ҳар як фард бо забони модарии худ, ӯ бо забоне, ки онро хуб медонад, фикр мекунад, зеро дар байни забон ва тафаккур робитаи ногусастание мавҷуд аст [7, с.74]. Мутаносибан, дар ҷараёни омӯзиши забони хориҷӣ ва аз он ҷумла, забони англисӣ донишчӯёни донишгоҳҳои донишқадаҳо ва коллеҷҳо дониш, маҳорат ва малакаҳои забони модарии худро ба забони хориҷии омӯхташаванда татбиқ карданӣ мешаванд, ҳол он ки аксаран ҳодисаҳои забони модарӣ ва забони хориҷӣ бо ҳам мувофиқат намекунанд. Дар рафти омӯзиши забони хориҷӣ ҳодисаҳои забони ғайр хоҳу ноҳоқ тибқи қолабҳои қонуниятҳои забони модарӣ қабул карда мешавад, яъне ғайрихаттиёр

забони хориҷӣ мисли забони модарӣ пиндошта мешавад. Ин номуттаносибӣ ҳангоми кӯчондани малакаҳои як забон ба забони дигар сабабгори сар задани хатоҳои дағал дар нутқи хориҷии донишҷӯён мегардад.

Барои рафъ намудани мушкilotи омӯзиши сатҳҳои гуногуни забон аз тарафи методистон машқҳои гуногун аз қабili шартан нутқӣ ва аслан нутқӣ пешниҳод карда мешавад.

Дар таълими забони хориҷӣ муҳошилаҳои гуногун ба назар гирифта мешавад. Аз ҷумла, муҳошилаи грамматикӣ мавқеи махсусро ишғол мекунад: «Хуччатҳои гуногуни ҳуқуқӣ, илмию техникӣ, дастурҳо, муқотибаҳо ва ғайра мувофиқи қоидаҳои муайян тартиб дода шуда, як қатор хусусиятҳои грамматикӣ доранд, ки боиси даҳолати грамматикӣ дар таълим, аз ҷумла тарҷума мегарданд» [5, с. 52].

Даҳолати морфологӣ дар сатҳи морфемаҳо ва ҳиссаҳои нутқ зоҳир мегардад. Асоси даҳолат дар сатҳи морфемаҳо пеш аз ҳама надонистани қоидаҳои калимасозӣ дар забон мебошад. Аксар вақт нодуруст истифода бурдани пешояндҳо ва пасояндҳо боиси даҳолат дар таълим мегардад. Махсусан, муҳошила метавонад бо ҳиссаҳои гуногуни нутқ рух диҳад.

Даҳолати синтаксисӣ низ хеле маъмул аст. Даҳолати луғавӣ ин даҳолати луғавии як забон ба таркиби луғавии забони дигар мебошад. Даҳолати лексикӣ марҳилаи аввали калимаҳои иқтибосӣ аст. Даҳолати семантикӣ вақте рух медиҳад, ки унсурҳои як системаи забон ба системаи дигари забон дар сатҳи семавӣ ворид карда мешаванд. Сабаби асосии даҳолати семантикӣ полисемия, омонимия ва синоними шаклҳои грамматикӣ забонҳое мебошад, ки дар раванди таълим ба ҳам таъсир мерасонанд.

Душвории таълими забони омӯхташаванда, ки бо сабабҳои мавҷудияти як қатор фарқиятҳо дар системаи забони хориҷӣ ва забони модарии донишҷӯён зуҳур меёбад, тавассути усули компаративии таълим бартараф карда мешавад. Хуб мешуд категорияҳои грамматикӣ аксари ҳиссаҳои нутқи забони англисӣ бо истифода аз усули компаративӣ ва усули тазодҳо (тазоди дуҷониба ё бинарӣ, тазоди зинавӣ ё градуалӣ, тазоди хусусӣ ё эквиополентӣ) омӯхта шаванд.

Ҳангоми истифодаи ин усулҳо омӯзгор бо ду гурӯҳи ҳодисоти забонӣ рӯ ба рӯ мешавад: а) шабеҳиятҳои мавҷуда дар забони модарии донишҷӯён; б) набудани шабеҳиятҳо дар забони модарии донишҷӯён.

Дар ҳолате, ки дар забон шабеҳият мавҷуд аст, ҳодисоти забонӣ нисбатан осон аз худ карда мешавад, чунки дар ин маврид кӯчонидани малакаву маҳоратҳои нутқи забони модарӣ ба забони омӯхташаванда ба амал меояд. Дар акси ҳол, дар ҳолати набудани шабеҳият, дар омӯзиши ҳодисаи забонӣ душвории ба миён меояд. Дар ин маврид қонуни интерференсия, яъне таъсири манфии забони модарӣ ба забони хориҷӣ ва ҳодисаҳои дар забони модарӣ мавҷуднабуда амал мекунад.

Ин ва ба ин монанд ҳодисаҳои забон мушкilotи таълими забони хориҷиро ба миён меорад. Барои роҳ надодан ба хатогиҳо омӯзгорро лозим аст, ки машқҳои гуногунро омода созад, ки ин машқҳои махсуси дурударозро тақозо мекунад.

Таҷриба нишон медиҳад, ки бартараф кардани фарқиятҳои хурди байни забонҳо баъзан назар ба фарқиятҳои бузург душвортар аст.

Мавҷудияти шабоҳатҳо ва фарқиятҳо дар забонҳои муқоисашаванда имкон медиҳад, ки онҳоро аз нуқтаи назари таҳлили муқолиф тавсиф кунем. Аслан, тавсифи муқолифро метавон барои ҳамаи забонҳои ҷаҳон таҳия кард. Дар ин ҳолат, дар бораи муқолифатҳои хусусӣ ва тадриҷӣ суҳан ронда, онҳоро ҳамеша дар самти забони хориҷӣ ва забони модарӣ тавсиф кардан маъно дорад.

Хусусияти муқолифати хусусиро номгӯи ҳодисаҳое, ки дар забони хориҷӣ мавҷуданд ва дар забони модарӣ вучуд надоранд, ташкил медиҳад. Хусусияти муқолифати тадриҷӣ табиати омӯрӣ дорад.

Ҳамин тавр, маҳз дар муқолифтаи хусусӣ хусусиятҳои дифференсиалии забонҳо нишон дода мешавад, ки ин ҷанбаи манфии таъсири забони модариро ба забони хориҷӣ инъикос менамояд. Маҳз шумораи ин хусусиятҳо душвории омӯзиши забони хориҷиро барои

сохибзабонон ташкил медиҳад. Бояд қайд кард, ки ин нишондиҳанда метавонад зиёд бошад, зеро шумораи зухуроти тафовутноки забонҳо, ки бояд дар яке аз забонҳо азхуд карда шаванд, нисбат ба забони дигар метавонад бештар бошад.

Пеш аз номбар кардани ҷанбаҳои мусбат ва манфии ду забон, омилҳои умумиро, ки боиси ба вучуд омадани онҳо мешаванд, баррасӣ карда мешавад.

Хусусиятҳои умумии амиқи забонҳо, ки дар ҳама сатҳҳо ва дар ҳама ҷузъҳои муошираткунандаҳо зоҳир мешаванд, натиҷаи се омилҳои асосӣ мебошанд:

- ✓ умумияти шароити асосии физикию географии мавҷудияти одамон;
- ✓ умумияти механизмҳо ва категорияҳои асосии тафаккур, эҳсосот ва ҳиссиёт;
- ✓ умумияти сохтори психофизиологии узвҳои муошират (узвҳои нутқ, узви шунавоӣ ва биниш, даст ва амсоли инҳо).

Маҳз ҳамин омилҳои бунёдӣ ба сохибзабон имкон медиҳанд, ки забони хориҷиро нисбатан ба осонӣ аз худ кунанд ва тарҷумаи мувофиқро аз як забон ба забони дигар анҷом диҳад (танҳо кам будани фонди лугавии мафҳумҳо, бинобар сатҳи пасти инкишофи умумияти забонҳои мувофиқ, монеаи ҷиддӣ ба вучуд оварда метавонад).

Илова бар ин, сабабҳои зерин омилҳои универсалӣ, хусусиятҳои шабеҳи ду забон бошуда метавонанд:

а) умумияти генетикии забонҳо, яъне мансубияти онҳо ба як оила, гурӯҳ, зергурӯҳ;

б) шабеҳияти махсуси шароити физикию географӣ, сохти иҷтимоӣ ва дараҷаи умумии инкишофи ҷамъияти забонҳо;

в) таъсири мутақобилаи ду забон;

г) таъсири мутақобилаи ду забон бо забони сеюм.

Бояд гуфт, ки хусусиятҳои умумӣ асосан аз ҷиҳати мазмун зоҳир мешаванд.

Номбар кардани омилҳои умумӣ, ки ба тафовути ду забон масъуланд, ҳеле мушкилтар аст. Ба ғайр аз тафовути шароити физикию ҷуғрофӣ ва сохти иҷтимоӣ ҳанӯз сабабҳои дигар, ки дар системаи забонҳои ҷаҳонӣ мавҷудияти баъзе хусусиятҳои дифференсиалиро муайян карда метавонанд, нишон дода нашудааст.

Ҳоло бевосита хусусиятҳои мусбат ва манфиро, ки дар сатҳҳои гуногуни системаи забон мушоҳида мешаванд, баррасӣ менамоем. Аҳамияти нисбии ин имконот барои азхуд кардани забони хориҷӣ аз ҷиҳати интиқол ва қабул ҳеле гуногун мебошанд. Барои исбот мисолҳои алоҳида аз забони тоҷикӣ ва англисӣ истифода мешаванд. Агар мо дараҷаи шабеҳият ва тафовути забонҳоро бо нишондиҳандаи миқдорӣ ифода карда, ҷуфтҳои забонҳоро бо тартиб ҷойгир кунем, он гоҳ ҷуфти англисӣ ва тоҷикӣ дар самти наздик ҷойгир мешавад, зеро ин забонҳо ба як тип – забонҳои типи флективӣ дохил мешаванд.

Таълими сатҳҳои гуногуни забон тавассути мувофиқати ҳам хусусияти манфӣ ва ҳам мусбатро дорад.

А) Хусусиятҳои мусбати таълими овозҳои ду забон.

1) Мавҷудияти фонемаҳои умумӣ ё қариб якхела дар хосиятҳои артикуляция ва акустикӣ. Масалан, фонемаҳои англисӣ [z], [k] ва тоҷикӣ /z/, /k/ ва монанди инҳо як қатор дигарон.

2) Хусусиятҳои умумии дифференсиалии фонемаҳо. Ба ин ҷуфти забонҳо хосиятҳои фарқкунанда ба монанди ҳамсадоҳои ҷарангнок ва бечаранг, ҳамсадоҳои пасизабонӣ – пешизабонӣ, садонокҳои қуод ва пӯшида ва монанди инҳо.

3) Аксентуатсияи якхела.

4) Умумияти як қатор интонамаҳо. Ин имконият, чун ба таври қатъӣ, бояд ба тарҳрезии гунаҳои мансуб бошад.

Хусусиятҳои манфии таълими овози инҳоянд:

1. Дар як забон мавҷуд будани фонемаҳои, ки дар забони дигар аналози артикулятсиявӣ ва акустикӣ надоранд. Инҳо 4 фонемаи англисӣ [w], [ŋ], [ð], [θ] ва 4 фонемаи забони тоҷикӣ [қ, ғ, ь, х] мебошанд.

2. Мавҷудияти фонемаҳои якхела, ки аз ҷиҳати як қатор хусусиятҳо фарқ мекунанд. Ҷуфтҳои овозҳои англисӣ [ɔ:] ва тоҷикӣ /o/, англисӣ [a:] ва тоҷикӣ /a/, англисӣ [r] ва тоҷикӣ

/r/ ба ин мисол шуда метавонад.

3. Фаъолияти хусусиятҳои гуногуни дифференсиалӣ, масалан, муҳолифати ҳамсадоҳо ба ҷарангдору бечаранг дар забони тоҷикӣ, тазоди дарозу кӯтоҳи садонокҳо дар забони англисӣ.

Таҷрибаи таълими забон нишон медиҳад, ки танҳо диққат додан ба фарқияти фонемаҳо дурустии мутлақи онҳоро, яъне он чиро, ки талаффузи хуб меноманд, таъмин намекунад.

4. Тафовут дар системаҳои аллофонӣ.

5. Фарқият дар системаи интонамаҳо

Дар нутқи хаттӣ низ хосияти мусбат ва манфии таъсири забон дида мешавад. Аз ҷумла, умумияти як қатор графемаҳо (а, е, о ва ғ.), умумияти аломатҳои пунктуатсия, низоми фосилаҳо, истифодаи ҳарфҳои хурд ва калон (бо фарқиятҳои каме), сарлавҳаҳо ва ғайра, умумияти системаи навиштани ҳарфҳои хурд ҷиҳати мусбии таълимиро нишон медиҳад. Лекин, дар як забон мавҷуд будани графемаҳо, ки дар забони дигар вучуд надоранд, хусусиятҳои шаклҳои навиштани дастӣ, тафовут дар истифодабарии аломатҳои ҷудогона (масалан, вергул) аз хусусиятҳои манфии таъсири забонҳо дарак медиҳад.

Дар сатҳи лексема ва шаклҳои калима низ хусусиятҳои манфӣ ва мусбати таъсири забонҳо ба назар мерасад.

Дарачаи ҳеле баланди умумият дар нақши мазмун, мавҷудияти таносуб дар шакл бо наздикии маъно барои як қатор калимаҳо (иктибосҳо, калимаҳо ва истилоҳоти байналмилалӣ), умумияти аломати сабқҳои забонӣ, умумияти системаи бунёдии аломатҳои шифоҳӣ ва маъноии ҳиссаҳои нутқ, ба ҳам монанд будани як қатор иттиҳодияҳои формалӣ-семантикӣ, ки намудҳои якхелаи сохтори калимаҳоро муайян мекунанд (масалан, таносуби калимаҳо ба монанди *worker* — *work* ва *коргар* — *кор кардан*), умумияти нақшаи мундариҷаи бисёр навъҳои аломати парадигматикӣ ва категорияҳои грамматикӣ (масалан, категорияи шумораи исмҳо, категорияи замони феълӣ, категорияи дараҷаи аломати сифат ва ғ.) хусусиятҳои мусбати таъсири забони модариро ба забони англисӣ нишон медиҳад.

Хусусияти манфии таъсири забони модарӣ дар ҳолатҳои зерин ба назар мерасанд: Таносуби набудани шакли лексемаҳо ҳангоми ба ҳам мувофиқ омадан ва ё наздик будани маънои онҳо (масалан, шакли замони гузаштаи феълҳои нодуруст дар забони англисӣ). Бояд қайд кард, ки маҳз ҳамин тафовутро донишҷӯён ҳангоми ошноӣ бо забони хориҷӣ ҳеле саҳт ҳис мекунанд; тафовут дар маънои лексемаҳои аз ҷиҳати шакл алоқаманд нисбатан кам ба назар расад ҳам барои забонмӯзон ва тарҷумонҳо мушкилиҳои зиёде ба бор меорад; мутобиқати сохторҳои семантикии калимаҳо, ки аз рӯи як ё якчанд маъно алоқаманданд, вале аз рӯи баъзе хусусиятҳояшон аз ҳам фарқ мекунанд. Ин намуди ихтилоф ҳеле маъмул аст; хусусиятҳои аломати сублингвистии (сабки) калимаҳо (масалан, дар забони тоҷикӣ сленгҳо камтар ба назар мерасанд); гурӯҳҳои синонимҳои ба ҳам алоқаманд; дар як забон мавҷудияти навъҳои аломати маъноӣ ва шаклӣ-маъноӣ, ки дар забони дигар вучуд надоранд. Тафовут дар намуд ва сохти аломати парадигматикӣ (системаи шаклҳои гуногуни исмҳо, сифатҳо, феълҳо) махсусан ҳис карда мешавад; хусусияти шабакаҳои иттиҳоди байнивожаҳо, ки боиси тафовути муносибатҳои сохтори калимаҳо мегардад (масалан, калимасозӣ тавассути конверсия дар забони англисӣ бисёр ба назар мерасад, лекин дар забони тоҷикӣ ба назар намерасад).

Дар грамматика дар сохтори ҷумлаҳо сохтори сатҳӣ ва сохтори қарбӣ ба назар мерасанд, ки мисолҳои зерин онро собит меноянд:

Масалан дар ҷумлаи «We must cross the Broadway again (Ch. Dickens)» чунин сохтори сатҳӣ мушоҳида карда мешавад:

Он вожаҳои зерин таркиб ёфтааст.

- 1) Дар аввал ҷонишини «we», баъд феъли модалии «must», сониян феъли «cross», сипас исми «Broadway» бо артикли «the» ва билохир зарфи «again» омадааст.
- 2) Дар навишт он вожаҳо бо ҳарфҳо ифода мешаванд, вале дар гуфтор бо овозҳои нутқ талаффуз мегарданд.
- 3) Ҷузъҳои таркиби ҷумла дар алокаи мантиқию грамматикӣ қарор доранд.

Дар забони тоҷикӣ ин ҷумла чунин сохтор дорад:

Мо бояд такроран аз Бродвей гузарем.

Мебинем, ки ин ҷумла аз рӯи сохтори сатҳии худ аз шаш вожа таркиб ёфтааст, ҳол он ки дар забони англисӣ ин ҷумла аз панҷ калима иборат аст. Аз онҳо яктояшон (аз) пешоянд аст. Дар ҷои аввал ҷонишини «мо» омадааст, баъди он феъли модалии «бояд» истодааст, сониян зарфи «такроран» ҷойгир шудааст, ки муодили англисии он (again) дар охири ҷумла омадааст. Дар забони англисӣ бошад, пас аз феъли модалии «must», ки муодили «бояд» аст, феъли асосӣ (cross) мавқеъ гирифтааст, ҳол он ки муодили «cross» - и забони англисӣ вожаи «гузарем» дар охири ҷумла гузошта шудааст. Аз ин маълум мешавад, ки сохтори сатҳии ҷумлаи тоҷикӣ аз сохтори сатҳии ҷумлаи англисӣ хеле фарқ мекунад.

Ҷумлаи «I am driving to Bath» (Th. Hardy) – «Ман ба Бат рафта истодам» сохтори ҳам сатҳӣ ва ҳам қабри дорад. Сохтори сатҳии он ҳамин аст, ки ин гуфтор дар ҳар ду забон аз панҷ калима таркиб ёфтааст. Ҳар яке аз ин вожаҳо ҷои ишғоли худро дорад, ки дар ин ду забон аз ҳам фарқ мекунад. Дар байни он вожаҳо алоқа мавҷуд аст, ки онро воситаҳои грамматикӣ луғавӣ таъмин менамоянд.

Сохтори қабри ин гуфтор чунин аст:

- 1) Ин ҳодиса дар Инглистон рух додааст, ки аз ин исми «Bath» шаҳодат медиҳад, зеро он (Bath) шаҳрест дар Англия;
- 2) Амали рафтанро ғунда (I - ман) ба сомон расондааст;
- 3) Ин амал тавассути нақлиёт ба вуқӯъ омадааст, ки дар забони англисӣ он ба воситаи феъли «to drive» ифода гардидааст, вале дар забони тоҷикӣ ин маъно мавҳум мондааст, зеро «рафтан» маънои ҳам пиёда, ҳам бо нақлиёт ҳаракат карданро дорад.

Чунон ки аз таҳлили мисолҳо бармеояд, сохтори сатҳии забонҳо одатан гуногунанд, вале сохтори қабри онҳо аксаран шабеҳанд, зеро асоси мантиқӣ онтологӣ ҳамаи забонҳои дунё қариб як хел аст. Албатта, дар ин ҷабҳа тафовутҳо метавонанд кам ё зиёд бошанд, ки ин ба сатҳи тараққиёти иҷтимоӣ иқтисодӣ ва дараҷаи инкишофи забонҳои халқу миллатҳои мухталиф алоқаманд аст.

Таълими ибораҳои исми забони англисӣ низ душвории худро дорад. Дар ибораҳои исми забони тоҷикӣ алоқаҳои ҳамроҳӣ, изофӣ ва пешояндӣ воситаҳои мебошанд, ки адъюнктро ба ядро тобеъ мегардонанд. Дар забони англисӣ бошад, бо чунин мақсад алоқаи ҳамроҳӣ, пешояндӣ ва мувофиқат истифода мешаванд. Ядро ва адъюнкт дар муносибати атрибутивӣ қарор доранд. Бар хилофи забони тоҷикӣ муайянкунанда пеш аз муайяншаванда меояд. Масалан, a high tree-дарахти баланд, cold water-оби хунук, clean floor- фарши тоза ва ғайра. Аз мисолҳо бармеояд, ки дар забони англисӣ аввал ядро, пас адъюнкт меояд, вале дар забони тоҷикӣ ҳолати баръакс дида мешавад.

Ҷумлаҳои ҳикоягии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ сохтори синтаксисии худро доранд. Аз ҷумла, ҷои аъзоҳои ҷумла дар ҷумлаҳои мазкур дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ аз ҳамдигар фарқ мекунад. Барои омӯзгор зарур аст, ки усули компаративии таълими истифода бурда, фарқиятҳоро нишон диҳад ва сипас барои рафъ намудани мушкилоти омӯзиши ин воҳиди синтаксисии забони англисӣ дар муқоиса бо воҳиди синтаксисии забони тоҷикӣ машқҳои гуногун пешниҳод намояд.

Ҷумлаҳои ҳикоягӣ дар гуфторҳои ғайритаъкидӣ (услуби нейтралӣ) чунин нақш доранд:

Дар ҳарду забон мубтадо асосан дар аввали ҷумла ҷойгир мешавад: Jan answered the doctor's question reluctantly (Ch.Dickens).- Ҷен ба саволи духтур хоҳам- нахоҳам ҷавоб дод.

Агар мубтадо муайянкунанда дошта бошад, он дар забони англисӣ пеш аз мубтадо, вале дар забони тоҷикӣ баъди он ҷойгир мешавад: Our way lies through a beautiful country (Ch.Dickens).- Роҳи мо аз байни як деҳа мегузарад.

Ҷои ҳабар дар ҷумла дар забонҳои муқоисашаванда куллан фарқ мекунад. Дар забони англисӣ он дар ҷои дуюм, вале дар забони тоҷикӣ дар охири ҷумла мавқеъ мегирад: Ahmadjon went to the street together with the guest. Soames had gone off to his sister's in Green Street thoroughly upset

(Ch.Dickens).- Соумз чиддан ранчида, ба хонаи хоҳараш ба кӯчаи Грин монда рафта буд.

Пуркунанда дар забони англисӣ баъди хабар ҷойгир мешавад, вале дар забони тоҷикӣ он пеш аз хабар мавқеъ мегирад, ба шарте, ки он ба предмети номуайян далолат кунад: Annette had returned it to him two days later (J.Galsworthy). - Аннета баъди ду рӯз онро ба вай баргардонда дод. Бадалбек ба истаконҳо нима- нима коняк рехт (Б.Фирӯз).

Вақте ки пуркунандаи бевоситаи забони тоҷикӣ ба предмети муайян далолат мекунад, он ба назди мубтадо мекӯчад: Бадалбек конякро ба истаконҳо нима-нима рехт (Б.Фирӯз).

Дар забони англисӣ феъл-хабар пуркунандаи ҳам бевосита ва ҳам бавосита дошта бошад, онҳо ду хел ҷойгир карда мешаванд: We sent him a letter. We sent a letter to him (J.Galsworthy).

Ҳол дар забони тоҷикӣ одатан пас аз мубтадо ҷойгир мешавад, вале дар забони англисӣ аксарияти навъҳои ҳол дар охири ҷумла мавқеъ мегирад: Кабир то ҳол ҳеҷ духтарро сидқан дӯстдор набуд (Б.Фирӯз). Ман пагоҳ ба Ализода дар ин бора мегӯям (Ф.Муҳаммадиев). Michel looked at him closely (J.Galsworthy). She received their letter on the Friday before Christmas (Ibid)

Муайянкунанда дар забони тоҷикӣ бештар пас аз муайяншаванда мавқеъ мегирад, вале дар забони англисӣ пеш аз муайяншаванда меояд: Шумо ба ҳарфҳои калон, ба тариқи ҷопӣ менависед - дия (Ҳочӣ Содик). Пас аз таом суҳбати илмӣ сар шуд (Ф.Муҳаммадиев). The eyes of the young man again glowed (J.Galsworthy). It had been a grazing property from early colonial days until the first World War (Ch.Dickens).

Омӯзгор дар чараёни фаъолияти педагогии худ ба шогирдонаш ҷонибҳои ҳам мушобеҳ ва ҳам тафовутноки забони модарӣ ва забони хориҷии мавриди омӯзишро бояд нишон диҳад. Зеро донишҷӯ ҳодисаҳои ба ҳам шабеҳи забони модарӣ ва забони хориҷиро ба осонӣ ва тезӣ азбар менамояд. Баръакс, воҳидҳои тафовутноки онҳо боиси мушкилоти омӯзиш мегардад. Аз ин рӯ устодро зарур аст, ки дар ин ҷода муодилоти байни ин ду забонро хуб дониста, ба шогирдонаш фаҳмонида диҳад ва доир ба ин номутаносибӣ машқҳои заруриро мувофиқ гузаронад, то ҳосил намудани малакаҳои оид ба ин навъ ҳодисаҳои забони хориҷӣ осонтар гардад.

Тафовутҳои забонӣ метавонад таълими забонро каме душвор гардонад. Мутаносибан, аҳамияти истифодаи забони модарӣ дар дарсҳои забони хориҷӣ, аз ҷумла, забони англисӣ бо истифодаи усули компаративии таълим барои бошуурона бартараф кардани мушкилот хизмат мекунад. Ин чунин маънӣ дорад, ки омӯзгор ба забони модарии донишҷӯён таълим намуна, ба фаҳмиши саҳеҳи воҳидҳои сохторӣ ҳодисаҳои муайяни забони хориҷӣ аз ҷониби донишҷӯён муваффақ мегардад. Дар ин маврид маводи забониро бо ёрии воситаҳои ғайритарҷумавӣ низ метавон ҳазм кард ва мутаносибан ба назар гирифтани қонуниятҳои кӯчонидани малака ва интерференсия мувофиқи мақсад мебошад.

Баробари ҳодисаҳои навъи дар боло зикршуда дар забони англисӣ боз як қатор воҳидҳои ба назар мерасанд, ки онҳо дар забони тоҷикӣ шабеҳи худро надоранд. Ба ин ғерундӣ, хабари дугона, ҷор шакли замони оянда аз нуқтаи назари гузашта (Future- in the past tenses), шаклҳои перфект ва перфекти давомдори феъл ва монанди онҳо дохил мешаванд. Дар рафти омӯзиши ин воҳидҳои забони англисӣ интиқоли малакаи забони модарӣ рух намедихад. Ин намуд воҳидҳои забони англисиро метавон тавассути қолабҳои таълим дод.

Тарзи суратҳои замони давомдори феълӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ гуногун аст. Дар забони англисӣ он тавассути феъли ёвари «to be» - (будан) ифода ёфта, он аз рӯи шахсу шумора тағйир меёбад. Дар забони тоҷикӣ бошад ба сифати чунин феъл «истодан» (stand) истифода мегардад. Дар забони англисӣ аввал феълӣ ёвар ва пас феълӣ асосӣ меояд, вале дар забони тоҷикӣ ҳолати баръакс мушоҳида мегардад: is going - рафта истодааст, is driving – ронда истодааст. Гузашта аз ин, дар забони англисӣ феълӣ асосӣ тавассути сифати феълӣ замони ҳозира истифода мегардад, вале дар забони тоҷикӣ он ба воситаи сифати феълӣ замони гузашта ифода меёбад: going - рафта, driving – ронда.

Азҳуд кардани замони ҳозираи давомдори забони англисӣ мушкилоти худро дорад, ки

он бояд тавассути машқҳои шартан нутқи аз байн бардошта шавад, яъне вақтро бештар барои омӯзиши ҷанбаи сохтори он ҷудо кардан мувофиқи матлаб аст.

Ҳамин тавр, барои таълими забони хориҷӣ омӯзгор дар машғулиятҳои худ хусусиятҳои забони модарии донишҷӯёнро ба инобат гирифта, усули компаративиро истифода мебарад. Аз ҷумла, ҷангоми ҷаҳмонидани мафҳумҳои лексикӣ-грамматикӣ ба донишҷӯён нишон дода мешавад, ки чи тавр онҳо метавонанд ба дониш ва малакаву маҳоратҳои забони модарии худ таъҷир оваранд. Онҳо метавонанд тавассути аёният, воситаҳои техникӣ, намунаҳои нутқ ва шарҳу маънидод фарқ ва монандии забонро дар талаффуз, лексика ва грамматика нишон диҳанд. Инчунин, ба раванди таълим машқҳоеро ворид сохтан лозим аст, ки ҷунин душвориҳои омӯзишро ба назар мегиранд ва баҳри рафъи онҳо ба донишҷӯён ёри мерасонанд.

Адабиёт:

1. Аракин, В.Д. Сравнительная типология английского и русского языков/В.Д. Аракин. - М., 2005. -232 с.
2. Артемов, В.А. Психология обучения иностранным языкам/В.А. Артемов. -М., 1969. - 279с.
3. Беляев, Б.В. Очерки по психологии обучения иностранным языкам / Б.В.Беляев. -М., 1965. -182 с.
4. Костамаров, В.Г., Митрофанова О.Д. Методика как наука. Методическая проблематика двуязычия // Русский язык за рубежом. М., 1979. №6. -С.67-73.
5. Мильруд, Р.П., Максимова И.Р. Учебный билингвизм: вчера, сегодня, завтра // Язык и культура. М., 2017. №37. -С.185-204.
6. Рогова, Г.В. Методика обучения иностранным языкам в средней школе/ Г.В. Рогова, Ф.М. Рабинович, Т.Е. Сахарова.-М., 1991. -224 с.
7. Усмонов, К. Методикаи таълими забони англисӣ. К.Усмонов, А. Бойматов. -Душанбе-Хучанд. 2009. -230 с.
8. Щерба, Л.В. Преподавание иностранных языков в средней школе. Общие вопросы методики. Изд-во АПН, М-Л., 1947. -С.56-57.
9. Atkinson D. The mother tongue in the classroom: A neglected resource? // ELT Journal. 1987. No. 41(4). -Pp.241-247.
10. Copland F., Neokleous G. L1 to teach L2: Complexities and contradictions // ELT Journal. 2011. No. 65(3). -Pp.270-280.

САРҶАШМАИ МАВОДИ АМАЛӢ

11. Мухаммадиев, Ф. Куллийёт, ҷ. II / Ф. Мухаммадиев. - Душанбе: Адиб, 1990. - 446 с.
12. Содик, Ҳ. Қадри ҷавҳар ҷавҳарӣ донад / Ҳ. Содик. - Душанбе: Ирфон, 1987. – 336 с.
13. Dickens Ch. American Notes / Ch. Dickens. - М.: Foreign languages publishing house. - М., 1950. - 256 p.
14. Galsworthy, J. The Forsyte Saga. p. II / J. Galsworthy. - М., Progress Publishers, 1956.- 304p.
15. Hardy Th. Jude the Obscure. / Th. Hardy. - М., 1967. - 476p.

ТАЪСИРИ МУСБАТ ВА МАНФИИ МАЛАКАҲОИ ЗАБОНИ МОДАРИИ ДОНИШӢӢӢ ДАР ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Дар мақолаи мазкур маълумот оид ба таъсири забони модарӣ, ки дар таълими забони англисӣ як қатор муаммоҳоро ба миён меорад, дода мешавад. Роҷеъ ба масъалаи мазкур фикру ақидаи олимони гуногун мебошад. Аз ҷумла қайд карда мешавад, ки забони модарии донишҷӯён дар омӯзиши забони хориҷӣ таъсири мусбат ва манфӣ дорад. Таъсири манфии онро олимони дар «монеа» ба миён овардани забони модарӣ мебинанд. Таъсири мусбати забони модарӣ ин бартараф кардани мушкилоти омӯзиши забони хориҷӣ тавассути кӯчонидани малакаву маҳоратҳои нутқи забони модарӣ ба забони омӯхташаванда ба шумор меравад. Таъсироти манфӣ ва мусбат аз хусусиятҳои шабеҳ ва тафовутнок дар байни забонҳои модарӣ ва хориҷӣ вобастагӣ дорад.

Вожаҳои калидӣ: таъсири мусбат ва манфӣ, забони модарӣ, забони хориҷӣ, малака, шабеҳият, тафовут

ПОЛОЖИТЕЛЬНОЕ И ОТРИЦАТЕЛЬНОЕ ВЛИЯНИЕ РОДНОГО ЯЗЫКА СТУДЕНТОВ ПРИ ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

В данной статье представлена информация о влиянии родного языка, которая создает ряд проблем в обучении английскому языку. По данной проблеме существуют разные мнения ученых-методистов. В частности, отмечается, что родной язык студентов оказывает как положительное, так и отрицательное влияние на изучение иностранного языка. Его негативное влияние ученые видят в «препятствии» родного языка. Положительное влияние родного языка заключается в преодолении проблем изучения иностранного языка путем переноса навыков и умений родного языка на изучаемый язык. Отрицательные и положительные влияния зависят от сходства и различия характеристик родного и иностранного языков.

Ключевые слова: положительные и отрицательные влияние, родной язык, иностранный язык, навыки, сходства, различия

POSITIVE AND NEGATIVE INFLUENCES OF STUDENTS' MOTHER LANGUAGE SKILLS ON TEACHING ENGLISH

This article provides information on the influence of the mother tongue, which raises a number of problems in teaching English. There are different opinions of scientists regarding this issue. In particular, it is noted that the mother tongue of students has a positive and negative influence on learning a foreign language. Scientists see its negative influence in the «obstacle» of mother tongue. The positive influence of the mother tongue is to overcome the problems of learning a foreign language by transferring the skills and abilities of mother tongue to the language being studied. Negative and positive influences depend on similarity and differences between native and foreign languages.

Keywords: positive and negative influence, mother tongue, foreign language, skills, similarities, differences

Маълумот дар бораи муаллиф: Юсупова Манзураҷон Ибрагимҷоновна – Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Гафуров, дотсенти кафедраи методикаи таълими забонҳои хориҷӣ. Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Суғд, шаҳри Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков 1.

Сведения об авторе: Юсупова Манзурадҷон Ибрагимдҷоновна – Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова, дотсент кафедры методики преподавания иностранных языков. Адрес: 735700, Республика Таджикистан, Согдийский область, город Худжанд, проезд Мавлонбекова 1.

Information about the author: Yusupova Manzurajon Ibragimjonovna - Khujand State University named after academician B. Gafurov, Docent of the chair of methods of teaching of foreign languages. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Sughd region, Khujand city, Mavlonbekova passage 1.

ТДУ 796(575.3)

САҲМИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ДАР ҒАНИГАРДОНИИ ФОНДИ ОСОРХОНАИ МИЛЛӢ

Иброҳимзода З. С.

Муассисаи давлатии “Осорхонаи миллӣ”- Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар замони имрӯза саҳми осорхонаҳо дар рушду нумӯи сиёсати фарҳангӣ ва ривочу инкишофи муносибатҳои хориҷии ҳар як давлат омили муҳими таъсирасонанда аст. Фаъолияти пурмаҳсули ин маҳзани ёдгориҳои нодир на танҳо барои пешравӣ ва эътирофи фарҳанги қадиму волои кишвару миллат барои оламиён хизмат мекунад, балки дар ташаккул ва инкишофи худшиносии миллии тамошобинони дохилӣ низ саҳмгузори менамояд.

Аз омузиши саҳифаҳои таърихи ҷаҳонӣ маълум мегардад, ки дар ташкилбӣ ва рушди фаъолияти осорхонави нақши сарварон сиёсӣ бориз аст. Бунёдгузори нахустин осорхонаи Россия- Кунтскамера Пётри Кабир аст [6, с.32]. Малика Екатерина II бо харидории 225 адад адад мусаввараҳо Эрмитажи давлатиро асос гузошт [5, с.224]. Искандари Макдунӣ аз тамоми ҷаҳон намунаҳои рустаниҳоро ғирдоварӣ менамуд, ки мушовири ӯ дар ин самт Арасту буд [7, с.12].

Дар таърихи осорхонавии Тоҷикистон пас аз бадастоварии Истиқлолияти давлатӣ, бо ташаббус ва ҷаҳду талошҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон масъалаҳои фаъолият ва рушди осорхонаҳо дар меҳвари сиёсати фарҳангии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор гирифт.

Маҳз солҳои истиқлолияти давлатӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон муяссар гашт, ки ба ташкили осорхонаҳо - ҳамчун маҳзани ҳифзи ёдгориҳои таърихӣ ва фарҳангии ниёгон ва ба намоиш гузоштани онҳо бештар тавачҷуҳ зоҳир намояд. Соли 1999 ба осорхонаи ҷумҳуриявии таърихӣ-кишваршиносӣ ва санъати тасвирии ба номи Камолиддин Беҳзод мақоми миллий дода шуд. Ҳамзамон, дар ин раванд бунёди Осорхонаи миллии бостонии Тоҷикистон, осорхонаи таъриху кишваршиносии вилояти Хатлон ба номи Авасто, муассисаҳои давлатии «Осорхона-мамнуъгоҳи ҷумҳуриявии Данғара», Мамнуъгоҳи таърихӣ-фарҳангии «Хулбук», «Мучтамаи ҷумҳуриявии осорхонаҳои Кӯлоб», Осорхонаи ҷумҳуриявии ба номи академик Бобочон Ғафуров, осорхонаи таърихи вилояти Суғд, таъмири осорхонаи ҷумҳуриявии шаҳри Панҷакент, бунёди Осорхонаи нави миллий дар шаҳри Душанбе гувоҳи ин ҳарфхост [4, с.3-8].

Таъкидан қобили ёдоварист, ки дар замони истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон самтҳои асосии фаъолияти осорхонаҳо муайян шуда, нақш ва мақоми онҳо ҳамчун марказҳои иҷтимоии нигоҳдорӣ, таҳқиқ ва таълиғи арзишҳои фарҳангӣ дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи осорхонаҳо ва фонди осорхонаҳо» (соли 2004) мушаххас гардиданд [11, с.236]. Мақсад аз ин ёддошт намудани ин таърих ва санадҳо он аст, ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз солҳои нахустини истиқлолият баҳри ғанигардонии фаъолияти осорхонавии давлат хизматҳои беназире кардааст. Маҳз тавассути ашёи осорхонавӣ мустақкам намудани ваҳдати миллий аз мисоли зерин равшан мегардад. Бо мақсади пайдор нигоҳ доштани сулҳу ваҳдат дар кишвар 18 июли соли 1997 Ҳаракати ваҳдати миллий ва эҳёи Тоҷикистон созмон дода шуд, ки Президенти ҷумҳурӣ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон раиси он интихоб гардид. Моҳи июли соли 1999 Корвони сулҳу ваҳдат дар шоҳроҳи ваҳдат ташкил шуд. Ин корвон аз 240 нафар фаъолони ҷомеаи шаҳрвандӣ иборат буда, сафари худро аз ноҳияи Мурғоби Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон оғоз намуда, то шаҳри Исфараи вилояти Суғд гашта, ба мардум ғояҳои дӯстӣ хештаншиносиро талқин намуд. Ҳангоми сафар аҳли корвон аз ҳамаи минтақаҳои

Тоҷикистон як кафӣ хок чамъ намуданд ва аз он хунармандони шаҳри Исфара кӯзаи мунаққаше сохтанд. Кӯза ба таври рамзӣ «Кӯзаи ваҳдат» номгузорӣ шуд. Он дар ҳузури иштирокдорони Анҷумани чоруми тоҷикон ва форсизабонони ҷаҳон ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон тақдим гардид. Сарвари давлат бо самимият кӯзаи ваҳдатро қабул намуда, онро бӯсиданд. Ашки шодӣ беихтиёр дар ҷашмонашон ҳалқа зад ва изҳор намуданд, ки: «Ин кӯза аз хок нест, аз зар аст! Зеро ки тамоми хоки Тоҷикистон зар аст!» [8, с.3]. Хушбахтона ҳоло ин нигораи нодири таърихӣ низ дар гӯшаи ваҳдати миллӣ дар Осорхонаи миллӣ дар қатори дигар кӯзаю армуғонҳо бо рамзи Эҳёи ваҳдат ба намоиш гузошта шудааст.

Соли 2004 маротибаи нахуст дар собиқ бинои Осорхонаи миллии ба номи Камолитдин Беҳзод “Толори тухфаҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон” созмон дода шуд, ки дар он ба миқдори 31 адад ҳадяҳои ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз дигар кишварҳо эҳдошуда ба маърази тамошо гузошта шуданд.

Соли 2006 толори тухфаҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо 2 адад тухфаҳои нодири марбут ба таъриху сарнавишти мардуми тоҷик пурра гардонида шудаанд, ки ин осори нодир аз ҷониби Пешвои миллат ба муассиса эҳдо гардид. Яке Хома (қалам) -и Сулҳ, ки тавассути он 11-уми декабри соли 1996 дар деҳаи Хусдеҳи музофоти Таҳори Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, роҳбари иттиҳоди муҳолифини тоҷик Саид Абдуллоҳи Нурӣ ва намоёнҳои СММ дар Тоҷикистон Г. Д. Меррем санад оид ба таъсиси Комиссияи оштии миллӣ ва оташбас дар минтақаи даргириҳо имзо шуда буд. Дигар экспонати нодир, ки дар ин сол ба фонди осорхона супорида шуд, ин нусхаи аввалин Парчами Тоҷикистон, ки дар иҷлосияи XVI-уми Шурои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шаҳри Хучанд тасдиқ шуд буд мебошад.

Боиси ифтихор аст, ки дар натиҷаи талошҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи соҳибистиқлолӣ масъалаҳои об дар сиёсати ҷаҳонӣ ҷойгоҳи муҳимро ишғол намуда, аксари ташаббусҳои байналмилалӣ оид ба ҳалли масъалаҳои об аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ дастгирӣ гардиданд. Соли 2010 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон бо Ҷоизаи махсуси Созмони миллалӣ Муттаҳид “Барои амалисозии даҳсолаи байналмилалӣ Об барои ҳаёт сарфароз гардонида шуд, ки ин ин тухфаи нодир тибқи дастури Пешвои миллат Осорхонаи миллии Тоҷикистон супурда шуд. Боиси ёддошт мебошад, ки Ҳукумати Тоҷикистон дар ҳамкорӣ бо Созмони Милалӣ Муттаҳид дар ин сол Конфронси байналмилалӣ сатҳи баланд оид ба баррасии фарогири миёнамуддати рафти татбиқи Даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои ҳаёт” (моҳи июни соли 2010)-ро баргузор намуд [2, с.-13]. Соли 2012 Курей (тахт) бо нақшҳои барҷаста бо тасвири шер- намунаи олии кандакорӣ дар болои чуб-маҳсули кори хунармандон ва шогирдони коллеҷи хунарҳои мардумии шаҳри Истаравшан, ки ба Президенти Ҷумҳурии тухфа шуда буд, ба Осорхонаи миллӣ интиқол дода шуд.

Соли 2013 Осорхонаи миллии Тоҷикистон дар бинои нав ба ҷаъолият шуруъ намуд, ки он дар заминаи осорхонаи миллии ба номи К. Беҳзод таъсис ёфта, бунёдгузори он, Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошанд. Бинои Осорхонаи миллии Тоҷикистон ба таври махсус, маҳз барои ҷаъолияти осорхонавӣ бунёд ёфта, хусусиятҳои ҷирфавии ин муассиса ба ҳисоб гирифта шудаанд. Аз ин рӯ, бузургтарин дастоварди соҳаи осорхонавӣ дар даврони истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳз худи бунёди бинои осорхона мебошад. Ба ифтихори ифтиҳои Осорхонаи миллии Тоҷикистон моҳи марти соли 2013 аз ҷониби бунёдгузори он Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ин муассиса ба миқдори 1173 адад 10 с.-5] . ёдгориҳои таърихӣ тухфа карда шуданд ки ин амалро метавон “эҳдои аср” номид. Ҳадя шудани дафинаи ашъи қадимаи тиллоӣ (ёдгориҳои мансуб ба асри II то милод), дафинаи сиккаҳои кушонӣ ва сиккаҳои асримиенағӣ, сиккаҳои алоҳидаи тиллоӣ (юнонӣ-макдунӣ, кушонӣ, сомонӣ, ғазнавӣ) дигар ёдгориҳо ва ашъи пурқимат аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Ҷаноби Олӣ, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба фонди осорхона арзишмандтарин дастоварди фондии Осорхонаи миллии Тоҷикистон дар нахустин соли

фаъолияти он мебошад. Таркиби ин коллексияи нодир аз қабилҳои тоҷикӣ кунгурадори тиллоӣ, нимкосаи тиллоӣ, ҷузьҳои ороишии либос бо тасвири аждаҳо, хурӯс ва симург, бозёфтҳои тиллоӣ бо тасвири гул, бабр, асп, миёнбанди тиллоӣ бо шохӣ, муҳраҳои тиллоӣ бо нақшҳои барҷаста, ҷузьҳои ороишии либос (42 адад) муттааллиқ ба асрҳои II-и то милод- II милодӣ буда аз ҳунари заргарӣ ва саҳифаҳои таърихи бостонии ниёгонӣ мо дар замони давлатдорӣ Кушонӣён ва баъд аз он маълумот медиҳанд.

Соли 2014 аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба фонди осорхона 5 адад тухфаҳо ворид шудаанд, ки номгӯи онҳо чунин аст: 2 адад минбар аз маросими савгандёдкунии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таърихи 18-уми ноябри соли 2006 ва 16-уми ноябри соли 2013, нусхаи нишони Президентӣ, Санги Хиросима, гулдузии “Гулчини истиқлол” бо 24 косагули хурди мошинадузӣ, 6 косагули хурди дастидӯз, 6 косагули калони мошинадузӣ, мучассамаи фил аз Ҳиндустон. Миёни осори тақдимишуда хусусан санги сулҳи Хиросима бо тасвири олиҳа Канон (олиҳаи шафқат, раҳмдилӣ) мақоми хос дорад, зеро дар дунё он ҳамагӣ 188 адад мавҷуд аст. Санги мазкур ба шахсиятҳои тухфа карда мешаванд, ки дар пойдории сулҳи Сайёра саҳмгузори менамоянд [3, с. 16].

Соли 2015 бо ташаббуси бевоситаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба осорхона намунаи олиҳои ҳунари мардумӣ табақи бузургҳаҷми ҷӯбин- маҳсули дасти ҳунармандони ноҳияи Нуробод ворид шуд. Табақи мазкур соли 2015 аз ҷониби усто Тақдирӣ нурободӣ ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон тухфа шудааст. Соли 2015 Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни сафари қоришон ба водии Рашт аз маҳсули дасти ҳунармандони ноҳияи Нуробод дидан намуданд. Аз байни миқдори зиёди маҳсулотҳои ҳунарии табақи калони ҷӯбини Усто Тақдирӣ диққати Пешвои миллатро ба худ ҷалб кард. Усто Тақдирӣ бо саховати беш табақи ҷӯбинро ба Пешвои миллат тухфа кард. Калонҳаҷмии табақ Пешвои миллатро ба ҳулосае овард, ки ин ҳаҷми нодирро ба Осорхонаи миллии тақдимишуда намоянд. Табақ, аз ҷӯби чормағзи зиёда аз 200 сола сохта шудааст. Инчунин дар ин сол амсилаи киштӣ, ки ба Президенти кишвар аз Туркия тухфа шуда буд ба Осорхонаи миллии супурда шуд. Соли 2016 ба фонди Осорхонаи миллии аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба миқдори 15 адад ёдгориҳои эҳдо шудаанд. Миёни ин осор хусусан як адад сӯзанӣ бо рамзи 25 солагии Истиқлолияти давлатӣ - маҳсули ҳунармандони Вилояти Суғд ва 8 адад сози мусиқии миллии: ғижжак, соз, дутор, думбра, сатор, дилрабо (сози мусиқии шашқисма), сомон (сози мусиқии чорқисма), сечур (сози мусиқии сеқисма) аз санъати баланди муаллифони гувоҳӣ медиҳанд.

Соли 2017 Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон як адад мусаввара бо номи “Савганди ҷовидонӣ” (амали рассом Ҷураев Ғ.Х.) ва дар арафаи сафари расмӣ Президенти Туркменистон Гурбонгулӣ Берdimухаммедов ба Тоҷикистон боз 3 адад қолинҳои дастбӯфти туркманӣ, 1 глобус бо тасвири харита ва парчамҳои Туркменистон, Афғонистон ва Тоҷикистон, амсилаи тиллоӣ сари гург (нусхаи бозёфти таърихӣ), мучассамаи нуқрагини аспӣ аҳалтекинӣ, сиккаи тилло баробар бо 100 манати туркманӣ, нусхаи ритони портӣ аз ш. Нисои қадим, китоби “Наврӯзнама”-ро ба фонди Осорхонаи миллии эҳдо намуданд.

Соли 2018 аз ҷониби Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон маҳсулотҳои аввалини корхонаи металлургии шаҳри Истиқлоли вилояти Суғд – Ҷаъбаи сангӣ ба Осорхонаи миллии тақдим гардидааст.

Соли 2019. Рӯзи 16-уми ноябри соли 2018 аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҷарҳаи аввалини НОБ-и Роғун ба истифода дода шуд, ки ин рӯйдоди муҳими таърихӣ, аҳамияти минтақавӣ ва ҷаҳониро дорад. Вобаста ба ин мавзӯи таърихӣ соли 2019 аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ду адад сиккаи 100 сомонӣ нуқрагӣ бо навиштаҷоти “Оғози қори НОБ-и Роғун” ба фонди Осорхонаи миллии Тоҷикистон ворид гардид. Тибқи супориши Роҳбари Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Раҳмон Озода Эмомалӣ барои инъикоси ин воқеаи таърихӣ

дар толори «Истиқлолият»-и Осорхонаи миллии Тоҷикистон лоиҳаи гушаи экспозитсионӣ омода карда шуд[9, с.3]. Экспонати марказии гушаи мазкур сиккае мебошад, ки тавассути он аз ҷониби Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бозғатимодии кори агрегати аввалини НОБ-и Роғун санҷида шуда буд. Сиккаи мазкур 100 сомонӣ буда, аз нукраи иёраш 925 зарб зада шудааст. Дар маркази як тарафи сикка нишони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва зери нишон навиштаҷоти «100 сомонӣ», «Ag 925 31,1g» ва дар атрофи марказ навиштори «Ҷумҳурии Тоҷикистон» «Republic of Tajikistan» тасвир ёфтааст. Дар маркази тарафи дигари сикка сарбанди НОБ-и Роғун тасвир шуда, дар атрофи ин тасвир навиштаҷоти «Оғози кори НОБ-и Роғун», «Launch of Rogun HPP» ва санаи «16.11.2018» ҳакоқӣ шудааст.

Соли 2020 аксари давлатҳои собиқ Иттиҳоди шуравӣ 75-солагии Ғалаба бар фашизмро таҷлил намуданд. Пас аз иштирок дар чорабинии бахшида ба 75-солагии Ғалаба дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ, ки дар шаҳри Москва баргузор гардид аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Осорхонаи миллии Тоҷикистон 1 адад пушкет-пулемёти Шпагин, 3 адад амсилаи мучассамаҳои ёдбуди даври ҶБВ, 3 адад нусхаи санади капитулятсияи низомии Германияи фашистӣ ва 1 адад албуми суратҳо бо аксҳои таърихӣ замони Ҷанги Бузурги Ватанӣ (Берлин. Карлсхорст) тухфа карда шуданд.

Соли 2021. Пешвои миллат ба фонди Осорхонаи миллии доираи калонҳаҷм (қутраш 180 см) маҳсули ҳунари Ҳайдаров Саиднодир, созидаш аз шаҳри бостони Кӯлобро ба ин даргоҳ ҳада намуд, ки ҳамагуна аз он тамошобинони зиёд дидан менамоянд.

25-уми октябри соли 2022 аз ҷониби Пешвои миллат ба фонди Осорхонаи миллии як тухфа, амали расми халқии Тоҷикистон Вафо Назаров бо номи “ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар пасманзари НБО Норах” ворид гардид. Мусаввараи мазкур дар Рузи Президент- 16-уми ноябри соли 2022 ба тамошобинони Осорхона рунамоӣ гардид.

Ҳамзамон дар ин сол 3 адад сиккаҳо: сиккаи тиллоии намояндаи сулолаи Ғуриҳо Сомибни Муҳаммад (асри XI), сиккаи тиллоии амири Бухоро Абдулаҳадхон (асри XIX) , сиккаи тиллоии Муҳаммад Хоразмшоҳ (асри XIII), сози мусиқии шашқисма ба фонди Осорхона эҳдо гардиданд.

Соли 2023 то таърихи 01 ноябр ба фонди Осорхонаи миллии ба миқдори 2 адад ёдгориҳо: мусаввараи офаридаи расми чинӣ Сан ЧаО Тен “ Симои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон” (андоза 220x184см) ва харитаи давлати Сомониён (андоза:160x108) ворид шудаанд. Осорхонаи миллии Тоҷикистон ҳазинаи нотақро ва бебаҳои илму фарҳанги миллии дар замони истиқлоли кишвар ба ҳисоб рафта, яке аз муаррифгарони асосии таъриху фарҳанги пурғановати тоҷикон дар арсаи байналмилалӣ маҳсуб ёфта, босамар дар роҳи пиёда намудани дастуру ҳидоятҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон саҳм мегузорад[1, с.6].

Имрузҳо дар толори “Тухфаҳои Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон” аз чунин кишварҳо ҳадаҳо ба намоиш гузошта шудаанд: Федератсияи Россия, Украина, ҷумҳурии Қазоқистон, ҷумҳурии Қирғизистон, Туркманистон, ҷумҳурии Озёрбойҷон, ҷумҳурии Латвия, ҷумҳурии Ислонии Афғонистон, ҷумҳурии Ислонии Покистон, ҷумҳурии Ислонии Эрон, Туркия, Исроил, ҷумҳуриҳои мардумии Чин, Ҷопон, Ҳиндустон, Шриланка, Индонезия, Малайзия, шоҳигарии Арабистони Саудӣ, Чехия, Словакия, Португалия, Булғористон, Лаҳистон, Франция.

Дар маҷмӯъ, аз соли 1999 то 2023 аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Осорхонаи миллии ба миқдори 2658 адад ёдгориҳои таърихӣ эҳдо шудаанд.

Муқарриз: Мирақзода Ф.Ю., н.и.т., дотсент
Адабиёт:

1. Иброҳимзода З. С., Ҳоҷазода Ш. Р. Осорхонаи миллии. Душанбе. 2023.- 428 с.

2. Иброҳимзода З. С. Ташаббусҳои ҷаҳонии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи об ва ҳифзи пирияхҳо. Душанбе. “Виза Принт” 2023.- 44с.
3. Иброгимов З. С. «Санги Сулҳи Ҳирошима»- тухфа ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон// маҷаллаи «Тоҷикистон» № 5-6, 2014.
4. Иброгимов З. Аз таърихи ёдгориҳои Осорхонаи миллии Тоҷикистон //маҷаллаи «Осорхона» № 1-3. 2014.
5. Ионина Н. А. 100 великих музеев мира. М., Вече, 2006 . -480с.
6. Музееведение . Под. ред. доц. Н. В. Мягтиной ; Изд-во Владим. гос. ун-та, 2010. –116 с.
7. Рубан Н. И. Музеология. История музейного дела. Музейное дело на Дальнем Востоке России. Основные направления и формы музейной деятельности. (Учебное пособие), Хабаровск: Министерство культуры Хабаровского края, Хабаровский краевой краеведческий музей им. Н. И. Гродекова, Дальневосточный государственный гуманитарный университет 2007. – 320 с.
8. Фирдавси А. Ин кӯза зар аст! //Ҷумҳурият. - Душанбе, 2018. - 21-июн.
9. Фирдавси А. Сиккаҳои рамзии НОБ – Роғун. //Омӯзгор. - Душанбе, 2021. – 20 октябр.
10. Шарифзода А. Тухфаҳои нодир. // Ахбори Осорхонаи миллии Тоҷикистон №1. Душанбе. ЭР-граф, 2014 .-176с.
11. Шарифзода Ф. Социально-культурная деятельность музеев Таджикистана в период независимости (1991-2011гг). Душанбе. «Истеъдод».- 236с.

САҲМИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ДАР ҒАНИГАРДОНИИ ФОНДИ ОСОРХОНАИ МИЛЛӢ

Дар мақола мавзӯи ғирдоварии осори таърихӣ дар осорхонаҳо мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифтааст. Ҳар як ёдгории дар ин макон маҳфузбуда сарчашмаи пурэътимоди маводи илмӣ буда, ба тамошобинон оид ба таърих, фарҳанг ё дигар соҳа маълумот медиҳад. Муаллиф ёддошт менамояд, ки хусусан дар замони истиқлолияти давлатӣ бо ташаббус ва ҷаҳду талошҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон масъалаҳои ғайриодӣ ва рушди осорхонаҳо дар меҳвари сиёсати фарҳангии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор гирифта, ҷамъоварии осори нодирӣ таърихӣ, ҳифз ва муаррифии онҳо вусъати тоза касб намудааст. Ифтидои бинои нави Осорхонаи миллии, ки нахустин иншооти хирфавии ҳифзи мероси таърихӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон аст, имконият фарҳам овардааст, ки ёдгориҳои арзишманд дар ин макон ҷамъоварӣ, пажӯҳиш ва ба таври шоиста муаррифӣ гарданд. Дар замони истиқлолияти давлатӣ аз солҳои 1999 - 2023 аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муассисаи давлатии “Осорхонаи миллии” ба миқдори 2658 адад ёдгориҳои нодир тухфа шудаанд, ки амали мазкур боиси пайравист. Ҷиҳати омузиш ва таҳияи мақолаву асарҳои илмӣ оид ба коллексияи мазкур мутахассисони осорхона қорбарӣ намуда истодаанд. Ғайриодӣ Осорхонаи миллии Тоҷикистон вижагиҳои худро дошта, ба донишомӯзӣ, баланд бардоштани ҳисси ифтихори миллии, зебоипарастӣ, муаррифии таъриху фарҳанги халқи тоҷик ба ҷаҳониён, ғиромидошти арзишҳои миллии, арҷгузориҳои фарҳанги бостонӣ ва тарбияи маънавии тамошобинон равона шудааст.

Калидвожаҳо: Президент, пешво, осорхона, тамошобин, тухфа, таърих, фарҳанг, худшиносии миллии, коллексия, ёдгорӣ, кӯза, сикка, тилло, табақ, бозёфт, миллат.

ВКЛАД ЛИДЕРА НАЦИИ В ПОПОЛНЕНИИ ФОНДА НАЦИОНАЛЬНОГО МУЗЕЯ

Статья посвящена теме коллекционирования исторических артефактов в музеях. Каждый сохранившийся здесь памятник является надежным источником научного материала, предоставляющим посетителям информацию по истории, культуре или другим областям. Автор отмечает, что, особенно в период государственной независимости, по инициативе и усилиям Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона вопросы функционирования и развития музеев стали центром культурной политики Правительства Республики Таджикистан, а сбор редких исторических артефактов, их сохранение и

презентация приобрели новый импульс. Открытие нового здания Национального музея, являющегося первым профессиональным учреждением по сохранению исторического наследия в Республике Таджикистан, создало возможность для сбора, исследования и достойной презентации ценных памятников в этом месте. За период государственной независимости с 1999 по 2023 годы Президентом Республики Таджикистан государственному учреждению «Национальный музей» передано в дар 2658 редких памятников, что является достойным продолжением. Специалисты музея работают над изучением и разработкой научных статей и работ по данной коллекции. Деятельность Национального музея Таджикистана имеет свою специфику и направлена на просвещение, воспитание чувства национальной гордости, любви к прекрасному, представление миру истории и культуры таджикского народа, почитание национальных ценностей, отдавание дани уважения древней культуре, духовное воспитание зрителей.

Ключевые слова: Президент, лидер, музей, посетитель, подарки, история, культура, национальное самосознание, коллекция, памятник, кувшин, монета, золото, блюдо, находки, нация.

THE ROLE OF THE LEADER OF THE NATION IN THE COLLECTION OF THE NATIONAL MUSEUM

The article addresses the subject of the collection of historical artefacts in museums. Each monument stored at this site serves as a reliable source of scientific materials and provides viewers with an understanding of history, culture, or other fields. The author notes that, particularly during the period of state independence, the esteemed Emomali Rahmon, President of the Republic of Tajikistan, spearheaded the development of cultural policy, placing a strong emphasis on the activities and growth of museums. Furthermore, the collection, preservation and presentation of unique historical artefacts received a new development.

The inauguration of the new National Museum building marks a significant milestone in the history of cultural heritage protection in the Republic of Tajikistan. This state-of-the-art facility has enabled the collection, exploration and appropriate display of valuable historical artefacts.

During the period of state independence from 1999 to 2023, the President of the Republic of Tajikistan presented 2,658 unique monuments to the state institution “National Museum”. Archaeological experts are engaged in the process of studying and collating scientific articles and works on this collection. The activities of the National Museum of Tajikistan are characterised by a distinctive set of objectives, which include the promotion of education, the enhancement of a sense of national pride, the pursuit of aesthetic values, the presentation of the history and culture of the Tajik people to the global community, the celebration of national values, the veneration of ancient culture and the advancement of spiritual education for the public.

Keywords: President, leader, museum, visitor, gifts, history, culture, national consciousness, collection, monument, jug, coin, gold, dish, findings, nation.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Иброҳимзода Зафаршо Сафо** – директори Муассисаи давлатии “Осорхонаи миллӣ”-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. **Суроға:** 734001, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони И. Сомонӣ, 11. **Тел.:** (+992) 900 04 44 43; **E-mail:** Zafarsho72@mail.ru

Сведения об авторе: **Ибрагимзода Зафаршо Сафо** – директор Государственного учреждения “Национальный музей” Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан. **Адрес:** 734001, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Исмоила Сомони-11. **Тел.:** (+992) 900 04 44 43; **E-mail:** Zafarsho72@mail.ru

Information about the author: **Ibrohimzoda Zafarsho Safo** – director of the National Museum of Tajikistan. **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe, Ismoil Somoni Avenue, 11. **Phone number:** (+992) 900 04 44 43; **E-mail:** Zafarsho72@mail.ru

ТАҲАВВУЛОТИ МАОРИФПАРВАРӢ ВА МАҲВИ БЕСАВОДӢ ДАР ТАӢРИХИ
ТОҶИКИСТОН

(аз аввали асри XX то солҳои 80 -уми асри XX)

Қобилов М.З.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода

Яке аз омилҳои, ки нақши калидиро дар ҳаёти ҷомеаҳои Осиёи Марказӣ иҷро намуда буд, ин раванди маорифпарварӣ мебошад. Маорифпарварӣ ин равиши худкоми ҷомеа ва халқҳои Осиёи Марказӣ мебошад. Маорифпарварии мардуми тоҷик бошад, ҷараёни талабот ва зарурияти ҷамъият дар ҳамқадами замон будан, дурбин ва ояндасоз будан мебошад. Дар фарқият аз маорифпарварии Европа ҳаракати маорифпарварии мардуми тоҷик дар шароитҳои мушкили иҷтимоӣ ва сиёсӣ ба вучуд омада буд. Лекин ба зулми ҳокимият, қарахтӣ ғояҳои руҳониёни мусулмон нигоҳ накарда, ақидаҳои маорифпарварона ва равшанфикрӣ дар шуури одамон оҳиста-оҳиста нақш бастанд. Дар ҳаракати маорифпарвариашон равшанфикрони тоҷик ба паҳншавии озодфикрӣ мусоидат менамуданд, ки бештар ва бештар доираҳои мардумро фарогир мешуд.

Моҳияти маорифпарварӣ бештар дар он давра дар ақидаҳои Аҳмади Дониш инъикос меёфтанд, ки шахси асосии ҳаракати маорифпарварӣ буд. Нависандаи бузурги тоҷик С. Айни он касро «Ситораи дурахшон дар осмони торики аморати Бухоро» номгузорӣ намудааст. Аҳмади Дониш ҳамроҳшавии Осиёи Миёна ба Россияро ба таври мусбат баҳогузорӣ менамуд ва дар асарҳои фалсафӣ ва сиёсӣ, на ин ки қафомондагӣ, кӯҳнапарастӣ ва номаҳдудияти ҳуқуқҳои элитаи сиёсиро зери танкиди пуртахлука қарор додааст, балки, масъалаҳои тағйир додани низоми давлатии аморати Бухоро, ворид намудани тағйиротҳои кулӣ дар низоми таълимоти асримиёнагии мусулмонӣ ва маорифпарварӣ баён намуда буд. Ё яке аз аввалин равшанфикрони тоҷик мебошад, ки механизми маҳдудкунандаи ҳокимияти ҳокимро ба воситаи бунёд намудани мақомоти намоёндагии шурои машваратӣ пешниҳод намуда буд [7,271].

А. Дониш дар асари худ “Наводир ул-вақоъ” [7], ки дар натиҷаи саёҳат ба Россия, оид ба ба танзими ҳокимияти асримиёнагии амир ва даровардани тағйироту навовариҳо суҳан ронда, чунин пешгӯӣ намуда буд: «бархурди бузурге ба вуқӯ мепаївандад ва тағйиротҳои азиме ба вучуд мебиёянд» [7,18]. Фақат баъди 20 сол пас аз марги Дониш, орзуҳои ӯ ҷомаи амал пӯшиданд. Дар Россия инқилоби бузурги Сотсиалистии Октябр ғалаба қард ва дар ҳаёти мардумони Осиёи Марказӣ тағйиротҳои ҷиддӣ ба вучуд омаданд.

Гуфтан ҷоиш аст, ки дар муборизаи худ нисбат ба нобаробарии иҷтимоӣ ва муносибатҳои ҷамъиятии беадолатона А. Дониш танҳо набуд. Ақидаҳои ӯро намоёндагони илм ва адабиёт, равшанфикрони дигаре низ тарафдорӣ менамуданд, ки бефаросатии амир ва атрофиёнашро танқид менамуданд ва қайд менамуданд, ки асоси давлатдориро бояд, адолат, инсондустӣ, маорифпарварӣ ва илм ташкил намоянд. Бо ғайрияти ва равшанфикриашон онҳо роҳро барои васеъ намудани фазои озодандешӣ, некуаҳволӣ, салоҳиятнокӣ ва рӯзгори ошоштаи мардум муҳаё намуданд. Онҳо роҳро аз доғҳои монеъи ғояи исломӣ, ки тақвои асосии ҳокимияти амир ба шумор мерафтанд, тоза намуданд [7,252].

Яке аз омилҳои таъсиррасон ба рамзи фарҳангӣ-сиёсӣ ва шуури ҷамъиятии халқҳои Осиёи Марказӣ дар охири асри XIX ва аввали асри XX ин падидаи нодире ба мисли ҳаракати ҷадидия буд. Худи мафҳуми ҷадидия аз решаи калимаи арабии «ҷадид» нави гирифта шудааст. Ҷадидия – ин ҳаракати фарҳангӣ-ислохотӣ, маорифпарварӣ ва иҷтимоӣ-сиёсии мусулмонони Поволже, Қрим ва Осиёи Марказӣ дар охири асри XIX ва аввали асри XX мебошад [3,328].

Хусусияти ҷадидия дар он зоҳир мегардад, ки ин ҳаракат дар қабри ҷомеаҳои исломӣ ҳамчун ҷараёни ислохотҳои ба вучуд омадааст ва аз рӯйи моҳияташ на ҳаракати ҷиддан таассубии динӣ ва на умқан дунявӣ ба шумор мерафтааст.

Барои Осиёи Марказӣ пахншавии андешаи ҷадидия нишонаи навовариҳо, навғониҳо, озодшавӣ аз зулмот, татбиқи озодфикрӣ ва инкишоф буд. Бо омадани Россия ба минтақаи Осиёи Марказӣ, ҷомеаи ба анъанаҳои мусулмонӣ содиқ буда, намехост навовариҳо ва муосиршавиро қабул кунад. Устуворшавии ҷадидия пеш аз ҳама ба ислоҳот дар соҳаи маориф вобаста мебошад, ки асоси навовариҳо гардид. Чунки дар он шароитҳои таърихӣ асри XIX ягона шакли имконпазири навоварии динӣ-маънавӣ ва боло бардоштани қудрати ақлонии ҷомеа ин ворид сохтани ислоҳот дар маълумотгирӣ буд. Ин марҳилаи аввали фаъолияти ҷадидиро инъикос менамуд, ки онҳо ислоҳотро аз рӯйи таассуротҳои анъанавӣ-динӣ ва гузариш ба усули нави омӯзиш бар ивази илоҳиёти асримиёнагӣ медиданд.

Баъдтар ҷадидон дар баробари пахн намудани ақидаи маорифпарварӣ фаъолона фаъолияти сиёсиро ҳам пайгирӣ менамуданд. Онҳо ислоҳоти низомии сиёсӣ ва баробархукукии ҳамаи шахрвандонро талаб мекарданд.

Дар аввалҳои асри XX дар баробари афзоиши муносибатҳои сармоядорӣ андешаи ҷадидизм ҳам тақвият меёфт. Асосан ин раванд баъди инқилоби якуми русии солҳои 1905-1907 шиддат гирифт, ки сиёсикунонии ҳаракати ҷадидиро тақозо менамуд. Дар низоми ин ҷараён бештар ва бештар ғояҳои озодфикрӣ ва пешбаранда афзалият пайдо намуда буданд. Инқилоби рус Осиёи Марказиро бо тамоми ҷараёни рушди иҷтимоӣ-сиёсии Россия пайванд намуд. Дар зери таъсири ташкилотҳои ҷадидияи дар Россия амалнамуда дар Бухоро, Тошканд, Фарғона ва Самарқанд аввалан дар шакли ҷомеаҳои фарҳангӣ-маорифпарварӣ ташкилотҳои ҷадидия дар Осиёи Марказӣ пайдо шуданд.

Яке аз олимони тоҷик К. Б. Бобоев [1] дар он ақида аст, ки дар он замон Россия ҳатто дар нисбати Ғарб яке аз давлатҳои демократитарини дунё ба шумор мерафт. Аз ҳамин сабаб ҳам воқеаҳои феввали соли 1917 рух дода буданд, ки ташшакули озодиҳои сиёсӣ дар ҷомеа ва васеъ намудани имконият барои гуногунандешии сиёсӣ шароит муҳаё намуда буд. [1,102] Аз ин равандҳо Аморти Бухоро ҳам дар қанор истода наметавонист, гарчанде ки дар он ҷо қўшиш менамуданд, ки аз равандҳои сиёсии дар Россия ва Туркистон ба вуқӯъ омада ҳудро муҳофизат намоянд. Баъди сарнагун шудани ҳокимияти подшоҳӣ дар Россия ҳокимият ба дасти болшевикҳо гузашт. Дар натиҷаи ин дар Россия низомии сиёсӣ ба роҳ монда шуда буд, ки дар таърих беҳамто ва падидаи ниҳоятан нав буд. Дар мушкilotи он замон халқ ба барномаи пешниҳоднамудаи болшевикон бо раҳбарии В.И. Ленин бовар карданд ва онҳоро тарафдорӣ намуданд. Ҳамин тариқ, давлати сотсиалистӣ ба вуҷуд омад.

Рух додани Инқилоби Бузурги Сотсиалистии Октябр ва пайдоиши давлати сотсиалистӣ дар аввалҳои асри XX падида ва ниҳодҳои ҷиддан нави иҷтимоӣ-сиёсӣ ба шумор мерафтанд. Дар атрофи ин ниҳодҳо муборизаи тезу тунди ғоявӣ шуруъ шуд. [2,146] Бештар дар атрофи моҳият ва қонуниятҳои Инқилоби Октябр ва пайдоиши давлати Шуравӣ, иттиҳоди коргарон, вакилону аскарон ва деҳқонон ҳамчун ҳокимияти давлатии диктатураи пролетариат, конституцияи аввали Шуравӣ ва ҳукуқи сотсиалистӣ дар умум муҳокимаҳо мерафтанд. Чунон ки аз таърих маълум аст, дар муборизаи идеявӣ ақидаҳои ҳудии В.И.Ленин нақши бисёр муҳимро иҷро мекарданд [5,142].

В.И.Ленин навишта буд: «Сармоядорӣ ҷаҳонӣ ва ҳаракати рус дар соли 1905 Осиёро тамоман бедор карданд. Садҳо миллион аҳолие, ки дар беҳаракатии асримиёнагӣ хорӯзор ва заиф гаштааст, ба ҳаёти нав ва ба мубориза барои ҳуқуқҳои оддитарини инсон, барои демократия бедор шуданд» [6,665]. Ин суҳанон ба Осиёи Миёна, аз ҷумла, ба халқи тоҷик низ қомилан дахл доранд.

Аз солҳои аввали мавҷудияташ, ҳокимияти Шуравӣ воқеъан ба бартарафсозии нобаробариҳо дар байни миллатҳо шуруъ намуд. Қисмҳои асосии ин раванд дар ташкил додани нуқтаҳои саноатӣ, таълим додан ва тайёр намудани кадрҳои миллий, шакл ва тағйир додани хоҷагиҳои деҳотӣ-сотсиалистӣ, раванқи фарҳанг бо шакл миллий ва бо сохтори сотсиалистӣ инъикос меёфтанд [15,132-138].

Натиҷаи муҳими инқилоби фарҳангӣ дар Иттиҳоди Шуравӣ ин бартарафсозии бесаводии аҳоли буд. Саводнокӣ – ин шартӣ асосии ҷалб кардани доираҳои васеи омма ба иштирок дар ҳаёти сиёсии мамлакат ба шумор меравад.

Масалан, оид ба маҳви бесаводӣ В.И.Ленин чунин навишта буд: «то он даме, ки дар мамлакати мо чунин падидае ба мисли бесаводӣ вучуд дорад, дар бораи равшанфикрии сиёсӣ сухан гуфтан ҷоиз нест. Ин ҳадафи сиёсӣ нест, балки ин шарте аст, ки бе он оид ба сиёсат сухан гуфтан ҳам нашоёд. Одами бесавод аз сиёсат дур аст, ўро аввал алифбо омўзондан зарур аст. Бе ин сиёсат вучуд дошта наметавонад, бе ин фақат ғайбат, афсона, асотир, гапҳои беасос вучуд доранду халос» [10,174].

Баъди воридшавии Осиёи Марказӣ ба ҳайати Россия, феввали соли 1917 воқеаи дигари тақдирсози муҳим барои халқиятҳои ин минтақа -Инқилоби Октябр ба вучуд омад, ки самти равиши ташаккули таърихи сиёсиро рӯйгардон намуд ва шароитҳоро барои ворид сохтани тағйиротҳои куллии баъдина мусоида намуд.

Омӯхтани равандҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва сиёсии миллати тоҷик аз нимаи дувуми асри XIX – давраи Осиёи Марказиро забт намудани Россияи подшоҳӣ ва барқароршавии Ҳокимияти Шуравӣ – ба андозаи хеле бузург гиреҳи сабабҳои он ҳодисаву воқеаҳоеро, ки халқи тоҷик дар се даҳсолаи охир шохиди он шуда буд, боз мекунад. Агар мо ба гузаштаи бештар аз 70 – солаи низомии шӯравии Тоҷикистон дар ҳайати ИҶШС назар кунем, он қомеъҳои бузург, ки мардуми Тоҷикистон дар соҳаҳои давлатдорӣ, фарҳанг, иқтисодиёт, иҷтимоиёт, сохтмон, саноат ба даст овардааст, онро нодида гирифтани номумкин аст.

Маҳви бесаводӣ барои халқҳои азияткашидаи Осиёи Миёна аҳамияти хосаеро дорад буд. Ин раванд ҳамчун таркиботи муҳими эҳёи фарҳангӣ-миллии ин халқиятҳо дар даврони сотсиализм ба ҳисоб мерафт. Барои ҳуди халқи тоҷик низ ин давра яке аз давраҳои наҷотбахш ва гулгулшукуфӣ ба ҳисоб меравад [1,123].

То лаҳзаи ба вучуд омадани Инқилоби Октябр сатҳи саводнокӣ дар Осиёи Миёна чунин будааст: Саводнокии умумии узбекҳо 2 фоизро ташкил медод, қазоқҳо 3.9 фоиз, туркманҳо 0.7 фоиз, қирғизҳо 0.6 фоиз, тоҷикҳо 2.2 фоиз [9,128-132]. Ва яке аз сабабҳои суст тараққӣ намудани ин минтақа дар даҳсолаҳои аввали барқароршавии Иттиҳоди Шуравӣ маҳз дараҷаи ниҳоят паст будани сатҳи саводнокии аҳоли ё тамоман бесавод будани аксарият ба шумор меравад. Ташкилотҳои ҳизбӣ ва ҳукумат дар солҳои аввали барқарорномаи Иттиҳоди Шуравӣ дар баробари сохтани аввалин мактабҳо ва муассисаҳои фарҳангӣ-маънавӣ барои маҳви бесаводии аҳолии қалонсоли Ҷумҳурии муборизаи ҷиддиро ба роҳ монданд [8,86-111].

Дар натиҷаи меҳнати бузург дар панҷсолаи дувум дар маҳв сохтани бесаводи муваффақиятҳои назаррасе ба вучуд омаданд. Мувофиқи барӯйхатгирии аҳолии Иттиҳоди Шуравӣ дар соли 1939, саводнокии аҳолии қисми аз 9 то 49 сола ба 87,4 фоиз расида буд. Дар муқоиса бо 30 фоизи дараҷаи тоинқилоби ва 56,6 фоизи соли 1926 ин натиҷаи ниҳоят умедбахш ба шумор мерафт [8,111]. Аллакай то аввалҳои солҳои 40-уми асри XX дар ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна аз он ҷумла Тоҷикистон қариб, ки бесаводии аҳолии қалонсоли аз 16 то 50 сола бартараф карда шуд.

Лекин ба ин раванди аллакай низомноккардашуда Ҷанги Дуюми Ҷаҳонӣ халали ҷиддие расонд, яъне ҳуҷуми германияи фашистӣ ба Иттиҳоди Шуравӣ. Лекин ба ин лаҳзаҳо ҳам нигоҳ накарда, ҳокимияти Шуравӣ кӯшиш менамуд, ки дараҷаи ба даст овардаи сатҳи баланди саводнокиро ҳаматарафа қонибдорӣ намояд, ки он аз ин сатҳ поён наравад. Ахиран барномаи маҳви бесаводии Иттиҳоди Шуравӣ дар дасолҳои баъди ҷангӣ то солҳои 1959 қори ҳудро ба анҷомрасонида шуморид, яъне бо бесаводи дар Иттиҳоди Шуравӣ хотима бахшида шуда буд.

Агар дар соли 1939 аз 1000 одами синнаш аз 10 сола боло 46 одам бо маълумоти миёна ва олӣ (маълумоти пурра ва нопурра) ташкил мекард, дар соли 1959, -342 нафар ва то миёнаҳои солҳои 80-уми асри XX қариб 680 нафарро ташкил менамуданд [11,31].

Тоҷикистони Шуравӣ аллакай аз солҳои 50-ум то 80-ум аз ҷиҳати саводноқӣ ва дараҷаи маълумоти умумӣ ва махсус аз давлатҳои дигари Шарқ хеле пешрафта буд, Вилояти мухтори кӯхистони Бадахшон аз ҷиҳати саводноқӣ ба ҷои аввал баромад. Масалан, мувофиқи маълумоти ЮНЕСКО дар солҳои 1981-1982 аҳолии бесавод дар Туркия 68,1 фоизро ташкил медоданд (маълумоти солҳои 1950), дар Ҳиндустон 80,7 фоиз (с.1951), Эрон

80 ғоиз, Покистон ва Урдун 80 – 85 ғоиз, Судон ва Лубнон 90-95 ғоизро ташкил меоданд. Мувофиқи маълумоти Созмони Милалли Муттаҳид дар солҳои мазкур 18,7 аҳолии курраи заминро одамони бесавод ташкил меоданд. Дар қитъаи Африқо 60 ғоизи аҳолии хондан ва навиштанро наметовонист (1985). Дар соли 1985 дар 16 давлати арабӣ одамони бесавод 43,9 ғоиз (35,5 млн.одам) дар синни аз 15 то 50 сола ташил меоданд [14,21].

Нақши ниҳоят муҳим дар баланд бардошани сатҳи фарҳангии одамони Шуравӣ шаклҳои гуногуни таълим, ҳамчун усулҳои қонеъ гардонидани талаботҳо ва мутобиқгардонии шахсият иҷро менамуданд. Дар байни ин шаклҳо ҷои махсусро баланд бардоштани маълумотнокии синфи коргар дошт. Дар солҳои 1979-1980 дар Иттиҳоди Шуравӣ зиёда аз 4 млн. одам дар мактабҳои ҷавонони коргар таълим гирифтааст ва қариб 2 млн. дар мактабҳои олии бегоҳирӯзӣ, ғоибона ва техникумҳо ба таҳсил фарогир буданд [12,485-492].

Дар давраи пойдории Иттиҳоди Шуравӣ, Шуроҳои Депутатии Коргарон – мақомотҳои сатҳи поёнии ҳокимияти давлати дар Иттиҳоди Шуравӣ ба шумор мерафтанд. Дар ин Шуроҳо то 2 миллион вакилон дар саросари Иттиҳоди Шуравӣ интиҳоб мегаштанд ва ғаъолият менамуданд [16,10-21].

Аз панҷсолаҳои аввал сар карда, маҷмӯи ҷораҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ барои тағйир додани мақоми занон дар ҷомеа ва баланд бардоштани нуфузи иҷтимоии онҳо ба роҳ монда шуда буд [4,155-159]. Занон дар баробари мардон ҳуқуқ пайдо намуданд. Ҳуқуқи интиҳоботи Шуравӣ ягон маҳдудиятро аз лиҳози ҷинсӣ, наҷодӣ ва миллӣ надошт [16,10-21].

Дар даврони ҳукмронии Иттиҳоди Шуравӣ шароитҳои иҷтимоӣ имконият муҳаё намуданд, ки муносибати одамонро дар раванди ақди никоҳ ба сатҳи нави инкишофёфта бароранд. Қонунгузориҳои сотсиалистӣ ва ақидаи ҷамъиятӣ дар вақти бастании ақди никоҳ ғарази моддӣ ва ҷонибдорӣ кардани дигар манфатҳои ғаразнокро то андозае маҳдуд намуданд. Маҳдудиятҳо ва манъкуниҳои анъанавӣ, динӣ ва миллӣ суғшудан гирифтанд. Микдори умумии никоҳҳои байни миллатҳои гуногун аллакай то миёнаи солҳои 30-юм ҷунин будааст: дар Осиёи Миёна 12.9%, дар Закавказия 12.3%, дар Украина 17,7%, дар Белоруссия 19,4% [14,89].

Ҳамин тариқ барқароршавии ҳокимияти Шуравӣ дар солҳои 20 – ум дар таърих ва ғаҳанги мардуми Тоҷикистон воқеаи муҳиме ба шумор мерафт. Замоне ки Бухорои Шариф дар ҳайати Аморати Бухоро дохил буд, мардуми азияткашидаи минтақа дар азобу шиканча қарор доштанд. Дар даврони Шуравӣ мардуми Осиёи Миёна дар робита бо дигар халқҳои Иттиҳоди Шуравӣ дар як муддати нисбатан кӯтоҳи таърихӣ тавонистанд ҷумҳуриҳои худро ба мамлакатҳои тараққикардаи саноатӣ, кишоварзӣ ва фарҳангӣ табдил диҳанд.

Аз солҳои 60-уми асри 20 марҳилаи сермаҳсули тараққиёти фарҳанг ва маорифи тоҷик ба шумор меравад, ки бештар аз 60 – сол (1929-1991) давом карда, замоне буд, ки ҶШС Тоҷикистон дар қатори дигар ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна ба яке аз мамлакатҳои тараққикардаи Осиёи Миёна табдил ёфт. Эҳтимол ягон соҳаи мадания нест, ки дар он ҷумҳурӣ ба пешравӣ муваффақ нагардида бошад. Ташкили муассисаҳои маданӣ, аз он ҷумла Академияи улуми Тоҷикистон, Донишқадаи омӯзгорӣ соли 1931 дар шаҳри Душанбе ва Донишқадаи педагогӣ дар шаҳри Хучанд соли 1932, Донишгоҳи тиббии Тоҷикистон ба номи Сино дар шаҳри Душанбе, Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон ба номи В.И. Ленин (ҳоло Донишгоҳи миллии Тоҷикистон) соли 1948, Донишқадаи политехникӣ (ҳоло Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи М.С. Осимӣ) дар соли 1956 имкониятҳоро барои омода намудани мутахассисон дар соҳаҳои гуногуни илм, техника ва маориф заминаи мусоид фароҳам оварданд.

Мо имрӯз аз он ҷеҳраҳои бузурги хеш ифтихор дорем, ки дар замони Иттиҳоди Шуравӣ тарбия ёфтаанд ва тавассути эҷодият ва таҳқиқотҳои худ миллати тоҷикро ба ҷаҳонӣён шиносониданд. Аз ҷумла: С. Айнӣ, А. Лоҳутӣ, Б. Ғафуров, М. Турсунзода, Ҷ. Иқромӣ, М. Осимӣ, М. Миршакар, Б. Раҳимзода, Ф. Муҳаммадиев, Х. Хушвахтов, Ф. Ниёзӣ, Л. Шералӣ, К. Айнӣ, М.Қаноат, Г. Келдӣ, Б. Собир, Р. Деҳотӣ, М. Диноршоев, Р. Масов, Ҳ.

Мухторов, Ҳ. Гадоев, М. Қаландарова, Ҷ. Муродов, Д. Худойназар, Д.Назар ва бисёр дигаронро номбар кардан мумкин аст.

Қобили қайд аст, ки бештари намоёндагони элитаи сиёсӣ ва зиёиён дар Тоҷикистони имрӯз тарбиятёфта ва таълимгирифтаи соҳти маорифпаронаи Итиҳоди Шуравӣ ҳастанд.

Омӯхтани зинаҳои таърихӣ фарҳангӣ ва сиёсии миллати тоҷик аз нимаи дувуми асри XIX ва давраи Осиёи Марказиро забт намудани Россияи подшоҳӣ ва барқароршавии Ҳокимияти Шуравӣ ба андозаи хеле бузург гиреҳи сабабҳои он ҳодисаву воқеаҳое, ки халқи тоҷик дар се даҳсолаи охир шохиди он шуда буд, боз мекунад.

Аз ҳама муҳим он буд, ки тоҷикон ҳамчун миллат шинохта шуданд, сарҳади давлатӣ муайян карда шуд, бартарии забони тоҷикӣ дар ҷумҳурӣ эътироф карда шуда буд, анъанаҳои нав бо тақозои замон ба миён омаданд. Тоҷикистон ба ҷумҳурии аграрӣ-саноатӣ табдил ёфт ва билохира истиқлолияти давлатӣ комёб гашт.

Гуфтан ба маврид аст, ки заминаҳои асоси барои истиқлолияти миллию давлатӣ аллакай дар даврони ҳукмронии Иттиҳоди Шуравӣ марҳила ба марҳила муҳаё гардида буданд.

Муқарриз: Аслонов Ҳ., н.и.т., дотсент

АДАБИЁТ:

1. Бабаев, К.Б. Политический плюрализм в Таджикистане: история и современность. [Текст] / К.Б Бабаев, - Душанбе, 2018. 285с.
2. Бердяев, Н.А. Истоки и смысл русского коммунизма. [Текст] / Н.А Бердяев, - М., Наука, 1992. – 325с.
3. Большой энциклопедический словарь. [Текст] / М.: “Большая Российская энциклопедия”. 2006. – 1137с.
4. Бордюгов, Г.А. Некоторые особенности формирования новой культуры быта в годы довоенных пятилеток [Текст] / Г.А Бордюгов // Советская культура М.,1987. – С.155- 159.
5. Гайдуков, Д.А. Советская историко-правовая наука. [Текст] / Д.А. Гайдуков, В.М. Куритсин, С.Л. Ронин, - М., -1978. – 352с.
6. Гафуров, Б.Г. Тоҷикон: Таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав. [Матн] / Б.Г. Гафуров, – Душанбе: Дониш, 2008. – С.870с.
7. Дониш, А. Наводир- ул- вақоеъ. [Матн] / А. Дониш, - Душанбе: Дониш, 1988. – 271 с.
8. Дубовицкий, В. В. Мотивы присоединения Средней Азии к России: от идеологических домыслов и эмоциональных оценок к геополитическому анализу. [Текст] / В. В. Дубовицкий // История и современность, № 2, сентябрь 2010. 86–111.
9. Каракаев, К.К. Ликвидация неграмотности в киргизский СССР. [Текст] / К.К. Каракаев // Советская культура. М-1987.- С. 128-132.
10. Ленин, В.И. Полный сборник сочинений. Т 44. [Текст] / В.И. Ленин, - М.,1985. – 654с.
11. Народное хозяйство СССР за 1979 г. [Текст] // М.,1980, С- .485-492.
12. Народное хозяйства СССР в 1984г. [Текст] // Стат.ежегодник. М.,1985.- С. 31.
13. Советская культура. [Текст] // 1981. №2. 28 июль. За рубежом. С. 14.; Советская культура. [Текст] //1986. №16. 28 июль. За рубежом. – С 21.
14. Советская энография. [Текст] / М., 1970. №4. – С 89.
15. Тулепбаев, Б.А. Некапиталистический путь перехода к социалистической цивилизации и культурный прогресс. [Текст] / Б.А Тулепбаев // Советская культура. М., 1987. – С. 132-138.
16. Тятенькова, П.Ф. Подлинное народовластие. [Текст] / П.Ф. Тятенькова // Советская власть – это мы трудящиеся. - Смоленск: 1962.- С 10-21.

ТАҲАВВУЛОТИ МАОРИФПАРВАРӢ ВА МАҲВИ БЕСАВОДӢ ДАР ТАЪРИХИ ТОҶИКИСТОН (аз аввали асри XX то солҳои 80- уми асри XX)

Дар мақолаи мазкур сухан перомони яке аз равандҳои муҳим дар таърихи халқи тоҷик, яъне раванди маорифпарварӣ ва таҳаввулоти он дар Тоҷикистон меравад. Омӯхтани зинаҳои таърихӣ фарҳангӣ ва сиёсии миллати тоҷик аз нимаи дувуми асри XIX ва давраи

Осиёи Марказиро забт намудани Россияи подшоҳӣ ва барқароршавии Ҳокимияти Шуравӣ ба андозаи хеле бузург гиреҳи сабабҳои он ҳодисаву воқеаҳое, ки халқи тоҷик дар се даҳсолаи охир шохиди он шуда буд, боз мекунанд.

Натиҷаи муҳими инқилоби фарҳангӣ дар Иттиҳоди Шуравӣ ин бартарафсозии бесаводии аҳоли буд. Саводноки – ин шартӣ асосии ҷалб кардани доираҳои васеи омма ба иштирок дар ҳаёти сиёсии мамлакат ба шумор меравад. Маҳви бесаводӣ барои халқҳои азияткашидаи Осиёи Миёна аҳамияти хосаеро доро буд. Ин раванд ҳамчун таркиботи муҳими эҳёи фарҳангӣ-миллии ин халқиятҳо дар даврони сотсиализм ба ҳисоб мерафт. Барои ҳуди халқи тоҷик низ ин давра яке аз давраҳои наҷотбахш ва гулгулшукуфой ба ҳисоб меравад.

Аз ҳама муҳим он буд, ки тоҷикон ҳамчун миллат шинохта шуданд, сарҳади давлатӣ муайян карда шуд, бартарии забони тоҷикӣ дар ҷумҳурии эътироф карда шуда буд, анъанаҳои нав бо тақозои замон ба миён омаданд. Тоҷикистон ба ҷумҳурии аграрӣ-саноатӣ табдил ёфт ва билохира истиқлолияти давлатӣ комёб гашт.

Муаллиф дар мақолаи мазкур кӯшиш намудааст аҳамияти муҳими равандҳои бо ҳам алоқаманд – маорифпарварӣ ва “маҳви бесаводӣ”-ро мавриди таҳқиқот қарор дода, ҳуласоҳои мушшахасро пешкаши мутахассисон гардонад.

Калидвожаҳо: маорифпарварӣ, маҳви бесаводӣ, Осиёи марказӣ, хурофот, тундгароии динӣ, Тоҷикистон, таҳаввулот, нешравиҳо, мутахассисон, омӯзгорон.

ЭВОЛЮЦИЯ ОБРАЗОВАНИЯ И ЛИКВИДАЦИЯ НЕГРАМОТНОСТИ В ИСТОРИИ ТАДЖИКИСТАНА (с начала 20 века по 80-е годы 20 века)

Данная статья посвящена одному из важнейших процессов в истории таджикского народа, а именно процессу образования и его эволюции. Изучение исторического, культурного и политического этапов развития таджикского народа со второй половины 20-го века и периода завоевания царской России и восстановления Советской власти в Средней Азии во многом раскрывает узел причин тех событий, свидетелем которых стал таджикский народ за последние три десятилетия.

Важным результатом культурной революции в Советском Союзе стала ликвидация неграмотности. Грамотность является главным условием привлечения больших масс людей к участию в политической жизни страны. Искоренение неграмотности имело особое значение для многострадальных народов Центральной Азии. Этот процесс рассматривался как важная составляющая культурно-национального возрождения этих народов в эпоху социализма. Для таджикского народа этот период считается одним из периодов спасения и процветания.

Самое главное, что таджики были признаны как нация, определена государственная граница, признано превосходство таджикского языка в республике, возникли новые традиции, соответствующие потребностям времени. Таджикистан стал аграрно-промышленной республикой, и наконец, государственная независимость увенчалась успехом.

В данной статье автор попытался изучить значение взаимосвязанных процессов – образования и «ликвидации неграмотности» и представить специалистам конкретные выводы.

Ключевые слова: просвещение, ликвидация неграмотности, Центральная Азия, суеверие, религиозные фанатизм, Таджикистан, события, прогресс, эксперты, учителя.

EVOLUTION OF EDUCATION AND LIQUIDATION OF ILLITERACY IN THE HISTORY OF TAJIKISTAN (from the beginning of the 20th century to the 80s of the 20th century)

This article is devoted to one of the most important processes in the history of the Tajik people, the process of education and its evolution. The study of the historical, cultural and political stages of development of the Tajik people from the second half of the 20th century and the period of

the conquest of tsarist Russia and the restoration of Soviet power in Central Asia largely reveals the knot of causes of those events that the Tajik people have witnessed over the past three decades.

An important result of the cultural revolution in the Soviet Union was the elimination of illiteracy. Literacy is the main condition for attracting large masses of people to participate in the political life of the country. The eradication of illiteracy was of particular importance for the long-suffering peoples of Central Asia. This process was considered an important component of the cultural and national revival of these peoples in the era of socialism. For the Tajik people, this period is considered one of the periods of salvation and prosperity.

The most important thing is that the Tajiks were recognized as a nation, the state border was defined, the superiority of the Tajik language in the republic was recognized, new traditions arose that met the needs of the time. Tajikistan became an agrarian-industrial republic, and finally, state independence was crowned with success.

In this article, the author tried to study the significance of interrelated processes - education and "the elimination of illiteracy" and present specific conclusions to specialists.

Keywords: *Education, the elimination of illiteracy, Central Asia, superstitions, religious fanaticism, Tajikistan, events, progress, experts, teachers.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Қобилов Муҳаббатшо Замирович, Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, Доктори PhD дар самти муносибатҳои байналхалқӣ, дотсенти кафедраи таърих ва робитаҳои байнифарҳангӣ. Нишони: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев 17/6. Тел. 933011513; почтаи электронӣ: shohyon@mail.ru*

Сведения об авторе: *Кобиров Муhabбатшо Замирович, Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, доктор PhD по направлению международных отношений, доцент кафедры истории и межкультурной коммуникации. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6. Тел.: 933011513; (+992 37) 232 50 00; E-mail: shohyon@mail.ru*

Information about the authors: *Qobilov Muhabbatsho Zamirovich, Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, PhD in international relations, associate professor of the department of history and intercultural communication. Address: 17/6 Muhammadiyev str., Dushanbe, Tajikistan. Phone: 935772037; e-mail: fayzbakhsh@rambler.ru*

**ҶОЙГОҲИ САЙЁҲӢ ДАР ТАЪРИХИ МУОСИРИ ТОҶИКИСТОН
(ДАР ЗАМИНАИ МАВОДДИ СОЛҲОИ 2022-2024)***Миракзода Ф.Ю.***Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода**

Истиқлоли давлатӣ ҳамчун оғози марҳилаи сифатан нави давлатдорӣ миллии ҷиҳати эҳё ва рушди фарҳанги миллии халқи тоҷик заминаҳои мусоидро фароҳам овард.

Пас аз истиқрори сулҳ ва ризоияти миллии рушди мунтазам ва бемайлони ҳамаи соҳаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар як муддати кӯтоҳ бо назардошти аҳамияти таърихӣ ва муаррифии бештари Тоҷикистон ба сифати давлати мустақил, куҳанбунёдии халқи тоҷик, фарҳангу таърихи бою қадимии халқи тоҷик, мавзеҳои сайёҳии кишвар бо тарҳи миллии ва ифодакунандаи хусусиятҳои хосаи онҳо тармим ва таҷдид гардиданд, ки имрӯз ба макони сайёҳии меҳмонони ватанию хориҷӣ мубаддал гардидаанд [3, с. 127].

Сайёҳӣ самти муҳими ба шуғл ва касбҳои гуногун фаро гирифтани кишварҳои мухталифи аҳоли ба шумор рафта, нақши он дар муаррифии фарҳангу тамаддуни миллати тоҷик, ҳамчунин, дастовардҳои иқтисоди миллии ва табиати биҳиштосои Тоҷикистон беандоза аст. Воқеан, имрӯз олимону муҳаққиқон сайёҳиро ба сифати василаи бағоят муҳими муколамаи тамаддунҳо ва шинохти фарҳангу ҳунари миллатҳо дар соири ҷаҳон арзёбӣ карда, онро ҳамчун соҳаи мустақили иқтисоди миллии ва самти пешрафтаи ҳаёти иҷтимоӣ фарҳангӣ эътироф кардаанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сайёҳӣ яке аз самтҳои афзалиятноки иқтисоди миллии шинохта шуда, дар зарфи чанд соли охир барои рушди он аз ҷониби ҳукумати кишвар тадбирҳои муассир андешида шуда истодааст. Дар натиҷаи андешида шудани ҳамин гуна тадбирҳои пайваста дар баробари афзун гардидани шумораи сайёҳон, ширкатҳои сайёҳии ватанӣ дар арсаи байналмилалӣ мақоми шоиста пайдо карда, инфрасохтори сайёҳӣ беш аз пеш таҳким ёфт ва ин раванд бо маром идома дорад. Мавриди зикр аст, ки пас аз хуруҷи бемории сироятии COVID-19 дар соли 2022 сайёҳӣ ба марҳилаи ҳоси хеш ворид гардид, зеро таъсири ин бемории сироятӣ рушди бемайлони тамоми соҳаҳо, аз ҷумла сайёҳӣ ба андозаи назаррас боздошта шуда, барои пешрафти шаклҳои гуногуни сайёҳӣ монеаи ҷиддӣ пайдо шуд. Дар давраи хуруҷ ва паҳншавии COVID-19 тамоми корхонаҳои соҳаи хизматрасонӣ, аз ҷумла сайёҳӣ муддати зиёд аз фаъолият монда, ба бӯҳрони иқтисодӣ дучор гардиданд [5, с. 167].

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо назардошти аҳамияти хосаи соҳаи сайёҳӣ барои рушди иқтисоди миллии ҳанӯз дар Паёми хеш ба Маҷлиси Олии кишвар (23.12.2022) таъкид намуда буданд, ки “Дар панҷ соли охир ба кишвари мо беш аз 3,9 миллион нафар, аз ҷумла соли 2022-юм 1 миллион нафар сайёҳон ворид гардидаанд.

Дар ин давра барои пешниҳоди хизматрасонӣ ба онҳо беш аз 600 ва танҳо соли 2022-юм 100 иншооти инфрасохтори сайёҳӣ сохта, мавриди истифода қарор дода шудааст.

Хотирнишон менамоям, ки Тоҷикистон аз 1-уми январӣ соли 2022 ҷиҳати ҷалби бештари сайёҳон ва сармоягузориҳои хориҷӣ барои шаҳрвандони 52 кишвари хориҷӣ иқдоми яктарафаи воридшавии бидуни раводид ҷорӣ намуд ва зарур аст, ки ин раванд ба таври самаранок амалӣ карда шавад.

Инчунин, бо ин мақсад барои шаҳрвандони 126 давлати хориҷӣ пешниҳоди раводиди Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тартиби соддакардашуда ҷорӣ гардидааст”[8].

Воқеан, соли 2022-юмро дар таърихи муосири Тоҷикистон барои рушди сайёҳӣ метавон ҳамчун соли мондагору бобарор арзёбӣ кард, зеро нишондиҳандаҳо дар ин самт ҷолиби диққат мебошанд, масалан дар давоми як сол ташрифи 1 миллион нафар сайёҳ, бунёди 100 иншооти инфрасохтори сайёҳӣ ва андешидани чораҳо ҷиҳати вуруди яктарафаи сайёҳон ба кишвар аз 52 кишвари хориҷӣ бидуни раводид имконияти беҳтарин барои рушди сайёҳӣ маҳсуб меёбад. Ҳамчунин, дар давоми як сол ташрифи сайёҳон нисбат ба соли 2021

3,37 маротиба афзудааст, ки сабаби афзудан хуручи бемории сироятии COVID-19 буда, агар нишондиҳандаҳои соли 2022-ро ба соли 2019 қиёс намоем, 8% коҳиш ёфтааст. Яъне дар давоми соли 2019 1,257000 сайёҳ тибқи талаботи Созмони умумиҷаҳонии сайёҳӣ ба Тоҷикистон ташриф овардааст [11; 12].

Тибқи иттилои Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз миқдори умумии сайёҳоне, ки дар соли 2022 аз қаламрави кишвар боздид намудаанд, 950,1 ҳазор нафари онҳо сайёҳон аз кишварҳои ИДМ (95%), 49,2 ҳазор нафар аз кишварҳои хориҷии дур (5%) мебошанд. Соли 2022 аксари шаҳрвандони хориҷии ба Тоҷикистон омада аз Ҷумҳурии Ўзбекистон буда, зиёда аз 777,6 ҳазор нафарро ташкил додааст, ки 71,0 фоизи теъдоди умумии онҳоро ташкил медиҳад [13]. “Теъдоди сайёҳоне, ки дар соли 2022 аз Русия ба Тоҷикистон ташриф овардаанд, беш аз 279,9 ҳазор нафар ё 25,6 фоизи теъдоди умумии онҳоро ташкил додааст. Дар ҷои сеюм Қазоқистон – 25 ҳазор нафар, баъдан Қирғизистон — 3,8 ҳазор, аз мамлакатҳои хориҷи дур бошад, Чин- 5,4 ҳазор нафар, Туркия – 7,3 ҳазор нафар, ИМА – 6,9 ҳазор нафар, Афғонистон — 3,3 ҳазор нафар, Олмон – 3,0 ҳазор нафар, Эрон – 4,3 ҳазор нафар ва Покистон – 1,6 ҳазор нафар мебошанд” [14].

Ҷамчунин, дар давоми соли 2022 183 меҳмонхона (бо назардошти шахсони воқеӣ), 6 меҳмонхонаи 5 ситорадор, 20 меҳмонхонаи 4 ситорадор, 16 меҳмонхонаи 3 ситорадор, 3 меҳмонхонаи 2 ситорадор, 2 меҳмонхонаи 1 ситорадор ва 136 меҳмонхонаи бедараҷа фаъолият намудааст. Дар ин давра шумораи миёнаи кормандони субъектҳои хизматрасонӣ 4129 нафар ва даромад аз пешниҳоди хизматрасонӣ дар ин давра 238841,4 ҳазор сомони ро ташкил додааст [14].

Самти дигаре ки барои рушди сайёҳӣ ва хизматрасонӣ мавқеи калидӣ дорад, ширкатҳои сайёҳӣ маҳсуб меёбанд. Дар давоми соли 2022 242 ширкати сайёҳӣ фаъолият намудааст, ки нисбат ба соли 2021 7 адад зиёд гардидааст [12] ва дар давоми ин сол аз ҷониби ин ширкатҳо 5771 нафар сайёҳони хориҷӣ ворид шудаанд, ки ин нишондод ба бознигарӣ дар ин самт ниёз дорад. Ҷамчунин, дар давоми соли 2022 3643 нафар сайёҳони дохилӣ ба хориҷи кишвар сафарбар шудаанд ва даромад аз пешниҳоди хизматрасониҳои сайёҳӣ дар Тоҷикистон 22818,8 ҳазор сомони ро ташкил намудааст, ки дар қиёс ба соли 2021 56% зиёд гардидааст [12, с. 185].

Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни ироаи Паёми хеш ба Маҷлиси Олии кишвар (28.12.2023) иброз намуданд, ки “Бо мақсади самаранок ба роҳ мондани корҳо дар самти сайёҳӣ ва назорати қатъии онҳо зарур аст, ки таҳти роҳбарии муовини дахлдори Сарвазир кишвар бо шомил намудани яке аз муовинони раисони вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо гурӯҳи кории босалоҳияти доимӣ таъсис дода шавад.

Амалисозии барномаву нақшаҳои бунёди инфрасохтори сайёҳӣ, рушди ҳунароҳои мардумӣ, касбӣ, аз ҷумла қолинбофӣ, атласу адрасбофӣ ва заргарӣ, инчунин, касбу ҳунаромӯзии шаҳрвандони мамлакат, ташкилу назорати корҳои ободониву кабудизоркунӣ, тозаву озода нигоҳ доштани маҳалҳои аҳолинишин, ҳифзи табиат ва истифодаи самараноки заминҳои президентӣ ва наздиҳавлигӣ ба зиммаи ин гурӯҳи корӣ вогузор карда шавад.

Қобили зикр аст, ки тайи солҳои охир дар баробари андешидани тадбирҳои зарурӣ доир ба ҳалли масъалаҳои соҳаи фарҳанг, чиҳати муаррифии фарҳанги бостонии халқи тоҷик дар арсаи байналмилалӣ як қатор иқдоми назаррас амалӣ гардиданд.

Соли 2023-юм 15 ёдгории таърихиву фарҳангии тоҷикон ба Феҳристи фарҳанги моддӣ ва ғайримоддӣ ЮНЕСКО ворид карда шуд, ки боиси эътибори бештар пайдо кардани фарҳанги бостонии миллати тоҷик дар байни ҷомеаи башарӣ гардид.

Бо мақсади густариш бахшидани раванди тармиму барқарорсозӣ ва ҳифзи ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ, инчунин, рушди сайёҳӣ дар ин самт пешниҳод менамоем, ки дар назди Ҳукумати мамлакат сохтори алоҳида – Агентии ҳифзи мероси таърихиву фарҳангӣ таъсис дода шавад” [9].

Тадбирҳои мазкур бешак чиҳати рушди сайёҳӣ, эҳёи ҳанармандӣ ва инкишофи фарҳанги миллӣ нақши калидӣ дошта, дар шароити муосир имкон фароҳам омад, ки миллати

точик дастоварду хунари худро эҳё намуда, ҳамчун миллати фарҳангсолору соҳибтамаддун мавқеи худро дар арсаи байналмилалӣ пайдо намояд.

Мусаллам аст, ки гардиши сайёҳон, бунёди иншооти тафреҳӣ ва сайёҳӣ, қабули санадҳои меъёрий чихати сода намудани гардишгарӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сол то сол афзуда истодааст. Дар давоми соли 2023 ба қаламрави кишвар 1 миллиону 201 ҳазор нафар сайёҳ ворид гардидааст, ки нисбат ба соли 2022 8,3% афзун гардида, дар давоми солҳои 2018-2023 1450 иншооти сайёҳӣ дар шаҳру ноҳияҳои кишвар бунёд гардидааст [13].

Ҳамчунин, дар давоми соли 2023 12077 нафар тавассути ширкатҳои сайёҳӣ ворид гардидаанд, ки нисбат ба соли 2022 48% ё мутаносибан 2 маротиба афзун гардидааст, ки ин нишондод бо назардошти шароити муносири бозори сайёҳии кишвар ба беҳбудӣ ниёз дорад. Ҳамзамон, даромад аз пешниҳоди хизматрасониҳои сайёҳӣ дар кишвар 30464,4 ҳазор сомониро ташкил намудааст, ки нисбат ба соли 2022 7,4% зиёд гардидааст [13, с. 185].

Дар давоми соли 2023 ҳиссаи соҳаи сайёҳии кишвар дар ММД 3 фоизро ташкил дода, ба 3,9 миллиард сомонӣ расидааст, ки ба ҳисоби миёна хароҷоти ҳар як сайёҳ дар Тоҷикистон ба 3500 сомонӣ ё 325 доллари ИМА баробар мебошад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ташрифи сайёҳон ба Тоҷикистон дар давоми соли 2023 аз 121 кишвраи ҷаҳон ба қайд гирифта шуда, ба қатори панҷгонаи беҳтарин аз рӯйи теъдоди воридшавии шумораи сайёҳон – Ўзбекистон, Федератсияи Россия, Қазоқистон, Чин ва Туркия шомил гардидаанд [1].

Соли 2023 Тоҷикистонг узви яке аз кумитаҳои ғирасони Созмони умумиҷаҳонии сайёҳӣ интихоб шуда, инчунин, дар шаҳри Куала Лумпури Малайзия Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷоизаи «Ҷолибтарин кишвари Осиё барои кӯҳнавардӣ»-ро ба даст овард. Ҳамзамон, аз нигоҳи аманият тибқи рейтингҳои солонаи ҳуқуқ ва тартиботи Пажӯҳишгоҳи амрикоии Gallup, дар байни 142 кишвари ҷаҳон Тоҷикистон ҷойи аввалро ишғол намуд [1], ки ин аз эътибору амнияти кишвар дар миқёси ҷаҳон шаҳодат медиҳад.

Ҳамзамон, соли 2024-ро низ метавон дар соҳаи сайёҳӣ соли рушд ва дастовардҳо арзёбӣ намуд. Дар давоми соли 2024 шумораи ташрифи сайёҳон ба Тоҷикистон 1 миллиону 400 ҳазор нафарро ташкил додааст [10], ки нисбат ба соли 2023 8,5% зиёд мебошад. Яъне агар ташрифи сайёҳонро дар ду соли охир дар кишвар таҳлил намоем, ин нишондиҳанда 16,8% афзун гардидааст.

Тибқи маълумоти Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давоми соли 2024 46 ҷорабинии гуногун дар самти рушди сайёҳӣ, фарҳангӣ миллий ва хунариҳои мардумӣ баргузор карда шуд, аз ҷумла, санаи 25-27-уми сентябри соли 2024 бори нахуст, бахшида ба Рӯзи умумиҷаҳонии сайёҳӣ бо ибтикори раиси шаҳри Душанбе муҳтарам Рустами Эмомалӣ Намоишгоҳи байналмилалӣ сайёҳии Душанбе баргузор гардид, ки дар он намоёндогони зиёда аз 30 давлати дунё ширкат варзиданд [2]. Илова бар ин, дар доираи ҷорабиниҳо вобаста ба муаррифии бренди миллий, ҷашнҳои миллий, ба мисли Сада, Наврӯз, Тиргон ва Меҳргон ҳамчун бренди миллии сайёҳӣ ба сайёҳону меҳмонон пешбарӣ мешаванд. Ҳамчунин, барои рушди соҳаи сайёҳӣ субъектҳои хизматрасонӣ мавқеи асосӣ дошта, дар давоми соли 2024 343 субъекти хизматрасонии сайёҳӣ, аз ҷумла 214 меҳмонхона, 46 хостел ва мотел, 54 озоишгоҳ, 12 маркази муолиҷавӣ ва лагер, 10 хонаи истироҳатӣ, 3 кемпинг ва 4 базаи сайёҳӣ фаъолият кардааст. Ин нишондиҳанда нисбат ба соли 2023-юм 15 фоиз зиёд мебошад [2].

Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз рушди соҳаи сайёҳӣ ёдовар шуда, ҳамзамон таъкид намудаанд, ки “Вале нишондиҳандаи мазкур ба имкониятҳои таърихиву табиӣ, кӯҳнавардӣ, фарҳангӣ ва табобативу истироҳатии кишвар мувофиқ нест. Дар баробари ҷалби сайёҳони хориҷӣ ба рушди сайёҳии дохилӣ низ бояд таваҷҷуҳи ҷиддӣ зоҳир карда шавад.

Кумитаи рушди сайёҳӣ якҷо бо вазорату идораҳои марбута ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ бояд чихати фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди сайёҳӣ, хусусан, бунёди инфрасохтори зарурӣ тадбирҳои иловагӣ андешад [10].

Ёдовар шудан ҷоиз аст, ки дар зарфи истиклоли давлатии кишвар ҷиҳати рушди соҳаи сайёҳӣ якҷанд стратегияву концепсияҳо ва қонуну барномаҳо, аз ҷумла, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи туризм», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар сайёҳии дохилӣ», «Барномаи давлатии рушди туризм дар Тоҷикистон барои солҳои 2004-2009», «Концепсияи миллии рушди туризм барои солҳои 2009-2019», «Барномаи давлатии рушди туризм барои солҳои 2010-2014», «Барномаи рушди туризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2015-2017», «Барномаи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2018-2020», «Концепсияи идоракунии рушди маҳал дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» ва «Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» татбиқ шуда истодаанд [4, с. 186], ки бешак ҷиҳати густариши бештари соҳаи сайёҳӣ заминаи мусоид мегузоранд.

Ҳамин тавр, сайёҳӣ яке аз самтҳои муҳимми рушди иқтисоди миллӣ, воситаи муассиру ҷолиби муаррифӣ ва тарғиби таъриху тамаддун, фарҳанги миллӣ, инчунин, шинохти Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ ба шумор рафта, дар давоми се соли охир кишвари мо дар ин ҷода ба дастовардҳои назаррас ноил гардидааст. Аз таҳлили маводи бадастомада бармеояд, ки сайёҳӣ пас аз хуруҷ ва паҳншавии бемории COVID-19 чун пештара ҷойгоҳи шоистаи хешро дар сохтори иқтисоди миллӣ ба сифати соҳаи сердаромаду ояндадор ишғол намуда, пайвасти рушди бемайлони қарор дорад, итминони комил аст, ки он минбаъд низ шумораи харчи бештари мардуми оламро ба ин кишвари офтобรӯй ва дорои тамаддуни асилу нотақдор ҷалб хоҳад кард.

Адабиёт:

1. Қурбон, Ш. Сайёҳӣ. дастовард ва мушкilotи соҳа дар соли 2023 // Ҷумҳурият [манбаи электронӣ]. URL: <https://jumhuriyat.tj/2775-saje-dastovard-va-mushkiloti-soa-dar-soli-2023.html> (санаи истифода: 16.03.2024)
2. Қурбон, Ш. Тоҷикистон. Сайёҳӣ то чӣ андоза рушд мекунад? // Ҷумҳурият [манбаи электронӣ]. URL: <https://jumhuriyat.tj/5326-tojikiston-saje-to-ch-andoza-rushd-mekunad.html> (санаи истифода: 12.03.2025)
3. Мираззода, Ф. Ю. Вазъи соҳаи туризм дар солҳои аввали истиклолияти давлатӣ / Ф. Ю. Мираззода // Вестник института языков. – 2020. – No. 2(38). – P. 127-132. – EDN IUXLWO.
4. Мираззода, Ф. Ю. Рушди устувори панҷсолаи соҳаи сайёҳӣ ва таъсири пандемияи COVID 19 ба он (солҳои 2017-2021) / Ф. Ю. Мираззода // Вестник института языков. – 2021. – No. 2(42). – P. 185-192. – EDN TEBJRR.
5. Мираззода, Ф. Ю. Хисороти бемории сироятии COVID-19 дар соҳаи сайёҳӣ (дар мисоли Тоҷикистон) / Ф. Ю. Мираззода // Вестник института языков. – 2022. – No. 3(47). – P. 167-173. – EDN EIZAYF.
6. Мираззода, Ф.Ю. Ташаккул ва таҳаввули сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Монография / Ф.Ю. Мираззода. – Душанбе, 2022. – 236 с.
7. Моҳинави, Н. Рушди соҳаи сайёҳӣ. Дар Тоҷикистон 338 субъекти хизматрасон ва 214 ширкати сайёҳӣ фаъолият менамоянд [манбаи электронӣ]. URL: <https://www.stat.tj/rushdi-sohai-sajyohe-dar-tojikiston-338-subekti-hizmatrason-va-214-shirkati-sajyohe-faoliyat-menamoyand/>
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» (23.12.2022) [манбаи электронӣ]. URL: <https://prezident.tj/event/missives/27245> (санаи истифода: 23.03.2024)
9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» (28.12.2023) [манбаи электронӣ]. URL: <https://prezident.tj/event/missives/36370> (санаи истифода: 24.03.2024)
10. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ (28.12.2024) [манбаи электронӣ]. URL: <https://prezident.tj/event/missives/49225> (санаи истифода: 03.03.2025)

11. Сайёҳӣ // Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2022. – Душанбе, 2022. – С. 182-184
12. Сайёҳӣ // Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2023. – Душанбе, 2023. – С. 183-185.
13. Сайёҳӣ // Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2024. – Душанбе, 2024. – С. 183-185.
14. Соли 2023 шумораи сафарҳои сайёҳӣ дар саросари ҷаҳон аз 10 миллиард зиёд хоҳад шуд (29.08.23) [манбаи электронӣ]. URL: <https://www.stat.tj/soli-2023-shumorai-safarhoi-sajyohi-dar-sar-5/> (санаи истифода: 12.01.2025)
15. Хатсайрҳои сайёҳӣ ва мавзӯҳои ҷолиби сайёҳӣ [манбаи электронӣ]. URL: <https://ctd.tj/> (санаи истифода: 02.03.2025)

Муқарриз: Муллоҷонов С., д.и.т., профессор

ҶОЙГОҲИ САЙЁҲӢ ДАР ТАЪРИХИ МУОСИРИ ТОҶИКИСТОН (ДАР ЗАМИНАИ МАВОДДИ СОЛҲОИ 2022-2024)

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо шарофати истиклоли давлатӣ ва суботу ваҳдати миллӣ дар як марҳилаи кутоҳ тавассути эҳё ва рушди фарҳанги миллӣ ҳамчун кишвари соҳибхитӣ дар миқёси ҷаҳон шинохта шуд. Яке аз василаҳои асосии рушди иқтисоди миллӣ ва муаррифии таъриху тамаддуни бостонии миллати тоҷик, рушди сайёҳӣ ба шумор меравад, ки он ҳамчун самти афзалиятноки сиёсати давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шинохта шудааст.

Дар мақолаи мазкур вазъи сайёҳӣ дар давоми се соли охир бо назардошти омӯзиши маводи омӯрӣ ва сарчашмаҳои мавриди таҳлил қарор гирифта, нишондиҳандаҳои асосии ин соҳа аз ҷиҳати илмӣ бозгӯ шудаанд.

Аз таҳлили вазъи ташрифи сайёҳон ба Тоҷикистон бармеояд, ки дар таърихи сайёҳии кишвар то имрӯз бори нахуст соли 2024 ба мамлакат 1 миллиону 400 ҳазор нафар ташриф оварда, тавассути ин нишондод кишвари мо ба қатори панҷгонаи беҳтарин аз рӯи теъдоди воридшавии шумораи сайёҳон – Ёзбекистон, Федератсияи Россия, Қазоқистон, Чин ва Туркия дохил шудааст.

Калидвожаҳо: Ҷумҳурии Тоҷикистон, сайёҳӣ, мероси таърихӣ, фарҳанги миллӣ, ширкатҳои сайёҳӣ, меҳмонхона, озоишгоҳ, инфрасохтори сайёҳӣ.

МЕСТО ТУРИЗМА В СОВРЕМЕННОЙ ИСТОРИИ ТАДЖИКИСТАНА (НА ОСНОВЕ МАТЕРИАЛОВ 2022-2024 гг.)

Республика Таджикистан благодаря своей государственной независимости, стабильности и национальному единству за короткий период времени добилась признания в качестве суверенного государства в мировом масштабе посредством возрождения и развития национальной культуры. Одним из основных средств развития национальной экономики и представления древней истории и цивилизации таджикского народа является развитие туризма, который признан приоритетным направлением государственной политики в Республике Таджикистан.

В данной статье анализируется состояние туризма за последние три года с учетом изучения статистических материалов и источников, а также представлены основные показатели данной отрасли с научной точки зрения.

Анализ ситуации с туристическими прибытиями в Таджикистан показывает, что впервые за всю историю туризма в стране в 2024 году страну посетили 1,4 млн. человек, что выводит нашу страну в пятерку лидеров по количеству туристических прибытий - Узбекистан, Российская Федерация, Казахстан, Китай и Турция.

Ключевые слова: Республика Таджикистан, туризм, историческое наследие, национальная культура, туристические фирмы, гостиница, курорт, туристическая инфраструктура.

THE PLACE OF TOURISM IN THE MODERN HISTORY OF TAJIKISTAN (BASED ON MATERIALS OF 2022-2024)

The Republic of Tajikistan, thanks to its state independence, stability and national unity, has achieved recognition as a sovereign state on a global scale in a short period of time through the

revival and development of national culture. One of the main means of developing the national economy and presenting the ancient history and civilization of the Tajik people is the development of tourism, which is recognized as a priority direction of state policy in the Republic of Tajikistan.

This article analyzes the state of tourism over the past three years, taking into account the study of statistical materials and sources, and also presents the main indicators of this industry from a scientific point of view.

An analysis of the situation with tourist arrivals in Tajikistan shows that for the first time in the history of tourism in the country, 1.4 million people will visit the country in 2024, which puts our country in the top five in terms of tourist arrivals - Uzbekistan, Russian Federation, Kazakhstan, China and Turkey.

Keywords: *Republic of Tajikistan, tourism, historical heritage, national culture, travel agencies, hotel, resort, tourism infrastructure.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Миракзода Фаридун Юсуфӣ – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, номзади илми таърих, дотсенти кафедраи таърих ва робитаҳои байнифарҳангӣ. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992)93 4137333, E-mail: faridun.mirakzoda@mail.ru*

Сведения об авторе: *Миракзода Фаридун Юсуфи – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, кандидат исторических наук, доцент кафедры истории и межкультурной коммуникации. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 93 4137333, E-mail: faridun.mirakzoda@mail.ru*

Information about the author: *Mirakzoda Faridun Yusufi - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History and Intercultural Communication. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Phone: (+992) 93 4137333, E-mail: faridun.mirakzoda@mail.ru*

**ИССЛЕДОВАНИЕ ПОЛИТИЧЕСКОГО ПОЛОЖЕНИЯ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В
КОНЦЕ XVII – НАЧАЛЕ XVIII ВЕКА УЧЕНЫМИ ТАДЖИКИСТАНА***Набизода М.С.***Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова**

Политическое положение Центральной Азии в конце XVII – начале XVIII века анализируется и характеризуется в трудах ряд таджикских советских ученых. Одним из первых среды ученых академик Б.Г. Гафуров рассматривает данный вопрос в книге, где кратко изложено история таджикского народа [1, 383-384]. Одним из основных причин ослабления центральной власти Б.Г. Гафуров связывает экономическим состоянием и налоговой политикой Аштарханидов. В государстве правило анархия и произвол, за семь лет период взималось налоги, полагавшись на сведения Малехо Самарканди из его уст он пишет: «... С частных земель взыскивали такой поземельный налог, что владельцы отдавали эту землю даром, и никто её не брал» [1, 384]. В фундаментальной книге «Таджики», академика Б.Г. Гафурова, рассмотрено события происходившие в государстве Бухарского ханства где правили Аштарханиды в позднесредневековая и новой эпохе. «Субхан-Кули-хан не сумел преодолеть сопротивление местных феодалов. Непрерывные войны, которые он вел, влекли за собой усиление гнета ... Убейдаллах-хан был последним Джанидом, пытавшимся поставить предел своеволию феодалов и усилить центральную власть» [2, 563]. Этими последними фразами академика Б.Г. Гафурова можно предполагать, закат эпохи Джанидов.

Вторая книга второго тома многотомной книги «История таджикского народа» изданный в советской эпохе [4, 23], описывая политическое положение в период правления Убайдулла-хана, повторяет вышесказанное «Он (Убайдуллахан – М.С.) был последним Аштарханидом, делавшим попытки укрепить ханскую власть и пресечь своеволие крупных феодалов и племен» [4, 23]. В книге подготовленный учеными Института истории им. А. Дониша, подчеркивается сущность политики Убайдулла-хана, который «... решил искать себе опору в тех слоях общества, которые более всего были заинтересованы в усилении центральной власти и прегрешении междоусобий» [4, 26]. Но сепаратисты были намного сильнее чем сторонники усиления центральной власти. По этому, политика Убайдулла-хана потерпел поражения сам он был не только отстранен от власти, а был физически уничтожен.

Среди исследований современного Таджикистана, стоит отмечать отдельно работы профессоров А. Саидова, Дж.Х. Джуразода и Б.Р. Турсунова [7, 3, 8]. В исследованиях А. Саидова описаны критический период истории в конце XVII – начале XVIII века, который завершилось разложением государства Аштарханидов, возникновением Кокандского ханства (1709 г.), и приходом к власти в Бухаре династии мангитов (1747 г.). Среди работ историка данная тема более подробно исследовано в изданной монографии в 2010 г., несколько разделов первой главы этой работы освещает Политическое положение Центральной Азии в конце XVII – начале XVIII века. В работе характеризованы 28 основных источников [7, 13-14] бухарских авторов, имеющие сведения об Аштарханидах. Также в работе получило свое оценку, архивные документы об вакуфном хозяйстве, о правовых нормах. Русскоязычные источники собранные русскими купцами, послами, путешественниками и резидентами. Материалы письменных источников дало возможности автору определить и отмечать место заселения некоторых племен, в исследуемый период. В исследование, А. Саидова перечислены такие племена как кунграт, найман, ябу, катаган, дурман, минг, джабут, сарай, китай-кипчак, мангыть, алчин, бахрин, юз [7, 71-78]. Говоря о социальном составе населения в того периода профессор А. Саидов разделил феодальную верхушку на эмиров военно-кочевых узбекских племен и крупных землевладельцев, представителей торговли и ремесла, одним словом последних называя «старой знатью» [8, 78]. Подробно описано сущность денежной реформы Убайдулла-хана и ее трагическое последствия для хана и государства. Хотя он открыто не описывает, но подчеркивает, что вместе второстепенными причинами

упадка ханства в период Убайдулла-хана является «... рол «гаремных людей», ханских жен и их слуг»[8, 82].

А. Саидовым показано и хрупкость власти Абулфайз-хана. Полагавшись сведениям автора «Тарих-и Кипчак-хани» и Ф. Беневени он показывает сложную обстановку в ханстве[7,84-85]. Главной проблемой власти Абулфайз-хана было не только, самовольные эмиры и влиятельные феодалы, в 1722 г. Самарканде при помощи правителей Шахрисабза (Ибрахим-бий) и Кармине (Абд-ал-Карим) хивинский царевич Раджаб-султан сел на престол и объявлен ханом. Укрепившись в Самарканде, Раджаб-султан организовал поход против Абулфайз-хану, ему было достаточно появиться на пороге Бухары, для побега хана, но ему не было суждено верховная власть. В пути из Самарканда в Бухару эмиры, окружавшие его, покинули, боявшись за свою дальнейшую судьбу. После этого неудачного похода, Раджаб-султан, при помощи казахских племен хотел овладеть властью. Потерпевший огромные потери от Джунгар-калмыцкого нашествия, отступившие в Маверауннахр, казахские племена в тот момент сами нуждались в помощи[8, 109-139; 9, 33]. «Обнищавшие, голодные кочевники перекочевали со своим скотом и имуществом в Самаркандский вилайат рассеялись по всей долине Миянкаля до бухарских туменов. В течение семи лет они беспощадно грабили население...» [8, 86]. Бесчинство, хаос в ханстве, продолжалось и в дальнейшем.

В работе характеризуется административная система Бухарского ханства, который проявляет ясность определения социального состава общества.

Таким образом, исследования профессора А. Саидова поможет в представлении картины общества в конце XVII – начале XVIII в. где в результате политической раздробленности возникает независимые владения. Сначала Фергана, Шахрисабз, позднее Балх отделились от Бухарского ханства Аштарханидов, временами Самаркандский вилайат, Миянкул становятся самостоятельными. Среды них Фергана выделяется как самостоятельное государства. В будущем династия Аштарханидов теряет власть, их места займет династия мангытов. Фергана в дальнейшем превращаясь крупное государства с центром Коканд, стал главным соперником Бухары.

Хотя в работе профессора Дж.Х. Джуразаде, хронология монографии берет свое начало от середины XVIII века, отдельный раздел первой главы и вторая глава непосредственно соприкасается исследуемой нами периодом. В третий раздел первой главы названный «Сведения о политической истории Бухарского эмирата в сочинениях среднеазиатских авторов середины XVIII – начала XX вв.» характеризует ряд письменных сочинений бухарских историков. Эти сведения началось с характеристикой сочинения «Тухфат-ал-хони («Ханские подарки»)» или «Тарих-и Рахим-хони» Мухаммеда Вафа-йи Карминаги. Как отмечалось в работе Дж.Х. Джуразаде, книга состоит из двух частей и охватывает события 20-х – 70-х годов XVIII в. (точнее 1134/1721 по 1182/1768/9 гг.) и первая часть посвящено событиям 1134/1721-1171/1758 гг. где описано политическая жизнь общества и посвящено основателю династии – Мухаммед Рахим-хану, она написано самым автором «Тухфат-ал-хони». Вторая часть книги написано по ведомы Даниял-бия-аталыка домулло Алимбеком, сыном Ниязкулибек – ишана. Как подчеркивает Дж.Х. Джуразаде, «В «Тухфат-ал-хони» ярко раскрывается политическая жизнь Бухарского ханства, характеризуется усилившаяся междоусобная борьба среди узбекской племенной знати, грабительские походы мангытских правителей...»[3,50; 7, 20]. В работе также описаны более двадцати письменных источников XVIII – начала XX вв. Сочинение, среди которых имеет научное значение для нашему исследуемому периоду, названный «Тадж ат-таварих» («Венец летописей»), составлено Мухаммад Шарифом ибн Мухаммад Наки. Где автор рассматривает политическое положение период Аштарханидов и мангытов в первых двух рассказов своего произведения[3,52], которая состоит из 81 рассказа[6,35].

Другой источник характеризуемый Дж.Х. Джуразаде, сочинение «Тарих-и амир Хайдар» («История эмир Хайдара»), авторами которого является Мулла Ибадаллах и Мулла Мухаммад Шариф[3,53]. Ценность источника в том, что она начинается с описания

политической жизни Бухарского ханства в годы правления Субхан Кули-хана (1680-1702). По этому, в сочинение имеются важные сведения по истории политической жизни Бухары и Коканда, которые не встречаются в других источниках [5,76а-79б].

Книга Мирзы Абдул Азима Сами «Таърих-и салатин-и мангитийа», другой источник описывающий объект нашего исследования, Дж.Х. Джуразаде описан как компилятивная часть в работе Сами, где ход событий стартует с период правления Субханкули-хана (1680-1702), описано события в начале XVIII в. отношения Абулфайз-хана и Мухаммад Хакимби [3,62-63].

Вторая глава монографии Дж.Х. Джуразаде «Политический кризис Аштарханидов и узурпация власти Мангытами» рассматривает ключевой момент в истории таджикского народа, где в Мавераннахре формируется два государства – Кокандское ханство и Бухарский эмират, в составе которого, решалась дальнейшая судьба и таджикского народа. Политический кризис охватывший династии Аштарханидов и их государства берет свое начало намного раньше исследуемого периода, с приходом к власти Надир Мухаммадав 1642 г. и его отстранение от власти в 1645 г. Этот кризис усиливается в исследуемый период и завершается политическим переворотом и приходом к власти мангытов в Бухаре. На фоне этой борьбы и происходит формирование Кокандского ханства в центральной части Ферганской долины, и оно в дальнейшем расширяется за счет соседних областей. В работе, Дж.Х. Джуразаде особое внимание уделяет усилению политической борьбы между эмирами узбекских племен за центральную власть. Аштарханиды окончательно теряют свои позиции в ряд областей ханства и в итоге удачного государственного переворота мангиты пришли к власти.

Как показывает название исследования другого ученого независимого Таджикистана Б.Р. Турсунова, его работы посвящены непосредственно исследованию политической истории Кокандского ханства. Для того, чтобы показать политическую атмосферу в период генезиса династии мингов и формирования Коканда как самостоятельное владение и в дальнейшем самостоятельного государства, Б.Р. Турсуновым обрисована полная картина политической жизни в государство Аштарханидов в конце XVII в. в начале XVIII в. Автор старался подробно показать основные почвы политического раздробления династии Аштарханидов, который служил образования нового государства за счет территории государства Аштарханидов. В монографии, помимо анализа и изложения политических вопросов, рассмотрено вопросы социальных, этнических и дипломатических отношений. Все эти вопросы, рассмотрены на основе исторических хроник кокандских авторов и работы бухарских историков [10]. Вторая глава первой книги Б.Р. Турсунова «Образование Кокандского ханства» рассматривает исследуемой нами темы. Как правильно отвечает автор «Глава «Образование Кокандского ханства» тесно связано с политическим положением Бухарского ханства в конце XVII в. - начале XVIII века» [10,87]. Здесь показано ослабление центральной власти главной причиной усиления сепаратизма и возникновения самостоятельных владений в ханстве. Другой причиной ускорения самостоятельности Ферганы, показано её географическое расположения. Фергана в месте с областями Курама (в прошлом Илак), Ташкент являлось окраиной для Аштарханидов, который расположен между долинами и оазисами (Мавераннахр) и кочевой степной зоной современных северных районов Киргизии и южные регионы Казахской Республики (в исследуемый период эти регионы назывались Дашти Кипчак). Когда географическое расположения региона Б.Р. Турсунов считал не менее важной причиной отделения от центральной власти Ферганы, он был прав [10,87]. Ведь начиная последние годы правления Субханкули-хана (1680-1702 гг.) и период правления Убайдулла-хана, их власть в полностью зависело позиции эмиров кочевых узбекских племен. Без их помощью перечисленные правители не смогли организовать поход даже в округе столицы во время подавления сопротивления мятежно настроенных племенных вождей и наместников.

В эпоху социализма при анализе исторических хроник, сочинений, историки учитывали политическую со ответственность коммунистическую идеологию материала. Основное

внимание было уделено выявлению классового характера исторических событий. Характерной чертой исследований советской эпохи, тесно было связано коммунистической идеологией, где при анализе суть событий учитывалось классовый интерес. Те исторические сведения которые не отвечали интересам коммунистической идеологии были игнорированы или отвергнуты. Несмотря этим лженаучным требованиям, ученые Таджикской ССР смогли обрисовать объективную картину истории таджикского народа в конце XVII – начале XVIII века. Среди исследователей советской эпохи заслуживает внимание исследования академиков Б.Г. Гафурова, Б.А Литвинского, А.М. Мухтарова, чьи работы были затронуты исследуемому периоду.

Таким образом, в годы независимости Республики Таджикистана, учеными было исследовано ключевые вопросы истории политической жизни таджикского народа. В исследования данного периода исследователи обратили внимания сведениям исторических письменных источников того периода, большинство авторов которых были свидетелями или непосредственными участниками событий тех времен. Характерной чертой исследования годы независимости заключается в том, что в них внимание ученых обращено сопоставлению и анализу суть описания происходящих событий. В исследованиях нет разъяснений классовой борьбы, отвечает ли события тех времен по интересам коммунистической идеологии. Исследователи свободны от идеологических давлений и цензурных структур. В работах главное внимание уделено, на объективное освещение истории таджикского народа в канун XVII в. - начале XVIII в.

Рецензент: Усмонзода А., д.и.н., профессор

ЛИТЕРАТУРА:

1. Гафуров Б.Г. История таджикского народа в кратком изложении. С древнейших времён до Великой Октябрьской Социалистической Революции 1917 г. – М.: Гос-е изд-во Политической литературы, 1955. – 543с.
2. Гафуров Б.Г. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история. – М.: Наука, 1972. – 425 с.
3. Джурабаев Дж.Х. Политическая история Бухарского эмирата во второй половине XVIII – середине XIX вв. (по материалам письменных источников). – Худжанд: Ношир, 2013. – 318 с
4. История таджикского народа. Том II. Книга вторая. Поздний феодализм (XVII в. – 1917 г.). Под редакцией д.и.н., Б.И. Искандарова и к.и.н., А.М. Мухтарова. – М.: Наука, 1964. – 356 с.
5. Мулла Ибадаллах и Мулла Мухаммад Шариф. Тарих-и амир Хайдар («История эмира Хайдара»). Рукопись Института Востоковедения им. А. Беруни АН РУз, № 1836.
6. Мухаммад Шариф ибн Мухаммад Наки. Таж ат-таварих («Венец летописей»). Рукопись востоковедения им. Абу Райхана Беруни АН РУз, № 1999).
7. Набизода М.С. Политическое положение Центральной Азии в конце XVII – начале XVIII века (по сведениям письменных источников бухарских) // Вестник Таджикского национального университета, 2024., № 12., Часть I. – Душанбе : Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷума. – С.19-23.
8. Саидов А. Политическое и социально-экономическое положение Бухарского ханства в XVII-первой половине XVIII вв. – Душанбе: Дониш, 2010. – 292 с.
9. Саидов С.С., Гафуров Р.Х. Торгово - дипломатические взаимоотношения среднеазиатских ханств во второй половине XVIII и начале XX вв. согласно первоисточникам Вестник Таджикского национального университета, 2024., № 12., Часть I. – Душанбе : Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷума. – С.19-23.
10. Турсунов, Б.Р. История Кокандского ханства (политический кризис, аннексия и завоевание ханства). Книга II. - Худжанд: Меъроҷ, 2024. – 376 с.

ИССЛЕДОВАНИЕ ПОЛИТИЧЕСКОГО ПОЛОЖЕНИЯ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В КОНЦЕ XVII – НАЧАЛЕ XVIII ВЕКА УЧЕНЫМИ ТАДЖИКИСТАНА

В статье рассматривается политическое положение Центральной Азии в конце XVII – начале XVIII века по исследованию историков Таджикистана в советской эпохе и в годы независимости. Особое внимание уделено исследованиям, которые рассматривают политической жизни конца XVII – начале XVIII века. Рассмотренные исследования советского и постсоветского периодов, возникли на основе сопоставления и анализа доступных письменных источников и исторических хроник. Характерной чертой исследований советской эпохи, тесно было связано коммунистической идеологией, где при анализе суть событий учитывалось классовый интерес. Те исторические сведения которые не отвечали интересам коммунистической идеологии были игнорированы или отвергнуты. Несмотря этим лженаучным требованиям, ученые Таджикской ССР смогли обрисовать объективную картину истории таджикского народа в конце XVII – начале XVIII века. Среди исследователей советской эпохе заслуживает внимание исследования академиков Б.Г. Гафурова, Б.А. Литвинского, А.М. Мухтарова, чьи работы были затронуты исследуемому периоду. В годы независимости возникли новые фундаментальные исследования по истории Бухарского ханства (эмирата) и Кокандского ханства, ученых независимого Таджикистана. Среди исследований особо выделяется солидные монографии профессоров А. Саидова, Дж.Х. Джурабаева, Б.Р. Турсунова, где всесторонне исследовано история таджикского народа в исследуемый период.

Ключевые слова: исторические исследования, советская эпоха, классовый интерес, объективизм, независимость, история Кокандского ханства, Бухарское ханство, эмират, Аштарханиды, мангиты, политическая раздробленность, мингы.

ОМУЗИШИ ВАЪЗИ СИЁСИИ ОСИЁИ МАЪНА ДАР ОХИРИ АСРИ XVII – ИБТИДОИ АСРИ XVIII АЗ ЧОНИБИ ОЛИМОНИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола ваъзи сиёсии Осӣи Марказӣ дар охири асри XVII — ибтидои садаи XVIII дар асоси паҷуҳишҳои муаррихони Тоҷикистон дар даврони Шуравӣ ва солҳои истиқлолият баррасӣ шудааст. Ба тадқиқотҳое, ки ҳаёти сиёсии охири асри XVII — ибтидои асри XVIII - ро таҳқиқ мекунанд, диққати махсус дода мешавад. Тадқиқотҳои баррасишуда дар замони Шуравӣ ва пасоШуравӣ дар заминаи муқоиса ва таҳлили сарчашмаҳои ҳатӣ ва солномаҳои таърихӣ ба вучуд омадаанд. Хусусияти фарқкунандаи тадқиқот дар давраи Шуравӣ бо мафкураи коммунистӣ зич алоқаманд буд, ки дар он ҳангоми таҳлили моҳияти воқеаҳо манфиатҳои синфӣ ба назар гирифта мешуданд. Он маълумотҳои таърихӣ, ки ба манфиатҳои ғояҳои коммунистӣ мувофиқ набуданд, ба эътибор намегирифтанд ё рад карда мешуданд. Бо вучуди ин талабҳои ғайриилмӣ олимони ҶШС Тоҷикистон тавонистанд, воқеаҳои объективӣ таърихӣ ҳалқи тоҷикро дар охири асри XVII — ибтидои асри XVIII тасвир кунанд. Дар байни муҳаққиқони даврони Шуравӣ тадқиқотҳои академикҳо Б.Г. Гафуров, Б.А. Литвинский, А.М. Мухторов давраи таҳқиқшуда таъсир расондааст. Дар солҳои истиқлолият аз чониби олимони кишвар оид ба таърихӣ хонии аморати Бухоро ва хонии Қўқанд паҷуҳишҳои нави бунёдӣ ба вучуд омаданд. Дар байни онҳо тадқиқотҳои илмӣ профессорон А. Саидов, Ҷ.Х. Ҷўрабоев, Б.Р. Турсунов, ки дар он таърихӣ ҳалқи тоҷик дар давраи таҳқиқшуда ҳаматарафа омӯхта шуд.

Калидвожаҳо: таърихиносии, даврони Шуравӣ, манфиатҳои синфӣ, объективизм, истиқлолият, таърихӣ хонии Қўқанд, хонии Бухоро, аморат, Аштархониён, мангитҳо, парокандагии сиёсӣ, мингҳо.

STUDY OF THE POLITICAL SITUATION OF CENTRAL ASIA AT THE END OF THE 17TH - BEGINNING OF THE 18TH CENTURY BY SCIENTISTS OF TAJIKISTAN

The article examines the political situation in Central Asia in the late 17th – early 18th century based on research by historians of Tajikistan during the Soviet era and during the years of independence. Particular attention is paid to studies that examine the political life of the late 17th –

early 18th century. The considered studies of the Soviet and post-Soviet periods arose from a comparison and analysis of available written sources and historical chronicles. A characteristic feature of the research of the Soviet era was closely connected with communist ideology, where class interests were taken into account when analyzing the essence of events. Those historical data that did not meet the interests of communist ideology were ignored or rejected. Despite these pseudoscientific demands, scientists of the Tajik SSR were able to outline an objective picture of the history of the Tajik people in the late 17th – early 18th centuries. Among the researchers of the Soviet era, the research of academicians B.G. Gafurov, B.A. Litvinsky, A.M. Mukhtarov, whose works were affected by the period under study, deserve attention. During the years of independence, new fundamental studies on the history of the Bukhara Khanate (emirate) and the Kokand Khanate, scientists of independent Tajikistan, arose. Among the studies, the solid monographs of professors A. Saidov, J.Kh. Dzhurabaev, B.R. Tursunov, where the history of the Tajik people in the period under study is comprehensively studied, stand out.

Keywords: *historical research, Soviet era, class interest, objectivism, independence, history of the Kokand Khanate, Bukhara Khanate, emirate, Ashtarkhanids, Manghits, political fragmentation, Mings.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Набизода Мирзотоҳир Сайфидин* - МДТ “Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафурова”, номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи таърихи умумӣ. Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд, кӯч. Мавлонбеков 1. Тел.: (+992)92 7651045; E-mail: mirzo-3787@mail.ru

Сведения об авторе: *Набизода Мирзотохир Сайфидин* - ГОУ “Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова”, к.и.н., доцент кафедры всеобщей истории. Адрес: 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, ул. Мавлонбекова 1. Тел.: (+992)92 7651045; E-mail: mirzo-3787@mail.ru

Information about the author: *Nabizoda Mirzotohir Sayfidin* - SEI “Khujand State University named after academician Bobojon Gafurov”, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of General History. Address: 735700, Republic of Tajikistan, city. Khujand, St. Mavlonbekova 1. Tel.: (+992)92 7651045; E-mail: mirzo-3787@mail.ru

The Stone Age is considered one of the most important and longest periods in human history. It begins with the appearance of new people on earth and their tools, which according to modern data covers about 2.5 million years ago. It was during the Stone Age that changes in the physical appearance of the genus Homo (from Homo habilis to Homo sapiens) took place under the influence of evolutionary and adaptation processes, as well as cultural factors.

Paleoanthropological finds play a key role in the study of evolution, early settlement and human history in the prehistoric period. Paleoanthropological finds of the Stone Age from the territory of Central Asia, including Tajikistan, are important for understanding these problems.

Natural and geographical conditions of Tajikistan contributed to the settlement of ancient people here since the Paleolithic period. This fact is confirmed by the presence of sites of all periods of the Stone Age (Paleolithic, Mesolithic, Neolithic) on its territory. The most ancient site of early man in Tajikistan Kuldara (950-850 years old) in Khovaling district of Khatlon region belongs to the Lower Paleolithic period.

The oldest anthropological find of the Stone Age from the territory of modern Tajikistan to date is a milk tooth (incisor) fossil child (Fig.1), discovered at the Middle Paleolithic site of Khudji. The Khudji site of the Mousterian period is located in the village of Khudji bolo, Shahrinav district, about 40 km west of Dushanbe [6, p.115]. The site was discovered in 1977 during construction work. In 1978, archaeologist V.V. Ranov and geologist A.A. Nikonov conducted excavations at this site, where numerous artifacts from the Mousterian era were found [6, p.115]. Repeated excavations of the sites (by V.V. Ranov) were carried out in 1997, during which two more cultural layers were identified. Numerous traces of campfires, fragments of animal bones, and a unique find - a human tooth - were found in the cultural layers. The human tooth was found on the second layer of the cultural horizon. According to a series of radiocarbon dates (14C) on charcoal, the age of the site ranges from 42 to 37 thousand years ago [13, p.273].

Fig 1 . An infant milk tooth (incisor) from the
Mousterian sites of Kudji.

Source:Trinkaus et al⁵.

It is well known that the question of whether the teeth from the Khudji site belong to the genus Homo has become a subject of debate among researchers. A famous American paleoanthropologist, Eric Trinkaus, was involved in the morphological study of the teeth. He came to the conclusion that the tooth from the Khudji site belonged to archaic Homo sapiens, not Neanderthals. This researcher notes that this tooth is “unremarkable for a Late Pleistocene archaic human in its overall dimensions and pattern of wear. It is a different from many Late Pleistocene late archaic humans in having a minimal presence of marginal ridges, but the same pattern is encountered among other Middle and Upper Paleolithic human remains” [16, p.581-582].

⁵ Trinkaus E., Ranov V.A., Lauklin S. Middle Paleolithic Human deciduous incisor from Khudji, Tadjikistan // Journal of Human Evolution. 2000. Vol. 38. P. 578.

The famous Soviet and Russian anthropologist Alexander Alexandrovich Zubov (1932-2013) also attributed the tooth from the Khudji site to archaic forms of Homo sapiens. He writes: “The dimensions of the tooth from the Khudji site correspond to the range of variations of fossil archaic forms of Homo sapiens [11, p.101-102].

We draw attention to the fact that due to the development of new methods and their application in modern paleoanthropological research, give specialists the opportunity to obtain more information. One of the most widespread methods is genetic analysis (study of ancient DNA), which is a very effective tool for studying such problems as evolution, migration processes, genetic relatedness and diversity of human populations.

On the initiative of the A. Donish Institute of History, Archaeology and Ethnography of the National Academy of Sciences in 2022 for a more in-depth study of the tooth from the sites of Khudji was transferred for DNA analysis to the laboratory of the Globus Institute of the University of Copenhagen in Denmark. Paleoproteomic analysis was performed on the tooth. Paleoproteomic analysis of the milk tooth, based on the protein fragments found, showed that it probably belonged to a Neanderthal child. The results of this analysis have already been presented in a preprint [18, p.14].

It is worth noting that, despite the data obtained, the question of whether the milk tooth (incisor from Khudji) belongs to the genus Homo is still open. Further research is required to determine whether it belongs to Homo sapiens or Neanderthals.

It is worth noting that, despite the data obtained, the question of whether the milk tooth (incisor from Khudji) belongs to the genus Homo is still open. Further research is required to determine whether it belongs to Homo sapiens or Neanderthals.

It is impossible not to mention other significant anthropological finds of the Neolithic (New Stone Age) period discovered in Tajikistan. The finds represent paleoanthropological materials from Neolithic layers of Tutkaul and Soy-Sayod monuments in the flood zone of the Nurek Hydro Power Station.

The multilayer site Tutkaul was located 45 km southeast of Dushanbe on the bank of the Vakhsh River in the flood zone of the Nurek HPP reservoir (Danghara district, Tajikistan). Currently, the site is completely flooded with water. The site was discovered in 1956 by archaeologist A.P. Okladnikov [8, p.3-21]. During the rescue archaeological works in the flood zone of the Nurek hydroelectric power station Nurek detachment of the Tajik archaeological expedition under the leadership of V.A.Ranov worked here. During six field seasons (1963, 1965-1969) the site was almost completely investigated by this group [14, p.133-147].

At the Tutkaul site, anthropological material was obtained from three burials. Paleoanthropological finds represented 2 skeletons of adult women and 2 children's skeletons. Descriptive features of paleoanthropological materials from the Neolithic site Tutkaul are given in Table 1.

Table 1. Descriptive data on paleoanthropological finds from Tutkaul site

Burial number	Number of individuals	Gender	Age	Исследователь
Burial 1	Individual 1	female	30-40 years	T.P.Kiyatkina
Burial 2	Individual 2	female	Maturus	T.P.Kiyatkina
Burial 3	Individual 3 Individual 4		5-6 years Ab.4 years	T.P.Kiyatkina

All the burials were located in the second cultural layer, which belongs to the Hissar Neolithic culture (VI-II thousand years B.C.). The skeletons were lying on the left side and oriented with the head in the direction of southeast/northwest (Fig. 2).

Fig.2. Female skeleton (30-40 years old) from burial 1 of Tutkaula site. Photo from the archive of V.A. Ranov A.Donish IAAE NAST

The weight of paleoanthropological material from the Tutkaul burials was investigated and published by T. P. Kiyatkina [2, p.6-11], [5, p.149-157]. According to her description, all skulls from the first burial of Tutkaul have the same characteristics. They are characterized by thin, long, massive skull with sloping forehead, narrow and medium-high face and low orbits. T.P. Kiyatkina attributed all skulls from Tutkaul to the dolichocranial low-differentiated type, which combines features of Cro-Magnon and Mediterranean types [5, p.156].

In 1972, the Nurek detachment of the South Tajik archaeological expedition (chief A.Yusupov) discovered burials on the Neolithic horizon of the Soy-Sayod settlement (4 km from Tutkaul site) [17, p. 22-27]. In the burial was buried a man over 60 years old. The sex of the skeleton is not precisely determined. In one article T.P.Kiyatkina indicates the sex as female, in another - as male [3, p.404], [4, p.528]. As researchers note for such a period, it was a very old man, because according to the study of Neolithic anthropological finds from other regions, people died early without reaching old age. According to the description of T.P.Kiyatkina on the upper jaw teeth were not preserved, and on the lower jaw on the contrary all teeth were preserved, but were erased to the root. Caries was not fixed. The skeleton from Soy-Sayod is characterized by such features as a long, narrow skull with a sloping forehead, a narrow and low face and low orbits. By its descriptive and measuring features, the skull from the Soy-Sayod burial mentions the skulls from the Tutkaul burials. These features allowed T.P.Kiyatkina to attribute the skulls from Soy-Sayod as an ancient Mediterranean type to the European race [4, p.526], [1, p. 547-548]. According to T.P. Kiyatkina, the skull from Soy-Sayod has similarities with Early Neolithic skulls from Monjukla-Depe in Southern Turkmenistan and skulls from the Mazandaran culture in Northeastern Iran [5, p.155].

An international team of scientists with the participation of specialists from Russia and Tajikistan (Group leader Shnayder S.V.) conducted a re-study of paleoanthropological finds from the Tutkaula site, which are stored in the repository of the A.Donish Institute of History, Archaeology and Ethnography of the National Academy of Sciences of Tajikistan. The bones of postcranial skeletons from the second and third burials of the Tutkaul site were available for re-study. The bones of the postcranial skeletons from the second and third burials of the Tutkaul site were available for re-examination. In the course of working with the collections, a tooth from the box containing bones from burial 2 was also examined (Figure 3). This tooth is described in the 1967 field report as follows: "During the removal of bones under the ulna, a tooth of an adult old man (canine) was found" [12, p.35], [12, p.35]. However, repeated examination revealed that this tooth was a lower premolar.

Figure 3. Photo of a tooth of an elderly man from Burial No. 3 of the Tutkaul site. Source: Schneider S.V. et al⁶.

As mentioned above, genetic analysis is widely used in modern palaeoanthropological research. Genetic analysis was used to determine the identification of the tooth from burial 2 at the Tutkaul site. As a result of the genetic analysis, it was determined that the tooth from burial 2 at the Tutkaul site belonged to an older man. The genetic study of mitochondrial DNA from the tooth showed that its genetic lineage is related to the oldest North Eurasian populations (Upper Palaeolithic of Eastern Siberia) and has similarities with the Neolithic population of Iran [15, p.14]. A detailed analysis was carried out on a vertebra from burial 3 at the Tutkaul site. As a result, one of the children buried in burial 3 was found to have hepatitis B virus, which belongs to a lineage not found in Neolithic European populations [7, p.182-188]. In order to determine the age of the burial, radiocarbon analysis was also repeated on a skeletal bone fragment from burial 3. The new radiocarbon dates the burial to 8425-8025 CalBR (GV-02104.7450 + 106 BR) [14, p.11].

Thus, the anthropological finds presented in this report are the most important source for the study of the prehistoric history of Tajikistan. The analysis of anthropological finds together with archaeological finds once again shows the existence of different human populations and archaeological cultures in Central Asia during the Stone Age. The results of the genetic study of materials from Tutkaul show the interaction of different populations of the European race in the Neolithic, which indicates complex migratory and cultural processes in the region.

References:

1. Dubova N.A. Anthropological data on the problem of ethnogenesis of Tajiks /Ethnogenesis and ethnic history of the Tajik people. Dushanbe, 2021.-Vol. 1.-979 p.
2. Kiyatkina T.P. Materials for the paleoanthropology of Tajikistan. Dushanbe: Donish, 1976.- 187 p.
3. Kiyatkina T.P. Palaeoanthropology of the western regions of Central Asia in the Bronze Age. Dushanbe: Donish, 1987.-124 p.
4. Kiyatkina T.P. Paleoanthropology of earliest and ancient Central Asia. History of the Tajik people/ N.N. Negmatov, ed. Dushanbe: Donish, 1998.-PP.524–543.
5. Kiyatkina T.P., Ranov V.A. The first anthropological finds of the Stone Age in Tajikistan//Question of Anthropology. Moscow, 1971. Issue 37,- PP. 149-157.
6. Khujageldiev T.U. 2022. Reconstruction of the technology of knapping stone by the method of conjoining at the Mousterian site of Khudji// Muarrikh, 2022
7. Kocher A., Papac L., Bargaera R. et al. The millennia of hepatitis B virus evolution//Science, 2021.-Vol. 374. Iss. 6564.- PP. 182-188
8. Okladnikov A.P., On the activity of the Tajikistan archaeological expedition in 1956/Archaeological works in Tajikistan, 4 (1956). Dushanbe: Academy of Sciences of the Tajik SSR, 1959. -PP. 3–21.
9. Posth C., Yu H., Ghalichi A., Rougier H. et al. Palaeogenomics of Upper Palaeolithic to Neolithic European hunter gatherers // Nature, 2023. 615, 7950. -P. 117–126.
10. Ranov V. A., Laukhin S. A., Zubov A. A. The first discovery of the remains of primitive man in Tajikistan//Nature, 1998.-No. 7. –PP.101-102

⁶Shneider S.V., Berezina N.Y., Filimonova T.G., Alisher kyzy S., Buzhilova A.P. Results of a new study of anthropological materials of Central Asia (on the materials of the sites Tutkaul and Kailu) //Russian Archaeology.-M., 2023.- № 4.-P.12.

11. Ranov V.A., 1968. Report on the activity of the Nurek archaeological detachment for 1967. Archive of the A. Donish Institute of History, Archaeology and Ethnography of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Dushanbe. 35 p.
12. Ranov V.A., Khudzhaeldiev T.U. 2014. Excavations of the Middle Paleolithic site of Khudzhi in 1997/Archaeological works in Tajikistan.-Dushanbe, 2014. Issue XXXVII. PP-273-334.
13. Ranov V.A., Korobkova G.F. Tutkaul – a multi-layered settlement of the Hissar culture in South Tajikistan//Soviet archaeology, 1971.-№2.-PP.133–147.
14. Schnayder S.V., Berezina N.Ya., Filimonova T.G., Alisher S.Kyzy., Buzhilova A.P. Results of a new study of anthropological materials of Central Asia (based on materials from the Tutkaul and Kailu sites) // Russian Archeology. Moscow, 2023.- No. 4. -PP. 7-19
15. Trinkaus, E., Ranov, V. A., Lauklin S.A. Middle Paleolithic human deciduous incisor from Khudji, Tajikistan//Journal of Human Evolution, 2000.-Vol. 38(4). -PP. 575–583.
16. Yusupov A. Report of the Nurek group (1972). Archaeological works in Tajikistan 12 (1972). Dushanbe: Donish, 1976.-PP. 22–28
17. Zandra Fagnäs, Gaudry Troché, Jan-Pieter Buylaert, Khujageldiev Tura, Kurbanov Redzhep, Jesper V. Olsen, Mikkel Winther Pedersen, Frido Welker,. Cleaning the Dead:Optimized decontamination enhances palaeoproteomic analyses of a Pleistocene hominin tooth from Khudji, Tajikistan, 2024.-PP.1-18. <https://doi.org/10.1101/2024.06.13.598810>;

THE MOST ANCIENT ANTHROPOLOGICAL FINDS IN THE TERRITORY TAJIKISTAN

Also results their research are presented in the review article paleoantropologicheskyy finds of the Stone Age from the territory of modern Tajikistan of the territory. Paleoantropologicheskyy finds (bone remains of people) are key sources of information which are found in results of archaeological works. Now from the territory of Central Asia separate anthropological finds of the Stone Age which demonstrate early settling of the ancient person in the region are known. In this situation anthropological finds of the Stone Age in Tajikistan take the key place. The most ancient anthropological find from the territory of modern Tajikistan is tooth of the child, found on srednepaleoliticheskyy Hudzhi's parking (42-37 thousand years) today. According to a morphological research, tooth belongs to Homo sapiens, and a paleogeneticheskyy research — to Homo neanderthalensis.

Several significant anthropological finds of the Neolithic era occurred about Tutkaul's monuments (IV thousand years) and Sai-Sayyoda. In Tajikistan. The genetic analysis which is carried out by the international group of scientists on bone remains from burial of a monument of Tutkaul in combination with archaeological data once again show existence of various human populations in Central Asia in the Neolithic.

Keywords: *find, Stone Age, Tajikistan, paleoanthropology, Hudzhi, Tutkaul, research, result.*

ДРЕВНЕЙШИЕ АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЕ НАХОДКИ НА ТЕРРИТОРИИ ТАДЖИКИСТАН

В обзорной статье представлены палеоантропологических находок каменного века с территории современного территории Таджикистана и результаты их исследование. Палеоантропологические находки (костные останки людей) являются ключевыми источниками информации, которые обнаруживаются в результаты археологических работ. В настоящее время с территории Средней Азии известны разрозненные антропологические находки каменного века, которые свидетельствуют о раннем заселении древнего человека в регионе. В этой ситуации антропологические находок каменного века в Таджикистане занимают ключевое место. Самая древняя антропологическая находка с территории современного Таджикистана на сегодняшний день является зуб ребёнка, найденных на среднепалеолитической стоянки Худжи (42-37 тыс.лет). Согласно морфологическому исследованию, зуб относится к Homo sapiens, а палеогенетическое исследование — к Homo neanderthalensis.

Несколько значимых антропологических находок эпохи неолита происходили с памятники Туткаула (IV-тыслет) и Сай-Сайёда. В Таджикистане. Генетический анализ, проведённый международной группой учёных на костных останках из погребения памятника Туткаула в сочетании с археологическими данными, ещё раз показывают существование различных человеческих популяций в Средней Азии в неолите.

Ключевые слова: находка, каменный век, Таджикистан, палеоантропология, Худжи, Туткаул, исследование, результат

БОЗЁФТҲОИ ҚАДИМТАРИНИ АНТРОПОЛОГӢ ДАР ҲУДУДИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи ироагардида натиҷаи таҳқиқоти бозёфтҳои палеоантропологии асри санги ҳудуди имрӯзаи Тоҷикистон оварда шудааст. Бозёфтҳои палеоантропологи (боқимондаҳои устухонҳои одам) сарчашмаи калидии иттилоотие мебошанд, ки дар натиҷаи ковишҳои бостоншиносӣ ба даст омадаанд. Айни ҳол дар ҳудуди Осиёи Миёна бозёфтҳои ҷудогонаи антропологии асри санг маълум ҳастанд, ки аз маскуншавии одамони қадим дар ин минтақа шаҳодат медиҳанд. Бозёфтҳои антропологии асри санги Тоҷикистон дар ин ҳолат мавқеи калидиро доро мебошанд. Қадимтарин бозёфти антропологии ҳудуди Тоҷикистони имрӯза дандони кӯдак буда, он аз бошишгоҳи палеолити миёнаи Хучӣ (синнаш 42-37 ҳазор сол) пайдо гардидааст. Тибқи таҳқиқоти морфологи дандон ба *Homo sapiens* ва аз рӯи таҳқиқоти палеогенетикӣ ба *Homo neanderthals* мансуб мебошад.

Дар Тоҷикистон якҷанд бозёфти пурарзиши антропологии аҳди неолит аз ёдгориҳои Туткавул (ҳазорсолаи IV) ва Сойи Сайёд ба даст омадаанд. Таҳлили генетикии гурӯҳи пажуҳишгарон дар боқимондаҳои устухонҳои гӯрхонаҳои ёдгориҳои Туткавул дар якҷоягӣ бо маълумоти бостоншиносӣ бори дигар мавҷудияти популятсияҳои гуногуни одамони замони неолитиро дар Осиёи Миёна нишон медиҳад.

Калидвожаҳо: бозёфт, асри санг, Тоҷикистон, палеоантропология, Хучӣ, Туткавул, таҳқиқот, натиҷа.

Маълумот дар бораи муаллифон: **Наврузбеков Маснав Ниёзмамадович** - ходими илмӣ шуъбаи этнология ва антропологияи таърихи Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А.Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Нишонӣ: шаҳри Душанбе, 734025, хиёбони Рудакӣ, 33. Телефон (+992) 938404540, E-mail: n-masnav83@mail.ru

Шоинбеков Фируз Нағзибекович - номзоди илмҳои таърих, ходими илмӣ шуъбаи бостоншиносии Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А.Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Нишонӣ: шаҳри Душанбе, 734025, хиёбони Рудакӣ, 33. Телефон: (+992)502149991, E-mail: shoinbek85@mail.ru

Сведения об авторах: **Наврузбеков Маснав Ниёзмамадович** - научный сотрудник отдела этнологии и исторической антропологии Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша Национальной Академии наук Таджикистана. Адрес: город Душанбе, 734025, Республики Таджикистан проспект Рудаки 33. Телефон: (+992) 938404540, E-mail: n-masnav83@mail.ru

Шоинбеков Фируз Нағзибекович – кандидат исторических наук, научный сотрудник отдела археологии Института истории, археологии и этнографии им.А. Дониша Национальной Академии наук Таджикистана. Адрес: город Душанбе, 734025, Республики Таджикистан проспект Рудаки 33. Телефон: (+992)502149991, E-mail: shoinbek85@mail.ru

Information about the authors: **Navruzbekov Masnav Niyozmamadovich**, research associate of the Department of Ethnology and Historical Anthropology of the A.Donish Institute of History, Archaeology and Ethnography of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: Dushanbe city, 734025, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue 33. Phone: (+992) 938404540, E-mail: n-masnav83@mail.ru.

Shoinbekov Firuz Nagzibekovich - Candidate of Historical Sciences, research associate of the Department of Ethnology and Historical Anthropology of the A.Donish Institute of History, Archaeology and Ethnography of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: Dushanbe city, 734025, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue 33. Phone: (+992) 502149991, E-mail: shoinbek85@mail.ru

Таърих пур аз намунаҳои зиндаи воқеист ва онҳо далели онанд, ки фаросати зан низ бисёр қудратҳо дошта, на танҳо азизону аҳли хонаводаи худ, балки қавмҳову ҷомеаҳои бузургро аз гирудори хонаводагӣ ва муноқишаҳои шикастовари башарӣ борҳо наҷот бахшидааст.

Одамони қадим чунин ақида доштанд, ки мардон дар тафаккур аз занон бартарӣ дошта, андешаи онҳо хеле баланду беканора мебошад. Аммо занҳо чун сарчашмаи эҳсосот ба тафаккури мардон танҳо маънӣ мебахшанду бас.

Дар ҳаёти иқтимоии ҷомеаи имрӯзаи тоҷик мақоми зан баланд аст. Вай дар ҳар вазъу шароити қору рӯзгор озодадешу бурдбор, ботамкину фидокор, некирода, дилсузӯ меҳрубон мебошад. Зани имрӯзаи тоҷик ҳамчун фарди масъулиятшинос қобилияти шахсӣ, рафтору масъулияти иқтимоии худро дарк намуда, мувофиқи талаботи замона нақшҳои иқтимоиашро дар ҷомеа сарбаландона иҷро мекунад.

Дар давраҳои Шуравӣ озодии занон маҳз бо дастгириҳои соҳти сотсиалистӣ ба амал омада буд. Доҳии пролетариатҳои ҷаҳон В.И.Ленин инро махсусан қайд намуда, чунин ибрози назар намуда буд: “Ҳокимияти Шуравӣ демократияро аз ҳамаи мамлакатҳои дигари пешқадамтарин дида зиёдтар ба амал гузаронидааст, чунки вай дар қонунҳои худ аз нобаробархукукии зан асаре ҳам боқӣ нагузоштааст” [5, 28].

Ҳокимияти Шуравӣ миллионҳо нафар занони асрҳои аср рӯпӯшу побастаи меҳнаткашро озод карда, қувваи азими эҷодии онҳоро ба қори бузурги сохтмони ҷамъияти коммунистӣ сафарбар намуд.

Ф.Энгелс дар асари машҳури худ “Пайдоиши оила, моликияти хусусӣ ва давлат” навишта буд, ки “аз байн рафтани ҳукуки модарӣ шикасти оламшумули ҷинси зан буд. Шавҳар дар хона ҳам лаҷоми ҳукмрониро ба дасти худ гирифт ва зан мавқеи боэҳтироми худро аз даст дода, ҳамчун канизак эътироф мешуд” [12, 234]. Нобаробарӣ ва мутеии зан дар оила ва ҷамъият баробари моликияти хусусӣ гардидани олот ва воситаҳои истеҳсолот, яъне вақте ба амал омад, ки зан мавқеи намоёни дар замони модаршохӣ доштаи худро аз даст дод, зеро меҳнати ӯ характери ҷамъиятии худро гум карда буд. Вале, баъд аз таназзули авлоди модаршохӣ ва дастболо шудани авлоди падаршохӣ гардиши айём ва раванди ҳаёт занро дар шебу фарозҳояш бисёр имтиҳон кардааст. Саҳифаи гузаштаи таърих гувоҳи медиҳад, ки зани тоҷик дар лобалои зиндагӣ бисёр шиканҷаҳо, ноқомиву маҳдудиятҳоро аз сар гузаронидааст.

Аҳволи занони кишварҳои мусулмони Шарқ ва аз он ҷумла Бухорои амирӣ, ки дар ин ҷо занон аз ҳуқуқҳои оддитарини инсонӣ маҳрум буданд, махсусан вазнин буд. Қариб ҳамаи занон бесавод ва ба шавҳарҳояшон мутеъ буданд.

Вобаста ба ин масъала ба Тоҷикистон назар афканем аҳволи зан дар оилаи тоҷик дар ҳама ҷо якхел набуд ва ин ба он вобаста буд, ки зан дар меҳнати ғоиданок то чӣ дараҷа иштирок дорад. Занони кишлоқҳои водиҳои Тоҷикистон пеш аз револютсия дар зироаткорӣ, ки он асосан вазифаи мардон ҳисоб меёфт хеле кам иштирок мекарданд. Танҳо дар он ҷойҳое, ки мардҳо кам буданд, дар қори дарав ё кӯфтани ғалла занон иштирок мекарданд. Қайд кардан лозим аст, ки аҳволи занон дар Дарвоз нисбатан беҳтар буд. Дар ин ҷо занон дар қорҳои қосибӣ ва боғдорӣ бештар иштирок мекарданд. Дар Қаротегин бошад аҳволи занон вазнин буд. Мардҳо асосан ба зироаткорӣ машғул мешуданд, занҳо бошанд ба ғайр аз хонанишинӣ ҳукуки ягон қор қарданро надоштанд [11, 6].

Вобаста ба ҳолати занони шаҳришин назар афканем онҳо танҳо дар хона нишаста бо пухту паз ва духтудӯз машғул мешуданд. Аз сабабе, ки дар Тоҷикистон пеш аз Инқилоби Октябр саноат хеле суст тараққӣ карда буд занон дар қорҳонаҳо қариб қор намекарданд. Аз ин ҳисоб занон дар ҳаёти сиёсии мамлакат низ иштирок карда наметавонишанд.

Дар аморати Бухоро ҳатто барои харидуфуруши занон бозори махсус вучуд дошт. Таваллудхона ва боғчаҳои кӯдакон бошанд тамоман вучуд надоштанд. Аксар занон пас аз таваллуд дар шароити зидди санитарӣ ба касалиҳо дучор гардида ҳалок мешуданд.

“ – Дар сарзамини Бухоро ашки занон бисёр рехтааст, -навишта буданд занони меҳнаткаши Осиёи Миёна ба занони Закавказе. Дар аморати Бухоро ба зан панҷ кас ҳуҷаинӣ мекард; якум-худо, дуюм -амир, сеюм- шахсе, ки заминро об дошт ва занро кор мефармуд, чорум мулло ва панҷум шавҳар.....” [9, 6]

Идеологҳои буржуазӣ бо ҳар роҳ кӯшиш менамуданд, ки нобаробарии иқтисодӣ ва сиёсии занонро дар ҷамъияти ҳозираи капиталистӣ аз ҷиҳати назария асоснок ва абадӣ гардонанд. Мисоли ин: сотсиологҳои буржуазӣ Г. Спенсер ва философи реакционер Ф. Нитше беҳукукии занонро бо ҳамин асос ҳақ баровардан меҳостанд, ки гӯё занон ба душвориҳои ҷанг баробари мардон тоқат карда наметавонанд, аз ҷиҳати биологӣ нуқсонҳои зиёде доранд, бинобар ҳамин ҳақ надоранд, ки баробари мардон ҳуқуқҳои якхелаи сиёсӣ талаб кунанд.

Наҷодпарастии Олмонӣ Вайнингер занонро “наҷоди паст” ҳисоб карда чунин мешуморид, ки гӯё ба зан хизмати канизӣ хос аст ва ӯ бояд ҳатман ба касе мутеъ бошад. Наҷодпарастии дигар Шопенгауэр чунин ҳисоб мекард, ки занон табиатан ноқисулақланд. Идеологҳои буржуазии миллатчиҳои Осиёи Миёна – ҷадидҳо мегуфтаанд, ки занон набояд дар ягон ҳаракати прогрессивӣ иштирок намојанд, онҳо бояд фармонбардори абадии шавҳар бошанд ва фақат бо корҳои хона машғул шаванд. Мақсади ин ва ба монанди ин дигар назарияҳо он аст, ки занон аз муборизаи оммаи халқ бар зидди капитализм боздошта шаванд.

Аз ин рӯ, занчири асоратро пора карда, нобаробариро барҳам додан, занонро ба сиёсат, ба муборизаи умумии меҳнаткашон барои социализм ҷалб намудан, озодии пурра ва амалии занонро ба даст даровардан лозим буд. Ин роҳи озодиро марксизм-ленинизм нишон дод. Озод гардидани занон аз зулмҳои пай дар пайи таърихӣ яке аз муваффақиятҳои бузургтарини Инқилоби Октябр буд. Дар робита ба ин В.И.Ленин таъкид карда буд, ки “Инқилоби Октябр дар роҳи озодии занон ду қадами асосӣ ба пеш гузошт; якум, вай “аз нобаробарии занон бо мардон аз рӯи қонун ҳеҷ осоре намононд” ва дуюм, моликияти хусусӣ будани замин, фабрикаҳо, заводҳоро бекор кард, бо ҳуди ҳамин “барои озодии пурра ва ҳақиқии занон роҳ кушод” [6, 171]

Саҳифаҳои таърих гувоҳи он аст, ки давлати Шуравӣ тамоми қонунҳои кӯҳнаеро ки занонро дар ҷамъият ва зиндагӣ ба асорат гирифтور мекарданд, бекор намуда, занони миллатҳои пеш мазлумбударо ба оилаи занони советӣ чун занони баробарҳуқуқ дохил намуд.

Вобаста ба масъалаи мазкур давлати Шуравӣ дар аввалин ҳуҷҷатҳои таърихии худ “Декларацияи ҳуқуқи халқҳои Россия”, “Декларацияи ҳуқуқи меҳнаткашон ва халқи истисморшаванда”, нахустин “Конститутсияи Шуравӣ дар муносибатҳои байниҷаҳонии одамон”, дар тарзи зиндагӣ, анъана, маданият ва идеологияи собиқ халқҳои мазлум дигаргуниҳои бузург ворид намуда, озодии занонро тақозо намуд. Ба тӯфайли ҳуҷҷатҳои мазкур асосҳои нобаробарии иҷтимоӣ ва миллии барҳам дода шуда аввалин бор дар таърихи инсоният занони меҳнаткаш расман аз зулму истибдор ва нобаробарӣ озод гардиданд.

Таърихи озодии занони Тоҷикистон бисёр воқеаҳоро медонад, ки ба занони фаранҷӣ партофта ва ба муқобили анъанаҳои динии замони кӯҳнаи феодалӣ баромада тухмату бӯхтонҳо мекарданд ва шаъни онҳоро паст задани мешуданд. Вале органҳои партиявӣ ва советӣ ба ташаббуси ҳуди занон тақия карда, бо чунин ҳодисаҳои нанговар муборизаи беамон мебарданд.

Меъёри раванди сохтмони ҷомеаи сотсиалистӣ мувофиқи қарордодҳои ҳукумат ин баробарҳуқукии зану мард ва иштироки ғайилонаи занон дар ҷамаи соҳаҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангӣ дар мамлакат буд.

Фармон аз 14-уми июни соли 1921 комитети марказӣ одати калиндиҳиро барҳам дода, аз 18 солагӣ ба шавҳар додани духтарҳоро қарор кард. Тибқи ин қонун ба шахсоне, ки духтарони то 18 соларо ба шавҳар медиҳанд, ҷазо пешбинӣ шуда буд. Лекин масъалаи тамоман озод намудани занон ҳамоно як мушкилии ҷомеа бокӣ монда буд. Дар робита ба ин

хукумати Шуравӣ як қатор қарорҳои махсусро қабул намуд, ки барои минбаъд хуб гардидани ҳаёти иҷтимоии занон замина гузошт. Барои иҷрои онҳо занҳои пешқадам ва аввалин муборизони роҳи озодӣ ҷалб шуда буданд.

Партияи Коммунистӣ барои озодии зани тоҷик аз усулҳои гуногун истифода мебарданд. Масалан; кушода шудани клубҳои махсуси занон, мактабҳои занон, ташкилотҳои комсомолии духтарон, ортелҳои истеҳсолии занон ба ҳисоб мерафт.

Маҷлисиҳои вакилзанон конференсияҳои занон, марказҳои асосии кори байни занон, манбаъҳои маданӣ ва меҳнати истеҳсолии занон буданд. Кори сиёсӣ ва тарбиявӣ байни занон хусусан дар арафа ва рӯзҳои иди байналхалқии занон – 8-уми март қувват мегирифт. Чунончӣ, 8-уми март соли 1926 мудирӣ клуби занони шаҳри Хучанд Уғулой Шамсиддинова дар бобати партофтани фаранҷӣ ва ба истеҳсолоти саноатӣ ва хоҷагии қишлоқу ҷалб намудани занони тоҷик кори бузурги сиёсӣ ва тарбиявиро гузаронд. Бо ташаббуси ӯ Тӯхта Ёкубова, Саиднисо Хочаева ва дигарон фаранҷӣ партофтанд.

Дар дӯконҳои занон, ки дар Уротеппа, Ғарм, Қўрғонтеппа, Панҷакент, Кўлоб ва Душанбе кушода шуда буданд кори бузурги сиёсӣ ва тарбиявӣ гузаронида мешуд. Дӯкони занон, ки соли 1927 дар шаҳри Душанбе кушода шуда буд ва ба он Е. Стржигозина роҳбарӣ мекард дар байни занон маҷлисиҳо гузаронида кори муҳими тарбиявӣ мебард.

Ғалабаи сотсиализм дар ИҶСШ барои таъмини баробарии ҳақиқии занон бо мардон, ба ҳаёти ҷамъиятӣ ва давлатӣ ҷалб намудани онҳо имконияти зарурӣ фароҳам овард. Конституцияҳои буржуазӣ гарчанде принципҳои баробарҳуқуқии мардон ва занонро эълон кунад ҳам, вазъияти нобаробарҳуқуқии занонро дар соҳаҳои ҳаёти иқтисодӣ ва сотсиалӣ нигоҳ медоранд. Ба ин музди меҳнат мисоли равшан шуда метавонад. Агар дар мамлакати мо занон бо мардон музди баробарӣ меҳнат гиранд, пас дар чунин мамлакатҳои тараққиқардаи капиталистӣ ба монанди ШМА музди меҳнати занон -66%, Англия -68%, Япония -43, 2% музди меҳнати мардонро ташкил мекард. [1, 13] Конституцияи Советӣ бошад, ба занон дар бобати бо мардон баробарҳуқуқ буданашон аз ҷиҳати юридикӣ кафолат медиҳад.

Занони Тоҷикистон дар қатори тамоми занони мамлакатамон дар сохтмони сотсиализм хеле фаъолона иштирок кардаанд. Масалан: дар давраи индустриякунонӣ яқоя бо Шарифова Зумрад, дар сохтмони комбинати абрешими Душанбе Қурбонова Сиддиқа, Шарифова Қумрӣ, Қодирова Малоҳат ва дигарон иштирок доштанд. Дар сохтмони калонтарини абрешими Хучанд бошад, дар қатори мардон Хосият Мамадова, Умрӣ Каримова, Начминисо Орифова ва дигарон иштирок намуданд.

Занони Тоҷикистон на танҳо иштирокчиёни сохтмони корхонаҳои саноатии республика балки ташаббускорони ҳаракати навоарӣ низ буданд. Чунончӣ: коргарзанони комбинати абрешими Хучанд Робия Холматова ва Надежда Кравченко ташаббуси хуб нишон дода аз се дастгоҳи калобаресӣ ба шаш дастгоҳ гузаштанд, ки ин албатта нишонаи фаъолнокии кори онҳоро нишон медод.

Занони Тоҷикистон на танҳо дар кори ба амал баровардани индустриякунонӣ фаъолнокии худро нишон медоданд, балки дар гузаронидани революцияи маданӣ низ бевосита иштирок менамуданд. Занон тарғиботчиёни беҳтарини маърифатнокии омма буданд. Масалан: омӯзгорон Е.Н.Путилина, М.Бозорбоева, Д. Тоҳирова, Е.И. Емельянова, Е.И. Стржигозина ва дигарон на танҳо дар мактабҳои умумӣ дарс медоданд, балки дар бобати барҳам додани бесаводии занони Тоҷикистон низ кори бузургеро ба ҷо меоварданд.

Яке аз зани шоистаи шӯҷоъ Бозорбоева Марям Маликовна аз ҷумлаи занони шинохтаи Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз поягузори соҳаи маорифи халқ ва муаллимони аввалин арбоби давлатӣ, муаллифи зиёда аз 100 мақолаю як қатор асарҳо мебошад.

Марям Маликовна дар синни 16-солагӣ аз соли 1933 фаъолияти кори худро аз маҳфи бесаводӣ дар байни занони Хучанд сар кардааст. Дар ҳамин солҳо дар масъалаи озодии занон дар Хучанд комитети “Ҳучум” дар маҳаллаҳо таъсис ёфта буд. Комитети “Ҳучум” аз ҷумлаи шахсони фаъоли маҳалла иборат буд, он барои баробарҳуқуқии занҳо ва бар зидди вайрон кардани қоидаҳои қонунҳои Шуравӣ мубориза мебард. Ӯ омӯзишгоҳи занонаи шаҳри Хучандро, ки роҳбари он Баҳрӣ Пулодова буд, хатм намуд, пас ҳамчун омӯзгор дар

омӯзишгоҳ дар шуъбаи тайёрӣ кор мекард. Бояд гуфт, ки духтарони ин омӯзишгоҳ дар ҳамаи маҳаллаҳои шаҳри Хучанд курсҳои махфи бесаводӣ кушода, занонро ба савод омӯхтан даъват мекарданд ва Марям Маликовна ба ҳайси раиси “Култ штаб” дар ҳамин омӯзишгоҳ буд. [3, 30-32]

Бозорбоева ғаёлияти кори худро аз омӯзгорӣ сар карда то ба арбоби давлатӣ расида аст. Дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ ӯ дар вазифаи мудири шуъбаи маорифи шаҳри Хучанд буд.

Марям Маликовна дар ҳамин солҳои ҷурмашаққат дар соҳаи маорифи шаҳри Хучанд ғаёлият менамуд ва бояд гуфт, ки душвориҳои соли ҷанг асосан ба дӯши занҳо афтода буд.

Аз саршавии ҷанг то оғози соли 1942 зиёда аз панҷ ҳазор омӯзгорон ба сафи армия даъват шуда буданд. Дар ҳама ҷо ҷи шаҳр ва ҷи деҳот омӯзгор намерасид. Яъне собиқ муаллимони нафақахӯр ба кори омӯзгорӣ ҷалб карда шуда буданд. Ба ғайр аз он баъзе муаллимони қобилиятноки маълумоти миёна дошта барои дар синфҳои панҷу ҳафт дарс додан фиристода шуда ва оид ба тайёр кардани муаллимони ғанҳои алоҳида, муаллимони синфҳои ибтидоӣ курсҳои кӯтоҳмуддат барои аз нав тайёр намудани собиқ муаллимон аз ҷумлаи маҷруҳони Ҷанги Бузурги Ватанӣ курсҳо ташкил карда шуданд. Дар ҷунин шароити сангин Марям Маликовна аз сидқи дил кор бурда худро яке аз коркунони беҳтарини соҳаи маориф дар Хучанди бостонӣ нишон дод. Бояд гуфт, ки Бозорбоева баъд аз ба нафақа баромадан солҳо дар архиви шаҳри Душанбе, ки аз солҳои 1975 то 1992 кор карда аз ин 8 солашро барои дарёб намудани ҳуҷҷатҳои иштирокчиёни ҷанг фиристодагони Ҷумҳурии Тоҷикистон аз Бойгонии Марказии Вазорати мудоғибаи шаҳри Маскав сарфа кардааст.

Дар давоми ин солҳо ҳазорҳо ҳуҷҷатҳои ҷанговарони тоҷик фиристодагони Тоҷикистон ҷамъ карда шуд. Бисёр ҷанговарон аз варақаҳои муқофоти худ беҳабар буданд, ки он хабарҳои хушро Марям Маликовна ба соҳибонаш мерасонид. Номии бойгонии марказии Ҷумҳурии Тоҷикистон баандешаи мо танҳо ба номии ин зани шӯҷоъ, зани фидоӣ маълум буд.

Аз 60 соли ғаёлияти қорӣ, 30 соли онро дар қорҳои роҳбарияти давлатӣ гузаронидааст ва дувоздаҳ маротиба вакили халқ (депутат) дар Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб шуда буд.

Саҳми занон дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ аз нигоҳи таърих хеле назаррас дида мешуд. Онҳо баробари мардон ҳамчун як тан ҷи дар фронту ҷи дар ақибгоҳ барои ҳифзи Ватан бархестанд.

Аз ҷумлаи онон донишҷӯи Донишгоҳи хоҷагии қишлоқи Тоҷикистон Ойгул Муҳаммадҷонова баъд аз хатми техникуми авиатсионӣ фавран ба полки авиатсионӣ ки дар атрофи шаҳри Смоленск воқеъ буд, фиристода шуд. Ин тоҷикдухтари шӯҷоъ борҳо дар майдони ҷанг ҷонбозиҳо карда 97 маротиба ба сӯи душман бо самолёти худ парвоз кардааст. Барои ин қаҳрамониҳо ба ӯ ордени Ленин дода буданд. [10, 26]

Ниёзова Софиа Муҳаммадҷонова бошад соли 1941 Донишгоҳи тиббиро хатм карда дар Фронти якуми Украина буд ва дар набардҳои озодкунии Воронеж, Белгород, Харьков иштирок карда то ба Берлин рафтааст.

Дигаре аз занони ҷанговар Биҳочал Юсуфҷонова аст (номи ӯ дар китоби сарнавишти халқи Шуравӣ ҷун табиби ҷанговар сабт гардидааст).

Дар соли 1943 ин зани ҷасуру оташқалб баъди хатми Донишгоҳи тиббӣ ба сафи армия дохил шуда худро ҷун табиби ҷарроҳ зани мушфиқ нишон дод. Барои қорнамоиҳои шоён Биҳочал Юсуфҷоноваро бо медали “барои хизматҳои шоистаи ҷангӣ” ва ордени “Ситораи Сурх” сарфароз гардониданд.

Ҳамин тариқ дар солҳои аввали ҷангӣ аз Тоҷикистон дар фронтҳо 40 нафар аз қоркунони тиб, 82 нафар снайпер, 16 нафар қоркунони обухавосанҷ ва 25 нафар дар сафи қӯшунҳои гуногун хизмат мекарданд ва 182 нафар занон муқофотонида шуда буданд [10, с. 85]

Бояд тазаққур дод, ки ин гуна занони шӯҷоъу далер ки ба давлати худ хизматҳои шоиста намудаанд қам нестанд, ба мисоли: Муҳаббат Маҳмудова, Ҳабиба Қаримова,

Низоромоҳ Зарифова, Ибодат Раҳимова, Махфират Каримова, Биҳочал Раҳимова ва дигарон мебошанд.

Ҳамин тариқ занони тоҷик дар раванди ба даст омадани таҳаввулоти соҳти сотсиалистӣ саҳми назарраси худро гузоштанд.

Роли занони меҳнаткаш дар тамоми давраҳои инкишофи сотсиалистии Давлати Шуравӣ бе ниҳоят бузург аст. Занони Тоҷикистон дар давраи бо роҳи революсионӣ ба даст даровардани ҳокимият, дар мубориза барои индустриякунонӣ ва коллективонии мамлакат, дар муҳорибаҳои зидди босмачигарӣ, дар меҳнати бунёдкунонаи озоишта бо мардон паҳлӯ ба паҳлӯ истода пеш мерафтанд. Саҳми занон дар ғалабаи пурраю қатъӣ бар фашизм махсусан калон мебошад. Ба соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ занон торафт бештар ба меҳнат ҷалб карда мешуданд. Агар соли 1933 шумораи заноне, ки дар хоҷагии халқи республика кор мекарданд, 16,7 ҳазор кас бошад, пас дар соли 1958 шумораи онҳо ба 99, 3 ҳазор кас расид, яъне қариб 5,9 баробар афзуд. Ҳукумати Шуравӣ барои коргарзанон дар бобати аз худ намудани ихтисосҳои мураккаби истеҳсолотӣ тамоми шароити имкониятҳоро фароҳам овард. Дар давраи баъд аз ҷанг дар хоҷагии қишлоқи Тоҷикистон занон қувваи халқунанда гардиданд. Масалан: соли 1958 аз шумораи умумии колхозчиёни қобили меҳнат 49 фоизро занон ташкил медоданд. Занони республика дар бобати тараққӣ додани пахтакорӣ, зироаткорӣ, кирмакпарварӣ ва чорводорӣ саҳми калон мегузоранд. Ниғаҳдории тандурустӣ ва маорифи халқ ҳам дар давраи баъд аз ҷанг ба тӯфайли иштироки бевоситаи занон тараққӣ кард. Соли 1958 танҳо дар мактабҳои маълумоти умумии Вазорати маорифи халқи республика бештар аз 7 ҳазор нафар зан кор мекард, ки ин 33 фоизи шумораи умумии муаллимноронро ташкил медод [2, с. 37].

Соли 1958 шумораи занони мутахассиси дорои маълумоти олӣ ва миёнаи махсус, ки дар хоҷагии халқи республика кор мекарданд, назар ба соли 1947 қариб 15 ҳазор нафар, яъне се баробар, шумораи занони дорои маълумоти олӣ бошад 3,8 баробар зиёд шуд. [2,39] Ҳамаи ин муваффақиятҳо дар натиҷаи ғамхорӣ ва кӯмаку ёрии ҳаррӯзаи Ҳизмати Коммунистӣ ва Ҳукумати Шуравӣ ба даст оварда шуда буд.

Ҳамин гуна, занони Тоҷикистон ба мисли ҳамаи занони Шуравӣ бо ғамхории Ҳизмат фаро гирифта шуданд. Барои хизматҳои шоёнӣ таҳсин дар инкишофи хоҷагии халқ, санъат саҳми босазо дар инкишофи илм 18199 нафар занон бо ордену медалҳои ИҶШС мукофотонида, ба 86 нафар занон номи Қаҳрамони Меҳнати Сотсиалистӣ дода шудааст. Оид ба идоракунии давлатӣ васеъ ҷалб намудани занон бо муваффақият ба амал бароварда шуда, 16 нафар зан депутати Совети Олии ИҶШС, 126 зан депутати Совети Олии РСС Тоҷикистон эътироф гардида буданд [4, с. 85].

Фаромӯш набояд кард, ки озодии пурра ва ҳақиқиро занон танҳо дар давраи Тоҷикистони Соҳибистиклол соҳиб гардид.

Занон маҳз дар давраи Истиқлолият ба шохроҳи бузурги таърихӣ қадам гузошта, дар бунёди ҷомеаи демократӣ баробари мардон дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ иқтисодӣ фаъолона ширкат доранд ва бо дарки баланди масъулияти шаҳрвандӣ тамоми нерӯю ғайрат ва кӯшишу заҳмати хешро баҳри манфиатҳои миллӣ равона кардаанд.

Муқарриз: Мирақзода Ф.Ю., н.и.т., дотсент

АДАБИЁТ:

1. Женщины мира / Журнал №2. Москва, 1984. – 34с
2. Занони РСС Тоҷикистон / Маҷмӯаи мухтасари статистикӣ – Душанбе.: Нашриёти Давлатии Тоҷикистон, 1960. – 95с.
3. Исмоилова Б. Мақом ва мавқеи зани тоҷик дар ҷомеа. Гузашта ва имрӯз./ Б.Исмоилова. – Хучанд.: Ношир, 2010. – 64с
4. Кельдиев И. Коммунист Таджикистана /И. Кельдиев, В.А.Рудницкий, В.С.Яшкина. – Изд-во Ирфон, 1984. – 164с
5. Ленин. В.И. Асарҳо. Ҷилди 30./ В.И.Ленин.–Москва.: Нашриёти Партиявӣ (Партиздат), 1932. – 476с

6. Ленин. В.И. Том 32. Институт марксизма – ленинизма при ЦК КПСС / В.И.Ленин. – изд-во: Политической литературы Москва, 1962. – 628с
7. Материалҳои Пленуми Комитети Марказии КПСС./ Душанбе.: Ирфон, 1985. – 430с
8. Материалҳои съезди XXII КПСС. Душанбе.: Нашриёти Давлатии Тоҷикистон, 1962. – 430с
9. Набиева Р. Занони Тоҷикистон / Р. Набиева.– Душанбе, 1986. – 80с.
10. Назарова С. Занони Осиёи Миёна дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ. / С.Назарова. – Душанбе.: Ирфон, 1980. – 88с
11. Набиева Р. Занони Тоҷикистони Советӣ./ Р. Набиева. – Душанбе.: Ирфон, 1967. – 82с
12. Энгельс Ф. Пайдоиши оила, моликияти хусусӣ ва давлат: [тарҷума аз немисӣ]. / Ф. Энгельс – Москва.: Нашриёти АСТ, 2020. – 288с

ВАЗИФА ВА МАСЪУЛИЯТИ ИҶТИМОИИ ЗАНОН АЗ НИГОҲИ ТАЪРИХ

Мавқеъ ва мақоми занони тоҷик дар гузашта ва имрӯз тафовутӣ зиёд дорад. Дар оинаи таърих вазъи занҳо диққатовару маҳзкунада ва ҳамаҷанбаи ҳаёт ба ҳисоб меравад. Дар мақола вазъи занон зиндагонӣ, масъулият ва вазифаҳои занон дар давраҳои ҷамъияти сотсиалистӣ ва ҳамаҷанбаи онҳо дар давраи Ҷанги Бузурги Ватанӣ, ғамхорӣ ва давлати Шуравӣ оид ба беҳтар кардани ҳаёти маданӣ-маишӣ занон сухан меравад. Омӯзиши мавқеи иҷтимоии зан аз назари таърихи ташаккули рушди ҷомеа ва шуури иҷтимоӣ, инчунин аз лиҳози назарияи таҳаввули ҷинсӣ аҳамияту зарурати ҳузури занонро дар тавсеаи давлати дунявӣ ва ҳокимияти қонунӣ нишон дод, ки бунёди он аслан дар тартиби муносибатҳои иҷтимоӣ нисбат ба марду зан, тақсими меҳнат ва вазифаҳо масъулиятҳо миёни онҳо мебошад, ки аз давраҳои қадим муқаррар шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: *Занон, мавқеи иҷтимоӣ, мақом ва масъулияти зан, андешаҳо оид ба озодии занон, давраи Шуравӣ, ҷамъияти сотсиалистӣ.*

СОЦИАЛЬНЫЕ ОБЯЗАННОСТИ И ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЖЕНЩИН С ИСТОРИЧЕСКОЙ ПЕРСПЕКТИВЫ

Положение и статус таджикских женщин в прошлом и сегодня существенно различаются. В зеркале истории положение женщин отразилось порой печально и удручающе, а порой — трогательно и радостно. В статье рассматриваются условия жизни, обязанности и ответственность женщин в эпоху социалистического общества, их вклад в годы Великой Отечественной войны, забота Советского государства об улучшении культурного и быта женщин. Изучение социального положения женщин с точки зрения истории становления и развития общества и общественного сознания, а также с точки зрения теории сексуальной эволюции показало важность и необходимость присутствия женщин в экспансии светского государства и правовой власти, в основе которой по существу лежит порядок общественных отношений между мужчинами и женщинами, разделение труда и ответственности между ними, установившиеся с древнейших времен.

Ключевые слова: *Женщины, социальное положение, статус и ответственность женщин, представления о женской свободе, советский период, социалистическое общество.*

SOCIAL RESPONSIBILITIES AND RESPONSIBILITIES OF WOMEN FROM A HISTORICAL PERSPECTIVE

The situation and status of Tajik women in the past and today differ significantly. In the mirror of history, the situation of women was reflected sometimes sadly and depressingly, and sometimes touchingly and joyfully. The article examines the living conditions, duties and responsibilities of women in the era of socialist society, their contribution to the Great Patriotic War, the concern of the Soviet state for improving the cultural and everyday life of women. The study of the social status of women from the point of view of the history of the formation and development of society and public consciousness, as well as from the point of view of the theory of sexual evolution showed the importance and necessity of the presence of women in the expansion

of the secular state and legal authority, which is essentially based on the order of social relations between men and women, the division of labor and responsibility between them, established since ancient times.

Keywords: *Women, social status, status and responsibility of women, ideas about women's freedom, Soviet period, socialist society.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ҳасанова Маҳфуза Обидовна – Муассисаи давлатии таълимии “Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров”, унвонҷӯи кафедраи таърихи халқи тоҷик. Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд, кӯч. Мавлонбекова 1. E-mail: mahfuzahon-96@mail.ru Тел.: (+992)92 8525533*

Сведения об авторе: *Хасанова Махфуза Обидовна – Государственное образовательное учреждение «Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова», соискатель кафедры истории таджикского народа. Адрес: 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, ул. Мавлонбекова 1. E-mail: mahfuzahon-96@mail.ru Тел.: (+992)92 8525533*

Information about the authors: *Khasanova Makhfuza Obidovna – State Educational Institution “Khujand State University named after Academician Bobojon Gafurov”, applicant of the Department of History of the Tajik People. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekov Street 1. E-mail: mahfuzahon-96@mail.ru Tel.: (+992)92 8525533*

ТАҲКИМИ РАВАНДИ ТАЪЛИМ ВА ТАКМИЛИ СОХТОРИ МУАССИСАҲОИ ТАЪЛИМИИ МИНТАҚАИ КҶҶЛОБ ДАР ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛ

Сафарзода F.F.

Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А.Дониши Академияи
миллии илмҳои Тоҷикистон

Дар такмили ва таҳкими усулҳои иҷроии ислоҳоти мактабҳо, як ҷузъи муҳим таҳкими пояҳои моддию техникаи муассисаҳои томактабӣ ва таҳсилоти миёнаи умумӣ аст. Ба таври умум, масъалаи молиявӣ ва камбуди масолеҳи сохтмонӣ дар охири асри гузашта боис гардид, ки гузаронидани таъмири ҷорӣ ва асосӣ дар муассисаҳо мушкил шавад. Ин ҳолат ба фаъолияти муътадили муассисаҳои томактабӣ ва таҳсилоти миёнаи умумӣ таъсир манфӣ расонид.

Бо мақсади рафъи ин мушкилот ва бо дарки аҳамияти беҳтарсозии шароити таълимӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар сатҳи минтақа мусоидат намуд. Мақсад аз ин корҳо замонавикунонии таҳсилоти томактабӣ ва таҳсилоти миёнаи умумӣ, омода намудани кадрҳо барои соҳа, наشري маводи таълимию методӣ, ва беҳтар кардани инфрасохтор ва таъминоти моддию техникаи муассисаҳои таълимӣ буд.

Барои таҳкими иқтисодии моддию техникаи муассисаҳо, муҳити таълимӣ ва шароити кор бо истифода аз технологияҳои муосир ва масолеҳи сохтмонӣ такмил ёфт, ки ин дар ниҳоят ба баланд бардоштани сифати таълим ва омода намудани кадрҳо мусоидат мекунад. Дар самти ислоҳоти соҳаи таҳсилот, яке аз нишондиҳандаҳои муҳими фаъолияти муассисаҳои таълимӣ таносуби миқдори муассисаҳои таҳсилот ва шумораи хонандагон мебошад. Таносуби мазкур дар маърифатнокии муассисаҳо ва иқтисодии таълимӣ, инчунин ба вазъи муҳити таълимӣ ва шароити хонандагон вобастагӣ дорад.

Чуноне ки аз маълумоти омори соҳа бармеояд, миқдори муассисаҳои таълимӣ дар баъзе минтақаҳо ҳанӯз ҳам барои таълим додан ба ҳамаи хонандагон ва таъмин кардани бастнокии дуруст дар ду баст кофӣ нест. Ба ин маънӣ, шумораи муассисаҳо наметавонад талаботи афзоиандаи хонандагонро дарбар гирад, ки дар натиҷа ба ёрии коршиносону мутахассисон ва амалигардонии барномаҳои ислоҳотӣ ниёз аст.

Масалан, аз 53 муассисаи таълимии шаҳри Кӯлоб ҳамагӣ дар 6 мактаб хонандагон дар як баст ба таълим фаро гирифта шуда, бештари онҳо дар ду баст (43 муассиса) ва 6293 хонанда дар 4 мактаби шаҳр дар се баст таҳсил мекунанд. [2] Ҳамин нишондод дар ноҳияи Восеъ мутаносибан дар як баст 5 мактаб (664 хонанда), 2 баст – 55 (32814), 3 баст – 12 (8063); дар ноҳияи Ҳамадонӣ дар 1 баст 1 мактаб (55 хонанда), 2 баст – 48 (27981), 3 баст – 1 (825); дар ноҳияи Фарҳор дар 1 баст 14 мактаб (2000 хонанда), 2 баст – 50 (26694), 5 баст – 1 (3632); дар ноҳияи Шамсиддини Шохин дар 1 баст 11 мактаб (799 хонанда), 2 баст – 44 (10444), 3 баст – 1 (536); дар ноҳияи Муъминобод дар 1 баст 4 мактаб (108 хонанда), 2 баст – 49 (16591), 3 баст – 4 (2197); дар ноҳияи Ховалинг дар 1 баст 8 мактаб (233 хонанда), 2 баст – 34 (8907), 3 баст – 5 (2240); дар ноҳияи Балҷувон дар 1 баст 12 мактаб (487 хонанда), 2 баст – 31 (5675), 3 баст – 2 (531) буда, танҳо дар ноҳияҳои Данғара ва Темурмалик таҳсил дар як ва ду баст ба роҳ монда шудааст [2]. Ин рақамҳо гувоҳи онанд, ки дар шаҳру ноҳияҳои минтақа, ба истиснои Данғара ва Темурмалик, ҳанӯз ҳам талабот ба бунёди муассисаҳои нав ва ҷойҳои нишаст баланд аст.

Дар давраи соҳибистиклолӣ яке аз мушкилоти муҳими низоми мактабу маориф ин таъмини мактабҳо ва хонандагон бо китобҳои дарсӣ буд. Бо дигаргун шудани авзои сиёсӣ, иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии кишвар, зарурати комилан дигаргун кардани нақшаҳои таълим ва барномаҳои таълимӣ дар мактабҳо ба миён омад, ки ин дар навбати худ, зарурати ворид намудани тағйирот ба китобҳои дарсӣ ва васоити таълимию методӣ ва ё ҳадди ақал, мутобиқ сохтани онҳоро ба талаботи замона ба вучуд овард. Камбуди пойгоҳи моддии таълиму тарбия дар мактабҳо дар он зоҳир мегардид, ки китобу васоити даркорӣ ё ба мисли пешина бо теъдоди бузург чоп карда намешуданд ва ё миқдори онҳо барои мактабҳои

минтақа кофӣ набуд. Ҳамзамон, аз соли 1991 сар карда, дар мактабҳои минтақа таҷрибаи ба иҷора додани китобҳо ба хонандагон ба муҳлати се сол қорӣ гардид. Пас аз итмоми ин се сол, китобҳои дарсӣ моликияти мактаб маҳсуб ёфта, мактабҳо метавонистанд, ки онҳоро акнун бо нархи дигар ба иҷора диҳанд. Мувофиқи маълумоти оморӣ, қариби 98 дарсади мактабҳо китобҳоро ба иҷора дода, бо ҳамин саҳми худро дар арзиши таълим, дар баробари хонанда ва падару модари ӯ мегузошанд.

Чунончи, дар соли таҳсили 1992-1993 дар мамлакат мувофиқи нақша бояд 48 номгӯй китобҳои дарсӣ таҳия гардида, ҷоп карда мешуд, аммо бо сабаби мушкилоти молиявии ба миёномада, то соли 1994 аз ин номгӯй танҳо 26-тои он ба таъри расиду ҳалос [3, 211-212].

Баъди муътадилшавии авзои сиёсӣ иҷтимоӣ дар кишвар, барои беҳбуд бахшидан ва мукаммал гардонидани низоми таъминоти мактабҳо бо китобҳои дарсӣ ва васоити таълимӣ-методӣ, таъмини босифати хонандагони мактабҳои таҳсилоти умумӣ ҳам дар сатҳи давлатӣ ва ҳам дар сатҳи ҳукумати маҳаллӣ аҳамияти ҷиддӣ дода мешуд. Бо ин мақсад маблағгузориҳои мақсадноки харидории китобҳо ва васоити таълимӣ аз буҷети марказӣ ва буҷетҳои маҳаллӣ, инчунин, аз ҳисоби сарпарастону падарону модарон ба роҳ монда мешуд. Чунончи, ҳукумати кишвар барои қорқарду таҳия ва ҷопи китобҳои дарсӣ қораҳои мушаххас меандешид. Барои мисол, дар соли 1997 аз фонди захиравии Президенти мамлакат барои ҷопи китобҳои дарсӣ барои мактабҳои ибтидоӣ маблағи 75 млн сӯми ҳамоноба ҷудо карда шуд. Аз буҷети ҷумҳурӣ бошад, барои ин мақсад дар соли 1998 зиёда аз 200 млн сӯм ҷудо гардид.

Танҳо дар соли 1998 16 номгӯй китобҳо бо теъдоди умумии 600 ҳазор нусха ҷоп карда шуд. Бо фармони вазирӣ маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 10 апрели соли 2002, №175 барои таълифи 156 номгӯй китобҳои дарсӣ озмун эълон карда шуд [4, 224]. Дар соли 2009 барои хонандагони мактабҳои таҳсилоташон ба забони давлатӣ вариантҳои нави китобҳои дарсӣ ва васоити таълимию методӣ ҷоп карда шуданд.

Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2004 нақшаи нави таълимро барои ҳамаи намунаҳои мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумии кишвар тасдиқ кард. Мувофиқи нақшаи нави таълим барои 21 ҷанбаи намунаи таълимӣ таҳия карда шуда, ҷопи 13 номгӯй маводи таълимӣ ва васоити таълимӣ-методӣ ба нақша гирифта шуда, дастнависи 32 номгӯй китобҳои дарсӣ барои мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ барои солҳои 2004-2007 омода карда шуд. Дар асоси барномаи давлатии “Таҳия ва нашри китобҳои дарсӣ барои солҳои 2007-2010” мактабҳои миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 620 номгӯии китобҳои дарсӣ бо теъдоди умумии 5 млн нусха эҳтиёҷ доштанд. Аз ҷумла барои мактабҳои таҳсилоташон ба забони русӣ 132 номгӯй китобҳои дарсӣ бо теъдоди умумии 408 427 нусха намерасид, барои мактабҳои таҳсилоташон ба забони қирғизӣ низ 132 номгӯй китобҳо бо теъдоди умумии 4 333 542 нусха ва туркменӣ – 141 номгӯй бо теъдоди 38 961 нусха китоби дарсӣ намерасид [5, 38].

Таҷриба нишон дод, ки китобҳои дарсии нав, ки саросемавор таҳия гардида, нашр шудаанд, ба талаботи таълим дар сатҳи зарурӣ ҷавобгӯ нестанд. Аз ин рӯ, вазирӣ маорифи кишвар фармон “Дар бораи ташкил ва гузаронидани озмун барои тартиб додани китобҳои дарсӣ барои мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ”-ро аз 31-уми майи соли 2006, №497 ва “Дар бораи таъсис додани Кумита оид ба интиҳоби китобҳои дарсӣ”-ро содир намуд, ки татбиқи амалии онҳо бояд ба беҳтарсозии сифати китобҳои интизоршаванда мусоидат менамуд. [6, 249]

Аз ҳисоби буҷети давлатӣ ва созмонҳои байналмилалӣ ҷопи 153 номгӯй китобҳои дарсӣ ба забони тоҷикӣ ба нақша гирифта шуд, ки аз онҳо то соли 2010 97 номгӯй бо теъдоди умумии 8237 ҳазор нусха ба маблағи 26,4 млн сомонӣ ҷоп карда шуд. Дар натиҷа ҳолати таъмини мактаббачагони синфҳои 1- 9 бо маводи таълимӣ ба забони давлатӣ хеле беҳтар гардид. [7, 579-580]

Аммо сарфи назар аз кӯмак ва дастгирии созмонҳои байналхалқӣ ва ҷопи ҳамазолаи китобҳо бо теъдоди қалон, масъалаи таъмини хонандаҳои мактабҳои миёна бо китобҳои дарсӣ то соли 2011 ба пуррагӣ ҳалли худро наёфт. Хонандаи синфҳои ибтидоии мактаби

миёна дар ихтиёри худ ба ҳисоби миёна 2-3 китоби дарсӣ дошт, ҳол он ки аллакай дар синфи якум 5 ҷан ва дар синфи чорум бошад – 8 ҷанни таълимӣ дарс дода мешуданд. Бинобар ин, вазъият дар самти таъмини китобҳои дарсӣ дар мактабҳои таҳсилоти асосӣ ва миёна ба мисли пешина мубрам боқӣ мемонд. Аз ин рӯ, таъмини саривақтии хонандагон бо китобҳои дарсӣ ва рӯёнидани қарзи иҷораи китобҳо ҳамеша яке аз масъалаҳои мубрами соҳа маҳсуб шуда, ин масъала таҳти назорати доимии раёсати маорифи вилоят қарор дорад. Аввалин маротиба дар соли 2012 нақшаи маблағи китобҳои иҷоравӣ зиёда аз 102,25%-ро ташкил дод, ки ба суратҳисоби Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон 3 миллиону 869 ҳазору 666 сомонию 71 дирам маблағи иҷора супорида шуд [1, 131].

Ҳамин тавр, сол ба сол, бо таҳкими имкониятҳои молиявӣ дар минтақа нашр ва воридоти китобҳои дарсӣ афзоиш ёфта, дар давоми солҳои 2001-2012 ин нишондод нисбати солҳои 1991-2000 зиёда аз 4 маротиба рушд кардааст.

Бо мақсади таъмини мактабҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо китобҳои дарсӣ 3-юми августи соли 2007 қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти №391 дар бораи “Барномаи давлатии таҳия ва наشري китобҳои дарсӣ барои солҳои 2007-2010” қабул гардид.

Аз соли таҳсили 2008 сар карда, барои хонандагони синфҳои 10-11 муассисаҳои таҳсилоти умумӣ тамоми китобҳои дарсӣ пурра дастрас карда шуд ва инчунин, 10 номгӯй китобҳои дарсии барои синфҳои 10-ум ва 9 номгӯй китобҳои дарсии барои синфҳои 11-ум ҷопи такрорӣ шуда, дастраси хонандагон карда шуданд.

Барои хонандагони мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумии таълимашон бо забони русӣ китобҳои дарсӣ асосан аз Федератсияи Россия ворид карда мешаванд. Дар солҳои 2005-2006 аз ҷониби Федератсияи Россия 70 номгӯйи китобҳои дарсӣ ва дар соли 2010-ум 144 номгӯйи китобҳои дарсӣ, дастур ва барномаҳои таълимӣ ба шӯъбаҳои маорифи шаҳру ноҳияҳои вилоят ворид карда шуд. Китобҳои мазкур ба воситаи шӯъбаҳои маориф дастраси мактабҳои таҳсилоти умумии таълимашон бо забони русии шаҳру ноҳияҳо гардонидида шуданд. Дар киёс бо фоиз таъминоти хонандагони мактабҳои таҳсилоти умумии таълимашон бо забони русӣ бо китобҳои дарсӣ 50-70%-ро ташкил медиҳад.

Барои мактабҳои таҳсилоти умумии таълимашон бо забони ўзбекӣ бошад, 30 номгӯй китобҳои дарсӣ дастраси шӯъбаҳои маорифи шаҳру ноҳияҳои вилоят гардонидида шуд.

Барои хонандагони мактабҳои таҳсилоти умумии таълимашон ғайриточикӣ китобҳои дарсии «Забони давлатӣ» барои синфҳои 2-11 нашр карда шуд, ки мавриди истифодаи хонандагони ин мактабҳо қарор доранд.

Ба мисли ҳамин, ҳолати таъмини мактабҳои минтақа бо технологияи иттилоотӣ-иртиботии ҳозиразамон дар ҳамаи солҳо ташвишовар буд. Синфхонаҳои компютерӣ асосан дар мактабҳои шаҳрӣ вучуд доштанд. Дар аввали солҳои 90-ум мактабҳои бо мошинҳои электронии ҳисоббарори тамғаи “БК”, “КУВТ”, “УК-НИ” мучахҳаз карда мешуданд. Дар нимаи дуҷуми солҳои 90-ум дар мактабҳо компютерҳои намунаи хориҷии стандарти IBM пайдо шуданд. Мактабҳои пешқадами минтақа дорои панҷ ё даҳ компютер буданд. Синфхонаҳои компютерӣ дар мактабҳои деҳот вучуд надоштанд. Мактабҳо ҷунин синфхонаҳоро танҳо бо мақсади компютерҳо дар давоми рӯз истифода карда, баъди таҳсили рӯзона дари онҳоро мебастанд. Дар вақти фориғ аз дарс хонандагон имконияти дастрасӣ ба компютерро надоштанд. Мактабҳои минтақа асосан бо компютерҳои моделҳои кӯҳна, ба мисли компютери инфиродии 386, 486 ва ё ба он баробар мучахҳаз буданд. Компютерҳо ҳанӯз ба шабакаҳои воҳид пайваست карда нашуда буданд. Истифодаи компютерҳо танҳо бо тадриси ҷанни “Омор ва техникаи ҳисоббарор”, ки дар давоми ҳафта 8-10 соат таълим дода мешуд ва инчунин, дар дарсҳои забонҳои хориҷӣ, аҳёнан дар дарсҳои физикаю химия ва машғулиятҳои берунасинфӣ марбут буд.

Дар минтақаи Кӯлоб, дар доираи гузаронидани ислоҳоти низомии таҳсилоти миёнаи умумӣ ва бо назардошти вазъияти нуговори муассисаҳои мактабӣ, коҳиши сатҳи сифати таълиму тадрис, ба дигар соҳаҳо рафтани омӯзгорони касбӣ, сатҳи пасти таъмини мактабҳо бо техникаи нави ҳозиразамон, ба масъалаҳои беҳтарсозии сифати таълим, таъмини мактабҳо

бо кадрҳои соҳибтахассус, инчунин, мучахҳаз-гардони мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо технологияҳои иттилоотии муосир аҳамияти ҷиддӣ зоҳир карда мешуд. Дар ростои татбиқи ин ҳадафҳо аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 31-уми декабри соли 2002 “Барномаи компютеризатсияи мактабҳои асосӣ ва миёнаи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2003-2007” бо буҷети тақрибан 27 млн доллари ИМА таҳия ва қабул карда шуд. Барои иҷрои барномаи мазкур 13 дарсади хароҷотро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва боқимондари аз ҳисоби маблағҳои грантии созмонҳои донорӣ ба нақша гирифта буданд [6, 251].

Мувофиқи маълумоти соли 2002 таъминоти мактабҳои кишвар ва хонандагонӣ онҳо бо синфхонаҳои компютерӣ чандон ҷавобгӯӣ талаботи замона набуд. Дар ҷумҳурӣ 3729 мактаби таҳсилоти умумӣ амал мекард, ки дар онҳо 1638106 хонанда бо таҳсил фаро гирифта шуда буд. Мактабҳо бо 9904 компютер мучахҳаз гардониди шуда, танҳо дар 593 мактаб синфхонаҳои компютерӣ таъсис дода шуда буданд, яъне танҳо 15,9 дарсади мактабҳои синфхонаҳои компютерӣ доштанду халос. Ба ҳисоби миёна бар ҳар мактаб 2,7 компютер рост меомад. Дар мактабҳо бошад, ба ҳар як компютер 165 хонанда рост меомад. Ҳамагӣ дар мактабҳои кишвар 105 компютер ба Интернет ва почтаи электронӣ пайваст гардида буданд [8, 16-17].

Соли 2004 тибқи «Барномаи компютеризатсияи муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2003-2007» муассисаҳои таҳсилоти умумии вилояти Хатлон ҳамагӣ бо 824 адад компютер таъмин буданд, ки ин ба ҳар як компютер 179 нафар хонанда рост меомад. Соли 2010 тибқи «Барномаи компютеризатсияи муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2008-2010» муассисаҳои таҳсилоти умумии вилоят бо 10519 адад компютер таъминанд, ки ба ҳар як компютер 24 нафар хонанда рост меомад [9, 318]. Тибқи «Барномаи компютеризатсияи муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011 – 2015» мактабҳои таҳсилоти асосӣ ва миёнаи умумии вилоят то июни соли 2013 ба 15778 адад компютер, таъмин карда шудаанд, ки 91,5 % -и иҷрои барномаро ташкил медиҳад. Ягон муассисаи таълимии вилоят то соли 2009 ба шабакаи умумичаҳони Интернет пайваст набуданд, соли 2013 140 муассисаҳои таълимии вилоят ба ин шабака пайваст буданд.

Чунончи, дар соли таҳсили 2014 дар муассисаҳои таҳсилоти умумии шаҳри Кӯлоб 105 компютери Intel Pentium I, 205 компютери Intel Pentium II, 930 адад компютери Intel Pentium III, 1635 компютери Intel Pentium IV, 440 адад принтер, 70 сканер, 140 адад генератори барқӣ ва дигар таҷҳизоти техникӣ мавҷуд буда, аз шумораи умумии муассисаҳои компютерҳои 20 мактаб бо шабакаи умумичаҳони Интернет пайваст буда, арзиши моҳонаи сифати Интернет 10 ҳазору 405 сомониро ташкил додааст [1, 181-182].

Дар ноҳияи Восеъ бошад, ҳамагӣ 8 адад компютери Intel Pentium II, 280 адад компютери Intel Pentium III, 208 компютери Intel Pentium IV, 104 адад принтер, 25 сканер, 48 адад нусхабардор, 24 адад проектор, 16 адад генератори барқӣ ва дигар таҷҳизоти техникӣ мавҷуд буда, аз шумораи умумии муассисаҳои компютерҳои 8 мактаб бо шабакаи умумичаҳони Интернет пайваст буда, арзиши моҳонаи сифати Интернет 1136 сомониро ташкил додааст.

Дар ноҳияи Ҳамадонӣ 88 компютери Intel Pentium I, 232 компютери Intel Pentium II, 48 адад компютери Intel Pentium III, 840 компютери Intel Pentium IV, 440 адад принтер, 40 сканер, 208 адад генератори барқӣ ва дигар таҷҳизоти техникӣ мавҷуд буда, аз шумораи умумии муассисаҳои компютерҳои 16 мактаб бо шабакаи умумичаҳони Интернет пайваст буда, арзиши моҳонаи сифати Интернет 1040 сомониро ташкил додааст.

Ҳамин нишондиҳандаҳо дар ноҳияи Фархор 10 компютери Intel Pentium I, 120 компютери Intel Pentium II, 20 адад компютери Intel Pentium III, 1540 компютер Intel Pentium IV, 260 адад принтер, 10 сканер, 80 адад генератори барқӣ ва дигар таҷҳизоти техникиро ташкил дода, аз шумораи умумии муассисаҳои компютерҳои ягон мактаб бо шабакаи умумичаҳони Интернет пайваст набудааст.

Бояд гуфт, ки нишондиҳандаҳои мазкур дар ноҳияи Данғара нисбат ба дигар шаҳру ноҳияҳои минтақа тафовут дошта, рушди бештареро нишон додаанд. Чунончи, дар соли таҳсили 2014 дар муассисаҳои таҳсилоти умумии ноҳияи Данғара 297 компютери Intel Pentium I, 342 адад компютери Intel Pentium III, 1251 компютери Intel Pentium IV, 99 адад принтер, 63 сканер ва дигар таҷҳизоти техникӣ мавҷуд буда, аз шумораи умумии муассисаҳои компютерҳои 9 мактаб бо шабакаи умумичаҳони Интернет пайваст буда, арзиши моҳонаи сифати Интернет 1800 сомони ро ташкил додааст [1, 183].

Дар мактабҳои ноҳияи Шамсиддини Шоҳин бошад, шумораи компютерҳои таъғашон нисбатан кӯҳна бештар – 224 адад компютери Intel Pentium I, 70 адад компютери Intel Pentium II ва компютери нав камтар – ҳамагӣ 7 адад Intel Pentium III ва 56 адад компютери Intel Pentium IV мавҷуд будааст. Ягон мактаби ноҳия ба шабакаи Интернет пайваст нашудааст. Ба монанди ҳамин, мактабҳои ноҳияҳои Муъминобод, Ховалинг ва Балҷувон низ ба ин шабака пайваст нашудаанд [1, 181-182].

Бо қарори раиси вилояти Хатлон дар назди Раёсати маорифи вилоят ҷиҳати таъмири компютерҳои корношоям, пайваст бо шабакаи Интернет ва почтаи электронӣ, Маркази технологияи информатсионӣ ва комуникатсионӣ ташкил карда шуд. Инчунин дар назди Маркази курсҳои кӯтоҳмуддати компютери якмоҳа ва семоҳа аз фанни «Технологияи информатсионӣ» ва курсҳои забонҳои англисӣ ва русӣ кушода шуданд. Синфхонаҳо ба таври ҳозиразамон таҷҳизонида шуда, барои шунавандагон шароити хуб фароҳам оварда шуд, то ки онҳо тавонанд аз технологияи муосир ва забонҳои хориҷӣ бархӯрдор бошанд. Ҳангоми таҳсил дар курсҳо шунавандагон аз барномаҳои Windows, Word, Excel дарс омӯхта, бо шабакаи умумичаҳони Интернет ҷаҳонбинии ҳудро сайқал медиҳанд. Инчунин барои ҷавонписарони бекасб курсҳои кӯтоҳмуддат кушода шудааст, ки мутахассисони оид ба таъмири компютер, теле-радио-аудио таҷҳизот, телефонҳои мобилӣ омӯзонидани мешаванд. Ин синфхонаҳо бо тамоми ағниятҳои лозимӣ таъмин гардида, шунавандагон метавонанд бе ягон мушкили истифода бурда, таъмир намудани асбобҳои дар боло зикргардида омӯзанд. Баъд аз хатми курсҳои кӯтоҳмуддат шунавандагон соҳиби сертификат (ичозатнома) гардида, бо касби устои таъмири компютер, телерадио аудио ва телефонҳои мобилӣ мегарданд.

Дар давраи солҳои 2000-2010 аз шумораи умумии 13635 нафар омӯзгори мактабҳои шаҳру ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб ҳудуди 4713 нафарашон аз курсҳои тақмили ихтисос гузаштаанд, ки аз ин шумора 1978 нафарашонро занон ташкил мекунанд [1, 187-188].

Дар давраи солҳои 2000-2010 аз шумораи умумии 13635 нафар омӯзгори мактабҳои шаҳру ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб ҳудуди 4713 нафарашон аз курсҳои тақмили ихтисос гузаштаанд, ки аз ин шумора 1978 нафарашонро занон ташкил мекунанд [1, 187-188].

Дар баробари ин, барои директорон курсҳои тақмили ихтисос оид ба идоракунии ташкил карда шудааст, ки то соли 2010 аз 565 директори мактаб, ки 101 нафарашонро занон ташкил медоданд, ҳудуди 210 нафар, аз ҷумла, 33 нафар зан аз ин курсҳо гузашта, сертификати дахлдорро дарёфт кардаанд [1, 187-188].

Дар Маркази гурӯҳи устоҳои таъмири техникӣ фаъолият менамоянд, ки бо тариқи шартномавӣ дар тамоми муассисаҳои таълимии шаҳру ноҳияҳои вилоят барои таъмири компютер, принтерҳо ва пайваст намудан бо шабакаи умумичаҳони Интернет хизмат мерасонанд.

Давоми давраи сипаригардида дар шаҳру ноҳияҳои вилоят зиёда аз 1370 адад компютери корношоям аз таъмир бароварда шудааст. Аз тарафи кормандони Марказ дар шаҳру ноҳияҳои курсҳои кӯтоҳмуддати омӯзиши компютер, забонҳои хориҷӣ ташкил карда шуда, 720 нафар шунавандагон аз ин курсҳо гузашта соҳиби сертификат (ичозатнома) гардидаанд. Ҷалби шунаванда ба курсҳои кӯтоҳмуддати омӯзиши компютер, забонҳои хориҷӣ дар сатҳи вилоят идома дорад.

Бояд тазаққур дод, ки дар банди 4 сарҳати 1-и қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2-юми сентябри соли 2010, №416 «Дар бораи тақдиқи Барномаи компютеркунонии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011–2015» омадааст: «Барои таъмири истифодабарӣ аз воситаҳои технологияи иттилоотӣ ва комуникатсионӣ дар

назди Раёсат, шубаҳои маорифи вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурии марказ ва бахшҳои хизматрасонии компютерӣ таъсис диҳанд”. То соли 2014 ба истисноии ноҳияҳои Балҷувон ва Темурмалик дар шаҳру ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб Марказҳои технологияи информатсионӣ ташкил шудаанд.

Ҳадафи дигари барнома иборат аз он аст, ки истифодаи компютерҳо дар таълими фанҳо (кабинетҳои таълимӣ) ва ба воситаи он баланд бардоштани сифати таълим пурра ба роҳ монда шавад. Дар аксарият мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумии шаҳру ноҳияҳо омӯзгорони фанҳои забони русӣ, англисӣ, физика, химия, география, таърих ва дигар фанҳо бо мақсади баланд бардоштани савияи дониши шогирдонашон технологияи информатсиониро дар вақти омӯзиши мавзӯҳои гуногун хело хуб истифода мебаранд. Махсусан, омӯзгорон ба воситаи шабакаи Интернет дастурҳои методӣ ва маводи таълимии лозимаро аз он ҷо пайдо намуда, дар дарсҳои ҳаррӯзаашон истифода мебаранд.

Мақсади дигари барнома сабти электронии китобҳои дарсӣ, дастурҳои методӣ, филмҳои таълимӣ дар дискҳо мебошад, ки бо дастгирии Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон аллакай аз якҷанд фанҳои таълимӣ китобҳои дарсӣ, дастурҳои методӣ ва дигар маводи таълимӣ барои истифодабарӣ ҳангоми дарсҳо ба омӯзгорон дастрас гардидаанд. Бо ташаббуси Раёсати маорифи вилояти Хатлон дар тамоми мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумии шаҳру ноҳияҳои вилоят дастур дода шуда буд, ки аз ҳисоби омӯзгорони ҷуртаҷриба ва собиқадор ташкил намудани дарсҳои кушоди намунавиро созон, сабти онро дар дискҳо гузаронида, ба Раёсати маориф пешниҳод намоянд. Хушбахтона, аз тамоми шубаҳои маорифи шаҳру ноҳияҳои вилоят ба унвони Раёсати маориф ба миқдори аз 12 то 18 донагӣ дискҳои сабтшуда ворид гардиданд, ки айни ҳол он дар бахши филмҳои таълимии назди Раёсати маориф барои истифодабарӣ нигоҳ дошта шудаанд, ки аз он махсусан омӯзгорони ҷавон метавонанд барои тақмил додани маҳорати касбии хеш истифода баранд.

Пойгоҳи моддӣ-таълимии на ҳамаи муассисаҳои таълимии минтақа барои таълими тарбияи ҷисмонӣ ва омодагии дифои ҳарбӣ ба талаботи Стандарти давлатии таҳсилот ҷавобгӯ буда, ташкили толорҳои варзишӣ ва майдончаҳои варзишии назди мактаби таҷҳизоти техникаи ҳозиразамон, бо технологияи компютерӣ таъмин намудани онҳо, ки яке аз талаботи асосӣ мебошад, дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ва томактабӣ суғурӯ чораён мегирифт.

Ҳамин тариқ, метавон хулоса кард, ки таҳкими пойгоҳи моддӣ ва рушди раванди таълим дар минтақаи Кӯлоб аз оғози солҳои 2000-ум бошиддат чораён гирифта, дар бисёре аз самтҳои фаъолияти соҳа нишондиҳандаҳои хеле баланд ва ҳатто камназир ба даст оварда шудаанд. Суръати бунёди иншооти наву ҳозиразамон хеле афзуда, дар баробари инкишофи миқдорӣ, сифати ин раванд, яъне компютеризатсияи муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, таъмини таҷҳизоти техникаӣ, аз қабili принтерҳо, нусхабардорҳо, проекторҳои муосир, пайваستшавии мактабҳо ба ҳамаи баландсуръати шабакаи ҷаҳонии Интернет, инчунин, сифати мониторинг ва назорати мақомоти дахлдори соҳа аз болои раванди таълиму тарбия низ ба таври назаррас рушд кардааст.

**Муқарриз: Мирақзода Ф.Ю., н.и.т., дотсент
АДАБИЁТ:**

1. Сафарзода, Ғ.Ғ Рушди маорифи вилояти Хатлон дар охири асри XX - ибтидои асри XXI (дар заминаи маводи минтақаи Кӯлоб) диссер.номзадӣ / Сафарзода Ғ.Ғ;— Душанбе, 2022. — 188 с.
2. Маълумоти омории соҳаи маорифи вилояти Хатлон /Миқдори муассисаҳо ва шумораи хонандагон оид ба бастнокӣ /Раёсати маорифи мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Хатлон. Қўрғонтеппа – 2014.
3. Проблемы финансирования образования в государствах Центральной Азии и Монголии / Под ред. И Китаева. – Париж, 1996. –260 с.
4. Каримов Т. Ҳолати низоми маориф дар солҳои соҳибистиклолӣ /Т. Каримов //Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Серияи илмҳои гуманитарӣ. Қисми 2. – 2010. - №4 (60). – С. 224.

5. Барномаи давлатии сармоягузорӣ, грантҳо ва сохтмони асосӣ барои солҳои 2012-2014. – Душанбе, 2012. – С. 38.
6. Такдиров Т. Состояние реформы образования и инновационная деятельность школ в экспериментальных районах Республики Таджикистан /Т. Такдирсоз //Вестник Таджикского национального университета. – 2009. -№2 (50). - С.245-249;
7. Таърихи халқи тоҷик. Таърихи навтарин (1941-2010). Ҷ. VI. - Душанбе, 2011. - С. 579-580.
8. Омодагӣ ба иқтисодиёти ба дониш асосёфта: Тоҷикистон. Ҳисобот оид ба арзёбии тайёрии кишвар. - Нью-Йорк ва Женева, 2003. - С. 16-17.
9. Шарифзода А. Маорифи Тоҷикистон дар солҳои истиқлолияти давлатӣ /Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол. Зери назари д.и.т. З.Акрамӣ. – Душанбе, 2016. – С.323.
10. Маҷмӯаи омории Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. – Душанбе, 2003. – 24с.
11. Маҷмӯаи омории Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. – Душанбе, 2004. – 46с.
12. Маҷмӯаи омории соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2011-2012 [Матн]. – Душанбе, 2011. – 500 с.
13. Маълумот оиди нишондиҳандаҳои асосии соҳаи маориф дар соли таҳсили 2012-2013 [Матн] / Раёсати маорифи мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Хатлон. – Кӯрғонтеппа, 2013. – 120 с

ТАҲКИМИ РАВАНДИ ТАЪЛИМ ВА ТАКМИЛИ СОХТОРИ МУАССИСАҲОИ ТАЪЛИМИИ МИНТАҚАИ КҶҶҶҶ ДАР ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛ

Мақолаи мазкур ба таҳлили раванди таҳкими таълими ва имкониятҳои тақмили низоми идораи муассисаҳои таълимии минтақаи Кӯлоб, ҳолати таъмиру таҷҳизонидани онҳо дар давраи соҳибистиклолӣ бахшида шудааст. Таъмини сифати баланди таълим ва таъмин кардани муҳити беҳтар барои омӯзиш, яке аз мақсадҳои асосии сиёсати давлат ва ҳукумати кишвар дар соҳаи маориф мебошад.

Дар мақола натиҷаи иҷрои барномаҳои давлатӣ ва ислоҳоти раванди таълим, таъмир ва таҷҳизонидани мактабҳо бо воситаҳои муосир, китобҳои дарсӣ ва дигар воситаҳои таълимӣ баррасӣ шудаанд.

Таъкид мешавад, ки фарогирии кӯдакон ва наврасон ба таълим, дар мактабҳои деҳот ва минтақаҳои дур зина ба зина амали намудани ислоҳоти соҳа мебошад.

Ҳамин тариқ, метавон ҳулоса кард, ки таҳкими пойгоҳи моддӣ ва рушди раванди таълим дар минтақаи Кӯлоб аз оғози солҳои 2000-ум бошиддат чараён гирифта, дар бисёре аз самтҳои фаъолияти соҳа нишондиҳандаҳои хеле баланд ва ҳатто камназир ба даст оварда шудаанд.

Важҳҳои калидӣ: Маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҳукумати маҳаллӣ, таълим, маориф, ислоҳот, таълимоти муосир, барномаҳо, технология, муассисаҳои таълимӣ, рушди, инфрасохтор, шароитҳои таълимӣ, компютеркунонӣ, китобҳои дарсӣ.

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА И СТРУКТУРЫ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ КУЛЯБСКО РЕГИОНА В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

Данная статья посвящена анализу процесса укрепления образования и возможностей совершенствования системы управления образовательными учреждениями Кулябской области, а также состоянии учебных заведений, их реконструкции и материального оснащения в период независимости. Важное значение уделяется обеспечению высокого качества образования и созданию необходимых условий для обучения, которые являются основными целями государственной политики и правительства страны в сфере образования.

В статье рассматриваются результаты реализации государственных программ и реформирования образовательного процесса, реконструкции и оснащения школ

современным оборудованием инструментами, учебниками пособиями и другими средствами обучения.

Подчеркивается, что вовлечение детей и подростков в образование, в сельских школах и отдаленных районах, является поэтапной реализацией отраслевых реформ.

Таким образом, можно сделать вывод, что с проведением государством политики в сфере создания и укрепления материально-технической базы образовательных учреждений, начавшиеся с начала 2000-х годов в Кулябской области были достигнуты высокие показатели. результативности проводимых мероприятий в данной сфере.

Ключевые слова: *Образование Республики Таджикистан, местное самоуправление, образование, реформы, современное образование, программы, технологии, образовательные учреждения, развитие, инфраструктура, условия образования, компьютеризация, учебники.*

IMPROVEMENT OF THE EDUCATIONAL PROCESS AND STRUCTURE OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF THE KULYABSK REGION AND REGION DURING THE PERIOD OF INDEPENDENCE

This article is devoted to the analysis of the process of strengthening education and the possibilities of improving the management system of educational institutions in the Kulyab region, as well as the state of educational institutions, their reconstruction and material equipment during the period of independence. Great importance is given to ensuring high quality education and creating the necessary conditions for learning, which are the main goals of the state policy and the government of the country in the field of education.

The article discusses the results of the implementation of state programs and reforming the educational process, reconstruction and equipping schools with modern equipment, tools, textbooks, manuals and other teaching aids.

It is emphasized that the involvement of children and adolescents in education, in rural schools and remote areas, is a phased implementation of industry reforms.

Thus, it can be concluded that with the implementation of the state policy in the field of creation and strengthening the material and technical base of educational institutions, which began in the early 2000s in the Kulyab region, high indicators were achieved. the effectiveness of the activities carried out in this area.

Keywords: *Education of the Republic of Tajikistan, local self-government, education, reforms, modern education, programs, technologies, educational institutions, development, infrastructure, educational conditions, computerization, textbooks.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Сафарзода Ғазалишох Ғулом – Институти таърих, бостониносии ва мардуминосии ба номи А. Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, номзади илмҳои таърих. Тел.: (+992) 907 01 68 73; E-mail: ghazalshoh@mail.ru*

Сведения об автор: *Сафарзода Газалишох Гулом – Институт истории, археологии и этнографии им. А. Дониша НАНТ, к.и.н. Тел.: (+992) 907 01 68 73; E-mail: ghazalshoh@mail.ru*

Information about the author: *Safarzoda Gazalshokh Gulom – Institute of History, Archeology and Ethnography named after. A. Donisha NANT, Ph.D. Tel.: (+992) 907 01 68 73; E-mail: ghazalshoh@mail.ru*

**ВКЛАД МОЛОДЕЖИ В ОСВОЕНИЕ ЦЕЛИННЫХ И ЗАЛЕЖНЫХ ЗЕМЕЛЬ
ТАДЖИКСКОЙ ЧАСТИ МИРЗАЧУЛЬСКОЙ РАВНИНЫ (60-80-Е ГОДЫ XX ВЕКА)***Содилов С.Р.***Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова**

Во времена Советского Союза развитие народного хозяйства было стратегической задачей, определяющей успешную адаптацию страны к условиям социалистических преобразований. Особое внимание уделялось развитию промышленности, культурному строительству и сельскому хозяйству, которые рассматривались как ключевые факторы укрепления экономической и социальной стабильности.

Несмотря на достигнутые успехи в 1950–1980-х годах в промышленности, оборонной сфере и аграрной политике, Советский Союз сталкивался с множеством проблем. Для их преодоления привлекались молодежные организации, которые играли важную роль в реализации поставленных задач. Руководство Центрального комитета ВЛКСМ, молодежь союзных республик и первичные молодежные структуры стали важными звеньями в системе мобилизации трудовых ресурсов и пропаганды государственно значимых инициатив.

Молодежь Советского Союза традиционно занимала ведущие позиции в общественных и экономических процессах, включая освоение целинных и залежных земель, что стало значимым этапом истории страны. В частности, во второй половине 1950-х годов освоение целинных территорий таджикской части Мирзачульской равнины стало важным национальным проектом. Построенные в этот период крупные промышленные и ирригационные сооружения, такие как электростанция «Дружба народов» и Кайраккумское водохранилище («Таджикское море»), привели к значительному увеличению потока внутренней миграции. В результате спектр миграционной активности значительно расширился, способствуя развитию региона [2, с. 216].

В рамках постановления Правительства Советского Союза о компенсации за землю, изъятую под строительство Кайраккумского водохранилища, 23 апреля 1959 года Коллегия Верховного Совета Республики Узбекистан передала Таджикской ССР часть территории Мирзачульской равнины площадью 50,5 тыс. га. 24 ноября 1959 года Верховный Совет Таджикской ССР утвердил это решение, внося изменения в административные границы с Узбекской ССР. Фактически Таджикистан получил 44 тыс. га земли, которые стали частью территории республики [8, с. 109].

В 60-80-е годы XX века молодежь Таджикистана активно участвовала в освоении целинных и залежных земель, особенно в Мирзачульской равнине. Это был период, когда большое количество молодых людей, вдохновленных политикой развития сельского хозяйства, отправлялись на освоение новых земель. Они работали в разных секторах, включая сельское строительство и агрономию, внося значительный вклад в увеличение сельскохозяйственного производства и улучшение жизненных условий в регионе. Молодежь могла активно применять полученные знания и навыки, что способствовало их социальной адаптации и развитию.

В этот период Центральный Комитет Всесоюзного Ленинского Коммунистического Союза Молодёжи (ЦК ВЛКСМ) провозгласил освоение целинных и залежных земель таджикской части Мирзачульской равнины масштабным национальным строительным проектом. Данный стратегический шаг был направлен не только на решение продовольственной проблемы, но и на активное привлечение молодёжи к реализации государственного плана социалистической модернизации. В рамках этой инициативы в комитетах комсомола городов и районов проводились собрания и разъяснительные беседы с молодыми людьми. Особо мотивированные участники получали комсомольские путёвки, что придавало их участию символический и патриотический характер. Участники, с гордостью называвшие себя покорителями Мирзачула, не раз заявляли, что были направлены на эту землю по инициативе Ленинского комсомола [10, с. 111].

Анализ рассматриваемой темы позволяет сделать вывод о её значительной социально-экономической и практической ценности. Роль молодёжи и комсомольских организаций проявилась в строительстве водонасосных станций, освоении целинных земель, развитии хлопководства, а также в формировании системы воспитания подрастающего поколения. В этой связи изучение исторического опыта мобилизации молодёжных ресурсов на освоение целинных земель таджикской части Мирзачульской равнины представляется важным как с точки зрения исторической науки, так и для понимания социально-экономического развития региона. Зафарабадский район стал важным звеном в развитии хлопковой промышленности и модернизации аграрного сектора экономики Таджикистана.

Эффективная деятельность молодёжи по освоению целинных земель таджикской части Мирзачульской равнины нашла своё отражение в трудах как отечественных, так и зарубежных исследователей. Одним из ведущих специалистов в области истории миграции в Таджикистане является профессор Р. Абулхаев. В своей монографии *«История миграции в Таджикистане»* он уделил особое внимание миграционным процессам в Зафарабадском районе, выделив ключевую роль молодёжи [2]. Доктор исторических наук профессор Ф.М. Абдурашитов в своём труде *«Исторический опыт переселенческой политики в Таджикистане (1924–1990 гг.)»* дал детализированное описание молодёжной миграции на Мирзачульскую равнину и её вклада в освоение целинных территорий [1].

Необходимо отметить, что тема нашла отражение не только в исторических исследованиях, но и в журналистских публикациях. Например, З. Рустамов в своей книге *«Зафарабад – земля доблестных людей»*, изданной к 25-летию независимости Республики Таджикистан, посвятил отдельный раздел вкладу молодёжи в освоение целинных земель Мирзачульской равнины [10]. Немецкий исследователь Томас Лой в своей работе *«Jaghno 1970. Erinnerungen an eine Zwangsumsiedlung in der Tadschikischen SSR»* (2005), опираясь на архивные материалы, проанализировал миграцию ягнобцев, которая включала их переселение в Зафарабадский район [11].

Ряд аспектов темы исследован в трудах таких авторов, как Набиев В.М. [8], Ахмедов Р. [3], Гафуров В.Г. [4], Гуломов Х.У. [5], Парпиев С. [9], Кабилов З. [6], Мирзозода С. [7] и других. В работах рассматриваются вопросы исторического опыта, направленного на организацию миграционных потоков, освоение земель и ирригационное строительство.

Для реализации столь масштабного проекта требовалось привлечение значительных трудовых ресурсов. На помощь в строительстве водонасосных станций и освоении пустырей прибыли специалисты из всех республик СССР. Освоение целинных и залежных земель требовало не только мобилизации кадров, но и обеспечения переселенцев условиями для жизни и работы. По словам Ф.М. Абдурашитова, «в 1960-е годы Таджикскому молодёжному комитету было поручено решить вопрос организации трудовых ресурсов, что выразилось в мобилизации более 2000 человек для работы в совхозе «Ленинобод» в таджикской части Мирзачульской равнины, включая 217 человек только за три месяца 1964 года» [1, с. 205].

Р. Абулхаев подробно освещает сложный процесс переселения населения Айнинского района на целинные земли таджикской части Мирзачульской равнины, акцентируя внимание на значительных трудностях, сопровождавших этот процесс. Важной проблемой стало противодействие со стороны пожилого населения, которое по ряду причин, включая глубокую привязанность к родным местам и культурным традициям, отказывалось покидать свои дома. В таких условиях инициативная роль комсомольцев и молодёжи стала решающим фактором. Они не только активно участвовали в разъяснительной работе, но и способствовали формированию позитивного отношения к переселению среди старшего поколения. Например, в 1971 году во время переселения жителей села Хишортоб Айнинского района в новообразованный Зафарабадский район молодёжь совместно с компетентными организациями разъясняла социально-экономическую важность этого шага, преодолевая сопротивление пожилых людей [2, с. 351].

Значительный интерес вызывает описание немецкого исследователя Томаса Лоя, который в своей работе *«Jaghno 1970. Erinnerungen an eine Zwangsumsiedlung in der*

Tadschikischen SSR» подробно рассматривает документы, связанные с переселением ягнобцев. Например, 1 марта 1970 года семья Раджабова Джумы из села Пискони Ягнобской долины добровольно подала заявление на переселение в совхоз «40-летия Таджикистана» Зафарабадского района. Заявление было зарегистрировано под №9929 и включало подробности о членах семьи: Джумаевой Анора (1939 года рождения) и их сыновьях – Иди (1960), Джура (1963) и Раджабе (1965) [11, с. 76].

В ходе исследования установлено, что уже в феврале 1966 года в Зафарабадском районе был создан комитет комсомола, где первым секретарём стал Нарзуллоев Гайбулло, вторым секретарём – Аббосов А., а заведующим организационным отделом – Владимир Павленко. Секретари комитета с первых дней активно включились в работу с молодёжью, в результате чего уже к концу года на учёт райкома было поставлено 560 комсомольцев. За короткий срок под руководством бюро райкома в районе было создано 22 первичных организации, из которых 7 функционировали в строительных структурах, а 16 – в сельскохозяйственных хозяйствах.

В последующие годы комитет комсомола возглавляли такие лидеры, как Маматкулов Усмонкул, Эрназаров Туйчи, Содиков Мирюсуф и Туракулов Абдумалик, благодаря чему деятельность комсомола приобрела системный характер [10, с. 112–113].

Анализ показывает, что привлечение трудовых ресурсов из всех республик СССР сыграло ключевую роль в освоении целинных и залежных земель Мирзачульской равнины. Молодые специалисты из Российской Федерации, Украины, Белоруссии, Узбекистана и других союзных республик охотно откликались на призывы Коммунистической партии и комсомола. Среди них выделялись представители различных национальностей – русские, украинцы, белорусы, казахи, узбеки, киргизы, армяне, татары, башкиры, чувашы, корейцы. Эти люди обладали высоким уровнем трудового воспитания и патриотизма, что позволяло им преодолевать трудности, связанные с отсутствием жилья, культурных и бытовых условий. Они осознавали, что их усилия со временем преобразят бесплодные земли в цветущий край.

Особую роль в организации этого масштабного проекта сыграли выдающиеся специалисты, направленные на строительство водонасосных станций и ирригационных каналов по инициативе «Главголодностепстроя». Согласно данным журналиста З. Рустамова, такими лидерами стали Яков Исакович Флигельман, Абдукарим Косимович Косимов, Акылов Хайрулло Акылович, Николай Маркович Верхоглазенко, Владимир Яковлевич Пташкин, Адольф Ефимович Сокол, Иван Кондратьевич Дуденко, Владимир Филиппович Митрохин, Шамиль Юнусович Якунов, Николай Васильевич Матвиенко, Виктор Иванович Делий, Валиахмедов Ибрагим Садриевич, Цой Рюн Валентинович, Зорин Иван Степанович. Их профессиональная деятельность оказала значительное влияние на успешное освоение целинных и залежных земель региона [10, с. 29].

Среди выдающихся представителей молодёжи, принимавших участие в освоении таджикской части Мирзачульской равнины, следует выделить Аминова Карима, который, являясь скреперистом строительного – монтажного управления (СМУ) №22, прибыл из Айнинского района по комсомольской путёвке. Его деятельность символизировала решимость и профессионализм молодых специалистов, участвовавших в столь масштабных проектах.

Особую роль в строительстве объектов инфраструктуры сыграли 27 выпускников профессионально-технического училища №12 города Исфары, прибывшие в 1960 году в Комсомольский городок (ныне Зарафшан) по линии комсомола. Среди них выделяется Хамза Газиев, чья работа в качестве каменщика была высоко оценена. Участвуя в строительстве водных каналов, жилых домов, школ и медицинских центров, эти молодые специалисты внесли значительный вклад в развитие района.

Молодёжь активно участвовала не только в трудовой деятельности, но и в общественно-политической жизни региона, демонстрируя высокий уровень вовлеченности. Особого внимания заслуживают выборы в Советы депутатов трудящихся, прошедшие 17

июня 1973 года. Явка избирателей достигла 100%, что свидетельствует о высокой гражданской сознательности населения.

В районный Совет депутатов было избрано 80 человек, из которых 29 составляли женщины. Среди депутатов выделялись 40 членов и кандидатов в члены КПСС, 40 беспартийных, 46 рабочих и 24 представителя молодёжи в возрасте до 30 лет. Это подчёркивает значительное влияние молодых людей в формировании политической и административной структуры района.

Советы депутатов городов пополнились 150 новыми членами. Среди них было 45 женщин, 61 член и кандидат в члены КПСС, 104 беспартийных, а также 101 рабочий и 46 молодых представителей. Присутствие 46 молодых депутатов в городских Советах и 24 – в районном Совете отражает не только их численный вклад, но и стремление к участию в процессах управления и развития региона [13].

В целом, молодёжь играла значимую роль в политической жизни, подтверждая свою активную позицию и готовность брать на себя ответственность за будущее своего общества.

Первичные молодёжные организации сыграли ключевую роль в освоении пустырей и организации труда. Согласно материалам газеты «*Зарбдор*», на основании доклада Генерального секретаря КПСС Л.И. Брежнева, посвящённого 50-летию СССР, в районе прошли масштабные профсоюзные собрания в 39 комсомольских организациях округа, где участвовало 2122 члена комсомола, включая 21 ветерана. Всесоюзные собрания проводились в таких организациях, как насосная станция, школа №5, отдел культуры, бытовой комплекс, а также в комсомольских организациях совхозов «40-летия Таджикистана» и имени С. Айни. В этот день в ряды Ленинского комсомола были приняты 4 молодых человека, а 2 из них стали кандидатами в члены КПСС [16].

В период с 1969 по 1973 год в Зафарабадском районе наблюдался значительный рост активности молодёжи. Количество первичных комсомольских организаций увеличилось с 19 до 42, а численность комсомольцев возросла с 1000 до 2500 человек. Эти изменения свидетельствуют о стремительном росте участия молодёжи в общественной и трудовой жизни района, подчёркивая их значительный вклад в развитие региона.

Особенно важной была роль молодёжных бригад в развитии хлопководства. Примером служит деятельность бригады №27 совхоза имени С. Айни под руководством Кочима Абдуллаева. Её участники ежегодно добивались стабильного повышения урожайности. В 1972 году, принимая участие во Всесоюзном социалистическом соревновании, эта бригада засеяла 82 гектара хлопка, достигнув урожайности в 26 центнеров с гектара. Общий объём собранного урожая составил 212 тонн хлопка, переданных на переработку.

Эти достижения подчёркивают высокий уровень трудового энтузиазма молодёжи и её ключевую роль в реализации сельскохозяйственных задач района [20].

В 1972 году для проведения практических занятий студентов профессионально-технического училища № 41 была выделена территория размером 12 гектаров, занятая хлопковыми полями. На этих участках молодые практиканты продемонстрировали успешные результаты, добившись урожайности 19 центнеров с гектара.

Учитывая потребности учащихся и их успешную работу, в 1973 году площадь для практического обучения была расширена. В распоряжение студентов дополнительно передали 15 гектаров, благодаря чему общая площадь полей достигла 27 гектаров. Это расширение позволило молодёжи не только углубить свои профессиональные навыки, но и внести весомый вклад в развитие хлопководства [18].

Особую роль в развитии хлопководства в Зафарабадском районе играли молодые лидеры. Среди них выделялись такие выдающиеся личности, как Акбар Хаджимурадов, Зиеваддин Хакимов, Мавджуда Эсанова, Ахмад Рахматов, Умурзок Данияров и Мухаррам Мамадкулова. В частности, в 1972 году молодёжная бригада под руководством Мавджуды Эсановой, входившая в совхоз «Ленинабад», добилась значительных успехов. За

выдающиеся достижения руководитель была удостоена медали «За доблестную службу» [16].

В период с 1969 по 1973 год молодёжные и комсомольские отряды района демонстрировали стремительный рост как в численности, так и в эффективности. Если в 1969 году молодёжь собрала 1000 тонн хлопка, то к 1973 году этот показатель увеличился до 2610 тонн. Количество комсомольских и молодёжных бригад в течение трёх лет выросло с 8 до 18, что наглядно свидетельствует о возросшей мобилизации молодёжи в рамках девятой пятилетки [21].

Важным аспектом стало системное внимание к подготовке молодых специалистов в сфере сельского хозяйства. Профессионально-техническое училище № 41 в 1973 году выпустило 160 специалистов, квалифицированных как механики и водители [19]. Эти молодые кадры стали ключевым звеном в модернизации аграрного производства района.

Вклад молодых учителей в процесс воспитания подрастающего поколения в Зафарабадском районе заслуживает особого внимания. В 1966 году образовательная сеть района включала всего одну восьмилетнюю школу, в которой трудились 50 учителей, из них 17 были молодыми педагогами. Однако уже к 1973–1974 учебному году произошли значительные изменения: количество образовательных учреждений увеличилось до 6 средних школ, одной восьмилетней и трёх начальных школ.

Вместе с расширением сети школ выросло и число педагогов. Общее количество учителей достигло 310 человек, среди которых 133 молодых специалиста с высшим или средним профессиональным образованием. Примечательно, что 20 из них приехали добровольно из различных республик СССР, внося важный вклад в развитие системы образования района [14].

Эти показатели свидетельствуют о шестикратном увеличении общего числа учителей и семикратном росте числа молодых педагогов всего за семь лет, что подчёркивает высокую динамику развития образовательной сферы и активное участие молодёжи в воспитании нового поколения.

Среди ведущих педагогов, внесших вклад в образовательное развитие района, можно отметить Р. Зиядуллаеву, Ю. Шодиева (СОШ №1), В. Муминиова (СОШ №4), К. Розибоева, А. Хаиткулова, А. Бердикулова (СОШ №5, 6) [17].

Несмотря на значимость роли молодёжи в развитии района, точные данные об общей численности молодёжных кадров, задействованных в различных сферах деятельности, отсутствуют. Исследователь З. Кабилов в своей диссертации *«Исторический опыт Таджикистана и Российской Федерации в строительстве народнохозяйственных объектов (1950-1980-е годы)»* подчеркнул вклад молодёжи в благоустройство района, но количественных показателей не привёл. Путём дальнейших исследований и анализа новых источников предполагается уточнить статистику, чтобы в полной мере оценить масштаб вовлечённости молодёжи в строительные и сельскохозяйственные проекты таджикской части Мирзачульской равнины. Эти данные станут важным вкладом в историческую науку Республики Таджикистан.

Центральный Комитет Республики Таджикистан совместно с комсомольскими организациями обеспечил комплексную поддержку молодёжи, внёсшей значительный вклад в процесс освоения целинных земель таджикской части Мирзачульской равнины. Молодые специалисты, добившиеся высоких результатов в рамках социалистических соревнований, неоднократно отмечались государственными наградами и премиями, что стимулировало дальнейшее развитие их трудового энтузиазма. Так, в 1972 году Указом Президиума Верховного Совета СССР 20 руководителей народного хозяйства Зафарабадского района были удостоены ордена «Почёта», 8 человек – ордена «За доблестный труд», а 11 – медали «За доблестный труд». Примечательно, что среди награждённых 7, 2 и 4 человека соответственно являлись молодыми специалистами. Особо следует выделить Малике Мамадкулову, сотрудницу районного Дома культуры, которая за высокий профессионализм

и преданность делу была награждена Почётной грамотой Центрального Комитета ЛКСМ Таджикистана.

Таким образом, масштабное участие молодёжи в освоении Мирзачульской равнины в 1960–1980-х годах XX века стало неотъемлемой частью истории экономического и социального развития региона. Молодые люди играли ключевую роль в строительстве жизненно важных объектов инфраструктуры, включая водоносные станции, жилые дома, школы и медицинские учреждения. Не менее значимым был их вклад в аграрный сектор, связанный с выращиванием «белого золота» – хлопка, а также зерновых культур.

Следует подчеркнуть, что молодёжь Таджикистана проявила себя не только как трудолюбивая, но и как патриотически настроенная сила, готовая преодолевать трудности и вносить вклад в благоустройство родного края. Благодаря своей настойчивости, целеустремлённости и высокому уровню ответственности молодые энтузиасты не только освоили необжитые территории Мирзачульской равнины, но и способствовали созданию нового административного района – Зафарабада.

Опыт, накопленный молодыми поколениями в процессе освоения целинных земель, стал ярким примером подготовки высококвалифицированных, целеустремлённых и компетентных кадров. Этот исторический этап остаётся предметом изучения и гордости для современных поколений, проживающих в районе. Преемственность опыта и уважение к достижениям прошлого служат важным фактором, обеспечивающим устойчивое развитие региона.

Рецензент: Исамитдинов Ж.Б., к.и.н., доцент

ЛИТЕРАТУРА:

1. Абдурашитов, Ф.М. Исторический опыт переселенческой политики в Таджикистане (1924-1990 гг.) [Текст] / Ф.М. Абдурашитов. – Душанбе, 2015. – 432 с.
2. Абулхаев, Р. Таърихи муҳоҷират дар Тоҷикистон (1924-2000). [Матн] / Р.Абулхаев. – Душанбе, 2009. - 479 с.
3. Ахмедов, Р. Деятельность Коммунистической партии Таджикистана по освоению земель (1960-1975 гг.). Автореф. Дисс. ... канд.ист. наук. – 22 с.
4. Гафуров, В.Г. Вопросы орошения целинных земель Голодной степи [Текст] : (инженерно-геологическое районирование для ирригации) / Гафуров Вали Гафурович - Ташкент : Узбекистан, 1968. - 118 с.
5. Гулям, Х. Голодная степь [Текст] : роман / Гулямов Хамид Убайдуллаевич ; авториз. пер. с узб. Бородиной Р. - Москва : Советский писатель, 1969. - 295 с.
6. Кабилов, З.З. Исторический опыт Таджикистана и Российской Федерации в строительстве народнохозяйственных объектов (1950 – 1980-е годы: дисс... канд.ист.наук. – Худжанд, 2023. – 162 с.
7. Мирзозода, С. Яғнобӣ зивок (Забони яғнобӣ. Дастури илмӣ-таълимӣ барои муаллимон). [Матн] / Сайфиддин Мирзозода. – Душанбе: Сурушан, 1998. – 112 с.
8. Набиев, В. Исторический опыт участия молодежи в укреплении социально-экономических и культурных связей Таджикистана с союзными республиками (1961-1991 гг.): дисс... доктора ист. наук / В.Набиев. – Душанбе, 1997.
9. Парпиев, С. Освоения Голодной степи. [Текст] / С.Парпиев. – Душанбе, 1965. – 146 с.
10. Рустамов З. Зафаробод – диёри родмардон. [Матн] / З.Рустамов. – Хучанд: Хуросон, 2016. – 416 с.
11. Thomas Loy. Jaghnob 1970. Erinnerungen an eine Zwangsumsiedlung in der Tadschikischen SSR. Wiesbaden: Reichert, 2005. – 136 p.
12. Ахбороти комиссияи интихоботии районӣ //Зарбдор. – 1973. – 21 июн. - №76 (774). – С.1.
13. Ахбороти комитроияи Совети депутатҳои меҳнаткашонӣ райони Зафаробод //Зарбдор. – 1973. – 21 июн. - №76 (774). – С.1.
14. Ба фардо аз имрӯз тайёр шавем //Зарбдор. – 1973. – 23 август. - №102 (800). – С.2.
15. Барои комёбиҳои нав //Зарбдор. – 1973. – 8 май. - №56 (754). – С.3.
16. Бо руҳбаландии калон // Зарбдор. – 1973. – 1 январ. - №1 (699). – С.2.

17. Вазифаи муҳими омӯзгорон //Зарбдор. – 1973. – 1 феврал. - №14 (712). – С.1.
18. Дар участкаи таҷрибавӣ //Зарбдор. – 1973. – 22 март. - №35 (733). – С.3.
19. Механизатор кадрларнинг янги отряди //Зарбдор. – 1973. – 24 июл. - №90 (788). – С.4.
20. Мукофоти амал // Зарбдор. – 1973. – 11 январ. - №5 (703). – С.1.
21. Факту рақамҳо //Зарбдор. – 1973. – 17 июл. - №87 (785). – С.2.

ВКЛАД МОЛОДЕЖИ В ОСВОЕНИЕ ЦЕЛИННЫХ И ЗАЛЕЖНЫХ ЗЕМЕЛЬ ТАДЖИКСКОЙ ЧАСТИ МИРЗАЧУЛЬСКОЙ РАВНИНЫ (60-80-Е ГОДЫ XX ВЕКА)

Статья посвящена изучению и анализу роли активной и патриотически настроенной молодёжи в процессе освоения целинных и залежных земель таджикского сегмента Мирзачульской равнины в 1960–1980-е годы XX века. В работе акцентируется внимание на вкладе молодого поколения в миграционные процессы, разработку целинных территорий, продвижение государственной политики, участие в политической жизни, развитие хлопководческой отрасли, а также в деятельность молодых педагогов в сфере образования и воспитания. Молодёжь неизменно находилась в авангарде трудовых инициатив, уверенно внося свой вклад в строительство водонасосных станций, жилых домов, школ, медицинских учреждений, выращивание хлопка как стратегически важной культуры («белого золота»), зерновых, а также в воспитание подрастающего поколения. Путь, пройденный молодыми покорителями Мирзачульской равнины, стал уникальным примером школы жизни, направленной на формирование проверенных, сильных и компетентных кадров, что заслуживает глубокого уважения и признания.

Ключевые слова: *молодежь, комсомол, освоение, Таджикистан, Мирзачульская равнина, переселение, развитие хлопководства, комсомольские и молодежные отряды, молодые учителя.*

САҲМИ ҶАВОНОН ДАР АЗХУДКУНИИ ЗАМИНҲОИ БЕКОРХОБИДАИ ДАШТИ МИРЗОҶҮЛИ ТОҶИК (СОЛҲОИ 60-80-УМИ АСРИ XX)

Мақола ба омӯзишу таҳлили нақши ҷавонони ғаёлу ватандӯст барои азхудкунии заминҳои бекорхобидаи дашти Мирзоҷӯли тоҷик дар солҳои 60-80-уми асри XX бахшида шудааст. Дар мақола саҳми ҷавонон дар қорҳои муҳоҷиркунӣ, азхудкунии заминҳои бекорхобида, тарғиби сиёсати давлатӣ, иштирок дар қорҳои сиёсӣ, рушди пахтакорӣ ва иштироки омӯзгорони ҷавон дар қорҳои таълиму тарбия баррасӣ гардидааст. Ҷавонон ҳамеша дар сафи пеши қорзор қарор гирифта, дар бунёди пойгоҳҳои обкашӣ, манзилҳои истиқоматӣ, мактабҳо, бунгоҳҳои тиббӣ, дар кишту парвариши “тиллои сафед”, ғалла ва тарбияи насли наврас қадамҳои устувор гузоштаанд. Қайд кардан ба маврид аст, ки роҳи тайнамудаи ҷавонон-фотехони дашти Мирзоҷӯли тоҷик мактаби бузурги тарбияи кадрҳои санҷидашуда, тавоно ва босалоҳият маҳсуб меёбад.

Калидвожаҳо: *ҷавонон, комсомол, азхудкунӣ, Тоҷикистон, дашти Мирзоҷӯл, муҳоҷиркунӣ, рушди пахтакорӣ, бригадаҳои комсомолону ҷавонон, омӯзгорони ҷавон*

CONTRIBUTION OF YOUTH TO THE VIRGIN AND FALLOW LANDS OF THE TAJIK PART OF THE MIRZACHUL PLAIN (60-80S OF THE 20TH CENTURY)

The article is aimed at studying and analyzing the role of active and patriotic youth in the development of virgin and fallow lands of the Tajik part of the Mirzachul Plain in the 60-80s of the twentieth century. The article examines the contribution of young people to the resettlement, development of virgin and fallow lands, promotion of state policy, participation in political affairs, development of cotton growing and participation of young teachers in education and training. Young people have always been at the forefront of the workforce, taking confident steps in the construction of water pumping stations, residential buildings, schools, medical centers, in the cultivation of "white gold", grain, in the education of the younger generation. It is worth noting that the path taken by the young conquerors of the Mirzachul steppe is considered an excellent school for training proven, strong and competent personnel.

Keywords: youth, Komsomol, development, Tajik part of the Mirzachul Plain, resettlement, development of cotton growing, Komsomol and youth detachments, young teachers

Маълумот дар бораи муаллиф: **Содиқов Сомон Раҳимкулович** – Муассисаи давлатии таълимии “Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров”, унвонҷӯии кафедраи таърихи халқи тоҷик. Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд, кӯч. Мавлонбеков 1. Тел.: (+992)50 1300799; E-mail: somonsodikov8@gmail.com

Сведения об авторе: **Содиқов Сомон Раҳимкулович** – Государственное образовательное учреждение «Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова», соискатель кафедры истории таджикского народа Адрес: 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, ул. Мавлонбекова 1. Тел.: (+992)50 1300799; E-mail: somonsodikov8@gmail.com

Information about the author: **Sodikov Somon Rahimkulovich** – State Educational Institution “Khujand State University named after Academician Bobojon Gafurov”, applicant of the Department of History of the Tajik People. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekov Street 1. Тел.: (+992)50 1300799; E-mail: somonsodikov8@gmail.com

МУНДАРИЧА – СОДЕРЖАНИЕ

ЗАБОНШИНОСӢ – ЯЗЫКОЗНАНИЕ – LINGUISTICS

<i>Гулназарзода Ж.Б., Ёраҳмадзода Ш.</i> Мавқеи калимаҳои услуби баланд дар воҳидҳои фразеологии ғазалиёти Саъдии Шерозӣ.....	5
<i>Аминов Ф. С.</i> Вожаҳои ифодакунандаи эҳтиром, одоби муширати расмӣ ва роҳҳои ифодаи он дар забон.....	13
<i>Аттоев С.К.</i> Политическая лексика как объект лингвистического исследования.....	23
<i>Бобоалиева З. П.</i> Тафсири калима-реалияҳо чун истилоҳ дар тарҷумашиносии муосир.....	31
<i>Ғафурӣ З.С.</i> Умумият ва фарқияти сленг аз диалект.....	37
<i>Гурезов Ҷ.Н.</i> Забон ва балоғати “Кушнома”-и Эроншоҳи Абулхайр.....	41
<i>Джамирова Л.И.</i> Антропологическая лексика отражающая особенности возраста в художественных произведениях таджикских писателей и особенности ее перевода на русский язык.....	49
<i>Ҷумъаев Н.М.</i> Роҷеъ ба таҳқиқоти истилоҳоти сиёсӣ дар забоншиносӣ ва тарҷумашиносӣ.....	55
<i>Зиёева А. Н.</i> Мувофиқати маъноии пешояндҳо дар тарҷума ва хусусияти ҳосил онҳо дар забони англисӣ (дар мисоли пешояндҳои for, through).....	64
<i>Илёсова Ф.Т.</i> Истифодаи усули истилоҳнигорӣ сарфӣ дар эҷоди истилоҳоти амниятӣ забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	71
<i>Кесамирова С. Р.</i> Таҳқиқи низоми истилоҳот дар раванди тарҷума.....	81
<i>Муллоджонова Ф.М.</i> Функция синонимических рядов имен прилагательных в таджикской художественной литературе.....	89
<i>Мирзоалиева Ш. Э.</i> Истилоҳи «соматизм» дар забоншиносӣ ва андешаҳои забоншиносон доир ба истифодаи он.....	95
<i>Мирзоева Г. Х.</i> Языковые особенности термина «толерантность» в культуре общения и современного образования.....	101
<i>Мусоямов З.М.</i> Нигоҳе ба масъалаҳои когнитивии истилоҳшиносии муосир.....	108
<i>Нилобеков М.С., Турсунов Ф.М.</i> О некоторых теоретических вопросах эллиптических предложений в таджикском языке.....	114
<i>Аламурадова Р.А.</i> Таҳлили лексику маъноии калимаи «тааҷҷуб/surprise» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	120
<i>Сабирова Ф.</i> Система внутриглагольного словопроизводства и формообразования, и ее связь с процессами видовой корреляций.....	127
<i>Сафарзода О.И., Тӯраҳсанов Қ. Ш.</i> Меъёрҳои интиҳоби истилоҳсозии дорусозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ.....	134
<i>Сафялова Л.С.</i> Анализ семантического поля «эмоции» (“ғам” (грусть), “андух” (печаль)) в таджикском языке.....	141

<i>Темурзода М.</i> Пайвандакҳо дар ҷумлаҳои ҷидаазои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	146
<i>Хабибов С.Ш., Хамидова Т.М.</i> Концептуализация и категоризация: процессы познания и языка.....	154
<i>Хамидова Т.М.</i> Безэквивалентная лексика русского языка и её тематическая классификация.....	160
<i>Ҳомидова Н. Т.</i> Баррасии баъзе хусусиятҳои калимаҳои адабии китобӣ дар ғӯйишҳои тоҷикӣ.....	165
<i>Тошова М. М.</i> Языковые науки и полиграфическая терминология.....	171
<i>Ҷабборова Ш.С.</i> Роҷеъ ба як навъи ибораҳои зарфии замони бо алоқаи изофӣ.....	177
<i>Гулназарзода Ж.Б., Шафоати С.</i> Заминаҳои ташаккули рушди маъно ва маъношиносӣ.....	184
<i>Шоназаров З.М.</i> Роҷеъ ба хусусияти тарҷумаи баъзе реалияҳои ифодакунандаи нӯшокӣ ва таомҳо аз забони фаронсавӣ ба забони тоҷикӣ (дар мисоли асари бадеӣ).....	190
<i>Юнусӣ А.</i> Доманаи густариши забони тоҷикӣ (форсӣ) дар Ҳиндустон (ба хусус дар минтақаи Бангола).....	196
<i>Юсупова Б.Ғ.</i> Ибораи сифатӣ ва қорбурди он дар осори бадеии Сотим Улуғзода.....	205
<i>Яқубова М.</i> Сифатҳои мураккаби типӣ тобеъ дар ашъори Озарахш.....	210

АДАБИЁТШИНОСӢ – ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ – LITERARY CRITICISM

<i>Ғалимова М.Б.</i> Перевод - как одна из форм литературных связей.....	215
<i>Абдурахимов Б.А.</i> Нақши рӯзномаи “Бедории тоҷик” дар шаклгирии андешаи миллӣ ва танқиди иҷтимоӣ (1925–1928).....	222
<i>Гулова А.С.</i> Тарзи қорбурди воситаҳои бадеӣ дар ашъори Шаҳрия.....	231
<i>Зайдуллозода С. З.</i> Таҷассуми мавзӯи мотаму азодорӣ дар ашъори Гулрухсор.....	238
<i>Искандаров М.Р.</i> Нигоҳе ба зиндагиномаи Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ.....	245
<i>Қадамзода А.</i> Маҳорати чеҳрафаринии Абдулҳамид Самадов.....	253
<i>Каримова Л.</i> Тасвири иродаи зан дар насри муосир.....	260
<i>Латифӣ А. Д.</i> Қойгоҳи ҳикоя дар эҷодиёти Амритлал Нагар.....	266
<i>Мубирхони М.</i> Қараёни “Қҳаявад” ва таъсири он ба Ҳариванш Рай Баччан.....	272
<i>Раҷабалиева Ш.</i> Бадеият ва хусусиятҳои забонӣ дар ашъори Муҳаммад Ғоиб	280
<i>Раҳимова О. А.</i> Вижагиҳои навъии романи “Ғуломон”-и С. Айни.....	287
<i>Ҳасанов И. С.</i> Тараннуми ватан дар эҷодиёти Алимӯҳаммад Муродӣ.....	293
<i>Тағоев С. С.</i> Бозтоби ҷашнҳои миллӣ дар шеърӣ Равшани Ҳамроҳ.....	299

ПЕДАГОГИКА – PEDAGOGY

<i>Азимова М.Х.</i> Интерактивные методы обучения как средство формирования межличностной толерантности в образовательном процессе.....	306
<i>Аишурова Б.</i> Основные направления формирования общечеловеческих ценностей у учащихся общеобразовательных школ нового типа.....	313
<i>Алиева Ф.</i> Таъсири шеър ба равони инсон (дар мисоли ашъори шоира Фарзона).....	318
<i>Зайниддини А.</i> Метод ва усулҳои таълими романи «Восеъ» дар мактаб.....	324
<i>Сафаров Ш., Қаландарбекова Б. Х.</i> Раванди ташкили бозихои миллии тоҷикӣ дар дарси тарбияи ҷисмонӣ ва омилҳои ахлоқии он.....	330
<i>Каримова Д. Дж., Турсунзода Р.Г.</i> Интегрированный подход учителя к обучению и воспитанию учащихся на уроке физкультуры в школах Республики Таджикистан.....	335
<i>Қаюмов А.</i> Омилҳои рушди рағбати маърифатии донишҷӯён дар омӯзиши забони англисӣ.....	346
<i>Нураҳмадзода Д.</i> Аҳамияти илмӣ-амалиявӣ ва педагогии асарҳои Пешвои миллат дар баланд бардоштани ҳуввияти ҳештаншиниҳои ҷавонон ва омодагии онҳо ба муаррифии шоистаи дастовардҳои соҳибистоклолии кишвар ба ҷаҳониён.....	353
<i>Мухаметов Г.Б., Рахимзода С. Дж.</i> Развитие письменной речи у студентов таджиков.....	360
<i>Розиқова С.Р.</i> Роль урока-русского языка в развитии человеческих качеств студентов неязыковых факультетов.....	369
<i>Қодиров Б. Р., Сафаров М. С.</i> Ташаккули салоҳиятҳои иҷтимоии хонандагон тавассути ҷорабиниҳои беруназсинфии дар таълими физика.....	377
<i>Хайруллозода Б. Х.</i> Муносибати босалоҳият чун заминаи ташаккули маҳорати педагогии омӯзгори мусиқӣ.....	388
<i>Шоҳиён Н. Н., Шарипова М.А., Фотина О.В.</i> Рақамикунонии афкор ва мероси педагогии мутафаккирони асрҳои гуногун аз нигоҳи истифода ва татбиқи онҳо зимни ҳамкорӣ бо олимони хориҷи кишвар.....	396
<i>Юсупова М. И.</i> Таъсири мусбат ва манфии малакаҳои забони модарии донишҷӯён дар таълими забони англисӣ.....	403

ТАЪРИХ – ИСТОРИЯ – HISTORY

Иброҳимзода З. С. Саҳми Пешвои миллат дар ғанигардонии фонди Осорхонаи миллий.....	411
Қобилов М. З. Таҳаввулоти маорифпарварӣ ва маҳви бесаводӣ дар таърихи Тоҷикистон (аз аввали асри XX то солҳои 80-уми асри XX).....	417
Мирақзода Ф.Ю. Ҷойгоҳи сайёҳӣ дар таърихи муосири Тоҷикистон (дар заминаи маводди солҳои 2022-2024).....	424
Набизода М.С. Исследование политического положения центральной азии в конце XVII – начале XVIII века учеными Таджикистана.....	430
Navruzbekov M.N., Shoinbekov F.N. The oldest anthropological finds on the territory of Tajikistan.....	436
Ҳасанова М.О. Вазифа ва масъулияти иҷтимоии занон аз нигоҳи таърих.....	442
Сафарзода Ғ. Ғ. Таҳкими раванди таълим ва такмили сохтори муассисаҳои таълимии минтақаи Кӯлоб дар замони истиқлол.....	449
Содиқов С.Р. Вклад молодежи в освоение целинных и залежных земель таджикской части мирзачульской равнины (60-80-е годы XX века).....	457

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи илмӣ «Паёми Донишгоҳи забонҳо» пешниҳод мегарданд.

Ҳамаи мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷаллаи омода гардида бошад; б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад; в) мавзӯи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмӣ маҷаллаи мувофиқат намояд.

Ҳамаи маводди илмие, ки ба маҷаллаи пешниҳод мегарданд, бо ёрии системаи Antiplagiat барои муайян намудани дараҷаи аслияти матн санҷида мешаванд. Мақолаҳое, ки дар матни онҳо маводди дигар муаллифон бе иқтибосоварӣ истифода шудаанд, ба баррасии марҳилаҳои навбатӣ пешниҳод намегарданд ва ин гуна мақолаҳо ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матни мақола бояд дар формати Microsoft Word омода гардида, бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣ ва англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матни тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошад.

Ҳаҷми мақола бо формати А4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 10 то 15 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

– индекси ТДУ (индекси мазкурро аз ҳама гуна китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

– номи мақола;

– насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Саидов С.А.);

– номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола кору фаъолият менамояд;

– матни асосии мақола;

– ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси ҷаҳоркунча [] нишон дода шавад. Намуна: [4, с. 25]. Яъне, адабиёти №4 ва саҳифаи 25.

– нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Инчунин, онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд.

– рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз 10 номгӯй ва на бештар аз 25 номгӯйи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи МАТС (ГОСТ) 7.1-2003 ва МАТС (ГОСТ) 7.0.5-2008 таҳия гардад.

– номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бояд бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) таҳия гарданд. Аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 25 сатр ва калидвожаҳо аз 7 то 10 номгӯ бояд таҳия карда шаванд;

– дар охири мақола бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифон бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ (агар бошанд), номи муассисае, ки дар он муаллиф кору фаъолият менамояд, вазифаи ишғолнамуда, телефон, e-mail, нишони ҷойи кори муаллиф;

– ба мазмуну муҳтавои мақолаҳо муаллифон масъул мебошанд.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям, поступающим в научный журнал «Вестник университета языков»

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Все поступающие в редакцию материалы проверяются на наличие заимствований из открытых источников (плагиат), проверка выполняется с помощью системы Antiplagiat. Статьи, содержащие элементы плагиата, автоматически снимаются с рассмотрения, а авторы лишаются возможности опубликовать свою работу в журнале.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 15 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

- индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);
- название статьи;
- фамилия и инициалы автора (например, Саидов С.А.);
- название организации, в которой работает автор статьи;
- основной текст статьи;
- при цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках []. Образец: [6, с. 42]. То есть, литература №6 и страница 42;
- таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название;
- список использованной литературы (не менее 10 и не более 25 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;
- после списка использованной литературы на трех языках (на таджикском, русском и английском языках) оформляется следующая информация: название статьи, ФИО автора, название организации, аннотация и ключевые слова (аннотация не менее 25 строк, ключевые слова от 7 до 10 слов или словосочетаний);
- информация об авторе на таджикском, русском и английском языках (здесь указываются ФИО автора полностью, ученая степень, ученое звание (если имеются), название организации, в которой работает (авторы), должность автора (авторов) в данной организации, телефон, e-mail, а также почтовый адрес места работы автора);
- авторы несут ответственность за содержание статей.

**ПАЁМИ
ДОНИШГОҶИ ЗАБОНҶО
(силсилаи илмҳои филология, педагогика ва таърих)**

Маҷаллаи илмӣ «Паёми Донишгоҳи забонҳо. Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих» соли 2011 таъсис ёфтааст. Дар як сол 4 маротиба нашр мегардад. Шакли ҷонии маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла мақолаҳои илмӣ соҳаҳои зеринро барои ҷоп қабул менамояд:

Илмҳои филологӣ (10.00.00), педагогӣ (13.00.00) ва таърих (07.00.00).

Шакли пурраи электронии маҷалла дар сомонаи маҷалла (www.payom.ddzt.tj) дастрас аст.

**ПАЁМИ
ДОНИШГОҶИ ЗАБОНҶО
(силсилаи илмҳои филология, педагогика ва таърих)**

2025. № 1 (57)

Шумораро ҳайати зерин омода намуд:

Котиби масъул: Азизмуродов М.Р.

Мусахҳеҳи забони тоҷикӣ: Ифтихори А.

Мусахҳеҳи забони русӣ: Ҳоҷатов Б.Д.

Мусахҳеҳи забони англисӣ: Азизмуродов М.Р.

**Паёми Донишгоҳи забонҳо
(силсилаи илмҳои филология, педагогика ва таърих):**
734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6.
Сомонаи маҷалла: www.payom.ddzt.tj
E-mail: payom.dbz@mail.ru
Тел.: (+992 37) 232-87-30

Ба ҷоп супорида шуд: 28.03.2025. Ба ҷоп имзо шуд: 02.04.2025.

**ВЕСТНИК
УНИВЕРСИТЕТА ЯЗЫКОВ
(серия филологических, педагогических и исторических наук)**

Научный журнал «Вестник университета языков. Серия филологических, педагогических и исторических наук» основан в 2011 г. Выходит 4 раза в год. Печатная версия журнала зарегистрирована в Министерстве культуры Республики Таджикистан.

Журнал принимает научные статьи по следующим отраслям науки: филологические науки (10.00.00), педагогические науки (13.00.00) и исторические науки (07.00.00).

Полнотекстовая версия журнала доступна на сайте журнала (www.payom.ddzt.tj).

**ВЕСТНИК
УНИВЕРСИТЕТА ЯЗЫКОВ
(серия филологических, педагогических и исторических наук)**

2025. № 1 (57)

Над номером работали:

Ответственный секретарь: Азизмуродов М.Р.

Корректор таджикского языка: Ифтихори А.

Корректор русского языка: Ходжатов Б.Д.

Корректор английского языка: Азизмуродов М.Р.

**Вестник университета языков
(серия филологических, педагогических и исторических наук):**
734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6.
Сайт журнала: www.payom.ddzt.tj
E-mail: payom.dbz@mail.ru
Тел.: (+992 37) 232-87-30

Сдано в печать: 28.03.2025. Подписано к печати 02.04.2025.